MARKSISMI-LENINISMI ALUSED

2/51015

MARKSISMI-LENINISMI
ALUSED

A-25382 III

MARKSISMI-LENINISMI ALUSED

ÕPIK

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

1M
M 18

Originaali tiitel

ОСНОВЫ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА

Учебное пособие
Государственное издательство
политической литературы

Москва, 1959

Tõlkinud:

J. Rebane — Sissejuhatus, I—III ja V—VII peatükk; G. Valgma — IV peatükk; P. Freidin — VIII—X ja XXI—XXVII peatükk; E. Sõrmus — XI—XVI peatükk ja M. Lumi — XVII—XX peatükk.

Köite kujundanud
E. Tali

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
51015

AUTORITELT

Käesoleva raamatu eesmärgiks on käsitleda lihtsal ja populaarsel kujul marksismi-leninismi kui ühtse ja tervikliku õpetuse põhialuseid. Selle suure õpetuse käsitlus on rajatud Marxi, Engelsi ja Lenini töödele, samuti ka Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei otsustele ja dokumentidele, milles võetakse kokku partei rikkalikke kogemusi. Paljude küsimuste valgustamisel on arvestatud ka vennalike kommunistlike ja töölisparteide kogemusi.

Autorid ei ole seadnud endale ülesandeks luua akadeemilist tööd, vaid on pööranud kõige rohkem tähelepanu neile marksismi-leninismi seisukohtadele, mis on kaasaja tingimustes eriti aktuaalsed. See on kajastunud niihästi materjali esitamise iseloomus kui ka õpiku struktuuris.

Raamatu kaks esimest osa tutvustavad lugejale marksistlik-leninliku filosoofia — dialektilise ja ajaloolise materialismi põhiseisukohti. Kolmandas osas antakse kokkuvõtlik ülevaade marksistlik-leninlikust kapitalismi poliitilisest ökonoomiast, millel on niihästi kapitalistliku korra arenemise seaduspärasuste mõistmise kui ka töörahva vabadusvõitluse ja sotsialistliku revolutsiooni paratamatuse mõistmise seisukohalt eriti suur tähtsus. Neljas osa valgustab rahvusvahelise kommunistliku liikumise teooriat ja taktikat, peamiselt kapitalismi tingimustes.

Raamatu viiendasse ossa on koondatud sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna ehitamist käsitlev õpetus. Tuleviku teaduslikust ettenägemisest, mida oli see õpetus Marxi ja Engelsi elupäevadel, on ta kaasajal muutunud sotsialistlike maade rahvaste praktilise tegevuse aluseks. Seepärast ongi raamatus antud silmapaistev koht uue ühiskonna ülesehitamise probleemidele, eriti sellele panusele, mille lisas nende läbitöötamisse V. I. Lenin; samuti on pandud rõhku Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade praktiliste kogemuste valgustamisele.

Raamatu on kirjutanud rühm teadlasi ja parteitöötajaid ning publitsiste. Põhilise töö tegi ära autorite kollektiiv, kuhu kuulusid O. V. Kuusinen (juhataja), J. A. Arbatov, A. S. Beljakov, A. A. Makarovski, A. G. Mileikovski, J. P. Sitkovski, L. M. Šeidin, S. L. Võgodski.

Üksikute peatükkide koostamisest võtsid osa ka K. N. Brutents, F. M. Burlatski, N. I. Ivanov, J. S. Kon, B. M. Leibzon, N. V. Matkovski, D. J. Melnikov, J. K. Melvil, L. A. Mendelson, T. A. Stepanjan, S. G. Strumilin. Peale selle kasutati mõningate küsimuste läbitöötamisel materjale, mida andsid V. F. Asmus, A. N. Kuznetsov, B. P. Kuznetsov, J. N. Semjonov, I. S. Smirnov, P. S. Tšeremnõh.

Õpiku teksti ettevalmistamisel osutasid väärtuslikku abi oma märkuste ja nõuannetega järgmised seltsimehed: filosoofia küsimustes — NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige A. D. Aleksandrov, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige P. N. Fedossejev, professor G. M. Gak, professor G. J. Glezerman, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige F. V. Konstantinov, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige H. S. Koštojants, professor M. M. Rozental, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige B. M. Vul; teaduse arengu küsimustes — akadeemik A. N. Nesmejanov; majanduse küsimustes — NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige A. A. Arzumanjan, professor L. M. Gatovski, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige L. A. Leontjev, akadeemik J. S. Varga; XXV peatüki osas — NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetaja-liige J. P. Frantsev. Väga väärtuslikke märkusi saadi ka realt vastutavatelt partei- ja nõukogude töötajatelt.

Autorid on täiesti teadlikud sellest, kui keerukas ülesanne on käsitleda teaduse seisukohalt kompetentselt ja ühtlasi populaarselt marksismi-leninismi õpetust, mis seoses ajalooliste tingimuste muutumistega pidevalt areneb ning rikastub. On täiesti arusaadav, et paljude aastate kohta esimene katse valgustada ühes töös marksismi-leninismi põhiseisukohtade kogusummat ei saa olla vaba puudustest ja lünkadest. Sellepärast võetakse kõik lugejate kriitilised märkused ja nõuanded, mis aitavad raamatut paremaks muuta, teise väljaande ettevalmistamisel tänuga arvesse.

SISSEJUHATUS

MARKSISTLIK-LENINLIKUST MAAILMAVAATEST

„Marxi õpetus on kõikvõimas, sest ta on õige."

LENIN

Marksismi-leninismi aluste omandamine nõuab tõsist ja põhjalikku õppimist, nõuab seega nii tööd kui ka aega. Mida annab inimesele see õpetus?

Lühidalt võib vastata nii: marksismi-leninismi aluste eduka tundmaõppimise tulemusel kujuneb inimesel terviklik maailmavaade — kaasaja kõige eesrindlikum maailmavaade. See maailmavaade ühendab ühtseks harmooniliseks vaadete süsteemiks Marxi — Lenini suure õpetuse tähtsamad osad. Käesolevas raamatus käsitletakse seda õpetust niisuguses järjekorras:

marksistlik-leninlik filosoofia, kaasa arvatud materialistlik ajalookäsitus;

marksismi-leninismi majandusõpetus;

rahvusvahelise kommunistliku liikumise teooria ja taktika, kaasa arvatud kaasaja demokraatliku liikumise tähtsamate massiliste voolude marksistlik-leninlik hinnang;

õpetus sotsialismist ja kommunismist.

Arusaadavalt ei ole ühe raamatu raamides võimalik ära tuua kogu marksistlik-leninliku maailmavaate rikkalikku sisu. Käesolevas raamatus valgustatakse üksnes marksismi-leninismi *aluseid.*

On mitmesuguseid maailmavaateid: nii progressiivseid kui ka reaktsioonilisi. Reaktsiooniliste maailmavaadete hulgas leidub niisuguseid, mis on rajatud igivanadele uskumustele ja sisendavad religioosselt meelestatud inimestele, et on vaja jääda pimedalt sõltuvaks fantastilisest üleloomulikust olendist ja selle maapealsetest asemikest. On ka niisuguseid maailmavaateid, mille pooldajad ei räägi küll otseselt jumalast ja isegi vannuvad truudust teadusele, kuid mis rafineeritud, aga ikkagi võltside argumentide abil püüavad kummutada tänapäeva inimese veendumust, et materiaalne maailm eksisteerib reaalselt.

Just nii talitavad tänapäeva idealismi kõige moodsamate voolude esindajad. Paljud neist ei usu ise üleloomulike jõudude olemasolu, kuid kodanliku ühiskonna traditsiooniliste eelarvamuste mõju all olles ei taha nad siiski sulgeda kõiki uksi usule üleloo-

mulikesse jõududesse. Seepärast külvavad nad teaduse uusimatest andmetest tehtavate järelduste sildi all kahtlust looduse materiaalsuse vastu. Neile aplodeerivad omakorda teoloogid ja kirikutegelased, lootes, et inimest, kes usub looduse mittemateriaalsust, võib panna uskuma ükskõik mida.

Järelikult ei ole kõik, mis teadust jäljendab, veel teadus — mitte kõik ei ole kuld, mis hiilgab. Just meie päevil uhkeldavad paljud filosoofilise idealismi erikujud meelsasti täppisteaduste paabulinnurüüs, püüdes niiviisi maskeerida oma õpetuse teadusevastast olemust. Tegelikult *kardavad* nad teaduse tähtsaid andmeid, vaikivad neid surnuks või moonutavad neid.

Marksism-leninism seisab kõigist teistest maailmavaatelistest süsteemidest võrratult kõrgemal.

Marksism-leninism ei tunnista mingite üleloomulike jõudude ja loojate olemasolu. Ta seisab kindlalt reaalse tegelikkuse pinnal, maise elu pinnal. Marksism-leninism vabastab inimkonna lõplikult ebausust ja aastasadu kestnud vaimsest orjusest. Ta kutsub inimest üles mõtlema iseseisvalt, vabalt ja järjekindlalt.

Marksism-leninism võtab maailma niisugusena, nagu maailm seda on, ta ei mõtle maailmale juurde ei põrgut ega paradiisi. Ta lähtub sellest, et kogu loodus, inimene kaasa arvatud, koosneb mateeriast, millel on väga mitmekesised omadused.

Loodus nagu ka kõik looduse üksikud nähtused on alatises arenemises. Selle arenemise seadusi ei ole kindlaks määranud jumal ja nad ei olene inimeste tahtest, nad on omased loodusele endale ning on täiesti tunnetatavad. Maailmas ei ole asju, mida oleks põhimõtteliselt võttes võimatu tunnetada, on ainult asjad, mis ei ole veel tunnetatud, kuid mis tunnetatakse teaduse ja praktika abil.

Marksistlik-leninlik maailmavaade kasvab välja teadusest ja *usaldab* teadust, kuivõrd teadus ei eemaldu reaalsest tegelikkusest ja praktikast. Vastavalt teaduse arengule areneb ja rikastub ka marksistlik-leninlik maailmavaade ise.

Marksism-leninism õpetab, et mitte üksnes looduse arenemine, vaid ka *inimühiskonna arenemine* toimub inimeste tahtest sõltumatute objektiivsete seaduste alusel.

Ühiskonna arenemise põhiliste seaduspärasuste avastamisega tõstis marksism inimkonna ajalugu käsitleva õpetuse tõelise teaduse tasemele, niisuguse teaduse tasemele, mis on võimeline seletama niihästi iga ühiskonnakorra iseloomu kui ka ühiskonna arnemist ühest ühiskonnakorrast teise.

See oli teadusliku mõtte hiiglasuur võit.

Ühiskonnateaduste (sotsioloogia, poliitiline ökonoomia, historiograafia) kodanlikud esindajad ei ole suutnud materialistlikku ajalookäsitust ümber lükata, nad ei ole suutnud talle isegi vastu seada mõnda teist teooriat, mis oleks võitnud tunnustuse enamiku kodanlikegi õpetlaste hulgas. Sellele vaatamata aga ei taha paljud kodanlikud õpetlased meeleheitliku kangekaelsusega

ajaloolist materialismi tunnistada. Mispärast? Sellepärast, et see õpetus lükkab ümber usu, nagu peaks kapitalistlik kord olema „igavene". Kui ühiskonna liikumine ühest ühiskonnakorrast teise tunnistatakse seaduspäraseks, siis ei saa ju ka eitada, et kapitalistlikul korral tuleb oma koht loovutada teisele, progressiivsemale ühiskonnakorrale. Seda tunnistada on raske ja kibe mitte ainult kapitalistidel enestel, vaid ka nendel teadlastel, kes on kapitalistidest aineliselt või vaimselt sõltuvad.

Ei ole ju klassiühiskondade ajaloos ükski valitsev klass iialgi uskunud, et olemasolev kord peab paratamatult hävima ja kaduma. Orjapidajad uskusid, et orjanduslik kord on igavene, pidasid seda jumalast seatuks. Orjapidajate asemele tulnud feodaalid olid samuti arvamisel, et nende kord, feodaalkord, on jumala tahtega igaveseks kehtestatud. Kuid neil tuli loovutada koht kodanlusele. Nüüd on järg kodanluse käes, nüüd lohutab kodanlus ennast illusioonidega, nagu oleks tema kord, kapitalistlik kord, „igavene" ja „vääramatu". Ka paljud üsna suurte teadmistega sotsioloogid ja ajaloolased, kes ei taha kapitalismiga sidemeid katkestada, püüavad igati kummutada fakte, mis kinnitavad, et ühiskondlikud süsteemid arenevad ja muutuvad neile omaste seaduste järgi, kusjuures need seadused ei olene valitsevate klasside ja nende ideoloogide tahtest.

Järelikult sõdivad kodanluse ideoloogid marksistliku ajalookäsituse vastu mitte seepärast, et see käsitus on vale, vaid just sellepärast, et ta on õige.

Loodusjõudude või ühiskondlike jõudude toime ning arenemise seaduspärasuste tundmaõppimise alusel oskab tõeline teadus alati ette näha uut. Marksistlik teadus ühiskondliku arenemise seadustest võimaldab mitte ainult ühiskondlike vastuolude keerukates tingimustes orienteeruda, vaid ka ette näha sündmuste tulevast arengut, ette näha ajaloolise progressi suunda ning eelseisvaid ühiskondliku arengu etappe.

Seega annab marksism-leninism meile vahendi, mille abil võib vaadata tulevikku ning näha eelseisvate ajaloo käänakute kontuure. See on omamoodi „aja teleskoop", mis avas kapitali ikkest, viimasest ekspluateerimiskorrast vabastatud inimkonna tuleviku suurejoonelised perspektiivid. Kui aga eesrindlik teadus kutsus kodanlikke teadlasi (kes väidavad, et „mitte midagi ei ole võimalik ette näha") oma silmaga vaatama marksistliku „aja teleskoobi" abil tuleviku kaugustesse, siis pigistasid nad hirmuga silmad kinni: nad kardavad tulevikku vaadata . . .

Marksistid ei karda iialgi oma pilku tulevikku suunata. Esindades klassi, kellele kuulub tulevik, ei ole nad huvitatud tühipaljastest illusioonidest, mis faktidega, teadusega kokku puutudes põrmuks varisevad.

Vene marksistid, keda juhtis Lenin, nägid ette, et sotsialistlik revolutsioon on Venemaal ajalooliselt küpseks saanud ülesanne, nad kutsusid Venemaa töölisklassi otsustavasse võitlusse, orga-

niseerisid ekspluataatorliku korra kantside ründamise ja saavutasid täieliku võidu.

Nõukogude Liidu marksistid-leninlased nägid ette, et sotsialismi on võimalik meie hiiglasuurel maal üles ehitada, nad kutsusid töörahvast üles suurele kangelasteole ning viisid võitluse sotsialismi võiduni.

Nõukogude Liidu ja teiste maade marksistid-leninlased nägid ette, et Teise maailmasõja vallapäästmine fašistliku Saksamaa poolt on tõenäoline, nad hoiatasid kõigi maade rahvaid selle ohu eest ning ennustasid Saksamaa lüüasaamist. Teise maailmasõja käigus purustati saksa agressori ja tema liitlaste väed peamiselt nõukogude rahva ning tema kuulsusrikka armee kangelaslike jõupingutuste tulemusena.

Rahvademokraatia maade marksistid-leninlased nägid ette, et kapitali võimu kukutamine, töölisklassi poolt juhitava töörahva võimu kehtestamine ja vajalike sotsialistlike ümberkujunduste teostamine on nende maades võimalik ning ajalooliselt paratamatu. Nad võtsid arvesse neid ühiskondliku arengu küpsekssaanud vajadusi, nad juhtisid oma rahvad sotsialismi ülesehitamise teele ja on saavutanud siin juba silmapaistvat edu.

Hiina marksistid-leninlased nägid ette, et suure hiina rahva vabastamine välismaiste kolonisaatorite ja nende kohalike käsilaste võimu alt ning Hiinas tõelise rahvavõimu kehtestamine on saanud ajalooliselt küpseks, on saanud võimalikuks ja paratamatuks. Töölisklassi ja kommunistliku partei juhtimisel ajas Hiina ennast võimsalt sirgu kogu oma tohutus suuruses, lõi puruks välis- ja sisevaenlased ning tuli toime kodanlik-demokraatliku revolutsiooni raskete ülesannetega. Rahva-Hiina asus suurima energiaga täitma sotsialistliku ülesehitustöö julgeid ja innustavaid ülesandeid. Vana Hiina ümberkujunemine toimub hämmastavalt kiires tempos.

Seega tõendavad meie sajandi esimese poole kõige tähtsamad ajaloolised sündmused vaieldamatult, et marksistliku teooriaga varustatud kommunistid on üldiselt õigesti teinud prognoose ajaloo edaspidise käigu kohta. Marksistlik-leninlikku ajalookäsitust on praktikas küllaldaselt kontrollitud ja ta on täielikult kinnitust leidnud.

Marksismi-leninismi teooria ei ole dogma, vaid *tegevusjuhend*. Tuleb ainult õppida seda teooriat õigesti rakendama.

Marksismi-leninismi teooria valgustab inimkonnale teed. Ilma marksismi-leninismi teooriata on isegi progressiivsed inimesed sunnitud liikuma kobamisi, ilma et nad tõeliselt, sügavalt mõistaksid seda, mis nende ümber toimub.

Marksismi-leninismi teooria annab teadusliku aluse revolutsioonilisele *poliitikale*. See, kes lähtub poliitikas subjektiivsetest soovidest, jääb kas tühipaljaks unistajaks või siis ähvardab teda oht sattuda ajaloo tagahoovi, sest ajalugu ei lähe inimeste soovide järgi, kui need soovid ei ole ajaloo seadustega kooskõlas.

Seepärast rõhutaski Lenin, et on vaja teadusliku kainusega analüüsida objektiivset olukorda ja evolutsiooni objektiivset käiku, selleks et niisuguse analüüsi alusel kindlaks määrata partei poliitiline joon ja viia siis seda joont täie revolutsioonilise kindlusega ellu. Marx aga ütles:

„Asju tuleb võtta niisugustena, nagu nad seda on, s. t. tuleb võidelda revolutsiooni eest niisugusel kujul, mis vastab muutunud tingimustele."[1]

Kõigi maade revolutsioonilistest kogemustest ja revolutsioonilisest mõttest võrsunud marksistlik teooria vastab töölisklassi ajaloolisele missioonile, selle klassi ajaloolisele missioonile, kes on kutsutud olema eelväeks ning juhiks kõigi rõhutute ja ekspluateeritavate suures vabadusliikumises. Marksismi maailmavaade leidis proletariaadis oma materiaalse relva, samuti nagu proletariaat leidis marksismi maailmavaates oma vaimse relva.

Seepärast on marksism-leninism hindamatuks elujõu allikaks kõigile töötajatele, igale progressiivsele inimesele, kes tahab õppida ümbritsevat maailma õigesti mõistma, kes tahab elada mitte juhuste orjana, vaid maailmas toimuvatest sündmustest teadlikult osa võtta. Niisuguste inimeste arv aga ulatub juba paljudesse miljonitesse ja neid tuleb järjest juurde. Liikuma hakkavad üha laiemad lihtsate inimeste hulgad, kes ei taha elada asjatult, vaid püüavad saada teadlikeks ja aktiivseteks ajalooprotsessist osavõtjateks. Niisugustele inimestele annab marksism-leninism hindamatut abi. Eriti käib see noorte kohta. Marksistlik-leninlik maailmavaade võimaldab noorsool tunduvalt kiiremini saavutada poliitilist küpsust, mida annavad elukogemused, aitab noortel suunata oma pulbitsevat energiat õigetele rööbastele — inimkonna teenimisele.

Marksistlik-leninlik maailmavaade on õigeks orientiiriks ka *teaduslikus loomingus,* sealjuures mitte ainult ühiskonnateaduste, vaid ka loodusteaduste alal. Kas siis looduseuurijate loovaid otsinguid ei abista õige maailmavaade, õige arusaamine maailma üldistest seaduspärasustest, vastastikustest seostest ja protsessidest? Niisuguse vaate, niisuguse arusaamise annab marksistlik-leninlik teooria.

Ei ole juhuslik, et teadusliku töö käigus omandatud kogemuste mõjul tulevad nüüd paljud silmapaistvad teadlased kas täielikult üle marksismi positsioonidele või siis võtavad vaikides omaks ühed või teised marksistliku teooria elemendid, mis aitavad neid sügavamalt tungida looduse saladustesse ja paremini teenida inimkonna huvisid.

Edasi. Marksistlik-leninliku maailmavaate omandamine avab suurepärased perspektiivid *kunsti-* ja *kirjandustegelastele.* Marksistlik-leninlik maailmavaade suunab neid peegeldama oma loomingus tegelikkust kunstiliste kujude abil sügavalt, ideeliselt ja sisurikkalt. Ilma maailmavaatelise selguseta, ilma progressiivse maailmavaate viljastava mõjuta jääb tänapäeva kirjaniku ja

kunstniku looming paremal juhul verevaeseks. Kaasajal annab kunstnikule maksimaalse maailmavaatelise selguse marksism-leninism.

Samal ajal kui kodanlikus kirjanduses üha rohkem levib lootusetuse meeleolu, sünge pessimism, on progressiivsete kirjanike looming kantud elustavast optimismist. See looming usub tulevikku, armastab tulevikku ja kutsub üles sammuma õnneliku tuleviku poole.

Samal ajal kui Lääne kodanlikus ideoloogias ilmneb väljapääsmatu kriis, mis seisab selles, et on kaotatud usk inimesse, on kaotatud usk tsivilisatsiooni edaspidise saatuse vastu, äratab marksistlik-leninlik maailmavaade inimestes püüde astuda õilsasse võitlusse kõrgete sotsiaalsete ideaalide eest.

Igaüks, kes omandab põhjalikult selle maailmavaate, jõuab kindlale veendumusele, et töölisklassi võitlus on õige ja õiglane, et sotsialismi tulevane võit ülemaailmses ulatuses on ajalooliselt paratamatu. Marksismi-leninismi maailmavaatega varustatult muutub isegi nõrk inimene tugevaks, poliitiliselt kindlaks, printsipiaalseks. Ta omandab niisuguse kõigutamatu ideelise veendumuse, mis annab talle jõudu vastu panna igasugustele katsumustele.

Miljonid inimesed maakeral on juba ammutanud marksismi-leninismi elustavast lättest oma liikumise õilsad ideaalid ja nende ideaalide teostamiseks vajaliku raugematu energia.

Elada ilma progressiivse maailmavaateta — kas see on tänapäeva arenenud inimese vääriline? Veelgi halvem aga on toituda alaväärtuslikest maailmavaate surrogaatidest, mis kõlbavad vaid neile, kes on hingelt põdurad.

Tuhat korda parem on näha vaeva marksistlik-leninliku maailmavaate aluste õppimiseks, selleks et muutuda vaimselt rikkaks ja saavutada üleolek võitluses inimkonna imperialistlike vaenlaste mustade jõudude vastu.

ESIMENE OSA

MARKSISTLIK-LENINLIKU MAAILMAVAATE FILOSOOFILISED ALUSED

I PEATUKK

FILOSOOFILINE MATERIALISM

Kogu marksismi-leninismi hoone vääramatuks alusmüüriks on marksismi-leninismi filosoofiline õpetus — dialektiline ja ajalooline materialism. See filosoofiline õpetus võtab maailma niisugusena, nagu maailm seda tegelikult on, käsitleb maailma kooskõlas eesrindliku teaduse ja ühiskondliku praktika andmetega. Marksistlik filosoofiline materialism on teadusliku tunnetuse sajandeid kestnud arenemise seaduspärane tulemus.

1. Progressiivse materialistliku teaduse arenemine võitluses reaktsiooni ja vaimupimeduse vastu

Teaduse ajalugu kujutab endast progressiivsete teadlaste ja filosoofide pidevat võitlust vaimupimeduse ja ebausu vastu, poliitilise ja ideoloogilise reaktsiooni vastu. Ekspluateerimisele rajatud klassiühiskonnas on alati olnud ja on praegugi olemas jõud, kellele eesrindlike teaduslike vaadete levik ei ole kasulik. Nendeks jõududeks on reaktsioonilised ühiskonnaklassid. Reaktsiooni esindajad on kas otseselt välja astunud teaduse vastu ja taga kiusanud progressiivseid teadlasi ning filosoofe, põrkamata tagasi tuleriitade ja vanglate kasutamise ees, või siis püüdnud teaduslikke avastusi moonutades neist välja rookida nende progressiivset materialistlikku sisu.

Vanas Kreekas hävitasid reaktsionäärid-aristokraadid silmapaistva materialisti Demokritose teoseid, kes rajas õpetuse, mille järgi mateeria koosneb aatomitest, hävitasid seepärast, et Demokritos ei tunnistanud jumalate vahelesegamist looduse ellu ja inimeste asjadesse. Materialistlikku filosoofi Anaxagorast süüdistati jumalasalgamises ja ta saadeti Ateenast välja.

Demokritose järelkäijat, vana-kreeka materialistlikku filosoofi Epikurost, keda antiikajal ülistati kui kangelast, kes vabastas inimesed hirmust jumalate ees ja tõstis aujärjele teaduse, pidasid „kirikuisad" kahe aastatuhande jooksul kirikupõlu all,

valelikult kujutades teda kõlvatuse külvajana, moraali vaenlasena.

391. aastal m. a. j. põletasid ristiusu mungad ära kuulsa Aleksandria raamatukogu, kus säilitati ligi 700 000 antiikaja kirjanike ja teadlaste teost. Rooma paavst Gregorius I (590—604), ilmaliku hariduse ja teaduse verivaenlane, laskis hävitada suure hulga antiikaja autorite väärtuslikke teoseid; esmajoones hävitati materialistlike filosoofide teosed.

Inkvisitsioon, mille asutas paavst võitluseks kõigi katoliku kiriku vaenlaste vastu, kiusas metsiku viha ja julmusega taga progressiivseid mõtlejaid. 1600. aastal põletas inkvisitsioon tuleriidal Giordano Bruno — silmapaistva filosoofi ja teadlase, kes kaitsės Kopernikuse õpetust. 1619. aastal kiskusid timukad inkvisitsioonikohtu otsusel Toulouse'is (Prantsusmaal) välja eesrindliku mõtteteadlase Lucilio Vanini keele ja põletasid ta seejärel tuleriidal. Inkvisitsioon sundis ähvarduste ja vägivalla abil suurt itaalia teadlast Galileid, kes kaitses Kopernikuse õpetust, lahti ütlema oma vaadetest. Kuulus XVIII sajandi prantsuse valgustusaja filosoof Voltaire heideti Bastille'i vangitorni. Vangi pandi ka materialistlik filosoof Diderot, Voltaire'i kaasaegne.

Ekslik oleks arvata, et reaktsioon pidas teaduse vastu võitlust ainult antiikajal ja keskajal. Reaktsiooni võitlus teaduse vastu ei lõppenud ka kapitalismi ajastul. Kapitalistide klass on huvitatud loodusteaduste — füüsika, keemia, matemaatika jt. — arenemisest, kuivõrd tehnika edusammud on nende teadustega vahetult seotud. Kuid kapitalistide klass ei ole hoopiski huvitatud sellest, et leviks materialistlik filosoofia, teaduslik maailmavaade, mis võimaldab inimestel õigesti lahti mõtestada neid ümbritsevat maailma, võimaldab mõista, kuidas on vaja sellesse maailma suhtuda ja selles tegutseda. Seetõttu pingutavad kodanluse ideoloogid kogu jõudu, et mitte lasta teha teaduse avastustest materialistlikke ja ateistlikke järeldusi, nähes nendes järeldustes ohtu oma võimule.

Eriti vihkab reaktsiooniline kodanlus marksismi-leninismi õpetust ja marksistlik-leninlikku filosoofiat — dialektilist ja ajaloolist materialismi. Marksismi „ümberlükkamisega" tegelevad spetsiaalselt terved kodanlike professorite parved.

Tänapäeva reaktsiooniline kodanlus ei põleta eesrindlikke teadlasi ja filosoofe tuleriitadel, vaid kasutab teistsuguseid mõjutamisvahendeid: nad kõrvaldatakse ülikoolidest ja teaduslikest instituutidest, neilt võetakse võimalus oma teoseid trükis avaldada, neid diskrediteeritakse moraalselt ja poliitiliselt jne. Viimastel aastatel kasutatakse kõiki neid „ohtlike mõtete" vastu võitlemise vahendeid Ameerika Ühendriikides ja reas teistes maades ulatuslikult. Nende abinõudega ja reaktsioonilise ideoloogia propageerimisega avaldab valitsev klass survet inimeste teadvusele, sisendab rahvale kodanluse jaoks kasulikke ideid, takistab progressiivsete materialistlike vaadete levikut.

Ükskõik kui okkaline ka on teaduse ja materialistliku filosoofia tee, ükskõik kui suuri ohvreid tuleb neil ekspluateerimisele rajatud ühiskonnas kanda, ikkagi võidavad teadus ja materialistlik filosoofia lõppkokkuvõttes kõik takistused ja liiguvad järjekindlalt edasi.

Eesrindliku materialistliku teaduse ja filosoofia jõud peitub selles, et nad annavad inimestele õiged teadmised looduse ja ühiskonna seaduste kohta, õpetavad kasutama neid teadmisi inimkonna huvides, vabastavad inimesed vaimupimedusest ja toovad nad tõe valguse juurde.

2. Materialism ja idealism

Filosoofia käsitleb kõige üldisemaid maailmavaate küsimusi. Materialistlik filosoofia lähtub selle tõsiasja tunnistamisest, et eksisteerib loodus: tähed, Päike, Maa oma mägede ning tasandikega, merede ja metsadega, loomadega ja lõpuks inimestega, kellel on teadvus, mõtlemisvõime. Mingisuguseid üleloomulikke nähtusi või jõudusid olemas ei ole ega saagi olemas olla. Looduse lõputus mitmekesisuses on inimene vaid üks looduse osake, teadvus aga on inimese omadus ehk võime. Loodus eksisteerib objektiivselt, s. t. väljaspool inimese teadvust ja sellest sõltumatult.

On aga filosoofe, kes eitavad seda, et loodus eksisteerib teadvusest sõltumatult. Nad väidavad, et primaarselt eksisteerib ainult teadvus, mõtlemine, vaim või idee, kusjuures kogu füüsiline maailm on vaimsest tulenev ja vaimsest sõltuv.

Inimteadvuse ja materiaalse olemise vahekorra küsimus on igasuguse filosoofia, sealhulgas ka uusima filosoofia põhiküsimus. Mis on primaarne — loodus või mõtlemine? Vastavalt sellele, kuidas filosoofid sellele küsimusele vastavad, jagunevad nad kahte suurde leeri.

Need, kes peavad primaarseks mateeriat — loodust — ja käsitlevad mõtlemist, vaimu kui mateeria omadust, kuuluvad *materialismi* leeri; need aga, kes väidavad, et mõtlemine, vaim või idee on eksisteerinud enne loodust, et loodus on nii või teisiti vaimu poolt loodud, vaimust sõltuv, moodustavad *idealismi* leeri. Mitte midagi muud väljendid „idealism" ja „materialism" filosoofia seisukohalt ei tähenda.

Materialistliku ja idealistliku maailmakäsituse pooldajate vahel toimub juba ammust ajast terav, raugematu võitlus. Kogu filosoofia ajalugu on kahe leeri, kahe filosoofilise partei — materialismi ja idealismi — võitluse ajalugu.

Stiihiline materialism

Inimesed oma praktilises tegevuses ei kahtle, et neid ümbritsevad esemed ja loodusnähtused eksisteerivad inimestest sõltumatult, inimeste teadvusest sõltumatult. See tähendab, et inimesed on stiihiliselt materialismi seisukohal.

V. I. Lenin kirjutas, et iga terve, hullumajas või filosoofide-

idealistide juures koolis mitte olnud inimese stiihiline materialism „seisab selles, et asjad, keskkond ja maailm on olemas *sõltumatult* meie aistingust, meie teadvusest, meie *Minast* ja üldse inimesest".[1]

Ei ole võimalik elada ainult ideedest, mõistetest, ei ole võimalik toituda omaenda aistingutest, oma kujutlusvõime saadustest. Tegelikus elus teavad seda väga hästi kõik inimesed, sealhulgas ka need filosoofid, kes oma idealistlikes õpetustes tuletavad materiaalsete asjade olemasolu aistingutest, mõistetest, ideedest. Neil on tulnud korduvalt tunnistada, et nad ise elavad vastupidiselt oma filosoofiale ja et kui maailmas tõepoolest ei oleks materiaalseid asju, siis inimesed sureksid nälga.

Stiihilise, alateadliku materialismi seisukoht on omane enamikule loodusteadlastele. Nad ei süvene harilikult filosoofilistesse küsimustesse, kuid järgivad stiihiliselt selle loodusteadusliku materjali loogikat, millega neil on tegemist. Loodus, mida nad uurivad, toob igal sammul nende silmade ette uuritavate nähtuste materiaalsuse. Kas loodusteadlane uurib taevakehasid või molekule ja aatomeid, elektri- ja magnetisminähtusi või taime- ja loomariiki, — alati on tal tegemist objektiivsete protsessidega, materiaalsete kehadega ning nende omadustega, loodusseadustega, mis eksisteerivad inimeste teadvusest sõltumatult.

Kodanliku ühiskonna tingimustes kuulutavad ainult kõige julgemad ja järjekindlamad teadlased enese avalikult materialistliku filosoofia pooldajateks. Enamik teadlasi aga on nii tugevasti ametliku kodanliku ideoloogia, kiriku õpetuste ja idealistliku filosoofia mõju all, kogu kodanliku ühiskonna miljöö mõju all, et nad ei söanda avalikult materialismi positsioonidele asuda, kõhklevad ja esinevad sageli idealistlike avalduste ning reservatsioonidega. Kuid oma loodusteaduslikes töödes arendavad need õpetlased juba uurimisobjekti enese iseloomu tõttu põhilisel materialistlikke vaateid.

Nii ei tunnistanud XIX sajandi teise poole inglise loodusteadlane Thomas Huxley ennast materialistiks, kuid oma uurimistöödes zooloogia, võrdleva anatoomia, antropoloogia ja evolutsiooniteooria alalt kaitses ta materialistlikke vaateid ja ütles, et filosoofiline idealism võib välja viia üksnes vassingutele ja vaimupimedusele. Engels nimetas seda tüüpi looduseuurijaid „häbelikeks materialistideks". Lenin märkis, et Huxley materialismivastased reservatsioonid olid üksnes viigileht, mis varjas tema stiihilist loodusteaduslikku materialismi.

Tänapäeva loodusteadlased, püüdes oma teaduslikke avastusi filosoofiliselt lahti mõtestada, teevad sageli idealistlikke järeldusi. Kuid niikaua, kui nad jäävad loodusteaduse pinnale, kui nad praktiliselt tegutsevad oma laboratooriumides, tehaste katsepõlludel, kui nad ei tegele filosoofiliste arutlustega, vaid nende poolt uuritavate loodusobjektidega, — niikaua talitavad nad kui stiihilised materialistid.

Albert Einstein, üks kaasaja kõige silmapaistvamaid füüsi-
id, oli mõningates oma filosoofilistes arutlustes idealistliku
osoofia mõju all, kuid teaduse alal on tema nimega seotud
atiivsusteooria, sisult täiesti materialistliku teooria loomine.
Teine kuulus füüsik, Max Planck, tänapäeva kvantide füüsika
jaja, ei nimetanud ennast samuti materialistiks. Kuid oma töö-
s füüsika alalt ja oma filosoofilistes esinemistes kaitses ta
ainet maailmavaadet", mis tunnistab inimesest sõltumatut loo-
se olemasolu. Max Planck võitles filosoofilise idealismi vastu
oli faktiliselt materialist.

Kuid idealismi surve avaldab sageli loodusteadusliku mater-
i enese tõlgitsemisele negatiivset mõju. See näitab, et stiihi-
e materialism ei ole küllaldane kaitse idealismi vastu. Üksnes
ialektilise materialismi filosoofia teadlik omaksvõtmine võib
adlasi kindlalt hoida idealistlike vigade eest.

Materialism on eesrindlik filosoofia

Filosoofiline materialism erineb stiihilisest, naiivsest materialismist selle poolest, et filosoofiline materialism põhjendab, töötab läbi
arendab materialistlikke seisukohti järjekindlalt *teaduslikult,*
ähtudes eesrindliku teaduse ja ühiskondliku praktika andmetest.

Materialistlik filosoofia on vahend, mis kindlalt kaitseb ini-
est vaimse reaktsiooni hukatuslikku mõju eest. Materialistlik
losoofia juhib inimest tema elus, näitab talle kätte õige tee teda
tavate maailmavaateliste küsimuste lahendamiseks.

Aastatuhandete jooksul sisendas kirik inimesele põlgust
ise elu vastu ja hirmu jumala ees. Kirik õpetas inimestele ja
igepealt inimkonna rõhutud hulkadele, et nende saatuseks on
snes töötada ja palvetada, et õnne ei ole siinses „hädaorus"
imalik saavutada, et õnnelikuks võib saada alles tulevases elus,
sedagi ainult siis, kui inimene on maa peal sõnakuulelik ja
ndlik. Kirik ähvardas jumala nuhtluse ja põrgupiinadega neid,
s julgesid üles tõusta ekspluateerijate võimu vastu, sest see
õim olevat jumalast antud.

Materialistliku filosoofia suur ajalooline teene on, et ta aitab
imest ebausust vabaneda. Materialistlik filosoofia astus juba
anal ajal välja hauataguse elu, jumalate ja teiste üleloomulike
õudude kartmise vastu.

Mitte jääda lootma hauatagusele elule, vaid hinnata reaalset
aapealset elu ja püüda seda paremaks teha — seda õpetab
imestele materialistlik filosoofia. Materialism tõstis esmakord-
elt aujärjele inimväärikuse ja inimmõistuse, ta kuulutas, et ini-
ene ei ole põrmus roomav ussike, vaid looduse kõrgeim loo-
ing, kes on suuteline saama loodusjõudude isandaks ja käski-
ks. Materialism on kantud kõigutamatust usust teaduse jõusse,
sust inimese mõistusse, sellesse, et inimene on võimeline avas-
ma meid ümbritseva maailma saladused, on võimeline looma
õistliku ja õiglase ühiskonnakorra.

Idealismi eestvõitlejad laimavad sageli materialismi, kujuta-

des materialismi kui „sünget, rasket, luupainajalikku maailmavaadet" (W. James). Tegelikult aga on sünge värvinguga just idealistlik filosoofia, eriti tänapäeva idealism. Mitte materialism, vaid idealism eitab mõistuse tunnetusvõimet ja propageerib umbusku teaduse vastu; mitte materialism, vaid idealism ülistab surmakultust; mitte materialism, vaid idealism on olnud ja jääb kõige vastikumate inimvihkamise avalduste — rassiteooriate ja fašistliku obskurantismi ideeliseks pinnaks.

Filosoofiline idealism ei taha tunnistada meid ümbritseva materiaalse maailma tõelisust, pageb sellest maailmast eemale, kuulutab ta ebatõeliseks ja maalib tema asemele väljamõeldud, mittemateriaalse maailma.

Materialism annab, vastupidi, tõelise maailmapildi, kus ei ole mingisuguseid kõrvalisi lisandeid vaimude, maailma looja jumala jne. näol. Materialistid ei oota abi üleloomulikelt jõududelt, nad usuvad inimest, inimese võimet maailma omaenda kätega ümber kujundada ja enese väärilisemaks teha.

Materialism on põhiolemuselt optimistlik, elujaatav, helge maailmavaade, materialismile on võõras pessimism, „maailmavalu". Seepärast on materialism tavaliselt progressiivsete ühiskondlike rühmade ja klasside maailmavaade. Materialismi pooldajad on inimesed, kes vaatavad kartuseta tulevikku, keda ei vaeva kahtlused oma eesmärkide suhtes.

Idealismi eestvõitlejad on sajandite vältel laimanud materialismi ja laimavad teda praegugi, väites, et materialistid ei tunnustavat moraalseid väärtusi ja kõrgeid ideaale, et need olevat omased üksnes filosoofilise idealismi pooldajatele. Tegelikult ei ole Marxi ja Engelsi dialektiline ja ajalooline materialism kunagi eitanud eesrindlike ideede, moraaliprintsiipide ja kõrgete ideaalide tähtsust. Vastupidi, dialektiline ja ajalooline materialism hindab neid kõiki äärmiselt kõrgesti ning on arvamisel, et ei ole võimalik edukalt võidelda progressi eest, eesrindliku ühiskonnakorra eest ilma suurte ideedeta, mis innustavad inimesi võitlusse, loomingule ja otsingutele.

Töölisklassi võitlus, kommunistide võitlus lükkab veenvalt ümber idealistide rumala väljamõeldise, nagu oleksid materialistid ideaalide vastu ükskõiksed. Seda võitlust peetakse kommunismi eest — kõige suurejoonelisema ja õilsama ideaali eest, mida inimkond iganes on tundnud. Sellepärast sünnitab see võitlus arvutul hulgal mehiseid võitlejaid, kes on piiritult ustavad kõrgele kommunistlikule ideaalile.

Dialektiline ja ajalooline materialism kui kõrgeim aste filosoofia arengus

Kaasaegne materialism on *dialektiline ja ajalooline materialism,* mille lõid Marx ja Engels. Marxi ja Engelsi filosoofia ei võrsunud tühjale kohale, vaid tekkis mõtte- teaduse pikaajalise arenemise tulemusena.

Materialism tekkis ligikaudu kaks ja pool tuhat aastat tagasi Hiinas, Indias, Kreekas. Materialistlik filosoofia oli nendes maa-

des tihedasti seotud inimeste igapäevaste kogemustega, esimeste loodusteaduse võrsetega. Vana-aja materialistlike filosoofide vaadetest leiame küllaltki palju geniaalseid oletusi maailma kohta. Kuna aga teadus hakkas tol ajal alles tekkima, siis puudus neil vaadetel kindel loodusteaduslik alus ja nad jäid veel väga naiivseteks.

Võrratult küpsem oli materialism, mis kujunes XVII ja XVIII sajandil. Loodusteaduse ja tehnika edusammud viisid edasi filosoofiat. Ühtlasi aitas materialistlik filosoofia kaasa looduse uurimisele. Näiteks XVII sajandi alguse inglise materialisti F. Baconi õpetus teadmiste kogemuslikust päritolust ja tema mõte, et teadmistes peitub jõud, olid loodusteaduse arenemise võimsaks stiimuliks.

XVII ja XVIII sajandil jõudsid teistest teadustest kaugele ette matemaatika ning maapealsete kehade ja taevakehade mehhaanika. See pani oma pitseri tolleaegsete materialistide filosoofilistele üldistustele, sealhulgas nende arusaamisele mateeriast ja liikumisest. Väga tähtsat osa materialismi uue vormi arendamises etendasid prantsuse filosoofi R. Descartes'i materialistlik õpetus loodusest („füüsika"), samuti ka XVII sajandi inglise materialisti T. Hobbesi mehhanistlik õpetus inimesest ja eriti inglise teadlase Newtoni mehhaanika. Materialistlikud filosoofid vaatlesid kõiki looduse ja ühiskonnaelu nähtusi mehhaanika seisukohalt ja lootsid neid mehhaanika seaduste abil seletada. Sellepärast hakati nende materialismi nimetama *mehhanistlikuks* materialismiks. XVIII sajandil esindasid mehhanistlikku materialismi Inglismaal J. Toland ja J. Priestley, Prantsusmaal — J. La Mettrie, P. Holbach, C. Helvétius, D. Diderot.

XVII—XVIII sajandi materialismi tihe side loodusteadusega oli selle materialismi positiivseks küljeks. Ühtlasi olid tal ka omad puudused. F. Engels märgib selle materialismi kolme põhipuudust, piiratust.

Esimeseks puuduseks on *mehhanitsism*. Mehhaanika, mis oli tolle aja materialistlikele filosoofidele teaduse musterkujuks, piiras nende silmaringi. Nad püüdsid taandada kõiki protsesse ja liikumise liike mehhaanilisele liikumisele. Nad ei mõistnud orgaanilise looduse iseärasusi ja ühiskonnaelu omapäraseid jooni ning seadusi.

Nende materialistide teiseks puuduseks on see, et nad ei suutnud looduse arenemist mõista ja seletada isegi siis, kui nad arenemise fakte märkasid. XVII—XVIII sajandi materialistid käsitlesid loodust kui tervikut muutumatuna, alati ühes ja samas ringkäigus olevana. Niisugust loodusekäsitlust nimetatakse *metafüüsiliseks*. Järelikult oli mehhanistlik materialism ka metafüüsiline.

Lõpuks ei osanud tolle ajajärgu materialistid, nagu ka üldse kõik materialistid *enne* Marxi, laiendada materialismi ühiskonnaelu käsitamisele. Nad ei näinud ühiskonnaelu materiaalset alust

ja õpetasid, et ühiskonna üleminek madalamatelt vormidelt täiuslikumatele on tingitud teadmiste progressist, ühiskonnas valitsevate vaadete ja ideede muutumisest. Niisugune seletus aga on idealistlik.

Peale selle ei mõistnud marksismieelsed materialistid klasside, rahvahulkade praktilis-kriitilise, revolutsioonilise tegevuse tähtsust tegelikkuse muutmises, ühiskonnaelu muutmises. Nad õpetasid, et feodaalkord on vaja asendada kodanliku korraga. Samal ajal aga ei pidanud nad rahvahulkade võitlust uue korra eest vajalikuks ja kartsid seda võitlust. Selles avaldus nende kodanlik klassipiiratus.

Sammu edasi materialistliku filosoofia arendamises astusid XIX sajandi esimese poole saksa filosoof L. Feuerbach ja eriti vene revolutsioonilised demokraadid A. Herzen, V. Belinski, N. Tšernõševski, N. Dobroljubov. Feuerbach sai teataval määral üle XVIII sajandi materialistide mehhanistlikust piiratusest, kuid nende materialistide teised puudused olid omased ka talle. Pealegi oli tema filosoofia irdunud ühiskondlik-poliitilisest praktikast. Vene materialistide suureks saavutuseks oli, et nad püüdsid ühendada materialistlikku loodusekäsitust dialektikaga.

Peale selle ei pidanud nemad kui vene revolutsioonilise talurahva ideoloogid filosoofiat ainult õpetuseks, mis peab olemasolevat seletama, vaid ka õpetuseks, mis peab näitama, kuidas tuleb seda olemasolevat rahva huvides muuta, ümber kujundada.

Uueks, kõrgeimaks astmeks materialismi arengus oli dialektiline ja ajalooline materialism, mille lõid Marx ja Engels — proletariaadi, kaasaegse ühiskonna kõige eesrindlikuma ja revolutsioonilisema klassi suured õpetajad ja juhid. Marx ja Engels teostasid filosoofias tõelise revolutsioonilise pöörde.

Seistes oma ajastu ühiskondlike ja loodusteaduslike teadmiste kõrgtipul, olles omandanud ja loovalt läbi töötanud kõik selle väärtusliku, mis mõtteteaduse eelneva arenemise käigus oli saavutatud, lõid Marx ja Engels uue materialismi vormi, mis on vaba eelneva materialistliku filosoofia puudustest, — lõid *dialektilise ja ajaloolise materialismi.*

Marksistlik filosoofiline õpetus ühendas materialismi ja dialektika üheks orgaaniliseks tervikuks. See õpetus rajanes sealjuures teaduse kõrgemal tasemel, loodusteaduse uutel avastustel, millede hulgas eriline tähtsus oli energia jäävuse ja muundumise seadusel, raku avastamisel ning Darwini evolutsiooniteoorial. Loodusteaduse edusammud andsid rangelt teadusliku põhjenduse arenemise ideele ning loodusnähtuste ühtsuse ning üldise vastastikuse seose ideele.

Ühekülgsed mehhanistlikud vaated looduse ja inimese kohta asendasid Marx ja Engels arenemisõpetusega, mis hõlmab kõiki reaalsuse valdkondi ja võtab ühtlasi arvesse iga üksiku valdkonna — anorgaanilise looduse, orgaanilise looduse, ühiskonnaelu ja inimeste teadvuse — omapära.

Marx ja Engels laiendasid esimestena materialismi ühiskonnaelu käsitamisele ja avastasid ühiskonna arenemise materiaalsed liikumapanevad jõud ning seadused. Sellega muutsid nad ühiskonna ajalugu käsitleva õpetuse teaduseks.

Lõpuks muutsid marksismi rajajad materialistliku filosoofilise õpetuse abstraktsest teooriast ühiskonna ümberkujundamise efektiivseks vahendiks, töölisklassi ideoloogiliseks relvaks tema võitluses sotsialismi ja kommunismi eest.

Marxi ja Engelsi poolt loodud filosoofiline õpetus on leidnud väga laialdaselt tunnustust kõigi maailma maade töörahva hulgas. Ta on tõeline rahvahulkade filosoofia.

3. Mis on mateeria filosoofilises tähenduses?

Marksistlikus filosoofilises materialismis kasutatakse mõistet „mateeria" kõige laiemas tähenduses: selle mõistega tähistatakse kõike seda, mis eksisteerib objektiivselt, s. o. teadvusest sõltumatult, ning peegeldub inimese aistingutes. „Mateeria on objektiivne reaalsus, mis on antud meile aistingus" (L e n i n).

On väga oluline aru saada mateeria mõiste niisugusest laiast tähendusest.

Vana, marksismieelse materialismi esindajad mõistsid enamasti mateeria all üliväikseid osakesi — aatomeid või korpuskuleid, millest koosnevad kehad. Vana-kreeka materialistide Demokritose ja Epikurose õpetuse järgi eksisteerivad üksnes aatomid ja tühjus, milles need aatomid asuvad; aatomite kombinatsioonidest kujunevad mitmesugused kehad. Füüsika näitas edaspidi, et aine koosneb tõepoolest aatomitest, ja kinnitas sellega vana-aja materialistide geniaalset oletust. Kuid mõeldes mateeria all üksnes aine aatomeid, lihtsustasid vana-aja materialistid asja, muutsid meid ümbritseva maailma vaesemaks, kui see seda tegelikult on. Sellest hoolimata püsis säärane vaade mateeria suhtes teaduses kuni XIX sajandi lõpuni.

Marksistlik filosoofiline materialism mõtleb mateeria all objektiivset reaalsust selle lõputult mitmekesistes avaldumise vormides. Mateeria ei ole üksnes üliväikesed osakesed, milledest koosnevad kõik kehad. Mateeria on lõputu universumi maailmade arvutu hulk, kosmoses asuvad gaasi- ja tolmupilved, mateeria on meie päikesesüsteem, selle planeedid ja Päike; mateeria on Maa ja kõik, mis maakeral eksisteerib. Mateeria on samuti kiirgused, füüsikalised väljad, mis annavad edasi mõju ühtedelt kehadelt ja osakestelt teistele ja mis neid seovad: elektromagnetilised väljad, tuumaväljad. Mateeria mõiste hõlmab kõike, mis eksisteerib väljaspool teadvust ja teadvusest sõltumatult.

Kõik teadused, mis uurivad objektiivset tegelikkust, uurivad mateeriat, selle mitmesuguseid omadusi ja olekuid.

Füüsikateadused uurivad mateeria füüsikalist olekut. Tänapäeva füüsika on avastanud, et aatom on keerukas moodustis, mitte aga jagamatu ja muutumatu lihtne osake, nagu seda arvasid vanad atomistid. Teadlased on kindlaks teinud, et ühtede elementide aatomid võivad aatomituumades toimuvate muunduste tagajärjel muutuda teiste elementide aatomiteks. Nii muutuvad näiteks uraani aatomid aatomireaktoris plutooniumi aatomiteks.

XX sajandi alguses avastati uued füüsikalised nähtused (radioaktiivsus, röntgenikiired jt.), tõestati, et aatom ei ole jagamatu ja et endised kujutlused selles küsimuses olid ekslikud. Tekkisid uued aine ehituse teooriad. Füüsikas algas vanade klassikaliste mõistete lammutamine. Sellest tegid paljud idealistlikud filosoofid ja idealistlike vaadete poolt eksiteele viidud füüsikud järelduse, nagu oleks teadus materialistliku loodusekäsituse ümber lükanud. Nad hakkasid rääkima, et „mateeria on kadunud". Niisugused väited olid sügavalt ekslikud. Marksistlik filosoofiline materialism ei ole ennast kunagi sidunud mingite ühekülgsete vaadetega aine struktuuri küsimuses, ei ole kunagi taandanud mateeriat ühtedele või teistele muutumatutele „universumi tellistele", marksistlik filosoofiline materialism on alati mõelnud mateeria all ainult üht: objektiivset reaalsust, mis eksisteerib väljaspool inimese teadvust ja mida see teadvus peegeldab. Materialism on idealismile vastandlik tunnetuse *allika* küsimuse, teadvuse ja välismaailma vahekorra küsimuse lahendamise poolest. Materialism väidab, et maailm eksisteerib objektiivselt, teadvus aga on maailma peegeldus. Mateeria on filosoofiline mõiste, millega tähistatakse objektiivset maailma. Mis puutub maailma *füüsikalisse* ehitusse ja maailma füüsikalistesse omadustesse, siis neid küsimusi uurib füüsika. Füüsikateaduse arenedes muutuvad vaated mateeria füüsikalise ehituse küsimuses, kuid kõik need muutused ei saa kõigutada filosoofilise materialismi seisukohta, et maailm eksisteerib objektiivselt ja füüsika, nagu paljud teisedki teadused, uurib seda objektiivset maailma, mateeria maailma. „Sest *ainus* mateeria „omadus", mille tunnustamisega on seotud filosoofiline materialism, on omadus *olla objektiivne reaalsus*, eksisteerida väljaspool meie teadvust,"[2] kirjutas Lenin.

Niisugune arusaamine mateeriast on ainuõige. Ta hõlmab kogu materiaalse maailma mitmekesisust, taandamata seda mingile ühele mateeria vormile. Inimest, kes on omandanud marksistliku mateeria-mõiste, ei saa enam segadusse viia filosoofiliste idealistide väited, nagu oleksid uued füüsika avastused tõestanud mateeria kadumist.

Mateeria on loodamatu ja hävimatu. Mateeria muutub lõpmatult, kuid ükski tema osake ei saa üheski füüsikalises, keemilises või mingis muus protsessis täielikult kaduda, ei-miskiks muutuda.

Teadus on andnud ja annab arvukalt kinnitusi sellele filosoofilise materialismi seisukohale. Toome ühe näite. Tänapäeva füüsika on kindlaks teinud, et teatud tingimustes võivad niisugused aineosakesed, nagu positron ja elektron, kaduda, tekitades valguse kvandid (portsjonid) — footonid. Mõningad füüsikud hakkasid seda nähtust nimetama „mateeria annihilatsiooniks". Sõna „annihilatsioon" tuleneb ladinakeelsest sõnast „nihil" ja tähendab täielikku kadumist, ei-miskiks muutumist. Idealistlikud filosoofid püüavadki mainitud nähtust kujutada kui uut „tõestust" mateeria kadumise kohta. Tegelikult mingit mateeria kadumist siin ei esine. Positroni ja elektroni muundumine footoniteks tähendab mateeria üleminekut ühest olekust teise, ainest valguseks. Looduses toimub ka vastassuunaline protsess — footonite muundumine positroniks ja elektroniks, s. t. valguse üleminek aineks. Kõigis neis muundustes on maksev massi ja energia jäävuse seadus.

Maailm kujutab endast äärmiselt keeruka mitmekesisuse pilti: anorgaaniline ja orgaaniline loodus, füüsikalised nähtused ja keemilised protsessid, elunähtused taime- ja loomariigis, ühiskondlik elu. Teadus ja materialistlik filosoofia näitavad, et selles mitmekesisuses valitseb ühtsus. Ühtsus seisab selles, et kõik maailmas toimuvad lõputult mitmekesised protsessid ja nähtused on mitmesugused mateeria olekud, mateeria mitmesugused omadused ja avaldused. „Maailma tõeline ühtsus seisab tema materiaalsuses . . ."[3] ütleb Engels. Maailma ühtsus seisab ka selles, et teadvus kuulub sellesama meid ümbritseva materiaalse maailma juurde, mitte aga mingi teise, sealpoolse maailma juurde, et teadvus on mateeria eriline omadus.

Veendumus maailma materiaalse ühtsuse suhtes kujunes ja kindlustus võitluses kiriku õpetuse vastu, mis kahestab maailma maapealseks eluks ja taevariigiks, siinpoolseks ja hauataguseks maailmaks, võitluses dualismi vastu, mis lahutab üksteisest vaimu ja keha, teadvuse ja mateeria, võitluses filosoofilise idealismi vastu, mis näeb maailma ühtsust selles, et kogu maailm on teadvuse, vaimu produkt.

4. Materiaalse maailma olemise üldised vormid

Igavene liikumine looduses

Looduses ja ühiskonnas ei esine absoluutset liikumatust, paigalseisu, muutumatust. Maailm kujutab endast igavese liikumise, muutumise protsessi.

Liikumine, muutumine, arenemine on mateeria igavene ja lahutamatu omadus. „Liikumine on mateeria olemise vorm," ütleb Engels. „Mitte kunagi ega kuskil pole olnud ega saa olla mateeriat ilma liikumiseta."[4] Iga materiaalne keha, iga materiaalse aine osake — molekul, aatom ja aatomi koostisosad — on oma seesmiselt olemuselt liikuvad, muutuvad.

Liikumine filosoofilises tähenduses ei ole üksnes eseme asendi muutumine ruumis. Liikumine kui mateeria eksisteerimise vorm hõlmab kõiki universumis toimuvaid protsesse ja muutusi. Nende muutuste keskel etendavad eriti tähtsat osa protsessid, mis kujutavad endast mateeria arenemist, mateeria üleminekut ühtedest olekutest teistesse, kõrgematesse, uute iseärasuste ja omadustega olekutesse.

Maailmas ei ole muutumatuid, tardunud asju, vaid on muutuvad asjad, protsessid. See tähendab, et kuskil ei ole absoluutset paigalseisu, mis täielikult välistaks liikumise. On olemas üksnes suhteline paigalseis. Mingi keha Maal võib olla paigalseisu olekus üksnes teatava maapealse punkti suhtes. Kuid seesama keha võtab osa Maa liikumisest ja kogu päikesesüsteemi liikumisest. Peale selle liiguvad molekulid ja aatomid, millest see keha koosneb, selles kehas endas toimuvad keerukad protsessid. Niisiis, igasugune paigalseis on suhteline, ainult liikumine on absoluutne ja üldine.

Mateeria liikumise liigid

Mateeria mitmekesisusele vastab mateeria liikumise vormide mitmekesisus.

Mateeria liikumise lihtsaimaks liigiks on kehade mehhaaniline ümberpaiknemine ruumis. Keerulisem liikumise liik on soojusprotsessid, füüsikalist keha moodustavate molekulide korratu liikumine. Teadus on kindlaks teinud, et valgus, elektromagnetiline kiirgus, füüsikalised väljad on samuti liikuva mateeria omapärased olekud. Mateeria liikumine avaldub ka aine keemilise muundumise protsessides, mis on seotud aatomite ja molekulide ühinemise ning dissotsiatsiooniga. Orgaanilise looduse elu, füsioloogilised protsessid taimedes ja loomades, liikide evolutsioon — kõik need on samuti liikumise kui mateeria üldise omaduse omapärane avaldumise vorm.

Eriti keerulist mateeria liikumise vormi näeme inimeste ühiskondlikus elus: materiaalse tootmise arenemine, majanduselu jne.

Teadus on XIX sajandi lõpust alates avastanud rea uusi, varem tundmatuid mateeria liikumise liike: aatomisiseste osakeste liikumine tuuma ümber, keerukad muundumisprotsessid aatomituumas jne. Teadus uurib neid mateeria liikumise liike edukalt. Pole kahtlust, et ka edaspidi leiab aset üha uute mateeria liikumise vormide avastamine.

Mateeria liikumise mitmesugused vormid ei eksisteeri igaüks omaette, üksteisest isoleeritult, vaid nad on vastastikku seotud ja muunduvad üksteiseks. Molekulide kaootiline liikumine on näiteks soojusprotsesside aluseks. Soojusprotsessid võivad esile kutsuda keemilisi muundusi ja valgusnähtusi. Teatud arenguastmel tõid keemilised protsessid kaasa valkkehade ja nendega seotud fermentatiivsete süsteemide tekkimise ning selle baasil elu tekkimise, s. t. mateeria liikumise bioloogilise vormi tekkimise.

Mateeria liikumise vormid võivad üksteiseks üle minna. See avaldub muuseas äärmiselt tähtsas loodusteaduse seaduses — energia muundumise ja jäävuse seaduses.

Mitmesugustele mateeria arenemise ja keerukamaks muutumise astmetele vastavad mitmesugused liikumise vormid. Madalamad, lihtsamad mateeria liikumise vormid kuuluvad liikumise kõrgematesse, keerulisematesse vormidesse, võtavad neist osa. Sellest hoolimata erinevad liikumise eri vormid üksteisest kvalitatiivselt, liikumise kõrgemaid vorme ei ole võimalik madalamateks taandada. Nii näiteks esineb füsioloogilistes protsessides ka mehhaaniline liikumine — nendest protsessidest osavõtvate elementide ruumiline ümberpaiknemine. Ometi ei ole füsioloogilisi protsesse võimalik nende elementide mehhaaniliseks ümberpaiknemiseks taandada, neid ei ole võimalik mehhaanilise liikumisega ammendada.

Vanad, Marxi-eelsed, mehhanistlikud materialistid olid arvamisel, et kogu looduse ja inimühiskonna elu on võimalik seletada aineosakeste ja kehade mehhaanilise ümberpaiknemisega ruumis. Marksistlik filosoofiline materialism ületab mehhanistlikule materialismile omase piiratud, lihtsustatud arusaamise mateeria liikumisest ja käsitab liikumist kui muutumist üldse.

Ruum ja aeg

Mateeria ei saa liikuda teisiti kui ruumis ja ajas. Kõigil looduse esemetel, inimene ise kaasa arvatud, kõigil objektiivse maailma materiaalsetel protsessidel on oma koht ruumis. Nad asuvad üksteisele lähedal või üksteisest kaugel; nende vahel on teatav vahemaa; liikuv keha läbib teatud tee. Kõiges selles avaldub materiaalsete asjade ja protsesside niisugune omadus nagu nende ruumilisus.

Ruum on mateeria eksisteerimise üldine vorm. Mateeriat väljaspool ruumi ei ole ega saagi olla. Ja ümberpöördult — ei ole ruumi ilma mateeriata. Üksiku keha ruumilisus erineb kogu materiaalse maailma ruumilisusest selle poolest, et üksiku keha ruumilisus on piiratud, on lõplik, s. t. tal on algus ja lõpp, kogu materiaalne maailm aga on piiritu, lõputu.

Ruumilised vahemaad universumis on määratu suured ja neid ei saa kuidagi võrrelda sellega, mida oleme harjunud nägema maakeral. Kaasaegsed teleskoobid võimaldavad avastada niisuguseid tähesüsteeme, millede valgus jõuab meieni sadade miljonite aastatega! Ometi aga läbib valguskiir ühes sekundis 300 000 kilomeetrit. Needki suurused ei saa anda tõelist ettekujutust universumi ruumilisest ulatusest, sest need suurused on lõplikud, universum aga on lõpmatu. Universumi lõpmatus läheb välja kujutlusvõime raamidest, seda ei ole võimalik piltlikult ette kujutada, seda saab väljendada üksnes teadusliku mõiste kujul.

Füüsiliste kehade ja inimese enese olemasolu kestab sekundeid, minuteid, tunde, päevi, aastaid jne. Kõik maailmas muutub. Igal asjal, igal loodusnähtusel on oma minevik, olevik ja tulevik. See kõik on aeg. Aeg nagu ruumgi on mateeria eksisteerimise

üldine vorm. Iga üksik asi, iga protsess, materiaalne maailm tervikuna eksisteerivad ajas.

Kuid üksiku eseme eksisteerimise ajaline kestus erineb kogu looduse eksisteerimise ajalisest kestusest. Erinevus on selles, et üksiku eseme olemasolu on ajaliselt piiratud, loodus tervikuna aga eksisteerib igavesti. Iga asi tekib, teeb läbi muutusi ja lõpuks hävib. Loodusel aga ei ole iialgi olnud algust ega tule iialgi lõppu. Iga üksik ese on ajutine ja lõplik, kuid lõplike esemete seosest kujuneb igavene, alguse ja lõputa loodus.

Meie kujutlusvõimet rabavad arvud, mis räägivad Maa vanusest ja elu arenemisest Maal. Inimene oma praegusel kujul tekkis 50 000—70 000 aastat tagasi. Ligikaudu miljon aastat tagasi tekkisid ahvidelt inimesele viivad üleminekuvormid. Rohkem kui miljard aastat tagasi tekkisid maakeral esialgsed primitiivsed elusorganismide vormid. Mitu miljardit aastat on möödunud ajast, kus tekkis Maa ise. Niisugused tohutud ajavahemikud on seotud meie Maa ajalooga! Ometi ei saa ei need ega võrratult suuremadki ajavahemikud anda tõelist ettekujutust looduse igavesest eksisteerimisest ajas, sest looduse igavene eksisteerimine tähendab ajalist lõpmatust, tähendab seda, et loodus on alati eksisteerinud ja eksisteerib igavesti.

Ruum ja aeg kui objektiivse maailma eksisteerimise vormid on teineteisega seotud. Nad on ka lahutamatult seotud liikuva mateeriaga.

Seda lahutamatut seost tõestab veenvalt üks kaasaja silmapaistvamaid teaduslikke teooriaid — Einsteini relatiivsusteooria. Relatiivsusteooria lükkas ümber füüsikas varemalt valitsenud vaate, mille järgi ruum oli mateeriast sõltumatu ja muutumatu tühi panipaik, kuhu materiaalsed kehad on justkui väljastpoolt sisse pandud, vaate, mille järgi aeg pidi alati voolama ühesuguselt, ilma et aja kulg oleneks mateeria liikumisest.

Ruum ja aeg kui mateeria eksisteerimise üldised vormid on absoluutsed: miski ei saa eksisteerida väljaspool aega ja ruumi. Ühtlasi on ruumi ja aja omadused muutlikud: ruumilised ja ajalised suhted sõltuvad mateeria liikumise kiirusest; ruumi ja aja omadused muutuvad universumi eri osades olenevalt materiaalsete masside jaotusest ja liikumisest. Selles mõttes on ruum ja aeg suhtelised.

Mõni sõna nendest, kes ei taha tunnistada ruumi ja aja objektiivset olemasolu

Inimkonna sajanditepikkused praktilised kogemused, samuti ka teaduse andmed näitavad, et ruum ja aeg eksisteerivad objektiivselt. Sellele vaatamata ei taha arvukad idealistlikud filosoofid tunnistada ruumi ja aja objektiivset olemasolu.

Saksa idealistlik filosoof Kant väitis, et objektiivset, teadvusest sõltumatut ruumi ja aega ei ole olemas, et ruum ja aeg on üksnes inimteadvuse poolt loodud vormid, mida kasutatakse nähtuste vaatlemiseks. Kanti arvates on inimtunnetuse iseärasu-

seks tajuda kõiki nähtusi ruumis paiknevatena ja ajaliselt järgnevatena. Kui ei ole inimese teadvust, siis ei ole ka ruumi ega aega.

Seisukoht, nagu oleksid ruum ja aeg nähtuste vaatlemiseks kasutatavad subjektiivsed moodused, on levinud ka tänapäeva idealistlikus filosoofias.

See alusetu, idealistlik seisukoht on täielikult vastuolus teadusega, kogemustega, praktikaga, mis kõik seda ümber lükkavad.

Inimene, kellel on vaja sõita Pariisist Moskvasse, teab, et tal tuleb läbida 2500 kilomeetrit ja seda mitte kujutletavas, vaid reaalses ruumis. Selleks on vaja aega, mille kestus ei olene nende linnade kujutletavast, vaid objektiivsest vahemaast, samuti liiklusvahenditest. Kui sõita rongiga, siis kulub vähemalt kaks ööpäeva. Kaasaegsel reaktiivlennukil aga võib selle vahemaa katta 3—4 tunniga.

Teadus on kindlaks teinud, et maailm eksisteeris ka siis, kui ei olnud veel inimest. Kui aga maailm oli olemas enne inimest ja tema teadvust, siis järelikult olid olemas inimese teadvusest sõltumatud ruum ja aeg, sest materiaalne maailm ei saa eksisteerida teisiti kui ruumis ja ajas.

Meie päevil, kus mitte üksnes teaduslik teooria, vaid ka inimeste loodud tehnilised vahendid tungivad kosmilisse ruumi, tabab ruumi ja aega subjektiivseteks kategooriateks pidavaid idealistlikke vaateid uus hoop.

Filosoofilise materialismi õpetus ruumis ja ajas eksisteerivast materiaalsest maailmast lükkab ümber kiriku väited, nagu asuks jumal väljaspool ruumi ja väljaspool aega. Teoloogia (usuteadus) õpetab, et jumal oli olemas enne looduse loomist; pärast seda aga, kui jumal lõi looduse, asub ta ise väljaspool loodust, ta asupaik on ebamäärane ja üleloomulik — „kõikjal". Teoloogia õpetab, et ainult jumal on lõpmatu ja igavene, loodusel aga on nii ruumis kui ka ajas algus ja lõpp.

Teadus paljastab kindlalt seda laadi vaadete fantastilise iseloomu ja paikapidamatuse. Tegelikus, teaduslikus maailmapildis ei ole ruumi jumala jaoks. Juba XVIII sajandi prantsuse täheteadlane Lalande ütles tabavalt, et ta uuris läbi kogu taeva, kuid jumalat ta sealt ei leidnud.

Loodus on iseenda põhjus. Niisuguse mõtte esitas XVII sajandil materialistlik filosoof Spinoza. See materialistlik seisukoht tähendab, et loodus ei vaja mingit väljaspool loodust asuvat loojat ja et loodusele endale on omane see lõpmatus ja igavene eksisteerimine, mida teoloogid vääralt omistavad jumalale.

Selle tõestamisega, et loodus on loodamatu, igavene ja lõpmatu, annab marksistlik filosoofiline materialism kindla baasi ateismile.

5. Teadvus kui erilisel viisil organiseeritud mateeria omadus

Inimese mõtlemine on elava mateeria arenemise tulemus

Inimesele omane mõtlemisvõime on orgaanilise looduse pikaajalise arenemise produkt.

Elu materiaalseks aluseks on valkkehad, mis kujutavad endast mateeria arengu keerukat produkti. Valkained etendavad otsustavat osa ainevahetuses, mis on kogu organismide elutalitluse aluseks. Ainevahetusega on seotud ka teised elu tunnused: paljunemisvõime, ärritatavus jne. Ärritatavusel rajaneb elusolendite võime vastata sise- ja väliskeskkonna mõjutustele kohanduva iseloomuga reaktsioonidega. See on peegeldustegevuse elementaarne vorm. Just lihtsaimatele organismidele omase ärritatavuse alusel kujuneb orgaanilise maailma kõrgematel arenguastmetel kõrgem närvitalitlus ja see, mida me nimetame psüühikaks.

Juba ainuraksetel organismidel kujunevad elemendid, mis on eriti tundlikud ühtede või teiste keskkonna ärrituste vastuvõtmiseks. Kui tekivad paljuraksed loomorganismid, toimub nende organismide rakkude spetsialiseerumine, kujunevad erilised rakkude rühmad (retseptorid), mille funktsiooniks on välisärrituste vastuvõtmine ja ärrituse energia muundamine erutuse protsessiks. Nendest rakkudest areneb vastavalt loomorganismi keerulisemaks muutumisele järk-järgult välja närvisüsteem ja selle keskne osa — aju.

Loomade ja inimese närvisüsteem teostab ühendust organismi ja väliskeskkonna vahel, samuti ka mitmesuguste organismi elundite eneste vahel.

Selgrooliste loomade kesknärvisüsteemi moodustavad seljaaju ja peaaju, mis jagunevad mitmesugusteks osadeks. Enamikul kaladest on peaaju suhteliselt väike, peaaju poolkerad on vähe arenenud. Kahepaiksetel on peaaju suurem ja võib märgata eesaju — peaaju poolkerade arenemise aluseks oleva ajuosa — arengut. Roomajatel on peaaju rohkem arenenud kui kahepaiksetel ja poolkerade pinnal tulevad esimest korda nähtavale primaarse ajukoore närvirakud. Lindudel on suured poolkerad veelgi suuremad, kuid ajukoor on vähe arenenud. Hästi arenenud on suured poolkerad imetajatel. See on seotud ajukoore arenguga ja keerukamaks muutumisega. Kõrgemate imetajate peaajus moodustab üha enam arenenud ajukoor arvukaid vagusid ja kurdusid ning poolkerad katavad kõiki ülejäänud ajuosasid.

Kõige rohkem on peaaju koor arenenud inimesel. Peaaju koor kujutab endast aparaati, mis on vastastikuses seoses kogu inimese närvisüsteemiga, ning on kõrgema närvitalitluse elund, mis peab kõige kõrgemates, keerukamates vormides sidet organismi ja ümbritseva keskkonna vahel. I. P. Pavlov rõhutab, et peaaju koor on „kogu organismi tegevuse korraldaja ning juhtija" ja et see närvisüsteemi „kõrgem osa juhib kõiki kehas

toimuvaid nähtusi".[5] Peaaju koor kujutab endast inimmõtlemise elundit.

Välis- ja sisekeskkonna mõjutused kutsuvad esile erutuse tundenärvide lõpmetes, retseptorites. See erutus kandub spetsiaalseid tsentripetaalseid närve kaudu vastavatesse peaaju piirkondadesse. Siit kulgevad tsentrifugaalseid närve kaudu impulsid mitmesugustesse elunditesse, kutsudes esile nende tegevuse. Niiviisi reageerivad üksikud elundid ja kogu organism vastavate refleksidega ühele või teisele ärritusele.

Kui inimene tõmbab näiteks käe järsult eemale põletavast tulest, siis on see organismi refleks, reflektoorne vastus välisärritusele. Seda tüüpi reflekse nimetavad füsioloogid *tingimatuteks refleksideks:* nad on loomadel ja inimestel kaasa sündinud.

Tingimatute reflekside (toidu-, kaitse- jt. reflekside) alusel kujunevad looma ja inimese individuaalsete kogemuste protsessis niinimetatud *tingitud refleksid.* Kui koer haarab suhu liha ja ta süljenäärmed hakkavad sealjuures sülge eritama, siis on see sülje eritumine tingimatu toidurefleks. Kuid sülg võib hakata koeral erituma ainult liha nähes või liha lõhna tundes ja isegi ainult seda inimest nähes, kes talle tavaliselt toitu annab. Suur vene füsioloog I. P. Pavlov analüüsis neid ja teisi seda laadi nähtusi ning näitas, et kui koera toitmist seostada lambi süttimisega või kellahelinaga, siis võib koeral välja töötada uut tüüpi reflektoorse vastuse, mille puhul niihästi lambi süttimine kui ka kellahelin kutsuvad esile sülje eritumise. Neid reflekse nimetas Pavlov *tingitud refleksideks,* sest nad tekivad siis, kui teatud tingitud ärritaja (valgus, heli jne.) satub kokku tingimatu ärritajaga, mis kutsub esile tingimatu refleksi.

Tingitud refleksid on ajutised närviseosed. Olles ülaltähendatud tingimustel tekkinud, säilivad nad lühemat või pikemat aega ka sel korral, kui neid tingimatute ärritajatega ei kinnitata. Tingitud reflekside tähtsus seisab selles, et nende abil kohanevad organismid keskkonna muutuvate tingimustega, milles nad elavad. Teatavasti ei tunne paljud metsloomad esimest korda inimest nähes inimese ees kartust. Kui aga neile hakatakse järjekindlalt jahti pidama, siis muutub nende käitumine. Inimest nähes või inimese lõhna tundes püüavad nad pageda. Järelikult kujuneb loomadel uus tingitud refleks, mis on neile väga kasulik: inimese tajumine paneb funktsioneerima tingimatu kaitserefleksi, on signaaliks loomade otstarbekale kohanemisreaktsioonile.

Nagu selgus, võivad loomade ja inimese tingitud-reflektoorse närvitalitluse signaalideks saada igasugused looduse esemed ja nähtused, kui nad on seostatud tingimatute refleksidega. Seda loomadele ja inimesele ühist signaalide süsteemi nimetas Pavlov *esimeseks signaalsüsteemiks.*

Ühtlasi rõhutas I. P. Pavlov inimese kõrgema närvitalitluse omapära loomade kõrgema närvitalitlusega võrreldes. Pavlov näitas, et kõne moodustab uue, inimesele iseloomuliku signaalide

süsteemi, mis samuti muutub tingitud-reflektoorse närvitalitluse kujunemise allikaks. Seda ainult inimesele omast süsteemi nimetas ta *teiseks signaalsüsteemiks.*

I. P. Pavlov avastas loomade ja inimese kõrgema närvitalitluse füsioloogilised seaduspärasused. Ta näitas niihästi inimese kõrgema närvitalitluse ja loomade kõrgema närvitalitluse seost kui ka nende printsipiaalset erinevust. Oma õpetusega rajas I. P. Pavlov inimese psüühilise elu tunnetamisele kindla loodusteadusliku aluse.

Töö ja kõne tähtsus inimmõtlemise arenemises

Inimese psüühika kujunemise eelduseks on psüühilise talitluse elementaarsed vormid — loomade psüühika. Ühtlasi on vaja näha inimese ja loomade psüühika kvalitatiivset erinevust. Inimpsüühika, inimmõtlemine on kõige kõrgem aste psüühika arengus. Inimese psüühilise elu, tema mõtlemise haruldaselt kõrge arengu on tinginud ühiskondliku inimese tootmistegevus.

Suur inglise teadlane Charles Darwin tõestas, et inimene põlvneb inimahvidega ühisest eelkäijast. Kauges minevikus omandasid inimese loomast eelkäijad, keda iseloomustas esijäsemete eriline areng, kahel jalal edasiliikumise võime ja hakkasid looduse esemeid kasutama toidumuretsemise ja enesekaitse riistadena. Edaspidi hakkasid nad tööriistu valmistama. See tähendas looma järkjärgulist inimeseks muutumist. Tööriistade kasutamine võimaldas inimesel endale allutada niisuguse loodusjõu, nagu seda on tuli, võimaldas inimesel paremini toituda ja oma toitu mitmekesisemaks muuta; see soodustas omakorda inimese aju arenemist.

Tööriistade kasutamine muutis inimese vahekorda loodusega. Loom kohaneb loodusega passiivselt — ta kasutab vaid seda, mis loodus talle valmis kujul annab. Inimene, vastupidi, kohandub loodusega aktiivselt — ta muudab loodust sihikindlalt, loob endale neid eksisteerimistingimusi, mida ta otseselt loodusest eest ei leia. Inimese töö etendas otsustavat osa inimese aju arenemises, täiuslikumaks muutumises. Töö on teatavas mõttes loonud inimese, töö on loonud ka inimese aju.

Sedamööda, mida keerukamaks muutus inimese ja looduse vahekord, muutusid keerukamaks ka inimeste vastastikused suhted. Inimesed töötasid kollektiivselt, neil oli vaja üksteisega suhelda, selleks aga ei piisanud neist piiratud helidest, millede abil suhtlevad üksteisega loomad. Töö protsessis arenes ja kujunes järk-järgult ümber inimese kõri, inimene õppis hääldama artikuleeritud häälikuid. Neist häälikuist arenesid samm-sammult välja sõnad, keel. Töö kui inimeste ühine tegevus oleks võimatu, kui inimestel ei oleks kujunenud kõnevõimet.

Ilma sõnadeta ei oleks saanud tekkida mõisted asjadest, nende seostest, ei oleks võimalik inimmõtlemine. Kõne tekkimine ja arenemine avaldas omakorda mõju aju arenemisele.

Niisiis, inimese ühiskondlik tööelu, töö, edasi aga koos tööga ka kõne — need on otsustavad tegurid, millede mõjul arenes inimese aju, arenes mõtlemisvõime.

Teadvus kui aju omadus

Teadvus on keeruka meeleelundite kompleksiga seotud inimaju tegevuse produkt. Oma olemuselt kujutab teadvus endast materiaalse maailma peegeldust. Teadvus on mitmekülgne protsess, mis hõlmab mitmesuguseid inimese psüühilise tegevuse liike: aistinguid, tajusid, kujutlusi, mõistete abil mõtlemist, tundeid ja tahet. Kui peaaju ei funktsioneeri korralikult, siis ei ole teadvuse normaalne funktsioneerimine võimalik. Peaaju tegevuse rikkumine joobnud oleku või haiguse tõttu toob kaasa selle, et inimene ei ole võimeline õigesti mõtlema. Inimese uni on peaaju koore tegevuse osaline, ajutine pidurdus; see väljendub mõtlemise katkemises, teadvuse ähmastumises.

Kuid neist õigetest materialistlikest seisukohtadest ei järeldu, nagu oleks mõte mingi aine, mida eritab aju. XIX sajandi kodanlik saksa materialist K. Vogt defineeris mõtet kui erilist liiki ainet, mida eritab peaaju, samuti nagu süljenäärmed eritavad sülge või maks eritab sappi. See oli vulgaarne kujutlus mõtlemise loomusest. Psüühika, teadvus, mõtlemine on mateeria eriline omadus, kuid ei ole hoopiski eriline aine.

Filosoofia põhiküsimuse lahendamisel me seame teineteisele vastu teadvuse ja mateeria, vaimu ja looduse. Mateeria on kõik see, mis eksisteerib teadvusest sõltumatult, väljaspool teadvust. Väga tõsiselt eksivad sellepärast need, kes arvavad teadvuse mateeria hulka. Lenin märkis, et „nimetada mõtet materiaalseks — see tähendab astuda ekslik samm materialismi segamiseks idealismiga".[6] Tõepoolest, kui mõte on sama mis mateeria, siis on kaotatud sellega mateeria ja mõtlemise erinevus, mateeria ja mõtlemine osutuvad identseks.

Idealistid, kes võitlevad marksismi vastu, püüavad visalt omistada marksistlikule materialismile seisukohta, nagu oleks teadvus midagi materiaalset. Nad talitavad niiviisi selleks, et neil oleks hõlpsam marksistlikku filosoofilist materialismi „ümber lükata". See on ammutuntud võte: alguses omistatakse vastasele mingi mõttetus, seejärel aga hakatakse seda omaenda väljamõeldist „võidukalt" arvustama.

Tegelikult on teadvuse ja mateeria samastamine mitte dialektilise materialismi, vaid vulgaarmaterialismi seisukoht. Marksistlik materialistlik filosoofia on alati võidelnud ja võitleb edaspidigi niisuguse vaate vastu. Marksistlik filosoofia peab järjekindlalt silmas erinevust teadvuse kui materiaalse maailma peegelduse ja mateeria enese vahel.

Kuid teadvuse ja mateeria erinevust ei tohi ülemäära suureks puhuda, ei tohi seda absoluutseks lõheks muuta. Niisugune lõhe teadvuse ja mateeria vahel on iseloomulik psühhofüüsilisele parallelismile. Selle voolu poolehoidjad väidavad, et mõtlemine,

teadvus kujutab endast protsesse, mis kulgevad ajus toimuvate materiaalsete protsessidega paralleelselt ega ole nendest materiaalsetest protsessidest üldse sõltuvad. Teadus lükkab säärase seisukoha ümber. Teadus tõestab, et inimese psüühiline elu on üksnes tema organismi elutegevuse eriline külg, aju eriline funktsioon.

Dialektiline materialism ei tunnista mingit lõhet teadvuse ja mateeria vahel. Niisugune lõhe tähendab sisuliselt, et taastatakse inimkonna ajaloo varasemate perioodide primitiivsed, naiivsed vaated, kus elunähtusi seletati mingi erilise, kehasse asunud ja keha juhtiva vaimu tegevusega.

Lahendades psühhofüüsilist probleemi, s. t. inimese psüühika ja psüühika elundi — aju (kui materiaalse elundi, füüsilise keha) vahekorra probleemi, tuleb näha niihästi nende erinevust kui ka nendevahelist seost. Ei tohi unustada nende erinevust, sest teadvuse ja mateeria samastamine viib välja otsestele absurdsustele. Kuid ei tohi ka teadvust ajust lahutada, sest teadvus on aju funktsioon, s. t. erilisel viisil organiseeritud mateeria funktsioon.

6. Filosoofilise materialismi vastased

Tunnustades maailma materiaalset ühtsust, on marksistlik filosoofiline materialism ühtlasi ka filosoofilise *monismi* seisukohal (kreeka keelsest sõnast „monos" — „ainus", „üksik"). Marksistlik filosoofiline materialism on järjekindel ja terviklik õpetus, sest ta seletab kõiki maailma nähtusi ühest, materiaalsest substantsist lähtudes.

Kuid eksisteerivad ka filosoofilised õpetused, mis ei söanda tunnistada primaarseks ei mateeriat ega teadvust. Nad arendavad filosoofilise *dualismi* printsiipi (ladinakeelsest sõnast „duo" — „kaks"), väites, et maailmas on kaks teineteisest täiesti sõltumatut, oma loomuselt absoluutselt erinevat substantsi — mateeria ja vaim, keha ja teadvus, loodus ja idee. Niisugusel seisukohal oli näiteks XVII sajandi prantsuse filosoof Descartes.

Dualism ei ole suuteline seletama üldtuntud fakte, mis annavad tunnistust sellest, et inimese keha mõjutamine kutsub esile muutusi inimese teadvuses ja mõte võib omakorda esile kutsuda kehalist liikumist. Filosoofilise dualismi positsioon on järjekindlusetu, poolik ja viib tavaliselt välja idealismile.

Filosoofilise idealismi esindajad, kes püüavad maailma seletada ühtsest ideaalsest substantsist lähtudes, on monistlikud filosoofid. Kuid nende monism on rajatud väärale, teadusevastasele pinnale, kuivõrd nende lähtekohaks on, et idee, mõtlemine, teadvus on primaarsed ja loodus, füüsilised asjad, inimese keha — sekundaarsed, vaimsest substantsist tuletatud. Idealistide arvates on kõik kas teadvus või teadvuse poolt sünnitatud.

Objektiivne idealism

Idealistlik maailmavaade selle kõige primitiivsemal, kuid ikkagi veel kõige levinenumal kujul on väljendatud kiriku õpetuses. Selle õpetuse järgi eksisteerib kehatu vaim ehk jumal, kes oli olemas juba enne füüsilist maailma ja kes lõi selle maailma. Kogu teaduse ajalugu lükkab niisugused vaated ümber. Teadus on kõigutamatult tõestanud, et vaimsed nähtused ja protsessid tekkisid mateeria väga kõrgel arenguastmel, et nad on paratamatult seotud teatud kindlate materiaalsete protsessidega, mis toimuvad peaaju koores ja närvisüsteemis. Mingeid vaimseid nähtusi ilma nende materiaalsete, füsioloogiliste protsessideta olemas ei ole ega saagi olemas olla. Kiriku õpetus, mille kohaselt vaim on olemas enne mateeriat, enne loodust, on sellepärast täiesti vale ja tal ei ole mitte midagi ühist tegelikkusega.

Rafineerituma ja abstraktsema kuju omandasid idealistlikud vaated idealistlikes filosoofilistes süsteemides. Idealistlikud filosoofid Platon, Leibniz, Hegel väitsid, nagu oleks asjade aluseks vaimsed ehk kehatud põhjused, elemendid või olemused, mis pidavat eksisteerima enne asju. Platon nimetas neid kehatuid põhjusi „kujudeks" ehk „ideedeks". Leibniz pidas asjade aluseks omapäraseid vaimseid olemise „aatomeid" — vaimselt aktiivseid „ühikuid" (monaadid). Hegel luges kõikide asjade aluseks „ideed" kui objektiivselt eksisteerivat mõistet. „Mõiste ... on tõeliselt esimene," kirjutas Hegel, „ja asjad on seda, mis nad on, neile omase ja neis avaneva mõiste tegevuse tulemusel."[7] Loodus tervikuna on samuti Hegeli järgi mõiste, idee produkt. See idee ei ole harilik inimlik idee, vaid väljaspool inimest eksisteeriv absoluutne idee, mis on ühetähenduslik jumalaga.

Filosoofiat, mida arendasid Platon, Leibniz ja Hegel, nimetatakse *objektiivseks idealismiks*. Objektiivseks nimetatakse teda seepärast, et ta tunnistab mingi „objektiivse", inimteadvusest erineva ja temast sõltumatu vaimse substantsi olemasolu.

Objektiivsete idealistide arutlused ei kannata kriitikat. Ideed, mõisted eksisteerivad ainult inimeste mõtlemises. Mõistetes peegelduvad reaalse tegelikkuse üldised jooned ja omadused, peegeldub see ühine, mis on materiaalses maailmas olemas. Niisugused on näiteks mõisted „inimene", „ühiskond", „sotsialism", „rahvus" jne. Mõiste, idee, mis pidavat eksisteerima enne loodust ja tekitama looduse, on tühipaljas idealistide fantaasia. Lenin kirjutas: „... igaüks teab, mis on inimese *idee*, aga idee ilma inimeseta ja enne inimest, abstraheeritud idee, absoluutne idee, on idealist Hegeli teoloogiline väljamõeldis".[8]

Subjektiivne idealism

Peale objektiivse idealismi, mis tuletab looduse jumalikust ideest, on olemas *subjektiivse idealismi* suund. Subjektiivne idealism väidab, et esemed ja nähtused kujutavad endast üksnes meie aistingute, mõtete komplekse; seega kannab see suund maailma üle subjekti, s. t. tunnetava inimese teadvusse.

Subjektiivne idealist küsib: mida ma võin teada mind ümbritsevatest asjadest? Ja vastab: ainult neid aistinguid, mida ma asjadest saan, s. t. värvi, maitse, lõhna, tiheduse, kuju jne. aistinguid. Mitte midagi muud peale nende aistingute summa ma asjadest ei taju ega saagi tajuda; kas ei ole siis mõistlik arvata, et asi polegi midagi muud kui minu aistingute summa, et mingeid asju aistingutest lahus, ilma aistinguteta olemas ei ole?

Subjektiivse idealismi ülaltoodud seisukohtadest järeldub, et inimest ei ümbritse asjad, vaid inimese enese aistingute kompleksid, et kogu loodus on vaid aistingute summa.

Subjektiivse idealismi vaateid arendas XVIII sajandi alguses inglise piiskop Berkeley. Berkeley ütles avalikult, et tema idealistlikul filosoofial on üks eesmärk — lükata ümber materialism ja ateism, põhjendada jumala tunnustamise vajadust.

Subjektiivne idealism moonutab jämedalt meie tajude ja asjade tõelist vahekorda. Ta samastab inimese taju tajutava esemega.

Kui arendada loogiliselt edasi subjektiivse idealismi põhiseisukohta: asi ja asja taju on üks ja sama, — siis jõuame lõpuks järeldusele, et kogu maailm on loodud minu poolt, minu teadvuse poolt, et kõik teised inimesed, sealhulgas ka minu vanemad, on ainult minu tajud, nad ei eksisteeri objektiivselt. Järelikult viib subjektiivne idealism tingimata välja solipsismile (ladinakeelsetest sõnadest „solus" — „ainult üks" ja „ipse" — „ise") — absurdse filosoofiani, mis väidab, et eksisteerin ainult mina ise ja kogu maailm, teised inimesed kaasa arvatud, eksisteerib ainult minu kujutluses. Lenin ütles, et niisugune filosoofia on vaimuhaigla elanike vääriline.

Asjaolu, et iga subjektiivse idealismi vorm jõuab paratamatult välja solipsistlikele järeldustele, kinnitab veenvalt, et see filosoofia on väär.

Kaise luua filosoofias „kolmandat" joont

Peale nende idealistlike õpetuste, mis tunnistavad avalikult maailma aluseks teadvuse, leidub ka niisuguseid õpetusi, mis püüavad oma idealismi varjata ja kujutada asja nii, nagu seisaksid nad materialismist ja idealismist kõrgemal ning moodustaksid „kolmanda" joone filosoofias. Seda laadi filosoofiliseks vooluks on näiteks *positivism.*

Positivism tekkis XIX sajandi esimesel poolel. Käesoleval ajal kujutab ta endast üht kodanliku maailma kõige mõjukamat filosoofilist voolu. Ta on levinud ka looduseuurijate hulgas.

Positivism kuulutas kogu eelneva filosoofia metafüüsikaks, mõeldes sõnaga „metafüüsika" viljatuid, skolastilisi arutlusi niisuguste küsimuste üle, mida ei ole teaduslikult võimalik lahendada, mis lähevad välja kogemuse raamidest. Niisuguste küsimuste hulka arvavad positivistid kõigepealt filosoofia põhiküsimuse: mis on primaarne — loodus või teadvus. Teadus, nagu väi-

davad positivistid, peab tegelema ainuüksi faktidega, mis on vaatlusele kättesaadavad; ta ei tohi otsida faktide tagant ei materiaalset ega vaimset aluspõhja. Niisugust aluspõhja otsiv filosoofia on kasutu. Teadus võib väga hästi läbi saada ilma filosoofiata. Teadus on endale ise filosoofia.

Positivistid kujutavad asja nii, et nemad ei ole ei materialistid ega idealistid, vaid empiiriliste faktide uurijad, teadusemehed. Ometi aga peitub positivismi niisuguse pealispinna taga tegelikult idealismi filosoofiline joon. Hiilides filosoofia põhiküsimuse lahendamisest kõrvale ja väites, et teadus ei ole suuteline seda küsimust lahendama, pööravad positivistid ühtlasi selja materiaalsele maailmale, sulguvad oma teadvuse raamidesse, s. t. asuvad subjektiivse idealismi seisukohale.

See nähtub ka asjaolust, et „faktideks", milledest positivistid armastavad nii palju rääkida, peavad nad meie tajusid. Positivistid väidavad, et vahetult on meile antud üksnes meie aistingud ja tajud. Nende uurimisega tulebki piirduda.

Kodanlikud positivistlikud filosoofid on korduvalt kuulutanud, et nad seisvat materialismist ja idealismist „kõrgemal". Seda väidavad nad praegugi. Tegelikult aga on nad ühes leeris idealistidega ja võitlevad materialismi vastu. Nad nimetavad materialismi metafüüsikaks. Kui materialistid väidavad, et maailm eksisteerib väljaspool meie teadvust, siis pidavat materialistid positivistide arvates minema kaugemale „kogemuse raamidest". Kas on vaja tõestada, kui absurdne on säärane süüdistus? Materialismi õpetus objektiivsest materiaalsest maailmast on otsene järeldus kõigist inimkonna kogemustest.

Marksistlik filosoofiline materialism on leppimatult vaenulik igasugusele metafüüsikale*, sealhulgas fantastilistest „olemustest" targutavale metafüüsikale. Marksistlik filosoofiline materialism heidab kõrvale idealismi metafüüsika, mis mõtleb välja maailma „ideaalse" aluse, ja kiriku metafüüsika, mis jutlustab jumala olemasolu ja hinge surematust. Kuid marksistlik materialism lükkab põlastusega tagasi positivismi katsed kuulutada metafüüsikaks seisukoht, et materiaalne maailm eksisteerib väljaspool meie teadvust. Positivism segab siinkohal meelega vett. Varjates ennast sõnakõlksudega, mis on sihitud väljamõeldud „materialistliku metafüüsika" vastu, tassib positivism tegelikult sisse subjektiivse idealismi metafüüsikat.

Kogu filosoofia ajalugu näitab, et peale materialismi ja idealismi mingit „kolmandat joont" filosoofias ei ole ega saagi olla. Mida kiiremini sellest aru saavad Lääne teadlaste ja tehnilise haritlaskonna esindajad, kes pooldavad positivismi, seda kiire-

---

* Sõna „metafüüsika" kasutatakse filosoofias kahes tähenduses. Esiteks tähendab metafüüsika antidialektilist maailmakäsitlust. Teiseks mõeldakse metafüüsika all spekulatiivseid, teaduslikult põhjendamata, skolastilisi väljamõeldisi olemise „tõelisest" ülemeelelisest olemusest. Üksikasjalisemalt räägitakse metafüüsikast II peatükis.

mini vabanevad nad positivistliku vassingu kammitsaist ning asuvad teadusliku materialistliku filosoofia kindlale pinnale.

XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses astus positivism välja *mahhismi* (õpetuse rajajaks oli austria füüsik ja filosoof E. Mach) ehk empiriokritiitsismi (kogemuse kriitika) kujul.

Mach ja tema järelkäijad, muuhulgas tema pooldaja venelane A. Bogdanov, pretendeerisid samuti materialismi ja idealismi „ühekülgsuse" ületamisele. Tegelikult aga kujutas Machi filosoofia endast põhiliselt subjektiivse idealismi süsteemi.

Mach väitis, et maailma primaarseteks „elementideks" olevat aistingud. Iga asi on „elementide" (ehk aistingute) „kompleks"; kogu loodus tervikuna kujutab endast „elementide ridade" summat, kusjuures neid ridu „korrastab" maailmast mõtlev inimene ise. Kõik, mis inimest ümbritseb, on taandatav tema aistingutele — niisugune on mahhistliku maailmavaate sisu.

Kuid mahhistid püüdsid oma vaadete subjektiividealistlikku olemust varjata. Nad väitsid, et elemendid (s. t. aistingud) on „erapooletud", ei ole ei materiaalsed ega ideaalsed, ei ole oma loomuselt ei psüühilised ega füüsilised, vaid on „neutraalsed".

Sedasama idealismi maskeerimise eesmärki taotlesid ka mahhistide väited, nagu oleks nende õpetus „kogemuslik" filosoofia, mis tugineb kogemusele ja kuulutab kogemuse kõigi teadmiste allikaks.

Mahhismi reaktsioonilist filosoofiat kritiseeris V. I. Lenin raamatus „Materialism ja empiriokritiitsism". Lenin selgitas, et mahhistide viited „kogemusele" ei muuda hoopiski nende filosoofiat teaduslikuks. Asi on selles, et „kogemust" ennast võib käsitada niihästi materialistlikult kui ka idealistlikult. Materialist tunnistab, et kõik meie teadmised tekivad kogemusest, ja rõhutab ühtlasi, et kogemuses on inimesele antud objektiivne maailm; teiste sõnadega, meie kogemuses on objektiivne sisu. Mahhist nõustub sellega, et meie teadmised tekivad kogemusest, kuid ta eitab, et eksisteerib objektiivne reaalsus, mis on antud kogemuses. Mahhist väidab, et kogemuses ei ole meil tegemist objektiivse maailmaga, vaid üksnes aistingute, tajude, kujutlustega ja et nende uurimisega me peamegi piirduma. Teiste sõnadega, tegelikult kaitseb mahhist subjektiivse idealismi seisukohta.

Lenin naelutas häbiposti mahhistide katse tõusta sõnakõlksu „neutraalne element" abil materialismist ja idealismist kõrgemale kui filosoofilise šarlataanluse. „Igaüks teab," kirjutas Lenin, „mis on inimese aisting, aga aisting ilma inimeseta, enne inimest, on loba, surnud abstraktsioon, idealistlik veiderdus."[9] Lenin näitas, et „neutraalsed elemendid" on tegelikult inimese aistingud, õpetus aga, mis katsub neist maailma konstrueerida, on subjektiivne idealism.

Kas loodus eksisteeris enne inimest? — küsis Lenin mahhistidelt. Kui loodus on inimteadvuse looming, kui loodus on aistingutele taandatav, siis ei ole loodus loonud inimese, vaid ini-

mene on loonud looduse. Ometi on loodusteaduse põhjal teada, et loodus eksisteeris kaua enne inimeste tekkimist.

Kas inimene mõtleb peaaju abil? — küsis Lenin mahhistidelt. Mahhistidel tuli välja, et inimese aju ise on samuti „elementide" (aistingute) „kompleks", s. t. on inimese psüühika produkt. Tuli välja, et inimene mõtleb ilma peaajuta ja et aju on mõtlemise „konstruktsioon", mis on loodud selleks, et psüühilise elu nähtusi paremini seletada.

Kas on olemas teised inimesed? — küsis Lenin mahhistidelt. Mahhistliku filosoofia seisukohalt peavad kõik inimest ümbritsevad teised inimesed paratamatult olema antud inimese aistingute kompleksid, s. t. tema individuaalse teadvuse produktid.

Mahhistlik filosoofia viis välja solipsismile. See tõendab kõige paremini mahhismi täielikku paikapidamatust.

Mahhistliku filosoofia mõju oli tugev XX sajandi alguses. 20-ndatel aastatel loovutas mahhism oma koha uutele positivismi vormidele.

Idealismi juured

Idealistlik filosoofia tähendab ebaõiget, moonutatud maailmavaadet. Idealism moonutab mõtlemise ja mõtlemise materiaalse aluse tõelist vahekorda. Mõnikord on see tingitud idealistlike filosoofide teadlikust püüdest tõde moonutada ja varjata. Niisugust tahtlikku tõe moonutamist esineb meie päevil sageli kodanlikel filosoofidel, kes idealismi propageerimisega tahavad valitsevale klassile meelepärased olla. Kuid filosoofia ajaloos on tihti idealistlike õpetuste tekkimise põhjuseks olnud filosoofide „ausad ekslemised", kusjuures need filosoofid ise püüdsid siiralt tõeni jõuda.

Nagu näidatakse III peatükis, on tunnetus väga keerukas, mitmekülgne protsess. Tunnetuse keeruka iseloomu tõttu on alati võimalik, et tunnetusprotsessi käsitletakse ühekülgselt, et mõnede tunnetusprotsessi külgede tähtsust ülehinnatakse, et need küljed muudetakse absoluutselt iseseisvaks, kõigest muust sõltumatuks. Idealistlikud filosoofid talitavadki nõnda. Mahhistid ja teised subjektiivsed idealistid, nagu juba nägime, muudavad näiteks absoluudiks selle tõsiasja, et kõik meie teadmised ümbritseva maailma kohta on pärit aistingutest. Nad lahutavad aistingud nendest materiaalsetest asjadest, mis aistinguid esile kutsuvad, ja teevad idealistliku järelduse, nagu ei oleks maailmas mitte midagi peale aistingute.

V. I. Lenin rääkis, et tunnetus sisaldab alati võimalust fantaasia kõrvalekaldumiseks tegelikkusest, tõeliste seoste asendamiseks väljamõeldud seostega. Sirgjoonelisus ja ühekülgsus, subjektivism ja subjektiivne pimedus — niisugused on idealismi *gnoseoloogilised**, s.t. tunnetusprotsessis endas peituvad juured.

Et aga nendest juurtest sirguks „taim", et tunnetuse vead

---

* Gnoseoloogia (kreekakeelsetest sõnadest „gnosis" — „teadmine, tunnetus" ja „logos" — „õpetus") — tunnetusõpetus, tunnetusteooria.

kehastuksid idealistliku filosoofilise süsteemi näol, mis astub välja materialismi ja materialistliku loodusteaduse vastu, on veel tarvis teatavaid ühiskondlikke tingimusi, on veel tarvis, et need ekslikud vaated oleksid teatavatele ühiskondlikele jõududele kasulikud ja leiaksid nende toetust. Inimese ühekülgne ja subjektivistlik lähenemine maailma tunnetamisele viib välja idealismi rappa, ütles V. I. Lenin, kus seda *„kinni hoiavad* valitsevate klasside klassihuvid" — orjapidajate, feodaalide või kodanluse klassihuvid. Selles on idealismi *klassijuured.*

Filosoofilise idealismi reaktsiooniline iseloom nähtub selgesti ka idealismi sidemest teoloogiaga, religioon'ga. Lenin märkis, et igasugune filosoofiline idealism on lõppkokkuvõttes jumalasõna, papimeelsuse rafineeritud kaitsmine. Isegi siis, kui filosoofiline idealism oma poolehoidu usu vastu avalikult ei kuuluta, seisab ta tegelikult samal pinnal mis religioongi. Seepärast on kirik alati innukalt toetanud filosoofilist idealismi ja vaenulikult suhtunud filosoofilisse materialismi, on alati jälitanud materialismi esindajaid, kui see tal vaid võimalik on.

7. Tänapäeva kodanlik filosoofia

Lenin märkis, et tänapäeva filosoofia on niisama parteiline nagu kaks tuhat aastat tagasi. Teiste sõnadega, filosoofid jagunevad tänapäeval, samuti nagu minevikus, kahte vastandlikku leeri — materialismi ja idealismi leeri. Nende võitlus väljendab lõppkokkuvõttes ühiskonna vaenulike klasside ja kihtide tendentse ja ideoloogiat. Dialektilise materialismi filosoofia on töölisklassi ideoloogia, meie ajastu eesrindlike ühiskondlike jõudude ideoloogia. Ja vastupidi — mitmesugused idealistliku filosoofia voolud väljendavad reaktsiooniliste jõudude maailmavaadet, imperialistliku kodanluse maailmavaadet. Tänapäeva kodanlikku filosoofiat iseloomustab püüd ümber lükata Marxi-Engelsi-Lenini õpetust, kaitsta võitluses marksismi-leninismi vastu kodanliku maailmavaate positsioone, kaitsta kapitalistlikku korda.

Tänapäeva kodanlikus filosoofias on väga palju mitmesuguseid suundi ja koolkondi. Kuid põhiliselt kujutavad kodanliku filosoofia voolud endast mitmesuguseid avaliku või varjatud filosoofilise idealismi, s. t. võltsi, illusoorse maailmavaate variante.

XIX sajandi lõpuga võrreldes on tänapäeva filosoofiline idealism veelgi reaktsioonilisemaks muutunud ja veelgi rohkem alla käinud. Kaasaja kodanlikus filosoofias on eriti moodi läinud irratsionalism — suund, mis kuulutab maailma ja elu ebamõistlikuks ja mõttetuks ning eitab inimmõistuse võimet tunnetada ümbritsevat tegelikkust; suur menu on õpetustel, mis kasutavad teaduse avastusi teaduse moonutamiseks; järjest suuremaks muutub avalikult teoloogiliste süsteemide mõju.

Kapitalistlike maade vaimuelus on kujunenud paradoksaalne olukord. Teadus liigub vääramatult edasi ja tunnetab materiaal-

set maailma üha põhjalikumalt, koostöös tehnikaga suurendab teadus piiritult inimese võimu looduse üle; juba rohkem kui sada aastat eksisteerib ja areneb eesrindlik materialistlik filosoofia — dialektiline ja ajalooline materialism, mis seletab looduse ja ühiskonna nähtusi tõeliselt teaduslikult. Samal ajal aga paljud filosoofid ja mõnikord ka teadlased ise püüavad endiselt tõestada, et meid ümbritsevat maailma ei ole objektiivselt olemas, et teadus ei suuda anda meile objektiivset tõde ja et inimesel, kuivõrd ta ei ole võimeline asjade tõelist loomust tunnetama, on kõige parem uskuda üleloomulikesse jõududesse ning tulla kiriku rüppe.

Mis on niisuguse olukorra põhjuseks? Kuidas võivad arukad inimesed, sealhulgas ausad teadlased, pooldada idealistlikke vaateid, mis on teadusega ja ühiskondliku praktikaga vastuolus?

Peamiseks teguriks, mis takistab materialismi omaksvõtmist, on kodanluse klassihuvid ja kodanliku haritlaskonna kommunismivastased eelarvamused. Kaasaja teaduslik materialism, s. t. järjekindlalt läbi viidud dialektiline ja ajalooline materialism, sunnib inimesi asuma töölisklassi seisukohale ja omaks võtma teadusliku sotsialismi teooria. Selles on üks põhjusi, mispärast inimesed — sealhulgas ka teadlased —, kes ei taha katkestada sidemeid kodanlusega, kardavad materialismi tunnustada. Mis puutub aga kapitalismi avalikesse ja aktiivsetesse kaitsjatesse ning ideoloogidesse, siis nemad näevad dialektilises materialismis oma leppimatut teoreetilist vaenlast ja seavad enesele eesmärgiks dialektiline materialism iga hinna eest ümber lükata. Nad kasutavad sel eesmärgil kõiki ideelise ja moraalse surve vahendeid: trükisõna, raadiot, televisiooni, loenguid ülikoolides ja jutlusi kirikutes, teaduslikke traktaate ja publitsistlikke artikleid. Niisugune päevast päeva, aastast aastasse kestev propaganda avaldab loomulikult mõju inimeste teadvusele.

Teised põhjused, miks idealism on nii visa hingega, saavad selgemaks, kui tutvuda tänapäeva kodanliku filosoofia peamiste vooludega.

Mõistuse vastu sihitud filosoofia

Tänapäeva kodanluse ideoloogiale iseloomulikud pessimismi meeleolud, irratsionalism, teadusliku maailmavaate vihkamine — kõik see avaldub eriti kujukalt *eksistentsialismis*, ühes kodanliku maailma kõige moodsamas filosoofilises õpetuses.

Eksistentsialismi rajajaks oli saksa idealistlik filosoof M. Heidegger, kes kasutas taani müstiku S. Kierkegaardi õpetust. Teisteks tuntud eksistentsialistideks on K. Jaspers, J. P. Sartre, G. Marcel, A. Camus.

Kõige üldisem probleem, mille eksistentsialistid üles tõstavad, on elu mõtte küsimus, inimesele maailmas kuuluva koha, inimese elutee valimise küsimus. See on igivana probleem, kuid käesoleval ajal on ta omandanud erilise tähtsuse paljude inimeste jaoks, kes on sunnitud leidma oma koha kodanliku ühiskonna

keerukates ja vastuolulistes tingimustes, väljendama oma suhtumist kogu maailmas toimuvasse progressiivsete ja reaktsioonilise jõudude võitlusse.

Seega on eksistentsialistid üles tõstnud ühe meie päevade kõige põletavama küsimuse. Kuid selle küsimuse lahendavad nad mandunud idealistliku maailmavaate alusel, võttes lähtekohaks isoleeritud indiviidi teadvuse, niisuguse indiviidi teadvuse, kes seab ennast vastu ühiskonnale ja piirdub ainuüksi oma elamustes urgitsemisega. See vale lähtekoht määrab juba ette ära kogu eksistentsialistide õpetuse paikapidamatuse.

Selle filosoofia pooldajad kujutavad eksistentsialismi kui üldist olemisõpetust, tegelikult aga piiravad nad filosoofia ülesanded inimese isiku „eksisteerimise" käsitlemisega. Kui mitte arvesse võtta mõningate eksistentsialistide arutlusi „sealpoolse" kohta, siis osutub nende jaoks ainsaks reaalsuseks isiklik olemasolu, arusaamine sellest, et „mina eksisteerin". Inimest ümbritsevat maailma kujutavad eksistentsialistid salapärasena ja mõistusele ning loogilisele mõtlemisele tabamatuna. „Olemine," kirjutas Sartre, „ei ole mõistlik, põhjuslik, paratamatu". Nagu kõik subjektiivsed idealistid, eitavad ka eksistentsialistid looduse, ruumi, aja objektiivset reaalsust. Maailm on olemas sedavõrd, kuivõrd on olemas eksisteerimine, ütleb Heidegger. „Kui ei ole mingit *eksisteerimist*, siis ei ole olemas ka maailma."

Väites, et inimese jaoks kõige tähtsam on tema enese olemasolu fakt, targutavad eksistentsialistid tüütult selle üle, et inimese elul on lõpp ja et kogu inimese elu möödub kartuses surma ees. Nende arvates ongi just filosoofia ülesandeks seda kartust äratada ja mitte lasta tal vaibuda. Filosofeerida, nagu ütleb K. Jaspers, tähendab õppida surema.

Eksistentsialistid mõistavad, et inimesele on kõige kergem hirmu peale ajada siis, kui katkevad inimese sidemed ühiskonnaga, kui inimene tunneb ennast isoleerituna ja üksildasena. Seepärast nad püüavadki inimesele sisendada, et ta on „paisatud" võõrasse ja vaenulikku maailma, et teiste inimeste keskel ta elab „ebatõelist" elu, et ühiskond võtab temalt individuaalsuse.

„Eksisteerimise" filosoofid kasutavad siinjuures seda vaieldamatut fakti, mida paljud inimesed väga valusasti tunda saavad, et kapitalistlik ühiskond tõepoolest rõhub inimest, tallab jalge alla tema isiksust. Nad spekuleerivad kapitalistliku süsteemi ikke vastu sihitud protestitundega, mis tekib ühel osal haritlaskonnast, ja suunavad selle protesti väärale teele — kogu ühiskonna vastu üldse. Kuigi inimene ei saa eksisteerida, ilma et ta suhtleks teiste inimestega, jääb ta ka teiste inimeste keskel olles eksistentsialistide arvates täiesti üksildaseks ja võib ennast vabana tunda ainult siis, kui ta sulgub iseendasse. Eksistentsialistid ei tunnista mingisuguseid kohustusi, mida paneb inimesele ühiskondlik kollektiiv, ei tunnista üldtähenduslikke moraalinorme. Mitte juhuslikult ei ole eksistentsialistlike näidendite ja romaa-

nide tavaliseks kangelaseks ilma kindlate veendumusteta inimene, sageli aga lihtsalt kõlvatu, nurjatu subjekt. Seda laadi filosoofia seisukohalt on igasugune inimeste tegevus ja võitlus viljatu, maailmas valitsevad ainult absurdsused, kogu ajalugu on mõttetu.

Subjektiividealistlik eksistentsialismi filosoofia on väär kõigepealt seepärast, et ta taandab kogu reaalsuse inimese olemasolule, inimese elamustele. Ühtlasi moonutab see filosoofia täielikult ka inimese olemust ennast.

Kogu oma elu sisu saab inimene ühiskonnalt. Mis on tõstnud inimese võrratult kõrgemale loomariigist? Inimese ühiskondlik tööelu. Ühiskonnas arendab inimene oma tundeid ja mõistust, tahet ja südametunnistust, leiab endale elu eesmärgi ja elu mõtte. Inimesele, kes elab täisväärtuslikku ühiskondlikku elu, keda innustavad eesrindlikud ideed — niisugusele inimesele ei ole kõige tähtsam see, et tal tuleb kunagi surra, vaid talle on kõige tähtsam see, kuidas ta elab ühiskonnas, mida ta jätab endast järele teistele inimestele. On vaid tarvis indiviid ühiskonnast kunstlikult lahti kiskuda — ja meie ees seisab värisev, ärahirmutatud inimene, kes kardab surma, kuid ei tea, mis eluga peale hakata.

Eksistentsialism näitab tahtmatult seda vaimset tühjust ja moraalset metsistumist, millele viib välja kodanlik individualism.

Dekadentlik „eksisteerimise filosoofia" on purureaktsiooniline. Väljendades lõppkokkuvõttes hirmu, mida tunneb ekspluateerijate klass kapitalistliku süsteemi möödapääsmatu hukkumise ees, demoraliseerib eksistentsialism oma mõju alla sattunud inimesi, eriti noorsugu. Kartuse, lootusetuse, elu mõttetuse propageerimine õhutab ühiskonnavastaseid kalduvusi, õigustab amoraalsust ja põhimõttelagedust. Inimene, kes on omaks võtnud eksistentsialismi ideed, võib teatud tingimustes kergesti muutuda reaktsiooniliste jõudude mängukanniks ja kujuneda hüsteerilisest virisejast fašistlikuks rüüstajaks. Saksamaal valmistas eksistentsialism rööbiti mõnede teiste reaktsiooniliste õpetustega ideoloogiliselt ette pinda fašismile. Prantsusmaal hakkasid eksistentsialistid pärast sõja lõppu jõhkralt ründama kangelaslikku kommunistlikku parteid, astusid välja partei distsipliini vastu, proletariaadi klassisolidaarsuse vastu. Prantsuse marksistid mõistsid otsekohe, et eksistentsialim on üks nende peamisi ideelisi vaenlasi. Prantsuse marksistide poolt selle reaktsioonilise filosoofia vastu peetud visa võitlus on kandnud vilja ja eksistentsialismi mõju prantsuse haritlaste ringkondades on nüüd märkimisväärselt nõrgenenud.

Näiline „teaduse filosoofia"

Teine kodanlikus maailmas ulatuslikult levinud filosoofiline suund on *neopositivism*. Neopositivismi ehk „loogilise positivismi" pooldajad reklaamivad kärarikkalt oma õpetust kui „teaduse filosoofiat". Esimesel pilgul võib näida, nagu oleks see suund

vastandlik irratsionalistlikule „eksisteerimise filosoofiale". Tegelikult aga on ka neopositivism idealistlik õpetus, on eksistentsialismile vaimusugulane. Neopositivismi filosoofiat iseloomustavad pessimismi meeleolud ja umbusk inimese tunnetusvõime ning mõistuse vastu.

Neopositivismi õpetuse alused rajasid inglane B. Russell ja austerlased L. Wittgenstein ja M. Schlick. Kaasajal on kõige tuntumateks neopositivismi esindajateks R. Carnap Ameerika Ühendriikides ja A. Ayer Inglismaal. Neopositivismi tekkimine oli seotud püüdega uuendada mahhismi subjektiividealistlikku filosoofiat, kohandada seda füüsika, matemaatika ja loogika kaasaegse olukorraga.

Neopositivismi põhiideeks on põhjapanevate maailmavaateliste küsimuste kõrvaldamine filosoofiast, filosoofia muutmine „keele loogiliseks analüüsiks". Neopositivistid väidavad, et maailmavaate probleeme ja eelkõige filosoofia põhiküsimust ei saa pidada teaduslikeks probleemideks, et need on teaduse seisukohalt ainult „pseudoprobleemid". Nende õpetuse kohaselt ei ole filosoofia võimeline andma mingisuguseid teadmisi välismaailma kohta. Filosoofia peab tegelema ainuüksi teaduse keele loogilise analüüsiga, s. t. analüüsima teaduslike mõistete ja sümbolite kasutamise, lause sõnade ühendamise, ühtede seisukohtade teistest tuletamise jne. reegleid, ja teaduslike terminite ja mõistete tähenduse „semantilise" analüüsiga. Selle puhul tuleb märkida, et ükskõik kui tähtis ka oleks teaduse keele loogiline analüüs, kogu filosoofia piiramine niisuguse analüüsiga tähendab sisuliselt filosoofia likvideerimist.

Arutledes teaduse üle, märgivad neopositivistid õigesti, et teadus peab lähtuma kogemuse andmetest, faktidest. Kuid samuti nagu mahhistid ei taha ka nemad tunnistada kogemuse fakte objektiivselt reaalseteks. Neopositivistide arvates on näiteks mõttetu küsida, kas roos eksisteerib objektiivselt. Rääkida võib ainult sellest, et ma näen roosi õie punast värvi ja tunnen selle lõhna. Ainult see fakt võivat olla teaduslike seisukohtade esitamise aineks. Niisiis, faktide all ei mõtle neopositivistid hoopiski mitte objektiivseid asju, objektiivse maailma sündmusi ja nähtusi, vaid aistinguid, muljeid, tajusid ja teisi teadvuse nähtusi. Kui nad kinnitavad, et reaalsuse loomuse küsimus on mõttetu, siis tegelikult eitavad nad üksnes maailma *materiaalset* loomust, omistavad maailmale faktiliselt vaimse loomuse.

Millega siis tegeleb teadus? Neopositivistid väidavad, et teadus kõigepealt ainult kirjeldab „fakte", s. t. inimese aistinguid; teadus ei ole võimeline objektiivset maailma tunnetama, kogemuslikel teadmistel ei ole objektiivset tähendust.

Meelevaldselt välja valitud arvamised faktide kohta, nagu õpetavad neopositivistid, annavad materjali teadusliku teooria loomiseks. Teooria luuakse loogika ja matemaatika abil. Kui empiirilised teadused lähtuvad kogemuse andmetest, siis loogika

ja matemaatika rajanevad neopositivistide arvates niisuguste aksioomide ja reeglite süsteemil, mis on omaks võetud täiesti meelevaldselt ja kujutavad endast samasugust tingliku kokkuleppe („konventsiooni") vilja nagu male- või kaardimängu reeglid.

Neopositivistide õpetuse järgi ei tohi antud teooria koosseisu kuuluv otsustus olla kehtestatud reeglitega vastuolus — ja see ongi kõik mis tarvilik, et pidada antud otsustust tõele vastavaks. Rakendades seda seisukohta konkreetsete probleemide puhul, jõuavad näiteks neopositivistid teadusevastasele järeldusele, et Päikese, mitte aga Maa pidamine päikesesüsteemi keskpunktiks on täiesti tinglik.

Arusaadavalt võtab teadusliku teooria säärane tõlgitsemine teaduselt igasuguse tunnetusliku tähtsuse, muudab teadusliku tunnetuse omamoodi mänguks.

On raske uskuda, et neid absurdseid vaateid, mis sisuliselt võttes teaduse likvideerivad, võivad pooldada silmapaistvad teadlased, kes on väga palju ära teinud kaasaja teaduse arendamiseks. Ometi aga on lugu nii. Kaasaegse teaduse poolt kasutatavate meetodite keerukus, tema poolt uuritavate nähtuste keerukus, mõningate nähtuste seletamisel esile kerkivad raskused — kõik see loob võimaluse idealistlike kõikumiste tekkimiseks teadlaste keskel. Kodanliku ühiskonna tingimused soodustavad selle võimaluse muutumist tegelikkuseks.

Mitte-eukleidiliste geomeetriate avastamisest (Lobatševski, Riemann jt.), mis peegeldavad ruumi objektiivseid seaduspärasusi teistsugustes tingimustes kui need, milledega me harjunud oleme, tehti näiteks väär järeldus, et ükski geomeetria ei vasta tõele ja kõik geomeetria põhiprintsiibid on lihtsalt tinglikud kokkulepped.

Füüsika idealistlikuks tõlgendamiseks annavad pinda peamiselt füüsikateooria abstraktne matemaatiline iseloom ja see asjaolu, et ei ole võimalik mikroobjektide piltlikke mudeleid luua ja mikroobjekte vahetult vaadelda.

Tänapäeva füüsikud ei saa mikroobjekte, mida nad uurivad (elektron, prooton, meson jt.), näha isegi kõige võimsamate optiliste riistade abil, nad ei saa ehitada mikroosakese piltlikku mudelit. Mõõteriistade andmed, välgatused ekraanil jne. — see ongi kõik, mida võib vaadelda füüsik-eksperimentaator. Järeldusteni mikroosakese enese olemasolu ja tema omaduste iseloomu kohta viivad aga keerukad teoreetilised arutlused ja matemaatilised arvutused. Kui füüsik korraldab oma eksperimente, talitab ta kui stiihiline materialist. Kui ta aga hakkab mõtisklema teaduse üldiste probleemide üle, siis ebakindlate filosoofiliste positsioonide korral võib tal tekkida pahupidi pööratud arvamine, nagu ei eksisteeriks mikroosake ja kõik selle omadused mitte tegelikkuses, vaid üksnes teoorias, nagu kujutaks mikroosake endast „loogilist" või „keelelist" konstruktsiooni või

sümbolit, mis on loodud selleks, et oleks võimalik mõõteriistade näitusid omavahel kooskõlastada ning neid ette näha.

W. Heisenberg, üks silmapaistvamaid kaasaja füüsikuid, kirjutas näiteks, et tänapäeva füüsika elementaarosake „ei ole ruumis ja ajas eksisteeriv materiaalne moodustis, vaid üksnes sümbol, mille sissetoomine annab loodusseadustele eriti lihtsa kuju".[10]

Mis puutub füüsikusse-teoreetikusse, kes tegeleb peamiselt teiste uurijate vaatluste tulemuste matemaatilise läbitöötamisega, siis tema töö otsene spetsiifika ja ka ühtede teaduslike teooriate pidev asendumine teistega võivad tõugata teda dialektika mittetundmise korral ekslikule mõttele, nagu oleksid tema poolt loodavad hüpoteesid ja teooriad meelevaldsed, nagu oleksid nende aluseks võetud printsiibid subjektiivse iseloomuga. Tuntud astronoom-idealist Jeans ütles näiteks, et „objektiivne ja materiaalne universum koosneb üksnes meie eneste mõistuse konstruktsioonidest".[11]

Asjaolu, et ei ole võimalik luua mikroobjektide piltlikke mudeleid, et need objektid ei ole otseselt vaadeldavad, ei lükka tegelikult mingil määral ümber nende objektide materiaalsust. Nende materiaalsus seisab selles, et nad eksisteerivad väljaspool inimese teadvust ja sellest sõltumatult, seda aga tõestab kogu teaduse arenemine ning mikromaailma kohta saadud teaduslike andmete tehniline rakendamine.

Tänapäeval, nagu viiskümmend aastat tagasi, kui Lenin kirjutas raamatu „Materialism ja empiriokrititsism", kasutavad idealistlikud filosoofid filosoofilise idealismi huvides ära teaduses esinevaid raskusi, teadlaste kõikumisi, seda asjaolu, et teadlased ei julge kindlalt kaitsta ja läbi viia materialistlikku seisukohta. Seepärast on idealismi vastu võitlemiseks vaja tunda kaasaja teadust ja osata lahendada teaduse probleeme dialektilise materialismi seisukohalt.

Tänapäeva positivism tungib mitte ainult loodusteadusse, vaid ka ühiskondliku elu seletamise alale. Positivismi pooldajad väidavad, et sotsiaalne tegelikkus oleneb sellest, mida inimesed tema kohta räägivad, et sotsiaalsed hädad ja viletsused on tingitud sõnade ebaõigest mõistmisest ja kasutamisest; järelikult piisab ühiskonnaelu muutmiseks sellest, kui muudetakse keelt, muudetakse arusaamist sõnadest. Ameerika positivist S. Chase jõudis oma jutuga selleni, et ta kuulutas mõttetuks niisugused sõnad nagu „kapital", „tööpuudus" jne. Chase'i arvates on vaid vaja kõrvaldada keelest näiteks niisugune „kahjulik" sõna nagu „ekspluateerimine" ja kohe ei ole ka tegelikus elus enam ekspluateerimist.

Neopositivistid heidavad teaduse sfäärist välja mitte ainult „metafüüsilised", vaid ka moraalsed, eetilised hinnangud ja otsustused. Nad väidavad, et iga otsustus, mis sisaldab eetilist hinnangut, on subjektiivne, s. t. väljendab üksnes rääkija isik-

likke vaateid. Selle seisukoha järgi tuleb näiteks välja, et agressiivse röövsõja tunnistamine ebaõiglaseks sõjaks tähendab üksnes subjektiivset arvamust, mis ei ole sugugi õigem kui selle sõja hindamine täiesti õiglase sõjana. Neopositivismi filosoofia, mis võib esimesel pilgul näida poliitikast väga kaugena, osutub seega vägagi sobivaks reaktsioonilise poliitika õigustamisel. Ühtlasi ergutab ta niisugust inimest, kes ei taha loobuda objektiivse tähtsusega moraalinormidest, otsima selliseid püsivaid norme ja printsiipe väljaspoolt teaduse piire, eeskätt kiriku õpetusest.

Alandades teadust, mis ei andvat objektiivselt tõeseid teadmisi maailma kohta, puhastavad neopositivistid sellega teed teoloogidele ja fideistidele — religiooni kaitsjatele. Seda ei eita ka neopositivismi pooldajad ise. Tuntud füüsik-idealist P. Jordan ütles näiteks, et „positivistlik kontseptsioon pakub uusi võimalusi religioonile eluruumi leidmiseks, ilma et religioon tarvitseks sattuda vastuollu teadusliku mõttega".[12]

Lenin rõhutas: „Empiriokrititsismi objektiivne, klassiline osa seisab algusest lõpuni fideistide teenimises nende võitluses materialismi vastu..."[13] Need sõnad on täiel määral maksvad ka tänapäeva neopositivistide kohta.

Keskaegse skolastika elluäratamine

Kaasaegses kodanlikus ühiskonnas propageeritakse üha laiemalt ja energilisemalt fideismi. Kirik ja selle organisatsioonid näitavad üles järjest suuremat aktiivsust. Valitseva klassi ideoloogid väidavad üha visamalt, et „üksnes religioon võib tuua pääsmise"[14], et ainus vastus põletavatele sotsiaalsetele küsimustele seisab selles, et „ristiusu vaim tungib efektiivsemalt meie ellu".[15]

Religiooni kõrval harrastatakse kodanluse ja kodanlike haritlaste ringkondades ulatuslikult müstikat, spiritismi, astroloogiat, hiromantiat ja muid ebausu liike.

Selle nähtuse klassitähenduse näitas ära juba Lenin, kes märkis, et „kodanlus, hirmust kasvava ja tugevneva proletariaadi ees, toetab kõike mahajäänut, väljasurevat ja keskaegset".[16]

Keskaja elluäratamist esineb ka tänapäeva kodanlikus filosoofias. Seda esineb sõna otseses tähenduses: jutt on *neotomismi* filosoofiast — keskaegse skolastiku Aquino Thomase uuendatud õpetusest, mille Vatikan on tunnistanud katoliku kiriku ametlikuks filosoofiaks.

Võib näida, et avalikult religioosne filosoofia, mis serveerib keskaegse skolastika õpetust kui „igavest filosoofiat", ei tohiks omada teadlaste ringkondades märkimisväärset mõju. Kuid lugu ei ole nii. Neotomism on rafineeritud ja salakaval õpetus, mis viib sageli eksitusse mitte ainult lihtsaid inimesi, vaid ka kapitalistlike maade teadlasi.

Neotomistide õpetuse põhialuseks on jumala tunnistamine maailma loojaks ja valitsejaks. Loodust käsitlevad nad kui „jumalike ideede teostumist" ja ajalugu kui „jumaliku plaani realiseerumist". Erinevalt neopositivistidest, eksistentsialistidest ja teis-

test nendetaolistest subjektiivsetest idealistidest kuulutavad neotomistid, et ümbritsev maailm kui jumala looming eksisteerib reaalselt väljaspool inimest ja tema teadvust ning inimene tunnetab seda maailma meelte ning mõistuse abil. Sellega seoses nad isegi kritiseerivad eksistentsialistide irratsionalismi ja astuvad valjul häälel välja mõistuse kaitseks, sest jumal olevat andnud inimesele mõistuse, et inimene võiks tõde tunnetada.

Seda laadi avaldusi võtavad poolehoidvalt vastu need inimesed, keda ei rahulda positivismi ja irratsionalismi sofismid, kes aga ei taha või ei suuda asuda filosoofilise materialismi seisukohale. Niisugused inimesed on arvamisel, et neotomismis on õnnestunult ühendatud õige, kaine suhtumine teaduslikku tunnetusse ja usk jumalasse, mis rahuldab inimese isiklikku religioosset vajadust.

Kuid see vaade on äärmiselt ekslik. Tegelikult ei ole võimalik neotomismi mõistuse ja teadusega lepitada. Neotomistide põhiideeks on teaduse allutamine religioonile, teadmiste allutamine usule. Neotomistid tunnistavad üksnes niisugust „mõistust", niisugust mõttelaadi, mis ei lähe välja kiriku õpetuste raamidest. Kiriku dogmadega vastuolus olevate teaduslike seisukohtade kaitsmise kuulutavad nad samal ajal mõistmatuseks, „ülestõusuks mõistuse vastu".

Neotomistid räägivad kolmest tõe saavutamise teest: teadus, filosoofia ja religioon. Kõige madalam neist olevat teadus. Teadusest saadud andmed ei ole usaldusväärsed ja on piiratud üksnes kehalise kestaga, mis varjab maailma tõelist vaimset olemust, kuhu teadus et pääse ja kuhu osaliselt on võimalik pääseda filosoofial ehk „metafüüsikal". Erinevalt teadusest seab filosoofia üles maailma eksisteerimise algpõhjuse küsimuse ja jõuab järeldusele, et niisuguseks algpõhjuseks on kõrgem vaimne substants ehk jumalik looja. Kõrgeima tõe aga, nagu õpetavad neotomistid, võib saavutada ainult ilmutuse, religiooni abil, millega tuleb kooskõlastada kõik teaduse ja filosoofia üldised järeldused.

Teaduse teoreetilist lõppeesmärki näevad neotomistid niisuguste argumentide leidmises, mis kinnitaksid usku jumalasse, selle tõestamises, et „katolitsism ja teadus on loodud teineteise jaoks". Kõiki teaduse ees seisvaid raskusi, kõiki lahendamata küsimusi kasutavad nad kiriku dogmade kasuks.

Üks armastatumaid argumente, mille abil katolitsismi filosoofia püüab tõestada maailma loomist, on viide „paisuva universumi" teooriale. 1919. aastal avastati niinimetatud „punanihe", s. t. spektraaljoonte nihkumine spektri punase osa poole niisuguste kiirguste puhul, mis tulevad meieni kaugetest tähesüsteemidest — galaktikatest. Teadus ei ole veel täielikult kindlaks teinud, millest see nähtus on tingitud. Ära kasutades seda fakti, et „punanihke" kõige tõenäolisemaks põhjuseks on galaktikate kiire eemaldumine meie päikesesüsteemist mitmele poole, tegid idea-

listlikud filosoofid viivitamatult järelduse, et kunagi oli kogu universumi mateeria ja energia koondatud ühte „algaatomisse", mille lõi jumal.

Niisugusel järeldusel ei ole mingisugust teaduslikku alust juba sellepärast, et meil ei ole õigust neid järeldusi, mis on tehtud praegusel ajal ja universumi piiratud osas tähele pandud faktide põhjal, laiendada kogu lõputule universumile ja meist miljardite aastatega eraldatud perioodile.

Sellest hoolimata ütles paavst Pius XII sellele ja teistele analoogilistele teooriatele viidates 22. novembril 1951 peetud kõnes „Jumala olemasolu tõestus kaasaegse teaduse andmete valguses": „Niisiis, loomine ajas; sellepärast ka looja; järelikult ka jumal! Need ongi sõnad . . . mida me teaduselt nõuame ja mida meie põlvkond temalt ootab."[17]

See näide tõendab, kuidas idealistlikud filosoofid ja kirikutegelased teevad idealistlikke ja fideistlikke järeldusi teaduse andmetest, mida ei ole veel suudetud küllaldaselt seletada. Üksnes kindalt materialistlikel filosoofilistel seisukohtadel olemine ja järjekindel dialektiline mõtlemine võivad vabastada teadlase kõikumistest ja hoida teda püünistest, mida seavad üles idealistid kõikidel teaduse arenemise rasketel lõikudel.

Sageli köidab mõningaid inimesi neotomistide juures see, et nad pööravad erinevalt subjektiivsetest idealistidest suurt tähelepanu moraali küsimustele. Kuid neotomistide poolt propageeritav moraal on alistumise moraal, mis õpetab, et inimene peab mõtlema mitte niivõrd maisest elust ja surelikust kehast, kuivõrd „surematust hingest", „igavesest elust", jumalast. Teiste sõnadega, see moraal tähendab olemasolevate sotsiaalsete pahede, ekspluateerimise ja ebavõrdsuse passiivset omaksvõtmist ja järelikult ka õigustamist, seab sotsiaalse ebaõigluse vastu sihitud protesti ja võitluse asemele palvetamise ning jumala poole pöördumise — järelikult on see moraal kasulik ainult valitsevale ekspluateerijate klassile.

Neotomistide sotsiaalpoliitilisele õpetusele on iseloomulik aktiivne võitlus sotsialismi vastu, kusjuures see võitlus ühendatakse mõningate kapitalismi puuduste „arvustamisega". Ühiskonnas valitsevaid pahesid seletavad katoliku filosoofid sellega, et paljud inimesed, sealhulgas ka kapitalistid, on unustanud usu, on lakanud olemast tublid kristlased. Niisugune „arvustamine" näitab ainult, et neotomistidel ei tule mõttessegi võidelda kapitalismi vastu, et nad sisuliselt kaitsevad kapitalismi.

Kapitalistlikus maailmas on levinud palju teisi voole ja koolkondi, mis nimetavad end „instrumentalismiks"*, „neorealismiks", „fenomenoloogiaks", „personalismiks" jne. jne. Kõik nad kuuluvad ühisesse idealistlikku leeri, neile on omased needsamad reaktsioonilised jooned ja tendentsid, mis vaid eespool

* „Instrumentalismi" ehk pragmatismi kohta vt. III ptk.

käsitletud kõige tüüpilisemates õpetustes on kujukamalt väljendatud.

Idealistlik filosoofia ei ole võimeline andma kaasaja teaduslikele ja sotsiaalsetele probleemidele õiget vastust. Olles vaenulik teaduslikule maailmavaatele ja ühiskondlikule progressile, kajastab idealistlik filosoofia kapitalismi üha sügavamat allakäimist ja kodanliku kultuuri kriisi.

8. Võitluses teadusliku maailmavaate eest

Tänapäeva idealistliku filosoofia nõrkus ja paikapidamatus avaldub selles, et idealistlik filosoofia on teaduse arenguga ja progressiivsete ühiskondlike liikumistega vastuolus; idealistliku filosoofia vastu protesteerivad niihästi meelekindlad, äraostmatud teadlased kui ka kõik need, kellele rahva huvid ja inimkonna helge tulevik on kapitaliomanike huvidest kallimad.

Maades, mida imperialismi apologeedid silmakirjalikult nimetavad „vabaks maailmaks", muutub üha ägedamaks ideoloogiline võitlus progressiivse ja reaktsioonilise maailmavaate vahel, materialismi ja idealismi pooldajate vahel. Selle võitluse esiridades on kommunistlikesse organisatsioonidesse koondunud marksistide kaader. Sageli aga kerkib kodanlike haritlaste eneste hulgast esile inimesi, kes on mõistnud filosoofilise idealismi reaktsioonilist osa ja astuvad välja idealismi vastu.

Nende hulka kuulub niisugune progressiivne filosoof nagu Barrows Dunham, mehine võitleja Ameerika Ühendriikides valitseva vaimse ja poliitilise reaktsiooni vastu, tagurlike filosoofiliste õpetuste ja sotsiaalsete müütide terav arvustaja. Paljastades pragmatistide ja positivistide kirjatöödele iseloomulikku filosoofia killustamist ja degradeerimist, tõstab Dunham kõrgele filosoofia väärikuse, nähes filosoofias rahva huvide ja püüdluste väljendajat. „...Minu jaoks on filosoofias kõige köitvam see, et filosoofia allikad peituvad rahva hulgas," kirjutab ta raamatus „Hiiglane ahelates". Dunhami jaoks ei ole filosoofia skolastiline „keele analüüs"; „filosoofia," kirjutab ta, „on juhtnöör elus", „filosoofia kujutab endast inimkonna vabanemise teooriat".[18]

Astunud rahu eest võitlemise, jaapani rahva demokraatlike õiguste eest ja välissõltuvusest vabanemise eest võitlemise teele, jõudis jaapani filosoof Yanagida Kenjuro veendumusele, et idealistlik filosoofia teeb inimese jõuetuks, uimastab tema teadvust tühjade illusioonidega. Yanagida Kenjurol jätkus mehisust loobuda sellest petlikust filosoofiast, arvustada seda ning asuda teadusliku, materialistliku maailmavaate seisukohale. Raamatus „Minu tee tõe juurde" ta kirjutas:

„Laguneva idealistliku filosoofia asemele on tulnud uus, marksistlik, materialistlik filosoofia, mis võidab meie noorsoo teadvuse. See ongi arusaadav, sest mida teravamaks muutuvad sot-

siaalsed vastuolud välismaa vägede poolt okupeeritud maal, seda selgemaks saab rahvahulkadele dialektilise materialismi tõde."[19]

Barrows Dunham ja Yanagida Kenjuro ei ole üksikud. Võib nimetada paljusid progressiivseid filosoofe ja teadlasi, kes võitlevad filosoofilise idealismi vastu, kaitsevad ja propageerivad dialektilist materialismi.

Ameerika Ühendriikides seisavad materialismi eest võitlejate esimestes ridades Howard Selsam, Harry Wells ja teised marksistid. Aktiivset tegevust ameerika rahva tutvustamiseks nõukogude inimeste maailmavaatega arendab tuntud progressiivne filosoof John Somerville. Materialismile on lähedased R. W. Sellars, Corliss Lamont ja Paul Crosser, kes on palju ära teinud idealistliku filosoofia paljastamiseks. Inglismaal omavad teenitud populaarsust M. Cornforth, J. Lewis, A. Robertson, silmapaistvad teadlased J. Bernal, J. Haldane, kes on omalt poolt andnud suure panuse progressiivse maailmavaate eest peetavasse ühisesse võitlusse. Prantsuse ja itaalia marksistidel R. Garaudyl, J. Kanapal, M. Spinellal, C. Luporinil ja paljudel teistel on silmapaistvaid teeneid eesrindlike filosoofiliste ideede levitamisel. Eli Gortari (Mehhiko), H. Theodoridise (Kreeka) tööd näitavad, et ka teistes maailma maades on materialistlik filosoofia võitmas inimeste mõistust.

Rööbiti sellega, et materialismi kaitsevad inimesed, kes on materialismini jõudnud aktiivse ühiskondliku tegevuse ja filosoofiliste mõtiskluste kaudu, võidab materialism järjest rohkem poolehoidu tänapäeva loodusteaduse eesrindlike esindajate hulgas. Paljud viimaste aastakümnete tähtsamad teaduslikud avastused on veenvalt tõestanud filosoofilise materialismi õigsust.

Einsteini relatiivsusteooria näitas ruumi ja aja lahutamatut seost mateeria ja selle liikumisega ning kinnitas dialektilise materialismi õpetust, mille järgi ruum ja aeg on mateeria eksisteerimise vormid. Aatomituuma keeruka struktuuri ja paljude mateeria elementaarosakeste avastamisega andis tuumafüüsika uue põhjenduse marksistliku filosoofilise materialismi seisukohale, mille järgi mateeria on ammendamatu, mateeria vormid on lõputult mitmekesised. Füüsikas pääses järk-järgult võidule dialektiline vaade, mis näeb mikroosakeses aine ja välja ühtsust, korpuskulaarsete ja laineomaduste ühtsust.

Füüsikateaduste alal saavutatud edusammudega kaasnesid silmapaistvad edusammud keemias, bioloogias, füsioloogias. Teoreetilise loodusteaduse saavutused aitasid kaasa hiiglaslikule progressile tehnika alal. Kolm suurt kaasaja teaduslikku ja tehnilist saavutust — aatomienergia kasutuselevõtmine, elektroonika ja raketitehnika — panid aluse uuele ajastule inimkonna tootlike jõudude ajaloos, suurendasid võrratult inimese võimu looduse üle. Maa kunstlikud kaaslased ja kosmoseraketid avasid reaalsed perspektiivid inimese väljumiseks maakera atmosfääri raamidest ja kosmose avaruste vallutamiseks.

Kõik need ja teised avastused ning saavutused kinnitavad dialektilise materialismi seisukohti ja sunnivad positivistlikult meelestatud teadlasi sageli võtma oma vaated revideerimisele. On iseloomulik, et näiteks A. Einstein hakkas oma elu viimasel perioodil üha sagedamini välja astuma materialismi kasuks ja et niisugused suured teadlased nagu L. Infeld, Louis de Broglie, kes varemalt kuulusid positivismi leeri, tulid lõppude lõpuks üle materialismi poole.

Mõned silmapaistvad teadlased (N. Bohr, W. Heisenberg), kes aastakümnete vältel olid füüsika positivistliku voolu eesotsas, on viimasel ajal hakanud loobuma reast positivistlikest seisukohtadest ja neid arvustama. Positivismi leeri kuuluvate teadlaste ja filosoofide hulgas on juba palju inimesi, kes on hakanud kõhklema, tunnevad sümpaatiat materialismi vastu ja püüdlevad materialismi poole.

Loodusteaduse uusimate avastuste määratu suur tähtsus seisab muuhulgas selles, et nad õõnestavad vana, metafüüsilist maailmavaadet ja tõstavad esiplaanile dialektilise maailmakäsitluse. Üldistades raamatus „Materialism ja empiriokritiitsism" neid protsesse, mis toimusid füüsikas XX sajandi alguses, konstateeris V. I. Lenin täiesti põhjendatult: „Kaasaegne füüsika lamab sünnitusvaludes. Ta sünnitab dialektilist materialismi."[20] Need Lenini sõnad on säilitanud oma tähtsuse ka meie aja füüsika jaoks.

Tänapäeva loodusteadus jõuab omaenda arenemiskäigu jõul materialistliku dialektika meetodi tunnistamiseni. Seda mõistsid niisugused kaasaja silmapaistvad füüsikud, nagu Paul Langevin, Frédéric Joliot-Curie ja rida teisi teadlasi. Neist said dialektilise materialismi teadlikud pooldajad.

Et edukalt võidelda reaktsioonilise filosoofia vastu, et kindlalt püsida materialistliku maailmavaate seisukohal ja osata seda maailmavaadet kaitsta, on kaasajal vähe üksnes sellest, kui ennast peetakse materialistiks; selleks on vaja olla dialektilise materialismi teadlik pooldaja.

II PEATÜKK

MATERIALISTLIK DIALEKTIKA

Marksistlik materialistlik dialektika on kõige sügavam, igakülgsem ja sisurikkam õpetus liikumisest ja arenemisest. Ta on sajanditepikkuse maailmatunnetamise ajaloo tulemus, ühiskondliku praktika ääretu materjali kokkuvõte.

Materialistlik dialektika ja filosoofiline materialism on omavahel lahutamatult seotud ja teineteisega kokku kasvanud kui marksismi ühtse filosoofilise õpetuse kaks külge.

Nende erinevus on selles, et marksistlikust filosoofilisest materialismist rääkides me paneme pearõhu mateeria ja teadvuse vahekorrale, mateeria mõistmisele, maailma materiaalse ühtsuse õpetusele, mateeria eksisteerimise vormide analüüsimisele jne.; materialistlikust dialektikast rääkides aga tõstame esiplaanile õpetuse objektiivse maailma liikumise ja arenemise üldistest seostest ja seaduspärasustest ning nende peegeldumisest inimeste teadvuses.

„Dialektika kunstiks" (dialektike tehne) nimetasid vanakreeka filosoofid oskust leida tõde vaidluse või jutuajamise abil, kus selgitatakse välja vestluskaaslaste vaadetes esinevad vastuolud. XVIII sajandi lõpus ja XIX sajandi alguses mõtlesid saksa idealistlikud filosoofid ja eriti Hegel dialektika all mõtte arenemist vastuolude kaudu, mis avanevad mõttes endas. Hegel kirjeldas hoolikalt dialektilise mõtlemise põhilisi vorme. Kuid oma dialektika väljatöötamisel lähtus ta ebaõigest, idealistlikust seisukohast, mille järgi dialektiline arenemine on omane üksnes mõtlemisele, vaimule, ideele, mitte aga loodusele. Marxi sõnade järgi oli Hegeli dialektika „pea peale pööratud". Dialektika õigeks tõlgitsemiseks oli vaja see pea pealt jalgadele panna. Seda tegid Marx ja Engels, luues materialistliku dialektika ja andes terminile „dialektika" uue sisu.

Marksismi rajajad hakkasid maailma materiaalse ühtsuse printsiibist lähtudes mõistma dialektika all õpetust üldistest seostest, kogu tegelikkuse arenemise kõige üldisematest seadustest. Seega muutus „dialektika" mõtte liikumist käsitlevast idealistlikust õpetusest, mida ta oli Hegelil, *olemise* arenemise üldisi

TRÜ Raamatukogu

seadusi käsitlevaks materialistlikuks õpetuseks. Meie mõistete arenemise dialektika (subjektiivne dialektika) osutus seega olemise enese dialektika (objektiivse dialektika) peegelduseks teaduslikus mõtlemises.

Iga spetsiaalteadus uurib erinevate tegelikkuse valdkondade liikumise vorme ja seaduspärasusi. Dialektika on eriline teadus: ta uurib igasuguse liikumise, muutumise ja arenemise kõige üldisemaid seaduspärasusi. Dialektika seadused on üldise iseloomuga, nad on maksvad looduses ja ühiskonnas, neile allub ka mõtlemine ise.

Marx ja Engels käsitlesid dialektikat mitte üksnes kui teaduslikku teooriat, vaid ka kui *tunnetamise meetodit* ja *tegevusjuhendit*. Arenemise üldiste seaduste tundmine võimaldab õigesti orienteeruda minevikus, mõista kaasajal toimuvaid protsesse ja ette näha tulevikku. Seepärast kujutab nende seaduste tundmine endast uurimiseks ja uurimiste tulemustele rajatud praktiliseks tegevuseks vajalikku *käsitlusviisi*.

Kogu oma ajaloo vältel on dialektikal tulnud ja tuleb tänapäevalgi pidada võitlust talle vaenuliku mõtlemisviisi ja maailmavaate — *metafüüsika* vastu.

Sõnal „metafüüsika" on marksistlikus filosoofilises kirjanduses teistsugune tähendus kui marksismieelses ja kaasaegses kodanlikus filosoofilises kirjanduses. Marksismieelses kirjanduses tähendas see kreekakeelne sõna, õigemini — väljendus („ta meta ta physika" „see, mis tuleb pärast füüsikat, loodusteadust"), erilist filosoofia *osa*. Selles filosoofia osas püüdsid filosoofid omal ajal ja püüavad veel praegugi puhtspekulatiivsel teel jõuda asjade „muutumatu", „igavese" olemuseni.

Arvustades ebateaduslikke, kunstlikke metafüüsika süsteeme, hakkasid Marx ja Engels sõnaga „metafüüsika" tähistama mitte erilist filosoofia osa ega ka mitte spekulatiivset tunnetust, vaid seda uurimise ja mõtlemise *meetodit*, mida niisuguste spekulatiivsete süsteemide loojad kasutasid ja mis on dialektilisele meetodile vastandlik. Kaasajal tarvitatakse marksistlikus filosoofias terminit „metafüüsika" peaaegu eranditult üksnes selles tähenduses.

Metafüüsika põhipuuduseks on ühekülgne, piiratud, paindumatu maailmakäsitus, kalduvus nähtuste üksikuid külgi üles puhuda ja absolutiseerida ning lasta silmast teised, mitte vähem tähtsad küljed. Metafüüsik näeb näiteks asja suhtelist püsivust, määratletust, kuid ei märka muutumist ja arenemist. Ta pöörab tähelepanu sellele, mis eraldab antud nähtust teiste nähtuste kogusummast, kuid ta ei ole võimeline märkama selle nähtuse mitmekesiseid suhteid ja sügavaid seoseid teiste asjade ja nähtustega. Ta tunnistab ainult lõplikke vastuseid kõigile teaduse ees seisvatele küsimustele, mõistmata, et tegelikkus ise areneb ja et iga teaduslik seisukoht omab tähtsust üksnes teatud piirides.

Metafüüsiline meetod on enam-vähem sobiv igapäevases

elus ja teaduse arengu madalamatel astmetel, kuid see meetod kukub möödapääsmatult läbi, kui selle abil püütakse seletada keerukaid arenemisprotsesse. Loodusteadus ja ühiskondlik-poliitiline elu näitavad igal sammul metafüüsika paikapidamatust ja vajadust asendada metafüüsika dialektikaga.

Sellest hoolimata ei ole metafüüsika siiamaani kadunud ei filosoofiast ega ka spetsiaalteadustest.

Millega seletada metafüüsika visa hinge? Oli aeg, kus teaduslik mõtlemine põhiliselt ei olnud dialektiline, vaid metafüüsiline. Metafüüsiline mõtlemisviis kui teaduse meetod kujunes lõplikult välja ja levis XVII—XVIII sajandil, uuema aja teaduse kujunemisjärgu alguses. Tol ajal tegeles loodusteadus peamiselt looduse kohta andmete kogumisega, mitmesuguste asjade ja nähtuste kirjeldamisega, looduse ja loodusnähtuste klassifitseerimisega. Kuid selleks, et üht või teist asja kirjeldada, tuli eraldada see asi teiste asjade kogusummast ja vaadelda teda omaette. Niisuguse lähenemisviisi tulemusel sai harjumuseks käsitleda esemeid ja nähtusi isoleerituina, väljaspool nende üldist seost. See aga ei võimaldanud näha asjade arenemist, ühtede asjade tekkimist teistest, neist erinevatest asjadest. Nii tekkis metafüüsiline mõtlemismeetod, mis käsitles asju üksteisest lahus, väljaspool arenemist. Metafüüsika valitses pika aja jooksul inimeste teadvuses, muutus teadusliku mõtlemise traditsiooniks.

Meie päevil ei ole metafüüsilise meetodi rakendamine millegagi õigustatud. Metafüüsika on mahajäänud meetod, mahajäänud maailmavaade, mis etendab niihästi teaduslikus tunnetuses kui ka ühiskondlik-poliitilises elus järsult negatiivset osa, sest ta võib kergesti välja viia suurtele vigadele ja eksimustele.

Metafüüsika visa hinge teiseks põhjuseks on kodanluse ideoloogidel juba ammu kujunenud vaenulik suhtumine materialistlikku dialektikasse.

„Oma ratsionaalsel kujul," kirjutas K. Marx, „äratab ta [dialektika] kodanluses ja selle doktrinäärides-ideoloogides viha ja õudust, sest koos positiivse arusaamisega kõigest olemasolevast sisaldab ta arusaamist olemasoleva eitamisest ning olemasoleva paratamatust hukkumisest; iga kujunenud vormi vaatleb ta liikumises, järelikult ka kaduvast küljest; ta ei lase end millestki mõjutada ja on oma olemuselt kriitiline ning revolutsiooniline."[1]

Ei maksa imestada, et reaktsiooniliste jõudude poliitilise ja ideoloogilise surve tulemusel kardavad paljud kapitalistlike maade teadlased ja filosoofid veel siiamaani dialektikat, ei tunne ega õpi seda, suhtuvad dialektikasse eelarvamusega ja . . . sammuvad metafüüsika lõa otsas.

Marksistlik materialistlik dialektika annab kindla vahendi metafüüsika vastu võitlemiseks, kõigi areneva tegelikkuse nähtuste teaduslikuks käsitlemiseks.

1. Nähtuste üldine seos

Inimest ümbritsevas maailmas näeme arvutul hulgal äärmiselt mitmekesiseid nähtusi. Nagu näitavad kõige lihtsamadki vaatlused, on need nähtused omavahel teatud kindlates, enam või vähem püsivates seostes. Maailmas ilmneb teatav püsivus, regulaarsus. Ööle järgneb näiteks päev, talve järel tuleb kevad; tammetõrust võrsub tingimata tamm, mitte aga kask või mänd; nukust saab liblikas, mitte iialgi aga ei saa temast uuesti tõuku.

Juba kauges minevikus hakkasid inimesed jõudma veendumusele, et ümbritseva maailma esemed ja nähtused tingivad üksteist, et nende vahel valitseb inimese teadvusest ja tahtest sõltumatu loomulik paratamatu seos.

Tõsi küll, selle seose mõistmist takistasid pika aja jooksul ebausk ja religioossed kujutlused, millede järgi loodusnähtused võivad olla tekitatud üleloomulike jõudude, jumalate poolt, et need jõud on suutelised rikkuma asjade loomulikku seost. Kuid teadus ja materialistlik filosoofia tõendasid, et ei ole olemas ega saagi olemas olla imesid, üleloomulikke sündmusi, et maailmas eksisteerib üksnes asjade ja nähtuste loomulik seos. Järk-järgult juurdus see tõde sügavalt inimeste teadvusse.

Teadusliku ja filosoofilise maailmatunnetuse arenemise protsessis avastati paljud uued nähtuste üldise seose liigid ja avaldumisvormid ning loodi neid väljendavad mõisted (kategooriad), näiteks sellised nagu põhjuslikkus, vastastikune toime, paratamatus, seadus, juhuslikkus, olemus ja nähtus, võimalikkus ja tegelikkus, vorm ja sisu. Käesolevas paragrahvis käsitletakse peamiselt niisuguseid kategooriaid, mis puudutavad otseselt nähtuste üldise seose ja tingituse *paratamatut* iseloomu, s. t. determinismi printsiipi, mis on igasuguse tõeliselt teadusliku maailmaseletuse nurgakiviks.

Põhjuslik seos

Igale inimesele kõige tuttavamaks, alati ja kõikjal esinevaks seose vormiks on *põhjuse* ja *tagajärje* seos (ehk „kausaalne" seos — ladinakeelsest sõnast „causa" — „põhjus").

Tavaliselt nimetatakse mingi nähtuse põhjuseks seda, mis on selle nähtuse esile kutsunud. Esile kutsutud nähtust nimetatakse tagajärjeks. Tuul on näiteks purjejahi liikumise põhjuseks.

Põhjuse ja tagajärje vahel valitseb teatav ajaline järgnevus: alguses tekib põhjus ja seejärel tagajärg. Kuid kaugeltki mitte igasugune „pärast" ei tähenda „selle tagajärjel". Näiteks järgneb ööle alati päev ja päevale öö, kuid ei päev ega öö ole teineteise põhjuseks. Põhjuseks, miks öö asemele tuleb päev ja päeva asemele öö, on teatavasti maakera pöörlemine ümber oma telje, mille tõttu kordamööda on valgustatud kord üks, kord teine pool maakerast.

Tagajärg on põhjusega paratamatult seotud. Kui on olemas põhjus, siis saabub tingimata ka tagajärg, muidugi siis, kui miski

seda ei takista. Kui vajutada laetud püssi päästikule, siis peab tingimata toimuma lask. Me aga teame, et mõnikord lasku siiski ei järgne. Kas see tähendab, et põhjuslik seos on antud juhul oma möödapääsmatu iseloomu kaotanud? Ei, see tähendab hoopis, et mingi teine põhjus takistas lasku. Niisuguseks põhjuseks võis olla see, et lööknõela vedru oli nõrk, püssirohi niiske või sütik rikkis jne. Kui uurime kõiki asjaolusid, siis võime leida põhjuse, mis takistab oodatava nähtuse toimumist. Tegelikult on põhjusliku seose rikkumine siin üksnes näiline.

Et põhjus võiks esile kutsuda tagajärje, on alati vaja teatavaid *tingimusi*. Tingimused on nähtused, mis on antud sündmuse saabumiseks vajalikud, kuid mis siiski iseendast seda sündmust esile ei kutsu. Selleks et lennuk võiks õhku tõusta, on näiteks vaja rida tingimusi: lennuvälja olemasolu, udu ja teiste takistuste puudumine. Kuid ainult nendest tingimustest ei piisa veel loomulikult lennuki õhkutõusmiseks. Selleks on vaja lennuki mootorite tööd kui otsest põhjust.

Sageli, eriti aga keerukatel juhtumitel, võib põhjuse hõlpsasti segi ajada *ajendiga*. Niisugune segiajamine on tingitud asjade pealiskaudsest käsitlemisest, oskamatusest avastada nähtuste tõelisi, sügavaid põhjusi. Ajend ei saa iseendast antud nähtust tekitada, kuid ta annab tõuke tõeliste põhjuste avaldumiseks. Esimese maailmasõja puhkemise ajendiks oli näiteks Austria ertshertsogi Franz Ferdinandi tapmine Sarajevos. Teatavasti aga ei olnud maailmasõja põhjuseks see atentaat, vaid imperialistlike riikide vahelise võitluse teravnemine.

Selleks et sündmustes õigesti orienteeruda, et olulist mitteolulisest eraldada, on eriti tähtis osata praktilises elus, poliitikas eristada tõelisi põhjusi tingimustest ning ajenditest.

Idealistliku põhjuslikkusekäsituse paikapidamatus

Põhjuslik seos on üldise iseloomuga, ta on maksev kõikide looduse ja ühiskonna nähtuste puhul, lihtsate ja keeruliste, teaduse poolt uuritud ja uurimata nähtuste puhul. Põhjuseta nähtusi ei ole ega saagi olemas olla. Igal nähtusel on paratamatult oma põhjus.

Põhjuslike seoste väljaselgitamine on teaduse esmajärgulisi ülesandeid. Mingi nähtuse seletamiseks on vaja leida selle põhjus. Uurides ja tunnetades maailma, tungib teadus nähtuste sisemusse: sündmuste pealispinnalt nende lähemate, otseste põhjuste juurde ja viimaste juurest kaugemate, üldisemate, ühtlasi ka olulisemate põhjuste juurde. Nähtuse tegeliku põhjuse mittetundmine võtab inimestelt võimaluse üht või teist nähtust teadlikult esile kutsuda või ära hoida, peale selle soodustab niisugune mittetundmine ebateaduslike, fantastiliste kujutluste, ebausu, müstilis-religioossete arusaamade tekkimist.

Seepärast toimubki põhjuslikkuse probleemi ümber juba ammust ajast terav võitlus materialismi ja idealismi vahel. Idealistlikud filosoofid on sageli kas põhjusliku seose objektiivset

iseloomu üldse eitanud või siis püüdnud näha selle seose allikat mitte looduses, vaid mingis vaimses substantsis.

XVIII sajandi inglise filosoof D. Hume oli arvamisel, et kogemus ei näita meile nähtuste paratamatut seost. Seepärast võivat me ütelda ainult, et üks nähtus toimub pärast teist, kuid meil ei olevat õigust ütelda, et üks nähtus kutsub teise esile.

I. Kant mõistis, et siis, kui ei tunnistata põhjusliku seose möödapääsmatut iseloomu, ei saa olla ka teadust. Ometi arvas ta samuti nagu Hume'gi, et meie poolt vaadeldavates nähtustes enestes seda seost ei esine. Põhjuslikkuse ja paratamatuse allikaks pidas Kant meie teadvust, mis on niimoodi korraldatud, et me toome põhjusliku seose meie poolt tajutavatesse nähtustesse.

Paljud tänapäeva idealistid väidavad, et looduses ei ole ei põhjust ega tagajärge, et „usk põhjuslikku seosesse on *eelarvamus*" (L. Wittgenstein).[2]

Kogu teaduse ajalugu lükkab seesugused idealistide absurdsed vaated otsustavalt ümber. On ju loodusteaduste ja ühiskonnateaduste olemasolu kõigepealt seotud maailmas toimuvate nähtuste põhjuste avastamise ja uurimisega. Kõige veenvamalt tõestab põhjusliku seose objektiivsust aga inimese praktiline tegevus, tootmistegevus. Avastades looduses eksisteerivad põhjuslikud sõltuvused ja kasutades seejärel nende sõltuvuste tundmist praktiliselt, kutsuvad inimesed esile neile vajalikke tagajärgi, saavutavad soovitavaid tulemusi. *„Tänu sellele,"* kirjutas Engels, „tänu *inimese tegevusele* kujunebki ettekujutus *põhjuslikkusest*, ettekujutus sellest, et üks liikumine on teise *põhjus.*"[3]

Idealism ja religioon seavad materialistlikule põhjuslikkuseõpetusele vastu ka eesmärgiõpetuse ehk niinimetatud *teleoloogia* (kreekakeelsest sõnast „telos" — „eesmärk", „otstarve"). Kui materialism seletab nähtuste põhjusi ja näitab ära, *mille tõttu* on üks või teine loodusnähtus aset leidnud, siis teleoloogia tegeleb väljamõeldistega, *mis eesmärgil, mis otstarbel* on nähtus tekkinud. Teleoloogiliste vaadete järgi oleneb asja eksisteerimine, organisatsioon ja arenemine sellest otstarbest ehk „lõpp-põhjusest", mille jaoks antud asi on ette nähtud. Teleoloogia on religioonile ja idealistlikule filosoofiale äärmiselt sobiv õpetus, sest ta toob paratamatult kaasa järelduse, nagu eksisteeriks kõrgeim mõistus (jumal), kes realiseerib oma eesmärke looduses.

Oma vaadete kinnituseks viitavad teleoloogia pooldajad tavaliselt faktidele, mis räägivad organismide otstarbekast ehitusest looduses (näiteks loomade kaitsevärvus). Marksistlik dialektika ei eita elusorganismide anatoomilise ehituse ja elutalitluse otstarbekohasust. Kuid dialektika väidab, et selle otstarbekuse aluseks on objektiivsed põhjused. Nende põhjuste toime mehhanismi avastas Darwini teooria. Muutused looma- ja taimeriigis leiavad aset organismide ja nende muutunud elutingimuste vastastikuse toime alusel. Kui need muutused osutuvad organismile

kasulikuks, s. t. aitavad tal keskkonnaga kohaneda ja elama jääda, siis nad säilivad loodusliku valiku tulemusel, kinnistuvad pärilikkuses, kanduvad põlvkonnast põlvkonda, moodustades selle organismide otstarbekohasuse, keskkonnaga kohandatuse, mis inimeste kujutlusvõimet nii sageli hämmastab.

Vastastikune toime

Vaatamata nähtuste põhjusliku seose määratu suurele teoreetilisele ja praktilisele tähtsusele, ei ammenda see seos kogu objektiivse maailma suhete mitmekesisust. Lenin kirjutas, et „kausaalsus ... on vaid väike osake ülemaailmsest seosest ..."[4], et „põhjuse ja tagajärje inimlik käsitus lihtsustab alati mõnevõrra loodusnähtuste objektiivset seost, peegeldades seda vaid ligikaudselt, kunstlikult isoleerides ühtse maailmaprotsessi neid või teisi külgi".[5]

See tähendab, et nähtuste vastastikune seos looduses ja ühiskonnas on rikkalikum ja keerukam sellest seosest, mida väljendab põhjuse ja tagajärje suhe. Eriti tuleb märkida, et põhjus ja tagajärg alluvad laialdasemale suhtele, *vastastikuse toime* suhtele.

Loodus kujutab endast ühtset tervikut, mille kõik osad on omavahel nii või teisiti seotud. Selles universaalses vastastikuses seoses iga nähtus, olles mingi põhjuse tagajärjeks, esineb teises seoses ise põhjusena, mis tekitab uusi tagajärgi. Päikesekiirte mõjul toimuv vee aurumine meredest ja jõgedest põhjustab näiteks pilvede tekkimise, pilvedest aga tekib omakorda vihm, mis niisutab maapinda ja toidab ojasid ning jõgesid.

Vastastikune toime avaldub ka selles, et põhjus ja tagajärg mõjutavad teineteist ühe protsessi raamides ja vahetavad selles mõttes omavahel kohti: põhjus muutub tagajärjeks ja ümberpöördult. Seda laadi vastastikuse toime näitena võib märkida Päikesel toimuvat pidevat termotuumaprotsessi, mille puhul vesiniku aatomite muundumine heeliumi aatomiteks tekitab kõrge temperatuuri (miljoneid kraade), see temperatuur aga omakorda põhjustab paratamatult vesiniku aatomite ühinemise heeliumi aatomiteks.

Vastastikust toimet kohtame sageli ka ühiskondliku elu uurimisel. Kui näiteks kasvab elanikkonna nõudmine mingite kaupade järele, siis selle tulemusel suureneb nende kaupade tootmine. Tootmise suurenemine põhjustab omakorda nõudmise suurenemise. Põhjus ja tagajärg vahetavad siin kohti: nõudmine mõjutab tootmist, tootmine mõjutab nõudmist.

Järelikult ei tohi põhjust ja tagajärge käsitada metafüüsiliselt, ei tohi käsitada tardunud, teineteisest lahutatud absoluutsete vastanditena, vaid neid tuleb käsitada dialektiliselt — vastastikku seotud, teineteiseks üleminevate, „voolavate" mõistetena.

Kuid sellest, et avastatakse erisuguste tegurite või erisuguste nähtuste omavaheline vastastikune toime, on veel vähe. On vaja ka välja selgitada, milline on selle vastastikuse toime määrav külg. Alles siis, kui oleme selle määrava külje leidnud, suudame

õigesti mõista protsessi arenemise allikaid, hinnata sellest protsessist osavõtvaid jõude ja luua enesele õige ettekujutuse arenemise peajoonest, põhisuunast.

Ka selleks, et anda õiget pilti nõudmise kasvu ja vastavate kaupade tootmise kasvu vastastikusest toimest, millest rääkisime eespool, tuleb ära näidata selle vastastikuse toime määrav külg ja rõhutada, et selleks küljeks on tootmise kasv.

Paratamatus ja seadus

Tunnistades kõigi nähtuste põhjusliku tingituse mõõdapääsmatut iseloomu, tunnistame ühtlasi, et maailmas valitseb paratamatus. Paratamatuks nimetatakse niisugust nähtuste tekkimist ja arenemist, mis tuleneb antud protsessi aluseks olevatest kõige olulisematest suhetest. Paratamatu arenemine on niisugune arenemine, mis antud tingimustes ei saa toimumata jääda. Orgaanilise maailma ajaloos näiteks tulevad paratamatult vähem kohanenud organismide asemele rohkem kohanenud organismid.

Looduses ja ühiskonnas valitsev paratamatus avaldub kõige täielikumal kujul seadustes. Kui tunnistatakse, et nähtuste tekkimine ja arenemine toimub paratamatuse jõul, siis koos sellega tuleb ka tunnistada, et need nähtused alluvad teatavatele seaduspärasustele, mis eksisteerivad inimeste tahtest ja soovidest sõltumatult.

Igasuguses seaduses avaldub paratamatus, millele alluvad nähtused. Iga Maa pinnalt üles tõstetud keha langeb näiteks paratamatult maha, kui teda ei hoia ülal mingi vastassuunaline jõud. Siin avaldub gravitatsiooniseaduse toime.

Mis on siis seadus? Seadus on nähtuste või ühe ja sama nähtuse eri külgede sügav, oluline, püsiv, korduv seos või sõltuvus. Archimedese seadus määrab näiteks kindlaks püsiva seose vedelikku või gaasi asetatud keha poolt välja tõrjutud vedeliku või gaasi kaalu ning vedeliku või gaasi poolt antud kehale avaldatava „tõstejõu" suuruse vahel. Seadused võivad olla vähem üldised, mis toimivad kitsamal alal (näiteks Ohmi seadus), ja üldisemad, mis on maksvad väga laialdastel aladel (näiteks energia jäävuse seadus). Mõningad seadused määravad täpselt kindlaks nähtuste kvantitatiivse sõltuvuse ja neid saab väljendada matemaatiliselt (näiteks mehhaanika seadused). Teisi seadusi ei ole võimalik matemaatiliselt täpselt formuleerida (näiteks loodusliku valiku seadus). Kuid nii ühed kui teised seadused väljendavad nähtuste objektiivset, paratamatut seost.

Objektiivse tegelikkuse seaduste tunnetamine võimaldab sügavamalt mõista toimuvate sündmuste põhjusi ja on seepärast kindlaks aluseks inimese sihikindlale tegevusele.

Ükski seadus ei suuda aga hõlmata nähtust selle täies sisurikkuses. Seadus väljendab üksnes kõige olulisemat nähtuses.

Selleks et avastada seadust, millele alluvad ühed või teised nähtused, tuleb kõrvale jätta kaasaskäivad kõrvalised asjaolud ja eraldada nähtuste oluline, otsustav seos puhtal kujul. Teadus

teeb seda spetsiaalsete eksperimentide abil ja ka nähtuste oluliste külgede loogilise eraldamise, abstraheerimise abil. Kehade vaba langemise seadus (Galilei seadus) jätab näiteks õhutakistuse kõrvale, ei võta seda arvesse ja ütleb, et kõik kehad langevad ühesuguse kiirendusega. Kuid maakera atmosfääri tingimustes võib keha langeda kas kiiresti (näiteks kivi) või aeglaselt (näiteks kuiv puuleht) või siis isegi kerkida ajutiselt ülespoole (nagu seda juhtub võilille ja teiste taimede seemnetega).

Kõigil neil juhtumeil on Galilei seadus ühtviisi maksev. Kuid ainuüksi selle seaduse tundmise põhjal ei ole võimalik täielikult seletada ühe või teise keha langemist konkreetsetes tingimustes. Niisuguse seletuse andmiseks on vaja tunda mitte ainult seadust, vaid ka neid tingimusi, milledes see seadus toimib.

Paratamatus ja juhuslikkus

Arvukate loodusnähtuste ja inimühiskonna nähtuste hulgas on ka niisuguseid nähtusi, mis ei tulene antud asja või antud sündmusterea seaduspärasest arengust paratamatult, mis võivad aset leida, võivad aga ka mitte aset leida, võivad toimuda nii, võivad aga toimuda ka teisiti. Need on juhuslikud nähtused.

Külve kahjustanud rahe on näiteks põlluharijate töö seisukohalt ja taimede kasvu seaduspärasuste seisukohalt juhuslik.

Juhuslikkuse probleemi ümber on teaduses toimunud palju vaidlusi. Sellest õigest põhimõttest, et kõik nähtused looduses ja inimühiskonnas on põhjuslikult tingitud, tegid paljud teadlased ja filosoofid ebaõige järelduse, et maailmas on ainult paratamatus, juhuslikke nähtusi aga ei ole. Juhuslikkus on nende arvates subjektiivne mõiste, mille abil me tähistame seda, mille põhjusi me ei tea.

Niisugune seisukoht on sügavalt ekslik, sest siin samastatakse kaks erinevat mõistet: paratamatus ja põhjuslikkus. On õige, et maailmas ei ole põhjuseta nähtusi; on õige, et ka juhuslikud nähtused on põhjuslikult tingitud. Kuid juhuslikud nähtused ei muutu seeläbi paratamatuseks. Võtame järgmise näite. Rong jooksis rööbastelt maha, toimus rongiõnnetus. Me võime kindlaks teha rongiõnnetuse põhjuse, näiteks rööpad olid liiprite külge halvasti kinnitatud ja raudteevaht ei märganud seda. Ometi on raudteeõnnetus juhuslik, mitte aga paratamatu. Mispärast? Seepärast, et õnnetuse põhjustas asjaolu, mis ei tulene raudteeliikluse seaduspärasustest: tehniliselt on täiesti võimalik luua niisuguseid tingimusi, mille puhul raudteeõnnetusi ei esine.

Objektiivse juhuslikkuse eitamine viib välja nii teaduse kui ka praktika seisukohalt kahjulikele järeldustele.

Tunnistades kõik ühevõrra paratamatuks, ei ole inimene võimeline eraldama olulist mitteolulisest, paratamatut juhuslikust. Engels ütles, et niisuguse vaate puhul alandatakse paratamatus ise juhuslikkuse tasemele.

Selleks et paratamatust ja juhuslikkust õigesti mõista, tuleb näha mitte ainult nende erinevust, vaid ka nende omavahelist

seost. Seda seost ei mõista üldse metafüüsika; metafüüsikale on paratamatus ja juhuslikkus vastandid, milledel ei ole teineteisega midagi ühist. Vastupidiselt metafüüsikale tõestab materialistlik dialektika, et ei ole õige juhuslikkust paratamatusele absoluutselt vastu seada ja käsitleda juhuslikkust paratamatusest isoleeritult, nagu metafüüsiliselt mõtlevad inimesed seda teevad. Mingit absoluutset juhuslikkust olemas ei ole. On olemas ainult juhuslikkus *millegi suhtes.*

Ei ole õige arvata, nagu saaksid nähtused olla kas ainult paratamatud või ainult juhuslikud. Iga juhuslikkus sisaldab paratamatuse momenti, samuti nagu paratamatus rajab enesele teed läbi suure hulga juhuslikkuste. Paratamatuse ja juhuslikkuse dialektika seisab selles, et juhuslikkus esineb paratamatuse avaldumise vormina ja paratamatuse täiendusena. Järelikult esinevad juhuslikkused ka paratamatu protsessi raamides.

Toome näite. Talve tulekuga saabub põhjapoolses vööndis külm, sajab maha lumi. See on paratamatus. Mis päeval aga nimelt temperatuur langeb alla nulli ja sajab maha lumi, kui kõva on pakane, kui paks on lumekate jne. — kõik see on juhuslik. Ühtlasi avaldub neis juhuslikkustes paratamatus, sest nii külm kui ka lumi on meie talve möödapääsmatud tunnused.

Ülaltoodud näites, kus rääkisime rööbastelt maha jooksnud rongist, oli rongiõnnetus juhuslik. Kui aga raudteel on asi halvasti organiseeritud, kui distsipliin on nõrk, töötajate kvalifikatsioon madal, siis muutuvad õnnetused haruldasest juhuslikkusest raudtee halva töö paratamatuks tagajärjeks. Muidugi jäävad selgi korral ühe või teise rongiõnnetuse konkreetsed asjaolud, samuti ka õnnetuse koht ja aeg enam-vähem juhuslikuks.

Edasi. Juhuslikkused avaldavad mõju paratamatu protsessi arenemisele, võivad seda kiirendada või aeglustada. Väga sageli lülituvad juhuslikkused paratamatu protsessi arenemiskäigus niivõrd sellesse protsessi, et nad muutuvad ise paratamatuseks. Darwini teooria järgi näiteks kinnistatakse organismile kasulikud märkamatud juhuslikud muutused pärilikkuses, nad suurenevad evolutsiooni käigus ja toovad kaasa liigi muutumise. Juhuslikud erinevused muutuvad seega uue liigi paratamatuteks tunnusteks.

Öeldu annab tunnistust sellest, et paratamatus ja juhuslikkus ei ole teineteisest mingi ülepääsmatu kuristikuga lahutatud, vaid nad on vastastikuses toimes, lähevad arenemise protsessis teineteiseks üle.

Juhuslikkuse ja paratamatuse seosest järgneb, et ka juhuslikud nähtused alluvad teatud seaduspärasustele, mida on võimalik uurida ja tunnetada.

Statistika on näiteks kindlaks teinud, et Ameerika Ühendriikides on keskmine eluiga valgetel suurem kui neegritel. See seaduspärasus ei tähenda, nagu elaks iga valge igast neegrist kauem. Mõned valged surevad noorelt, mõned neegrid aga elavad väga vanaks. Kuid keskmiselt, kogu hulga puhul, on antud

seaduspärasus maksev. Selles avalduvad neegrite raske olukord Ameerika Ühendriikides, rassiline diskrimineerimine, neegrite halvemad elutingimused, madalam palk jne.

Seaduspärasused, millele alluvad juhuslikud nähtused, on üldistatud reas teaduslikes teooriates, muuhulgas ka matemaatilises tõenäosuse teoorias.

Determinism ja tänapäeva teadus

Selle tunnistamine, et looduses ja ühiskonnas valitseb objektiivse iseloomuga üldine seos, nähtuste põhjuslik tingitus, paratamatus ja seaduspärasus, moodustab *determinismi* printsiibi. Materialistid on alati olnud determinismi seisukohal.

Determinism on igasuguse tõeliselt teadusliku mõtlemise põhiprintsiibiks, sest üksnes vastavate nähtuste põhjusi tundes on võimalik teaduslikult seletada nende nähtuste tekkimist, üksnes nähtusi valitsevat seadust tundes on võimalik ette näha nende arenemist. Kuid arusaamine determinismi printsiibist on teaduse arenemise jooksul muutunud. XVIII ja XIX sajandi loodusteaduses, mis piirdus „makromaailma", s. t. suhteliselt suurte kehade ja nende osade uurimisega ning tugines peamiselt Newtoni mehhaanikale, valitses *mehhaaniline determinism*. Mehhaanilise determinismi iseärasuseks ja ühtlasi puuduseks oli asjaolu, et ta taandas igasuguse põhjuse mehhaanilisele põhjusele. Mehhaanilise põhjusliku seose näitena võib tuua piljardikuuli liikumise talle piljardikepiga antud löögi tagajärjel. Piljardikuuli poolt saadud liikumise hulk võrdub selle liikumise hulgaga, mis kepp talle edasi andis. Mehhaanilisele determinismile on iseloomulik mõte, et *tagajärjes* ei saa olla midagi muud peale selle, mis on olemas tema *põhjuses*. Sellest järeldub, et kui me teame keha või kehade süsteemi olekut teatud ajamomendil, siis võime klassikalise mehhaanika (s. t. Newtoni mehhaanika) seadustele tuginedes ühetähenduslikult ette öelda selle süsteemi olekut iga teise ajamomendi jaoks.

See vaade osutus õigeks ja leidis praktikas kinnitust makromaailma nähtuste, taevakehade, samuti maapealsete kehade ja nende osade liikumise ja mehhaanilise vastastikuse toime uurimisel. Mehhaanilise determinismi meetodil rajanesid Päikese ja planeetide nähtavate asukohtade ettearvutused, samuti ka masinate ja inseneriehituste konstruktsioonide arvutused.

Kuid katsed rakendada mehhaanilise determinismi printsiipi keerukamate nähtuste uurimisel kukkusid läbi. Bioloogilisi nähtusi, füsioloogilisi ja psüühilisi protsesse, inimeste ühiskondlikku tegevust ei osutunud võimalikuks seletada ainuüksi mehhaanilise determinismi vahenditega. Siin oli teadusel lihtsa mehhaanilise liikumise asemel tegemist keeruka arenemisega. Tagajärje ja põhjuse võrdsuse asemel osutus, et tagajärjes on midagi uut, mida ei olnud põhjuses.

Seega tuli tunnistada, et peale põhjuslikkuse mehhaanilise tüübi on olemas ka teistsugust tüüpi põhjuslikud suhted.

Mehhaanilise determinismi teine äärmiselt tähtis puudus oli selles, et ta ei tunnistanud juhuslike nähtuste objektiivset iseloomu. Just mehhaanilise determinismi pooldajad pidasid juhuslikkust põhjuse puudumiseks ja eitasid seepärast juhuslikkust.

Mehhaanilise determinismi puudused said eriti silmanähtavaks siis, kui teaduse ja tehnika edusammude tulemusel osutus võimalikuks asuda tunnetama mikromaailma, uurima niinimetatud elementaarosakeste omadusi (elementaarosakesed — kõige väiksemad ja lihtsamad osakesed, mida tunneb tänapäeva teadus: elektron, positron, meson jt.).

Makromaailmas iseloomustavad liikuva keha olekut tema asend ruumis (koordinaadid) ja kiirus antud ajamomendil. Neid suurusi on võimalik täiesti täpselt kindlaks määrata. Kui me aga neid teame, siis võime klassikalise mehhaanika seaduste alusel täiesti üheselt välja arvutada nende väärtuse iga tulevase ajamomendi jaoks.

Mikromaailma nähtuste erilise loomuse tõttu on siin osakese liikumist võimalik iseloomustada ainult võrratult keerukamal viisil. See väljendub muuseas asjaolus, et igal antud hetkel võib ükskõik kui täpselt kindlaks määrata *kas* mikroosakese asendi *või siis* tema kiiruse. Klassikalise mehhaanika seadused osutuvad mikromaailma jaoks mitteküllaldasteks. Me ei saa ette välja arvutada mikroosakese koordinaadi ja kiiruse täpset väärtust, kuid kvantide mehhaanika (s. t. mikromaailma liikumisi uuriva mehhaanika) seadusi tundes võime iga tulevase ajamomendi jaoks välja arvutada nende suuruste *tõenäosuse.*

Mikromaailmas etendab äärmiselt tähtsat osa juhuslikkus: kvantide mehhaanika peab silmas ja võtab arvesse niihästi mikromaailmas toimuvate protsesside paratamatust kui ka juhuslikkust.

Mikromaailma valdkonnas tehtud avastused ja kvantide mehhaanika loomine olid iseendast teaduse ja dialektilise maailmakäsituse suureks edusammuks. Tõestati, et materiaalsete kehade ja nende osakeste omadused ning suhted ei ole nii ühtlased ja ühesugused, nagu seda arvas vana füüsika, et mateeria on oma mitmekesisuses ammendamatu.

Kuid füüsika avastustest tehti ka teisi, idealistlikke järeldusi. Neid järeldusi kaitsevad peale idealistlike filosoofide ka mõningad kapitalistlike maade silmapaistvad teadlased, kes on kiriku ja idealismi mõju all.

Tänapäeva füüsikas ja loodusteaduse filosoofias on pead tõstnud „indeterminismi" vool, mille esindajad otseselt eitavad objektiivse paratamatu seose printsiipi. Arvates ekslikult, nagu oleks determinism võimalik üksnes selle vanal, mehhaanilisel kujul, mis ei võta arvesse juhuslikkust, ja viidates sellele mehhaanilise determinismi puudusele, mida on tõestanud teadus, teevad nad järelduse, nagu oleks üldse igasugune determinism paikapidamatu. Sellega avavad nad kas tahtlikult või tahtmatult teaduse uksed ebausule ja müstikale. Mõningad kapitalistlike

maade teadlased ja filosoofid on jõudnud isegi niikaugele, et nad tunnistavad elektroni „tahtevabadust". Nende arvates on teaduse areng ise loonud võimaluse teaduse kokkusobitamiseks idealismi ja religiooniga.

Tegelikult ei ole tänapäeva füüsika determinismi ümber lükanud, vaid on näidanud, et mikromaailmas avaldub determinism erilisel viisil. See, et ei ole üheaegselt võimalik kindlaks määrata mikroosakese koordinaadi ja kiiruse täpset väärtust, ei tõesta hoopiski elektroni „tahtevabadust", vaid näitab mikromaailma nähtuste harukordset keerukust ja omapära. Nende nähtuste seaduspärasuste uurimine moodustab kvantide mehhaanika põhisisu. Kvantide mehhaanikat kasutavad oma arvutustes eduga nii teadlased kui ka insenerid. See aga kinnitab, et meil on siin tegemist kõigile tegelikkuse nähtustele omase objektiivse paratamatu seose ja tingitusega.

3. Kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused looduses ja ühiskonnas

Mitmekesiste tegelikkuse nähtuste uurimisel on esimeseks ülesandeks eristada uuritavat nähtust kõikidest teistest nähtustest.

Asjade kvalitatiivne ja kvantitatiivne määratletus

Nende oluliste joonte või tunnuste kogusummat, mis teevad antud nähtuse selleks, mida ta on, ja millede poolest ta erineb teistest nähtustest, nimetatakse asja või nähtuse *kvaliteediks*. Filosoofiline mõiste „kvaliteet" erineb kvaliteedi igapäevasest tähendusest. Igapäevane ettekujutus kvaliteedist on seotud nähtuse hindamisega. Selles mõttes räägitakse näiteks toidu, tööstustoote või kunstitöö heast või halvast kvaliteedist. Filosoofiline mõiste „kvaliteet" ei sisalda nähtuse hinnangut. See mõiste hõlmab üksnes nähtuse lahutamatuid iseloomulikke tunnuseid, seesmist struktuuri, mis moodustavad nähtuse määratletuse ja ilma milleta ta lakkab olemast tema ise.

Mets eeldab näiteks suure hulga küllalt tihedalt koos kasvavate puude olemasolu. Kui aga mingis metsa osas puud maha raiuda, siis ei ole meil seal enam tegemist metsaga, vaid raiesmikuga. Kaotanud oma kvaliteedi, asi muutub, temast saab mingi teine asi, millel on teistsugune kvalitatiivne määratletus.

Praktilises elus on väga tähtis kindlaks teha asjade kvalitatiivset erinevust, sest see võimaldab asju õigesti kasutada. Näiteks on alumiinium, vask ja uraan üksteisest kvalitatiivselt erinevad metallid ja seepärast kasutatakse neid tehnikas erinevalt: alumiiniumi kasutatakse lennukitööstuses, vask läheb elektrijuhtmete valmistamiseks, uraani kasutatakse aatomienergia saamiseks.

Mõistel „kvaliteet" on suur tähtsus ka ühiskondliku elu näh-

tuste käsitamisel. Sotsialistlik ühiskond erineb näiteks orjanduslikust, feodaalsest ja kapitalistlikust ühiskonnast kvalitatiivselt. Et seda erinevust kindlaks määrata, tuleb leida sotsialismile iseloomulikud kõige olulisemad ühiskondlikud suhted, sotsialismi majanduslik struktuur, mille poolest ta erineb teistest ühiskondlikest süsteemidest.

On vaja silmas pidada, et kvaliteete, mis eksisteeriksid omaette, muidugi olemas ei ole. On vaid asjad ja nähtused, millele on omane üks või teine kvaliteet.

Kuid teatava kvalitatiivse määratletusega esemete või esemete kogumike hulgas võivad olla ka omad suuremad või väiksemad kvalitatiivsed erinevused. Nii näiteks erinevad loomariigis selgroolised lülijalgsetest kvalitatiivselt. Kuid ka selgrooliste ühise alatüübi raamides on olemas kvalitatiivsed erinevused imetajate, lindude, kalade, roomajate ja kahepaiksete vahel. Imetajate hulgas on omakorda samuti olemas kvalitatiivsed erinevused.

Nähtuse kvaliteedi moodustavate joonte ja iseärasuste väljaeraldamine ning selgitamine on alles tunnetamise algus. Peale kvaliteedi on igal esemel ka veel kvantitatiivne külg, teda iseloomustavad erilised *kvantitatiivsed* näitajad, mille puhul eksisteerib tema kvaliteet.

Eseme kvantitatiivne määratletus võib puudutada eseme väliseid tunnuseid, ese võib näiteks olla suur või väike. Kuid kvantitatiivne määratletus võib iseloomustada ka eseme seesmist loomust. Nii on igal metallil oma soojusjuhtivus, oma termilise paisumise koefitsient; igal vedelikul on oma soojusmahtuvus, oma keemis- ja külmumistäpp; igal gaasil on oma veeldumistemperatuur jne.

Kvalitatiivselt erinevate materjalide ja protsesside kvantitatiivsetel karakteristikatel on eriti suur tähtsus tehnikas. Ilma nendeta ei ole kaasaegses tootmises võimalik sõna tõsises mõttes astuda ühtegi sammu.

Loodusteaduse märkimisväärsed edusammud algasid alles siis, kui nähtuste kvalitatiivsele karakteristikale lisandus kvantitatiivne karakteristika. Tähistaevast, taevakehade näivat liikumist hakati jälgima väga ammu. Astronoomia kui teadus aga kujunes alles koos esimeste mõõtmistega, mis puudutasid taevakehade näivaid asendeid taevalaotusel, nende vastastikusi nurkkaugusi jne. Ka teistel teaduse aladel oli teadusliku tunnetuse progress seotud mõõdu- ja arvutusriistade valmistamisega, mõõtmise meetodite arenemisega jne.

Seepärast ei panegi imestama, et uuema aja teaduse rajajad, näiteks Galilei, nägid loodusteaduse ülesannet just nähtuste kvantitatiivsete suhete ja omaduste kindlakstegemises.

Kuid tolle aja teadlased sattusid äärmusesse: nad püüdsid kõiki „kvaliteete" taandada neile vastavateks „kvantiteetideks"

ja lakkasid nähtuste kvantitatiivsete erinevuste taga nägemast nende põhjalikke, kvalitatiivseid erinevusi.

Puhtkvantitatiivne lähenemine loodusnähtuste uurimisele tõi kaasa XVII—XVIII sajandi loodusteadusele iseloomuliku mehhanitsismi, s. t. veendumuse, et matemaatika ja mehhaanika annavad printsiibid, millest piisab kogu maailma tunnetamiseks, et iga nähtust on võimalik mõista teda mehhaanika seaduste abil seletades. XVII sajandi prantsuse filosoofi Descartes'i õpetuse kohaselt on loomad vaid keerukad masinad, millede tegevust on täielikult võimalik seletada mehhaaniliste põhjuste abil. XVIII sajandi prantsuse materialist La Mettrie väitis oma töös „Inimene — masin" isegi, et mitte ainult loomad, vaid ka inimene ei ole midagi muud kui masin.

Oma aja kohta oli mehhanistlik loodusekäsitus progressiivne, sest ta nõudis, et kõigile loodusnähtustele tuleb läheneda rangelt teaduslikult, ja heitis kõrvale idealistlikud ning teoloogilised „seletused". Peagi aga selgus, et ainuüksi kvantitatiivne lähenemisviis ei ole küllaldane, et esemete ja nähtuste tunnetamiseks on vaja ära näidata nende omapära, nende spetsiifilised iseloomulikud jooned. Meid ümbritsev maailm on tulvil kvalitatiivset mitmekesisust. Seda mitmekesisust on võimalik mõista ja seletada ainult siis, kui kõigi nähtuste ja protsesside uurimisel võetakse arvesse niihästi nende kvantitatiivset kui ka kvalitatiivset külge. Järelikult ei ole ülesanne selles, et nähtuse kvaliteet *lihtsalt selle kvantiteediks* taandada, vaid selles, et mõista, milline sõltuvus valitseb nähtuste *kvantitatiivse* määratletuse ja *kvalitatiivse* määratletuse vahel.

Teaduse areng näitas, et eksisteerivad niisugused kvantitatiivsed suhted, mis on paljudele kvalitatiivselt erinevatele esemetele ja protsessidele ühised. Nii näiteks on võnkumisteooria matemaatilised vormelid rakendatavad erineva füüsikalise loomusega nähtuste — mehhaaniliste võnkumiste, elektromagnetiliste võnkumiste, soojusvõnkumiste jne. puhul. See on võimalik seepärast, et kõigile neile nähtustele on objektiivselt omased teatud ühised jooned, ühised seaduspärasused, mida on võimalik kvantitatiivselt väljendada.

Teaduse arengu kaasaegsel etapil leiab matemaatika, mis tegeleb kvantitatiivsete suhetega, üha laialdasemalt rakendamist kvalitatiivselt erinevate tegelikkuse valdkondade teaduslikus uurimises ja tehnikas. See on kahtlemata progressiivne nähtus.

Kuid ühtesid või teisi kvantitatiivseid suhteid on kvalitatiivselt erinevate protsesside puhul võimalik rakendada ainult sel tingimusel, kui iga niisugust protsessi on konkreetselt uuritud kogu tema kvalitatiivses mitmekesisuses.

Kvantitatiivsete muutuste üleminek kvalitatiivseteks muutusteks

Kvantitatiivse või kvalitatiivse külje ühekülgne esiletõstmine on metafüüsilise käsitlusviisi tundemärk. Metafüüsika ei näe kvantiteedi ja kvaliteedi seesmist paratamatut seost. Dialektilise mõtlemise tähtsaks saavutuseks, vastupidi, oli selle tõsiasja kindlakstegemine, et esemete kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed määratletused ei ole teineteise suhtes täiesti välised ja ükskõiksed vastandid, vaid on teineteisega sügavas dialektilises seoses. Kõige üldisemal kujul seisab see seos selles, et eseme kvantitatiivsed muutused toovad seaduspäraselt kaasa eseme kvaliteedi muutumise.

Näiteid sellise kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks ülemineku kohta leiame meid ümbritsevast tegelikkusest igal sammul.

Heliseva keele pikkuse muutumine toob kaasa tooni kvalitatiivse muutuse.

Elektromagnetiliste lainete pikkuse muutumisega kaasnevad järsult väljendatud kvalitatiivsed erinevused raadiolainete, infrapunase kiirguse, nähtava kiirguse spektri, ultravioletsete lainete, röntgenikiirte ja lõpuks niinimetatud gamma-kiirte vahel.

Arvutul hulgal näeme kvantitatiivsetest muutustest tingitud kvalitatiivseid muutusi keemias. Näitena võib tuua sünteetilisi aineid (kautšuk, plastmassid, sünteetilised kiudained), mis etendavad tööstuses ja igapäevases elus nii suurt osa. Nende molekulid paistavad silma oma suuruse poolest ja on moodustatud paljude väikeste ühesuguste, nendestsamadest elementidest koosnevate molekulide ühinemise tulemusel. Niisugune väikeste molekulide (monomeeride) ühinemine suurteks molekulideks (polümeerideks) toob kaasa kvalitatiivsed muutused: polümeeridel on palju suurepäraseid omadusi, mida monomeeridel ei ole.

Kvantitatiivsed muutused toimuvad enam-vähem järkjärguliselt ja on sageli vähemärgatava iseloomuga. Alguses ei muuda nad oluliselt eseme kvalitatiivset määratletust, kuid edaspidi kogunedes toovad nad lõppkokkuvõttes kaasa eseme põhjaliku, kvalitatiivse muutumise. Selle kohta öeldakse, et „kvantiteet läheb üle kvaliteediks".

Kui näiteks kuumutada terast, jääb ta alguses ikka veel tahkesse olekusse. Kui aga temperatuur jõuab kriitilise täpini, lakkab metall olemast tahke keha ja läheb üle vedelasse olekusse.

Dialektiline kvantiteedi üleminek kvaliteediks on eriti tähtis arenemisprotsessi mõistmise seisukohalt, sest see üleminek seletab uue kvaliteedi tekkimist, ilma milleta ei ole arenemist.

Näiteks valitses inimühiskonna esimestel arenguastmetel naturaalmajandus, kus iga kogukond tootis ise kõike, mida ta eksisteerimiseks vajas. Edaspidi, tootmise arenedes, tekib kaupade vahetus. Vahetus sageneb, kasvab kvantitatiivselt, ja see toob lõppude lõpuks ühiskonna majanduslikus elus kaasa väga olulised kvalitatiivsed muutused. Naturaalmajanduse asemele

tuleb kaubamajandus, mille puhul inimesed toodavad asju mitte isiklikuks tarbimiseks, vaid vahetuseks, ja saavad endale vajalikke asju vahetuse teel.

Kui kvantitatiivsete muutuste tulemusel tekib uus kvaliteet, siis on talle omane ka uus kvantitatiivne määratletus. See on „kvaliteedi üleminek kvantiteediks". Näiteks annab mingi masina ehitamisel kvalitatiivselt uue konstruktsiooni rakendamine kõrgema tööviljakuse. Kapitalistlikust majandusest kvalitatiivselt erinev sotsialistlik rahvamajandus areneb kiiremas tempos.

Kvantitatiivsete muutuste üleminek põhjalikeks, kvalitatiivseteks muutusteks ja ümberpöördult on üldine *dialektiline arenemisseadus*. See seadus avaldub kõigis looduse, ühiskonna ja mõtlemise protsessides — kõikjal, kus toimub vana asendumine uuega.

Mis on hüpe

Eseme üleminek kvantitatiivsete muutuste kogunemise tulemusel ühest kvalitatiivsest olekust teise, uude olekusse, on arenemises esinev *hüpe*. Hüpe tähendab eseme kvantitatiivsete muutuste pidevuse katkemist, uuele kvaliteedile üleminekut, järsku murrangut, põhjalikku muutust arenemises.

Inimese tekkimine oli näiteks hüpe, järsk murrang orgaanilise looduse arenemises.

Hüpped, ühelt kvaliteedilt teisele üleminekud toimuvad võrdlemisi kiiresti. Kuid kvantitatiivsete muutuste aeglane iseloom ja kvalitatiivse murrangu kiire iseloom on suhtelised: hüpped toimuvad neile eelnenud kvantitatiivsete muutuste kogunemise perioodidega *võrreldes* kiiresti. See kiirus muutub olenevalt eseme loomusest ja neist tingimustest, milledes hüpe toimub.

Mõned ained lähevad tahkest olekust vedelasse üle otsekohe, kui nad on saavutanud teatud kriitilise temperatuuri. Raual on sulamistemperatuuriks 1539° C, vasel 1083° C, seatinal 327,4° C. Mõnede teiste kehade — plastmasside, vaikude, klaasi puhul aga ei ole võimalik ära näidata täpset sulamistemperatuuri. Kuumutamisel muutuvad nad alguses pehmeks ja hiljem vedelaks. Võib öelda, et kvalitatiivne murrang, s. t. hüpe, toimub antud juhul järk-järgult. Kuid siingi leiab tahkest olekust vedelasse üleminek aset võrdlemisi kiiresti. Tuleb osata eristada kvaliteedi muutumist ette valmistavaid järkjärgulisi, aeglasi kvantitatiivseid muutusi *järkjärgulisest kvalitatiivsest muutusest*, mille käigus põhjalikult muutub eseme struktuur ise ja mis on alati hüpe.

Ühiskonna arenemises esineb samuti niihästi kvantitatiivseid kui ka hüppelisi, kvalitatiivseid muutusi. Nii looduses kui ühiskonnas toimuvate kvantitatiivsete muutuste tähistamiseks me kasutame *evolutsiooni* mõistet. Mõistet „evolutsioon" tarvitatakse mõnikord mitte üksnes järkjärguliste kvantitatiivsete muutuste tähenduses, vaid ka laiemas tähenduses — selle mõistega tähistatakse üldse igasugust arenemist, kuhu kuuluvad nii kvantitatiivsed kui kvalitatiivsed muutused. Me räägime sageli

kaasaegsest darvinismist kui orgaanilise looduse evolutsiooni käsitlevast õpetusest, pidades sealjuures silmas, et see evolutsioon hõlmab niihästi kvantitatiivseid kui ka kvalitatiivseid muutusi. Ühiskondlikus elus esinevaid hüppelisi kvalitatiivseid muutusi tähistatakse mõistega *revolutsioon*. Ühiskonna arenemises mõeldakse revolutsiooni all eeskätt ühiskonnakorras toimuvaid kvalitatiivseid muutusi. Kuid revolutsioonid toimuvad ka teistel ühiskonnaelu aladel — tehnikas, tootmises, teaduses.

Evolutsiooni ja revolutsiooni vahel valitseb alati seesmine paratamatu seos. Ühiskonna evolutsiooniline arenemine lõpeb seaduspäraselt kvalitatiivsete ümberkujundustega, revolutsioonidega. Kvaliteedi revolutsioonilised muutused panevad aluse uuele evolutsiooniliste muutuste perioodile.

Materialistliku dialektika õpetus kvantitatiivsete muutuste kvalitatiivseteks muutusteks üleminekust relvastab meid võitluseks marksismi parempoolsete ja „pahempoolsete" vaenlaste vastu. See õpetus on sihitud reformismi vastu; reformism eitab sotsialistliku revolutsiooni paratamatust ja jutlustab, et sotsialismile võib üle minna reformide teel, kapitalismi järkjärgulise sotsialismisse „sissekasvamise" teel. Teisest küljest näitab dialektika igasuguste „pahempoolsete" voolude täielikku teoreetilist paikapidamatust; need voolud ignoreerivad sündmuste loomulikku arenemist ja alahindavad rahvahulkades tehtava igapäevase töö tähtsust, rahvahulkade revolutsiooniks ettevalmistamise ja revolutsiooniliste jõudude kogumise tähtsust.

Metafüüsilise arengukäsituse paikapidamatus

Marx ja Engels rajasid materialistliku dialektika võitluses metafüüsilise, arenemist eitava loodusekäsituse vastu. Sellest ajast on olukord muutunud. XIX sajandi teisel poolel levis arenemise idee laialdaselt (esmajoones Darwini õpetuse kaudu). Ometi ei kadunud metafüüsilised vaated. Metafüüsika võttis teise kuju — moonutatud, ühekülgse arengukäsituse kuju. Dialektika võitlus metafüüsika vastu toimub nüüd peamiselt selle ümber, kuidas tuleb mõista arenemist, mitte aga selle ümber, kas arenemine on olemas.

Üks metafüüsilise arengukäsituse erikujusid on väide, et loodus areneb ainuüksi väikeste, järkjärguliste, pidevate kvantitatiivsete muutuste teel, evolutsiooni teel ja et looduses ei esine hüppeid, järske kvalitatiivseid muutusi. „Loodus ei tee hüppeid," ütlevad selle vaate pooldajad. Kuivõrd nad ei näe arenemises mitte midagi muud peale evolutsiooni, nimetatakse neid „lamedateks evolutsionistideks". „Lameda evolutsionismi" rajajaks oli XIX sajandi teise poole inglise filosoof ja sotsioloog H. Spencer. Spenceri arvates toimub arenemine sujuvalt, ilma vähimategi pidevuse katkemisteta, ainuüksi elementide kvantitatiivse lisandumise teel. Evolutsiooniprotsessi astmed ei erine üksteisest kvalitatiivselt, vaid ainult kvantitatiivselt.

H. Spenceri „lameda evolutsiooni" teooria avaldas suurt

mõju paljudele positivistlikele suundadele filosoofias ja loodusteaduses, rida kodanlikke ja revisionistlikke teoreetikuid võttis selle teooria omaks ja kasutas seda võitluseks marksistliku materialistliku dialektika vastu, proletaarset revolutsiooni käsitleva Marxi ja Engelsi õpetuse vastu.

„Lameda evolutsionismi" ilmne paikapidamatus, selle õpetuse ilmne vastuolu faktidega, põhjustas teise arengukäsituse — niinimetatud „loova evolutsiooni" teooriate tekkimise. Väliselt on see arengukäsitus „lamedale evolutsionismile" vastandlik, tegelikult aga niisama ühekülgne ja metafüüsiline. „Loova evolutsiooni" teooriad läksid moodi XX sajandil.

Kui „lameda evolutsionismi" pooldajad nägid arenemises üksnes kvantitatiivseid muutusi, siis „loova evolutsiooni" pooldajad käsitavad arenemist ainult kui kvalitatiivseid muutusi. Need rõhutavad, et arenemine on „loova" iseloomuga, et arenemine seisab uute vormide tekkimises. Kuid nad ei pea neid kvalitatiivseid muutusi eelnevate kvantitatiivsete muutustega seaduspäraselt seotuks. Nad väidavad, et uue tekkimist arenemise protsessis ei saa seletada loomulike põhjuste toimega, et ainsaks võimalikuks seletuseks on salapärase vaimse „loova jõu" poole pöördumine; see „loov jõud" suunab arenemist ja tekitab uusi vorme. Niiviisi viib uus „loova evolutsiooni" teooria välja igivana jumala juurde. See tõestab silmanähtavalt nimetatud teooria teadusevastast iseloomu.

Metafüüsilise käsituse vastu võitleb tõeliselt teaduslik, dialektiline arengukäsitus, mis tunnistab niihästi järkjärgulisi kvantitatiivseid muutusi kui ka hüppelisi kvalitatiivseid muutusi.

3. Vastanditeks kahestumine kui põhiline liikumise allikas

Me nägime, et arenemise protsessis läheb vana kvaliteet teataval kvantitatiivsete muutuste astmel üle uueks kvaliteediks.

Nüüd tekib küsimus: mis on igasuguse arenemise liikumapanevaks jõuks, allikaks? Sellele küsimusele vastamine on materialistliku dialektika tähtsaim ülesanne. Dialektika vastab sellele, lähtudes kogu tegelikkuse vastuolulisest iseloomust.

Mõni sõna dialektika ajaloost

Juba iidsel ajal panid inimesed tähele, et meid ümbritseva maailma lõputus mitmekesisuses kerkivad selgesti esile ja etendavad eriti tähtsat osa vastandlikud omadused, jõud, tendentsid. Sealjuures märgati, et vastandlikud alged ei eksisteeri lihtsalt teineteise kõrval, vaid nad on vastastikku seotud ja tekivad ühes ja samas esemes või asjas; nad on ühe ja sama asja või ühe ja sama nähtuse eri küljed.

Paljud vana-aja filosoofid Hiinas, Indias, Kreekas ja teistes maades olid arvamisel, et asjade tekkimist ja olemasolu on võimalik seletada ainult siis, kui mõistetakse, millised vastandid neid

asju moodustavad. Tol ajal peeti niisugusteks vastanditeks sooja ja külma, kuiva ja märga, tühja ja täit, olemist ja mitteolemist jne.

Juba vanal ajal esitati seisukoht, et asjade muutumise tõukejõuks on vastandlike jõudude kokkupõrge. Vana-kreeka filosoof Herakleitos õpetas näiteks, et „kõik toimub võitluse kaudu", et võitlus on kõige allikas („isa"). Vana-aja dialektikud pöörasid tähelepanu ka sellele asjaolule, et vastandid ei kujuta endast midagi tardunut ja muutumatut: nad on suhtelised, erinevad teineteisest ainult teatud mõttes, lähevad teatavatel tingimustel teineteiseks üle. Kõik need olid oma olemuselt geniaalsed oletused, kuigi neid väljendati sageli naiivsel kujul.

Feodaalühiskonnas, kus kirik jälitas kõiki looduse iseseisva uurimise katseid, kustus ka mõte, et vastandid on ühtsed ja et nende vahel toimub võitlus. Kapitalistliku ühiskonna tekkimise perioodil hakkas vastandite küsimus endale uuesti tähelepanu tõmbama. Niisugused silmapaistvad mõtteteadlased nagu Nicolaus Cusanus (XV sajand) ja Giordano Bruno (XVI sajand) õpetasid, et seal kus tavaline mõistus näeb ainult lepitamatuid vastandeid (lõputu ja lõplik, kõver ja sirge jne.), näeb sügavamale tungiv mõistus vastandite ühtsust ehk „ühtelangemist".

XVII ja XVIII sajandil valitsenud mehhanistlik loodusteadus ei soodustanud dialektika, sealhulgas ka vastandite õpetuse läbitöötamist. Kuid läbinägelikud mõtlejad, jälgides revolutsioonieelse ajastu konfliktide- ja kokkupõrgeterohkeid sündmusi ja suhteid, esitasid sügavaid mõtteid vastanditele ühiskonna elus, ajaloos kuuluva tähtsuse kohta (vt. näiteks Diderot' „Rameau vennapoega" või Rousseau „Ebavõrdsuse päritolust ja põhjustest").

XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse saksa filosoofias köidab vastandite tähtsuse küsimus rea filosoofide tähelepanu ja muutub Hegelil üheks tema filosoofia põhiprintsiibiks. Hegel püüdis kujutada arenemisprotsessi kui liikumist, mis kulgeb mingilt ühtsuselt vastandite avanemise kaudu uue ühtsuseni, kui eseme või nähtuse muutumist oma vastandiks. Hegel nimetas nähtuste vastandlike külgede suhet „vastuoluks". Kuivõrd ta aga oli idealist, siis käsitles ta tegelikkuse vastuolusid absoluutse idee loogilise arenemise vastuoludena.

Marksismi rajajad töötasid Hegeli dialektika materialistlikult ümber. Nad jätsid alles termini „vastuolu", kuid andsid sellele teistsuguse, materialistliku tähenduse.

Dialektiline vastuolu ja selle üldine iseloom

Dialektilise vastuolu all mõtleb marksism vastandlike, teineteist välistavate külgede olemasolu mingis nähtuses või protsessis, kusjuures need vastandlikud küljed eeldavad ühtlasi teineteise olemasolu ja eksisteerivad antud nähtuse raamides üksnes vastastikuses seoses.

Vana-aja dialektikute jaoks oli õpetus vastanditest ja nende

„ühtelangemisest" üksnes oletus, mis oli tehtud tegelikkuse vahetu vaatlemise ja mõtiskluste põhjal. Marksistliku dialektika jaoks on see õpetus teaduslik järeldus neist andmetest, mida on kogunud teadus kõigi tegelikkuse valdkondade uurimise tulemusel.

Tõepoolest, kõikide looduse, inimeste ühiskondlike suhete või vaimuelu nähtuste uurimisel tulevad ilmsiks vastuolud, s. t. vastandlike külgede või tendentside kokkupõrked.

Muidugi, niikaua kui me käsitleme mingit eset paigalseisu olekus, staatilises olekus, näeme me selles esemes üksnes mitmesuguseid omadusi ja tunnuseid, kuid võib-olla ei märka mitte mingit vastandite „võitlust", järelikult — mitte mingeid vastuolusid. Niipea aga, kui püüame jälgida eseme liikumist, muutumist, arenemist, avastame otsekohe, et selles esemes on olemas vastandlikud küljed ja protsessid.

Kui me vaatleme näiteks mikroskoobi abil taime- või loomaraku preparaati, siis näeme ainult raku struktuuri, s. t. kesta, tuuma, protoplasmat jne. Kui me aga vaatleme *elavat* rakku, siis näeme selles toimuvaid vastandlikke protsesse — assimilatsiooni ja dissimilatsiooni, raku koostisosade kasvu ja suremist.

Iga teadusala esindajad kohtavad omal alal vastandeid ja vastuolusid. Matemaatikas on tegemist niisuguste vastandlike operatsioonidega nagu liitmine ja lahutamine, diferentseerimine ja integreerimine; mehhaanikas — mõju ja vastumõjuga, külgetõmbumise ja eemaletõukumisega; füüsikas — positiivsete ja negatiivsete elektrilaengutega; keemias — aatomite ühinemise ja dissotsiatsiooniga; närvisüsteemi füsioloogias — peaaju koores toimuva erutuse ja pidurdusega; ühiskonnateaduses — klassivõitlusega ja paljude teiste vastanditega, järelikult ka vastuoludega.

Inimese mõtlemine ja tunnetus allub samuti dialektilise vastuolulisuse printsiibile. Tunnetusprotsessis näeme näiteks alatasa vastandlike vaadete kokkupõrkeid, vastuolusid vanade teooriate ja uute faktide vahel jne.

Arenemine kui vastandite võitlus

Vastuolu mõiste omandab otsustava tähtsuse seal, kus tegemist on *arenemis*protsessi iseloomustamisega. Looduses, ühiskondlikus elus, inimeste mõtlemises toimub arenemine nii, et esemes ilmnevad vastandlikud, teineteist välistavad küljed või tendentsid; nad astuvad omavahel „võitlusse" ja selle „võitluse" tulemuseks on vanade vormide hävimine ning uute tekkimine. Niisugune on arenemise seadus. „Arenemine on vastandite „võitlus"."[6] kirjutas V. I. Lenin.

Muidugi ei või seda seisukohta mõista lihtsustatult. Vastandite *võitlus* kui võitlus selle sõna otseses tähenduses esineb peamiselt inimühiskonnas. Orgaanilise looduse kohta ei ole enam kaugeltki alati võimalik rääkida võitlusest selle otseses tähenduses. Anorgaanilise looduse osas aga tuleb seda terminit mõista

veelgi vähem sõnasõnaliselt. Sellepärast võtabki Lenin, defineerides arenemist kui vastandite „võitlust", selle sõna jutumärkidesse. Mainitud täpsustused on vajalikud selleks, et vastandite võitlusest õigesti aru saada.

Ühtse kahestumine vastanditeks ja nende vastastikune mõju ehk „võitlus" on kõige üldisem ja põhjapanevam dialektika seadus. Nagu rõhutab Lenin, on ühtse vastanditeks kahestumine ja selle vastuoluliste osade tunnetamine üks kõige põhilisemaid dialektika iseärasusi või jooni, veel enam — see on „dialektika *tuum*".[7]

Igasugune arenemine, olgu see tähtede evolutsioon, taime kasv, inimese elu või ühiskonna ajalugu, on oma olemuselt vastuoluline. Tõepoolest, kõige üldisemal kujul seisabki arenemine selles, et ese on igal antud hetkel iseendaga identne ja ühtlasi ta ei ole iseendaga identne. Ta säilitab oma määratletuse ja püsivuse, ühtlasi aga muutub, kujuneb teistsuguseks.

„. . . See, et asi jääb samal ajal sellekssamaks ja muutub siiski pidevalt, et ta sisaldab eneses „püsimuse" ja „muutumise" vastandlikkust, on v a s t u o l u,"[8] kirjutas Engels. Arenev ese sisaldab millegi teistsuguse idu, sisaldab iseenda vastandit, mingit „eitavat" alget, mis ei lase teda jääda liikumatuks ja muutumatuks. Ta sisaldab objektiivset vastuolu, temas mõjuvad vastandlikud tendentsid, leiab aset vastandlike jõudude või külgede vastastikune mõju ehk „võitlus", mis viib lõppude lõpuks välja antud vastuolu lahenemisele, asja põhjalikule, kvalitatiivsele muutumisele.

Paljude aastatuhandete jooksul Maa geoloogilises ajaloos, näiteks niinimetatud tertsiaarajastul, jäid organismide liigid muutumatuks, säilitasid oma vormide püsivuse. Kuid see püsivus oli suhteline. Organismide ja muutuva keskkonna vastastikuse toime käigus kogunesid organismides muutused, mis kinnistusid pärilikkuse abil ja tõid lõppude lõpuks kaasa täiesti uue taime- ja loomaliikide tekkimise. Orgaanilise looduse arenemise seesmiseks aluseks on iga liigi sisemuses mõjuvate vastandlike tendentside — pärilikkuse ja muutlikkuse — pidev vastastikune toime ehk „võitlus".

Siit järeldub, et eseme püsivus, mis eeldab vastandite teatavat tasakaalu või võrdset mõju, võib olla ainult ajutine ja suhteline. Igavene ja absoluutne on üksnes mateeria liikumine, mis alalõpmata hävitab vanu vorme ja tekitab uusi. Sõnastades selle väga tähtsa dialektilise seisukoha, kirjutas Lenin: „Vastandite ühtsus . . . on tinglik, ajutine, möödaminev, relatiivne. Teineteist välistavate vastandite võitlus on absoluutne, nagu on absoluutne arenemine, liikumine."[9]

Dialektiline arusaamine arenemisest kui vastandite ühtsusest ja võitlusest on vastasrinnas metafüüsilise käsitusega. Nagu rõhutas Lenin, oli üheks metafüüsilise arenemiskontseptsiooni põhipuuduseks asjaolu, et see kontseptsioon ei mõistnud matee-

ria arenemise seesmist liikumapanevat jõudu, ignoreeris mateeria *iseliikumist* ja kandis arenemise allika väljapoole mateeriat. Niisuguseks jõuks, mis paneb mateeria liikuma ja mis ise asub väljaspool mateeriat, osutub lõppkokkuvõttes jumal. Esitades ühekülgse, järelikult ka moonutatud arenemiskäsituse, tõi metafüüsiline kontseptsioon ühtlasi kaasa fideistlikud järeldused, s. t. jumaliku olendi olemasolu tunnistamise ja seega ka teaduse reetmise.

Dialektiline arenemiskontseptsioon on sügav ja sisurikas. „. . . Ainult tema annab võtme „hüpete", „pidevuse katkemise", „vastandiks muutumise", vana hävimise ja uue tekkimise mõistmiseks." Selle kontseptsiooni puhul, kirjutas Lenin, „pannakse pearõhk just *„i s e"*liikumise *allika* tunnetamisele".[10] Nähes iseliikumise ja arenemise võtit just kõikide esemete ja nähtuste seesmises vastuolulisuses, ei vaja dialektiline arenemiskontseptsioon mingit üleloomulikku liikumise allikat ja ei tunnista mingit „sealpoolsete" jõudude vahelesegamist looduse ellu, s. t. on truu teadusele.

Vastuolu on alati konkreetne

Eespool arenemisprotsessile kui vastandite võitlusele antud iseloomustus on muidugi väga üldine: see iseloomustus on rakendatav igasuguse arenemisprotsessi puhul ja seepärast ei ole ta veel ühegi protsessi seletamiseks küllaldane. Ei eksisteeri ju vastandeid „üldse", vaid alati eksisteerivad *teatud kindlad, konkreetsed vastandid.*

Iga ese või nähtus sisaldab arvutut hulka vastastikuses toimes olevaid külgi; peale selle on iga nähtus seotud teda ümbritsevate asjade ja protsessidega. Seepärast võib kõigis nähtustes avastada mitmesuguseid välis- ja sisevastuolusid. Selleks et mõista mingi nähtuse arengut, tuleb uurida, milline vastuolu on antud protsessis kõige tähtsam, määrav, millised konkreetsed vastandid siin vastastikku toimivad, millise kuju võtab nende „võitlus" ja millist osa etendab selles „võitluses" vastuolu üks ja teine külg.

Mingile nähtusele omased vastuolud ei ole muutumatud, igavesed. Ka nemad, nagu kõik maailmas, tekivad, arenevad ja lõpuks lahenevad, kutsudes esile ülemineku vanast kvalitatiivsest olekust uude.

Kõigil juhtumitel on arenemisprotsessi uurimisel vaja konkreetselt analüüsida neid vorme, mille omandavad võitlevad vastandid, ja neid astmeid, mida mööda liigub arenev vastuolu.

Mida kõrgemale astmele tõuseb arenev mateeria — elutult looduselt orgaanilise maailma kaudu inimühiskonnani —, seda keerukamaks ja mitmekülgsemaks muutub arenemisprotsess. Sealjuures omandab arenemisprotsessi jaoks järjest suurema tähtsuse võitlus niisuguste vastandite vahel nagu uus ja vana, üha järsemaks muutub areneva nähtuse „revolutsioonilise" ja „konservatiivse" külje eraldamine ning teineteisele vastuseadmine. Muidugi ei ole ka siin vastuolud ammendatavad uue ja

vana võitlusega, kuid lõppkokkuvõttes määrab arenemise iseloomu just see võitlus, mille käigus uus võidab vana vastupanu ja pääseb elus maksvusele, aga vana, oma aega äraelav, hävib.

Dialektiline arenemisõpetus pöörab uurija tähelepanu igas nähtuses avalduvate vastandlike tendentside konkreetse analüüsimise vajadusele ja nõuab aktiivset toetust uuele, kasvavale, eesrindlikule.

Antagonistlikud ja mitteantagonistlikud vastuolud

Ühiskondliku elu puhul on tähtis vahet teha antagonistlike ja mitteantagonistlike vastuolude vahel.

Antagonistlikeks nimetatakse nende sotsiaalsete rühmade või klasside vastuolusid, kelle põhihuvid on lepitamatud. Niisugused on rõhujate ja rõhutute, ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vastuolud. Tänapäeval on seda eeskätt vastuolud töölisklassi ja kapitalistide vahel. Need vastuolud võivad kaduda alles siis, kui kapitalistide klass likvideeritakse kas rahulikul või mitterahulikul teel kui klass, s. t. kui talt võetakse ära poliitiline võim ja tootmisvahendid, koos sellega aga ka töötajate ekspluateerimise võimalus. See saab toimuda ainult sotsialistliku revolutsiooni tulemusel.

Poliitikas, praktilises tegevuses on väga oluline arvesse võtta ekspluateerimisühiskonna klassivastuolude antagonistlikku iseloomu. Nende vastuolude antagonistliku iseloomu eitamine toob vältimatult kaasa reformistlikke vigu. Oportunistid ja revisionistid ei tunnista näiteks kodanluse ja töölisklassi vastuolude antagonistlikku iseloomu ja propageerivad sel alusel klasside lepitamist. Niisugune poliitika on aga äärmiselt väär ja kahjulik. Ta nõrgendab töölisklassi positsioone, õõnestab töörahva vabastusvõitlust.

Antagonistlikud vastuolud on ajalooline nähtus, nad on tekitatud ekspluateerimisühiskonna poolt ja nad eksisteerivad niikaua, kui on olemas see ühiskond.

Kui tuleb lõpp inimeste ekspluateerimisele, siis kaovad ka antagonistlikud vastuolud. See aga ei tähenda, et sotsialismi ajal ei ole enam üldse mingisuguseid vastuolusid. „Antagonism ja vastuolu ei ole hoopiski üks ja sama," kirjutas Lenin. „Esimene kaob, teine jääb sotsialismi ajal alles."[11]

Sotsialistlikule ühiskonnale omaseid *mitteantagonistlikke* vastuolusid iseloomustab see, et need on niisuguse ühiskonna vastuolud, kus klasside, sotsiaalsete rühmade põhihuvid langevad ühte. Seepärast ei lahendata niisuguseid vastuolusid klassivõitlusega, vaid sõbralike klasside, kõikide sotsiaalsete kihtide ühiste jõupingutustega marksistlik-leninliku partei juhtimisel.

Mitteantagonistlikud vastuolud säilivad ka siis, kui on likvideeritud klassierinevuste jäänused. Tekivad ju ühiskonnas vastuolud mitte üksnes klasside vahel, vaid ka ühiskonnaelu eri külgede vahel, näiteks tootmise ja tarbimise vahel, erinevate majandusharude vahel, tootlike jõudude arenemise vajaduste ja

olemasolevate majanduse juhtimise vormide vahel jne. Seepärast ei tohigi pidada elus tekkivaid dialektilisi vastuolusid millekski ebanormaalseks.

Tõsi küll, vastuolud põhjustavad sageli elus, töös ja võitluses rahutust ja raskusi. Vastuolude ületamiseks tuleb kulutada palju energiat. Kuid ilma vastuoludeta, ilma võitluseta nende lahendamise eest ei ole ka edasiliikumist.

Ühiskondlike vastuolude hulgas kuulub kõige tähtsam koht uue eest võitlevate jõudude ja vana kaitsvate jõudude vastuoludele. Arusaadavalt ei saa ilma uue tekkimiseta ja elus maksvusele pääsmiseta, ilma võitluseta uue eest olla arenemist. Ühtede nähtuste tekkimine ja teiste vananemine, nendevahelised vastuolud ja kokkupõrked, uue võit vana üle — niisugused on ühiskonna arenemise objektiivsed, seaduspärased jooned.

Võideldes vastuolude lahendamise eest, lammutavad inimesed iganenud norme ja suhteid, heidavad kõrvale tardumuse ja rutiini, tõusevad uute, keerukamate ülesanneteni, ühiskondliku elu täiuslikumate vormideni.

Milliste konkreetsete vastuoludega tuleb siis sotsialismi ajal kokku põrgata? „Need on põhiliselt kasvuvastuolud ja kasvuraskused," ütleb N. S. Hruštšov, „mis on seotud sotsialistliku majanduse kiire tõusuga, rahva aineliste ja kultuuriliste vajaduste kasvuga, need on vastuolud uue ja vana vahel, eesrindliku ja mahajäänu vahel. Need on vastuolud sotsialistliku ühiskonna liikmete kasvavate vajaduste ja nende rahuldamiseks veel ebaküllaldase materiaalse ja tehnilise baasi vahel."[12]

Sotsialistliku ühiskonna vastuolud ületatakse töörahva poolt marksistlik-leninliku partei juhtimisel. Nad ületatakse sotsialistliku ühiskonna materiaalse ja tehnilise baasi kiire ja pideva arendamise abil, majandusliku korra arendamise abil, riigivormide täiustamise abil, töörahva sotsialistliku teadlikkuse tõstmise abil. Nende vastuolude lahendamine kindlustab veelgi sotsialistlikku korda ja viib ühiskonda edasi kommunismi poole.

Kuidas kodanluse ideoloogid moonutavad dialektikat

Püüdes materialistlikku dialektikat ümber lükata, astuvad arvukad marksismi vaenlased välja eelkõige dialektika tuuma — vastuolude õpetuse vastu. Kõige sagedamini väidavad nad, et vastuolud võivad tekkida ainult mõtlemises, mitte aga objektiivses maailmas. Mis puutub mõtlemise vastuoludesse, siis on need tuntud loogikaseadusega — vasturääkivuse seadusega keelatud; vastuolude tekkimine tähendab ainult seda, et mõtlemisprotsess ei toimu õigesti. Sellest tehakse järeldus, et vastuolud on üldse lubamatud ja et neid ei tohi kuskil olla.

Vastandite ühtsuse ja võitluse dialektilise seaduse säärane „arvustamine" on täiesti paikapidamatu. „Vastuoludest" rääkides peab materialistlik dialektika silmas eelkõige reaalseid vastuolusid, mis eksisteerivad objektiivses tegelikkuses endas. Objektiivsetest vastuoludest tuleb mõistagi eristada neid vasturääkivusi,

mis tekivad ebaloogilise mõtlemise ja mõistete vassimise tagajärjel. Kui inimene oma arutluse käigus midagi jaatab ja hakkab seejärel kohe sedasama eitama, siis heidetakse talle põhjendatult ette loogilist vasturääkivust, mida keelavad formaalse loogika seadused.

Ebaõige mõtlemise tulemuseks olevaid vastuolusid, vasturääkivusi, ei tohi segi ajada objektiivsete vastuoludega, mis eksisteerivad objektiivsetes asjades enestes. Kuigi me võime mõlemal juhul kasutada sõna „vastuolu", tähendab see hoopis erinevaid asju.

Marksismi vaenlased kasutavad materialistliku dialektika vastu võitlemiseks ka teistsugust võtet.

Pärast Esimest maailmasõda levis reas kapitalistlikes maades *uusheegellus*. Uusheegellus kui üks kõige reaktsioonilisemaid idealistliku filosoofia voole omab mõju veel tänapäevalgi. Selle õpetuse esindajad moonutavad Hegeli dialektikat, heites sellest välja kõik tõeliselt väärtusliku, ja püüavad kasutada seda moonutatud dialektikat marksismi filosoofia vastu võitlemiseks, teadusevastaste ja poliitiliselt reaktsiooniliste ideede sofistlikuks põhjendamiseks.

Mõned uusheegellased hakkasid väitma, et elule on tema enese loomuse tõttu omased ületamatud antagonismid, põletavad konfliktid, traagilised kokkupõrked, et oma elu „traagilise dialektika" tõttu ei suuda inimesed iialgi jagu saada ühiskonda igavesti lõhestavatest vastuoludest, ei suuda iialgi korraldada oma elu mõistlikult ja õiglaselt.

Need filosoofid väidavad, et tööliste püüe asendada vastuoludest lõhestatud kapitalistlikku korda sotsialistliku korraga olevat utoopiline „finalism", katse ühiskonna dialektilist arenemist lõpetada.

Vastuolude niisuguse tõlgitsemise abil tahavad need kodanlikud filosoofid kuulutada kapitalismi igaveseks maailmakorraks ja ühtlasi diskrediteerida töölisklassi võitlust kommunismi eest.

Tegelikult on lugu nii, et iga konkreetne vastuolude, sealhulgas ka sotsiaalsete vastuolude vorm leiab lõppude lõpuks oma lahenduse. Sotsialismi võidud NSV Liidus ja teistes maades tõestavad veenvalt, et kapitalismile omased vastuolud ei ole igavesed, samuti nagu kapitalism ise ei ole igavene, et neid vastuolusid on võimalik ületada.

4. Dialektiline arenemine madalamalt kõrgemale

Materiaalne maailm eksisteerib igavesti. See mateeria igavene elu koosneb tema üksikute vormide lõputust vahetumisest. Need vormid tekivad, eksisteerivad ja hävivad, nende asemele tulevad teised vormid.

Tekivad ja hävivad tähed maailmaruumi lõpututes avarustes, asendavad üksteist geoloogilised ajastud Maa ajaloos, arvutute

tekkivate ja surevate põlvkondade vahetumise käigus kujunevad ja kaovad taime- ning loomaliigid. Ka ühiskondliku elu vormid ei ole igavesed. Nad tekivad, arenevad, kindlustuvad, seejärel aga vananevad, nende asemele tulevad teised ühiskonnavormid. Nii asendub tänapäeval meie silmade all kapitalism sotsialistliku ühiskonnakorraga.

Üha uute vormide pidev tekkimine, vananenud vormide lakkamatu asendumine uutega — selles avaldub mateeria igavene liikumine ja arenemine.

Dialektiline eitamine

Töötades läbi idealistlikku dialektikat, nimetas Hegel ühe olemisvormi vahetumist teise vormiga „eituseks". Selle termini kasutamine oli tingitud asjaolust, et Hegel käsitas olemist kui mõtet („ideed"), mis areneb niiviisi, et iga üksik kategooria ilmutab oma mittetõesust ja teda „eitab" teine, vastandlik kategooria.

Marx ja Engels heitsid kõrvale Hegeli õpetuse arenemise loogilisest iseloomust, kuid säilitasid termini „eitamine", tõlgitsedes seda materialistlikult. Marksistlikus dialektikas mõistetakse eitamise all arenemisprotsessis seaduspäraselt toimuvat vana kvaliteedi asendumist uue kvaliteediga, mis on tekkinud vanast. Sageli tähendab see vana kvaliteedi uuega asendumine arenemisprotsessis eseme üleminekut oma vastandiks.

Marx kirjutas, et „ühelgi alal ei saa toimuda arenemist, mis ei eitaks oma eelmisi eksisteerimisvorme".[13] Vana kvaliteedi eitamine uue poolt arenemisprotsessis on vastandite ühtsuse ja võitluse seaduse toime loomulik tulemus. Igas esemes, nähtuses, protsessis toimub teineteist välistavate külgede ja tendentside võitlus ning see võitlus viib lõppkokkuvõttes välja vana „eitamisele" ja uue tekkimisele. Kuid arenemine ei jää peatuma sellele, et üht nähtust „eitab" teine, mis tuleb tema asemele. Ilmale tulnud uus nähtus sisaldab uusi vastuolusid. Alguses võivad need olla märkamatud, kuid aja jooksul tulevad nad tingimata ilmsiks. „Vastandite võitlus" toob lõppude lõpuks paratamatult kaasa uue „eituse". Objektiivne maailm tervikuna on igavene ja lõpmatu, kuid kõik esemed, mis moodustavad selle maailma, on ruumis ja ajas piiratud, nad on ajutised, neid „eitatakse". Ükski „eitus" ei jää viimaseks. Arenemine jätkub, ja iga järgmist „eitust" tabab omakorda „eitamine".

Materialistlikus dialektikas ei ole juttu mitte igasugusest, vaid dialektilisest „eitamisest", s. t. sellisest, mille puhul toimub eseme, asja, nähtuse *arenemine*.

Seda laadi „eitust" tuleb eristada mehhaanilisest „eitusest", kus „eitatav" välise vahelesegamise tulemusel hävitatakse. Kui tallame puruks putuka või jahvatame peeneks nisutera, siis on see mehhaaniline „eitamine". See eitamine ei pruugi iseendast sugugi olla sihitu, otstarbetu (antud juhul — kahjulike putukate hävitamine ja terade jahvatamine jahuks), kuid see teeb eseme arenemisele lõpu.

„Eitada dialektikas," ütleb Engels, „ei tähenda mitte lihtsalt ütelda „ei" või kuulutada asjad mitteolemasolevaiks või neid ükskõik millisel viisil hävitada."[14]

Arenemise järjekestvus

Dialektiline „eitamine" ei tähenda üksnes vana hävitamist, vaid ka eelmiste arenguastmete elujõuliste elementide säilimist, teatud seost lahkuva vana ja tema asemele tuleva uue vahel.

Kui kapitalistliku ühiskonna rusudele ehitatakse sotsialistlikku korda, siis kapitalismi „eitamine" ei tähenda kõige selle täielikku hävitamist, mis inimkond kapitalismi ajal on loonud. Tootlikud jõud, teaduse ja kultuuri väärtuslikud saavutused säilivad ja arenevad. Proletaarne revolutsioon ei hävita kapitalismi positiivseid saavutusi. Vastupidi, nad saavad edasiliikumise, sotsialismi ehitamise aluseks.

Astudes välja inimeste vastu, kes eitasid vana kultuuri, kodanliku korra ajal loodud kultuuri tähtsust sotsialismi jaoks, ütles Lenin, et uus, sotsialistlik kultuur „ei ole ei-tea-kust välja kukkunud", vaid „peab olema nende teadmisvarude seaduspärase arengu tulemuseks, mis inimkond on välja töötanud kapitalistliku ühiskonna . . . surve all".[15]

Nihilism, paljas eitamine, uue ja vana vahel valitseva seose mittemõistmine, eelmistel arenguastmetel saavutatud positiivse sisu hoolika säilitamise vajaduse mittemõistmine — kõik see on mitte ainult teoreetiliselt ekslik, vaid põhjustab ka praktilises tegevuses suuri vigu.

„Mitte paljas eitamine, mitte tarbetu eitamine, *mitte skeptiline* eitamine . . ." kirjutas Lenin, „pole iseloomulik ja oluline dialektikas, — mis kahtlemata sisaldab eitamise elementi ja sealjuures oma tähtsaima elemendina, — mitte see, vaid eitus kui seose moment, koos positiivse säilitamisega . . ."[16]

Vana kvaliteedi „eitamine" uue kvaliteedi poolt on üldine tegelikkuse seaduspärasus. Mis puutub sellesse, kuidas „eitamine" konkreetselt toimub, milline on „eitamise" iseloom ja vormid, siis need on äärmiselt mitmekesised ja olenevad eitatava eseme loomusest, tema vastuolude iseloomust, samuti ka tingimustest, milledes toimub selle eseme arenemine. Ainuraksete organismide arenemises, kus paljunemine toimub kaheks uueks organismiks pooldumise teel, on näiteks „eitamine" teistsuguse iseloomuga kui paljuraksete organismide arenemises, kus organism paneb aluse uutele organismidele, ise aga sureb. Spetsiifilised on „eitamise" vormid ka anorgaanilises looduses, samuti inimühiskonna ajaloos ja selle mitmesugustel astmetel.

Arenemise progressiivne iseloom

Kuivõrd arenemise protsessis „eitatakse" ainult vananenut, kõik elujõuline ja terve aga säilib, sedavõrd on arenemine tõusujoones minev liikumine, madalamatelt astmetelt kõrgematele, lihtsamalt keerukamale liikumine, teiste sõnadega — *progress*.

Selle arenemise käigus esineb midagi niisugust, nagu varemalt

läbitud astmete juurde tagasipöördumine, s. t. uus vorm justkui kordab juba ületatud ja väljavahetatud vormide jooni. F. Engels illustreerib seda seisukohta tuntud näitega. „Võtame," kirjutab Engels raamatus „Anti-Dühring", „näiteks odratera. Biljonid niisuguseid odrateri jahvatatakse puruks, keedetakse ja pruulitakse õlleks ning tarvitatakse siis ära. Kui aga niisugune odratera leiab endale normaalsed tingimused, langeb soodsale pinnale, siis toimub soojuse ja niiskuse mõjul temas omapärane muutus, ta hakkab idanema; tera kui niisugune hävib, ta eitatakse; tema asemele kerkib temast väljakasvanud taim, tera eitus. Ent milline on selle taime normaalne elukäik? Ta kasvab, õitseb, viljastub ja produtseerib lõpuks uuesti odrateri, ja niipea kui need on valminud, sureb kõrs välja, eitatakse omakorda. Selle eituse eitamise tulemusena on meil jälle sama esialgne odratera, kuid mitte enam üks, vaid kümme, kakskümmend, kolmkümmend."[17]

Tõsi küll, teravilja liigid muutuvad aeglaselt ja uue lõikuse terad erinevad tavaliselt väga vähe külvatud seemnetest. Kuid on võimalik luua ka niisugused arenemistingimused, kus muutused toimuvad palju kiiremini ja „eituse eitamise" tulemus erineb lähtepunktist kvalitatiivselt, kujutab endast näiteks uut taimesorti.

Ka tunnetuses ja ühiskonna ajaloos on protsesse, milledes esineb näilist vana juurde tagasipöördumist.

Ürgkogukondlik kord, kus ei olnud ekspluateerimist, asendus näiteks ajaloo käigus ekspluateerimisühiskonnaga (orjanduslik, feodaalne ja kapitalistlik ühiskond). Sotsialismile üleminekuga aga likvideeritakse inimeste ekspluateerimine ja selles mõttes sarnaneb sotsialistlik ühiskond ürgkogukondliku ühiskonnaga. Kuid ühesarnaste joonte taga peitub määratu suur printsipiaalne erinevus, peitub aastatuhandeid kestnud ühiskonna progressiivse arenemise ajalugu. Inimeste võrdsus ürgkogukondlikus ühiskonnas rajanes elatusvahendite nappusel ja primitiivsetel tööriistadel. Sotsialismi ja kommunismi ajal tingib inimeste võrdsuse tootmise kõrge arengutase ja materiaalsete ning kultuuriliste hüvede küllus.

Seega ei ole ühiskonna arenemine läinud ei ringjoont ega sirgjoont mööda, vaid on toimunud *mööda spiraali:* arenemises korduvad mõningad mineviku jooned, kuid need korduvad võrratult kõrgemal astmel. „Arenemine, mis justkui kordab juba läbikäidud astmeid, kuid kordab neid teisiti, kõrgemal baasil („eituse eitamine"), mitte sirgjoont mööda, vaid nii-öelda spiraali mööda toimuv arenemine..."[18] — niisugune on, nagu kirjutas Lenin, dialektilise arengukäsituse oluline joon.

Arenemise protsessis võib esineda ja esinebki tõusujoonest kõrvalekaldumisi — siksakke, tagasiliikumist, ajutise seisaku perioode. Ja ikkagi, nagu näitab ajalugu, ületab progressiivne liikumine lõppkokkuvõttes need ajutised kõrvalekaldumised ja takistused ning puhastab endale tee. Igal praegu eksisteerival

looduslikul või ühiskondlikul vormil on pikaajaline, kaugesse minevikku ulatuv ajalugu, iga niisugune vorm on pikaajalise arenemisprotsessi, lihtsamalt keerukamale suunduva progressiivse liikumise, madalamalt kõrgemale tõusmise tulemus.

Päikesesüsteem on tekkinud kosmilisest tolmust. Tänapäeva taimed ja loomad on arenenud ürgsetest lihtsaimatest organismidest. Ühiskond on läbi käinud pika tee ürgkogukonnast ühiskondliku elu kaasaegsete vormideni. Tehnika on lakkamatult progresseerunud, liikunud ürgsetest primitiivsetest tööriistadest kaasaegsete keerukate mehhanismideni. Fantaasiaga segunenud oletustest, mida esitasid vana-aja filosoofid, on inimtunnetus jõudnud tänapäeva keeruka ja hargnenud teaduste süsteemini, mis hõlmab kõiki tegelikkuse valdkondi.

Näidates seda looduse, ühiskonna ja inimmõtlemise progressiivset arenemist, relvastab materialistlik dialektika inimesi teaduslikult põhjendatud ajaloolise optimismiga, abistab nende võitlust uute, kõrgemate eluvormide, sotsiaalse organisatsiooni vormide eest.

5. Dialektika kui maailma tunnetamise ja ümberkujundamise meetod

Looduse, ühiskonna ja inimmõtlemise arenemise kõige üldisemate seaduste avastamisega annab materialistlik dialektika inimestele teadusliku meetodi reaalse maailma tunnetamiseks ja sellel tunnetusel põhinevaks praktiliseks ümberkujundamiseks.

Dialektika tähtsus teaduse ja praktika jaoks

Oma üldise iseloomu tõttu on dialektika seadustel metodoloogiline tähtsus, nad kujutavad endast juhtnööre uurimistööks, orientiire tunnetuse teel.

Tõepoolest, kui kõik maailmas toimub dialektika seaduste järgi, siis tuleb ükskõik millise nähtuse mõistmiseks käsitleda teda dialektika seisukohalt. Arenemise iseloomu tundmine võimaldab mõista, kuidas on vaja uurida arenevat tegelikkust ja kuidas on vaja tegutseda, et tegelikkust muuta. Seepärast on dialektikal teaduses ja maailma praktilises ümberkujundamises määratu suur tähtsus.

Muidugi ei saa materialistlik dialektika üksikteadusi asendada ja nende eest spetsiaalseid küsimusi ning ülesandeid lahendada. Kuid iga teaduslik teooria on objektiivse maailma peegeldus, on kogemuse andmete lahtimõtestamine ja üldistamine; iga teaduslik teooria eeldab üldiste mõistete kasutamist, nendega opereerimise oskuse aga annab dialektika. Tõsi küll, isegi see teadlane, kes dialektikat ei tunne, võib uuritava faktilise materjali loogika põhjal jõuda õigete järeldusteni. Kuid dialektilise meetodi teadlik rakendamine annab teadlasele hindamatut abi, kergendab tema tööd.

Materialistliku dialektika seisukohad ja seadused ei ole tuletatud mingi üksiku teaduse andmetest. Need seadused on kogu maailmatunnetuse ajaloo kokkuvõte. Kui teadlane tunneb dialektikat, siis suudab ta olla oma teaduse ülesannete lahendamisel teadusliku metodoloogia ja teadusliku maailmavaate tasemel ning kasutada ühe või teise konkreetse uurimuse teostamisel kõigi teaduste, kogu ühiskondliku praktika üldistatud kogemusi.

Dialektika teritab meie nägemisvõimet tegelikkuse faktide ja seaduste uurimisel. Ta muudab teadlase, poliitiku, tehniku, pedagoogi, kunstniku pilgu ja mõistuse läbitungivaks ja liikuvaks, painduvaks, uute nähtuste suhtes vastuvõtlikuks, — ühesõnaga, annab need omadused, mis on igapäevases töös vajalikud nagu õhk hingamiseks. Dialektika vabastab mõistuse dogmadest, eelarvamustest, võltsidest „igavestest tõdedest", mis aheldavad mõistust ja aeglustavad teaduse arenemistempot. Dialektika õpetab kuulama hoolikalt elu häält, mitte jääma peatama mineviku tasemele, nägema uut ja sammuma alati edasi.

Dialektika väljendab otseselt teadusliku uurimistöö vaimu, alatist rahulolematust saavutatud teadmistega, alatist rahutust ja raugematut tungi tõe poole, tegelikkuse järjest sügavama tunnetamise poole.

Dialektika heidab kõrvale igasuguse subjektivismi, kitsarinnalisuse ja ühekülgsuse, ta kujundab avara maailmavaate, õpetab uuritavaid nähtusi igakülgselt hõlmama. Ta sunnib käsitlema asju objektiivselt, igakülgselt, nende liikumises ja arenemises, seostes ja vahendustes, vastastikustes üleminekutes. Ta õpetab nägema välise kõrval ka seesmist, võtma arvesse mitte ainult nähtuse sisu, vaid ka vormi, mitte piirduma selle kirjeldamisega, mis kerkib esile nähtuste pealispinnal, vaid tungima kaugemale, sügavamale, olemusse, unustamata sealjuures, et ka väline külg on oluline ja teda ei tohi ignoreerida. Dialektika juhib tähelepanu igas arenevas nähtuses ilmnevatele vastandlikele tendentsidele; muutuvas eristab ta püsivat, selles aga, mis näib väramatuna, märkab ta tulevaste muutuste algidu.

Lenin kirjutas, et dialektika on „*elav*, mitmekülgne (kusjuures külgede arv igavesti suureneb) tunnetus lõputu hulga tegelikkusekäsituse, tegelikkusele lähenemise varjunditega . . ."[19]

Dialektika tundmaõppimine ja praktiline kasutamine on võimas kasvatusvahend. Dialektika kujundab erilise mõtlemislaadi ja tööstiili, mis on vaenulikud subjektivismile, tardumusele, dogmatismile ja mis õpetavad alati silmas pidama uut, kasvavat, progressiivset.

Dialektika on tõeline marksismi hing. Materialistliku dialektika tundmaõppimine annab suurt abi mitte ainult teadlasele või poliitikategelasele, vaid ka igale inimesele, kes tahab tema ümber toimuvatest sündmustest põhjalikult aru saada ja ühiskondlikust elust teadlikult osa võtta.

Käesoleval ajal hakkavad eesrindlikud teadlased teaduse ja

ühiskondliku elu arenemiskäigu enese mõjul järjest rohkem vabanema eelarvamustest dialektika vastu, mõistma dialektika suurt tähtsust teadusele ja elule.

Dialektika loovast rakendamisest

Dialektikat teaduses ja praktilises tegevuses õigesti rakendada ei ole sugugi kerge ülesanne. Dialektika ei ole mingi käsiraamat, kus oleks ära trükitud valmis vastused teaduse ja praktika küsimustele, vaid ta on elav, painduv tegevusjuhend, mis on tihedasti seotud eluga, elu hingusega.

Dialektika seadusi ja seisukohti ei saa endale ette kujutada mingite skeemidena, mille alla võib meelevaldselt „sobitada" tegelikkuse fakte. Selline arusaamine on ekslik, skolastiline ja dogmaatiline.

Dialektika seadused on universaalsed, nad on maksvad kõikide asjade ja nähtuste arenemises. Ühtlasi on vaja silmas pidada, et need seadused toimivad materiaalse maailma eri valdkondades, kvalitatiivselt erinevates protsessides erisuguselt. Orgaanilises looduses esinevad nad teistsugusel kujul kui anorgaanilises looduses; ühiskonna arenemises võtavad nad teise kuju kui liikide evolutsioonis; sotsialistliku ühiskonna elus avalduvad nad teisiti kui kapitalistliku ühiskonna elus.

Selleks et rakendada dialektikat tunnetusprotsessis ja praktilises tegevuses, ei piisa ainuüksi dialektika seisukohtade selgeksõppimisest; selleks on vaja põhjalikult tunda konkreetseid fakte, konkreetseid asjaolusid. Ainult iga konkreetse situatsiooni hoolika ja põhjaliku uurimise tulemusel on võimalik avastada, millisel kujul avalduvad dialektika seadused antud valdkonnas, antud juhtumi puhul, milline peab olema situatsiooni hinnang, milline peab olema tegevuse joon, kui tahame edu saavutada. Seepärast on dialektika rakendamine alati loova iseloomuga ülesanne.

Selle ülesande lahendamist hõlbustab see, et meil on võimalik leida suurepärast eeskuju materialistliku dialektika meetodi kasutamise kohta marksismi-leninismi rajajate — Marxi, Engelsi, Lenini töödest, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ja teiste kommunistlike ning töölisparteide otsustest ja tegevusest.

Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja teised marksistlikud parteid on saavutanud enneolematult suuri võite. Üks nende võitude tähtsaid põhjusi on selles, et marksistlikud parteid juhinduvad oma poliitikas, kogu oma tegevuses materialistliku dialektika meetodist, arendades dialektikat loovalt. Dialektilisest materialismist taganemine, dialektika seaduste ja seisukohtade unustamine on põhjustanud ja põhjustab lõppkokkuvõttes läbikukkumisi nii teoreetilises analüüsis kui ka praktilises tegevuses. 14.—16. novembril 1957 Moskvas toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis öeldakse põhjendatult:

„Kui marksistlik poliitiline partei ei lähtu küsimuste läbivaa-

tamisel dialektikast ega materialismist, siis toob see kaasa ühekülgsuse ja subjektivismi tekkimise, mõtte tardumise, praktikast irdumise ning asjadele ja nähtustele vastava analüüsi andmise võime kaotuse, revisionistlikud või dogmaatilised vead ja vead poliitikas."[20]

Dialektika ei ole ainult tegelikkuse uurimise meetod, vaid ka tegelikkuse revolutsioonilise muutmise meetod. Dialektika rõhutab aktiivset, ümberkujundavat suhtumist meid ümbritsevasse maailma. Materialistliku dialektika seadusi ja seisukohti kontrollitakse praktikas — töös, klassivõitluses ja kommunismi ehitamises. Praktika annab rikkalikku materjali dialektika arendamiseks, dialektika seisukohtade täpsustamiseks, dialektika seaduste täielikumaks ja sügavamaks mõistmiseks. Sellepärast seisab marksistliku dialektika loov rakendamine eelkõige selles, et dialektikat tuleb kasutada praktilise tegevuse tööriistana, elu ümberkujundamise vahendina.

III PEATÜKK

TUNNETUSTEOORIA

Inimest ümbritseva maailma tunnetamisel on pikk ajalugu. Tunnetus on järkjärguline liikumine mitteteadmiselt teadmisteni, puudulikelt, ebatäielikelt teadmistelt üha täielikumate ja sügavamate teadmisteni. Selle protsessi iseärasused ja seaduspärasused näitab ära marksistlik tunnetusteooria.

Tunnetuse seadusi on võimalik mõista ainult siis, kui tunnetust käsitletakse tema arenemises, kujunemises, seesmiselt vastuoluliste tendentside võitluses. Nagu igasugune arenemisprotsess, allub ka tunnetus materialistliku dialektika poolt avastatud üldistele seadustele. Lenin kirjutas, et dialektika ongi marksismi tunnetusteooria. Tunnetuse probleemide dialektilise käsitlemise poolest erineb marksistlik tunnetusteooria kõigist õpetustest, mida arendasid materialistid enne Marxi.

1. Praktika kui tunnetuse alus ja eesmärk

Meid ümbritseva maailma tunnetamine — kaugete täheparvede — galaktikate — ja üliväikeste mateeriaosakeste uurimine, elu tekkimise ja iidsete kultuuride ajaloo tundmaõppimine, keerukate matemaatiliste ülesannete lahendamine ja kosmilise kiirguse analüüsimine jne. jne. — kõik see kujutab endast väga huvitavat tegevust, mis pakub uurijale suurt rahuldust ja moodustab sageli tema elumõtte. Kuid inimesed ei tegele teadusega lihtsalt lõbu pärast. Teadmised annavad inimesele määratu suure jõu igapäevases töös ja võitluses loodusega, samuti ka ühiskondlikus tegevuses, s. t. kõigil praktilistel aladel, milledest sõltub iga üksiku inimese ja kogu ühiskonna kui terviku olemasolu.

Idealistlikud filosoofid on sageli püüdnud tunnetust praktilisele tegevusele vastu seada, tunnetust praktikast täielikult lahutada. Nende lähtekohaks on siinjuures kas väide, et tunnetus on tingitud inimvaimu igavesest püüdlusest tõe poole ja ei sõltu praktikast, või siis väide, nagu ei oleks praktiline tegevus üldse seotud maailma tunnetamisega, et inimese intellekt võib üksnes

asju kasutama ja edukalt tegutsema õppida, maailma tõene tunnetamine on aga üldse võimatu (F. Nietzsche jt.) või see on võimalik üksnes müstilise intuitsiooni abil (H. Bergson).

Mõlemad seisukohad moonutavad tunnetuse ja tegevuse, teooria ja praktika tõelist vahekorda.

Teaduste tekkimise ja arenemise ajalugu annab veenvalt tunnistust sellest, et teadus ja üldse tunnetus tekivad praktika nõuetest, et praktika on tunnetuse hädavajalik tingimus ja alus.

Oma praktilises tegevuses astub inimene vahetusse suhtlemisse teda ümbritseva maailmaga; esemete mõjutamise ja ümberkujundamise tulemusel avanevad inimesele neis uued omadused, mida ta varem ei tundnud. Asjade kasutamine on ühtlasi ka nende tunnetamine. Tunnetamise võimalused on seda suuremad, mida rikkalikum ja mitmekülgsem on praktika.

Kõik teadused, kõige abstraktsemadki kaasa arvatud, on tekkinud vastusena inimeste praktilises elus esilekerkinud vajadustele. Geomeetria, nagu tõendab tema nimetuski, oli alguses seotud maatükkide mõõtmisega („geometria" — „maamõõtmine"); astronoomia — laevandusega, põllumajanduslike tsüklite arvutamisega, kalendri koostamisega; mehhaanika — ehituskunsti ja fortifikatsiooniga jne.

Tunnetuse sõltuvus praktikast avaldus mitte ainult muinasajal, vaid ka hiljem. Loodusteadus hakkas hiigelsammudega edasi liikuma just sellest ajast, kui koos kapitalismi tekkimisega algas tööstuse tormiline arenemine. Teadus on praegugi praktilise eluga lahutamatult seotud. Teaduse abstraktsete teoreetiliste harude osas on see seos keerukam ja kaudsem. Sellest hoolimata on praktika alati olnud ja jääb edaspidigi tunnetuse kõige sügavamaks aluseks, tunnetuse peamiseks stiimuliks ja tõukejõuks.

Üks kõige tõsisemaid puudusi, mis oli iseloomulik kogu materialismile enne Marxi, oligi just see, et materialistlikud filosoofid ei mõistnud täiel määral tunnetuse ja praktika seost. Tõsi küll, nad rääkisid sageli teadusliku tunnetuse tähtsusest elu jaoks. Uuema aja filosoofia esiisa, inglise materialist F. Bacon kuulutas juba XVII sajandil teaduse tähtsaimaks ülesandeks looduse üle võimu saavutamise, et muuta inimeste elu paremaks ja kergemaks. Kui aga vanad materialistid aimasid, mida võivad anda teadmised praktikale, siis ei jõudnud nad arusaamisele selle suhtes, mida annab praktika tunnetusele. Vana, marksismieelne materialism oli *vaatleva iseloomuga.* Tema esindajate jaoks oli tunnetus loodust vaatleva ja looduse üle mõtiskleva teadlase puhtteoreetiline tegevus.

Vanad materialistid ei näinud tunnetuse seost rahvahulkade ühiskondlik-poliitilise ja tootmistegevusega, pealegi pidasid nad loomulikuks ja paratamatuks, et tunnetustegevus on väheste väljavalitute eesõigus, harimatu enamuse pärisosaks aga jääb „madalam", praktiline tegevus ja füüsiline töö.

Alles Marx ja Engels, olles vabad nendest eelarvamustest,

mis olid omased ekspluataatorlike klasside teoreetikutele, nägid, et inimeste praktiline tegevus etendab tunnetusprotsessis määravat osa. Marksismi rajajad jõudsid järeldusele, et inimeste igapäevasel praktilisel tegevusel, tootmistegevusel, mis moodustab ühiskonna eksisteerimise materiaalse aluse, on ühtlasi tohutu suur teoreetiline, tunnetuslik tähtsus. Nad näitasid, nagu rõhutas Lenin, et „elu, praktika seisukoht peab olema tunnetusteooria esimeseks ja põhiliseks seisukohaks".[1]

Erinevalt endise aja materialismist *võtab* marksism *praktika sisse tunnetusteooriasse,* käsitleb praktikat kui tunnetusprotsessi *alust ja eesmärki,* samuti ka kui *teadmiste usaldusväärsuse kriteeriumi.*

Lülitades elu, praktika seisukoha tunnetusteooriasse seob marksism tunnetuse otseselt tööstusega, põllumajandusega, teadusliku laboratooriumiga, rahvahulkade ühiskondliku tegevusega. Marksism ei käsita teooriat millegi niisugusena, mis erineks printsipiaalselt praktikast, vaid käsitab seda kui inimeste praktiliste kogemuste üldistust ja kokkuvõtet.

Praktika ja teooria on teineteisele vastandlikud, samuti nagu on teineteisele vastandlikud inimeste materiaalne ja vaimne tegevus. Ühtlasi aga on need vastandid kui ühiskondliku elu kaks lahutamatult seotud ja vastastikku mõjuvat külge teineteisega kokku kasvanud ja ühtsed.

Teooria ja praktika ühtsusest

Praktika seab teooriale ülesandeid, suunates teadlase tähelepanu nende objektiivse maailma külgede, protsesside ja nähtuste uurimisele, mis on ühiskonnale tähtsad; peale selle loob praktika ka nende tunnetamise materiaalsed vahendid. Praktika — antud juhul esmajoones tööstus — varustab teadust instrumentide ja aparaatidega, võimaldab teadlasel korraldada väga keerukaid seadmeid nõudvaid eksperimente.

Materiaalne tootmine võimaldab inimesel oma meeleelundeid tohutult võimsamaks muuta, nende tunnetusvõimalusi suurendada. Mikroskoop suurendab vaadeldavate esemete kujutisi sadu ja tuhandeid kordi, elektronmikroskoop — isegi sada tuhat korda, võimaldades näha ja pildistada paljale silmale nähtamatuid väga väikseid aineosakesi. Teleskoobi abil võib inimene tabada Maast sadade miljonite valgusaastate kaugusel olevate tähtede valgust. Tänapäeva raadiotehnika võimaldab vastu võtta signaale ja teaduslikku informatsiooni Maa tehiskaaslastelt ja kosmoseraketttidelt, mis on Maast sadade ja tuhandete kilomeetrite kaugusel.

Kas tänapäeva teadus oleks mõeldav ilma sünkrofasotronideta, mis annavad mikroosakestele miljarditesse elektronvoltidesse ulatuva energia, ilma aatomireaktoriteta, ilma võimsate teleskoopideta, ilma elektronarvutusmasinateta, mis on suutelised teostama kümneid tuhandeid tehteid sekundis? Muidugi mitte.

Kuid ka teadus, mille on sünnitanud praktika vajadused, avaldab omalt poolt tugevat ja järjest suuremat mõju praktikale.

XX sajandil saavutatud määratu suured tehnika edusammud ja tootlike jõudude võimas areng on osutunud võimalikuks ainult tänu teaduse avastuste laialdasele ja igakülgsele kasutamisele tööstuses, põllumajanduses, transpordi ja side alal, teaduse seaduste ja vormelite rakendamisele mehhanismides ja aparaatides, tehnoloogilistes protsessides.

Looduse seadusi tunnetanud ja inimeste materiaalset tootmistegevust suunav inimmõistus kujuneb jõuks, mis suudab inimest ümbritsevat tegelikkust ümber kujundada. Seda silmas pidades ütleski Lenin, et „inimese teadvus ei peegelda ainult objektiivset maailma, vaid ka loob teda".[2]

Niisiis, teooria ja praktika, teaduse ja tootmise seos ning vastastikune mõju, milles juhtiv osa kuulub praktikale, on ühiskonna materiaalse tehnilise progressi hädavajalik tingimus.

Ka ühiskondlik-poliitilises elus on tegemist teooria ja praktika alatise vastastikuse toimega. Ka siin tekib teooria vastusena ühiskonnaelu, klassivõitluse vajadustele ja avaldab omakorda mõju ühiskondlikele protsessidele. Tõsi küll, tõelise ühiskonnateaduse lõi alles Marx. Kuid eesrindlikud ühiskonnateooriad, mis sisaldasid kas või mõningaid teaduslikke elemente, etendasid juba enne Marxi ülimal määral progressiivset osa, aitasid ühiskonna progressiivseid jõudusid mõista oma otseseid praktilisi eesmärke ja ülesandeid, toetasid ja innustasid nende jõudude võitlust reaktsiooni ja iganenud asutuste vastu.

Võrratult kasvas teooria tähtsus ühiskondliku elu ja inimestevaheliste suhete jaoks pärast seda, kui Marx ja Engels olid rajanud teadusliku materialistliku ühiskonnakäsituse.

Sotsialistliku revolutsiooni võit ja kommunistliku ning sotsialistliku ülesehitustöö hiiglaslikud saavutused NSV Liidus ja teistes sotsialistliku leeri maades ei oleks olnud võimalikud, kui kommunistlikud parteid ei juhinduks kogu oma tegevuses marksismi-leninismi teooriast, teooria ja praktika ühtsuse printsiibist.

Teooria teenib töölisklassi võitluse praktikat, praktika valgustab endale teed teooria abil. Vastasel korral kannatab kahju nii teooria kui praktika. Praktikast irdunud teooria muutub liiglihaks, teooriast valgustamata praktika on sunnitud ekslema pimeduses.

Sotsialismi tingimustes käivad teooria arenemine ja praktika edusammud käsikäes. Sotsialismi ja kommunismi ehitamise praktikat sotsialistliku leeri maades juhatab marksistlik-leninlik teooria, teooria aga rikastub uut ühiskonda ehitavate rahvahulkade praktika najal. „Iga sotsialistliku ülesehitustöö praktiline küsimus," ütleb N. S. Hruštšov, „on ühtlasi teoreetiline küsimus, mis otseselt puudutab marksismi-leninismi loovat arendamist. Üht ei saa teisest lahutada."[3]

Kui marksism tunnistab teadusliku tunnetuse lõppeesmärgiks praktika, siis ei ole sellel midagi ühist teooria alahindamisega, kitsarinnalise praktitsismiga. Teaduse ja elu seose nõudmine on

sihitud teaduse praktilistest ülesannetest irdumise vastu, teooria viljatuks targutamiseks muutmise vastu, kuid see nõudmine ei tähenda hoopiski perspektiivide unustamist ja teoreetilise uurimise ülesannete piiramist lähemate praktiliste vajaduste rahuldamisega. Teaduse ja tehnika pidevaks kasvuks on vaja sügavaid „otsingulisi" teoreetilisi uurimusi, mis avastavad uusi tegelikkuse seoseid ja seadusi, loovad teoreetilised „varud" järgnevaks teaduse ja tehnika progressiks. Seda enam ei salli marksism mingisuguseid katseid moonutada käesoleva momendi huvides teaduslikku tõde.

Marksismi parteilisuse nõudmine on sihitud objektiivse uurimise nõuete rikkumise vastu, faktide moonutamise vastu, ükskõik millised need faktid ka on. Töölisklass on niihästi kapitalistlikust ekspluateerimisest vabanemiseks peetava võitluse perioodil kui ka sotsialistliku ja kommunistliku ülesehitustöö tingimustes eluliselt huvitatud tõele vastavatest teadmistest, sealhulgas ühiskondliku arenemise seaduste tundmisest, sest need on tema paratamatu lõpliku võidu seadused.

Kodanlus on juba ammugi kaotanud huvi omakasupüüdmatute teaduslike uurimuste vastu, eriti ühiskonnateaduste alal. Sel alal on tema peamureks marksismi ümberlükkamine ja uute argumentide leidmine kapitalistliku süsteemi kasuks.

Isegi loodusteaduste puhul ei huvita kodanlust niivõrd tõesed teadmised, kuivõrd see otsene kasu, mida neist teadmistest võib saada. Kodanluse lähenemisviis teadusele on täiesti utilitaarne. Muidugi maksab see kodanluse *kui klassi* kohta, sest ka kapitalistlikes maades on ausaid, äraostmatuid teadlasi.

Sotsialistlikus ühiskonnas on igasugused tõkked teadusele tundmatud. Arusaamine, et maailma tunnetamine ei ole üksiku teadlase eraasi, vaid määratu suur ühiskondliku tähtsusega üritus, innustab kõiki ausaid teadlasi siiralt ja omakasupüüdmatult tõde teenima.

2. Tunnetus kui objektiivse maailma peegeldus

Marksistlik tunnetusteooria on *peegeldusteooria*. See tähendab, et ta käsitleb tunnetust kui objektiivse reaalsuse peegeldust inimese ajus. Dialektilise materialismi vastased vaidlevad tavaliselt vastu niisugusele arusaamisele tunnetusest. Nad väidavad näiteks, et olevat mõttetu rääkida loodusseaduste peegeldamisest, sest neid seadusi ei ole võimalik näha, et matemaatika vormelitele ja loogika kategooriatele (näit. „olemus"), eetika mõistetele („õiglane", „õilis") ei vastavat maailmas niisugust reaalsust, mida nad saaksid peegeldada. Kuid need ja teised vastuväited põhinevad väga primitiivsel, vulgaarsel peegelduse käsitamisel.

Rääkides tunnetusest kui peegeldusest peab dialektiline materialism silmas, et tunnetus, kujutades endast tegelikkuse repro-

dutseerimist inimese teadvuses, ei saa olla midagi muud kui objektiivse maailma peegeldus. Inimese teadvuses ei asu asjad ise, nende omadused ja suhted, vaid mõttelised, ideaalsed *kujundid* ehk kujutused, mis annavad enam või vähem täpselt edasi tunnetatavate objektide jooni ja on selles mõttes nendega sarnased.

Materialistlik peegeldusteooria teeb vahet teadvuse ja mateeria, tunnetuse ja tunnetatava eseme vahel; ühtlasi aga lükkab ta tagasi teadvuse absoluutse vastandamise mateeriale, sest inimese teadvuses peegeldub objektiivne reaalsus ja teadvus ise on mateeria omadus.

Selle tunnistamine, et inimese psüühika on kõrgestiorganiseeritud mateeria omadus — peaaju omadus, toob kaasa järelduse, et mõtlemise ja materiaalse maailma vahel ei ole ega saagi olla mingit printsipiaalset, ületamatut piiri.

Muidugi võivad tunnetuse aineks olla mitte ainult materiaalsed objektid, vaid ka vaimsed, psüühilised nähtused. Kuid see asjaolu ei muuda vähimalgi määral tunnetuse loomust, kuivõrd niisugused nähtused ise on väljaspool teadvust asuva objektiivse tegelikkuse peegelduseks.

Peale selle ei ole inimese tunnetusvõime ülemalt poolt kingitud salapärane anne, vaid selle võimeni on välja viinud pikaajaline arenemisprotsess, tunnetamise kui materiaalse maailma peegeldamise arenemine praktilise tegevuse alusel. Selle protsessi jooksul arenesid meeleelundid, muutus täiuslikumaks mõtlemine.

Niisugused on marksistliku filosoofia põhimõttelised seisukohad tunnetuse küsimuses. Marksistlik filosoofia tunnistab inimese võimet teda ümbritsevat maailma tunnetada, peegeldada, avab inimteadmiste kasvu piiritud perspektiivid.

Agnostitsismi vastu

Paljud idealismi leeri kuuluvad filosoofid ja isegi mõned nende mõju alla sattunud teadlased võitlevad materialistliku õpetuse vastu, mis ütleb, et maailma on võimalik tunnetada.

Need filosoofid kaitsevad *agnostitsismi* seisukohta (kreeka-keelsest „a" — mitte, „gnosis" — „teadmine"). Agnostik ei pruugi sugugi alati väita, et me ei saa mitte midagi tunnetada. Sageli kinnitab agnostik „ainult" seda, et on olemas probleemid, mida *printsipiaalselt võttes* on võimatu lahendada, niisugused tegelikkuse valdkonnad, mis *printsipiaalselt võttes* jäävad tunnetusele kättesaamatuks, ükskõik kui palju ka teadus ning tehnika areneksid, ükskõik kui täiuslikuks inimese mõistus ka muutuks.

XVIII sajandi inglise agnostik Hume väitis näiteks, et meile on kättesaadavad ainult meie aistingud ja kogu teaduse ülesanne piirdub nende aistingute korrastamise ja süstematiseerimisega. Selle kohta, mis asub nende aistingute taga, mis neid tekitab, meie tema arvates mitte midagi teada ei või. Seepärast kuulutas Hume filosoofia põhiküsimuse lahendamatuks. Ta ütles: me ei

ole võimelised ütlema, mis on maailma aluseks — mateeria või vaim, teadvus. Seda me ei tea ja ei saa ka iialgi teada, sest me ei suuda välja minna oma aistingute nõiaringist.

Samal sajandil elanud saksa filosoof Kant ei eitanud, et meie aistingud on inimesest ja tema teadvusest sõltumatult eksisteerivate asjade poolt tekitatud. Kuid ta väitis, et need asjad (ta nimetas neid „asjadeks iseeneses") olevat printsipiaalselt tunnetusele tabamatud.

Agnostitsism on lähedane sugulane kiriku õpetustele, mille järgi „jumala teed on tundmatud", inimese mõistus on väeti, tõeni on vaja jõuda mitte teaduse abil, vaid mingit muud teed mööda. Kant ise tunnistas, et ta tahtis „piirata teadust, selleks et anda ruumi usule", ja see ei olnud sugugi juhuslik. Agnostitsismi seisukohal olevad filosoofid on alati kiriku liitlased, isegi neil juhtudel, kui nad ise jumalat ei usu. Sisendades väära mõtet, nagu ei oleks maailma võimalik tunnetada, õõnestab agnostitsism sellega teaduse positsioone ja kindlustab teoloogia seisukohta, tõukab inimest pimeda usu poole, sunnib teda uskuma kiriku õpetust.

Elu lükkab kõik agnostitsismi vormid ümber. Teaduse ajalugu näitab, kuidas inimene on liikunud mitteteadmiselt teadmiste poole, alguses väga aeglaselt, edasi aga järjest kiiremini, kuidas loodus on inimese ees avanud oma saladused, mis esimesel pilgul näisid tabamatuina.

Kõigest viissada aastat tagasi olid inimesed arvamisel, et Maa on maailma keskpunkt ja maailmal endal on lõpp, et taevalaotuse moodustavad kõvad kristalsed sfäärid ja tähed on sinna kinnitatud. Suured renessansiaja mõtlejad — N. Kopernikus, G. Bruno, G. Galilei lükkasid need väärad ettekujutused ümber, lõid kosmose kristallist seinad puruks ja laiendasid kosmose lõpmatusse. Kuid ka veel sada aastat tagasi näis taevakehade koosseis ja ehitus mõningatele inimestele igaveseks lahendamatu mõistatusena. Positivist A. Comte väitis kategooriliselt, et inimkond ei saa iialgi teada, millest koosnevad tähed. Kuid juba 1859. aastal, kaks aastat pärast Comte'i surma, töötati välja spektraalanalüüsi meetod, mis pani aluse taevakehade keemilise koostise uurimisele. XX sajandi alguses ei suutnud astronoomia minna kaugemale meie Galaktika, Linnutee piiridest. Nüüd aga on teadus uusimate uurimisvahendite abil avastanud miljoneid teisi tähesüsteeme ja võimaldanud inimesel luua endale ettekujutuse universumi ehitusest nii ääretutes maailmaruumi avarustes, mille ees kohmetub meie kujutlusvõime.

Inimene tungib peale maailmaruumi ääretute avaruste ka üha sügavamale mikromaailma sisemusse ja lahendab järjest rohkem elu tekkimise saladust. Igalt poolt, kõikidelt teaduse aladelt leiame kinnitust teadusliku tunnetuse piiritu jõu kohta.

Kõige veenvamalt aga lükkab agnostitsismi ümber praktika, inimeste tegevus, tootmine. Engels ütleb, et sel momendil, kui

me vastavalt oma kujutlustele mingi nähtuse kohta ise seda nähtust esile kutsume, tekitame ta tema tingimustest ja sunnime teda pealegi teenima meie eesmärke, sel momendil me veendume, et teatud piirides olid meie kujutlused sellest nähtusest tõelised, tõele vastavad teadmised.[4]

Alustanud laboratoorsetest katsetest ja teoreetilistest arvutustest, õppisid füüsikud uraani aatomite ahelreaktsiooni esile kutsuma ja seda reaktsiooni aatomikateldes juhtima. Aatomienergia saamine tööstuslikku tüüpi reaktorites tõestas teoreetilise füüsika seisukohtade õigsust, milledest lähtusid teadlased oma töödes, tõestas, et meil on tõesed teadmised tuumasiseste protsesside mõningate seaduspärasuste kohta.

Tsiolkovski teoreetiliselt põhjendatud hüpotees, mis pidas võimalikuks reaktiivmootorite ja rakettide kasutamist kosmoselendudeks, pani meie silme all aluse kosmonautikale. Reaktiivlennukite areng, Maa kunstlike kaaslaste ja kosmoserakettide loomine kinnitas Tsiolkovski ja tema järelkäijate seisukohtade ja arvestuste õigsust.

Kogu kaasaja tehnikast ja tööstusest leiame arvutul hulgal tõestusi inimtunnetuse jõu ja võimsuse kohta.

3. Õpetus tõest

Tõe probleem on tunnetusteooria keskne probleem ja igasuguse teaduse tähtsaim küsimus. Kui teaduslik teooria ei anna tõeseid teadmisi, siis ei ole ta mitte midagi väärt.

Tõe küsimus kerkib üles iga kord, kui on juttu meie teadmiste ja objektiivse reaalsuse vahekorrast. Kuivõrd objektiivne maailm eksisteerib teadvusest sõltumatult, siis on selge, et tunnetuse protsessis peavad meie kujutlused, ideed, teooriad tegelikkusele vastama. Ei ole võimalik kokku sobitada fakte meie kujutlustega neist; vastupidi, on vaja saavutada, et meie kujutlused oleksid objektiivsete faktidega kooskõlas. See, kes hakkab teisiti talitama, langeb paratamatult tühipaljasse subjektivismi, kaotab realiteeditunde, hakkab esitama soovitavat tegeliku pähe ja kukub lõppkokkuvõttes oma praktilises tegevuses möödapääsmatult läbi.

Kui meie aistingud, tajud, kujutlused, mõisted, teooriad vastavad objektiivsele tegelikkusele, peegeldavad seda õigesti, siis me ütleme, et nad on *tõesed.* Niisuguseid tõeseid seisukohti, otsustusi või teooriaid me nimetame *tõeks.*

Sageli öeldakse, et tunnetuse eesmärgiks on leida tõde, avastada tõde jne. Niisuguseid väljendeid ei saa muidugi mõista nii, nagu eksisteeriks tõde omaette ja inimene satub sellele, leiab selle. Nad tähendavad ainult, et tunnetuse eesmärgiks on saavutada tõeseid teadmisi. Seda tuleb meeles pidada, sest mõned idealistlikud filosoofid väidavad, nagu eksisteeriksid tõed kui

niisugused iseseisvalt, omaette ja inimene võib teatavatel tingimustel neid vaadelda ja kirjeldada. Tegelikult on mõiste „tõde" maksev üksnes inimtunnetuse, ideede, teooriate, mõistete jne. kohta. Objektiivses maailmas on olemas mitte tõed, vaid need asjad, nähtused, suhted, protsessid jne., mis peegelduvad inimeste tõestes kujutlustes ja ideedes.

Objektiivne tõde

Kuigi tõde tekib inimtunnetuse protsessis, ei olene tões peegelduvad asjade omadused ja suhted inimesest. Seepärast me ütleme, et tõde on objektiivne.

Objektiivse tõe all mõeldakse järelikult niisugust inimtunnetuse sisu, mis peegeldab objektiivset maailma, selle seaduspärasusi ja omadusi õigesti ning mis selles mõttes „ei sõltu subjektist, ei sõltu ei inimesest ega inimkonnast . . ."[5] Inimene ei saa talitada tõega nii nagu ta tahab. Inimene võib muuta teda ümbritsevat maailma, võib muuta oma elutingimusi, kuid ta ei saa oma tahtmise järgi muuta tõde, sest tõde peegeldab seda, mis eksisteerib objektiivselt.

Igasugune tõde on objektiivne tõde. Sellest tuleb eraldada tegelikkusele mittevastavat subjektiivset arvamust, väljamõeldist, illusiooni. Mitte kõik see, mida inimesed on pidanud või peavad tõeks, ei ole veel tõde. Pika aja jooksul arvati näiteks, et Päike tiirleb ümber Maa. Kuid see vaade oli ekslik. Vastupidi, tänapäeva astronoomia õpetus, et meie planeetidesüsteemi keskpunktiks on Päike, mille ümber tiirlevad oma orbiite mööda planeedid, sealhulgas ka Maa, on objektiivselt tõene õpetus. Mispärast? Seepärast, et ta peegeldab õigesti tegelikkust, päikesesüsteemi tegelikku olukorda, mis ei sõltu inimesest.

Tunnetuse tee

Objektiivse maailma peegeldumist inimese teadvuses ei tohi käsitada metafüüsiliselt kui ühekordset akti. Tunnetamine on protsess, millel on palju külgi ja mis sisaldab erinevaid — kuigi vastastikku seotud — astmeid. Seda iseloomustades kirjutas Lenin: „Elavalt kaemuselt abstraktsele mõtlemisele *ja selle juurest praktikale* — niisugune on *tõe* tunnetamise, objektiivse reaalsuse tunnetamise dialektiline tee."[6]

Nagu juba ütlesime, omandab inimene teadmisi mitte niivõrd ümbritseva tegelikkuse passiivse tajumise, kuivõrd aktiivse, praktilise asjadesse suhtumise tulemusel. Just praktikas, inimese otseses seoses välismaailmaga, tekivad mitmesugused aistingud, mis on lähtekohaks niihästi üksiku inimese tunnetustegevuses kui ka üldse inimtunnetuse ajaloos. Niisiis, esimeseks tunnetuse astmeks on aistingud.

Aistingud kui asjade ja nende omaduste kujundid

Kuivõrd igasuguste teadmiste lähtekohaks on lõppkokkuvõttes aistingud, siis oleneb teadmiste tõesuse küsimus kõigepealt sellest, kas meie aistingud on tõesed, kas nad suudavad õigesti peegeldada materiaalseid asju ja nende omadusi. Tuginedes dialektilise materialismi põhiprintsiipidele, annab

marksistlik tunnetusteooria sellele küsimusele jaatava vastuse: objektiivselt tõene sisu on olemas igas inimtunnetuse aktis, alates aistingust. Inimese aistingud, samuti nagu tajud ja kujutlused, on asjade ja nende omaduste peegeldused ehk kujundid.

Ometi leidub filosoofe ja looduseuurijaid, kes seda eitavad. XIX sajandi keskpaiku näitas tuntud saksa füsioloog Johannes Müller meie meeleelundite mehhanismi uurides, et näiteks valguse aisting tekib inimesel mitte üksnes valguskiirte toimel, vaid ka siis, kui nägemisnärvi ärritada elektrivooluga, mehhaaniliselt mõjutada jne. Sellest tegi Müller täiesti eksliku järelduse, nagu annaksid meie aistingud edasi ainult vastavate meeleelundite olekut ja nagu ei ütleks aistingud mitte midagi selle kohta, millised on asjad ja nende omadused väljaspool meid. Mülleri õpetust hakati nimetama „füsioloogiliseks idealismiks".

Umbusku meeleelundite andmete vastu propageeris XIX sajandil ka teine silmapaistev saksa teadlane — H. Helmholtz.

Nende teadlaste seisukoha pooldajad on arvamisel, et aistingud ei ole kujundid, vaid üksnes tingmärgid, sümbolid, hieroglüüfid, mis *tähistavad* ühtesid või teisi nähtusi, *viitavad* nendele, kuid ei peegelda nende objektiivset loomust. Seda laadi vaade muudab aistingud inimest välismaailmaga ühendavast sillast ülepääsmatuks barjääriks, mis tõkestab teed välismaailma juurde: sellelt seisukohalt asju ei ole võimalik tunnetada. Veel enam, seda laadi agnostiline vaade võib välja viia asjade objektiivse olemasolu eitamiseni, kuivõrd tingmärgile või sümbolile ei pruugi sugugi tingimata vastata objektiivne reaalsus. Filosoofia ajaloos on tee subjektiivse idealismi juurde viinud just selle tõsiasja eitamise kaudu, et aisting on asjade objektiivsete omaduste peegeldus. Kuid selle eitamine on järsult vastuolus kõigi inimkonna kogemustega ja teaduse andmetega.

Loomariigi evolutsiooni uurimine näitab, et loomade meeleelundid, seejärel ka inimese meeleelundid on kujunenud ja täienenud organismi ja keskkonna vastastikuse toime protsessis. Pikaajalise evolutsiooni käigus on meeleelundid välismaailmaga nii kohanenud, et nad tagavad õige orienteerumise ümbritsevates tingimustes. Lenin kirjutas, et „inimene ei saaks bioloogiliselt keskkonnaga kohaneda, kui tema aistingud ei annaks talle *objektiivselt õiget* kujutlust sellest keskkonnast".[7]

Kui aistingud ei tooks meile enam-vähem õigeid teadmisi asjadest ja nende omadustest, siis ei saaks ka mõtlemine tõene olla, sest ta lähtub aistingutest ja tugineb neile. Siis ei oleks üldse mingeid tõeseid teadmisi, inimene satuks lummutiste ja illusioonide võimusesse, inimese elu muutuks võimatuks.

Muidugi, aistingutes on olemas ka subjektiivne moment, sest nad on seotud inimese meeleelundite tegevusega ja närvisüsteemiga, tema psüühikaga. Ükski kujund ei saa olla kujutatava asjaga identne, kujund annab asja jooni alati edasi enam-vähem ligikaudselt ja ebatäielikult. Kuid aistingud ei ole ainult inimese

psüühika subjektiivsed olekud: „Aisting on objektiivse maailma subjektiivne kujund" (L e n i n).[8]

Järelikult sisaldavad aistingud objektiivset tõde. Selline on ainus marksistlik vaade. „Olla materialist," rõhutas Lenin, „tähendab tunnustada objektiivset tõde, mille avastavad meie meeleorganid."[9]

Meelelistes kogemustes omandatavad aistingud, tajud ja kujutlused moodustavad tunnetuse aluse, tunnetuse lähtekoha. Kuid tunnetus ei jää sinna peatuma, ta liigub edasi, tõuseb *abstraktse mõtlemise* astmele.

Mõtlemine kui nähtuste olemuse tunnetamine

Marksistlik tunnetusteooria tunnistab nimetatud kahe astme erinevust, kuid ei lahuta neid teineteisest absoluutselt, vaid näeb nende dialektilist vastastikust seost.

Mõtlemine kui tunnetustegevuse kõrgem vorm on olemas ka tunnetuse meelelisel astmel: aistides inimene juba mõtleb, mõistab meeleliste tajude resultaate, saab aru sellest, mida ta tajub. Ühtlasi annavad ainult aistingud ja tajud mõtlemisele empiirilist materjali, mis moodustab kõigi meie teadmiste alusmüüri.

Meelelise tunnetuse võimalused on piiratud. Nähtusi, mis ei ole meeltele kättesaadavad, tunnetatakse abstraktse mõtlemise abil. Me ei saa näiteks meelte abil otseselt tajuda või enesele ette kujutada valguse kiirust, mis võrdub 300 000 km/sek. Kuid niisugune kiirus on olemas ja mõtleme seda ilma raskusteta. Veel enam, teoreetilistele arvutustele tuginedes me võime seda kiirust mõõteriistade abil mõõta. Me ei ole suutelised tabama mõne sajamiljondiku sekundi kestusega ajavahemikku, mille jooksul eksisteerivad näiteks niisugused elementaarosakesed nagu mõned mesonid. Kuid me võime seda mõtelda. Matemaatika opereerib alatasa niihästi lõputult suurte kui ka lõputult väikeste suurustega, mida ei ole võimalik enesele piltlikult ette kujutada.

Elementaarseid üldistusi tehakse juba meelelise tunnetuse astmel. Me leiame ühise tunnuse, näiteks valge värvi mitmesugustel kehadel — lumel, soolal, suhkrul, vahul, paberil jne. Kuid meeleline teadmus ei ava veel nähtuste seesmist loomust, nende paratamatuid suhteid ja seoseid. Selleks et avastada nähtusi valitsevad seadused, et tungida nähtuste olemusse, s. t. et saavutada teaduslikke teadmisi meid ümbritseva maailma kohta, on vaja kvalitatiivselt erinevat tunnetustegevust, nimelt mõtlemist, mis toimub mõistete, otsustuste, järelduste, hüpoteeside, teooriate vormis.

Ükski seadus kui niisugune ei ole meeltega tajutav. Inimesed olid arvutuid kordi näinud kehade langemist, kuid oli vaja teaduse kõrget arengutaset ja geniaalse Newtoni mõttejõudu, et avastada ja sõnastada ülemaailmset gravitatsiooniseadust, mis hõlmab kõiki neid arvutuid fakte ja on nende aluseks.

Me teame, et aistingud, tekkides asjade poolt meeleelunditele avaldatava otsese mõju tulemusel, on objektiivse maailma sub-

jektiivsed kujundid ja sisaldavad järelikult objektiivset tõde. Kas võib sedasama ütelda mõtlemise produktide kohta, kuivõrd need on abstraktsed mõisted, mis ei ole materiaalsete asjadega vahetult seotud? Muidugi jah.

Aistingutel ja tajudel on alati tegemist üksikute, konkreetsete faktidega, nähtuste välise küljega; kõike seda peegeldavad nad suurema või väiksema täpsusastmega. Abstraktsed mõisted on samuti tegelikkuse peegeldused, mis sisaldavad objektiivset tõde. Kuid abstraktsed mõisted peegeldavad tegelikkuse sügavamat, seesmist „kihti", nad ei piirdu nähtuste välise, meelelise küljega, vaid eraldavad välja nähtuste aluseks olevad olulised suhted ja seosed. Meeled ütlevad meile näiteks, et välgusähvatusele ja kõuemürinale järgneb äikesevihm. Sellest teadmisest võib piisata mõneks praktiliseks tegevuseks, näiteks selleks, et äikese saabudes katuse alla varju minna. Kuid niisugusest teadmisest ei piisa kuidagi äikesenähtuste seletamiseks. Selleks on vaja abstraktsete mõistete abil toimuvat mõtlemist.

Kapitalisti suhtumine töölisesse võib omandada üksikutel konkreetsetel juhtudel kõige mitmekesisema kuju: avalikust sundimisest välise lojaalsuseni, demokratismini, sõbralikkuseni. Kuid oma olemuselt jääb kapitalisti suhe töölisega alati üheks ja samaks: ekspluateerimiseks. Et seda klassisuhete tõelist olemust avastada, ei piisa mitmesuguste konkreetsete faktide ja juhtumite kirjeldamisest. Selleks on vaja sügavat teoreetilist analüüsi, mis avastab kapitalismi loomuse, on vaja abstraktseid mõisteid, mis suudavad väljendada kapitalismi seadusi.

Lenin kirjutas, et „tõustes konkreetsest abstraktsele, *ei eemaldu* mõtlemine ... tõest, vaid läheneb sellele. *Mateeria*, loodus*seaduse* abstraktsioon, *väärtuse* abstraktsioon jne., ühe sõnaga *kõik* teaduslikud (õiged, tõsised, mitte absurdsed) abstraktsioonid peegeldavad loodust sügavamalt, õigemini, *täielikumalt*."[10]

Mõtlemise jõud peitub abstraheerimisvõimes, võimes kõrvale jätta üksikasjad ja jõuda üldistusteni, mis väljendavad kõige tähtsamat, kõige olulisemat nähtustes.

Mõtlemise jõud peitub võimes minna kaugemale käesoleva hetke raamidest ja mõista enda poolt avastatud objektiivsetele seadustele tuginedes minevikku ning ette näha sündmuste arenemist. Mõtlemine on aktiivne protsess, mõistete loomise ja nendega opereerimise protsess. Kuid mõtlemine ja selle produktid — mõisted — ei ole objektiivse maailmaga seotud otseselt, vaid praktilise tegevuse ning aistingute vahendusel. Mõistete eeliseks on asjaolu, et nad ei ole köidetud ühe või teise meelelise fakti külge, vaid on suhteliselt sõltumatud. Seetõttu on mõtlemine võimeline nähtusi igakülgselt käsitlema ja analüüsima, lõputult lähenema konkreetsele reaalsusele, üha täpsemalt peegeldama maailma.

Kõige selle juures aga on olemas oht, et mõtlemine irdub tege-

likkusest, et hakatakse põhjendamatult fantaseerima ning mõtlemisprotsess muudetakse millekski iseseisvaks, omaette eesmärgiks. See on tee idealismi juurde.

Ainsaks vastumürgiks sellele on side praktikaga, eluga, tootmisega, rahvahulkade kogemustega. Tõeline teadus areneb tänu sellele, et ükskõik kui kõrgele ka lendab teadlase teoreetiline mõte, ikka tuleb ta pidevalt tagasi meelelise kogemuse, praktika juurde. Praktika, eksperimendi ja teoreetilise mõtlemise alatine vastastikune toime on teaduse eduka arenemise pant.

Tänu käte ja peaaju ühisele tööle on inimene suutnud arvukaid looduse seadusi avastada ja neid kasutama õppida, looduse ja selle võimsate jõudude isandaks saada.

Lõputu maailma lõputu tunnetamine

Inimtunnetus tervikuna on arenev, lõputult kestev protsess.

Inimest ümbritsev objektiivne maailm on lõputu. Ta muutub ja areneb lakkamatult, sünnitab igavesti lõputul hulgal uusi vorme. Ükskõik kui kaugele kosmose avarustesse tunnetus ka tungib, alati jääb tema ette ammendamatu tegevusväli uute uurimuste teostamiseks ja üldistuste tegemiseks, uute seaduste avastamiseks, veelgi olulisemate, sügavamate ja üldisemate seoste leidmiseks.

Ükski inimese käsutuses olev teadus ei ole veel kõiki oma uurimisvaldkonda kuuluvaid nähtusi ja seaduspärasusi lõplikult avastanud ega saagi seda kunagi teha, sest loodus on lõpmatu. Tunnetada maailma lõpuni — see oleks, nagu ütles Engels, loendatud lõpmatu hulga kurikuulus ime. Nagu ei ole võimalik loendada arvude lõpmatut hulka, samuti ei ole võimalik ammendada tunnetusega kogu loodust.

Tunnetus ei ole lõpmatu mitte ainult seepärast, et tunnetuse objekt — loodus ja ühiskond — on lõputult mitmekesine, vaid ka sellepärast, et tunnetusel enesel ei ole piire. Tootmise ja ühiskondlike suhete progressiivne arenemine seab teadusele vahetpidamata uusi tehnilisi ja teoreetilisi ülesandeid, loob uusi vajadusi. Inimese teadmistejanu on piiritu. Iga avastatud uus tõde avab inimestele uued perspektiivid, tõstab üles uued küsimused, innustab inimesi veelgi sügavamale tungima tunnetuse objektisse, täiendama senini saavutatud teadmisi.

Dialektilise materialismi õpetus, mille järgi maailm on ammendamatu ja tunnetus lõpmatu, on vaenulik igasugusele agnostitsismile. Dialektiline materialism tunnistab, et tunnetus on igal üksikul ajajärgul ajalooliselt piiratud, kuid lükkab otsustavalt tagasi väära mõtte, nagu eksisteeriks mingi printsipiaalne, absoluutne piir, millest teadus ei saa üle minna.

Inimtunnetus on kõikvõimas, tema jaoks ei ole mingeid ületamatuid piire. Kuid see kõikvõimas tunnetus realiseerub üksikutes inimestes, kelle võimalused on piiratud nende võimetega, saavutatud teadmiste tasemega, olemasoleva tehnikaga jne.

See vastuolu — üksiku inimese piiratud tunnetusvõimaluste

ja põhimõtteliselt piiritu tunnetuse vastuolu ületatakse inimpõlvede kestvas vahetumises ja kogu inimkonna kollektiivses töös igal üksikul inimkonna eksisteerimise momendil. Inimmõtlemine „eksisteerib ainult paljude miljardite endiste, praeguste ja tulevaste inimeste individuaalse mõtlemisena",[11] ütleb Engels.

Teaduse tõed ei kerki otsekohe esile lõpuleviidud kujul, vaid nad kujunevad järk-järgult, teaduse pikaajalise arenemise ja paljude inimpõlvede poolt kogutavate teadmiste suurenemise protsessi tulemusel. „Tunnetus on mõtlemise igavene, lõputu lähenemine objektile. Looduse *peegeldumist* inimese mõtlemises ei tule käsitada „elutult", „abstraktselt", *ilma liikumiseta, ilma vastuoludeta,* vaid igaveses liikumise, vastuolude tekkimise ja lahendamise *protsessis*."[12]

Absoluutne ja suhteline tõde

Igal konkreetsel ajaloolisel momendil teaduse poolt saavutatud teadmised on teataval määral ebatäielikud, poolikud. Progresseeruv tõe tunnetamine seisabki selles, et see ebatäielikkus, poolikus järk-järgult väheneb, kaob ja et looduse nähtuste ning seaduste peegeldamine muutub järjest täpsemaks ja täielikumaks.

Tuleb eraldada tahtlikku valet, mida väga sageli kasutavad teaduse progressi vaenlased, nendest vigadest ja eksitustest, mida tekitavad tunnetusprotsessi objektiivsed tingimused: teadmiste mitteküllaldane üldine tase antud alal, teaduslikus uurimistöös kasutatavate tehniliste vahendite puudulikkus jne. Tunnetuse dialektiline vastuolulisus avaldub ka selles, et tõde areneb kõrvuti eksimustega, mõnikord aga juhtub niigi, et tõe arendamise vormiks on ühekülgsed ja isegi ekslikud teooriad.

Kogu XIX sajandi jooksul lähtus füüsika valguse käsitlemisel lainetusteooriast. XX sajandi alguses selgus, et lainetusteooria on ühekülgne ja puudulik, sest valgusel on üheaegselt lainetuse iseloom ja ka korpuskulaarne iseloom. Ometi võimaldas ühekülgne lainetusteooria teha suure hulga tähtsaid avastusi ning seletada paljusid optikanähtusi.

Näitena selle kohta, kuidas tõde on arendatud eksliku teooria vormis, võib tuua dialektilise meetodi läbitöötamise Hegeli poolt vääral, idealistlikul alusel.

Inimtunnetuse ja inimese poolt saavutatud tõdede mittetäielikkust, poolikust tähistatakse tavaliselt kui tunnetuse *suhtelist* (relatiivset) iseloomu. *Suhteline tõde* on mittetäielik, poolik, lõpuleviimata tõde.

Kui me aga piirduksime väitega, et inimtunnetus on suhtelise iseloomuga, ja ei läheks kaugemale, absoluutse tõe küsimuse juurde, siis teeksime sama vea, mida teevad väga sageli paljud tänapäeva füüsikud ja mida kasutavad osavasti ära idealistlikud filosoofid. Nad näevad ainult inimtunnetuse suhtelist iseloomu, tunnetuse nõrkust ja ebatäielikkust ning jõuavad seepärast välja objektiivse tõe eitamiseni, relativismi ja agnostitsismini. Niisuguse ühekülgse relativismi seisukohalt on võimalik õigus-

tada igasugust sofistikat, igasugust väljamõeldist — sest kõik on suhteline, miski ei ole absoluutne!

V. I. Lenin ütles, et materialistlik dialektika tunnistab kõigi meie teadmiste suhtelist iseloomu, kuid tunnistab seda „mitte objektiivse tõe eitamise, vaid meie teadmiste sellele tõele lähenemise piiride ajaloolise tingimuslikkuse mõttes".[13]

Kuigi meie teadmised on alati suhtelised, on neis niisugune objektiivne sisu, mis tunnetamise protsessis säilib ning on seepärast teadmiste arenemise aluseks. Seda inimtunnetuse suhteliste tõdede püsivat sisu nimetatakse absoluutselt tõeseks sisuks või lihtsamalt — *absoluutseks tõeks.*

Absoluutse tõe tunnustamine tuleneb objektiivse tõe tunnustamisest. Tõepoolest, kui meie tunnetus peegeldab objektiivset reaalsust, siis peab vältimatutest ebatäpsustest ja eksitustest hoolimata olema tunnetuses ka midagi niisugust, millel on absoluutne tähendus. Lenin märkis, et „tunnustada objektiivset, s. o. inimesest ja inimsoost sõltumatut tõde, tähendab nii või teisiti tunnustada absoluutset tõde".[14]

Juba antiikse Kreeka materialistlikud filosoofid õpetasid, et elu on tekkinud elutust mateeriast ja inimene on tekkinud loomast. Anaximandrose arvates (VI saj. e. m. a.) tekkisid esimesed elusolendid meremudast ja inimene — kalast. Teaduse arenemine näitas, et antiikse Kreeka filosoofide kujutlused elu tekkimise ja inimese põlvnemise konkreetsetes küsimustes olid väga naiivsed ja ebaõiged. Ometi aga oli nende õpetustes ka midagi absoluutselt tõeset: idee, et elu ja inimene on tekkinud loomulikult, looduslikul teel. Teadus kinnitas seda ideed ja hoidis selle alal.

Absoluutse tõe tunnustamine eraldab dialektilist materialismi kindlalt agnostikute ja relativistide vaadetest; relativistid ja agnostikud ei taha näha inimtunnetuse võimsust, kõikevõitvat jõudu, millele ei suuda vastu seista looduse saladused.

Sageli öeldakse, et absoluutseid tõdesid ei ole inimeste teadmistes kuigi palju ja et nad piirduvad triviaalsete, kulunud seisukohtadega. Näiteks niisugused mõtted nagu „kaks korda kaks on neli", „Volga suubub Kaspia merre" on absoluutsed, lõplikud tõed, kuid neil ei olevat eriti suurt väärtust.

Selle peale võib vastata, et tegelikult sisaldab inimtunnetus rohkesti väga tähtsaid absoluutselt tõeseid seisukohti, mida teaduse edasine progress ei saa muuta. Siia kuulub näiteks filosoofilise materialismi väide, et mateeria on primaarne ja teadvus sekundaarne. Absoluutselt tõene on ka seisukoht, et ühiskond ei saa materiaalseid hüvesid tootmata eksisteerida ega areneda. Absoluutselt tõene on Darwini õpetuse põhiidee: organismide liikide arenemine ja inimese põlvnemine loomadest.

Teaduse teooriad ja seadused sisaldavad seda laadi absoluutseid tõdesid ja inimesed juhinduvad nendest oma praktilises ja teoreetilises tegevuses.

Kuid dialektiline materialism, käsitledes tunnetust kui prot-

sessi, käsitleb niisamuti ka absoluutset tõde. Absoluutsest tõest rääkides peab marksistlik filosoofia silmas mitte ainult üksikuid lõplikke tõdesid, nagu „Napoleon suri 5. mail 1821", vaid annab absoluutse tõe mõistele ka laiema tähenduse. Absoluutne tõde on suhteliselt tõestes teadmistes pidevalt kogunev absoluutselt tõene sisu, on objektiivse maailma järjest täielikuma, sügavama ja täpsema peegeldamise protsess.

Absoluutse ja suhtelise tõe dialektiline ühtsus

Teaduste ajalugu vaadeldes näeme kõikjal, et esialgselt sõnastatavates suhtelistes tõdedes on niihästi absoluutselt tõene sisu kui ka selline sisu, mis edaspidise arenemise käigus kui ekslik kõrvale heidetakse. Me näeme, kuidas tõe arenemise protsessis absoluutselt tõene sisu laieneb, suureneb, eksimuse moment aga muutub järjest väiksemaks, kuidas suhteline tõde üha rohkem läheneb absoluutsele tõele, kuidas suhteliste tõdede summast kasvab välja absoluutne inimtunnetus.

„Niisiis," ütleb Lenin, „inimlik mõtlemine on oma loomult võimeline andma ja annab meile absoluutse tõe, mis moodustub suhteliste tõdede summast. Iga aste teaduse arenemises lisab uusi ivakesi sellesse absoluutse tõe summasse, ent iga teadusliku põhilause tõe piirid on suhtelised, mida teadmiste edasine kasv kord laiendab, kord kitsendab."[15]

Niisugusel dialektilisel arusaamisel absoluutsest tõest on teaduses esineva metafüüsika ja dogmatismi vastu võitlemise seisukohalt väga suur tähtsus. Väga paljud filosoofid ja teadlased on kaldunud kuulutama nende poolt saavutatud teadmisi igaveseks, lõpuleviidud, absoluutseks tõeks, mis ei vaja arendamist ega täpsustamist. Hegel, astudes vastuollu oma dialektilise meetodiga, kuulutas oma idealistliku filosoofilise süsteemi sisu täies ulatuses absoluutseks ja igaveseks tõeks. Metafüüsika tunnetuses tähendab selle asjaolu mittemõistmist, et absoluutne tõde areneb ja kujutab endast protsessi.

Marx ja Engels rajasid uue materialismivormi — dialektilise materialismi, mis on vaba endise, metafüüsilise materialismi puudustest. See aga ei tähenda, et Marx ja Engels viisid filosoofia arenemise lõpule ja esitasid ammendavalt kõik filosoofilised tõed. V. I. Lenin ütles: „Me ei vaata Marxi teooriale sugugi kui millelegi lõplikule ja puutumatule; just vastupidi, me oleme veendunud, et ta pani ainult nurgakivid sellele teadusele, mida sotsialistid *peavad* kõigis suundades edasi viima, kui nad ei taha elust maha jääda."[16]

Kas see on maksev ka marksistliku dialektika seaduste ja printsiipide kohta? Muidugi jah. Dialektika on teadus, ta peab paratamatult arenema. Dialektika üldiste seaduste, niisamuti nagu teistegi teaduste seaduste mõistmine peab paratamatult süvenema koos praktika muutumise ja teaduste arenemisega, see mõistmine peab paratamatult rikastuma uute kogemuste, uute teadmiste najal. Dialektika üldised seadused avalduvad erisugus-

tes ajaloolistes tingimustes erinevalt ja seepärast rikastab nende uute tingimuste uurimine dialektika seaduste tundmist.

Kuid dialektika kui teaduse arenemine ei saa kaasa tuua nende põhiseisukohtade kustutamist, mis on välja töötatud inimmõtte pika ja raske ajaloo käigus; see arenemine tähendab üksnes nende sügavamat ja mitmekülgsemat mõistmist.

Tõe konkreetne iseloom

Inimtunnetuse poolt saavutatud tõdesid ei saa käsitleda abstraktselt, elust lahus, vaid neid tuleb käsitleda seoses konkreetsete tingimustega. Selles on materialistliku dialektika tähtsa seisukoha mõte: abstraktset tõde olemas ei ole, *tõde on konkreetne.*

Kas Eukleidese geomeetria, mida õpitakse koolis, on tõene? Ta on kahtlemata tõene, kuid ainult nende mastaapide seisukohalt, millega meil harilikult tegemist on. Kuid nii mikromaailmas kui ka galaktikatevahelistes ruumides osutub see geomeetria mitteküllaldaseks: seal rakendatakse juba mitte-eukleidilisi geomeetriaid, näiteks Lobatševski geomeetriat.

Kodanlikust demokraatiast rääkides märkis Lenin, et see oli pärisorjusega võrreldes määratu suur progress. Demokraatlik vabariik ja üldine valimisõigus kapitalistliku korra tingimustes võimaldasid töölisklassil luua oma majanduslikke ja poliitilisi organisatsioone, mille abil töölisklass peab süstemaatilist võitlust kapitali vastu. „Mitte midagi ligikaudugi sellist ei olnud feodaaltalupojal, rääkimata juba orjadest."[17]

Ühtlasi paljastas Lenin täie energiaga kodanliku demokraatia kitsarinnalist, piiratud iseloomu, seades kodanlikule demokraatiale vastu nõukogude demokraatia, rahva tohutu enamuse jaoks määratud demokraatia, mis on tekkinud rahvahulkade revolutsioonilise loomingu tulemusel.

Materialistliku dialektika seisukoht, mille järgi tõde on alati konkreetne, õpetab, et faktidele ei tohi läheneda üldiste vormelite ja päheõpitud skeemidega. Dialektika õpetab inimesi arvestama fakte, arvesse võtma nähtuste konkreetset vastastikust seost, analüüsima muutuvaid tingimusi ja organiseerima oma tegevust kooskõlas nende uute tingimustega. Dialektika nõuab, et üldisi printsiipe ja seadusi rakendataks vastavalt konkreetsele olukorrale. Just selline lähenemisviis vastab praktika vajadustele.

Marksistliku tõeõpetuse tähtsus teaduse ja praktika jaoks

Materialistliku dialektika õpetus absoluutsest ja suhtelisest tõest ning tõe konkreetsest iseloomust on teaduse ja praktika jaoks määratu suure tähtsusega.

Analüüsides füüsika arengut XIX sajandi lõpus ja XX sajandi alguses, märkis Lenin paljude tolle perioodi teadlaste idealistlike vigade seost selle asjaoluga, et nad ei saanud aru tunnetusprotsessi dialektikast. Metafüüsiliselt mõtlev inimene on arvamisel, et tõde on kas absoluutne või siis tõde ei ole üldsegi olemas. Teadlased olid pika aja jooksul arvamisel, et

klassikalise füüsika teooriad on absoluutne tõde. Kui aga uued avastused tõid kaasa vanade teaduslike mõistete lammutamise ja näitasid endiste teooriate paikapidamatust, siis kaotasid mõned teadlased pea. Neile hakkas näima, et ei absoluutset ega objektiivset tõde pole üldse olemas, et kogu meie tunnetus on ainult suhteline, tinglik, subjektiivne. Niisuguse relativistliku positsiooni tulemuseks oli, et nad sattusid idealistliku filosoofia embusse.

Dialektika tundmine võimaldab teadlastel vältida idealistlikke eksitusi ja võita teaduse ette kerkivaid raskusi.

Dialektiline arusaamine absoluutsest ja suhtelisest tõest võimaldab õigesti suhtuda tunnetusprotsessis, teaduses esinevatesse vigadesse. Tõde ei sünni otsekohe valmis kujul. Tunnetus on raske ja keerukas protsess, tunnetuses võib esineda vigu, eksitusi, ühekülgseid teooriaid ja vaateid. Kuid teaduse poolt esitatud ideid sõelutakse järk-järgult kriitika sõelal, karastatakse praktika tules, kusjuures kõik ebaõige ja väär heidetakse kõrvale ning põleb ära, objektiivselt tõene, absoluutne sisu aga säilib, moodustades teaduse kullafondi.

Keegi ei saa pretendeerida absoluutsele eksimatusele. Kuigi vead inimese tunnetustegevuses on möödapääsmatud, ei tähenda see ometi, et iga üksiku teadlase iga konkreetse tunnetusaktiga peavad tingimata kaasnema vead. Teadlane võib ja peab tarvitusele võtma abinõud selleks, et uurimistöös vigu ei esineks. Seda aitab saavutada teadusliku uurimistöö dialektilise meetodi tundmaõppimine, tihe side praktikaga, küsimuse igakülgne uurimine, probleemide ja pakutud lahenduste kollektiivne arutamine jne.

Keegi ei ole kindlustatud vigade vastu. Asi on aga esiteks selles, et mitte teha suuri vigu, ja teiseks selles, et mitte veast kangekaelselt kinni hoida, kui see on avastatud.

Kriitika ja enesekriitika arendamine on see jõud, mis vähendab vigade võimalust nii tunnetuses kui ka praktilises tegevuses ja aitab tehtud viga avastada. Arvamuste võitlus teaduses, enesekriitiline suhtumine omaenda teaduslikku töösse, väljaspoolt tuleva kriitika tähelepanelik arvessevõtmine — need on iga teadlase normaalseks tööks vajalikud tingimused. Kriitika mahasurumine, ükskõik mis kujul see ka esineb, tekitab suurt kahju niihästi teadlasele endale kui ka teadusele.

Dialektiline arusaamine tõest aitab ka võidelda marksismile vaenulike nähtuste — dogmatismi ja revisionismi vastu, mis ignoreerivad dialektilise materialismi õpetust tõe suhtelisest ja konkreetsest iseloomust, isegi kui nad sõnades sellele õpetusele truudust vannuvad. Dogmatism käsitleb teoreetilisi seisukohti kui absoluutset, universaalset tõde, mida võib kõikidel juhtudel ühtmoodi rakendada, arvesse võtmata konkreetset olukorda, arvesse võtmata uute nähtuste tekkimist. Revisionism, vastupidi, — kuivõrd juttu on tema metodoloogiast — satub äärmisse

relativismi, peab igasugust tõde ainuüksi suhteliseks, loobub marksismi alustrajavatest põhimõtetest, mis moodustavad marksismi revolutsioonilise olemuse.

Marksistlik dialektika paljastab niihästi dogmatismi kui ka revisionismi metafüüsilise olemuse. Tunnustades meie teadmiste suhtelist iseloomu, ei lase dialektika ühelgi teoreetilisel vormelil kivineda ja dogmaks muutuda, nõuab iga üldise tõe konkreetset rakendamist. Ühtlasi lähtub dialektika sellest, et tunnetuse käigus kujunevad ja kogunevad absoluutse tõe kristallid. Nende hulka kuuluvad ka marksismi-leninismi õpetuse alustrajavad printsiibid. Neid võib ja tulebki arendada, rikastada ja konkretiseerida vastavalt ühiskondliku praktika ja teaduse andmetele, kuid neist ei tohi loobuda, sest see oleks tõe reetmine.

4. Praktika kui tõe kriteerium

Selleks et idee või teaduslik teooria võiks ühiskonda teenida, peab ta olema tõene. Et kindlaks teha, kas antud teooria on tõene või väär, tuleb teda kõrvutada tegelikkusega ja selgitada, kas ta vastab tegelikkusele või mitte.

Kuidas aga seda saab teha? See probleem tunnistati põhjendatult üheks kõige raskemaks küsimuseks ja filosoofid ei suutnud kaua leida õiget lähenemisviisi selle lahendamiseks. Nimetatud probleemi läks korda lahendada alles Marxil. Marx mõistis, et igasugused katsed leida tõe kriteeriumi ainuüksi inimese teadvuses ei anna tulemusi. Ta tegi kindlaks, et mõtlemise tõesust, jõudu võib inimene tõestada ainult praktilise tegevuse protsessis.

Tõepoolest, inimesel ei ole oma teadmiste tõesuse kontrollimiseks teist vahendit kui praktika poole pöördumine. Just praktiline tegevus, mis on tunnetuse aluseks ja lõppeesmärgiks, kujutab endast ka kõrgeimat kriteeriumi selle kindlakstegemiseks, millised saavutatud teadmistest on tõesed ja millised väärad. *Tõe kriteerium on praktika.*

Dialektiline materialism käsitab praktikat kui protsessi, milles inimene, materiaalne olend, mõjutab teda ümbritsevat materiaalset tegelikkust. Praktika on kogu inimeste tegevus, mis muudab maailma, kõigepealt nende tootmistegevus ja ühiskondlik revolutsiooniline tegevus.

Tööstuslikus tootmises on kõige levinenumaks teaduslike ja tehniliste ideede praktilise kontrollimise vormiks tehastes läbiviidavad katsetused ja ühtede või teiste masinate, aparaatide, tehnoloogiliste protsesside laiaulatuslik rakendamine.

Teaduslikus uurimistöös esineb praktika sageli *eksperimendi* kujul. Eksperiment tähendab inimese aktiivset vahelesegamist loodusnähtustesse, kus teatud teoreetiliste kaalutluste alusel luuakse kunstlikult tingimused uuritava nähtuse tekkimiseks või lõppemiseks.

Neil juhtudel, kus uuritava objekti — näiteks kinnistähe — vahetu mõjutamine ei ole võimalik, kontrollitakse objekti kohta olemasolevaid kujutlusi sel teel, et nad kõrvutatakse astronoomiliste vaatluste tulemuste kogusummaga, samuti ka antud teadusharuga piirnevate harude (näiteks füüsika) andmetega.

Mõnikord saab uusi ideid kontrollida ka kaudselt, s. t. kõrvutades neid teaduslike teooriate ja seadustega, milledel on juba objektiivsete tõdede iseloom. Inimkonna käsutuses olev teadmiste süsteem võimaldab real juhtumitel teha ilma uute eksperimentideta otsust mõningate ideede kohta. Kui näiteks mingi leiutaja pakub uut „perpetuum mobile" projekti, ei hakka ükski teaduslik asutus kogu maailmas ehitama selle mudelit praktiliseks kontrollimiseks, ei hakka isegi üldse seda projekti läbi vaatama. „Perpetuum mobile" idee on põhimiste loodusseadustega vastuolus, selle idee ekslikkus on silmanähtav, ilma et seda oleks vaja uuesti kontrollida. Oeldu ei tähenda, nagu puuduks antud juhul praktika kriteerium. Ei, praktika kriteerium on ka siin maksev, kuid seda ei kasutata otseselt, vaid vahendatult, varemalt kontrollitud ja kinnitust leidnud tõdede vahendusel, eelmiste põlvkondade teadlaste kogemuste vahendusel.

Praktika on tõe kriteeriumiks ka ühiskonnateaduses. Siin ei mõelda praktika all üksikute isikute tegevust, vaid suurte ühiskondlike rühmade, klasside, parteide tegevust. Üksikisiku praktilisi kogemusi, mis on paratamatult kitsad ja piiratud, ei ole lubatav vastu seada klassi, partei kollektiivsetele kogemustele. Ühiskonnateooriate tõele vastavuse kriteeriumiks võib olla üksnes rahvahulkade tootmistegevus ja praktiline revolutsiooniline tegevus.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kinnitas hiilgavalt Marxi analüüsi kapitalistliku tootmisviisi kohta ja Marxi järeldust, et kapitalismi hukkumine ja sotsialistliku tootmisviisiga asendumine on paratamatu.

Tõstes esile praktilise tegevuse kui tõe kriteeriumi, ei ignoreeri dialektiline materialism sugugi mõtlemise tähtsust. Marx kirjutas, et „kõik müsteeriumid, mis teooriat müstitsismi meelitavad, leiavad oma ratsionaalse lahenduse inimese praktikas ja selle praktika mõistmises".[18] Ideede ja teooriate tõesuse kindlakstegemisel etendab mõtlemine väga tähtsat osa. Praktika kui tõe kriteerium ei ole mõõteriist, mille osuti automaatselt näitab „tõene", „väär". Praktilise tegevusega saavutavad inimesed teatava tulemuse, mille tähendust tuleb veel mõista, lahti mõtestada.

Uue mudeli või leiutise esimene katsetamine võib näiteks anda negatiivseid tulemusi, kuid selle alusel ei saa sugugi alati otsekohe järeldada, et projekt ise on kõlbmatu. Ainult projekti aluseks oleva idee ja kõigi selle realiseerimise tingimuste hoolikas analüüsimine võimaldab saadud tulemust õigesti hinnata.

Praktika ei seisa ühel kohal paigal, ta muutub, areneb, liigub pidevalt edasi. Inimese tegevuse sfäär ja inimese võimalused

ümbritsevasse maailma tungimiseks laienevad järjest. Mõnikord kulub küllaltki palju aega, kuni praktika osutub suuteliseks üht või teist ideed kinnitama. Kuid varem või hiljem leiab tõene idee alati kinnitust. Mõte, et Maa on kerataoline, tekitas pika aja jooksul umbusku ja seda peeti ketserluseks; kuni lõpuks Magalhãesi sõit ümber maailma aastail 1519—1522 tegi kõigile kahtlustele jäädavalt lõpu.

Kui praktika kasvab, areneb, siis järeldub sellest, et ka praktikas võib olla niihästi uut kui ka vana. Seepärast ei ole igasugune praktika veel usaldusväärne tõe kriteerium. Tagurlikult meelestatud inimesed viitavad uute ideede vastu võideldes samuti sageli praktikale, kuid vananenud praktikale. Eesrindlik teooria tugineb eesrindlikule praktikale. Just eesrindlik praktika pakub andmeid teooria tõesuse hindamiseks, annab teadusele uut materjali, virgutab mõtlemist, viib teda edasi.

Nagu suhtelises tões peitub teatav absoluutne sisu, nii ka praktika, mis on igal konkreetsel momendil ajalooliselt piiratud, omab selle kõrval ka püsivat tähtsust, olles inimese ja objektiivse maailma seose alatine ja paratamatu vorm.

Pragmatism kui ärimeeste filosoofia

Kapitalistlikes maades, eriti Ameerika Ühendriikides, on levinud vool, mida nimetatakse „pragmatismiks" (kreekakeelsest sõnast „pragma" — „tegevus, praktika"). Mõned kodanlikud filosoofid püüavad panna pragmatismi marksismiga ühte leeri selle põhjendusega, et pragmatism korrutab alatasa tegevusest ja viitab ideede ning teooriate praktilisele kontrollimisele. Kodanliku propaganda eeskujul hakkasid ka revisionistid marksiste laimama, süüdistades neid pragmatismis.

Tegelikult on marksism lepitamatult vaenulik pragmatismile kui väärale, idealistlikule õpetusele, mis väljendab imperialistliku kodanluse ideoloogiat. Rääkides praktikast ja kujutades ennast „tegevuse filosoofiana", käsitab pragmatism praktikat kodanlik-individualistlikult, subjektivistlikult, võttes aluseks ebateadusliku kujutluse, mille järgi maailm on irratsionaalne, teda pole võimalik tunnetada.

Pragmatismi juhtmõtteks on, et inimene peab tegutsema maailmas, mille kohta ta midagi kindlat teada ei või. Pragmatismi arvates on meid ümbritsev maailm aistingute ja elamuste kaos, millel puudub seesmine ühtsus ja mida pole võimalik ratsionaalselt tunnetada. „Võib-olla," kirjutas James, üks pragmatismi rajajaid, „asume me maailmas niisamuti, nagu kassid ja koerad meie raamatukogudes; nad näevad raamatuid ja kuulevad inimeste kõnet, ei taba aga selles mitte mingit mõtet."[19]

Millest peab siis inimene juhinduma, kui talt on võetud teadmised? James pakub teadmiste asemel alateadlikku irratsionaalset usku, eelkõige religioosseid uskumusi, mis välistavad loogilise mõtlemise.

Teised pragmatistid eesotsas Dewey'ga pakuvad „instrumen-

taalset" ehk „eksperimentaalset loogikat", mis seisab sisuliselt selles, et järeleproovimiste ja vigade meetodi abil püütakse leida antud situatsiooni jaoks kõige sobivamaid käitumise tüüpe. Pragmatistide arvates ei anna mõtlemine teadmisi, ta annab üksnes raskustest väljapääsmise ja edu saavutamise oskuse.

Sellelt seisukohalt väidavad pragmatistid, et teaduslikud mõisted, seadused, teooriad ei ole objektiivse reaalsuse peegeldused, koopiad, vaid üksnes „tegevusplaanid", „tööriistad", „instrumendid" ühtede või teiste eesmärkide saavutamiseks. Kui idee või teooria „töötab" ja võimaldab edu saavutada, siis ta on hea, s. t. tõene; kui aga mitte, siis ta on halb, s. t. väär. Mingit teist tähendust mõistetel „tõene" ja „väär" pragmatismi arvates ei ole.

Religiooni seisukohti peab pragmatism vägagi kasulikeks, järelikult ka tõesteks. Kasulikkuse printsiipi rakendab pragmatism mitte ainult tunnetuse, vaid üldse kõigi vaimse ja praktilise tegevuse vormide käsitlemisel, nii et pragmatistide ellusuhtumist väljendab tegelikult jesuiitide vana juhtmõte „eesmärk pühitseb abinõu".

Eitades ümbritseva maailma objektiivset reaalsust, käsitlevad pragmatistid maailma kui „kogemuse" ebamäärast toormaterjali, mis võtab vastavalt inimeste eesmärkidele igasuguse kuju. Maailm on, nagu nad väidavad, „plastiline", ta on alati selline, milliseks meie oleme ta teinud, ta „talub meelsasti inimeste vägivalda". Ei ole olemas mingeid objektiivseid, „kangekaelseid" fakte, on ainult interpretatsioonid, tõlgitsused, mida me faktidele anname. Kogu tegelikkus on seega muudetud täielikult sõltuvaks subjektist ja tema tahtest.

Niisiis, pragmatismi filosoofia lähtekohaks on moonutatud arusaamine praktikast. Pragmatism puhub inimese tegevuse aktiivse, tahtelise iseloomu ülemäära suureks ja muudab selle reaalsuse aluseks. Tegelikult aga, vastupidiselt pragmatistide väidetele, inimese tegevus ei loo ümbritsevat maailma, vaid ainult muudab, kujundab ümber tegelikkust, mis eksisteerib inimesest sõltumatult. Et inimese teadlik tegevus võiks olla edukas, peab ta tuginema esemete objektiivsete omaduste ja esemeid valitsevate objektiivsete seaduste tundmisele. Tegutsemine ei välista tunnetust, nagu seda arvavad pragmatistid, vaid eeldab tunnetust. Muidugi võib esineda üksikuid juhtumeid, kus inimene saavutab väära idee alusel tegutsedes osalist, ajutist edu. Kuid säärane edu on tavaliselt ainult hetkeline, nagu oli hetkeline hitlerlaste „edu", mis rajanes võltsidel, fašistlikel väljamõeldistel.

Kujutades kogu maailma mingi „plastilise", absoluutselt järeleandliku reaalsusena, sisendab pragmatismi filosoofia ebaõiget mõtet, nagu võiksid inimeste tahe, energia, resoluutsus alati tagada ülesseatud eesmärkide saavutamise, täiesti olenemata objektiivsetest tingimustest ja seadustest.

Pragmatism väljendab eelkõige „energiliste nöörijate" —

finantsmagnaatide ja monopolistide maailmavaadet, kes peavad ennast kapitalistliku maailma kõikvõimsateks isandateks. Ignoreerides objektiivseid fakte, annab pragmatism, oma olemuselt täiesti idealistlik filosoofia, toitu avantüristlikele, agressiivsetele tendentsidele poliitilises mõtlemises ja on „jõupoliitika" teoreetiliseks põhjenduseks. Tunnistamata objektiivset erinevust tõe ja vale vahel, samastades tõe kasuga, kiidab pragmatism heaks põhimõttelageduse ja annab valitsevale klassile võimaluse õigustada igasugust talle kasulikku valet ja igasugust kuritegu. Agressiivsuse, vägivalla ja pettuse õigustamine, mis tuleneb otseselt pragmatismi filosoofia olemusest, vastab kõige reaktsioonilisemate imperialistlike ringkondade huvidele. Mussolini näiteks tunnistas, ja mitte asjatult, et ta on Jamesilt palju õppinud, ja pidas pragmatismi „fašismi nurgakiviks".

Allutades kogu praktilise ja teoreetilise tegevuse otsese kasu saamise kaalutlustele, soodustab pragmatism ühtlasi subjektivistliku, kitsalt ärimeheliku, oportunistliku ellusuhtumise arenemist. Töölisliikumise suhtes rakendatuna tähendab pragmatism pisiülesannete ja „kopika eest võitlemise" propageerimist, perspektiivide kaotamist ja proletariaadi klassihuvide reetmist.

Pragmatismi filosoofia on lepitamatult vaenulik teaduslikule progressiivsele maailmavaatele.

5. Paratamatus ja inimese vabadus

Marksistliku filosoofia suur tähtsus seisneb selles, et ta relvastab töörahvast objektiivse maailma arenemise ja ümberkujundamise seaduste tundmisega. Marksistlik filosoofia kujutab endast võimsat relva, mida töörahvas kasutab kõigist rõhumise vormidest vabanemise, uue, vaba elu loomise eest peetavas võitluses.

Kas aga inimese vabadus on võimalik? Kas inimene suudab saada omaenda saatuse isandaks? Need küsimused erutasid inimesi juba ammust ajast, kuid keegi ei suutnud neile veenvat vastust anda.

Arutades vabaduse küsimust, jõudsid filosoofid mitmesugustele, kuid alati ebaõigetele järeldustele.

Ühed filosoofid asusid fatalismi seisukohale, hakkasid eitama vabadust. Fatalism tunnistab, et kogu inimese tegevus on igaveseks ajaks ette määratud. Religioosne fatalism (muhamedi usus, kalvinismis) väidab, et inimese tahe on ära määratud jumala poolt. Vanad, metafüüsilised materialistid (näiteks Holbach) rääkisid looduse loomulikust paratamatusest, mis pidi nende arvates inimese täielikult aheldama ja temalt tegevusvabaduse ära võtma.

Paljud idealistlikud õpetused, tuletades kogu maailma teadvusest, inimese tahtest, eitavad, vastupidi, looduslikku paratama-

tust. Nad tunnistavad inimese täielikku vabadust, jõudes isegi niikaugele, et kuulutavad absoluutselt kõik meelevaldseks. Säärased filosoofilised vabaduseteooriad esindavad indeterminismi; näitena võib märkida „eksisteerimise filosoofiat", mida käsitlesime eespool.

Marksismieelsete filosoofide hulgas lahendas vabaduse ja paratamatuse probleemi kõige sügavamalt Hegel, kuid seda küsimust, nagu ka kogu oma õpetust, arendas ta idealistlikul alusel. Hegel püüdis vabadust ja paratamatust teineteisega siduda, defineerides vabadust kui tunnetatud paratamatust. Sealjuures aga käsitas ta paratamatust kui absoluutse idee paratamatut arenemist ja vabadus oli tema õpetuse järgi saavutatav ainuüksi vaimu sfääris.

Hegeli ja üldse kõigi idealistide õpetuste põhipuuduseks on asjaolu, et vabadust käsitlevad nad ainult kui vabadust vaimus, teadvuses, minnes täielikult mööda inimese elu reaalsete tingimuste küsimusest. Pealegi räägivad nad alati üksikisiku vabadusest, ignoreerides rahvahulkade vabastamise küsimust.

Dialektiline materialism lahendab vabaduse ja paratamatuse vahekorra küsimuse teaduslikult. Võttes aluseks paratamatuse, tunnistab materialistlik dialektika samal ajal ka inimese vabaduse võimalust. Inimese tõeline vabadus ei seisa mitte kujuteldavas sõltumatuses looduse ja ühiskonna seadustest (niisugust sõltumatust tegelikult olla ei saa), vaid nende seaduste tunnetamises ja sellele tunnetamisele rajatud tegevuses.

Inimesed ei ole üleloomulikud olendid, nad ei saa välja hüpata loodusseaduste raamidest, samuti nagu nad ei saa elada ilma hingamata. Pealegi elavad inimesed ühiskonnas, nad ei saa välja minna ühiskonnaelu seaduste toime sfäärist. Nad ei saa olemasolevaid ühiskondliku arenemise seadusi meelevaldselt likvideerida ega ka uusi seadusi luua.

Kuid inimesed saavad looduse ja ühiskonna seadusi tunnetada. Nende seaduste toime iseloomu ja suunda tundes aga võivad nad neid kasutada oma huvides, panna neid oma teenistusse.

Tõestuseks selle kohta, et loodusseadusi võib ära kasutada, et neid võib panna inimese eesmärke teenima, on kogu tänapäeva tehnika, mis on rajatud loodusseaduste otstarbekale kasutamisele, mitte aga nende ignoreerimisele.

Palju raskem on inimesel toime tulla ühiskonnaelu seadustega, mis on aastatuhandete jooksul kui võõrad, vaenulikud jõud inimest valitsenud. Tööinimene oli orjastatud nii majanduselu stiihiliste seaduste kui ka valitsevate ekspluataatorlike klasside võimu poolt.

Inimese sotsiaalsest orjusest, klassiorjusest vabastamine ja vabaduse saavutamine on pikk ja raske ajalooline protsess. Alles kaasaegsel epohhil on see protsess kiirenenud ja hõlmanud sadadesse miljonitesse ulatuvaid inimhulki, keda marksismi-leninismi õpetus innustab võitlusse kommunismi eest. Kommunistliku ühis-

konna loomine tähendab ühiskonna hüpet paratamatuse riigist vabaduse riiki.

Alludes objektiivsele, inimeste eneste tahtest sõltumatule paratamatusele, on inimesed inimühiskonna aastatuhandeid kestnud arenemise käigus üha enam alistanud stiihilisi loodusjõude ja loonud eeldused oma sotsiaalseks vabanemiseks. See ajalooline protsess allub spetsiifilistele, loodusseadustest erinevatele, sotsiaalsetele seadustele. Nende seaduste, inimühiskonna arenemist suunavate seaduste uurimisega tegeleb marksistlik-leninliku filosoofia spetsiaalne osa — *ajalooline materialism*. Seda me asumegi nüüd käsitlema.

TEINE OSA

MATERIALISTLIK AJALOOKÄSITUS

IV PEATÜKK

AJALOOLISE MATERIALISMI OLEMUS

1. Revolutsiooniline pööre vaadetes ühiskonna kohta

Mis määrab ära ühiskonnakorra, kuidas areneb inimühiskond — see küsimus on ammu köitnud inimeste tähelepanu. Ja mitte ainult sellepärast, et inimesed tahavad saada selget ettekujutust ühiskonnast, milles nad elavad, vaid ka seepärast, et see küsimus on otseselt seotud inimeste elu kõige akuutsemate probleemidega ja puudutab mitmeti inimeste põhilisi huve.

Kas ühiskonnas kehtiv kord on juhuslik või sõltub see mingisugustest nähtamatutest, kuid mõjuvatest põhjustest? Kas ühiskonnakorda on võimalik muuta või on inimesed igavesti sunnitud olemasolevale korrale alluma? Missugused jõud võivad parandada miljonite inimeste saatust, keda käputäis privilegeerituid on aastatuhandeid rõhunud, orjastanud, alandanud? Kas on võimalik saavutada mitte ainult vähemuse, vaid kõikide heaolu ja vabadust? Kui see on võimalik, siis kuidas? Ja kes viib inimkonna sellele ihaldatud eesmärgile? Lõpuks, millises suunas inimkond liigub — kas õitsengu ja progressi või seisaku ja languse suunas?

Neile küsimustele on püüdnud vastata kõigi aegade ja rahvaste mõtteteadlased. Kuid paljude sajandite jooksul lükati nende teooriad alati ümber, kusjuures ümberlükkajaks ei olnud ainult teiste teadlaste kriitika, vaid ka aja kriitika — kogu ajaloo arenemiskäik. Ühiskonna uurimise valdkonnas osutus tõele vastavate teadmiste juurde viiv tee eriti raskeks ja pikaks.

Asi on selles, et ühiskondlik elu on märksa keerukam kui looduse arenemine. Meie vahetu vaatluse piirides korduvad loodusnähtused suhteliselt korrapäraselt, regulaarselt, ja see kergendab nende olemuse mõistmist. Ühiskonna elus aga on niisugust regulaarsust, korduvust hoopis raskem tabada. On loomulik, et juba iseenesest see asjaolu raskendab ühiskonna elu tunnetamist, takistab selles kindla seaduspärasuse märkamist.

Väiksema tähtsusega ei ole ka teine erinevus. Looduses on meil tegemist impersonaalsete, stiihiliste jõudude toimega. Ühis-

konna ajaloos tegutsevad inimesed, kel on teadvus ja tahe ning kes alati taotlevad mingeid eesmärke. Ühiskondlike nähtuste esialgsel käsitamisel näib, et peamiseks ülesandeks on välja selgitada need motiivid, mis stimuleerivad inimeste tegevust: kui saadakse teada, milliseid eesmärke see või teine tegelane endale seadis, siis ongi selge, miks ta tegutses nii, aga mitte teisiti. Kuid niisugune psühholoogiline ühiskonnakäsitus, mis domineeris marksismieelses sotsioloogias ja mis tänapäevalgi valitseb kodanlikes ühiskonnateooriates, on pealiskaudne, puudulik.

Iga inimene juhindub oma tegevuses muidugi teatavatest motiividest, taotleb teatavat eesmärki. Kuid esiteks tekib küsimus, miks selle või teise inimese juures ilmnesid just need, mitte aga mingid muud motiivid ja eesmärgid. Ja teiseks, isegi pealiskaudne tutvumine ajalooga näitab, et erinevate inimeste eesmärgid ja huvid, järelikult ka nende teod on alati üksteisega kokku põrganud ning selle kokkupõrke lõpptulemus — ajalooline sündmus — erineb oluliselt sellest, mida iga sellest sündmusest osavõtja taotles.

Nii arvasid paljud 1789.—1794. a. Prantsuse revolutsiooni tegelased, et nad seavad sisse mõistuse ja igavese õigluse riigi, loovad ühiskonna, mis on rajatud loomulikule võrdsusele ja inimeste vääramatuile õigustele. Üsna varsti aga selgus, et tegelikult puhastasid nad teed vaid kodanluse klassivõimule. Endise, feodaalide ja pärisorjade ebavõrdsuse asemele tuli uus ebavõrdsus — kodanluse ja tööliste ebavõrdsus.

Oma vahetute huvide rahuldamist taotledes ei võinud inimesed tavaliselt ette näha oma tegutsemise ühiskondlikke tagajärgi; see asjaolu muudab ühiskonna ajaloo samasuguseks stiihiliseks protsessiks nagu seda on looduse ajalugu. Seda vastuolu iga üksiku inimese teadliku tegevuse ja kogu ühiskonna arenemise stiihilise iseloomu vahel märgati ammu enne Marxi. Kuid teadlased ei suutnud seda vastuolu õigesti seletada. Konkreetset ajaloo käiku uurides ei jõudnud nad kaugemale oletuste tegemisest üksikute ajalooliste tegelaste eesmärkide ja motiivide kohta ning muutsid seega ajalooprotsessi juhuslike nähtuste kaoseks. Need teadlased aga, kes püüdsid käsitleda ajalugu kui paratamatusele alluvat protsessi, langesid õige pea fatalismi positsioonidele, hakkasid käsitlema ajalugu kui mingisuguse inimeste tegevuse suhtes välise ja seda tegevust määrava jõu (jumala, „absoluutse idee", „maailmamõistuse" jne.) mõju tulemust.

Idealistlikku ajalookäsitust, mille toiteallikaks on ühiskonna arenemise keerukas iseloom, toetasid aktiivselt ekspluataatorlikud klassid, kes on huvitatud sellest, et majandusliku ja sotsiaalse ebavõrdsuse, ühtede rikkuse ja võimu, teiste vaesuse ja õigusetuse tõelisi põhjusi varjata. Ekspluataatorlike klasside jõupingutuste tagajärjel avaldavad idealistlikud vaated ühiskonna küsimuses inimestele tänapäevalgi mõju ning need vaated on kapitalistlikes maades laialdaselt levinud.

Selleks et seletada, millest on tingitud inimeste ideed, arvamused ja teadlik tegevus, oli vaja põhjalikku, revolutsioonilist pööret suhtumises ühiskondlike nähtuste uurimisse. See pööre sai võimalikuks alles pärast seda, kui oli võidule pääsenud kapitalism, mis paljastas klassivõitluse materiaalsed, majanduslikud juured, ning ühtlasi ka pärast seda, kui ajaloo areenile oli ilmunud töölisklass — esimene klass ajaloos, kes, nagu seda näidatakse allpool, ei karda ühiskonna järjekindlalt teaduslikku seletamist ja on sellisest seletamisest otseselt huvitatud.

Üksnes niisugustes ajaloolistes tingimustes sai võimalikuks see tõeline kangelastegu teaduse alal, mille panid toime Marx ja Engels, kes laiendasid dialektilise materialismi ühiskonna ja ühiskonna ajaloo uurimisele ning lõid ühiskonna üldiste arenemisseaduste teadusliku teooria. Selleks teooriaks on *ajalooline materialism, materialistlik ajalookäsitus.*

Pööre, mille Marx ja Engels ühiskonnateaduses teostasid, väljendus kõigepealt selle tõestamises, et ühiskonnas ei ole mitte mingisuguseid saladuslikke, üleloomulikke jõudusid ja et inimesed ise on oma ajaloo loojad. Sellega anti surmahoop igasugustele müstilistele vaadetele ühiskonna küsimuses ning näidati kätte tee ajaloo käsitamiseks loomuliku protsessina, mis ei nõua mingisugust vahelesegamist väljastpoolt.

Teisest küljest tegi marksism kindlaks, et inimesed loovad oma ajalugu mitte meelevaldselt, vaid nende objektiivsete, materiaalsete tingimuste alusel, mis eelmised põlvkonnad on neile pärandanud. Sellega anti surmahoop voluntarismile ja subjektivismile ning näidati kätte tee ajaloo käsitamiseks seaduspärase protsessina.

Ajaloolise materialismi põhiteesi sõnastas Marx järgmiselt: „Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid, vastupidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse." Teiste sõnadega, olemine, materiaalne elu on ka ühiskonnas, samuti nagu looduses, vaimuelu, teadvuse suhtes primaarne, määrav.

Siinjuures peetakse muidugi silmas mitte üksikute inimeste, vaid suurte rühmade — klasside, sotsiaalsete kihtide ja lõpuks kogu ühiskonna olemist ja teadvust, s. t. mitte individuaalset, vaid ühiskondlikku olemist ja ühiskondlikku teadvust.

Marksism käsitab ühiskondlikku teadvust kui antud ühiskonna poliitiliste ja õiguslike teooriate, religioossete, filosoofiliste ja moraalsete vaadete kogusummat. Peale selle kuuluvad ühiskondlikku teadvusse ühiskonnateadus, kunst ja ühiskonna psühholoogia (sotsiaalsed tunded, meeleolud, tavad jne.). Ühiskondlik olemine aga on ühiskonna materiaalne elu kogu oma keerukuse ja vastuoludega.

Mida siis konkreetselt mõistetakse ühiskonna materiaalse elu all, mis, nagu seda on kindlaks teinud ajalooline materialism, määrab ära kogu ühiskonna ilme, ühiskonnakorra, ühiskonna vaated ja asutused?

2. Tootmisviis kui ühiskonna elu materiaalne alus

Ühiskonna materiaalse elu hulka kuulub kõigepealt inimeste töö, tootmistegevus, mille eesmärgiks on inimeste eluks vajalike esemete ja hüvede — toidu, riietuse, elamute jne. — tootmine. See tegevus on igavesti eksisteeriv looduslik paratamatus, ühiskonna olemasolu hädavajalik tingimus. Nagu ütleb Engels, peavad inimesed, enne kui tegelda poliitika, teaduse, kunsti, religiooniga jne., sööma, jooma, omama elamuid ja riietuma.[1]

Tootmisprotsessi looduslik-materiaalseteks eeldusteks on ühelt poolt geograafiline keskkond, teiselt poolt aga rahvastik. Kuigi need looduslik-materiaalsed tingimused avaldavad ühiskonna arenemiskäigule olulist mõju, seda arengut kiirendavad või aeglustavad, ei ole nad siiski ajalooprotsessi põhialuseks. Ühes ja samas looduslikus keskkonnas võib eksisteerida erinev ühiskonnakord, rahvastiku tihedus aga ei etenda erinevates ajaloolistes tingimustes ühesugust osa. Erinevalt loomadest, kes passiivselt kohanduvad väliskeskkonnaga, mõjutab inimene väliskeskkonda aktiivselt, hankides eluks vajalikke materiaalseid hüvesid töö abil, mis eeldab spetsiaalsete riistade kasutamist ja valmistamist.

Ühiskond ei saa neid tootmisriistu meelevaldselt valida. Iga uus põlvkond leiab ellu astudes eest need tootmisriistad, mis on loodud eelnenud põlvkondade tööga, ning toodab nende riistade abil, neid vaid järkjärguliselt täiustades ja muutes. Ühiskond ei saa neist tootmisriistadest loobuda ja hakata nende asemel kasutama möödunud aegade tööriistu: traktori asemel puusahka, masinatele rajatud tehaste asemel primitiivset keskaja käsitöölise töökoda, sest see tähendaks kui mitte kogu ühiskonna, siis ometi enamiku ühiskonnaliikmete hukkumist selle tõttu, et ei jätku materiaalseid hüvesid, mis on vajalikud suurenenud rahvastiku eluks.

Ühtlasi valitseb nende tootmisriistade arenemises teatav järjekestvus. Näiteks ei saanud inimkond kivikirvelt otsekohe üle minna aatomi-elektrijaamale. Iga uut täiustust ja leiutust on võimalik teha üksnes eelmiste alusel, antud maa või mõne teise, eesrindlikuma maa elanike järkjärguliselt omandatavaile tootmiskogemustele, töövilumusele ja teadmistele tuginedes.

Kuid tööriistad ei funktsioneeri omaette. Tootmisprotsessis etendavad peaosa inimesed, töötajad, kes tänu teatavaile tootmisalastele oskustele ja kogemustele neid tööriistu loovad ja tegevusse rakendavad.

Tootmisriistad, töövahendid, millega luuakse materiaalseid hüvesid, ja inimesed, kes teatavatele tootmiskogemustele tuginedes teostavad tootmisprotsessi, moodustavad ühiskonna *tootlikud jõud.*

Kuid ühiskonna materiaalne elu ei piirdu ainult tootlike jõududega.

Tootmisega ei tegele isoleeritud inimene, mingi Robinson tühjal saarel. Tootmisel on alati *ühiskondlik* iseloom. Inimesed, kas nad seda tahavad või mitte, on materiaalsete hüvede tootmise protsessis nii või teisiti omavahel seotud ning iga tootja töö muutub ühiskondliku töö osaks.

Juba ajaloo koidikul pidid inimesed ühinema selleks, et ellu jääda, kõige primitiivsemate tööriistade abil elatusvahendeid hankida, metsloomade, loodusjõudude jne. vastu võidelda. Sedamööda, kuidas arenes ühiskondlik tööjaotus, muutus ühtede inimeste sõltuvus teistest inimestest järjest suuremaks. Kui näiteks tekkis käsitöö, hakkasid talupojad sõltuma käsitöölistest, käsitöölised hakkasid sõltuma üksteisest ja talupoegadest jne. Järelikult osutuvad tootjad omavahel seotuks mitmekülgsete vastastikuste suhetega.

Need vastastikused suhted ei piirdu ainult erinevates tootmisharudes töötavate tootjate vahel valitsevate sidemetega. Tootlike jõudude teataval arenguastmel, nagu näeme allpool, jäävad vahetud tootjad ilma kõigist või põhilistest tootmisvahenditest ning need tootmisvahendid muutuvad ühiskonna väheste liikmete omanduseks. Nüüd ei saa tootjad ja tööriistad ühineda ja tootmisprotsess ei saa alata enne, kui tootmisvahendite valdajad ja tootjad omavahel teatavatesse suhetesse astuvad. Suhted, mis inimeste vahel tootmise käigus kujunevad, muutuvad *klasside* suheteks — suurte inimrühmade suheteks, kelledest ühed on tootmisvahendite omanikud ja omastavad teiste töö vilja, teised aga on tootmisvahenditest täiesti või osaliselt ilma jäetud ja on sunnitud esimeste kasuks töötama. Kapitalistlikus ühiskonnas näiteks kapitalistide klass tööd ei tee, kuivõrd aga tema omanduses on vabrikud, tehased, raudteed, saab ta endale võtta tööliste töö vilja. Mis puutub töölistesse, siis nemad, kas nad seda tahavad või mitte, saavad endale elatusvahendeid teenida ainult nii, et nad müüvad oma tööd kapitalistile, sest neil endil tootmisvahendeid ei ole.

Suhteid, millesse inimesed materiaalsete hüvede tootmise käigus astuvad, nimetasid Marx ja Engels *tootmissuheteks*. Neid nimetatakse ka majanduslikeks, varanduslikeks suheteks, sest nende suhete iseloom oleneb sellest, kelle omanduseks on tootmisvahendid.

Inimeste tootmissuhted eksisteerivad väljaspool inimeste teadvust ja selles mõttes on nad materiaalse iseloomuga. Tootmissuhete iseloomu määrab tootlike jõudude arengutase ja iseloom. Majanduslikud suhted, mis olid omased näiteks orjapidamisele, ei oleks olnud võimalikud ürgühiskonnas. Esiteks oli siin tööriistade (kaigas, kivikirves) valmistamine niivõrd lihtne, et praktiliselt võis neid teha igaüks, ning seetõttu ei olnud tööriistade eraomandus võimalik. Teiseks aga ei saanud keegi teisi töötegijaid ekspluateerida, sest tolleaegse tööviljakuse juures tootsid inimesed vaid niipalju, et neil vaevalt jätkus enda elata-

miseks, ning parasiitlike klasside ülalpidamine oli füüsiliselt võimatu.

Juba sellest näitest ilmneb, et need suhted, millesse inimesed tootmisprotsessis astuvad, ja tootlikud jõud ei eksisteeri üksteisest isoleeritult, vaid teatavas ühtsuses. Seda tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsust väljendab ajalooline materialism *tootmisviisi* mõistega.

Kuidas tootmine areneb

Kuna tootmisviis moodustab ühiskonna elu materiaalse aluse, siis on ühiskonna ajalugu kõigepealt tootmise arenemise ajalugu, tootmisviiside ajalugu, mis seoses tootlike jõudude kasvuga üksteist asendavad.

Kuidas see arenemine siis toimub? Mis teda edasi viib?

Faktid näitavad, et tootmise arenemise allikaid tuleb otsida mitte väljastpoolt tootmist, vaid tootmisest enesest. Seda rõhutas Marx, kui ta defineeris ajalugu kui inimeste „isearenevat ühiskondlikku olekut".[2]

Tööprotsessis mõjutavad inimesed välisloodust ja muudavad seda. Kuid loodust mõjutades muutuvad nad ühtlasi ka ise: omandavad tootmiskogemusi, töövilumust, teadmisi ümbritseva maailma kohta. Kõik see võimaldab tööriistu ja nende kasutamise võtteid täiustada, uusi tööriistu leiutada, tootmisprotsessis neid või teisi täiustusi rakendada. Iga niisugune täiustus või leiutus toob aga enesega kaasa uusi täiustusi, kutsudes mõnikord tehnikas ja tööviljakuses esile tõelise murrangu.

Kuid tootmiseks on tingimata vaja, nagu juba märgitud, teatud suhteid mitte ainult inimese ja looduse vahel, vaid ka tootmisest osavõtvate inimeste eneste vahel. Need suhted avaldavad omakorda mõju tootlike jõudude arenemisele. Nad määravad ära need stiimulid, mis juhivad vahetute tootjate ja tööriistu omavate klasside tegevust. Tootmissuhetest sõltuvad iga tootmisviisi majandusseadused, töötajate elu- ja töötingimused ning muud tegurid, mis mõjutavad tootlike jõudude arenemist.

Tootlike jõudude ja tootmissuhete vastastikune toime

Tootmisviisis avalduv tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsus ei välista sugugi nendevahelisi vastuolusid.

Nende vastuolude tekkimise põhjused peituvad selles, et tootmisviisi mõlemad elemendid — majanduslikud suhted ja tootlikud jõud — arenevad erinevalt. Tehnika, inimeste tootmisalane vilumus ja töökogemused — ükskõik, kas võtame kogu ajaloo või ühe, üksiku tootmisviisi — kasvavad üldjoontes enam-vähem pidevalt. Tootlikud jõud on tootmise kõige revolutsioonilisem, kõige liikuvam element.

Mis puutub tootmissuhetesse, siis nad muutuvad antud tootmisviisi olemasolu vältel ühel või teisel määral, kuid need muutused ei puuduta tootmissuhete olemust. Nagu allpool näeme, erineb tänapäeva riiklik-monopolistlik kapitalism märgatavalt XIX sajandi kapitalismist. Kuid kapitalistlike tootmissuhete

alus — tootmisriistade ja -vahendite eraomandus — on jäänud samaks, järelikult on jäänud jõusse ka kapitalismi põhilised seadused. Varanduslike suhete põhjalikel muutustel on tingimata hüppe, pidevuse katkemise iseloom, mis tähendab vanade tootmissuhete *likvideerimist* ja nende asendamist uute tootmissuhetega, s. o. uue tootmisviisi tekkimist.

Siit selgub, miks kõigi sotsialismi ajastule eelnenud tootmisviiside ajaloos on varanduslike suhete ja tootlike jõudude iseloomu omavaheline vastavus ainult mööduv, ajutine. Tavaliselt esineb see vastavus tootmisviisi arenemise algetapil, kui pääsevad võidule tootlike jõudude antud arenguastmele vastavad uued tootmissuhted. Pärast seda aga ei lõpe tehnika arenemine, tööalase vilumuse, töökogemuste ja teadmiste omandamine, vaid see kõik muutub tavaliselt endisest kiiremaks. Selles väljendub kujukalt tootmissuhete positiivne mõju tootlike jõudude arenemisele. Kui varanduslikud suhted vastavad tootlike jõudude iseloomule, toimub see arenemine suhteliselt sujuvalt ja takistamatult.

Kuid varanduslikud suhted ise ei saa oma arenemises pidevalt järgneda arenevatele tootlikele jõududele. Kui need suhted on klassiühiskonnas kord tekkinud, siis fikseeritakse nad juriidiliselt ja poliitiliselt omanduse vormides, seadustes, klasside poliitikas, riigis ja muudes asutustes.

Sedamööda, kuidas tootlikud jõud arenevad, hakkab tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel paratamatult arenema mittevastavus, mis lõpuks kasvab üle konfliktiks, sest iganenud tootmissuhted takistavad tootlike jõudude edasiarenemist.

Feodaalühiskonna varanduslikud suhted, mis põhinesid sellel, et maa ja selle külge kinnistatud talupojad olid feodaali omanduseks, vastasid omal ajal ühiskonna käsutuses olnud tootlikele jõududele ja soodustasid seepärast tootlike jõudude arenemist. Kuid uuel ajajärgul, kus tormilises tempos hakkas arenema tööstus (manufaktuur, seejärel aga masinatele rajatud tööstus), olukord muutus: pärisorjus muutus tööstuse kasvu pidurdavaks teguriks. Tööstus vajas töötajaid, kes ühest küljest oleksid isiklikult vabad ja kellel teisest küljest ei oleks oma tootmisvahendeid, nii et nälg ajaks neid vabrikutesse ja tehastesse, kapitalisti orjusesse. Tootmissuhete mittevastavusest tootlikele jõududele annab kujukalt tunnistust ka tänapäeva kapitalism. See mittevastavus avaldub laastavates kriisides, sõdades, majanduse arenemise tempo aeglustumises jne.

Tootmissuhete ja tootlike jõudude konflikt toob kaasa vastuolude teravnemise ühiskonna elu mitmesugustel aladel ja kõigepealt klassivastuolude teravnemise, sest ühtede klasside huvid on seotud vanade, teiste klasside huvid aga uute, kujunevate varanduslike suhetega.

Ühiskonnal ei ole võimalik tagasi pöörata nende tootlike jõudude juurde, mis vastaksid iganenud tootmissuhetele; see ei ole võimalik isegi siis, kui võimulolevad klassid aru saaksid, et

nende ainus pääsemisvõimalus peitub niisuguses tagasipöördumises. Konflikt lahendatakse varem või hiljem teisel, ainsal võimalikul teel: toimub vanade tootmissuhete revolutsiooniline likvideerimine ja nende asendamine uute tootmissuhetega, mis vastavad kasvanud tootlike jõudude iseloomule ja nende arenemise vajadustele. Tekib uus tootmisviis. Algab uus arengutsükkel, mis teeb läbi samasugused etapid ning mis antagonistlikus klassiühiskonnas lõpeb jällegi vana tootmisviisi hukkumise ja uue tootmisviisi tekkimisega.

3. Baas ja pealisehitus

Nagu nägime, määrab tootlike jõudude olukord inimeste tootmissuhete iseloomu, s. t. ühiskonna majandusliku korra. See majanduslik kord on omakorda *baasiks* (vundamendiks, aluseks), millel tekivad mitmesugused ühiskondlikud suhted, ideed ja asutused. Ühiskondlikud ideed (poliitilised, õiguslikud, filosoofilised, religioossed jne.), asutused ja organisatsioonid (riik, kirik, poliitilised parteid jne.), mis tekivad antud baasil, moodustavad ühiskonna *pealisehituse*. Baasi ja pealisehituse teooria seletab, kuidas nimelt tootmisviis määrab lõppkokkuvõttes ära kõik ühiskondliku elu küljed, ja näitab antud ühiskonna majanduslike suhete seost ühiskonna kõigi muude suhetega.

Igal ajalooliselt antud ühiskonnal on oma spetsiifiline baas ja sellele vastav pealisehitus.

Valitsevast omanduse vormist sõltub ühiskonna sotsiaalne kihinemine, ühiskonna klassikoosseis, see aga määrab omakorda ära poliitiliste asutuste ja õiguslike normide iseloomu. Sotsialismi tingimustes on monarhia mõeldamatu, üldine valimisõigus aga oleks olnud võimatu orjanduslikus ühiskonnas. Nagu allpool näeme, eeldavad feodaalsed tootmissuhted seda, et talupoeg sõltub maaomanikust mitte ainult varanduslikult, vaid ka isiklikult (pärisorjus). Feodaalõiguses avaldub see talupoegade ja feodaalide juriidilise ebavõrdsuse kujul: feodaalmõisnik võis mitte ainult talupoja tööd omastada, vaid ka igati tema ellu vahele segada, talupojal aga ei olnud mingeid õigusi.

Kapitalistlikele tootmissuhetele üleminek tõi endaga kaasa muutusi ka õiguslikes suhetes. Otsese sundimise ja isikliku sõltuvuse asendamine „näljadistsipliiniga" leidis juriidilise väljenduse selles, et seaduse ees on tööline ja kapitalist formaalselt üheõiguslikud. Kuna aga kodanlik õigus rajaneb eraomanduse süsteemil, siis tema poolt väljakuulutatud inimeste üheõiguslikkus sisuliselt võttes üksnes fikseerib varakate klasside valitseva seisundi. Niisiis, poliitilised ja õiguslikud suhted tulenevad majanduslikest suhetest ning on neist sõltuvad.

Sama tuleb öelda ka filosoofiliste, religioossete, moraalsete, kunstiliste ja muude ühiskondlike ideede ja kujutluste kohta. On

näiteks teada, et ürgaegses ühiskonnas eri hõimude vahel peetud sõdades vangi langenud inimesed tapeti, mõnikord aga ka söödi ära. Hiljem hakati vange orjadeks muutma. Mispärast siis ühiskonna kombed selliselt „leebemaks muutusid"? Just seepärast, et tööviljakuse kasvu tõttu sai võimalikuks võõra töö omastamine, ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt. Sellel majanduslikul alusel tekkisidki uued tavad, uued vaated, mis on omased orjanduse ajajärgule.

Niisamuti toovad ka sotsialismi ajal tootmissuhetes toimuvad muutused endaga kaasa põhjaliku pöörde ühiskonna liikmete vaadetes, moraalis, käitumise normides. Kapitalismi ajal peetakse spekuleerimist samasuguseks elukutseks nagu näiteks arsti või advokaadi elukutse; paremal juhul seda küll reglementeeritakse (suurte spekulantide huvides, väikeste spekulantide kahjuks), kuid spekulatsioon on alati seaduslik tegevus nagu asutusedki, mis seda tegevusala teenindavad (näiteks börs). Ühiskonnas, kus võõra töö ekspluateerimine on legaliseeritud ning kõige suuremaks väärtuseks, kõigi vooruste mõõdupuuks on raha, ei saagi see teisiti olla. Sotsialismi tingimustes aga mõistab ühiskond niisuguse tegevuse mitte ainult moraalselt hukka, vaid see on ka seadusega karistatav.

Sellest faktist, et baas määrab pealisehituse, järeldub, et baasi — tootmissuhete — vahetumine toob endaga alati kaasa ka pealisehituse vahetumise, põhjalikud muutused riigi, õiguse, poliitiliste suhete, moraali, ideoloogia valdkonnas. Pealisehitus avaldab omakorda mõju tootmissuhetele, võib nende vahetumist pidurdada või kiirendada. On näiteks selge, et kaasaja kodanluse poliitilised asutused (esmajärjekorras riik), õigus ja ideoloogia etendavad tähtsat osa kapitalistliku omanduse kaitsmisel, pidurdavad juba ammu edasilükkamatuks saanud küsimuse lahendamist — kapitalistliku omanduse asendamist sotsialistliku (ühiskondliku) omandusega.

Iga klassiühiskonna pealisehituses on valitsevateks ideedeks ja asutusteks valitseva klassi ideed ja asutused. Nende kõrval aga kuuluvad pealisehitusse ka rõhutud klasside ideed ja organisatsioonid, mis aitavad neil klassidel võidelda oma huvide eest.

Näiteks see fakt, et kodanlik ühiskond on lõhenenud töölisteks ja kapitalistideks, peegeldub varem või hiljem nii ühtede kui ka teiste teadvuses. Selle tulemuseks on, et kodanluse klassiideoloogia ja tema organisatsioonide — riigi, poliitiliste parteide, trükisõna jne. — kõrval tekivad ja arenevad ühiskonnas töölisklassi ideoloogia ja organisatsioonid. Töölised mõistavad varem või hiljem, et nad moodustavad omaette klassi, nad hakkavad aru saama sellest, et neil on oma ühised huvid ning et nende huvid on kapitalistide huvidega vastuolus. Klassihuvidest arusaamine viib selleni, et töölised hakkavad ühinema ühiseks võitluseks kapitalistide vastu. Töölisklassi eesrindlik osa ühineb poliitilisse

parteisse, tekivad ametiühingud ja teised töötajate massiorganisatsioonid. Need suhted, mis ühendavad proletaarlasi klassiorganisatsioonidesse — poliitilisse parteisse, ametiühingutesse — on juba sellised suhted, mis enne kujunemist on läbi käinud inimeste teadvusest; töölised astuvad parteisse teadlikult, ideelistel motiividel ja omal tahtel. Tööliste hulgas areneb klassisolidaarsus, oma moraal, mis on vastupidine valitsevale kodanlikule moraalile.

Nii kerkib klassisuhete reaalsel baasil mitmesuguste maailmavaadete, sotsiaalsete tunnete, poliitiliste ning muude organisatsioonide ja asutuste püramiid — kõik see, mida hõlmab pealisehituse mõiste.

Üheski ühiskonnas ei ole tema eri külgede — tootlike jõudude, majanduse, poliitika, ideoloogia jne. kombinatsioon juhuslik. Ei saa olla niisugust ühiskonda, kus näiteks kapitalismi ajajärgu tootlike jõududega oleks kokku sobitatud feodaalsed tootmissuhted, nende kohal aga kerkiks orjanduslik ideoloogia.

Tootlike jõudude iseloomust ja nende arengutasemest tulenevad need suhted, millesse astuvad inimesed tootmisprotsessis, tootmissuhted aga moodustavad baasi, mille alusel omakorda välja kujuneb teatav poliitiline ja ideoloogiline pealisehitus. Seepärast kujutab iga ühiskond endast terviklikku organismi, niinimetatud *ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni*, s. o. teatavat kindlat ajaloolist ühiskonna tüüpi temale omase tootmisviisi, baasi ja pealisehitusega.

Ühiskondlik-majandusliku formatsiooni mõistel on kogu ühiskonnateaduse seisukohalt väga suur tähtsus. See mõiste võimaldab aru saada, miks kõik rahvad käivad konkreetsete detailide ja iseärasuste suurest mitmekesisusest hoolimata läbi põhiliselt ühesuguse tee. Iga rahva ajalugu sõltub ju lõppkokkuvõttes tootlike jõudude arengust, mis allub ühtedele ja samadele sisemistele seadustele. Ühiskond areneb ühiskondlik-majanduslike formatsioonide järjekindla, seaduspärase vahetumise teel, kusjuures progressiivsema formatsiooni tingimustes elav rahvas näitab teistele rahvastele nende tulevikku, samuti nagu viimased näitavad esimesele tema minevikku.

Õpetus ühiskondlik-majanduslikest formatsioonidest kisub maha müstilised katted inimkonna ajaloolt, teeb selle arusaadavaks ja tunnetatavaks. „Kaos ja meelevaldsus, mis seni olid valitsenud ajaloo ja poliitika käsituses, asendusid hämmastavalt tervikulise ja harmoonilise teadusliku teooriaga, mis näitab, kuidas ühiskondliku elu ühest formatsioonist tootlike jõudude kasvu tagajärjel areneb teine, kõrgem formatsioon . . .“ (V. I. Lenin).[3]

4. Ajalugu kui ühiskondlik-majanduslike formatsioonide arenemine ja vahetumine

Ajalooline materialism ei sunni ajaloole peale eelarvamuslikke skeeme, ei püüa mineviku ja oleviku sündmusi vägivaldselt sobitada oma järeldustega. Vastupidi, ajalooline materialism ise kujutab endast ajaloo teaduslikku üldistust.

Kindlatele teaduslikele andmetele mineviku kohta rajaneb ka see järeldus, et inimkonna ajalugu kujutab endast ühiskondlik-majanduslike formatsioonide järjestikust vahetumist. Inimkond on üldse läbinud neli formatsiooni: ürgkogukondliku, orjanduslikku, feodaalse ja kapitalistliku formatsiooni ning elab praegu ajastul, kus toimub üleminek järgmisele, kommunistlikule formatsioonile, mille esimest faasi nimetatakse sotsialismiks.

Millised on nende formatsioonide tootlike jõudude ja tootmissuhete peamised iseärasused? Mis suunas on arenenud iga ülalmainitud formatsiooni baasil, tootmissuhetel kerkiv poliitiline ja ideoloogiline pealisehitus?

Allpool püüame neile küsimustele vastata, kusjuures puudutame muidugi ainult ühiskondlik-majanduslike formatsioonide kõige üldisemaid jooni ja jätame kõrvale üksikasjad, teisejärgulised iseärasused ja spetsiifilised jooned, mille poolest iga maa ja iga epohhi ajalugu on väga rikas.

Ürgkogukondlik kord

Ürgkogukondlik kord oli ajalooliselt esimene ühiskonnavorm, mis tekkis pärast seda, kui inimene, omandanud pikaajalises töö protsessis need omadused, mille poolest ta kõigist teistest elusolevustest erineb, eraldus loomariigist.

Ürgkogukondliku korra algastmeil olid inimkonna käsutuses ainult väga primitiivsed tööriistad: kaigas, kivikirves, kivinuga, kivist otsaga oda; hiljem leiutati vibu ja nooled. Ainsaks jõuallikaks, mida tol ajal kasutati, oli inimese lihaste jõud.

Tootlike jõudude arengutasemele vastasid ka inimestevahelised tootmissuhted. Tolleaegsete tööriistadega oli üksipäini võimatu loodusjõudude vastu võidelda ja endale elatusvahendeid muretseda. Ainult ürgkogukonna kõigi liikmete ühine töö (ühine jahipidamine, kalapüük jne.), nende solidaarsus ja üksteise vastastikune abistamine võimaldasid neil vajalikke elatusvahendeid hankida. Ühine töö tõi endaga kaasa tootmisvahendite ühisomanduse, mis tol ajastul moodustas inimeste tootmissuhete aluse. Kõik kogukonna liikmed olid tootmisvahendite suhtes ühesuguses olukorras, keegi ei saanud kogukonna teisi liikmeid tootmisvahenditest ilma jätta, tootmisvahendeid oma eraomanduseks muuta.

Kuna eraomandust ei olnud, ei saanud olla ka ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt. Primitiivsed tööriistad andsid isegi ühise kasutamise tingimustes inimestele niivõrd vähe elatusvahendeid, et igaüks suutis hädavaevalt ainult ennast

toita. Ülejääki, mida oleks võidud tootjalt ühiskonna teiste liikmete kasuks ära võtta, lihtsalt ei olnud. Kuna ei olnud võõra töö ekspluateerimist, siis ei olnud vajadust ka erilise sundimisaparaadi järele. Lihtsaid ühiste asjade juhtimise funktsioone teostati kas kollektiivselt või siis anti see kogukonna auväärsemate ja suuremaid kogemusi omavate liikmete kätte.

Järelikult on ürgkogukondliku formatsiooni iseärasused tingitud tootmise madalast arengutasemest, inimese jõuetusest hirmuäratava looduse ees. Tol ajastul eksisteerivad inimeste teadvuses lapsikult naiivsed religioossed kujutlused, inimesed on pimesi traditsioonide ja tavade võimuses. Kogu maailm piirdub antud hõimuga. Kõik, mis asub väljaspool hõimu, on väljaspool seadust. Hõimude vahel puhkeb veriseid sõdu. Kuigi ürgkogukondlik kord on vaba moonutustest ja vastikutest joontest, mida ühiskonnale ja inimestele tõi hiljem ekspluateerimiskord, ei ole ta sugugi inimkonna „kuldne ajastu".

Aja jooksul jõuab ürgkogukondlik kord oma lagunemise ajajärku. Ürgaegse ühiskonna lõpliku hukkumise põhjused peituvad tootlike jõudude arengus. Järk-järgult õpivad inimesed tundma metallide sulatamise saladust. Metallist tööriistad tõrjuvad välja kivist ja puust tehtud tööriistad. Hakkavad levima metallhõlmaga ader, metallkirved, pronksist ja rauast noole- ja odaotsad jne. Tootlike jõudude — tööriistade ning töötajate tootmisvilumuse ja -kogemuste arenemine — toob kaasa tõsised ühiskondlikud muutused. Tekib ühiskondlik tööjaotus: põllundus ja karjandus, hiljem ka käsitöö muutuvad tootmistegevuse omaette liikideks. Hakkab arenema töö produktide vahetus, algul hõimude vahel, pärastpoole ka kogukonna raamides. Järk-järgult kaob vajadus kogu kogukonna ühise töö järele. Hõim, sugukond laguneb perekondadeks, kusjuures iga perekond muutub iseseisvaks majanduslikuks üksuseks. Töö eraldub, tekib eraomandus, tekib ka ekspluateerimise võimalus — tootmine on juba niivõrd arenenud, et inimtööjõud on hakanud tootma rohkem kui on vaja ainult töötaja enese hädavajalikuks ülalpidamiseks.

Inimesed täiustasid tööriistu ja arendasid töövilumust vajaduse sunnil, neid ergutas seda tegema püüe oma tööd kergendada, luua varusid loodusõnnetuste puhuks. Kuid tööriistu muutes valmistasid inimesed oma tahtest sõltumata, ebateadlikult, isegi aimamata oma tegevuse ühiskondlikke tagajärgi, ette põhjalikku ühiskondlikku pööret — ürgkogukondliku formatsiooni asendumist orjandusliku formatsiooniga. Ühiskonna arenenud tootlikud jõud nõudsid uusi inimestevahelisi tootmissuhteid.

Orjanduslik kord

Orjandusliku korra tootmissuhete aluseks oli see, et niihästi tootmisvahendid kui ka töötajad, orjad, olid orjapidajate eraomanduseks. Orjapidaja omandiõigus orjadele ja kõigele sellele, mida orjad tootsid, oli tingitud tolle ajajärgu tootlike jõudude arengutasemest. See tase oli küllalt kõrge, et tekiks töötajate ekspluateerimise võimalus.

Ühtlasi aga oli see tase alles niivõrd madal, et töötajaid ekspluateerida, nende poolt toodetud saadustest üht osa omastada oli võimalik vaid nii, et nende eneste tarbimine vähendati miinimumini ja jäeti neile vaid nii palju, et nad nälga ei sureks. Seda sai teha üksnes sel teel, et ekspluateeritavad jäeti ilma kõigist õigustest, nad alandati „rääkivate tööriistade" tasemele ja nende suhtes rakendati kõige julmemaid sundimisabinõusid.

Tootmissuhete vahetumine põhjustas pöörde ka teistel ühiskondliku elu aladel.

Ürgkogukonnale omaste koostöö ja solidaarsuse suhete asemele tulid ühiskonna ühe osa võim teise osa üle, ekspluateerimise, rõhumise ja lepitamatu vaenu suhted. Ühiskond lõhenes antagonistlikeks klassideks — orjapidajate klassiks ja orjade klassiks.

Orjanduse ajajärk tõi töötajaile kohutavaid raskusi ja viletsusi. „Kõige madalamad huvid — alatu ahnus, toores naudinguhimu, räpane ihnus, ühisomandi egoistlik röövimine — on need nähtused, mis sisse õnnistavad uue tsiviliseeritud klassiühiskonna; kõige häbiväärsemad vahendid — vargus, vägivald, salakavalus ja reetmine — on need, mis õõnestavad ja viivad langusele vana klassideta sugukondliku ühiskonna."[4] Nii iseloomustab Engels ürgkogukondlikult korralt orjanduslikule korrale ülemineku ajajärku.

Orjade metsik ekspluateerimine kutsus esile nende ägeda vastupanu. Selle vastupanu mahasurumiseks oli endiste, sugukondade ja hõimude valitsemisorganite asemel vaja luua eriline vägivallaaparaat — riik. Riigi ülesandeks oli kaitsta orjapidajate omandust ja kindlustada pidevat orjade juurdevoolu sõjavangide, samuti ka orjadeks muudetavate maksuvõimetute võlgnike arvel. Koos riigiga tekkis õigus — juriidiliste normide, ettekirjutuste süsteem, mis väljendavad valitseva klassi tahet ja mida riik kaitseb sundkorras. Tekivad uued tavad, tekib orjandusliku ühiskonna spetsiifiline ideoloogia. Rõhujate hulgas võtab järkjärgult maad hoolimatus ja põlgus kehalise töö vastu, kehalist tööd hakatakse pidama vabale inimesele alandavaks tegevuseks; juurdub inimeste ebavõrdsuse idee.

Kuid orjanduslik kord tähendas inimkonna arenemises siiski tõsist sammu edasi. Arenes ühiskondlik tööjaotus maaharimise ja linnades kujunenud käsitöö vahel, samuti ka mitmesuguste käsitööharude vahel. Tööjaotus aga tähendas tööriistade spetsialiseerimist, täiustamist, inimeste tootmisvilumuse suurenemist. Teraviljakultuuride kasvatamise kõrval tekivad põllumajanduses uued tootmisharud (aiandus, viljapuude kasvatamine jne.). Luuakse niisugused tööriistad nagu ratasader, äke, vikat. Lisaks inimeste lihaste jõule hakatakse ulatuslikult kasutama loomade jõudu. Suure hulga orjade töö kasutamine teeb võimalikuks paisude ja niisutussüsteemide, teede ja merelaevade, veevärkide ja linnades suurte hoonete ehitamise. Tänu orjade ekspluateeri-

misele vabaneb üks osa ühiskonna liikmeid vahetust tootmistegevusest ning see loob tingimused ka teaduse ja kunsti arenemiseks.

Kuid jõuab kätte aeg, kus orjanduslikus tootmisviisis peituvad progressi võimalused osutuvad ammendatuks ning orjandusliku korra tootmissuhted hakkavad järjest rohkem aheldama tootlike jõudude arenemist. Orjapidajad, kasutades odavat orjatööd, ei püüa täiustada tootmisriistu. Pealegi ei saa orjale, kes ei tunne huvi oma töö tulemuste vastu, usaldada keerukaid ja kalleid tööriistu. Tootlike jõudude arenemise vajadused nõuavad järjest tungivamalt vanade tootmissuhete likvideerimist.

Seda võis teha ainult sotsiaalne revolutsioon. Selle revolutsiooni liikumapanevaks jõuks saavad need klassid ja kihid, kes orjandusliku korra all kõige rohkem kannatavad ning on sellepärast otseselt huvitatud orjanduse likvideerimisest. Kõigepealt kuuluvad siia orjad ja kõige vaesem osa vabast elanikkonnast. Sedamööda, kuidas vana tootmisviisi vastuolud süvenevad, muutub klassivõitlus järjest teravamaks. See võitlus toimub väga mitmekesistes vormides — alates tööriistade sihilikust rikkumisest ja lõpetades ülestõusudega, millest võtavad osa kümned tuhanded inimesed. Lõpuks variseb orjanduslik kord kokku nende ühiste hoopide all, mida annavad talle töötavate klasside ülestõusud ja barbaritest naabersuguharude rünnakud, millele sisemistest vastuoludest ja võitlusest nõrgestatud orjapidajate riik ei suuda enam vastu panna. Orjanduslikku korda asendab uus formatsioon — feodalism.

Feodaalkord

Feodaalkorra tootmissuhete aluseks on feodaalide omandiõigus tootmisvahenditele, kõigepealt aga maale (mõiste „feodalism" tuleneb ladinakeelsest sõnast „feodum" — nii nimetati maid, mida kuningad jagasid oma lähikondlastele, kes selle eest pidid kandma sõjaväeteenistuse kohustust). Talupojad sõltusid feodaalidest, kuid ei olnud enam nende täielikuks omandiks*. Feodaalidel oli õigus talupoegade tööle, talupojad olid kinnistatud maa külge ning pidid kandma koormisi oma isandate heaks.

Feodaalühiskonnas oli olemas ka talupoegade ja käsitööliste isiklik omandus. Pärisorjast talupoja kasutuses oli maalapp, tal oli isiklik majapidamine, mille saadused pärast feodaalile minevate koormiste täitmist jäid tema enda käsutusse.

See tootmissuhete iseärasus avas uued võimalused tootlike jõudude arenemiseks. Vahetul tootjal tekkis teatav materiaalne huvi oma töö tulemuste vastu. Seepärast ta ei lõhu ega riku tööriistu, vaid, vastupidi, hoiab neid hoolikalt ning täiustab neid. Areneb põllumajandus. Maaviljeluses kujuneb välja kolmeväljа-

* Mõnedes maades, nagu näiteks Venemaal, võttis pärisorjus eriti jõhkra, orjandusele lähedase kuju: mõisnik võis talupoegi müüa, osta jne.

süsteem, järjest ulatuslikumalt hakatakse kasutama põldude väetamist.

Veelgi edukamalt arenes käsitöö, mis tootis põllutööriistu, feodaalide ja kaupmeeste igapäevases elus kasutatavaid tarbeesemeid, mitmesuguseid majapidamisriistu, samuti ka relvi ja sõjavarustust. Käsitöö ja kaubanduse areng soodustas linnade kasvu. Aja jooksul muutusid linnad suurteks majanduslikeks, poliitilisteks ja kultuurikeskusteks, uue, kapitalistliku tootmisviisi hälliks.

Feodalismi ajastul tehti palju väljapaistvaid avastusi, mis inimkonna edaspidisele ajaloole suurt mõju avaldasid: inimesed õppisid malmist rauda saama, kaugsõitudeks kõlblikke kiiluga purjelaevu ehitama, lihtsaid optikariistu (prillid, kiikrid) valmistama; leiutati kompass, püssirohi, paber, trükikunst, mehhaaniline ajanäitaja. Inimese ja loomade lihaste energia täieneb järjest rohkem tuuleenergiaga (tuuleveski, purjelaevad) ja langeva vee energiaga (vesiveski, vesiratas — lihtsaim jõumasin, mis keskajal ulatuslikult levis).

Orjanduslike tootmissuhete asendumine feodaalsete tootmissuhetega tõi kaasa muutused kogu ühiskonna elus.

Kõigepealt muutus klassistruktuur. Valitsevaks klassiks said feodaalid-maaomanikud. Teiseks feodaalühiskonna põhiklassiks olid pärisorjad-talupojad. Suhted nende klasside vahel on antagonistliku iseloomuga ning rajanevad klassihuvide lepitamatul vastandlikkusel. Kuigi ekspluateerimise vormid orjandusega võrreldes mõnevõrra pehmemaks muutusid, on need siiski äärmiselt julmad. Talupoegade ekspluateerimine põhineb endiselt mittemajanduslikul sundimisel. Majanduslikud kaalutlused ja materiaalne huvi stimuleerivad pärisorja tööd ainult isiklikus majapidamises. Suure osa ajast teeb ta tööd feodaali heaks, mille eest ta ei saa mingisugust tasu. Peamiseks töötamise stiimuliks on siin hirm karistuse, füüsilise vägivalla ees, samuti kogu isikliku vara kaotamise oht, mille mõisnik võib ära võtta.

Orjandusliku ühiskonnaga võrreldes tõuseb klassivõitlus feodaalühiskonnas kõrgemale tasemele. Talupoegade ülestõusud hõlmavad mõnikord suuri maa-alasid. Talupoegade jõulisest vastupanust feodaalidele annavad tunnistust üht maad teise järel vapustanud talurahvasõjad: Wat Tyleri ülestõus Inglismaal (XIV saj.) ja Jacquerie Prantsusmaal (XIV saj.), talurahvasõda Saksamaal (XVI saj.), taipingide ülestõus Hiinas (XIX saj.), sikhide ülestõusud Indias (XVII—XVIII saj.), Bolotnikovi, Razini (XVII saj.) ja Pugatšovi (XVIII saj.) ülestõusud Venemaal jne.

Feodaalühiskonna poliitiline ja ideoloogiline pealisehitus peegeldab ekspluateerimise ja klassivõitluse vormide iseärasust. Selleks et pärisorje ekspluateerida ja neid vaos hoida, tuleb feodaalriigil pidevalt rakendada relvastatud jõudu; peale keskvõimu on ka igal feodaalil oma relvastatud jõud. Oma valduste

piirides on feodaal täievõimuline valitseja, mõistab ise kohut ja viib kohtuotsuseid täide.

Õigus fikseerib feodaalühiskonna sotsiaalse ja majandusliku ebavõrdsuse, klassid ja vahekihid esinevad seisuste näol (feodaalühiskond jaguneb niisugusteks seisusteks nagu aadel, vaimulikkond, talurahvas, kaupmehed jne.). Suhted seisuste vahel ja seisustes enestes on rajatud range alluvuse, isikliku sõltuvuse süsteemile. Ranged sotsiaalsed vaheseinad raskendavad ülemineku feodaalse hierarhia ühelt astmelt selle hierarhia teisele astmele. Feodaalühiskonna vaimuelus saavutab juhtiva seisukoha kirik, religioon.

Aja jooksul satub tootlike jõudude areng vastuollu feodaalühiskonnas valitsevate tootmissuhetega ja neist suhetest tuleneva poliitilise ja ideoloogilise pealisehitusega. Väikeste käsitööstuslike töökodade kõrval tekivad suured manufaktuurettevõtted, mis baseeruvad käsitööstuslikul tehnikal, kuid rakendavad ulatuslikult tööjaotust ja kasutavad pärisorjuslikust sõltuvusest vabade töötajate tööd. Manufaktuure luues Euroopa noor kodanlus muidugi ei teadnud ega mõelnudki sellele, milliste ühiskondlike tagajärgedeni see viib, ta pidas silmas vaid oma otsest kasu. Nagu J. V. Stalin õigesti märkis, ei olnud tekkiv kodanlus „teadlik ega saanud aru, et see „väike" uuendus toob kaasa niisuguse ühiskondlike jõudude ümberrühmitumise, mis peab lõppema revolutsiooniga nii kuningavõimu vastu, mille armulikkust ta nii kõrgesti hindas, kui ka aadlike vastu, kelle ridadesse pääsemisest tema parimad esindajad sageli unistasid..."[5]

Samuti ei mõtelnud oma tegevuse ühiskondlikele tagajärgedele ka ettevõtlikud kaupmehed, kes arendasid kaubandust ja kuningavägede kaasabil vallutasid uusi turge meretagustes maades. Vahetuse laienemine tõi omakorda kaasa tootmise kiire arenemise. Tootmise arenemist soodustasid ka teaduslikud ja tehnilised avastused, mis tehti XVI—XVII sajandil.

Feodaalkorra rüpes kujuneb järk-järgult uus, kapitalistlik tootmisviis. Selle arenemine nõuab feodaalkorra likvideerimist. Kodanlus — klass, kes oli uue tootmisviisi kandja, — vajab „vaba" töö turgu, s. o. töötajaid, kes oleksid vabad feodaalsõltuvusest ja „vabad" ka omandusest ning keda nälg ajaks tööle tehastesse ja vabrikutesse. Kodanlus vajab üldrahvuslikku turgu, feodaalide poolt loodud tolli- ja igasuguste muude tõkete kõrvaldamist. Ta taotleb kuninga õukonna ja aadlike arvuka teenijaspere ülalpidamiseks minevate maksude likvideerimist ning seisuste eesõiguste kaotamist. Ta võitleb selle eest, et tal oleks võimalik kõigil ühiskonnaelu aladel vabalt peremeest mängida.

Kodanluse ümber koonduvad kõik klassid ja kihid, kes ei ole rahul feodaalkorraga: alates viletsust, alandust ja rõhumist kannatavaist pärisorjadest ja linnaelanike alamkihtidest ning lõpe-

tades progressiivsete teadlaste ja kirjanikega, keda nende päritolust sõltumata lämmatab feodalismi ja kiriku vaimne ike.

Algab kodanlike revolutsioonide ajastu.

Kapitalistlik kord

Kapitalismi tootmissuhete aluseks on kapitalistide eraomandus tootmisvahendeile. Kapitalistide klass ekspluateerib palgatööliste klassi, kes on isiklikust sõltuvusest vabad, kuid on sunnitud müüma oma tööjõudu, sest neil endil tootmisvahendeid ei ole.

Kapitalismi tootmissuhted avasid avarad võimalused tootlike jõudude arenemiseks. Tekib ja areneb kiires tempos masinaline suurtootmine, mis baseerub niisuguste võimsate loodusjõudude kasutamisele, nagu seda on aur ja hiljem elekter, samuti ka teaduse laialdasele rakendamisele tootmisprotsessis. Kapitalism teostas tööjaotuse mitte ainult üksikute maade raamides, vaid ka eri maade vahel, luues sellega maailmaturu ja edasi ka maailmamajanduse süsteemi.

Ja jällegi tõid tootmisviisis toimunud muutused endaga kaasa muutused kogu ühiskondlikus elus.

Ühiskonna põhiklassideks saavad kapitalistide klass ja töölisklass. Nende suhted on endiselt antagonistliku iseloomuga, sest need on rajatud varatute ekspluateerimisele, rõhumisele rikaste poolt. Need on lepitamatu klassivõitluse suhted. Ekspluateerimise ja rõhumise meetodid on aga oluliselt muutunud — domineerivaks sundimise vormiks saab majanduslik sundimine. Kapitalistil ei ole tavaliselt vajadust kedagi jõu abil enda kasuks töötama sundida. Tootmisvahenditest ilma jäetud tööline on sunnitud seda tegema „vabatahtlikult" — näljasurma ähvardusel. Ekspluateerimise suhted on siin varjatud tööliste „vaba" palkamisega peremeeste poolt, tööjõu ostu ja müügiga.

Ekspluateerimise meetodite muutumise järel muutuvad ka poliitilise valitsemise meetodid. Avaneb võimalus eelnenud ajajärkude varjamatult despotismilt üle minna rafineeritumale despotismile, mis on rüütatud kodanliku demokraatia vormi. Monarhi päritav piiramatu võim loovutab koha parlamentaarsele vabariigile, kehtestatakse valimisõigus, kuulutatakse välja kodanike poliitilised vabadused ja nende võrdsus seaduse ees. Niisugune kord vastab kõige rohkem vaba konkurentsi, majanduslike jõudude vaba mängu põhimõtetele, millel pika aja jooksul põhines kapitalism. Kodanlik-demokraatliku korra tekkimisel etendas suurt osa töörahva, eelkõige töölisklassi võitlus, rahvahulkade lakkamatu surve, kes nõudsid järjest uute demokraatia vormide rakendamist ja vanade vormide laiendamist.

Kuid kõik kodanliku ühiskonna poliitilise ja ideoloogilise pealisehituse erinevused feodaalühiskonna pealisehitusest ei likvideerinud seda põhifakti, et pealisehitus jäi endiselt eraomanduse ja ekspluateerimise suhete pealisehituseks. Selles pealisehituses on valitseval kohal rõhuva klassi — kodanluse asutused

ja ideed, mille ülesandeks on kodanluse klassivõimu kaitsmine, ekspluateeritavate rahvahulkade allumises hoidmine.

Nagu seda on tänapäeval tõestanud juba mitte ainult teooria, vaid ka ühiskondlik praktika, kapitalistlik formatsioon on samuti ajutine, mööduv. Tema rüpes tekkisid ja muutusid järjest sügavamaks lahendamatud antagonismid, eelkõige vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamise vormi vahel*. Ainsaks väljapääsuks neist vastuoludest on üleminek tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele, s. o. sotsialismile.

Kuid uuele tootmisviisile üleminek, nagu see oli minevikuski, on võimalik üksnes sotsiaalse revolutsiooni teel. Jõu, kes on kutsutud seda revolutsiooni teostama, on kapitalism ise sünnitanud töölisklassi näol. Koondades enda ümber kogu töörahva, kukutab töölisklass kapitali võimu ja loob uue, sotsialistliku korra, kus ei ole ühe inimese ekspluateerimist teise inimese poolt.

Sotsialistlik kord

Sotsialistliku tootmisviisi aluseks on tootmisvahendite ühiskondlik omandus. Seetõttu on sotsialistliku ühiskonna tootmissuhted ekspluateerimisest vabade töötajate koostöö ja vastastikuse abistamise suhted. Need suhted vastavad tootlike jõudude iseloomule: tootmise ühiskondlikku iseloomu toetab tootmisvahendite ühiskondlik omandus.

Erinevalt ürgkogukondlikust korrast on siin tootmisvahendid muudetud ühiskonna omanduseks tohutult kasvanud tootlike jõudude ja kultuuri alusel; inimese võim looduse üle on tohutult suurenenud. Uus kord avab inimkonnale piiramatud progressi võimalused mitte üksnes tootlike jõudude arendamisel, vaid ka kõigil muudel ühiskonna elualadel.

*

Niisugused on üldjoontes põhietapid, mis inimühiskond on läbi teinud.

Meie teadmised mineviku kohta kinnitavad kujukalt ja elavalt, et materialistlik ajalookäsitus on teaduslik, tõene õpetus. Marx formuleeris raamatu „Poliitilise ökonoomia kriitikast" eessõnas selle ajalookäsituse olemuse järgmiselt:

„Oma elu ühiskondlikus tootmises astuvad inimesed teatavaisse, paratamatuisse, nende tahtest sõltumatuisse suhetesse — tootmissuhetesse, mis vastavad nende materiaalsete tootlike jõudude teatavale arenemisastmele. Nende tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri, reaalse baasi, millel kerkib juriidiline ja poliitiline pealisehitus ja millele vastavad kindlad ühiskondliku teadvuse vormid. Materiaalse elu tootmise viis tingib sotsiaalse, poliitilise ja vaimse elu protsessi üldse. Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid, vastu-

* Kapitalistlikku, samuti ka sotsialistlikku tootmisviisi analüüsitakse spetsiaalselt raamatu järgnevates osades — kolmandas ja viiendas.

pidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse. Oma arenemise teataval astmel satuvad ühiskonna materiaalsed tootlikud jõud vastuollu olemasolevate tootmissuhete, või — mis on ainult selle juriidiline väljendus — omandussuhetega, milles nad seni arenesid. Tootlike jõudude arenemise vormidest muutuvad need suhted tootlike jõudude kammitsaiks. Siis saabub sotsiaalse revolutsiooni ajastu. Majandusliku aluse muutudes toimub suurema või väiksema kiirusega pööre kogu määratu suures pealisehituses."[6]

5. Ajalooline seaduspärasus ja inimeste teadlik tegevus

Ühiskonna arenemine on seaduspärane protsess, mis allub teatavale inimeste tahtest ja teadvusest sõltumatule ajaloolisele paratamatusele. Seda paratamatust tunnetada, välja selgitada, millised seadused määravad ajaloo arengu ja kuidas need seadused toimivad — niisugune on ühiskonnateaduse tähtsaim eesmärk, vajalik eeldus objektiivsete seaduste kasutamiseks ühiskonna huvides.

Kuidas toimivad sotsiaalsed seadused

Marksismi õpetus ajalooprotsessi seaduspärasest iseloomust on vastandlik mitte ainult subjektivistlikele kujutlustele ajaloost kui juhuslikkuste kaootilisest kuhjumisest, vaid ka fatalismile, mis eitab inimeste teadliku tegevuse tähtsust, inimeste võimet mõjutada ühiskonna arenemiskäiku.

Fatalismi seisukoht on materialistlikule ajalookäsitusele orgaaniliselt võõras. Seadused, mille järgi ühiskond areneb, ei toimi ju automaatselt, omaette. Need seadused kujunevad inimeste tegevuse tulemusel ja määravad omakorda selle tegevuse üldsuuna. Ilma inimesteta ja nende tegevuseta sotsiaalseid seadusi ei ole ega saagi olla.

Ajaloolise paratamatuse niisugune käsitus eraldab marksiste põhjalikult oportunistidest, kes näiteks õigest teesist sotsialismi võidu seaduspärasuse kohta teevad täiesti vale järelduse, nagu poleks vaja kapitalismi vastu võidelda, tuleb vaid ära oodata, millal „ajaloo seadused" ise viivad asja nii kaugele, et kapitalism asendub sotsialismiga.

Tegelikult ajaloo seadused omaette, ilma inimesteta, ajalugu ei tee. Nad määravad ajaloo käigu ainult miljonite inimeste tegevuse, võitluse ja sihikindlate jõupingutuste kaudu.

Kodanlikud marksismi arvustajad püüavad väita, et marksismis on vastuolu, mis seisvat selles, et ühelt poolt räägivad marksistid kapitalismi paratamatust asendumisest sotsialismiga, teiselt poolt aga loovad sotsialismi eest võitlemiseks poliitilise partei. Nad deklareerivad, et kellelegi ei tule mõttesse luua parteid, et teha teoks päikesevarjutust, kui on teada, et see nagunii toimub.

Nimetatud väide on kodanlike „arvustajate" vaimusünnitus

ning annab tunnistust sellest, et nad ei suuda või ei taha mõista marksismi teooriat ja ajaloo käiku. Erinevalt päikesevarjutusest, mis toimub täiesti ilma inimeste osavõtuta, tähendab kapitalismilt sotsialismile üleminek ühiskonnakorra muutumist. Ühiskonnakord aga kujuneb inimeste tegevuse tulemusel ja iseenesest ta muutuda ei saa. Inimeste aktiivne tegevus ise kuulub paratamatu koostisosana ühiskonna seaduspärasesse liikumisse sotsialismi poole. Kui räägitakse, et objektiivsed seadused rajavad endale nagunii teed, siis ei peeta silmas mitte seda, et paratamatud muutused toimuvad ühiskonnas iseenesest, vaid seda, et varem või hiljem kujunevad välja ühiskondlikud jõud, kes on huvitatud antud seaduste realiseerimisest ja saavutavad selle oma võitlusega.

Marksism-leninism, käsitledes sotsiaalset seadust dialektiliselt, näeb, et see seadus toimib antud ühiskondlike suhete arenemise domineeriva tendentsina. See tähendab, et seadus määrab liikumise üldise suuna, mis paratamatult tuleneb ühtedest või teistest objektiivsetest tingimustest. Kuid ühiskonna arenemine on tulvil vastuolusid ning seepärast ei sõltu konkreetne sündmuste käik mitte ainult üldistest seadustest, vaid ka klassijõudude tegelikest vahekordadest, võitlevate klasside poliitikast ja paljudest muudest spetsiifilistest tingimustest. Kui marksistid väidavad, et kapitalism asendatakse paratamatult sotsialismiga, siis peavad nad silmas järgmisi asjaolusid: kapitalistliku ühiskonna objektiivsed seadused viivad paratamatult selle ühiskonna majanduslike ja poliitiliste vastuolude teravnemisele; see kutsub esile töölisklassi ja kogu töörahva järjest tugevama võitluse kapitalistliku korra vastu ning see võitlus lõpeb kapitalismi hukkumisega ja sotsialismi võiduga. Töölisklassi võitlus väljendab ajaloolist paratamatust, kuid igal antud momendil sõltub selle võitluse edu paljudest asjaoludest: töölisklassi teadlikkuse ja organiseerituse tasemest, marksistlike parteide mõju astmest, sotsialistlike parteide poliitikast, kodanliku riigi poliitikast ja paljust muust. Neist ühtede tegurite mõju võib töölisklassi võitluse lõplikku võitu kiirendada, teiste tegurite mõju aga seda aeglustada. Kuid lõppkokkuvõttes on töölisklassi triumf ja sotsialismi võit paratamatu. Aidates kaasa töölisklassi ja kõigi töötajate vabadusvõitluse arenemisele ning nende teadlikkuse ja organiseerituse kasvule, kiirendavad kommunistid ja nende liitlased seega ajaloo seaduspärast käiku, leevendavad uue ühiskonna „sünnitusvalusid".

Niisiis, tunnistades ajaloolise protsessi paratamatut, seaduspärast iseloomu, rõhutab marksistlik teooria ühtlasi inimeste, eesrindlike klasside aktiivse võitluse otsustavat osa. „Marksism," kirjutas Lenin, „erineb kõigist teistest sotsialistlikest teooriaist sellega, et ta suurepäraselt ühendab täieliku teadusliku kainuse objektiivse olukorra ja evolutsiooni objektiivse käigu analüüsimisel hulkade — aga muidugi ka ühtede või teiste klassidega

sidet otsida ja realiseerida oskavate üksikisikute, gruppide, organisatsioonide ja parteide — revolutsioonilise energia, revolutsioonilise loomingu, revolutsioonilise initsiatiivi tähtsuse otsustava tunnustamisega."[7]

Ideede osa ühiskonna arenemises

Asjaolust, et ajalooline seaduspärasus avaldub inimeste aktiivses tegevuses, tuleneb ühiskondlike ideede suure osatähtsuse tunnustamine.

Kodanlikud marksismi arvustajad väidavad, et ajalooline materialism vähendavat või koguni eitavat igasugust ideede osa ajaloos. Nende arvates andvat sellest tunnistust tõsiasi, et marksistid peavad ühiskonna vaimuelu ühiskonna materiaalse olemise peegelduseks. Kuid ühiskondlike ideede tekkimise allika äranäitamine ei tähenda sugugi nende ideede tähtsuse eitamist või vähendamist. Tegelikult marksism ei eita hoopiski ideede, ühiskondlike ideaalide, inimeste kirgede ja ihade, üldse inimese sisemiste ajendite tähtsust. Kommunistid räägiksid iseendale vastu sel juhul, kui nad ühelt poolt püüaksid kujundada töötajates teaduslikku, kommunistlikku ideoloogiat, klassisolidaarsust, internatsionalismi jne., teiselt poolt aga eitaksid subjektiivse teguri, s. o. inimeste teadliku tegevuse tähtsust ajaloos.

Marksism väidab üksnes seda, et inimeste ideed ja tunded ei ole ajalooliste sündmuste lõpp-põhjusteks, et nende ideede ja tunnete juured peituvad inimeste materiaalse elu tingimustes. Kuid marksism rõhutab ühtlasi, et materiaalse elu tingimused võivad esile kutsuda inimeste see- või teistsugust tegevust alles siis, kui need tingimused on kajastunud, on peegeldunud inimeste teadvuses teatavate vaadete, ideaalide, eesmärkide jne. kujul.

Kõigi rahvaste ühiskondliku mõtte ajalugu näitab, et ühtede või teiste ideede tekkimine on tihedalt seotud ühiskonna materiaalse elu arenemise vajadustega. Uued ideed, mis kutsuvad üles muutma ühiskonnakorda, tekivad ja levivad siis, kui ühiskonna materiaalse elu areng inimestele uued ülesanded püstitab. Ühel või teisel kujul jõuavad need ülesanded inimeste teadvusse ja leiavad väljenduse vastavates ideedes. Uued, revolutsioonilised ideed, mis kutsuvad üles tegema muudatusi ühiskonnakorras, ei teki ega levi seega juhuslikult, vaid on ühiskonna materiaalses elus toimunud muutuste seaduspäraseks peegelduseks. Engels kirjutas näiteks, et teaduslik sotsialism pole midagi muud kui uute tootlike jõudude ja kapitalistlike tootmissuhete konflikti peegeldus inimeste mõtlemises, selle konflikti läbi vahetult kannatava töölisklassi teadvuses.

Ühiskonna küpsekssaanud materiaalsete vajaduste baasil tekkinud ideed avaldavad omakorda mõju ühiskonna arenemiskäigule. Kuidas see toimub?

Muidugi ei saa ideed ühiskonna materiaalset elu mõjutada vahetult, iseendast. Ideed tekivad ja eksisteerivad inimeste teadvuses ning seepärast võib nende mõju ühiskonna arenemiskäi-

gule avalduda alles siis, kui nad kehastuvad teatavates inimeste toimingutes, tegudes, käitumises. Kuidas see siis toimub? Kui ideed vastavad ühiskonnaelu küpsekssaanud vajadustele, siis leiavad nad varem või hiljem tee *rahvahulkade teadvusse,* muutuvad rahvahulkade eneste ideedeks, liidavad rahvahulgad üheks võimsaks armeeks, keda innustavad ühine eesmärk ja ühine tahe. Rahvahulkade stiihiline rahulolematus ja stiihiline liikumine muutuvad teadlikuks ja organiseeritud võitluseks. Ideed lakkavad olemast ainult ideed ning muutuvad *reaalseks jõuks:* nad liidavad ühte ja organiseerivad inimesi, kutsuvad esile teatavaid *praktilisi tegusid.* Sellepärast Marx ütleski, et kui ideed vallutavad rahvahulgad, siis muutuvad nad materiaalseks jõuks.

Iga konkreetse ühiskonna ühiskondlik teadvus on muidugi keerukas ja vastuoluline nähtus. Ühiskondlik olemine ei ole oma olemuselt ühtlane, temas eksisteerivad niihästi progressiivsed, revolutsioonilised kui ka vanad, reaktsioonilised nähtused ja tendentsid. See peegeldub ka ühiskondlikus teadvuses. Ühelt poolt eksisteerivad ühiskondlikus teadvuses vanad, reaktsioonilised ideed. Need ideed väljendavad oma aega ära elavate klasside huve ning peegeldavad neid sotsiaalseid tingimusi, mis on oma võimalused juba ammendanud. Niisugune on näiteks kaasaegne kodanlik ideoloogia, mis taotleb seda, et kõdunenud kapitalistlik kord püsiks igavesti. Teiselt poolt tekib ja omandab järjest suurema mõjujõu progressiivsete, revolutsiooniliste klasside ideoloogia, mis kajastab ühiskondliku elu uusi vajadusi, kutsub inimesi edasi minema progressi teed mööda.

Ka siis, kui valitsev klass on muutunud reaktsiooniliseks, jääb tema ideoloogia veel kauaks ajaks valitsevaks ideoloogiaks, sest esiteks see tugineb harjumuse jõule ja olemasolevatele traditsioonidele, teiseks aga juurutavad seda aktiivselt kogu valitseva klassi võimuaparaat (kõigepealt riik) ja arvukad asutused (kirik, ajakirjandus jne.), takistades samal ajal uute ideede levikut. Kuid uuel ideoloogial on määrava tähtsusega eelis — see, et ta kajastab ühiskonna arenemise vajadusi. Revolutsioonilised ideed võib ära keelata, kuid neid ei saa hävitada. Varem või hiljem vallutavad uued ideed rahvahulgad, panevad nad liikuma ning siis saabub vanale korrale lõpp. Nii põimuvad ühiskondlikud ideed ajaloo seaduspärasesse arenemiskäiku.

See ideede tähtis osa ajaloos annab neile tohutu väärtuse võitluses ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise eest. Mitte asjatult ei teinud Lenin ettepanekut alustada marksistliku partei loomist Venemaal ajalehe „Iskra" väljaandmisest, s. o. marksismi revolutsiooniliste ideede levitamisest tööliste hulgas, ning alles seejärel kinnitada ideeline ühtsus materiaalse organisatsiooniga — poliitilise parteiga. Ilma uute ideede mobiliseeriva, organiseeriva ja ümberkujundava mõjuta *ei ole võimalik lahendada* neid ülesandeid, mida on seadnud ühiskonna ette tema materiaalse elu areng. Mida kõrgemal tasemel on inimeste revo-

lutsiooniline teadlikkus ning mida laiemalt on revolutsioonilised ideed rahvahulkades levinud, seda kiiremini ja kergemini lahendatakse ühiskonna ees seisvad ülesanded.

Stiihilisus ja teadlikkus ühiskonna arenemises

Kõigi sotsialismieelsete ühiskondlike formatsioonide arenemine kulges nii, et objektiivsed seadused toimisid stiihiliselt nagu pime paratamatus, mis rajas endale teed üksikisikute juhusliku, eri eesmärke taotleva tegevuse kaudu. Objektiivsed seadused valitsesid inimeste üle, inimesed suhtusid neisse kui võõrasse ja arusaamatusse jõusse, millele nad on sunnitud alluma.

See ei ole muidugi seletatav ainult asjaoluga, et inimesed sotsiaalseid seadusi ei tundnud. Ühiskondliku arenemise stiihilisuse peapõhjuseks on, et ühiskondliku elu kõige tähtsam sfäär, materiaalne tootmine, ei olnud ühiskonna poolt kontrollitav. Tootmisriistade ja -vahendite eraomandus ei võimalda kogu ühiskonna arenemist teadlikult suunata. Tootmisvahendite eraomanduse tingimustes tegutseb igaüks omal käel ja riisikol üksikus ettevõttes, oma eratöökojas, oma maalapil, ja kogu ühiskonna arenemine kulgeb stiihiliselt, inimeste teadliku kontrollita. Vaenulikesse klassidesse lõhestatud ühiskonnal ei ole ühist tahet, mis juhiks selle ühiskonna arenemist niisuguses suunas, nagu seda dikteerivad objektiivsed seaduspärasused.

Pimedad ühiskondlikud jõud on sügavalt mõjutanud inimeste psühholoogiat. Piisab niisuguste müstiliste kujutluste meenutamisest, nagu seda on usk inimeste ja rahvaste elu ning surma üle valitsevasse saatusesse, samuti ka religioon.

Kuid juba ekspluataatorlikus ühiskonnas hakkab inimeste teadlik tegevus ajuti suurt osa etendama. Jutt on kõigepealt sotsiaalsete revolutsioonide ajajärkudest. Need revolutsioonid eeldavad seda, et revolutsiooniline klass või vähemalt selle avangard mõistab kas või üldjoonteski oma peamisi ajaloolisi ülesandeid. Kuigi XVIII sajandi Prantsuse revolutsioonilise kodanluse ideoloogid ei tundnud majandusseaduste olemust, mis nõudsid feodalismi asendamist kapitalismiga, formuleerisid nad siiski enam-vähem õigesti neist seadustest tulenevad praktilised nõuded (talupoegade isikliku sõltuvuse ja tsunftisüsteemi kaotamine, aadli eesõiguste likvideerimine jne.), sest kodanlus oli nende abinõude elluviimisest eluliselt huvitatud. Kuid siingi segunesid õiged loosungid illusioonidega ning Prantsuse valgustajad oleksid olnud tõenäoliselt üsna imestunud ja pettunud, nähes „mõistuse riigi" asemel, mille eest nad siiralt olid võidelnud, südametu kapitali triumfi.

Proletariaat on ajaloos esimene klass, kes vabaneb kõigist illusioonidest. Ta ei vaja enesepettust, sest ajaloo objektiivne arenemiskäik ei ole vastuolus tema huvide ja eesmärkidega, vaid, vastupidi, viib nende teostumisele; töölisklassil ei ole tarvis petta teisi, sest ta ei taotle mingisuguseid erilisi eesõigusi

teiste töötajate arvel; töölisklass ei saa ennast vabastada, kui ta ei vabasta ka kogu ülejäänud inimkonda ning ei kaota täielikult inimese ekspluateerimist inimese poolt.

Ajaloo seaduspärasusi hakkab töölisklass teadlikult kasutama juba kapitalistliku ühiskonna rüpes, kus ta omandab teadusliku teooria, loob poliitilise partei, koondab enda ümber kõik töötavad rahvakihid ja peab võitlust selles suunas, mille dikteerivad kapitalismi enese objektiivsed seaduspärasused, — sotsialismile ülemineku suunas. Proletariaadi sotsiaalne revolutsioon on ajaloos esimene revolutsioon, mille puhul töörahva hulkade revolutsiooniline avangard — marksistlik-leninlik partei mõistab selgesti oma ajaloolise tegevuse objektiivset tähendust ja juhib teadlikult laiade rahvahulkade võitlust kehtiva korra revolutsioonilise ümberkujundamise eest.

Ühiskonna arenemise seaduste kasutamine

Tänu tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele võtavad inimesed sotsialismi ajastul tootmise kogu ühiskonna ulatuses oma kontrolli alla. Nad võivad sisse seada teaduslikult põhjendatud proportsioonid rahvamajandusharude vahel, tarbimise ja akumulatsiooni vahel, laiatarbekaupade tootmise ja elanikkonna sissetulekute vahel jne. Põhilised tootmisvahendid on sotsialistliku ühiskonna valduses. See asjaolu võimaldab ühiskonnal juhtida majandust plaanipäraselt ja tagada seega majanduse kiire kasvutempo.

Sotsiaalsete seaduste teadlik kasutamine inimeste poolt ei kaota nende seaduste objektiivset iseloomu, kuid võimaldab ühiskonnal olukorras vabalt orienteeruda ja objektiivseid tingimusi arvesse võttes plaanipäraselt liikuda varem ülesseatud eesmärgi poole, mis määratakse kindlaks nende seaduste tunnetamise alusel. Põhimõtteliselt on siin samasugune lugu nagu loodusseaduste kasutamisega. Inimene ei saa gravitatsiooniseadust likvideerida, kuid aerodünaamika seaduste tundmine võimaldab tal ehitada lennukeid, mis Maa külgetõmbejõudu ületades õhku tõusevad. Samuti ei saa ka ühiskond põhiliste rahvamajandusharude arenemise proportsioone meelevaldselt kehtestada, kuid nende objektiivsete proportsioonide tundmine võimaldab tal arenemist teadlikult planeerida, arvestades oma vajadusi ning kartmata kriise ja disproportsioone. Seega muutub ühiskondlikele nähtustele omane paratamatus tunnetatud paratamatuseks.

Seaduste teadliku kasutamise ühiskondlikud tulemused on väga tähtsad.

Esiteks, inimesed lakkavad olemast seaduste orjad; teaduslikku teooriat tundes võivad nad seaduste nii- või teistsugust toimet ette näha ja selleks aegsasti ette valmistuda, seda enda jaoks vajalikku rööpasse suunata jne. Ühesõnaga, inimesed saavad omavaheliste suhete ja neid suhteid reguleerivate seaduste peremeheks. Selle tulemusel suureneb ühiskondliku teadvuse ja kogu pealisehituse osa ühiskonna arenemises.

Objektiivsete seaduste tundmine ja nende kasutamine sotsialismi tingimustes kehastub konkreetselt kõigepealt partei ja riigi tegevuses majanduselu juhtimisel. Mida sügavamalt on sotsialistliku majanduse objektiivsed seaduspärasused tunnetatud, seda suurema kindlustundega tegutsevad partei ja riik oma maa majanduse arenemisteede kindlaksmääramisel, seda kõrgem on rahvamajanduse juhtimise tase, seda vähem tekib ühiskondliku tootmise käigus disproportsioone ja juhuslikkust, seda reaalsemad on rahvamajandusplaanid.

Teiseks võimaldab objektiivsete seaduspärasuste tundmine selgesti näha liikumise lõppeesmärki, seda, kuidas see eesmärk kogu ühiskonna arenemiskäigust välja kasvab ja selge kuju omandab. On arusaadav, et kui eesmärk on teada, saab selleni jõuda lühemat teed kaudu, hoida kokku jõudu ja ressursse. Ühtesid või teisi etappe ei saa vahele jätta, kuid võib kiirendada nende läbimist, võib vältida tarbetuid ohvreid, jõupingutuste ja materiaalsete väärtuste asjatut kulutamist.

Kolmandaks, ühiskonna arenemise objektiivse joone ühtimine ühiskonna liikmete enamuse huvide, püüdluste ja soovidega tekitab neis loomingulist vaimustust, suurt energiat ja visadust ihaldatud eesmärgi saavutamisel. Kõik see kiirendab ühiskonna arenemist.

6. Kodanliku sotsioloogia paikapidamatus

Hirm ajaloo seaduste ees

Samal ajal, kui ajalooline materialism näitab ära ühiskonna arenemise objektiivsed seadused ja juhatab kätte tee nende tunnetamiseks ja ühiskonna huvides kasutamiseks, püüab kodanlik sotsioloogia igati tõestada, et mitte mingisugust ajaloolist seaduspärasust ei ole olemas, või siis püüab sotsiaalsete seaduste sisu moonutada.

See kodanlike sotsioloogide seisukoht ei ole juhuslik. Omal ajal, kui kodanlus oli progressiivne klass, käsitasid tema ideoloogid ühiskonda kui looduse osa ja katsusid avastada ühiskonna arenemise „loomulikke seadusi". Ja kuigi need katsed ei läinud lõppkokkuvõttes välja idealistliku ajalookäsituse raamidest, oli neil ühiskonnateaduse arendamise seisukohalt progressiivne tähtsus. Hoopis teisiti on lugu kaasajal, kus kapitalismile on saabumas lõpp.

Kuidas seletada ülitähtsaid kaasaja maailma-ajaloolisi sündmusi, nagu seda on Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võit, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine, imperialismi koloniaalsüsteemi kokkuvarisemine jne.?

Tunnistada, et kõik need sündmused on seaduspärased, tähendab tunnistada kapitalismi hukkumise ja sotsialismi võidu paratamatust, tähendab järelikult kodanlikust ideoloogiast lahtiütlemist. Kodanlikud teadlased, välja arvatud üksikud erandid, ei

ole selleks suutelised. Kaasaja sündmuste objektiivse seaduspärasuse eitamine aga viib paratamatult välja üldse ajaloolise seaduspärasuse ideest lahtiütlemisele, ühiskondlike suhete teaduslikust uurimisest loobumisele. See just ongi kaasaja kodanlikule sotsioloogiale iseloomustav. Hirm ajaloo seaduste ees, mis määravad kapitalismi hukkumisele, sunnib kodanlikke sotsiolooge ägedalt võitlema marksismi-leninismi vastu ning moonutama tegelikku olukorda.

„*Seaduste* väljaheitmine teadusest," nagu märkis V. I. Lenin, „on tegelikult ainult *religiooni seaduste salajane sissetoomine.*"[8] Ei ole juhuslik, et paljud tänapäeva kodanlikud sotsioloogid propageerivad avalikult müstikat, räägivad sellest, et ajalooprotsess on „jumalast ette määratud", et ajaloo käiku juhib „ilmutuse salapärane jõud". Materialistliku ajalookäsituse ja ühiskondlike nähtuste teadusliku seletamise vastu võitlemiseks kasutavad kodanlikud sotsioloogid kõige mitmesugusemaid võtteid. Neist võtetest on tähtsamad: ühiskonna arenemise psühholoogiline seletamine; objektiivse ajaloolise seaduspärasuse eitamine ajalooliste nähtuste „kordumatuse" ettekäändel; lõpuks, ajaloo seaduste asendamine bioloogia või muude loodusteaduste seadustega.

Psühholoogiline ühiskonnateooria

Ühiskonna arenemise psühholoogiline seletamine, mis, nagu nägime, oli kodanlikule sotsioloogiale varemgi iseloomulik, lähtub sellest, et ühiskondliku elu loojaks on inimese teadvus, inimese psüühika. Kaasaegne kodanlik sotsioloogia tõlgendab seejuures seda inimese psüühikat irratsionalismi vaimus, kujutades inimest mitte teadliku olendina, vaid olendina, kes tegutseb peamiselt ebateadlike ajendite ja bioloogiliste instinktide mõjul. Austria psühhiaater ja sotsioloog Freud, kes avaldas kodanlikule sotsioloogiale suurt mõju, õpetas näiteks, et kõik inimeste teod on tingitud loomalikust algest, eelkõige suguinstinktist, inimese teadvus aga moodustab vaid ebateadlike instinktide ja ihade pealisehituse. Sellest teevad kodanlikud sotsioloogid järelduse, et ei ole võimalik teadlikult mõjutada ühiskondlikke suhteid, ära hoida sõdu jne. Revolutsioonilised liikumised kuulutatakse „massilise hüsteeria" väljenduseks, töölistel aga, kes ei ole kapitalistliku korraga rahul, soovitatakse pöörduda psühhiaatri poole, kes aitab neil „leppida" olemasolevate tingimustega.

Kodanlik sotsioloogia mitte ainult ei laima rahvahulki, kes teadlikult võitlevad demokraatia ja sotsialismi eest, vaid püüab mustata ka selle võitluse eesmärki ennast, tõendades, et inimese loomalik olemus jääb igavesti muutumatuks. Kuid me juba nägime, et inimeste individuaalne psüühika ei määra nende ühiskondlikke suhteid, vaid psüühika sõltub ise ajaloolistest tingimustest. Niisugused „metsikud tunded", nagu seda on ahnus, „omandi-instinkt" jms., millest kodanlikud sotsioloogid kirjutavad, on tegelikult teatava sotsiaalse keskkonna vili. Inimese

teadvuse ümberkujunemine sotsialistliku revolutsiooni käigus NSV Liidus ja rahvademokraatia maades, uute vaimsete joonte tekkimine (näiteks kollektiivsus vastandina kodanlikule individualismile) kummutab veenvalt kodanlike sotsioloogide väite, nagu oleks inimese loomus muutumatu.

Parem pole lugu ka nende kodanlike autoritega, kes kuulutavad peamiseks ühiskonna liikumise tõukejõuks mitte individuaalse, vaid „kollektiivse", „grupilise", „ühiskondliku" teadvuse. Me nägime, et ühiskondlik teadvus ehk ühiskondlike ideede kogusumma etendab ühiskondlikus elus tõepoolest tähtsat osa. Kui aga esitada küsimus, miks antud ajajärgul valitsevad ühed, teisel ajajärgul aga teistsugused ideed, või miks eri klasside maailmavaated üksteisest erinevad, siis ilmneb täiesti selgesti, et kogu ühiskonna või üksiku klassi vaimuelu tuleneb ühiskonna materiaalsest elust ja on viimase peegeldus. Selle tõsiasja eitamine tähendab ühiskonnateaduse likvideerimist, ühiskonna sisemise seaduspärasuse tunnetamisest keeldumist. Niisugusel seisukohal ongi kõige reaktsioonilisemad sotsioloogid — irratsionalistid, kes väidavad, et ajalugu ei saa olla teadus, et ajalugu ei rajane mitte objektiivsetel teadmistel, vaid intuitsioonil ja „usuaktil".

Kirjeldamine seletamise asemel

Märksa rafineeritumaid meetodeid võitluses teadusliku determinismi vastu kasutab niinimetatud „empiiriline sotsioloogia", mis on tihedalt seotud neopositivismi filosoofiaga. Sellesse suunda kuuluvad sotsioloogid on sõnades ühiskondlike suhete teadusliku, objektiivse tundmaõppimise poolt. Kuid „teaduslikkus" piirdub neil lihtsalt üksikute faktide kirjeldamisega ega jõua kuigivõrd ulatuslike üldistusteni. Sageli põhjendatakse seda pealtnäha üsnagi viisakate vihjetega ühiskondliku elu keerukusele, skematismi ohule jms. Need sotsioloogid väidavad, et kuna maailmas ei ole kaht ühesugust inimest, kaht ühesugust sündmust, siis ei saa olla ka ühiseid ja üldisi ajaloolise arenemise seadusi.

Säärane arutlus on täiesti alusetu. Iga ajalooline sündmus on muidugi unikaalne, kordumatu. Ei saa olla teist Napoleoni ega teist Hitleri enesetapmist. Kuid iga konkreetse sündmuse või protsessi kordumatus ei tähenda, nagu ei oleks selles individuaalses protsessis teatavaid ühiseid, korduvaid jooni, millede üldistamine võimaldab avastada kindla seaduspärasuse. Kui erinevad Esimese ja Teise maailmasõja tekkimise konkreetsed asjaolud ka on, näitab teaduslik analüüs, et mõlema sõja kutsusid lõppkokkuvõttes esile ühed ja samad põhjused — imperialistlike riikide omavaheliste vastuolude teravnemine seoses nende ebaühtlase majandusliku ja poliitilise arenguga. Kui mitmekesised sotsialismi ehitamise tingimused erinevates maades ka on, ometi näeme kõikjal teatavaid ühiseid seaduspärasusi, nagu seda on proletariaadi diktatuuri paratamatus, tootmisvahendite muutmine ühiskonna omanduseks jne. Nende ühiskondliku arenemise

üldiste, korduvate joonte tundmaõppimine ei vii sugugi skemaatilisusele ja dogmatismile, nagu väidavad kodanlike sotsioloogide eeskujul tänapäeva revisionistid, vaid vastupidi — on ühiskondlike nähtuste uurimise hädavajalikuks tingimuseks, sest see annab teadusliku aluse nende nähtuste kõrvutamiseks.

Kuid imperialistlik kodanlus kardab niisuguseid üldistusi, sest need toovad paratamatult päevavalgele kapitalistliku korra pehkimuse. Siit tuleneb sotsioloogiliste uurimuste temaatika piiramine üksikjuhtumite tundmaõppimise ja kirjeldamisega ning üldistest, põhilistest probleemidest loobumine.

Ajalooseaduste moonutamine sotsiaaldarvinismi poolt

Ajalooseadusi võltsides püüavad paljud kodanlikud sotsioloogid anda oma võltsingutele näiliselt teaduslikku kuju. Üheks lemmikvõtteks on seejuures sotsiaalsete seaduste asendamine bioloogia seadustega. Seda suunda, mis tekkis XIX sajandil, hakati nimetama sotsiaaldarvinismiks. Nimetatud suuna pooldajate kaalutlused on järgmised. Nad ütlevad, et kuna inimene on looduse osa, siis ka inimühiskonna arenemine allub samadele seadustele nagu teistegi bioloogiliste liikide arenemine; looduses on meil tegemist loomuliku valikuga, tugevama ellujäämisega olemasolu eest toimuvas võitluses; järelikult on samasugune lugu ka ühiskonnas. Sellest tehakse järeldus, et klassivõitlus on vaid üks igavese olelusvõitluse avaldusi ja kapitalistliku ekspluateerimise süsteem, koloniaalne rõhumine jne. on niisugused nähtused, mille põhjused peituvad inimese enese bioloogilises olemuses. Tugev võidab alati nõrga, ja teisiti ei saagi olla. Nii saavad kapitalismi džungliseadused bioloogilise põhjenduse ning nad kuulutatakse kõrvaldamatuiks ja igavesteks.

Kuid ei saa olla midagi valelikumat kui niisugused teooriad, mis on aluseks kõige võikamatele rassilistele ja muudele eelarvamustele. „Ei ole midagi kergemat," kirjutas V. I. Lenin, „kui kleepida külge „energeetiline" või „bioloogilis-sotsioloogiline" nimesilt sellistele nähtustele nagu kriisid, revolutsioonid, klasside võitlus jms., kuid pole ka midagi viljatumat, skolastilisemat ja elutumat kui selline tegevus."[9] Inimühiskonna arenemise seadused on spetsiifilised seadused, mis looduse seadustest kvalitatiivselt erinevad. Erinevalt loomadest, kes passiivselt *kohanevad* looduslike tingimustega, *toodab* inimene ise endale vajalikke materiaalseid hüvesid. Seepärast ei kannatagi muide mitte mingisugust kriitikat kõik katsed seletada bioloogia seadustega neid hädasid, mida kapitalism töörahvale toob. Hoolimata mõnede kodanlike sotsioloogide, reaktsionäär Malthuse järgijate väidetest, et maakera olevat „ülerahvastatud", on inimkonnal olemas kõik võimalused oma kasvavate materiaalsete vajaduste rahuldamiseks. Inimeste ekspluateerimise süsteem ja klassivõitlus, mida see süsteem tekitab, ei väljenda bioloogilist „olelusvõitlust", vaid on teatava ajalooliselt mööduva ühiskondlik-majandusliku

korra resultaat. Kapitalist saab töölist ekspluateerida mitte seepärast, et kapitalist oleks bioloogiliselt rohkem arenenud, vaid sellepärast, et ta valdab tootmisvahendeid, millest tööline on ilma jäetud. Nagu on näidanud sotsialismi ehitamise kogemused NSV Liidus ja rahvademokraatia maades, likvideerib sotsialistlik kord nii klasside ebavõrdsuse kui ka konkurentsi, mille kodanlik sotsioloogia kuulutab igaveseks progressi stiimuliks, rääkimata tööpuudusest, mis kodanlike sotsioloogide arvates tõestab seda, et maakera on ülerahvastatud. Idamaade koloniaal- ja sõltuvate rahvaste virgumine ja nende kiire sotsiaalne, majanduslik ja kultuuriline progress on samuti fakt, mis ei jäta kivi kivi peale närustest „teooriatest", mille kohaselt „värvilised" rahvad olevat „alaväärtuslikud" ning valge rass omavat „bioloogilist õigust" maailma valitseda.

Nagu näeme, on kodanliku sotsioloogia katsed materialistlikku ajalookäsitust halvustada ja sellele oma ebateaduslikke, idealistlikke vaateid vastu seada kõlbmatute vahenditega tehtavad katsed, mis tõestavad ainult kodanliku ühiskonnateaduse enese pankrotti.

7. Materialistliku ajalookäsituse tähtsus teiste ühiskonnateaduste ja ühiskondliku praktika seisukohalt

Ajalooline materialism ja ühiskonnateadused

Öeldu põhjal on selge, milline suur tähtsus on ajaloolisel materialismil spetsiaalsete ühiskonnateaduste ja töölisklassi revolutsioonilise partei praktilise tegevuse seisukohalt. Ühiskonnateadused — ajalugu, poliitiline ökonoomia, õigusteadus, eetika, esteetika jt. uurivad ühiskonna elu üksikuid külgi või üksikute maade ja rahvaste konkreetset ajalugu. Poliitiline ökonoomia õpib tundma ühiskondliku tootmise ja materiaalsete hüvede jaotamise arenemisseadusi; õigusteadus — ühiskonna poliitilist pealisehitust: riiki ja õigust; eetika — ühiskondlikku moraali jne. *Ajalooline materialism on teadus ühiskonna arenemise üldistest seadustest.* Ajaloolise materialismi järeldustes ja põhiteesides, mis räägivad sellest, et ühiskondlik teadvus sõltub ühiskondlikust olemisest, et ühiskonnakord muutub sõltuvalt tootlike jõudude muutumisest, mis näitavad ära baasi ja pealisehituse vahekorra jne., on formuleeritud ühiskonnaelu kui terviku seadused. Ühelgi konkreetsel ühiskonnateadusel ei ole tegemist niisuguste ulatuslike üldistustega kui ajaloolisel materialismil. Seepärast on ajalooline materialism kõigi ühiskonnateaduste alus. Ajalooline materialism ei pretendeeri sellele, et teisi ühiskonnateadusi asendada, vaid ta on neile tunnetamise *meetodiks* ja tugineb oma üldistustes omakorda teistele ühiskonnateadustele. Ajaloolise materialismi poolt avastatud üldiste seaduste tundmine võimaldab mõista ühiskondliku elu üksikute külgede arengut, selle või

teise maa konkreetset ajalugu. Ükski ühiskonnateadus ei saa õigesti mõista tema poolt uuritavat ühiskonnaelu ala, kui ta ei tee endale selgeks, milline on selle ala side ühiskonnaelu muude külgedega, kui ta ei selgita, missugune koht on sellel alal kõigi teiste ühiskondliku arenemise nähtuste hulgas.

Kuid samal ajal ei ole materialistlik ajalookäsitus mingi universaalne võti, mida iga ajaloolise situatsiooni, iga ajaloolise nähtuse suhtes tarvitseb vaid kasutada, kui kõik korrapealt selgeks saab. Materialistlikku ajalookäsitust valdaval uurijal on kasutada kindel kompass, mis aitab tal ajaloosündmuste kohta õigele arusaamisele jõuda. Kuid neid sündmusi endid ja neid esile kutsunud tingimusi tuleb veel põhjalikult konkreetselt uurida. See eeldab iga kord ajaloolise materjali, kõigi antud ajastusse puutuvate faktide üksikasjalikku uurimist. Ainult nii on võimalik leida ajalooliste sündmuste sisemist seost ja seletada iga üksikut sündmust, et mõista mitte ainult minevikku ja olevikku, vaid ka teaduslikult ette näha tulevikku.

Teaduslikust ettenägemisest

Kodanlikud filosoofid ja sotsioloogid, kes ühiskonna arenemise objektiivset seaduspärasust eitavad, peavad tuleviku teaduslikku ettenägemist võimatuks, viidates sellele, et tulevik sõltub inimeste kavatsustest ja soovidest, mida keegi ei saa ära arvata.

Kuid nagu juba veendusime, rahvahulkade plaanid ja taotlused olenevad nende objektiivsetest elutingimustest. Seepärast võimaldab kaasaja ühiskonna arenemise seaduspäraste tendentside tundmine meil ette näha sündmuste käiku ka tulevikus. Tulevik ei lange ju taevast alla, vaid ainult realiseerib võimalused, mis peituvad olevikus.

Ühiskonna arenemise seaduste tundmine annab võimaluse ette näha muidugi ainult ajaloolise arenemise üldsuunda, mitte aga selle üksikasju ja konkreetseid vorme. Paljude ühiskondlike protsesside konkreetne vorm ja kulgemise tähtajad kujunevad arvukate juhuslike asjaolude toimel, mida ei saa ette näha kõige geniaalsemgi inimene. Kuid arenemise üldsuuna ettenägemine omab ülisuurt praktilist tähtsust.

Rohkem kui sada aastat tagasi, ajajärgul, kui kapitalism arenes veel tõusujoones, ennustasid Marx ja Engels kapitalismi paratamatut langust ja hukkumist talle omaste sisemiste vastuolude tulemusel. See ennustus läheb meie ajal vääramatult täide.

Ammu enne Esimest maailmasõda nägi Engels ette selle sõja tekkimise võimalust ja tema tagajärgi. Ta kirjutas, et tulevase maailmasõja tagajärjel kukutatakse Euroopas paljud monarhid ja kroone jääb tosinate kaupa vedelema, et kaubanduse ja tööstuse mehhanismi tabab täielik halvatus jne. „... Üks tulemus," kirjutas Engels tol ajal, „on absoluutselt kaheldamatu: üldine kurnatus ja tingimuste loomine töölisklassi lõplikuks võiduks."[10] Ja tõepoolest, Esimese maailmasõja tagajärjel murti läbi imperia-

lismi ahel selle kõige nõrgemas kohas — Venemaal, kus tuli võimule töölisklass.

Rohkem kui pool sajandit tagasi nägi Lenin ette, et seoses maailma revolutsioonilise liikumise keskuse kandumisega Idasse muutub Venemaa proletariaat sotsialistliku revolutsiooni avangardiks. Esimese maailmasõja ajal nägi ta ette, et sotsialism võib esialgu võita ühel maal või mõnedes maades. Ajalugu on neid mõlemaid ennustusi hiilgavalt kinnitanud.

Marksistid on korduvalt paljude aastate peale ette öelnud niisuguseid sündmusi, nagu seda on rahvusliku vabadusliikumise võit asumaades ja sõltuvates maades, revolutsiooni võit Hiinas, fašistliku režiimi krahh Saksamaal, demokraatlike maade võit eesotsas NSV Liiduga Teises maailmasõjas, ja palju muud. Kõik need ennustused on õigeks osutunud, sest nende aluseks oli tegelikkuse objektiivne, rangelt teaduslik analüüsimine põhiliste, seaduspäraste tendentside valguses. Vastupidi, kodanlike poliitikute ja sotsioloogide loendamatud ennustused sotsialismi möödapääsmatu hukkumise, kapitalismi uue õitsengu saabumise jne. kohta on häbiväärselt läbi kukkunud, sest need ennustused ignoreerisid reaalse ajaloo seadusi ja esitasid soovitavat tegeliku pähe. Samasugune saatus saab osaks ka arvukatele tänapäeva kisakõridele, kes korrutavad „kommunismi kriisist" ja ennustavad „inimkultuuri hukkumist".

Ajalooline materialism ja töölisliikumise praktika

Materialistlik ajalookäsitus kui teadus ühiskonna arenemise üldistest seadustest ja ühiskondlike nähtuste tunnetamise meetod on kogu teadusliku kommunismi, kommunistlike parteide strateegia ja taktika teoreetiliseks aluseks.

Näidates, et kapitalistliku formatsiooni asendumine sotsialistliku formatsiooniga on seaduspärane ja paratamatu, sisendab marksism-leninism töötajate südameisse veendumust nende suure ürituse lõplikus võidus. Ta õpetab töölisliikumise tegelast avaralt mõtlema, siduma antud momendi huvisid töölisklassi lõppeesmärkidega, käsitama ühiskondlikke sündmusi nende sisemise seose seisukohalt, nägema üksikute sündmuste taga avarat ajaloolist perspektiivi. Inimene, kes on relvastatud ühiskonna arenemise seaduste tundmisega, muutub teadlikuks osavõtjaks kommunismi eest peetavast suurest ajaloolisest võitlusest.

Dialektiline materialistlik meetod suunab inimesi ühtlasi konkreetselt analüüsima iga antud olukorda, olukorra iseärasusi antud maal ja kogu maailmas. Igal töölisklassi revolutsioonilisel parteil tuleb tegutseda omapärases olukorras, spetsiifilistes rahvuslikes tingimustes. Tema tegevuse edu sõltub suurel määral sellest, kuivõrd õigesti, teaduslikult suudab ta hinnata oma võitluse objektiivseid tingimusi, kavandada selle võitluse eesmärke ja vahendeid vastavalt ajalooliste sündmuste konkreetsele arenemiskäigule.

Selle meetodi omandamine ei tähenda ajaloolise materialismi

vormelite ja teeside päheõppimist. Ei ole raske meelde jätta näiteks seda, et tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikt on sotsiaalse revolutsiooni põhialuseks. Kuid väga vähe oleks väärt niisugune töölisklassi partei, kes piirduks ainult selle üldise tõe konstateerimisega ega õpiks tundma, millistes konkreetsetes vormides see konflikt antud maal väljendub, missugune on sellel maal klassijõudude vahekord jne. Materialistliku ajalookäsituse omandamine tähendab aru saada ühiskondlike nähtuste materialistliku ja dialektilise analüüsimise meetodi olemusest, tähendab õppida rakendama seda meetodit töölisklassi võitluse konkreetsete tingimuste uurimiseks igal antud momendil, õppida üldistama revolutsioonilise liikumise rikkalikke praktilisi kogemusi.

Seepärast ongi materialistlikul ajalookäsitusel nii tähtis koht töölisklassi revolutsiooniliste parteide maailmavaates, kõikide teadlike sotsialismi eest võitlejate ja üldse iga inimese maailmavaates, kes tahab mõista ühiskonna arenemise seadusi ja teadlikult kaasa aidata töötava inimkonna progressi ja hüvangu saavutamisele.

V PEATÜKK

KLASSID, KLASSIVÕITLUS JA RIIK

Ühiskonnaelu on väga komplitseeritud ja mitmekülgne. Ühiskonnas on kogu tema ajaloo jooksul kokku põrganud tohutu hulga inimeste erinevad, sageli vastandlikud püüded, on toimunud võitlus inimeste vahel, on tekkinud ja lahendatud kõige mitmekesisemaid vastuolusid. Antud ühiskonna raamides toimuvale võitlusele on lisandunud rahvaste ja ühiskondade kokkupõrked ning võitlus. Ajaloos on teineteist vahetanud revolutsiooni ja reaktsiooni perioodid, kiire progressi ja paigalseisu perioodid, rahu ja sõja perioodid. Marksism andis esmakordselt kätte juhtnööri, mis võimaldab avastada selles näilises labürindis ja kaoses seaduspärasuse. Selleks juhtnööriks on *klassivõitluse teooria.*

Ainult selle teooria alusel on võimalik enesele selgeks teha kõigi ekspluateerimisühiskonnas toimuvate märkimisväärsete sündmuste ja muutuste varjatud tõukejõude. Töölisklassi jaoks on see teooria teaduslikuks aluseks tema vabastusvõitluse taktikale.

1. Klassierinevuste ja klasside suhete olemus

Erineva sotsiaalse olukorraga inimeste vahelised vastuolud ja kokkupõrked tõid eesrindlikke teadlasi juba enne Marxi mõttele, et ühiskonnas on olemas mitmesugused klassid ja et nende klasside vahel toimub võitlus. Sealjuures aga jäid nende kujutlused klasside kohta väga laialivalguvateks ja ebamäärästeks. Nende arvukate tunnuste hulgast, mille poolest erisugustesse klassidesse kuuluvad inimesed üksteisest erinevad, ei osanud need teadlased esile tõsta kõige tähtsamat ja otsustavamat. Seetõttu ei tabanud nende poolt pakutud klassijaotuse printsiibid probleemi olemust ja osutusid sageli juhuslikuks ja meelevaldseks. Veelgi suuremal määral on see iseloomulik tänapäeva kodanlikule sotsioloogiale.

Kodanlikud sotsioloogid tunnistavad, et ühiskond ei ole oma koosseisult ühtlane, et ühiskond koosneb suurest hulgast eri-

sugustest kihtidest („stratumitest") ja sotsiaalsetest rühmadest. Mis aga on selle kihinemise aluseks? Sellele küsimusele antakse mitmesuguseid vastuseid. Ühed sotsioloogid tõstavad esiplaanile vaimse momendi, ühise psühholoogia, ühised religioossed vaated jne. Kuid me nägime juba, et inimeste ühiskondlik teadvus sõltub nende ühiskondlikust olemisest. Teised peavad klassijaotuse põhiprintsiibiks ainelist heaolu: sissetuleku suurust, korteriolusid jne. Tegelikult aga oleneb sissetuleku suurus sellest, milline koht kuulub antud klassile ühiskondlikus tootmises, kas ta on tootmisvahendite omanik või rõhutud, ekspluateeritav klass. Sellest oleneb ka tema poolt poliitilises elus etendatav osa, tema haridustase, samuti tema elulaad.

Kuivõrd ühiskonnaelu kõige tähtsamaks ja määravamaks küljeks on materiaalne tootmine, tuleb ühiskonna klassijaotuse alust otsida sellest, milline on ühtede või teiste inimrühmade koht ühiskondliku tootmise süsteemis, milline on nende suhe tootmisvahenditega.

Kõige täielikuma klasside definitsiooni andis V. I. Lenin töös „Suur algatus": „Klassideks nimetatakse suuri inimeste gruppe, kes erinevad üksteisest neile teatud ajaloolises ühiskondliku tootmise süsteemis kuuluva koha poolest, oma suhtelt (mis on enamasti fikseeritud ja vormistatud seadustes) tootmisvahenditega, nende poolt töö ühiskondlikus organisatsioonis etendatavalt osalt, järelikult aga ka ühiskondliku rikkuse selle osa saamisviisilt ja suuruselt, mis on nende käsutuses. Klassid on niisugused inimeste grupid, kellest üks võib omastada teise tööd selle tõttu, et nende koht ühiskondliku majanduse teatavas formatsioonis on erinev."[1]

Just klasside olemasolu on aluseks sotsiaalsele ebaõiglusele, mis kujutab endast ekspluateerimisühiskonna iseloomulikku joont. Mitte „jumala tahe" ega ka mitte inimeste individuaalsed omadused, nagu seda alatasa on püüdnud tõestada ekspluataatorlike klasside ideoloogid, vaid ühte või teise klassi kuulumine seletab, miks ühed inimesed on privilegeeritud, valitsevas olukorras, ja teised — rõhutud, vaesed ning õigusteta.

See ei tähenda muidugi, nagu oleksid peale klassierinevuste ja klassisuhete kõik teised erinevused ja suhted ühiskonnas ebaolulised. Inimkonna ajaloolise arenemise protsessis on kujunenud mitmesugused sotsiaalse ühtekuuluvuse püsivad vormid, mis ei lange ühte klassijaotusega. Siia kuulub muuhulgas rahvuslik ühtekuuluvus — rahvus.

Klass ja rahvus

Rahvuslikud seosed on väga püsivad. Kodanlikud sotsioloogid püüavad sellele toetudes kujutada rahvuslikke seoseid „loomulike", „looduslike" suhetena, mis on olulisemad kui klassisuhted. Tegelikult on niisugused vaated täiesti väärad.

Kõigepealt ei ole rahvuslikud suhted, samuti nagu klassisuhtedki, midagi igavest. Rahvuslikud suhted on pikaajalise ajaloo-

lise arenemise produkt. Inimeste ühtekuuluvuse vormid on tihedasti seotud ühiskonnakorra iseloomuga ja muutuvad koos selle korraga. Ürgkogukondliku korra ajal olid inimeste ühtekuuluvuse põhivormideks *sugukond* ja *hõim*. Peamiseks tunnuseks, mis eraldas sugukondliku kollektiivi liikmeid teistest inimestest, oli nende ühine päritolu, veresugulus. Koos ürgkogukondliku korra lagunemisega lagunes järk-järgult sugukondade ja hõimude püsivus, vähenes veresuguluse sidemete tähtsus. Mitmete hõimuliitude ühtesulamise tulemusel kujunesid *rahvad*. Ühte rahvasse kuuluvaid inimesi ei seo üksteisega enam sugulussidemed; neile omased ühised jooned (ühine keel, territoorium, kultuur) on sotsiaalse, ajaloolise päritoluga. Kuid rahva ühtekuuluvus oli veel väga ebapüsiv. Orjandusliku ja feodaalse korra tingimustes ei saanud olla seda majanduselu ühtsust, mis on kindla territoriaalse ühtsuse ja püsiva kultuurilise ühtekuuluvuse hädavajalikuks tingimuseks. Alles tol ajastul, kus kujuneb kapitalism, mis likvideerib feodaalse killustatuse ja toob kaasa ühtse rahvusliku turu kujunemise, tekivad vajalikud eeltingimused rahvaste muutumiseks rahvusteks.

Inimeste rahvuslikku ühtekuuluvust ei saa ka samastada *rassi* mõistega, nagu seda teevad paljud kodanlikud sotsioloogid. Rassideks jagunevad inimesed pärilike kehaehituse tunnuste järgi. Olenevalt reast tunnustest (nahavärv, kolju, karvade vorm jne.) eristab teadus kolme põhirassi: europiidne (ehk valge), negriidne (ehk must) ja mongoliidne (ehk kollane). Erinevalt rahvuslikust ühtekuuluvusest on rassitunnused bioloogilise iseloomuga ja on tekkinud inimeste organismi pikaajalisest kohanemisest teatud kindlate looduslike tingimustega. Ühte ja samasse rassi kuuluvad mitmesugused rahvused. Teisest küljest esineb ühe ja sama rahvuse koosseisus sageli mitmesuguste rassitunnustega inimesi (näiteks neegrid, valged ja indiaanlased mõnedes Ladina-Ameerika maades). Samuti puudub rassi ja keele vahel seesmine seos. Näiteks on Ameerika Ühendriikides inglise keel emakeeleks niihästi valgetele kui neegritele. Seepärast on säärased mõisted nagu „germaani rass" või „anglosaksi rass" lihtsalt mõttetud. Nii teadus kui ka kogu maailma ajaloo kogemused on ümber lükanud rassistide väited, nagu oleksid ühed rassid või rahvused teistest kõrgemad ja nagu jääksid „värvilised" rahvad oma võimete poolest „valgest" rassist maha. Inimkonna ajalugu tõestab, et kõik maakera rahvad on suutelised looma kultuuriväärtusi ja et nende poolt maailmakultuuri varasalve lisatava panuse suurus ei olene nahavärvist või kolju vormist, vaid antud rahva ajaloolise arengu iseärasustest.

Marksism-leninism mõistab rahvuse all *inimeste ajalooliselt kujunenud püsivat ühtekuuluvust, mis on tekkinud ühise keele, territooriumi, majanduselu ja ühises kultuuris avalduva psühhilise laadi pinnal* (J. V. Stalin).[2]

Rahvuslik ühtekuuluvus ei saa kaotada klassierinevusi rah-

vuse raamides. Vastupidi, klassierinevused läbivad kogu rahvuse elu ja lõhestavad antud rahvuse üksteisele vaenulikeks osadeks. Seega ei välista rahvuslik ühtekuuluvus klassiantagonismi, veel enam — klassiantagonismi arvestamata pole võimalik õigesti aru saada ka rahvuslikust liikumisest endast.

Teisest küljest ulatub klassisolidaarsus üksiku rahvuse raamidest kaugemale. Ameerika, saksa, prantsuse kapitalistid räägivad eri keeli. Kuid kõiki neid lähendab üksteisele see, et nad kuuluvad ühte klassi, ja see asjaolu ühendab neid võitlusse sotsialismi, töölisliikumise ja asumaade rahvaste rahvusliku vabadusvõitluse vastu. Niisamuti kuuluvad ka töölised eri rahvustesse ja rassidesse, kuid ennekõike on nad proletaarlased, ja see asjaolu määrab ära nende ühised internatsionaalsed huvid, eesmärgid ja ideoloogia, mille kõrval teised erinevused jäävad tagaplaanile. Mõistes, et rahvuslik vaen ja võõristamine kahjustavad töölisklassi internatsionaalseid huve, peavad klassiteadlikud töölised võitlust kõigi rahvusliku või rassilise diskrimineerimise vormide vastu.

Ühiskonna klassideks jagunemine kui ajalooliselt möödaminev nähtus

Sotsiaalse ebavõrdsuse õigustamiseks on varakate klasside ideoloogid alati püüdnud kujutada seda ebavõrdsust igasuguse inimühiskonna igavese, lahutamatu joonena. See ei ole õige. Ürgkogukondliku korra ajal ei olnud ühiskonna lõhenemist ekspluateerijateks ja ekspluateeritavateks ja see lõhenemine kaob lõplikult sotsialismi tingimustes.

Klasside tekkimine on otseselt seotud tootmisvahendite eraomandusega, mis teeb võimalikuks ühe inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, ühe inimeste rühma töö omastamise teise inimeste rühma poolt.

Teatud arenguetapi jaoks oli ühiskonna jagunemine klassideks möödapääsmatu ja ajalooliselt paratamatu. Engels rõhutas, et kuni inimese töö oli alles niivõrd vähe produktiivne, et ta andis peale hädavajalike elatusvahendite ainult vähest ülejääki, oli tootlike jõudude kasv, läbikäimise laienemine, riigi ja õiguse arenemine, kunsti ja teaduse loomine võimalik ainult põhjalikuma tööjaotuse tõttu, mille aluseks pidi olema suur tööjaotus ühelt poolt lihtsa füüsilise tööga tegelevate hulkade ja teiselt poolt tööd juhtivate, kaubandusega, riigiasjadega ja hiljem kunsti ja teadusega tegelevate väheste privilegeeritud isikute vahel.[3] Sealjuures ei jätnud muidugi ühiskonna etteotsa kerkinud klass omakasupüüdlikel eesmärkidel kasutamata võimalust koormata töörahva hulki üha rängema tööga.

Pärast seda aga, kui tootlike jõudude arenemine on seadnud päevakorrale eraomanduse asendamise ühiskondliku omandusega ja ekspluateerimissuhete likvideerimise, kaob ka klasside olemasolu pind. Klasside säilimine muutub ülearuseks, veel enam — see muutub ühiskonna arenemist pidurdavaks teguriks.

Sotsialistlikus ühiskonnas ei ole enam ekspluataatorlikke

klasse, töölisklassi ja talupoegade klassi vahel valitsevad suhted omandavad siin printsipiaalselt uue iseloomu, mis välistab ekspluateerimise, ühe klassi võimu teise klassi üle. Algab veel säilinud klassierinevuste kustumise ajajärk. Lõpuks, kommunismile üleminekuga, klassid kaovad.

Seega on ühiskonna jagunemine klassideks ja klassidevaheline vaen ainult eraomanduse valitsemise ajastu lahutamatuks jooneks.

Ühiskonna klassistruktuur

Oma seisundi poolest ühiskonnas jagunevad klassid põhiklassideks ja mittepõhilisteks klassideks. *Põhiklassideks* nimetatakse neid klasse, kelleta ühiskonnas valitsev tootmisviis ei saa eksisteerida ja kelle on sünnitanud just see tootmisviis. Orjanduslikus ühiskonnas on põhiklassideks orjapidajad ja orjad, feodaalühiskonnas — feodaalid ja pärisorjad, kodanlikus ühiskonnas — kapitalistid ja töölised. Jutt on niisiis klassidest, kellest üks on põhiliste tootmisvahendite omanik ja on võimul, teine aga moodustab ekspluateeritavate põhiosa. Nende klasside suhted on alati antagonistlikud, on rajatud vastandlikele huvidele. Kapitalist on näiteks huvitatud sellest, et sundida töölist tootma võimalikult palju ja tasuda talle võimalikult vähe. Töölise huvid on loomulikult diametraalselt vastupidised. Antagonistlike klasside majanduslike huvide vastandlikkus tekitab nendevahelise leppimatu võitluse, „Vaba ja ori, patriits ja plebei, mõisnik ja pärisori, tsunftimeister ja sell, lühidalt, rõhuja ja rõhutav on olnud teineteisega alalises antagonismis, on pidanud lakkamatut, kord varjatud, kord avalikku võitlust, võitlust, mis iga kord on lõppenud kogu ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamisega või võitlevate klasside ühise hukkumisega."[4]

Peale nende põhiklasside on ekspluateerimisühiskonnas olemas ka teised, *mittepõhilised* klassid. Orjanduslikus ühiskonnas olid olemas näiteks vabad talupojad ja käsitöölised, kapitalistlikus ühiskonnas on peale kodanluse ja töölisklassi olemas veel talurahvas ja paljudes maades mõisnikud jne. Nende mittepõhiliste klasside olemasolu, kelledel on oma spetsiifilised huvid, samuti terve rea ühiskondlike vahekihtide (näiteks intelligents) olemasolu, muudab klasside vastastikuste suhete pildi märksa keerukamaks.

Kodanliku ühiskonna klassid

Kodanliku ühiskonna põhiklassideks on *kapitalistid* (kodanlus) ja *palgatöölised* (proletariaat).

Kodanlus kujutab endast põhiliste tootmisvahendite omanike klassi, kes elab palgatööliste töö ekspluateerimise arvel. Kodanlus on kapitalistliku ühiskonna valitsev klass.

Kodanlus etendas omal ajal ühiskonna arenemises progressiivset osa, juhtides võitlust iganenud feodaalsuhete vastu. Pidades jahti kasumitele, kihutatuna taga konkurentsist, kutsus kodanlus ellu võimsad tootlikud jõud. Kuid sedamööda, kuidas

arenesid kapitalismi vastuolud, muutus kodanlus progressiivsest klassist reaktsiooniliseks klassiks ja tema võim kujunes peamiseks ühiskonna arenemise pidurdajaks.

Nende kolossaalsete rikkuste loojaks, mis kodanlus endale võtab, on töölisklass — kapitalistliku ühiskonna peamine tootlik jõud. Ühtlasi on ta klass, kelle omanduses ei ole tootmisvahendeid ja kes on sunnitud müüma oma tööjõudu kapitalistile.

Koos kapitalismi arenemisega kasvab suurkapitalistide rikkus, ühtlasi aga suureneb töölisklassil lasuv rõhumise ike ja viha töölisklassi hulgas, „keda õpetab, ühendab ja organiseerib kapitalistliku tootmisprotsessi mehhanism ise" (M a r x).[5]

Koos kapitalismi arenemisega kasvab järelikult ka kapitalismi hauakaevaja — töölisklass, kes on uue, kõrgema, sotsialistliku tootmisviisi kandja.

Ühelgi kapitalistlikul maal aga ei piirdu ühiskonna koosseis ainult nende kahe klassiga. Niisugusel „puhtal kujul" ei ole kapitalismi kusagil olnud ega saagi olla. Kapital tungib küll kõigisse rahvamajanduse harudesse ja kujundab neid ümber, kuid ta ei likvideeri kuskil vanade majanduslike formatsioonide elemente täielikult.

Seepärast on paljudes kodanlikes riikides säilinud *mõisnike* suurmaaomandus. Mõisnikud korraldavad oma mõisate majapidamise kapitalistlikult ümber, hakkavad võimaluse korral tööstusettevõtete omanikeks, astuvad aktsiaseltside osanikeks, muutuvad kapitalistideks. Arvukad mõisnike klassi esindajad lähevad juhtivatele ametikohtadele riigiaparaati, samuti ka sõjaväkke ja sõjalaevastikku. Oma huvide, vaadete, poliitiliste püüdluste poolest liituvad suurmaaomanikud tavaliselt kodanluse kõige reaktsioonilisema osaga, moodustades muuhulgas ühe fašismi tugisammastest (näitena võib märkida preisi junkruid-mõisnikke Saksamaal).

Feodaalsest ühiskonnast tuleb kapitalistlikku ühiskonda üle ka *talurahvas*. Välja arvatud kõige jõukam kiht (maakodanlus, kulakud), kujutab talurahvas endast ekspluateeritavate klassi. Talurahva ekspluateerimine toimub mitmesugusel kujul: rendimaks maaomanikule, mitmesugused orjastavad võlad, mis tuleb tasuda kapitalistidele, kehvikute otsene ekspluateerimine, kes on sunnitud endale elatusvahendeid hankima tööga mõisnike ja kulakute põldudel, jne. Talurahva hulgad on sunnitud maksma suurkapitalistidele andamit ka talurahva poolt ostetavate tööstuskaupade kõrgendatud hindade näol.

Omal maalapil töötavad talupojad moodustavad koos käsitööliste ja väikekaupmeestega küllaltki rohkearvulise *väikekodanluse* kihi. Väikekodanluse hulka kuuluvad inimesed, kelle omanduses on väiksed tootmisvahendid, kes aga erinevalt kodanlusest ei ela võõra töö ekspluateerimise arvel. Väikekodanlaste seisund kapitalistlikus ühiskonnas on vahepealne. Kui eraomanikud liituvad nad kodanlusega, kui omaenda tööst elavate ja kodanluse

poolt ekspluateeritavate kihtide esindajad aga liituvad nad töölistega. Väikekodanluse vahepealne seisund põhjustab tema ebakindla, kõikuva positsiooni klassivõitluses.

Vastavalt tööstuse, tehnika ja kultuuri arenemisele kujuneb kapitalistlikus ühiskonnas laialdane *intelligentsi*, s. t. vaimse tööga tegelevate inimeste kiht (insener-tehnilised töötajad, kooliõpetajad, arstid, ametiasutuste teenistujad, teadlased, kirjanikud jne.). Intelligents ei ole omaette klass, vaid eriline sotsiaalne vahekiht, kes eksisteerib oma vaimse töö müümise arvel. Haritlasi tuleb ühiskonna mitmesugustest kihtidest, peamiselt varakate klasside hulgast ja ainult osaliselt töörahva ridadest. Oma ainelise olukorra ja elutingimuste poolest ei ole intelligents kaugeltki ühesugune. Intelligentsi ladvakihid — kõrgemad ametnikud, silmapaistvad advokaadid ja teised — on lähedased kapitalistidele, intelligentsi alamad kihid aga — töörahva hulkadele. Intelligentsi progressiivsem osa tuleb vastavalt kapitalistlikus ühiskonnas toimuva klassivõitluse arenemisele üle marksismileninismi positsioonidele ja võtab osa töölisklassi revolutsioonilisest võitlusest.

Kodanlikus ühiskonnas on olemas veel üks kiht, nimelt deklasseerunud elemendid — lumpenproletaarlased ehk kaltsak-proletaarlased — kapitalistliku ühiskonna „põhjakihid": bandiidid, vargad, kerjused, prostituudid jne. Lumpenproletariaat saab pidevalt täiendust ühiskonna mitmesugustest kihtidest nende inimeste näol, keda kapitalismi tingimused „põhja viivad". Anarhistid väitsid, et lumpenproletariaat on kapitalistliku ühiskonna kõige revolutsioonilisem klass. Viimase sajandi ajalugu on aga täielikult tõestanud, et õigus oli Marxil ja Engelsil, kui nad iseloomustasid lumpenproletariaati kui niisugust kihti, kes oma elutingimuste tõttu on valmis ennast müüma reaktsioonilisteks mahhinatsioonideks.[6] Hitlerlikul Saksamaal astusid kriminaalkurjategijad massiliselt fašistide organisatsioonidesse — rünnakrühmadesse ja ss-laste jõukudesse. Ameerika Ühendriikides kasutatakse gangsterite jõukusid laialdaselt tööliste, neegrite, progressiivsete tegelaste kallal vägivalla-aktide toimepanemiseks.

Kapitalistliku ühiskonna klasside ja vahekihtide iseloomustamisel on vaja arvesse võtta ka nende klasside ja kihtide raamides esinevaid erinevusi. Eriti olulised on erinevused monopolistliku ja mittemonopolistliku kodanluse vahel (asumaades aga rahvusliku kodanluse ja nende kodanluse kihtide vahel, kes on kolonisaatorite käsilasteks). Need erinevused, mis on meie päevil sügavamaks muutunud, etendavad, nagu veel näeme, tänapäeva kodanliku ühiskonna poliitilises elus tähtsat osa.

Seega pakub kodanlik ühiskond äärmiselt komplitseeritud ja mitmekesist klassierinevuste ja klassisuhete pilti. Nendest suhetest ja erinevustest on vaja selgesti aru saada, selleks et töölisklass ja tema partei võiksid välja töötada õige taktika ja poliitika. Vähemalt niisama tähtis on aga oskus näha kogu selle

mitmekesisuse taga kodanliku ühiskonna peamist klassivastuolu — töölisklassi ja kodanluse antagonistlikku vastuolu. Just selle vastuolu seisukohalt tuleb käsitleda kõiki ühiskondlikke nähtusi. Ükskõik milliseid muutusi kapitalism ka läbi teeb, ükskõik kui komplitseeritud ka muutuvad tema klassistruktuur ja klasside vastastikused suhted, — kapitalism jääb ikkagi ekspluateerimisele rajatud ühiskonnaks. Niisuguses ühiskonnas aga on klasside vastastikustes suhetes kõige tähtsamateks ekspluateeritavate ja ekspluateerijate lepitamatu võitluse suhted.

2. Riik kui klassivõimu tööriist

Üks inimühiskonna kõige keerukamaid nähtusi on riik. Marksistlik-leninlik klasside ja klassivõitluse teooria annab võtme riigi olemuse mõistmiseks, selgitab teaduslikult riigi tekkimist ja arenemist, ühtede riikide teistega asendumist, riigi väljasuremise paratamatust.

Riigi tekkimine ja olemus

Ajalugu näitab, et riigi eksisteerimine on seotud klasside olemasoluga. Inimkonna varastel arenguastmetel, klassideta kogukondlik-sugukondliku korra ajal, riiki ei olnud. Ühiskonna asjade valitsemise funktsioone teostas ühiskond ise.

Pärast seda, kui tekkis eraomandus ja koos sellega ka majanduslik ebavõrdsus ning kui ühiskond lõhenes vaenulikeks klassideks, muutus ühiskondlike asjade valitsemise kord põhjalikult. Neid asju ei olnud enam võimalik otsustada kogu ühiskonna või ühiskonna enamuse tahte kooskõlastamise alusel. Valitseva seisundi haarasid endale ekspluataatorlikud klassid. Moodustades ühiskonna tühise vähemuse, said need klassid endale sobivat korda alal hoida ainult siis, kui nad peale majandusliku võimu toetusid ka otsesele vägivallale. Selleks oli vaja spetsiaalset aparaati: relvastatud inimeste salku (sõjavägi, politsei), kohtuid, vanglaid jne. Niisuguse sunniaparaadi etteotsa asuvad inimesed, kes ei väljenda mitte kogu ühiskonna, vaid ekspluateeriva vähemuse huvisid. Nii kujuneb välja riik kui masin, mis aitab alal hoida ühe klassi võimu teise klassi üle. Selle masina abil kindlustab majanduslikult valitsev klass endale kasulikku ühiskonnakorda, sunnib oma klassivaenlasi vägivaldselt püsima antud tootmisviisi raamides. Seepärast on riik ekspluateerimisühiskonnas oma olemuselt alati ekspluateerijate klassi või klasside diktatuur.

Kogu ühiskonna kui terviku suhtes on riik võimuloleva klassi poolt teostatava juhtimise ja valitsemise vahendiks, selle klassi vaenlaste suhtes aga (ekspluateerimisühiskonnas — rahvastiku enamuse suhtes) — mahasurumise ja vägivalla vahendiks.

Seega on riik lepitamatute klassivastuolude produkt. Riik

„tekib seal, siis ja niivõrd, kus, kui ja kuivõrd klassivastuolusid objektiivselt *pole võimalik* lepitada".[7] Majanduslikult valitseva klassi poliitiline võim — selline on riigi olemus, selline on riigi ja ühiskonna vahekord. Peale selle on aga riigil ka teisi tunnuseid.

Riigist saab rääkida ainult siis, kui ühe või teise klassi võim hõlmab teatud *territooriumi* ja selle *elanikkonda* — kodanikke või alamaid.

Territooriumi suurus ja elanike arv ning koosseis võivad muidugi mõjutada riigi võimsust ja real juhtudel riigikorralduse vormi. Kuid riigi olemust ei määra need tunnused, vaid selle määrab riigi klassiiseloom.

Riigitüübid ja -vormid

Niihästi endistel aegadel eksisteerinud kui ka tänapäeva riigid pakuvad väga kirevat pilti: vana-aja despootiad Assüürias, Babüloonias, Egiptuses, antiikse Kreeka vabariigid, Rooma impeerium, vürstiriigid Kiievi-Venes, monarhiad keskajal, kaasaja parlamentaarsed vabariigid ja lõpuks sotsialistlik vabariik. Kõik need on mitmesugused riigitüübid ja -vormid.

Riigitüübi määrab ära see, missugust klassi teenib riik, s. t. selle määrab lõppkokkuvõttes ära antud ühiskonna majanduslik baas. Seepärast vastab riigitüüp ühiskondlik-majanduslikule formatsioonile. Ajalugu tunneb kolme põhilist ekspluataatorliku riigi tüüpi: *orjanduslik, feodaalne* ja *kodanlik* riik. Kõigile neile on iseloomulik ekspluateerijate, s. t. ühiskonna tühise vähemuse võim ekspluateeritavate üle, kes moodustavad ühiskonna tohutu enamuse. Uut, täiesti teistsugust riiki kujutab endast *sotsialistlik* riik, kus võimul on töölisklass ja kogu töörahvas, kes moodustavad ühiskonna enamuse või kogu ühiskonna.

Kui riigitüüp väljendab riigi klassiolemust, siis riigivorm räägib eelkõige sellest, kuidas on korraldatud võimu- ja valitsemisorganid, milline on poliitiline režiim. Nii eristatakse kõrgemate võimuorganite korralduse järgi *monarhiat*, kus riigi eesotsas on üks isik (kuningas, keiser), keda elanikkond ei vali, ja *vabariiki*, kus võim on valitav. Peale selle on riike, mis ühendavad endas nende mõlemate vormide jooni, näiteks konstitutsioonniline monarhia, kus kuninga või keisri võim on seadusega, konstitutsiooniga piiratud ja kus suurt osa etendavad valitavad võimuorganid.

Riigivormi ei saa lahutada poliitilisest režiimist, mille on kehtestanud valitsev klass. See režiim võib olla oma tüübilt ühesugustes riikides erinev. Näiteks ei esine kodanlik riik mitte ainult demokraatliku vabariigi kujul, vaid ka terroristliku fašistliku režiimi kujul. Ühtede või teiste riigivormide tekkimine, nende arenemine ja õitseng, nende langemine ja teiste vormidega asendumine ei ole sugugi juhuslik.

Tüübilt ühesuguste riikide mitmekesised vormid olenevad eelkõige majanduslikus korras, klassijõudude vahekorras ja valitse-

vate klasside mitmesuguste rühmituste jõudude vahekorras toimuvatest muutustest.

Feodaalse killustatuse perioodile, kui iga mõis oli sisuliselt võttes iseseisev majapidamine ja kui majanduslikud seosed mõisate vahel olid väga nõrgad, — sellele perioodile vastas detsentraliseeritud riik, kus keskvõim oli nõrk ja üksikute feodaalide poliitiline iseseisvus suur. Feodalismi lagunemise, kaubalis-rahaliste suhete ja eri piirkondade ning riikide majanduslike sidemete kasvu ja kodanluse majandusliku kindlustumise perioodil kujuneb tsentraliseeritud riik — niinimetatud absoluutne monarhia.

Kuid riigivormile avaldavad mõju ka teised tegurid: rahvuslikud traditsioonid, järjekestvus poliitiliste institutsioonide arenemises, rahva poliitilise teadlikkuse tase, vastastikused suhted välisriikidega (muuhulgas väliskallaletungi ohu suurus) jne.

Marksistlik-leninlik teadus peab riigivormi küsimust väga tähtsaks. Kodanluse võimu ajal loob näiteks demokraatlik riigivorm tunduvalt soodsamad võimalused ühiskonna progressiks, kultuuri ja teaduse arenemiseks, töörahva hulkade võitluseks rõhumise ja ekspluateerimise vastu.

Kuid ükski, isegi kõige demokraatlikum vorm ei saa muuta ekspluataatorliku riigi olemust. Ekspluataatorlik riik on alati ühe klassi võimu tööriistaks teiste klasside üle. Orjandusliku riigi vormiks Egiptuses oli hommikumaa despootia eesotsas piiramatu võimuga monarhiga — vaaraoga, Ateenas oli selle riigi vormiks demokraatia, Roomas — aristokraatlik vabariik ja edasi keisririik jne. Vaatamata vormide suurele erinevusele, oli kõigi nende riikide olemuseks orjapidajate klassivõim orjade üle.

Kodanlik riik

Kodanlik riik võib samuti esineda mitmesugustes vormides: demokraatliku vabariigi, konstitutsioonilise monarhia, avaliku fašistlikku tüüpi diktatuuri kujul. Kuid kõikide vormide puhul jääb riik kodanluse tööriistaks ja järelikult kõigepealt töörahva hulkade mahasurumise vahendiks.

Kodanlik-demokraatlik riik tähendas kõigi talle eelnenud riikidega võrreldes suurt sammu edasi. Kodanlik revolutsioon purustas rahva poolt vihatud absoluutse monarhia režiimi. Kodanlik revolutsioon seadis sisse esindusliku võimusüsteemi, vannutatud meeste kohtu ja teised demokraatlikud asutused. Revolutsiooniliste masside survel fikseeriti kodanlikes konstitutsioonides mitmed demokraatia printsiibid.

Kuna aga kapitalismi majanduslik kord ei kaotanud töörahvahulkade ekspluateerimist, vaid muutis üksnes selle ekspluateerimise vormi, siis ei kaotanud ka kodanlik demokraatia ekspluateerijate rahvavaenulikku poliitilist võimu. Kodanluse poolt kehtestatud demokraatlikud printsiibid on formaalse iseloomuga, nad ei taga töörahvale reaalseid võimalusi väljakuulutatud õiguste kasutamiseks. Teisiti ei saagi see olla, sest kapitalismi

majanduslik kord ei ole ühendatav tõelise võrdsuse ja vabadusega. Isegi kõige demokraatlikum kodanlik riik kaitseb kapitalistlikku korda ja eraomandust ning kuulutab nad puutumatuks, surub maha töörahvast, kes peab võitlust selle korra vastu.

Kaasajale on eriti iseloomulik see, et imperialistlik kodanlus ütleb lahti rahva poolt kätte võidetud demokraatlikest asutustest ja vormidest, arendab pealetungi isiku õiguste ja vabaduste vastu. Kujukalt kinnitab seda fašistlik riik — monopolistliku kodanluse kõige reaktsioonilisema ja agressiivsema osa diktatuur, mis eksisteeris Itaalias (1922.—1943. aastal), Saksamaal (1933.—1945. aastal) ja mis eksisteerib praegu Hispaanias.

Kodanluse püüdele demokraatiast loobuda avaldavad järjest organiseeritumat ja võimsamat vastupanu demokraatlikud ja sotsialistlikud jõud, kelle eesotsas on töölisklass ja tema marksistlikud parteid.

Niisugused on mõningad ajaloolise materialismi põhiseisukohad riigi küsimuses. Nad ei ammenda muidugi marksismi-leninismi õpetust riigi kohta. Palju uut, omapärast toovad sellesse õpetusse juurde kaasaja kogemused, eriti need kogemused, mida omandab töörahvas uut tüüpi riigi — sotsialistliku riigi — loomisel. Sellest räägitakse raamatu viiendas osas.

3. Klassivõitlus kui ekspluateerimisühiskonna arenemise liikumapanev jõud

Töörahva võitlusest kohkunud reaktsioonilised ideoloogid püüavad kujutada klassivõitlust kui progressi takistajat, kui ohtlikku kõrvalekaldumist ühiskonna normaalsest arenemiskäigust. Miski ei saa olla tõest kaugemal kui säärased väited. Tegelikult ei takista klassivõitlus progressi, vaid vastupidi — klassivõitlus on ühiskonna arenemise liikumapanev jõud.

Klassivõitluse seaduspärane iseloom

Klassivõitlus läbib kogu ekspluateerimisühiskonna ajalugu. Klassivõitluse loov progressiivne tähtsus avaldub isegi iga formatsiooni „rahuliku", evolutsioonilise arenemise tingimustes.

Kodanlus armastab kuulutada oma teeneks seda suurt tehnilist progressi, mis on saavutatud kapitalismi ajastul. Tegelikult aga huvitab tehnika arenemine iseenesest kapitalisti kõige vähem. Kui ei oleks tööliste vastupanu, eelistaks kapitalist suurendada oma kasumeid niisuguste „lihtsate" ja „odavate" vahendite abil, nagu palga vähendamine ja tööpäeva pikendamine. Just töölisklassi võitlus oma huvide eest on konkurentsi kõrval see tegur, mis sunnib kapitalisti teisi kasumi suurendamise vahendeid otsima, sealjuures uusi masinaid kasutusele võtma, tehnilist protsessi täiustama, leiutisi juurutama.

Määratu suurt osa etendab rõhutud klasside võitlus poliiti-

lises elus. Teatavasti ei seadnud näiteks prantsuse kodanlus kodanlike revolutsioonide ajastul enesele eesmärgiks vabariigi loomist, vaid pooldas monarhia kui niisuguse valitsemisvormi säilitamist, mis hõlbustab töörahva mahasurumist. Järk-järgult, proletariaadi ja kogu töörahva järjest laieneva võitluse mõjul, aga kujunes olukord, et kogu Prantsusmaa kodanlus, nagu kirjutab Lenin, oli „vabariiklikuks *ümber tehtud,* ümber kasvatatud, ümber õpetatud, ümber sündinud"[8] ja oli sunnitud looma niisuguse poliitilise korra, mis oli töörahvale vastuvõetavam.

Kui ei oleks töötavate klasside visa võitlust, näeks tänapäeva kapitalistlike riikide poliitiline kord välja hoopis teisiti. Teatavasti püüab kodanlus imperialismi ajastul kõigest väest kärpida ja likvideerida demokraatlikke vabadusi, piirata esindusorganite, eriti parlamentide võimu, lämmatada kõike seda demokraatlikku ja progressiivset, mis on olemas kapitalistlike maade kultuuris. Neid rahvavaenulikke püüdlusi takistab ainult töörahva hulkade visa klassivõitlus proletariaadi juhtimisel. Kaasaja tingimustes võib niisugune võitlus anda suurepäraseid tulemusi, kaitsta rahu, demokraatiat ja rahvuslikku suveräänsust, tõkestada tee fašismi, reaktsiooni ja sõja jõududele.

Mida järjekindlam on rõhutud klasside võitlus ekspluateerijate vastu, mida edukam on nende vastupanu rõhujatele, seda kiirem on tavaliselt progress kõikidel ühiskondliku elu aladel.

Sotsiaalne revolutsioon

Klassivõitluse kui ekspluateerimisühiskonna liikumapaneva jõu osa avaldub eriti kujukalt ühe ühiskondlik-majandusliku formatsiooni teisega asendumise ajastutel, s. t. sotsiaalsete revolutsioonide ajastutel.

Sotsiaalse revolutsiooni majanduslikuks aluseks olev tootlike jõudude ja tootmissuhete konflikt küpseb aeglaselt ja järkjärgult, vana tootmisviisi evolutsiooni käigus. Selle konflikti lahendamiseks aga on vaja valitsevad tootmissuhted täielikult lammutada. Seda ei õnnestu iialgi teha järkjärguliste muudatuste abil, sest vanade tootmissuhetega, kuigi nad enam ei vasta tootlike jõudude iseloomule, on lahutamatult seotud valitsevate klasside huvid. Need klassid saavad elada parasiitlikku elu, säilitada oma valitseva ja privilegeeritud positsiooni ainult sel tingimusel, et antud ühiskonnas valitsev omanduse vorm jääb puutumatuks. Ükski ekspluataatorlik klass ei ole kunagi vabatahtlikult loobunud ega loobu iialgi vabatahtlikult oma omandusest, oma privilegeeritud elu allikast.

Oma aja ära elanud valitsev klass ei ole aga lihtsalt inimeste rühmake, kellel on teistsugused huvid kui kogu ühiskonnal. Ta on organiseeritud jõud, kes on pika aja jooksul võimul olnud. Valitseva klassi käes on riik, võimas vägivallaaparaat, tema huvisid kaitseb poliitiline ja ideoloogiline pealisehitus. Vanade tootmissuhete valitsevat seisundit kindlustab võimulolev klass

kogu oma majandusliku, poliitilise ja vaimse võimu aparaadi abil. Seepärast ei olegi nende suhete uutega asendamine võimalik evolutsiooni korras, vaid selleks on vaja revolutsiooni, mis pühib uute majanduslike suhete arenemise teelt minema kõik takistused, kõigepealt — oma aja ära elanud klasside poliitilise võimu. Niisuguse *sotsiaalse revolutsiooni* teostamiseks on vaja rõhutud klasside otsustavat võitlust. Revolutsiooni põhiküsimuseks on poliitilise võimu küsimus, võimu üleminek selle klassi kätte, kes esindab uusi tootmissuhteid. Uus poliitiline võim ongi see jõud, mis toob ühiskonna majanduslikesse ja sotsiaalsetesse suhetesse vajalikuks saanud muutused.

Mitte igasugune poliitiline pööre ei ole revolutsioon. Pööre, mille eesmärgiks on iganenud korra ja ühiskondlike suhete taastamine, kujutab endast, vastupidi, kontrrevolutsiooni. Ta ei too kaasa progressi, vaid ühiskonna tagasimineku, suurendab sihitult ohvreid ja miljonite inimeste kannatusi.

Kuigi ühest formatsioonist teise, kõrgemasse üleminek on lõppkokkuvõttes tingitud tootlike jõudude arengust, ei tohi seda seisukohta mõista nii, et sotsiaalne revolutsioon algab kõigis ajaloolistes tingimustes nendest maadest, kus tehnika ja tööviljakus on saavutanud kõrgema taseme. Kapitalismi kõrgeimal, imperialistlikul staadiumil, kus kapitalistlik süsteem tervikuna on juba küps sotsialismile üleminekuks, võib sotsialistlik revolutsioon alguses toimuda ka nõrgemaltarenenud maades, kui vaid sotsiaalsed ja poliitilised vastuolud on seal küllalt teravaks muutunud. Seda Lenini järeldust, millest tuleb veel juttu järgmistes osades, on teatavasti kinnitanud ajalooline praktika.

Sotsiaalsete revolutsioonide iseloom ja liikumapanevad jõud

Ajalugu tunneb mitmesuguseid sotsiaalseid revolutsioone. Nad erinevad üksteisest oma iseloomu ja liikumapanevate jõudude poolest.

Revolutsiooni iseloomu all mõeldakse revolutsiooni objektiivset sisu, s. t. nende sotsiaalsete vastuolude olemust, mida revolutsioon lahendab, ja seda korda, mille kehtestamise revolutsioon kaasa toob. Näiteks oli 1789. aasta Prantsuse revolutsioon oma iseloomult kodanlik, sest tema ees seisid feodaalsuhete likvideerimise ja kapitalistliku korra kehtestamise ülesanded. 1917. aasta Oktoobrirevolutsiooni eesmärgiks Venemaal oli kõrvaldada kapitalistlikud suhted ja seada sisse sotsialistlikud suhted. Tähendab, revolutsioon oli oma iseloomult sotsialistlik.

Revolutsiooni liikumapanevateks jõududeks on need klassid, kes teostavad revolutsiooni. Liikumapanevad jõud ei olene ainult revolutsiooni iseloomust, vaid ka konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, milledes revolutsioon toimub. Seepärast erinevadki sageli ühetüübilised, oma iseloomu poolest ühesugused revolutsioonid oma liikumapanevate jõudude poolest. Nii olid XVII—XVIII sajandil Lääne-Euroopa maades toimunud kodan-

like revolutsioonide liikumapanevateks jõududeks kodanluse kõrval talurahvas, linnakehvikud, väikekodanlikud kihid. Nende revolutsioonide juhiks, hegemooniks oli kodanlus. Kuid 1905.—1907. aasta revolutsiooni ja 1917. aasta kodanlik-demokraatliku revolutsiooni (Veebruarirevolutsiooni) ajaks Venemaal oli kodanlus muutunud reaktsiooniliseks jõuks, kes kartis revolutsioonilise proletariaadi võitlust. Seepärast ei olnud kodanlus revolutsiooni hegemooniks, veel enam, ta ei astunud isegi välja kui revolutsiooni liikumapanev jõud; kodanlik-demokraatliku revolutsiooni teostasid siin töölisklass ja talurahvas.

Sotsiaalse revolutsiooni loov osa

Valitsevad klassid kardavad paaniliselt revolutsiooni ja püüavad kujutada revolutsiooni mingi verejanulise koletisena, pimeda purustava jõuna, mis külvab ainult surma, laost, kannatusi.

Mis puutub ohvritesse, verevalamisse, inimeste kannatustesse, siis on kogu töörahva hulkade ekspluateerimisele ja rõhumisele rajatud ühiskondade ajalugu seda kõike tulvil. See maksab ka niisuguste ühiskondade evolutsioonilise arenemise perioodide kohta. Väikeste killustatud feodaalsete vürstiriikide asemele tsentraliseeritud riigi loomise leheküljed on näiteks kirjutatud veriste tähtedega paljude maade ajalukku. Niisamuti on ka kapitalism oma evolutsioonilise arenemise käigus nõudnud inimkonnalt palju rohkem ohvreid ja toonud palju rohkem kannatusi kui ükskõik milline sotsiaalne revolutsioon. Piisab, kui mainida maailmasõdasid, fašistliku terrori koledusi, imperialistlike riikide metsikuid kuritegusid asumaades. Kui rääkida ohvritest ja kannatustest, siis sotsiaalne revolutsioon, kui ta on ajaloo arenemiskäigu poolt päevakorrale seatud, aitab neid vähendada. Küpsekssaanud revolutsiooni viibimine aga suurendab mitmekordseks selle verise andami, mida kogub inimkonnalt antagonistlik klassiühiskond.

See ei tähenda muidugi, nagu toimuks sotsiaalne revolutsioon ilma ohvriteta. Revolutsioon on klassivõitluse kulminatsioon, haripunkt. Revolutsiooni teostamiseks on vaja maha suruda oma aja ära elanud klasside vastupanu, need klassid aga ei põrka tavaliselt tagasi vägivalla kasutamise ees. Kuid sotsiaalse revolutsiooni sisu ei ole ammendatav ülestõusude ja veriste barrikaadilahingutega. Niisugused võitlusvormid on iseloomulikud ainult mõnedele revolutsiooni etappidele (poliitilisele revolutsioonile, kontrrevolutsiooni mahasurumisele jne.).

Ka neil juhtumitel, kus relvastatud võitlus on konkreetsete ajalooliste tingimuste tõttu etendanud sotsiaalses revolutsioonis suurt osa, ei ole see võitlus kunagi olnud iseseisvaks eesmärgiks. Kõige peamine igas sotsiaalses revolutsioonis on nende tingimuste loomine, mis võimaldavad ühiskonnal kiiresti edasi liikuda mööda progressi teed. Nagu kirurgi nuga, nii eemaldab ka sotsiaalne revolutsioon selle, mis takistab ühiskondliku organismi

arenemist, mis põhjustab stagnatsiooni ja kõikvõimalikke sotsiaalseid hädasid ning viletsusi.

Kuid revolutsioon ei ole ainult kõige selle likvideerimine, mis on iganenud, mäda, mis takistab edasiliikumist. Purustades vana, loob revolutsioon selle asemele uued, eesrindlikud ühiskondlikud suhted, uue, eesrindliku ühiskonnakorra. Eriti iseloomulik on niisuguste loovate ülesannete lahendamine, nagu allpool näeme, sotsialistlikule revolutsioonile.

Teisest küljest ei tähenda see pööre, mille teostab sotsiaalne revolutsioon, sugugi kogu vana ühiskonna täielikku eitamist, selle ühiskonna saavutustest loobumist. Kui lugu oleks nii, siis oleks ühiskonna arenemine üldse mõeldamatu; pärast iga sotsiaalset revolutsiooni tuleks hakata ehitama ühiskonda tühjal kohal ja inimkond jääks äärmiselt primitiivsele tasemele paigale tammuma. Tegelikult ei heida sotsiaalne revolutsioon hoopiski minema kõike seda, mis oli olemas vanas ühiskonnas, vaid ta heidab minema ainult selle, mis on iganenud, mis takistab ühiskonna progressi. Kõik muu hoitakse alles, säilitatakse ja seda arendatakse edasi. See on täielikult maksev tootlike jõudude kohta ja väga suurel määral vaimse kultuuri — teaduse, kirjanduse, kunsti — kohta selles osas, kus vaimne kultuur ei ole otseselt seotud vana korra kaitsmisega, oma aja ära elanud klasside ideoloogiaga.

Revolutsioonid on perioodid, kus klasside võitlus saavutab maksimaalse teravuse. Neil perioodidel avaldub erilise jõuga rahvahulkade teadlikkus, tahe, entusiasm. Lenin kirjutas, et rahvahulgad ei ole ühelgi muul ajal võimelised välja astuma nii aktiivselt uue ühiskonnakorra loojatena kui revolutsiooni ajal. Sealjuures kiireneb ühiskonna arenemine tohutult, toimub kõige kiirem ja otsustavam ühiskonna edasiliikumine progressi teed mööda. Seepärast nimetaski Marx revolutsioone „ajaloo lokomotiivideks".

Niisiis, antagonistliku klassiühiskonna arenemises, niihästi selle arenemise evolutsioonilistel kui ka revolutsioonilistel perioodidel, on klassivõitlus ajalooprotsessi peamiseks liikumapanevaks jõuks.

Sellest järeldub, et need inimesed, kes püüavad klassivõitlust kinni mätsida, kes soovitavad töörahva klassivõitlust tagasi hoida, kes püüavad seda võitlust nüristada ja nõrgestada, kes propageerivad klassirahu, — need inimesed on, ükskõik kui kaunite sõnadega nad ennast ka varjaksid, progressi vaenlased, kõdunemise ja reaktsiooni kaitsjad. Säärane positsioon ei ole vastuvõetav töölistele ja kõikidele progressiivsetele inimestele, kes näevad oma ülesannet selles, et arendada rõhutud klasside võitlust ekspluateerijate vastu. See võitlus vastab niihästi ühiskonna ees seisvate otseste kui ka kaugemate ülesannete seisukohalt inimkonna enamuse huvidele, soodustab inimkonna progressi.

4. Proletariaadi klassivõitluse põhivormid

Proletariaadi klassivõitlus areneb mitmesugustes vormides: majandusliku, poliitilise ja ideoloogilise võitluse kujul.

Majanduslik võitlus

Majanduslikuks võitluseks nimetatakse võitlust, mille eesmärgiks on tööliste elu- ja töötingimuste parandamine: palga tõstmine, tööpäeva lühendamine jne. Kõige levinum majandusliku võitluse meetod on tööliste poolt oma nõudmiste esitamine ja, kui neid nõudmisi ei rahuldata, streikide korraldamine. Oma majanduslike huvide kaitsmiseks moodustab töölisklass ametiühinguid, vastastikuse abistamise kassasid ja teisi organisatsioone.

Oma vahetute majanduslike huvide kaitsmise vajalikkus on selge igale, isegi kõige mahajäänumalegi töölisele. Seepärast saabki töölisliikumine alguse majanduslikust võitlusest. See aga ei tähenda, et majanduslik võitlus kujutab endast proletariaadi võitluse eilset päeva. Majanduslike nõudmiste kaitsmine etendab tähtsat osa ka tänapäeva tingimustes, isegi neis maades, kus on olemas tugev ja organiseeritud töölisliikumine.

Esiteks, majanduslik võitlus loob teatavaid võimalusi töölisklassi olukorra parandamiseks juba kapitalismi tingimustes. Seda tõendavad paljude maade kogemused, kus töölised on kapitalistidelt kätte võitnud tähtsaid järeleandmisi. Kommunistid kui kõige järjekindlamad võitlejad töölisklassi ja kogu töörahva huvide eest pööravad seepärast suurt tähelepanu proletariaadi majandusliku võitluse organiseerimisele.

Teiseks, võitlus majanduslike nõudmiste eest kui massidele kõige lähedasem ja arusaadavam võitlus tõmbab liikumisse kaasa kõige laialdasemaid tööliste kihte, on nendele kapitalismivastase võitluse hädavajalikuks kooliks, klassiteadlikkuse kasvatamise kooliks. Järelikult oleneb sellest suurel määral töölisliikumise kõrgemate vormide edu.

Kuid majanduslikule võitlusele on omane ka teatud piiratus: majanduslik võitlus ei puuduta kapitalistliku korra põhialuseid ja ei saa seepärast tagada tööliste põhilise majandusliku huvi rahuldamist — ei saa vabastada neid ekspluateerimisest. Pealegi ei ole majandusliku võitluse edu, kui seda ei kindlusta poliitilised saavutused, kuigi püsiv ja kindel. Kodanlus kasutab ära vähimagi võimaluse, selleks et tehtud järeleandmisi tagasi võtta ja alustada pealetungi töölisklassi majanduslikele huvidele.

Sellepärast ongi marksism-leninism arvamisel, et seal, kus tööliste võitlus piirdub ainult otseste majanduslike huvide eest võitlemisega, ei saa töölisliikumine saavutada olulisi võite.

Proletariaadi tõeline klassivõitlus algab siis, kui see väljub tööliste vahetute huvide kaitsmise kitsastest raamidest ja kasvab üle poliitiliseks võitluseks. Selleks on kõigepealt vaja, et kogu maa töölisklassi eesrindlikud esindajad hakkaksid pidama võit-

lust „*kogu* kapitalistide *klassi* ja seda klassi toetava valitsuse vastu" (L e n i n).[9]

Ideoloogiline võitlus

Töölisklassi võitluse nagu iga teisegi klassivõitluse tõukejõuks on tema kui klassi huvid. Need huvid on tingitud kapitalistliku ühiskonna majanduslikest suhetest, mis toovad töölisklassile ekspluateerimist, rõhumist, halbu elutingimusi. Tööliste klassihuvid ei ole ühe või teise teoreetiku või partei väljamõeldis, vaid nad eksisteerivad objektiivselt.

See aga ei tähenda, et töölisklass jõuab otsekohe, automaatselt arusaamisele oma huvidest. Muidugi tekitavad proletariaadi elutingimused igal töölisel teatud mõttelaadi, mentaliteedi. Tööline põrkab pidevalt kokku ebaõigluse, majandusliku ja sotsiaalse ebavõrdsuse faktidega. See kutsub tööliste hulgas esile rahulolematust, stiihilist protesti ja viha. Kuid need tunded ei tähenda veel klassihuvide mõistmist, klassiteadlikkust. Klassiteadlikkus on Lenini iseloomustuse järgi „tööliste poolt selle mõistmine, et ainus abinõu oma olukorra parandamiseks ja oma vabanemise saavutamiseks on võitlus kapitalistide ja vabrikantide klassi vastu... Edasi tähendab tööliste klassiteadvus selle mõistmist, et kõigi antud maa tööliste huvid on ühesugused, solidaarsed, et nad kõik moodustavad ühe, kõigist teistest ühiskonnaklassidest lahus oleva klassi. Lõpuks tähendab tööliste klassiteadvus selle mõistmist tööliste poolt, et oma eesmärkide saavutamiseks tuleb töölistel taotleda mõju riigiasjadele..."[10]

Niisugune arusaamine ei teki iga üksiku töölise peas iseendast.

Kõigepealt ei ole töölisel nii lihtne aru saada, et ta on erilise klassi esindaja. Müürsepp ja vedurijuht, kvalifitseeritud treial ja mustatööline, kaevur ja kraavihall — kõik nad erinevad üksteisest töötingimuste ja sageli ka elutaseme poolest. Ei ole juhuslik, et töölisliikumine tegi paljudes maades läbi tsunftiorganisatsioonide astme, kus peamiseks ühinemise printsiibiks oli kitsas eriala, elukutse; näiteks olid ühel ja samal raudteel töötavad konduktorid, kütjad ja vagunihaakijad ühendatud omaette ametiühingutesse, mis ei olnud üksteisega seotud. Sealjuures tuli pahatihti ette, et nende ametiühingute eesmärgid piirdusid „oma" töölistele teiste arvel järeleandmiste saavutamisega.

Kuid asi ei ole ainult selles. Oma rõhutud olukorda kapitalistlikus ühiskonnas ei taju iga üksik tööline sugugi alati õigesti. Ta võib näiteks seda olukorda võtta kui isiklike ebaõnnestumiste tagajärge. Sellisel juhul võib töölise rahulolematus oma olukorraga väljenduda katses iga hinna eest, kas või oma seltsimeeste arvel, „haljale oksale jõuda". Üksikutel inimestel läheb see võib-olla vahel kordagi, kuid miljonite saatus jääb endiseks.

Tööliste stiihiline protest võib minna ka valel aadressil, s. t. mitte oma tõeliste vaenlaste vastu. XVIII—XIX sajandi tööstus-

liku revolutsiooni ajal näiteks levis proletariaadi hulgas „masinate lõhkujate" (ludiitide) liikumine. Töölised nägid, et masinate kasutamine tööstuses muudab nende olukorra järsult halvemaks, kuid nad ei suutnud mõista, et kurja juur ei ole masinates enestes, vaid selles, et need masinad kuuluvad kapitalistidele, kes kasutavad neid töötajate suuremaks ekspluateerimiseks ja laostamiseks.

Oma klassihuvide mõistmist raskendab töölistel ka kodanliku ideoloogia laostav mõju, raskendab propaganda, mida teeb kodanlus spetsiaalselt selleks, et töörahvast eksiteele viia. Tööliste klassiteadvuse kujunemist võib eriti takistada tööliste hulgas sääraste ideede levimine, mille järgi ekspluateerimiskord on igavene ja vääramatu ning tööliste olukorda on võimalik parandada kodanlusega kokkuleppimise ja kompromisside sõlmimise abil, samuti ka töörahvast lõhestava rahvusliku vaenu ideede levimine jne.

Proletariaadi klassiteadvuse kujunemine on järelikult keerukas protsess. Olenevalt eri maade konkreetsetest tingimustest võib see toimuda kiiremini või aeglasemalt, kergemini või vaevalisemalt. Mõnedes maades on see protsess pikale veninud. Seal jääb proletariaat veel tänapäevalgi suurel määral, kui kasutada Marxi sõnu, „klassiks iseendas", ta ei ole veel saanud „klassiks iseenda jaoks", kes on mõistnud, et ta on eriline klass, ning on teadlik oma põhihuvidest.

Tööliste klassiteadlikkuse parimaks kooliks on igapäevane võitlus, sealhulgas ka võitlus oma vahetute huvide eest. Kuid ainuüksi sellest on vähe. Selleks et töölisklass tõuseks klassiteadvuse kõrgele astmele, on vaja veel erilist, ideoloogilist võitluse vormi.

Proletariaadi ideoloogilise võitluse hulka kuulub kõigepealt maailmavaate, teadusliku teooria väljatöötamine. See maailmavaade valgustab töölisklassile vabaduse poole viivat teed. Töölisklassi võitlus oma vahetute huvide eest, sealhulgas ametiühinguline võitlus, sotsialistlikke vaateid veel ei tekita. Sotsialismi õpetust oli võimalik luua üksnes kõige eesrindlikumate filosoofiliste, majandusteaduslike ja poliitiliste teooriate alusel. Selle ülesande täitsid suured teadlased Marx ja Engels, kes sidusid kogu oma elu ja loomingu töölisklassi vabastusvõitlusega. Nad rajasid õpetuse, milles on teaduslikult ära näidatud ja põhjendatud töölisklassi põhihuvi — ekspluateerimisest vabanemine — ja selle eesmärgini jõudmise teed — kapitalismi revolutsiooniline hävitamine ja sotsialismi ülesehitamine —, samuti ka töölisliikumise taktika alused.

Kuid Marxi ja Engelsi poolt loodud teaduslik töölisklassi maailmavaade ei ole kogumik valmis vastuseid nendele küsimustele, mis võivad töörahva ette kerkida järgnevatel ajaloo etappidel, uutes tingimustes, uues olukorras. Et see maailmavaade jääks alati töölisklassi vahedaks relvaks tema võitluses sotsialistliku

ühiskonna ülesehitamise eest, on vaja teda pidevalt konkretiseerida, arendada ja rikastada teaduse uute andmetega ja töörahva miljoniliste hulkade klassivõitluse uute kogemustega. See määratu suur teoreetiline töö on olnud, on praegu ja jääb edaspidigi töölisklassi marksistlik-leninlike parteide tähtsaks ülesandeks.

Et töölisklassi teaduslik maailmavaade saaks etendada oma osa töölisklassi vabastusvõitluses, peab ta vallutama tööliste hulgad. Sellest järeldub vajadus kanda teaduslik maailmavaade töölisliikumisse *väljastpoolt* majanduslikku võitlust ja tööliste ning peremeeste suhete sfääri. Selle ülesande täidab marksistlik-leninlik partei. V. I. Lenini määrangu järgi ongi partei ise sotsialismi ideede ühendamine massilise töölisliikumisega.

Edasi, üks ideoloogilise võitluse tähtsaid ülesandeid seisab selles, et hoida kõikide asjaolude puhul puhtana töölisklassi sotsialistlikku maailmavaadet, mitte lubada vaenlastel seda moonutada ja niiviisi proletariaadilt seda vahedat relva ära võtta. On ju teada, et sellest ajast peale, kus marksism-leninism muutus võimsaks ideeliseks jõuks, hakkasid töölisklassi vaenlased tema vastu võitlema mitte ainult otserünnakute abil, vaid ka seljatagant, tuginedes oma agentuurile töölisliikumises. Marksismi „täiustamise" sildi all püüavad nad pidevalt marksismi õpetust moonutada, muuta ta kodanlusele ohutuks ja töölistele kasutuks. Selles on iga sorti oportunistide, reformistide ja revisionistide „teoreetilise" tegevuse mõte. Nende vastu võitlemine on kõigi klassiteadlike tööliste ja eelkõige marksistlik-leninlike parteide alatiseks ülesandeks.

Kuid proletariaadi ideoloogilise võitluse valdkond ei piirdu tööliste klassiteadvuse kujundamise ülesannetega, tööliste hulgas marksismi-leninismi ideede propageerimisega. Töölisklass ei pea oma vabastusvõitlust üksinda, vaid liidus kogu töörahvaga, kelle eelväeks ta on. Mitteproletaarsete hulkade — talurahva, väikekodanluse, haritlaste — vabastamine kodanlike ideede mõju alt, nende võitmine sotsialistlike ideede poole on seepärast veel üks tööliste ideoloogilise võitluse tähtsaid ülesandeid.

Poliitiline võitlus

Tööliste klassivõitluse kõrgeimaks vormiks on poliitiline võitlus.

Poliitilise võitluse pidamise vajadusega põrkab proletariaat kokku juba oma majanduslike nõudmiste kaitsmise käigus. Kapitalistide poolt on kodanlik riik, kes aitab neil streike nurja ajada ja maha suruda, teeb takistusi ametiühingute ja teiste töölisorganisatsioonide tegevusele jne. Elu ise sunnib niiviisi töölisklassi võitlema mitte ainult „oma" kapitalisti vastu, vaid ka kodanliku riigi vastu, kes kaitseb kogu kapitalistide klassi kui terviku huvisid.

Teisest küljest on arenenud poliitiline võitlus võimalik ainult siis, kui töölisklass või vähemalt tema eesrindlik osa on omandanud klassiteadvuse, on õigesti aru saanud oma huvidest.

Töölisklassi poliitiline võitlus hõlmab kogu ühiskondliku elu valdkonda, mis on seotud töölisklassi suhtumisega kodanliku ühiskonna teistesse klassidesse ja kihtidesse, kodanlikku riiki ja selle tegevusse. „Töölisklassi teadvus," kirjutas V. I. Lenin, „ei saa olla tõeliselt poliitiline teadvus, kui töölised ei ole õpetatud reageerima *kõigile* ja *igasuguseile* omavoli ja rõhumise, vägivalla ja kuritarvituse juhtumeile, käigu need juhtumid *mistahes klasside kohta* . . ."[11] See eeldab, et töölisklassi huvide kaitsmine peab olema tihedasti seotud ülddemokraatlike õiguste ja vabaduste eest võitlemisega, kodanluse rahvavaenuliku välispoliitika vastu võitlemisega, paljudes maades aga ka rahvusliku vabadusvõitlusega jne.

Kõik need töölisklassi poliitilise tegevuse suunad omaette on väga tähtsad, eriti tänapäeva tingimustes. Kuid ei oleks õige piirata nendega kõiki poliitilise võitluse ülesandeid. „Sellest on vähe," kirjutas Lenin, „et klassivõitlus saab alles siis tõeliseks, järjekindlaks ja arenenuks, kui ta hõlmab poliitika valdkonda . . . Marksism tunnistab klassivõitluse täiesti arenenuks, „üldrahvalikuks" *alles* siis, kui ta mitte ainult hõlmab poliitikat, vaid ka poliitikast võtab kõige olulisema: riigivõimu korralduse küsimuse."[12] Selle poolest erineb marksist tavalisest liberaalist, kes on valmis tunnustama klassivõitlust ka poliitika valdkonnas, kuid ainult ühel tingimusel — et siia ei kuuluks tööliste võitlus kapitalismi kukutamise ja riigivõimu enda kätte võitmise pärast.

Oeldust on selge, mispärast marksismi-leninismi teooria, nähes klasside igasuguse võitluse peapõhjust klasside materiaalsetes, majanduslikes huvides, rõhutab ühtlasi poliitika primaati majanduse suhtes, peab tööliste võitluse poliitilist vormi nende klassivõitluse kõrgeimaks vormiks ja käsitleb igasugust klassivõitlust kui poliitilist võitlust. Majanduslik ja ideoloogiline võitlus ei ole omaette eesmärk, kogu oma tähtsusest hoolimata on nad mõlemad allutatud tööliste kõrgematele, poliitilistele eesmärkidele ja ülesannetele, tööliste poliitilisele võitlusele, sest ainult poliitiline võitlus võib tagada töölisklassi peamise majandusliku huvi rahuldamise — ekspluateerimisest vabanemise.

Vastavalt olukorra nõuetele peab töölisklass poliitilist võitlust kõige mitmekesisemate meetoditega, alates demonstratsioonidest, poliitilistest streikidest (s. t. ühtede või teiste poliitiliste nõudmiste kaitseks korraldatavatest streikidest), valimisvõitlusest ja parlamentides peetavast võitlusest ning lõpetades relvastatud ülestõusuga. Poliitilise võitluse eesmärgid ja meetodid nõuavad teistsuguseid, kõrgemaid töölisklassi organiseerimise vorme, eelkõige proletariaadi poliitilise partei loomist. Nagu kogemused on näidanud, kujutab sellise partei tekkimine endast seaduspärast nähtust töölisliikumise ajaloos. Poliitiline võitlus nõuab peale antud rahvuse töölisklassi ja kogu töörahva jõupingutuste ühendamise nende jõupingutuste ühendamist ka rahvusvahelises ulatuses.

Proletaarne revolutsioon

Proletariaadi klassivõitluse kõrgeimaks astmeks on revolutsioon.

Kommunismi vaenlased püüavad kujutada proletaarset revolutsiooni riigipöördena, mille paneb toime väike rühm kommunistlikke „vandeseltslasi". See on kuritahtlik laim. Marksism-leninism ei tunnusta „paleerevolutsioonide", putšide taktikat, relvastatud vähemuse võimuhaaramise taktikat. See järeldub loogiliselt sellest, kuidas marksism käsitab sotsiaalseid protsesse. Peituvad ju revolutsiooni põhjused lõppkokkuvõttes ühiskonna materiaalsetes elutingimustes, tootlike jõudude ja tootmissuhete konfliktis. Oma väljenduse leiab see konflikt suurte inimhulkade, klasside kokkupõrkes, kes tõusevad võitlusse objektiivsete põhjuste mõjul, kusjuures need põhjused ei olene üksikute isikute, rühmade ega isegi parteide tahtest. Kommunistlik partei organiseerib rahvahulkade tegevust, juhib rahvahulki, kuid ei püüa teha revolutsiooni nende asemel, omaenda jõududega.

Töölisklassi sotsialistlikul revolutsioonil on kõigi eelmiste sotsiaalsete revolutsioonidega võrreldes rida tähtsaid iseärasusi. Kõige tähtsam neist on see, et kõik eelmised revolutsioonid tõid kaasa ainult ühe ekspluateerimisvormi asendamise teisega, sotsialistlik revolutsioon aga teeb lõpu igasugusele ekspluateerimisele ja viib lõppkokkuvõttes välja klasside kaotamisele. Sotsialistlik revolutsioon on kõige sügavam ümberkujundus, mida ajalugu tunneb, on ühiskondlike suhete täielik ümberkorraldamine alt kuni üles. Sotsialistlik revolutsioon tähendab ekspluataatorliku klassiühiskonna aastatuhandeid kestnud ajaloo lõppu, ühiskonna vabastamist kõigist rõhumise liikidest, inimeste tõelise vendluse ja üheõigusluse, maakeral igavese rahu loomise ja inimkonna täieliku sotsiaalse tervenemise ajastu algust. Selles on proletaarse revolutsiooni määratu suur üldinimlik sisu. Proletaarne revolutsioon kujutab endast tähtsaimat murrangut inimkonna arenemises.

Sotsialistliku revolutsiooni iseloomust tuleneb rahvahulkade uus osa revolutsioonilises pöördes. Töörahva hulgad võtsid aktiivselt osa ka eelmistest revolutsioonidest, mis olid sihitud orjapidajate ja feodaalide vastu. Kuid seal etendasid nad lihtsalt löögijõu osa, puhastades teed võimu juurde uuele ekspluateerijate klassile. Oli ju revolutsioonilise pöörde tulemuseks vaid ühe ekspluateerimisvormi asendamine teisega!

Teisiti on lugu töölisklassi revolutsiooni puhul. Siin ei etenda töölised, kes moodustavad suure osa töörahva hulkadest (paljudes maades — töörahva enamuse), mitte ainult löögijõu osa, vaid ka revolutsiooni hegemooni, innustaja ja juhtija osa. Sealjuures viib töölisklassi võit välja inimeste ekspluateerimise täielikule likvideerimisele, kõigi töötajate vabastamisele igasugusest rõhumisest.

Järelikult on proletaarne revolutsioon töörahva hulkade

eneste revolutsioon, nad teostavad selle iseeneste jaoks. Seepärast näitavad töörahva hulgad sotsialistliku revolutsiooni käigus üles määratu suurt loovat energiat, tõstavad eneste hulgast esile suurepäraseid juhte ja revolutsionääre, loovad uued võimuvormid, mis erinevad kõigest sellest, mida ajalugu varemalt on tundnud. Seda kinnitavad Venemaal, Hiinas, kõikides rahvademokraatiamaades aset leidnud sotsialistlikud revolutsioonid.

Ükskõik millisel kapitalistlikul maal toimuv sotsialistlik revolutsioon hõlmab küllaltki pikka kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodi. Revolutsioon algab poliitilise revolutsiooniga, s. t. riigivõimu vallutamisega töölisklassi poolt. Ainult töölisklassi võimu kehtestamise kaudu võib toimuda üleminek kapitalismilt sotsialismile.

Sotsialistliku revolutsiooni ajalooliseks missiooniks on tootmisvahendite kapitalistliku eraomanduse ja kapitalistlike tootmissuhete likvideerimine, nende asendamine tootmisvahendite ühiskondliku, sotsialistliku omandusega ja sotsialistlike tootmissuhetega. Selline asendamine ei ole aga võimalik seni, kui võim on kodanluse käes. Kodanlik riik kujutab endast peamist jõudu, mis takistab kapitalistliku korra ümberkujundamist. Ta teenib tões ja vaimus ekspluateerijaid, kaitseb nende omandust. Selleks et valitsevatelt klassidelt ära võtta nende omandus ja anda see üle kogu ühiskonnale, tuleb kapitalistide käest ära võtta riigivõim ja panna võimule töörahvas. Kodanluse riik on vaja asendada töörahva riigiga.

Niisuguse riigi loomine on vajalik ka veel sellepärast, et töölisklass saab ainult riigivõimu abil lahendada need suured loovad ülesanded, mida on talle seadnud sotsialistlik revolutsioon.

Eelmistel revolutsioonidel oli peamiselt tegemist lammutamise ülesannetega. Seda võib selgesti näha kodanlike revolutsioonide puhul. Nende eesmärk oli peamiselt selles, et minema pühkida feodaalsed suhted ja hävitada niiviisi need tõkked, mis vana ühiskond oli seadnud tootmise arenemisele, ning puhastada tee kapitalismi edasiseks kasvuks. Sellega oli kodanlik revolutsioon oma ülesande põhiliselt täitnud. Mis puutub kapitalistlikesse majandussuhetesse, siis need tekkisid ja arenesid pika aja jooksul juba feodaalkorra raamides. See oli võimalik, kuivõrd kodanlik ja feodaalne omandus on kaks *eraomanduse* liiki. Kuigi nende vahel oli vastuolusid, võisid nad siiski teatud ajani rahulikult kõrvuti eksisteerida.

Sotsialistlik revolutsioon täidab samuti lammutamise ülesande, likvideerides iganenud suhted — kapitalistlikud ja sageli ka feodaalsed, mis on säilinud tugevamate või nõrgemate jäänuste kujul. Kuid lammutamise ülesannetele lisanduvad siin tohutu ulatusega ja äärmiselt keerukad loovad sotsiaalmajanduslikud ülesanded, mis moodustavad sotsialistliku revolutsiooni peasisu.

Sotsialistlikud suhted ei saa tekkida kapitalismi raamides. Nad tekivad *pärast* võimu võtmist töölisklassi kätte, kui töörahva riik natsionaliseerib kapitalistidelt tootmisvahendid ja muudab vabrikud, tehased, kaevandused, transpordivahendid, pangad jne. ühiskondlikuks, sotsialistlikuks omanduseks. On selge, et seda ei ole võimalik teha enne, kui võim läheb töölisklassi kätte.

Kuid kapitalistliku omanduse natsionaliseerimine on alles nende revolutsiooniliste muutuste algus, mida teostab töölisklass. Selleks et sotsialismile üle minna, tuleb laiendada sotsialistlikud majandussuhted kogu majandusele, organiseerida kogu rahva majanduselu uutel alustel, luua efektiivne plaanimajandus, korraldada sotsiaalsed ja poliitilised suhted sotsialistlikel põhimõtetel ümber, lahendada keerukad ülesanded kultuuri ja kasvatustöö alal. Kõik see on määratu suur loov töö ja selle teostamises etendab erakordselt tähtsat osa sotsialistlik riik. Sotsialistlik riik on töörahva käes põhiliseks tööriistaks sotsialismi ja seejärel kommunismi ehitamisel. Seepärast tähendavad oportunistide väited, nagu saaks sotsialismi üles ehitada tingimusel, et poliitiline võim jääb kodanluse kätte, inimeste petmist ja kahjulike illusioonide külvamist.

Töölisklassi poliitiline revolutsioon võib toimuda mitmesugustes vormides. Ta võib toimuda relvastatud ülestõusu abil, nagu 1917. a. oktoobris Venemaal. Eriti soodsate tingimuste korral on võimalik võimu üleminek rahva kätte rahulikul teel, ilma relvastatud ülestõusu ja kodusõjata. Ükskõik millisel kujul proletariaadi poliitiline revolutsioon ka toimub, alati kujutab ta endast klassivõitluse arengu kõrgeimat astet. Revolutsiooni tulemusel kehtestatakse proletariaadi diktatuur, s. t. töörahva võim töölisklassi juhtimisel.

Võtnud võimu enda kätte, põrkab töölisklass kokku küsimusega, mida teha vana riigiaparaadiga, politseiga, kohtuga, administratiivorganitega jne. Eelmistes revolutsioonides kohandas uus klass võimule tulles vana riigiaparaadi oma vajadustega ja valitses selle aparaadi abil. See oli võimalik, kuna revolutsioonide tulemuseks oli ühe ekspluataatorliku klassi võimu asendamine teise ekspluataatorliku klassi võimuga.

Töölisklass ei saa minna seda teed mööda. Politsei, sandarmeeria, sõjavägi, kohus ja teised riigiorganid, mis on sajandite jooksul ekspluataatorlikke klasse teeninud, ei saa niisama lihtsalt üle tulla nende teenistusse, keda nad enne rõhusid. Riigiaparaat ei ole tavaline masin, millele on ükskõik, kes teda juhib: vedurijuhi võib vahetada, kuid vedur veab nagu ennegi rongi. Mis puutub kodanlikku riigimasinasse, siis on ta oma iseloomult säärane, et ta ei saa töölisklassi teenida. Kodanliku riigiaparaadi koosseis ja struktuur on kohandatud selle riigi põhilise ülesande täitmiseks — töörahva hoidmiseks kodanluse võimu all. Seepärast ütleski Marx, et kõik eelmised revolutsioonid ainult

täiustasid vana riigimasinat, töölisrevolutsiooni ülesandeks aga on see masin purustada ja asendada ta oma, proletaarse riigiga.

Uue riigiaparaadi loomine on tähtis ka veel seepärast, et see aitab võita laiu rahvahulki proletariaadi poole. Elanikkonnal tuleb alatasa kokku puutuda võimuorganitega. Ja kui tööinimesed näevad, et riigiaparaadis töötavad rahva hulgast pärit inimesed, kui nad näevad, et riigiorganid püüavad rahuldada tööinimeste elulisi vajadusi, mitte aga rahameeste vajadusi, siis selgitab see paremini kui ükski agitatsioon rahvahulkadele, et uus võim on rahva enda võim.

Kuidas toimub vana riigiaparaadi purustamine, see oleneb paljudest asjaoludest, eriti sellest, kas revolutsioon toimus vägivaldselt või rahulikul teel. Kuid kõigis tingimustes jääb vana riigivõimuaparaadi lammutamine ja uue loomine proletaarse revolutsiooni esmajärguliseks ülesandeks.

Sotsialistliku revolutsiooni peamiseks ja otsustavaks jõuks võib olla ainult töölisklass. Kuid töölisklass ei teosta revolutsiooni üksinda. Töölisklassi huvid langevad ühte kõigi töötajate, s. t. elanikkonna tohutu enamuse huvidega. Tänu sellele on võimalik luua töölisklassi kui revolutsiooni hegemooni liitu kõige laiemate töörahva hulkadega.

Töölisklassi liitlaste hulgad ei jõua tavaliselt sotsialistliku revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise loosungi toetamiseni otsekohe, ühekorraga, vaid järk-järgult. Ajaloo kogemused kinnitavad, et proletaarne revolutsioon võib välja kasvada kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist, rõhutud rahvaste rahvuslikust vabadusliikumisest, fašismivastasest ja imperialismivastasest vabadusvõitlusest.

Proletaarne revolutsioon esitab töölisklassi parteidele määratu suuri nõudmisi. Rahvahulkade otsustav ja oskuslik juhtimine marksistlike parteide poolt on üks proletaarse revolutsiooni võidu peamisi tingimusi.

Sotsialistlike revolutsioonide ajastu on terve etapp inimkonna arenemises. Varem või hiljem hõlmavad sotsialistlikud revolutsioonid kõiki rahvaid ja kõiki maid. Eri maades võtavad proletaarsed revolutsioonid omapärase kuju olenevalt konkreetsetest ajaloolistest tingimustest, rahvuslikest iseärasustest ja traditsioonidest. Kuid sotsialistlikud revolutsioonid alluvad kõigis maades üldistele ühistele seaduspärasustele, mille on avastanud marksismi-leninismi teooria.

VI PEATÜKK

RAHVAHULKADE JA ISIKU OSA AJALOOS

Rahvahulkade ja isiku poolt ajaloos etendatava osa küsimust moonutavad ekspluataatorlike klasside ideoloogid eriti agaralt. Püüdes õigustada tühise vähemuse „õigust" rõhuda rahva enamust, on nad alati katsunud vähendada ja ignoreerida rahvahulkade osa ühiskonna elus ja ühiskonna arenemises. Rahvast, lihtsaid inimesi, töörahva hulkasid kujutatakse nürimeelse massina, kes peab juba oma loomuse tõttu ainult vastu rääkimata alistuma võõrale tahtele, kuulekalt taluma viletsust ja alandusi.

Niisuguste vaadete pooldajate seisukohalt on rahvahulgad üksnes ajalooprotsessi passiivne objekt; paremal juhtumil on rahvahulgad „suurmeeste" — kuningate, väepealikute, seaduseandjate jne. — tahte täideviijad, ise aga nad ei ole võimelised mõtlema. Seda laadi subjektivistlikud teooriad õigustavad säärast korda, kus käputäis ekspluateerijaid rõhub rahva enamust, veel enam — nad õigustavad säärast sisepoliitikat, mille eesmärgiks on demokraatia likvideerimine ja fašistliku korra kehtestamine. Just fašistlik kord võib reaktsiooniliste ideoloogide arvates anda suurmeestele võimaluse „teha" ajalugu takistamatult, viia ellu oma tahet, ilma et oleks vaja karta pimeda massi vahelesegamist. Nii põhjendasid rahvahulkade õigusetut olukorda ja „führeri" („juhi") kõikvõimsust hitlerlased ja teised fašistid.

Peale subjektivistlike vaadete on isiku poolt ajaloos etendatava osa küsimuses kodanluse ideoloogide hulgas levinud ka fatalistlikud vaated, mille järgi inimesed ei saa sündmuste käiku mitte kuidagi mõjutada. Niisugust seisukohta pressivad eriti visalt peale kirikutegelased, kes väidavad, et ühiskonna elu ja arenemine on jumala ettemääramise tulemus, pimeda saatuse asi. „Inimene arvab, aga jumal otsustab" — niisugune on nende arutluste sisu.

Samuti nagu subjektivistlik teooria, alahindab ka fatalistlik teooria rahvahulkade osa ühiskonna arenemises. Need mõlemad teooriad lähtuvad ebaõigest arvamusest, nagu toimuks ühiskondlik arenemine sõltumatult töörahva miljoniliste hulkade tegevusest ja võitlusest, ja nad mõlemad teenivad, kumbki omal viisil, ekspluataatorlike klasside ideoloogilisi eesmärke, sest ekspluateerijate huvides on töörahvast põlastada.

Marksistlik teooria näitas, et niihästi fatalistlik kui ka subjektivistlik ajalookäsitus on otsast lõpuni väär. Avastanud ajalooprotsessi seaduspärasused, näitas marksism-leninism, et rahvahulgad on peamiseks ajaloolise paratamatuse väljendajaks — jõuks, kes etendab ühiskonna arenemises *määravat osa*.

1. Rahvahulgad kui ajaloo loojad

Rahvahulgad on kõigepealt need klassid ja sotsiaalsed kihid, kes panevad liikuma ühiskondliku tootmise, elavad omaenda töö arvel, s. t. töötajate hulgad. Oma kogusummas moodustavad nad ühiskonna põhiosa, ühiskonna valdava enamuse. See, millistest konkreetsetest klassidest ja kihtidest rahvahulgad koosnevad, oleneb ajastust, ühiskondliku formatsiooni iseloomust. Järelikult ei tähenda mõiste „rahvahulgad" kasutamine sugugi seda, et võib loobuda klassikäsitlusest, ühe või teise rahvahulkade liikumise konkreetse klassisisu selgitamisest.

Rahvahulkade tootmistegevus kui ühiskonna elu ja arenemise otsustav tingimus

Rahvahulkade tootmistegevusel on ühiskonna elus esmajärguline tähtsus. Rahvahulgad loovad ja täiustavad tööriistu, koguvad töövilumust ja annavad seda põlvkonnast põlvkonda edasi, toodavad kõiki materiaalsed hüvesid, milledeta ühiskond ei saaks ainsatki päeva eksisteerida.

Koos ühiskondlik-majanduslike formatsioonide vahetumisega muutus tootjate klassiloomus, kuid nende tootmistegevus on alati olnud ja jääb loomulikuks paratamatuseks, ühiskonna eksisteerimise esimeseks tingimuseks. „. . . Millised muutused ka toimuksid ühiskonna kõrgemates, mittetootvates kihtides," rõhutab Engels, „ühiskond ei saa eksisteerida ilma tootjate klassita. Järelikult on see klass igasugustes tingimustes vajalik, kuigi peaks saabuma aeg, kus ta ei ole enam klass, kus ta hõlmab kogu ühiskonda."[1]

Tootmist arendavate miljonite lihtsate inimeste igapäevane töö varustab ühiskonda kõigega, mida ühiskond oma eksisteerimiseks vajab. Peale selle loob see töö ka materiaalse aluse ühiskondlik-majanduslike formatsioonide vahetumisele, s. t. tõusujoones liikumisele, inimkonna progressile.

Ainuüksi rahvahulkade tootmistegevusest piisaks, et tunnistada rahvahulgad tõelisteks ajaloo loojateks. Kuid rahvahulkade poolt ajaloos etendatav osa sellega veel ei piirdu.

Rahvahulgad ja poliitika

Rahvahulgad etendavad poliitilises elus suurt osa. Ilma nende poliitilise tegevuseta pole mõeldav ühiskonna arenemine, esmajoones sotsiaalsed revolutsioonid. Ükskõik milline klass revolutsiooni tulemusel ka võimule on pääsenud, alati on revolutsiooni peamiseks liikumapanevaks jõuks olnud rahvahulgad.

Revolutsiooniperioodidel avaldub rahvahulkade loov osa erilise jõuga. „Revolutsioonid on rõhutute ja ekspluateeritavate pidupäev," kirjutas Lenin. „Niivõrd aktiivselt ei suuda rahvamass mitte kunagi esineda uue ühiskondliku korra loojana kui revolutsiooni ajal... Rahvas suudab sellistel aegadel lausa imet teha."[2]

Niisama hiiglaslik on rahvahulkade osa ka rahvuslikus vabadusvõitluses, oma maa kaitsmisel välismaiste vallutajate vastu, õiglastes sõdades.

Ekspluataatorlikud klassid on ennast alati esitanud rahvuslike huvide ainsate kaitsjatena. Faktid aga tõendavad, et suurimate rahvuslike katsumuste tunnil on asja otsustanud mitte käputäis ekspluateerijaid, vaid rahvas, massid, kes, relv käes, on tõusnud kaitsma oma isamaad ja võidelnud ennastsalgavalt tema sõltumatuse eest.

Vene rahva laiade hulkade ennastsalgav ja vapper võitlus etendas otsustavat osa Venemaa vabastamises tatari ikkest, samuti oma maa puhastamises Napoleoni röövjõukudest 1812. aastal. Töörahva kangelaslikkusele võlgnevad tänu oma rahvusliku sõltumatuse eest ka paljud teised maad — Itaalia, kes kaua aega kandis välismaise võimu iket, Bulgaaria, Serbia, Kreeka ja teised Türgi võimu all vaevelnud Balkanimaad jne.

Meie päevil olid just töörahva miljonilised hulgad need, kes saavutasid võidu fašismi üle ja päästsid Euroopa fašistlikust orjusest. Silmapaistvat osa selle ajaloolise võidu saavutamises etendasid Nõukogude Liidu rahvad, kes kandsid fašismi vastu peetud sõja pearaskust oma õlgadel.

Asumaade ja sõltuvate maade rahvahulkade ennastsalgava võitluse tulemusel on paljud neist maadest juba koloniaalikkest vabanenud, teised aga on teel vabaduse ja rahvusliku sõltumatuse poole.

„Rahulikel" ajaloojärkudel ei ole rahvahulkade osa ekspluateerimisühiskonna elus nii silmanähtav. Kasutades kõiki füüsilise ja vaimse sundimise vahendeid — politsei ja sõjaväge, kohtuvõimu ja religiooni, administratiivaparaati ja kooli — püüavad valitsevad klassid vähendada rahvahulkade osa poliitikas miinimumini, maha suruda nende poliitilist aktiivsust ja suunata seda valitsevate klasside jaoks ohututele rööbastele. See on ekspluateerimisel rajaneva ühiskonnakorra lahutamatu joon. Töörahvast rõhuda, nende töö vilja omastada on võimalik ainult siis, kui rahvahulgad on ekspluateerijatele poliitiliselt alistatud, kui on tagatud parasiitlike klasside valitsemine poliitilises elus. Seetõttu saavad töörahva hulgad poliitikat määrata alles pärast seda, kui ekspluateerijate võim on kukutatud.

See aga ei tähenda, et rahvahulgad ei etenda kapitalistide ja teiste ekspluateerijate võimu puhul poliitilises elus mitte mingisugust osa. Poliitika kujutab endast visa klassivõitluse, esmajoones ekspluateerijate ja ekspluateeritavate võitluse valdkonda.

Poliitika lõpptulemused olenevad lõppkokkuvõttes mitte üksnes valitsevate klasside tahtest, vaid ka sellest, kui visalt ja otsustavalt kaitsevad töötajad oma huvisid, nad olenevad klassivõitluse jõudude tegelikust vahekorrast.

Rahvahulgad võivad isegi kapitalismi tingimustes avaldada olulist mõju valitseva klassi poliitikale, takistada reaktsiooniliste jõudude rahvavaenulike kavatsuste elluviimist, sundida valitsevaid ringkondi tegema paljudes tähtsates sise- ja välispoliitika küsimustes olulisi järeleandmisi. Niisugune töörahva igapäevane poliitiline võitlus, nagu märgiti eelmises peatükis, etendab ühiskonna arenemises tähtsat osa.

Rahvahulkade osa kultuuri arengus

Eitades töörahva, lihtsate inimeste loova tegevuse võimet, moonutavad reaktsioonilised ideoloogid eriti agaralt rahvahulkade osa kultuuri arengus. Vaimne kultuur, nagu nad väidavad, olevat „äravalitute" tegevuse tulemuseks, ainult käputäiele geniaalsetele inimestele võlgnevat inimkond tänu teaduse, kirjanduse ja kunsti arengu eest.

Esimesel pilgul võivad niisugused väited paista õigetena. Tõepoolest, peaaegu igal vaimse tegevuse alal võib loendada mõnikümmend nime — sellist nagu Newton, Lomonossov ja Einstein füüsikas, Mendelejev ja Butlerov keemias, Darwin ja Mitšurin bioloogias, Shakespeare ja Tolstoi kirjanduses, Beethoven ja Tšaikovski muusikas —, ilma kelleta on raske tänapäeva kultuuri ette kujutada.

Marksistid hindavad geniaalsete kultuuritegelaste teeneid kõrgelt. Kuid marksistid näevad selgesti, et kultuuri arengusse on andnud hindamatu panuse ka rahvahulgad, tööinimesed. Just nemad on pannud aluse kogu inimkonna vaimukultuurile, on loonud tingimused kultuuri progressiks.

Teatavasti arenesid näiteks kirjandus ja kunst väga pika aja jooksul ainult kui rahvalooming. Rahvaste eeposed, muinasjutud ja muistendid, rahvalaulud ja vanasõnad olid selleks pinnaks, mille alusel arendasid kirjandust kutselised proosakirjanikud ja luuletajad. Samuti panid rahvaste kujutav ja tarbekunst ning arhitektuur aluse kunstnike ja arhitektide järgnevale loomingule. Rahvaloomingul on tänapäevalgi iseseisev kunstiline väärtus, samuti on ta ammendamatuks kujude ja kujutamisvahendite varasalveks ning kirjanike ja kunstnike inspiratsiooniallikaks. Just rahvaloomingus tekib ja kujuneb iga maa kunsti ja kirjanduse rahvuslik vorm.

Rahvaste looming rajas ka teaduse alused. Meid hämmastavad andekate teadlaste saavutused, kes avastavad uusi energiaallikaid ja imepärase toimega vaktsiine, kes leiutavad imelisi masinaid ja uusi materjale, mis aitavad meie elu ümber kujundada. Mitte vähem hämmastav kui need saavutused oli aga rahvahulkade loov kangelaslikkus; just rahvahulgad kiskusid igapäevases töös raasukeste kaupa looduselt välja tema esimesed

saladused, õppisid saama tuld, avastasid teravilja kasvatamise ja metallide sulatamise viisid, leiutasid esimesed tööriistad ja täiustasid neid, kogusid esialgseid teadmisi inimest ümbritsevate asjade ja nähtuste kohta.

Seega olid rahvahulgad kultuuri varasematel arenguastmetel otseselt kõikide kultuuriväärtuste loojaks.

Olukord pidi muidugi muutuma siis, kui vaimne töö eraldus kehalisest tööst, kui tegevus kirjanduse, kunsti ja teaduse alal muutus koos riigiasjade ajamisega valitsevate ekspluataatorlike klasside ja nende huvisid teenivate ühiskonnakihtide monopoliks. Mitmesuguste majanduslike ja poliitiliste abinõude süsteemi kaudu muudeti kõik põhilised vaimse töö liigid, sealhulgas ka kultuuri alal tehtav töö, varakate eesõiguseks. Rahvahulkade eemaldamine kultuurist, nende vaimupimeduses hoidmine muutus ekspluataatorite käes üheks vahendiks, mis tagas nende klassivõimu püsimise.

Selline olukord kitsendas muidugi töörahva hulkade aktiivset osavõttu teaduse, kunsti ja kirjanduse arendamisest.

Tänapäeva kodanluse ideoloogid spekuleerivad osavalt selle tõsiasja arvel. Nad püüavad tõestada, et keerukad vaimse töö liigid, mis on seotud poliitika ja majanduse juhtimisega ja kultuuriloominguga, olevat jõukohased ainult „valitutele", nimetatud „eliidile", s. t. ekspluateerimisühiskonna valitsevate klasside esindajatele. Rahvahulgad, töötajad aga on sääraste „teoreetikute" arvates vaimselt „alaväärtuslikud" ja kõlbavad üksnes „primitiivse" kehalise töö tegemiseks.

Tegelikult ei ole mõistus ja talent mingi klassi eesõigus. Ekspluateerimisühiskonnas on niisuguseks eesõiguseks üksnes mõistuse ja talendi võimalused ennast näidata poliitika, teaduse, kunsti ja kirjanduse areenil. Neid võimalusi antakse klassiühiskonnas tavaliselt ainult jõukatest klassidest pärit inimestele.

Tuleb vaid imestada seda mõistuse, talendi jõudu ja visa tahet, mida on üles näidanud paljud tuhanded töötajad, kes isegi ekspluateerimisühiskonna tingimustes on suutnud esile tõusta, on suutnud anda olulise panuse kõige mitmekesisematel vaimukultuuri aladel või isegi saada silmapaistvateks poliitikategelasteks. Ajaloost võime leida selle kohta palju näiteid. Talupoegade hulgast pärit Newton ja Lomonossov said oma aja suurimateks teadlasteks. Lihtne metsatööline Abraham Lincoln etendas Ameerika Ühendriikide kodusõja ajal silmapaistvat osa ja valiti presidendiks. Linnaelanike alamkihtidest põlvnev Maksim Gorki sai suureks kirjanikuks. Võib tuua veel palju niisuguseid nimesid. Kuid iga niisuguse nime kohta tuleb sadu ja tuhandeid andekaid inimesi rahva hulgast, kes hukkusid, ilma et nad oleksid leidnud oma võimetele avaldumistingimusi. Ekspluateerimisühiskonna ajalugu on tõeline rahvatalentide kalmistu.

Üks sotsialismi suuri eeliseid seisabki just selles, et sotsialism teeb lõpu sellele kõige suurema ühiskondliku rikkuse —

inimtalentide — raiskamisele. Kõigi seisuslike, poliitiliste ja majanduslike privileegide likvideerimisega loob sotsialism tingimused inimeste võimete igakülgseks arenguks ja ratsionaalseks kasutamiseks, mis iseendast tohutult kiirendab progressi kõikidel ühiskonnaelu aladel.

Milline tähtsus on marksismi seisukohal, et rahvahulgad etendavad ajaloos otsustavat osa?

Seisukoht, et rahvahulgad etendavad ühiskonna arenemises otsustavat osa, on marksismi-leninismi teoorias tähtsal kohal. Ühiskonnateaduses annab see seisukoht ajalooprotsessi mõistmise võtme, kõrvaldab kõigi marksismieelsete ajalooteooriate põhipuuduse, mis seisis rahvahulkade tegevuse ignoreerimises. Sellega suunatakse ühiskonnateadus uurima rahvahulkade tegevust ja nende elutingimusi, milleta pole võimalik mõista ajaloo käiku.

Õige arusaamine rahvahulkade poolt ajaloos etendatavast osast on marksistlik-leninlikele parteidele ja igale nende liikmele praktilise tegevuse juhendiks. Selline arusaamine võimaldab kõigist töösuundadest välja eraldada kõige tähtsama — tööliste ja kõigi töötajate hulgas tehtava organisatsioonilise, ideoloogilise ja kasvatustöö, koondada oma tähelepanu ja oma jõud sellele. Ajaloost on teada palju parteisid, sealhulgas ka töörahva huvide kaitseks loodud parteisid, kes kadusid ajaloo areenilt just sellepärast, et nad ei mõistnud niisuguse töö tähtsust ja ei suutnud rahvahulki enda ümber koondada. Nii oli Venemaal tegutsenud „Narodnaja Volja" partei läbikukkumise üheks peamiseks põhjuseks asjaolu, et selle partei juhid alahindasid rahvahulki, rajasid kõik oma lootused „kriitiliselt mõtlevate isikute" tegevusele ja piirdusid oma võitluses ekspluateerijate vastu ainult individuaalse terrori teostamisega.

Marksistlik-leninliku teooria seisukoht, mille järgi rahvas on ajaloo looja, on suure tähtsusega ka töörahva hulkadele enestele. Purustades ühe ekspluateerijatele kõige armsama müüdi — muinasjutu sellest, nagu oleks inimühiskond kõigi oma saavutuste eest tänu võlgu käputäiele äravalitutele, nagu ei saaks ta ilma nendeta elada ja areneda, äratab see seisukoht töörahva hulkade eneseteadvuse, innustab neid vabastusvõitlusse, sisendab neisse usku, et see võitlus lõpeb võiduga, et on võimalik luua niisugune ühiskond, kus täieõiguslikuks peremeheks on rahvahulgad ise.

Marksismi õpetus rahvahulkade otsustavast osast ajaloos äratab ühtlasi töörahval sügava vastutustunde ühiskonna saatuse eest. See õpetus näitab töörahvale, et ei saa jääda lootma „lunastajale", et ainsaks kangelaseks, kes võib rahva rõhumisest vabastada ja kujundada ühiskonna ümber vastavalt inimkonna enamuse ideaalidele, on töörahvas ise.

2. Isiku osast ajaloos

Juhtijate tegevus kui ajalooprotsessi hädavajalik element

Tõestanud, et otsustavat osa ühiskonna ajaloos etendavad rahvahulgad, peab marksistlik teooria ühtlasi väga tähtsaks ka silmapaistvate inimeste, juhtijate tegevust ja näitab, et nad täidavad ühiskonna jaoks hädavajalikku funktsiooni. See on maksev mitte ainult teadlaste, kirjanike ja kunstnike kohta, kelle tööta ei ole tänapäeva tingimustes mõeldav teaduse ja kultuuri arenemine, vaid samasugusel määral ka ühiskonna- ning poliitikategelaste kohta — rahvahulkade, progressiivsete klasside ja poliitiliste parteide juhtijate kohta.

Iga ühiskonnaklass võib ühiskonda valitseda ainult teatava organisatsiooni abil. Kuid iga klassiorganisatsiooni, selleks et ta saaks funktsioneerida, tuleb juhtida, järelikult peavad tal olema juhtijad. See on maksev niihästi parteide ja teiste ühiskondlike organisatsioonide kui ka riigi kohta. Juhtijad töötavad välja ja formuleerivad klassi, riigi, partei poliitika, organiseerivad selle poliitika elluviimist, suunavad tuhandete ja miljonite inimeste tegevust.

Eriti vajalikud on juhtijad tõusvatele klassidele, kes peavad revolutsioonilist võitlust võimu eest. On ju revolutsioonilise organisatsiooni jõud see peamine jõud, mille saab rõhutud klass vastu seada valitseva klassi riiklikule organisatsioonile. Revolutsiooniline organisatsioon aga ei ole ilma vilunud, oskuslike ja energiliste juhtijateta mõeldav. „Ajaloos ei ole ükski klass pääsenud võimule, kui ta ei ole esile tõstnud oma poliitilisi juhte, oma eesrindlikke esindajaid, kes oleksid suutelised liikumist organiseerima ja juhtima,"[3] kirjutas Lenin.

Seega ei ole juhtijate tegevus ajalooprotsessi seisukohalt midagi juhuslikku, vaid kujutab endast objektiivset paratamatust. See asjaolu tekitabki illusioone, nagu oleksid juhid, ühed või teised silmapaistvad tegelased ajaloo liikumapanevaks jõuks, ajaloo loojateks. Juhtide tegevus on sündmuste pealispinnal, ta on nähtavam, märgatavam, silmatorkavam. Piirdudes selle nähtuste pealispinnaga, püüavadki kodanluse ideoloogid tõestada, et üksikud silmapaistvad inimesed „loovad" kõiki sündmusi, et näiteks XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi alguses Euroopas toimunud revolutsioonide ja sõdade põhjuseks oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni juhtide ja Napoleoni tegevus ja et tööliste klassivõitluse põhjuseks on kommunistlike juhtide „ässitustegevus".

Tegelikult määrab ajaloo käigu suurte sotsiaalsete rühmade, klasside, masside võitlus. Ka suurmeeste osa ajaloos on võimalik mõista ainult siis, kui nende tegevust käsitletakse seoses klasside võitlusega, suurte ühiskondlike rühmade tegevuse ja võitlusega.

Milles on silmapaistvate ajalooliste tegelaste jõud?

Silmapaistvad ühiskonnategelased ei ole sündmuste ja liikumiste loojateks, vaid rahvahulkade, ühiskonnaklasside juhtijateks. Suurte ühiskondlike rühmade toetus ongi nende jõu allikas. Ükskõik kui andekad ja targad need tegelased iseenesest ka oleksid, on nad ilma selle toetuseta jõuetud, ei ole suutelised sündmuste käiku kuigi oluliselt mõjutama. „Kui on niisiis," kirjutas Engels, „vaja uurida liikumapanevaid jõude, mis — kas teadlikult või ebateadlikult ja väga sageli just ebateadlikult — peituvad ajalooliste tegelaste motiivide taga ning moodustavad lõppeks ajaloo tõelised tõukejõud, siis ei tule siin niivõrd arvesse üksikute, olgugi väga väljapaistvate inimeste motiivid, kuivõrd need motiivid, mis panevad liikuma suuri rahvamasse, terveid rahvaid ja igas rahvas omakorda terveid klasse."[4] Rahvahulkade, klasside tegevusmotiivid aga ei kujune juhuslikult. Neis avaldub ajalooline paratamatus, seaduspärasus.

Subjektivistide peamine viga on selles, et nad ei suuda isegi õigesti üles tõsta ühiskondliku arenemise seaduspärase iseloomu ja silmapaistvate inimeste tegevuse vahekorra küsimust, sest nad käsitlevad ühiskonna arenemisseadusi ja seda tegevust kui teineteist välistavaid jõudusid. Juhtide suurust näevad nad oskuses kõigest hoolimata „ennast maksma panna", oma tahet läbi viia. Selliselt kujutatuina sarnanevad suurmehed Štšedrini kangelasega, kes kuulutas: „Üks kahest — kas seadus või mina."

Muidugi on mitmesuguste ühiskondlike liikumiste juhtijate hulgas leidunud ja leidub inimesi, kes talitavad vastupidiselt ajaloo objektiivsetele seadustele. Säärased juhid on iseloomulikud reaktsioonilistele klassidele, sest nende klasside huvides on just kaitsta iganenud ühiskondlikke vorme, millega on seotud nende eksisteerimine ja heaolu. Seepärast ei olegi juhuslik, et nende klasside liidrite tegevus kannab avantürismi pitserit. Kujukaks näiteks niisuguse avantürismi kohta on Hitleri tegevus või siis kaasaegsete imperialistlike poliitikute tegevus, kes unistavad kommunismi hävitamisest. Seda laadi tegevus aga kukub lõppude lõpuks alati läbi. Riikide ja rahvaste ajalugu on tuhandeid kordi tõestanud, et ükski inimene, olgu tal kas või raudne tahtejõud ja piiramatu võim, ei saa oma tahtmise järgi ajaloo seadusi tühistada ja ajalooratast tagasi pöörata.

Kõik inimesed, sealhulgas ka suurmehed, tegutsevad teatud kindlates ühiskondlikes tingimustes. Need ühiskondlikud tingimused määravad ära arenemise objektiivse seaduspärasuse ja ühiskonna ees seisvad ülesanded. Eesrindlike klasside poolt esile tõstetud suurmehed on suured selle poolest, et nad teistest paremini ja varem mõistavad, millised on need ülesanded, mida on progressiivseks edasiliikumiseks vaja ühiskonnale, mida on vaja progressi eest võitlevale klassile. Nad näitavad kätte võitluse eesmärgi ja selle eesmärgi juurde viiva tee, nad võitlevad mää-

ratu suure energiaga selle eesmärgi saavutamise eest, tõmmates enesega kaasa oma klassi teisi esindajaid, organiseerides ja juhtides neid.

Paljud inimesed on jätnud enesest järele ajalukku mälestuse, on etendanud ajaloos üht või teist osa. Kaugeltki aga mitte kõiki neid ei saa nimetada suurmeesteks. Ajaloo suurmehed on ainult need silmapaistvad tegelased, kes aitavad oma tegevusega kaasa ühiskonna arenemisele, teenivad ühiskondliku progressi huvisid. Nende tegevus võib kiirendada ajaloo käiku, lähendada uue võitu, hõlbustada eesrindlikele klassidele ja ühiskonnale teed selle võidu juurde, leevendada uue sündimisega seotud valusid ühiskonna elus.

Ühiskonna vajadused ja suurmehed

Ajaloo seaduspärasusega on lahutamatult seotud ka suurmeeste eneste esilekerkimine.

Andekaid, suurte võimetega inimesi on ühiskonnas alati. Kuid ainult ühiskonna vajadus vastavate võimete, vaimuannete ja iseloomuga tegelaste järele tõstab selliseid inimesi esile, loob selleks vajalikud tingimused. Eriti kujukalt avaldub see revolutsioonide epohhidel, kus ühiskondlike asjade juhtimisele tõusevad sajad ja tuhanded inimesed, kes veel alles hiljuti olid tundmatud, kes ei leidnud vana korra tingimustes võimalust oma võimete ja talendi rakendamiseks. Täpselt samuti loovad ühiskonna vajadused ka sõjaperioodidel tingimused väejuhtide omadustega inimeste esilekerkimiseks.

Kes nimelt antud ühiskondlikes tingimustes esile kerkib, see on muidugi juhuse asi, kuid oma võimetelt ja omadustelt epohhi vajadustele vastavate tegelaste esilekerkimine ise on seaduspärase iseloomuga.

Engels kirjutas: „Asjaolu, et antud maal teatud ajal ilmub just nimelt see ja mitte teine suur inimene, on muidugi puhas juhus. Aga kui me selle inimese kõrvaldame, siis tekib tema asendamiseks nõudmine, ja niisugune asendaja leidubki, — kas parem või halvem, kuid aja jooksul leidub. Et Napoleon, just nimelt see korsiklane, oli selleks sõjaväeliseks diktaatoriks, kes sõjast kurnatud Prantsuse vabariigile hädavajalikuks sai, — see oli juhus. Kui aga Napoleoni poleks olnud, siis oleks tema osa täitnud keegi teine. Seda tõestab asjaolu, et alati kui niisugust inimest vaja oli, siis on ta leidunud: Caesar, Augustus, Cromwell jne."[5]

Antud ajaloolise tegelase esilekerkimine on juhuslik, kuid see ei tähenda sugugi, et niisuguse tegelase asemele võiks asuda ja tema osa võiks täita iga inimene. Selle osa täitmiseks on vaja vastavaid omadusi, võimeid. Seepärast kerkivad tavaliselt juhtijate osa täitmisele niisugused inimesed, kellel need omadused ühel või teisel määral olemas on.

Mis puutub nende omaduste eneste iseloomu, siis on see ääretult mitmekesine, olenedes suurmeeste tegevuse sfäärist,

ajastu tingimustest, juhte esiletõstvate ühiskondlike liikumiste klassiolemusest jne.

Iga klass tõstab juhte esile vastavalt oma sotsiaalsele loomusele, oma ühiskondlikule positsioonile, neile ülesannetele, mida ta lahendama peab. Töölisklassi juhtidele on näiteks vajalikud erilised omadused: revolutsiooniline otsustavus ja julgus, mis on tingitud proletariaadi ajaloolise missiooni iseloomust endast; teoreetiline jõud, mis tuleneb sellest, et töölisklassi võitlus tugineb teaduslikule teooriale; tihe side partei ja rahvahulkadega, rahvahulkades organiseerimistöö tegemiseks vajalikud võimed ja kogemused, usk töötajate loovatesse jõududesse, oskus mitte ainult masse õpetada, vaid ka neilt õppida jne.

Isikukultus on marksismi-leninismiga vastuolus

Marksism-leninism lähtub sellest, et otsustavat osa ajaloos etendab klasside, rahvahulkade tegevus ja võitlus. Ainult seoses klasside võitlusega, rahvahulkade tegevusega, seoses sellest võitlusest tekkivate ühiskondlike vajadustega on võimalik mõista juhtide tõelist osatähtsust.

Niisugune ajalookäsitus ei ole ühendatav isikukultusega — silmapaistva juhi kummardamisega, temale mingite üleinimlike teenete ja vooruste omistamisega. Isikukultus on marksismiga vastuolus olev ideoloogia, mille juured ulatuvad feodalismi ja kodanliku individualismi maailmavaatesse.

Ühtlasi loob isikukultus tingimusi halvaks praktikaks, mis on vastuolus sotsialistliku liikumise vajaduste ja huvidega.

Juhtija ohjeldamatu kiitmine, tema teenete suurekspuhumine avaldab, ükskõik kas seda soovitakse või mitte, rahvahulkadele kahjulikku mõju, takistab rahvahulkade kasvatamist. Isikukultus tekitab rahvahulkades ekslikke vaateid, nagu võiks töörahva ees seisvaid ülesandeid lahendada keegi teine, nagu annaksid juhtija võimed ja teened miljonitele juhitavatele põhjust jääda lootma suurmehe peale, passiivselt järgida juhendeid ja näpunäiteid, mida annab „ülemus", kes kõike teab ja ette näeb, vabastades niiviisi tavalised sotsialistlikust liikumisest osavõtjad kohustustest mõtelda, initsiatiivi üles näidata, luua, sündmuste käiku aktiivselt mõjutada. Niisugused vaated nõrgendavad iga töötaja isiklikku vastutustunnet sotsialistliku liikumise saatuse ja edu eest, nõrgendavad seda väärtuslikku peremehetunnet, oma saatuse isandate tunnet, mida nii selgelt ja veenvalt väljendavad partei hümni „Internatsionaali" sõnad:

> Ei vabadust saa taeva väega,
> ei anna tsaar, ei hiiglane,
> vaid oma võimsa, julge käega
> me vägivalla võidame.

Veel enam. Kantuna ideoloogia valdkonnast üle praktikasse, isikukultus kitsendab ja õõnestab paratamatult seda sügavat demokratismi, mis on sotsialistlikule liikumisele orgaaniliselt

omane. Isikukultus kitsendab neid võitluspraktikas väljatöötatud elunorme, mis võimaldavad rahvahulkadel liikumisest aktiivselt osa võtta ja juhtidel rahvahulkadelt nende tegevuse ja võitluse kogemuste kokkuvõtmise alusel õppida. Selle asemel tekivad teistsugused normid, mis annavad juhtidele ülemäära suured õigused, kannavad juhtimise raskuspunkti üle ainuisikulistele otsustele, juhenditele, direktiividele. Säärane praktika võtab töörahva miljonilistelt massidelt mitte üksnes tahtmise, vaid ka võimaluse üles näidata initsiatiivi, arendada loovat aktiivsust.

Seega takistab isikukultus rahvahulkade kaasatõmbamist kapitalismivastasesse võitlusse ja uue, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisse. Ometi aga on üks sotsialistliku liikumise suuri eeliseid just see, et see liikumine suudab äratada töörahva paljumiljonilised kihid aktiivsele ajaloolisele loomingule. Kapitalismi likvideerimise ja sotsialismi ehitamise eest peetavas võitluses on tähtis seda eelist maksimaalselt ära kasutada. Sotsialistliku liikumise ülesanded on niivõrd grandioossed, et ka kõige silmapaistvamad juhtijad ei suuda üksinda, ilma rahvahulkade aktiivse osavõtuta, nendega iialgi toime tulla. Isegi kõige geniaalsem mõistus ei suuda asendada rahvahulkade ja partei kollektiivset mõistust, isegi kõige rikkalikumad ja mitmekülgsemad isiklikud kogemused ei suuda asendada miljonite inimeste kollektiivseid kogemusi, isegi kõige suurem isiklik kangelaslikkus ei suuda asendada töörahva hulkade kangelaslikkust, kes on tõusnud võitlusse kapitalismi vastu ja ehitavad sotsialismi.

Sellest järeldub, et isikukultus tekitab otseselt kahju sotsialistlikule liikumisele, kitsendab sotsialistliku liikumise hiiglasuurte ajalooliste eeliste kasutamise võimalust.

Pealegi on isikukultuse olukorras võimalik, et sotsialistlikku liikumisse kantakse selle liikumise olemusele võõraid, juhuslikke, tarbetuid ja isegi kahjulikke nähtusi, mis on seotud üksikute juhtijate nii- või teistsuguste negatiivsete iseloomujoontega.

Nagu juba ütlesime, kerkib mingi konkreetne inimene teatud vajalike omaduste tõttu klassi või liikumise etteotsa. Need omadused võimaldavad tal peamise ja kõige tähtsama osas kajastada oma tegevuses selle klassi või liikumise vajadusi. Kuid niisuguste vajalike omaduste kõrval võib juhtijaks kerkinud inimesel olla ka sääraseid isiklikke jooni, mis — isegi siis, kui nad on teisejärgulise tähtsusega, — võivad teatavates tingimustes tema ühiskondlikku tegevust negatiivselt mõjutada.

J. V. Stalin kerkis näiteks juhtijate hulka tänu reale omadustele, mis on sotsialistlikule liikumisele vajalikud, nagu ustavus töölisklassi üritusele, silmapaistvad organisatoorsed ja teoreetilised võimed, raudne tahtejõud, leppimatus võitluses vaenlaste vastu. Kõik see andiski Stalinile võimaluse etendada silmapaistvat osa NSV Liidu revolutsioonilises liikumises ja sotsialistlikus ülesehitustöös, samuti ka rahvusvahelises töölisliikumises.

Stalinil oli aga ka teisi iseloomujooni — jämedus, sallimatu

suhtumine teiste arvamusse, haiglane kahtlustamine, tujukus. Tavalistes tingimustes ei oleks need negatiivsed jooned saanud asjale märgatavat kahju tekitada. Seda oleksid takistanud sotsialistliku ühiskonna, partei, töölisliikumise elunormid, mis näevad ette kollektiivset juhtimist, rahvahulkade efektiivset kontrolli juhtija üle, laialdast demokraatiat töörahva jaoks, kriitikat ja enesekriitikat. Kuid olukord, milles toimus Stalini tegevus, ei olnud tavaline. Sotsialismi ehitamine majanduslikult mahajäänud maal, kapitalistliku ümbruse ja ägeda klassivõitluse tingimustes, parteile vaenulike voolude rünnakute tingimustes — sotsialismi ehitamine niisugustes tingimustes nõudis erilist tsentralisatsiooni. Stalin püüdis viia tsentralisatsiooni välja ülima piirini, koondades enese kätte ülemäära suure võimu, rikkudes kommunistlikele parteidele omaseid kollektiivse juhtimise põhimõtteid. Niisuguses olukorras hakkasid tema negatiivsed iseloomujooned avaldama teatud mõju tema ühiskondlikule ja parteilisele tegevusele, koos sellega aga ka partei ning Nõukogudemaa elule. Nii tekkisid mõningad nähtused, mis on marksismile-leninismile ja sotsialismile kui ühiskondlikule süsteemile täiesti võõrad: demokraatlikest printsiipidest taganemine reas tähtsates poliitikaküsimustes, rängad sotsialistliku seaduslikkuse rikkumised, põhjendamata repressioonid, üksikute täiesti kõlbmatute, parteile võõraste, kuid pugemise ja lipitsemise abil endale usalduse võitnud isikute edutamine tähtsatele ametikohtadele.

Need negatiivsed nähtused ei muutnud muidugi nõukogude ühiskonna sotsialistlikku loomust. Ka tol ajajärgul arenes nõukogude ühiskond sotsialistlikku teed mööda, tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kindlustamise, tootlike jõudude kiiretempolise kasvu, töörahva heaolu, kultuuri ja teadlikkuse tõusu teed mööda. Kõigist J. V. Stalini isiku kultuse negatiivsetest tagajärgedest hoolimata saavutas meie maa töörahvas tol perioodil silmapaistvaid võite. Kuid edusammud oleksid veelgi suuremad olnud, kui poleks olnud Stalini vigu ja isikukultust.

Seega on isikukultus täielikult võõras sotsialistliku liikumise vaimule ja vajadustele, on kokkusobimatu marksismi-leninismiga. Ei ole juhuslik, et Marx, Engels ja Lenin võitlesid alati isikukultuse nähtuste vastu, et nad orgaaniliselt ei sallinud pugemist ja lipitsemist, et nad korduvalt hoiatasid töölisklassi ja tema parteisid juhtijate ülemäärase ülistamise ja kiitmise praktika eest.

Kinni pidades nende sotsialistliku liikumise traditsioonide vaimust, alustas Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei otsustavat võitlust Stalini isiku kultuse vastu. Selle võitluse ühe külje moodustas ideoloogiline kasvatustöö ja teise külje — mitmesugused abinõud, millede eesmärgiks on ära hoida kõik isikukultuse tekkimise võimalused, arendada sotsialistlikku demokraatiat, taastada leninlikud parteielu normid. Sellel võitlusel on kogu sotsialistliku liikumise seisukohalt suur tähtsus.

Kodanlus koos iga sorti reformistide ja revisionistidega püü-

dis kasutada Stalini isiku kritiseerimist ära selleks, et laimata Nõukogude Liitu ja sotsialistlikku korda, õõnestada Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei moraalset autoriteeti, tekitada töölisliikumises lahkhelisid ja segadust. Kuid need katsed kukkusid läbi. Kõigist imperialismi teenrite pingutustest hoolimata andis isikukultuse vastu peetud võitlus ainult ühe lõpptulemuse: tõi kaasa sotsialistliku liikumise uue tõusu, kindlustas selle liikumise ridade üksmeelt ja monoliitsust.

Marksistlik-leninlikud parteid on osanud anda õigeaegselt vastulöögi ka nihilistlikele vaadetele juhtijate osa küsimuses, anarhistlikele meeleoludele, mida sotsialismi vaenlased on usinasti püüdnud õhutada. Reaktsioon seab ammust ajast endale eesmärgiks laimata ja kompromiteerida töörahva juhtijaid, püüdes töölisliikumist selle abil õõnestada ja desorganiseerida. Kuid oma valdavas enamuses mõistavad töörahva hulgad, et töölisklassi silmapaistvate juhtide autoriteedil ja populaarsusel ei ole midagi ühist isikukultusega, mille partei on hukka mõistnud. Autoriteet ja populaarsus on töölisklassi parimate juhtide tegevuse seaduspärane tulemus. See on ühtlasi aga ka töölisliikumise tähtis relv võitluses sotsialismi eest. Seda tunnistavad kõik tööliste vabastusvõitluse kogemused. Ilma autoriteetsete juhtideta, kes on massidega seotud ja massides populaarsed, ei ole ka organiseeritud sotsialistlikku liikumist, ei ole ega saagi olla suuri võite võitluses sotsialismi eest. Töölisklassi parimad juhid, kes on rahvaga tihedasti seotud ja juhivad edukalt töörahva võitlust tema eluliste huvide ja ideaalide eest, — niisugused juhid etendavad ajaloos silmapaistvat osa ja väärivad rahva armastust.

3. Rahvahulkade osa kaasaja ühiskondlikus ja poliitilises elus

Marksismi põhimõte, et rahvas on ajaloo looja, on õige kõikide aegade kohta. Kuid rahvahulkade tegevust tuleb käsitleda tema arenemises. Ühest formatsioonist teise üleminekuga muutuvad ajaloolised tingimused, milledes toimub rahvahulkade töö ja võitlus, ühtlasi aga muutub ka rahvahulkade osa ühiskonna elus ja arenemises. Sellest ajast peale, kus ühiskond jagunes klassideks, on nende muutuste üldsuunaks see, et kasvab töörahva hulkade mõju mitmesuguste ühiskondliku elu külgede arenemisele, eeskätt aga — nende mõju poliitikale.

Rahvahulkade poliitilise mõju suurenemine

Ekspluateerimiskorra tingimustes on ühiskonna valitsemise, sise- ja välisasjade otsustamise funktsioonid ekspluataatorlike klasside monopoliks. Ekspluateerijatele vastupanu avaldamine, klassivõitlus — see on ainus poliitika mõjutamise vahend, mida saavad kasutada rahvahulgad. Niisugustes tingimustes oleneb rahvahulkade osa poliitilises elus täielikult sellest, milline on töörahva poolt ekspluateerijate vastu

peetava klassivõitluse tase. Ühest formatsioonist teise üleminekuga muutub see tase üha kõrgemaks.

Orjandusliku ühiskonna ajaloost on teada palju näiteid orjade ennastsalgava võitluse kohta. Kuid orjade klass kujutas endast erinevaid keeli rääkivat ja erinevatest hõimudest pärit massi, kellel oli väga raske koonduda suureks ühiskondlikuks jõuks ja kelle klassiteadvus oli väga madal. Tavaliselt ei tulnud orjade ülestõusudest osavõtjatele pähegi pidada võitlust orjandusliku korra vastu; nende ainsaks eesmärgiks oli kodupaika tagasi minna ja niiviisi vabaks saada.

Feodalismile üleminek lõi töötajatele avaramad võimalused rõhujate vastu võitlemiseks. Pärisorjad-talupojad elasid ja töötasid oma kodumaal, rääkisid üht keelt ja mõistsid palju rohkem kui orjad oma solidaarsust võitluses feodaalide vastu. Nad õppisid järk-järgult looma sidemeid linnakehvikutega, otsisid nendega liitu. Sageli võttis talupoegade võitlus suuri piirkondi hõlmavate ülestõusude kuju. Sellest hoolimata olid talurahvaliikumistel omad orgaanilised puudused, mis olid otseselt seotud talurahva kui klassi iseloomuga — ülestõusude kohalik piiratus, nõrk organisatsioon jne.

Töölisklass tõstis ekspluateerijate vastu peetava võitluse kõige kõrgemale astmele. Töölisklass on kõigist ajaloos esinenud rõhutud klassidest kõige paremini organiseeritud. Ta on ainus klass, kes astub välja teadusliku maailmavaatega relvastatult. Ta kujutab endast mitte ainult rahvuslikku, vaid ka internatsionaalset jõudu, keda ühendavad proletariaadi rahvusvahelise solidaarsuse kindlad sidemed. Kõik see teeb tööliste klassivõitluse eriti jõuliseks, võimaldab tal isegi mitterevolutsioonilistel, „rahulikel" ajajärkudel etendada poliitilises elus määratu suurt osa.

Töötajate kassivõitlus jõuab oma arenemise kõrgpunkti sotsialistliku revolutsiooni perioodil. Sotsialistliku revolutsiooni tulemuseks on uue ühiskonna sünd, niisuguse ühiskonna sünd, kus poliitika muudetakse rahvahulkade sundimise ja mahasurumise vahendist rahvahulkade saavutuste ning huvide kaitsmise vahendiks. See on tähtsaim murrang inimkonna ajaloos. Nüüdsest peale hakkavad rahvahulgad töölisklassi ja tema partei juhtimisel ise poliitikat määrama ja suunama. Ametliku poliitika objektist muutuvad nad selle subjektiks. See tuleneb sotsialistliku ühiskonna olemusest, seda tagab kogu sotsialistliku ühiskonna elulaad.

Rahvahulgad kui kaasaja otsustav poliitiline jõud

Rahvahulkade poolt ühiskondlik-poliitilises elus etendatava osa suurenemine on seega ajaloolise arenemise seaduspärasus. Mida raskemad ülesanded ühiskonna ette kerkivad, mida sügavamaid ja põhjalikumaid ühiskondlikke muudatusi nende ülesannete lahendamiseks vaja on, seda laiemad inimhulgad astuvad välja teadlike ajalooliste tegelastena, ühis-

kondlike muudatuste teostajatena. Lenin rõhutas, et see on üks marksismi teooria kõige sügavamaid ja tähtsamaid seisukohti.[6] Muuseas seletab see seisukoht ka, miks kaasajal — ekspluateerijate võimu lõpliku kokkuvarisemise ja kommunismi ehitamise ajastul — rahvahulkade osa ühiskondlikus elus eriti kiiresti suureneb. „Ajalugu," kirjutas V. I. Lenin, „teevad nüüd iseseisvalt miljonid ja kümned miljonid inimesed."[7]

Milles see konkreetselt avaldub?

Kõigepealt selles, et maades, kus elab üks kolmandik inimkonnast, on rahvahulgad teostanud põhjaliku ajaloolise pöörde, teinud igaveseks lõpu korrale, mis neid rõhus, maha surus ja alandas. Sotsialistlikes maades on töörahvas ise saanud oma elu peremeheks, ainsaks jõuks, kes otsustab ühiskonna saatust. Sellega lõid töötajad ühtlasi pihuks ja põrmuks ekspluateerijate muinasjutud, et ilma rõhujateta peab ühiskond, tema majandus, tsivilisatsioon ja kultuur paratamatult alla käima ning hukkuma. Sotsialistlike maade töörahva kangelastegu annab innustavat eeskuju rahvahulkadele kogu maailmas.

On ärganud ja liikuma hakanud määratu suured tööinimeste massid asumaades ja sõltuvates maades. Ajastu, kus imperialistlikud valitsejad neid üldse arvesse ei võtnud, kus nad pidasid neid põlastavalt tööloomadeks, on igaveseks möödas. Nende maade töötajad on kogu maailma kuuldes deklareerinud oma õigusi, seda, et nemad on samasugused inimesed nagu kõik teised, et nad nõuavad inimväärseid elutingimusi. Kümnekonna aastaga on see toonud olulisi muudatusi kogu maailma kaardile, on teinud lõpu meie planeedi rahvastiku jagunemisele käputäieks täieõiguslikeks rahvusteks, kes otsustavad maailma saatust, ja rohkem kui miljardi inimese suuruseks rõhutud ja ekspluateeritavate „värviliste" rahvaste massiks, keda imperialistid pika aja jooksul karistamatult käsutasid.

Suured muutused on toimunud ka kapitalistlike riikide töötajate olukorras. Nad ei ole veel rõhumisest vabanenud. Kes aga võib nende poolt poliitilises elus etendatavat osa võrrelda mitte ainult eelmiste ajaloojärkudega, vaid ka isegi sellega, mis oli kõigest mõne aastakümne eest? Tänapäeval on töörahvas isegi neis maades, kus veel võimul on ekspluateerijad, muutunud suureks jõuks, keda ka imperialistlikud tuusad peavad paratamatult arvesse võtma. Töötajatel on omad poliitilised parteid, kellel sageli on valitavates võimuorganites märkimisväärne esindus, neil on oma ajakirjandus ja palju mitmesuguseid organisatsioone. Määratult on suurenenud lihtsate inimeste huvi ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu, isegi niisuguste vastu, mis alles hiljuti ei huvitanud kedagi peale elukutseliste poliitikute. Töörahva eesrindlik osa hakkab üha selgemini aru saama oma huvidest ja õpib üha paremini kasutama nende huvide eest peetava võitluse tähtsamaid vorme.

Kodanlike maade rahvahulkade suurenev mõju poliitikas

avab neile avarad perspektiivid edukaks võitluseks oma otseste majanduslike ja poliitiliste huvide eest. Eriti tähtis on, et võimsa sotsialistliku süsteemi ja järjest laieneva rahutsooni olemasolu tõttu tekib rahvahulkadel esimest korda ajaloos võimalus ära hoida uut sõda, mis praeguse hävitustehnika taseme puhul ohustab sadu miljoneid inimesi.

Töötajate poliitilise aktiivsuse kasv avab neile uued võimalused ka võitluses oma lõppeesmärkide eest, toob uue, sotsialistliku ühiskonna sünni lähemale, muudab selle valutumaks ja hõlpsamaks ja võimaldab soodsate tingimuste korral sotsialismile üle minna rahulikku teed mööda.

Töötajate miljoniliste hulkade astumine ajaloolise loomingu teele on seega kogu kaasaja ühiskondliku elu seisukohalt määratu suure tähtsusega. On loomulik, et kodanlus ja töölisklass suhtuvad sellesse kaasaja tähtsasse nähtusse erinevalt.

Rahvahulkade poolt ühiskonna elule avaldatava mõju kasvus näeb reaktsiooniline kodanlus ohtu kapitalistliku korra olemasolule, alatist takistust talle meelepärase sise- ja välispoliitika teostamises. Töötajate miljoniliste hulkade kaasatõmbamine teadlikku ajaloolisse loomingusse tekitab seepärast kodanluse poliitikute ja ideoloogide keskel sügavat rahutust ja segadust. Paanilises hirmus korrutavad nad, et saabub „masside ühiskonna" ajastu, „masside võimu" ajastu, mis rikkuvat ajaloo normaalset käiku ja ähvardavat ühiskonda kõikvõimalike hädade ja viletsustega.

Kodanlus aga ei piirdu ainult sellega, et ta rahvahulki laimab. Ta võtab kokku kõik jõud, et vähendada töörahva osa poliitikas miinimumini, et mitte lasta töörahvast ühiskonna elu ja arenemist mõjustada. Sellest annavad tunnistust imperialistliku kodanluse sõjakäik demokraatia vastu, visad katsed kehtestada fašistlikku korda, mille eesmärgiks ongi likvideerida rahvahulkade mõju ühiskondlikule elule.

Rööbiti sellega püüab reaktsiooniline kodanlus rafineeritud vale ja demagoogia abil rahvahulki endaga kaasa tõmmata, neid oma mõju alla saada. Selles on rahvavaenulike jõudude viimne lootus. Niisuguste katsete ohtlikkust ei tohi alahinnata, sest imperialistide käsutuses on mitte üksnes muinasjutulised rahasummad ja võimas propagandaaparaat, vaid ka aastasadu kestnud kapitali võimu jooksul kogutud määratu suured kogemused töörahva vaimse orjastamise alal. Kasutades rahvahulkade ühe osa, eriti väikekodanlike elementide mahajäämust, on reaktsioonilisel kodanlusel korduvalt õnnestunud märkimisväärseid elanikkonna kihte enda poole tõmmata ja oma poliitika tööriistaks muuta. Nii juhtus fašistlikul Saksamaal ja fašistlikus Itaalias. Tänapäevalgi on küllalt suur osa kapitalistlike maade töörahvast kodanluse mõju all.

Isegi nendes maades, kus töölisklass on tulnud võimule, ei lase maailma kodanlus mööda vähimatki võimalust töötajate

ridasid lõhestada, püüab ära kasutada iga mõra, iga viga, selleks et vähemalt mingisugust osa rahvahulkadest oma mõju alla saada. Seda tõendavad kujukalt 1956. aasta sügisel Ungaris aset leidnud sündmused.

Kuidas aga kodanlus ennast ka pingutaks, ükskõik milliseid sepitsusi ta ka kasutaks, rahvahulkade tee on teine kui kodanlusel. Kodanlus võib ajutiselt teatavat osa töörahvast petta, kuid tema kui ekspluateeriv, rõhuv klass ei saa iialgi luua töörahvaga kindlat liitu. Seepärast ongi rahvahulkade kasvav osatähtsus ühiskonna poliitilises elus reaktsioonilise kodanluse nõrkuse allikaks, tema võimu peatse kokkuvarisemise ettekuulutajaks.

Teisiti on lugu töölisklassiga. Töölisklass ise moodustab märkimisväärse osa töötavast elanikkonnast, rahvahulkadest. Paljudes maades moodustab ta rahvahulkade enamuse. Veel rohkem. Niihästi kodanluse vastu peetava võitluse perioodil kui ka uue, sotsialistliku ühiskonna ehitamise perioodil seovad töölisklassi kõigi töötajatega sügavalt ühised põhihuvid. Seepärast ongi rahvahulkade suurenev osatähtsus ühiskonna elus töölisklassi jõu ja sotsialismi positsioonide kindlustumise allikas, tema hiiglasuur ajalooline võit.

See aga ei vabasta töölisklassi kõige teadlikumat osa, töölisklassi marksistlik-leninlikku eelväge vajadusest kõvendada sidemeid massidega. Kodanluse vastu peetava klassivõitluse olukorras ei kujune need sidemed välja automaatselt. Nende loomiseks on vaja iga kommunisti, iga klassiteadliku tööinimese pidevaid jõupingutusi ja hoolt. Võitlus rahvahulkade pärast jääb tänapäevalgi marksistlik-leninlike parteide poliitika aluseks. Uute miljonite inimeste kaasatõmbamine ühiskonna poliitilisse ellu tõstab veelgi teravamalt päevakorrale nende koondamise, organiseerimise ja kasvatamise ülesande. Nimetatud ülesande edukast lahendamisest oleneb suurel määral see, kuidas kasutatakse ära neid töörahva vabastusliikumise ennenägematuid võimalusi, mis tänapäeval tekkinud on.

Rahvahulkade osatähtsuse kasvamine ühiskonna poliitilises elus kiirendab tohutult ajaloolise arenemise, sotsiaalse progressi tempot. See tempo on kaasajal niivõrd kasvanud, et iga aastakümmet võib selle sisu poolest, läbikäidud tee tähtsuse poolest võrrelda tervete aastasadadega inimkonna eelnevas ajaloos.

Arenemise kiirenemine kaasajal tähendab sotsialismile ja kommunismile viiva arenemise kiirenemist.

Lenin kirjutas: „Võit jääb ekspluateeritavate poolele, sest nende poolt on elu, nende poolt on rohke arvu jõud, massi jõud, kõige ennastsalgava, ideelise, ausa, edasitungleva, uue ehitamisele ärkava, nõndanimetatud „lihtrahva", tööliste ja talupoegade energia ja talentide kogu hiiglatagavara ammendamatute allikate jõud. Nende päralt on võit."[8]

VII PEATÜKK

ÜHISKONDLIK PROGRESS

1. Ühiskonna arenemise progressiivne iseloom

Ühiskonna arenemine toimub üldiselt tõusujoones, kujutab endast progressi, madalamatelt vormidelt kõrgemate poole liikumist. Niisuguse järelduse teeb marksismi teooria ajalooprotsessi teadusliku analüüsi põhjal, võttes aluseks mitte subjektiivsed soovid ja lootused, vaid rangelt objektiivsed kriteeriumid, mis võimaldavad otsustada, milline ühiskonnatüüp, milline ajastu ühiskonna arengus on progressiivsem.

Progressi kriteerium Progressi objektiivsed kriteeriumid on erinevatel elualadel erinevad. Tervishoiu ja inimeste ainelise heaolu progressi üle võime näiteks otsustada keskmise eluea pikenemise põhjal. Kultuuri progressist annavad ettekujutuse sellised näitajad nagu kirjaoskajate protsent, samuti ka keskharidusega ja kõrgema haridusega inimeste protsent, koolide ja raamatukogude, teaduslike asutuste ja teatrite jne. arv. Ka paljude teiste ühiskonnaelu sfääride jaoks võib leida analoogilisi progressi kriteeriume.

Kuid selleks, et otsustada kogu ühiskonna, mitte aga tema üksikute külgede progressi üle, on vaja teist laadi kriteeriumi — maksimaalselt üldist, universaalset. Niisuguseks kriteeriumiks, s. t. ühe või teise formatsiooni progressiivsuse näitajaks, peab marksistlik-leninlik teadus *tootlike jõudude arengut*. Progressiivsem on see formatsioon, mis avab uued võimalused tootlike jõudude arenemiseks, tagab tootlike jõudude kiirema kasvutempo, saavutab kõrgema tootlike jõudude taseme.

Mispärast omistavad marksistid just sellele kriteeriumile esmajärgulise tähtsuse?

Kõigepealt seepärast, et tootlike jõudude areng on otseselt progressi näitajaks niisugusel tähtsal alal nagu inimestele vajalike elatusvahendite tootmine. Arendades tehnikat, kogudes tööoskusi ja teadmisi ümbritseva looduse kohta, vabanevad inimesed järk-järgult pimedate loodusjõudude võimu alt, õpivad neid rakendama, kasutavad loodust üha rohkem ja kujundavad teda järjest laiemalt ümber oma huvides. Seega oleneb tootlike jõudude arengust, kui suur on inimese võim looduse üle. Kuid

asi ei ole ainult selles. Tootlike jõudude arengust oleneb lõppkokkuvõttes ka progress teistel ühiskonnaelu aladel — ühiskondlike suhete, kultuuri jne. alal.

On näiteks teada, et alles sellest ajast alates, kui inimtöö hakkas peale nende saaduste, mis on vajalikud tootmise ja enese ülalpidamiseks, andma ka veel lisaprodukti, võis üks osa ühiskonna liikmetest vabaneda kehalisest tööst ja hakata tegelema teaduse, kunsti, kirjandusega. See aga tõi kaasa esimesed olulised edusammud vaimukultuuri alal.

Ühiskondlike formatsioonide järjestikune vahetumine on tingitud tootlike jõudude arenemisest. Seega toob tootlike jõudude arenemine kaasa niisugused sotsiaalpoliitilised muutused, mis teevad võimalikuks progressi mitmesugustel tähtsatel ühiskondliku elu aladel. Klassiühiskonna ajaloo jooksul likvideeriti kõige jõhkramad töötajate rõhumise ja isikliku sõltuvuse vormid — orjandus ja seejärel pärisorjus. Koos tootlike jõudude arenguga kasvas töötajate kultuuritase, nende teadlikkus ja organiseeritus. Selle tulemusel suurenes ühest formatsioonist teise liikumisega rahvahulkade ühiskondlik-poliitiline aktiivsus, kasvas nende osatähtsus ühiskonna elus.

Tootlike jõudude arengu tulemusel toimuvad muutused majanduslikus korras; lõppkokkuvõttes valmistab tootlike jõudude areng ette inimkonna täieliku vabanemise ühiskondlike jõudude orjusest, nende jõudude orjusest, mis aastatuhandete jooksul toimisid niisama pimesi, vägivaldselt, purustavalt, nagu see on omane loodusjõududele. Jutt on nendest sotsiaalmajanduslikest suhetest, mis valitsevad ekspluateerimiskorra ajal, kus materiaalseid hüvesid tootvad inimesed ei saa neid hüvesid kasutada ja terved klassid, kes moodustavad ühiskonna enamuse, satuvad käputäie rõhujate orjusesse, kaotavad õiguse olla oma töö, oma saatuse, isegi oma elu peremeheks.

Inimesed on orjastatud neile vaenulike ühiskondlike jõudude poolt. Selle aluseks on tootmisvahendite eraomandus, ühe inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, ühiskonna jagunemine vaenulikeks klassideks. Alles siis, kui tootlikud jõud on saavutanud küllalt kõrge arengutaseme, võib inimkond pääseda ekspluateerimisest ja vabaneda teda orjastavatest antagonistliku klassiühiskonna sotsiaalmajanduslikest suhetest; see toimub sotsialismi ajal. Sotsialismi võidu tulemusel, kommunismi ehitamise käigus hakkavad inimesed valitsema ühiskondliku arenemise jõudusid, see omakorda võimaldab astuda uue otsustava sammu edasi loodusjõudude alistamise alal, kasutada neid jõudusid teadlikult ja plaanipäraselt kogu ühiskonna huvides.

„Elutingimused, mis ümbritsevad inimesi ja mis neid seni ajani on valitsenud, satuvad nüüd inimeste võimu ja kontrolli alla, kes nüüd saavad esmakordselt looduse teadlikeks, tõelisteks isandateks, sest nad muutuvad omaenda ühiskonnastatud elu isandaiks. . . . Objektiivsed, võõrad jõud, mis seni on ajaloo üle

valitsenud, satuvad nüüd inimese enda kontrolli alla. Alles siitpeale hakkavad inimesed oma ajalugu täie teadvusega ise kujundama, alles siitpeale hakkavad nende poolt liikvele pandud ühiskondlikud põhjused omama tunduval ja üha kasvaval määral ka nende poolt soovitud tagajärgi. See on inimkonna hüpe paratamatuse riigist vabaduse riiki."[1] (Engels).

Võtnud otsustavaks progressi kriteeriumiks tootlike jõudude arengu, jõuame paratamatult järeldusele, et ühiskonna arenemine on progressiivse iseloomuga. On ju selle arenemise ühest etapist teise tootlike jõudude tase tõusnud, iga uus formatsioon on loonud uued tehnika ja tööviljakuse kasvu võimalused, ühiskondlikus tootmises toimunud muutuste järel on aga aset leidnud progressiivsed muutused kogu ühiskonna elus.

Tõsiasjast, et ühiskondliku progressi aluseks on tootlike jõudude arenemine, tuleneb ka teine järeldus: ühiskonna progressiivne liikumine, selle liikumise suund on ajalooliselt paratamatu. See tähendab, et üksikud inimesed ega ka terved klassid ei saa ühiskonna progressiivset edasiliikumist seisma panna, ei saa oma tahtmise järgi muuta selle liikumise suunda.

Seda laadi katseid on teatavasti korduvalt tehtud, kuid need on alati täielikult läbi kukkunud. Milliseid meeleheitlikke jõupingutusi tegi imperialism, selleks et Nõukogudemaal kapitalistlikku korda taastada! Ometi kukkusid kõik need katsed häbiväärselt läbi. Samasugune läbikukkumine tabas Ameerika Ühendriikide imperialiste, kes püüdsid tõkestada teed sotsialistlikule revolutsioonile Hiinas ja teistes rahvademokraatia maades, püüdsid seal säilitada iganenud reaktsioonilist korda.

Kaasajal on ühiskonna progress lahutamatult seotud sotsialismile üleminekuga. Kapitalism on oma võimalused tühjaks ammutanud. Kapitalistlikud tootmissuhted on muutunud tootlike jõudude arenemist köitvateks ahelateks. Nende suhete säilimine muutub ühiskonnale järjest raskemaks ja ohtlikumaks.

Kaitstes ühiskonna progressiivse arenemise ideed, väljendab marksism-leninism kaasaja kõige revolutsioonilisema klassi — töölisklassi — vaateid ja huvisid. Töölisklass ei karda tulevikku, ta usub kindlalt progressi, mis toob vabanemise mitte ainult talle endale, vaid ka kogu inimkonnale.

Imperialistliku kodanluse ideoloogid kui progressi vaenlased

Teisiti on lugu tänapäeva kodanlusega. Ta on muutunud reaktsiooniliseks, manduvaks klassiks ja loobunud progressi ideest, mida tuliselt kaitsesid kodanluse eesrindlikud esindajad XVIII sajandi lõpus ja XIX sajandi alguses. Tänapäeval vastavad kodanluse maitsele palju rohkem niisugused teooriad, mis ei põhjenda progressi, vaid põhjendavad ühiskonna seisakut või isegi vähikäiku. Selles peitubki muuseas põhjus, miks kodanlikus maailmas on suur menu ajaloo ringkäigu teoorial (ehk „tsüklite" teoorial), mille esitas reaktsiooniline saksa filosoof O. Spengler ja mida tänapäeval propa-

geerib inglise ajaloolane ja sotsioloog A. Toynbee. Selle teooria järgi peab iga ühiskond oma arenemises läbi tegema järgmised staadiumid: kevad — suvi — sügis — talv ehk lapse-, noorus-, küpsus- ja raugaiga. Selle tsükli lõppemine tähendab antud ühiskonna hävingut, arenemise lähtepunkti tagasipöördumist. Uus tsükkel ei ole progress, vaid ainult uus liikumine mööda igavest ajaloo ringjoont. Kaasaja suhtes rakendatuna peab see Spengleri, Toynbee ja nende järelkäijate arvates tähendama, et kuigi kodanlik tsivilisatsioon elab läbi langusperioodi (seda on sunnitud tunnistama isegi kapitalismi apologeedid), siiski ei olevat tema häving ja tema asendamine uue, s. t. sotsialistliku tsivilisatsiooniga progress, vaid vastupidi — see tähendavat tagasiminekut ühiskondliku arengu madalamale astmele, millega algab uus tsükkel.

Paljud kodanluse apologeedid valivad teadusliku sotsialismi vastu võitlemiseks teise vahendi. Eitades ajaloo seaduspärasusi, heidavad nad üldse minema ühiskonna arenemise ja progressi mõiste ning soovitavad selle asemel rääkida ainult „sotsiaalsest muutumisest". See muutumine on nende arvates täiesti juhusliku iseloomuga, võib toimuda ükskõik millises suunas, olenevalt väga mitmekesistest asjaoludest. Niisugune seisukoht, nagu kuulutab Lääne-Saksamaa sotsioloog L. von Wiese, võimaldab „hoiduda igasuguste otsuste tegemisest selle kohta, kas asi liigub paremuse või halvemuse poole ja kas mineviku ning oleviku ja seda enam tuleviku vahel on olemas põhjuslik seos, võimaldab piirduda lihtsa muutuse või muutumise konstateerimisega". Niimoodi matavad kodanlikud sotsioloogid oma klassihuvide kasuks maha XIX sajandi teaduse tähtsa saavutuse — objektiivsetele seadustele alluva progressiivse arenemise mõiste.

Kodanlikus ideoloogias on laialt levinud ka säärased vaated, millede järgi progressi, tõusujoones arenemist võib esineda ainult teaduses ja tehnikas, mitte aga ühiskondlike suhete, poliitika ja moraali alal (niinimetatud „moraalse mahajäämise" ehk „moraali lahusoleku" teooria). Need ühiskondliku elu alad, nagu väidavad reaktsioonilised teoreetikud, olenevad „inimloomuse" igavestest, muutumatutest omadustest, mis tõukavad inimesi kuritegudele, vägivallale, agressioonile jne. Teaduse ja tehnika arenemine andvat niisuguse hävitamispüüdele uue, veelgi ohtlikuma relva. Niisiis, kõduneva kapitalistliku korra poolt tekitatavaid viletsusi ja paiseid püüavad kapitalismi kaitsjad panna müütilise „inimloomuse" süüks.

Püüdes päästa kapitalismi kriitikast, kuulutavad niisuguste vaadete pooldajad kurja juureks teaduse ja tehnika arengu. Sageli propageerivad nad avalikult, et tuleb tagasi minna feodaalkorra, maaelu juurde, tuleb anda kirikule täielik võim kõikidel ühiskonna elualadel, sest ainult nii olevat veel võimalik inimkonda hoida läheneva katastroofi eest.

Seda, kui lootusetu ja süngena kujutavad endale ühiskonna

tulevikku kodanluse ideoloogid, võib näha mõningatest seda laadi kirjandusteostest nagu A. Huxly, E. M. Forsteri jt. utoopilised romaanid.

Neis romaanides pole kübetki usku tulevikku, helgeid lootusi, elujaatavat optimismi, mis olid iseloomulikud endise aja utoopilistele teostele. Kõige parem asi, mida tänapäeva kodanlike utoopiate autorid maailmale ennustavad, on niisugune ühiskond, kus teatav aineline heaolu on saavutanud täieliku demokraatiast, kultuurist ja inimväärikusest loobumise hinnaga, kus elavad inimesed, kelles pole midagi inimlikku, kes on muutunud masinate mõtlemisvõimetuteks ripatsiteks, masinate orjadeks. Sageli ennustavad nad inimkonnale veelgi süngemat tulevikku — barbaarsusesse tagasilangemist. Tsivilisatsioonist, nagu ennustavad need „prohvetid", jäävad järele linnade varemed ja vanad hauad, kust metsistunud ja mandunud inimeste näljased jõugud otsivad endale riideid ja ehteasju.

Lootusetu pessimism läbib punase joonena kogu tänapäeva reaktsioonilist kodanlikku ideoloogiat ja kultuuri, sünnitades dekadentlikke kunstivoole, amoralismi. Need sünged meeleolud ei ole juhuslikud. Kapitalismi valitsemise ajastu jõuab lõpule, kapitalism on praegusel ajal tõkkeks ühiskondliku progressi teel. Ja kaasaja kodanluse teoreetikud ning sulemehed püüavadki sureva klassi ideoloogidele omase pimedusega samastada oma klassi saatust inimkonna saatusega, kujutavad selle klassi vältimatut hävingut kui kogu tsivilisatsiooni langust ja hävingut.

Teooriad, mis ei tunnista progressi võimalust, peegeldavad mitte üksnes kapitalismi langust, vaid ka tänapäeva kodanluse teatavaid kindlaid poliitilisi huvisid. Niisuguste teooriate abil püüavad kodanluse ideoloogid töötajaid vaimselt desorienteerida, neile sisendada, et kapitalismi vastu peetav võitlus on sihitu. Ees ootab möödapääsmatu regress, allakäik ja hukkumine; parema, progressiivse korra eest võidelda on mõttetu — nimelt seda tahavad töötajatele tõestada kodanluse teenrid.

Kodanlike kaardimooride süngetele ennustustele seab marksismi-leninismi teooria vastu faktidel põhinevad teaduslikud seisukohad, mis näitavad, et ühiskonna ajalugu on progress, seaduspärane liikumine madalamatelt vormidelt kõrgematele, et ühiskonna progressiivne edasiliikumine ei ole ainult inimkonna endise ajaloo, vaid ka kaasaegse ajaloo seadus, et ees on paratamatu ja seaduspärane üleminek kõrgemale, progressiivsele ühiskonnavormile — kommunismile. Niisugune ajalookäsitus on töölisklassi maailmavaate tähtis koostisosa.

Ühiskonna progressiivse edasiliikumise seaduspärane iseloom ei tähenda sugugi, et see liikumine toimub iseendast, ilma inimeste teadliku tegevuseta. Kogu asi on selles, et seaduspäraselt tingitud on inimeste, parteide, klasside tegevus ise, mille eesmärgiks on ühiskonna muutmine, progressiivne ümberkujundamine. Ja mida teadlikum, organiseeritum ja sihikindlam on see

tegevus, mida laiemaid rahvahulki ta hõlmab, seda põhjalikum ja kiirem on progress. Seda tõestab juba see tõsiasi, et ühiskonna arenemine on tohutult kiirenenud kaasajal, kus miljonilised inimhulgad on hakanud liikuma ja ärganud teadlikule ajaloolisele loomingule. Nad on võimelised minema pühkima kõiki takistusi, mida katsub progressi teele ette seada reaktsioon.

Kogu ühiskondlik praktika tõestab, et marksistliku maailmavaate ajalooline optimism on põhjendatud. See optimism väljendab töölisklassi kindlat usku oma tulevikku, väljendab seda, et töölisklass on veendunud sotsialismi paremustes ja paratamatus võidus. Ühtlasi on marksistlik-leninlik arusaamine progressist töörahvale tema vabastusvõitluses võimsaks relvaks. Ta võimaldab töörahval selgesti mõista perspektiive, innustab töörahvast võitlema uue, kommunistliku ühiskonna ehitamise eest, sisendab julgust, kindlat usku, et seda võitlust kroonib edu.

2. Ühiskondlik progress ekspluateerimisühiskonnas ja sotsialismi ajal

Väites, et ühiskonna ajalugu on tõusujoones minev liikumine, võtab marksistlik teooria ühtlasi ka täiel määral arvesse ajalooprotsessi keerukat ja vastuolulist iseloomu. Ajalugu ei tohi endale ette kujutada kui ühiskonna harmoonilist, pidevat ja takistusteta edasiliikumist. Ühiskonna arenemise progressiivne iseloom on teaduse poolt tõestatud. Kuid vaieldamatu on ka see, et see progressiivne edasiliikumine on vaid üldine tendents, mis realiseerub ägedas võitluses ja rajab enesele teed läbi ajutiste kõrvalekaldumiste ja taganemiste.

Teadus on juba kogunud küllalt palju fakte, mis tunnistavad, et eri maade ajaloos on olnud palju seisaku ja tagasimineku ajajärke, üksikute tsivilisatsioonide hävingu episoode. Just eelmiste ajastute arenemise niisuguste iseärasustega spekuleerivad reaktsioonilised ideoloogid, kes püüavad ümber lükata progressi ideed ennast.

Tegelikult räägivad niisugused faktid üksnes sellest, et ekspluateerimiskorra tingimustes toimub ühiskonna progress äärmiselt vastuoluliselt ja ebaühtlaselt. „Et tsivilisatsiooni aluseks on ühe klassi ekspluateerimine teise poolt," kirjutab Engels antagonistlike klassiühiskondade kohta, „siis toimub kogu ta areng pidevas vastuolus."[2]

Üheks selle vastuolulisuse avalduseks on see, et ekspluateerijate võimu tingimustes pidurdasid ja lämmatasid ettejõudnud maad mahajäänud maade arenemist, paiskasid neid veelgi kaugemale tagasi, rajasid oma õitsengu hävitatud tsivilisatsioonide rusudele. Seega toimus inimkonna progressiivne arenemine pika aja jooksul ainult väga kitsas sektoris, mitte aga kõigi maade ja rahvaste ühise rinde ulatuses. Progress rajas endale teed kui väike, aga ikkagi oma liikumises pidurdamatu oja, suurendades

vaid järk-järgult oma jõudusid ja tempot, muutudes võimsaks ja veerikkaks vooluseks, mis haarab kogu inimkonda.

Kuid asi ei ole ainult selles. Isegi ühe ja sama ühiskonna raamides tähendas ühtede progress teiste jaoks regressi, ühe klassi vabastamine — teise klassi jaoks uut rõhumist.

Äärmiselt ebaühtlane oli ka mitmesuguste ühiskonnaelu külgede arenemine. Orjandusliku ühiskonna asendamine feodaalühiskonnaga Lääne-Euroopa maades lõi näiteks avaramad võimalused tootlike jõudude arenemiseks, vahetas orjanduse pärisorjusega. Allutanud aga vaimse kultuuri katoliku kiriku lämmatavale mõjule, paiskas feodaalkorra võit ühiskonna kultuuri seisukohalt antiikse Kreeka ja Roomaga võrreldes tagasi. Alles sajandeid hiljem omandati uuesti antiikmaailma saavutused teaduse, kunsti ja filosoofia alal ja hakati neid seejärel arendama. Selliseid näiteid võib tuua kümneid. Teisiti ei saanudki areneda ühiskond, kus valitsevad pimedad, inimeste poolt tunnetamata sotsiaalmajanduslikud jõud, millede ees inimesed on jõuetud.

Klassikaliseks näiteks, mis demonstreerib progressi ebaühtlast ja vastuolulist iseloomu ekspluateerimiskorra tingimustes, on kapitalistliku ühiskonna ajalugu.

Progressi vastuolud kapitalismi ajal

Kapitalism oli suureks sammuks edasi progressi teed mööda. Piisab, kui meenutada tootlike jõudude kiiret arenemist kapitalismi ajal, võimsa tööstuse loomist, hoogsat teaduse ja tehnika kasvu ja lõpuks kõigi eelmiste formatsioonidega võrreldes kõrgeimat töörahva klassivõitluse arengutaset. Kuid selle ajaloolise edu eest, mis kapitalism inimkonnale tõi, maksti uskumatult kallist hinda.

Juba selle ühiskonna sündimine tekitas rahvahulkadele ränka piina. Kapitalistliku tootmise tekkimiseks oli vaja luua tootmisvahenditest ilma jäetud tööliste armee. Sellepärast oligi kapitalismi proloogiks rahvahulkade ekspropriieerimine, mis viidi läbi halastamatu julmusega. Marxi sõnade järgi on selle ajajärgu teod kirjutatud inimkonna kroonikasse mõõga ja tule leegitsevas keeles.

Pärast kapitalistlike suhete võitu tõi iga uus progressi teed mööda astutud samm kaasa ühtedele õnne ja teistele õnnetuse, ühel ühiskonnaelu alal tõusu ja teisel languse. „Meie päevil," ütles Marx, „oleks kõik justkui rase oma vastandist. Me näeme, et masinad, milledel on imepärane jõud inimeste tööd kergendada ja viljakamaks muuta, toovad inimestele nälga ja kurnavad neid. Uued, senitundmatud rikkuse allikad muutuvad mingi kummalise, arusaamatu nõiaväe tõttu vaesuse ja viletsuse allikateks. Tehnika võidud on justkui ostetud moraalse degradatsiooni hinnaga. Näib, et sedamööda, kuidas inimkond loodust endale alistab, muutub inimene teiste inimeste orjaks või siis omaenda alatuse orjaks. Isegi teaduse puhas valgus ei saa nähtavasti särada

teisiti kui vaimupimeduse süngel foonil. Kõik meie avastused ja kogu meie progress viiksid nagu välja sellele, et materiaalsed jõud omandavad intellektuaalse elu, inimese elu aga, mis on kaotanud oma intellektuaalse külje, alandatakse lihtsa materiaalse jõu tasemele."[3]

Kapitalismile on iseloomulik, et ühtede maade arenemine toimub teiste maade rahvaste kannatuste ja viletsuste arvel. Niinimetatud „tsiviliseeritud maailma" — käputäie Euroopa ja Ameerika kapitalistlike riikide — majanduse ja kultuuri tormilise arenemise eest maksis hirmsat hinda maakera rahvastiku enamus — Aasia, Aafrika, Ladina-Ameerika ja Austraalia rahvad. Nende mandrite koloniseerimine lõi võimaluse kapitalismi kiireks arenemiseks Läänes. Orjastatud rahvastele tõi see aga laostumise, viletsuse ja koletu poliitilise rõhumise. Koloniseerimise käigus hävitas „kultuurne" Euroopa paljud teiste kontinentide tsivilisatsioonid (näiteks inkade, maia ja atsteekide tsivilisatsiooni Ameerikas, paljud tsivilisatsioonid Aafrika ja Aasia maades). Vähe sellest, hävitati ka terveid rahvaid. Viimse inimeseni hukkus näiteks Tasmaania rahvas. Austraalia päriselanike arv vähenes 300 000-lt 47 000-ni. Ameerika territooriumi „kasutamiselevõtmise" käigus hävitati ligi 30 miljonit indiaanlast. Aafrika „kasutuselevõtmine" aga tõi kaasa ligikaudu 100 miljoni neegri hävitamise või vägivaldse väljavedamise ookeani taha orjusesse.

Ka Euroopas kaasnes ühtede (Lääne-Euroopa) maade kiire arenemisega teiste (Ida-Euroopa) maade majanduslik orjastamine, mis aeglustas nende arenemist.

Progressi äärmine vastuolulisus on kapitalismi tingimustes iseloomulik ka ühe ja sama maa eri piirkondadele. Linnade ja tööstuskeskuste suhteliselt kiire arenemisega käib tavaliselt kaasas põllumajandusrajoonide mahajäämine (näiteks Ameerika Ühendriikide lõunaosariigid, Itaalia lõunaosa).

XX sajandi alguses, kui kapitalism astus oma arengu viimsesse faasi, imperialismi faasi, muutusid kapitalismi tootmissuhted ühiskonna arenemise tõkkeks. Monopolide võim tekitab sotsiaalsete suhete, poliitika, moraali, kultuuri ja kunsti alal regressi, tagasiminekut. Kujukalt kinnitab seda fašistlike riikide praktika, samuti kinnitavad seda reaktsioonilised, fašistlikud tendentsid tänapäeva suuremate kapitalistlike riikide sotsiaal-poliitilises elus. Tõsi küll, imperialismi ajal ei katke teaduse ja tehnika kiire arenemine. Kuid kapitalismi olukorras kasutatakse sel alal saavutatud progressi finantsoligarhia kaukahuvides; töörahvale põhjustab see progress uusi hädasid ja viletsusi. Veelgi katastroofilisemaks muutuvad majanduskriiside tagajärjed. Olukorras, kus tootmise üldine arenemistempo on aeglustunud ja turud kitsenenud, toob tehnika täiustamine töörahva hulkadele alatise tööpuuduse. Veelgi purustavama iseloomu võtavad sõjad, millede käigus tänapäeva tsivilisatsiooni suurimaid teaduslikke ja

tehnilisi saavutusi kasutatakse miljonite inimeste tapmiseks ja tohutute materiaalsete väärtuste hävitamiseks.

Progress sotsialismi ajal

Progressi antagonistlikud vastuolud ei ole sugugi ühiskonna edasiliikumise alatised kaaslased. Nad on tekkinud vaid ekspluateerimisühiskonna spetsiifiliste tingimuste tõttu ja kaovad üheskoos nende tingimustega. See tähendab, et nendest vastuoludest vabanemist tuleb otsida mitte tagasiminekus juba läbikäidud arenguastmete juurde, vaid võitluses progressi kiirendamise eest, sotsialismi eest. Marx märkis, et alles pärast sotsialismi võitu „ei sarnane inimkonna progress enam selle vastiku paganate ebajumalaga, kes ei tahtnud juua nektarit teisiti, kui tapetute pealuudest".[4]

Millised põhijooned iseloomustavad ühiskonna progressi sotsialismi ajal?

Kõigepealt see, et progressist saab sotsialismi ajal kasu mitte käputäis äravalituid, vaid kogu töörahvas. Kõigi eelmiste formatsioonide kujunemine tõi alati kaasa orjuse, hädad ja viletsused üha uutele rahvakihtidele, tervetele klassidele, kes moodustasid ühiskonna enamuse. Orjanduslik kord sai tekkida alles siis, kui töötajate põhiosa oli muudetud orjadeks, feodaalkord — kui talupojad olid muudetud pärisorjadeks, kapitalistlik kord — kui väikeomanike massid olid laostunud. Sotsialism, vastupidi, vabastab rõhutud ja ekspluateeritavad. Siin ei ole privilegeeritud klasse. Kogu progressi vilja saab endale töörahvas. Sotsialismi arenemise seaduseks on rahvahulkade ainelise heaolu ja kultuuri järjekindel kasv, töörahva demokraatia õitseng.

Kõik see muidugi ei tähenda, nagu ei esineks sotsialismi ehitamisel raskusi. Sotsialismi tuleb ehitada imperialistliku leeri ägeda vastupanu tingimustes; imperialistlik leer teeb kõik mis tema võimuses, et sotsialistlikke maid lämmatada. Pealegi kujunes ajalooline olukord niisuguseks, et esimestena astusid sotsialismi teele suhteliselt mahajäänud majanduse ja kultuuriga maad. Nende maade rahvastel tuli sotsialistliku ülesehitustöö käigus viia lõpule ka see töö, mille oli jätnud tegemata kapitalism, tuli luua kaasaegne tööstus, likvideerida kapitalismieelsete formatsioonide jäänused majanduses, kultuuris ja inimeste teadvuses. Kõik see nõudis töörahvalt täiendavalt jõupingutusi ja ohvreid, millest pääsevad majanduslikult enamarenenud maade rahvad, kui nad asuvad sotsialismi ehitamisele. Seejuures on ajalugu tõestanud, et neid raskusi, mida on tulnud sotsialismi võidu nimel taluda rahvastel, kes esimestena pöörasid selja kapitalismile, ei ole kuidagi võimalik võrrelda nende tohutute hädade ja viletsustega, mida oleks neile toonud kapitalistliku orjuse edasikestmine.

Edasi. Progressi iseloomulikuks jooneks sotsialismi ajal on asjaolu, et tõusujoones minev liikumine ei piirdu mingi ühe ühiskonnaelu küljega, vaid hõlmab kõiki ühiskonnaelu külgi.

Nii kaasneb sotsialistlikes maades tootmise järjekindla arenemise ja tehnika progressiga kultuuri, demokraatia jne. kiire arenemine.

Erinevalt kapitalismist ei toimu sotsialismi ajal edasiminek üksikute maade, piirkondade, rahvuste arvel, vaid edasi liiguvad ühise rindena kõik sotsialistlikud rahvused ja maad, samuti ka iga üksiku maa kõik osad, kogu rahvastik. Selle tulemusena ühtlustub mitmesuguste maade ja piirkondade arengutase. Eesrindlikumad abistavad mahajääjaid, likvideerides niiviisi selle ebaühtluse, mille pärandas rahvaste majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arengu alal sotsialismile kapitalism.

Sotsialismi tingimustes muutub ühiskonna progress järjest suuremal määral inimeste teadliku ja plaanipärase tegevuse tulemuseks. Majanduse plaanipärane iseloom kiirendab suuresti tootlike jõudude kasvutempot, vabastab ühiskonna paljudest kadudest. Suure efekti annab ka teadusliku uurimistöö planeerimine, kultuuri arendamiseks ja kvalifitseeritud kaadri ettevalmistamiseks tehtava töö planeerimine.

Progressi tähtsaks iseärasuseks ja võimsaks teguriks sotsialismi ajal on kõige laiemate rahvahulkade otsene, aktiivne ja teadlik osavõtt uue ühiskonna ehitamisest. See on võimalik ainult niisuguses ühiskonnas, mille arenemine on täielikult allutatud töörahva huvidele.

Sotsialistliku progressi eelised tagavad ühiskonna enneolematult kiire edasimineku. Venemaa oli varemalt mahajäänud maa. Nõukogude võimu aastatega on siin loodud võimas majandus, likvideeritud kirjaoskamatus,* tõstetud kõrgele tasemele kultuur, teadus, kunst. Ühiskonna progressi enneolematud võimalused on üks tähtsamaid sotsialistliku korra eeliseid. „ . . . *Alles* sotsialismiga," kirjutas V. I. Lenin, „algab kiire, õige, tõeliselt massiline edasiliikumine kõigil ühiskondliku ja isikliku elu aladel elanikkonna *enamiku*, hiljem aga kogu elanikkonna osavõtul."[5]

See edasiliikumine toimub veelgi kiiremas tempos pärast kommunismi võitu, sest kommunism ei kujuta endast ajaloolise arenemise lõppu, vaid just kommunismiga algab äärmiselt kiire ja praktiliselt lõputu progress loodusjõudude alistamise, inimese isiksuse, tema jõudude ja võimete arendamise, kõigi ühiskonnaliikmete pidevalt kasvavate materiaalsete ja vaimsete vajaduste täieliku rahuldamise alal.

---

* 1906. aastal arvutas üks vene ajakiri välja, et Kesk-Aasia rahvaste kirjaoskamatuse likvideerimiseks kuluks (hariduse arenemise tookordse tempo puhul) . . . 4600 aastat. Sotsialismi tingimustes täideti see ülesanne sadu kordi kiiremini.

3. Marksism-leninism ja ühiskondliku progressi ideaalid

Töölisklassi maailmavaate tähtsaks osaks on ühiskondliku progressi ideaalid — kujutlused proletariaadi võitluse eesmärkide, selle võitluse tulemusel ehitatava ühiskonna kohta.

Kodanluse kannupoisid ideoloogia alal, kes püüavad vähendada marksismi külgetõmbejõudu, on näinud palju vaeva selleks, et moonutada ja võltsida marksismi vaateid ühiskondliku progressi ideaalide küsimuses. Kui neid kuulata, siis proletariaadi maailmavaatel pole midagi tegemist humanismi, tsivilisatsiooni, isikuvabaduse ja inimeste õnnega. Seda laadi kõrged ideaalid, nagu väidavad marksismi arvustajad, olevat orgaaniliselt võõrad jõhkrale materialismile, mis nägevat ainult inimeste „madalaid" materiaalseid vajadusi.

Säärased väited kujutavad endast pahatahtlikku karikatuuri marksismi kohta, häbiväärset spekuleerimist selle arvel, kuidas filister mõistab materialismi. Niisugust arusaamist naeruvääristades kirjutas Engels, et „filister mõistab materialismi all õgimist, lakkumist, silmahimu, lihahimu ja kõrkust, rahaahnust, ihnsust, aplust, kasu tagaajamist ja börsikelmusi, lühidalt — kõiki neid räpaseid pahesid, mida ta ise salaja harrastab".[6]

Marksistlikul materialismil ei ole sääraste karikatuursete arusaamadega midagi ühist. Kõige paremini tõestab seda juba see fakt, et kõige järjekindlamad materialistid — kommunistid — on ennast näidanud niisuguste rahva vabaduse, sõltumatuse ja õnne eest võitlejatena, õilsate ühiskondlike ideaalide eest võitlejatena, keda ei ole sünnitanud ükski teine ajaloos tuntud liikumine.

Tõsi küll, erinevalt „täissöönud" klasside ideoloogidest, nende klasside ideoloogidest, kes ei ole kunagi tundnud puudust ja viletsust, on marksistid arvamisel, et mingist inimeste õnnest ei maksa rääkida, seni kui rahvahulgad elavad viletsuses, kannatavad puudust ja nälga. See aga ei tähenda hoopiski, nagu peaksid marksistid ühiskondliku progressi ainsaks eesmärgiks seda, et kõigile ühiskonnaliikmetele piisavalt toitu ja riideid anda, nad ainelisest puudusest päästa. Marksistlikud ühiskonna progressi ideaalid on võrratult laiemad ja rikkalikumad. Nad hõlmavad kõiki ühiskonna elualasid — mitte ainult majandust, vaid ka poliitikat, kultuuri, moraali. Nende ideaalide kehastuseks on kommunistlik ühiskond.

Ainult töölisklass võib endale eesmärgiks seada kommunismi ülesehitamise, niisuguse ühiskonna ülesehitamise, kus on igaveseks likvideeritud eraomandus, ekspluateerimine, on kadunud klassid ja riik. See aga ei tähenda, et niisugused sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna jooned, nagu kogu rahva heaolu, rahvuslik üheõiguslikkus, rahu rahvaste vahel, poliitiline vabadus ja demokraatia, kultuuri õitseng, vennaliku koostöö suhted inimeste

ja tervete rahvaste vahel, isiksuse igakülgne arenemine jne., on ainuüksi töölisklassi ideaalideks. Tegelikult pooldavad neid kõik töötajad, kõik progressiivsed inimesed, valdav enamus inimkonnast.

Selles pole midagi imelikku. Ühiskondlikel ideaalidel — inimeste ettekujutustel oma tegevuse kõrgematest eesmärkidest, õnnelikust tulevikust — on samad juured mis kõikidel ideedelgi. Need juured peituvad inimeste elu ühiskondlikes tingimustes. Ekspluateerimisel rajaneva ühiskonna tingimused toovad aga kõikvõimalikke hädasid ja viletsusi mitte ainult töölistele, vaid ka kogu töörahvale. Selle paratamatuks tagajärjeks on, et töölistel ja teiste töötavate klasside esindajatel on väga palju ühiseid püüdlusi ja ideaale. Elu ise, igapäevased elukogemused näitavad neile, millistest pahedest tuleb ühiskond vabastada, et inimesed võiksid elada vabalt ja õnnelikult.

Tänapäeva töölisklassi ideaalide ja eelmiste ajastute töötavate hulkade ideaalide vahel on olemas teatud ajalooline seos, järjekestvus. Ka see seos seletub teatud ühiste joonte olemasoluga nende elutingimustes: niihästi eelmiste ajastute töötavate hulkade ideaalide kui ka töölisklassi ideaalide tekkimise pinnaks oli klassivõitlus ekspluateerijate vastu, töörahva huvide kaitsmine. Lenin rõhutas, et marksism ei ole sektantlik õpetus, mis on tekkinud eemal maailma tsivilisatsiooni arenemise peateest. Ja see käib mitte ainult marksistliku filosoofia ja poliitilise ökonoomia kohta, mis on kogu maailmateaduse arenemise kokkuvõte ja tulemus, vaid ka marksistlike ühiskonna progressi ideaalide kohta. Need ideaalid kehastavad kõike seda progressiivset, parimat, mis oli olemas eelmiste ajastute töötavate hulkade ja progressiivsete klasside ideaalides. Sotsialism ja kommunism tähendavad nende kõige õilsamate ideaalide reaalset elluviimist, mida on inimkond kujundanud oma vaevarikkal teel.

See ei tähenda muidugi, nagu oleks marksistlikesse ühiskonna progressi ideaalidesse võetud eranditult kõik mineviku ja kaasaja töötavate klasside ideaalid. Mitteproletaarsete töötavate klasside arusaamad ideaalse ühiskonnakorra küsimuses on sisaldanud ja sisaldavad küllaltki palju ebaõigeid jooni, küllaltki palju niisugust, mis on utoopiline, ei ole töölisklassile vastuvõetav, mille marksism-leninism pidi paratamatult kõrvale heitma või igatahes kriitiliselt läbi töötama.

Marksistlike ühiskonna progressi ideaalide põhiliseks iseloomulikuks jooneks on see, et need ideaalid ei ole rajatud vagadele soovidele, vaid ühiskonna järgmiste arenguastmete *teadusliku ettenägemisele*. Marksismi teooria aluseks on sügav arusaamine ühiskonna arenemise seaduspärasustest ja selle tõttu muudab marksism igivanad unistused, lootused paremale tulevikule ja õnnelikule elule, kindlateks teadmisteks, mis näitavad, millisele ühiskonna arenguastmele viivad paratamatult välja ajaloo seadused, tootlike jõudude ja tootmissuhete arenemise objek-

tiivne protsess, tänapäeva ühiskonnas toimuva klassivõitluse arenemise protsess.

Võib tekkida küsimus: mispärast ajaloo seadused, mis siiamaani tõid kaasa ainult ekspluateerimise ja rõhumise vormide vahetumise, loovad nüüd äkki avarad võimalused inimeste kõige helgemate lootuste ja püüdluste realiseerimiseks? Mis see on? Kas juhuslikkus, juhuslik kokkusattumine?

Ei, see ei ole juhuslik. Nagu eespool juba märgiti, tekkisid töörahva unistused paremast tulevikust teatud kindlal materiaalsel pinnal, nende allikaks olid töörahva elutingimused ekspluateerimisele rajatud ühiskonnas. Oma sisu poolest olid töötavate klasside sotsiaalsed ideaalid alati ühel või teisel kujul seotud inimeste vabastamisega neist vaevadest ja viletsustest, mida ekspluateerimiskord töötajatele toob. Seepärast muutubki tollest momendist alates, kus ühiskonna seaduspärane arenemine seab päevakorrale ekspluateerimise hävitamise, töölisklassi ja kõigi tööinimeste ideaalide teostamine võimalikuks ja paratamatuks, utoopilise unistuse asemele tuleb teaduslikult põhjendatud ettenägemine.

„Vaata kuhu tahad, — igal sammul näed ülesandeid," kirjutas V. I. Lenin, „mida inimkond täiesti suudab *viibimata* lahendada. Kapitalism takistab. Ta on kokku ajanud rikkusekuhjad — ja teinud inimesed selle rikkuse *orjadeks*. Ta on lahendanud kõige keerulisemad tehnika küsimused — ja pannud seisma tehniliste täienduste ellurakendamise miljonite inimeste vaesuse ja pimeduse tõttu, käputäie miljonäride nürimeelse ihnsuse tõttu.

Tsivilisatsioon, vabadus ja rikkus kapitalismi tingimustes tekitavad mõtte täisõginud rahamehest, kes elusalt mädaneb ega lase elada sellel, mis on noor.

Kuid uus kasvab ja pääseb võidule, kõigest hoolimata."[7]

Ajalugu kinnitab neid Lenini sõnu. Ajalugu näitab, et juba sotsialistlikus ühiskonnas on osutunud võimalikuks teostada väga paljut sellest, millest töörahvas ammugi on unistanud. Sotsialismi võit tegi jäädavalt lõpu inimeste ekspluateerimisele, rahvuslikule rõhumisele, rahvahulkade viletsusele, lõi ajaloos ennenägematud võimalused isiksuse arenemiseks, demokraatia laiendamiseks jne. Teised marksismi ühiskondlikud ideaalid, mis väljendavad rahva ja progressiivsete mõtteteadlaste põliseid unistusi, teostatakse kommunismi tingimustes, kus inimeste võim loodusjõudude ja ühiskondliku arenemise jõudude üle muutub võrratult suuremaks. Ajaloo kogemused on juba tõestanud, et ekspluateerimiskorra likvideerimine muudab need ideaalid reaalseteks, teostatavateks.

Selles on üks põhjusi, mispärast töölisklassi sotsialistlikel ja kommunistlikel ideaalidel on määratu suur külgetõmbejõud kõige laiemates rahvahulkades, kõigi progressiivsete inimeste hulgas, olenemata nende sotsiaalsest seisundist. Üha rohkem inimesi

võtab need ideaalid omaks, jõuab veendumusele, et nad väljendavad ainsat reaalset teed, mida mööda on võimalik ellu viia kõigi töötajate unistusi ja lootusi.

Isegi paljud reaktsioonilise kodanluse kõvapäised juhtijad hakkavad aru saama, et just siit, mitte aga nende poolt välja mõeldud „kommunistlikust ässitustegevusest" tuleb otsida progressi ja sotsialismi jõudude hiiglaslike edusammude allikat ja et kommunismi vastu saavad nad järelikult võidelda ainuüksi „loovate ideede" ning „kõrgete ideaalide" abil.

Kuid reaktsioonilisel kodanlusel ei ole ega saagi olla niisuguseid ideid ja ideaale, mis võiksid võita rahvahulki kodanluse poole. Seepärast otsibki ta abi otsesest pettusest, püüab käiku lasta oma revolutsioonilise noorusaja kodanlik-demokraatlikke ideaale, mis on talle tänapäeval täiesti võõraks jäänud ja mis ta on juba ammu reetnud, või siis niisuguseid ideaale, mille ta on näpanud töörahva hulkade vabadusvõitluselt. Demokraatia, humanism, vabadus, tsivilisatsioon, rahu — need sõnad on tänapäeval lakkamatult kodanlike propagandistide suus, kuigi ajalugu on näidanud, et imperialism on rahvaste üheõigusluse, vabaduse ja demokraatia, humanismi ja tsivilisatsiooni õelaim vaenlane.

Kommunistlikud ja töölisparteid on alati võidelnud niisuguse pettuse vastu, kus ekspluateerimisel rajanevat ebainimlikku ühiskonnakorda püütakse rahvahulkadele kujutada kui „ideaalset" korda. Seda kommunistide võitlust tahaksid marksismi vaenlased kuulutada võitluseks nende ideaalide vastu, mida pooldab inimkonna enamus. Kuid säärased väited kujutavad endast silmanähtavat valet ja laimu.

Paljastades kodanliku demokraatia võltsi olemust, jäävad kommunistid demokraatlike ideaalide veendunud kaitsjateks. Nad on *kodanliku* demokraatia vastu just sellepärast, et nad pooldavad *tõelist* demokraatiat, rahvale määratud demokraatiat, mida on võimalik saavutada üksnes ekspluateerimiskorra kukutamise tulemusel. Paljastades *kodanliku* humanismi võltsi olemust, ei võitle nad üldse humanismi vastu, vastupidi, nad võitlevad just *tõelise* humanismi eest, mille kehastuseks on kommunism. Niisamuti ei alahinda kommunistid kodanliku individualismi vastu välja astudes ja kollektivismi eest võideldes sugugi inimese isikuvabadust, üksikindiviidi tähtsust ja väärtust, vaid nad üksnes heidavad kõrvale indiviidi vastuseadmise kollektiivile, rahvahulkadele, paljastavad katseid kaitsta kodanluse „isiksuse" õigust arendada ennast sadade ja tuhandete teiste isiksuste alandamise ja mahasurumise arvel.

Paljastades reaktsioonilist propagandat, mis püüab rahvahulkade petmiseks kapitalistliku rõhumise ja ekspluateerimise ahelaid kaunistada, annavad kommunistlikud ja töölisparteid määratu suure panuse võitlusse ühiskondliku progressi ideaalide eest. „Kriitika," kirjutas Marx, „ei kiskunud ahelatelt neid

kaunistanud võltsõisi mitte selleks, et inimkond kannaks neid ahelaid edasi nende igasuguse rõõmu ja mõnuta vormis, vaid selleks, et inimkond heidaks endalt ahelad ja sirutaks käe elava õie järele."[8]

Kaasajal on maailmale avanenud reaalne tee kõige helgemate ideaalide teostamiseks, milledest unistasid inimkonna parimad esindajad. Selleks teeks on ühiskonna ümberkujundamine sotsialistlikel ja seejärel kommunistlikel printsiipidel.

KOLMAS OSA

KAPITALISMI POLIITILINE ÖKONOOMIA

Nagu eespool on näidatud, määravad majandussuhted iga ühiskondliku formatsiooni iseloomu. Seepärast on ühiskondliku elu tunnetamiseks vaja eeskätt uurida ühiskonna majanduslikku korda. Sellega tegeleb marksistlik poliitiline ökonoomia.

Poliitiline ökonoomia on teadus, mis uurib inimeste tootmissuhteid, ühiskondliku tootmise arenemise ja materiaalsete hüvede jaotamise seadusi inimühiskonna mitmesugustel arenguastmetel. „Poliitiline ökonoomia," kirjutas V. I. Lenin, „ei tegele hoopiski „tootmisega", vaid inimeste ühiskondlike suhetega tootmises, tootmise ühiskondliku korraga."[1] Selle teaduse kui majandamise juhendi mõningad elemendid tekkisid juba orjandusliku korra ajajärgul. Siit tuleneb ka tema esialgne nimetus „oikonomia" („oikos" — maja, majapidamine ja „nomos" — seadus).

Teadusena hakkas poliitiline ökonoomia arenema kapitalistliku tootmisviisi kujunemisega. Ta oli kodanluse käes ideoloogiliseks relvaks võitluses feodalismi vastu.

Kodanlus ilmus ajalooareenile progressiivse klassina ning oli huvitatud kapitalistliku tootmise arenemise seaduste teadlikust tunnetamisest ja kapitali võimu kindlustamist takistanud feodaalsuhete kõrvaldamisest. Sel ajajärgul kujunes teaduslik kodanlik poliitiline ökonoomia, mida hakati nimetama klassikaliseks. Selle rajajateks olid inglise teadlased William Petty (1623—1687), Adam Smith (1723—1790) ja David Ricardo (1772—1823). Inglise kodanlik klassikaline poliitiline ökonoomia oli üheks allikaks, mida K. Marx kasutas töölisklassi poliitilise ökonoomia loomiseks.

Poliitiline ökonoomia areneb algusest peale kui klassiteadus, parteiline teadus. Hoolimata sellest, et klassikaline poliitiline ökonoomia tegi rea tähtsaid avastusi, ei saanud ta oma kodanliku klassiiseloomu tõttu lõpuni paljastada kapitalismi vastuolusid. Oma klassipiiratuse tõttu käsitlesid kodanlikud majandusteadlased kapitalismi kui ühiskondliku tootmise organiseerimise loomulikku ja ainuvõimalikku vormi. Nad ei näinud ega võinudki näha kapitalismi ajalooliselt mööduvat iseloomu.

Töölisklassi väljaastumine iseseisva ja võimsa jõuna põhjustas seda, et kodanlikud majandusteadlased loobusid ühiskonna arenemise seaduspärasuste teaduslikust analüüsist. 1830. aastal paljastusid Lääne-Euroopas esmakordselt täiesti selgelt kodanluse ja töölisklassi vahelised antagonistlikud vastuolud. „Sellest ajast alates," kirjutas K. Marx, „on klassivõitlus hakanud praktiliselt ja teoreetiliselt omandama ikka selgemaid ja ähvardavamaid vorme. Ta lõi matusekella teaduslikule kodanlikule majandusteadusele. Asi ei olnud nüüd enam selles, kas üks või teine teoreem on õige, vaid selles, kas ta on kapitalile kasulik või kahjulik, soodne või ebasoodne, politseiliselt lubatav või lubamatu. Omakasupüüdmatu uurimise asemele astub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lömitav apologeetika."[2]

Sellest ajast alates muutus kodanlik poliitiline ökonoomia ebateaduslikuks. K. Marx märkis, et tolle ajajärgu poliitilise ökonoomia pankrotti on meisterlikult valgustanud „suur vene teadlane ja kriitik N. Tšernõševski".[3] Sedamööda, kuidas areneb klassivõitlus, ilmutab kodanlik poliitiline ökonoomia üha enam oma apologeetilisust, ebateaduslikkust. Selle pettuse paljastamine, mida ta külvab, ja nende illusioonide purustamine, mida ta tekitab, on marksistlik-leninliku poliitilise ökonoomia tähtis ülesanne.

Kõrvuti kodanliku poliitilise ökonoomiaga tekkis ja arenes väikekodanlik poliitiline ökonoomia. Suurtootmine hävitas talupoja väikeomanduse ja ajas käsitöölise oma töökojast välja, sundides neid hakkama „vabadeks" proletaarlasteks ja alluma kasarmu-töödistsipliinile kapitalistlikes ettevõtetes.

Väikekodanlik poliitiline ökonoomia väljendas meeleheitele viidud väikeomanike ideoloogiat. Ta levitab illusiooni, nagu oleks võimalik tagasi tuua „kuldset ajastut", mil eksisteeris talupoegade ja käsitööliste sõltumatu majapidamine. Väikekodanliku poliitilise ökonoomia rajajaks on šveitsi majandusteadlane Sismondi (1773—1842). Ta esines kapitalismi väikekodanliku kriitikuna, mõistmata kapitalismi ajaloolist tähtsust ühiskondliku tootmise vajaliku arenguastmena. Sismondi järglased arendasid sihikindlalt tema teooria nõrku külgi, reaktsioonilist utoopiat, nagu oleks võimalik ajalooratast tagasi pöörata, asendades kõrgemat tööviljakust tagava suurtootmise külakogukonna primitiivse väiketootmisega, kus põllumajandus on ühendatud käsitööga.

Venemaal olid Sismondi järglasteks narodnikud, kelle majanduslikke vaateid V. I. Lenin hävitavalt kritiseeris. Väikekodanlik poliitiline ökonoomia on kõige enam levinud neis maades, kus kapitalistlik tootmine on nõrgalt arenenud ja kus talupoegade ning käsitööliste väiketootmise osatähtsus on suur. Väikekodanlik poliitiline ökonoomia ei ole suuteline õigesti kindlaks määrama ühiskonna arenemise perspektiivi, kuigi ta etendab sageli

kasulikku osa kapitalismi ja kaasaegse imperialismi pahede kritiseerimisel.

Tõeliselt teaduslikult analüüsisid kapitalistlikku tootmisviisi ning sellele eelnenud ürgkogukondlikku, orjanduslikku ja feodaalset tootmisviisi töölisklassi suured juhid ja õpetajad K. Marx ja F. Engels.

Olles avastanud kapitalistliku tootmise tekkimise ja arenemise majandusseadused, eemaldas marksism mitte üksnes inimkonna minevikku varjanud katte, vaid võimaldas ka näha tema tulevikku. Marksism määras harukordse teadusliku täpsusega (mida ajaloo käik on kinnitanud) kindlaks tingimused, mis on vajalikud kapitalismi paratamatuks asendamiseks kõrgema tootmisviisiga — sotsialismi ja kommunismiga. K. Marxi peamine majandusteaduslik uurimus — „Kapital" — on töölisklassi suurim teoreetiline relv. Sel K. Marxi geniaalsel teosel on imestusväärne omadus, nimelt see, et ta ei vanane, ei kaota oma võitlustuld ega löögijõudu. Viiskümmend aastat pärast „Kapitali" esimese köite ilmumist avaldati V. I. Lenini teos „Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium", mis sisaldab kapitalismi üldteooria edasiarendust ja õpetust kapitalismi uuest staadiumist — imperialismist. See V. I. Lenini teos, nagu ka teised tema uurimused kapitalismi poliitilise ökonoomia alal, kujutab endast proletaarse revolutsiooni arenemise seaduspärasuste geniaalset majanduslikku põhjendust imperialismi tingimustes.

Majandusteooria on marksismi-leninismi tähtis koostisosa. Ta selgitab objektiivsete majandusseaduste toimet. Majandusseaduste õige tunnetamine on vajalik kommunistlike ja töölisparteide edukaks praktiliseks tegevuseks. Majandusteooria aitab kapitalismimaades elavatel töötajatel välja töötada õiget taktikat klassivõitluses kodanluse vastu. Sotsialistlikes maades juhivad marksistlik-leninlikud parteid poliitilise ökonoomia poolt avastatud seaduste alusel oma maade majanduselu, suunavad nende arenemist kommunismile.

VIII PEATÜKK

MONOPOLISMIEELNE KAPITALISM

1. Kapitalistlike suhete tekkimine

Kapitalistlik tootmine saab eksisteerida kahel tingimusel. Ta nõuab põhiliste tootmisvahendite koondamist kapitalistide omandusse. Talle on samuti vajalik, et tootmisvahendeid ei oleks ühiskonna suuremal või tunduval osal. See sunnib inimesi, kellel ei ole midagi peale oma töökäte, hakkama palgatöölisteks kapitalistide ettevõtetes, selleks et mitte nälga surra.

Feodaalühiskonnas olid valitsevaks klassiks mõisnikud. Nad ekspluateerisid nende maal ja nende feodaalvalduse piirides töötavaid talupoegi ja käsitöölisi, kellel olid omad tootmisvahendid. Feodaalühiskonna ümberkujundamine kapitalistlikuks ühiskonnaks osutus võimalikuks alles pärast seda, kui suur osa talupoegi ja käsitöölisi jäeti ilma tootmisvahenditest, s. o. kui toimus tootjate lahutamine tootmisvahenditest. Peale selle oli vaja, et feodaali kui valitseva majandusliku jõu asendaks kapitalist, kellel on rahalised ja materiaalsed vahendid, mis on vajalikud majandamiseks palgatööliste abil.

Kapitalistliku tootmise arenemiseks vajaliku pinna puhastamine nõudis tervet feodalismilt kapitalismile ülemineku ajaloojärku. Sellele ajajärgule iseloomulikud jooned on järgmised: feodaalühiskonna alustugede lammutamine, talupoegade ja käsitööliste laostamise piinarikas, verine epopöa; rikkuste kuhjumine tekkiva kodanliku klassi kätte asumaade röövimise, orjakaubanduse, liigkasuvõtmise, piraatluse ning teiste vägivallaabinõude ja kuritegude abil. Küladest välja aetud ja maast lahti kistud inimesed olid sunnitud hakkama palgatöölisteks. Tekkiv kapitalism ajas endised talupojad ja käsitöölised kapitalistlikesse ettevõtetesse mitte üksnes nälja abil, vaid ka vägivalla kasutamisega, õpetades neile veriste arveteõiendamistega palgatöö distsipliini. Kapitalism tekkis paljude tuhandete laostatud ja ärapiinatud inimeste luudel.

„Vastsündinud kapital," kirjutas Marx, „ajab välja verd ja mustust igast oma poorist, pealaest jalatallani."[1]

Kahte üheaegselt toimunud protsessi — palgatööliste ehk proletaarlaste tekkimist ja rikkuste kuhjumist kapitalistide kätte — nimetas Marx kapitali esialgseks akumulatsiooniks. Seda kodanlikule ühiskonnale ajalooliselt eelnenud kapitali esialgset akumulatsiooni ei tohi segi ajada kapitali selle akumulatsiooniga, mis pidevalt toimub tööliste ekspluateerimise tagajärjel kapitalistlikes ettevõtetes. Kuid kapitali esialgne akumulatsioon ei kuulu üksnes minevikule, mõningaid tema meetodeid rakendatakse ka praegu asumaades ja majanduslikult nõrgalt arenenud maades.

Kapitali esialgse akumulatsiooni ajastul tekkisid kapitalistlikud suhted. Tekkis uus ekspluataatorlik klass — kapitalistide klass, tekkis uus ekspluateeritav klass — palgatööliste, proletaarlaste klass. Üleminek feodalismilt kapitalismile toimus Lääne-Euroopa maades XVII—XIX sajandi kodanlike revolutsioonide kaudu, millede tulemusena kodanlus muutus nii majanduslikult kui ka poliitiliselt valitsevaks jõuks.

Venemaal kaotati pärisorjus hiljem kui paljudes teistes maades, pärisorjuse jäänused aga säilisid kuni Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsioonini. Pärisorjuse kaotamisega 1861. aastal algas Venemaal kapitalistliku arenemise ajajärk, toimus feodaalkorra asendumine kapitalistliku korraga.

2. Kaubatootmine. Kaup. Väärtusseadus ja raha

Kapitalism on kaubatootmise kõrgeim vorm, seepärast alustab K. Marx „Kapitalis" kapitalismi analüüsi kauba analüüsist. Kaupade vahetus, kirjutas V. I. Lenin, kujutab endast „kõige lihtsamat, tavalisemat, põhilisemat, kõige massilisemat, kõige igapäevasemat, miljardeid kordi ette tulevat kodanliku (kaubatootmise) ühiskonna *suhet*".[2] Kaubas, kauba vahetamises kauba vastu toob Marx juba eos esile kapitalismi vastuolud ja iseärasused.

Kaubatootmine on produktide tootmine vahetamiseks, müümiseks. Ta asendas naturaalmajanduse, mis oli valitsev tootmisvorm orjandusliku korra ja feodalismi tingimustes. Kaubatootmine tekkis juba ürgkogukondliku korra lagunemise perioodil, omandades järk-järgult üha suurema tähtsuse.

Esimestel etappidel oli see lihtne kaubatootmine, mis oli rajatud eraomandusele ja väiketootjate — võõrast tööd mitte ekspluateerivate talupoegade ja käsitööliste isiklikule tööle. Kaubatootmise arenemise eelduseks on ühiskondlik tööjaotus ja tootmisvahendite eraomandus.

Kaup

Mitte igasugune tööprodukt ei ole kaup. Kui keegi rahuldab oma töö produktiga omaenda vajadust või oma perekonna vajadust, siis loob ta vaid produkti, eset, kuid mitte kaupa. Kaubaks muutub ainult nii-

sugune tööprodukt, mis läheb tarbimiseks vahetuse (ostu ja müügi) kaudu. Kaubal on kaks omadust. Kauba omadus rahuldada mingit inimvajadust teeb kauba *tarbimisväärtuseks.* Turul vahetatakse üht liiki tarbimisväärtusi, näiteks leiba, teist liiki tarbimisväärtuste, näiteks raua vastu. Kauba omadus vahetuda teise kauba vastu teeb ta vahetusväärtuseks. Kauba vahetamine kauba vastu näitab, et neis on midagi ühist, mis võimaldab neid võrrelda ja mõõta. Ühine kaupades ei ole nende füüsilised omadused: kaal, maht, vorm jne.; vastupidi, kaupade füüsilised omadused on väga ja väga erinevad. Ühine on see, et kõik kaubad on inimtöö produktid. Sellest seisukohast lähtudes esinevad kõik kaubad justkui inimtöö kalgastused. Ja kaupades sisalduva töö kehastusena on nad *väärtused.* Proportsioon, milles kaks erinevat kaupa vahetatakse teineteise vastu, ei ole meelevaldne. See proportsioon on kindel. Vahetusväärtus, mis väljendab vahetuse kvantitatiivseid proportsioone, on vaid kaubas sisalduva väärtuse avaldumise vorm. Kaup kujutab endast tarbimisväärtuse ja väärtuse ühtsust.

Kauba väärtuse suuruse määrab töö. Kuid mitte see töö, mis just antud kauba tootmiseks kulutati. Ühesuguseid asju võivad teha mitmesugused inimesed, kes kasutasid erinevaid tööriistu ja kulutasid erineva hulga aega, s. o. erineva hulga tööd. Väärtuse määrab töö, mis ühiskonnas antud kaubaliigi tootmiseks keskmiselt kulutatakse. Seda tööd nimetatakse *ühiskondlikult vajalikuks tööks.* Seda võib mõõta ka tööajaga. „Ühiskondlikult vajalik tööaeg," kirjutas Marx, „on tööaeg, mis on vajalik mingi tarbimisväärtuse valmistamiseks olemasolevail ühiskondlikult normaalseil tootmistingimustel ning antud ühiskonnas olemasoleva keskmise tööoskuse ja tööintensiivsuse taseme puhul."[3] Kaupade väärtus väheneb ühiskondliku töö viljakuse kasvuga, sest kaubaühiku tootmiseks on vaja üha vähem tööd, vähem tööaega.

Kaubas kehastunud töö

Kaupade tööväärtuse õpetusele panid aluse kodanliku poliitilise ökonoomia klassikud Adam Smith ja David Ricardo. Kuid ainult Marx arendas seda teooriat järjekindlalt ja põhjendas seda igakülgselt. Ta tegi geniaalse avastuse, selgitades välja kaupa loova töö kahesuguse iseloomu.

Marx tegi kindlaks, et kauba omadused — tarbimisväärtuse ja väärtuse — määrab kauba tootmiseks kulutatud töö kahesugune iseloom.

Kauba tarbimisväärtuse loob teatud eriala töö — *konkreetne töö.* Konkreetse töö liigid on niisama mitmekesised nagu tarbimisväärtusedki. Nad erinevad üksteisest töövõtete ja kasutatavate töövahendite poolest. Igas tarbimisväärtuses on kehastunud teatav konkreetse töö liik. Kuid ükskõik missugust asja ka ei toodetaks, on töö oma konkreetsetest iseärasustest hoolimata alati inimese energia — füüsilise, närvi-, vaimse energia kulutus

ja selles mõttes on ta ühesugune inimtöö, töö üldse. Kauba väärtuse loob töö, mis esineb inimtööjõu kulutusena üldse, olenemata selle kulutuse vormist, — *abstraktne töö.*

Abstraktne ja konkreetne töö on kaubas kehastunud töö kaks külge. „Iga töö on ühelt poolt inimtööjõu kulutus füsioloogilises mõttes ja sellise ühesuguse inimtööna ehk abstraktse inimtööna moodustab ta kaupade väärtuse. Iga töö on teiselt poolt inimtööjõu kulutus erilises kindla otstarbega vormis, ja selle konkreetse kasuliku tööna toodab ta tarbimisväärtusi."[4]

Nagu üks tarbimisväärtus erineb teisest tarbimisväärtusest kvalitatiivselt, nii erineb ka üks konkreetne töö kvalitatiivselt teisest konkreetsest tööst. Ja nagu ühe kauba väärtus erineb teise kauba väärtusest ainult kvantitatiivselt, nii erineb ka neis kaupades kehastunud abstraktne töö ainult kvantitatiivselt.

Vahetades toodetud kaupu, võrrutavad inimesed üksteisega kõige erinevamaid tööliike. Vahetussuhete taga seisab ühiskondlik tööjaotus. Turul kujunenud vahetussuhted väljendavad kaubatootjate vastastikuseid suhteid ühiskondlikus tootmises. Ja seepärast ei kujuta väärtus, väärtussuhe endast esemetevahelist suhet, vaid inimestevahelist, kaubatootjatevahelist suhet. Väärtus on ühiskondlik suhe, tootmissuhe, mis on vaid kaetud esemelise kestaga ja avaldub esemetevaheliste suhete kaudu. Kauba väärtuse loob töö, mis on kulutatud kauba tootmiseks, kuid väärtus avaldub ainult vahetuses, ainult ühe kauba teise kaubaga võrrutamise kaudu.

Raha

Algul esines vahetust väga harva ja see oli juhuslik. Üht produkti vahetati otseselt teise produkti vastu. Ühiskondliku tööjaotuse arenemisega muutub vahetus üha regulaarsemaks. Kasvab spetsiaalselt vahetamiseks valmistatavate tööproduktide hulk. Kõige minevam kaup hakkab järk-järgult esinema *üldise ekvivalendi** osas, s. o. niisuguse kauba osas, mis vahetuses vahendajaks muutub. Selle asemel et oma kaupa otseselt vahetada inimestele vajaliku teise kauba vastu (milleks oli tarvis tingimata leida selline ostja, kellel oleks müüjale vajalik kaup), hakkasid nad oma kaupa vahetama niisuguse kauba vastu, mis on üldiseks ekvivalendiks ja mille eest saab alati igasugust kaupa osta. Eri piirkondades etendasid üldise ekvivalendi osa erinevad kaubad: loomad, karusnahad, sool, vask, raud jne. Hiljem muutusid üldiseks ekvivalendiks väärismetallid — hõbe ja kuld.

Väärismetallid sobivad oma looduslike omaduste poolest hästi üldise ekvivalendi osa etendamiseks. Nad säilitavad alati ühesuguse kvaliteedi, ei rikne, neid võib hõlpsasti jagada kõige väiksemateks osadeks. Sellepärast hakkasid nad vahetuse arenemise käigus stiihiliselt etendama üldise ekvivalendi osa, hakkasid täitma raha funktsioone. Raha kujutab endast erilist kaupa, mis

* Sõna „ekvivalent" tähendab ühesuurust väärtust, võrdväärsust.

etendab üldise ekvivalendi osa kõigi kaupade suhtes. Raha ei tekkinud kellegi käsu järgi, seda ei ole leiutanud üksikinimene, ta ei ole ka mingisuguse inimestevahelise kokkuleppe tulemus. Ei, väärismetallid eraldusid kaubamaailmast ja muutusid rahaks kaubavahetuse arenemise pikaajalise protsessi tõttu. Raha on eriline kaup, mis teenindab kõigi teiste kaupade vahetust. Omadus olla üldiseks ekvivalendiks on selle kauba tarbimisväärtus. Raha olemus väljendub neis funktsioonides, mida ta kaubamajanduses täidab.

Eeskätt täidab raha kõigi teiste kaupade väärtusmõõdu funktsiooni. Igasugune kaup väljendab oma väärtust rahas. Inimesed ei ütle: üks paar saapaid võrdub ühe meetri riidega, vaid ütlevad: saapad maksavad nii- ja niimitu rubla või dollarit, naelsterlingit, krooni jne. Kauba väärtus, mis on väljendatud rahas, on kauba hind.

Raha täidab ringlemisvahendi funktsiooni. Kalevikuduja ei vaheta oma kalevit saabaste vastu. Ta müüb seda raha eest ja ostab raha eest saapad. Raha tekkides asendub otsene produktide vahetus kaubaringlusega, s. o. raha abil toimuva vahetusega. Kaubaringluse valem on järgmine: *kaup — raha — kaup.*

Kaubaringluse teenindamiseks vajaliku raha hulga määrab kaupade hindade summa jagatud rahaühiku käivete arvuga. Kui mingisugusel maal moodustab kõigi antud ajavahemikul, näiteks ühe aasta jooksul, realiseeritavate kaupade hindade summa 10 miljardit rahaühikut (dollarit, franki, marka jne.) ning iga rahaühik teeb aasta jooksul 10 käivet, siis on kogu kaubamassi ringlemiseks vajaliku raha hulk 1 miljard.

Ringlemisprotsessis asendati sageli kuldmündid hõbe- ja vaskmüntidega, hiljem aga asendas neid paberraha. Riigi poolt väljalastav paberraha asendab kulda ringlemisvahendina. Paberraha esindab kulda, ja paberraha hulk peab vastama ringlemisvahendina vastavale kulla hulgale. Kui ringlusse paisatud paberraha hulk on suurem kaubakäibe teenindamiseks vajaliku täisväärtusliku kuldraha hulgast, siis paberraha ostujõud langeb. Kui kaubaringlus kutsub antud maal esile vajaduse 1 miljardi kuldrahaühiku järele, riik aga laseb käibesse 2 miljardit paberrahaühikut, siis selle tulemuseks on, et iga antud nimetusega paberraha eest — olgu see 10 dollarit — saab osta vaid niipalju kaupu kui 5 kulddollari eest.

Kapitalistliku raharingluse ajalugu pärast Esimest maailmasõda iseloomustab paberraha äärmine ebastabiilsus. Paberraha ostujõud langeb sageli paberraha ülemäärase väljalaskmise tagajärjel. Paberraha ostujõu langemist nimetatakse inflatsiooniks. Inflatsioon põhjustab palgast elatuvate töötajate elutaseme langemist.

Raha täidab akumulatsioonivahendi funktsiooni. Raha eest võib alati osta iga kaupa, raha on rikkuse üldine esindaja. Rikkuse kuhjumine toimub seepärast raha akumulatsiooni vormis.

Kui ostetakse ja müüakse krediidi alusel, siis täidab raha maksevahendi funktsiooni. Krediidi tõttu väheneb ringluseks vajaliku sularaha hulk.

Riikidevahelises kaubanduses täidab raha maailmaraha funktsiooni. Maailmarahana esineb kuld.

Väärtusseadus

Väärtusseadus on kaubatootmise majandusseadus, mille järgi kaupade vahetamine toimub vastavalt kaupade tootmiseks kulutatud ühiskondlikult vajaliku töö hulgale. Selle seaduse toimel *kõiguvad* kaupade hinnad nende väärtuse ümber. Kaubatootmise tingimustes töötab iga tootja omaette, valmistades kaupu turu jaoks, kus nõudmise suurust ükski tootja varem ei tea. Nõudmise ja pakkumise võrdsus võib tootmise anarhia tingimustes kujuneda vaid juhuslikult, alaliste kõikumiste tulemusena. See põhjustab seda, et kaupade hinnad väärtusest alatasa kõrvale kalduvad, on kõrgemad või madalamad väärtusest. Kui pakkumine ületab nõudmise, siis langevad hinnad väärtusest madalamale; kui nõudmine ületab pakkumise, siis müüakse kaupu hindadega, mis on nende väärtusest kõrgemad.

Kuid kaupade hinnad kõiguvad alati väärtuse ümber. Kui mingi kauba hind on kõrgem kauba väärtusest, siis kutsub see esile tootmise kasvu, sellele järgneb aga ka antud kauba pakkumise suurenemine, mis paratamatult põhjustab hinna alanemist väärtuse tasemele. Juhul, kui hind langeb väärtusest madalamale, siis väheneb tootmine, tekib puudus antud kauba järele ja lõppkokkuvõttes tõuseb hind väärtuse tasemele. Niisiis, hindade kõrvalekaldumised väärtusest üles- ja allapoole üldiselt vastastikku tasakaalustuvad. Mitmesugustel põhjustel võib igal antud momendil ühe või teise kauba hind väärtusest kõrvale kalduda, kuid keskmised hinnad suurte ajavahemike vältel langevad väärtusega üsna täpselt kokku.

Eraomandusele rajatud ühiskonnas reguleerib väärtusseadus konkurentsi mehhanismi kaudu neid proportsioone, milles toimub ühiskondliku töö ja tootmisvahendite jaotamine mitmesuguste tootmisharude vahel. Hindade alaline kõikumine põhjustab seda, et osa kaubatootjaid on sunnitud lahkuma neist tootmisharudest, kus pakkumine ületab nõudmise ja hinnad langevad väärtusest madalamale. Hindade langus mõjub erinevalt kaubatootjate mitmesugustele rühmadele. Oskuslikumad, ettevõtlikumad ja tugevamad kaubatootjad kindlustavad oma positsioone, nõrgemad laostuvad. Väheste rikastumine tootjate hulkade laostumise arvel on selle tagajärjeks, et hinnad alatasa kõiguvad ja väärtusest pidevalt kõrvale kalduvad. Kuid väiketootjate hulki lämmatab konkurents mitte üksnes selle tõttu, et hinnad väärtusest kõrvale kalduvad. Neid ei päästa ka kaupade müümine väärtuse järgi. Väärtusseadus on tootlike jõudude stiihilise arenemise seadus. Need kaubatootjad, kes täiuslikumat tehnikat kasutavad, on soodsamas olukorras, sest nad toodavad kaupu väiksemate

kulutustega kui ühiskondlikult vajalikud kulutused. Samal ajal teevad paljud tootjad tooteühikule suuremaid töökulutusi kui ühiskondlikult vajalikud töökulutused. Nad ei suuda vastu panna tugevamate konkurentidega toimuvas konkurentsivõitluses. Selle tagajärjel muutub tootjate tähtsusetu vähemus kapitalistideks, väikekaubatootjate hulgad aga laostuvad ja on sunnitud elatuma oma tööjõu müümisest. Tootmisvahendid kontsentreeritakse üha suuremal määral kapitalistide kätte. Seega toimub lihtsa kaubamajanduse paratamatu muutumine kapitalistlikuks.

Niisiis täidab väärtusseadus kaubamajanduses konkurentsivõitluse mehhanismi kaudu kolme tähtsat funktsiooni: ta esineb reguleerija osas tööjõu ja tootmisvahendite jaotamisel tootmisharude vahel; ta etendab tehnilise progressi tõukejõu osa; ta põhjustab kapitalistlike suhete arenemist, määrates väikekaubatootjad hukkumisele ja laostumisele.

3. Lisaväärtuse õpetus on Marxi majandusteooria nurgakivi

Marx selgitas töö ja kapitali vaheliste suhete antagonistlikku iseloomu. Need suhted on selleks teljeks, mille ümber keerleb kogu kapitalistlik majandussüsteem. Olles uurinud lisaväärtust, seletas Marx ammendavalt ja teaduslikult kapitalistide poolt tööliste ekspluateerimise protsessi.

Oma analüüsis lähtub Marx sellest lihtsast ja üldtuntud faktist, et esmalt ostavad kapitalistid tootmiseks vajalikud kaubad ja hiljem müüvad oma ettevõtete tooteid suurema hulga raha eest, kui nad seda ise olid kulutanud.

Lihtsa kaubaringluse tingimustes müüb kauba omanik oma kaupa selleks, et osta teist kaupa. Lihtsa kaubaringluse lõppeesmärgiks on vajaduste rahuldamine. Lihtsa kaubaringluse valemiks, nagu me nägime, oli: *kaup — raha — kaup*. Teisiti näeb välja ringlemisprotsess, kui kaupa ei osteta ühe või teise vajaduse otseseks rahuldamiseks, vaid müümiseks. Selle uue protsessi valem on järgmine: *raha — kaup — raha*. Müümise otstarbeks toimuval ostul on mõtet ainult sel juhul, kui selle tulemusena saadakse ringlusest rohkem raha kui esialgselt kulutati. See, kes ostab müümise eesmärgil, ostab selleks, et kallimalt müüa. See esialgse väärtussumma kasv muudab väärtuse kapitaliks. *Kapital* on isekasvav väärtus. Raha on kapitali esimene vorm. Kapitalistliku tootmise protsess algab tootmisvahendite ja tööjõu ostmisest, s. o. kapitali muutmisest rahavormist tootliku kapitali vormiks. Tootmisprotsessis valmistatud kaupu müüb kapitalist turul. Seega muudab ta kaupkapitali rahakapitaliks. Kapital tuleb oma lähtevormi tagasi. Kuid sealjuures saab kapitalist rohkem raha, kui ta enne tootmise alustamist oli kulutanud. Vahetus toimub väärtuse järgi (sest kui ühed

müüvad kallimalt ja teised odavamalt, siis ühiskonna ulatuses see tasakaalustub). Tekib küsimus: kuidas võib raha omanik — kapitalist, ostes ja müües kaupu nende väärtuse järgi, ikkagi saada ringlusest suuremat väärtust? Sellele küsimusele, mida kodanlik poliitiline ökonoomia ei olnud suuteline lahendama, annabki Marx vastuse. Selgub, et see on võimalik ainult seepärast, et raha omanik leiab kaubaturul väga omapärase kauba, mille tarbimine on uue väärtuse allikaks. See kaup on tööjõud. Vaatame, millised on selle kauba iseärasused. F. Engels selgitas seda küsimust järgmiselt.

Lisaväärtuse tootmine

Milline on tööjõu väärtus? Igasuguse kauba väärtust mõõdetakse tema tootmiseks vajaliku tööga. Tööjõud eksisteerib elava töölise kujul, kes vajab teatud hulka elatusvahendeid nii endale kui ka oma perekonna ülalpidamiseks. Nende elatusvahendite tootmiseks vajalik tööaeg määrab tööjõu väärtuse.

„Oletame," kirjutas F. Engels, „et need elatusvahendid representeerivad iga päev kuuetunnilist tööaega. Niisugusel korral meie tegevust alustav kapitalist, kes oma ettevõtte käitamiseks ostab tööjõu, s. o. palkab töölise, maksab niisiis sellele töölisele tema tööjõu eest täieliku päevaväärtuse, kui ta talle maksab rahasumma, mis väljendab just kuut töötundi. Seega, niipea kui tööline on antud kapitalisti teenistuses töötanud kuus tundi, on ta sellele täielikult tasa teinud tema kulud — tööjõu eest makstud päevaväärtuse. Kuid seetõttu pole raha veel muundunud kapitaliks, ta pole loonud mingit lisaväärtust. Seepärast on ka tööjõu ostjal täiesti teistsugune vaade tema poolt sõlmitud tehingu loomule. Et ainult kuus töötundi on tarvis selleks, et töölist kahekümne nelja tunni kestel elus hoida, ei takista töölist sugugi kahekümne neljast tunnist töötada kaksteist tundi. Tööjõu väärtus ja väärtus, mis luuakse selle tööjõu poolt tööprotsessis, on kaks erinevat suurust... Meie oletuse kohaselt l ä h e b tööline niisiis rahaomanikule iga päev m a k s m a väärtuse, mis on kuuetunnilise töö produkt, tööline aga a n n a b talle iga päev väärtuse, mis on kaheteistkümnetunnilise töö produkt. Rahaomaniku kasuks on vahe — kuus tundi tasuta lisatööd, tasuta lisaprodukt, milles on kehastatud kuus tundi tööd. Kunsttükk on sooritatud. Lisaväärtus on loodud, raha on muundunud kapitaliks."[5]

Lisaväärtuse (millest suurem osa moodustab kapitalisti kasumi) tekkimine on nüüd täiesti selge ja loomulik. Tööjõu väärtus on küll tasutud, kuid see väärtus on hoopis väiksem sellest, mida kapitalist on suuteline tööjõust välja pumpama; see vahe, tasuta töö, moodustabki kapitalisti või täpsemalt kapitalistide klassi osa.

See tasuta töö peab ülal kõik mittetöötavad ühiskonnaliikmed. Sellest tasutakse need riigi- ja kommunaalmaksud, mis kapitalistide klassile langevad, samuti maarent maaomanikele jne. Sellele tasuta tööle on rajatud kogu kapitalistlik ühiskonnakord.

Kapitalistlik ekspluateerimine

Niisiis loob palgatööline oma tööaja ühe osa jooksul produkti, mis on vajalik tema enda ülalpidamiseks. Seda tööaja osa nimetas Marx *vajalikuks tööajaks*, selle aja jooksul kulutatud tööd aga *vajalikuks tööks*. Oma tööaja teise osa — *lisatööaja* — jooksul loob tööline oma *lisatööga* lisaväärtuse. *Lisaväärtus (m)* on palgatöölise tööga loodav väärtus, mis ületab tema tööjõu väärtuse ja mille kapitalist tasuta omastab.

Kapitalistliku ekspluateerimisprotsessi olemus seisabki lisaväärtuse tootmises. Kapitaliste ei huvita ühiskonnale kasulike ja vajalike tootmisvahendite ning tarbeesemete tootmine, vaid suurima lisaväärtuse saamine. Kapitalistide janu lisaväärtuse järele on kustutamatu.

Kapital

Kapitalistlikus ühiskonnas kujutab palgatöö ekspluateerimine endast kapitalistile kuuluva väärtuse säilitamise ja kasvamise ning kapitali võimu ja valitsemise laiendamise vahendit. Kapital on lisaväärtust tootev väärtus. Kodanlikud majandusteadlased on väitnud ja väidavad praegugi, et igasugune tootmisvahend on kapital. Nad vaikivad sihilikult surnuks selle vaieldamatu fakti, et tootmisvahendid saavad kapitaliks ainult siis, kui nad muutuvad tööliste ekspluateerimise vahendiks, et kapital ei ole ese, vaid kodanliku ühiskonna peamiste klasside vaheline ühiskondlik suhe, milles tootmisvahendite omanikud palgatöölisi ekspluateerivad.

Marksistlik-leninlik käsitus kapitalist kui ühiskondlikust suhtest paljastab kodanliku tootmisviisi olemuse, nimelt selle, et kapitalistide klass ekspluateerib oma tööjõu müügist elatuvate palgatööliste klassi.

Kapitalis on vaja vahet teha kahe osa vahel: *püsivkapital (c)*, mis kulutatakse tootmisvahendite (hoonete, masinate, kütuse, toormaterjali jne.) ostmiseks, ja *muutuvkapital (v)*, mis kulutatakse tööjõu ostmiseks. Nad ei võta ühesuguselt osa lisaväärtuse tootmisest. Võttes osa tootmisest, ei loo tootmisvahendid mingit uut väärtust. Püsivkapitali väärtus läheb kohe või osade kaupa üle valmisproduktile. Teisiti on lugu muutuvkapitaliga. Ta kasvab, luues tootmisprotsessis lisaväärtust. Lisaväärtuse ja muutuvkapitali suhe ($\frac{m}{v}$) väljendab kapitali poolt töö ekspluateerimise astet ja seda nimetatakse *lisaväärtuse normiks (m')*.

Lisaväärtuse suurendamine toimub kahel teel. Esimene tee seisab tööpäeva pikendamises või töö intensiivistamises (tööpinge tõstmises inimese energia kulu suurendamises ajaühikus). Seda lisaväärtust nimetas Marx *absoluutseks lisaväärtuseks*. Teine tee seisab vajaliku tööaja lühendamises. Seda lisaväärtust nimetas Marx *relatiivseks lisaväärtuseks*.

Kui see oleks võimalik, siis pikendaks kapitalist tööpäeva 24 tunnini, sest mida pikem on tööpäev, seda rohkem luuakse lisaväärtust. Seevastu tööline on huvitatud tööpäeva lühendami-

sest. Tekib võitlus tööpäeva lühendamise eest. See võitlus algas kapitalistlikes maades tööliste esimestest väljaastumistest XIX sajandi algul ja kestab kogu aeg edasi. Sellepärast ei saa kapitalistid piiramatult tööpäeva pikendada. Absoluutse lisaväärtuse tootmine toimub praegu kapitalistlikes maades peamiselt töö intensiivistamise teel.

Relatiivse lisaväärtuse tootmine seisab lisaaja pikendamises, kusjuures tööpäeva kestus ei muutu, sel teel, et lühendatakse seda tööaja osa, mis on vajalik tööjõu väärtuse asendamiseks. See saavutatakse sel teel, et tõstetakse töö tootlikku jõudu neis tööstusharudes, mis valmistavad töölistele eluliselt vajalikke tarbeesemeid, millede kogus määrab tööjõu väärtuse. Mida kõrgem on neis tööstusharudes tööviljakus ja mida väiksem on nende toodangu väärtus, seda lühem on vajalik tööaeg ja järelikult seda pikem on lisatööaeg kõigis kapitalistlikes ettevõtetes. Vajaliku tööaja lühendamine toimub ka tööviljakuse tõstmisega neis tööstusharudes, mis valmistavad tarbeesemete tootmiseks vajalikke tootmisvahendeid.

Üksikud kapitalistid võivad saada ka ekstra-lisaväärtust. Seda saavad need kapitalistid, kes rakendavad niisuguseid tehnilisi täiustusi, mida teistel ei ole. Kaubaühiku valmistamiseks vajalike vahendite kulu on neil väiksem, oma kaupu aga müüvad nad selliste hindadega, mis on kõigile antud kauba tootjatele ühised. Sellepärast saavad need kapitalistid, kellel on täiuslikum tehnika, lisaväärtuse ülejäägi tavalise normiga võrreldes. See ongi ekstra-lisaväärtus. Kuid suurema lisaväärtuse saamist taotlevad ka teised kapitalistid. Seepärast võtavad nad ekstra-lisaväärtuse tagaajamisel samuti kasutusele uut tehnikat. Selleks sunnib neid ka konkurents.

Analüüsides relatiivse lisaväärtuse tootmist, uuris Marx kapitalismi poolt teostatud tööviljakuse tõstmise kolme ajaloolist staadiumi: 1) lihtsat kooperatsiooni; 2) manufaktuuri; 3) masinalist suurtööstust.

Kapitalistlik lihtne kooperatsioon kujutab endast palgatööliste suurema või väiksema arvu koondamist ühe ja sellesama toodanguliigi tootmiseks kapitalisti juhtimisel. Sealjuures toimub töö käsitsi, tööjaotust ei ole. Kuid juba tööliste ühendamine annab tööviljakuse teatud tõusu. *Manufaktuur* on kapitalistlik kooperatsioon, mis on rajatud tööjaotusele, kusjuures töö toimub käsitsi. Manufaktuuris saavutatakse lihtsa kooperatsiooniga võrreldes tööviljakuse tunduv tõus. Kuid manufaktuur ei saanud põhjustada väiketootmise hävitamist ega kujuneda tootmise valitsevaks vormiks. Kapitalism saavutas täieliku võimu alles siis, kui ta läks üle *masinalisele tööstusele*, mis kujutab endast kapitalistliku suurtootmise arenemise kõrgemat vormi. Väiketootmist hävitades laiendab masinaline tööstus kapitali valitsemise sfääri ja loob tingimused lisaväärtuse tootmise igakülgseks suurendamiseks.

Marxi lisaväärtusteooria näitab, kuidas kodanlikus ühiskonnas toimub töölise ekspluateerimine kapitalisti poolt. See teooria tõestab, et ainuüksi palgatööliste töö on kapitalistide rikastumise alaliseks ja ammendamatuks allikaks. Marxi lisaväärtusteooria tõestas nende väidete silmakirjalikkuse, millede järgi kodanlik kord põhineb tööliste ja kapitalistide vahelisel võrdsusel, huvide harmoonial. See teooria paljastas kapitali ja töö huvide lepitamatu ja üha süveneva vastandlikkuse. Marksistlik lisaväärtusteooria mobiliseerib rahvahulki võitlusele kapitalismi vastu.

4. Palk

Palgateooria puudutab kodanliku ühiskonna klasside põhilisi huve ja on majandusteaduse üheks kõige teravamaks küsimuseks.

Kapitalismi tingimustes kujutab palk endast tööjõu hinda. Kuid tekib väär näilikkus, nagu oleks palk töö hind, nagu tasuks kapitalist töölisele tema töö eest, ja seejuures kogu tema töö eest. Tegelikult aga loob töö väärtust, kuid tal endal ei ole väärtust. Ja kapitalist ei tasu töölisele hoopiski tema töö eest, vaid tema tööjõu eest. „Palk ei ole see, mis ta *näib* olevat, nimelt *töö väärtus* või *hind*, vaid ainult *tööjõu väärtuse* või *hinna* maskeeritud vorm."[6] Kuna palk esineb mitte sellena, mis ta tegelikult on, siis nimetas Marx palka tööjõu väärtuse või hinna muundunud vormiks.

Palga suurus koosneb kahest elemendist: a) puhtfüüsilisest elemendist, kuhu kuulub nende elatusvahendite väärtus, mis on töölise eksisteerimiseks, tema töövõime säilitamiseks ja perekonna ülalpidamiseks absoluutselt vajalikud; b) ajaloolisest ehk ühiskondlikust elemendist, mis sõltub sellest, missugused elulised ja kultuurilised vajadused antud maa töölisklassil on kujunenud.

Kapitalistid taotlevad palga vähendamist selle füüsilise miinimumini. Töölisklass võitleb oma elutaseme tõstmise eest. Seepärast sõltub palga liikumine oluliselt proletariaadi klassivõitlusest, tema organiseeritusest, sellest, kuidas proletariaat kapitalile vastupanu avaldab. Töölisklassi võitlus töötingimuste parandamise ja elutaseme tõstmise eest tingimustes, kus säilib tootmisvahendite eraomandus ja poliitiline võim on kodanluse käes, võib küll kergendada töölisklassi olukorda, kuid see võitlus ei puuduta kapitalistliku korra alustugesid, ei suuda vabastada töörahvast kapitalistlikust palgaorjusest.

Kapitalistlikus ühiskonnas valitsevad kaks põhilist palgavormi — *ajapalk* ja *tükipalk*. Ajapalk väljendab otseselt tööjõu tunni-, päeva-, nädala- või kuuväärtust. Selle palgavormi puhul on tegemist tasumisega töötunni, tööpäeva, töönädala või töökuu eest. Tükipalk määratakse ajapalga alusel. Oletame, et tunnipalk moodustab 90 senti. Kui tööline valmistab ühe tunni jooksul kaks toodet, siis saab ta 45 senti iga valmistatud toote eest.

Tükipalga puhul õhutab töölise isiklik huvi teda töötama kõige suurema intensiivsusega. Kui tööline hakkab meie näites valmistama mitte kaks, vaid kolm toodet tunnis, siis suureneb tema palk 50 protsendi võrra. Kuid töölise heaolu on väga lühiajaline. Kapitalist revideerib tavaliselt otsekohe tööhindeid ja töö intensiivsuse tõstmisest saadav kasu läheb lõppude lõpuks temale. Konveieri ja teiste masinate kasutamine, millede töökiirus sunnib töölist töötama ilma hingetõmbeta ja määratu suure pingega, võimaldab kapitalistidel ka ajapalga puhul saavutada äärmiselt kõrget töö intensiivsust.

Toodangu suurendamine töö intensiivsuse tõstmise arvel põhjustab tööjõu väärtuse kasvu, sest tööjõudu kulutatakse rohkem. Järelikult peab toimuma ka palga tõus, kuid see tõus ei vasta tavaliselt töö intensiivsuse tõusule.

Rääkides sellest, et tööjõu hinna kasv ei tähenda sugugi seda, et see hind tõuseb tööjõu väärtusest kõrgemale, märgib Marx: „Tööjõu hinna tõusuga võib, vastupidi, kaasas käia tööjõu väärtuse langus. See juhtub alati siis, kui tööjõu hinna tõus ei kompenseeri tööjõu kiiret kulumist."[7]

Palga tõstmine kapitalismi tingimustes toimub *vaid ägeda klassivõitluse tulemusena* ja on iga kord hilinenud reaktsiooniks tööjõu väärtuse kasvule, mis on toimunud töö intensiivsuse tõusu tagajärjel. Palga tõstmine toimub pärast palga alandamist (näiteks pärast majanduskriise saabuvates elavnemise ja tõusu faasides) või tingimustes, kus leiab aset reaalpalga järsk langus inflatsiooni ja selle mõjul, et monopolid tarbeesemete hindu üles kruvivad, samuti korteriüüri tõstmise, maksude suurendamise jne. mõjul. Kui töölised loobuksid pidevast võitlusest kapitali vastu oma elutaseme parandamise eest, siis degenereeruksid nad Marxi sõnade järgi „laostunud, õnnetute inimeste ükskõikseks massiks, keda enam miski ei suuda päästa".[8] Kommunistlikud ja töölisparteid peavad oma pühaks kohuseks võidelda mitte üksnes töölisklassi lõppeesmärkide, vaid ka tema otseste vajaduste eest.

5. Kasumi suurendamine on kapitalistliku tootmise eesmärk ja piir

Kasum on iga kapitalisti tegevuse tõukejõud ja peamine eesmärk. Kapitalistidele on tootmine ainult kasumi saamise vahend. Mis aga puutub rahvahulkade tarbimisse, siis võetakse kapitalistlikus majanduses seda arvesse ainult sedavõrd, kuivõrd see on kasumi saamise vältimatuks tingimuseks; väljaspool seda kaalutlust kaotab küsimus tarbimisest kapitalistile igasuguse mõtte.

Kapital püüab igati suurendada kasumi massi ja kasuminormi.

Kasuminorm väljendab lisaväärtuse ja kogu ettevõttesse paigutatud kapitali suhet. Kasuminorm on kapitalistliku ettevõtte tulukuse näitaja.

Lisaväärtuse tootmise protsessis on olemas erinevused üksikute tööstusharude vahel. Ühtedes tööstusharudes on ettevõtja sunnitud paigutama suurema osa oma kapitalist tootmisvahenditesse — ehitustesse, masinatesse jne., mis iseenesest ei loo kasumit, kuigi nad on kasumi saamiseks vajalikud. Teistes tööstusharudes, mis on tehniliselt vähem varustatud, kulutatakse suurem osa kapitalist tööjõu palkamiseks. Püsivkapitali ja muutuvkapitali vaheline proportsioon määrab kapitali orgaanilise struktuuri, kapitali struktuuri antud ettevõttes või terves tööstusharus. Mida suurem on püsivkapitali osa kogu kapitalis, seda kõrgem on kapitali orgaaniline struktuur.

Keskmine kasum

Tööstusharudes, kus kapitali orgaaniline struktuur on erinev, toovad ühesuurused kapitalid erineva hulga lisaväärtust. Tööstusharudes, kus kapitali orgaaniline struktuur on madal, toodetakse lisaväärtust rohkem kui kapitali kõrge struktuuriga tööstusharudes.

Kuid kapitali erineva orgaanilise struktuuriga tööstusharud ei oleks saanud koos eksisteerida, kui kapitalistid ei oleks ühesuurustelt kapitalidelt ühesuurust kasumit saanud. Tõepoolest, mis mõtet on kapitalistil paigutada kapitali madala kasuminormiga tööstusharusse? Faktid näitavad, et mitmesugustesse tööstusharudesse paigutatud võrdsed kapitalid toovad enam-vähem ühesugust kasumit, olenemata nende orgaanilisest struktuurist. See tuleb sellest, et kõrvuti kapitalistidevahelise konkurentsiga igas tööstusharus samalaadsete kaupade müümise pärast esineb kapitalistide tootmisharude vaheline konkurents kapitali kasutoovama mahutamise pärast. Kapitalide voolamine ühest tööstusharust teise põhjustab hindade tõusu ühtedes ja hindade langust teistes tööstusharudes. Kapital lahkub neist tööstusharudest, kus esineb kaupade ületootmine, hindade järsk langemine, toimub ettevõtete pankrotti jäämine, ja siirdub nendesse tööstusharudesse, kus kaupade vähesus on esile kutsunud hindade kasvu. Niisiis toimub kapitali erineva orgaanilise struktuuriga tööstusharude kasuminormi stiihiline tasandumine ja keskmise (üldise) kasuminormi tekkimine. Kogu töölisklassi poolt toodetud lisaväärtuse summa jaotub kapitalide sellise voolamise tõttu kapitalistide vahel ligikaudu võrdeliselt nende kapitali suurusega.

Tootmishind

Kasuminormi tasandumise tõttu määrab kaupade hinnad kapitalismi tingimustes tootmishind, mis võrdub tootmiskuludega pluss keskmine kasum. Iga kapitalist taotleb oma kauba eest niisugust hinda, mis tagastaks talle tootmiskulud ja peale selle tooks talle kas või antud aja ja antud maa kohta tavalist, normaalset keskmist kasumit. Üksiku kauba tootmishind võib seepärast olla väärtusest kõrgem või madalam. Kuid tootmishindade summa võrdub kõigi kaupade väärtuste summaga.

Selles on kerge veenduda järgmise näite varal.

Olgu kaupade väärtus kõrge orgaanilise struktuuriga tööstus-

harudes 120 rahaühikut (püsivkapital — 90, muutuvkapital — 10, lisaväärtus — 20 rahaühikut), madala orgaanilise struktuuriga tööstusharudes aga — 140 rahaühikut (püsivkapital — 80, muutuvkapital — 20, lisaväärtus — 40 rahaühikut).

Nendel tingimustel on tootmishind, mis võrdub kulutatud kapitali ja *keskmise* kasumiga, järgmine: $100 + \frac{20 + 40}{2} = 130$ rahaühikut.

Kapitali kõrge orgaanilise struktuuriga tööstusharude kaupu müüakse nende väärtusest 10 rahaühiku võrra kõrgemalt, kapitali madala orgaanilise struktuuriga tööstusharude kaupu aga müüakse nende väärtusest 10 rahaühiku võrra madalamalt. Individuaalsed kõrvalekaldumised väärtusest vastastikku kustuvad, kõigi kaupade väärtuste summa aga ($120 + 140 = 260$) langeb ühte tootmishindade summaga ($130 + 130 = 260$).

Keskmise kasumi ja tootmishinna teoorial on suur tähtsus proletariaadi klassivõitluse põhiülesannete mõistmisel. See teooria näitab, et iga kapitalist on huvitatud mitte üksnes oma tööliste, vaid ka kogu töölisklassi ekspluateerimise astme tõstmisest, sest iga kapitalisti kasum on lõppkokkuvõttes tema osa kogu töölisklassi poolt toodetud lisaväärtuse massis. On arusaadav, kirjutas Marx, miks „kapitalistid, kes omavahelises konkurentsis vennalikest tunnetest põrmugi lugu ei pea, moodustavad samal ajal tõelise vabamüürlaste vendluse oma võitluses töölisklassi kui terviku vastu".[9]

Keskmise kasumi teooria toob seega esile kapitalistide klassisolidaarsuse materiaalse aluse. Sellele kapitalistide solidaarsusele, mis rajaneb omakasupüüdlikul taotlusel pumbata töölisest välja kõik mis võimalik, seab töölisklass vastu oma solidaarsuse, mis põhineb seaduspärasel taotlusel hävitada kapitalistlik ekspluateerimine. Töölisklassi võitlus kapitali võimu vastu ei saa piirduda võitlusega üksikute ettevõtjate vastu antud ettevõttes või antud tööstusharus töötingimuste parandamise eest. Töölisklassi võitluse lõppeesmärgiks on kapitalistliku ekspluateerimissüsteemi kaotamine, kodanliku ühiskonnakorra hävitamine.

Keskmise kasumi teooria näitab, et mitmesuguste tootmisharude kapitalide konkurents viib mitmesugused kasumid tagasi tavalisele keskmisele kasumile, olenemata kapitali orgaanilisest struktuurist ühes või teises tootmisharus. Keskmise kasumi norm aja jooksul muutub, kuid igal perioodil on ta igale antud maale küllaltki stabiilne suurus, mida kõik ärimehed arvesse võtavad.

Ettevõtjatulu ja protsent

Kapitalistlik kasum jaguneb ettevõtjatuluks ja protsendiks. Kapitalist-ettevõtja ei piirdu tavaliselt oma kapitali kasutamisega. Ta laseb käiku ka laenatud kapitali. Seda kasumi osa, mille funktsioneeriv kapitalist loovutab teise kapitalisti või panga kapitali kasutamise eest, nimetatakse protsendiks. Kasumit, millest on

maha arvatud kapitali protsent, nimetatakse ettevõtjatuluks. Kapitalistlikud pangad esinevad vahendajatena kapitalistidevaheliste maksete alal, koguvad (hoiuste vastuvõtmise ja muude operatsioonide teel) rahakapitali ja tulusid ning annavad neid kapitalistide käsutusse. Kaasa aidates kapitalistliku tootmise arenemisele ja kapitali tsentraliseerimisele, tugevdavad pangad ühtlasi kapitali võimu töö üle ja loovad tingimused, kus suurkapital käsutab mitte üksnes oma kapitali, vaid ka teiste elanikkonna kihtide rahaliste vahendite ja tulude üha suuremat osa.

Kasum on kapitalistliku tootmise piir

Kodanlikud majandusteadlased ülistavad kapitalistlikku kasumit kui tehnilise progressi ja tootmise piiramatu kasvu parimat stiimulit. Nad hiilivad vaikides mööda sellest faktist, et kapitalistlik kasum on tööjõu ekspluateerimise ja kurnamise tulemus. Nad vaikivad maha selle tõsiasja, et tootmise allutamine kapitalistliku kasumi printsiibile ei ole ainult kapitalistliku tootmise stiimul, vaid ka kapitalistliku tootmise *piir*. Kapitalistid toodavad ainult seda ja ainult sedavõrd, mida ja kuivõrd võib toota kasumiga. Sageli piiravad kapitalistid, eriti kaasaegse kapitalismi tingimustes, tootmist, pidurdavad tehnilist progressi, hävitavad hulgaliselt saadusi kasuminormi tõstmiseks. Veel enam, kapitalistlikud monopolid päästavad valla sõdu, tekitavad inimkonnale arvutuid hädasid ja teevad seda kõike kasumi nimel!

6. Kapitalismi arenemine põllumajanduses. Maarent

Kapitalismi majandusseadused toimivad ühesuguse paratamatusega nii põllumajanduses kui ka tööstuses.

Ühiskondliku tööjaotuse arenemisega hakatakse põllumajandussaadusi tootma müümiseks, nad muutuvad kaupadeks. Põllumajandus muutub kaupu tootvaks majandusharuks. Eri kaubatootjate vahel areneb äge konkurentsivõitlus, mis asetab väga raskesse olukorda väikepõllupidajad, kes on vähem kindlustatud maa, tööloomade ja inventariga. Toimub väiketootjate massiline laostamine, nende tõukamine proletariaadi ridadesse. Suur osa tootmisest koondub kapitalistliku külaladviku kätte. Külas tekivad kaks äärmist gruppi: ühelt poolt kehvikud ja sulased ning teiselt poolt maakodanlus (kulakud, kapitalistid, samuti paljudes kapitalistlikes maades säilinud ja suuremal või vähemal määral kodanlustunud mõisnikud). Nende kahe grupi vahel asub keskta lurahvas.

Võrreldes kapitalismi arenemist põllumajanduses ja tööstuses, tuleb märkida põllumajanduse võrratult suuremat mahajäämust. See on kehtiv mitte üksnes mahajäänud maade suhtes, kus kapitalismi arenemist põllumajanduses pidurdavad feodalismi igandid, vaid teatud määral ka kõrgestiarenenud kapitalistlike maade suhtes. Selle mahajäämuse üheks tähtsaks põhjuseks on

see, et osa põllumajanduses loodavast lisaväärtusest omastab maaomanike parasiitlik klass maarendi vormis.

Maarent

Erinevalt tööstusest jaguneb kapitalistlikus põllumajanduses kogu uus loodud väärtus kolme klassi vahel. Põllutöölised saavad palka, kapitalist-rentnik saab tavalist keskmist kasumit ja maaomanik — renti. Tekib küsimus: mil viisil kujuneb põllumajanduses peale kapitalilt saadava tavalise kasumi veel see lisaväärtuse eriline osa, mille maaomanikud maa eest makstava rendi vormis kapitalistidelt-rentnikelt ära võtavad?

Sellele küsimusele vastates juhtis Marx tähelepanu mõningatele põllumajanduse majanduslikele iseärasustele. Mitmesugused maatükid, mida eri majapidamistes haritakse, ei ole ühesugused nii oma viljakuselt kui ka oma asendilt turu suhtes. Parema kvaliteediga maa annab ühtede ja nendesamade kulutuste puhul rikkalikuma saagi kui halvema kvaliteediga maa. Niisamuti on lugu erinevusega maatükkide asendis turu suhtes. Mida lähemal maatükk turule asub, seda vähem läheb saaduste kohaletoimetamine maksma, seda kasulikum on selle maatüki majandamine. Lühiduse mõttes võib neid kahte erinevust (s. o. erinevust maatüki viljakuses ja asendis) summeerida kui paremate ja halvemate maade erinevust. Ainuüksi paremate ja keskmiste maade toodang pole küllaldane ühiskondliku nõudmise katmiseks, siit tuleneb vajadus harida ka halvemaid maatükke. Kapitalistid aga peavad saama nii paremal ja keskmisel kui ka halvemal maatükil peale kulude katmise veel keskmist kasumit. Seepärast on põllumajandussaaduste tootmishind võrdne nende tootmise kuludega halvematel maatükkidel pluss keskmine kasum. Keskmised ja paremad maad aga annavad peale keskmise kasumi ka mõninga ülejäägi, mille kapitalist-rentnik peab maksma maaomanikule.

Parema kvaliteediga maatükil või turule lähedal asuval maatükil saadava kasumi ülejääki, võrreldes halvemal maatükil või turust kõige kaugemal asuval maatükil saadava kasumiga, nimetatakse *diferentsiaalseks (vahe) maarendiks I*, sest ta kujuneb maade kvaliteedi erinevuse tulemusena. See maatükkide viljakuse ja asendi erinevus on aga vaid diferentsiaalrendi I loomise tingimus, looduslik baas. Tema tekkimise allikaks aga on lisaväärtus, mille loovad põllutöölised.

Kasumi ülejääki võib kapitalist-rentnik saada igasuguse kvaliteediga maatükil täiendavate kapitalimahutuste tulemusena. Need võimaldavad tal saada kõrgemat saaki kui saadakse halvematel maatükkidel, mis määravad tooteühiku hinna. Lisakasumit, mis on uute haritavasse maatükisse tehtavate kapitalimahutuste tulemus, s. o. põllumajanduse intensiivistamise tulemus, nimetatakse *diferentsiaalrendiks II*. Kui diferentsiaalrenti on saadud enne seda, kui vana rendileping on oma jõu kaotanud, siis omastab diferentsiaalrendi II kapitalist. Kuid uue lepingu sõlmi-

misel võtab maaomanik tavaliselt arvesse põllumajanduse intensiivistamise tulemused ja tõstab rendimaksu, lülitades sellesse diferentsiaalrendi II.

Kodanlik poliitiline ökonoomia seletab diferentsiaalrendi tekkimist mingisuguse „langeva mullaviljakuse seaduse" eksisteerimisega. K. Marx ja V. I. Lenin tõestasid, et müütilisel „langeva mullaviljakuse seadusel" ei ole midagi ühist renditeooriaga. Selle seaduse on leiutanud kodanlikud majandusteadlased ja nad propageerivad seda, et võtta kapitalistidelt ja suurmaaomanikelt vastutus põllumajandussaaduste kalliduse eest, rahvahulkade viletsuse ja maa barbaarse kasutamise eest, veeretades seda kõike igavese ja muutumatu „seaduse" toime kaela. Vulgaarse poliitilise ökonoomia üks rajajaid, papp Malthus väitis, viidates sellele „seadusele", et rahvastiku kasv jõuab alati ette põllumajandussaaduste tootmise kasvust ja sellepärast on teatud „tasakaalu" säilitamiseks vajalikud sõjad, epideemiad ja sündimuse kunstlik piiramine varatutel klassidel. Tänapäeva maltuslased kasutavad niinimetatud „langeva mullaviljakuse seadust" agressiivsete sõdade ja inimeste massilise hävitamise põhjendamiseks.

Asjaolu, et diferentsiaalrendi omastavad maaomanikud, kes seda tavaliselt mittetootlikeks eesmärkideks kasutavad, on põllumajanduse arenemise piduriks. Selles suhtes on veelgi suurem tähtsus *absoluutsel rendil.*

Halvemad maad, nagu juba märgiti, ei too diferentsiaalrenti. Kuid halvemate maatükkide omanikud ei anna oma maad kapitalistlikele ettevõtjatele ilma igasuguse tasuta, ilma igasuguse rendita. Kust tekib siis rent halvematelt maadelt?

Teatavasti tekitab lisaväärtust ainult muutuvkapital. Põllumajanduses on tehnika madalamal tasemel kui tööstuses. See on selle tagajärjeks, et kapitalistid, kes maad ainult teatud ajaks rendivad, ei paiguta masinatesse, hoonetesse jne. niipalju vahendeid, kuipalju töösturid oma ettevõtetesse paigutavad. Kapitali madalama orgaanilise struktuuri tõttu on ühesuuruselt kapitalilt lisaväärtus põllumajanduses suurem kui tööstuses. Oletame, et tootmiskulude puhul, mis moodustavad 100 rahaühikut, langeb tööstuses 90 rahaühikut püsivkapitalile ja 10 rahaühikut muutuvkapitalile, põllumajanduses aga 80 rahaühikut püsivkapitalile ja 20 rahaühikut muutuvkapitalile. Sel juhul moodustab lisaväärtus tööstuses (100-protsendilise ekspluateerimisnormi puhul) 10 rahaühikut, põllumajanduses aga 20 rahaühikut. Maaeraomanduse monopoli tõttu ei toimu põllumajandusse kapitali vaba voolamist. Järelikult ei saa esineda ka kasuminormi tasandumist tööstuse ja põllumajanduse vahel.

Seepärast ei kujune põllumajanduskaupade hinnad vastavalt tootmishinnale, vaid väärtusele. Väärtuse ja tootmishinna vahe moodustabki absoluutse rendi. See vahe on ühtlasi põllumajanduses saadava suurema lisaväärtuse ja tööstuses saadava väik-

sema lisaväärtuse vahe (meie näites moodustab see vahe 10 rahaühikut).

See tribuut, mida ühiskond on sunnitud suurmaaomanikele maarendina maksma, tingib toiduainete ja põllumajandusliku tooraine kallinemise ning põhjustab järelikult töörahva hulkade olukorra halvenemist nii linnas kui ka maal. Maaomanikud saavad tribuuti ka mäetööstuse ettevõtetest, mis toob endaga kaasa mineraaltooraine hinna tõusu. Rent põhjustab linnades asuvate ehituskruntide hindade kasvu, see aga toob endaga kaasa korteriüüri tõusu. Rendi kasv halvendab ka nende talupoegade olukorda, kellel oma maad ei ole.

Rentimine ning väike- ja keskmiste talupoegade laostumine

Rendimaks, mida farmer-kapitalist maaomanikule maksab, kujutab endast lisaväärtuse ülejääki keskmisest kasumist. Maaomanik ja kapitalist jaotavad omavahel tööliste tasuta tööd. Teistsuguses olukorras on väike- ja keskmine talupoeg. Neilt võtab maaomanik rendimaksu abil tavaliselt ära mitte üksnes kogu lisaprodukti, vaid ka osa vajalikust produktist. Rendimaksud põhjustavad tihtipeale väikerentniku täielikku laostumist.

Marxi maarenditeooria tõestas teadusliku täpsusega talurahva põhihulkade ja suurmaaomanike huvide vastandlikkuse. Kogu ajaloolise arenemise käik kinnitas Marxi analüüsi õigsust ja näitas, et töötav talurahvas võib oma õigusi kaitsta ainult siis, kui ta muutub proletariaadi liitlaseks võitluses kapitalismi vastu.

7. Ühiskondliku kapitali taastootmine ja majanduskriisid

Järjest tarbitavate tootmisvahendite ja elatusvahendite (masinad, toiduained, rõivastus jne.) asemele peavad inimesed tootma uusi materiaalseid hüvesid. Seda tootmise pideva uuendamise protsessi nimetatakse *taastootmiseks*. Taastootmine toimub nii üksikettevõtete piirides kui ka kogu ühiskonna ulatuses.

Taastootmine on lihtne, kui tootmise maht ei muutu, ja laiendatud, kui tootmisprotsess kordub aastast aastasse suurenevas ulatuses. Kapitalismile on omane laiendatud taastootmine.

Esmakordselt analüüsis kapitalistlikku taastootmist teaduslikult K. Marx. Lihtsa taastootmise protsess annab kapitalistile suurema väärtusega produkti kui tema poolt tootmisse paigutatud kapital. Realiseerides tööliste poolt toodetud kaubad, osutub kapitalist uuesti kapitali omanikuks, see kapital aga võimaldab tal ekspluateerida palgatöölisi. Proletaarlasel aga ei ole tootmisprotsessi lõppedes jällegi mitte midagi peale oma tööjõu ja ta on sunnitud kapitalisti juurde tööle minema. Niisiis tuleneb individuaalkapitali lihtsa taastootmise analüüsist, et kapitalistliku taastootmise käigus taastoodetakse pidevalt kapitalistliku ekspluateerimise suhteid. Edasi, individuaalkapitali lihtsa taastoot-

mise analüüs näitab, et kapitalist, kes algul tootmisse teatud kapitali paigutab, võiks seda väga kiiresti elamiseks ära kulutada. Läheb ju lihtsa taastootmise puhul kogu tööliste poolt loodud lisaväärtus kapitalisti isiklikuks tarbimiseks. Olles paigutanud tootmisse 100 000 dollarit ja võttes igal aastal 10 000 dollarit oma vajaduste rahuldamiseks, kulutaks kapitalist 10 aasta jooksul tema poolt paigutatud kapitali elamiseks, kui ta ei saaks kasumit. Kuid ka 10 aasta möödumisel saab kapitalist kasumit edasi. Järelikult kujutab kogu tema kapital endast tegelikult akumuleeritud lisaväärtust, mis toodeti palgatööliste tööga ja mille kapitalistid tasuta omastasid.

Ühiskondliku kapitali lihtsa taastootmise analüüs, mille tegi Marx, avas kogu kapitalistliku majanduse liikumise seaduspärasused. Marx näitas, et kindlaks määrata ühiskondliku kapitali taastootmise seaduspärasust ei ole võimalik, ilma et me jagaksime kogu ühiskondliku tootmise kaheks suureks alajaotuseks: tootmisvahendite tootmiseks (esimene alajaotus) ja tarbeesemete tootmiseks (teine alajaotus). Edasi on vaja analüüsida toodetud ühiskondliku produkti liikumist naturaalvormis, nimelt tootmisvahendite ja tarbeesemete vormis, koos selle produkti liikumisega väärtusvormis. Selleks tuleb kogu ühiskondliku aastaprodukti väärtuses, s. o. kogu ühiskonna poolt aasta jooksul toodetud tootmisvahendite ja tarbeesemete massi väärtuses eraldada osa, mis on määratud aasta jooksul kulutatud püsivkapitali asendamiseks, osa — muutuvkapitali asendamiseks ja eraldada ka aasta jooksul toodetud lisaväärtus. Nendeks kolmeks koostisosaks jaguneb igas ühiskondliku tootmise alajaotuses aasta jooksul valmistatud toodangu väärtus.

Marx seadis endale ülesandeks selgitada kapitalistlikus ühiskonnas toodetud ühiskondliku produkti realiseerimise tingimused. Selleks et kõik kapitalistid saaksid oma ettevõtetes toodetud kaupu müüa, s. o. realiseerida, on tarvis teatud vahekord esimese ja teise alajaotuse vahel. Lihtsa taastootmise puhul on vaja, et esimese alajaotuse muutuvkapitali ja lisaväärtuse summa võrduks teise alajaotuse püsivkapitaliga: $I(v + m) = IIc$. Nende ühiskondliku produkti osade vastastikusel vahetamisel saavad esimese alajaotuse töölised ja kapitalistid tarbeesemed, teise alajaotuse kapitalistid aga saavad uueks tootmiseks vajaliku püsivkapitali. Niisiis kindlustab esimene alajaotus mõlemaid alajaotusi tootmisvahenditega, teine alajaotus aga varustab mõlema alajaotuse töölisi ja kapitaliste tarbeesemetega.

Laiendatud taastootmise puhul *ületab* esimese alajaotuse muutuvkapitali ja lisaväärtuse summa teise alajaotuse püsivkapitali väärtuse: $I(v + m)$ on suurem kui IIc. Esimese ja teise suuruse vahe moodustab ülejäägi, mis läheb akumulatsiooniks. Akumulatsiooni progressiga kasvab püsivkapitali osa, muutuvkapitali osa aga väheneb. Püsivkapitali kiirem kasv muutuvkapitaliga võrreldes on kapitali akumulatsiooni seadus. Sellest seadusest

tuleneb, et püsivkapital kasvab igas alajaotuses kiiremini kui muutuvkapital ja lisaväärtus. Kui aga esimese alajaotuse püsivkapital jõuab oma kasvus ette antud alajaotuse muutuvkapitalist ja lisaväärtusest, siis jõuab ta seda enam ette *teise* alajaotuse püsivkapitali kasvust. Kasvab ju see viimane, nagu me eespool nägime, esimese alajaotuse muutuvkapitalist ja lisaväärtusest aeglasemalt. Seega kasvab laiendatud taastootmise puhul kõige kiiremini tootmisvahendite tootmiseks vajalike tootmisvahendite tootmine, seejärel tarbeesemete tootmiseks vajalike tootmisvahendite tootmine ja kõige aeglasemalt tarbeesemete tootmine.

Tootmisvahendite tootmise ülekaalukas kasv on igasuguse laiendatud taastootmise majandusseadus. Ilma tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvuta ei ole võimalik laiendatud taastootmine.

Tootmise laiendamise tõukejõuks kapitalismi tingimustes on püüe saada üha suuremat lisaväärtuse massi. Selleks õhutab ka konkurents. Laiendatud kapitalistliku taastootmise käigus taastoodetakse laiendatud alusel kapitalistliku ekspluateerimise suhteid, kasvab tööliste armee, toimub kapitali kontsentreerumise ja tsentraliseerumise protsess.

Ühiskondliku kapitali lihtsa ja laiendatud taastootmise Marxi analüüs näitas, et proportsionaalsus esimese ja teise alajaotuse vahel ning iga alajaotuse piirides olemasolevate üksikute tootmisharude vahel võib kujuneda ainult majanduskriiside kaudu ja üsna lühikeseks ajaks, et kapitalistlikule taastootmisele on omased antagonistlikud vastuolud, mis ületootmise majanduskriiside paratamatuse ette ära määravad.

Ületootmise majanduskriisid

Kapitalistide püüe piiramatult suurendada tootmist tingimustes, kus tarbimist piiravad rahvahulkade ostujõulise nõudmise kitsad raamid, leiab väljapääsu selles, et tootmine suureneb peamiselt tootmisvahendite tootmise kasvu arvel. Tootmisvahendite tootmise laiendamine kapitalismi tingimustes, olles tehnilise progressi väljendajaks, kujutab endast ühtlasi justkui ajutist varjupaika rahvahulkade ebapiisavast ostujõulisest nõudmisest tingitud turustamisraskuste eest. Kuid tootmise laiendamine tingimustes, kus tarbeesemete tootmist piiravad laiade rahvahulkade väikesed tulud, põhjustab perioodiliselt ületootmise majanduskriise. Kuna tootmise lõppeesmärgiks on tarbeesemete tootmine, siis on kõigi ületootmise majanduskriiside viimaseks põhjuseks, nagu märkis Marx, rahvahulkade vaesus ja tarbimise piiratus. Selles avaldub kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamise vahel.

Üldise ületootmise majanduskriis puhkes esmakordselt Inglismaal 1825. aastal. Sellest ajast alates kordusid kriisid algul keskmiselt iga kümne aasta tagant, hiljem vähem kindlatel ajavahemikel. Ajavahemikul 1825—1938 elas Inglismaa üle 13 majandus-

kriisi. Teistes kapitalistlikes maades, mis masinalise suurtööstuse teele hiljem asusid, puhkesid kriisid mõnevõrra hiljem.

Majanduskriis kujutab endast kaupade ületootmist, kaupade turustamise raskuste äärmist suurenemist, hindade langust ja tootmise kiiret vähenemist. Kriisi perioodil kasvab järsult tööpuudus, langeb tootmises rakendatud tööliste palk, esinevad häired krediidi alal, laostuvad paljud ettevõtjad, eeskätt aga väikeettevõtjad.

Kriisi käigus ja seisaku perioodil (depressioon), mis tavaliselt kriisile järgneb, realiseeritakse kuhjunud kaubatagavarad järk-järgult madalate hindadega (mis kriisi tulemusena on langenud). Püüdes tõsta tööviljakust selleks, et ka madalate hindade puhul kasumit saada, uuendavad kapitalistid oma ettevõtete seadmeid. See kutsub esile nõudmise tootmisvahendite järele. Järk-järgult algab turul elavnemine, mis hiljem tõusuks kujuneb. See kriisi perioodiline asendumine depressiooniga, millele järgneb elavnemine ja lõpuks tõus ning siis jällegi kriis, näitab, et kapitalistlik tootmine areneb *tsükliliselt*, s. o. teeb täisringi, mis kordab ühtesid ja neidsamu faase nagu korduvad talv ja suvi. Kapitalistlik laiendatud taastootmine ei ole pidev protsess. Tõusude asendumine languste ja seisakutega, alalised vaheajad tootmise kasvus on kapitalistliku laiendatud taastootmise seadus. „Kapitalistlik tootmine," kirjutas V. I. Lenin, „ei saa areneda teisiti kui hüpetega, kaks sammu edasi ja samm (mõnikord aga ka tervelt kaks) tagasi."[10]

Kriise tekitab kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja töötulemuste erakapitalistliku omastamise vahel. Tootmise ühiskondlik iseloom avaldub esiteks tootmise spetsialiseerimise ning ettevõtete ja majandusharude vahelise tööjaotuse arenemises, mille puhul üksikud tootmisalad on ühiskondliku tootmisprotsessi koostisosaks, ja teiseks tootmise koondumises üha suurematesse ettevõtetesse. Kumbki loob määratu suured võimalused tootmise laiendamiseks. Elavnemise, eriti aga tõusu perioodil toimub tootmise tohutu kasv peamiselt tootmisvahendite tootmise laiendamise arvel. Kuni toimub uute tehaste, raudteede, elektrijaamade jne. ehitamine, kasvab teatud määral nõudmine täiendava tööjõu järele ja seega ka tarbeesemete järele, kuid see kasv ei vasta kaugeltki tootmisvahendite nõudmise kasvule. Seepärast põrkavad varem või hiljem kapitalismile omase tootmise anarhia tõttu suurtööstuse tohutud laienemise võimalused tarbimise kitsastele piiridele, sellele, et turud ei ole suutelised tootmise laiendamisele järele jõudma. Selgub, et turule paisatud produktide eest ei saa massiline ostja tasuda, sest tema ostujõuline nõudmine, tema tulud on piiratud.

V. I. Lenin märkis tuntud artiklis „Karl Marx", et tööstuse kiire laiendamise võimalus „seoses krediidiga ja kapitali akumulatsiooniga tootmisvahendites annab muuseas võtme ületootmise *kriiside* mõistmiseks, mis kapitalistlikes maades perioodiliselt

puhkesid algul keskmiselt iga 10 aasta tagant, hiljem pikemate ja vähemkindlate ajavahemike järel".[11]

Akumulatsioon tootmisvahendites selgitab ka kriiside perioodilise iseloomu.

Hindade madal tase ja konkurentsivõitluse teravnemine seisaku perioodil sunnivad kapitaliste asendama moraalselt vananenud seadmeid uute seadmetega, s. o. uuendama põhikapitali (seadmed, masinad, tööpingid, instrumendid). Kartes konkurendist maha jääda, taotleb iga ettevõtja tootmiskulude vähendamist tehniliste täiustuste rakendamise teel. Kriis on alati, kirjutas Marx, „suurte uute kapitalimahutuste lähtepunktiks. Järelikult, vaadeldes ühiskonda kui tervikut, on kriis suuremal või vähemal määral ka uueks materiaalseks aluseks järgmisele käibetsüklile".[12]

Kriisid näitavad, et kodanlike tootmissuhete mittevastavus tänapäeva tootlike jõudude iseloomule üha suureneb. Ületootmiskriisid tõendavad kujukalt, et kapitalistlik tootmisviis on piiratud, et ta ei ole suuteline andma vaba tegevusvälja tootlike jõudude arenemiseks.

Kriisid näitavad, et kaasaegne ühiskond võiks toota võrratult rohkem kõigi töötajate elu parandamiseks minevaid produkte, kui tootmisriistu ja -vahendeid ei kasutataks kapitalistliku kasumi saamiseks, vaid kõigi ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamiseks. Kuid see on võimalik ainult siis, kui minnakse tootmisvahendite eraomanduselt üle tootmisvahendite ühiskondlikule omandusele.

8. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus

Masinalise suurtööstuse arenemine, põllumajanduses ja teistes rahvamajandusharudes rakendatavad täiustused põhjustavad seda, et ühe ja sellesama produktide hulga tootmiseks vajatakse üha vähem töölisi. Teiste sõnadega, kapitalismi arenemisega kasvab tootmisvahendite (püsivkapital) ostmiseks kulutatav kapitaliosa, tööjõu (muutuvkapital) ostmiseks kulutatav kapitaliosa aga väheneb.

Püsivkapitali kiirem kasv muutuvkapitaliga võrreldes põhjustab seda, et suhteliselt väheneb kapitalistliku tootmise vajadus tööliste elava töö järele, kuigi tööstustööliste üldarv vastavalt kapitalismi arenemisele kasvab. Kapitalismi tingimustes määrab tehniline progress miljoneid inimesi tööpuudusele. Kodanlikus ühiskonnas ähvardab tööpuudus pidevalt iga töölist, kes ei saa homses päevas kunagi kindel olla.

Marxi kapitalistliku akumulatsiooni teooria valguses muutuvad silmanähtavaks klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia vead. A. Smith ja D. Ricardo olid arvamisel, et tööjõu nõudmine suureneb võrdeliselt tootmise kasvuga, et kapitalistliku akumu-

latsiooni käigus peab töölisklassi olukord tingimata paranema. Tegelikult aga kiirendab kapitalistlik akumulatsioon tööliste väljatõrjumist masina poolt ja loob tööstusliku reservarmee.

„Mida suurem on ühiskondlik rikkus, funktsioneeriv kapital, tema kasvamise ulatus ja energia, niisiis, mida suurem on proletariaadi absoluutne suurus ja tema töö tootlik jõud, seda suurem on tööstuslik reservarmee ... Tööstusliku reservarmee suhteline suurus kasvab järelikult koos rikkuse jõududega. Aga mida suurem on see reservarmee võrreldes tööliste tegevarmeega, seda hulgalisem on alaline ülerahvastus, kelle viletsus on pöördproportsionaalne tema töövaevaga ... *See on kapitalistliku akumulatsiooni absoluutne, üldine seadus*" (M a r x).[13]

Mida suurem on tööstuslik reservarmee, seda halvem on ka töölisklassi rakendatud osa olukord, sest kapitalist võib vallandada rahulolematuid ja „nõudlikke" töölisi, kasutades asjaolu, et ta neile töötute hulgast alati asendajaid leiab.

Tootmisvahendite kapitalistliku omanduse valitsemise tingimustes põhjustab tehniline progress kapitalistide kasumite kasvu, elanikkonna laiade kihtide viletsuse suurenemist ja nende ebakindla olukorra süvenemist.

Töölisklassi olukorra halvenemine

Töörahva eksisteerimise tingimuste halvenemine avaldub erilise jõuga ületootmise majanduskriiside perioodidel, millal kasvab tööpuudus, langeb palk, intensiivistub väike- ja keskmiste tootjate laostumise protsess. VK(b)P programmi projektis kirjutas V. I. Lenin: „Kriisid ja tööstusliku seisaku perioodid ... suurendavad veelgi rohkem palgatöö sõltuvust kapitalist, viivad veelgi kiiremini töölisklassi olukorra suhtelisele, mõnikord aga ka absoluutsele halvenemisele."[14]

Töörahva olukorra halvenemine võib aset leida ka siis, kui palk mõnevõrra tõuseb. Töö intensiivsuse (-pinge) tõstmise puhul suureneb vajadus parema toitlustuse, meditsiinilise teenindamise jne. järele. Ja kui seda kasvavat vajadust ei rahuldata või rahuldatakse ebapiisavalt, siis toimub töölisklassi olukorra *halvenemine*, tema viletsuse suurenemine, isegi sel juhul, kui palk mõnevõrra tõuseb.

Veelgi kujukamalt esineb kapitalismile omane töölisklassi olukorra suhteline halvenemine, s. o. töölisklassi osa vähenemine natsionaalses tulus. See töölisklassi olukorra suhteline halvenemine iseloomustab töölisklassi olukorda kapitalistide olukorraga võrreldes. Ühiskondliku rikkuse kasv kodanlikus ühiskonnas põhjustab paratamatult kapitalistide ja töötajate vahelise ühiskondliku ebavõrdsuse suurenemist. Marxi poolt avastatud töölisklassi olukorra halvenemise tendents seoses kapitalismi arenemisega toimib ka tänapäeval.

Sellega ei taha kuidagi nõustuda marksismi arvustajad. Võltsides tegelikkust, spekuleerides üksikute faktidega ja tõlgendades risti-rästi mõningaid kaasaja nähtusi, püüavad nad igati tõestada,

nagu ei oleks Marxi teooria kinnitust leidnud ja nagu avaks kaasaegne kapitalism perspektiivi tööliste olukorra piiramatuks parandamiseks.

Sealjuures kujutatakse võltsis valguses mitte üksnes töölisklassi olukorda, vaid ka Marxi teooriat ennast. Kodanlik-reformistlikust leerist pärit olevad arvustajad, püüdes nende ette seatud ülesannet kergendada, ei peatu selle ees, et seda teooriat vulgariseerida, omistada talle absurdseid väiteid, mida Marx ja marksistid pole kunagi esitanud ega kaitsnud.

Muuhulgas kujutatakse marksistlikku teesi töölisklassi olukorra halvenemise tendentsist dogmana, mille järgi kapitalismi tingimustes toimuvat tööliste elutingimuste absoluutne halvenemine *pidevalt* aastast aastasse ja aastakümnest aastakümnesse. Ometi ei pidanud Marx seda teesi esitades silmas pidevat protsessi, vaid kapitalismi *tendentsi,* mis toimib ebaühtlaselt mitmesugustes maades ja mitmesugustel perioodidel kõrvalekaldumiste kaudu ja millele teised tegurid vastutoimet avaldavad.

Üheks selliseks vastutoimivaks teguriks on töölisklassi võitlus palga tõstmise ja töötingimuste parandamise eest. Pärast Teist maailmasõda osutus see võitlus tõhusamaks kui kunagi varem. Purustati täielikult rahvusvahelise reaktsiooni kants — saksa ja itaalia fašism. On kasvanud kapitalistlike maade töölisklassi organiseeritus ja monoliitsus. Sotsialismimaade edusammud sunnivad kodanlust töötajatele järeleandmisi tegema.

Kas see kõik võis jäljetult kaduda? Muidugi mitte. Rea maade töölistel oli võimalik saavutada oma olukorra paranemist. Ja nad kasutasid seda võimalust. On selge, et see ei saa vähimalgi määral marksismi ümber lükata. Ainult laimajad ja võltsijad võivad kinnitada, nagu peaks Marxi ja Lenini teooria järgi kõigi kapitalistlike maade tööliste elutase olema praegu madalam kui näiteks XX sajandi algul.

Paljud neist faktidest, millele marksismi hädakummutajad viidata armastavad, on seletatavad sellega, et töölisklassi olukorra halvenemise tendentsi toime sõltub majanduslikust üldkonjunktuurist. On selge, et tsüklilise tõusu perioodidel elavad töölised paremini kui kriisiperioodil. Seda tuleb arvesse võtta, kui võrreldakse töörahva olukorda meie sajandi 30-ndate aastate kriisi- ja depressiooniperioodil ning meie sajandi 50-ndate aastate kõrgkonjunktuuri perioodidel.

Kapitalistliku akumulatsiooni ajalooline tendents

Kapitali akumulatsiooniga koonduvad üha suurematesse ettevõtetesse tohutud töölishulgad ja tootmisvahendid.

Kapitalistliku tootmise siseseaduste toime põhjustab seda, et tugevamad kapitalistid saavutavad võidu nõrkade üle. Käsikäes kapitalide tsentraliseerimisega või paljude kapitalistide eksproprieerimisega väheste kapitalistide poolt areneb teaduse teadlik rakendamine tootmises, maa plaanipärane ekspluateerimine, tööriistade muutmine niisugusteks vahendi-

teks, mida saab kasutada ainult kollektiivselt. Saabub selline moment, kus muutub mitte üksnes võimalikuks, vaid ka vajalikuks otsustavate tootmisvahendite muutmine ühiskondlikuks omanduseks, sest vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja erakapitalistliku omastamise vahel teravneb äärmuseni.

Kapitali akumulatsioon loob mitte üksnes objektiivsed, vaid ka subjektiivsed eeldused üleminekuks kapitalismilt sotsialismile. Kapitali akumulatsiooniga lõheneb ühiskond üha järsemalt käputäieks kapitalimagnaatideks ja nende vastas seisvateks töölishulkadeks, keda ühendab masinaline suurtootmine. Proletariaat astub üha otsustavamalt võitlusse kapitali vastu. Töölisklass suunab oma jõupingutused selleks, et muuta kapitalistlik omandus ühiskondlikuks omanduseks. See ei ole kaugeltki nii pikaajaline protsess nagu käsitööliste ja talupoegade killustatud ja isiklikule tööle rajatud väikeeraomanduse muutumine kapitalistlikuks omanduseks. Kapitalismi tingimustes seisab töölisklassi poolt juhitavate rahvahulkade ees ülesanne vabastada ühiskond väheste usurpaatorite ikkest.

Koos sellega, et pidevalt väheneb kapitalimagnaatide arv, kes omastavad kogu tootlike jõudude arenemisest saadava kasu, kasvab töölisklassi viha, kes õpib, ühineb ja organiseerub kapitalistliku tootmise protsessi enda käigus. Kapitalistlik tootmisviis muutub ahelaiks inimühiskonna tootlike jõudude arenemisele. „Tootmisvahendite tsentralisatsioon ja töö ühiskonnastamine jõuavad sellise punktini, kus nad muutuvad ühtesobimatuks nende kapitalistliku kestaga. See purustatakse. Lööb kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritakse."[15] Selline on kapitalistliku akumulatsiooni ajalooline tendents.

Vajadust kapitalistlik ühiskond sotsialistlikuks ühiskonnaks revolutsiooniliselt ümber kujundada ei tuletanud Marx mingisugustest utoopilistest soovidest, vaid tervenisti ja eranditult kapitalistliku ühiskonna arenemise objektiivsest majandusseadusest. Ühtlasi näitas ta, et kapitalismi likvideerib töörahvas eesotsas töölisklassiga. Ainult siis, kui kaotatakse kapitalimagnaatide ja suurmaaomanike eraomandus tootmisvahenditele, suudavad kapitalistlike maade rahvahulgad kindlustada sotsialistliku korra võidu ja avada laia tee edasisele sotsiaalsele progressile.

Järelikult põhjustab kapitalismi seaduspärane arenemine vältimatult kapitalistliku ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise sotsialistlikuks ühiskonnaks. K. Marx põhjendas kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse analüüsiga majanduslikult proletaarse revolutsiooni vajalikkuse ja paratamatuse.

IX PEATÜKK

IMPERIALISM KUI KAPITALISMI KÕRGEIM JA VIIMNE STAADIUM

XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul astus kapitalism oma uude, imperialistlikku arenemisstaadiumi. Tõeliselt teaduslikult analüüsis imperialismi V. I. Lenin 1916. aastal oma kuulsas teoses „Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium" ja reas teistes töödes. Näidates, et imperialism on eriline, kõrgeim ja viimne staadium kapitalismi arenemises, defineeris V. I. Lenin imperialismi järgmiselt: „Imperialism on kapitalismi eriline ajalooline staadium. See erilisus on kolmesugune: imperialism on (1) — monopolistlik kapitalism; (2) — parasiitlik ehk roiskuv kapitalism; (3) — surev kapitalism."[1]

1. Imperialism kui monopolistlik kapitalism

Tootmise kontsentreerumine ja monopolid

Teoses „Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium" alustab V. I. Lenin kapitalismi arenemises esineva uue staadiumi uurimist tootmissfääris toimunud muutuste analüüsist. Lenin tegi kindlaks imperialismi viis majanduslikku põhitunnust: „1) tootmise ja kapitali kontsentratsioon, mis on jõudnud sellise kõrge arenemisastmeni, et ta on loonud monopolid, mis etendavad majanduslikus elus otsustavat osa; 2) pangakapitali liitumine tööstuskapitaliga ja selle „finantskapitali" baasil finantsoligarhia tekkimine; 3) kapitali väljavedu, erinevalt kaupade väljaveost, omandab eriti suure tähtsuse; 4) kujunevad kapitalistide rahvusvahelised monopoliliidud, mis jaotavad maailma omavahel, ja 5) on lõpule viidud maakera territoriaalne jaotamine suurimate kapitalistlike riikide vahel."[2]

Imperialismile ülemineku põhi- ja lähtemomendiks oli tootmise kontsentreerumise tohutu kasv, s. o. suurettevõtete osatähtsuse suurenemine ettevõtete üldarvus, nende ettevõtete osa suurenemine toodangu üldises väljalaskes; suurtesse ettevõtetesse töötajõu tootmisvõimsuste üha suurema osa koondamine. Ameerika Ühendriikides näiteks moodustas 1909. aastal nende ettevõtete osatähtsus, kus tööliste arv oli üle 500, 1,1 protsenti

ettevõtete üldarvust, nendes ettevõtetes aga töötas 30,5 protsenti tööliste üldarvust. Teise maailmasõja ajal ja sõjajärgsel perioodil intensiivistus tootmise kontsentreerumise protsess veelgi. Nii näiteks realiseerisid 1957. aastal Ameerika Ühendriikide töötlevas ja hankivas tööstuses 500 suurt kompaniid, mis moodustasid 0,4 protsenti kompaniide üldarvust, 55,3 protsenti kogutoodangust ja said 71,4 protsenti kõigi kompaniide kasumitest. Sealjuures realiseerisid ainuüksi 37 kompaniid-miljardäri toodangut peaaegu niisama suure summa eest kui ülejäänud 463 kompaniid.

Suured ettevõtted püüavad enda kätte haarata turu, hävitada konkurendid või nendega kokku leppida ja hindu dikteerida. Mõnekümnel hiigelettevõttel on kergem kokkuleppele jõuda kui sadadel ja tuhandetel väikeettevõtetel. Kokkuleppe tendentsi tekitab ka püüe vähendada neid kulusid, mis on seotud võitlusega konkurentide vastu, sest need kulud muutuvad vastavalt konkurentsi tugevnemisele üha suuremaks. Tootmise kontsentreerumine teatud arenguastmel, kui näiteks põhilistes tootmisharudes langeb kahele-kolmele ja kõige rohkem viiele kompaniile üle poole tööstustoodangust, põhjustab paratamatult monopolide tekkimist. Monopol on kapitalistide koondis ehk liit, mis koondab enda kätte ühe või mitme majandusharu toodangu märkimisväärse ning mõnikord ka põhilise osa tootmisest ja turustamisest. Monopoli iseloomustab määratu suur majanduslik võimsus, suur osatähtsus antud tootmis- ja kaubandusharus, mis kindlustab talle valitseva seisundi, s. o. võimaluse kehtestada monopoolsed hinnad ja järelikult saada monopoolselt kõrget kasumit. Monopoolne seisund võimaldab suurendada kasumit ilma kaupade tootmise suurendamiseta, ainuüksi hindade üleskruvimise arvel, võimaldab rikastuda ostja arvel sel teel, et teda röövitakse kaupade kõrgete monopoolsete hindade abil. Monopol on kapitalistide koondis, mis on suunatud tööliste vastu, keda kapitalistid ekspluateerivad. Monopolide baasil lepivad peremehed süstemaatiliselt kokku tööliste klassivõitluse mahasurumise abinõude kohta.

Monopolistlike koondiste põhivormideks on kartellid, sündikaadid, trustid ja kontsernid.

Kartell on mitme kapitalistliku suurettevõtte vahel sõlmitav kokkulepe, mille järgi osavõtjate vahel jaotatakse müügiturud, määratakse kindlaks tootmise maht, ühtsed monopoolsed hinnad, müügitingimused, maksetähtajad jne. Selle tulemusena saavutavad kartellist osavõtjad konkurentsi piiramise ja saavad monopoolselt kõrgeid kasumeid. Kõik kartelli kuuluvad ettevõtted jäävad iseseisvaks niihästi tootmise kui ka toodangu turustamise küsimustes. Neid limiteerivad vaid kartellikokkuleppe tingimused. *Sündikaadid* erinevad kartellidest sellega, et neisse kuuluvad ettevõtted kaotavad kaubandusliku iseseisvuse. Kaupade turustamine ja mõnikord ka sündikaati kuuluvatele ettevõtetele vajaliku tooraine kokkuostmine toimub sündikaadi kontori

kaudu. *Trustis* kaotavad ettevõtted oma iseseisvuse täielikult. Trust juhib ettevõtetes toimuvat tootmist ja turustamist ning nende rahandust. *Kontsern* kujutab endast eri tööstusharude, kaubandusfirmade, pankade, transpordi- ja kindlustuskompaniide mitmete ettevõtete koondist, mis on vormiliselt iseseisvad, kuid mida täielikult kontrollib üks kapitalimagnaat või üks kapitalistide grupp.

XX sajandi algul levisid kartellid kõige ulatuslikumalt Saksamaal, eeskätt söe- ja metallurgiatööstuses. Venemaal olid monopolistlike liitude laialtlevinud vormiks sündikaadid. Juba 1887. aastal tekkis suhkrutöösturite sündikaat. XX sajandi algul tekkis rida suuri sündikaate mustas metallurgias, metallitööstuses ja Venemaa teistes juhtivates tööstusharudes.

Trustid kujunesid monopolide domineerivaks ja iseloomulikuks vormiks Ameerika Ühendriikides. Trustid tekkisid sel teel, et üksikud firmad äärmiselt laienesid, et paljud kompaniid liitusid ühte ja suurettevõtted neelasid väiksemaid ettevõtteid. Ameerika Ühendriikides loodi ühteliitmise ja neelamise esimese suure laine tulemusena aastail 1898—1903 niisugused suured monopolid, nagu Morganile kuuluvad Terasekorporatsioon („United States Steel Corporation") ja Üldine Elektrikompanii („General Electric"). Veelgi varem (1870. a.) rajati Rockefelleri suur naftamonopol — „Standard Oil", mis XIX sajandi lõpul koondas enda kätte 90 protsenti Ameerika Ühendriikide naftasaaduste tootmisest. Iseloomustades Ameerika monopolide kõikvõimsust, kirjutas V. I. Lenin 1912. aasta novembris, et Ameerikas kuulub umbes kolmandik natsionaalsest rikkusest, umbes 80 miljardit rubla, *„kahele* trustile, Rockefelleri ja Morgani trustile, või on nendele trustidele allutatud!"[3].

Vaba konkurentsi asendumine monopoliga on imperialismi majanduslik põhijoon, tema *olemus*. Imperialismi esimeseks ja peamiseks iseärasuseks on see, et imperialism on monopolistlik kapitalism. „Kui oleks tarvis," kirjutas Lenin, „anda võimalikult lühike imperialismi definitsioon, siis tuleks ütelda, et imperialism on kapitalismi monopolistlik staadium."[4]

Monopol kasvab välja vabast konkurentsist. Kuid monopol ei kõrvalda konkurentsivõitlust, vaid vastupidi, muudab selle veelgi ägedamaks ja laastavamaks. Imperialismi tingimustes avaldub see võitlus kolmes vormis.

Monopolide ja väikesearvuliste monopoliseerimata ettevõtete vaheline konkurents ei lõpe. Monopolide ülevõimu tingimustes säilivad kapitalistlikes maades suur hulk keskmisi ja väikekapitaliste ning väiketootjate — talupoegade ja käsitööliste hulgad. Kui suur monopolide kõikvõimsus ka ei oleks, kui kiiresti ka ei toimuks see protsess, milles nad monopoliseerimata ettevõtteid välja tõrjuvad, eksisteerivad monopoliseerimata ettevõtted ikkagi monopolide kõrval. Monopoliseerimata ettevõtted tekivad pidevalt seoses uute tootmisharude arenemisega, kus suurette-

võtete ülevõim ei saa tavaliselt algusest peale kindlustuda. Väikemajanduse väljatõrjumist ei tohi käsitada kui tema viivitamatut ja täielikku hävitamist. See väljatõrjumine avaldub kõikjal väikeperemeeste olemasolu tingimuste halvenemises, ülemäärases tööpinges ja nende äärmiselt madalas elutasemes, seepärast kujutab ta endast pikaajalist ja piinarikast protsessi. Suurkapital tõrjub välja mitte üksnes iseseisvaid väike- ja keskmisi tootjaid, vaid ka väike- ja keskmisi kapitalistlikke ettevõtteid. Monopoolselt kõrgeid hindu kehtestades saavad monopolid suuremat kasumit. See põhjustab nende monopoliseerimata ettevõtete kasumi langemist, kes ostavad kaupu monopolidelt. Toimub nende lämmatamise protsess, kes monopolidele ei allu. Vaba konkurentsi suhted on üle kasvanud valitsemise ja sellega seotud vägivalla suheteks.

Äge konkurentsivõitlus toimub ka monopolide endi vahel. Väga harva esineb selline nähtus, kus mingi üks monopol terve majandusharu täielikult neelab. Ja ka terve majandusharu täielik neelamine ei ole tagatiseks, et sellesse harusse võimas võistleja ei tungi. Monopolidevaheline konkurents on äge võitlus elu ja surma peale, milles konkurendid on kõigeks valmis, et vaid konkurenti laostada. Sealjuures kasutatakse otsest vägivalda, äraostmist, santaaži, kaasa arvatud diversiooni ja teisi kriminaalkuritegusid.

Võitlus käib mitte üksnes monopolide vahel, vaid ka monopolides endis. Monopolistlikku liitu moodustavad kapitalistid võitlevad valitseva seisundi eest korporatsioonide juhtivates organites, oma ettevõtete osatähtsuse pärast tootmises, kaubanduses, kasumites jne.

Niisiis tekitab konkurents monopoli, kuid monopol ei kõrvalda konkurentsi. Ta eksisteerib konkurentsist kõrgemal ja selle kõrval. Monopolid ei kõrvalda kapitalistliku tootmise anarhiat ega kaootilisust.

Kodanlikud ideoloogid ülistavad igati konkurentsi kui progressi võimsat vahendit tootmises, kui initsiatiivi, ettevõtlikkuse ja leidlikkuse pideva stimuleerimise allikat. Kuid konkurents säilitas mingil määral niisuguseid progressiivseid jooni ainult imperialismi ajastuni. Mis puutub imperialismi tingimustes toimuvasse konkurentsi, siis kirjutas V. I. Lenin: „Tegelikult on aga kapitalism ammu juba asendanud iseseisva väikekaubatootmise, kus konkurents võis vähegi *laias* ulatuses kasvatada ettevõtlikkust, energiat ja julget pealehakkamist, suure ja hiiglasliku vabrikutootmisega, aktsiaettevõtete, sündikaatide ja teiste monopolidega. Konkurents *niisuguse* kapitalismi tingimustes tähendab elanikkonna *massi*, selle hiiglaenamuse, töötava rahva üheksakümne üheksa sajandiku ettevõtlikkuse, energia ja julge pealehakkamise ennekuulmatult metsikut mahasurumist, tähendab samuti võistluse asendamist finantskelmuse, despotismi ja lömitamisega sotsiaalse redeli tipul."[5]

Tootmise kontsentreerumise arenemine, mis tekitas monopole, on ülisuur samm edasi tootmise ühiskonnastamisel. Väiketootmise asendab suurtootmine. Hiigeltehased tõrjuvad välja väikeettevõtja. Üha areneb tootmise spetsialiseerimine, ühendades arvukalt ettevõtteid ja majandusharusid. Üha selgemini tuleb esile tootmise ühiskondlik iseloom. Kuid ettevõtted jäävad edasi üksikute isikute või kapitalistlike gruppide eraomandiks, kes on huvitatud ainult kõrgete kasumite saamisest. Kogu elanikkonna rõhumine väheste monopolistide poolt muutub väljakannatamatuks. Vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja tootmistulemuste erakapitalistliku omastamise vahel teravneb äärmuseni.

Finantskapital

Tootmise kontsentreerumisega käib kaasas pangakapitali kontsentreerumine ja tsentraliseerumine. See põhjustab pangamonopolide tekkimist ja pankade osa põhjalikku muutumist.

„Sedamööda, kuidas areneb pangandus," kirjutas V. I. Lenin, „ja selle kontsentreerumine üksikuteks asutusteks, muutuvad pangad vähenõudlikest vahendajaist kõikvõimsaiks monopolistideks, kes käsutavad kõigi kapitalistide ja väikeperemeeste peaaegu kogu rahakapitali ja samuti suuremat osa tootmisvahendeid ja tooraineallikaid vastaval maal ja terves reas maades. See arvukate vähenõudlike vahendajate muutumine käputäieks monopolistideks moodustab ühe põhiprotsessi kapitalismi ümberkasvamisel kapitalistlikuks imperialismiks . . ."[6]

Pangad muutuvad tööstusettevõtete kaasomanikeks. Monopolistlik tööstuskapital tungib omakorda pangandusse. Toimub monopolistliku pangakapitali ja monopolistliku tööstuskapitali kokkukasvamine, mille tulemusena tekib finantskapital.

Finantskapitali magnaadid, kes kontrollivad suuri tööstusettevõtteid ja panku, on samaaegselt nii tööstürid kui ka pankurid.

„Tootmise kontsentratsioon; sellest väljakasvavad monopolid; pankade liitumine ehk kokkukasvamine tööstusega, — see on finantskapitali tekkimise ajalugu ja selle mõiste sisu."[7]

Finantskapitali tekkimise ning pankade ja tööstuse põimumise, kokkukasvamise protsessis etendas suurt osa aktsiaseltside loomine. Nad tekkisid enne imperialismi ajastu saabumist, kuid muutusid kapitalistlike ettevõtete iseloomulikuks vormiks imperialismi ajastul.

Aktsiakompanii kapital kujuneb aktsiakompanii aktsiaid omandanud isikute kapitalidest. Aktsiad kujutavad endast väärtpabereid, mis annavad õiguse saada teatud osa kasumist. Aktsia hinna määrab kõigepealt oodatava dividendi (tulu, mida aktsia tuua võib) suurus. Aktsiate omanik (aktsionär) võib oma aktsiad müüa fondibörsil, s. o. turul, kus toimub aktsiatega ja teiste väärtpaberitega kauplemine ja kus määratakse kindlaks väärtpaberite mitmesuguste liikide kursid (hinnad). Aktsiaseltsi juhivad vormiliselt kõik aktsionärid. Kõik küsimused otsustatakse häälteenamusega. Kuid hääli annavad aktsiad. Mida rohkem akt-

siaid, seda rohkem hääli. Seepärast juhib kogu aktsiaseltsi tegevust see kapitalist või kapitalistide grupp, kellele kuulub märkimisväärne arv aktsiaid, niinimetatud aktsiate kontrollpakk.

Aktsiaettevõttes muutuvad arvukad individuaalkapitalid üheks ühendatud kapitaliks. Kapitali tsentraliseerumise tulemusena on võimalik organiseerida ka niisuguseid suurettevõtteid, mida üksikkapitalistid luua ei suuda.

Aktsiaseltsi kapital täieneb ka väikeaktsionäride — teenistujate, väikese osa tööliste jne. vahenditega. Suurtel kompaniidel on tuhandeid, mõnikord aga kümneid ja sadu tuhandeid aktsionäre. Ostes mitu aktsiat 100—200—300 dollari ulatuses ja saades 5—10—15 dollarit dividendi aastas, ei muutu tööline loomulikult veel kapitalistiks, suure firma peremeheks. Millist mõju võib tööline avaldada paljumiljonilise kapitaliga firma juhtimisele? Ta ei saa tavaliselt isegi osa võtta aktsionäride koosolekutest, sest selleks on vaja aega, mõnikord raha teise linna sõitmiseks jne. Mõnikümmend dollarit dividendi aastas ei muuda väikeaktsionäri klassiseisundit, ei nõrgenda tema sõltuvust kompaniist, kus ta töötab, ei kindlusta ta homset päeva.

Suurkapitalistidele, aktsiaseltside ninameestele on väga kasulik müüa väikeaktsiaid ja suurendada aktsionäride arvu. See suurendab nende käsutuses olevaid kapitale. Peale selle, mida rohkem on väikeaktsionäre, seda vähem on tarvis aktsiaid häälteenamuse saamiseks. Paljudes tänapäeva kompaniides moodustab kontrollpakk 10—20 protsenti aktsiatest.

Aktsiaseltsis valitsedes kasutab suurkapitalist (või kapitalistide grupp) aktsiaseltsi kapitali oma finantsvõimsuse tugevdamiseks ja üha suuremate kasumite saamiseks.

Aktsiate kontrollpakki kokku ostes valitseb suurkapitalist võimsat aktsiaseltsi. See aktsiaselts ostab kokku teise aktsiaseltsi aktsiate kontrollpaki, see viimane aga kolmanda, neljanda jne. aktsiaseltsi aktsiate kontrollpaki. Selle tulemusena käsutab suurkapitalist aktsiaseltsi, mille kapital tema enda kapitali mitmekordselt ületab, samuti käsutab ta kogu sellele aktsiaseltsile alluvate kompaniide püramiidi. Kujuneb välja niinimetatud osavõtusüsteem. Rikastumise ja ühiskonna röövimise võimalused on siin suurkapitalile piiramatud.

Käputäis suuri finantskapitali magnaate muutub *finantsoligarhiaks* ja haarab enda kätte valitsemise kapitalistlike maade majanduse juhtivate positsioonide üle. Finantsoligarhia võim tugevneb tohutult sel teel, et aktsiaseltside süsteemi kaudu käsutab finantsoligarhia määratu suuri võõraid kapitale. Nii näiteks ületab Morganite, Rockefellerite, Dupontide, Mellonite ja teiste poolt kontrollitav kapital nende endi aktsiapaki väärtuse mitmekordselt. 1956. aastal moodustas Rockefellerite enda aktsiapakk 3,5 miljardit dollarit, kontrollitavate kompaniide kapital aga oli 61 miljardit dollarit. Dupontide enda aktsiapakk oli samal aastal veidi üle 4,5 miljardi dollari, Dupontide poolt kontrollitavate

kompaniide kapital aga moodustas 16 miljardit dollarit. Morganite enda aktsiapaki väärtus moodustab vaevalt üle 5 protsendi nende poolt kontrollitavate kompaniide kapitalist, mis moodustab tohutu summa — 65,3 miljardit dollarit.

Allutatud aktsiaseltside süsteemi kaudu teostab finantsoligarhia kõige mitmekesisemaid ja väga tulutoovaid finantsmahhinatsioone. Määratu suuri kasumeid annavad uute aktsiakompaniide asutamine, aktsiate täiendav väljalaskmine, riigilaenude realiseerimine, maatükkidega spekuleerimine jne. Selle tulemusena maksustatakse kogu ühiskond tribuudiga, mis läheb monopolistide taskusse.

„Niisiis on XX sajand," kirjutas V. I. Lenin, „pöördepunktiks vanalt kapitalismilt uuele, kapitali võimult üldse — finantskapitali võimule."[8]

Kapitali väljavedu

Finantskapitali valitsemine kõige arenenumates kapitalistlikes maades *endas* põhjustab paratamatult seda, et käputäis imperialistlikke riike valitseb kogu kapitalistlikku maailma. Selle valitsemise tähtsaks vahendiks on kapitali väljavedu.

„Vanale kapitalismile," kirjutas V. I. Lenin, „kus täielikult valitses vaba konkurents, oli tüüpiline *kaupade* väljavedu. Uusimale kapitalismile, kus valitsevad monopolid, on saanud tüüpiliseks *kapitali* väljavedu."[9]

Kapitali väljavedu kujutab endast kapitali mahutamist välismaale teise maa töörahva poolt loodud lisaväärtuse omastamise eesmärgil. Kapitali väljaveo võimalus tekib sellega, et mitmed mahajäänud maad on juba tõmmatud ülemaailmse kapitalismi käibesse ja neis on tagatud elementaarsed tingimused kapitalistlike ettevõtete loomiseks kohaliku odava tööjõu kasutamisega. Kapitali väljaveo vajadus tekib sellest, et mõnedes maades on kapitalism „üliküps".

Väheste, kõige arenenumate imperialistlike maade monopoolne seisund, kus kapitali akumulatsiooni ulatus on väga suur, põhjustab seda, et neis maades tekib määratu suur „kapitali ülejääk". Kapitalil puudub kasuliku rakendamise sfäär omal maal. „Kapitali ülejääk" on muidugi suhteline, mitte aga absoluutne. Kui kapitalistlikud kasumid oleksid suunatud töörahva hulkade elutaseme tõstmisele või põllumajanduse arendamisele, siis ei oleks ka „kapitali ülejääki". Kuid siis poleks kapitalism ka enam kapitalism.

Kapitali väljavedu toimub kahes vormis: 1) tootliku kapitali vormis ja 2) laenukapitali vormis. Tootliku kapitali väljavedu kujutab endast mahutusi tööstusse, transporti, kaubandusse jne. Laenukapitali väljavedu toimub riigilaenude ja erakrediitide kujul.

Kapitali veetakse esmajoones välja mahajäänud maadesse, asumaadesse ja sõltuvatesse riikidesse, kus kasum on tavaliselt kõrge, sest kapitale on vähe, maa hind on võrdlemisi madal, palk

on väike ja toormaterjalid on odavad. Nii saadi 1955. aastal 77 protsenti kõigist „Standard Oil Company of New Jersey" (Rockefelleri naftakompanii) kasumitest selle kompanii otsestest mahutustest Kesk- ja Lähis-Ida ning Ladina-Ameerika ja teistesse maadesse. Nendesse maadesse paigutatud kapitali kasuminorm oli 6 korda suurem kui omal maal paigutatud kapitali kasuminorm.

Viimaste aastakümnete iseloomulikuks iseärasuseks on kujunenud see, et kapitali veetakse välja mitte ainult mahajäänud maadesse, vaid ka „vanadesse" kapitalistlikesse riikidesse. Nii näiteks saadi 1956. aastal 39 protsenti kõigist Ameerika suurima põllutöömasinate tööstuse kompanii „International Harvester" kasumitest tema operatsioonidest välismaal, peamiselt Lääne-Euroopas. Väga suured on Ameerika monopolide mahutused Inglismaal, Lääne-Saksamaal ja Prantsusmaal, nende maade võlgnevus Ameerika Ühendriikidest saadud laenude alal on suur.

Vahel võivad kapitali väljaveo puhul esiplaanile nihkuda poliitilised kaalutlused. Poliitilise teguri osa on eriti suurenenud pärast Teist maailmasõda. Kapitali väljavedu Ameerika Ühendriikidest kasutatakse ulatuslikult reaktsioonijõudude toetamiseks teistes maades ja sõjaliste liitlaste „ostmiseks".

Enne Esimest maailmasõda olid kapitali peamisteks väljavedajateks Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa. Kahe sõja vahelisel perioodil asusid Ameerika Ühendriigid kapitali väljavedavate maade hulgas esikohale. Käesoleval ajal on Ameerika Ühendriikide kapitalid välismaal suuremad kui kõigi teiste kapitalistliku maailma maade mahutused välismaal ja krediidid kokku. Kuid imperialistlike riikide vahel käib äge võitlus kapitali rakendamise sfääride pärast. Viimastel aastatel suureneb kapitali väljavedu eriti Inglismaalt ja Lääne-Saksamaalt.

Kapitali väljavedu muudab enamiku kapitalistliku maailma maadest võlgnikeks ja mõnedele imperialistlikele riikidele tribuudimaksjateks; kapitali väljavedu on vahend, mille abil käputäis monopoliste ekspluateerib nende maade miljonilisi rahvaid, kuhu kapitali sisse veetakse.

Maailma majanduslik jaotamine

Kapitali väljavedavad maad, kirjutas Lenin, on sõna piltlikus mõttes maailma omavahel ära jaganud. Finantskapital aga on esile kutsunud ka maailma otsese jaotamise kapitalistide liitude vahel.[10]

Kapitali väljavedu ja sellega seotud konkurentsivõitluse teravnemine maailmaturul tõukavad monopole mõjusfääride jagamisele kogu maailma ulatuses. See põhjustab loomulikult rahvusvaheliste monopolide tekkimist. *Rahvusvahelised monopolid* on kokkulepped mitmesuguste maade suurimate monopolide vahel turgude jaotamise, hindade ja tootmise ulatuse kohta.

Kapitalismi tingimustes jaotatakse maailmaturg nagu ka siseturg „kapitali järgi", „jõu järgi". Kuid monopolide jõudude vahekord muutub alatasa. Iga monopol võitleb pidevalt oma osa suurendamise pärast maailma rikkustes. Rahvusvahelised monopolid paistavad silma ebakindluse poolest. Nad ei kõrvalda ega saagi kõrvaldada ägedat konkurentsivõitlust. Inglise impeeriumi keemiatrusti omanik Alfred Mond ütles avameelselt juba 1927. aastal: „Kartell ehk koondis ... ei ole tegelikult midagi muud kui vaherahu tööstuslikus sõjas." Maailmaturul toimuv konkurentsivõitlus põhjustab lõppkokkuvõttes relvastatud võitlust imperialistlike riikide vahel, mis asuvad „oma" monopolide huvisid kaitsma.

Rahvusvaheliste monopolide tekkimine on üheks vormiks, mis võimaldab maakera eri piirkondade majanduslikku lähenemist, millele tõukab maadevaheline tööjaotus. Kuid sel vormil on moonutatud iseloom, ta on väga vastuoluline. Lähenemine toimub sel teel, et kõrgestiarenenud imperialistlikud riigid ekspluateerivad mahajäänud maid ja terveid mandreid. Selline lähenemine ei saa kaasa tuua kõigi maade rahulikku ühinemist ühtse ülemaailmse trusti võimu alla. Liiga teravad on vastuolud kasumi tagaajamisel, liiga suur on monopolide isu.

„Ei ole kahtlust," kirjutas V. I. Lenin, „et arenemine toimub selle üheainsa ülemaailmse trusti *suunas*, mis neelab ilma erandita kõik ettevõtted ja ilma erandita kõik riigid. Kuid arenemine selles suunas toimub niisugustel asjaoludel, sellises tempos, selliste vastuolude, konfliktide ja vapustuste olukorras — mis pole sugugi üksnes majanduslikud, vaid ka poliitilised, rahvuslikud jne., jne., — et tingimata *enne*, kui jõutakse ühe ülemaailmse trustini, rahvuslike finantskapitalide „ultraimperialistliku" ülemaailmse ühinemiseni, peab imperialism paratamatult lõhkema, kapitalism muutub oma vastandiks."[11]

Maailma territoriaalse jaotamise lõpuleviimine ja võitlus maailma ümberjaotamise eest

Kõrvuti sellega, et mitmesuguste maade kapitalistide liidud jaotavad maailma majanduslikult, ja tihedas seoses sellega jaotavad imperialistlikud riigid maailma ka territoriaalselt. XIX sajandi lõppu ja XX sajandi algust iseloomustab maailma territoriaalse jaotamise lõpuleviimine mitme suurriigi vahel.

Ajavahemikul 1876—1914, s. o. kapitalistlike monopolide tekkimise, arenemise ja kindlustumise perioodil, suurenesid kuue suurriigi (Inglismaa, Venemaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Ameerika Ühendriikide, Jaapani) koloniaalvaldused 25 miljoni ruutkilomeetri võrra, mis oli 1,5-kordselt suurem metropolide enda pindalast. Nendest kuuest riigist ei olnud 1876. aastal kolmel riigil, nimelt Saksamaal, Ameerika Ühendriikidel ja Jaapanil, mingisuguseid asumaid, neljandal riigil, Prantsusmaal, aga peaaegu ei olnud asumaid. 1914. aastaks omasid need neli riiki asumaid,

mille pindala oli 14 miljonit ruutkilomeetrit, s. o. ligikaudu poolteist korda suurem Euroopa territooriumist.

Kogu maakera pindalast — 133,9 miljonist ruutkilomeetrist — kuulus 1914. aastal kuuele suurriigile ja nende asumaadele 81,5 miljonit ruutkilomeetrit, selle hulgas oli asumaade pindala 65 miljonit ruutkilomeetrit, s. o. peaaegu pool kogu maakera territooriumist. Ülejäänud 52,4 miljonist ruutkilomeetrist kuulus poolasumaadele (Hiina, Pärsia ja Türgi) 14,5 miljonit ruutkilomeetrit, väikeriikide (Belgia, Hollandi jt.) asumaadele aga 9,9 miljonit ruutkilomeetrit. Niisiis kuulus 1914. aastaks, mil monopolide valitsemine peamistes kapitalistlikes maades oli täiesti kindlustunud, asumaadele ja poolasumaadele 89,4 miljonit ruutkilomeetrit ehk kaks kolmandikku kogu maakera pindalast.

Maailma territoriaalne jaotamine suurriikide vahel oli lõpule viidud. Uusi asumaid või mõjusfääre oli nüüd võimalik saada ainult sel juhul, kui neid teiselt koloniaalriigilt ära võtta. Asumaade tähtsus imperialistlikele riikidele suurenes järsult. „Ainuüksi asumaa valdamine," kirjutas V. I. Lenin, „tagab täielikult monopoli edu kõigi juhuste vastu võitluses konkurendiga . . ."[12] See seletub järgmiste asjaoludega.

Monopolistlik valitsemine on kõige kindlam siis, kui ühtedesse kätesse koonduvad kõik toormaterjalide allikad. Finantskapitalile on tähtsad mitte üksnes juba avastatud tooraineallikad, vaid ka võimalikud allikad. Maatükid, mis ei ole kõlblikud täna, võivad osutuda kõlblikeks homme. Sellest tuleneb finantskapitali paratamatu püüd tema poolt kontrollitava majandusliku territooriumi laiendamisele ja üldse territoriaalvallutustele. Asumaade vallutamisele tõukavad ka kapitali väljaveo huvid. Koloniaalturul on hõlpsam konkurenti kõrvaldada. Koloniaalvallutuste taotlus intensiivistub sellega, et koloniaalse ekspansiooni teel otsib finantskapital väljapääsu teravnevatest klassivastuoludest. Lõpuks pakuvad asumaad imperialistlikele riikidele huvi ka sõjalis-strateegiliste platsdarmidena.

Selle tulemusena saabub ajajärk, kus toimub võitlus juba jaotatud maailma ümberjaotamise eest. Omal maal valitsevad monopolid püüavad endale allutada kõik teised maad, muuta nad kõige metsikuma ekspluateerimise objektiks.

Imperialismile on tüüpilised mitte üksnes kaks maade põhigruppi — asumaade valdajad ja asumaad, — vaid ka sõltuvad riigid, kes on poliitiliselt ja vormiliselt iseseisvad, tegelikult aga mässitud finants- ja diplomaatilise sõltuvuse võrkudesse.

Ameerika Ühendriigid, kellel ei ole vormiliselt ega juriidiliselt ühtki vähegi suuremat asumaad, on praegu tegelikult kõige suurem koloniaalriik. Ameerika Ühendriikide monopolid, kes kapitali välja veavad, annavad orjastavaid laene ja sõlmivad ebavõrdõiguslikke lepinguid, on oma kontrollile allutanud paljude Ameerika mandri maade majanduse ja loodusrikkused. Venetsueela nafta, tšiili vask, boliivia inglistina, brasiilia raud ja

kohv on Ameerika Ühendriikide monopolide omandiks. Ameerika Ühendriigid kasutavad Ladina-Ameerika maid kui strateegiliste materjalide allikat ja sõjaväebaaside platsdarmi. Ameerika monopolide valduses on umbes kaks kolmandikku naftast Lähis- ja Kesk-Idas, kus asub ligikaudu kaks kolmandikku kogu kapitalistliku maailma läbiuuritud naftavarudest. Ameerika ja osaliselt Inglismaa monopolid ajavad selles maailma piirkonnas kokku tohutuid kasumeid, jättes araablastele vaid „kaameli kõrva", nagu öeldakse araabia kõnekäänus. Ameerika Ühendriigid on mässinud finants-, sõjalise ja poliitilise sõltuvuse võrkudesse enamiku kapitalistliku maailma maadest, ähvardades mitte üksnes mahajäänud maade, vaid ka arenenud kapitalistlike maade rahvuslikku sõltumatust.

Peamiste imperialistlike maade arenemise ebaühtlus, hüppelisus põhjustab seda, et ühe või teise riigi koloniaalvaldused ei vasta enam tema majanduslikule ja sõjalisele võimsusele. Selle tulemuseks on koloniaalvalduste ümberjaotamise eest peetava võitluse intensiivistumine. 1914. aastal oli Inglismaal koloniaalvaldusi 33,5 miljonit ruutkilomeetrit, need valdused olid 11,5 korda suuremad Saksamaa ja 112 korda suuremad Ameerika Ühendriikide koloniaalvaldustest. Ometi jõudsid selleks ajaks mitte üksnes Ameerika Ühendriigid, vaid ka Saksamaa Inglismaast majandusliku võimsuse poolest ette. Ameerika Ühendriikide osa maailma tööstustoodangus oli 1913. aastal umbes 36 protsenti, Saksamaa osa — 16 protsenti ja Inglismaa osa — 14 protsenti. Tootmise kasvutempolt jõudis XX sajandi algul Inglismaast tunduvalt ette ka Jaapan. Jaapani asumaade pindala aga ei moodustanud isegi sajandikku osa Inglismaa koloniaalvaldustest. Ühelt poolt see mittevastavus üksikute maade majandusliku võimsuse ja arenemistempo vahel ning teiselt poolt mittevastavus asumaade ja „mõjusfääride" jaotamise vahel oli Esimese maailmasõja üheks peamiseks põhjuseks.

Lenin märkis, et XX sajandi algul on kapitalism „ümber kasvanud käputäie „eesrindlike" maade poolt maailma rahvastiku määratu suure enamiku koloniaalse rõhumise ja rahandusliku lämmatamise ülemaailmseks süsteemiks".[13] Maailma jaotamise lõpuleviimisega kujunes imperialismi koloniaalsüsteem, mis on kapitalismi maailmasüsteemi osaks.

Koloniaalsüsteem moodustas imperialismi ühe tähtsama alustoe. Monopoolselt kõrgeid kasumeid, toorainet, odavat tööjõudu, suurtükiliha — kõike seda andsid asumaad.

Selle seaduspäraseks tulemuseks, et ülemaailmne imperialism rõhub ja lämmatab finantsiliselt asumaid ja sõltuvaid riike, on nende maade majanduslik mahajäämus. Monopolide ike ei võimalda asumaade ja mahajäänud maade igakülgset majanduslikku arenemist.

2. Imperialism kui parasiitlik ehk roiskuv kapitalism

Monopolid põhjustavad paratamatult kapitalismi roiskumist. Igasugune monopol, õpetas Lenin, tekitab tootmisvahendite eraomanduse tingimustes *tendentsi* seisakule ja roiskumisele ehk parasitismile.[14]

Tootlike jõudude arenemise pidurdamise tendents

Monopol pidurdab tootlike jõudude arenemist ja tehnilist progressi. „Kuivõrd määratakse, olgugi ajutiseks, monopolihinnad," kirjutas V. I. Lenin, „niivõrd kaovad teatud astmeni ergutavad põhjused tehniliseks, järelikult aga ka igaks muuks progressiks, edasiliikumiseks; edasi, niivõrd tekib *majanduslik* võimalus tehnilist progressi kunstlikult peatada."[15]

Kapitalistid rakendavad uut tehnikat lisakasumite saamiseks. Kui aga neid lisakasumeid on võimalik saada monopoolse seisundi tõttu turul, siis nõrgenevad loomulikult ka tehnika uuendamise stiimulid. Monopolismieelse kapitalismi tingimustes taotles kapitalist võitu konkurendi üle peamiselt tootmismeetodite parandamise, tootmiskulude vähendamise ja hindade alandamise teel. Oma positsioonide säilitamiseks turul oli kapitalist sunnitud vana tehnikat asendama uuega, täiustama tootmist. Vaba konkurentsi muutumine monopoliks muudab olukorda järsult. Tekivad uued, imperialismile omased meetodid monopoolselt kõrge kasumi saamiseks. Monopol säilitab ja tugevdab oma positsioone tavaliselt hindade alandamist kasutamata. Arveteõiendamine konkurentidega toimub otsese surve ja kõikvõimalike finantsmahhinatsioonide meetoditega (krediidist ja toorainest ilmajätmine, boikoti kuulutamine jne.).

Sageli piiravad monopolid kunstlikult ühtede või teiste kaupade tootmist hindade ja kasumite kõrge taseme säilitamiseks. See on loomulikult tähtsaks takistuseks tehnilise progressi teel. Tehnika progressi takistab ka püüe säilitada vanu seadmeid, milledesse olid paigutatud tohutud kapitalid. Tehniline progress toimub viivitamatult vaid sel juhul, kui uue tehnika rakendamisest saadav kokkuhoid on suurem nendest kahjumitest, mis tekivad vanade mahutuste väärtusetuks muutumisest, või kui tegemist on uute ettevõtete ja uute toomisharudega, milles vanad mahutused on suhteliselt väikesed.

Paljud kodanlikud majandusteadlased, kes tunnistavad seda, et monopolid tehnilist progressi pidurdavad, pooldasid tagasipöördumist vaba konkurentsi ajastule. V. I. Lenin paljastas mineviku tagasipöördumisele rajatud lootuste kogu alusetuse. „Isegi siis, kui monopolid on nüüd hakanud arenemist aeglustama," kirjutas V. I. Lenin, „pole see ometi argumendiks vaba konkurentsi kaitseks, mis on võimatu pärast seda, kui ta on loonud monopolid."[16]

Tootlike jõudude arenemise pidurdamine muutub seega mono-

polistliku kapitalismi tendentsiks. See tendents avaldub kõigepealt selles, et monopolid tehnilist progressi otseselt pidurdavad. See avaldub edasi selles, et suureneb vahe teaduse ja tehnika võimaluste ning nende võimaluste kasutamise astme vahel, samuti tehnika ebaühtlases arenemises maade ja tootmisharude järgi. Lõpuks avaldub see tendents ka selles, et inimesi — peamist tootlikku jõudu — kistakse imperialismi ajastul üha suuremal määral eemale ühiskondlikult kasulikust tööst, materiaalsete väärtuste loomisest. Kasvab tööpuudus, kusjuures tootmisvõimsused on alakoormatud. Suureneb nende tööliste ja teenistujate arv, kes ei loo materiaalseid väärtusi, kes töötavad ringlussfääris, riigiaparaadis, sõjaväes, isiklike teenuste sfääris.

Kuid tootlike jõudude arenemine imperialismi tingimustes sugugi ei katke. Monopol ei saa kunagi täielikult ja väga kauaks ajaks konkurentsi kõrvaldada. Tehniline progress võimaldab monopolidel saavutada tootmiskulude järsku vähendamist. Toodangu müügihinna mõninga alandamise teel õnnestub konkurente välja tõrjuda. Sulgedes konkurentidele juurdepääsu tehnilistele saavutustele ja uutele tootmismeetoditele, võib monopol saada monopoolselt kõrget kasumit ka alanevate hindade tingimustes.

Kapitalistlikel monopolidel on määratu suured eelised uue tehnika ja teaduse saavutuste kasutamises väiksema ulatusega ettevõtetega võrreldes, rääkimata juba keskmistest ja väikeettevõtetest. On teada näiteks, et teaduslikke uurimistöid teevad mitmesugustes majandusharudes põhiliselt suured kompaniid. Välja arvatud mõningad erandid, ei ole väikestel firmadel selliseid rahalisi ressursse, mis võimaldaksid neil uurimisorganisatsioone ülal pidada. Toimub tehniliste leiutuste ja täiustuste monopoliseerimine.

Niisiis ei kõrvalda tehnilise progressi pidurdamise tendents hoopiski seda, et üksikutel perioodidel tehnika kiiresti täiustub ja tootlikud jõud arenevad.

„Oleks ekslik arvata," kirjutas V. I. Lenin, „et see roiskumise tendents teeks võimatuks kapitalismi kiire kasvu; ei, üksikud tööstusharud, üksikud kodanluse kihid, üksikud maad ilmutavad imperialismi ajastul suurema või väiksema jõuga kord üht, kord teist neist tendentsidest."[17]

Rantjeekihi kasv

Parasitism imperialismi ajastul avaldub kujukalt rantjeekihi kasvus, s. o. nende isikute arvu kasvus, kelle valduses on väärtpaberid (aktsiad, obligatsioonid) ja kes elavad „kupongide lõikamisest". Aktsiakompaniide arenemine kõrvaldab enamiku kapitaliste tootmise juhtimisest.

Finantsoligarhia, kes on kapitalistlike maade majanduse juhtivad positsioonid enda kätte haaranud, ei võta tavaliselt ise osa nende sadade ja tuhandete tööstuskompaniide, pankade, raudteede ja teiste ettevõtete juhtimisest, keda ta kontrollib. Finants-

gruppide „tegevus" seisab üha enam selles, et laiendada oma võimu järjest uute kompaniide aktsiate kontrollpakkide omandamise ja mitmesuguste finantsmahhinatsioonide teel. Ettevõtete otsene juhtimine läheb järk-järgult üle palgaliste juhatajate kätte.

Laieneb ka nende inimeste kiht, kes ekspluataatorite parasiitlikke tujusid teenindavad. Kasvab monopolidele allutatud riigiaparaat, politsei ja sõjavägi.

Toimub üksikute imperialistlike maade muutumine rantjeeriikideks. See on kapitali väljaveo kasvu tulemus, kapitali väljavedu aga võimaldab krediiti andvatel maadel saada võlglasriikidelt määratu suuri tulusid. See tulu, mida Inglismaa välismaale paigutatud kapitalilt sai, ületas enne Esimest maailmasõda viiekordselt väliskaubandusest saadava tulu, Inglismaa aga oli tol ajal kõige kaubanduslikum maa maailmas. Praegu on kapitalistliku maailma kõige võimsamaks kaubanduslikuks maaks Ameerika Ühendriigid. Ometi ei etenda Ameerika Ühendriikide majanduslikus ekspansioonis otsustavat osa kaupade väljavedu, vaid kapitali väljavedu. Ameerika Ühendriigid on maailma suurimaks kreeditoriks.

Poliitiline reaktsioon

Kapitalism võitis feodalismi vabaduse, võrdsuse ja vendluse lipu all. Kodanlik demokraatia kui poliitilise võimu vorm rahuldas monopolismieelset kapitalismi. Olukord muutus üleminekuga imperialismile. Monopolide tekkimine tähendas üleminekut vaba konkurentsi suhetelt valitsemise ja sellega seotud vägivalla suhetele. Monopolid on muutunud majanduselu peremeesteks. Valitsedes aga majanduses, püüavad monopolid haarata ka poliitilist võimu, allutada endale kodanliku riigi aparaati. Olles haaranud enda kätte võimu, heidavad monopolid õige sageli kõrvale kodanliku demokraatia meetodid ja lähevad üle poliitilisele reaktsioonile. Poliitilises reaktsioonis avaldub kujukalt kapitalismi roiskumine. Ühtlasi on pööre poliitilisele reaktsioonile kapitalismi roiskumise tagajärg, selle tagajärg, et kapitalistlik tootmisviis ei arene enam tõusujoones, et imperialismi ajastul on kapitalistlikud suhted muutunud tootlike jõudude arenemise piduriks.

Poliitilisele reaktsioonile ülemineku iseloomulikuks näiteks on fašism — monopolistliku kodanluse ja mõisnike terroristlik diktatuur. Fašism tähendab töölis- ja talurahvaliikumise metsikut mahasurumist, proletaarsete ja teiste demokraatlike parteidega ning ühiskondlike organisatsioonidega halastamatut arveteõiendamist, maa militariseerimist ja sõjaliste avantüüride poliitika teostamist. Enne Teist maailmasõda sammusid fašismi teel Saksamaa, Itaalia, Jaapan, Hispaania, Portugaalia ja mitmed teised maad. Pärast sõda tekkis fašiseerimise tendents Ameerika Ühendriikides, Saksa Föderatiivses Vabariigis, Prantsusmaal ja teistes maades.

Imperialismi reaktsioonilisuse suurenemine avaldub majan-

dusliku ja poliitilise elu militariseerimises, kiriku (eriti katoliku) mõju suurenemises ja rassismis.

Poliitiline reaktsioon on kõigi imperialismi ajastu kapitalistlike vastuolude teravnemise tagajärg. Poliitiline reaktsioon omakorda teravdab neid vastuolusid veelgi. Monopolid püüavad võtta töötajatelt kõik demokraatlikud saavutused. See kutsub esile rahvahulkade ägeda vastupanu. Sellepärast on imperialismi ajastule iseloomulik rahvahulkade demokraatlike püüdluste kasv. Kapitalistlike maade poliitilisel areenil esinevad töötajad võitlejatena poliitilise demokraatia eest, monopolide reaktsioonilise ülevõimu ja poliitika vastu.

„Töölisaristokraatia"

Kapitalismi roiskumise iseloomulikuks avaldumisvormiks on see, et monopolistlik kodanlus teatava rühma töölisi süstemaatiliselt ära ostab. Imperialistid on huvitatud sellest, et eraldada tööliste hulgas privilegeeritud kiht ja kiskuda teda proletariaadi laiadest hulkadest eemale. Iseenesest ei ole see nähtus uus. Proletariaadi üksikute esindajate ja üksikute rühmade äraostmine kui meetod, mida kasutatakse võitluses töölisliikumise vastu, eksisteerib kapitalismi olemasolust alates. Kuid teatud tingimustes tekib majanduslik alus töölisklassi terve privilegeeritud kihi — „töölisaristokraatia" loomisele. Esmakordselt loodi „töölisaristokraatia" Inglismaal juba monopolismieelse kapitalismi ajajärgul. Erinevalt teistest maadest olid Inglismaale juba XIX sajandi keskpaiku omased kaks imperialismi joont: koloniaalmonopol ja teiste maade ekspluateerimine. See oli tingitud Inglismaa valitsevast seisundist maailmaturul ja andis inglise kodanlusele lisakasumit, millest osa kasutati töölisklassi ladviku äraostmiseks. Selle privilegeeritud ladviku esindajad moodustasidki erilise sotsiaalse kihi — „töölisaristokraatia", keda kodanlus tööliste põhihulkadele vastu seada püüdis, kasutades „töölisaristokraatiat" kui oma poliitilist tuge töölisklassis.

Monopolide valitsemine, kapitali väljavedu mahajäänud maadesse ja koloniaalpoliitika põhjustasid „töölisaristokraatia" loomise kõigis imperialistlikes riikides. Kasutati mitmesuguseid äraostmise vorme: töölisklassi üksikute rühmade palga tõstmist, kasulike riiklike ametikohtade andmist töölisliikumise müüdavatele liidritele, reformistlike organisatsioonide otsest subsideerimist jne.

„Töölisaristokraatia" on töölisliikumises esineva oportunismi sotsiaalne alus. Oportunism kujutab endast töölisliikumise kohandumist kodanluse huvidele, sellist kurssi, mis on suunatud koostööle kodanlusega ja töölisliikumise lõhestamisele. Oportunistid püüavad töölisi klassivõitlusest kõrvale juhtida sellega, et nad jutlustavad proletariaadi ja kodanluse klassihuvide ühtsust ning võimalust „parandada" kapitalismi reformide teel. Oportunistid on kodanluse agentuur töölisliikumises.

Kuid oportunism töölisliikumises ei saa lõpmatult pidurdada

proletariaadi klassiteadvuse ega klassivõitluse kasvu, „sest trustid, finantsoligarhia, elukallidus jm.," kirjutas V. I. Lenin, „*võimaldades* ära osta käputäisi ladvakihte, rusuvad, rõhuvad, hukutavad ja piinavad üha tugevamini proletariaadi ja poolproletariaadi *massi*".[18]

3. Imperialism kui surev kapitalism

Monopolistlik ja parasiitlik kapitalism on ühtlasi *surev* kapitalism.

V. I. Lenin kirjutas: „On arusaadav, mispärast imperialism on *surev*, sotsialismile *üleminev* kapitalism: *kapitalismist väljakasvav* monopol on *juba* kapitalismi suremine, tema sotsialismile ülemineku algus."[19]

Kõrvuti sotsialismi materiaalsete eelduste loomisega nägi V. I. Lenin imperialismi kui sureva kapitalismi iseloomulikku joont selles, et imperialism loob ka sotsialismi poliitilised eeldused, viies äärmuseni kõik kapitalismi vastuolud. Sellega rõhutas V. I. Lenin, et „oportunistide lootused nii kapitalismi „evolutsioonile" sotsialismiks kui ka kapitalismi „automaatsele krahhile" on alusetud. Imperialism hukkub omaenda kuritegude raskuse all. Imperialismi likvideerivad töörahva hulgad, kes on tõusnud võitlusele sotsialistliku revolutsiooni võidu eest. V. I. Lenin jõudis teaduslikult põhjendatud järeldusele, et imperialism on *sotsialistliku revolutsiooni eelõhtu.*

Sotsialismi materiaalsete eelduste loomine

Imperialismi ajajärgul kujunevad materiaalsed eeldused üleminekuks kõrgemale ühiskondlik-majanduslikule formatsioonile, s. o. sotsialismile. „Kui suurettevõte saab hiiglaettevõtteks," kirjutas V. I. Lenin, „ja plaanipäraselt, massiliste andmete täpse arvestamise alusel organiseerib algtooraine hankimist kümnete miljonite inimeste kogu vajaduse $^2/_3$ või $^3/_4$ ulatuses; kui süstemaatiliselt organiseeritakse selle tooraine kohalevedu kõige sobivamatesse tootmispaikadesse, mis mõnikord on üksteisest sadade ja tuhandete verstade kaugusel; kui ühest keskusest korraldatakse kõiki üksteisele järgnevaid materjali töötlemise astmeid kuni terve rea mitmelaadsete valmistoodete saamiseni; kui nende toodete jaotamine toimub ühe plaani järgi kümnete ja sadade miljonite tarbijate vahel (petrooleumi turustamine nii Ameerikas kui ka Saksamaal Ameerika „Petrooleumitrusti" poolt); — siis on selge, et meie ees on tõepoolest tootmise ühistamine, mitte sugugi aga lihtne „läbipõimumine"; — et eramajanduslikud ja eraomanduslikud suhted on kest, mis juba enam ei vasta sisule, kest, mis paratamatult peab roiskuma, kui selle kõrvaldamist kunstlikult venitada, kest, mis võib jääda roiskuvasse olukorda võrdlemisi kauaks ajaks ... mis aga paratamatult ometi kõrvaldatakse."[20]

Tootmise tohutu ühiskonnastamine imperialismi ajajärgul ongi sotsialismi materiaalsete eelduste loomine.

Kuid sotsialismi materiaalseid eeldusi ei tohi segi ajada sotsialismi endaga. Sotsialism tekib ainult selle tulemusena, et töölisklass võidab kätte poliitilise võimu, et likvideeritakse tootmisvahendite eraomandus ja asendatakse see ühiskondliku omandusega. Kapitalismi asendamine sotsialismiga ei ole võimalik evolutsioonilise arenemise korras. See asendamine toimub revolutsiooni kaudu, revolutsioonilise hüppe kaudu, mille jaoks ei ole küllalt üksnes materiaalsetest eeldustest, vaid on vaja veel rida objektiivseid ja subjektiivseid tingimusi.

Kapitalistlike vastuolude teravnemine

Imperialism on surev kapitalism ka selle tõttu, et ta kõik kapitalismi vastuolud äärmuseni teravdab.

Kõigepealt teravneb kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Tootmise kontsentreerumine ja monopolide kasv tähendavad tootmise ühiskondliku iseloomu arenemist. Kuid sealjuures jääb omastamine erakapitalistlikuks. Kapitalismi põhiline vastuolu teravneb monopolistliku kapitalismi arenemisega üha enam.

Sel alusel teravnevad kõik kapitalismi vastuolud, millest kõige tähtsamad on järgmised: vastuolud töö ja kapitali vahel; vastuolud sõltuvate riikide rõhutud rahvaste ja neid ekspluateerivate imperialistlike riikide vahel; vastuolud imperialistlike riikide endi vahel.

Vastuolude teravnemine lähendab sotsialistlikku revolutsiooni ja kapitalismi krahhi.

Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadus

Kapitalismi tingimustes ei saa ettevõtted, majandusharud ja maad areneda ühtlaselt. Tootmisvahendite eraomandus, tootmise anarhia ja konkurents muudavad paratamatuks kapitalistliku majanduse ebaühtlase arenemise: ühed kapitalistlikud ettevõtted, majandusharud ja maad jäävad maha, teised aga jõuavad ette. Vaba konkurentsi ajastul, kui monopole ei olnud, arenes kapitalism võrdlemisi sujuvalt. Selleks et ühed maad teistest ette jõuaksid, kulus palju aega. Siis olid veel olemas määratu suured vabad territooriumid, mida oli võimalik asumaadeks muuta. Majandusliku võimsuse kasvuga kaasnes nende maade vallutamine, mida kapitalistlikud riigid ei olnud veel hõivanud. See toimus tol ajajärgul ilma nendevaheliste suurte sõjaliste kokkupõrgeteta. Kapitalismile omase arenemise ebaühtluse seaduse toime ei põhjustanud maailmasõdu. See oli kapitalismi suhteliselt rahuliku arenemise aeg.

Läks mööda palju aastakümneid, enne kui Inglismaa saavutas tööstusliku üleoleku, tõrjus oma konkurendid — Hollandi ja seejärel Prantsusmaa — kõrvale ja kindlustas endale maailma esimese riigi seisundi. XIX sajandi keskpaiku oli Inglismaa „kogu maailma töökojaks", mis saatis tööstustooteid kõigisse maadesse, kes pidid selle eest teda tooraine ja toiduainetega varustama.

1850. aastal oli Ameerika Ühendriikide osa maailma tööstustoodangus 15 protsenti, Inglismaa osa aga — 39 protsenti. Mis puutub Saksamaasse, siis möödunud sajandi 70-ndate aastateni ei olnud tema kui tööstusriigi võimsust üldse võimalik Inglismaa võimsusega võrrelda.

Olukord muutus põhjalikult üleminekuga imperialismile. XIX sajandi viimasel veerandil oli Suurbritannia monopol õõnestatud. Seda põhjustas niisuguste kapitalistlike maade nagu Ameerika Ühendriikide, Saksamaa ja hiljem ka Jaapani kiirem arenemine. Inglismaa ja Prantsusmaa arenemine aeglustus 70-ndate aastate algusest: ajavahemikul 1870—1913 suurenes kogu maailma tööstus peaaegu neljakordseks, sealhulgas Ameerika Ühendriikide tööstus üheksakordseks, Saksamaa tööstus peaaegu kuuekordseks, Prantsusmaa tööstus kolmekordseks ja Inglismaa tööstus ainult 2,25-kordseks. Esimese maailmasõja eel jõudis Saksamaa tööstustoodangu mahult ette Inglismaast ja Prantsusmaast. Ameerika Ühendriikide osa maailma tööstustoodangus oli suurem kui Inglismaa ja Saksamaa osa kokku.

Ühtede maade selline kiire ettejõudmine teistest maadest sai võimalikuks XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul tehnika ennenägematu arenemise, tootmise ja kapitali kontsentreerumise kasvu ja monopolide arenemise tõttu. Need maad, kes on kapitalistliku arenemise teele teistest hiljem asunud, kasutavad tehnilise progressi valmis tulemusi ja arendavad kiiremini uusi tööstusharusid. Ühtlasi avaldub „vana" kapitalismi maades roiskumise ja tootlike jõudude arenemise pidurdamise tendents varem. Selle tulemuseks on ühtede maade hüppeline arenemine ja teiste maade arenemise pidurdumine. Asumaade ja mõjusfääride vana jaotus ei vasta enam uuele jõudude vahekorrale. Ette jõudnud maad asuvad relvastatud võitluse teele, mille eesmärgiks on juba jaotatud maailma ümberjaotamine ja asumaade vallutamine. Selle tulemuseks on imperialistlike maade vaheliste vastuolude tohutu kasv, imperialismirinde nõrgenemine, imperialismiahelas nõrkade lülide tekkimine.

Majandusliku arenemise ebaühtlus imperialismi ajastul on seotud ka poliitilise arenemise ebaühtlusega, s. o. sellega, et sotsialistliku revolutsiooni võidu poliitilised eeldused valmivad erineval ajal. V. I. Lenin ütles, et „proletaarne revolutsioon kasvab kõigis maades ebaühtlaselt, kuna poliitilise elu tingimused on igal maal isesugused, ja ühel maal on proletariaat liialt nõrgestatud, teises aga on ta tugevam. Kui ühel maal proletariaadi ladvikurühm nõrk on, siis teistes maades juhtub nii, et kodanlusel ajutiselt korda läheb töölisi lõhestada, nagu see oli Inglismaal ja Prantsusmaal, — seepärast arenebki proletaarne revolutsioon ebaühtlaselt . . ."[21]

Imperialismi ajastu kapitalistlike maade arenemise ebaühtluse seaduse toime iseloomus toimunud muutuste analüüs võimaldas V. I. Leninil tulla järeldusele, et revolutsiooni üheaegne võit

kõigis maades ei ole võimalik, ja ümberpöördult, et revolutsiooni võit on võimalik esialgu mitmel või isegi ühel maal eraldi. See oli sotsialistliku revolutsiooni uus teooria. Marx ja Engels, kes uurisid monopolismieelset kapitalismi, tulid järeldusele, et revolutsioon võib võita ainult üheaegselt kõigis või peamistes kapitalistlikes maades. Üleminekuga imperialismile olukord muutus. Imperialistlike vastuolude kasv ja see, et revolutsiooni valmimine toimub mitmesugustes maades erineval ajal, tegid võimalikuks imperialismiahela läbimurdmise esialgu selle kõige nõrgemas lülis.

Elu kinnitas tervenisti sotsialistliku revolutsiooni leninliku teooria õigsust.

4. Kapitalismi üldkriisi algus

Imperialismi staadiumil astub kapitalism paratamatult oma üldkriisi ajastusse. Mida siis tähendab mõiste „kapitalismi üldkriis"?

Nagu juba VIII peatükis märgitud, on kapitalismile omased perioodilised majanduskriisid, mis on tema kaasasündinud orgaaniliseks paheks. Üldkriis erineb perioodilistest majanduskriisidest selle poolest, et ta on kapitalismi kui sotsiaalse süsteemi kõikehõlmavaks kriisiks. See on sotsiaalse süsteemi niisugune alaline olukord, mida iseloomustab kapitalismi progresseeruv lagunemine, kõigi tema sisemiste jõudude — majanduslike, poliitiliste ja ideeliste jõudude nõrgenemine. Üldkriis ei ole juhuslikkus, ajaloo keerdkäik ega kodanlike liidrite vigade vili, vaid kapitalismi paratamatu ja seaduspärane olukord tema languse ja lagunemise ajastul. Kapitalismi üldkriisi tingimustes ei suuda see süsteem enam hoida oma valitsemise all rahvaid, kes üksteise järel rebivad end kapitali ikkest välja ja asuvad sotsialismi teele. Sellepärast ongi üldkriisi ajastu kapitalismi hävitamise ajastu, kapitalismi sotsialismiga asendamise ajastu, sotsialistlike revolutsioonide ja imperialismivastaste rahvuslike vabadusliikumiste arenemise ajastu.

Imperialismi ideoloogid on arvamisel, et kui läheks korda ära hoida sotsialistlike revolutsioonide võit ja maha suruda kommunistlik liikumine, siis säilitaks kapitalism stabiilsuse ja vankumatuse kui ainuvõimalik ühiskonnakord. Nad näevad kapitalismi raskuste allikat peamiselt vaid nende jõudude toimes, mis asuvad väljaspool kapitalistlikku süsteemi. Isegi need imperialismi ideoloogid, kes kapitalistliku süsteemi üldkriisi fakti tunnistavad, seletavad seda vaid sotsialistliku süsteemi olemasoluga ja kapitalismi kukutamist taotlevate kommunistide riugastega. Kommunistlikku liikumist, mis kujutab endast klassivõitluse arenemise seaduspärast tulemust, käsitlevad nad kui liikumist, mida inspireeritakse väljastpoolt ja mida organiseerivad niinimetatud „välismaised agendid". Ometi tekitab kapitalismi üldkriisi impe-

rialismi *sisemiste* vastuolude arenemine. Kapitalismi üldkriis teravneb ja süveneb kõigepealt kapitalistliku ühiskonna omaenda antagonismide mõjul. Välised tingimused — sotsialistliku süsteemi olemasolu ja kasv — aitavad kaasa nende antagonismide kiiremale tekkimisele, kuid ei ole nende algpõhjuseks.

Kapitalismi üldkriisi ei olnud enam võimalik ära hoida pärast seda, kui imperialistlikud maad olid valla päästnud maailmasõja, mis kutsus esile kapitalismile saatuslikuks saanud katastroofilised vapustused. Esimene maailmasõda andis võimsa tõuke kõigile sisemistele protsessidele, mis kapitalismi tema üldkriisile viivad. Esimene maailmasõda kiirendas monopolistliku kapitalismi ümberkasvamist monopolistlikuks riigikapitalismiks* ja sotsialistliku revolutsiooni valmimist. Esimese sotsialistliku revolutsiooni — Venemaal toimunud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võiduga hakkas see kriis arenema täie jõuga.

Kapitalism lakkas olemast ainus ja kõikehõlmav sotsiaalmajanduslik maailmasüsteem. Ühel kuuendikul maakeral algas üleminek sotsialismile. Kapitalismi ja sotsialismi vaheline võitlus muutus maailma ajaloo peamiseks sisuks.

Imperialismi eksisteerimise tingimused on märgatavalt muutunud. Kõigepealt põrkas imperialism uutele suurtele majanduslikele raskustele. Niisuguse suure maa nagu Venemaa väljalangemine kapitalistlikust süsteemist, reas asumaades toimuv rahvuslik vabadusvõitlus, monopolide ikke suurenemine ja sellega seotud imperialistlike maade töörahva materiaalse olukorra halvenemine kutsusid esile turgude probleemi edasise teravnemise.

Selle tõttu, et tootmisvõimsuste kasvuga võrreldes on turg suhteliselt kitsas, tekkis kahe maailmasõja vahelisel perioodil ettevõtete krooniline alakoormatus ja krooniline massiline tööpuudus. Järsult aeglustus tootlike jõudude kasvutempo. Kapitalismi roiskumine ja parasitism avaldusid kõige erinevamatel aladel üha kujukamalt.

Üldkriisi algusega muutus silmanähtavaks ka imperialismi tunduv poliitiline nõrgenemine. See avaldus eriti kujukalt kapitalistlike maade töölisklassi revolutsioonilise võitluse tormilises tõusus. Pärast Venemaal toimunud Oktoobrirevolutsiooni veeres töörahva revolutsiooniliste väljaastumiste laine üle paljude Euroopa riikide (Saksamaa, Austria, Ungari, Soome, Bulgaaria). Kuigi kodanlus need väljaastumised metsikult maha surus, siiski tõstsid nad töölisliikumise uuele astmele. Tohutu ulatuse võttis streigiliikumine.

Kapitalismi poliitiline nõrgenemine kutsus esile imperialistliku kodanluse reaktsioonilisuse edasise ja veelgi järsema kasvu. Olles astunud üldkriisi ajastusse, hakkas kapitalism üha sagedamini ja järjest laiemas ulatuses rakendama kõige äärmisemaid meetodeid töörahvaga terroristlikeks arveteõiendamisteks. Üksi-

* Vt. selle kohta X peatükis.

kutes maades väljendus see fašistliku režiimi sisseseadmises, milline režiim ületas julmuse ja verejanulisuse poolest kõik selle, mida ajalugu oli tundnud.

Üldkriisi algust tähistas imperialismi agressiivsuse suurenemine ja imperialistlike riikide vaheliste vastuolude edasine teravnemine, samuti käputäie monopolistlike kiskjate ja kogu muu maailma vaheliste vastuolude edasine teravnemine. Jõudmata veel sõjast välja tulla, mis imperialismi vahetult üldkriisile oli viinud, sööstis ta ülepeakaela uutesse avantüüridesse — võttis ette interventsiooni Nõukogude Venemaa vastu ja veriseid sõjakäike asumaade rahvaste vastu ning päästis valla kodusõdu oma rahvaste vastu. Imperialistlike maade arenemise ebaühtluse süvenemine õhutas veelgi ägedamale võitlusele tooraineallikate ja müügiturgude pärast. Militarismi kasvule aitasid kaasa ka imperialistliku kodanluse majanduslikud raskused, kes püüdis niisugustes maades nagu Saksamaa ja Jaapan leida väljapääsu kriisist majanduse militariseerimise teel. Uuteks sõdadeks ettevalmistumine muutus monopolistlike tuusade ja neile ustavate kodanlike poliitikute peamiseks tegevuseks.

Kapitalismi üldkriisi algusega seotud majanduslikud ja poliitilised muutused põhjustasid selle sotsiaalse süsteemi prestiiži edasist langemist laiade rahvahulkade silmis. Selle loomulikuks tulemuseks oli *kapitalismi ideoloogiline nõrgenemine*, mida soodustasid ka need muutused, mis toimusid kodanluse maailmavaates endas. Ajaloo areenil esineva sureva klassi olukorra peegeldusena levisid temas üha enam dekadentsi ja pessimismi ideed. Imperialismi ideoloogias tuli selgesti nähtavale pööre äärmisele reaktsioonile, inimvihkamisele ja keskaja vaimupimeduse taaselustumisele, mis eriti kujukalt on kehastunud fašismi „ideelises" arsenalis. See aga põhjustas omakorda rahvahulkades kodanlike ideede külgetõmbejõu üha suureneva nõrgenemise.

Kapitalismi üldkriis arenes seega kõigil aladel.

Monopolistliku kodanluse kõige agressiivsemad grupid püüdsid leida väljapääsu kriisist otsese jõu rakendamises, eeskätt uues maailmasõjas.

X PEATÜKK

IMPERIALISM KAASAEGSEL ETAPIL

Teine maailmasõda lõppes imperialistlikele maadele erinevalt: ühed maad osutusid võitjate hulgas, teised aga võidetute hulgas olevateks, ühed maad tulid sõjast välja tugevnenult, teised aga nõrgenenult. Kuid imperialistlikule süsteemile kui tervikule lõppes sõda suure lüüasaamisega. Sõda mitte üksnes ei suutnud kapitalismi üldkriisi olukorrast välja viia, vaid vastupidi, põhjustas selle kriisi tohutut teravnemist ja süvenemist, avas üldkriisi uue etapi.

1. Kapitalismi üldkriisi uus etapp

Millised on kapitalismi üldkriisi uue etapi kõige iseloomulikumad jooned?

Esiteks, sotsialismisüsteemi ja imperialismisüsteemi vahelise jõudude vahekorra oluline muutumine selle arvel, et mitmed Euroopa ja Aasia maad langesid kapitalistlikust süsteemist välja ja sotsialism muutus maailmasüsteemiks.

Teiseks, imperialismi koloniaalsüsteemi tegelik lagunemine ning ühelt poolt imperialistlike riikide ja teiselt poolt asumaade, poolasumaade ja endiste asumaade vaheliste vastuolude teravnemine.

Kolmandaks, uute vastuolude tekkimine imperialistlikus leeris, eelkõige Ameerika Ühendriikide ja teiste arenenud kapitalistlike maade vahel, mis on tingitud Ameerika imperialismi suurenevast ekspansioonist ja tema võitlusest maailmavalitsemise saavutamise eest.

Neljandaks, klassiantagonismide edasine süvenemine ja laienemine arenenud kapitalismimaades.

Esimese ja Teise maailmasõja vahelisel perioodil esindas sotsialistlikku ühiskondlikku süsteemi üksainus maa, kus elas ligikaudu 8 protsenti maakera elanikkonnast ja keda nagu ümberpiiratud kindlust vaenulikud kapitalistlikud riigid igast küljest piirasid.

Pärast Teist maailmasõda asusid rahvademokraatlike revolutsioonide võidu tulemusena sotsialismi teele mitmed Euroopa ja Aasia maad, sealhulgas niisugune määratu suur maa nagu Hiina.

Sotsialistlik leer hõlmab praegu 35 protsenti maakera elanikkonnast, s. o. ligikaudu 1 miljard inimest.

Koloniaalsüsteemi lagunemise tulemusena vabanesid imperialistide otsesest alluvusest maad, mille elanikkond on üle 1,2 miljardi inimese. Kümned asumaad ja sõltuvad riigid võitsid kätte rahvusliku sõltumatuse. Asumaades, protektoraatides ja hooldusalustel territooriumidel, kus imperialistlikud kiskjad veel jagamatult valitsevad, elab praegu veidi üle 150 miljoni inimese.

Imperialistliku ekspansiooni sfäär on pärast Teist maailmasõda märgatavalt ahenenud. Imperialistlik leer ise, kellele veel hiljuti allus viis kuuendikku maakerast, hõlmab nüüd maid, mille elanikkond moodustab umbes 500 miljonit inimest.

Niisiis on praegu veel selgemini kui kunagi varem näha, et kapitalismi üldkriis on kõigepealt imperialistliku süsteemi kriis; imperialistliku süsteemi ikkest vabanevad üha uued maad.

Sotsialistlikud maad moodustasid võimsa leeri, kellel on kõik selleks, et kaitsta ennast imperialistliku reaktsiooni agressiivsete sepitsuste vastu, samuti aidata kaasa teiste imperialistlikust ikkest vabanenud rahvaste kiirele majanduslikule, sotsiaalsele ja kultuurilisele arenemisele.

Imperialistid ei leppinud nende ajalooliste muutustega. Kohe pärast sõja lõppu alustasid nad palavikulist võidurelvastumist uue maailmasõja ettevalmistamiseks, päästsid valla „külma sõja" sotsialismimaade vastu. Kapitalismi üldkriisi uus etapp on imperialismi suurenenud agressiivsuse ja maailma ähvardava sõjaohu suurenemise etapp.

Süveneva üldkriisi tingimustes omandab uued, veelgi teravamad vormid kapitalismi arenemise ebaühtlus. Teise maailmasõja tulemusena on endine jõudude vahekord kapitalistlike maade vahel järsult muutunud. Võidetud maade (Saksamaa, Jaapani, Itaalia) positsioonid osutusid õõnestatuteks. Tublisti nõrgenenutena väljusid sõjast ka mõned kapitalistlikud riigid (Inglismaa, Prantsusmaa), kes sõjast võitjatena välja tulid. See-eest Ameerika Ühendriigid, kes oma positsioone tugevdasid, saavutasid kapitalistlikus maailmas juhtiva seisundi. Ameerika Ühendriikide monopolid võtsid kursi oma majandusliku ja poliitilise ekspansiooni tugevdamisele kõikjal, kus nad resoluutset vastupanu eest ei leia. Ameerika Ühendriigid püüavad endale allutada ka vanad kapitalistlikud maad, kaasa arvatud oma imperialistlikud liitlased.

Imperialistliku süsteemi suurenenud majanduslikud raskused, samuti arvukad poliitilised tegurid, millest allpool juttu on, põhjustasid klassiantagonismide uut teravnemist neis maades, kus valitsevad monopolid. Monopolistliku kodanluse valitsemise sotsiaalne baas on ahenenud. Töörahva klassivõitlus imperialistide vastu on muutunud otsustavamaks ja organiseeritumaks ning veelgi ulatuslikumaks.

Kõigi kaasaegse imperialismi loetletud vastuolude aluseks on kapitalismi põhilise vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku

iseloomu ja omastamise erakapitalistliku iseloomu vahel — süvenemine. Imperialistliku ekspluateerimise sfääri ahenemine, klassiantagonismide süvenemine ja imperialistlike riikide vaheliste vastuolude teravnemine — see kõik tekitas uusi raskusi tootlike jõudude arenemiseks tingimustes, kus säilivad eraomandus ja tootmise anarhia. Tootlike jõudude kasv nõuab üha tungivamalt kapitalistliku omanduse ahelatest vabanemist. Kapitalismi üldkriisi kaasaegset etappi iseloomustavate vastuolude uue järsu süvenemise ja teravnemise olukorras ei suuda monopolid oma valitsemist enam endiste vahenditega kindlustada. Sellest tuleneb järsk pööre kapitali valitsemise uutele, riiklikele monopolistlikele vormidele.

2. Monopolistlik riigikapitalism

Monopolistliku kapitalismi ümberkasvamine monopolistlikuks riigikapitalismiks

Monopolistliku kapitalismi ümberkasvamine monopolistlikuks riigikapitalismiks tähendab kapitalistlike monopolide jõu ja riigi jõu ühendamist, kusjuures riik on allutatud suurtele kapitalistlikele korporatsioonidele. Teisest maailmasõjast alates kindlustus monopolistlik riigikapitalism peamistes imperialistlikes maades ning ajas ühel või teisel määral juuri kõigis arenenud kapitalistlikes maades.

On endastmõistetav, et monopolistlik riigikapitalism ühelgi maal kõiki majanduslülisid hõlmata ega ümber korraldada ei saa. Tema kõrval, nagu üldse monopolistliku kapitalismi kõrval, eksisteerivad edasi ka mittemonopolistlikud, keskmised ja väikeettevõtted ning säilib suuremas või väiksemas ulatuses linna ja maa väikekodanlus, mõnel pool aga esinevad tema kõrval isegi kapitalismieelsete ekspluateerimisvormide igandid. Kuid monopolistliku riigikapitalismi kasv on see kaasaegses kapitalismis esinev uus ja tähtis nähtus, mille uurimisele tuleb erilist tähelepanu pöörata.

Monopolistliku riigikapitalismi arenemine on keeruline ja mitmekülgne protsess, mis hõlmab nii majandust kui ka poliitikat.

Monopolid, mis muutusid valitsevaks majanduslikuks jõuks juba XX sajandi algul, rikastusid oma esimestest sammudest alates riiklike tellimuste arvel ja taotlesid, et tolliseadusandlust, riiklikku krediiti, subsiidiumisüsteemi, maksusoodustusi jne. nende omakasupüüdlike huvidega kohandataks. Enne seda aga kui kapitalistlik süsteem oma üldkriisi perioodi oli astunud, teostasid monopolid kapitali laiendatud taastootmist põhiliselt ilma riigi vahendamiseta ja otsese osavõtuta. Kapitalistlikul süsteemil kui tervikul oli veel küllalt stabiilsust, et riiklike tugedeta toime tulla.

Olukord muutus kapitalismi astumisega kapitalismi üldkriisi ajastusse. Kapitalistliku süsteemi niisugused tugevad vapustused,

nagu maailmasõjad, majanduskriisid ja poliitilised kriisid, näitasid valitsevatele monopolidele, et vanade meetoditega nad võimutseda ei saa. Kapitalistlike korporatsioonide tootmis-, finants- ja kaubandusmasina funktsioneerimise tagamiseks oli vajalik nende võimsuse ja riigi tohutu jõu ühendamine.

Monopolistliku riigikapitalismi esimene laine tõusis 1914.—1918. aasta maailmasõja perioodil. V. I. Lenin kirjutas, et see toimus sõjast tingitud asjaolude survel. Kõige jõudsamalt arenes see tol ajal Saksamaal. V. I. Lenin aga ei pidanud sõjaaja riiklikke monopolistlikke abinõusid juhuslikeks, mööduvaiks nähtusteks. Ta nägi neis ajalooliselt seaduspärast, paratamatut protsessi, mida sõjategevus oli vaid kiirendanud. V. I. Lenin arendas juba tol ajal, 1917. aastal, imperialismi iseloomustust, rõhutades, et imperialism ei ole üksnes hiiglasuurte monopolide ajastu, vaid et see on „monopolistliku kapitalismi monopolistlikuks riigikapitalismiks ümberkasvamise ajastu".[1]

Monopolistliku riigikapitalismi arenemise tähtsaks teguriks oli 1929.—1933. aasta ülemaailmne majanduskriis, mis kapitalismi maailmamajandust tugevasti vapustas. Kriis arenes tingimustes, kus Nõukogude Liidus esimene viie aasta plaan edukalt ellu viidi. See plaan demonstreeris sotsialistliku plaanimajanduse suuri eeliseid. Suurte monopolide päästmiseks kriisist võeti tol ajal tarvitusele riiklikud abinõud, mida kujutati eduka katsena „reguleerida" kapitalistlikku majandust ja rakendada selles „plaanilist" põhimõtet. Sellest ajast alates on kriisivastaste riiklike monopolistlike abinõude süsteem muutunud imperialistliku riigimasina tegevuse koostisosaks. See funktsioon, mille eesmärgiks on kaitsta suurkapitaliste majanduskriiside eest, pandi seadusandlikus korras riigile.

Sel ettekäändel, et ta võitleb kriiside vastu ja „planeerib" majandust, leidis monopolistlik kapital uusi vahendeid rikastumiseks riigikassa arvel. „Ühiskondlike tööde" organiseerimise näol ehitab riik teid, et monopolide transpordikulusid vähendada ja püstitab elektrijaamu, et vähendada monopolide elektrienergia-kulusid. Toodangu „ülejääkide" likvideerimise sildi all ostab riik monopolidelt turustamist mitteleidvaid kaupu, koondades neid ladudesse või lihtsalt hävitades. Riik annab ka monopolidele krediite ja subsiidiume selliste kaupade turustamiseks välisturgudel kunstlikult alandatud hindadega, dumpinguhindadega. On täiesti selge, et niisugused abinõud monopolistliku kapitali parasitismi ainult suurendavad.

Fašistlikul Saksamaal ulatus finantsoligarhia võimu ja riigi võimu ühtesulamine äärmiste piirideni. Iga suurkapitalist sai oma ettevõttes riigivõimu esindaja õigused. Riigiorganid, kuhu kuulusid suurkapitali esindajad, juhtisid terveid majandusharusid. Riigiorganid määrasid kontsernidele tellimusi, kehtestasid hindu ja jaotasid tooraineid. Riik muutus kapitali edasise tsentraliseerimise vahendiks. Anti välja seadusi, mis nägid ette kõigi

väikeaktsiaseltside likvideerimist ja nende ühendamist suurte kontsernidega. Fašistlik riik surus metsikult maha proletariaadi vastupanu, mida nad monopolidele avaldasid, ning ajas laiali ametiühingud ja töölisklassi poliitilised parteid. Monopolistlik riigikapitalism näitas siin oma kiskjalikku palet kogu näotuses.

Teine maailmasõda kiirendas imperialistlikes maades veelgi monopolistliku kapitalismi ümberkasvamist monopolistlikuks riigikapitalismiks. Seda kõikvõimsate monopolide ja riigi tihedat põimingut, mis sõjamajanduse tingimustes tekkis, ei likvideeritud sõja lõppedes. See kujunes uue monopolistliku riigistruktuuri toestikuks. Majanduse sõjalise mobiliseerimise aparaat kujunes riigimasina koostisosaks ka rahu ajal. Maailmasõdade tulemusena haarasid imperialistlike riikide majanduse juhtivad positsioonid enda kätte sõjalised kontsernid, kes on riiklikest monopolistlikest abinõudest eriti huvitatud.

Riigivõimu täielikumaks kasutamiseks hakkasid finantskapitali suured ninamehed ministriteks, põhiliste ametkondade juhtijateks, saadikuteks, väljapaistvateks ametnikeks. Toimub niisugune riigiaparaadi ja monopolide põimumine, et sageli on raske kindlaks määrata, kus nendevaheline piir kulgeb.

V. I. Lenin märkis, et monopolid ei kõrvalda konkurentsi, vaid ainult muudavad konkurentsivõitluse vormi. Tekivad konkurentsi uued vormid. Teravnenud konkurentsivõitluse peamiseks meetodiks kujuneb majanduslik, poliitiline ja sageli ka füüsiline vägivald, konkurendi lämmatamine ja mahasurumine kõikvõimalike vahenditega. Monopolistlik riigikapitalism ahendab vabale konkurentsile vajalikku sfääri veelgi. Monopolistlik riigikapitalism muutub konkurentsivõitluse uue vormi areeniks, selle konkurentsivõitluse areeniks, kus toimub suurte monopolide vaheline võitlus eesõiguse eest riisuda riigikassat, ja riigiaparaadi eri lülide kontrollimise eest. Mitte juhuslikult ei märkinud V. I. Lenin, et monopolistlik riigikapitalism on seaduspärastatud riigivargus.

Kaasaegse monopolistliku riigikapitalismi mehhanismist

Monopolistliku riigikapitalismi olemus, nagu oli öeldud, seisab kapitalistlike monopolide võimu ja riigi tohutu jõu otseses ühendamises. Sealjuures ei ole riigil iseseisev, vaid allutatud seisund.

Monopolide huvides talitades teeb riik katset kapitalistlikku majandust mõningal määral reguleerida. Ta paisutab suureks riigieelarve, et luua korporatsioonidele vajalik omapärane privilegeeritud ja garanteeritud turg ning kasutada seda amortisaatorina, mis majanduskriisidest ja imperialistliku ekspluateerimise sfääri ahenemisest tingitud vapustusi nõrgendab.

Monopolid kasutavad riiki ennenägematus ulatuses ka kapitali akumulatsiooni vahendina. Selleks et koondada elanikkonna rahalised ressursid monopoliste finantseerivatesse suurtesse erapankadesse ja kindlustuskompaniidesse, esineb riik tegelikult hoiuste tagajana. Riik päästab trustid ja kontsernid pankrotti-

jäämisest, kaitseb ja säilitab nende kasumite kõrget taset sel teel, et ta töörahva hulki maksustamise teel halastamatult röövib. Tohutult tugevneb militarism, mis tugevdab monopolide imperialistlikku välispoliitikat. Koletislikult laienevad riigi sõjalis-politseilikud funktsioonid. Riiki aga kasutavad monopolid töörahva mahasurumiseks.

Kaasaegse monopolistliku riigikapitalismi eriti iseloomulikuks jooneks on märgatava riigituru tekkimine valitsustellimuste ja ülejääkide kokkuostmiseks määratud assigneeringute jne. näol. See turg on suurte korporatsioonide peaaegu jagamatus valduses. See põhjustab seda, et riiklike rahaliste ressursside osa majanduses tohutult suureneb. Otseste ja kaudsete maksude teel koondab riik enda kätte natsionaalse tulu üha kasvava osa ja jaotab selle monopolide kasuks. Meie sajandi algul võeti Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal maksude näol ära ainult mõni protsent natsionaalsest tulust, 1956.—1958. aastal aga võeti ära juba ligikaudu veerand natsionaalsest tulust.

Elanikkonnalt võetavaid määratu suuri makse kasutatakse eeskätt selleks, et riik ostab suures ulatuses kokku relvastust, mida kontsernid riigi tellimuste kohaselt toodavad. Need tellimused on tavaliselt pikaajalised (4—5 aastat). Sellega on vastavad monopolid teataval määral kindlustatud stiihilise turunõudmise ebastabiilsuse ja tootmise vähenemise ohu vastu.

Relvastuse pidev ja tohutu riiklik kokkuost iseloomustab kõige paremini monopolistliku riigikapitalismi parasiitlikku olemust. Tapmis- ja hävitusvahendite valmistamine kisub ühiskonnale kasulike hüvede tootmisest eemale üha suurema osa töölistest, inseneridest ja teadlastest, samuti põhjustab see materiaalsete ressursside — tooraine, kütuse, seadmete jne. asjatut raiskamist. Riigi tellimuste kohaselt toimuva monopolide tegevuse ulatusest räägib näiteks see fakt, et Ameerika Ühendriikides moodustas riiklik kokkuost 1958. aastal 21,4 protsenti natsionaalsest produktist 1929. aasta 8,2 protsendi asemel.

Riik loob suhteliselt garanteeritud nõudmise, mida peamiselt suured korporatsioonid kasutavad. Peale selle annab riik neile ka määratu suuri subsiidiume. Neid saavad esmajoones kontsernid, mis toodavad sõjaliselt tähtsaid kaupu, strateegilist toorainet, kütust, mõningaid keemiasaadusi ja elektrienergiat. Monopolide rikastumise vahendiks on ka riiklikud krediidid, mida seadmete ajakohastamiseks antakse. Pangad saavad kolossaalset kasu, olles vahendajateks riigilaenude realiseerimisel.

Üleminekul monopolistlikule riigikapitalismile toimub ka mõningane riikliku omanduse kasv. Seda põhjustab muuhulgas tänapäeva tehnilise progressi (automatiseerimine, elektroonika, aatomienergia) kiire tempo. Äärmiselt suuri esialgseid kapitalimahutusi nõudvate uute tööstusharude loomise püüavad monopolid veeratada riigi kaela. Enda peale võtavad nad ettevõtete ehitamisel tööettevõtja ja seadmete hankijate osa, mis igasuguse

riisiko puudumisel tagab neile garanteeritud kõrge kasumi. Riiklik omandus kasvab ka sõjatööstuses ja sellega seotud tööstusharudes uute ettevõtete ehitamise arvel. Ka siin püüavad erakompaniid uute tehaste ehitamist veeretada riigi kaela, kes seejärel neid tehaseid monopolidele rendile annab.

Peale selle lähevad riigi omandusse mõningad tähtsad, kuid väherentaabliks muutunud tööstusharud. Inglismaal olid sellisteks harudeks söetööstus, elektrijaamad, raudteed. Nende riigistamine kujutas endast vastavatele kompaniidele väga kasulikku tehingut. Riigi „helduse" tõttu said kapitalistid-omanikud nende eest niisugust hinda, millist ükski eraisik neile maksnud ei oleks. Tegelikult anti neile võimalus võtta oma kapitalid ära väherentaablitest ettevõtetest ja paigutada need tulutoovamatesse ettevõtetesse. Riigi kätte üleläinud ettevõtteid kasutatakse ulatuslikult nende erakapitalistlike korporatsioonide huvides, kes saavad kasu raudteevedude ja elektrienergia madalatest tariifidest, söe, malmi, terase jne. madalatest hindadest. Tavaliselt on riiklikes ettevõtetes juhtivatel ametikohtadel finantskapitali magnaadid ja nende esindajad.

Kuid vaatamata kogu sellele kasule, mida monopolidele mitmesugused eksisteeriva riikliku omanduse liigid toovad, sallivad monopolid riiklikku omandust ainult erilistel asjaoludel ja piiratud ulatuses. Tõsi küll, reas Lääne-Euroopa maades kujunes pärast Teist maailmasõda mitmeks aastaks välja niisugune poliitiline olukord, kus suurkapitali valitsevad grupid olid sunnitud leppima hoopis laialdasema natsionaliseerimisega kui nad tahtnud oleksid. Niipea aga, kui situatsioon oli muutunud, hakkasid nad riiklikke ettevõtteid enda kätte haarama. Inglismaal on must metallurgia juba erakompaniide valdusse tagasi antud. Natsionaliseeritud ettevõtete osaline üleandmine monopolidele toimus ka Prantsusmaal, Itaalias ja Austrias. Ameerika Ühendriikides müüdi pärast sõda monopolidele paljud riiklikud tehased poolmuidu.

Praktikas esineb ka mitmesuguseid tootmisvahendite segaomanduse (riigi- ja eraomanduse) vorme. Nii näiteks kuuluvad Itaalias ja Lääne-Saksamaal riigile mitmesuguste majandusharude arvukate kompaniide suured aktsiapakid.

Monopolistliku riigikapitalismi iseloomulikuks jooneks on see, et riik segab end aktiivselt vahele tööliste ja ettevõtjate vahelistesse konfliktidesse ja püüab jõuga tööliste rahulolematust maha suruda. Riik sunnib üha sagedamini peale oma sundarbitraaži streikide ajal, avaldades monopolide huvides streikijatele survet. Riiklikud seadused ja korraldused raskendavad tublisti streigivõitlust ja ametiühingute tegevust (näiteks Taft-Hartley seadus Ameerika Ühendriikides). Üldriiklik poliitika, mille eesmärgiks on palga „kinnikülmutamine", s. o. palga säilitamine muutumatul tasemel elukalliduse kasvu tingimustes, võimaldab monopolidel töörahva ekspluateerimise astet tõsta.

Sõjajärgsele perioodile on muutunud tüüpiliseks riiklikud

monopolistlikud abinõud rahvusvahelisel areenil. Monopolid sunnivad riiki finantseerima kapitali väljavedu ja garanteerima väliskaubanduslikke erakrediite. Imperialistlik riik võtab enda peale kapitali eksportimise neisse majandusharudesse või maadesse, kus erakorporatsioonid riskida ei söanda. Monopolide huvides sõlmitakse riikidevahelisi lepinguid tooraineallikate jaotamise ja nende ekspluateerimise kohta. Nii loodi hiiglasuur riikidevaheline monopolistlik organisatsioon „Euroopa Söe ja Terase Ühendus", mis hõlmab Lääne-Saksamaa, Prantsusmaa, Itaalia, Belgia, Hollandi ja Luksemburgi söe- ja metallurgiatööstuse. Riiklikuks monopolistlikuks abinõuks on ka nimetatud maade kokkulepe „üldise turu" — tolliliidu kohta, mis tagab suurtele monopolidele privilegeeritud seisundi.

Rahvusvahelist iseloomu omavate riiklike monopolistlike abinõude eesmärgiks on peale otseste kapitalistliku kasu saamise eesmärkide ka ülemaailmse reaktsiooni jõudude ühteliitmine laguneva koloniaalsüsteemi säilitamiseks, demokraatia ja sotsialismi vastu võitlemiseks, „külma sõja" pidamiseks ja sotsialismimaade vastu agressiooni ettevalmistamiseks. Ameerika korporatsioonid — enamiku riikidevaheliste monopolide initsiaatorid — kasutavad neid kui vahendit võitluses maailmavalitsemise saavutamise eest.

Majanduse militariseerimine

Riiklike monopolistlike tendentside tugevnemisega on lahutamatult seotud imperialistlike riikide majanduse militariseerimine.

Arenenud kujul on majanduse militariseerimine tüüpiline ainult kapitalismi üldkriisi ajastule, millal toimuvad maailmasõjad. Majanduse militariseerimine saab võimalikuks sellepärast, et monopolid kasutavad riigiaparaati natsionaalse tulu ümberjaotamiseks (otsesed ja kaudsed maksud, riigilaenud, strateegilise tooraine ja materjalide jaotamise üle teostatav kontroll jne.) grandioosse sõjamajanduse loomise eesmärgil. Niisuguse tõeliselt „totaalse" militariseerimise põhjus, mille musternäiteks võivad olla Saksamaa 1933.—1939. aastal ja Ameerika Ühendriigid pärast Teist maailmasõda, peitub kaasaegse monopolistliku kapitalismi põhiliste vastuolude süvenemises. Suured korporatsioonid püüavad sihikindlalt turustamisprobleemi lahendada riikliku sõjalise nõudmise arvel. Nad on äärmiselt huvitatud võidurelvastumisest, mis neile miljarditesse ulatuvaid lisakasumeid kindlustab.

Imperialistlike riikide tohutud kulutused sõjalisteks vajadusteks nõrgendavad teatud ajaks turustamisprobleemi teravust.

Kuid seletada majanduse militariseerimist ainuüksi majanduslike põhjustega ei tohi. Majanduse militariseerimine on lahutamatult seotud imperialistlike riikide sise- ja välispoliitika üldkursiga. On teada, et 1929.—1933. aasta ülemaailmse majanduskriisi tulemusena olid paljud monopolid nii Ameerika Ühendriikides kui ka Saksamaal ühesuguselt huvitatud sõjalistest tellimustest. Ometi asus tol ajal majanduse forsseeritud militariseeri-

misele hitlerlik Saksamaa, kes allutas oma sise- ja välispoliitika maailmavalitsemise saavutamiseks peetava sõja ettevalmistamisele. Pärast Teist maailmasõda on majanduse militariseerimise peamiseks innustajaks Ameerika Ühendriigid.

Kas on vaja rääkida sellest, et ühiskondlik kord, mis kasutab majanduse „stimuleerimise" vahendina massilise hävitamise vahendite tootmist, kuulutab moraali seisukohalt iseendale surmaotsuse!

Kuid asi ei ole üksnes moraalis. See poliitika on kuritegelik, lõppkokkuvõttes aga ka asjatu, sest ta ei lahenda kaasaegse kapitalismi põhilisi vastuolusid.

Riigi sõjaliste tellimuste suurendamine kujutab mõnikord endast tootmise, sealhulgas ka tsiviiltootmise üldtaseme tõusu hooba; see suurendamine võib ajutiselt kaasa aidata ka tööliste, eriti sõjatööstuses töötavate tööliste palga mõningale kasvule. See toimub tavaliselt siis, kui sõjaline tootmine laieneb tegevuseta seisvate tootmisvõimsuste ja kapitalide kasutamise arvel. Töötud, kes on saanud tööd sõjatööstuses, suurendavad nõudmist kaupade järele. Selle nõudmise rahuldamiseks osutub vajalikuks suurendada tootmist teistes majandusharudes. Suureneb ka kapitalistide nõudmine, eriti siis, kui nad kasvavatele sõjalistele tellimustele lootes laiendavad vanu ja ehitavad uusi ettevõtteid, millede jaoks on vaja ehitusmaterjale, masinaid ja seadmeid.

Just niisugusel alusel kasutati Ameerika Ühendriikides alakoormatud tootmisvõimsusi Teise maailmasõja aastail. Ajavahemikul 1940—1943 kasvas siin tööstustoodangu maht 90 protsenti, töötlevas tööstuses rakendatud tööliste arv suurenes 70 protsenti. Sõja alustamine Koreas 1950. aastal stimuleeris samuti Ameerika Ühendriikide tööstusliku tootmise kasvu. Kuid olukord Ameerika Ühendriikides näitab ka majanduse militariseerimise vastuolusid ja piire. Isegi Teise maailmasõja aastail oli Ameerika Ühendriikides sõjalise ja tsiviiltootmise üheaegse kasvu periood väga lühiajaline. Seejärel algas tsiviilotstarbeks valmistatava toodangu väljalaske vähendamine. Juba ammu enne sõja lõppu kujunes olukord, kus tsiviiltootmine oli ammendanud oma kasvu võimalused ja pidi vähenema. 1944. aastast alates toimus juba tööstusliku tootmise üldine vähenemine, sest sõjaliste materjalide väljalaske kasv ei katnud enam tsiviilvajadusteks toimuva tootmise vähenemist. Sama lugu kordus ka Korea sõja ajal.

Militariseerimise lühiajaline stimuleeriv mõju tootmise üldisele kasvule seletub ka selle finantseerimise meetoditega. Algul suurendab riik riigieelarvet mitte üksnes maksude arvel, vaid ka riigilaenuobligatsioonide väljalaskmise teel. Neid obligatsioone omandab meeleldi kodanlus, kellel on vabad rahalised vahendid. Kuid hiljem tagatakse riigieelarve täitmine üha suuremal määral töölistelt ja teenistujatelt võetavate maksude suurendamisega. Riigi nõudmise kasvuga kaasneb niisugustes tingimus-

tes paratamatult elanikkonna ostujõulise nõudmise vähenemine, see aga põhjustab tsiviiltööstusele vajaliku turu ahenemist.

Kuivõrd tähtsusetud on need stiimulid, mida tekitab võidurelvastumine Ameerika Ühendriikide sõjajärgse militariseeritud majanduse tingimustes, nähtub sellest, et aastail 1943—1957 kasvas Ameerika tööstuslik tootmine ainult 13 protsenti. Kuid seegi väike juurdekasv ei seletu sugugi üksnes militariseerimise mõjuga. Mitte väiksemat osa etendas see, et oli vaja suures ulatuses uuendada ja laiendada tööstuse ja teiste majandusharude põhikapitali.

Kui Ameerika Ühendriikides tootmise kogumaht sõja ja militariseerimise tulemusena suurenes, siis neis maades, mille territoorium oli tõmmatud sõjategevuse orbiiti, olid sõja ja majanduse sõjajärgse militariseerimise majanduslikud tagajärjed hoopis teistsugused. Määratu suured sõjalised kulutused ei kiirendanud, vaid pidurdasid Prantsusmaa ja Inglismaa majanduse sõjajärgset tõusu. Kuigi neis maades on sõjalised kulutused (protsentides natsionaalsest tulust) väiksemad kui Ameerika Ühendriikides, siiski lasuvad need kulutused nende maade nõrgenenud majandusel hoopis raskema koormana. Sõjalised kulutused neelavad need ressursid, mida oleks võimalik olnud kasutada tööstuse ajakohastamiseks ja laiendamiseks. Seega nõrgendas militariseerimine Inglismaa ja Prantsusmaa konkurentsivõimet maailmaturul.

Marx kirjutas sõja kohta, et „otseselt majanduslikus suhtes on see täpselt niisamuti, nagu viskaks rahvas osa oma kapitalist vette"[2]. Kuid tol ajal, mil Marx sellest kirjutas, ei visatud isegi sõja-aastail sõjaliste kulutuste põhjatusse merre niisugust hulka materiaalseid väärtusi, nagu neid praegu enamikus kapitalistlikes maades rahuajal raisatakse. Pärast Teist maailmasõda neelab ju kõige militariseerituma majandusega imperialistlike riikide sõjaline eelarve igal aastal keskmiselt 10—15 protsenti natsionaalsest tulust.

Majanduse militariseerimisega kaasneb tsiviiltootmise vähenemine, militariseerimine õõnestab laiendatud taastootmise alust ja põhjustab lõppkokkuvõttes paratamatult tootmise kogumahu vähenemist. Samal ajal sunnivad sõjatehnika kiire progress ja sellega seotud kaasaegse relvastuse kiire „moraalne kulumine" kogu aeg hulgaliselt taastootma relvastust, mis mõne aasta pärast kõlbmatuks koluks ja vanarauaks muutub.

Kui rikas imperialistlik maa ka ei oleks, tekitab militariseerimine ikkagi rahvamajanduse järkjärgulise kurnamise perspektiivi. Ta aeglustab paratamatult tsiviilharude ja kogu majanduse kasvutempot. Et selles veenduda, tarvitseb vaid kõrvutada tootmise kasvutempot pärast Teist maailmasõda Inglismaal ja Prantsusmaal, kellede majandus ägas militariseerimise ülisuure raskuse all, ja Lääne-Saksamaal, kus kulutused relvastumisele olid rea aastate jooksul võrratult väiksemad. Lääne-Saksamaal kasvas

tööstuslik tootmine märksa kiiremini. Ta kasutas kõige efektiivsemalt seda, et enamikus kapitalistlikes maades oli vähe põhikapitali. 1950. aastast alates eksportis Lääne-Saksamaa suures ulatuses masinaid, tööpinke ja seadmeid, mida relvastust tootvad inglise ja prantsuse tehased valmistada ei saanud.

Majanduse militariseerimine kutsub esile maksukoorma enneнägematu suurenemise. Riik ostab relvad ja tasub ohvitseride ning sõdurite ülalpidamise peamiselt oma rahvalt röövitavate maksude arvel.

Peale maksude kogub riik mõninga osa neist vahenditest, mida valitsus sõjaväele kulutab, riigilaenude abil. Laenuobligatsioone omandavad peamiselt kapitalistid. Riigikassast igal aastal väljamakstavad laenuprotsendid on kapitalistidele tähtsaks tululiigiks. Selleks aga, et kapitalistidele protsente maksta ja laene kustutada, peab valitsus täiendavaid makse võtma. Niisiis tuleb see raha, mida kodanlus riigilaenuobligatsioone omandades valitsusele annab, kodanlusele täielikult tagasi töörahva taskust, pealegi suurema protsendiga.

Militariseeritud majanduse paratamatuks kaasnähtuseks ja tema tähtsaks vahendiks on raha ostujõu langemine ehk inflatsioon. Riik ei saa täielikult katta sõjaväele ja relvastusele tehtavaid kulutusi ainuüksi maksude ja laenude arvel. Riigieelarve defitsiit kaetakse osalt paberraha väljalaskmisega üle selle hulga, mida ringlus nõuab. Peale selle kasutatakse riigilaenuobligatsioone maksevahendina, nende laenude tagatisena, mida pangad kapitalistidele annavad, see aga põhjustab ringluses oleva raha hulga suurenemist. See tingibki inflatsiooni, mis on sõdade ja majanduse militariseerimise tavaline tagajärg. 1957. aastal oli Ameerika dollari ostujõud sõjaeelsest kaks korda väiksem, Inglise naelsterlingi ostujõud — kolm korda, Prantsuse frangi ja Itaalia liiri ostujõud mitukümmend korda väiksem. Inflatsiooni tingimustes jõuab hindade kasv palga kasvust ette, see aga tähendab, et kapitalistide kasumid suurenevad selle arvel, et tööliste osa natsionaalses tulus väheneb. Inflatsioon on vahend natsionaalse tulu ümberjaotamiseks monopolide kasuks ja töörahva röövimiseks.

Niisiis lasuvad sõjalised kulutused, ükskõik missuguses vormis nende finantseerimine ka ei toimuks, lõppkokkuvõttes kogu oma raskusega rahva laiadel hulkadel. See-eest teenivad sõjalised kulutused suurkapitalistide rikastamise eesmärki.

Majanduse militariseerimine põhjustab seda, et kapitalistliku riigi kulutused sotsiaalseteks ja kultuurilisteks vajadusteks (koolid, kõrgemad õppeasutused, haiglad jne.) vähenevad miinimumini. Majanduse militariseerimine tekitab kultuuri degradeerimist, šovinismi märatsemist, militaristliku kliki ja bürokraatia mõju suurenemist, kes tallab jalge alla kõik kodanliku demokraatia saavutused, mis on töörahva hulkade sihikindla võitluse tulemusena

kätte võidetud. Militariseeritud majanduse ohtlikuks tagajärjeks on sõjaoht.

Militariseeritud majandus on kaasaegse kapitalismi parasiitliku mandumise eredaks tunnistuseks.

Kapitalistlikust natsionaliseerimisest ja riigikapitalismist

Monopolistlik riigikapitalism kujutab endast eriti rahvavastast ja reaktsioonilist süsteemi, nagu seda on üldse *monopolistlik* kapitalism. Kuid teda ei tohi aga segi ajada *mittemonopolistliku* riigikapitalismiga. Viimasel võib olla kas reaktsiooniline või siis progressiivne iseloom, olenevalt sellest, missugused ühiskondlikud jõud tema taga seisavad. Nii näiteks etendab riigikapitalism, eriti aga riiklik omandus, mõnedes kolonialismiikkest vabanenud nõrgaltarenenud maades praegu progressiivset osa.*

Riiklik omandus imperialistlikes maades on praegu põhiliselt lülitatud monopolistliku riigikapitalismi reaktsioonilisse süsteemi. Kas see tähendab, et töölisklass ja teised progressiivsed jõud peavad välja astuma riikliku omanduse vastu, selle eest, et natsionaliseeritud ettevõtted kapitalistidele tagasi antaks? Muidugi mitte, see oleks samm tagasi. Denatsionaliseerimise eest ei astu välja progressiivsed jõud, vaid kapitalistlikud monopolistid.

Teise maailmasõja ajal häbistas end monopolistlik kodanlus hitlerlike röövvallutajate poolt okupeeritud Euroopa kapitalistlikes maades sellega, et ta töötas koos vaenlasega. Seepärast nõudsid rahvahulgad pärast sõda monopolide valitsemisele lõputegemist taotledes natsionaliseerimist, samuti fašismi juurte väljajuurimist, sõjasüüdlaste karistamist, rahu, sõltumatuse ja tõelise demokraatia kindlustamist. Natsionaliseerimises nägid töötajad üht vahendit vabanemiseks kapitalistlike monopolide ikkest.

Kuid kodanlus ja teda toetavad parempoolsed sotsiaaldemokraadid, teostades rahvahulkade survel osalist kapitalistlikku natsionaliseerimist, tegid seda nii, et maksimaalselt rahuldada monopole ja minimaalselt arvesse võtta tööliste nõudmisi. Hoolimata sellest astuvad töölishulgad Inglismaal ja mõnedes teistes maades sihikindlalt välja suurtööstuse edasise natsionaliseerimise eest, sest nende silme ees on sotsialistlike maade suur eeskuju, mis natsionaliseeritud sotsialistliku tööstuse eeliseid kujukalt näitab.

Monopolistid aga avaldavad resoluutset vastupanu isegi kapitalistliku natsionaliseerimise igasugusele laiendamisele. Näitab ju igasugune natsionaliseerimine veel kord kujukalt töörahvale, et ühiskondlik majandus võib ilma kapitalistideta suurepäraselt toime tulla. Seega aitab natsionaliseerimine, mis eraomanduse „püha printsiipi" õõnestab, purustada illusioone, millede säilimisest kodanlus väga huvitatud on. Monopolistid teavad peale selle, et kuni ettevõtted on eraomanduses, jäävad nad nende ettevõtete

* Vt. selle kohta XVI peatükis.

täielikeks peremeesteks. Pärast natsionaliseerimist aga, kuigi monopolistid riigiorganeid oma tahtele üldiselt allutavad, ei saa nad end kindlustada nende asjadesse ebasoovitava kõrvalise vahelesegamise vastu, sest riiki püüavad kasutada ka teised nendega konkureerivad monopolistid. Peale selle on riik mõnikord sunnitud talitama kogu valitseva klassi huvides, mis ei pea tingimata kõiges ühte langema üksikute trustide ja kontsernide püüdluste ja eesmärkidega. Seepärast eelistavad monopolistid alati eraomandust. Riiklikku omandust käsitlevad nad ainult kui oma eramonopolistliku omanduse tugevdamise vahendit.

Kommunistlikud parteid toetavad paljudes monopolistliku riigikapitalismi maades suurtööstuse järjekindla natsionaliseerimise nõudmist, sest see nõudmine on suunatud monopolide valitsemise vastu ja on selles mõttes progressiivne. Kuni poliitiline olukord riigis on selline, et ei ole veel võimalik kõiki kapitalistlikke monopole likvideerida, jääb suurtööstuse täieliku natsionaliseerimise nõudmine muidugi ainult marksistliku partei programmteesiks. Sellest hoolimata ei piirdu kommunistlikud parteid ka neis tingimustes ainult propagandaga, vaid astuvad välja üksikute suurtööstuse harude, eeskätt aga niisuguste töös-tusharude natsionaliseerimise edasilükkamatu läbiviimise eest, kus monopolide ike on töölistele muutunud niivõrd väljakannatamatuks, et nad on valmis tõusma massilisele poliitilisele võitlusele viivitamatu natsionaliseerimise läbiviimise eest. Sealjuures nõuavad kommunistid natsionaliseerimise teostamist niisuguses vormis, et see tegelikult piiraks kapitalistlike monopolistide kõikvõimsust ja kergendaks töörahva olukorda.

Mitte üksnes natsionaliseerimise nõudmine, vaid ka paljud reformide nõudmised, mida kodanlike maade töörahvas oma huvide kaitsmiseks praegu esitab, esitatakse riigikapitalistlike abinõude liinis. See on seotud kaasaegse kapitalistliku riigi osa suurenemisega majanduselus. Töörahvas ei poolda sugugi seda, et kõrvaldataks riigi igasugune vahelesegamine majandusse. Kuid töörahvas pooldab riigi niisugust vahelesegamist, mis piiraks monopolide meelevalda ja kiskjalikkust.

Kui riik võib ettevõtjate huvides palka „kinni külmutada", arutlevad mõistlikult töölised, miks ei ole siis võimalik saavutada, et riik määraks kindlaks palga garanteeritud miinimumi ja kas või mõnikord kasutaks tööliste huvides oma arbitraaži töökonfliktides? Miks ei ole võimalik saavutada, et riik võtaks tarvitusele tõhusad abinõud korteriüüri meelevaldse tõstmise ja tarbeesemete hindade üleskruvimise vastu?

Kogemused on näidanud, et selliste nõudmiste eest peetavas võitluses saavutavad töötajad kapitalistlikult riigilt tõepoolest mõningaid, kuigi väikesi järeleandmisi. Mõnel pool organiseeritakse tööliste survel ühiskondlikke töid töötutele. On silmanähtav, et valitsevad ringkonnad peavad isegi finantskapitali täieliku

valitsemise tingimustes paratamatult kartma töörahva laiade hulkade rahulolematuse märgatavat suurenemist, kui vaid need rahvahulgad oma võitlusvõimet avaldavad.

Progressiivne ameerika majandusteadlane H. Lumer märgib, et tänu rahvahulkade võitlusele monopolide vastu kehtis Ameerika Ühendriikides Teise maailmasõja viimastel aastatel suhteliselt efektiivne hindade kontrollimise süsteem. Hulgi- ja jaehinnad ning korteriüür tõusid selle aja jooksul kõigest 2—4 protsenti. Pärast sõda andis hindade kontrollimise riikliku süsteemi kaotamine monopolistidele vabad käed, ja nad hakkasid üles kruvima hindu, mis lakkamatult kasvavad. Lumer kirjutab: „Hindade kontrollimine vähendas suurel määral seda koormat, mis lasus tööliste õlgadel Teise maailmasõja ajal, ja praegustes tingimustes millegi niisuguse puudumine, mis kas või pisutki sarnaneks tõelise hindade kontrollimisega, suurendab sellist koormat tunduvalt."[3]

Järelikult on rahvahulkadel, kellede õlgadel lasub kogu monopolistliku riigikapitalismi ikke raskus, täielik alus jätkata võitlust riiklike abinõude eest, mis on suunatud monopolide meelevalla piiramisele. Kuid on täiesti selge, et mingisugused reformid ei ole suutelised eksisteerivat reaktsioonilist monopolistlikku riigikapitalismi muutma mingiks progressiivseks süsteemiks, seda enam aga sotsialismiks.

Ainult töölisklassi ja tema juhtimisel kogu töörahva võitlus *võimu eest,* kui see võitlus otsustava võiduga lõpeb, avab kapitalismilt sotsialismile viiva tee.

Revisionistide ja reformistide väljamõeldised kaasaegse kapitalismi kohta

Kodanluse propagandistid, reformistid ja revisionistid kujutavad monopolistlikku riigikapitalismi uue ühiskonnakorrana, mis vanast kapitalismist põhjalikult erineb. Sel eesmärgil panevad nad sihilikult võrdusmärgi selle monopolide valitsemise vormi ja nende riigikapitalistliku iseloomuga abinõude vahele, millede rakendamist töörahval mõnel pool klassivõitluse tulemusena läks korda saavutada. Nad väidavad samuti, nagu võiks kapitalistlik riik praegu reguleerida majanduse arenemist ja vabastada majandust igasugustest kriisidest, nagu oleks tänapäeva kodanlik riik muutunud klassidest kõrgemal seisvaks riigiks. Vana ekspluataatorliku kapitalismi olevat praegu asendanud „üldise hüvangu riik", kaasaegne röövellik imperialism aga olevat muutunud „rahvakapitalismiks".

Sääraste vaadete „teoreetiliseks aluseks" on inglise kodanliku majandusteadlase John Maynard Keynesi õpetus, mille ta juba 30-ndatel aastatel välja töötas. Erinevalt teistest kodanlikest majandusteadlastest tunnistas Keynes, et kapitalism on raskesti haige ja on kaotanud võime majanduse isereguleerimiseks. Kuid Keynes ei tahtnud kuidagi ega võinud nõustuda sellega, et see haigus on parandamatu. Veel enam, ta võttis endale kapitalismi

„ravija" osa, esitades terve seeria abinõusid selle majandusliku süsteemi „tervendamiseks" majanduse riikliku reguleerimise ja monopolistliku riigikapitalismi arendamise abil. Erilise tähtsuse omistavad Keynes ja tema järglased nende spetsiaalsete abinõude rakendamisele, mille eesmärgiks on hoida vajalikul tasemel tootmisse paigutatud kapitalimahutused, samuti riigi kontrollile krediidi üle (protsenditaseme reguleerimine) ja raharingluse üle („reguleeritav" raha ostujõu langus tööliste reaalpalga vähendamise eesmärgil). Keynesi õpetus on oma olemuselt kapitalismi apoloogia, sest kogu see õpetus rajaneb illusoorsel kujutlusel, nagu oleks võimalik seda süsteemi jäädavalt säilitada, vabastades teda mitmest pahest ja kõrvaldades mõningad hädad, mis tema valitsemine töörahvale toob.

Tänapäeval tugineb enamik kodanlikke majandusteadlasi ja ka suur osa parempoolsetest sotsiaaldemokraatidest Keynesi õpetusele. Oma programmdokumentides ütlesid paljud parempoolsete sotsialistide parteid ametlikult lahti Marxi majandusteooriast Keynesi teooria kasuks. Kõige avameelsema üleskutse asendada marksism keinslusega esitas oma raamatus „Kaasaegne kapitalism" inglise leiborist John Strachey. Ta väidab, nagu oleks Keynes, kes jäi kapitalismi avalikuks kaitsjaks ja sotsialismi vaenlaseks, esitanud ise seda aimamata niisugused meetodid, mis tagavad monopolistliku riigikapitalismi järkjärgulise evolutsiooni... sotsialismiks. Sest Keynes kutsuvat riiki kõigi vahenditega ergutama kapitali mahutamist tootmisse ja sisse seadma niisuguse kontrolli rahaomanike üle, et nad raha ei säästaks, vaid võimalikult rohkem kulutaksid ja seega ostujõulist nõudmist alal hoiaksid. See aga, väidab Strachey, sunnib kodanlikku riiki võrdsustama tulusid kasumilt võetavate maksude suurendamise teel. Strachey järgi tuleb välja nii, et riik Inglismaal jaotab juba Keynesi nõuandeid järgides tegelikult ümber natsionaalset tulu ja „planeerib" majandust kõrge ostujõulise nõudmise ja „täieliku rakendatuse" säilitamiseks.

See, et leiboristlik valitsus natsionaliseeris mõned tööstusharud ning seadis sisse sotsiaalkindlustuse ja meditsiinilise teenindamise rahvusliku süsteemi, on Strachey arvates juba muutnud Inglismaa sotsialistlikuks, kuigi ta ise tunnistab, et Inglismaa majanduses valitsevad „oligopolid", s. o. suurmonopolistide klikid. Laskmata end sellest põrmugi segada, väidab Strachey, nagu oleks Inglismaa „klassikonfliktist üle astunud", nagu oleksid tööliste ja ettevõtjate vahelised suhted astunud „rahulikku faasi" jne.

Kujutada monopolistliku riigikapitalismi kasvu kapitalistliku ühiskonna järkjärgulise muutumisena sotsialistlikuks püüavad ka prantsuse sotsialistid (ajaloolane Bourgin, majandusteadlane Rember ja teised).

Milles peitub kaasaegset kapitalismi käsitlevate sääraste väljamõeldiste alusetus?

Esiteks selles, et parempoolsed sotsiaaldemokraadid heidavad ühte patta *monopolistliku* riigikapitalismi ja igasuguse riigikapitalismi, tegemata nende vahel mingit vahet. Sellega asendavad nad ühe mõiste teisega. Nad varjavad kaasaegse kapitalismi *monopolistlikku* iseloomu ja kujutavad kaasaegset kapitalismi niisuguse riigikapitalismina, kus kapitalistide monopolidele paika ei olevat. Teiste sõnadega, nad ilustavad kaasaegset kapitalismi, mätsides täiesti kinni kaasaegsele kapitalismile omased jooned: kiskjalike monopolide ikke, militarismi, parasitismi, kriisid ja tööpuuduse. Tegelikult aga moodustavadki kõik need jooned kaasaegse monopolistliku riigikapitalismi *peamise sisu.*

Teiseks, parempoolsed sotsiaaldemokraadid moonutavad tegelikkust, väites, et monopolistid on allutatud riigile, millel olevat „klassidest kõrgemal seisev" iseloom. Tegelikult on riik allutatud kapitalistlikele monopolidele. Monopolistliku riigikapitalismi tingimustes on otsustav võim ühiskonnas koondatud suurte korporatsioonide kätte: eksisteerib sadade rikkaimate perekondade otsene või kaudne diktatuur.

Kolmandaks, parempoolsed sotsiaaldemokraadid püüavad kinni mätsida ka lihtsa *riigikapitalismi* klassiiseloomu, kujutada riigikapitalistlikku iseloomu omavaid abinõusid *sotsialismi* ehitamise abinõudena. Kuni võim on kodanluse käes, ei kaota üksikute ettevõtete riigistamine ja teised riigikapitalistliku iseloomuga abinõud kapitalistliku ekspluateerimise suhteid isegi neis maades, kus nendel abinõudel on praegu progressiivne iseloom (näiteks Indias, Indoneesias). Kapitalismi rüpes ei saa tekkida sotsialistlikud tootmissuhted; seal võivad kujuneda ainult sotsialismi materiaalsed eeldused. Kuid alustada sotsialismi ehitamist nende eelduste alusel ei ole võimalik niikaua, kuni riik on kapitalistide käes, s. o. kuni võim ei ole töörahva kätte üle läinud.

Nagu teaduses sotsialismist, nii ka paljude töölisliikumisest osavõtnud põlvkondade teadvuses on sotsialismi mõiste alati olnud seotud ühiskondliku omandusega. Kuid tänapäeva parempoolsed sotsiaaldemokraadid ütlevad end juba lahti ka sellest teaduslikust seisukohast. „Sotsialistlik planeerimine," öeldakse näiteks Sotsialistliku Internatsionaali deklaratsioonis, „ei eelda kõigi tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamist. See sobib kokku eraomanduse eksisteerimisega tähtsates majandusharudes." Vastavalt sellele orientatsioonile talitades deklareeris Inglismaa leiboristliku partei juhtkond kodanluse monopolistliku ladviku huvides, et ta loobub edasistest natsionaliseerimisalastest abinõudest, s. o. isegi kapitalistlikust natsionaliseerimisest.

Kui tähelepanelikult vaadelda tänapäeva parempoolsete sotsiaaldemokraatide programmdokumente, ei ole raske märgata, et nad oma „sotsialismi" maalides kopeerivad tegelikult vaid eksisteeriva monopolistliku riigikapitalismi kontuure. Kõrgemale sel-

lest sotsiaalsest „ideaalist" (Morganite ja Rockefellerite ideaalist) nad oma unistustes tõusta ei suuda.

Kaasaegse kapitalismi ilustamisel sammuvad parempoolsete sotsiaaldemokraatide jälgedes ka mõned Jugoslaavia *revisionistid*. Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmi projektis väitsid nad, et kaasaegses kapitalismis avalduvad *„majanduses"* üha enam „uued, oma objektiivselt tendentsilt *sotsialistlikud elemendid"*, mis avaldavat „kapitalistlikule tootmisviisile *survet*"; „era-kapitali õigusi piiratakse" ja tema majanduslikud funktsioonid pannakse üha enam riigile. Nii toimuvat kapitalistlikus maailmas „sotsialismile liikumise protsess".

See revisionistlik kontseptsioon langeb tegelikult ühte parempoolsete sotsiaaldemokraatide väidetega, nagu toimuks kapitalismi ümberkasvamine sotsialismiks. Kuid E. Kardelil Jugoslaavias oli kommunistide ees muidugi raskem kui härra Strachey'l Inglismaal leiboristide ees „tõestada" kaasaegse kapitalismi niisuguse „oivalise muundumise" tõenäolisust. Kui Kardel nimetas seda kapitalismi „riigikapitalismiks", siis tegid paljud Jugoslaavia kommunistid ettepaneku nimetada seda kapitalismi tõelise nimega — monopolistlikuks riigikapitalismiks. Kardel aga nõudis oma ettekandes Jugoslaavia Kommunistide Liidu kongressil tungivalt, et kasutataks nimetust „riigikapitalism", selgitades, et termin „monopolistlik riigikapitalism" väljendab vaid „riigikapitalismi päritolu". Niisiis muutis ta hea taskukunstnikuna reaktsioonilise *monopolistliku* riigikapitalismi mingiks süütuma *riigikapitalismi* võrseks. Seejärel manipuleeris ta ka riigikapitalismiga, muutes seda *„sotsialistlikeks elementideks"*, mis puhastavat kaasaegset kapitalismi lõplikult kõntsast... See on juba tõepoolest „meistritöö"!

Niisugune Jugoslaavia Kommunistide Liidu revisionistliku programmi põhjendamine oli muidugi „originaalne", kuid mitte väga veenev.

Monopolistliku riigikapitalismi sotsialismiks „ümberkasvamise" reformistlikule ja revisionistlikule programmile seavad marksistlik-leninlikud parteid vastu selge programmi, mis näeb ette otsustavat võitlust kapitalistlike monopolide ja nende valitsemise vastu, monopolistliku aristokraatia käputäie perekondade diktatuuri kukutamise eest.

Püüdes töörahva huvides kasutada kõiki kapitalismi tingimustes võimalikke reforme, sealhulgas ka riigikapitalistliku iseloomuga reforme, on marksistid-leninlased samal ajal seisukohal, et kapitalistliku tootmisviisi asendamine sotsialistliku tootmisviisiga võib toimuda ainult sotsialistliku revolutsiooni tulemusena.

3. Kas kapitalism vabaneb majanduskriisidest?

Pärast 1929.—1933. aasta ülemaailmset majanduskriisi ja eriti pärast Teist maailmasõda rajas monopolistlik kapital riigi abil terve kriisivastaste abinõude süsteemi. Need abinõud kujutavad endast monopolistliku riigikapitalismi mehhanismi üht iseloomulikku koostisosa.

Kriisivastased abinõud on vaid palliatiivne vahend kapitalismi parandamatu haiguse vastu

Peamine kriisivastane abinõu kujutab endast seda, et valitsus annab määratu suuri tellimusi relvastuse ja strateegiliste materjalide tootmiseks ning teostab nende kokkuostu. Need tellimused ja kokkuost aga tagavad küllaltki suure ja alalise nõudmise paljudele suurtele monopolidele. Suure tähtsuse on omandanud ka riiklik reguleerimine krediidi- ja pangasfääris, kust kriiside tormiline arenemine varem tavaliselt algas. Selleks et ära hoida hoiuste paanilist väljavõtmist, mis minevikus suurte pankade krahhi põhjustas, võtsid imperialistlikud riigid tegelikult enda peale nende hoiuste tagaja osa. Peale selle on peaaegu kõikjal ühel või teisel kujul sisse seatud valitsuse kontroll fondibörsi üle ja kehtestatud väärtpaberite emissiooni reguleerimine. Kriiside ärahoidmiseks võtab riik samuti tarvitusele mitmekesiseid abinõusid tootmise piiramiseks või vähendamiseks (protsendi tõstmine pangakrediitide alal, preemiate maksmine külvipindade vähendamise eest jne.). Samal ajal püüab riik avaldada mõju majanduslikule konjunktuurile tarbimiskrediidi reguleerimise teel (autode, televiisorite, raadioaparaatide, mööbli jne. müümine krediiti või järelmaksuga).

Neid ja teisi taolisi abinõusid igati reklameerides väidavad monopolistliku riigikapitalismi kummardajad, nagu oleks nende abil õnnestunud (või peaaegu õnnestunud) kapitalism kriisihaigusest terveks ravida ja kapitalistliku tootmise pidev kasv tagada. Avanevat tee jäädavaks „õitsenguks" ja tööpuudusest vabanemiseks.

Kuidas on aga olukord tegelikkuses?

Vaatleme seda Ameerika Ühendriikide näite varal, kus suured kapitalistlikud monopolid on saavutanud suurima tegevusvabaduse ja suurima mõju riigile ning kus sõjaliste purustuste tagajärjed avaldasid kõige vähem mõju majandusliku arenemise käigule.

Vaatamata sellele, et Ameerika Ühendriigid olid eriti soodsates tingimustes, mis pärast sõda sise- ja välisturgudel kujunesid, ei andnud kriisivastased abinõud oodatud efekti.

Tööstustoodangu pideva kasvu asemel oli Ameerika Ühendriikides ainuüksi ühe aastakümne jooksul (1948.—1958. a.) kolm tootmise langust: esimene kord 1948.—1949. aastal, mil tootmise vähenemine moodustas ametlike andmete järgi 10,5 protsenti; seejärel neli aastat hiljem (1953.—1954. a.), mil tootmine langes

10,2 protsenti ja uuesti kolme aasta pärast (1957.—1958. a.), mil tootmine langes 13,7 protsenti.

Nende tootmise languste kriisi-iseloomu tunnistab juba see fakt, et massiline tööpuudus Ameerika Ühendriikides ei ole kadunud, vaid vastupidi, on veelgi kasvanud. Registreeritud täielikult töötute arv Ameerika Ühendriikides on tootmise iga järjekordse kriisilise langusega järsult suurenenud. Nii kasvas tööpuudus 1949. aastal sellele eelnenud aastaga võrreldes 1,3 miljoni inimese võrra, 1954. aastal 1,6 miljoni inimese võrra, 1958. aasta keskpaiku aga 1957. aasta keskmise arvuga võrreldes 2,4 miljoni inimese võrra. 1959. aasta algul oli Ameerika Ühendriikides ligikaudu 5 miljonit ametlikult registreeritud täielikult töötut. Peale selle tuleb silmas pidada, et tootmise mahu kohta avaldatavad ametlikud arvud hõlmavad ka andmeid relvastuse ja strateegiliste materjalide tootmise kohta, millede riiklikud tellimused kriisiliste languste perioodidel ei vähene, vaid suurenevad. Kui aga sõjatoodang välja jätta, siis vähenes tsiviiltootmine kahtlemata palju rohkem, kui see olemasolevast ameerika statistikast järeldub.

Niisugused on viimase perioodi vaieldamatud faktid. Kuid oleks ebaõige teha neist faktidest järeldus, et monopolistliku riigikapitalismi esindajad oma kriisivastaste abinõudega ei saa mingil määral mõju avaldada majanduskriiside iseloomule ja vormidele. Ei, üht-teist võivad nad selles suhtes saavutada.

Monopolistlik riigikapitalism võib kahtlemata avaldada mõju üksikute kriiside vormidele, järjekindlusele ja iseloomule. Suured monopolid on suutelised kasutama riigi tohutut finantsabi amortisaatorina, mis paljudel juhtudel nõrgendab kriisi algul toimuva stiihilise plahvatuse jõudu. Peale selle on praegu olemas endiste aegadega võrreldes suuremad võimalused päästa pankrotist suurkapitaliste, stabiliseerides nende positsioone keskmiste ja väikekapitalistide pankrottide arvel. Edasi, suured korporatsioonid võivad kriisi ajal takistada paljude kaupade hindade stiihilist langemist, vahel aga mõningaid hindu endistest isegi kõrgemale üles kruvida. Nad võivad ka kasutada riigi tohutuid sõjalisi tellimusi, et tagada endale rikkalikke kasumeid isegi majanduskriiside ajal.

Kuid see kõik on vaid medali üks külg. Medali teine külg seisab selles, et monopolide rikastumiseks kasutatavad kriisivastased abinõud põhjustavad paratamatult antud maa majanduslike jõudude kurnamist ja rahva valdava enamuse materiaalse olukorra halvenemist. Sedamööda, kuidas kodanlik riik makse tõstes ja raha ostujõudu vähendades rahvast röövib, et tema arvel pöörast võidurelvastumist finantseerida, toimub paratamatult ostujõulise nõudmise vähenemine. Seega tekib tähtis eeldus uutele kapitalistliku süsteemi parandamatu haiguse teravatele haigushoogudele — majanduskriisidele. Sedamööda, kuidas monopolidel õnnestub takistada hindade langust, millega varem

kriisid kaasnesid, suurenevad takistused kaupade ülejääkide resorbeerumiseks, see aga pidurdab lõppkokkuvõttes väljapääsu kriisist ja uuele majanduslikule tõusule vajalike eelduste loomist. Ja sedamööda, kuidas kapitalistlikul riigil õnnestub päästa suurettevõtted pankrotist või vähendada teisi stiihilisi kriisivapustusi, häirib ta oma vahelesegamisega kapitali ümberjaotamist mitmesuguste tootmisharude vahel, selle ümberjaotamise protsessi abil aga toimub tootmisharude vahel vajalike proportsioonide loomine.

Niisiis, monopolistliku riigikapitalismi esindajad, kes kriisi käigule teatud mõju avaldavad, ei kõrvalda kriisi enda põhjusi, vaid vastupidi, süvendavad seda haigust veelgi, luues eeldused uutele kriisivapustustele.

Selleks et varjata tootmise languste kriisi-iseloomu, mis Ameerika Ühendriikides sõjajärgsel perioodil sageli kordusid, nimetavad kodanlikud majandusteadlased neid süütuma terminiga „alanemised". Teatavasti aga etiketi vahetamine ei muuda sisu. Seda liiki tootmise languste kriisi-iseloom on seotud sellega, et neid tekitavad tegelikult needsamad põhjused, mis tekitavad ka kõik ületootmise majanduskriisid kapitalismi tingimustes. Teiste sõnadega, kapitalismi tingimustes valitsev tootmise anarhia ja maksimaalsete kasumite pidev tagaajamine kapitalistide poolt toovad endaga perioodiliselt kaasa järsu mittevastavuse tootmise kasvu ja sellest mahajääva ostujõulise nõudmise vahel. Turgude laienemine ei jõua tootmise laienemisele järele. Selle mittevastavuse ajutine kõrvaldamine ongi just majanduskriiside objektiivne funktsioon.

Viimasel perioodil eriti Ameerika Ühendriikides esinevate kaasaegsete kriiside avaldumisvormides toimunud muutused ei anna endastmõistetavalt veel alust kinnitada, et monopolistliku riigikapitalismi tingimustes on kõigil majanduskriisidel ainult niisugune iseloom. Sugugi mitte. Tulevik näitab kahtlemata majanduskriiside mitmekesiseid vorme kapitalistlikes maades. Muuhulgas võivad aja jooksul tekkida ka tormilisemad majanduslikud vapustused monopolistliku riigikapitalismi maades. Täiesti kindel on üks: kuni eksisteerib vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise kapitalistliku (eraomandusliku) iseloomu vahel, s. o, kuni eksisteerib kapitalism, korduvad paratamatult ka majanduskriisid. Kriisivastased abinõud ja kõik kaasaegse monopolistliku riigikapitalismi poolt ettevõetavad katsed reguleerida majandust ei tee kapitalistlikku majandust stabiilsemaks, vaid vastupidi, nad suurendavad tema ebastabiilsust veelgi.

„Kriisiliste languste ja palavikuliste tõusude järjekindel vaheldumine," märkis NLKP XXI kongressil sm. N. S. Hruštšov, „annab tunnistust kapitalismi majanduse ebastabiilsusest. Ei relvastumise võidujooks ega muud abinõud ei suuda Ameerika Ühendriikide ja teiste kapitalistlike maade majandust päästa ületootmiskriisidest. Mida kapitalistlikud riigid ka ei teeks, kriiside

põhjust likvideerida nad ei suuda. Kapitalism ei ole suuteline omaenese vastuolude surmavast haardest vabanema, need vastuolud kuhjuvad ja süvenevad, ähvardades kaasa tuua uusi majanduslikke vapustusi."[4]

Kapitalismi „kriisideta arenemise" teooriate pankrott

Faktidest hoolimata püüavad kodanlikud teoreetikud ja revisionistid siiamaani tõestada, nagu oleks ikkagi võimalik nii kriisidele lõppu teha kui ka kapitalismi *puutumatuna* säilitada. Need teoreetikud on korduvalt viidanud põhilistes Euroopa kapitalistlikes maades kujunenud sõjajärgsele konjunktuurile.

Kuni 1957.—1958. aastani ei esinenud siin tõepoolest selgesti väljendatud tootmise kriisilisi langusi (kui mitte arvestada kriise üksikutes tööstusharudes — söetööstuses, tekstiilitööstuses ja mõnedes teistes tööstusharudes). Kuid ainult need, kes ennast või teisi petavad, võivad sel alusel kuulutada „kriisideta kapitalismi" ajastu saabumist.

Majandusliku konjunktuuri arenemine Lääne-Euroopa maades oli veelgi suuremal määral kui Ameerika Ühendriikides tingitud mööduvaist konkreetseist ja ajaloolistest põhjustest, mis olid seotud sõja tagajärgedega. Need maad said sõja aastail laostamisest ja laastamisest tublisti kannatada. Eriti käib see Saksamaa, Itaalia, Prantsusmaa kohta, samuti monopolistliku kapitalismi ainsa Aasia maa — Jaapani kohta. On selge, et mingist ületootmisest ei saanud siin juttugi olla, kuni sõja purustavad tagajärjed ei olnud täielikult likvideeritud. Selleks aga kulus palju aastaid.

Niipea aga kui see põhiliselt saavutati, hakkasid siingi otsekohe avalduma kriisikonjunktuuri tõsised tunnused. Sellest annab tunnistust 1958. aastal alanud tootmise vähenemine Inglismaal, Belgias, Hollandis, Norras ja Jaapanis ning tööstustoodangu juurdekasvu järsk vähenemine Lääne-Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias. 1958. aastal langes esmakordselt pärast sõda kogu kapitalistliku maailma tööstusliku tootmise ja väliskaubanduse maht.

Nii häbistas elu veel kord neid hädateoreetikuid, kes kapitalismi ilustamise oma elukutseks olid valinud. Vaieldamatute faktide ees püüavad nad välja rabelda ja tõestada, et kriiside suhtes on eksinud mitte ainult nemad, vaid ka marksistid, sest pärast Teist maailmasõda ei sarnanevat nii kogu tsükli käik kui ka kriisid sellega, nagu neid varem marksistid iseloomustasid. Milline rumalus! Marksistid ei ole ju kunagi kinnitanud, et üks tsükkel peaks tingimata sarnanema teisega ja et kriiside perioodilisuses ja iseärasustes ei või mingeid muutusi toimuda. Lugu ei ole hoopiski nii. V. I. Lenin, vastates revisionistidele, kes püüdsid Marxi kriisiteooriale vastu vaielda, kirjutas oma artiklis „Marksism ja revisionism" 1908. aastal: „Et kriisid ei ole oma aega ära elanud, seda näitas revisionistidele õige pea tegelik elu:

õitsengule järgnes kriis. Muutusid üksikute kriiside vormid, järgnevus ja pilt, kuid kriisid jäid kapitalistliku korra vältimatuks komponendiks."[5]

Juhtides tähelepanu sellele faktile, et kapitalism ei ole kriisidest vabanenud, on kommunistid muidugi kaugel kahjurõõmust. Hoolimata kodanliku propaganda ja reformistide väidetest, ei seo kommunistlik liikumine oma lootusi sotsialistliku revolutsiooni võidule majanduskriisidega. Hävitav majanduskriis suurendab muidugi töörahva pahameelt kapitalismi suhtes. Nagu aga ajalugu on näidanud, tugevdab see kriis ühtlasi ka reaktsiooni pealetungi, soodustab fašismi aktiviseerumist ja suurendab sõjaohtu.

Kuid asi ei ole üksnes selles. Kommunistid ei või kahjurõõmu tunda majanduskriiside puhul ka seepärast, et nad saavad väga hästi aru, missuguseid hädasid kriisid laiadele töörahva hulkadele toovad. Just seepärast on kommunistid alati paljastanud alusetuid illusioone kapitalismi kriisideta arenemise kohta. Ainult nendest illusioonidest vabanedes saavad töötajad, kelle õlgadele monopolid kriiside kogu raskuse veeretada püüavad, tõeliselt võidelda oma elulise ürituse eest.

Kriiside likvideerimise kõige kindlamaks teeks on kapitalismi asendamine sotsialismiga. Kuid oleks jäme viga teha sellest järeldus, nagu oleks kapitali valitsemise tingimustes igasugune võitlus kriiside raskete tagajärgedega kasutu. Kommunistid on seisukohal, et niisugune võitlus on vajalik ja et ta võib anda rahvahulkadele tähtsaid tulemusi.

Sellepärast organiseerivadki kommunistlikud parteid töörahvast võitlusele selliste riiklike abinõude eest, mis on suutelised väheselgi määral rahvahulkade olukorda kergendama. Niisuguste abinõude hulka kuuluvad palga tõstmine, vastastikku kasuliku kaubanduse arendamine jäädavalt kriisidest vabanenud sotsialistlike maadega, suurte ühiskondlike tööde organiseerimine, elamute, koolide ja haiglate ehitamine, tööpuuduse vastu kindlustamine, maksukoorma kergendamine ja korteriüüri piiramine.

4. Klassiantagonismide süvenemine ja laienemine

Kapitalismi majanduses toimunud muutused, mis on tingitud kapitalismi raskuste ja vastuolude kasvust, samuti monopolide üleminekust uutele, monopolistlikele riigikapitalismi valitsemisvormidele, puudutavad sügavalt kodanliku ühiskonna mitmesuguseid klasse ja sotsiaalseid kihte.

Töölisklass ja kapital

Sedamööda, kuidas areneb kapitalismi üldkriis, suureneb paratamatult töölisklassi ekspluateerimine ning halveneb tema olukord. Kõigepealt avaldub see töö intensiivistamise ennenägematus tõusus ja selle intensiivistamisega seotud tootmisõnnetusjuhtumite ning ületöötamise pinnal haigestumisjuhtude arvu suurene-

mises. Töö intensiivistamine põhjustab organismi kiirendatud kulumist, tööliste töövõimeperioodi lühenemist. Sellise hinnaga luuakse määratu suured rikkused. Kuid need rikkused omandavad ekspluataatorid. Tööliste osa natsionaalses tulus ei suurene, vaid muutub veelgi väiksemaks kui varem.

Tõsi küll, viimaste aastakümnete jooksul on peaaegu kõikjal toimunud tööliste nominaalpalga märgatav suurenemine. Kuid see on põhiliselt viidud nullini raha ostujõu vähenemisega ja maksude suurenemisega. Selle tulemusena ei ole reaalpalk enamikus kapitalimaades kasvanud või on kasvanud väga vähe. Nii oli Ameerika Ühendriikide töötlevas tööstuses tööliste reaalpalk keskmiselt aastas (maha arvatud maksud ja tööpuudusest tingitud kahju) 10 aasta jooksul (1945.—1954. a.) madalam 1944. aasta tasemest ja ainult 1955.—1956. aastal ületas selle 2—6 protsenti. 1957. aastal ja eriti 1958. aastal langes Ameerika tööliste elutase uuesti. Prantsusmaal ületas tööliste enamiku kategooriate keskmine reaalpalk alles pärast 1954. aastat mõnevõrra 1938. aasta taseme. Inglismaal ületati alles 1956. aastal reaalpalga sõjaeelne tase 2—3 protsendi võrra.

Kuid palga suurus ei anna veel täielikku kujutlust töölisklassi materiaalsest olukorrast. Tuleb arvesse võtta ka tööjõu väärtust, mille määravad kõigepealt tööjõu säilitamiseks ja taastootmiseks vajalikud kulud. Tööjõu väärtus aga on viimaste aastakümnete jooksul märksa kasvanud.

Esiteks, töö intensiivistamise arvel. On ju selge, et mida pingelisemalt tööline töötab, seda suuremad on tema jõudude taastootmiseks vajalikud kulud.

Teiseks, töölise ja tema perekonna ajalooliselt tingitud vajaduste muutumise arvel.

Viimastel aastakümnetel näiteks toimus linnade tormiline kasv. Üha suurem osa töölistest elab ettevõtetest kaugel. Selle tulemusena muutuvad nende tööliste vajalikuks ja koormavaks kuluartikliks transpordikulud. Teine muutus, mis viimaseid aastakümneid iseloomustab, on see, et tootmistööle on läinud tööliste naised ja emad, kes varem ainult koduse majapidamisega tegelesid. Kuigi see perekonna büdžetti mõnevõrra suurendab, siiski tekivad ka uued kulud — mõnede kodust tööd kergendavate seadeldiste, masinate ja aparaatide ostmiseks, kallimate saaduste (poolfabrikaatide) ja materjalide ostmiseks jne. On kasvanud töölisperekonna kulud ravimisele. Asjaolu, et kaasaegne tööstus vajab kultuursemaid töötajaid, muudab raskemaks ka vanematel lasuva laste kasvatamise koorma.

Nendest teguritest tingituna saavutab tööjõu väärtus tavaliselt märksa kõrgema taseme kui reaalpalga suurus. Mõninga ettekujutuse sellest vahest annab reaalpalga ja elatusminimumi võrdlemine, sest see miinimum peegeldab teatud määral töölise ja tema perekonna vajadusi. Ameerika Ühendriikides näiteks oli töötlevas tööstuses keskmine palk 1944. aastal 19 protsenti ja

1958. aastal 29 protsenti väiksem kui neljast inimesest koosneva perekonna elatusmiinimum (professor Gelleri komitee kokkuvõte, mida ametlik kodanlik teadus tunnustab). Lääne-Saksamaal oli neljast inimesest koosneva perekonna elatusmiinimum 1955. aastal 445 marka kuus, kuid ligemale 70 protsenti töölistest sai sellest miinimumist väiksemat palka.

Kaasaegne kapitalism on kroonilisest tööpuudusest peaaegu lahutamatu. Niisugusel maal nagu Ameerika Ühendriigid säilis krooniline tööpuudus isegi kõrgkonjunktuuri aastail, millal oli 3 miljonit täielikult töötut ja veelgi enam osaliselt töötuid. Itaalias moodustas kogu sõjajärgse perioodi jooksul töötute ja pooltöötute armee üle 2,5 miljoni inimese.

Peale selle suurenes kaasaegse kapitalismi tingimustes enneolematult tööliste olukorra ebastabiilsus, nende olukord muutus veelgi ebakindlamaks. See ei ole mitte üksnes hirm kriiside ja massilise tööpuuduse ees, vaid ka alaline kartus kaotada oma töövõime õnnetusjuhtumite, haigestumiste ja pideva ületöötamise tõttu. Enneaegse kindlustamatu vanaduse perspektiiv muutub töölisele luupainajaks.

Töölisklassi materiaalse olukorra ebastabiilsus suureneb ka tarbimiskrediidi — järelmaksuga asjade ostmise süsteemi kasvu tagajärjel. On iseloomulik, et Ameerika Ühendriikides on tarbijate võlgnevus, mis on seotud järelmaksu alusel toimunud ostudega, ajavahemikus 1945—1957 kasvanud 5,6 miljardilt dollarilt 44,8 miljardile dollarile. Krediiti ostmise süsteem võib ajutiselt tööliste elutarbelisi tingimusi parandada — ilma krediidita ei oleks ta kunagi suutnud osta paljusid asju, mida ta kasutab. Selle süsteemi tõttu aga kujuneb nii töö kaotus kui ka igasugune vaheaeg selles veelgi hirmsamaks ohuks: tähendab ju järjekordse sissemaksu tähtajast mittekinnipidamine ostetud asjade kaotsiminekut ja peale selle ka nende eest juba sisse makstud summade kaotsiminekut.

Niisiis toimib kapitalismile iseloomulik töölisklassi olukorra halvenemise tendents kogu jõuga edasi ka praegu.

Tõsi küll, mõnedes kapitalistlikes maades on töölisklass (või tema üksikud kihid) viimase 10—15 aasta jooksul saavutanud oma olukorra osalise paranemise. Kuid see ei toimunud sugugi seepärast, et kapitalismi nimetatud tendents on oma toime lõpetanud. Peamine põhjus seisab selles, et pärast sõda kujunesid soodsamad tingimused töölisklassi võitluseks oma majanduslike huvide eest (esmajoones sotsialistlike maade edusammude tõttu) ja tugevnes tema vastupanu monopolidele.

Seepärast võibki teha järelduse, et isegi seal, kus töölisklass (või tema üksikud grupid) elab mõnevõrra paremini kui varem, ei räägi see töö ja kapitali vahelise antagonismi teravuse vähenemisest. Vastupidi, kapitalismis viimaste aastakümnete jooksul toimunud muutused andsid tegelikult täiendavaid põhjusi klassikonfliktiks, suurendades töölisklassi ja kapitalistide vahelisi

poliitilisi vastuolusid. Monopolide valitsemine ähvardab rahu, demokraatiat ja rahvuslikku sõltumatust, see aga toob endaga kaasa eriti raskeid hädasid just töölisklassile ja järelikult muudab töölisklassi monopolistliku kodanluse üha lepitamatumaks vaenlaseks.

Kas see toob alati kaasa klassivõitluse tegeliku tõusu? Ei, mitte alati. Faktid kõnelevad sellest, et kaasaegse kapitalismi tingimustes areneb töölisliikumine nagu varemgi ebaühtlaselt, mõnedes maades aga jääb proletariaadi pakilistest klassiülesannetest ajuti ilmselt maha.

Selle peamiseks põhjuseks on monopolide poliitilise ikke suurenemine, kes üha laialdasemalt kasutavad neile allutatud riigimasinat töölisliikumise mahasurumiseks. Seal, kus töölistel oli varem tegemist üksikettevõtjatega, põrkavad nad tänapäeval üha sagedamini kokku imperialistliku riigi kogu võimsusega. Tuginedes imperialistlikule riigile, rajasid monopolid proletariaadi mahasurumise tohutu aparaadi. Nad seadsid sisse ametiühingute tegevuse kontrollimise ja töövahekorra sundusliku reguleerimise süsteemi. Nad rakendavad üha ulatuslikumalt selliseid meetodeid töölistega arveteõiendamiseks, nagu „mustade nimekirjade" koostamine, „tehasepolitsei" organiseerimine jne. Sageli muutub isegi niisugustes kodanlikes maades, kus demokraatia ametlikult ei ole likvideeritud, selliste töölisklassi elementaarsete klassivõitluse vormide rakendamine, nagu tavaline streik, ülesandeks, mis nõuab suurt ennastsalgavust ja kangelaslikkust.

Kuid monopolistliku kodanluse selline praktika ei suutnud likvideerida tööliste klassivõitluse algpõhjust — töö ja kapitali vahelist antagonismi — ega seda võitlust ennast.

Kasvas ju viimastel aastakümnetel tunduvalt ka töölisklass, paljudes maades muutus ta organiseeritumaks, klassiteadlikumaks ja võitlusvõimelisemaks. Maailmas toimunud muutused, nagu rahvusvahelise reaktsiooni kantsi — saksa ja itaalia fašismi hävitamine, ülemaailmse sotsialismi edusammud, asumaade rahvaste vabadusvõitluse tõus, lõid soodsamad rahvusvahelised tingimused kapitalistlike maade tööliste võitlusele. Hoolimata sellest, et Ameerika Ühendriikides ja reas teistes maades on kujunenud monopolide raevuka diktatuuri režiim, ei ole töölisklass relvi maha pannud, vaid jätkab igal pool oma võitlust, olgugi et sageli mitte kogu rindel, olgugi et mitte otse rünnates, vaid otsides kaudseid teid, mis on sobivamad ja olukorrale vastavamad.

Niisiis lükkab tänapäeva tegelikkus täielikult ümber parempoolsete sotsialistide ja revisionistide poolt levitatud müüdi „klassirahust", mis olevat tulnud klassivõitluse ajastu asemele.

Vastupidi, nagu allpool näeme, süvendavad kapitalismis toimunud muutused mitte üksnes vanu klassivastuolusid, vaid tekitavad ka uusi. Kõrvuti põhilise klassikonfliktiga — töö ja kapitali vahelise konfliktiga — kujuneb ja muutub üha teravamaks antagonism monopolide kliki ja kogu rahva vahel.

Sel alusel hõlmab töörahva klassivõitlus üha laiemaid elanikkonna kihte, tungib ühiskonna kõige kaugematesse ja „rahulikumatesse" rakukestesse, omandab veelgi suurema teravuse ja intensiivsuse.

Mis toimub kaasaegse kodanliku ühiskonna teiste klassidega

Peale töölisklassi ja kapitalistide on kodanlikus ühiskonnas teatavasti veel ka teised klassid ja kihid: talupojad, linnaväikekodanlus (käsitöölised, kodutööndajad, väikekaupmehed), intelligents, teenistujad. Oma arvult ja osalt ühiskondlikus elus moodustavad need niinimetatud „keskmised (või vahepealsed) kihid" märkimisväärse jõu. Mis aga toimub nendega kaasaegse kapitalismi tingimustes?

Reaktsioonilise kodanluse ideoloogid väidavad, nagu toimuks „keskmiste kihtide" järkjärgulise laienemise protsess kõigi teiste klasside arvel. Ühiskond muutuvat järk-järgult ühe, „keskmise kihi" ühiskonnaks, selle „keskmise kihi" olukord aga pidevalt paranevat. Niisiis, kinnitavad reaktsioonilised teoreetikud, vabaneb kapitalistlik ühiskond klassiantagonismidest ja muutub „sotsiaalse harmoonia" ühiskonnaks.

Tegelikkuse faktid lükkavad selle propagandistliku versiooni täielikult ümber. Faktid kõnelevad muuhulgas sellest, et monopolistliku riigikapitalismi arenemine põhjustab „keskmiste kihtide" suure osa otsest laostumist.

See käib eeskätt iseseisvate väiketootjate (niinimetatud *vanade* „keskmiste kihtide" kohta, s. o. nende kohta, kes eksisteerivad kapitalismieelse tootmisviisi ja sellele vastavate vahetusvormide omamoodi iganditena) — talupoegade, käsitööliste, kodutööndajate jne. kohta.

Lääne-Saksamaal näiteks laostus ajavahemikul 1949—1958 üle 200 000 talu. Ameerika Ühendriikides vähenes farmide arv aastail 1940—1954 1 315 000 võrra. Niisiis tõendab ajalugu veenvalt marksistlikku järeldust, et kapitali akumulatsiooni üldise seaduse tõttu väheneb tootmisvahendite omanike arv üha enam, palgatööst elatuvate inimeste arv aga üha suureneb.

Monopolistliku riigikapitalismi tingimustes ei ole iseseisvate väiketootjate massiline laostumine juba mitte üksnes suurkapitaliga konkureerimise tulemus. Rea riiklike abinõude abil (hindade, krediitide reguleerimine jne.) kiirendavad monopolid sihilikult seda protsessi ja võtavad kursi väiketootjate likvideerimisele või nende täielikule allutamisele. On teada, et üha suurem hulk väiketootjaid ja -kaupmehi jääb „iseseisvaks" vaid nominaalselt: nende tootmisvahendid kuuluvad tegelikult kreeditoridele, pankadele ja suurtele kompaniidele.

Kui väiketootjate kiht pidevalt laostub ja välja tõrjutakse, siis intelligentsile, teenistujatele ja teistele kihtidele, kes moodustavad niinimetatud *uued* „keskmised kihid", on iseloomulik vastupidine protsess. Tehnika kasv kõrvuti administratiivaparaadi (nii majandus- kui ka riigiaparaadi) ülespuhumisega põhjustab tee-

nistujate, insener-tehnilise ja teadusliku kaadri, raamatupidajate, kaubandus- ja reklaamispetsialistide, lõpuks ajakirjanduse, hariduse ja kunsti alal töötajate jne. arvu ning osatähtsuse kiiret suurenemist.

Kuid nende kasvavate sotsiaalsete kihtide olukord muutub samuti halvemaks, eeskätt seepärast, et intelligentsi põhihulkade töö muutub vastavalt intelligentsi arvu kasvule järjest väärtusetumaks, kaotab oma endise privilegeeritud iseloomu. Eriti kujukalt kõneleb sellest teenistujate olukord. 1890. aastal oli teenistuja keskmine tasu Ameerika Ühendriikides peaaegu 2 korda suurem töölise keskmisest palgast. 1920. aastal vähenes see vahe 65 protsendini. 1952. aastal aga moodustas teenistuja keskmine palk ligikaudu 96 protsenti töölise keskmisest palgast. Viletsat tasu oma töö eest saavad õpetajad, paljud teaduslike töötajate ning rea teiste elukutsete esindajate grupid.

Vaimse töö alal töötajate olukorras toimunud muutused ei piirdu asja selle materiaalse küljega.

Iseloomulik nähtus on see, et enamik neist, kaasa arvatud ka niinimetatud vabakutselised isikud (advokaadid, arstid, teaduse- ja kunstitegelased jne.), oma iseseisvuse kaotab. Üha suurem osa vaimse töö alal töötajaist läheb üle palgatööle, s. o. satub nende hulka, keda kapitalistlikud korporatsioonid *otseselt ekspluateerivad*. See viib intelligentsi kutsealase tegevuse vabaduse piiramisele, intelligentsi esindajaid sunnitakse teenima monopolistlike klikkide kõige alatumaid huvisid, peale selle toob see endaga kaasa lämmatava poliitilise kontrolli tugevnemise. Monopolide poliitikale iseloomulikud mitmesugused reaktsioonilised abinõud — repressioonid, alandavad „lojaalsuse" kontrollimised — langevad kogu oma jõuga nii töölisklassi eesrindlikule osale kui ka intelligentsile. Sellest, kuivõrd raskelt see intelligentsi olukorrale mõju avaldab, annavad kujutluse järgmised sõnad, mida ütles kuulus teadlane Albert Einstein, kes oma silmadega nägi reaktsiooni märatsemist algul oma kodumaal, Saksamaal, seejärel aga Ameerika Ühendriikides, kuhu ta emigreerus, päästes ennast fašistlikest tagakiusamistest: „Kui ma oleksin jälle noor inimene ja peaksin elukutset valima, siis ei püüaks ma teadlaseks või õpetajaks saada. Ma eelistaksin saada veevärgitööliseks või rändkaupmeheks lootuses leida seda tagasihoidlikku iseseisvuse tunnet, mis praegustes tingimustes veel võimalik on." Milline on siis aga teadlaste tegelik olukord kaasaegses kodanlikus ühiskonnas, kui isegi kõige silmapaistvamad neist unistavad sellest armetust „iseseisvuse" taolisusest, millele võib seal veel loota veevärgitööline ja rändkaupmees!

Tõsi küll, „keskmistest kihtidest" rääkides on vaja meeles pidada, et nende hulka arvatakse ka niisugused sotsiaalsed grupid, kes praegu reaktsioonilist kodanlust ustavalt teenivad: ametnike ja korporatsioonide kõrgemate teenistujate ladvik, intelligentsi privilegeeritud kihid jt.

Kuid need grupid moodustavad vaid tähtsusetu osa „keskmistest kihtidest", ja nende positsioonide järgi ei saa kuidagi otsustada kõigi vahepealsete klasside ja kihtide kohta. Kui võtta „keskmised kihid" tervikuna, siis muutuvad vastuolud, mis lahutavad neid ja valitsevat monopolistide klikki, vastavalt monopolistliku riigikapitalismi arenemisele üha teravamaks, sügavamaks ja lepitamatumaks.

Selles mõttes muutub „keskmiste kihtide" poliitiline positsioon, nende koht meie ajastu kodanliku ühiskonna klassisuhetes printsipiaalselt.

Oli aeg, mil suur osa „keskmistest kihtidest" (talurahva jõukas osa arenenud kapitalistlikes maades, väikeettevõtjad ja -kaupmehed jne.) aitas kaasa valitseva kodanluse võimu stabiilsuse kindlustamisele.

Tänapäeval ei tugevda oma enamuses nii vanad kui ka uued „keskmised kihid" kodanluse valitsevate klikkide — monopolistide positsioone, vaid vastupidi, nõrgendavad neid veelgi. Oma seisundilt ja huvidelt muutuvad need kihid, hoolimata sellest, mida kodanlikud ja reformistlikud ideoloogid väidavad, üha suuremal määral monopolide vastasteks, töölisklassi loomulikeks liitlasteks.

Püüdes moonutada klassisuhete pilti, ajavad reaktsioonilised teoreetikud püüdlikult sassi ka valitseva klassi küsimuse, väites, nagu väheneksid kaasaegses kodanlikus ühiskonnas kapitalistide võim ja mõju. Kapitalistid, ütlevad nad, on kaotanud või igatahes kaotavad oma valitseva seisundi; nad lahkuvad ühiskondlikult areenilt ilma igasuguse revolutsioonita, „rahulikul teel".

Milles siis näevad säärased teoreetikud — alates monopolide avalikest apologeetidest ja lõpetades revisionistidega — kapitalistide valitsemise langust?

Kõigepealt selles, et kaduvat kapitalistlik omandus, mis asendatakse kõige erinevamatesse ühiskonnaklassidesse kuuluvate paljude aktsionäride omandusega, ja seega toimuvat „tulude revolutsioon", mis elanikkonna elutaset võrdsustab.

Kuid antud juhul propageeritakse „rahvakapitalismi" uue sildi all tegelikult väga vana, Lenini poolt juba ammu kritiseeritud kapitali „demokratiseerimise" teooriat, milline „demokratiseerimine" toimuvat väikeaktsiate väljalaskmise teel. Mis puutub „tulude revolutsioonisse", siis selle asemel toimub tegelikult rikkuste edasine polariseerumine; kuristik käputäie miljardäride ja kõigest ilma jäetud hulkade vahel muutub üha laiemaks ja sügavamaks.

Nendessamades Ameerika Ühendriikides *said* 1956. aastal ametlike andmete järgi ligikaudu 5,5 miljonit perekonda, kuhu kuulus *17—20 miljonit inimest, vähem kogutulu, kui oli 17 suurima monopoli puhaskasum!*

Kapitalistide klassi „kadumist" tõestades tõstavad reaktsioonilised teoreetikud kära ka lisakasumilt ja pärandilt võetavate

maksude ümber, väites, nagu põhjustaksid need maksud eraomanduse „rahulikku" üleminekut kogu ühiskonna valdusse. Vormiliselt on need maksud tõepoolest suured, ulatudes 50 ja rohkem protsendini kasumi summast. Kuid esiteks on korporatsioonid leidnud kümneid viise maksustamisest kõrvalehiilimiseks. Teiseks aga maksab seesama riik korporatsioonidelt võetavad summad neile heldelt tagasi ülikasulike valitsustellimuste ja kõikvõimalike soodustuste süsteemi kaudu, ühe sõnaga, majandusellu kogu riikliku vahelesegamise mehhanismi abil, millest eespool juttu oli. Ei tule imestada, et isegi monopolide kõige ägedamad kaitsjad ei saa tuua ühtegi fakti, kus monopolist oleks maksude pärast laostunud, tema vara aga ühiskondlikku valdusse üle läinud.

Kodanlikus propagandas on viimastel aastakümnetel laialt levinud ka „juhatajate revolutsiooni" teooria, mille järgi tõeline võim majanduse üle (järelikult ka poliitika üle) minevat kodanlikes maades nende käest, kes seda „vormiliselt" valdavad, nende kätte, kes tegelikult juhivad (korporatsioonide juhatuste ja täitevnõukogude direktorid ja teenistujad, kõrgem tehniline personal jne.). Need inimesed moodustavad reaktsiooniliste teoreetikute sõnade järgi uue valitseva klassi, kes kogu ühiskonna huvides talitab.

Mis puutub kapitalistide poolt tootmises etendatavasse ossa, siis muutub see tõepoolest — omanduse valdajad kaotavad viimased kasulikud funktsioonid, andes need üle palgalistele teenistujatele. See on veel üks argument kapitali ekspropriieerimise ja sotsialismile ülemineku kasuks. Kuid kapitalismi ekspluataatorlikku loomust see sugugi ei muuda.

Jääb ju tõeline võim tootmise üle omanike kätte, mitte aga nende kätte, kes omanike nimel tehnoloogilist protsessi juhivad, arvestust, varustamist ja toodangu turustamist organiseerivad jne. Monopolistliku kompanii insenerid ja teenistujad ei saa selle kompanii omanikke kõrvaldada või sundida neid tööliste kasuks loobuma osast kasumitest. See-eest aga võivad omanikud, nagu see oli ka sada aastat tagasi, vallandada ning palgata insenere ja teenistujaid ning neile oma tahet dikteerida.

Muidugi on trustide kõrgetel ametikohtadel töötavate teenistujate hulgas ka niisuguseid, kellel on tõepoolest suur võim: suurte aktsiakompaniide presidendid, juhatuste ja täitevnõukogude esimehed jne. Kuid need on tegelikult samasugused kapitalistid, kes ainult osa kasumeid palga näol saavad.

Niisiis pole neid muutusi kapitalistide klassi seisundis, millest kodanlikud teoreetikud, reformistid ja revisionistid kisendavad, elus üldsegi olemas. See aga ei tähenda, et kodanluse seisundis viimastel aastakümnetel mingisuguseid muutusi toimunud ei oleks.

Selliseid muutusi kahtlemata on. Peamine neist on selle klassi edasine *kihistumine*. Kodanlus ei kujutanud ka varem endast

monoliitset tervikut. Kuid praegusel ajastul omandab kodanluse kihistumine printsipiaalselt uued vormid.

See käputäis monopole, kes on endale riigimasina allutanud, tõuseb üha kõrgemale nii ühiskonnast kui ka kapitalistide klassist. „Jõuda" võimukandjate, s. o. suurte kontsernide ja trustide omanike hulka muutub peaaegu võimatuks mitte üksnes tavalisele inimesele, vaid ka keskmisele kapitalistile, olgu ta kuitahes osav ja nupukas. Üksteist asendavate kodanluse rühmituste asemel asub ühiskonna etteotsa asendamatu ja tegelikult vastutust mitte kandev monopolistide klikk, kes tuginevad nendega otseselt seotud kitsale korporatsioonide kõrgemate teenistujate ning bürokraatliku ja militaristliku ladviku esindajate ringile.

Selle tagajärjeks on üha suurema osa väike- ja keskmiste ettevõtjate laostumine. Neile kuuluvate firmade „suremuse" protsent on ajuti niivõrd suur, et üksikud kodanlikud majandusteadlased võrdlevad seda kolooniates esineva laste suremuse protsendiga. Niisugusele ettevõtjale muutub üha teravamaks *tema enda* kui privilegeeritud klassi esindaja *eksisteerimise* probleem.

Väike- ja keskmised ettevõtjad on neis tingimustes paradoksaalses olukorras. Ühelt poolt on nad tänapäeval nagu ka pool sajandit tagasi ekspluataatorid, kes saavad kasumit palgatööliste töö arvel. Teiselt poolt aga rõhuvad ja röövivad neid endid kõikvõimsad trustid ja korporatsioonid.

Seega suurendab monopolistlik riigikapitalism kihistumist kodanluse hulgas, peale selle põhjustab ta kodanluse ridades ka lõhenemist: ühel pool on kõikvõimas monopolistlik ladvik, teisel pool aga keskmiste kapitalistide ja väikekapitalistide hulgad, kes moodustavad selle klassi enamuse. Niisiis aheneb monopolistliku kapitali valitsemise sotsiaalne baas veelgi.

5. Kapitalismi ajalooredeli viimane aste

Kapitalismi üldkriisi iga uus etapp ei ole mitte üksnes minevikus toimunud muutuste tulemus, vaid ka eeldus uutele muutustele, tuleviku künnis. Olles kord tekkinud, areneb kapitalismi üldkriis üha kasvava jõuga kuni kapitalismi täieliku hukkumiseni. Kaasaegse kapitalismi olukorra ja tema arenemise põhiliste seaduspärasuste analüüs võimaldab teha järelduse, et kõik need abinõud, mida monopolistlik kodanlus kapitalismi päästmiseks on tarvitusele võtnud, ei too vabanemist kapitalismi õõnestavatest vastuoludest, vaid vastupidi, kutsuvad lõppkokkuvõttes kapitalismis esile veelgi suuremad häired.

Imperialistlik leer ei ole suuteline peatama sotsialistliku leeri kasuks toimuva jõudude vahekorra edasise muutumise protsessi. Võitluses sotsialistlike maade vastu kasutas imperialistlik leer kõiki vahendeid — alates otsesest sõjast (Koreas) ja katsetest organiseerida kontrrevolutsiooniline mäss (Ungaris) ning lõpe-

tades kõikvõimaliku õõnestustegevusega. Kuid vastukaaluks imperialistide ägedatele rünnakutele sotsialistlike maade vastu on sotsialismileer veelgi enam liitunud.

Tõsi küll, lakkamatu võidurelvastumine ja sõja ettevalmistamine imperialistlike riikide poolt sunnivad ka sotsialistlikke maid suurt osa oma jõududest ja ressurssidest rahulikust ülesehitustööst eemale kiskuma, et oma kaitsevõimet kindlustada. Kuid sotsialistliku tootmisviisi üleolek on niivõrd suur, et isegi sellistes tingimustes saavutavad sotsialistliku leeri maad üha suuremat edu majanduslikus võistluses kapitalismi maailmasüsteemiga, üha selgemini tulevad selles võistluses esile nende võ.dud. Selles maailma-ajaloolises võistluses saavutatud võidud aga innustavad sotsialistlike maade rahvaid uutele töökangelastegudele, aitavad kaasa rahuliku ülesehitustöö tempo edasisele kiirenemisele ning samal ajal suurendavad kapitalistlikes maades töörahva tungi sotsialismile.

Ei ole edu ka imperialistide katsetel taastada oma lagunevaid koloniaalimpeeriume või siis peatada koloniaalsüsteemi edasise lagunemise protsessi. Püüdes toore jõuga tugevdada ja taastada kolonialismi, soodustab monopolistlik kodanlus ise ühelt poolt imperialistlike riikide ning teiselt poolt asumaade ja poolasumaade ning koloniaalikkest vabanenud maade rahvaste vaheliste vastuolude veelgi suuremat teravnemist. Endiste koloniaalrahvaste majandusliku orjastamise katsed aga tõukavad neid rahvaid lähenemisele ja koostööle sotsialistliku leeri maadega.

Niisama asjatud on lõppkokkuvõttes ka monopolistliku kodanluse katsed maha suruda töörahva klassivõitlust metropolides. Tõsi küll, nagu ajaloo kogemused näitavad, on julma terrori ja ohjeldamatu demagoogia abil võimalik ajutiselt töölisklassi ja teiste töörahva väesalkade avalikke väljaastumisi peaaegu nullini viia. Selliseks näiteks oli fašistlik režiim Saksamaal ja Itaalias. Tänapäeva tingimustes aga, kus on kasvanud kõigi monopolistliku kodanluse vastaste vabastusliikumise organiseeritus ja võimsus, muutub sedalaadi poliitika elluviimine üha raskemaks. Kui see aga ühel või teisel määral õnnestubki, ei likvideeri valitsev oligarhia klassikonflikte, vaid ajab need veelgi sügavamale, aidates ühtaegu kaasa töörahva klassivaenu kasvule. Mida intensiivsemalt reaktsiooniline kodanlus kasutab oma huvides riiki, mida agaramalt ta end sellega nagu kilbiga kaitseb kõigi löökide vastu, mis ajalugu talle ette on valmistanud, seda tõhusamalt veenab ta laiu töörahva hulki selles, et ilma võitluseta riigivõimu eest ei ole võimalik nende huvide kaitsmine ega rahuldamine.

Hoolimata kõigist peamiste kapitalistlike maade reaktsioonilise kodanluse püüdlustest kasvavad praegu ja tulevikuski imperialistliku leeri sisevastuolud. Oma maailmavalitsemise saavutamise auahnete kavatsuste elluviimiseks ja rahvaste vabadusliikumisega arveteõiendamiseks vajab Ameerika imperialism, et tal

oleks kapitalistlikus maailmas hegemooni seisund ja et kõik kapitalistlikud suurriigid tema liitlasteks muutuksid. Pole kahtlust, et üht-teist on tal siin korda läinud saavutada. Kuid ei tohi unustada, et imperialism võib saada liitlasi ainult siis, kui ta nad endale allutab. See aga põhjustab alalisi kokkupõrkeid nende riikide valitsevate ringkondadega, kes on Ameerika imperialismi vankri külge seotud, seda enam, et kapitalismi arenemise ebaühtluse tõttu ei vasta mõjusfääride väljakujunenud jaotus enam tegelikule jõudude vahekorrale kapitalistlikus leeris.

Sellest kõigest võib teha järelduse, et peamised raskused ei ole kaasaegsel monopolistlikul kapitalismil ületatud, vaid seisavad alles ees. Tootmise ühiskondlik iseloom nõuab üha tungivamalt nii praegu kui ka tulevikus tootmisvahendite eraomanduse likvideerimist, kapitalismi asendamist sotsialismiga. Finantskapital püüdis ajalugu üle trumbata, poetada sotsialistliku ühiskonnastamise asemele oma valitsemine uutes, riiklik-monopolistlikes vormides. Kuid see katse on määratud läbikukkumisele. Monopolistliku kapitalismi ümberkasvamine monopolistlikuks riigikapitalismiks ei kujuta endast oma aja ära elanud süsteemi päästmist, vaid uue, sotsialistliku ühiskonnakorra *materiaalse ettevalmistamise lõpuleviimist.* „... Monopolistlik riigikapitalism," kirjutas Lenin, „on kõige täielikum *materiaalne* ettevalmistus sotsialismiks, on selle *künnis,* on see ajalooredeli aste, mille (astme) ja sotsialismiks nimetatava astme vahel *pole mingisuguseid vaheastmeid.*"[6]

Niisiis toimuvad kapitalistliku korra rüpes tähtsad majanduslikud protsessid, mille tulemused pärast võimu kättevõitmist töörahva poolt ühiskonna sotsialistlikku ümberkujundamist oluliselt kergendavad. Arenenud kapitalistlikes maades põhjustaks monopolide omanduse sotsialistlik natsionaliseerimine seda, et üldrahvalikuks omanduseks muudetaks 60, 70 ja rohkem protsenti ühiskondlikust tootmisest. „... Revolutsiooni olukorras, revolutsiooni korral," rõhutas Lenin, „läheb riiklik-monopolistlik kapitalism *otseselt* üle sotsialismiks."[7]

Mis puutub sotsialistliku revolutsiooni poliitilistesse eeldustesse, siis, nagu seda Lenin oma imperialismi analüüsis ka ette nägi, kasvavad nad samuti.

Monopolistlik riigikapitalism ei põhjusta klassivastuolude vaibumist, vaid vastupidi, proletariaadi klassivõitluse kasvu, antagonismi süvenemist monopolistliku oligarhia reaktsiooniliste klikkide ning kõigi teiste kaasaegse kodanliku ühiskonna klasside ja kihtide vahel, uute demokraatlike liikumiste kasvu, mis töölisklassi vabadusvõitlusega üha tihedamini liituvad, ulatusliku monopolismi- ja imperialismivastase rinde kujunemist.

Kõik need kaasaegse kapitalismi nähtused, mida järgmise osa peatükkides üksikasjaliselt käsitletakse, tähistavad selle oma aja ära elanud sotsiaalse süsteemi astumist lõpliku hukkumise ajastusse.

NELJAS OSA

RAHVUSVAHELISE KOMMUNISTLIKU LIIKUMISE TEOORIA JA TAKTIKA

XI PEATÜKK

TÖÖLISKLASSI MAAILMA-AJALOOLINE MISSIOON

Kapitalistliku majanduse sügava analüüsi alusel tulid Marx ja Engels järeldusele, et selle sotsiaalse korra rüpes on peidus ka tema hukkumise ja uue ühiskonnakorraga — sotsialismiga — asendamise põhjused. Kuid marksismi rajajad ei leppinud üksnes edasise arenemise põhisuuna kindlakstegemisega, vaid avastasid ka proletariaadi, töölisklassi näol selle juhtiva sotsiaalse jõu, kes on kutsutud teostama suurt ühiskondlikku ümberkujundust — kukutama kapitalismi ja üles ehitama sotsialismi.

Igakülgselt põhjendasid Marx ja Engels seda avastust „Kommunistliku partei manifestis", mis ilmus Saksamaal 1848. aastal. „... Kodanlus," on öeldud „Manifestis", „ei ole piirdunud ainult relvade valmistamisega, mis toovad talle surma; ta on sünnitanud ka inimesed, kes suunavad need relvad tema vastu, — tänapäeva töölised, *proletaarlased.*" „Suurtööstuse arenemisega tõmmatakse seega kodanluse jalgade alt alus, millel ta toodab ja omastab saadusi. Ta toodab kõigepealt oma hauakaevajaid. Tema hukkumine ja proletariaadi võit on ühtviisi paratamatud."[1]

1. Töölisklass kui töötava inimkonna vabastaja

Millest Marx ja Engels töölisklassi maailma-ajaloolise missiooni ettenägemisel lähtusid?

Esiteks sellest faktist, et töölisklass kui kapitalistliku ühiskonna kõige rohkem ekspluateeritav klass muutub juba oma elutingimuste tõttu kapitalistliku korra kõige järjekindlamaks ja leppimatumaks vaenlaseks. Klassihuvid tõukavad töölisi leppimatusse võitlusse kapitalismiga. „Kõigist klassidest, kes praegu on kodanluse vastu," rõhutasid Marx ja Engels, „on ainult proletariaat tõeliselt revolutsiooniline klass."[2]

Teiseks lähtusid nad sellest, et juba tööliste seisund tootmises ei seo neid tootmise minevikuga, vaid selle tulevikuga — järelikult ka, kogu ühiskonna tulevikuga.

Mida see tähendab?

Eelkõige tähendab see seda, et kapitalismi materiaalse aluse — suurtööstuse arenemine ei ohusta proletariaadi kui klassi olemasolu, ei õõnesta tema ühiskondlikku positsiooni, vaid vastupidi, põhjustab tööliste arvu kasvu ja nende osatähtsuse suurenemist ühiskonna elus.

Edasi tähendab see, et töölisklassi huvid ja püüdlused ühtuvad tootlike jõudude arenemise peasuunaga. Tootlike jõudude arengutase, mis kapitalismi tingimustes on saavutatud, nõuab tootmisvahendite eraomanduse likvideerimist. Selle ülesande peab täitma töölisklass. Ta on objektiivselt huvitatud niihästi kapitalismi kukutamisest kui ka selle asendamisest just sotsialismiga — selle korraga, mis võidule pääsedes loob ühiskonna tootlikele jõududele avarad hiiglasuure kasvu võimalused.

Nagu kirjutasid Marx ja Engels, viib proletariaat täide kohtuotsuse, mille eraomandus proletariaati sünnitades ise endale teeb. Tõepoolest, töölisklass on ainus klass, kellel ei ole tootmisvahendite eraomandust, järelikult ei tarvitse tal selle pärast muretseda. Vähe sellest, kuna tootmisvahendite eraomandus on kapitalistile töölise ekspluateerimise aluseks, siis järelikult *on selle likvideerimine ja tootmisvahendite ühiskondliku omandusega asendamine töölisklassi vabastamise ainus tee.*

Tehes järelduse, et just töölisklass on kutsutud kapitalismi kukutama ja sotsialismi üles ehitama, lähtusid Marx ja Engels ka asjaolust, et see on ainus klass, kellel on vastavad võitleja omadused sellise suure ajaloolise ülesande täitmiseks.

Milles need omadused seisavad?

Töölisklassi eeliseks on eelkõige tema suurus. Ta on kapitalistliku ühiskonna rohkearvulisemaid ja sealjuures tormiliselt kasvavaid klasse.

Kuid asi ei seisa ainult selles. Töölisklass on juba oma elu- ja töötingimuste tõttu võimeline kõige paremini organiseeruma. Töö suurettevõtetes kasvatab töölistes kogu aeg selliseid omadusi, nagu kollektivism, range distsipliin, tegevusühtsus, vastastikune abistamine ja toetamine. Need omadused on tähtsad mitte ainult töös, vaid ka võitluses. Koondades tuhandeid töölisi tehastesse või vabrikutesse, mis tavaliselt asuvad suurlinnades, aitavad kapitalistid ise likvideerida eraldatust ja isoleeritust, mis olid needuseks töörahva teistele massiliikumistele, eriti talurahvaliikumisele. Seepärast suudavad töölised hõlpsamini kui ükski teine klass liituda ja organiseeruda.

Ka on töölisklassil teiste rõhutud klassidega võrreldes rohkem võimet oma teadlikkuse arendamiseks, eesrindliku, teadusliku maailmavaate omandamiseks. Suurtööstuses on vaja kultuursemaid töötajaid kui varasemates tootmisviisides. Kapitalismi ajastu klassivõitluse tingimused aga nõuavad võrratult kõrgemat poliitilist teadlikkust. Proletariaat ammutab poliitilist teadlikkust mitte üksnes ja mitte niivõrd raamatutest, kuivõrd töö- ja võitluskogemustest. Peale selle lähevad töölisklassi poole üle ka

eesrindlikumad ja teadlikumad haritlased, kes aitavad töölisklassil välja töötada ja omandada teaduslikku revolutsioonilist maailmavaadet; miljonite tööliste ühisvaraks saades muutub see maailmavaade hiiglasuureks jõuks.

Töölisklass on ühtlasi ühiskonna kõige võitlusvõimelisem ja revolutsioonilisem klass.

See kõik teebki temast kapitalismi likvideerimise ja selle sotsialismiga asendamise missiooni täitja.

Seda töölisklassi missiooni ei nimetata asjata maailma-ajalooliseks missiooniks.

Ajaloo käigus on ühiskonna eesotsas olnud mitmesugused klassid — orjapidajad, feodaalid, kapitalistid. Ühiskonda vastavalt oma vajadustele ja huvidele ümber kujundades aitas iga loetletud klass kaasa eesrindlikuma tootmisviisi võidule. Kuid sotsiaalne ülekohus ja ebavõrdsus jäid endiselt püsima. Iga kord asus ühiskonna etteotsa uus käputäis rõhujaid, iga uus samm progressi poole aga tuli uskumatute kannatustega kinni maksta töörahvahulkadel, kes alati on moodustanud ühiskonna valdava enamuse.

Töölisklass, asudes ühiskonda juhtima, teeb sellele rängale ülekohtule jäädavalt lõpu. Enda vabastamisega ta vabastab ühtlasi kogu inimkonna. Ühiskonda vastavalt oma vajadustele ja huvidele ümber kujundades loob ta uue ühiskonna, milles kõik inimesed tõelise õnne osaliseks saavad. Töölisklassi ülesandeks on ju lõplikult likvideerida sotsiaalse ülekohtu peapõhjus — tootmisvahendite eraomandus, mis tingib ühiskonna lõhenemise rikasteks ja vaesteks, ekspluateerijateks ja ekspluateeritavateks, rõhujateks ja rõhututeks. Selle ülesande elluviimine on ainus tee ühiskonna vabastamiseks viletsusest ja ülekohtust, poliitilisest ja rahvuslikust rõhumisest, militarismist ja sõdadest.

„Kõik senised liikumised," kirjutasid Marx ja Engels „Kommunistliku partei manifestis", „on olnud vähemuse liikumised või on toimunud vähemuse huvides. Proletaarne liikumine on määratu suure enamuse iseseisev liikumine määratu suure enamuse huvides."[3]

Õpetus töölisklassi maailma-ajaloolisest missioonist on marksistliku maailmavaate tähtis osa. See näitas rõhutud ja ekspluateeritavatele rahvahulkadele esimesena kätte reaalse tee, mis võimaldab neil ellu viia oma taotlused — saavutada vabadus ja õiglus. Kui palju väljapaistvaid inimesi ja ühiskondlikke liikumisi jooksis ummikusse ainuüksi seepärast, et nad ei näinud seda sotsiaalset jõudu, kes suudab rahvale anda vabaduse, heaolu ja õnne! Ühed apelleerisid monarhide tarkusele, teised lootsid, et ühiskonna päästab teadlaste ja inseneride loov geenius, kolmandad lootsid „kriitiliselt mõtlevate isikute" kangelastegudele, neljandad unistasid talurahva patriarhaalse elukorra ja keskaegsete käsitöötsunftide taassünnist. Kuid kõik need lootused ja ootused tõid kaasa vaid mõttetu jõu- ja energiakulu, sageli

aga inimelude hukkumise. Inimkonna helge ja põline unistus — sotsialism — lakkas viljatuks utoopiaks olemast alles sellest momendist peale, kui oli tekkinud ja teaduslikult kindlaks tehtud ühiskondlik jõud, kes suudab selle unistuse ellu viia, kui töölisklassi maailma-ajalooline missioon sai ilmseks töölistele endile ja kapitalistliku ühiskonna teiste rõhutud klasside eesrindlikele esindajatele.

Seepärast V. I. Lenin kirjutaski marksismi rajajate ajaloolisi teeneid hinnates: „Peamine Marxi õpetuses on proletariaadi kui sotsialistliku ühiskonna looja maailma-ajaloolise osa selgitamine."[4]

2. Töölisklassi ja tema ühiskondlik-poliitilise osatähtsuse kasv

Tol ajal, kui Marx ja Engels töölisklassi maailma-ajaloolise missiooni avastasid, kujutas see klass isegi maailma arenenud maades üsna väikesearvulist elanikkonna kihti. Enamikus teistes maades olid tema read tol perioodil hoopis hõredad.

Peale selle see klass alles hakkas oma huvisid mõistma. Tal tuli veel areneda teadlikuks ja organiseeritud jõuks. Teadusliku sotsialismi ja kommunismi ideedega olid tuttavad vaid väike rühm klassiteadlikke töölisi ning töölisklassi poolele asunud eesrindlikke haritlasi. Esimesse marksistlikku parteisse — Kommunistide Liitu, mille Marx ja Engels asutasid 1847. aastal, kuulus kõigest mõnisada inimest maailma eri maadest. Ka ametiühinguliikumine oli alles tekkimas.

Ei kulunud aga sajanditki, kui see, mis varem oli avatud ainult kahe geniaalse teadlase pilkudele, sai selgeks paljudele miljonitele inimestele.

Töölisklass on muutunud tänapäeva peamiseks ühiskondlik-poliitiliseks jõuks ja on reas maades juba praktiliselt tõestanud, et ta on võimeline täitma oma ajaloolist missiooni: likvideerima kapitalismi ja üles ehitama sotsialismi. Kuid ka neis maades, kus töölised käesoleval ajal on veel rõhutud klassiks, on tema jõud ja võitlusvõime suuresti kasvanud.

Töölisklassi ridade kasv

XIX sajandi keskel oli Ameerika Ühendriikides umbes 1 miljon töölist, s. o. umbes 5—6 protsenti rahvastikust. 1957. aastal oli Ameerika Ühendriikides ligi 20 miljonit töölist, kes koos perekondadega moodustavad umbes poole kogu rahvastikust.

Saksamaal moodustas töölisklass sada aastat tagasi vähem kui 3 protsenti rahvastikust, XX sajandi keskel aga — üle 50 protsendi.

Inglismaal moodustab töölisklass käesoleval ajal rõhuva enamuse.

Praegu ulatub kõigi maailma maade tööstuses töötavate inimeste arv ligi 200 miljonini. Rõhuvas enamikus on need töölised.

Seega on juba praegu tööstustööliste armees koos nende perekonnaliikmetega vähemalt pool miljardit inimest, vaatamata sellele, et suurtööstuse arenemise protsess kõige tihedamalt asustatud maades (Hiina, India) algas alles võrdlemisi hiljuti. Tööstustööliste arv ja see osa, mis nad maailma rahvastikust moodustavad, kasvab ka tulevikus kiiresti.

Seega on töölisklass juba oma arvu poolest suureks jõuks muutunud. See aga tõestab vääramatult marksistliku õpetuse õigsust, mis juba üle saja aasta tagasi ette nägi, et töölisklass ajaloo arenemise käigus pidevalt kasvab, teiste klasside osa rahvastikus aga samal ajal väheneb.

Veelgi rohkem on kasvanud töölisklassi osatähtsus ühiskonna majanduselus. Enam-vähem arenenud maades toodab see klass käesoleval ajal suurema osa rahvuslikust rikkusest. Tema töö on inimkonna eluks vajalike materiaalsete väärtuste peamine allikas.

Töörahva kõige organiseeritum ja teadlikum klass

Marx ja Engels mõistsid, et töölisklassil on selline organiseerumisvõime, millist pole ühelgi teisel klassil. See ettenägelikkus osutus täiesti õigeks. Tööliste tee klassiorganisatsiooni juurde oli keeruline ja väga raske. Milliseid tõkkeid võimul olev kodanlus küll sellele teele ei veeretanud! Keelud ja repressioonid, halastamatu arveteõiendamine proletariaadi juhtidega, pseudotöölisorganisatsioonid, nagu näiteks kollased ametiühingud, kes sõrkisid ettevõtjate ja politsei lõa otsas, rahvuslike konfliktide ja rassilise vihavaenu õhutamine — see kõik lasti käiku, et töölised üksteisest igavesti isoleeritud oleksid.

Kuid jõud, mis proletaarlasi organiseeruma tõukasid, nagu vajadus nälja ja viletsuse sunnil oma huvisid kaitsta, klassivõitluses väljakujunenud solidaarsus, olid küllalt võimsad, et jagu saada kõigist takistustest ja repressioonidest.

Töölisklassi ühinemine algas tavaliselt sellistest vormidest, nagu vastastikuse abistamise kassad, haigekassad, kooperatiivid jne. Sisuliselt olid need ainult vastastikuse abistamise ja vastastikuse toetuse vormid, mitte aga võitlusevormid. Kuid kõrvuti nende organisatsioonidega hakkasid juba XIX sajandi esimesel poolel tekkima *ametiühingud,* mis võimaldasid töölistel oma otseste majanduslike huvide eest aktiivset võitlust pidada. Kaua aega tegutses ühes ja samas ettevõttes palju tsunftiiseloomuga ametiühinguid, kellel üksteisega sidemeid ei olnud. Siis hakati enamikus maades ametiühinguid järjest sagedamini tootmisalase põhimõtte järgi looma. Paralleelselt sellega toimus nende liitumine ühtseteks üldrahvuslikeks, seejärel ka rahvusvahelisteks koondisteks. Käesoleval ajal on kogu maailma ametiühingutes üle 160 miljoni töötaja.

Kuid ametiühinguorganisatsioonist üksi oli töölisklassi võitluseks vähe. Võitlus vahetute huvide eest, eriti aga töölisliikumise suure eesmärgi — sotsialismi — eest kutsus seaduspäraselt ellu kõrgeima organisatsioonivormi — töölisklassi *poliitilise*

partei. Ka see vorm tegi paljudes maades läbi keerulise arenemistee — väikestest ringidest ja rühmadest paljumiljoniliste parteideni, keda omavahel seob internatsionaalne solidaarsus. Käesoleval ajal kuulub töölisklassi poliitiliste parteide ridadesse üle 43 miljoni inimese; nendest on üle 33 miljoni uut tüüpi parteide liikmed. Need uut tüüpi parteid on rajatud marksismi-leninismi printsiipidele, peavad leppimatut võitlust tööliste huvide eest ja on tõesti võimelised neid huvisid edukalt kaitsma.

Tänapäeva tööline on kaugele ette jõudnud sellest vähese kirjaoskusega proletaarlasest, kes XIX sajandi teisel poolel oli enamiku kodanlike maade töölisklassi tüüpiliseks kujuks. Nüüd on nii tööliste kutsealane kvalifikatsioon kui ka nende kultuuriline tase tohutult kasvanud. Tänapäeva töölisklass on mineviku kultuuriväärtuste täieõiguslik pärija ja ka juhtiv jõud uue, sotsialistliku kultuuri loomisel, mis on saanud valitsevaks sotsialismimaades ning kätte võitnud kindlad positsioonid ka mitmetes teistes maades.

Proletaarses keskkonnas on tekkinud ja areneb edukalt uus, kollektivistlik moraal, milles on palju tulevase, kommunistliku ühiskonna moraali jooni. Kapitalismi seadus — „inimene on inimesele hunt" — on aluseks eraomanduslikule, individualistlikule moraalile ja psühholoogiale. Töölisklassile on see hundimoraal võõras. Tootmisalase ja ühiskondliku elu esimestest sammudest peale võtab proletaarlane oma kogemuste najal omaks töölisliikumise ammuse printsiibi — „tööline on töölisele vend". Klassiteadlik tööline tõlgendab seda printsiipi laiemalt: tööline on vend mitte üksnes teisele töölisele, vaid kõigile rõhututele ja ekspluateeritavatele. Tööinimesed, eelkõige aga töölised on ainsaks sotsiaalseks keskkonnaks, kus ei saa juurduda amoraalsus ja laostumine, mis järjest laiemaid kodanliku ühiskonna kihte haaravad. Inimlikkus, ausus, ennastsalgavus, suuremeelsus — kõik need omadused on tänapäeval iseloomulikud eelkõige lihtsatele inimestele, töölistele, kes tõeliselt humanistlikke ideaale väga kalliks peavad.

Töölisklassi kultuurilise ja moraalse kasvuga on kaasas käinud ka tema poliitilise teadlikkuse kasv, kuigi see protsess on mitmesugustes maades ebaühtlaselt arenenud. Mõnedes neist, kaasa arvatud suhteliselt kõrge kultuuritasemega maad, on kodanlusel õnnestunud tunduva osa tööliste klassi- ja poliitilist teadvust tumestada ning neid oma ideoloogilisele mõjule allutada.

Oma klassiteadvust, oma huvide ning vabastusvõitluse teede õiget mõistmist ei õppinud töölised klassitubades ega ülikooli auditooriumides, vaid igapäevase võitluse ja suurte klassilahingute tules, suurte võitude ja kibedate lüüasaamiste kaudu. Seda kindlam see on. Möödunud sajandiga on töölisklass hiiglasuuri kogemusi omandanud.

Need kogemused on saanud teadusliku üldistuse geniaalsete teadlaste ja võitlejate Marxi, Engelsi ja Lenini teostes. Proleta-

riaat on saanud oma käsutusse marksistlik-leninlike ideede hindamatu varaaida, mis kujutab endast teaduse ja kultuuri kõrgemat saavutust.

3. Töölisklassi ja kogu töörahva huvid on ühised

Peale tema enda ridade arvukuse, teadlikkuse ja organiseerituse suurendab töölisklassi jõudu ka see asjaolu, et tema ja töörahva kõigi teiste rühmade elulised huvid on ühised.

Sel huvide ühtsusel on kapitalistlikus tegelikkuses sügavad juured. Kapitalistide ikke all kannatavad peale tööliste ka laiad talupoegade, linna väikekodanluse, intelligentsi ja teenistujate hulgad.

Sedamööda, kuidas kapitalism areneb, ja eriti monopolide täieliku võimu kehtestamisega, hakkab valitseva kodanluse majanduslik ja poliitiline ike rõhuma üha laiemaid ühiskonnakihte, muutub järjest talumatumaks. Ühised vaenlased ja ühised huvid ongi selleks objektiivseks aluseks, millel kujuneb töölisklassi liit kõigi teiste klasside ja kihtidega, kes reaktsioonilise kodanluse vastu on. Selline liit kümnekordistab proletariaadi jõu, teeb tema võidu võimalikuks ka neis maades, kus töölisklass ei moodusta elanikkonna enamust. Nii oli see näiteks Venemaal. Hiina ja mõnede teiste rahvademokraatiamaade kogemused on näidanud, et kui töölisklass loob liidu elanikkonna laiade hulkadega, siis võib ta teostada sotsialistliku revolutsiooni ka seal, kus ta moodustab võrdlemisi väikese osa elanikkonnast.

Sõltumata sellest, kuidas töörahva teised kihid suhtuvad sotsialistliku liikumise peamistesse eesmärkidesse, leidub palju tähtsaid konkreetseid ülesandeid, mille eest nad võivad võidelda ja võitlevadki koos töölistega. Nende ülesannete hulgas on esikohal vahetute majanduslike huvide kaitsmine monopolide rünnakute eest, rahu, rahvusliku sõltumatuse, demokraatia jne. säilitamine. Kõik need probleemid on seotud laiade rahvahulkade elutingimustega ja seepärast mõistavad nad neid kõige kergemini ja kiiremini.

Nii töölisklass kui ka töörahva teised kihid on eluliselt huvitatud jõudude koondamisest, et kaitsta ühiseid huvisid. Nii esimestele kui ka teistele toob see liit ainult kasu, sest ühiselt saavutatud võidu vilja maitsevad kõik. Kuid ka selles võitluses juhtuvad äpardused, mille põhjuseks on tavaliselt jõudude killustatus, on hoobiks kogu töörahvale.

Töölisklassi ja kõigi tööinimeste huvide ühtsus ei piirdu nende vahetute eesmärkide ühtsusega. Kõige laiemad rahvahulgad on sügavalt huvitatud ka proletariaadi lõppeesmärgi saavutamisest — kapitalismi kukutamisest ja sotsialismi ülesehitamisest. Seisukoht, et enda vabastamisega vabastab töölisklass ühtlasi ka kogu ühiskonna igasugusest rõhumisest, ei ole propa-

gandistlik fraas, vaid tegelikkuse objektiivsete protsesside teaduslikult usaldusväärne ja täpne iseloomustus. Seepärast ongi töörahva teistel kihtidel täielik alus olla sotsialismi eest peetavas võitluses töölisklassi liitlaseks.

Talurahva põhihulgad, kes moodustavad paljudes maades elanikkonna kõige rohkearvulisema kihi, kannatavad käesoleva ajani kas feodalismi jäänuste või kapitalistlike monopolide ikke all või siis nende mõlemate läbipõimumise tõttu. Kas kapitalism suudab lahendada talurahvast erutavaid probleeme? Ei suuda, sest kapitalistlik arenemine põhjustab vaid küla edasist laostumist, maatajäämist, proletariseerumist. Ainult sotsialism suudab lahendada töötava talurahva ees seisvad probleemid, vabastada ta nii mõisnike kui ka kapitalistide ikke alt ja avada talle sellised suured perspektiivid, milledest talupojad varem unistadagi ei võinud.

Samasugune lugu on ka *linna väikekodanlusega.* Kapitalismi tingimustes, eriti praegusel etapil, suudab see rohkearvuline sotsiaalne kiht suurkapitali ikke tõttu endal hädavaevalt hinge sees hoida ja on kogu aeg laostumise äärel. Ka linna väikekodanluse ees seisvate probleemide põhjalik lahendamine on võimalik ainuüksi sotsialismi tingimustes. Koopereerimine loob käsitöölistele ja kodutööndajatele avarad võimalused aineliselt kindlale järjele jõudmiseks. Majanduse tormiline kasv sotsialismi tingimustes annab tööd kõigile soovijatele, kindlustab neile inimväärsed elutingimused ning päästab nad laostumise ja viletsusse sattumise hirmust.

Kapitalistliku ühiskonna küllaltki rohkearvulise ja pidevalt kasvava kihi moodustavad ühe või teise *vaimse tööga* tegelevad inimesed, nagu teenistujad, insener-tehniline personal, kooliõpetajad, arstid, loominguline intelligents jne. Kui varem kuulusid paljud neist privilegeeritud ühiskondlikku rühma, siis nüüd ekspluateerib ja rõhub valitsev oligarhia enamikku nendest. Rõhumisest võib neid vabastada ainult sotsialism, mis loob teaduslikule ja kunstilisele loomingule ennenägematult avarad arenemisvõimalused, viib õitsengule kultuuri, päästab vaimse töö tegijad rahakoti alandavast mõjust.

Töölisklass on rahva juhtiv jõud võitluses kapitalistlikust ikkest vabanemise eest

Seega tekivad kaasajal eriti soodsad tingimused töölisklassi liiduks teiste reaktsioonilise kodanluse vastu võitlevate sotsiaalsete kihtidega. Töölisklassile kuulub selles liidus eriline osa — juhi, hegemooni osa.

Töölisklassi liitlased, kes võivad monopolistliku kodanluse üle võidu saavutada ainuüksi töölisklassi juhtimisel, on ise sellest huvitatud. Töölisklass on ainus klass, kes on võimeline pidama sihikindlat võitlust kapitali ikke vastu ja kellel on ka reaalne programm ühiskonna ümberkujundamiseks vastavalt kogu töörahva elulistele huvidele. Ainult proletariaat suudab luua oma poliitilise partei, kes on relvastatud teadusliku maa-

ilmavaatega ja on võimeline rahvast sellele kõige suuremale eesmärgile viima.

Töörahva teiste klasside vabastusliikumise juhtimine on töölisklassile tema enda sotsiaalse vabanemise vajalikuks tagatiseks. Ainult juhtivat osa täites suudab proletariaat väljuda kapitalistidele oma tööjõu müümise paremate tingimuste eest võitlemise kitsastest tsunftiraamidest ja tõusta rahvuse, ühiskonna juhiks.

„Kui kaasaegse ühiskonna ainus lõpuni revolutsiooniline klass," kirjutas V. I. Lenin töölisklassi kohta, „peab ta olema juhiks, hegemooniks kogu rahva võitluses täieliku demokraatliku pöörde eest, *kõigi* töötajate ja ekspluateeritavate võitluses rõhujate ja ekspluateerijate vastu. Proletariaat on revolutsiooniline ainult niivõrd, kuivõrd ta on teadlik sellest hegemoonia ideest ja seda ellu viib. Proletaarlane, kes on teadlik sellest ülesandest, on ori, kes on orjuse vastu üles tõusnud. Proletaarlane, kes ei ole teadlik oma klassi hegemoonia ideest või kes sellest ideest lahti ütleb, on ori, kes ei saa aru oma orjaseisundist; paremal juhul on see ori, kes võitleb enda kui orja olukorra parandamise eest, *mitte aga* orjuse kukutamise eest."[5]

Töölisklass ei taotle eesõigusi rahva teiste klasside ja kihtide arvel. Vastupidi, töörahva hulkade juhtimine paneb töölisklassile uusi kohustusi, sealhulgas ka kohustuse arvestada töörahva teiste kihtide erilisi huvisid, hoolitseda ja võidelda nende kui oma huvide eest. Taotledes endale juhtivat osa töörahva vabastusvõitluses, lähtub töölisklass järelikult sellest, et ta saab enda vabastada ainult siis, kui ta vabastab kõik rõhutud ja loob igasugusest ekspluateerimisest ja rõhumisest vaba ühiskonna.

4. Internatsionalism on töölisliikumise jõu allikas

Töölisliikumise internatsionaalne iseloom

Minevikus ei saanud internatsionalistideks olla ei rõhuvad ega ka rõhutud klassid. Seda takistasid ajaloolised tingimused, nende klasside koht ühiskondlikus tootmises ja nende elulaad.

Esimene järjekindel internatsionaalne klass on töölisklass, proletariaat. Ta ilmus ajaloo areenile sel ajastul, mil hakkas kujunema maailmamajandus, mil majanduslikud sidemed võtsid tõeliselt ülemaailmse iseloomu, majanduslike sidemete järel aga kasvasid ennenägematus ulatuses ka maade ja rahvaste kultuuri- ja muud sidemed. Selline oli ajalooline olukord, milles tekkis ja kujunes välja tööliste internatsionalism.

Kuid tõeliseks internatsionalistiks ei tee töölisklassi ainuüksi välised tingimused, vaid ka tema elulised klassihuvid. Töölistel ei ole eraomandust, mis inimesi lahutab, ei ole ka huvisid, mis teiste maade ja teistest rahvustest töötajate vastu vaenu tekitaksid. Vastupidi, kõigi maade töölistel on ühised elulised

huvid — kukutada kapitali ike. Need huvid liidavad töölisi ühte kapitali rahvusvahelise jõu vastu, teevad internatsionalismi töölistele mitte ainult võimalikuks, vaid ka vajalikuks ja kohustuslikuks tingimuseks, selleks et edukalt võidelda sotsialismi ja kommunismi eest.

Töölisliikumise internatsionaalne iseloom ilmnes juba varakult. Iga maa töölised alustasid võitlust eelkõige „oma" kodanluse vastu, kuid hakkasid kokku leppima ka ühise tegevuse suhtes, üksteisele abi ja toetust osutama, oma rahvusvahelisi organisatsioone looma.

Sellest ajast alates, mil tekkis ja kogu maailmas levis marksistlik õpetus ning kujunesid proletariaadi poliitilised parteid, iseloomustab töölisliikumist sügavalt teadlik internatsionalism. Marx ja Engels sõnastasid internatsionalismi printsiibi surematu loosungina: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

Igaüks, kes on omandanud marksistliku õpetuse ja aru saanud proletariaadi maailma-ajaloolisest missioonist, mille see õpetus avastas, peab kindlasti olema internatsionalist, teadlikult taotlema kõigist rahvustest töötajate ühtsust ning koostööd. Seepärast, sedamööda, kuidas marksism-leninism ühe või teise maa töölisliikumises võidu saavutab, laienevad ka selle liikumise internatsionaalsed sidemed teiste maade töötajatega.

Marksistlik-leninlikud parteid peavad internatsionalismi oma ideoloogia ja poliitika tähtsaks koostisosaks.

Ilma internatsionalismita, ilma kõigi maade tööliste jõupingutuste ühendamiseta ei saa ülemaailmset kodanlust võita ega uut ühiskonda üles ehitada.

Proletaarne internatsionalism on esiteks kõigi maade ja kõigist rahvustest töölisklassi huvide ühtsuse teaduslikult põhjendatud ideoloogia. Teiseks on see kõigi maade töörahva solidaarsus, tööinimeste vendlus. Kolmandaks on see teatud kindel töölisklassi rahvuslike väesalkade suhete tüüp. Need suhted on rajatud tegevuse ühtsusele ja kooskõlale, üksteise abistamisele ja vastastikusele toetamisele. Nende suhete iseärasus seisab selles, et need luuakse *vabatahtlikult*, teadmisega, et niisugused vastastikused suhted vastavad kõigi maade tööliste põhihuvidele.

Proletaarne internatsionalism ei eita hoopiski töölisklassi iga üksiku rahvusliku väesalga iseseisvust, õigust oma asjade iseseisvaks otsustamiseks. Kuid see ei nõrgenda mingil määral rahvusvahelise töölisklassi ühtsust. Vastupidi, just seepärast, et poliitiliselt teadlikus rahvusvahelises töölisliikumises valitseb tõelise võrdõiguslikkuse ja eri rahvusest tööliste huvide austamise vaim, süveneb järjest rohkem kõigi maade töötajate vastastikune usaldus ja koostöö.

Kodanlikud ideoloogid püüavad tõestada, et töölisklassi internatsionalism põhjustavat oma rahva rahvuslike huvide alahindamist. See on proletaarse internatsionalismi olemuse moonutamine. Just töölisklassi vabastusvõitlus kindlustab igale rahvusele

tema vabaduse ja sõltumatuse säilimise, võrdõiguslikkuse teiste rahvastega, rahvuse kõigi kihtide heaolu tõusu, rahvusliku kultuuri õitsengu.

Tööinimeste rahvusvaheline solidaarsus

Viimase saja aastaga on proletariaadi rahvusvaheline solidaarsus ja monoliitsus tunduvalt kasvanud. See on leidnud konkreetse väljenduse eelkõige töölisliikumise organiseerimise alal. Mitmesuguste maade ametiühingud on nüüd ühinenud suurteks rahvusvahelisteks organisatsioonideks. Kõige suurem neist on Ülemaailmne Ametiühingute Föderatsioon, kes on end näidanud tööliste rahvusvaheliste ja rahvuslike huvide järjekindla kaitsjana. Oma internatsionaalseid sidemeid on arendanud töölisklassi poliitilised parteid ja eelkõige marksistlik-leninlikud parteid. Mitmesuguseid rahvusvahelise koostöö vorme on välja töötanud ka töörahva teised (noorsoo-, naiste-, kooperatiivsed) organisatsioonid, samuti ka progressiivsed demokraatlikud liikumised, milles juhtivat osa etendab töölisklass (rahvaste rahukaitseliikumine jt.).

Kuid proletaarse internatsionalismi arenemine ei piirdu organisatsiooniliste vormidega. Suuri nihkeid on toimunud tööliste teadvuses, nende mõjutusel aga ka kogu töörahva teadvuses. Tööinimesed saavad järjest rohkem aru oma ühtsusest teiste maade ja teistest rahvustest töötajatega, nad mõistavad üha selgemalt monoliitsuse, tegevusühtsuse, klassisolidaarsuse tähtsust.

Sellistel teadvuses toimunud nihetel on ajaloolises tegelikkuses sügavad juured. Asjaolu, et monopolistlik kapital on muutunud rahvusvaheliseks reaktsiooniliseks jõuks ja selle alusel on tekkinud imperialistlik leer, mis on valmis igaks kuriteoks, ükskõik milliseks alatuseks, et riisuda ja rõhuda kõiki maailma rahvaid, aitab objektiivselt mitmesuguste maade töötajatel paremini mõista oma põhihuvide ühtsust. Elu ise aitab töölistel aru saada, et nad ei tohi teiste maade ja teiste rahvaste saatuse suhtes ükskõikseks jääda. Ajaloo karmide õppetundide najal veenduvad nad näiteks selles, et koloniaalsõjad ka siis, kui imperialistid peavad neid maakera kõige kaugemates paikades, tekitavad paratamatult töötajatele uusi majanduslikke raskusi ning aktiviseerivad poliitilist reaktsiooni ja, see on peamine, suurendavad uue ülemaailmse tapatalgu ohtu. Täpselt samuti võib ühe või teise maa töölisklassi lüüasaamine oma maa imperialistliku kodanluse käest, nagu seda on näidanud fašismi õppetunnid Saksamaal, halvendada teiste kapitalistlike maade töölisliikumise arenemise tingimusi ja kergendada imperialistidel maailmasõja vallapäästmist.

Töölisklassi internatsionalism, tema rahvusvaheline solidaarsus on end näidanud tõhusa jõuna. Kui teiste maade reaktsiooniline kodanlus aastail 1918—1920 noorele Nõukogude Vabariigile kallale tungis, astus rahvusvaheline töölisliikumine välja imperialistliku interventsiooni vastu. Suurt osa etendas töötajate rahvusvaheline solidaarsus fašismivastases võitluses. Tuhanded

eri maade töölised võitlesid fašistide vastu Hispaanias, siis aga vastupanuliikumise ridades Prantsusmaal, Belgias, Kreekas, Norras, Itaalias ja teistes hitlerlaste poolt okupeeritud maades. Kõigi maade töölised toetasid nõukogude rahva kangelaslikku vabadussõda fašistlike röövvallutajate vastu.

Pärast Teist maailmasõda on töölisklassi rahvusvaheline solidaarsus kujukalt avaldunud võitluses imperialistide uute agressiivsete sepitsuste vastu, imperialistliku agressiooni vastu suunatud Nõukogude Liidu ja kogu sotsialistliku leeri väljaastumiste toetamises. See aitas tõsiselt kaasa imperialistide poolt Indoneesia, Indo-Hiina, Korea, Egiptuse ning teiste rahvaste vastu vallapäästetud sõdade lokaliseerimisele ja likvideerimisele.

Meie päevil on töötajate internatsionaalne tegevusühtsus, nende monoliitsus ja solidaarsus hiiglasuur jõud võitluses imperialistliku leeri kallaletungidega rahvaste sõltumatusele, vabadusele ja õnnele. Seepärast taotlevadki kommunistlikud parteid erilise sihikindlusega töötajate rahvusvahelise solidaarsuse tugevdamist võitluses rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

5. Töölisliikumise arenemise teel esinevad takistused ja raskused

Väljapaistvad ajaloolised võidud ja edusammud on töölisklass saavutanud ägedas võitluses. Võitude ja edu saavutamiseks tuli ületada palju takistusi. Ka neid takistusi peab iga klassiteadlik tööline, iga marksist nägema, et paremini mõista rahvusvahelise töölisliikumise edasisi ülesandeid.

Töölisliikumise ees seisvad raskused on mitmesuguse iseloomuga, kuid peamised neist on raskused, mis valitsev kodanlus tema teele veeretab. Nende raskustega tuleb töölisliikumisel kogu aeg kokku põrgata. Pole kerge jagu saada takistustest, mida valitsev kodanlus töötajate vabastusvõitluse teele veeretab. Tuleb ju töölistel võidelda poliitiliselt kogenud klassiga, kelle käsutuses on võimas majandusliku rõhumise ning füüsilise ja vaimse vägivalla aparaat. Töölisorganisatsioonid aga pole veel kaugeltki kõikjal õppinud edukalt võitlema selliste raskustega ja see on paljudes kodanlikes maades üks sotsialistliku liikumise mahajäämuse peamine põhjus.

Oma rohkem kui sajandipikkuse ajaloo vältel on töölisliikumine kodanluse terroristliku tegevuse tõttu tõsiseid ohvreid kandnud: metsikult on tapetud tuhandeid eesrindlikke proletaarseid võitlejaid, piinakambritesse on heidetud kümneid ja sadu tuhandeid; korduvalt on sunnitud töölisorganisatsioone põranda alla minema, mille tõttu nende tegevus muutus veelgi raskemaks.

Tänapäeva tingimustes rakendavad kapitalistlike maade valitsevad ringkonnad tööliste aktiivsema ja teadlikuma osa suhtes järjest rohkem politseirepressioone, šantaaži ja hirmutamist.

Mida kõikuvamaks kodanluse positsioon muutub, seda laialdasemalt ja sagedamini kasutab ta vägivalda.

Kuid võitluses töölisliikumise vastu ei piirdu valitsev kodanlus üksnes füüsilise arveteõiendamisega. Neis maades, kus valitseb krooniline tööpuudus, ei ole töölistele vähemaks needuseks alatine töölt vallandamise ja ettevõtjate organisatsioonide musta nimekirja sattumise oht. Nende ebainimlike meetoditega avaldavad Ameerika Ühendriikide kapitalistid praegu iseseisva töölisliikumise arenemisele väga tugevat vastupanu.

Selle kõrval kasutab valitsev kodanlus laialdaselt pettust, sotsiaalset demagoogiat ja teisi peenemaid ning kavalamaid ja ühtlasi ka ohtlikumaid meetodeid töölisklassi desorganiseerimiseks, tema allutamiseks oma laostavale vaimsele mõjule.

Olukorda raskendab veel asjaolu, et töölisklass ise ei ole ühetaoline. Tema read saavad pidevalt täiendust laostuva väikekodanluse hulgast pärit inimeste näol. Need toovad endaga sageli kaasa kodanliku ideoloogia, psühholoogia ja moraali koorma ja nakatavad teisi töölisi. Peale selle, pidades kinni kõigi rõhujate vanast reeglist — „jaga ja valitse", püüavad suurkapitalistid ära osta proletariaadi ladvikut, luua sellest privilegeeritud kihti — „töölisaristokraatiat", kellest nad tahavad teha oma toe, töölisliikumisse kodanluse mõju kandja.

See kõik muudab teatud osa töölisi vastuvõtlikuks kodanluse ja tema agentide sotsiaalse demagoogia suhtes. Seda laadi tegevusele pöörab kodanlus järjest rohkem tähelepanu. Viimastel aastakümnetel on Ameerika Ühendriikides ja teistes kodanlikes maades sel eesmärgil peale tavalise rahvahulkade ideoloogilise mõjutamise aparaadi (ajakirjanduse, kino, raadio jt.) loodud koguni spetsiaalsed „teadused" („ühiskondlikud suhted", „inimlikud suhted", „industriaalne sotsioloogia ja psühholoogia" jt.). Sajad ja tuhanded selliste „teaduste spetsialistid" töötavadki juba vahetult ettevõtetes, valitsus- ja administratiivorganites. Nende kohuseks on mitmesuguste abinõude väljatöötamine, mis on suunatud töölisliikumise desorganiseerimisele ja streikide nurjaajamisele, samuti ka sellele, et õpetada töölisi oma saatusega rahul olema, luua näilist „klassiharmooniat", seada sisse ettevõtetes „klassirahu".

Töölisliikumise lõhenemine

Kodanluse mõju töölisliikumisele avaldub mitmesugustes vormides. Kõige ohtlikum nendest on oportunismi, reformismi levitamine. Oportunismi sisu seisab püüdluses töölisliikumist kapitalistliku korraga „lepitada". Sellest tuleneb ka reformismi liidrite kogu praktika, mis on suunatud valitseva kodanlusega kokkuleppimisele.

Reformism on põhjustanud töölisliikumises sügava lõhenemise, mis kestab kapitalistlikes maades juba pikemat aega. Sellega tekitabki oportunism tänapäeva töölisliikumisele tõsist kahju.

Töölisliikumise lõhenemine nõrgendab proletariaadi ridu, takistab tema võitlust kodanlusega, kergendab kapitalistidel läbi viia reaktsioonilist, töölisvastast poliitikat. Ühtsuse puudumine tööliste hulgas võimaldab kodanlusel töölisklassi üht osa teisele vastu seada ja mõningaid kodanluse mõju all olevaid tööliste rühmi koguni ära kasutada võitluseks klassivendade ja revolutsioonilise töölisliikumise vastu, mitte aga proletariaadi vaenlaste vastu. Töölisliikumise lõhenemine toob muidugi kasu ainult töölisi ekspluateerivale kapitalistide klassile.

Tõsist kahju töölisliikumisele tekitab ka kodanlike *natsionalismi* ja *šovinismi* ideede levitamine proletariaadi hulgas. Natsionalismi ohtlikkus seisab eelkõige selles, et ta juhib töölisi kõrvale oma klassivaenlaste vastu võitlemisest. Reaktsioonilisel kodanlusel on korduvalt õnnestunud natsionalistlike meeleolude õhutamisega proletariaadi klassivõitlust ajutiselt paralüseerida. Peale selle on natsionalistlike ja šovinistlike ideede levitamise tagajärjeks töölisliikumise killustumine, rahvusvahelise solidaarsuse rikkumine. Natsionalism ja šovinism, kui nende vastu ei võidelda, õõnestavad paratamatult töölisliikumist, tõukavad ta imperialistliku kodanlusega koostöötamise teele.

Töölisliikumise lõhenemisele aitab kaasa ka *kiriku mõju*. Reaktsioonilised kirikutegelased püüavad usklikke töölisi igati isoleerida nende klassivendadest, värvata neid klerikaalset laadi separaatsetesse organisatsioonidesse (kristlik-demokraatlikud parteid, katoliiklikud ametiühingud jne.) ja juhtida neid sellega kõrvale võitlusest kapitalismi vastu.

Kuid usklike eneste ja samuti ka teatud osa vaimulikkonna hulgas leiab juhtivate kirikutegelaste töölisvastane, reaktsiooniline poliitika järjest suuremat vastupanu. On teada palju juhtumeid, kus ausad vaimulikud võtavad oma hea nime säilitamiseks osa rahu eest peetavast võitlusest ja astuvad välja reaktsiooni vastu. Rahu eest ja reaktsiooni vastu võitlemine on aga vastuolus kirikujuhtide poolt kehtestatud eeskirjadega, mis panevad kirikuaparaadi imperialistliku reaktsiooni eesmärkide teenistusse.

Töölisklassi vabastusvõitluse takistamiseks on valitseva kodanluse käsutuses seega veel võimsaid vahendeid. Oleks vale sellest tulenevaid raskusi alahinnata. Ei tohi unustada, et sedamööda, kuidas tugevneb töölisliikumine, tugevneb ka proletariaadi klassivaenlaste vastupanu. Seepärast ei tohi mitte mingisugused töölisliikumise edusammud suigutada töölisklassi valvsust, nõrgendada tema aktiivsust ja otsusekindlust võitluses nende takistustega, mis tema maailma-ajaloolise missiooni teostamist veel pidurdavad.

6. Võitlev ja loov klass

Natuke rohkem kui saja aasta jooksul, mis meid lahutab tööliste esimesest iseseisvast revolutsioonilisest väljaastumisest (1848. a. Prantsusmaal), on proletariaadil tulnud lüüa tuhandeid klassilahinguid, küll suuri, küll väikesi, küll võidurikkaid, küll lüüasaamisega lõppenuid. Neis lahinguis ilmutas töölisklass sellist kangelaslikkust, millist ükski teine klass ajaloos pole veel näidanud.

Töölisklassi kui võitleja üllad omadused ilmnesid eriti kujukalt 1917. aasta Oktoobrirevolutsioonis Venemaal, mitmete Euroopa maade tööliste revolutsioonilistes väljaastumistes pärast Esimest maailmasõda, Hiina ja teiste maade rahvademokraatlikes revolutsioonides.

Maades, kus elab üle kolmandiku kogu inimkonnast, on töölisklass saavutanud vabastusvõitluse täieliku triumfi, on purustanud kapitalistliku orjuse süsteemi ja võtnud võimu enda kätte.

Kuid proletariaadi võitlus on muutnud ta tähtsaks ühiskondlik-poliitiliseks jõuks ka neis maades, kus valitseb veel kapital. See on vajutanud kogu meie ajastule sügava pitseri.

Töölisklassi võitlus oma vahetute majanduslike huvide eest

Üheks tööliste võitluse peasuunaks kapitalistlikes maades on oma vahetute majanduslike huvide kaitsmine, *proletariaadi elu- ja töötingimuste* parandamisega seotud nõudmiste kaitsmine.

Hoolimata valitseva kodanluse meeletust vastupanust, on töölisklass seda võitlust laialdaselt arendanud ning tõsist edu saavutanud. Paljudes arenenud kapitalistlikes maades on tal korda läinud saavutada selliseid järeleandmisi, mis piiravad kapitalistliku omavoli ja töötajate ekspluateerimise mõningaid kõige rängemaid vorme. Töölisklass on muu hulgas saavutanud tööpäeva lühendamise 12—16 tunnilt 8 tunnini ja üksikutes maades mõnedel erialadel veelgi lühema tööpäeva. Mitmetes maades on töölised sundinud kodanlust astuma mõningaid samme sotsiaalkindlustuse alal (pensionide maksmine, toetused tööpuuduse korral, puhkused jne.); kuigi need ei ole veel küllaldased, kergendavad nad siiski tööliste olukorda. Mõnel pool on korda läinud teataval määral piirata töö pöörase intensiivistamise kahjulikke tagajärgi, saavutada töökaitsesüsteemi parandamist ja mõningaid soodustusi tervishoiu alal. Paljude maade töölised on sundinud kodanlust tegema järeleandmisi ka töötasu alal, nõrgendades seega mõnevõrra raha ostujõu pideva langemise tagajärgi, mis on saanud kõigi kapitalistlike maade töötajate nuhtluseks.

Töölisklassi võitlus oma vahetute majanduslike huvide eest võtab ajaloo arenemise praegusel etapil järjest laiema ulatuse. Proletariaadi organiseerituse ja teadlikkuse kasv võimaldab tal oma klassivõitluses üles seada ka üldisemaid nõudmisi, nagu

näiteks monopolide majandusliku võimsuse piiramine, maksusüsteemi muutmine töötajate kasuks, töötajate kindlustamine tööpuuduse vastu jne.

Töölisklassi majanduslikud võidud on tõsiseks vastukaaluks tööliste olukorra halvenemise tendentsile, mis end tänapäeva kapitalismi tingimustes eriti teravalt tunda annab. Need võidud on kergendanud ka töötajate teiste rühmade elutingimusi. Pealegi on need rühmad töölisliikumise edusammude mõjul ise võitlema asunud oma spetsiifiliste vahetute huvide eest, kasutades sealjuures sageli ka neid ekspluataatoritele vastupanu avaldamise vorme, mis töölisklass on välja töötanud, nagu ametiühingutesse organiseerumine, streikide korraldamine jt. Tänapäeval kasutavad neid võitlusvorme peale tööliste veel teenistujad (sealhulgas ka riigiteenijad) ja samuti intelligentsi mitmesugused rühmad (meditsiini alal töötajad, kooliõpetajad jne.).

Mitmete kapitalistlike maade reformistliku liikumise liidrid tõttasid neid töölisklassi võite enda arvele kirjutama ja püüavad tõestada, et töölisklassil pole mingit põhjust poliitilist võitlust pidada, seda enam aga kodanliku korra kukutamise eest võidelda. Sellised väited pole midagi muud kui demagoogia. Kapitalistlike maade proletariaat ei ole oma võitude eest tänu võlgu kokkuleplastele ja oportunistidele, vaid eeskätt kõige aktiivsemate ja teadlikumate tööliste võitlusele. Kapitalistid teevad enamikul juhtumitel järeleandmisi just töölisliikumise pahempoolse tiiva survel ja kartusest, et kõik töölised võivad „pahempoolseteks" muutuda.

Edasi tuleb arvestada ka seda, et paljud tööliste edusammud, mis on saavutatud võitluses vahetute huvide eest, on võimalikuks saanud vaid selle tõttu, et töölisklassi võit NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades sunnib maailma kodanlust selliseid järeleandmisi tegema, millistest ta mõnikümmend aastat tagasi ei tahtnud mõteldagi. Ei tohi ka unustada, et töölisliikumine võlgneb suure osa oma edusammudest proletariaadi vahetute majanduslike huvide kaitsmisel mitte majanduslikule, vaid *poliitilisele võitlusele.* Palga- ja pensioniküsimuse, tööpäeva lühendamise ja teiste küsimuste üle on töölisklassil kodanlusega palju kergem rääkida siis, kui tema selja taga on tugevad ja võitlusvõimelised poliitilised parteid, kui ta valitsevatele klassidele lakkamatult poliitilist survet avaldab.

Reformismi liidrid püüavad oportunistide ja marksistide-leninlaste lahkhelide olemust moonutada ja kujutavad asja järgmiselt: kommunistid olevat selle vastu, et töölised võitleksid oma vahetute huvide eest, nad olevat koguni huvitatud sellest, et töölisklass elaks halvemini, see õhutaks teda aktiivsemalt võitlema kapitali vastu! Pole midagi tõest kaugemat kui see laim. Kommunistid kaitsevad järjekindlalt kõiki töölisklassi huvisid ning nõudmisi: nii lähemaid kui ka lõppeesmärke. Nad toetavad kõiki abinõusid, mis võivad tööliste elu kergemaks ja paremaks

muuta. Erinevalt oportunistidest aga mõistavad kommunistid selgesti, et majanduslik võitlus võib anda vaid piiratud tulemuse, sest ta jätab puutumatuks kapitalistliku palgaorjuse süsteemi. Kuid tööliste üldised huvid nõuavad mitte üksnes palgaorjuse tingimuste parandamist, vaid palgaorjusest täielikku vabanemist. Selleks tulebki töölisklassil majandusliku võitluse kõrval pidada ka poliitilist võitlust. Need võitlusvormid ei eita, vaid täiendavad teineteist, võimaldavad saavutada edu nii tööliste lähemate kui ka lõplike huvide kaitsmisel.

„Taotledes elutingimuste parandamist," kirjutas V. I. Lenin, „kasvab töölisklass ühes sellega nii moraalselt kui ka vaimselt ja poliitiliselt, muutub võimelisemaks teostama oma suuri vabaduseesmärke."[6]

Kõigi demokraatlike liikumiste juhtiv jõud

Töölisklassi vahetud huvid ei ole kunagi piirdunud üksnes tema majandusliku olukorra parandamisega. Oma tekkimisest peale on töölisklass oma võitlusprogrammis arvestanud mitmesuguseid ühiskondlik-poliitilisi huvisid. Juba kodanlike revolutsioonide ajastul sundisid need huvid teda feodaalse-absolutistliku reaktsiooni vastu võitlema. Paljudes maades võttis proletariaat aktiivselt osa võitlusest rahvusliku sõltumatuse eest, vallutussõdade vastu jne.

Töölisklassi majanduslike, poliitiliste ja kultuuriliste huvide ring muutus ajaloo käigus üha laiemaks, nende huvide kaitsmine aga omandas töölisklassi võitluses järjest tähtsama koha. Näiteks sellised küsimused, nagu haridussüsteemi reform, eelarvelised assigneeringud teadusele ja kunstile, parlamendi uued protseduurireeglid, huvitasid töölisliikumist XIX sajandi algul vaid õige minimaalsel määral. Tänapäeval aga on need küsimused sageli töölisklassi ja reaktsioonilise kodanluse tõsise võitluse objektideks.

Oma osa etendavad ka muutused, mis kapitalism üle elab. Sedamööda, kuidas see sotsiaalne süsteem järjest reaktsioonilisemaks muutub, sedamööda, kuidas monopolid mitmesugustel ühiskondliku elu aladel pealetungile asuvad, tekib töölistel ja kõigil töötajatel palju uusi huve ning saavad järjest suurema tähtsuse mõningad vanad huvid.

Üleminek imperialismile ja monopolide katsed fašistlikku korda kehtestada tegid kodanikuõiguste ja -vabaduste säilitamise küsimusest ühe töötajate seisukohalt kõige põletavama päevaküsimuse. Reaktsioonilise kodanluse agressiivsuse kasv ja massilise hävitamise vahendite arenemine muutsid äärmiselt aktuaalseks desarmeerimise ja rahu kindlustamise probleemi.

Nii on ajaloo arenemine pannud töölisklassile rahva kõigi kihtide huvide kaitsja ülesande, sest võitlus demokraatia, rahu, riikliku suveräänsuse eest on võitlus *üldrahvuslike* huvide eest.

Ülddemokraatlike eesmärkide eest võitlemise ülesanne, mis kogu oma suuruses on kerkinud meie aja töölisliikumise ette,

kajastab ühiskonna arenemise objektiivseid vajadusi. Seda pole keegi välja mõelnud ega töölisliikumisele väljastpoolt peale sundinud. Tööliskiass asub ülddemokraatlike liikumiste etteotsa mitte seepärast, et ta püüaks kedagi oma poolele „meelitada", vaid seepärast, et seda nõuavad tema elulised huvid.

Hiiglasuur tähtsus selle huvideringi laienemise seisukohalt, mille eest töölised võitlust peavad, ühiskonnas tööliste poliitilise osatähtsuse kasvu seisukohalt on sel asjaolul, et proletariaat on loonud võitlusvõimelise ja hästi organiseeritud, teadusliku teooriaga relvastatud *marksistlik-leninliku partei.* Partei aitab töölisklassil mõista oma osa ühiskonna elus, viib selle klassi oma rahva huvide eest võitlejate esiridadesse, töötab välja reaktsiooni vastu kõigi töötajate ühendamise teed. Marksistlik-leninliku partei sellisel tegevusel on maailma saatusele ajalooline tähtsus, sest see päästab ühiskonna paljudest hädadest, mida imperialism võib tekitada.

Töölisklass on progressiivse inimkonna lootus

Võitleja väljapaistvad omadused teevad töölisklassi kogu progressiivse inimkonna avangardiks. Paljudes maades on töölisklass kukutanud kodanluse ja asunud ühiskonna etteotsa.

Erinevalt mineviku rõhutud klassidest — orjadest ja pärisorjadest — ei lahku töölisklass pärast seda ajaloo areenilt, kui ta on täitnud oma osa peamise löögijõuna vanade valitsejate kukutamisel ja vana korra lammutamisel. Tema ülesandeks on ka uue ühiskonna ehitamine, mida töölised ei saa kellelegi muule usaldada. Selle ülesande täitmiseks ei jätku ainuüksi võitleja omadustest, vaid on vaja ka võimeid loovaks ja ülesehitavaks tegevuseks kõigil ühiskonna elu aladel — majanduse ja kultuuri alal, poliitika ja sõjalisel alal.

Objektiivselt peab töölisklassil olema rohkem võimeid loovaks tegevuseks kui ükskõik millisel teisel klassil ajaloos, sest mitte kellelgi teisel pole tulnud täita nii suurt ajaloolist missiooni. Ületab ju kapitalismilt sotsialismile üleminek ühiskonna ümberkujundamise sügavuse ja ulatuse poolest kõik teised sotsiaalsed revolutsioonid.

Ajalugu on näidanud, et töölisklassil on täielikult olemas kõik võimed loovaks ja ülesehitavaks tegevuseks, mis on vajalikud uue ühiskonna ülesehitamisel. Sellest räägivad Venemaa ja Hiina, Poola ja Tšehhoslovakkia, Bulgaaria ja Rumeenia ning teiste maade tööliste kogemused, kes edukalt ehitavad sotsialistlikele ja kommunistlikele põhimõtetele rajatud ühiskonda.

Ühiskonna ümberkujundamise käigus muutub muidugi ka töölisklassi enda pale. Teisiti polekski sotsialismi ja siis ka kommunismi ülesehitamine võimalik.

Kõigi töötajate vabastamise suure missiooni võib töölisklass täita vaid sel juhul, kui ta on täielikult omandanud revolutsioonilise teadlikkuse ja marksistlik-leninliku ideoloogia. Selleks

peab töölisklass ise vabanema kodanlike ideede mõjust. Marx rõhutas, et proletaarne revolutsioon on töölisklassile vajalik mitte ainult poliitilise võimu kättevõitmiseks, vaid ka selleks, et ta revolutsiooni käigus puhastaks end vana ühiskonna pahedest. See puhastus nõuab ajaloo seisukohalt pikemat aega.

Edasi, poliitilise võimu kätte võitnud töölisklass seab oma eesmärgiks vallutada inimkonna poolt kogutud teadmiste varaait. Uue ühiskonna ehitamise grandioossete ülesannete täitmisele tõmbab ta kaasa paremad inimesed teaduse ja tehnika alalt, vanas ühiskonnas kasvanud intelligentsi, ja loob samal ajal ka oma uue rahvaintelligentsi, kes on sirgunud töölisklassi ja töötava talurahva hulgast. Veelgi rohkem, sotsialismi ehitamise ja kommunistliku ühiskonna poole liikumise käigus tekib tungiv vajadus muuta kogu töölisklass tõeliselt harituks, s. o. selliseks, kel on kesk- ja kõrgem haridus, kõrge kultuuritase ja spetsiaalsed teadmised ükskõik millisel ühiskondliku tootmise alal.

Oma maailma-ajaloolise missiooni täitmise käigus on progressiivseid jõude juhtiv töölisklass juba võitnud suure autoriteedi ja kõigi töötajate, kõigi ausate inimeste tunnustuse. Töölisklassi võidud on tublisti vähendanud inimkonna hädasid ja kannatusi, paljude maade rahvastele aga on nad juba avanud tee heaolule ning õnnele.

Kuid võitlus reaktsiooni ja progressi jõudude vahel pole kaugeltki veel lõppenud. Vastupidi, see on jõudnud otsustavasse faasi. Miljoneid inimesi ähvardab aatomisõjas hukkumise kohutav oht. Kümned miljonid ägavad veel koloniaalse rõhumise all. Paljude kapitalistlike maade töötajatele on uuesti reaalseks muutunud reaktsiooni ja fašismi kasvav oht. Imperialism ähvardab maailma kultuuri ja tsivilisatsiooni. Kui palju aga on maailmas veel õnnetuid inimesi, kui palju on viletsust, kannatusi ja ebaõiglust!

Kas inimkond suudab kõigist neist hädadest vabaneda? Jah, suudab küll. Tänapäeval vastavad marksistid-leninlased veendunult sellele küsimusele, toetudes juba mitte üksnes teooriale, vaid ka rikkalikele praktilistele kogemustele.

Ajalugu annab sellisele optimismile täieliku aluse. Kui raske vabanemistee ka oleks, on see siiski reaalne tee. Selle reaalsus seisab töölisliikumise kasvavas võimsuses. See võimsus tagab edu rahvaste võitluses rahu, vabaduse ja rahvuste sõltumatuse eest, kultuuri ja tsivilisatsiooni ning sellise elu ülesehitamise eest, kus ei ole viletsust, rõhumist, kannatusi.

Seepärast ongi kõik progressiivse inimkonna lootused seotud töölisklassi vabastusvõitlusega.

XII PEATÜKK

SUUR SOTSIALISTLIK OKTOOBRIREVOLUTSIOON KUI PÕHJALIK MURRANG INIMKONNA AJALOOS

Kapitalismi arenemise ebaühtlus avaldub niihästi majanduse alal kui ka töölisliikumises. Seoses sellega on ka iga maa töölisklassi osatähtsus proletariaadi rahvusvahelises võitluses mitmesugustel ajaloo etappidel erinev.

Nagu V. I. Lenin ütles, möödunud sajandil Prantsusmaa „just kui ammutas tühjaks proletariaadi jõud aastail 1848 ja 1871 kodanluse vastu teostatud kahe töölisklassi kangelasliku ülestõusuga, mis andsid maailma-ajaloolises mõttes erakordselt palju".[1] Siis läks hegemoonia rahvusvahelises töölisliikumises Saksamaa kätte. Kuid siiagi ei jäänud ta peatuma. Juba Marx pidas võimalikuks seda, et „revolutsioon algab ... Idas, mis seniajani on olnud kontrrevolutsiooni puutumatuks tsitadelliks ja reservarmeeks".[2]

XX sajandi algul kandus maailma revolutsioonilise liikumise keskpunkt tõepoolest Läänest Idasse. Venemaa muutus maaks, kellel tuli maailma ajaloo käigus määravat osa etendada. Just Venemaast sai proletaarse revolutsiooni häll ja ajaloo arenemiskäik tõstis Venemaa töölisklassi maailma sotsialistliku liikumise esiritta. Venemaal läks töölisklassil esmakordselt korda lõpp teha kapitalismile ja alustada seega proletariaadi maailma-ajaloolise missiooni täitmist.

1. Vene töölisklassi avangardne osa

Kapitalism arenes Venemaal feodaalmõisnike poliitilise võimu tingimustes. Möödunud sajandi 60. aastaiks põhjustasid vastuolud ühiskonna arenemise materiaalsete vajaduste ja seda arenemist pidurdavate pärisorjuslike tootmissuhete vahel Venemaal klassivõitluse teravnemise ja revolutsiooniliste meeleolude kasvu. V. I. Lenin märkis, et juba 1859.—1861. aastal tekkis Venemaal revolutsiooniline situatsioon, kuigi see revolutsioonini ei viinud; objektiivsed eeldused kehtiva korra kukutamiseks olid olemas, kuid puudus subjektiivne tegur, s. o. puudus „revolutsioonilise *klassi* võime läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis

on küllalt *jõulised* selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul, ei „kuku" muidu, kui teda ei „kukutata"".[3]

Venemaal säilisid kuni käesoleva sajandi alguseni rohkearvulised mittemajandusliku sunduse vormid, mis on iseloomulikud kapitalismieelsele ajastule. Kapitalistliku tootmise eesrindlikud vormid eksisteerisid kõrvuti rohkearvuliste mineviku jäänustega. Seetõttu olid suurtööstuse kasvust tingitud vastuolud Venemaal teravamad kui ühelgi teisel maal.

Arenenud kapitalismi elementide ja keskaja igandite kõrvuti esinemine tekitas eriti piinarikkaid töörahva rõhumise vorme. Mitte ühelgi Euroopa maal ei olnud niisugust barbaarset ekspluateerimist kui Venemaal. Mitte kusagil, kirjutas Lenin, ei kannatanud töötajad sellisel suurel määral „niihästi kapitalismi all kui ka kapitalismi puuduliku arengu all".[4]

Venemaa tööstusliku arenemise teine iseärasus seisis asjaolus, et sellega käis kaasas laialdane väliskapitali sissetung, mis pikapeale asus tähtsale kohale Venemaa majanduslikus ja poliitilises elus. Lenin märkis, et Venemaal „ameerika, inglise, saksa kapitalistid koguvad kasumit vene kapitalistide abiga, kellele langeb väga kena osa".[5]

Kuid järjest rohkem välismaa kapitalistide orjusse sattudes oli tsaristlik Venemaa ise samal ajal paljude teiste maade suhtes imperialistlik kolonisaator. Võimalus rõhuda ja riisuda võõraid rahvaid viib aga tihtipeale mahajäänud majandusvormide tugevnemisele, „sest tootlike jõudude arenemise asemel", märkis Lenin, „on tulude allikaks sageli „muulaste" poolfeodaalne ekspluateerimine".[6] Just nii oli lugu Venemaal.

Venemaa majanduslikud ja poliitilised tingimused põhjustasid vene töölisklassi kiire revolutsioneerumise. Juba 70-ndail aastail hakkas ta kapitalistide vastu võitlema. Hoolimata sellest, et esimesed töölisorganisatsioonid purustati, arenes proletaarne liikumine ikka edasi, võttes järjest massilisema iseloomu ja liitudes üha tihedamini töörahva teiste demokraatlike liikumistega.

Hiiglasuureks revolutsiooniliseks jõuks Venemaal oli talurahvas. Talurahvast ekspluateerisid ja surusid maha mõisnikud, tal ei olnud mingisuguseid õigusi, ta oli kerjusvaene, kuid siiski valmis võitlema maa ja vabaduse eest ning hoidus stiihiliselt töölisklassi poole, tundes, et ainult tema võib küla aidata.

Tsaari-Venemaa oli rahvaste vangla, ja ka see suurendas vastuolusid, mis Venemaad lõhestasid, lõi pinna rahvusliku vabadusliikumise hoogsaks kasvuks ja rohkearvuliste rõhutud rahvuste lähenemiseks töölisklassile, kes võttis enda kätte rahvusliku vabanemise lipu.

Nii karastas tegelikkus ise töölisklassi ja tegi temast peamise revolutsioonilise jõu. Juba XIX sajandi lõpul oli proletariaat, nagu Lenin ütles, „...kogu Venemaa töötava ja ekspluateeritava rahvastiku ainus ja loomulik esindaja".[7]

Kuid selleks et mõista oma ajaloolist osa, pidi Vene töölisklass relvastuma teadusliku sotsialismi ideedega, mis määravad kindlaks proletariaadi eesmärgid ja ülesanded ning on talle tõhusaks relvaks võitluses vabanemise eest.

Nende aastate Venemaale oli iseloomulik see, et küllaltki paljud töölised tundsid suurt janu teadmiste järele ja sügavat huvi ühiskondlike probleemide vastu. Venemaa kõigis paikades, igal pool, kus proletariaat oli aktiivsele võitlusele ärkamas, leidus eesrindlikke töölisi, kes teadmishimuliselt otsisid vastust ühiskonna elu pakilistele küsimustele ja keda tõmbasid võimsa jõuga enda poole sotsialismiideed. Nende ideede levimisele töörahva hulgas aitas kaasa Venemaa revolutsioonilis-demokraatlik intelligents. Herzeni, Belinski, Dobroljubovi, Tšernõševski ja teiste revolutsionääride ideelise võitluse kuulsusrikkad traditsioonid võtsid omaks haritlased-marksistid, kes läksid töölishulkadesse, et luua uut tüüpi revolutsiooniline partei.

Klassiteadlike tööliste arvu tormiline kasv näitas, kui tohutult suur vaimne jõud on Vene töölisklassil, keda kogu objektiivne arenemiskäik valmistas ette tema ajaloolise missiooni täitmiseks.

Venemaal oli kujunemas uue ajastu, imperialismi ajastu teravate vastuolude keerdsõlm ja revolutsioonilise marksismi ideelis-poliitilise puhtuse kaitsja osa läks Venemaa töölisklassi kätte.

Marksismi kui ainuõige revolutsioonilise teooria, nagu V. I. Lenin hiljem ütles, omandas Venemaa sõna tõsises mõttes kannatustega, ennekuulmatute piinade ja ohvrite, ennenägematu revolutsioonilise kangelaslikkuse, uskumatult energiliste ja ennastsalgavate otsingute, õppimise, praktilise katsetamise, pettumuste, kontrollimise, Euroopa kogemuste võrdlemise poole sajandi pikkuse ajaloo kestel. Revolutsiooniliste kogemuste rikkuse ja õpetlikkuse, liikumise eri vormide — legaalse ja illegaalse, rahuliku ja tormilise, põrandaaluse ja avaliku, ringi- ja massiliikumise, parlamentliku ja terroristliku liikumise — vaheldumise kiiruse ja mitmekesisuse mõttes ei ole ühelgi maal nii palju läbi elatud kui Venemaal.

Venemaast sai leninismi kodumaa. Leninism rikastas marksismi uute järelduste ja seisukohtadega, mis vastasid uuele ajaloolisele olukorrale. Venemaa pinnal tekkinud leninismil on sügavad juured kogu rahvusvahelises töölisliikumises. Venemaa töölisklass, kes astus võitlusse hiljem kui Lääne-Euroopa maade proletariaat, võis toetuda nende kogemustele, üle võtta nende paremad revolutsioonilised traditsioonid ja ühtlasi vältida nende vigu, võis õppida neist ohtudest, mida oli kaasa toonud oportunismi levimine. Venemaast sai esimese uut tüüpi partei, leninliku partei kodumaa; sellel tuli etendada maailma-ajaloolist osa.

V. I. Lenini suureks panuseks marksismi revolutsioonilise õpetuse arendamisse oli tema teooria sotsialismi võidu võimalikkusest esialgu ühel maal eraldi. Sellise järelduse tegi Lenin kapitalismi uue, imperialistliku staadiumi sügava analüüsi tule-

musena. Lenini teooria avas eri maade proletaarlastele selge perspektiivi, päästis valla nende revolutsioonilise initsiatiivi. Ta vabastas proletaarlased vananenud teesidest, mille kohaselt revolutsioon pidi toimuma üheaegselt kõigis või rõhuvas enamikus maades, pärast seda, kui need maad kõrge majandusliku, tehnilise ja kultuurilise arengutaseme saavutavad ning seega sotsialismiks „küpseks saavad". II Internatsionaali teoreetikud teatavasti klammerdusid kramplikult just nende vananenud teeside külge, mis uutes tingimustes olid muutunud töölisklassi vabastusvõitluse piduriks.

Vene töölised ei oleks suutnud viia rahvahulki võitlusse isevalitsuse ning kapitalistide ja mõisnike ikke vastu, kui nad koos Lenini ja bolševike parteiga poleks jõudnud veendumusele, et nad suudavad oma jõududega, ootamata rahvusvahelise proletariaadi teisi võitlussalku, sotsialismi eest võidelda ja selles võitluses võitjaks tulla.

2. Maailma esimene sotsialistlik revolutsioon

Üleminek kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile

Venemaa töölisklassi lähem ülesanne seisis selles, et liidus talurahvaga kukutada tsarism. Seda ülesannet ei suutnud täita 1905.—1907. aasta revolutsioon, mille isevalitsus maha surus. Kuid sellest hoolimata oli tal hiiglasuur ajalooline tähtsus, sest see oli esimene Vene revolutsioon ja peale selle üldse esimene kodanlik-demokraatlik revolutsioon, mis toimus töölisklassi juhtimisel, mitte aga kodanluse juhtimisel, kes oli juba lakanud olemast revolutsiooniline jõud.

Tsarismi kukutamise ülesande lahendas 1917. aasta veebruaris toimunud kodanlik-demokraatlik revolutsioon. Erinevalt Lääne kodanlikest revolutsioonidest, milledele järgnes pikem kodanluse valitsemise periood, hakkas Vene Veebruarirevolutsioon kiiresti ümber kasvama sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Sellise ümberkasvamise protsess võttis eriti tormilise iseloomu seepärast, et sügavad vastuolud, mis olid Venemaad lõhestanud ja pärast 1905. aasta revolutsiooni lüüasaamist ajutiselt peidus olnud, muutusid äärmiselt teravaks Esimese maailmasõja aastail. 1917. aasta veebruaris võimule tulnud kodanlus jättis lahendamata kodanlik-demokraatliku revolutsiooni tähtsamad ülesanded ja jätkas Venemaale hukatusliku imperialistliku sõja pidamist. Oma rahvavastase poliitikaga viis ta rahva ja maa katastroofi äärele. See pani liikvele laiad töörahva hulgad, kes oma kogemuste najal veendusid, et pääsetee võib leida ainult sotsialistlikus revolutsioonis.

Sõda, kirjutas V. I. Lenin, on tekitanud niisuguse ääretu kriisi, on tõmmanud rahva materiaalsed ja moraalsed jõud niivõrd pin-

gule ja andnud sääraseid hoope kogu praegusele ühiskonna organisatsioonile, et Venemaa seisab valiku ees: „kas hukkuda või anda oma saatus kõige revolutsioonilisema klassi kätte, et kõige kiiremal ja radikaalsemal teel üle minna kõrgemale tootmisviisile"[8] — sotsialismile.

Relvastatud ülestõusu tulemusena kukutas Venemaa töölisklass liidus kehvtalurahvaga bolševike partei juhtimisel 25. oktoobril (7. novembril) 1917 kapitalistide ja mõisnike võimu ning võttis poliitilise võimu enda kätte. Laiade rahvahulkade, sealhulgas soldatite ja madruste osavõtt Oktoobrirevolutsioonist paralüseeris kodanluse vastupanu ja tegi selle revolutsiooni erakordselt veretuks. Vastuoksa imperialistliku propaganda hilisematele väljamõeldistele, tõestavad ajaloo faktid ümberlükkamatult, et kommunistide juhtimisel teostatud sotsialistlikku revolutsiooni läbis proletaarse humanismi vaim. Seda tõendavad objektiivsete vaatlejate, sealhulgas ka välismaalaste tunnistused. Tuntud ameerika ajakirjanik Albert Riesz Williams, kes 1917. aastal viibis revolutsioonilises Petrogradis ja hiljem reisis palju mööda Venemaad, kirjutas näiteks järgmist:

„Töölistel kui valitseval klassil avanes nüüd võimalus kätte maksta oma endistele ekspluateerijatele ja timukatele... Ma teadsin, et tuhanded töölised, kes nüüd on asunud riigitüürile, olid olnud kunagi vangiraudadesse aheldatuina Siberisse välja saadetud. Ma nägin surnukahvatute nägudega ja vaaruva kõnnakuga inimesi, kes pärast Schlüsselburgi kivikongidest vabanemist nägid välja nagu surnust üles tõusnud. Ma nägin nende seljal sügavaid arme ja kasakanuudi jälgi — ning mulle meenusid Lincolni sõnad: „Kui lööja saab iga piitsalöögi läbi tekkinud veretilga eest mõõgahoobi, siis issanda kohus on puhas ja õiglane." Kuid kohutav veresaun jäi tulemata. Vastupidi, näis, et töölistele ei tule pähegi repressioone kasutada. 30. novembril võttis Nõukogu vastu dekreedi surmanuhtluse kaotamise kohta. See ei olnud mitte paljas inimarmastuse žest, sest töölised püüdsid mitte ainult garanteerida oma vaenlastele elu, vaid kinkisid neile paljudel juhtudel ka vabaduse."

„... Ajalugu teeb otsuse," kirjutas Albert Riesz Williams edasi, „et Vene revolutsioon, mis oli 1789. aastal Prantsusmaal toimunud suurest pöördest palju sügavam, ei muutunud kättemaksu saturnaalideks. Kõik Vene revolutsiooni taotlused olid suunatud sellele, et olla veretu revolutsioon."

Nagu revolutsiooni vaenlaste kallaletunge ette nähes kirjutas ameerika ajakirjanik: „„Aga punane terror!" esitavad mõned vastuväite. See tuli hiljem, kui liitlaste väed olid Venemaale tunginud ja kui mustsajalased olid nende kaitse all organiseerinud talupoegade ja tööliste vastu kontrrevolutsiooni valge terrori — vastiku tapatalgu ja vägivallaorgia, milles abituid naisi ja lapsi massiliselt piinati. Alles siis tuli meeleheitele viidud tööliste kaitseks kasutada punast terrorit, revolutsionäärid pidid taastama

surmanuhtluse ning valged said oma nahal tunda revolutsiooni välkkiirelt tegutsevat karistavat kätt."[9]

Ka minevikus oli rahvaülestõuse. Kuid Oktoobrirevolutsiooni iseärasuseks on see, et ta hävitas jäädavalt klassirõhumise ja inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, avas seega uue ajastu. 25. oktoobril 1917, töölisklassi võimu kehtestamise päeval, ütles V. I. Lenin: „Nüüdsest peale saabub uus ajajärk Venemaa ajaloos, ja käesolev kolmas Vene revolutsioon peab lõpptulemusena viima sotsialismi võidule."[10]

Oktoobrirevolutsioon päästis hiiglasuure, maakera pindalast ühe kuuendiku enda alla võtva maa elanikkonna kapitalistlikust orjusest. Ta tõi töölisklassile ja töötavale talurahvale sotsiaalse vabanemise ning lahendas samal ajal ka Venemaa rahvuslikud probleemid, tema ülddemokraatlikud ülesanded. Revolutsioon päästis Venemaa kurnavast sõjast, päästis ta tükeldamise ja koloniaalse orjastamise ohust, andis talupoegade kätte ammuihaldatud maa, vabastas ääremaade rahvad rahvuslikust rõhumisest. Ta peatas Venemaa majandusliku arengu suure mahajäämise eesrindlikest lääneriikidest ja andis talle ka võimaluse neile lühikese ajaga järele jõuda. Esmakordselt maailma ajaloos lõi see revolutsioon tingimused naisküsimuse lahendamiseks, s. o. naistele nii juriidilise kui ka faktilise iseseisvuse ning meestega võrdsete õiguste andmiseks. Lõpuks, Oktoobrirevolutsiooni tulemusena sündis Venemaal uus riik, sotsialistlik riik, kelle välispoliitika oli esimestest päevadest peale suunatud rahu ja rahvastevahelise sõpruse teenimisele.

Kuidas Vene proletariaat purustas vanad dogmad, mis eitasid sotsialistliku revolutsiooni võimalikkust

Ekspluataatorlikud klassid ja nende õpetatud toapoisid on sajandeid kinnitanud, et ilma mõisnike ja kapitalistideta ei ole ühiskondlik tootmine võimalik, et töörahva hulgad ei saa ilma isandate kastita elada.

Vene töölisklass aga on praktiliselt tõestanud, et ühiskond saab väga hästi läbi ilma mõisnike ja kapitalistideta.

Tegelikkus on kummutanud ka oportunistlikud dogmad, nagu võiks sotsialistlik revolutsioon alata vaid neis maades, kus on saavutatud kõige kõrgem tootlike jõudude tase ja kus töölisklass moodustab rahvastiku enamuse. Revolutsiooni, mis neile nõuetele ei vasta, kuulutasid oportunistid mittevõimalikuks ja ebaseaduslikuks. Säärane kõiketeadja nagu Kautsky väitis, et kui Vene töölisklass võtabki võimu enda kätte, siis talurahvahulgad muudavad proletaarse revolutsiooni paratamatult talurahvamässude kaoseks, s. o. kodanliku revolutsiooni üheks episoodiks.

Elu ise on oportunistlikud dogmad purustanud.

Sotsialismi vaenlased väitsid ka, et kui töölisklass võtabki võimu enda kätte, ei suuda ta niikuinii seda hoida, sest tal pole ei kogenud kaadrit ega juhtimiskogemusi. Pisut aega enne Oktoobrirevolutsiooni kirjutas kodanlik ajaleht „Novoje Vremja"

järgmist: „Oletame hetkeks, et bolševikud võidavad. Kes hakkab meid siis juhtima? Võib-olla ehk kokad, need kotlettide ja biifsteekide asjatundjad? Või tuletõrjujad? Tallipoisid, ahjukütjad? Või lapsehoidjad jooksevad mähkmete pesemise vaheajal Riigiduumi istungile? Aga kes siis? Kes siis peaksid olema need riigitegelased? Võib-olla hakkavad lukksepad hoolitsema teatrite eest, veevärgimehed diplomaatia eest, puusepad posti- ja telegraafi eest? ... Kas võib see juhtuda? Ei! Kas on see võimalik? Sellise meeletu küsimuse peale annab bolševikele võimsa vastuse ajalugu."

Ajalugu andis tõepoolest vastuse sellele vene reaktsionääridele meeletuna näivale küsimusele. Ajalugu naeris nad halastamatult välja ja tõestas täielikult, et õigus on bolševikel, kommunistidel, kes kindlalt uskusid rahvahulkade loovatesse võimetesse. Paljudest lukkseppadest, nagu kõik teavad, said head teatrikunsti eest hoolitsejad ja ka väljapaistvad riigitegelased, andekatest puuseppadest ja tallimeestest said head väejuhid, kes lõid kõige tuntumaid kodanlikke kindraleid, veevärgimeestest, kütjatest ja tööliste klassi teistest esindajatest aga said head diplomaadid, osavad administraatorid, suurepärased insenerid, konstruktorid, kirjanikud, teadlased.

Oktoobrirevolutsioon andis võimu töölisklassile ja tõestas ka tegelikult, et ta võib edukalt juhtida riiki, rahvamajandust ja luua uue kultuuri. Veel rohkem, kogemused on näidanud, et ilma kapitalistideta edeneb asi palju paremini. Töölisklassi ja töötava talurahva hulgas oli lugematuid talente, kes tänu revolutsioonile said oma võimeid näidata kõigis valitsemis- ja tööstusharudes.

Pärast Oktoobrirevolutsiooni sattusid rumalasse olukorda kõik need, kes olid väitnud, et rahva „alamkihid" pole iseseisvaks loominguks võimelised ja et enne võimuleasumist tuleb neil läbi teha pikaajaline kool kodanliku kultuuri „jüngrite" juures.

V. I. Lenin arvas, et proletariaadil pole põhjust oodata, kuni ta teatava „kultuuritaseme" saavutab, et ta tööliste ja talupoegade võimu tingimustes jõuab kiiremini sellele tasemele.

„Kui sotsialismi rajamiseks," kirjutas Lenin, „on vaja teatavat kultuuritaset (ehkki keegi ei saa ütelda, missugune on see teatav „kultuuritase", sest see tase on igas Lääne-Euroopa riigis isesugune), miks me siis ei tohi alustada esmalt selle teatava taseme eelduste kättevõitmisega revolutsioonilisel teel, *hiljem* aga juba, tööliste ja talupoegade võimu ja nõukogude korra alusel, tööle asuda, et teistele rahvastele järele jõuda."[11]

Kommunistlik partei revolutsioonilise pöörde eesotsas

Oktoobrirevolutsioon kinnitas marksistlikku tõde, et kõige soodsamgi revolutsiooniline situatsioon võib võiduga lõppeda ainult sel juhul, kui on olemas selline partei, kes on võimeline olukorda õigesti hindama, on kindlalt otsustanud võitluse lõpuni viia ja kes oskab endaga kaasa tõmmata töörahva hulki.

Et muuta Venemaal revolutsiooni võimalikkus tegelikkuseks, oli vaja hiiglasuurt poliitilist ja organiseerimistööd rahva rohkearvuliste ja ebaühtlaste meelepahanirekeste ühendamiseks revolutsiooni ühtseks võimsaks vooluks. Lenini partei tuli selle ülesandega auga toime. Ta suutis töölisklassi sotsialistliku liikumise, sõja- ja imperialismivastase ülddemokraatliku liikumise, talurahva revolutsioonilis-demokraatliku võitluse maa ja rahu eest ning Venemaa rahvaste rahvusliku vabadusliikumise ühtseks revolutsiooniliseks vooluks ühendada. Kui Kommunistliku Partei ümber olid kogunenud mitte üksnes tööliste, vaid kogu rahva laiad hulgad, viis partei töörahva võitlusse võimu eest, sotsialistliku revolutsiooni võidu eest.

Paljude aastakümnete jooksul kirjutasid kõigi maade töölisklassi parteid oma programmides sotsialismist, kui aga oli vaja sõnadelt tegudele üle minna, siis selgus, et paljudele neist oli sotsialism vaid propagandaloosung, mitte aga konkreetne ülesanne, mida tuleb lahendada võitluse abil. Lenini partei oli esimene partei, kes töölisklassi tõepoolest tema maailma-ajaloolist missiooni täitma viis ja sotsialismi teooriavallast praktikasse üle kandis.

Käesoleva raamatu ülesandeks ei ole täpse pildi andmine Oktoobripöördest, revolutsiooni eri etappide loosungite vaheldumisest jne. Sellest räägitakse üksikasjaliselt NLKP ajaloo õpikutes. Siin tuuakse ära vaid Oktoobrirevolutsiooni põhijooned, mis tegid ta inimkonna ajaloo suurimaks pöördepunktiks ja mis on siiamaani eeskujuks maailma töölisliikumisele.

Kommunistide taktika Oktoobrirevolutsiooni käigus näitab, milline peab olema revolutsioonilise töölispartei tõeliselt marksistlik, teaduslikult põh endatud taktika ajaloo pöördemomentidel: partei ei taotlenud võimu „haaramist", vaid rahvahulkade organiseerimist võitlusse võimu eest; partei aitas kannatlikult kaasa töörahvahulkade revolutsioonilise teadvuse küpsemisele; ta seadis oskuslikult üles loosungid, mis viisid rahvahulgad nende endi kogemuste põhjal kapitalismi vastu revolutsioonilise võitlemise positsioonidele. Partei ilmutas suurepärast painduvust, oskust leida ühine keel mitmesuguste poliitiliste ja ühiskondlike jõududega, oskust laiendada töölisklassi liitlaste rinnet.

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon just sellepärast võitiski, et töölisklassi eesotsas sammus Kommunistlik Partei, kes meisterlikult valdas vene elu iseärasustes marksistlik-leninliku õpetuse rakendamise kunsti. Partei oli rahvahulkadega tihedalt seotud ja väljendas nende lootusi, ta oli resoluutne ja julge, printsipiaalne ning painduv ning temast sai „meie ajastu mõistus, au ja südametunnistus", nagu ütles revolutsiooni eelõhtul V. I. Lenin.

Bolševike partei juhtiv tegevus on saanud klassikaliseks eeskujuks teiste maade marksistlik-leninlikele parteidele.

Ajaloo esimene proletaarse võimu eeskuju

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tõi töölisklassile võidu ja ühtlasi näitas esmakordselt ajaloos, milline peab olema proletaarne võim kapitalismilt sotsialismile ülemineku perioodil. Venemaal pääses võidule proletariaadi diktatuur, mille riigivormiks sai nõukogude vabariik. Uus, nõukogude võim hakkas viivitamatult revolutsioonilise energiaga rakendama abinõusid revolutsioonilise korra kindlustamiseks, rahvahulkade pakiliste nõudmiste rahuldamiseks, nende olukorra parandamiseks. Tuli suurt tähelepanu pöörata ja palju jõudu kulutada revolutsiooni kaitsmiseks klassivaenlaste kallaletungide eest.

Paljud mineviku rahvaliikumised nurjusid seepärast, et neid juhtinud parteid ja klassid ei julenud ekspluataatorlike klasside mahasurumiseks jõudu kasutada, ei osanud revolutsiooni võitusid vaenlase vastu kaitstes löögile löögiga vastata.

Oktoobrirevolutsioonis neid vigu ei tehtud. Lenin, kommunistid, Venemaa töölised ei löönud kõhklema, kui revolutsiooni aktiivsete vaenlaste vastu oli tarvis resoluutseid abinõusid rakendada, töörahvale aga kindlustasid nad samal ajal laialdase proletaarse demokraatia. Kõva käega töölisvõim oli vaenuliku kapitalistliku ümbruse tingimustes ainsaks Venemaa päästmise vahendiks.

Oportunistid, kes end sotsialistideks nimetasid, ei tunnistanud proletariaadi diktatuuri, mõistsid hukka Lenini ja leninlaste resoluutse võitluse, mida nad pidasid kontrrevolutsiooniliste elementide vastu. Oportunistid ei tahtnud mõista seda tõde, et vägivalla initsiaatoriteks on rahva poolt kukutatud ekspluataatorlikud klassid ja et igasugune ülearune pehmus kontrrevolutsiooni suhtes põhjustab verevalamise, sada korda suurema verevalamise kui abinõud, mida rakendatakse revolutsiooni vaenlaste korralekutsumiseks.

Oktoobrirevolutsiooni kogemused tõestasid hiilgavalt, et edukaks üleminekuks kapitalismilt sotsialismile on vajalik proletariaadi diktatuur ühes või teises vormis. Vene kommunistide suur teene maailma töölisliikumises seisab selles, et nad Lenini juhtimisel oskasid Venemaa konkreetsetes tingimustes rakendada revolutsioonilise marksismi õpetust ja tõestada selle õigsust ning elujõudu.

Iga revolutsioon, rõhutas V. I. Lenin, on ainult siis midagi väärt, kui ta oskab end kaitsta. Paljud revolutsioonid seepärast nurjusidki, et nad ei suutnud revolutsiooni kaitset organiseerida. Oktoobrirevolutsioon oli vaba ka sellest nõrkusest. Ta demonstreeris praktiliselt oma kaitsevõimet ja organiseeris demoraliseerunud ja tegelikult lagunenud tsaariarmee asemele lühikese ajaga tööliste ja talupoegade uue, revolutsioonilise armee.

Vene revolutsiooni vastu astus välja sisemiste reaktsioonijõudude ja rahvusvahelise suurkodanluse laiaulatuslik koalitsioon. Kogu Nõukogude Vabariiki lõhestasid kodusõja ja väli-

maise interventsiooni rinded. Ränkades lahingutes tuli võitjaks noor Punaarmee, kuigi ta oli sageli palja jalu ja näljas ning oma vaenlastest mitu korda halvemini relvastatud. Sellise armee loomine tõendab kõige paremini proletaarse diktatuuri võimsust ja igakülgset toetust, mis tal on rahva hulgas. Kui rahvahulgad poleks palavalt armastanud nõukogude võimu, nagu ta vaenlased seda laimavalt väitsid, kui rahvahulgad ei oleks mõistnud, et kommunistid võitlevad rahvavõimu eest, siis ei oleks partei suutnud luua suurearvulist armeed, keda iseloomustab revolutsiooniline entusiasm ja vankumatu võidutahe.

Punaarmeele langes raske, kuid austav ülesanne — nurja ajada rahvusvahelise imperialismi ja sisemise kontrrevolutsiooni plaanid, mille eesmärgiks oli tükeldada Venemaa mitmeks poolsõltuvaks riigiks. Revolutsioonilise rahva armee täitis auga oma ajaloolise ülesande, kihutas Nõukogude Vabariigi piiridest välja „14 riigi sõjakäigust" osavõtjad ja koos nendega ka vene valgekaartlased, ukraina ja igasugused muud separatistid, kes unistasid Nõukogudemaa tükkideks kiskumisest.

Nõukogude rahva suur võit interventide ja valgekaartlaste üle kinnitas kujukalt Lenini ettenägelikke sõnu: „Iialgi ei võideta seda rahvast, kelle töölised ja talupojad on oma enamuses mõistnud, ära tundnud ja näinud, et nad kaitsevad omaenda võimu, nõukogude võimu — töörahva võimu, et nad kaitsevad seda üritust, mille võit kindlustab neile ja nende lastele võimaluse kasutada kõiki kultuuri hüvesid, kogu inimtöö loomingut."[12]

3. Võimas tõuge teiste maade revolutsioonilisele töölisliikumisele

Oktoobrirevolutsioon sai kogu maailma töörahva innustajaks tema vabastusvõitluses. Ta kõigutas kodanlike riikide laiade rahvahulkade usku kapitalismi vankumatusse ja muutumatusse, purustas valesotsialistide dogmad, mis soovitasid alistuda imperialismi kõikvõimsusele ning rahulduda valitsevate klasside osaliste järeleandmistega.

See fakt, et Oktoobrirevolutsiooni tulemusena maailma kõige suurema maa töölisklass valitseva klassi seisundisse tõusis, suurendas tublisti rahvusvahelise proletariaadi sotsialistlikku teadlikkust, õhutas tema revolutsioonilist võitlusvaimu ning tugevdas tema usku oma jõusse, oma võidusse. Sotsialismi ja kommunismi ideed muutusid töörahvahulkades palju populaarsemaks, töölisklass ise aga muutus poliitiliselt küpsemaks ja lahinguvõimelisemaks.

Oktoobrirevolutsiooni mõjul haaras revolutsiooniline tõus paljusid Euroopa ja Aasia maid.

Saksamaal algasid väljaastumised, kus nõuti imperialistliku sõja viivitamatut lõpetamist, hakkasid tekkima tööliste ja sõdurite saadikute nõukogud. 1918. aasta sügiseks muutus revolutsioo-

niline kriis äärmiselt teravaks. Ülestõus haaras peaaegu kogu maa ja monarhia varises kokku.

Revolutsioonilaine pühkis minema ka Habsburgide monarhia, varises kokku Austria-Ungari „kirju" impeerium. Tekkisid iseseisvad rahvusriigid: Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia, Ungari, Austria. 1918. aasta jaanuaris puhkes töölisrevolutsioon Soomes. 1919. aastal kehtestati Ungaris, Baieris ja Slovakkias nõukogude võim, mis, hoolimata sellest, et ta kontrrevolutsiooni poolt maha suruti, töörahva teadvusse kustumatu jälje jättis. Itaalias algas ulatuslik liikumine vabrikunõukogude loomise eest. Töölised võtsid enda kätte vabrikud ja tehased, talupojad võtsid üle suurmõisnike — latifundiumide omanike maid. Arenes revolutsiooniline võitlus Prantsusmaal, Inglismaal, Belgias, Poolas. 1920.—1921. aastal haaras üldstreik Bulgaariat, Rumeeniat, Tšehhoslovakkiat; massiline streigiliikumine veeres üle Ameerika Ühendriikide ja Lõuna-Ameerika maade.

Oktoobrirevolutsioon andis hiiglasuure tõuke kogu maailma töölisliikumise tõusule ja sai ühtlasi ka ise rahvusvahelise proletariaadi võimsa toetuse osaliseks. Inglismaal arenes solidaarsusliikumine loosungi all „Käed eemale Nõukogude Venemaast!". Paljudes maades tekkisid rahvuslikud ja kohalikud komiteed, kes juhtisid võitlust interventsiooni lõpetamise eest; sadamatöölised keeldusid valgekaartlaste ja interventide jaoks relvastuse laadimisest. Itaalias seadis see liikumine üles loosungid: „Mitte ühtki vintpüssi, mitte ühtki padrunit, mitte ühtki sõdurit töörahva kodumaa vastu!", „Toimida nii nagu Venemaal!". V. I. Lenin ütles õigesti, et „asjade käik õpetab rahvaid vaatama Venemaale kui külgetõmbekeskusele".[13]

Oktoobrirevolutsiooni mõjul algas rahvusvahelises töölisliikumises uus, leninlik etapp, mida iseloomustab kommunistlike parteide tekkimine paljudes maades ja ülemaailmse proletaarse solidaarsuse võitlusorgani — Kommunistliku Internatsionaali loomine. Töölisliikumine jõudis välja lahkhelide ja jõuetuse olukorrast, millesse ta II Internatsionaali oportunistide süü tõttu imperialistliku sõja perioodil aastail 1914—1918 oli sattunud. Oktoobrirevolutsioon muutis töörahva teadlikuks oma jõus, andis talle selged eesmärgid ja kindla usu helgesse tulevikku.

4. Oktoobrirevolutsiooni mõju rahvuslikule vabadusliikumisele

Oktoobrirevolutsioon sai mitte ainult proletaarsete revolutsioonide ajastu alguseks; temaga sai alguse ka imperialismi koloniaalsüsteemi kriis, Ida rõhutud rahvaste rahvusliku vabadusliikumise ajaloo uus periood.

Sotsialistlik revolutsioon tegi Venemaal lõpu rahvuslikule rõhumisele ja andis sellega kogu maailmale piltliku õppetunni. Ta muutis rahvad, keda tsarism minevikus rõhus, tõeliselt vaba-

deks ja võrdõiguslikeks rahvasteks. Nõukogude võim andis neile rahvastele poliitilise vabaduse, poliitilise võrdõiguslikkuse ja omariikluse ning kindlustas samal ajal neile ka võimaluse oma majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse likvideerimiseks. Vene rahvas kui eesrindlikum ja tugevam rahvus andis neile sel alal hindamatut abi.

Pole siis imestada, et Oktoobrirevolutsioonist sai asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste võimas innustaja nende võitluses imperialistlikust orjusest vabanemise eest. Vene revolutsioon näitas neile kätte vabaduse ja sõltumatuse kättevõitmise tee. Nõukogudemaa, kes purustas interventide väed ja edukalt kaitses oma sotsialistlikke saavutusi, näitas neile rahvastele veel seda, et kui vankumatuna imperialistlike riikide võim ka näib, on koloniaalikkest vabanemine siiski praktiliselt võimalik.

Idamaad enne Oktoobrirevolutsiooni marksistlik-leninlikku õpetust ei tundnud.

„Oktoobrirevolutsiooni suurtükipaugud", ütles Mao Ze-dong, „kandsid marksismi-leninismi meieni. Oktoobrirevolutsioon aitas maailma ja Hiina progressiivsetel elementidel kasutada proletaarset maailmavaadet riigi saatuse kindlaksmääramisel ja omaenda probleemide läbivaatamisel. Tuleb minna venelaste teed mööda — selline oli järeldus."[14]

1921. aastal tekkis Hiina Kommunistlik Partei. Ta järgnes nõuandele, millega V. I. Lenin 1919. aasta novembris idarahvaste kommunistide poole pöördus: „Üldisele kommunistlikule teooriale ja praktikale toetudes on teil vaja, kohanedes omapäraste tingimustega, mis puuduvad Euroopa maades, osata rakendada seda teooriat ja praktikat tingimustes, kus peamise massi moodustab talurahvas, kus tuleb lahendada mitte kapitali vastu võitlemise ülesanne, vaid keskaja jäänuste vastu võitlemise ülesanne."[15]

Hiina rahva esimeseks võimsaks vastuseks Oktoobrirevolutsioonile oli „4. mai liikumine", mis algas 1919. aastal protestiga selle vastu, et Jaapanile anti üle endised Saksa kontsessioonid Hiinas, ja mis sundis Hiina valitsust loobuma Versailles' rahulepingule alla kirjutamast ning vallandama rea ministreid, keda rahvas vihkas. Selles ulatuslikus rahvaliikumises, mis oli eelkõige suunatud jaapani imperialismi ja feodaalse-militaristliku valitsuse vastu, esines Hiina töölisklass esmakordselt iseseisva poliitilise jõuna. Hiina revolutsioon muutus kodanluse juhtimisel toimunud vana tüüpi kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist demokraatlikuks revolutsiooniks, mis arenes töölisklassi juhtimisel.

1919. aastal toimusid Korea rahva massilised väljaastumised Jaapani ülevõimu vastu, millest võttis osa üle 2 miljoni inimese.

Indias algasid revolutsioonilised sündmused, mis võtsid paljudes kohtades relvastatud ülestõusu kuju. „... Nõukogude revolutsioon," kirjutas India peaminister Džavaharlal Nehru, „viis inimühiskonda suuresti edasi ja süütas ereda leegi, mida

pole võimalik kustutada. Ta pani aluse sellele uuele tsivilisatsioonile, mille poole võib maailm julgesti liikuda."[16] Massiline rahvuslik vabadusliikumine Indias kasvas järjest ja kolmekümne aasta pärast kroonis seda India vabanemine Inglise ikke alt.

Oktoobrirevolutsiooni hiiglasuur mõju andis end tunda ka kauges Indoneesias. Indoneesia Vabariigi president dr. Sukarno märkis, et „pärast Vene Oktoobrirevolutsiooni lõi Aasia rahvaste võitlus rahvusliku sõltumatuse eest, röövvallutajate ikke vastu uue jõuga lõkkele. See võitlus muutus palju organiseeritumaks, selle eesmärk muutus palju selgemaks ja leppimatumaks — nõuti viivitamatut sõltumatust".[17]

Rahvusliku vabadusvõitluse arenemine näitas, kuivõrd sügav on Oktoobrirevolutsiooni mõju maailma rõhutud rahvastele, ja sai imperialismi koloniaalsüsteemi kokkuvarisemise alguseks.

5. Ülemaailmse sotsialistliku liikumise eesmine väesalk ja kants

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni rahvusvaheline tähtsus on hiiglasuur ja mitmekülgne teema, mis käesoleva peatüki raamidesse kaugeltki ei mahu.* Siin on seni juttu olnud vaid sellest ajaloolisest võidust, mille vene proletariaat Kommunistliku Partei juhtimisel 1917. aasta oktoobris saavutas, ja sellest vahetust mõjust, mida see suur võit siis teiste rahvaste revolutsioonilisele liikumisele avaldas. Juba selles mõttes tähendas Oktoobrirevolutsioon inimkonna ajaloos uue ajastu — kapitalismi kokkuvarisemise ja sotsialismi võidukäigu ajastu algust.

„Sotsialistlikul Oktoobrirevolutsioonil," ütles sm. N. S. Hruštšov NSV Liidu Ülemnõukogu juubeliistungjärgul, „on inimkonna ajaloos väga suur tähtsus. Kui Venemaa proletariaat koos kehvtalurahvaga bolševike partei juhtimisel eesotsas suure Leniniga võttis võimu enda kätte ja kuulutas välja uue ühiskonna- ja riigikorra sünni, oli kogu maailm põhjani vapustatud. Maailma esimene tööliste ja talupoegade riik tõstis kõrgele võitluste ja võitude kuulsusega kroonitud revolutsioonilise punase sotsialismilipu, marksismi-leninismi suure lipu."[18]

Oktoobrirevolutsiooni ajaloolise võidu tulemusena muutus Nõukogudemaa kogu maailma rahvusvahelise sotsialistliku liikumise avangardiks ja kantsiks. „Meil aga on õigus uhkust tunda," ütles Lenin, „ja me tunneme uhkust selle üle, et meile on osaks saanud õnn *alustada* nõukogude riigi ülesehitamist, *alustada* sellega uut ajastut maailma ajaloos, *uue* klassi võimu ajastut, kes on kõigis kapitalistlikes maades rõhutud ja kes kõikjal sammub uue elu poole, kodanluse üle võidu saavutamise poole, proletariaadi

* Oktoobrirevolutsiooni neljakümneaastaste kogemuste maailma-ajaloolist tähtsust käsitletakse üksikasjaliselt sm. N. S. Hruštšovi kõnes NSV Liidu Ülemnõukogu juubeliistungjärgul 6. novembril 1957. Käesolevas raamatus valgustatakse seda küsimust reas neljanda osa ja kõigis viienda osa peatükkides.

diktatuuri poole, inimkonna kapitali ikkest ja imperialistlikest sõdadest päästmise poole."[19]

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga algas uus ajastu mitte üksnes Venemaa ajaloos, vaid kogu maailma ajaloos. See oli maailma ajaloo põhjalik pööre vanalt, kapitalistlikult maailmalt uue, sotsialistliku maailma poole. Kapitalism lakkas olemast kõikehõlmav, maailma valitsev süsteem, maailma kapitalismi ahel on läbi murtud ja selle parandamiseks pole enam mingit lootust.

Oktoobrirevolutsioon näitas teiste maade töölistele, et pole vaja oodata „üldist" lahendust, et maailma progressi põhiteeks on üha uute maade järkjärguline lahkulöömine kapitalismi süsteemist ja nende üleminek sotsialismile. Oktoobrirevolutsioon tõestas sotsialismi võidu võimalikkust ühel maal ja oli ühtlasi esimeseks sammuks sotsialismi võidu poole kogu maailma ulatuses.

V. I. Lenin nägi Oktoobrirevolutsiooni rahvusvahelist tähtsust eelkõige selles mõjus, mida ta avaldas kogu maailma ajaloo käigule, kuid ta rõhutas selle tähtsust ka „kõige kitsamas mõttes, s. o. mõistes selle tähtsuse all meil toimunu rahvusvahelist tähendusrikkust või rahvusvahelises ulatuses kordumise ajaloolist paratamatust".[20]

Oktoobrirevolutsiooni võidu tulemusena kasvasid piiritult sotsialistliku revolutsiooni võimalused. Sai selgeks, et mitte kitsas ring arenenud maid, vaid kogu maailm võib kapitalismi pihtide vahelt välja rabelda. See aitas otsustavalt kaasa töölisklassi rahvusvahelise vabastusliikumise kasvule ja imperialismi nõrgenemisele.

Sotsialismijõudude pideva kasvu ja kapitalismi nõrgenemise protsess, mis algas Oktoobrirevolutsiooniga, kergendab peale kõige muu ka kapitalistlike maade töörahva võitlust rahu ja demokraatia eest, on neile oluliseks abiks oma vahetute majanduslike huvide kaitsmisel, võimaldab väikeste ja majanduslikult nõrkade maade rahvastel säilitada oma sõltumatust ja arendada rahvuslikku majandust.

Maailmas pole ühtki maad, ühtki ühiskondliku elu külge, millele Suure Oktoobrirevolutsiooni tagajärjed ei oleks kas otseselt või kaudselt mõju avaldanud.

Ajaloo objektiivne käik on teinud NSV Liidu rahvusvahelise sotsialistliku liikumise avangardiks ja kantsiks. Kuid olla avangardiks ja kantsiks ei tähenda muidugi teiste riikide siseasjadesse vahelesegamist ja seal revolutsioonide „läbiviimist". Mitte mingisugust sotsiaalset revolutsiooni, liiatigi veel proletaarset revolutsiooni, ei saa kunstlikult esile kutsuda, ei saa „eksportida" või „importida" ega tellimuse järgi teha.

Pisut aega enne Oktoobrirevolutsiooni kirjutas V. I. Lenin F. Engelsi sõnade õigsust rõhutades, et *„võidukas proletariaat ei või ühelegi võõrale rahvale peale sundida mingit õnnelikukstegemist, ilma et ta ei õõnestaks sellega omaenda võitu"*.[21]

Sotsialistlik revolutsioon leiab revolutsiooni toimepanijaid mitte väljastpoolt, vaid revolutsiooniks küpsenud riigist endast. Ta leiab revolutsiooni toimepanijad selle maa töölisklassi ja tema liitlaste näol, kõigi töötajate ja ekspluateeritavate näol. Revolutsioon küpseb ajaloo arenemise objektiivsete seaduste mõjul, tema võidu võimalikkuse muudab tegelikkuseks rahvahulkade revolutsiooniline võitlus, mida juhib marksistlik-leninlik partei.

XIII PEATÜKK

MARKSISTLIK-LENINLIK PARTEI JA TEMA OSA TÖÖLISTE KLASSIVÕITLUSES

Kommunismi vaenlased levitavad laimu, nagu oleks marksistlike parteide loomine üksikute agitaatorite kätetöö. Kui see nii oleks, siis poleks juba ammu ühtki kommunisti olnud. On ju neid paljude aastakümnete jooksul taga kiusatud. Itaalia fašism näiteks andis kommunistlikule parteile metsikuid hoope. Teise maailmasõja eel oli Itaalia Kommunistlikus Parteis kõigest 15 000 liikme ümber. Kuid lõppude lõpuks löödi fašism siiski puruks, kommunistlik partei muutus kiiresti massiparteiks ja praegu kuulub tema ridadesse umbes kaks miljonit liiget.

Paljudes maades on reaktsiooniline kodanlus kommunistide vastu tarvitusele võtnud repressioonid, metsikult tapnud ja vanglatesse heitnud nende parimaid juhte. Kuid mitte kusagil pole tal õnnestunud töölisklassi revolutsioonilistest parteidest jagu saada. Marksistlike parteide vastu on jõuetud ükskõik millised repressioonid. See aga annab tunnistust sellest, et kommunistlikud parteid on tekkinud ühiskonna arenemise sügavate objektiivsete vajaduste tõttu ja eelkõige töölisklassi huvide ja vajaduste tõttu.

1. Millist parteid töölisklass vajab

K. Marx ja F. Engels andsid töölisklassi ajaloolisele osale teadusliku põhjenduse ja tõestasid ühtlasi, et kapitalistliku ühiskonna sotsialistlikuks ühiskonnaks revolutsiooniliseks ümberkujundamiseks on proletariaadile vajalik iseseisev poliitiline partei.

Nad mitte ainult et kirjutasid sellest juba „Kommunistliku partei manifestist" alates, vaid ka tegid palju sellise partei organiseerimiseks. 1847. aastal asutasid K. Marx ja F. Engels esimese kommunistliku organisatsiooni, „Kommunistide Liidu". „Kommunistide Liitu" võib pidada tänapäeva kommunistlike parteide algkujuks. Tuginedes nii tema kogemustele kui ka 1864. aastal rajatud ja I Internatsionaali nime all töölisliikumise ajalukku läinud Rahvusvahelise Tööliste Ühingu kogemustele, tegid K. Marx ja

F. Engels palju tähtsaid järeldusi töölisklassi revolutsioonilise partei osa, tema organisatsiooni ja poliitika kohta.

Uutes ajaloolistes tingimustes arendas V. I. Lenin need K. Marxi ja F. Engelsi järeldused harmooniliseks õpetuseks partei kohta. Ta põhjendas partei juhtiva osa tähtsust töölisliikumises, formuleeris tema organisatsioonilised printsiibid ja siseelu normid, tema poliitika ja taktika printsipiaalsed alused. See õpetus on V. I. Lenini tähtsaim panus marksismisse.

Marksistliku partei revolutsiooniline iseloom

Kõikidest organisatsioonidest, mis proletariaat loob, võib ainult poliitiline partei õigesti väljendada töölisklassi põhilisi huvisid ja viia teda täielikule võidule. Ainuüksi ametiühingute, vastastikuse abistamise kassade ja teiste selliste organisatsioonide kaudu ei suuda töölised kapitalismile kunagi lõppu teha ega sotsialistlikku ühiskonda üles ehitada. Selleks on vaja kõrgemat tüüpi organisatsiooni, mis ei piirduks võitlusega töötajate jooksvate vajaduste rahuldamise eest, vaid seaks oma eesmärgiks viia töölisklass võimule, et teostada ühiskonna revolutsiooniline ümberkujundamine. Selliseks organisatsiooniks on kommunistlik partei. „... Selleks et *teatava kindla klassi* mass võiks õppida mõistma oma huvisid, oma olukorda, õppida ajama oma poliitikat," kirjutas V. I. Lenin, „just selleks on viivitamata ja iga hinna eest hädavajalik klasside eesrindlike elementide organisatsioon, kuigi algul need elemendid moodustaksid klassist tühise osa."[1]

Kuni töölisklass ainult majanduslikku võitlust peab, ei näe kodanlus selles endale veel suurt ohtu; kui töölisklass aga organiseerub poliitiliselt, s. o. loob poliitilise partei, mis väljendab tema kui klassi tahet, hakkab kodanlus tõsiselt kartma oma võimu pärast. Seepärast suunab reaktsioon oma pealöögid töölisklassi poliitilise partei vastu. Samal ajal püüab kapitalistlik propaganda parteid seestpoolt õõnestada, töölisi uskuma panna, et nad saavad läbi ka ilma oma parteita. Üheks avalduseks, milles tuleb ilmsiks kodanluse mõju töölisklassile, on poliitilise partei juhtiva osa anarhistlik ja anarho-sündikalistlik eitamine.

Anarhistid eitavad üldse igasuguse poliitilise organisatsiooni vajalikkust. Anarho-sündikalistid jutlustavad, et töölisklassil pole vaja tegelda poliitikaga, vaid ta piirdugu ainult ametiühingutega (sündikaatidega). Poliitikat eitades allutavad anarhistid töölisklassi tegelikult kodanlikule poliitikale.

Nende vaadete teoreetilist paikapidamatust ja ohtlikkust paljastades kirjutas V. I. Lenin: „... Ainult töölisklassi poliitiline partei, s. t. kommunistlik partei, suudab ühendada, kasvatada ja organiseerida niisugust proletariaadi ja kõigi töörahva hulkade avangardi, kes ainuüksi suudab vastu seista nende hulkade paratamatuile väikekodanlikele kõikumistele, professionalistliku kitsarinnalisuse või professionalistlike eelarvamuste vältimatuile traditsioonidele ja retsidiividele proletariaadi hulgas ning juh-

tida kogu proletariaadi kogu ühendatud tegevust, s. t. juhtida proletariaati poliitiliselt, tema kaudu aga juhtida kõiki töörahva hulki."[2]

Kuid mitte igasugune töölisklassi juhtimisele pretendeeriv poliitiline partei pole võimeline seda ülesannet täitma. Seda näitavad II Internatsionaali kuulunud sotsiaaldemokraatlike parteide kogemused. Tegutsedes sotsiaaldemokraatia oportunistlike liidrite kaudu, suutis kodanlus need parteid tunduval määral oma mõjule allutada, teha need „taltsateks", sellisteks, kes tavalisest kodanlik-parlamentlikust opositsioonist palju ei erinenudki. Selle tulemusena kaotasid sotsiaaldemokraatlikud parteid, kellele töölisklass algul suuri lootusi pani, revolutsioonilise töölisliikumise organiseerimise ja juhtimise võime. Eriti ilmseks sai see kõigi sotsiaalsete vastuolude äärmise teravnemise tingimustes, mille tõi kaasa imperialismi ajastu.

Objektiivne tegelikkus ja proletariaadi huvid nõudsid tungivalt uut tüüpi töölisparteide loomist.

Esmakordselt õnnestus sellist parteid luua Venemaal, kus imperialistlikel vastuoludel oli eriti terav iseloom. Möödunud sajandi 90-ndate aastate lõpul heiskas V. I. Lenin sotsiaaldemokraatia ridades esineva oportunismi vastu võitlemise lipu. See võitlus sai eeskujuks kogu ülemaailmsele revolutsioonilisele liikumisele. Pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni hakkasid kommunistlikud parteid tekkima paljudes maades.

Rahvuslikud iseärasused ja võitluse tingimused on igale kommunistlikule parteile oma pitseri vajutanud, kuid sellest hoolimata on neil kõigil midagi ühist, mille poolest nad põhjalikult erinevad sotsiaaldemokraatlikest parteidest.

Peamine, mis uut tüüpi parteisid iseloomustab, on nende leppimatus kapitalismi suhtes. Kommunistid peavad aktiivset võitlust kapitalismi likvideerimise ja kapitalistliku ühiskonna revolutsioonilise ümberkujundamise eest, pidades sellise ümberkujundamise vältimatuks tingimuseks töölisklassi poliitilise võimu kättevõitmist, proletariaadi diktatuuri kehtestamist. Sellest ongi tingitud kommunistide sallimatus igasuguse oportunismi vastu, sest oportunism ei tähenda tegelikult midagi muud kui kapitalismile kohandumist.

Kommunistlikud parteid ei tegutse kobamisi, pimesi, vaid juhinduvad marksismi-leninismi revolutsioonilisest teooriast, mis teaduslikult väljendab töölisklassi põhihuvisid. Partei on mõttekaaslaste vabatahtlik liit, kes on ühinenud marksistliku maailmavaate ellurakendamiseks, töölisklassi ajaloolise missiooni täitmiseks.

Partei revolutsiooniline iseloom määrab ära tema organisatsioonilised printsiibid, tema monoliitsuse, tegevusühtsuse ja taktika paindlikkuse. Kuid kommunistlike parteide peamine jõud seisab selles, et need ei ole üksikisikute parteid, elukutseliste revolutsionääride kitsaste rühmade parteid, vaid laiade töörahva

hulkade parteid, kes end võimalikult tihedalt seovad nende hulkadega ja püüavad nende võitlust juhtida.

Töölisklassi ja kogu töörahva avangard

Kommunistlik partei on töölisklassi avangard, s. o. tema eesrindlik, teadlik osa, kes suudab endaga kaasa tõmmata laiu töörahvahulki võitluseks kapitalismi kukutamise ja sotsialismi ülesehitamise eest. V. I. Lenin kirjutas: „Kasvatades töölisparteid, kasvatab marksism proletariaadi eelväge, kes suudab võimu enda kätte võtta ja *viia kogu rahva* sotsialismile, suunata ja organiseerida uut korda, olla kogu töörahva ja kõigi ekspluateeritavate õpetajaks ja juhiks oma ühiskondliku elu korraldamisel ilma kodanluseta ja kodanluse vastu."[3]

Proletariaadi parteil — kommunistlikul parteil, kes on oma olemuselt klassipartei, on ühtlasi sügavad juured mitte üksnes tööliskeskkonnas, vaid ka rahva teistes kihtides.

Kommunistid pole mingid erilaadi inimesed, vaid tavalised töölised, talupojad, vaimsel alal töötajad, lihtsad inimesed rahva hulgast. Kuid neid iseloomustab suurem teadlikkus, ideeline kindlus ja järelikult ka suurem revolutsioonilisus ning valmisolek taluda ükskõik milliseid hädasid selle suure idee nimel, mille elluviimiseks nad on ühinenud. Neil ei ole muid huve peale rahva huvide, neile on südamelähedane kõik, mis rahvast erutab.

Kommunistlike massiparteide ridades võib leida kõigi kapitalismi vastu võitlema asunud rahvajõudude esindajaid, eelkõige aga töölisklassi parimaid inimesi. Näiteks Itaalia Kommunistliku Partei liikmetest on 44,6 protsenti töölised, 18,6 protsenti põllumajanduslikud palgatöölised (sulased), 13,4 protsenti pooleteramehed, 5,3 protsenti väiketaluomanikud, 5,6 protsenti käsitöölised. Prantsuse Kommunistlikus Parteis on töölisi 40,3 protsenti, põllutöölisi 5 protsenti, talupoegi 8,2 protsenti, teenistujaid 12,2 protsenti. Soome kommunistide hulgas on töölisi 85,5 protsenti.

Ajaloo kogemused on näidanud, et enne kui nad saavad tõeliseks avangardiks, teevad revolutsioonilised parteid oma poliitilises ja organisatsioonilises arenemises tavaliselt läbi rea etappe. Algul on nad kõige sagedamini propagandistlikud rühmad. Nende töö toimub peamiselt omaenda ridades. See on vajalik selleks, et kindlustada ideeline ühtsus, kasvatada kaadrit ja päremini organiseeruda. Seejärel saabub aeg, mil partei läheb rahvahulkadesse, hakkab juhtima streigiliikumist, töölisklassi massilisi väljaastumisi. Sel perioodil on väga suur tähtsus, selle saabumine toob endaga kaasa stiihilise töölisliikumise ühendamise sotsialismi ideedega, muudab selle klassiteadlikuks, organiseeritud liikumiseks. Järgmisel etapil muutub partei reaalseks poliitiliseks jõuks, mis on võimeline endaga kaasa tõmbama mitte üksnes töölisklassi enamikku, vaid ka küllaltki suuri rahvahulki.

Mõningais kapitalistlikes maades pole kommunistlikud parteid veel suutnud endaga kaasa tõmmata töölisklassi laiu hulki, pole veel saanud massiparteideks. Eesrindliku avangardina, kes

ühendab oma ridades töölisklassi kõige klassiteadlikumat osa, etendavad nad suurt osa töötajate elus ja võitluses. Endastmõistetavalt suudavad nad veelgi suuremat osa etendada siis, kui nad laiad rahvahulgad enda ümber koondavad. Siis nad muutuvad selliseks poliitiliseks jõuks, mis viib töötajad sotsiaalsele vabanemisele, uue ühiskonna loomisele.

Partei ülemineku tempo ühelt etapilt teisele sõltub objektiivseist tingimustest ja tema enda poliitika õigsusest, tema juhtkonna oskusest. Kapitalismi üldkriisi teravnemine ja sotsialismijõudude edusammud, partei kaadri poliitilise küpsuse ja vilumuse kiire kasv loovad meie ajal *kõigi* kapitalistlike maade kommunistlikele parteidele eeldused kiiremaks tõusuks kõrgemale arenguastmele.

2. Demokraatlik tsentralism partei struktuuris ja elus

Sellest, millist osa peab kommunistlik partei töölisliikumises etendama, milline on tema eesmärkide ja ülesannete iseloom, tulenevad ka tema organisatsioonilised printsiibid.

Huvid, mida kommunistlik partei väljendab, ei ole üksikute tööliste või töölisrühmade üksikhuvide summa, vaid kogu klassi huvid; need võivad avalduda vaid ühtse tahte kaudu, mis ühendab arvukad üksikud sammud üheks ühiseks võitluseks. Ainult *tsentraliseeritud* juhtimine suudab ühte koondada kõik jõud, suunata need ühele eesmärgile, ühendada üksikute tööliste ja nende rühmade omaette astutavad sammud. „... Proletariaadi täielik tsentralisatsioon ja kõige karmim distsipliin on üheks kodanluse üle võidu saavutamise põhitingimuseks" (L e n i n).[4]

Kuid ühist tahet ei saa parteis luua teisiti kui demokraatlikul teel, s. o. ühiselt, kollektiivselt, kui kõrvutatakse mitmesuguseid arvamusi, ettepanekuid, siis aga võetakse vastu kõigile kohustuslikud otsused. Niiviisi väljatöötatud ühisel tahtel on see eelis, et ta kõige täielikumalt ja seetõttu õigesti väljendab proletariaadi klassivõitluse objektiivseid vajadusi.

Kommunistliku partei tsentralism on järelikult *demokraatlik* tsentralism, mis tugineb partei liikmete laiade hulkade tahtele.

Praktikas tähendab demokraatlik tsentralism, et

kõik partei juhtivad organid alt kuni üles on valitavad;

partei organid annavad perioodiliselt aru oma parteiorganisatsioonidele;

parteis välitseb range distsipliin ja vähemuse allumine enamusele;

kõrgemate organite otsused on tingimata kohustuslikud alamatele organitele.

Demokraatliku tsentralismi printsiip on iga kommunistliku partei põhikirja aluseks; põhikiri määrab kindlaks partei struktuuri ja organisatsiooni vormid, tema siseelu normid, parteiorga-

nisatsioonide praktilise tegevuse meetodid, partei liikmete õigused ja kohustused.

Partei liikme kohustuste küsimus on parteiehituse nurgakivi. Kommunistlik partei on kutsutud täitma ühiskonna põhjaliku ümberkujundamise grandioosseid ülesandeid ja seepärast ei saa ta küllaldaseks pidada, et partei liikmed partei programmi ainult tunnustavad. Kommunist peab aktiivselt kaasa aitama partei programmi elluviimisele ning tingimata töötama ühes partei organisatsioonis selle juhtimise ja kontrolli all.

Oportunistid ei esita oma parteide liikmetele selliseid nõudmisi. Just selles küsimuses toimuski 1903. aastal Venemaa Sotsiaaldemokraatliku Partei lõhenemine revolutsiooniliseks ja oportunistlikuks suunaks. Tänapäeval juhinduvad kõik kommunistlikud parteid partei liikmeskonda kuulumise leninlikust printsiibist. Partei liikmeks vastuvõtmise konkreetsetes tingimustes, kohustustes, mis üks või teine kommunistlik partei oma liikmetele paneb, on ühtlasi arvestatud vastava maa iseärasusi, tema töölisliikumise traditsioone. Kommunistlik partei võtab uusi liikmeid vastu aktiivselt ja ühtlasi ettevaatlikult, et ära hoida partei ridade risustamist kodanluse agentide-provokaatorite ja juhuslike inimestega. Mõned kommunistlikud parteid, nagu näiteks Prantsusmaal ja Itaalias, viivad iga aasta läbi parteipiletite vahetamise või ümberregistreerimise. Kommunistide aktiviseerimise ja rahvahulkades tehtava töö tugevdamise eesmärgil toimuv piletite vahetamine, kui selle läbiviimiseks on tingimused küpsenud, võimaldab vabaneda neist, kes tegelikult parteiorganisatsioonis enam ei tööta.

Parteiline demokraatia ja partei juhtimine

Partei siseelu on korraldatud selliselt, et kommunistid võiksid maksimaalse aktiivsusega osa võtta tema praktilisest tööst. Selles ongi parteilise demokraatia olemus. Sel eesmärgil luuakse partei liikmetele vajalikud tingimused, et nad võiksid arutada kõiki küsimusi, kontrollida vastuvõetud otsuste täitmist, valida juhtijaid, näha ja kontrollida nende tegevust.

Kommunistlik partei ei käsita siseparteilist demokraatiat ainuüksi juhtkonna valimistest osavõtmisena. Selline ettekujutus demokraatiast, mis on levinud sotsiaal-demokraatlikes parteides, tähendaks sisuliselt kodanliku parlamentarismi normide ja sätete ülekandmist partei ellu. Kommunistliku partei demokraatia on *aktiivse tegevusühtsuse* demokraatia, s. o. selline demokraatia, kus partei liikmed ei piirdu ainult valimiste ja arutlustega, vaid võtavad ka praktiliselt osa partei töö suunamisest.

Mitmesuguste maade kommunistlike ja töölisparteide praktika on parteihulkade aktiivsele tööle kaasatõmbamiseks välja töötanud palju vorme. Nõukogude Liidu Kommunistlikus Parteis töötab umbes 20 protsenti kommunistidest parteikomiteedes, algorganisatsioonide sekretäridena, grupiorganisaatoritena; ülejäänud aga saavad oma organisatsioonilt kogu aeg parteilisi üles-

andeid. Hiina Kommunistlikus Parteis praktiseeritakse massilisi kontrolle, millest võtab osa palju kommuniste. Prantsuse ja Itaalia kommunistlikus parteis kasutatakse kommunistide laiade hulkade kaasatõmbamiseks otsuste väljatöötamisele ja täitmisele selliseid vorme, nagu mitmesugused komisjonid, initsiatiivkomiteed jne.

Kuid kõigi kommunistide aktiivne osavõtt partei tegevusest ei vähenda juhtkonna tähtsust, juhtide osa, kellel on vastavad võimed, teadmised ja kogemused.

Mitmesuguste maade töölisliikumise ajalugu on näidanud, et poliitilised parteid võivad edukalt tegutseda siis, kui nende eesotsas on kogemustega, autoriteetsete, mõjukate juhtide kindlakskujunenud rühmad. Sellised inimesed moodustavad partei juhtiva tuumiku, tema kaadri, tema valitava aparaadi, kes praktiliselt organiseerib vastuvõetud otsuste täitmist, garanteerib traditsioonide ja kogemuste edasiandmise.

Juhtiv parteikaader ei seisa parteist kõrgemal, vaid on tema kontrolli all. Demokraatia tingimustes, ütles V. I. Lenin, on juhtivate töötajate poliitiline tegevus lahti nagu näitelava teatrikülastaja ees. „Kõik teavad, et see- ja seesugune poliitiline tegelane alustas sellest ja sellest, tegi läbi see- ja seesuguse evolutsiooni, avaldas ennast elu raskel momendil nii- ja niiviisi, paistab üldse silma see- ja seesuguste omaduste poolest, — ja seepärast loomulikult võivad sellist tegelast *kõik* parteiliikmed asjatundlikult valida teatud parteilisele ametikohale või valimata jätta... Täieliku avalikkuse, valitavuse ja üldise kontrolli „loomulik valik" kindlustab seda, et iga tegelane osutub lõppude lõpuks „omal kohal olevaks", asub oma jõududele ja võimetele kõige sobivama tegevuse juurde, tunneb iseenda nahal kõiki oma vigade tagajärgi ja tõestab kõigi silmade all oma võimet vigu tunnistada ja neid vältida."[5]

Seega on parteiline demokraatia juhtiva kaadri õige formeerimise, valiku ja kasvatamise väga tähtis tingimus. Ühtlasi on demokraatia garantiiks, et juhtkond tugineb kollektiivseile kogemustele ega muutu vaid ühe või teise töötaja isiklike vaadete kajastajaks.

Arutamise vabadus ja tegevusühtsus

Parteitöö tähtsaks meetodiks on kõigi printsipiaalsete küsimuste laialdane arutamine, otsuste kollektiivne väljatöötamine. See on vajalik mitmekülgsete kogemuste üldistamiseks, puuduste väljaselgitamiseks, selleks et kõik oleksid vastuvõetud otsuste õigsuses veendunud.

Iga arutamine aga on seotud laiaulatusliku kriitikaga, s. o. puuduste ja nende põhjuste väljaselgitamisega ning nende parandamiseks vajalike ettepanekute tegemisega.

Just selline asjalik kriitika aitab edasi liikuda ja kaadrit õigesti kasvatada. Kuid partei on alati vahet teinud sellise kriitika, mis teda tugevdab, ja kriitika vahel, mis teda nõrgendab,

mis muutub kriitikaks kriitika pärast, norimiseks. Partei tagab kriitikavabaduse, võtab vastutusele kriitika summutajad, kuid ei luba samal ajal kellelgi seda vabadust partei ridade nõrgendamiseks kasutada.

Kuid kus asub see piir, mis eraldab kasulikku kriitikat kahjulikust kriitikast? Selle piiri näitab kätte partei programm, partei otsused ja põhikiri.

Partei annab oma liikmetele laialdased õigused, kuid nõuab neilt loomulikult ka ustavust partei programmile, eesmärkidele ja ideaalidele. Ta ei salli parteivastaste vaadete jutlustamist, peab seda kokkusobimatuks parteisse kuulumisega. Kas see ei õõnesta parteilist demokraatiat, partei liikmete sõnavabadust? Ei, kommunistide seisukohalt ei õõnesta. „Igaühel on vabadus kirjutada ja kõnelda kõigest, mis talle meeldib, ilma vähimate ki sendusteta," kirjutas V. I. Lenin. „Kuid igal vabal ühingul (sealhulgas parteil) on samuti vabadus minema kihutada sellised liikmeid, kes kasutavad partei firmat parteivastaste vaadete propageerimiseks ... Partei on vabatahtlik ühing, mis laguneks paratamatult, esmalt ideeliselt, hiljem aga ka materiaalselt, kui ta ei puhastaks end liikmetest, kes propageerivad parteivastaseid vaateid."[6]

Kuni otsus ei ole veel vastu võetud, võivad parteis väljendust leida mitmesugused arvamused, kokku põrgata vastandlikud seisukohad, kuid pärast otsuse vastuvõtmist tegutsevad kõik kommunistid kui üks mees. Selles seisabki partei distsipliin, mis nõuab vähemuse allumist enamusele ja vastuvõetud otsuste tingimatut täitmist. Distsipliin annab parteile vajaliku organiseerituse, tegevuse sihikindluse. Kuid seda kõike ei suuda tagada pime distsipliin. Partei distsipliini jõud seisab selle teadlikus iseloomus, see on rajatud kommunistide ideelisele ühtsusele, partei otsuste teadlikule heakskiitmisele, sest iga kommunist on nende väljatöötamisest ise aktiivselt osa võtnud.

Tegevusühtsus ei tähenda hoopiski, et parteis ei või olla arvamuste erinevusi. Vastasel korral muutuks partei elavast organisatsioonist surnud organisatsiooniks. Igapäevases töös võivad tekkida väga erinevad seisukohad ja lahkuminekud ühes või teises küsimuses. See on mõõdapääsematu ja lubatav. Partei distsipliin ei nõua mitte kelleltki oma veendumustest loobumist, kui need veendumused ei ole marksismi-leninismi printsiipidega vastuolus. Kuid ta kohustab alluma vastuvõetud otsustele ja neid kohusetruult ellu viima ka sel juhul, kui partei liige ei ole nende otsustega nõus või on ette pannud teistsuguse otsuse. Partei distsipliin nõuab ka, et siseparteilisi küsimusi ei arutataks väljaspool parteid. Kõik need parteielu normid on tekkinud töölisliikumise kogemuste põhjal, mis on veenvalt tõestanud, et ilma range distsipliinita muutub töölisklassi poliitiline partei vormituks organisatsiooniks, kes pole suuteline töörahva võitlust juhtima.

Parteis on kehtestatud ranged eeskirjad nende suhtes, kes ei

allu vastuvõetud otsustele. Kommunistlike parteide ajaloos on esinenud selliseid fakte, et üksikud isikud, kes ei olnud nõus partei joonega, eraldusid omaette rühmadesse ja lõid seal oma distsipliini. Selliseid ennast enamusele vastuseadvaid rühmi nimetatakse fraktsioonideks. Oportunistlikes parteides, mis on kohandunud üksnes parlamentlikule tegevusele, on fraktsioonide olemasolu seaduspärane. Kuid kommunistlikele parteidele kui aktiivsetele võitlusorganisatsioonidele on fraktsioonide lubamine võrdne ideelisest ühtsusest ja võitluse juhtimisest lahtiütlemisega. Seepärast fraktsioonide moodustamine ei sobigi kokku partei distsipliini nõuetega.

Marksistlik-leninlik seisukoht partei ühtsuse tähtsuse küsimuses on kõige täpsemalt väljendatud VK(b)P X kongressi resolutsioonis, mille kirjutas V. I. Lenin. Selles rõhutatakse, et kõik teadlikud töölised peavad selgesti aru saama, „kui kahjulik ja lubamatu on igasugune fraktsioonsus, mis tegelikult toob paratamatult kaasa üksmeelse töö nõrgenemise . . ."[7], ja soovitatakse fraktsioonsuse ilmnemisel tarvitusele võtta kõiki parteilise karistuse vahendeid kuni parteist väljaheitmiseni.

Järelikult on kommunistlikes parteides laialdane demokraatia ühendatud tsentraliseeritud juhtimisega, vaba arutamine aga range distsipliini ja tegevusühtsusega. Demokratism ilma tsentraliseeritud juhtimiseta muudab partei diskussiooniklubiks. Tsentralism ilma demokraatiata või puudulikult arenenud demokraatiaga tekitab paralüseeriva bürokratismi. Demokraatia ja tsentralismi õige ühendamine aga tagab parteis laialdase aktiivsuse ja initsiatiivi arenemise ning ühtlasi ka kõvakäelise juhtimise, mis poliitilises võitluses nii vajalik on.

Need konkreetsed vormid, milles demokraatliku tsentralismi printsiip avaldub, muutuvad olenevalt ajaloolistest tingimustest. Viidates vene kommunistide partei organisatsiooni kogemustele, kirjutas V. I. Lenin: „Säilitades oma põhitüübi, oskas see organisatsioon kohandada *oma vormi* muutunud tingimustele, oskas muuta seda *vormi* vastavalt momendi nõuetele . . ."[8]

Iga kommunistlik partei on elav organism, mis areneb ja oma tegevust täiustab. Demokraatliku tsentralismi printsiip kommunistlike parteide struktuuris ja elus ei ole hoopiski šabloon. See võimaldab neil korraldada oma tööd painduvalt, vastavalt nende ette kerkivatele ülesannetele ja iga maa iseärasustele.

3. Partei elav side rahvahulkadega

Kommunistid võivad saada parteiks selle sõna tõelises mõttes vaid sel juhul, kui neil on rahvahulkadega tihe side ja kui rahvahulgad neid toetavad. Kritiseerides 1920. aastal üksikuid inglise kommuniste, kes ei saanud aru, kui vajalik on side rahvahulkadega, ütles V. I. Lenin küllaltki teravalt: „Kui vähemik ei oska rahvahulki juhtida ega nendega tihedaid sidemeid luua, siis ta ei

ole partei ega ole üldse midagi väärt, kuigi ta nimetaks ennast ... parteiks ..."[9]

Ennast võib ju ükskõik mitu korda avangardiks kuulutada ja siiski selleks mitte saada. Partei ei saa ju rahvahulki sundida endaga kaasa tulema. Ka ei saavuta partei autoriteeti sellega, et ta oma läkitustes rahvahulkadele juhtivale osale pretendeerib.

Partei juhtiva osa deklareerimisest üksi on vähe, see tuleb kätte võita

Kuidas siis partei tõeliseks juhiks saab? Selleks on vaid üksainus tee — veenda rahvahulki selles, et partei kajastab ja kaitseb nende huvisid õigesti, veenda neid mitte sõnadega, vaid tegudega, oma poliitika, initsiatiivi ja ustavusega. Partei peab oma tööga laiade rahvahulkade usalduse ja tunnustuse võitma. „On ju vähe enda nimetamisest „avangardiks", eesmiseks väesalgaks," ütles V. I. Lenin, „ — peab ka tegutsema nõnda, et *kõik* teised väesalgad seda näeksid ja oleksid sunnitud tunnistama, et meie läheme ees."[10]

Kommunistlikul parteil on programm, selles on teaduslikult põhjendatud tema eesmärgid, mis vastavad töörahva põhilistele huvidele. Selleks et partei endale juhtiva seisundi saavutaks, peavad võitluse lõppeesmärgid tingimata töörahvale arusaadavad olema. Peale selle peab parteil olema tegevusprogramm töörahva lähemate vajaduste rahuldamiseks. Partei püüab avaldada oma initsiatiivi kõigil rahva elu aladel, tunda elanikkonna mitmesuguste kihtide vajadusi ja nõudmisi ning võidelda nende eest.

Kommunistid paljastavad lakkamatult oma aja ära elanud kapitalistlikku korda, kuid nad ei pea õigeks piirduda ainult kritiseerivate loosungitega, mis ei vasta küsimusele, mida ja kuidas on tarvis teha *täna*. V. I. Lenin võitles alati katsetega seada üles loosungeid, mille eesmärgiks oleks ainult „teravdada proletariaadi teadvust imperialismi vastu." Ta kirjutas: „Kindla jaatava lahendusega seostamata „eitav" loosung ei „teravda", vaid nüristab teadvust, sest selline loosung on tühi koht, paljas lärm, sisutu deklamatsioon."[11]

Töötada kõikjal, kus rahvahulki on

Kommunistid püüavad töötada kõikjal, kus töörahvast on. Selleks on vajalik kõige tihedam, orgaanilisem, pidevam side rahvahulkadega. „Selleks et teenida massi," ütles V. I. Lenin, „ja väljendada *tema* õigesti tunnetatud huvisid, peab eesrindlik väesalk, organisatsioon, kogu oma tegevust arendama massis, kaasa tõmmates tema hulgast eranditult kõik parimad jõud, igal sammul täpselt ja objektiivselt kontrollides, kas side rahvahulkadega püsib kas see on elav. Nii ja *ainult* nii kasvatab ja valgustab eesrindlik väesalk massi, väljendades *tema* huvisid, õpetades talle organiseerimist, suunates massi *kogu* tegevust teadliku klassipoliitika teed mööda."[12]

On arusaadav, et kommunistid peavad väga tähtsaks massiorganisatsioone — ametiühinguid, naiste ja noorsooühendusi, kooperatiive jne. Kommunistlikud parteid ei taha hoopiski nen-

delt organisatsioonidelt iseseisvust ära võtta. Vastupidi, kommunistid on arvamisel, et massiorganisatsioonid saavad ainult siis oma osa etendada, kui igaüks neist hästi täidab talle omaseid ülesandeid. Kommunistid austavad otsuseid, mida vastu võtavad massiorganisatsioonid, kus nad töötavad, kommunistid peavad kinni nendes organisatsioonides kehtestatud distsipliinist ja põhikirjadest ning näevad oma ülesannet selles, et aidata igal organisatsioonil paremini kaitsta rahvahulkade huvisid.

Ametiühingutes peavad kommunistid järjekindlat võitlust tööliste majanduslike huvide eest, taotlevad proletariaadi tegevusühtsust. Kui puhkevad streigid, siis on kommunistid streigikomiteedes kõige järjekindlamad, energilisemad organisaatorid. Selliseid kommuniste valivad töölised kõige vastutusrikkamaile ametikohtadele.

Noorsoo, talurahva, naiste ja kõigis teistes organisatsioonides püüavad kommunistid partei mõju laiendada, kuid mitte käsutamisega, vaid oma energia ja kõrge ideelisusega, sõltumata sellest, kas nad tegutsevad neis organisatsioonides lihtliikmetena või juhtijatena.

Massiorganisatsioonide kaudu seob partei end tihedamini rahvahulkadega. Itaalia Kommunistlik Partei näiteks tugineb rohkearvulistele demokraatlikele organisatsioonidele, sealhulgas ka Itaalia Üldisele Töökonföderatsioonile — Itaalia kõige suuremale ametiühinguorganisatsioonile, mis ühendab oma ridades Itaalia organiseeritud tööliste põhilisi hulki, Ülemaalisele Talupoegade ja Sulaste Liidule ning teistele organisatsioonidele. Nii on lugu ka Prantsusmaal, kus kommunistlik partei on tihedalt seotud Üldise Töökonföderatsiooni, Prantsuse Naiste Liidu, Prantsuse Neidude Liidu, Maanoorte Liidu, Endiste Rindemeeste Vabariikliku Assotsiatsiooni ja teiste massiorganisatsioonidega. Soome Kommunistlik Partei kuulub laialdasse Soome Rahva Demokraatlikku Liitu (SRDL); ta on tihedalt seotud Väikemaapidajate Liiduga. Indoneesia Kommunistliku Partei juhtimisel tegutsevad maa suurim ametiühingukeskus — Indoneesia Ametiühingute Föderatsioon (üle 2,5 milj. liikme), Talurahva Liit (2,35 milj. liiget), naiste organisatsioon (ligi 500 000 liiget).

Kommunistid püüavad läheneda ka nendele töötajatele, kes kuuluvad sellistesse organisatsioonidesse, millede juhtijad, vahest isegi ka tunduv osa lihtliikmeid, on kommunismi suhtes ükskõiksed, mõnikord aga koguni vaenulikud. Rahvahulkade peale pahaseks saada ei tohi, tuleb leida tee töörahva hinge ja südamesse, kartmata eelarvamusi ja isegi norimist ning solvamist.

Töölisklassi kõigis kihtides töötamise vajalikkusest kirjutas V. I. Lenin juba esimese Vene revolutsiooni aastail järgmist: „... Peab oskama läheneda neile selle klassi esindajatele, kes on kõige tumedamad, kõige vähem arenenud, kõige vähem puudutatud meie õpetusest ja elu õppetundidest, et osata nendega

rääkida, osata neid endale lähendada, osata neid järjekindlalt ja kannatlikult tõsta sotsiaaldemokraatliku teadlikkuseni, muutmata meie õpetust kuivaks dogmaks, õpetades seda mitte ainult raamatuga, vaid ka osavõtuga nende proletariaadi kõige tumedamate ja kõige vähem arenenud kihtide igapäevasest eluvõitlusest."[13]

Rahvahulkades tehtava töö tugipunktideks on partei-algorganisatsioonid. Nad tegutsevad seal, kus on töötajatega kõige parem sidemeid luua ja neile mõju avaldada. Nõukogude Liidu Kommunistlikus Parteis on partei-algorganisatsioone alati loodud peamiselt tootmisalase põhimõtte järgi, kusjuures kõige suuremat tähelepanu pööratakse tehaseorganisatsioonidele, mis töölisklassile kõige lähemal seisavad.

Algorganisatsioonide loomise territoriaalne printsiip on õigustatud neil juhtudel, kui see võimaldab laiendada partei mõju hulkadele, läheneda elanikkonna sellistele kihtidele, nagu käsitöölised, talupojad, väikekaupmehed, vabakutselised jne. Paljudes maades vastab partei organisatsioonide loomine territoriaalse põhimõtte järgi masside liikumise traditsioonidele ja seda tuleb kindlasti arvestada. Šabloon, ühetaolisus on siin kahjulik, nagu igas elavas tööski, kuigi tootmisalane põhimõte partei klassiiseloomule rohkem vastab. Paljude maade kommunistlikud parteid loovad oma algorganisatsioone nii tootmisalase kui ka territoriaalse põhimõtte järgi.

Masside juhtimine ei tähenda seda, et neid tuleb kogu aeg õpetada. Tuleb osa võtta kõige argipäevasemate küsimuste lahendamisest, valgustada neid marksistlikelt seisukohtadelt, ja püüda võita „endale oma energiaga, oma ideelise mõjuga (aga muidugi mitte oma aukraadide ja tiitlitega) juhtivat osa..." (Lenin)[14].

Isegi sellise ala, nagu parlamentlikust tegevusest osavõtmine, seovad kommunistid tingimata rahvahulkades tehtava tööga. Oportunistid näevad parlamentarismis vaid vahendit ladviku kombinatsioonideks ja küsimuste lahendamiseks rahvahulkade seljataga. Sellist praktikat hukka mõistes kirjutas V. I. Lenin, et „Lääne-Euroopas ja Ameerikas peavad kommunistid õppima looma parlamentarismi, mis on uus, ebatavaline, milles puudub oportunism ja karjerism..."[15]

Mitmete kapitalistlike maade kommunistlikel parteidel on korda läinud arendada sellist parlamentlikku tegevust, millist V. I. Lenin silmas pidas. Mitte asjata ei ole kõigil sõjajärgsetel parlamendivalimistel Prantsuse ja Itaalia kommunistliku partei poolt hääletanud iga kord miljonid valijad. Kommunistidel on ka nende maade paljudes kohalikes omavalitsustes suur kohtade arv. Linnapeade ja nende asetäitjatena, kohalike omavalitsuste nõunikena püüavad nad kõige paremini täita oma valijate juhendeid.

Masside võitlusega lahutamatult seotud parlamentlik tegevus võimaldab kommunistlikel parteidel saavutada reaalseid

tulemusi. Kui rahvahulgad seda nägema hakkavad, kasvab kommunistide mõju.

Juhtida rahvahulki ja õppida rahvahulkadelt

Rahvahulki saab juhtida ainult siis, kui arvestatakse nende kogemusi ja teadlikkuse taset, kui ei eemalduta tegelikkusest, ei tormata sellest ette. Vastasel korral võib sattuda niisuguse avangardi haledasse olukorda, kes on kaotanud sideme temast mahajäänud põhijõududega.

Kuid rahvahulkade teadlikkuse taseme arvestamisel ei ole midagi ühist sellele tasemele kohandumisega, mahajäämusele joondumisega. Nii saab rahvahulkadega sidemete säilitamisest aru oportunism. Revolutsioonilised marksistid saavad sellest teisiti aru. Nad ei lase end lainetest kanda.

Kommunistlik partei üldistab oma klassi ja kogu rahva kogemusi, analüüsib neid ajaloo õppetundide ja marksistliku teooria seisukohalt ja seepärast on tal võimalik mõista tendentse, mis ei ole veel täielikult avaldunud, kuid milledele kuulub tulevik. Marksistlik partei ei mõtle midagi omast peast välja, ta lähtub tegelikust elust, ei lase end talutada stiihilisest liikumisest, vaid näitab sellele teed, sest ta oskab õigel ajal näidata, kuidas tuleb lahendada rahvast erutavaid probleeme.

Partei võib rahvahulki juhtida ja õpetada ainult siis, kui ta ise õpib rahvahulkadelt, s. o. tähelepanelikult uurib seda, mida annab rahva praktika, omandab rahva tarkust. Õppida rahvahulkadelt, selleks et neid õpetada, — niisugune on marksistlik-leninlik juhtimise põhimõte, millest kõik kommunistlikud parteid kinni peavad. Hiina kommunistid nimetavad seda põhimõtet „rahvahulkade jooneks".

Kui suur partei autoriteet ka ei oleks, ei piisa talle ainuüksi varem kogutud poliitilisest kapitalist. Seda peab pidevalt suurendama, võites partei poliitikale ja kõigile tema abinõudele rahvahulkade toetuse. Partei ei tohi sealjuures käituda nagu eksimatu õpetaja, vaid ta peab rahvahulkadega avameelselt rääkima nii oma edusammudest kui ka vigadest. Kommunistid ei karda rääkida oma puudustest, teised parteid aga ei saa seda endale lubada ja varjavad oma vigu rahvahulkade eest.

4. Marksistlik-leninlik poliitika kui teadus ja kunst

Üheks tähtsamaks kommunistlike parteide jõu allikaks on see, et nad võivad oma poliitika teaduslikule alusele rajada.

See tähendab eelkõige seda, et töölisklassi huvisid kaitstes võivad marksismi-leninismi õpetusega relvastatud kommunistid toetuda oma tegevuses ühiskonna arenemise objektiivsete seaduste ja eriti klassivõitluse seaduste tundmisele; nad arvestavad klassijõudude paigutust igal antud perioodil, igas konkreetses situatsioonis. „Ainult antud ühiskonna eranditult kõigi klasside

vastastikuste suhete kogusumma objektiivne arvestamine, aga järelikult ka selle ühiskonna objektiivse arenemisastme arvestamine, samuti selle ning teiste ühiskondade vaheliste vastastikuste suhete arvestamine," ütles V. I. Lenin, „võib olla eesrindliku klassi õige taktika aluseks. Seejuures vaadeldakse kõiki klasse ja kõiki maid mitte staatilisel, vaid dünaamilisel kujul, s. o. mitte liikumatus olukorras, vaid liikumises (mille seadused tulenevad iga klassi eksistentsi majanduslikest tingimustest)."[16]

Peatume mõningail üldistel kommunistlike parteide poliitika kui teaduse ja kunsti küsimustel. Selle poliitika praktilist teostamist ja tähtsamaid probleeme käsitletakse käesoleva raamatu järgmistes peatükkides.

Poliitilisest strateegiast ja taktikast

Sammud, millest koosneb marksistlik-leninliku partei tegevus, ei ole partei juhtkonna improvisatsiooni tulemus. Neis sammudes leiab oma konkreetse väljenduse *poliitiline joon*, mille partei on välja töötanud võitluse antud etapi ja antud situatsiooni teadusliku analüüsi põhjal. Poliitika keeles kasutatakse selle joone tähistamiseks ka mõisteid *taktika* ja *strateegia*.

Taktikast rääkides mõeldakse sageli poliitilist joont võrdlemisi lühikeseks perioodiks, mille määravad ühed või teised konkreetsed tingimused, rääkides aga strateegiast, mõeldakse poliitilist joont terveks ajalooliseks etapiks. Kuid mitte alati pole sellist vahet tehtud. Varasemas töölisliikumises (Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil) mõisteti partei taktika all kogu tema poliitikat, sõltumata sellest, milliseks perioodiks see oli mõeldud.

Nii kasutas seda mõistet Lenin, tähistades sellega nii võrdlemisi kiiresti muutuvaid töölisklassi võitluse juhtimise ülesandeid (taktika kitsamas mõttes) kui ka ülesandeid, mis säilisid terve ajaloolise etapi vältel. Näiteks raamatus „Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis" kirjutas Lenin taktikast kui partei peajoonest, mis oli mõeldud kogu kodanlik-demokraatliku revolutsiooni ettevalmistamise ja läbiviimise perioodiks. Strateegia mõistet, mis on laenatud sõjateaduse alalt, kasutas Lenin harva. Alles Oktoobrirevolutsiooni-järgsel perioodil mainis ta mõningais töödes, mis puudutasid vennalike kommunistlike parteide poliitikat, ka partei strateegiat, kuid ei pidanud siiski vajalikuks selle mõiste eraldamist taktika mõistest.

Käesoleval ajal räägivad kommunistid strateegiast ehk strateegilisest joonest, kui juttu on partei peajoonest, mis on suunatud antud ajaloolise etapi kõige üldisemate ülesannete täitmisele, lähtudes klassijõudude olemasolevast vahekorrast. Selles mõttes on endastmõistetavalt täiesti õige rääkida partei strateegilisest joonest kinnipidamise tähtsusest, selleks et ühelt poolt rõhutada vajadust järjekindlalt taotleda antud etapi *peaülesande* täitmist, teiselt poolt aga hoiatada „etappidest ülehüppamise" pahempoolsete tendentside eest. Kuid partei poliitilisest strateegiast

giast rääkides tuleb vältida igasugust liialdamist analoogia otsimisega sõjateaduse alalt, sest poliitiline strateegia erineb põhjalikult sõjalisest strateegiast.

Poliitikas ei ole tegemist formeeritud armeedega, vaid ühiskondlike klasside ja jõududega, milledest ühed võivad olla organiseeritud, teised aga mitte, ühed tegutsevad teadlikult, teised aga stiihiliselt. Sõjaväe juhatajale alluvad kõik olemasolevad jõud. Ta võib nendega vabalt manööverdada, suunata reservid sinna, kuhu ta vajalikuks peab, lähtudes vaid sõjalisest otstarbekusest. Poliitilistel juhtidel selliseid võimalusi ei ole. Sündmustest osavõtvad klassid ja jõud ei ole ei armeed ega reservid. Igaüks neist tegutseb mitte ülemuse käsu kohaselt, vaid omaenda huvides, sealjuures olenevalt sellest, kuidas ta neist huvidest käesoleval momendil aru saab. On veel palju teisigi tegureid, mis teevad poliitilise juhtimise palju keerulisemaks, kui seda on sõjaväe juhtimine. Kõike seda tuleb poliitilise strateegia mõiste kasutamisel arvestada.

Selleks et välja töötada partei strateegiline joon kapitalismi tingimustes, on tähtis, esiteks, õigesti kindlaks määrata töölisklassi *peaeesmärk* antud etapil ja *peamine klassivaenlane*, kelle vastu tuleb sel etapil kontsentreerida kogu töörahva klassiviha ja löögijõud, et murda klassivaenlase vastupanu.

Teiseks on vaja õigesti kindlaks määrata partei suhtumine kõige arvukamasse *vahekihti*, kes on küll peavaenlasega opositsioonis, kuid ilmutab oma klassihuvide kahesuguse iseloomu tõttu ohtlikku poliitilist ebakindlust ja kaldub nimetatud vaenlasega lepitust otsima, sageli aga koguni otsest kokkulepet sõlmima.

Vene revolutsiooni esimesel etapil näiteks fikseeris Lenin liikumise peaeesmärgiks *isevalitsuse kukutamise* ja seadis proletariaadi ette kaks ülesannet: *„jõuga murda isevalitsuse"* (peavaenlase) *„vastupanu"* ja *„paralüseerida kodanluse kõikuvus"*.[17] Bolševikud tunnistasid vajalikuks mõlemad ülesanded. Menševikud aga ei tunnistanud teist ülesannet vajalikuks ja veeresid parempoolse oportunismi rappa.

Vene revolutsiooni teisel etapil fikseeris Lenin peaeesmärgiks *kodanluse kukutamise* ja seadis proletariaadi ette kaks ülesannet: *„jõuga murda kodanluse"* (peavaenlase) *„vastupanu"* ja *„paralüseerida talurahva ja väikekodanluse kõikuvus"*.[18] Bolševikud asusid mõlema ülesande täitmisele. Kui nad oleksid piirdunud ainult ühe tähendatud ülesandega, oleksid valinud pealöögi suunaks teise ülesande, siis oleks revolutsioonile tõsist kahju tekitatud.

Kolmandaks on strateegilise joone väljatöötamisel tähtis õigesti kindlaks määrata töölisklassi *liitlased* antud etapil. Sealjuures ei oleks õige pidada töölisklassi liitlasi partei „reserv-deks", mida saaks „kasutada" oma äranägemise järgi, „manööverdada" nendega niisama vabalt, nagu seda väejuht lahingu-

väljal oma reservidega teeb. Võtta strateegilist juhtimist poliitikas ainult kui reservide kasutamise küsimust — tähendab juhtida tähelepanu kõrvale sellelt ülesandelt, mis kapitalistlikes maades on otsustavateks klassilahinguteks ettevalmistamisel kõige vajalikum, — ülesandelt pidevalt tugevdada kommunistliku partei sidemeid töölismassidega ja töörahva laiade hulkadega, ülesandelt luua tegevusühtsus sotsialistlike parteidega, ametiühingutega ja teiste massiorganisatsioonidega. Iga kommunistlik partei tunnustab ka naabermaade töölisliikumise ja asumaade revolutsiooniliste liikumiste *iseseisvat* osa ega pea neid lihtsalt oma maa või mõne teise maa revolutsiooni „reservideks". Teistsugune suhtumine imperialismivastase vabastusliikumise üksikutesse väesalkadesse oleks vastuolus kommunistide põhimõtetega ja nende poliitilise moraaliga ning võiks pealegi kaasa tuua nende liitlaste kaotamise.

Poliitilise juhtimise kunst

Lenin ütles poliitika kohta, et see on niihästi teadus kui ka kunst.

See tähendab, et poliitiline juhtimine nõuab olukorra õiget, teaduslikult täpset analüüsi ja sel alusel õige joone väljatöötamist ning peale selle veel suurt oskust, meisterlikkust, tõelist kunsti selle joone läbiviimisel. Ilma selle kunstita ei ole kasu isegi kõige paremast poliitilisest joonest. Võib õigesti kindlaks määrata antud etapi peaeesmärgi ja peavaenlase. Kuid mis kasu sellest on, kui partei ei suuda selle eesmärgi saavutamiseks ja sellest vaenlasest jagusaamiseks võitlust organiseerida? Ka töölisklassi liitlasi võib õigesti kindlaks määrata, kuid kas sellest on kasu, kui partei ei suuda neid enda poole võita ega nende võitlust organiseerida ja juhtida.

Järelikult on poliitiliseks juhtimiseks vaja *mitte ainult teadmisi, vaid ka oskust.* Kuidas aga seda oskust ja kunsti omandada?

Teoreetilisest õppimisest üksi on muidugi vähe. Poliitilise juhtimise kunsti saab iga partei omandada vaid omaenda rikkalike kogemuste najal. Pole ju olemas sellist kooli, mis saaks revolutsioonilisele parteile asendada praktilise võitluse kooli kõigi selle ootamatuste ja katsumustega, võitude ja kaotustega, edusammude ja äpardumistega.

See kõik muidugi ei tähenda, et igal parteil tuleb absoluutselt kõike ise läbi teha ning ainult omaenda muhkude najal õppida. Poliitikakunsti omandamise protsessi saab tunduvalt kiirendada, kaotuste, vigade ja äparduste arvu aga tublisti vähendada, kui tähelepanelikult ja arukalt tundma õppida ja kasutada teiste parteide kogemusi, rahvusvahelise revolutsioonilise liikumise kogemusi. Teosed, milledes neid kogemusi on üldistatud, on hindamatuks õppevahendiks kõigile, kes püüavad omandada poliitilise juhtimise kunsti. Eriti suur tähtsus on selles suhtes V. I. Lenini tuntud raamatul „„Pahempoolsuse" lastehaigus kommunismis", millel on olnud ja on ka edaspidi rahvusvahelisele kommunistlikule liikumisele hiiglasuur tähtsus.

Millised peamised tegevusalad siis moodustavad poliitilise juhtimise kunsti?

Eelkõige oskus töötada rahvahulkades. Selle ülesandega tulevad edukalt toime ainult need parteid ja juhid, kel on töörahvaga ühised huvid, kes mõistavad töörahva lootusi ja on talle piiritult ustavad.

Üks poliitikakunsti leninlikke printsiipe on see, et suurte rahvahulkade kaasatõmbamiseks aktiivsesse võitlusse on propagandast ja agitatsioonist üksi vähe, selleks on vaja *rahvahulkade endi poliitilisi kogemusi*. „... Miljonid inimesed ei hakka kunagi kuulama parteide nõuandeid," ütles V. I. Lenin, „kui need nõuanded ei lange ühte sellega, mida neile õpetavad nende oma elukogemused."[19] Poliitilise juhtimise kunst seisab järelikult selles, et õigesti rakendada selliseid vahendeid ja meetodeid, mis rahvahulkade kogemustest ja nende teadlikkuse tasemest lähtudes võiksid rahvahulki edasi viia — võitlusse lõppeesmärkide eest. Partei ei tohi passiivselt oodata, kuni tegelikkus ise rahvahulki õpetab. Ta peab oskama aidata rahvahulkadel õigetele järeldustele jõuda. V. I. Lenin nimetas seda oskuseks viia rahvahulgad nende oma kogemuste najal otsustava võitluse positsioonidele.

Rahvahulgad mõistavad ümbritsevat tegelikkust nende faktide kaudu, milledega nad iga päev kokku puutuvad ja mis neid otseselt puudutavad. Seepärast saavad parteid töörahvast kapitalismi vastu võitlusse viia üksnes sel teel, et nad juhivad võitlust rahvahulkade otseste majanduslike vajaduste ja poliitiliste huvide eest, esitavad nõudmisi, mis vastavad töörahva mitmesuguste kihtide pakilistele nõuetele ja taotlevad nende nõudmiste rahuldamist.

Edasi, poliitilise juhtimise kunsti tähtsa osa moodustab oskus ühendada oma jõupingutused kõigi nende jõupingutustega, kellega võib tegevusühtsust saavutada, kaasa arvatud ka need, kelledega põhiküsimustes lahkarvamusi on. See on tähtis, kuid ühtlasi ka raske ülesanne. Üksikasjaliselt käsitletakse seda järgmises peatükis.

Poliitilise juhtimise kunsti hulka kuulub ka oskus õigesti valida võitluse vorme, mis vastaksid antud olukorrale, võime valmis olla nende vormide kõige kiiremaks ja ootamatumaks muutumiseks.

Kui partei oskab õigesti valida võitluse vorme ja töötab välja antud tingimustele vastava poliitilise joone, võib ta aktiivselt tegutseda ja ka kõige keerulisemates ning raskemates tingimustes konkreetseid tulemusi saavutada.

Leninlikku tüüpi partei ei jää kunagi käed rüpes ja üksindusse tõmbunult ootama „otsustavat tundi" — sellist situatsiooni, mis ise kutsub esile töötajate revolutsioonilise tõusu ja nõrgendab nende vaenlaste vastupanu. Ta otsib ja leiab ka kõige ebasoodsamais tingimustes võimalusi aktiivseks tööks rahvahulkades, aktiivseks poliitiliseks võitluseks. Sellega tugevdab partei oma

positsioone ja, see on veel tähtsam, lähendab tublisti otsustava lahingu tundi ning valmistab selleks ette nii iseennast kui ka võimalikult laiu töötajate kihte. Kõrgem poliitikakunst just selles seisabki, et isegi revolutsiooni mõõna tingimustes leida sellised võitluse suunad ja vormid, mis rajaksid aluse tulevastele võitudele ja lähendaksid neid. Sellise kunsti hiilgavaks näiteks on vene kommunistide leninlik poliitika reaktsiooniaastail, mis järgnesid 1905.—1907. aasta revolutsiooni lüüasaamisele. Neil aastail partei näitas, kuidas tuleb käituda revolutsiooni ebaõnnestumise korral. V. I. Lenin kirjutas tookord: „Revolutsioonilised parteid peavad veel õppima. Nad on õppinud peale tungima. Nüüd tuleb aru saada, et seda oskust tuleb täiendada oskusega, kuidas võimalikult korrapäraselt taganeda. Tuleb aru saada — ja revolutsiooniline klass oma kibedate kogemuste najal õpib aru saama —, et ei saa võita, kui pole õpitud korrapäraselt peale tungima ja korrapäraselt taganema."[20]

Oskus leida põhilüli

Poliitilise juhtimise teadus ja kunst avalduvad ka oskuses esile tõsta peaülesandeid, mille lahendamisele tuleb keskendada kõige suuremad jõupingutused.

Poliitilised sündmused on küll üksteisega seotud, kuid nad on alati äärmiselt sassi läinud. V. I. Lenin ütles, et neid võib võrrelda ahelaga, kuid selle vahega, et lülide järjekord, nende vorm ja kinnitusviis pole nii lihtsad kui sepa poolt valmistatud ahelas. Pealegi on tavalises ahelas kõik lülid ühesugused, poliitilises elus aga on põhiküsimusi ja sõltuvaid, teisejärgulisi küsimusi. „Tuleb osata leida igal erilisel momendil see eriline ahela lüli, millest tuleb kõigest jõust kinni haarata, et kinni hoida kogu ahelat ja kindlalt ette valmistada üleminekut järgmisele lülile . . ."[21]

Venemaal muutus pärast tsarismi kukutamist otsustavaks lüliks sõja lõpetamine revolutsioonilisel teel. Vahetult pärast Veebruarirevolutsiooni valitsesid rahvahulkades kaitsesõjaluse meeleolud. Nad uskusid, et sõda on muutnud oma iseloomu, on lakanud olemast imperialistlik sõda. Kuid V. I. Lenin näitas selliste illusioonide paikapidamatust. Kuni võim kodanluse käes oli, jäi sõda imperialistlikuks sõjaks. Rahu saavutamiseks teist teed peale sotsialistliku revolutsiooni tol ajal ei olnud. Kuigi rahvahulgad algul seda ei mõistnud, oli partei veendunud, et sündmuste loogika ise viib neid järeldusele, et päästa võib ainult revolutsioon. Sellele, et aidata rahvahulkadel sellele järeldusele jõuda, keskendaski partei oma jõupingutused.

Oli vaja kõigest pool aastat ja kodanlus paljastas end täielikult kui klass, kes on huvitatud sõja jätkamisest. Siis toimus rahva teadvuses murrang ja rahvas veendus, et sõda saab lõpetada vaid kodanluse relvastatud kukutamise teel. „Revolutsiooniline Venemaa saavutas sõjast pääsemise," ütles V. I. Lenin. „Pingutused olid suured, selle eest aga oli rahva põhiline vajadus arvesse võetud, ja see andis meile võidu . . ."[22]

Kaasaja tingimustes, mil rahvaid ähvardab purustava aatomisõja oht, mil uuesti aktiviseerub rahvusvaheline reaktsioon, mis ähvardab rahvastele peale sundida fašistlikku korda, on kapitalistlike maade kommunistlike parteide poliitika põhiüliks saanud võitlus rahu ja demokraatia eest.

Tegelikkuse marksistlik-leninlik analüüs ja tihe side rahvahulkadega võimaldavad igal parteil antud maa olukorra iseärasustest lähtudes esile tõsta selle põhiülesande, mille lahendamine lähendab töölisklassi lõppeesmärgi saavutamist.

5. Parempoolse oportunismi ja sektantluse vastu võitlemise vajalikkus

Reaktsiooniline kodanlus pole kunagi loobunud katsetest õõnestada kommunistlikku liikumist seestpoolt. Oma eesmärkide saavutamise seisukohalt paneb ta suuri lootusi siseparteiliste lahkhelide kasutamisele ja oportunistlike vaadete levitamisele poliitiliselt ebakindlate partei liikmete hulgas. Partei read täienevad pidevalt, kusjuures parteisse tuleb peale eesrindlike tööliste ka poliitiliselt ebaküpseid inimesi, sealhulgas ka mitmesugustest vahekihtidest pärit inimesi, kes tahes või tahtmata toovad parteisse kaasa oma eelarvamused ja ekslikud seisukohad. Seepärast on objektiivselt alati võimalik, et kommunistlikesse parteidesse tungivad kodanlikud ja väikekodanlikud mõjud, mitmesugused oportunistlikud vaated, depressiooni ja võidus kahtlemise meeleolud. *Võitlus marksistlik-leninliku maailmavaate puhtuse eest* ongi seepärast kommunistlike parteide olemasolu ja arenemise vankumatu seadus.

Revisionismi ohtlikkus

Töölisklassi võitluse arenemisega muudab oma varjundeid ka kodanlik ideoloogia. Kapitalismi õigustamise jämedad vormid asenduvad selle kaitsmise peenemate võtetega. Kuid kodanluse ideoloogia olemus seetõttu ei muutu. Täpselt samuti on lugu ka oportunismiga, ükskõik millises vormis ta ka esineks, alati on tema eesmärgiks — kas avalikult või varjatult — lepitada töölisklassi kapitalismiga, kohandada töölisliikumist valitsevate klasside huvidele. Just sellele on suunatud oportunistide lakkamatud katsed revideerida töölisklassi revolutsioonilist maailmavaadet — marksismi-leninismi.

Revisionism ehk marksismi „revideerimine", märkis V. I. Lenin, on „proletariaadi kodanliku mõjutamise ja proletaarlaste kodanliku demoraliseerimise üks tähtsam, kui mitte kõige tähtsam avaldus".[23]

Revisionismi ideoloogid püüavad „revideerida", täpsemalt öeldes moonutada kõiki marksistlik-leninliku teooria põhiteese. Neist katsetest oli juba juttu X peatükis ja neid puudutame kor-

duvalt ka edaspidi. Üheks oma peamiseks märklauaks on nad aga alati valinud ja valivad leninliku õpetuse partei kohta.

Sealjuures taotlevad revisionistide teoreetilised ja praktilised jõupingutused lõppkokkuvõttes alati partei likvideerimist või tema reformistlikuks parteiks muutmist. Ühtedes ajaloolistes tingimustes seda kavatsust ei varjatagi, teistes tingimustes aga püütakse seda maskeerida.

Pärast esimese Vene revolutsiooni lüüasaamist korraldasid Venemaa revisionistid sõjakäigu partei vastu, väites, et see on organisatsioon, mis „tuleb arhiivi anda". Partei asemele soovitasid nad luua laialdase parteitu assotsiatsiooni — „töölisliidu". Kajastades reaktsiooni pealetungist tingitud apaatsuse, nõutuse, revolutsioonilise perspektiivi kaotamise meeleolusid, tahtsid likvidaatorid (sellise nime all on tolleaegsed revisionistid Vene töölisliikumise ajalukku läinud) parteid asendada millegi ebamäärasega, mis oleks täielikult rahuldanud kodanlust ja koguni ka isevalitsust. Kui revolutsioonilised marksistid poleks likvidaatoreid tookord poliitiliselt purustanud, oleks töölisklassil tulnud astuda peatselt alanud uue revolutsioonilise tõusu perioodi desorganiseeritult, ilma oma lahingulise juhita, bolševike parteita.

Tänapäeva revisionismi kõige iseloomulikumad jooned on ära märgitud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis (1957. aasta november). Selles deklaratsioonis on öeldud:

„Kaasaegne revisionism püüab halvustada marksismi-leninismi suurt õpetust, väidab, et see on „vananenud" ja olevat käesoleval ajal ühiskonna arengule tähtsuse kaotanud. Revisionistid püüavad hävitada marksismi revolutsioonilist hinge, õõnestada töölisklassi ja töötava rahva usku sotsialismi. Nad astuvad välja proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri ajaloolise paratamatuse vastu kapitalismilt sotsialismile üleminekul, eitavad marksistlik-leninliku partei juhtivat osa, eitavad proletaarse internatsionalismi põhimõtteid, nõuavad parteilise ülesehituse leninlikest põhiprintsiipidest ja eelkõige demokraatlikust tsentralismist loobumist, nõuavad kommunistliku partei muutmist revolutsioonilisest võitlusorganisatsioonist millekski diskussiooniklubi taoliseks."[24]

Kaasaja tingimustes ei astu revisionistid kaugeltki mitte alati välja avalike ettepanekutega partei likvideerida. Siseparteilise demokraatia laiendamise sildi all taotlevad nad, et likvideeritaks partei distsipliin, et vähemusele antaks õigus mitte tunnistada enamuse poolt vastuvõetud otsuseid, õigus luua fraktsioone. Kuid see tähendaks partei tegevusühtsuse lõhkumist, tema muutmist mitmesuguste fraktsioonide võitluse areeniks.

Revisionistid esinevad tavaliselt dogmatismi ja doktrinäärsuse vastu võitlemise sildi all. Oma tegelikku lahtiütlemist marksismist varjavad nad viitega sellele, et marksistlik õpetus ise eeldab vananenud teeside asendamist uutega. Kuid vananenud

teeside asendamisel uute marksistlike seisukohtadega ei ole midagi ühist marksismi-leninismi kui revolutsioonilise õpetuse hingeks olevate põhiprintsiipide ümberlükkamisega. Revisionismi ohtlikkus selles seisabki, et ta marksismi arendamise sildi all seda ümber püüab lükata. On loomulik, et kommunistlikud parteid peavad oma tähtsaks ja alatiseks kohustuseks võitlust revisionismi vastu kõigis küsimustes, sealhulgas ka parteiehituse küsimustes.

Dogmatism ja sektantlus viivad massidest irdumisele

Kommunistlikel parteidel tuleb võidelda nii revisionismiga kui ka sektantlusega. Väliselt on nad teineteisele otse vastandlikud. Tegelikult aga toob ka sektantlus, mis ennast väga „pahempoolsena", revolutsioonilisena kujutab, kaasa partei nõrgenemise.

Sektantluse aluseks on dogmaatiline suhtumine üksikutesse teoreetilistesse teesidesse ja vormelitesse, nagu oleks neis antud poliitilise elu kõigi võimalike probleemide lahendus. Selle asemel et tegelikku elu tundma õppida, lähtuvad dogmaatikud skeemidest, ja kui faktid neisse ei mahu, siis nad ignoreerivad fakte. Dogmatism tähendab tegelikkusest irdumist, ja partei, kui ta ei võitle dogmatismi vastu, muutub elust irdunud sektiks.

Katse kramplikult kinni hoida eilsest päevast, sellest poliitikast ja neist organisatsioonilistest vormidest, mis ei vasta muutunud tingimustele, tähendab faktiliselt, nagu ütles V. I. Lenin, „revolutsioonilise tegevusetuse poliitikat . . .".[25] Kõigi kommunistlike parteide praktika on rohkearvuliste näidetega selle Lenini järelduse õigsust täielikult kinnitanud.

Venemaal avaldus sektantlus selles, et ei tahetud kasutada neid legaalseid võimalusi, mis esimene Vene revolutsioon oli lüüasaamisest hoolimata tsarismilt ikkagi kätte võitnud. Partei liikmed, kes pidasid end parteist „revolutsioonilisemaks", hakkasid taotlema riigiduuma, ametiühingute ja haigekassade tööst loobumist. Rahvahulkades tehtavale raskele tööle eelistasid nad uhkelt uue revolutsioonilise kriisi ootamist.

Paljudel kommunistlikel parteidel, mis tekkisid kapitalistlikes maades pärast Oktoobrirevolutsiooni, esines nende tegevuse algperioodil sektantlikke vigu. V. I. Lenin nimetas seda tol korral „pahempoolsuse" lastehaiguseks kommunismis. Need vead väljendusid selles, et keelduti reaktsionääride ja oportunistide juhtimise all olevates ametiühingutes töötamisest, kodanlikest parlamentidest osavõtmisest, vajalikel juhtudel kompromisside sõlmimisest ning üldse painduva taktika kasutamisest.

Ka käesoleval ajal tuleb sektantluse avalduste vastu võidelda. Sektantluse peamine sisu seisab rahvahulkadest irdumises, revolutsiooniliseks tööks olemasolevate võimaluste kasutamata jätmises, elus esilekerkivate aktuaalsete küsimuste lahendamisest kõrvalehoidmises. Kui revisionism püüab parteid kapitalismiga lepitada, siis sektantlus õõnestab partei ja rahvahulkade side-

meid, milleta pole võimalik kapitalismi vastu edukalt võidelda. Seepärast pole võimalik parteid tugevdada ilma võitluseta sektantluse vastu, ükskõik milles see ka avalduks.

Moskvas toimunud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamine rõhutas vajadust resoluutselt jagu saada revisionismist ja dogmatismist partei ridades. „Mõistes hukka dogmatismi," öeldakse nõupidamise deklaratsioonis, „peavad kommunistlikud parteid praegustes tingimustes peamiseks ohuks revisionismi, teiste sõnadega parempoolset oportunismi kui kodanliku ideoloogia avaldust, mis paralüseerib töölisklassi revolutsioonilist energiat ja nõuab kapitalismi säilitamist või taastamist. Kuid ka dogmatism ja sektantlus võivad kujutada peamist ohtu ühe või teise partei üksikutel arenguetappidel. Iga kommunistlik partei teeb kindlaks, milline neist ohtudest on talle antud ajal peamiseks ohuks."[26]

6. Kommunistliku liikumise rahvusvaheline iseloom

Kommunistlik liikumine on juba oma olemuselt internatsionaalne. Kuid võitlust kommunistlike ideaalide eest tuleb igal parteil pidada rahvuslikul pinnal. See võib teatud tingimustes tekitada rahvuslike huvide internatsionaalsetele huvidele kunstliku vastandamise ohtu. Inimestele, kes ei ole vabanenud rahvuslikust kitsarinnalisusest ja piiratusest, võib näida, et nende maa tingimused on kuidagi ainulaadsed ja töölisklassi võitlus peab siin põhjalikult erinema teistes maades toimuvast võitlusest. Sellised vaated ja meeleolud valavad vett imperialistide veskile, kes on huvitatud rahvusvahelise töölisliikumise ühtsuse lõhkumisest.

Sellised vaated on sügavalt ekslikud ja ka kahjulikud. Ühiskonna arenemise seadused on üldised seadused, mis toimivad kõigis maades. Seepärast ongi palju ühist ka eri maade töölisliikumises. See kohustab kommunistlikke parteisid üksteisest mitte eralduma, vaid, vastupidi, üksteisega kogemusi vahetama.

Partei, kes ei tunne teiste parteide kogemusi ega arvesta neid, võib kergesti eksida. Tuginedes aga rahvusvahelise kommunistliku liikumise kollektiivsetele kogemustele, on kergem edasi liikuda.

Eriti rikkalikke, igakülgseid kogemusi on rohkem kui poole sajandi pikkuse võitluse jooksul omandanud Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei. Tänu oma suurtele poliitilistele kogemustele on NLKP korduvalt üles näidanud oskust põhjalikult lahti mõtestada neid protsesse, mis toimuvad kogu maailmas. Seepärast on paljud NLKP dokumendid rahvusvahelise tähtsuse omandanud. Selline tähtsus on ka NLKP XX ja XXI kongressi otsustel. Kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis öeldakse:

„NLKP XX kongressi ajaloolistel otsustel on suur tähtsus mitte üksnes NLKP ja kommunistliku ehitustöö jaoks NSV Liidus, vaid nad panid aluse ka uuele etapile rahvusvahelises kommunistlikus liikumises, soodustasid tema edasiarenemist marksismi-leninismi alusel."[27]

Mida siis tähendab teiste parteide kogemuste kasutamise oskus? See tähendab eelkõige nende loovat, mitte aga mehaanilist ülevõtmist. Igasuguste kogemuste aluseks on alati paljud asjaolud — koht, aeg, olukord, klassijõudude vahekord. Kui konkreetseid tingimusi ei arvestata, siis võivad kogemused, praktika, mis ennast ühes olukorras õigustasid, anda teises olukorras hoopis teisi tulemusi. Oleks täiesti väär sealjuures kogemuste eneste väärtuses kahelda. Marksism-leninism võtab igasugustest kogemustest üle nende olemuse, selle, mis ei ole kohaliku, rahvuslikult spetsiifilise, vaid üldise tähtsusega, s. o. selle, mis omandab seaduspärasuse iseloomu. Seda üldist tulebki osata ühendada eri maade konkreetsete tingimustega.

Eri maade kommunistlike parteide kogemuste vahetamine ja tegevuse koordineerimine nõuab nende vahel tihedate sidemete sisseseadmist. Nende sidemete vormid on mitmesugused, need muutuvad sõltuvalt ajaloolistest tingimustest.

Oma tegevuse algul olid kommunistlikud parteid veel nõrgad. Enamik parteisid oli tekkinud sotsiaaldemokraatlike ja anarhosündikalistlike organisatsioonide revolutsioonilistest elementidest. Nad olid endaga kaasa toonud oportunismi ja sektantluse igandeid. Uute parteide ühteliitmiseks, nende kasvatamiseks marksismi-leninismi revolutsiooniliste ideede vaimus, partei juhtide kaadri loomiseks tuli hiiglasuurt tööd teha.

Need maailma kommunistliku liikumise eluliselt tähtsad vajadused kutsusidki ellu sellise eri maade kommunistlikke parteisid ühendava rahvusvahelise organisatsiooni, nagu Kommunistlik Internatsionaal (1919—1943).

Kommunistliku Internatsionaali teened seisavad selles, et ta taastas eri maade töötajate sidemed, mis Esimene maailmasõda oli katkestanud, ja tugevdas neid, töötas läbi paljud uutes ajaloolistes tingimustes toimuva töölisliikumise teoreetilised küsimused, aitas tõsiselt kaasa kommunismiideede levimisele rahvahulkades ja kergendas töölisliikumise liidrite kasvamist.

Kuid sedamööda, kuidas kommunistlik liikumine kasvas ja parteid tugevnesid, see kommunistlike parteide vahel sidemete pidamise vorm iganes. Kommunistlike parteide poliitilise küpsuse kasv tegi endist tüüpi ülemaailmse kommunistliku organisatsiooni ülearuseks. Pealegi ei suutnud ta kogu kommunistlikku liikumist juhtida ka Teise maailmasõja aastail kujunenud rahvusvaheliste tingimuste tõttu. 1943. aasta mais võttis Kommunistliku Internatsionaali Täitevkomitee vastu otsuse Kommunistliku Internatsionaali laialisaatmise kohta, mille kõik kommunistlikud parteid hiljem heaks kiitsid.

Kommunistliku liikumise ajalugu tunneb ka teisi kommunistlike parteide vahel sidemete pidamise vorme. Kõige levinumaks vormiks käesoleval ajal on juhtivate tegelaste kohtumised ja vastastikune informatsiooni vahetamine kahepoolsel alusel, delegatsioonide vahetamine ning samuti kommunistlike ja töölisparteide laialdasemad kohtumised ja nõupidamised, selleks et arutada aktuaalseid probleeme, vahetada kogemusi, tutvuda üksteise vaadetega ja positsioonidega, kooskõlastada ühist võitlust ühise eesmärgi — rahu, demokraatia ja sotsialismi eest. Seda laadi nõupidamistest oli eriti suur tähtsus Moskvas 1957. aasta novembris toimunud nõupidamisel, kus võeti vastu sellised kogu kommunistlikule liikumisele suurt tähtsust omavad dokumendid, nagu deklaratsioon ja rahumanifest.

Kommunistlike ja töölisparteide vastastikused vennalikud suhted on rajatud marksismi-leninismi printsiipidele, proletaarse internatsionalismi printsiipidele.

Nende vastastikuste suhete olemuseks on iga partei suveräänsuse ühendamine kogu maailma kommunistliku liikumise tegevusühtsusega. Jäädes poliitiliselt ja organisatsiooniliselt iseseisvaks ning lähtudes ühistest seisukohtadest töölisklassi rahvusvaheliste ülesannete küsimustes, ühendavad kommunistlikud parteid *vabatahtlikult, vastastikuse kokkuleppe alusel* oma tegevuse, töötavad vajaduse korral ühiselt välja oma ühtse käitumisjoone, tegutsevad ühtse rahvusvahelise jõuna, kes valvsalt kaitseb kõigi maade töötajate huve, üldist rahu ja julgeolekut.

Kogemuste vahetamine tähtsamates küsimustes, vastastikune seltsimehelik kriitika võimaldab parteidel oma puudusi paremini näha. Kuid vastastikuse kriitika vältimatu tingimus seisab selles, et ta peab silmas pidama sotsialismi huve, tugevdama parteisid ja ülemaailmse kommunistliku liikumise ühtsust.

Töölisklassi, kogu töörahva, maailma vabadustarmastavate ja rahuarmastavate jõudude ühteliitmiseks on eelkõige vaja kommunistlike parteide endi monoliitsust. Mida laialdasemaks muutub rahvahulkade võitlus, seda suurema tähtsuse omandab parteide kui selle võitluse juhtivate keskuste ühtsus.

Parteide ühtsuse aluseks on kommunistliku liikumise ühised eesmärgid, ustavus marksismi-leninismi ideedele. Kuid ühtsus ei tähenda ühetaolisust ja loob laialdased võimalused initsiatiiviks ja poliitika probleemidele loovaks lähenemiseks. Marksism-leninism on seisukohal, et üksikasjade, kohalike iseärasuste, küsimustele lähenemise meetodite mitmekesisus ei riku, vaid kindlustab peamise, põhilise, olulise ühtsust. Iga kommunistlik partei on oma tegevuses iseseisev, seepärast ongi nii tähtis mitte kõrvale kalduda üldisest kursist, mitte nõrgendada kollektiivsustunnet, mitte hakata rahvuslikult spetsiifilist vastu seadma üldisele, põhilisele, internatsionaalsele.

Partei ühtsus ei ole midagi igavesti muutumatut. See ühtsus areneb ja tugevneb võitluses, mille käigus ta kodanluse ja töö-

lisliikumises tegutsevate kodanluse ideoloogia kandjate ägedate rünnakute osaliseks saab. Rahvusvaheline reaktsioon on korduvalt püüdnud kommunistlikke parteisid ideoloogilise diversiooni vahenditega nõrgendada. Kuid kommunistide põhikaader on alati olnud kindel ja ustav marksismile-leninismile. Parteivastased elemendid on partei tervetelt jõududelt alati vastulöögi saanud.

Moskvas 1957. aastal toimunud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamine kinnitas kõigi parteide vaadete ühtsust sotsialistliku revolutsiooni ja sotsialistliku ülesehitustöö põhiküsimustes, nende üksmeelt tänapäeva rahvusvahelise olukorra hindamisel. Nõupidamine näitas, et vaatamata imperialistide absurdsetele juttudele mingisugusest „kommunismi kriisist", rahvusvaheline kommunistlik liikumine kasvab ja tugevneb.

Kommunistliku liikumise arenemine kapitalismi tingimustes kulgeb keerukaid teid mööda. Tema ajalugu tunneb mitte ainult järske tõuse ja saavutusi, vaid ka ajutisi ebaõnnestumisi, ebasoodsate objektiivsete tingimuste ja tehtud vigade negatiivseid tulemusi. Kuid neil puudustel ja vigadel on mööduv iseloom, samal ajal kui töölis- ja kommunistliku liikumise kasv ja tugevnemine kujutab endast võitmatut ja seaduspärast protsessi.

XIV PEATÜKK

TÖÖLISKLASSI JA KÕIGI RAHVA DEMOKRAATLIKE JÕUDUDE TEGEVUSÜHTSUSE POLIITIKA

Töölisklassil tuleb võitlust pidada raskeis tingimustes. Tema rõhujaks on kõige rikkam ja organiseeritum ühiskonna klass — kapitalistide klass. Valitseva kodanluse käes on võimas füüsilise vägivalla aparaat (sõjavägi, politsei, kohus, vanglad) ja rahvahulkade ideoloogilise mõjutamise aparaat (kirik, kool, trükisõna, raadio, televisioon, kino jne.). Tema poolel on ka harjumuse jõud, ekspluataatorliku ühiskonna traditsioonide jõud.

Neis tingimustes on töölisklassile eriti vajalik oma ridade ühtsus ja organiseeritus ning samuti tihe liit töörahva teiste väesalkadega. Sellise ühtsuse ja liidu loomisel on töölisklassi ja kogu rahva tulevikule hiiglasuur tähtsus.

Tööliste ühtsusel on vankumatu objektiivne alus — ühised klassihuvid. Ometi ei kujune see stiihiliselt, ilma töölisklassi teadliku avangardi eriliste pingutusteta. Asi seisab selles, et kodanlus kasutab kõiki võimalusi tööliste ja kogu töörahva ridade lõhestamiseks, oma klassivaenlaste nõrgendamiseks ja paralüseerimiseks. See poliitika on kandnud ja kannab kahjuks ka nüüd oma vilja. Just töölisliikumise lõhenemine on olnud töörahva paljude raskete lüüasaamiste peamiseks põhjuseks ja reaktsiooni edusammude põhiliseks eelduseks. „Rohked tänapäeva-maailma õnnetused," ütles N. S. Hruštšov NLKP XX kongressil õigesti, „tulenevad sellest, et paljudes maades töölisklass on juba hulk aastaid lõhestatud ja et tema mitmesugused väesalgad ei astu välja ühisrindena; see tuleb kasuks ainult reaktsiooni jõududele."[1]

Seepärast peavadki kommunistlikud parteid, kõik marksistid-leninlased väga tähtsaks ülesandeks töölisliikumise lõhenemisest ülesaamist, tema ridade ühtsuse ja kõigi töötajatega, rahva kõigi progressiivsete ja demokraatlike jõududega tiheda liidu kindlustamist.

1. Töölisklassi tegevusühtsuse vajalikkus tänapäeva tingimustes

Hoolimata revolutsioonilist ja reformistlikku voolu eraldavate lahkuminekute sügavusest, püüdsid kapitalistlike maade kommunistlikud parteid juba oma tegevuse algusperioodil luua tegevusühtsust sotsiaaldemokraatlike organisatsioonidega.

Kommunistid on lähtunud ja lähtuvad sellest, et kõigil töölistel, nagu kõigil teistelgi töötajatel, kes nad ka oleksid — kommunistid, sotsiaaldemokraadid või kiriku mõju all olevate organisatsioonide liikmed, — on ühised huvid. See tuleneb juba töölisklassi ja kogu töörahva kui ühiskonna ekspluateeritava osa seisundist.

Mida tähendab tegevusühtsuse poliitika

Töörahva ühiste huvide eest võideldes taotlevad kommunistlikud parteid koostööd kõigi töölisorganisatsioonidega, sõltumata nende liikmete poliitilistest ja religioossetest vaadetest. Kommunistlike parteide tegevust, mis taotleb sellist koostööd, nimetatakse *tegevusühtsuse poliitikaks.*

Rahvusvahelise töölisliikumise ajaloos on sellise ühtsuse kohta palju väljapaistvaid näiteid. Kui tööinimeste huve ähvardas tõsine oht, siis kasvas nende tung ühtsuse poole ja töölisorganisatsioonid tegutsesid tavaliselt ühiselt.

Nii oli see 30-ndail aastail, mil fašism oli paljudes Euroopa maades võimule kippumas. Siis tekkis Prantsusmaal, Hispaanias, Austrias tugev liikumine töölisklassi ühtsuse loomiseks ja see avaldas mõju sotsialistlike parteide juhtkonnale, kes varem igati oli takistanud koostööd kommunistlike parteidega. 1934.—1936. aastal sõlmisid nende maade kommunistid ja sotsialistid kokkuleppe fašismivastase tegevusühtsuse kohta. Prantsusmaal ja Hispaanias moodustati Rahvarinde valitsused.

Teise maailmasõja aastail saavutas töörahva ühtsus uut edu. Vastupanuliikumise ridades võitlesid ühiselt kommunistid, paljud sotsialistlike parteide lihtliikmed ja aktivistid, paljud kodanlike parteide — demokraatide, radikaalide, katoliiklaste — pooldajad. Kõik tunnistavad, et kommunistid moodustasid selle liikumise tuumiku.

Pärast fašismi üle saavutatud võitu haaras laiu rahvahulki enneolematu ühinemistung. Rahvademokraatia maades loodi ühtsed töölisklassi parteid, kes rajasid oma tegevuse marksismi-leninismi printsiipide alusele. Sellega saadi Euroopa tunduvas osas üle töölisliikumise ideelisest ja organisatsioonilisest lõhenemisest.

Ka paljudes kapitalistlikes maades lähenesid pärast sõda üksteisele mitmesugused töölisliikumise voolud. Kommunistide ja sotsialistide vahel tegevusühtsuse kohta sõlmitud kokkulepped säilitasid teatud aja jooksul oma jõu, ametiühingud koondasid oma ridadesse mitmesuguste poliitiliste veendumustega töötajaid. 1945. aasta oktoobris loodi Ülemaailmne Ametiühingute Föderatsioon (ÜAF), milles NSV Liidu ametiühingud esmakordselt ühinesid Euroopa kapitalistlike maade, Ameerika Ühendriikide, Ladina-Ameerika, idamaade ametiühingutega. Mitte kunagi pole rahvusvaheline töölisliikumine olnud ühtsusele nii lähedal kui neil aastail.

Kuid rahvusvaheline reaktsioon võttis tarvitusele kõik abi-

nõud, et ühinemist nurja ajada. Seekord võtsid lõhe inspireerija ja organiseerija osa enda peale Ameerika Ühendriikide monopolid. Ettekäändeks valiti Euroopa kommunistlike parteide väljaastumine „Marshalli plaani" orjastavate tingimuste vastu. Kommunistide vastu alustati metsikut laimu- ja tagakiusamiskampaaniat ning valitsustest kõrvaldati nende esindajad.

Kasutades Ülemaailmses Ametiühingute Föderatsioonis seoses „Marshalli plaanile" hinnangu andmisega tekkinud lahkhelisid, lõhestas ameerika ametiühingute reaktsiooniline ladvik selle föderatsiooni. 1949. aastal astusid Ülemaailmsest Ametiühingute Föderatsioonist välja briti treidunioonid, Ameerika Ühendriikide Tootmisametiühingute Kongress, Belgia, Hollandi ja rea teiste maade ametiühinguföderatsioonid. Pisut aega hiljem lõid nad oma paralleelse keskuse — niinimetatud Vabade Ametiühingute Rahvusvahelise Konföderatsiooni.

Hoolimata rahvahulkade siirastest taotlustest, löödi töölisliikumisse uuesti lõhe, puhkes uuesti lõkkele võitlus tema mitmesuguste voolude vahel.

Mida annaks tegevusühtsus

Käesoleval ajal on töörahvast ähvardav oht palju tõsisem kui enne Teist maailmasõda või koguni sõja aastail. Aatomisõja oht, monopolistliku kapitali avalik taotlus kehtestada kõikjal oma diktatuur — see kõik teeb töölisklassi tegevusühtsuse vajalikkuse eriti ilmseks. Töölisparteide vastutus on võrratult kasvanud, olukord nõuab neilt tungivalt ühiseid jõupingutusi, vastasel korral saab kapitalistlike maade reaktsioon vabad käed metsiku diktatuuri kehtestamiseks ja uute sõjaliste avantüüride alustamiseks.

Võitlus rahu ja demokraatia eest muudab tegevusühtsuse tungivaks vajaduseks ja kergendab ühtlasi töölisparteide vahel kokkuleppe saavutamist. Ülddemokraatlikku laadi küsimustes on neil kergem kokku leppida, sest mitte ükski töölispartei ei saa pooldada agressiivset sõda või fašismi. Järelikult on küsimuste ring, kus töölisorganisatsioonidel on nüüd võimalik ja vajalik koostööd arendada, tunduvalt laienenud. Peale traditsiooniliste nõudmiste — palga suurendamine, tööpäeva lühendamine jne. — on nüüd tegevusühtsuseks olemas veel üks platvorm: võitlus ülddemokraatlike nõudmiste eest.

Töölisklassi tegevusühtsus avaldaks hiiglasuurt mõju kogu inimkonna saatust puudutavate probleemide lahendamisele. Kogu maailmas on 83 kommunistlikku parteid, kelle ridadesse kuulub käesoleval ajal üle 33 miljoni inimese. Kapitalistlikus maailmas on 70 kommunistlikku parteid, kes ühendavad 4,5 miljonit liiget. Sotsialistlikku Internatsionaali on ametlike andmete järgi ühinenud 39 sotsialistlikku parteid ja rühma, kuhu kuulub umbes 10 miljonit liiget (sealhulgas 6 milj. inglise leiboristliku partei liiget). Ülemaailmse Ametiühingute Föderatsiooni ja Vabade Ametiühingute Rahvusvahelise Föderatsiooni ridadesse kokku

kuulub üle 160 miljoni inimese. Pole raske ette kujutada, milline tähtsus oleks kõigi nende parteide ja organisatsioonide tegevusühtsusel ning koostööl rahu ja demokraatia üritusele. Kui näiteks inglise leiboristlik partei, Saksamaa Sotsiaaldemokraatlik Partei, Prantsuse, Belgia, Austria sotsialistlikud parteid, Skandinaavia maade sotsiaaldemokraatlikud parteid lepiksid tegevusühtsuse suhtes kokku Nõukogude Liidu, Hiina, kõigi rahvademokraatiamaade kommunistlike parteidega, Itaalia, Prantsuse, Soome, India, Indoneesia, Brasiilia ja teiste kapitalistlike maade kommunistlike parteidega, siis poleks mingit kahtlust, et reaktsiooni- ja sõjajõud muutuvad taltsaks ja üldise rahu säilitamine on palju kindlamalt tagatud.

Töölisparteide koostöö kergendaks kõigi rahuarmastavate ja demokraatlike jõudude ühinemist. Tööliste ühtsus looks aluse kogu demokraatia tegevusühtsusele.

2. Kes teeb takistusi töölisklassi tegevusühtsusele

Vastuseks kommunistide veenvatele argumentidele, mis räägivad tegevusühtsuse vajalikkusest, toob sotsiaaldemokraatlike parteide ametlik juhtkond mitmesuguseid põhjendusi, mida paljud sotsialistid ikka veel usuvad.

Ühtsuse vaenlaste ettekäänded

Sotsiaaldemokraatia liidrid väidavad, et kommunistide ettepanekud ühisrinde kohta pole midagi muud kui manööver, kavalus. Nende arvates ei hoolitsevat kommunistid hoopiski mitte töölisklassi huvide eest, vaid oma kitsaste parteihuvide eest — tõmmata järjest rohkem töölisi oma ridadesse.

See on kommunistide tegevuse motiivide täielik moonutamine. Tegelikult lähtuvad kommunistid ühtsuse eest võideldes tööinimeste endi huvidest, sealhulgas ka nende huvidest, kes kuuluvad sotsialistlikesse parteidesse või toetavad neid. Kui töölised tegutsevad üksmeelselt ja monoliitselt, siis toob see ju kõigile ja igaühele kasu. See on selge isegi mitteklassiteadlikule proletaarlasele.

Sotsiaaldemokraatidel oleks juba ammu aeg veenduda, et kommunistid taotlevad tegevusühtsust täiesti ausate kavatsustega, töölisklassi parteidele omase siiruse ja tõsidusega. Seda poliitikat ajades ei lähtu kommunistid sugugi käesoleva silmapilgu kaalutlustest. Nad on veendunud, et tööinimestele on ühtsus väga vajalik täna, mil töölisliikumine ja kogu progressiivne inimkond võitleb rahu ja demokraatia eest, kuid veelgi vajalikum on see homme, mil paljudes maades kerkib päevakorrale sotsialismi ehitamise ülesanne. Sellisel pikemale ajale mõeldud poliitikal ei saa kavalusega tegemist olla. Kogu kommunistlike parteide praktiline tegevus tõestab veenvalt, et nende ettepanek tegevusühtsust luua ei ole konjunktuuriga seotud, vaid on järje-

kindla poliitilise joone avaldus, mida dikteerib kogu töörahva eluliste huvide eest hoolitsemine.

Mitte ainult kommunistid tunnistavad, et ühtsus on muutunud tungivaks vajaduseks. Seda tunnistavad ka paljud need töölisliikumise esindajad, kes kommunistid ei ole. Näiteks Belgia Sotsialistliku Partei vanimaid tegelasi, endine peaminister, professor Kamiel Huysmans, kes külastas 1956. aastal Nõukogude Liitu, ütles: „Mind, vana sotsialisti, Lenini ja tema naise Krupskaja kauaaegset sõpra, erutas see kõik sügavasti. Ma teadsin Lenini mõtteid ja tundsin ta voorusi. Pidasin veaks suhete katkemist, mis toimus meie vahel 1917. aastal. Kuid see kõik on juba minevik ja ma ei taha kellelegi midagi ette heita. Kuid ma tahan igati kaasa aidata Euroopa töölisklassi ühtsuse taastamisele."

Eriti väärtuslikud on töölisliikumise tuntud veterani Otto Buchwitzi järeldused, millele ta tuli oma raamatus „50 aastat Saksamaa töölisliikumise funktsionäärina". Endine kangur Otto Buchwitz kuulus 1898. aastast kuni 1946. aastani Saksamaa Sotsiaaldemokraatlikku Parteisse, oli rea aastate jooksul Riigipäeva liikmeks. Oma raamatus kirjutab ta: „Toogu noorele sugupõlvele kasu ajaloo õppetunnid ja teadku ta, et tugev töölisliikumine kannab oma tegevuse eest vastutust mitte ainult oma klassi ees, vaid veelgi rohkem, kogu rahva, kogu inimkonna ees. Et see nii on, seda tõestab Saksa töölisliikumise ajalugu. Kui see oleks võitluses fašismi vastu ühtne olnud, siis poleks Hitleril õnnestunud võimule tulla. Ilma Hitlerita aga poleks olnud sõda ja kogu maailma miljonitel noortel inimestel ei oleks tulnud suurusehullustust põdevate kurjategijate, imperialistide ja monopolistide eest surma minna."

Prantsusmaa 1958. aasta maisündmuste päevil, kui reaktsioon tahtis ühe hoobiga matta vabariigi ja kehtestada fašistliku korra, tundsid kõik siirad demokraadid eriti teravalt tegevusühtsuse vajalikkust. „Ma olen sotsialistliku partei ridades olnud juba 30 aastat," ütles tol korral sotsialistliku partei silmapaistev tegelane Tanguy-Prijean, „ja olen sügavalt veendunud, et vabariigi kaitsmiseks on tarvis kõigi töörahvahulkade ühiseid resoluutseid aktsioone."

Kogemused on näidanud, et tegevusühtsus on kasulik mitte üksnes kommunistidele, vaid kõigile töölisparteidele. Näiteks ligi 750 000-liikmelise Itaalia Sotsialistliku Partei autoriteet ja mõju ei vähenenud sugugi selle tõttu, et ta kommunistliku parteiga koos töötas, vaid, vastupidi, tugevnes tänu sellele koostööle. Seda tunnistasid omal ajal isegi need sotsialistliku partei liidrid, kes hiljem hakkasid parempoolsete elementide survel loobuma koostööst kommunistidega. Tänu ühtsusele saavutasid mõlemad parteid — nii kommunistlik kui ka sotsialistlik partei — valimistel suurt edu. Ühtsuse tulemusena saavutasid nad, et pärast sõda võeti vastu demokraatlikel alustel põhinev konstitutsioon. Kõige suuremat kasu tõi see koostöö Itaalia töölisklassile.

Ühtsuse vastaste teiseks lemmikargumendiks on väide, nagu ei oleks sotsiaaldemokraatide ja kommunistide vahel mitte midagi ühist. „Sotsialismi ja kommunismi vahel ei ole midagi ühist . . .“ — täpselt niimoodi ongi öeldud otsuses, mille Sotsialistliku Internatsionaali Büroo vastuseks NLKP XX kongressi koostööd taotlevale üleskutsele 7. aprillil 1956 vastu võttis.

Kuid selle teesi valelikkuse paljastavad objektiivsed tunnistajad sotsialistide endi hulgas. Nii näiteks kirjutas inglise leiboristliku partei väljapaistev teoreetik professor J. Coal pärast Sotsialistliku Internatsionaali avalduse teatavakstegemist järgmist: „Ma ei vaidle, et Sotsialistlikku Internatsionaali kuuluvate sotsiaaldemokraatlike ja töölisparteide doktriinide ning kommunistlike parteide doktriinide vahel on tõsiseid ja sügavaid erinevusi . . . Kuid oleks täielik rumalus väita, et ei ole *midagi* ühist nende kahe rühma vahel.“

Edasi näitas professor Coal, et kommunistide ja sotsialistide vaated ühtuvad vähemalt neljas punktis: 1) nii kommunistid kui ka sotsialistid on veendunud, et tähtsamad tootmisvahendid peavad olema ühiskondlikuks omanduseks ja neid peab kasutama kogu ühiskonna huvides, s. o. kapitalism tuleb asendada sotsialismiga; 2) nii ühed kui ka teised püüavad luua ühiskonda, kus heaolu on tõusnud kõrgele järjele, kus on kõige laialdasemad võimalused hariduseks, tervishoiuks, sotsiaalkindlustuseks jne.; 3) nende vaated ühtuvad selles, et kellelgi pole õigust elada teiste inimeste töö arvel, s. o. et ei tohi olla ekspluateerimist; 4) nii kommunistid kui ka sotsialistid on veendunud selles, et uue ühiskonna ehitamise ülesande peab täitma töölisklass.

Ka mõned Prantsuse Sotsialistliku Partei juhtivad tegelased tunnistavad koostöö võimalikkust ideoloogilistest lahkhelidest hoolimata. Selle partei juhtiva komitee liige Albert Gazier kirjutas 1955. aastal pärast Nõukogude Liidu külastamist: „Peamised erinevused bolševistliku sotsialismi ja selle ühiskonna vahel, mida taotleb demokraatlik sotsialism, ei tohi mingil määral segada meie võitlust rahvaste lähendamise, rahuliku kooseksisteerimise ja rahvusvahelise koostöö eest.“

Kahtlemata kajastub kõigis neis avaldustes sotsialistlike parteide paljude liikmete arvamus, kes on töölisliikumise saatuse üle mõtlema hakanud.

Edasi, ühtsuse vastased väidavad, et kommunistid hakkavad iga ühise väljaastumise korral endale tingimata juhtivat osa nõudma, hakkavad dikteerima ja ette kirjutama.

Kuid kogemused näitavad hoopis muud. Ühisrinde praktika Itaalias ja ka teistes maades näitab, et kommunistid püüavad siiralt selgusele jõuda oma liitlaste seisukoha suhtes ja on usaldusväärsed partnerid. Kommunistid ei taotle sugugi, et ainult nemad oleksid alati ühiste aktsioonide initsiaatoriteks ja juhtijateks ning et sotsialistide osaks oleks ainult nende järel käia. Kommunistid on valmis toetama ühe või teise sotsiaaldemokraat-

liku organisatsiooni iga mõistlikku ettepanekut, kui see vaid vastab töötajate huvidele. Valimistel kommunistid sageli isegi loobuvad oma kandidaatide esitamisest mõnedes ringkondades sotsialistide kasuks, et ühiselt võitu saavutada reaktsiooniliste parteide esindajate üle.

Kommunistid panevad ette töötada ühiselt välja koostöö platvorm, anda see kõikidele liikmetele üldiseks arutamiseks ja ühiselt formuleerida need nõudmised, mida rahvahulgad kõige rohkem toetavad. On täiesti ilmne, et sotsialistidel, kui nad võtavad vastu kommunistide ettepaneku ühise tegevuse kohta, on täiesti võimalik kontrollida kommunistide siirust.

Kui ühtsuse vastased on kõik oma argumendid välja ladunud, siis hakkavad nad sotsialistlike parteide lihtliikmeid sellega hirmutama, et pärast ühisrinde võitu asuvat kommunistid sotsialistidega arveid õiendama. Nad viitavad seejuures vene menševike saatusele. Kuid ei tohi unustada, millised olid tookord ajaloolised tingimused Venemaal: enamik menševikke astus ju blokki valgekaartlastega ja toetas relvastatud võitlust nõukogude võimu vastu.

Teistsuguses ajaloolises olukorras kujunes asi teistsuguseks. Euroopa rahvademokraatiamaades astus enamik sotsialistlike parteide liikmeid ühtsete töölisklassi parteide ridadesse, paljud nende endised liidrid aga on tähtsatel riiklikel ametikohtadel.

Kaasaegses olukorras, mil on tekkinud soodsamad tingimused töölisklassi võiduks, võivad kommunistid ja sotsialistid täielikult kokkuleppele jõuda mitte ainult võitluseks sõjaohu vastu ja demokraatia kaitseks, vaid ka ühiseks võitluseks sotsialismi eest. Neis maades, kus tegutsevad ajalooliselt väljakujunenud sotsiaaldemokraatlikud parteid, on kommunistid huvitatud sellest, et need parteid võtaksid osa mitte ainult töölisklassi võimu kättevõitmisest, vaid aitaksid omalt poolt kaasa ka sotsialismi aluste loomisele ja astuksid sotsialistlike valitsuste koosseisu.

Järelikult ei kannata kriitikat mitte ükski argument, mis on kommunistide ja sotsialistide tegevusühtsuse vastu sihitud. Mitte mingisuguseid ületamatuid takistusi nende koostööks olemas ei ole. Ühtsuse puudumist ei saa kuidagi põhjendada väidetega, nagu poleks sotsialistide ja kommunistide vahel mitte midagi ühist, nagu ähvardaksid kommunistid sotsialistidega arveid õiendada. Nad võiksid kergesti ühise keele leida, kui sellele ei teeks takistusi kapitalistlik reaktsioon.

Antikommunism on reaktsiooniliste lõhestajate loosung

Tõeliseks motiiviks, mis paljusid Sotsialistliku Internatsionaali juhtivaid tegelasi tagant kihutab, on nende *antikommunism*. Ja asi ei seisa hoopiski mitte selles, et nad on reformistid ega saa seepärast koos töötada kommunistidega kui revolutsioonilise ideoloogia esindajatega.

Need reformistid, kes tõsiselt taotlevad kas või väikseid töölistele kasulikke reforme, saavad aru, et edu saavutamiseks on

vaja kõigi töölisorganisatsioonide ühiseid jõupingutusi. Neid aga hoiavad harilikult tagasi kõige tagurlikumad lõhestajad, kel polegi muud ametit kui lõhe säilitamine töölisliikumises. Tänapäeva kodanlikus ühiskonnas on see väga tulusaks ametiks kõige osavamatele karjeristidele ametiühingute ja sotsiaaldemokraatlike parteide liidrite hulgast. Selle ala spetsialistid (nagu Meany ja Braun Ameerika Ühendriikides, Spaak Belgias, Guy Mollet Prantsusmaal, Pollack Austrias, Tanner Soomes) on kohandanud kurikuulsa „külma sõja" loosungid töölisliikumise tingimustele. Nad esinevad alati antikommunismi lipu all, kuigi neil on hästi teada, et see närune lipp on korduvalt teeninud ja teenib nüüdki kõige mustema reaktsiooni eesmärke, mis püüab *igasuguse* demokraatliku ja sotsialistliku liikumise jõude lõhestada ning seda osade kaupa puruks lüüa.

Kommunismi vihkamises ei jää nad sugugi maha kõige pöörasematest reaktsionääridest valitsevate klasside hulgast. Oma pimedas vihas on nad ennem valmis töörahva tungivate nõudmiste kaitsmisest lahti ütlema kui kommunistidega koos töötama. Kui sellised antikommunismi apostlid peavad valima — kas töötada koos kommunistidega või lasta võimule reaktsionäärid, eelistavad nad kõhklemata viimast. „Parem juba de Gaulle kui Rahvarinne" — selline oli Prantsuse Sotsialistliku Partei liidri Guy Mollet seisukoht 1958. aasta mais, kui ta koos fašistlike elementidega reaktsioonilisse valitsusse läks.

Õnneks ei ole ühtsuse paadunud vaenlasi töölisliikumises nii palju, et neid poleks võimalik isoleerida. Kuid seni istuvad nad reformistliku liikumise seljas veel küllaltki kindlalt, sest neid toetab kõigest jõust reaktsiooniline kodanlus.

Lõhestajate tegevuse kõrvutamine kodanluse valitsevate ringkondade poliitikaga toob kujukalt esile nende käitumise põhjuse. Pole raske märgata, et parempoolsed sotsialistid kannavad töölisliikumisse üle neidsamu meetodeid, mida imperialistlikud ringkonnad kasutavad oma võitluses NSV Liidu ja kogu sotsialistliku leeri vastu. Agressiivsed ringkonnad õhutavad NSV Liidu vastu „külma sõda" ja Sotsialistliku Internatsionaali liidrid päästavad selle valla töölisliikumises. Imperialistid kutsuvad üles „Atlandi solidaarsusele" võitluseks kommunismi vastu ja sotsiaaldemokraatia parempoolsed juhid teevad sedasama. Lääne koloniaalriigid anuvad idamaade rõhutud rahvaid, et nad „kommunismi hädaohu" vastu „ühise" võitlemise nimel „natuke ootaksid" enda vabastamisega, ja sotsialistide parempoolsed liidrid mõistavad hukka koloniaalrahvaste rahvusliku vabadusliikumise, kohkumata tagasi isegi relvade kasutamisest, nagu seda Egiptuse kriisi ajal 1956. aastal tegi Prantsuse valitsus, mille eesotsas oli „sotsialist" Guy Mollet.

Lühidalt öeldes, „külma sõja" propagandistid töölisliikumises on *agressiivse, imperialistliku kodanluse huvide elluviijad töörahva hulgas.* Nende kaudu taotlevad imperialistlike riikide

valitsevad ringkonnad lõhe jäädvustamist töölisliikumises. Antikommunismi tšempionidel peale lõhestuspoliitika mingit muud platvormi tegelikult ei ole — „reformid" on neile vaid sirmiks, et petta vilumatuid inimesi.

Kui see pettus päevavalgele tuleb ja rahvahulgad parempoolsete sotsiaaldemokraatide hulgast pärit sõjakatele antikommunistidele selga hakkavad pöörama, võtavad viimased appi tiibhaarangu. Kõige sagedamini püütakse sotsiaaldemokraatiat mingi „kolmanda jõuna" kujutada. Sõnadega žongleerides püüavad Sotsialistliku Internatsionaali parempoolsed liidrid tõestada, nagu ei asuks nad rahvusvahelistes küsimustes mitte kellegi poolele, nagu etendaksid nad Lääne ja Ida arbiitri osa. Samasugust sõltumatut „kolmandat teed" käivat nad ka sisepoliitika alal, astudes välja nii äärmise reaktsiooni kui ka kommunistide vastu.

Kuid need, kes räägivad „kolmandast jõust", petavad kas ennast või teisi. Mitte mingisugust keskmist, „kolmandat" teed kodanluse ja proletariaadi vahel, reaktsiooni ja demokraatia vahel ei ole tegelikult olemas. Seda tõestavad kujukalt parempoolsed sotsialistid ise, kes kodanluse reaktsiooniliste ringkondadega tegelikult koos töötavad. Varem või hiljem hakkavad „kolmanda jõu" arukamad pooldajad tunnistama, et koostöö kommunistidega on vajalik. See kinnitab veel kord V. I. Lenini sõnu, et poliitikas tuleb paratamatult valida kas kapitalistide või töölisklassi vahel, et „igasugune katse luua midagi kolmandat viib sellele, et inimesed, isegi kui nad on täiesti siirad, libisevad ühte või teise leeri."[2]

„Kolmanda jõu" jutlustajad püüavad silmi teha nii töölistele kui ka kapitalistidele. Esimestele tõotavad nad võidelda kapitalismi vastu, teistele — kaitsta neid kommunismi eest. Selle põhjal nõuavad nad uusi „krediite" nii ühtedelt kui ka teistelt. Kuid parempoolsetele sotsiaaldemokraatidele „krediiti" andes nõuavad kapitalistid, et nad selle otsekohe tasa teeniksid, kommunismile intensiivsemalt kallale tungiksid. Töölisklass aga, vastupidi, ootab intensiivsemat võitlust kapitalistlike monopolide omavoli vastu. Et aga poliitilised spekulandid pole võimelised lunastama kaht vekslit korraga, siis ootab neid paratamatu pankrot. Pole juhus, et „kolmanda jõu" teooriad ei ole rahvahulkades kuigi laia vastukaja leidnud ja neid järjest vähem meenutatakse.

Reaktsiooniline antikommunismi poliitika ei ole suunatud üksnes töölisklassi revolutsioonilise avangardi vastu, vaid kõigi töötajate ja demokraatide vastu. Tõsi küll, reaktsionäärid levitavad algul illusioone, nagu oleksid repressioonid ja kitsendused suunatud vaid kommunistide vastu ega riivaks töölis- ja demokraatliku liikumise teisi osasid. Kuid niipea kui töötajad selle õnge otsa lähevad, kommunistide suhtes tarvituselevõetud abinõude vastu võitlemast lakkavad, asub reaktsiooniline kodanlus läbi viima „operatsiooni" järgmist faasi: hakkab taga kiusama

sotsiaaldemokraatlikke parteisid, ametiühinguid ja isegi liberaalkodanlikke liikumisi ja organisatsioone.

Järelikult saab küsimusele — kes teeb takistusi töölisliikumise tegevusühtsusele, olla ainult üks vastus: takistusi teeb *kapitalistlik reaktsioon, monopolistliku kapitali valitsev oligarhia. Tema huvides tegutsevad töölisorganisatsioonide ladvikus antikommunismi propagandistid ja „külma sõja" organiseerijad,* kes nimetavad end töölisliikumise tegelasteks. Põhjendused, mida nad ühtsuse vastu esitavad, ei kajasta, vaid ainult varjavad nende tõelisi motiive.

Töölisliikumise ridades tegutsevad lõhestajad leiavad laialdast toetust kapitalistlikelt monopolidelt ja valitsustelt. Kõige aktiivsematele parempoolsetele sotsiaaldemokraatidele antakse tulusaid ametikohti. Saksamaa Sotsiaaldemokraatliku Partei 410 juhtival tegelasel näiteks on 929 kõrgepalgalist kohta Lääne-Saksamaa suurkompaniides ja pankades. 65 sotsialistlikku tegelast on Mannesmanni, Klöckneri, Kruppi, Flicki jt. kontsernide direktoriteks. Nende direktorite aastapalk ulatub 100 000—150 000 margani. Austrias on natsionaliseeritud ettevõtete 600 direktorist 400 sotsialistliku partei liikmed. Selle partei juhatuse 25 liikmest on 12 riiklike ja eraettevõtete direktoriteks ja juhatajateks, kellest igaüks saab aastas kuni 500 000 šillingit. Benedict Kautsky (Karl Kautsky poeg), Austria Sotsialistliku Partei ideoloog ja programmi autor, on suurima panga „Kreditanstalt" peadirektori asetäitja, kontserni „Elin" järelevalvenõukogu ja Austria Rahvuspanga peanõukogu liige.

Kui sotsialistide parempoolsed liidrid saavad valitsuse liikmeteks, siis lubab monopolistlik kapital neil vahel rahuldada töötajate mõningaid nõudmisi. Suurmonopolid teevad järeleandmisi, kui neil töötajate surve tõttu muud väljapääsu ei ole, kuid nii, et tugevdada sotsialistide positsioone kommunistide vastu. Esimesel soodsal võimalusel aga teevad nad selle tasa kas hindade tõstmisega või mõnel muul teel. Samasugust taktikat rakendavad kapitalistlikud ringkonnad parempoolsete sotsiaaldemokraatide mõju all olevaid ametiühinguid soodustades ja pahempoolseid ametiühinguid taga kiusates. On näiteks teada, et rahvusvahelise ametiühinguliikumise lõhestamiseks kasutas Ameerika Ühendriikide riigidepartemang laialdaselt ameerika ametiühingute reaktsioonilise ladviku teeneid.

Seepärast ei saagi töölisklassi tegevusühtsust saavutada ainult läbirääkimiste ja kokkulepete abil. See nõuab aktiivset võitlust sepitsuste vastu, mida ette võtavad reaktsiooniline kodanlus ja tema agentuur rahvusvahelises töölisliikumises. Võitlus töölisklassi tegevusühtsuse eest on tähtis ja lahutamatu osa kogu sellest võitlusest, mida töörahvas peab monopolistliku kapitali ja imperialismi vastu.

3. Töölisliikumise tegevusühtsuse saavutamise teed

Töölishulgad tahavad ühtsust

Hoolimata parempoolsete lõhestustegevusest kasvab töölishulkades tung ühtsuse poole. See avaldub kõige mitmesugusemates vormides. Näiteks paljudes Prantsusmaa, Itaalia, Inglismaa, Belgia ja teiste maade ettevõtetes reageerivad kõik töölised meelsasti üleskutsetele streigi ajal ühiselt tegutseda: luuakse ühtsed streigikomiteed, kuhu kuuluvad kommunistid, sotsialistid, katoliiklased. Sellestsamast annavad tunnistust rohkearvulised faktid, kus töötajad-sotsialistid oma partei juhtide keelust hoolimata valimistel kommunistide kandidaatide poolt hääletavad.

Sedamööda, kuidas ilmsiks tulevad imperialistlike valitsuste praeguse ohtliku poliitika tagajärjed, tugevneb ka ühtsuse taotlemine. Töötajate-sotsialistide hulgas kasvab rahutus ja ärevus. See sunnib sotsiaaldemokraatlike parteide juhte manööverdama, igasuguseid riukaid appi võtma, mõnikord aga ka lihtliikmetele otseseid järeleandmisi tegema.

Inglise leiboristlik partei, Lääne-Saksamaa ja Skandinaavia maade sotsiaaldemokraatlikud parteid, Jaapani ning teiste Aasia maade sotsialistid mõistsid hukka Inglise-Prantsuse-Iisraeli agressiooni Egiptuse vastu. Nad mõistsid hukka ka imperialistliku agressiooni Liibanonis ja Jordaanias 1958. aastal. Saksa sotsiaaldemokraadid protesteerisid Bundeswehri aatomirelvaga varustamise vastu. 1959. aasta märtsis esitasid nad oma plaani Saksamaa probleemi reguleerimiseks, mis oma ebajärjekindlusele ja mitmesugustele reservatsioonidele vaatamata on tähtsaks panuseks ülesaksamaalisesse diskussiooni maa ühendamise teede küsimuses. Sotsialistliku Internatsionaali V kongress (1957. aasta juulis) oli uuesti selle poolt, et Hiina Rahvavabariigile antaks võimalus ÜRO tööst osa võtta. Internatsionaali nõukogu istungil 1958. aasta juunis esitati nõudmine, et lõpetataks tuumarelvade katsetamine ja kutsutaks kokku tippnõupidamine.

Muidugi on Sotsialistliku Internatsionaali liidrite sõnade ja tegude vahel alati määratu suur vahe olnud. Ometi aga peegeldavad need otsused lihtsate sotsiaaldemokraatide meeleolu. Teatavad sotsiaaldemokraatlikus liikumises toimuvad nihked kergendavad töörahva tegevusühtsuse saavutamist, kuigi sotsiaaldemokraatia parempoolsed juhid endiselt ühtsuse vastu tegutsevad.

Kõige suuremaid kommunistide ja sotsialistide koostöö kogemusi on omandatud võitluses töötajate majanduslike huvide eest. Sel alal võib ühise tegevuse näiteid leida paljudest kapitalismimaadest. Suurt edu on viimastel aastatel saavutanud Itaalia, Prantsuse, Argentiina, Jaapani töölised ja teiste maade töötajad, kui nad streigivõitluses tegutsesid ühiselt ja kooskõlastatult. Streikidest osavõtjate arv on ulatunud tihtipeale sadadesse tuhandetesse ja miljonitesse.

Koostöö poliitilistes küsimustes on kõige suuremaid tulemusi

andnud Itaalias, Jaapanis, Soomes, Tšiilis ja mõnedes teistes maades. Võitluses saksa imperialismi taasrelvastamise vastu, aatomirelva keelamise eest on paljude kapitalistlike maade kommunistlikud parteid korduvalt välja astunud koos sotsialistlike parteide kohalike organisatsioonidega.

Viljaka koostöö kogemusi omandasid esimesel sõjajärgsel aastakümnel Itaalia Kommunistlik Partei ja Itaalia Sotsialistlik Partei. 1934. aasta pakti sõlmimise ajast alates tegutsesid mõlemad parteid peamistes sise- ja välispoliitika küsimustes ühiselt ja saavutasid mitmeid võite reaktsioonijõudude üle. Seepärast on tegevusühtsuse pakti ühepoolne tühistamine, mille parem tiib sotsialistliku partei kongressile 1958. aastal peale sundis, elu nõuetega ja sotsialistliku partei lihtliikmete meeleoludega ilmselt vastuolus. Pärast kõike seda, mida Itaalia kommunistid ja sotsialistid on üheskoos läbi elanud, võib koostöö puudumine nende vahel olla ainult ajutine.

Pärast minevikus sel alal tehtud sektantlike vigade parandamist areneb edukalt Jaapani töölisparteide koostöö jaluleseadmine. 1959. aasta alguseks oli Jaapani 46-st prefektuurist 40-nes loodud demokraatlike jõudude koostöö organid, millesse kuuluvad nii kommunistid kui ka sotsialistid. Häid kogemusi ühisrinde poliitika läbiviimisel on omandatud Tšiilis. 1956. aasta kevadel asutasid kommunistlik partei, sotsialistlik partei, rahvasotsialistlik partei ja teised demokraatlikud parteid Rahvategevuse Rinde, millel on tugevad positsioonid parlamendis ja kogu maal.

Altpoolt tegevusühtsuse loomise praktika on sõjajärgsel perioodil ellu kutsunud rea uusi organisatsioonilisi vorme, nagu „sisekomisjonid" Itaalia tööstusettevõtetes, „ühtsuskomiteed" Prantsusmaal, „ametiühingulise ühtsuse fraktsioonid" Austrias, „ühtsusnõukogud" ja ametiühingutevahelised komisjonid Brasiilias jne.

Võitlus rahvusvahelise töölisliikumise ühtsuse eest astus uude etappi pärast seda, kui NLKP XX kongress näitas kätte uued võimalused, mis sel alal avanevad. Nii autoriteetse kommunistliku partei kui NLKP üleskutse koostööks leidis sotsiaaldemokraatlikes massides laialdast vastukaja. Peagi oli Sotsialistlik Internatsionaal sunnitud arutama kommunistidega suhete loomise küsimust. Elemendid, kes olid huvitatud ühise tegevuse nurjaajamisest, „külma sõja" jätkamisest töölisliikumises, dikteerisid Internatsionaali eitava otsuse, kuid mõned sotsialistlikud parteid on loonud esimesi kontakte Nõukogude Liidu Kommunistliku Parteiga.

Aastail 1956—1958 esines NLKP Keskkomitee uue algatusega, saates Itaalia, Prantsusmaa, Saksamaa, Suurbritannia, Norra, Taani, Belgia, Hollandi ja Austria sotsialistlikele parteidele kirjad, mis kutsuvad ühiselt tegutsema rahu kaitseks.

Kahjuks edeneb ühtsuse loomine seni veel aeglaselt ja mitte selles ulatuses, nagu seda nõuab praegune rahvusvaheline olu-

kord. Ikka annavad end veel tunda möödunud perioodi tagajärjed, mil mitmesuguste tööliskiassi väesalkade vahekorrad olid väga teravaks läinud. Ühtsuse kasuks aga avaldavad oma mõju alalised tegurid, mis on tugevamad lõhestajate sepitsustest. Neist kõige tähtsam on järjest laiemate tööliskihtide suurenev tung ühtsuse poole.

Õige suhtumine töötajatesse-sotsialistidesse

Endastki mõista ei oleks õige panna kõiki lootusi ainult rahvahulkade stiihilistele ühtsusetaotlustele. Nagu kommunistlike parteide juhtivad organid on juba korduvalt rõhutanud, oleneb siin palju kommunistidest enestest, ühiste aktsioonide poliitika läbiviimise meetoditest.

Esimeseks otsustava tähtsusega momendiks on siin õige suhtumine töötajatesse-sotsialistidesse. Kommunistide meelepaha rea sotsiaaldemokraatia juhtide korduvate reetmiste üle on arusaadav, kuid see ei anna alust kõiki sotsialiste „imperialismi agentide" hulka arvata, nendega sidemete pidamisest ja seltsimehelikust arvamuste vahetamisest loobuda. Kallaletungid eranditult kõigile sotsialistidele toovad kasu ainult tööliskiassi ühtsuse tõelistele vaenlastele.

Sõjajärgne periood on näidanud, et sotsiaaldemokraatlikus liikumises toimuvad keerukad diferentseerumisprotsessid. Peaaegu kõigis sotsialistlikes parteides on olemas enam või vähem tugevad pahempoolsed voolud, kuigi need mõnikord ei ole veel täielikult formeerunud. Näiteks igal vähegi tõsisemal sündmuste käänakul kas oma maal või rahvusvahelisel areenil tulevad inglise leiboristlikus parteis ilmsiks lahkhelid kohalike organisatsioonide ja partei ladviku vahel.

Reas sotsiaaldemokraatlikes parteides jõudis asi isegi parempoolsete ja pahempoolsete sotsialistide lõhenemiseni iseseisvateks parteideks (Itaalias, Jaapanis, Austrias, Indias, Liibanonis, Iraelis). Mõned neist ühinesid hiljem jällegi üheks parteiks, kuid lahkhelid parempoolse ja pahempoolse tiiva vahel ei ole kadunud. Hiljutiseks näiteks sotsialistide hulgas jätkuva diferentseerumise kohta on Prantsuse Sotsialistliku Partei lõhenemine, mille tulemusena Guy Mollet'st lahkulöönud rühmitused moodustasid oma autonoomse partei.

Praktika aga näitab, et lõhed sotsialistide hulgas, vasaku tiiva eraldumine paljudel juhtudel sotsiaaldemokraatlike parteide poliitikat ei muuda. Paljud sotsialistlike parteide lihtliikmed, isegi need, kes pole rahul parempoolse juhtkonna kommunismivastase joonega, ei taha siiski astuda sellist otsustavat sammu, nagu lõhenemine, sest nad on harjunud oma parteiga ja peavad kalliks tema traditsioone. Parempoolsed liidrid kasutavad seda osavalt ära ja jätkavad sotsialistlikes parteides tooni andmist. Kuid kommunismivastase poliitika pankrot avab lõppude lõpuks sotsialistlike parteide lihtliikmete silmad. Ausad sotsiaaldemokraadid, kes on truuks jäänud sotsialismi lipule, jõuavad varem või hiljem aru-

saamisele, et on tarvis muuta oma iseloomult kodanlikku poliitikat, mida ajavad äärmised parempoolsed elemendid, ja siis ka eemaldada need elemendid partei juhtkonnast. Sel juhul võib sotsiaaldemokraatliku partei üleminek uutele, töölisklassi huvidele vastavatele poliitilistele positsioonidele toimuda ilma lõhenemiseta ja see on kahtlemata kõige parem variant.

Igal juhul on see aga sotsiaaldemokraatlike parteide sisemine asi, mis neil endil tuleb lahendada.

Oma osa töölisliikumises lõhe kaotamiseks võib sotsialistide vasak tiib igal juhul etendada. Pahempoolsed sotsialistid on sageli poliitiliselt ebajärjekindlad, kuid nad on igatahes sotsiaaldemokraatia kõige progressiivsem osa. Käesoleval ajal vastavad nende seisukohad paljudes tähtsates sise- ja välispoliitika küsimustes töötajate huvidele. Paljud pahempoolsed saavad aru töölisliikumise lõhenemise kahjulikkusest ja tegevusühtsuse vajalikkusest. Aidata neil vabaneda eelarvamustest, mida neile on sisendanud kommunismivastased lõhestajad, seda kommunistlikud parteid praegu taotlevadki. Kommunistid võitlevad ennastsalgavalt sõjaohu vastu, kaitsevad töörahva ja samuti sotsiaaldemokraatiale kõige sagedamini toeks olevate keskkihtide elulisi huvisid, on valmis toetama iga sotsialisti initsiatiivi, mis võiks töölisklassile kasu tuua, täidavad ausalt koostööst tulenevaid kohustusi ja tõestavad kõige sellega kujukalt, et nad on ustavad sõbrad ja liitlased.

Seega on täielikult olemas eeldused kommunistide koostööks sotsiaaldemokraatliku liikumise nende ringkondadega, kes on mõistnud tegevusühtsuse vajalikkust. Seepärast kõlavadki nii aktuaalselt seltsimees N. S. Hruštšovi sõnad, milledega ta NLKP XXI kongressi kõnetoolilt töötajate-sotsialistide poole pöördus: „Töölisliikumise kõigi voolude esindajail on aeg heita kõrvale antikommunismi mustkunstnikud, istuda ühe laua taha ja töötada välja kõigile vastuvõetav platvorm töölisklassi ühiseks tegutsemiseks oma huvide kaitseks, rahu kaitseks."[3]

Sotsialistidega koostöö loomiseks on kommunistid sealjuures nõus tagaplaanile nihutama kõige vaieldavamaid küsimusi. Kommunistlikud parteid toetuvad siinjuures V. I. Lenini vanadele, kuid alati õigetele näpunäidetele, mis ta andis juba 1922. aastal, kui oli kavas läbi viia kolme internatsionaali — III, II ja „II½" Internatsionaali konverents. Lenin, kes võttis aktiivselt osa konverentsi ettevalmistamisest, andis Kominterni delegatsioonile nõu läbirääkimistel „üles tõsta *ainult* kõige vähem vaieldavad (küsimused. — *Toim.*), seades eesmärgiks taotleda töölishulkade osalisi, kuid *ühiseid* aktsioone". Ta soovitas „meie delegaatidele olla eelnõupidamisel ülitagasihoidlikud, *niikaua kui* pole veel kadunud lootus eesmärgi saavutamiseks."[4]

Koostöö loomiseks sotsiaaldemokraatidega ei ütle kommunistid ka tänapäeval ära kompromissidest ja vajalikest järeleandmistest. Tõsi küll, sektantidele näib, et kompromissid kompromi-

teerivad kommunisti. Neil jätkub poliitilist julgust ainult selleks, et kangekaelselt püsima jääda kord võetud seisukohale, olenemata momendi tingimustest ja nõuetest. Leninlikult julge on aga see, kes niisuguse suure eesmärgi nimel, nagu töölisliikumise ühtsus, ei karda teha vajalikke järeleandmisi, vastu tulla tulevasele liitlasele.

Lenin võrdles sotsiaaldemokraatlikke parteisid suletud ruumiga, kus kodanluse volinikud teevad üsna rohkearvulise tööliste koosoleku ees oma propagandat. Kas kommunistid, küsis Lenin, peavad maksma sellesse ruumi sissepääsemise eest, et saada võimalus öelda oma sõna tööliste ees, kes olid siiamaani eranditult reformistide mõju all? Lenin vastas, et oleks suur viga keelduda igasugustest tingimustest ja igasugusest maksmisest, milleta on võimatu pääseda sellesse suletud, küllaltki kõva valve all olevasse ruumi. „Kommunistid ei tohi oma kitsasse ringi sulguda," õpetas Lenin — „vaid peavad õppima tegutsema nii, et nad, tagasi põrkamata teatud ohvrite ees ja kartmata vigu, mis iga uue ning raske asja alguses on vältimatud, tungiksid suletud ruumi, kus kodanluse esindajad mõjutavad töölisi. Kommunistid, kes ei taha seda mõista ega taha seda ära õppida, ei või loota, et nad saavutavad tööliste keskel enamuse . . ."[5]

Igal maal on omad võitlustingimused, omad töölisliikumise traditsioonid. Teedel, mis tööliste ühtsusele viivad, on igal maal oma iseärasused. Ühtedes tingimustes võib ühtsuse saavutada valimiskampaania käigus, teistes tingimustes — võitluses ametiühingute ja sotsiaalsete õiguste kaitseks, kolmandates tingimustes — desarmeerimiskampaania läbiviimisel jne. Oskus otsida ja valida seda erilist ajendit, seda erilist sündmust, mis antud maal võib kõige lühemat teed pidi viia töölisliikumise kõikide voolude koostööle, — see on üheks peamiseks tingimuseks, mis tagab kommunistlikele parteidele edu nende võitluses ühisrinde eest.

Ideoloogilised lahkhelid ei ole koostöö takistuseks

Kas ideoloogilised lahkhelid ei takista koostööd kommunistide ja nende sotsialistide vahel, kes mõistavad ühtsuse vajalikkust? Töölisklassi tänapäeva ülesannete hindamisel on sotsialistid küll kommunistidega paljuski ühel seisukohal, kuid lähevad neist lahku ühiskonna arenemise põhiküsimustes, kõigepealt niisugustes küsimustes, nagu kapitalistide võimu kukutamise ja üleminekuperioodil töölisklassi diktatuuri kehtestamise vajalikkuse tunnustamine. Püüdes nurja ajada tegevusühtsust, viitavad parempoolsed tavaliselt sellele vaadete lahkuminekule kui koostöö ületamatule takistusele. Kas see on tõsi?

Kommunistid ei taha sugugi vähendada olemasolevaid ideoloogilisi lahkhelisid või neid surnuks vaikida. Ühtsust pakkudes ei varja kommunistid, et nad ei kavatse loobuda ei oma põhimõtetest ega oma poliitilisest joonest. Nad ei nõua seda muide ka sotsiaaldemokraatidelt, sest nad on seisukohal, et kodanlike

maade töölisparteide praktiline koostöö võib toimuda ka oma põhimõtetest lahti ütlemata.

On muidugi endastmõistetav, et üldse pole mõeldav mingisuguste ideeliste lahkhelide arutamine töölisklassi ühtsuse õelate vaenlastega, antikommunismi õhutajatega. Antikommunismis pole töölisparteide jaoks konstruktiivse poliitika kübetki: selles pole ka mitte mingisugust positiivset ideelist sisu; reformismi ideoloogia, millega ta end varjab, on ainult maskeering. Tegelikult on antikommunismi rüütlid kaotanud õiguse isegi reformistide nimetusele. Mis reformistid need on, kes selleks, et nurja ajada koostööd kommunistlike parteidega, ohverdavad töörahva eluliselt tähtsad huvid? Iga aus sotsiaaldemokraat vähemalt arvab, et ta võitleb töörahva huvide eest; ta ei ütle lahti liitlastest selles võitluses. Antikommunistid aga pole üldse reformistid, vaid töölisliikumise paadunud vaenlased.

On selge, et sääraste inimestega ei saa kommunistid kunagi ühist keelt leida. Kuid hoopis teistsugune on lugu reformismi ausameelsete pooldajatega, kes siiralt taotlevad progressiivseid sotsiaalseid muutusi.

Sotsialismi marksistlik-leninliku ja reformistliku käsituse vahel on põhimõtteline erinevus. Kommunistid on kritiseerinud ja kritiseerivad ka edaspidi reformistide ekslikke seisukohti klassivõitluse, proletaarse revolutsiooni ja proletariaadi diktatuuri küsimuses. NSV Liidus ja rahvademokraatiamaades sotsialismi ehitamises saavutatud edusammude najal püüavad kommunistid töötajaid-sotsialiste veenda, et õige tee sotsialismile on see tee, mida on põhjendanud marksism-leninism.

Kuid juba nüüd võib kommunistide ja siiraste sotsiaaldemokraatide ettekujutustes sotsialismi kohta leida ka palju ühist, mis avab võimaluse ühiseks võitluseks töölisklassi põhiliste ideaalide eest. Nii ühtede kui teiste seisukohalt tähendab sotsialism eelkõige põhiliste tootmisvahendite ühiskondlikuks omandiks muutmist. Kommunistide jaoks on see aksioom, kuid sedasama eesmärki proklameeritakse ka rea sotsialistlike parteide ametlikes programmides. Prantsuse Sotsialistliku Partei „Printsiipide deklaratsioonis" öeldakse, et selle partei „eesmärgiks on kapitalistliku omanduse režiimi asendamine režiimiga, kus loodusvarad, mis on tootmis- ja vahetusvahendeiks, saavad kollektiivi omanduseks ja, järelikult, kaovad ka klassid".

Mis siis takistab prantsuse sotsialistidel, igatahes vähemalt neil, kes seda programmi seisukohta tõsiselt võtavad, koos kommunistidega võidelda selle eest, et asendada kapitalistlik eraomanduslik kord sellise korraga, kus valitseb ühiskondlik omandus? Kas kommunistid ja sotsialistid ei võiks näiteks üheskoos toetada töölishulkade nõudmist monopolide omandi natsionaliseerimise kohta?

Muidugi mõistavad kommunistid ja sotsialistid erinevalt sotsialismile rahuliku ülemineku võimalust, kuid selles küsimuses

on nendel nüüd kahtlemata ka küllaltki palju üksteisele lähedasi seisukohti. Seal, kus kujunevad soodsad eeldused selliseks üleminekuks, võivad nad edukalt koos töötada. Mida ühtsemaks muutub aga töölisliikumine, seda reaalsemaks muutub reas maades rahulik üleminek sotsialismile.

Ulatuslikku vastastikust mõistmist kommunistide ja sotsialistide vahel võib saavutada võitluses reformide eest, mis kergendavad kapitalistlike maade töötajate olukorda. Kommunistide ja sotsialistide vaated erinevad nendele reformidele hinnangu andmises. Paljudele sotsiaaldemokraatidele tähendavad reformid ainsat võimalikku teed sotsialismile. Täna, mõtlevad nad, võtab riik tarvitusele ühed või teised abinõud rahvamajanduse reguleerimiseks, homme sotsiaalkindlustuse alal (pensionide maksmine jne.); nii algab reformistide arvates sotsialism juba kodanliku ühiskonna raamides. Vastavalt nende ettekujutustele tekib sotsialism kapitalistlikus ühiskonnas tükkhaaval. Nad loodavad, et sel viisil õnnestub kunagi kapitalismi täielikult „reformeerida" ja teda sotsialismiks muuta.

Kommunistid peavad seda reformistide põhilist ettekujutust täiesti valeks. Nad ei eita, et kapitalistlikult riigilt, isegi kui ta on monopolide teenistuses, võib töötajate kasuks üksikuid reforme saavutada. Kuid need järeleandmised, milleks õnnestubki kapitalistlikku riiki sundida, pole veel kaugeltki sotsialism. Kapitalistliku riigi klassiiseloom säilib, ta on olnud ja jääb ka edaspidi kapitalistlike monopolide tööriistaks. Pole juhus, et kohe, kui rahvahulkade surve väheneb, võtab riik kõik oma järeleandmised tagasi või kohandab nad monopolide vajadustele, nii et nende esialgsest iseloomust jääb paljas mälestus.

Selleks et hakata ehitama sotsialismi, on vaja kõigepealt *võim* valitsevatelt monopolidelt ära võtta ja töörahva kätte anda — niisugune on kommunistide kindel veendumus, mida on kontrollitud rahvusvahelise töölisliikumise pikaajaliste kogemuste varal.

Sellest hoolimata pole kommunistid reformide vastased. Nad ainult eitavad, et reformide abil võib kapitalism järk-järgult ümber kasvada sotsialismiks. Samal ajal pakuvad kommunistid sotsialistidele laialdast koostööd võitluses iga liiki reformide eest, mis parandavad töörahva töö- ja elutingimusi, monopolide omandi natsionaliseerimise eest, sotsiaalkindlustussüsteemi parandamise, ametiühinguliste ja demokraatlike õiguste laiendamise, ülemaailmse rahu garanteerimise eest jne. Ja mida laialdasemaks muutub mitmesuguste töölisliikumise voolude koostöö ja tegevusühtsus, seda kergem on monopolidelt ja nende riigilt saavutada järeleandmisi, mis tugevdavad töölisklassi võitlusvõimet.

Kannatliku seltsimeheliku selgitustöö vajalikkus

Kommunistid peavad oma kohuseks võidelda reformistliku ideoloogia vastu, mille taha töölisliikumises tegutsevad parempoolsed lõhestajad ennast varjavad. Kuid reformismi ideede üle võidu saavutamine ei ole kerge ülesanne. Kommunistide seisukohalt on reformistlikud teooriad mitte ainult ekslikud, nad kujutavad endast ka spekuleerimist rahvahulkade tõeliste püüdlustega.

Nähes oma ja ühiskonna privilegeeritud ladviku elutingimuste hiiglasuurt erinevust, põrgates kokku politsei omavoliga ja töötava inimese õiguste kitsendamisega, tunglevad rahvahulgad stiihiliselt demokraatliku korra ja sotsiaalse võrdsuse poole. Kuid nad ei näe sageli reaalseid teid uue, tõeliselt demokraatliku elu juurde. Paljud töötajad ei ole veel vabanenud kodanliku demokraatia illusioonidest, mis on eriti tugevad Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides. Küllaltki suur hulk töölisi otsib mingisugust kerget sotsialismile viivat teed, ilma klasside võitluseta ja kokkupõrgeteta, ilma järskude murranguteta harjunud elulaadis. Reformismi ideoloogid kasutavad seda kõike ära ja sokutavad läbi oma teooriaid, mis pidurdavad töötajate klassiteadvuse arenemist.

Ka seda peab silmas pidama, et viimaste aastakümnete jooksul on paljude sotsiaaldemokraatlike parteide sotsiaalne koosseis oluliselt muutunud. Nende ridades väheneb järjest tööliste arv, suureneb väikekodanlikest kihtidest, teenistujate ja kodanliku intelligentsi hulgast pärit inimeste arv. Nii pole Prantsuse Sotsialistlikus Parteis töölisi mitte üle veerandi partei liikmete arvust.

Kuid peamine on selles, et reformistlikke teooriaid toetavad valitsevad klassid. Kodanlust need teooriad ei kohuta. Tihtipeale ta isegi annab meelsasti loa neid teooriaid propageerida, kiidab neid oma ajakirjanduse veergudel, samal ajal kui kommuniste nende vaadete pärast taga kiusatakse ja represseeritakse. Valitsevad klassid ei karda reformismi ideolooge valitsusse lasta, samal ajal kui nad kommuniste sealt esimesel võimalusel minema kihutavad. Veel enam, mõnel pool lubab kodanlus sotsiaaldemokraatidel läbi viia nende „sotsialistlikke" eksperimente, mis ei puuduta tema klassivõimu aluseid, vaid mõnedel juhtudel isegi tugevdavad neid, toetades ühtlasi reformistlikke illusioone rahvahulkades.

Et reformistlikust ideoloogiast võitu saada, on vaja kannatlikku veenmist, seltsimehelikku arvamuste vahetamist, mitte aga ainult oma loosungite kordamist. Sealjuures ei tohi kasutada vasturääkimist mitte sallivat kasvatajatooni, halvustavalt või koguni põlastavalt suhtuda sotsiaaldemokraatliku töölise veendumustesse. Sotsialistidega polemiseerimisel peab olema tõelise arvamuste võitluse, mitte aga üksteise aadressil ebameeldivate epiteetide vahetamise iseloom.

Sotsiaaldemokraatlike töötajate hulgas töötades toovad kommunistid esile reformistlike teooriate („demokraatlik sotsialism" jt.) ekslikkuse, vastandavad neile Marxi-Lenini teadusliku sotsialismi, mis on maailma-ajaloolisi võite saavutanud. Avalike diskussioonidega trükisõnas ja jutuajamistel töötajatega-sotsialistidega võivad kommunistid hajutada nende antikommunistlikud eelarvamused, näidata marksismi-leninismi põhimõtete ühtelangemist töötajate eluliste huvidega.

Imperialistliku kodanluse tõelisi käsilasi paljastades on kommunistid nõus koos töötama kõigi sotsiaaldemokraatliku liikumise ridadesse kuulujatega, kes siiralt püüavad kapitalismile lõppu teha, kes tahavad võidelda töötajate elujärje parandamise, rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

4. Demokraatliku ühtsuse poliitika

Kommunistlikud parteid võitlevad mitte ainult tööliste ühisrinde loomiseks, nad taotlevad laiemate rahvakihtide ühendamist. Tööliste ühtsus peab saama laialdase demokraatliku liikumise ühtsuse aluseks.

Mitte kunagi varem pole olnud nii soodsaid eeldusi töölisklassi ja elanikkonna kõige mitmekesisemate kihtide koostööks. Kapitalismi üldkriisi käesoleval etapil, nagu X peatükis on näidatud, tuleb kõrvuti töö ja kapitali vahelise põhilise klassiantagonismiga järjest rohkem ilmsiks vastuolu käputäie monopolide ja teiste elanikkonna klasside ning kihtide vahel. Mida rohkem süveneb monopolistliku kapitali ike ja mida sõltuvamaks temast muutub riik, seda laialdasemaid ja mitmekesisemaid jõude õhutab ta üles enda vastu. Monopolistlik kapital tungib kallale mitte üksi tööliste ja talupoegade huvidele, vaid ka elanikkonna keskkihtidele ja isegi kodanluse teatud kihtidele. Ohus on mitte ainult kõikide nende kihtide vahetud huvid, vaid ka rahvuste olulised huvid. Vabariiklased, patrioodid, patsifistid — kõik, kes on ustavaks jäänud demokraatia ja rahvusliku vabaduse traditsioonidele, tunnevad tõsist rahutust seoses monopolide reaktsioonilise diktatuuri kehtestamisele suunatud tendentside tugevnemisega ja uue sõja ohu suurenemisega.

Nii kujunevad mitmesugustel sotsiaalsetel kihtidel ühised huvid, mis võivad saada objektiivseks aluseks nende ühistele aktsioonidele monopolistliku kapitali võimu vastu. Sealjuures kujuneb olukord sageli selliseks, et ühiskondlikud jõud, mis minevikus eelistasid omaette tegutseda, on nüüd objektiivselt sunnitud ühinema rahva ühiste huvide kaitseks.

Töölisklassi marksistlik-leninliku partei ülesandeks on olla sellise demokraatliku ühtsuse avangardiks. Rahu ja demokraatia eest peetava võitluse lipukandjatena püüavad kapitalistlike maade kommunistlikud parteid välja astuda monopolistliku kapi-

tali ja imperialismi reaktsioonilise poliitika vastu suunatud üldrahvaliku rinde esiridades.

Kommunistlike parteide poliitika, mis taotleb tegevusühtsust ja koostööd kõikide rahvuslike ja demokraatlike jõududega, on *demokraatliku ühtsuse poliitika;* demokraatlikuks nimetatakse seda ühtsust seepärast, et kõikide rahvakihtide ühinemine toimub esijoones demokraatlike nõudmiste ja loosungite ümber. See muidugi ei tähenda, et rahva laiaulatusliku ühtsuse alus pärast demokraatlike ülesannete lahenemist kaob. Nagu me juba nägime, vastab ühiskonna sotsialistlik ümberkujundamine meie ajastul ikka laiemate elanikkonna kihtide elulistele huvidele. Seepärast on demokraatliku ühtsuse poliitika eesmärgiks ka nende kihtide kaasatõmbamine sotsialistlike ülesannete lahendamisele. Kuid seda on võimalik saavutada ainult selle masside võitluse organiseerimisega, mida nad peavad töörahva ülddemokraatlike nõudmiste ja materiaalsete huvide eest.

Sõjajärgsel perioodil on omandatud küllaltki palju kogemusi elanikkonna mitmesuguste kihtide ühiste aktsioonide korraldamisega demokraatlike nõudmiste platvormil. Selle kõige eredamaks näiteks on üldrahvalik liikumine rahu kaitseks. Rahvusvahelised kampaaniad aatomipommi keelamiseks ja termotuumarelvade katsetamiste lõpetamiseks on kujukaks näiteks selle kohta, et kõige mitmekesisemate, sealhulgas ka kommunismist kaugel seisvate ühiskondlike voolude ja organisatsioonide koostöö on täiesti võimalik.

Asumaades ja sõltuvates riikides võitlevad kommunistid laialdase imperialismi- ja feodalismivastase rinde loomise eest.

Mida töölisparteilt nõutakse

Kui tekivad objektiivsed tingimused elanikkonna mitmesuguste kihtide ühinemiseks monopolide ikke vastu, siis kandub raskuspunkt töölisklassi kõige revolutsioonilisema partei tegevusele, tema oskusele leida ühine keel mitmesuguste poliitiliste ja ühiskondlike organisatsioonide ja liikumistega. Stiihiliselt, isevoolu teel rahva jõudude võitlusvõimeline ja organiseeritud ühtsus tekkida ei saa.

Tuleb arvestada, et pole sugugi lihtne organiseerida mitmesuguste ühiskondlike jõudude koostööd, kusjuures paljud neist jõududest on kommunismist üsna kaugel, mõned aga on otseselt nakatatud antikommunismist, et selle ülesande täitmiseks on vaja kannatust ja taktitunnet. Siin tuleb kokku põrgata reaktsiooni salasepitsustega, kodanlike ja väikekodanlike rühmituste kõikumistega, nende katsetega allutada kogu liikumine eranditult oma huvidele.

Mitmesuguste maade kogemused on näidanud, et demokraatlike jõudude tegevusühtsuse saavutamise seisukohalt on suure tähtsusega järgmised tegurid:

Tugev ja ühtne töölisliikumine on sellise ühtsuse saavutamise kõige tähtsamaks pandiks. Mitte kõik, kes tänapäeval võit-

levad rahu ja demokraatia eest, pole töölisklassi liitlased selle sõna täpses mõttes. Nad võtavad küll osa võitlusest rahu ja demokraatia eest, kuid niipea, kui kõne alla tuleb pidev koostöö kommunistidega, löövad nad kõikuma, satuvad kergesti ametliku propaganda mõju alla.

Et saavutada tegevusühtsus seda liiki ühiskondlike jõududega, ainuüksi propagandast ja agitatsioonist ei jätku. Selleks on esiteks vajalik, et töölisliikumine ise oleks tugev ja organiseeritud, et ta sisendaks kõigile rahvuslikele ja demokraatlikele jõududele kindlat usku rahva lõplikusse võidusse. Teiseks, töölisklass saab teiste klasside ja kihtide usaldust ning toetust võita ainult siis, kui ta kaitseb nende põhjendatud ja õigustatud huvisid nagu omaenda huvisid.

Töölisklassi parteil on selleks palju teid. Parlamendis võitleb ta talupoegadele, kodutööndajatele, käsitöölistele, keskmistele ettevõtjatele kasulike reformide ja soodustuste eest. Ta tutvub tähelepanelikult talurahvaparteide, radikaalide, vabariiklaste ja teiste demokraatlike parteide nõudmistega ja toetab igati neid nõudmisi, mis töötajate huvidele vastavad. Partei toetab iga talurahva-, demokraatia- ja patsifismitegelase ettepanekuid, kui need vastavad töörahva hulkade lootustele ja taotlevad nende olukorra parandamist.

Vennalike sidemete tugevdamine kõikide töötajatega, nende huvide kõige järjekindlama ja resoluutsema kaitsja reputatsiooni võitmine tagabki töölisklassi võidu võitluses reaktsioonilise kodanluse võimu vastu.

Koostööks õige platvormi valimine. Töölisklassi revolutsioonine partei ei või oma võimalikelt liitlastelt nõuda, et nad temaga koos töötaksid üksnes tema poolt esitatud tinqimustel. Hetkekski unustamata töölisklassi spetsiifilisi huvisid ja vajadusi, taotledes nende igakülgset rahuldamist, püüab partei samal ajal formuleerida üldisi, tema võimalikele liitlastele vastuvõetavaid nõudmisi. Et ka teised sotsiaalsed jõud on huvitatud võitlusest monopolide ikke vastu, siis on üldiste nõudmiste kindlakstegemine võrdlemisi kerge. Kuid nagu kogemused näitavad, ei ole isegi sel juhul võimalik ühekorraga kõigis punktides kokkulepet saavutada. Tegevusühtsuse platvorm töötatakse välja järk-järgult, alates üksikküsimustest. See võimaldab koostöö osalistel veenduda üksteise kavatsuste siiruses, üksteist usaldama hakata. Usaldus on aga kõige vajalikum element, milleta ükski ühisrinne ei saa kindel olla.

Oskus sõlmida kompromisse ja teha vajalikke järeleandmisi on tähtsaks tingimuseks töölisparteile, kes tahab organiseerida erinevate klassijõudude koostööd. V. I. Lenin pidas seda oskust töölisklassi teadlikule avangardile tingimata vajalikuks. Ta ütles, et ilma selleta ei saa sõlmida liitu ei üksikute töötajate rühmadega ega ka keskkihtidega, kes paratamatult kõiguvad ja kõhk-

levad. „Kes seda ei taipa," kirjutas Lenin, „see ei taipa midagi marksismist ja tänapäeva teaduslikust sotsialismist *üldse*."[6]

Taganemata oma põhimõtetest, mis tulenevad marksistlikust ideoloogiast, näitab töölisklassi revolutsiooniline partei samal ajal üles paindlikkust, arvestab blokiks ühinenud teiste poliitiliste ja ühiskondlike jõudude õigustatud huve. On ainult tähtis, õpetas V. I. Lenin, et kompromissid ja järeleandmised ei vähendaks töölisklassi eesrindliku osa teadlikkuse üldist taset, tema võitlus- ja võiduvõimet, vaid suurendaksid seda.

Kuidas see tegelikkuses välja kujuneks? Näiteks üks sotsialismi tähtsamaid põhimõtteid, mis on seotud uue, kapitalismi asendava ühiskondliku korra olemusega, kõlab nii: kapitalistlik eratööstus tuleb natsionaliseerida. Praktikas võib seda põhimõtet aga ellu viia mitmel viisil. Kuigi võidule tulnud töölisklassil on seaduslik õigus kapitalistidelt ära võtta nende omandus, mille nad on saanud ekspluateerimise teel, võib ta monopolismivastasest võitlusest osavõtnud kodanlike kihtide teeneid hinnates neile siiski järeleandmisi teha. Ta võib pärast revolutsiooni võitu keskkodanlusele tema omanduse alles jätta. Rahvariik võib talle isegi abi anda (krediidiga, toorainega, maksusoodustustega, turu kindlustamisega). Kui aga tulevikus kerkib päevakorrale kogu rahvamajanduse natsionaliseerimise lõpuleviimise küsimus, siis võib riik selle läbi viia rahulikult, järk-järgult, arvestades valdajate põhjendatud huvisid, näiteks nendelt tootmisvahendite väljaostmise teel, s. t. makstes neile teatud kompensatsiooni.

See näide tõestab veel kord, et koostööks ettepanekut tehes toimivad kommunistid täiesti siiralt. Nad ei anna täitmatuid lubadusi, vaid võtavad ühisrinde programmi ainult seda, mida töölisklass oma liitlastele pärast võitu tõesti tagada võib. Kommunistide järeleandmised ja kompromissid on sügavalt põhjendatud ja kooskõlas sellega, kuidas nad endale ette kujutavad sotsialismi ehitamise võimalust koos oma liitlastega demokraatlikust rindest. Kommunistide sellisel joonel on demokraatliku ühtsuspoliitika edu seisukohalt suur tähtsus.

Poliitilist paindlikkust ilmutades annavad kommunistlikud parteid ühtlasi resoluutse vastulöögi revisionistlikele elementidele, kes on valmis sõlmima põhimõttelagedaid tehinguid, mille tagajärjeks oleks kommunistlike parteide lahustumine üldrahvuslikes liikumistes, nende iseseisvuse kaotsiminek ja lõppude lõpuks demokraatlike jõudude ühtsuse nõrgenemine.

Kui poliitiline kokkulepe on saavutatud, siis püüab töölispartei seda tingimata *organisatsiooniliselt* kindlustada. Ühisrinne muutub ainult siis võimsaks jõuks, kui liitlased ei piirdu ühiste sihtide deklareerimisega, vaid tingimata kokku lepivad ka ühtse organisatsiooni (isamaarinde, rahvuslik-demokraatliku ühtsusrinde jne. näol) loomise suhtes ja selle organisatsiooni raamides ühiste aktsioonide ettevõtmise suhtes. See eeldab koordineeriva organi moodustamist, kus töötatakse ühiselt välja ühtne poliitika,

kindlat kokkulepet selle kohta, et koostööosalised alluvad ühiselt vastuvõetud otsustele. Kõik see ei tähenda muidugi ühisrindesse kuuluvate parteide ja liikumiste organisatsioonilise ja poliitilise iseseisvuse kaotamist.

Töölisklassi marksistliku partei avangardne osa demokraatlikus blokis kindlustatakse partei aktiivse ja ennastsalgava võitlusega, tema poliitilise joone õigsusega, tema oskusega iga kord õigesti hinnata situatsiooni ja üles seada rahvahulki kaasa haaravaid loosungeid. Lühidalt öeldes, töölispartei juhtiv mõju on tema enda poliitilise tegevuse, mitte aga mingisuguse sundimise või dikteerimise tulemus. Kui partei poliitika on õige, kui tema häält võtab kuulda kogu rahvas, kui tema autoriteet kasvab mitte iga päev, vaid iga tund, siis teised poliitilised parteid ja grupid tunnustavad ise tema juhtivat mõju ja annavad talle otsustava hääle ühisrinde poliitika väljatöötamisel.

Rahvademokraatiamaade kogemused on näidanud, et pärast demokraatliku bloki võitu pole võimatud kodanlike parteide parempoolse tiiva katsed töölisparteid juhtimiselt kõrvale tõrjuda, selleks et pidurdada vajalikuks saanud sotsiaalsete reformide elluviimist. Kuid needsamad kogemused näitavad, et kui marksistlik töölispartei on võitnud kodanlik-demokraatlike parteide lihtliikmete põhiliste hulkade poolehoiu ja toetuse, läheb tal korda isoleerida nende parempoolsed liidrid, kindlustada demokraatliku bloki ühtsust ja alustada ühiskonna radikaalset ümberkujundamist.

Marksistliku partei juhtiv osa demokraatlikus blokis ei tähenda hoopiski seda, et ta võib dikteerida ja käsutada. Isegi siis, kui tal on enamus, püüab ta vältida oma otsuste pealesurumist ning püüab selgitamise ja veenmisega saavutada nende üksmeelset vastuvõtmist. Kui partei kasutaks diktaadimeetodeid, arvestamata oma liitlaste põhjendatud huvisid, siis ta riskiks nende kaotamisega, jääks üksi ega saavutaks selle tõttu ka demokraatliku bloki eesmärke. Kommunistid ei ole huvitatud sellest, et kasutada oma partnereid demokraatlikust rindest vaid ajutiselt ja pärast nad maha jätta, nagu seda väidab reaktsiooniline propaganda. Ümberpöördult, nad tahavad üheskoos edasi sammuda, tõesti lahendada kõik demokraatlikud ülesanded, kõige paremini rahuldada laiade rahvahulkade õiglased nõudmised, mis on võimalik ainult sotsialismi tingimustes. Partei peamine meetod bloki raamides on veenmismeetod, mis muidugi ei võta parteilt õigust kritiseerida partnerite kõikumisi ja ebajärjekindlust ja ka resoluutselt võidelda partnerite ridades tegutsevate ilmsete ühtsuse vaenlaste vastu.

Sealjuures ei varja kommunistid hoopiski, et nad ei toeta kaugeltki kõiki elanikkonna väikekodanlike kihtide nõudmisi. Töölisklassil võib olla nende kihtidega ühiseid huvisid, kuid on ka vastuolusid. Kommunistlikud parteid võtavad seda aegsasti arvesse ega karda vajaduse korral kindlalt ja selgelt ütelda, mil-

line on nende seisukoht ühtede või teiste töölisklassile vastuvõtmatute nõudmiste suhtes. Ühtsust ei saavutata lõputute järeleandmistega, vaid sellega, et töölisklass energiliselt toetab oma liitlaste õiglasi nõudmisi ja ühtlasi võitleb osa liitlaste kõikumistega, mis on ohtlikud rahva ühisrinde üldeesmärkidele.

Demokraatliku ühtsuse poliitika läbiviimine on võimatu ilma *energilise võitluseta sektantluse ja parempoolse oportunismi vastu.* Laialdase rinde loomise perioodil on eriti ohtlikud pahempoolsed sektantlikud elemendid, kes ei taha arvestada elanikkonna teiste kihtide põhjendatud huvisid ja tõukavad seega töölisklassist eemale tema potentsiaalseid liitlasi. Kui ühisrinne on loodud, võib eriti ohtlikuks muutuda parempoolne oportunism, mis täielikult kapituleerub kodanlike liitlaste nõudmiste ees, nõrgendab töölisklassi revolutsioonilise partei iseseisvust, veereb kodanliku natsionalismi positsioonidele.

Raskused, millega demokraatliku ühtsuse poliitika läbiviimisel kokku tuleb põrgata, on eriti suured Lääne-Euroopa maades, kus on veel tugevad kommunismivastased eelarvamused, kus töölisklassil tuleb tegemist teha sellise kogenud ja kavala vastasega, nagu Lääne-Euroopa kodanlus. Nendes maades seisavad kommunistide vastas rohkearvulised ja osavad kodanlikud parteid, kes on hästi ära õppinud masside tüssamise kõige „demokraatlikumate" ja „rahuarmastavamate" fraasidega. Kuid seda sihikindlamalt töötavad kommunistlikud parteid selleks, et luua valitsevate kapitalistlike monopolide vastu võimas demokraatlik rahvusrinne, mis tõkestaks tee fašismile ja sõjale, looks kõik võimalused sotsiaalseks progressiks.

XV PEATÜKK

TÖÖLISKLASSI JA TALURAHVA LIIT KAPITALISMI TINGIMUSTES

1. Võitlus talurahva huvide eest

Töölised ja talupojad on vennad nii oma päritolult kui ka oma seisundilt kapitalistlikus ühiskonnas. Ajaloost on teada, et tööliskiass tekkis talupoegade laostumise ja maatajäämise tulemusena. Kapitali poolt ekspluateeritav küla täiendab tänapäevalgi pidevalt tööliskiassi ridu. Maalt tulevad linna hooajatööliste salgad. Töölist ja talupoega lähendab ka see asjaolu, et nad mõlemad on töötajad, teenivad endale palehigis leiba. Neil on ühine klassivaenlane. Nagu Marx ja Engels rõhutasid, erineb talupoegade ekspluateerimine tööliste ekspluateerimisest tegelikult ainult *vormiliselt*, nii ühtede kui ka teiste ekspluateerija aga on üks ja seesama — *kapital*.

Vaatamata tööliste ja talupoegade sugulusele ja lähedusele ei teki nende liit siiski iseenesest. Valitseval kodanlusel õnnestus pikema aja jooksul töölisi ja talupoegi üksteisest lahutada. Paljudes maades õnnestub see kodanlusel tänapäevalgi.

Kõikidest ajaloo vältel eksisteerinud poliitilistest parteidest on ainult kommunistid järjekindlalt võidelnud tööliste ja talupoegade liidu tugevdamise eest. Sellise liidu vajalikkusest rääkisid esimestena Marx ja Engels, arvestades õppetunde, mida olid andnud proletariaadi lüüasaamised Lääne-Euroopas 1848. aastal toimunud revolutsioonilahingutes ja samuti Pariisi Kommuuni traagiline hukkumine 1871. aastal. Marxi ja Engelsi seisukohad talurahvaküsimuses, mis II Internatsionaali oportunistid unustushõlma jätsid, olid V. I. Leninile lähtepunktiks bolševike partei programmi väljatöötamisel. Tööliskiassi ja talurahva liidu idee sai üheks leninismi põhiideeks. See idee eraldab kommunistlikke parteisid sotsiaaldemokraatlikest parteidest, kel pole usku talurahvasse ja kes püüavad seda ka töölistelt ära võtta. Seesama idee eraldab kommunistlikke parteisid talurahvaparteidest, kelle liidrid tavaliselt ässitavad talurahvast tööliste vastu, mis on kasulik ainult suurkodanlusele ja suurmaaomanikele.

Tööliste ja talupoegade liidu vajalikkus

Töölisklassi ja talurahva liitu taotledes ei lähtu kommunistid lihtsalt vagadest soovidest. Nad toetuvad ühiskonna arenemise objektiivsetele seadustele ja teavad, et kapitali ning talurahva rõhuva enamuse huvide kokkupõrge on vältimatu. Kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse toime põllumajanduses toob kaasa talurahva kihistumise ja laostumise. Lagunevad keskmised kihid, suurenevad äärmised rühmad — küla rahamehed ja kehvtalurahvas. Jõukad talupojad ehk farmerid, kelle majapidamine on rajatud palgatöö ekspluateerimisele, muutuvad ise kapitalistideks. Nad on enam või vähem tihedalt seotud tööstus- ja pangakapitaliga, kuigi viimasel ajal monopolide ninamehed ka neid rõhuvad. Valdav enamik talupoegi satub kapitali orjusesse — osa siirdub linna, täiendades proletariaadi ridu, külla jäänud aga muutuvad järk-järgult poolproletaarlasteks. Venemaa, Lääne-Euroopa ja Ameerika Ühendriikide agraarsuhteid uurides tegi V. I. Lenin kindlaks, et tunduv hulk väikeomanikke ja enamik pisiperemehi ei ole iseseisvad peremehed, vaid on sisuliselt hingemaaga töölised. Pisimajandite valdajad on kapitalistile vajalikud kui odavapalgalise tööjõu reserv.

Peale osa talupoegade linnamineku avaldub talurahva proletariseerumine järelikult ka selles, et järjest suuremad talurahva hulgad satuvad oma maalappidel kiratsedes orjalikku sõltuvusse liigkasuvõtjast, maapangast, kaubanduslikest monopolidest ja peavad osa aastast tegema palgatööd, selleks et kuidagi ots otsaga kokku saada.

Kapitalism muudab halastamatult illusiooniks enamiku talupoegade taotlused oma maal iseseisvaks peremeheks saada. Sellepärast ei saagi talurahvas oma huvide eest võideldes valitseva kodanluse toetusele loota. Ta peab oma liitlaseks valima töölisklassi. Selline on ajaloo loogika, selline on arenemise tendents. Kuid ajaloo protsess areneb, nagu seda sageli juhtub, looklevaid ja keerulisi teid pidi.

Millele on siis konkreetselt rajatud kommunistide veendumus, et talurahva lahkulöömine kodanlusest on vältimatu, et töölisklassi ning talurahva poliitiline liit on paratamatu?

Kui kodanlus võitles oma poliitilise võimu eest, feodaalide võimu vastu, kasutas ta löögijõuna talupoegi, kes püüdsid purustada pärisorjuse ahelaid. Euroopa talupoegade ülestõusud, talurahva sõjad panid kõikuma feodalismi alused ja lõid eeldused kodanlike revolutsioonide võiduks Inglismaal, Prantsusmaal, Saksamaal, Itaalias ja teistes maades. Külas aga kasutasid kodanliku revolutsiooni vilja peamiselt kulakud, liigkasuvõtjad, kaupmehed ja spekulandid, kes rikastusid töötavate talupoegade ekspluateerimisega. Küla rahamehed muutusid kodanliku riigi toeks ja tema reserviks võitluses töölisklassi revolutsioonilise liikumise vastu. Nad said kodanluse mõju kandjateks talupoegade hulka. Sotsiaalne diferentseerumine hävitas kiiresti huvide suh-

telise ühtsuse, mis oli eksisteerinud feodaali kanna all olnud talupoegade kogukonnas. Samal ajal kui kulakud ja jõukad talupojad lähenesid linnakodanlusele, hakkasid vaesed talupojad üha rohkem töölisklassi poole kalduma.

Kodanlike revolutsioonide võit avas suurkapitalile tee külasse. Ta hakkas seal kõikjal väiketootmist hävitama ja sundis hiiglasuuri talupoegade hulki oma kodukolded maha jätma. Kapitalismi areng Euroopas tõi kaasa tõelise rahvasterändamise. Miljonid laostunud talupojad rändasid välja kaugetele maadele, lootes seal iseseisvateks peremeesteks saada. Kuid siingi tabas neid kapitali raudne käsi.

Kui Lääne-Euroopa kodanlus oli oma poliitilise võimu kindlustanud, muutus ta talurahvaliikumise kõige õelamaks vaenlaseks. Lääne-Euroopa kodanlikud valitsused toetasid lõpuni mõisnike poolt Venemaal võimule upitatud Romanovite dünastiat. Nad abistasid alati feodalismi pärandina püsima jäänud monarhiaid, kelle troonid olid talurahvaliikumise surve all kõikuma löönud. Euroopa ja Põhja-Ameerika imperialistlik kodanlus on teinud kõik, et säilitada talupoegade ekspluateerimise feodaalseid vorme asumaades ja poolasumaades. Kodanluse jõupingutuste tõttu on veel tänapäeval, XX sajandi teisel poolel, Aasias, Aafrikas, Ladina-Ameerikas ja isegi mõnedes Euroopa osades, nagu Hispaanias või Lõuna-Itaalias, säilinud peaaegu samasugused feodaalse maavalduse ja orjuse vormid nagu keskajal.

Järelikult ei ole kodanlus talurahvaküsimust lahendanud, veel enam, ta on muutunud talupoegade vabastamise peamiseks pidurdajaks kõigis maades, kus on tarvis ellu viia oma aja ära elanud feodaalse ja poolfeodaalse maavalduse vormide likvideerimine kui ajaloo seisukohalt õiglane abinõu. See loobki eeldused töölisklassi ja talupoegade kapitalismivastase liidu tekkimiseks.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ning Euroopa ja Aasia rahvademokraatlike revolutsioonide kogemused on tõestanud marksismi-leninismi seisukohta, et nendes maades, kus on päevakorral feodalismi jäänuste likvideerimise ülesanne, võib kogu talurahvas kaasa minna töölisklassiga, sest töölisklass on ainus klass, kes suudab agraarrevolutsiooni lõpuni viia, s. t. talupoegadele maad anda. Euroopa ja Aasia rahvademokraatlikes revolutsioonides tegi töölisklassi ja talurahva liit hiilgavalt läbi kõik katsed. Töölistega liidus olles sai talurahvas esmakordselt ajaloos valitsevaks klassiks, uue, sotsialistliku ühiskonna ehitajaks.

Kuid töölisklassi ja talurahva liit on vajalik mitte ainult nendes maades, kus on säilinud feodaalne või poolfeodaalne maavaldus. Ta on eluliselt vajalik ka arenenud kapitalistlikes maades. Nendes maades alustas monopolistlik kapital pärast Teist maailmasõda ennenägematut pealetungi talupoegade, farmerite vastu, püüdes laostada ja likvideerida talutüüpi majapida-

misi ja asendada need kapitalistlike suurettevõtetega. Tootmise ja kapitali kontsentreerumise protsess nende maade põllumajanduses pühib perekonnafarmid halastamatu jõuga minema. Seepärast on siin tekkinud praktiline vajadus kõigi farmerite, talupoegade ühinemiseks töölisklassiga, selleks et pidada võitlust monopolide pealetungi vastu.

Samal ajal jõuab ka töölisklass oma klassihuvide eest võitlemise käigus paratamatult veendumusele, et ilma talurahva toetuseta, talurahvaga liitu loomata jääb nõrgaks tema võitlus kogu riigi võimsusele toetuvate suurkapitalistide röövelliku oligarhia vastu.

Seega jääb talurahvaküsimus, mis oli kõikide rahvaliikumiste aluseks möödunud sajanditel, ülitähtsaks poliitiliseks probleemiks ka meie industriaalsajandil. Kuid tema objektiivne sisu on nüüd muutumas. *Feodalismivastase võitluse küsimusest muutub ta üha rohkem monopolismi- ja imperialismivastase võitluse küsimuseks.*

Talurahvaküsimuse tähtsus on seda suurem, et talurahvas moodustab siiamaani suurema osa kapitalistliku maailma elanikkonnast. Kuigi viimase poolteise sajandi jooksul on põllumajandusega tegeleva elanikkonna osa kogu aeg vähenenud, oli see 1952. aastal siiski 59 protsenti. Isegi kapitalistlikus Euroopas moodustab talurahvas veel ühe kolmandiku rahvastikust.

Vaatamata sellele, et talupojad moodustavad paljudes maades elanikkonna enamuse, ei suuda nad siiski ilma töölisklassi toetuseta ennast mõisnike ja monopolistliku kapitali ikke alt vabastada.

Marksistlik teooria õpetab, et tööliste ja talupoegade liidus on juhtivaks jõuks töölised. See tuleneb asjaolust, et töölised on juba oma elutingimuste tõttu palju paremini organiseeritud kui talupojad, töölised on suurte massidena koondunud linnadesse, nendel on juba pikaajalisi ekspluataatorlike klasside vastu võitlemise kogemusi. Peaaegu kõigis kapitalistlikes maades on töölised loonud oma võitlusvõimelised kommunistlikud parteid, kes on näidanud, et nad mitte ainult tahavad, vaid ka oskavad võidelda kogu töörahva huvide eest. Juhtiv seisund liidus on töölisklassile vajalik ühise ürituse edu huvides, mitte aga talurahva suhtes mingisuguste eeliste või eesõiguste saamiseks. Klassiteadlikud töölised võtavad enda peale ka võitluse peamised raskused, nad on valmis kandma ja tegelikult kannavadki kõige suuremaid ohvreid.

Milles on feodalismi jäänuste olemus

Töölisklassi ja talurahva ühise võitluse eesmärgid ja ülesanded muutuvad olenevalt sellest, millistes tingimustes nad elavad. Neis maades, kus on säilinud feodaalsed suhted või kus on veel tugevad nende suhete jäänused, kerkib esiplaanile feodalismi vastu, mõisnike poolt talupoegade ekspluateerimise feodaalsete vormide vastu võitlemise ülesanne. Nagu eespool juba öeldud,

käib see Itaalia lõunarajoonide, kogu Hispaania ja paljude Ladina-Ameerika ja idamaade kohta.

Feodaalsete majandussuhete jäänused avalduvad mitmesugustes vormides. Nimetagem nendest kõige tähtsamaid ja tüüpilisemaid.

Esiteks, suurmaavaldajate-mõisnike maaomanduse laialdane säilimine. Vaesuse tõttu puudub enamikul talupoegadest võimalus maad omandada ja nad on sunnitud seda mõisnikelt orjastavatel tingimustel rentima.

Teiseks, mõisnikele makstav naturaal- või pooleterarent. Talupojad annavad mõisnikele suure osa saagist — mõnikord poole või isegi rohkem.

Kolmandaks, mõisniku majapidamises teo tegemise süsteem. Talupojad on sunnitud harima mõisniku maad oma primitiivse inventariga. See asetab talupojad faktiliselt feodaali kasuks mõisategu tegevate pärisorjade seisundisse.

Neljandaks, võlakohustuste tihe võrk, millesse on mässitud enamik talupoegi, teeb nad maksujõuetuteks võlglasteks ja suurendab talupoegade sõltuvust mõisnikest ja liigkasuvõtjatest.

Kõigi nende feodalismi jäänuste tagajärjed on teada: põllumajanduse äärmine tehniline mahajäämus, talupoegade rõhuva enamuse väljapääsmatu viletsus, siseturu kiratsemine, maa industrialiseerimiseks vajalike vahendite puudumine.

Maades, kus on säilinud feodaalsed suhted, pole majanduslikku mahajäämust ja rahva vaesust võimalik likvideerida ilma agraarrevolutsioonita või radikaalse agraarreformita. Selle ajaloolise missiooni võib täita ainult töölisklassi ja talurahva liit kui ainus jõud, kes on võimeline feodalismi jäänuseid lõplikult likvideerima ja mõisnike maad tasuta talupoegadele andma.

Töölisklassi ja talurahva liit, mis oma teravikuga on suunatud feodaalmõisnike ikke vastu, on laialdase, kõiki progressiivseid jõude ühendava demokraatliku koalitsiooni loomiseks vajalik tingimus.

Kapitalistlikud monopolid on peamised tööliste ja talupoegade riisujad

Arenenud kapitalistlikes maades on kõikide rõhutud klasside, sealhulgas ka talupoegade peavaenlaseks monopolistlik kapital. Suured kapitalistide koondised haaravad oma võimu alla mitte ainult tööstuse, vaid ka põllumajanduse. Nad ekspluateerivad mitte ainult töölisi, vaid ka talupoegi.

Finantskapital on krediidiasutuste, maapankade, kindlustusseltside ja teiste kompaniide tiheda võrgu abil võtnud oma kontrolli alla miljonid talumajandid. Tööstuskaupade kallidus, põllumajandussaaduste odavad hinnad, suurenevad maksud ja rent sunnivad talupoegi üha sagedamini pangalt maa või muu vara tagatisel laenu paluma. See põhjustab töötavate talupoegade võlgade pideva kasvu, suurendab talupoegade sõltuvust kapitalist. Kui talupoeg võlga ei tasu, mida esineb üha sagedamini,

läheb talupoegade maa pankade või kindlustusseltside omandusse. Näiteks üheainsa Ameerika Ühendriikide kindlustusseltsi „Metropolitan Life Insurance'i" valduses oli juba 1949. aastal rohkem kui seitse tuhat farmi.

Väga ränka mõju talupoegade olukorrale avaldab kapitalistlike monopolide hinnapoliitika. See seisab selles, et talupoegadelt ostetakse toidu- ja tooraineid madalate hindadega, tööstuskaupu aga müüakse neile kõrgete hindadega. Sellise mitteekvivalentse vahetuse poliitika tagajärjel tekib hindade vahe („hinnakäärid"), mis viib selleni, et talupojad saavad ühe ja sama suure hulga põllumajandussaaduste eest järjest vähem neile vajalikku tehnikat, väetisi, kütust. Näiteks Prantsusmaal kasvasid talupoegade poolt ostetavate tööstuskaupade hinnad 1958. aastal 1938. aastaga võrreldes 36-kordseks, talupoegade poolt müüdava toodangu hinnad aga kasvasid samal ajal kõigest 16-kordseks.

„Hinnakäärid" on monopolide poolt talupoegade riisumise varjatud vorm. Talupoegade riisumise avalikuks vormiks on kõrged maksud, milledega kaetakse majanduse militariseerimise ja võidurelvastumisega, suurekspaisutatud riigiaparaadi ülalpidamisega, monopolide subsideerimisega seotud kulusid. Maksude peamine raskus lasub tööliste ja talupoegade õlgadel. Prantsusmaal näiteks maksavad töötavad talupojad umbes 40 liiki makse. K. Marx andis omal ajal kujuka iseloomustuse prantsuse küla vihavaenule maksude vastu. „Kui prantsuse talupoeg," kirjutas ta, „maalib kuradit, siis kujutab ta teda maksude sissenõudjana."[1]

Suurt tribuuti maksavad talupojad suurmaavaldajatele ja pankadele rendimaksu näol. Ameerika Ühendriikide farmerid maksid aastail 1950—1956 keskmiselt 3 miljardit dollarit renti aastas, mis on umbes võrdne Ameerika monopolide iga-aastaste kasumitega välismaistelt kapitalimahutustelt.

Monopolide ikke tugevnemine ja masinalist tehnikat kasutavate suurmajandite konkurentsi teravnemine põhjustavad talupoegade massilise laostumise. Ameerika Ühendriikides näiteks vähenes farmide arv (nagu X peatükis juba mainitud) 1940. aastast kuni 1954. aastani 1 315 000 võrra. Saksa Föderatiivses Vabariigis laostus 1949. aastast kuni 1958. aastani üle 200 000 talumajandi, Prantsusmaal 1929. aastast kuni 1956. aastani (arvestamata alla 1 hektari maaga majapidamisi) üle 834 000. Selle arvel aga kasvab kapitalistlike suurmajapidamiste arv.

Monopolistlik riigikapitalism ajab poliitikat, mis kiirendab väikeste ja keskmiste talumajandite laostumist. Seda eesmärki taotlevad põllumajanduse niinimetatud „abistamise" programmid, mis tegelikult abistavad kapitalistlikke suurmaavaldajaid. Riiklikud krediidid ja subsiidiumid, mida suurmaavaldajatele antakse masinate, väetusainete, ehitusmaterjalide ostmiseks, loovad samal ajal kunstlikult hea turu kapitalistlikele korporatsioonidele, kes on mainitud toodangu realiseerimisest huvitatud.

Arenenud kapitalistlikes maades on pärast Teist maailmasõda

iseloomulikuks nähtuseks saanud suurkapitali otsene sissetungimine põllumajandusse. See on üks tähtsamaid põhjusi, miks viimase 10—15 aasta jooksul on toimunud tunduvad muutused Ameerika Ühendriikide, Kanada, Inglismaa, Prantsusmaa, Saksa Föderatiivse Vabariigi ja teiste kapitalistlike maade kapitalistliku põllumajanduse tehnikaga varustatuse alal. Üha tüüpilisemaks muutub siin põllumajanduslike ettevõtete kompleksne mehhaniseerimine, keemiliste väetiste laialdane rakendamine, sordiseemne kasutamine ja tõuloomade aretamine. Ameerika majandusteadlane V. Perlo, iseloomustades Ameerika Ühendriikide põllumajanduses toimunud muutusi, kirjutab: „Monopolistlik kapital, mis alati otsib uusi investeerimisvõimalusi, ei rahuldu enam maarendi ja põllumajanduses moodustuva lisaväärtuse kaudse omastamisega („hinnakääride" ja võlaprotsentide abil). Ta hakkab vahetult osa võtma põllumajanduslike suurettevõtete asutamisest laias ulatuses ... Eesrindliku tehnika laiaulatuslik kasutamine ja põllutöölistele, peamiselt neegritele, puertoriikolastele, mehhiklastele, erakordselt madala palga maksmine võimaldab monopolistlikul kapitalil „hinnakääridest" hoolimata küllaldast kasuminormi saada."

Pole juhus, et Ameerika Ühendriikide ja teiste maade monopolistliku kapitali ideoloogid kogu aeg väidavad, nagu oleks kätte jõudnud aeg „tehniliselt väikese võimsusega majandite" likvideerimise kiirendamiseks ja suurmajanditele heldema riikliku abi andmiseks. Miljoneid talumajandeid ähvardab seega uus laostumisoht. 1957. aastal ütles Ameerika Ühendriikide põllumajanduse minister Benson, et 2 miljonit ameerika farmerit peavad oma maast loobuma. Prantsusmaal on kavas umbes 800 000 talumajandi likvideerimine. Analoogilisi projekte on tehtud Lääne-Saksamaal ja mõnedes teistes kapitalistlikes maades. Monopolistlik riigikapitalism ähvardab talupoegade kui klassi olemasolu.

Selle kõige paratamatuks tagajärjeks on see, et peamistes kapitalistlikes maades muutub talupoegade võitlus põhiliselt *monopolismivastaseks* võitluseks. Ka asumaades ja sõltuvates riikides on tunduvalt tugevnenud monopolide ike, mis põimub talupoegade ekspluateerimise feodaalsete vormidega. Talupoegade maanälga pole siin põhjustanud üksnes maa mõisnike kätte kontsentreerumine, vaid ka see, et hiiglasuured maa-alad on välismaistele monopolidele kuuluvate istanduste all. Kui varem oli talupoegadele põhiprobleemiks mõisnike-feodaalide ikkest vabanemine, siis praegu on kõrvuti sellega kõikjal üles kerkinud monopolide ikke vastu võitlemise probleem.

2. Kommunistid on talurahva hulkade eluliste huvide kaitsjad

Kommunistlike parteide poliitika talurahvaküsimuses arvestab selle objektiivse sisu muutumist meie ajastul. Ühtlasi lähtub see poliitika mitmesuguste maade talurahva olukorra iseärasustest.

Seal, kus feodalismi jäänused on tugevad, kannatavad talupojad meie päevil kahekordse ikke — ühelt poolt mõisnike ja teiselt poolt (oma, „kodumaiste" või välismaiste) kapitalistlike monopolide ikke all.

Arenenud kapitalistlikes maades on kõikide talurahva kihtide peamiseks rõhujaks monopolistlik kapital.

Ükskõik millise vaenlase vastu maatöörahvas ka võitleks, on selle võitluse üheks peamiseks suunaks ikkagi talurahva vahetute huvide kaitsmine. Kommunistlikud ja töölisparteid peavad oma südameasjaks kaitsta selliseid talupoegade ja põllutööliste nõudmisi, nagu põllutöölistele teiste töölistega võrdsete õiguste andmine, „hinnakääride" likvideerimine, maksude ja rendimaksu alandamine, odavate krediitide andmine, põllumajandussaaduste turu laiendamine töötajate palga tõstmise ja kõigi maadega normaalsete kaubanduslike suhete taastamise teel. Saksa Föderatiivses Vabariigis, Jaapanis, Hispaanias ja reas teistes maades tugevneb talupoegade vastupanu nendelt maa konfiskeerimisele Ameerika sõjaväebaaside, lennuväljade jne jaoks. Järjest populaarsemaks saab talupoegade hulgas loosung: „Maad, mitte aga sõda!".

Kommunistid arvestavad talurahva olukorra omapära ja iseärasusi mitte ainult igal maal, vaid ka igas selle üksikus rajoonis. Näiteks Lõuna-Itaalias on eriti teravaks probleemiks maanälg. Seepärast peavad Itaalia kommunistid oma esmajärguliseks ülesandeks aidata talupoegi nende võitluses maa eest. Põhja-Itaalias (see on iseloomustav ka paljudele Prantsusmaa rajoonidele), kus domineerivad suured kapitalistlikku tüüpi põllumajanduslikud ettevõtted, on esmajärgulise tähtsusega ülesandeks kaitsta põllutööliste elulisi huve: toetada ja organiseerida nende võitlust palga tõstmise, töötingimuste parandamise, tööpuuduse korral toetuse saamise eest jne.

Talupoegade nõudmiste kaitsmisel peavad kommunistid väga tähtsaks parlamentlike võitlusvormide kasutamist. Sel alal on suuri kogemusi Itaalia ja Prantsuse kommunistlikel parteidel. Itaalia kommunistid peavad parlamendis järjekindlalt energilist võitlust põllumajanduslike lepingute tingimuste parandamiseks töötajate-rentnike huvides, rendimaksu suuruse üle kontrolli kehtestamiseks jne. 1946. aasta aprillis võttis Prantsusmaa Asutav Kogu kommunistliku partei parlamendigrupi survel vastu farmerite ja pooleterameeste põhimääruse, mis maal rendisuhteid korraldab. Itaalia ja Prantsuse kommunistid on saavutanud parlamentides talurahva huvides rea seaduste vastuvõtmise.

Talurahva huvide eest võideldes tuleb kommunistidel ületada

palju raskusi ja takistusi. Kodanlikud parteid ja rühmitused, paljudes maades aga ka katoliku kirik, püüavad talurahvast igati oma mõju all hoida ja teevad nende hulgas demagoogilist propagandat, laimavad töölisklassi ja kommuniste. Nende eesmärgiks on takistada töölisklassi ja talurahva liidu loomist ning tugevnemist, ära hoida kommunistlike parteide mõju laienemist kulas. Raskused kommunistlike parteide töös maal on tingitud ka sellest, et Põhja-Ameerikas (Ameerika Ühendriigid, Kanada) ja Lääne-Euroopa riikides, välja arvatud Itaalia, on suur osa talurahvaorganisatsioonidest monopolistliku kapitaliga seotud reaktsiooniliste parteide ja rühmituste mõju all.

Talupoegade võitlus maareformi eest

Kuna vähese maaga ja maata talupojad moodustavad talurahva rõhuva enamuse, siis muutub kõige tähtsamaks eesmärgiks võitlus maareformi eest.

Rea kapitalistlike maade valitsevad ringkonnad olid talurahva hulkade survel sunnitud sõjajärgsel perioodil läbi viima maa teatud ümberjaotamise. Kuid reformid, mis kodanlus ja mõisnikud läbi viisid, ei olnud muidugi küllaldased. Isegi Itaalias, kus võitlus maa eest kõige suurema ulatuse võttis, oli reform väga piiratud iseloomuga ega vastanud talurahva vajadustele ja lootustele. Agraarsed ümberkorraldused puudutasid ainult 11 protsenti suurmaavaldustest. Maa jaotus oluliselt ei muutunud. Itaalias on ikka veel 2,5 miljonit maata talupoega ja 1,7 miljonil talupojal on vaid kuni 0,6 hektari suurused maalapikesed.

Käesoleval ajal organiseerivad paljud kommunistlikud ja töölisparteid talupoegi võitlusse tõelise *demokraatliku agraarreformi* eest. Nende peanõudmiseks on: „Maa sellele, kes teda harib!" Seejuures näevad marksistlike parteide programmid e te talupoegade maaga varustamise küsimuse lahendamise antud maa agraarsuhete omapära ja iseärasusi arvestades.

Prantsuse Kommunistlik Partei võitleb selle eest, et suurmaavaldajate maa ja varandus ekspropriieeritaks ja antaks töötavate talupoegade — väikerentnike, pooleterameeste, põllutööliste ja vähese maaga talupoegade omandusse.

Itaalia Kommunistlik Partei peab üldist agraarreformi üheks nendest „struktuursetest reformidest", mille ülesandeks on monopolide majandusliku võimsuse piiramine ja õõnestamine. Nähakse ette suurmaavalduste piiramine eesmärgiga vabastada kuni 5 miljonit hektarit maad, mis antakse üle rentnikele ja põllutöölistele.

Agraarreformid, mida soovitavad Ladina-Ameerika maade kommunistlikud parteid, näevad ette mõisate-latifundiumide maa konfiskeerimist ja selle tasuta (või minimaalse tasu eest) andmist maata ja vähese maaga talupoegade omandusse. Nende kommunistlike parteide dokumentides on öeldud, et rahvusliku vabadusvõitluse käigus loodav demokraatlik riik tunnustab talupoegade omandiõigust mõisnikelt oma voliga äravõetud maale ja

annab neile välja vastavad dokumendid. Tagatakse ka nende talupoegade omandiõigus, kes harivad mahajäetud mõisamaid või riigimaad, ja kel seni neile maadele omandiõigust ei ole. Talupojad, kes ei pea talu omal maal, vaid renditud maal, saavad selle maa omanikeks. Võitlus maa eest on nendes maades üldemokraatliku liikumise tähtsaks koostisosaks. On selge, et selle võitluse edu on lahutamatult seotud nende maade rahvaste rahvusliku vabadusliikumise eduga, mis on sihitud ameerika imperialismi vastu.

Marksistlike parteide pidev ja järjekindel võitlus maa üleandmise eest neile, kes seda harivad, näitab, kui valelik on kodanlik propaganda, mis püüab talupoegi uskuma panna, et kommunistid tahavad neilt maa ära võtta. Tegelikult garanteerivad kommunistid talupoegadele mitte ainult maa säilitamise, vaid ka neile kuuluva maavalduse mõistliku suurendamise.

3. Mida annab talupoegadele töölisklassi võit

Suurkapitali ja mõisnike kaitsjad levitavad siiamaani laimujutte, et proletaarne revolutsioon talupoegadele midagi ei andvat, et ta olla talupoegadele vaenulik.

Selle laimu lükkavad kõige paremini ümber Venemaa ja teiste sotsialistliku leeri maade ajaloolised kogemused. Faktid tõestavad, et proletaarne revolutsioon polnud talurahvale vaenulik, vaid, ümberpöördult, viis täide nende kõige suuremad lootused: andis talurahvale maad ja vabastas ta mõisnike ja kapitalistide ikkest.

Juba 8. novembril 1917, s. o. *otsekohe* pärast revolutsiooni, kaotas II nõukogude kongress Venemaal ilma igasuguse väljaostuta mõisnike maaomanduse ja kuulutas, et kogu maa muutub üldrahvalikuks omanduseks ja läheb nende kasutusse, kes seda harivad.

Ka kõigis rahvademokraatiamaades viidi läbi agraarreformid, mis likvideerisid mõisnike maavalduse ja viisid ellu põhimõtte „maa sellele, kes seda harib". Euroopa rahvademokraatiamaades said talupojad agraarreformide tulemusena 14 miljonit hektarit põllumaad.

Hiinas said umbes 300 miljonit talupoega maareformi alusel, mis viidi läbi talurahva enda aktiivsel osavõtul, oma omandiks umbes 50 miljonit hektarit maad. Talurahvas vabanes mõisnikele maarendi maksmisest, mis moodustas keskmiselt pool kuni kolm neljandikku saagi väärtusest, ja teistest andamitest ning koormustest.

Venemaa sotsialistliku revolutsiooni kogemusi üldistades rõhutas V. I. Lenin korduvalt ja järjekindlalt, et pärast töörahva võimu kehtestamist on uue võimu kõige esimeseks ülesandeks astuda samme talurahva hulkade materiaalse olukorra viivitama-

tuks ja resoluutseks parandamiseks. Lenin pidas selliseid samme üheks otsustavaks tingimuseks, mis kindlustab tööliste ja talupoegade võimu, nende klasside liitu töölisklassi juhtimisel.

Lenin rõhutas ühtlasi, et üksnes maa jaotamine ja mõisnike maa talupoegadele andmine ei lahenda talurahvaküsimust, ei päästa töötavaid talupoegi viletsusest ja kulakute võimu alt, väikemajapidamise mahajäämusest ja madalast tootlikkusest. Ainult ühismaaharimine, ainult koopereerimine sotsialistlikel alustel võib talurahvale rajada tee jõukale elule.

Nendest Lenini juhenditest rangelt kinni pidades kutsuvad kõigi maade kommunistid töötavat talurahvast üles sotsialistliku ülesehitustöö teele asuma.

Nüüd on juba sajad miljonid põlluharijad oma isiklike kogemuste najal veendunud, et ainult sotsialistlikel alustel ühinemine, koopereerumine võimaldab parandada *kõikide* talupoegade elu ja likvideerida inimese ekspluateerimine ning rõhumine teise inimese poolt. Ainult ühinemine sotsialistlikel alustel annab töötavatele talupoegadele kõige laialdasemad võimalused rajada oma majapidamine teaduse uusimatele saavutustele, tõsta agrotehnika taset ja kasutada ratsionaalselt ajakohast võimsat tehnikat, mis kergendab tööd ja tõstab suurel määral tööviljakust, s. t. võimaldab iga talupoja kohta toota üha rohkem materiaalseid hüvesid.

V. I. Lenin õpetas, et tootmiskooperatiividesse ühinemine peab toimuma vabatahtlikkuse alusel ja põhinema talupoegade isiklikul huvil. Talupoega peab veenma, et kollektiivne suurmajapidamine uue tehnika kasutuselevõtmisega on temale majanduslikult palju kasulikum kui väikemajapidamine.*

Kui sotsialismi vaenlased väidavad, nagu oleks talurahvas kui eraomanike klass sotsialismile orgaaniliselt võõras ja vaenulik, siis väljendub selles väites nende põlgav ja halvustav suhtumine talurahvasse, talurahvale kui klassile omaste kaine mõistuse ja loovate võimaluste kisendav alahindamine. Töölisklass ja kommunistlik partei on resoluutselt niisuguse maatöörahvasse suhtumise vastu. Nad usaldavad täielikult töötava talurahva mõistust, usuvad tema loovasse jõusse; nad on veendunud, et talurahvas on töölisklassi sõbralikul juhtimisel täiesti võimeline eesrindliku, sotsialistliku korra aktiivseks ehitajaks saama. Nagu praktika näitab, on need seisukohad end täielikult õigustanud.

V. I. Lenin õpetas, et just vabatahtliku kooperatsiooni mitmesuguste vormide kasutamine võimaldab leida külas „lihtsa, kerge ja talupojale vastuvõetava" tee üleminekuks uuele, sotsialistlikule korrale.

Esimene maa, kus teostati küla massiline sotsialistlik koopereerimine, oli Nõukogude Liit. Nõukogude talupojad elavad juba üle kahe aastakümne sotsialistliku kolhoosikorra tingimustes.

* Üksikasjalisemalt Lenini kooperatsiooniplaani kohta vt. XXII peatükis.

Kollektiviseerimise alguses oli meie maal 25 miljonit väike- ja pisitalundit, nende asemel on nüüd Nõukogude Liidus üle 70 000 põllumajandusliku artelli — sotsialistliku suurmajandi. Need suurmajandid on võimelised laiaulatuslikult kasutama kaasaja moodsat tehnikat, mida toodab meie riiklik tööstus.

Seoses kolhooside tehnilise varustatuse kasvuga ja suurmajapidamise eelistega tõuseb talupoegade elutase, ja mitte ainult üksikute talupoegade gruppide või rühmade, vaid *kogu* talurahva elutase.

Kooperatiivkorra võit Nõukogude Liidus, Hiinas, Bulgaarias ja märkimisväärsed edusammud teiste sotsialistliku leeri maade külaelu sotsialistlikul ümberkujundamisel on nende maade töölisklassi ja talurahva liidu suureks saavutuseks. Küla koopereerimine on *ainus õige ja kindel tee* talupoegade elu oluliseks parandamiseks ja talurahva kaasatõmbamiseks tänapäeva hästi mehhaniseeritud põllumajanduse arendamisele sotsialistlikel alustel. See on mitmesuguste maade talurahva ühine tee sotsialismile. Samal ajal arvestavad kommunistlikud ja töölisparteid mitmesuguste maade põllumajanduse sotsiaal-majanduslikke, ajaloolisi ja teisi iseärasusi. Igasugune ühe või teise maa kogemuste mehaaniline kopeerimine on vastuolus marksismi-leninismi olemusega.

Tänapäeva tingimustes on väiketalumajapidamise üleviimine suurtootmise rööbastele ükskõik millisel maal tunduvalt kergem selle tõttu, et on olemas aastast aastasse tugevnev sotsialistlik maailmasüsteem ja määratu suured kogemused, mis talurahvas ise kooperatiivse majapidamise arendamisel on omandanud. Kooperatiividesse ühinemise eelised on niivõrd silmanähtavad, et isegi kapitalistlike maade talupojad püüavad luua kooperatiive, et nende abil organiseerida kollektiivset kaitset monopolide pealetungi vastu.

Viimaste aastakümnete ajalugu näitab, millist hiiglasuurt jõudu kujutab endast töölisklassi ja talurahva liit, kui palju ta võib anda ja annab mõlemale klassile. Seepärast on selle liidu loomine ja tugevdamine kommunistlike ja töölisparteide üks tähtsamaid ülesandeid.

XVI PEATÜKK

RAHVASTE RAHVUSLIK VABADUSLIIKUMINE KOLONIALISMI VASTU

1. Töölisliikumine ning rahvus- ja koloniaalküsimus

Kapitalistlike suhete järkjärgulise küpsemise käigus ja sedamööda, kuidas ületati majanduslik killustatus, üh nesid rahvad rahvusteks. Kapitalismi arenemine reas maades tõi kaasa rahvusriikide tekkimise. Rahvaste majanduse ja rahvusliku kultuuri arenemine sai võimsa tõuke. Kuid kodanlike rahvusriikide tekkimine, mis inimkonna ajaloos oli progressiivseks sündmuseks, omas ka teatavat varjukülge: tugevnes ühtede rahvuste püüe teisi endale allutada. Suure teravuse omandas rahvusküsimus — rahvuste vahekordade, nende õiguste ja vaba arenemise tingimuste küsimus.

Kaks tendentsi rahvusküsimuses

Esialgu piirdus rahvusküsimus üksikute riikidega, eriti nendega, mis ajalooliste tingimuste mõjul olid välja kujunenud kui paljurahvuselised riigid. Need riigid (näiteks tsaariaegne Venemaa, Austria-Ungari jne.) koosnesid valitsevatest ja alluvatest, rõhuvatest ja rõhutud rahvustest. Siin kujunes rahvusküsimus peamiselt vähemusrahvuste küsimuseks, nende iseseisva eksisteerimise küsimuseks, oma majanduse, kultuuri, keele, kirjanduse jne. arendamise küsimuseks.

Kuid kapitalismi astumisega imperialismi ajajärku laienesid rahvusküsimuse raamid. Riigi sisemisest probleemist muutus rahvusküsimus rahvusvaheliseks, võib öelda, ülemaailmseks probleemiks.

Asi on selles, et kapitalismi arenemise ajajärgule on ajalooliselt omased kaks teineteisele vastandlikku tendentsi rahvusküsimuses. Üks väljendub rahvuslike liikumiste tekkimises, rahvusliku iseteadvuse ärkamises, rahvusriikide loomises. Teine viib rahvustevaheliste sidemete arenemisele, rahvuslike vaheseinte lammutamisele, maailmaturu loomisele.

Kuigi need mõlemad tendentsid vastavad ühiskonna arenemise reaalsetele vajadustele, ei saa kapitalismi tingimustes kumbki neist täiesti vaba arenemisvõimalust. Veel enam, kapita-

lismi sotsiaalsed tingimused annavad nende tendentside arenemisele ebanormaalse suuna. Eriti teravalt ilmneb see imperialismi tingimustes.

Pärast kodanlike rahvuslike liikumiste võitu Euroopa ja Ameerika majanduslikult arenenud maades jäi uute rahvusriikide loomise protsess kauaks ajaks seisma. Kapitalistlike suurriikide koloniaalekspansiooni algamisega kaotas valdav enamik Aasia ja Aafrika maid rahvusliku arenemise õiguse ja muutus asumaadeks. Mis puutub rahvuste ühinemise, rahvusvaheliste majanduslike ja poliitiliste sidemete loomistendentsi, siis realiseerub see kapitalismi tingimustes rahvastele piinarikkas vormis. Kapitalism ei või ju „ühendada" rahvaid teisiti kui vägivalla ja orjastamisega, koloniaalsete vallutuste ja sõdadega, mahajäänud maade julma ekspluateerimisega ja nende muutmisega arenenud kapitalistlikke riike toorainetega varustavateks agraarripatsiteks.

Järk-järgult sattusid kolonialismi ohvriteks paljud maad, rahvad ja terved mandrid. Nüüd ei olnud rahvusküsimus enam üksikute vähemusrahvuste, vaid inimkonna enamiku õiguste ja saatuse küsimus, sest imperialistid olid jõu või kavalusega orjastanud ja oma koloniaalimpeeriumide alamateks muutnud inimkonna enamiku. „Imperialism," kirjutas Lenin, „tähendab, et kapital on rahvusriikide raamidest üle kasvanud, ta tähendab rahvusliku ikke laienemist ja teravnemist uuel ajaloolisel alusel." Lenin rõhutas, et rahvuste jagunemine rõhuvateks ja rõhutud rahvusteks moodustab imperialismi *olemuse*[1].

Imperialismi tingimustes muutus rahvusküsimus *rahvus- ja koloniaalküsimuseks.* Selle peamiseks sisuks sai asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste vabadusvõitlus, nende püüe vabaneda võõra maa ikke alt ja võita kätte riiklik iseseisvus.

See muidugi ei tähenda, nagu oleks vähemusrahvuste probleem arenenud kapitalistlikes maades tänapäeval kadunud, nagu oleks need maad rahvusliku rõhumise kas või oma maa piirides kaotanud. Kaugeltki mitte! Reaktsiooniline kodanlus pole üldse võimeline rahvusküsimust lahendama; sellest annab kujukalt tunnistust kas või neegriteküsimuse teravus Ameerika Ühendriikides.

Imperialistid eelistavad selliseid rahvusküsimuse „lahendamise" vahendeid, nagu väikeste ja nõrkade rahvuste mahasurumine, rassivaenu ja -konfliktide õhutamine, halastamatu arveteõiendamine igasuguse vabadusliikumisega. Kapitalismi reaktsioonilisus ja roiskumine väljendub kujukalt selles, et ta pole võimeline leidma rahvusküsimusele õiget lahendust. Mitte keegi muu kui kodanlus astus ju omal ajal, kui ta veel tõusev klass oli, välja rahvusliku ühtsuse ja rahvusliku sõltumatuse kuulutajana. Nüüd aga, kapitalismi loojangul, on kodanlusest saanud rahvaste lämmataja, rahvaste vabaduse õelaim vaenlane. Lenin kirjutas, et „rahvuste vabastajast, kelleks kapitalism oli võitluses feodalismi vastu, muutus imperialistlik kapitalism rahvuste suurimaks rõhujaks".[2]

Tööliskласs on rahvusliku rõhumise leppimatu vaenlane

Töölisklassi teadlikule osale on alati esiplaanil olnud võitlus sotsiaalse vabanemise, sotsialismi eest. Kuid see ei tähenda sugugi, et töölisliikumine suhtub ükskõikselt masside rahvuslikesse lootustesse, et temasse ei puutu ühel või teisel maal valitsevad rahvuste vahekorrad.

Rahvusliku rõhumise likvideerimist nõuavad töölisklassi põhihuvid, sest see rõhumine rusub alati ja eelkõige töörahvast, pidurdab tema vaimset arenemist, takistab tema astumist klassivõitlusse. Tekitades umbusaldust ja võõrdumust eri rahvustest tööliste vahel, takistab see nende lähenemist üksteisele, nende jõudude ühendamist võitluseks üldiste klassihuvide eest; see aga kergendab kodanlusel rahvahulki ekspluateerida. „. . . Proletaarse klassisolidaarsuse arenemist ja kindlustumist ei pidurda nii suurel määral miski muu kui rahvuslik ebaõiglus . . .“[3] — märkis V. I. Lenin.

Marksism on algusest peale olnud igasuguse rahvusliku rõhumise leppimatu vastane, võideldes järjekindlalt rahvuste võrdõiguslikkuse, rahvuste täieliku vabaduse ja enesemääramise eest. Marxi ja Engelsi poolt väljatöötatud vormelit „Ei saa vaba olla see rahvas, kes rõhub teisi rahvaid“ nimetas Lenin „internatsionalismi põhiprintsiibiks“. Proletaarne internatsionalism aga on marksismi lahutamatu koostisosa.

Seoses rahvusküsimuse muutumisega rahvus- ja koloniaalküsimuseks toetavad marksistlikud parteid energiliselt asumaade rahvaste vabadusvõitlust neid orjastava imperialistliku kodanluse vastu. V. I. Lenin kirjutas juba 1916. aastal: „Sotsialistid peavad mitte ainult nõudma asumaade ilmtingimatut, ilma väljaostuta ja viivitamatut vabastamist, — see nõudmine aga ei tähenda poliitilises mõttes midagi muud kui just enesemääramise õiguse tunnustamist; sotsialistid peavad kõige otsustavamalt toetama kodanlik-demokraatlike rahvuslike vabadusliikumiste kõige revolutsioonilisemaid elemente neis maades ja abistama nende ülestõusu — parajal juhul aga ka nende revolutsioonilist sõda — neid rõhuvate imperialistlike suurriikide *vastu*.“[4]

Kodanlus püüab sellele klassiteadlike tööliste seisukohale vastu seada oma programmi — asumaade säilitamise programmi. Kodanlik propaganda püüab ebateadlikke töölisi parempoolsete sotsialistide kaasabil veenda, et koloniaalimpeeriumide edasine eksisteerimine olla tööliste huvides. Ta väidab, et asumaadest loobumine toob kaasa hukatuslikke majanduslikke ja sotsiaalseid tagajärgi: jätab metropolid tooraineta, põhjustab tootmise vähenemise, tööpuuduse ja viletsuse. Intensiivselt käib tööliste mõjutamine selles vaimus Inglismaal, Prantsusmaal, Hollandis, kõigis koloniaalriikides, kus „impeeriumiga“ seotud traditsioonid ja eelarvamused on eriti visa hingega. Kommuniste ja teisi progressiivseid elemente, kes nõuavad asumaadele viivitamatult iseseisvuse andmist, süüdistavad imperialistid „õõnestustege-

vuses", „ajalooliselt väljakujunenud sidemetele" kallaletungimises jne.

Kuid kommunistid ei eita hoopiski metropolide ja asumaade vahel kujunenud majanduslike sidemete tähtsust. Nad ei eita ka seda, et arenenud maade tööstus oleneb Aasiast, Aafrikast, Lähis-Idast saadavast toorainest. Inglismaa näiteks ei saa läbi ilma Lähis-Ida naftata, mis katab 70 protsenti tema kütteainevajadusest. Kuid kas sellest võib siis järeldada, et araabiamaad peavad inglise imperialismi asumaadeks jääma? Inglismaa peab saama ja võib saada Lähis-Ida naftat, Malaia kautšukit ja Aafrika puuvilla, kuid normaalsetel kaubanduslikel tingimustel, mitte aga nende rikkuste seaduslike omanike riisumisega. Jutt ei ole seega ajalooliselt metropolide ja asumaade vahel kujunenud majanduslike sidemete purustamisest, vaid sellest, et muuta need vägivallale rajatud imperialistlikud sidemed vabatahtlikeks ja vastastikku kasulikeks sidemeteks. Kui selle all miski kannatabki, siis ainult suurkapitalistide sissetulekud, mitte aga rahvahulkade huvid.

Elukogemused õpetavad klassiteadlikele töölistele seda tõde, et kolonialism tekitab hiiglasuurt kahju mitte ainult rõhutud, vaid ka rõhuva rahvuse töötajate elulistele huvidele. Ülikasumid, mida monopolid asumaadest välja pumpavad, pole ühtki rahvast õnnelikuks teinud. Tõsi küll, töölisklassi privilegeeritud ladviku esindajatele, keda kodanlus püüab ära osta ja omasugusteks parasiitideks teha, nendest imperialistliku kodanluse ülikasumitest mõned raasukesed ju pudenevad. Kuid see „töölisaristokraatia" kiht on väga õhuke. Selle olemasolu toob töörahva üldisele üritusele ainult kahju, sest „töölisaristokraatiat" on kõige kergem muuta kodanluse mõju kand aks töölisklassi ridadesse.

Ei saa ka seda unustada, et kolonialism on metropolides enestes räpase reaktsiooni allikaks ja taimelavaks saanud. Asumaad on muutunud kogunemispaigaks kodanliku ühiskonna põhjakihtidele, kes kolonisaatorite teenistusse astudes õpivad seal töörahva hulkade mahasurumise terroristlikke meetodeid. 1936. aastal olid Hispaania asumaad Aafrikas selleks inkubaatoriks, kus valmis Franco mäss vabariigi vastu. Ajalugu kordus 1958. aasta suvel, kui fašistlikud kõrilõikajad Prantsuse parašütistide väeosadest Põhja-Aafrikas alustasid Alžeerias mässu vabariigi vastu ja hiljem said reaktsiooni toeks ka Prantsusmaa territooriumil. Nii veendusid hispaania tööliste järel ka prantsuse töölised, kuivõrd õige on marksismi õpetus, mis juba ammu järeldusele jõudis, et rahvus, kes rõhub teisi rahvaid, riskeerib ka oma vabadusega.

Töölisklass ja tänapäeva natsionalism

Tänapäeva tingimustes toimub asumaade rahvaste võitlus oma sõltumatuse eest sageli natsionalismi lipu all. Seoses sellega levitavad imperialismi kannupoisid laimu, nagu toetaksid kommunistid asumaade rahvaste vabadusvõitlust ainult taktikalistel kaa-

lutlustel; internatsionalistidena kommunistid ei saavat Aasia ja Aafrika rahvaste rahvuslike püüdluste suhtes poolehoidu tunda.

Sellised väljamõeldised on algusest lõpuni valed. Kolonialismi pooldajad püüavad nende abil ainult sassi ajada selget küsimust, — kes on rahvusliku vabadusliikumise sõbrad, kes vaenlased.

Marksism-leninism suhtub natsionalismisse, nagu kõikidesse teistessegi ühiskondliku elu nähtustesse, konkreetselt-ajalooliselt, ühiskondliku progressi huvide seisukohalt. V. I. Lenin hoiatas korduvalt natsionalismi küsimuse abstraktse käsitlemise eest ja eelkõige rõhuva rahvuse natsionalismi ja rõhutud rahvuse natsionalismi segiajamise eest.

Üks asi on imperialistlikud riigid, nagu Ameerika Ühendriigid, Inglismaa, Prantsusmaa jne. Siin on kodanlik natsionalism muutunud rahvusliku erandlikkuse, rassilise kõrkuse, sõjaka šovinismi lipukirjaks. Monopolistlik kodanlus kasutab seda teiste rahvuste orjastamise õigustamiseks. Selle reaktsioonilise, kolonisaatorliku natsionalismi suhtes on kommunistid kui proletaarsed internatsionalistid tõepoolest leppimatult vaenulikud.

Iseasi on asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste natsionalism. Selles natsionalismis kajastub tavaliselt rahvuslike vabadusliikumiste positiivne demokratism, rahvahulkade protest imperialistliku rõhumise vastu, rahvusliku sõltumatuse ja ühiskondlike ümberkujunduste taotlus. Seda pidas silmas Lenin, kui ta kirjutas: „*Igas* rõhutud rahvuse kodanlikus natsionalismis on rõhumise *vastu* suunatud ülddemokraatlikku sisu ja just seda sisu meie toetame *tingimata*...“[5]

Tänapäeva Aasia ja Aafrika maade natsionalism on tavaliselt just selline natsionalism. See on rõhutud rahvuste natsionalism, kes võitlevad oma orjastajate vastu, oma poliitilise ja majandusliku sõltumatuse eest. See natsionalism esineb maades, kus rahvuslikud sidemed enamasti alles hakkavad kujunema ja kus kodanluse enamik on teatud tingimustes veel võimeline ajaloo seisukohalt progressiivset osa etendama. Seda kodanluse iseärasust märkides kirjutas V. I. Lenin: „On läbi mädanenud lääne kodanlus, kelle ees seisab juba tema hauakaevaja — proletariaat. Aasias aga eksisteerib *veel* kodanlus, kes suudab esindada siirast, võitlustahtelist, järjekindlat demokraatiat, Prantsusmaa XVIII sajandi lõpu suurte propagandistide ja suurte tegelaste vääriline kaaslane.

Selle, ajalooliselt progressiivseks ürituseks veel võimelise Aasia kodanluse peamiseks esindajaks või peamiseks sotsiaalseks toeks on talupoeg.“[6]

Rahvuste ja rahvusliku iseteadvuse kujunemine Aasia ja Aafrika maades toimub võitluses imperialismi ja feodalismiga, äratab rahvahulgad keskaegsest unest ja viib nad võitlusse kolonialismi, mahajäämuse ja reaktsiooni vastu. See kõik annabki tänapäeva idamaade natsionalismile demokraatliku, progressiivse

sisu. Paljumiljonilisele talurahvale on rahvuslik iseteadvus esimene imperialismivastase teadvuse aste.

Sellist natsionalismi võivad kommunistid puhtast südamest toetada ja tegelikult toetavadki, ilma et nad proletaarse internatsionalismi põhimõtetest kübetki loovutaksid.

Endastki mõista toetavad kommunistid natsionalismi ainult sedavõrd ja niikaua, kui see aitab saavutada rahvuslikku vabadust, võitu imperialismi ja feodalismi üle, äratada rahvahulkades eneseväärikuse tunnet, mida rõhujad maha surusid ja mõnitasid. Igasugused katsed kasutada natsionalismi reaktsioonilisteks eesmärkideks, natsionalistliku egoismi ja teiste rahvaste allutamise või rahvahulkade õiglaste nõudmiste vastu võitlemise vahendina ei saa kommunistide hulgas poolehoidu leida.

2. Rahvusliku vabadusliikumise tõus ja koloniaalsüsteemi lagunemine

Alles mõned aastakümned tagasi näis imperialistlike suurriikide koloniaalvõim veel vankumatuna. Maailma jagunemise käputäieks privilegeeritud, rõhuvateks rahvusteks ja õigusteta ning rõhutud rahvaste hiiglasuureks enamuseks kuulutasid imperialistid loomulikuks ja revideerimisele mittekuuluvaks korraks. Kolonialismi ideoloogid kisasid orjastatud rahvaste rassilisest alaväärtuslikkusest, kujutasid neid hiiglasuure inimmassiivina, kes on igaveseks tardunud apaatiasse ja alandlikku ükskõiksusse.

Veel 1939. aastal hoidsid kolonisaatorid oma võimu all peaaegu kahte kolmandikku inimkonnast. Kuid pärast Teist maailmasõda muutus olukord põhjalikult. Aastasadade vältel kujunenud koloniaalimpeeriumid hakkasid järjest kasvava kiirusega kokku varisema. Aastail 1945—1957 purustas imperialismi ikke ja asus iseseisva arenemise teele ligi *üks ja veerand miljardit* inimest. Asumaades elab praegu mitte üle 150 miljoni inimese, see on vähem kui 6 protsenti kogu maakera elanikkonnast. Asi läheb järelikult koloniaalsüsteemi täieliku likvideerimise poole. Selle täielik kadumine tähendab kapitalismi ajaloo ühe peaaegu kõige häbiväärsema lehekülje pööramist.

Rahvusliku vabadusliikumise tõusu rahvusvahelised tingimused

Koloniaalsüsteemi kriis algas kapitalismi üldkriisiga üheaegselt. Ka siin oli pöördepunktiks Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Ta pani kõikuma imperialismi alustoe ja andis võimsa tõuke rahvuslikule vabadusliikumisele idamaades, avas talle kolonisaatorite üle võidu saavutamise perspektiivi. Oktoobrirevolutsioon ise oli esimene revolutsioon, mis ühendas edukalt üheks vooluks proletariaadi ülestõusu kapitalistliku korra vastu ja Venemaa orjastatud rahvaste võitluse rahvusliku ja koloniaalse ikke kukutamise eest.

Esimene sotsialistlik riik sai maailma rõhutud rahvastele

moraalse ja poliitilise toetuse ammendamatuks allikaks. Nendele said innustavaks eeskujuks eriti Nõukogude Liidu Kesk-Aasia vabariigid, kes ajaloo seisukohalt lühikese perioodi jooksul jõudsid koloniaalsest mahajäämusest rahvusliku majanduse ja kultuuri igakülgsele õitsengule.

Rahvusliku vabadusvõitluse uus etapp algas Teise maailmasõja tulemusena. Sõda tõmbas oma keerisesse paljud koloniaalsüsteemi maad; mõned neist (Aasias, Põhja-Aafrikas) olid otsese sõjategevuse areeniks. Sõjamajanduse nõuded sundisid imperialistlikke suurriike forsseerima mõnede tööstusharude arendamist oma koloniaalvaldustes ja selle tagajärjeks oli kohaliku proletariaadi kiire kasv.

Sõja vabastuslik iseloom, mis oli tingitud sellest, et sõjast võttis osa Nõukogude Liit, leidis võimsat vastukaja kõikide rõhutute hulgas. Rahvahulkade poliitilise teadlikkuse ja organiseerituse kasvu soodustas ka sõja-aastatel ilmsiks tulnud Lääne koloniaalriikide sisemine nõrkus.

Kõige soodsamad tingimused rahvusliku vabadusliikumise edukaks arenemiseks lõi rahvusvahelisel areenil tegutsevate jõudude uus paigutus, mis kujunes välja saksa fašismi ja jaapani imperialismi purustamise, Nõukogude Liidu võimsuse suurenemise ja rahvademokraatia maade tekkimise tulemusena. Sotsialismi maailmasüsteemi tekkimine ja seoses sellega toimunud imperialistliku leeri positsioonide järsk nõrgenemine kergendas paljudel Aasia ja Aafrika maadel sõltumatuse saavutamist. Rahvuslik vabadusvõitlus võttis hiiglasuure ulatuse, kolonialismi kriis aga jõudis oma lõppfaasi — koloniaalsüsteemi lagunemise faasi.

Järelikult on koloniaalsüsteemi lagunemise põhjuseks rahvusliku vabadusvõitluse võimas tõus soodsates rahvusvahelistes tingimustes, mis on loodud imperialismi nõrgenemisega ja sotsialismi kujunemisega ülemaailmseks jõuks.

Imperialistid püüavad igati vähendada rahvusliku vabadusliikumise osatähtsust. Sel eesmärgil levitavad nad agaralt versiooni, nagu oleksid asumaad ja poolasumaad saavutanud poliitilise vabaduse mitte võitluse ja revolutsiooni tulemusena, vaid otsekui imperialistlike suurriikide abiga. Samal ajal püütakse kapitalistlike monopolide kauaaegset peremehetsemist asumaades kujutada kui nende maade iseseisva eksisteerimise „ettevalmistamiseks" vajalikku perioodi. Seoses sellega räägitakse palju kapitalismi „tsiviliseerivast missioonist" asumaades.

Tegelikult ei olnud kapitalismi „missioonil" asumaades midagi ühist nende maade rahvaste huvidega. Majanduse igakülgne arenemine, asumaade ettevalmistamine iseseisvaks eksisteerimiseks ei ole imperialiste kunagi huvitanud. Kõiki imperialistide väljamõeldisi selles suhtes paljastab lihtne fakt, et kõik maad, kes on tänapäeval imperialismi ikkest välja rabelnud ja iseseisvaks saanud, kuuluvad *nõrgaltarenenud* maade hulka, s. o. selliste maade

hulka, kes just võõra maa võimu tõttu on majanduslikult kõvasti maha jäänud.

Endastki mõista on imperialistid asumaades võimutsemise paljude aastakümnete jooksul seal objektiivselt, mitte oma tahtel ära teinud teatava ajaloo seisukohalt kasuliku töö. Egoistlikest, omakasupüüdlikest kaalutlustest juhindudes kiirendasid nad objektiivselt, vastu oma tahtmist poliitilise ja sotsiaalse revolutsiooni mõningate eelduste küpsemist Aasias. Just selles mõttes rääkis Marx kolonisaatoritest kui „ajaloo ebateadlikust tööriistast". Kuid ta rõhutas ühtlasi, et imperialistliku kodanluse „tsiviliseeriv" tegevus ei tõota rahvahulkadele ei rahvuslikku ega sotsiaalset vabanemist. „Kõik see, mida inglise kodanlus on sunnitud Indias ette võtma," kirjutas Marx muuhulgas, „ei vabasta rahvahulki ega paranda oluliselt nende sotsiaalset olukorda, sest nii üks kui teine ei sõltu mitte ainult tootlike jõudude arenemisest, vaid ka sellest, kas rahvas need oma valdusse võtab." Hindud, ütles Marx edasi, ei saa enne tsivilisatsiooni vilja lõigata, kui nad „ise ei muutu küllalt tugevaks, et heita endilt lõplikult inglise ike".[7]

Ajalugu on tõestanud, et Marxil oli õigus. Ta on ka näidanud, et imperialistlike „tsiviliseerijate" seisukohalt ei saa mitte ühegi asumaa ükski rahvas kunagi enne küllaldaselt „küpseks" ja iseseisvaks eksisteerimiseks „täiesti ettevalmistatuks", kui ta kolonisaatorite võimu vastu üles ei tõuse. Faktid tõendavad, et kolonisaatorid lahkuvad ainult siis, kui rahvahulkade aktsioonid neid selleks sunnivad. Sõltumatuse on asumaade rahvad imperialistidelt *kätte võitnud*, mitte aga kingituseks saanud.

Endastki mõista on sadade miljonite koloniaalorjade vabanemine toimunud ja toimub ka edaspidi mitmesugusel viisil: nii relvastatud võitluse kui ka poliitilise surve meetoditega. Kuid millised ka oleksid konkreetsed teed, *on vabanemise aluseks alati olnud laiade rahvahulkade võitlus.*

Rahvusliku vabadusvõitluse liikumapanevad jõud

Imperialistide koloniaalike rõhub, kuigi erineval määral, peaaegu kõiki orjastatud maade rahvakihte, tõugates neid võitlusse vabaduse eest. Oma klassihuvidest lähtudes ei saa töölisklass, talurahvas, märkimisväärsed kohaliku kodanluse kihid leppida välismaa monopolide peremehetsemisega, mille tagajärjeks on rõhutud maade looduslike rikkuste halastamatu röövimine, nälg, vaesus ja iga liiki repressioonid. Välja arvatud käputäis feodaale, kelle võim püsib välismaiste tääkide najal, ja need kohaliku kodanluse parasiitlikud rühmad, kes saavad oma kasumeid koostööst kolonisaatoritega, suhtub asumaade elanikkonna absoluutne enamus vabadusvõitlusse suure poolehoiuga või võtab sellest vahetult osa.

Kõige aktiivsem osa selles võitluses kuulub *töölisklassile.* Vaatamata oma suhteliselt väikesele arvule asumaades, asuvad töölisklass ja teda juhtivad kommunistlikud parteid rahvusliku

vabadusliikumise eesliinil. Töölisklass omandab teistest kiiremini klassi- ja rahvusliku teadvuse, sest ta kannatab nii ekspluateerimise kui ka rassilise diskrimineerimise all rohkem kui ükski teine klass. Eesrindliku klassina, kes on vaenulik igasugusele rõhumisele ja vaba omakasupüüdlikest huvidest, väljendab asumaade noor proletariaat kõige paremini kogu rahva kõige põhilisemaid ja elulisemaid huvisid. Nagu kogemused näitavad, on töölisklass kõige järjekindlam imperialismivastane jõud, kes on võimeline endaga kaasa tõmbama laiu talurahva ja linna tööinimeste hulki.

Hiiglasuureks potentsiaalseks jõuks on *talurahvas*, kes kannatab kahekordse ikke — kohalike feodaalide ja välismaa monopolistide ikke all. Talurahvas moodustab rahvusliku vabadusliikumise kõige laiema massilise baasi. Talurahva seisukohalt on koloniaalikke kõrvaldamine lahutamatult seotud feodalismi jäänuste likvideerimisega külas ja agraarküsimuse — maaküsimuse lahendamisega. Kuid, nagu märkis Lenin, talurahvas on kõige rohkearvulisem ja ühtlasi ka „kõige visamalt tõusev" elanikkonna kiht. Oma elutingimuste, kirjaoskamatuse ja mahajäämuse tõttu ei saa asumaade talurahvas rahva vabadusvõitluse etteotsa asuda. Seda öeldes ei vähenda kommunistid sugugi talurahva aktiivloolist osa tähendatud võitluses, vaid ainult konstateerivad objektiivseid fakte. Nad ei unusta kunagi, et talurahvas moodustab asumaade ja sõltuvate riikide rahvastiku enamuse, ja seetõttu võib töölisklass rahvusliku vabadusliikumise juhiks saada ainult siis, kui ta loob tiheda liidu talurahvaga.

Vabadusliikumise kõige vastuolulisemaks elemendiks on *kodanlus*. Kodanluse üksikute rühmade suhtumine rahvuslikku vabadusvõitlusse on mitte ainult erinev, vaid sageli otse vastupidine. Kodanluse reaktsiooniline ladvik ja kompradoorlik (vahendav) kodanlus, kes on seotud imperialismiga, on rahvuslike jõudude suhtes tavaliselt vaenulikult häälestatud. Koos feodaalmõisnikega, kes on huvitatud oma eesõiguste säilitamisest, kujutab see osa kodanlusest imperialistliku võimu kantsi asumaades.

Teistsugusel seisukohal asub harilikult niinimetatud rahvuslik kodanlus, kes tavaliselt paigutab oma kapitalid tootmisse ja on seetõttu huvitatud rahvusliku turu loomisest ja vallutamisest ning selle kaitsmisest kiskjalike välismaa monopolide eest. Teed selle saavutamiseks näeb ta rahvusriigi loomises ja välismaa sõltuvusest vabanemises.

Rahvuslik kodanlus, kes ka ise kannatab välismaa monopolide vägivalla ja imperialistide ülekohtu all, püüab mitte ainult ühineda rahvusliku liikumisega, vaid seda ka oma kontrolli alla võtta. Et ka koloniaalse rõhumise tingimustes on kodanlusel rohkem võimalusi hariduse saamiseks ja poliitiliseks tegevuseks, siis pole ime, et paljudes maades on just kodanluse hulgast esile kerkinud

vabadusliikumise silmapaistvad liidrid ja et just kodanlus püüab vabadusliikumisele oma loosungeid anda.

Tunnustades kodanluse selle osa patriootlikke jõupingutusi, ei jää marksistidel samal ajal märkamata kodanluse käitumise kahesugune iseloom, tema ebajärjekindlus ja kõikumine, tema püüe säilitada ühiskonna elus paljusid vanu igandeid, samuti ka asjaolu, et tema hulgas on antipatriootlikke rühmi, kes on valmis kompromissideks, on valmis kolonisaatoritega rahvahulkade huvide arvel kokku leppima.

Selline on lühidalt marksismi-leninismi seisukoht rahvusliku võitluse liikumapanevate jõudude küsimuses. Endastki mõista on konkreetne olukord üksikutes maades suurel määral erinev. Peale põhiklasside, kes vabadusvõitlusest osa võtavad, eksisteerib palju vahepealseid kihte, kes asuvad oma, enamikul juhtudel kõikuval seisukohal. Kaugeltki ühesugused pole ka mitmesuguste maade ühesuguste mitteproletaarsete klasside ja kihtide vahetud huvid ja seisukohad. Faktide analüüs näitab, et kõige sihi- ja järjekindlamaks rahvusliku vabadusliikumise jõuks, kes suudab selle liikumise kõhklemata lõpuni viia, on töölisklass — tänapäeva ühiskonna kõige revolutsioonilisem klass. Asumaade ja poolasumaade kogemuste põhjal tuleb jälle nähtavale töölisklassi vabastusvõitluse eriline iseloom — ennast vabastades taotleb töölisklass ühtlasi kogu ühiskonna vabastamist.

Ühtlasi näitab asumaades praegu valitseva jõudude vahekorra analüüs veenvalt, et seal on olemas tingimused *imperialismivastase vabadusvõitluse ühtse patriootliku rahvusrinde loomiseks.* Sellise ühtsuse aluseks on asjaolu, et kõige laiemad sotsiaalsed kihid on huvitatud majanduse ja kultuuri progressist ning sellest, et lõppu teha koloniaalsele orjusele, välismaa monopolide kiskjalikule peremehetsemisele ja rahvusliku väärikuse alandamisele.

Koloniaalsüsteemi lagunemise ajalooline tähtsus

Imperialism takistab üldist inimkonna progressi mitte ainult sel teel, et ta rõhub arenenud kapitalistlike maade *töötavaid klasse,* vaid ka sellega, et ta surub ajaloo tagaplaanile *terved rahvad* — asumaade ja poolasumaade rahvad. Rahvusliku vabadusvõitluse võimas tõus äratas aktiivsele ajaloolisele loomingule, maailma saatuse otsustamisest osavõtmisele rahvad, kes moodustavad poole kogu inimkonnast. See aga annab progressile hiiglasuure ulatuse ja kiirendab tema tempot.

Rahvuslikku vabadusvõitlusse astunud Aasia ja Aafrika rahvahulgad on võimas tegur, mis kiirendab imperialismi purustamist, tema kõikide vastuolude teravnemist. Asumaadel ja sõltuvatel riikidel on imperialistide jaoks veel suur tähtsus. Monopolid pumpavad sealt tühise hinna eest välja neile vajalikku tooraine, sinna aga müüvad nad hingehinna eest oma tööstuskaupu. Asumaades ja poolasumaades loovad imperialistid oma sõjaväebaase, tugipunkte ja kommunikatsioone.

Rahvuslik vabadusliikumine õõnestab, vahel aga likvideerib täielikult need imperialismi positsioonid. Vähe sellest, ta muudab asumaad ja sõltuvad riigid imperialismi reservist progressiivsete imperialismivastaste jõudude liitlaseks. Pärast sotsialismi maailmasüsteemi kujunemist oli koloniaalimpeeriumide lagunemine imperialismile teiseks purustavaks löögiks.

Koloniaalsüsteemi lagunemine avaldab suurt positiivset mõju rahvusvaheliste suhete arenemisele. Paljud Aasia ja Aafrika noored rahvusriigid ajavad sõltumatut rahupoliitikat, liitudes laialdase „rahutsooniga". Nende sõjavastane positsioon on üheks põhjuseks, miks uue sõja fataalset paratamatust enam ei ole. Rahvuslik vabadusliikumine tugevdab rahuüritust ka sel teel, et ta maade ebavõrdseid ja vägivaldseid sidemeid purustades aitab rahvaid üksteisele lähendada ja vähendab sõjaliste konfliktide võimalikkust.

Asumaade kiskjaliku ekspluateerimise lõpetamine ja nende rahvusliku majanduse arenemine võimaldab palju viljakamalt kasutada maailma ressursse. See lähendab aega, mil läheb korda kaotada praegune kisendav erinevus mitmesuguste maade majandusliku arengu tasemes ja tagada maailma kõigile inimestele inimväärsed elutingimused. Lõpuks, idamaade rahvaste tuhandeaastase kultuuri taassünd ja arenemine, mida kolonisaatorid sajandeid mõnitasid ja hävitasid, rikastab kogu maailma kultuuri.

Seega on koloniaalsüsteemi lagunemine kõige suuremaks edusammuks mitte ainult nendele rahvastele, kes on heitnud endalt koloniaalikke, vaid ka kogu progressiivsele inimkonnale.

Kolonialismi rusudel tekkinud riigid

Endiste koloniaalmaade sõltumatus on kätte võidetud väga erinevates tingimustes ja vormides; selle tagajärjeks on ka nende poliitilise arengu erinev aste. See käib eriti nende maade kohta, kes vabanesid kolonialismi ikkest pärast Teist maailmasõda.

Seal, kus imperialismivastase rinde juhiks oli töölisklass ja tema marksistlikud, kommunistlikud parteid, ei jäänud revolutsioon peatuma kodanlik-demokraatlikule etapile, vaid kasvas ümber sotsialistlikuks revolutsiooniks, asus rahvademokraatia teele.

Seal, kus liikumise eesotsas seisis kodanlus või kus imperialismivastases rahvusrindes oli domineeriv kodanluse mõju, viis võimuletulnud rahvuslik kodanlus ühiskonna kapitalistlikule arenemisteele ja lükkas sellega edasi ülemineku revolutsiooni kõrgemale etapile.

Koloniaalsüsteemi lagunemise tagajärjel on käesoleval ajal kujunenud järgmised peamised maade rühmad:

1. Maad, kes pärast imperialismi ikkest vabanemist asusid sotsialistliku ülesehitustöö teele. See rühm langes välja mitte üksnes koloniaalsüsteemist, vaid ka kapitalistlikust süsteemist ja astus sotsialistliku leeri ridadesse (Hiina Rahvavabariik, Korea

Rahvademokraatlik Vabariik ja Vietnami Demokraatlik Vabariik).

2. Maad, kes on kätte võitnud poliitilise iseseisvuse ja ajavad iseseisvat välispoliitikat, kes on vabanenud imperialismi orjusest, kuid jäänud kapitalistlikku majandussüsteemi (India, Indoneesia, Birma, Iraak, Araabia Ühinenud Vabariik, Gaana, Ginea, Sudaan, Tuneesia, Maroko, Liibüa, Kambodža).

3. Maad, kes pärast sõltumatuse saavutamist lubasid seda kohe tugevasti kärpida, sõlmides orjastavaid majanduslikke kokkuleppeid ja nõustudes osa võtma imperialistlike suurriikide agressiivsetest blokkidest (Pakistan, Tai, Filipiinid).

Lõpuks on maid, kes veel tänapäeval on endiselt orjaikkes (asumaad Aafrikas, koloniaalvalduste riismed Aasias ja Ladina-Ameerikas, mõned Inglismaa, Portugali, Ameerika Ühendriikide ja teiste imperialistlike riikide saartevaldused).

Tuleb silmas pidada, et välja arvatud need riigid, kes on kindlalt asunud sotsialistliku ülesehitustöö teele, on teised koloniaalsüsteemi rusudel tekkinud noored riigid veel oma poliitilise kujunemise järgus. Sõltumatuse saavutamisega nende maade ühiskondlik arenemine kiirenes tublisti ja toimub praegu mitmesuguste klassijõudude ägeda võitluse tingimustes. Olenevalt sellest, kas selles võitluses jäävad peale reaktsioonilised või progressiivsed jõud, kujuneb nende maade poliitika ja nende seisund riikide ülemaailmses süsteemis. Seoses sellega on teise ja kolmanda maade rühma piirid veel küllaltki liikuvad.

Kui ruttu võib toimuda üleminek ühest rühmast teise, iseloomustab kujukalt Iraagi näide. Kuni 1958. aasta juulirevolutsioonini oli see maa poliitilises suhtes üks mahajäänumaid kogu Lähis-Idas. Kuid Iraagi rahvas pani toime ülestõusu ja suutis lühikese ajaga vabaneda koloniaalsest sõltuvusest, ohjeldada sisemist reaktsiooni ning üle minna iseseisvale välis- ja sisepoliitikale, mida määravad rahvuslikud huvid. Muidugi mõista ei saa pidada võimatuks ka vabanenud maade poliitilise regressi üksikuid fakte, seda enam, et need maad on pideva välise surve all, mida avaldavad imperialistlikud rõhujad.

3. Imperialismi- ja feodalismivastase revolutsiooni võidud sotsialismi teele asunud Aasia maades

Imperialismi- ja feodalismivastane revolutsioon toimus kõige lõpuleviidumal kujul Hiinas, Põhja-Koreas ja Põhja-Vietnamis, kus revolutsiooni eesotsas oli töölisklass, keda juhivad marksistlikud parteid.

Nende maade kogemused näitavad, et kõige suuremat edu rahvusliku vabanemise ja kolonisaatorite võimu tagajärgede likvideerimise alal võimaldab saavutada proletariaadi hegemoonia. Eriti õpetlik selles suhtes on suure Hiina poolt läbikäidud tee.

Temal tuli ju lahendada samasuguseid ülesandeid, mis ajalugu oli seadnud ka teiste Aasia ja Aafrika maade ette, kes on imperialismi ikkest vabanenud. Selliste ülesannete hulka kuulub eelkõige kättevõidetud sõltumatuse kindlustamine, tema laiendamine poliitilisest sfäärist majanduse ja kultuuri sfääri. Sellega on tihedalt seotud hiiglasuur ülesanne — kiirendada majanduslikku, sotsiaalset ja kultuurilist progressi, mis peab võitu saama sajandeid kestnud mahajäämusest, likvideerima poolfeodaalsed suhted, laiade töörahva hulkade vaesuse, viletsuse ja kirjaoskamatuse.

Hiina rahvas oma kogenud kommunistliku partei juhtimisel rikastas vabastusvõitluse käigus rahvaliikumiste ajalugu senitundmata tüüpi revolutsiooniga — *uusdemokraatliku* revolutsiooniga. Seltsimees Mao Ze-dongi definitsiooni järgi on uusdemokraatlik revolutsioon „laiade rahvahulkade imperialismi- ja feodalismivastane revolutsioon proletariaadi juhtimisel"[8], mille sihiks on kõikide imperialismi- ja feodalismivastaste jõudude demokraatliku diktatuuri loomine.

Kuidas siis Hiina Rahvavabariik on toime tulnud nende rahvusliku taassünni ja rekonstrueerimise hiiglasuurte ülesannetega, mille lahendamist kõik Aasia rahvad oma vanadelt valitsejatelt paljude aastakümnete jooksul asjatult ootasid?*

Alustame agraarküsimusest, mis idamaades on eriti pakiline ja terav. Esimesena suurte Aasia riikide hulgas suutis Rahva-Hiina kasutada riiklikku sõltumatust laialdaste demokraatlike reformide läbiviimiseks, esmajärjekorras maaküsimuse lahendamiseks töötava talurahva kasuks. Agraarreform Hiina Rahvavabariigis tegi kolme aastaga (1949—1952) lõpu feodaalsele maavaldusele. Talurahva omandusse anti umbes 50 miljonit hektarit mõisamaad.

Kohe pärast agraarreformi läbiviimist algas külas laiaulatuslik liikumine tootmisalase vastastikuse abistamise korraldamiseks. Oma kogemuste najal veendusid talupojad kiiresti kollektiivse töö eelistes. Juba 1956. aasta keskel, vähem kui neli aastat pärast agraarreformi teostamist, oli põllumajanduse sotsialistlik ümberkujundamine juba põhiliselt lõpule viidud.

Rahva-Hiina likvideeris julgesti ja lõplikult sõltuvuse välismaa kapitalistlikest monopolidest, natsionaliseerides ilma väljaostuta kõik nendele kuulunud tööstus-, transpordi- ja kaubandusettevõtted, pangad ja kindlustusseltsid. Sellega üheaegselt natsionaliseeriti ka kompradoorliku kodanluse, Jiang Jie-shi režiimi kõrgemate ametnike ja kõikide kontrrevolutsionääride varandus.

Põhiliste tootmisvahendite muutumine üldrahvalikuks omanduseks, majanduse juhtivate positsioonide üleminek rahvariigi kätte, see kõik võimaldas üle minna maa plaanipärasele industrialiseerimisele, kõikide tema ressursside ratsionaalsemale

* Üksikasjalisemalt sotsialismi ehitamise kohta Hiinas ja teistes rahvademokraatiamaades vt. XXI ja XXII peatükis. Siin peatume lühidalt ainult nende ülesannete lahendamise kogemustel, mis tulenevad vahetult imperialismi- ja feodalismivastasest rahvuslikust revolutsioonist.

kasutamisele. Nõukogude Liidu ja teiste sotsialismileeri maade abiga taastas Hiina vähem kui nelja aastaga oma purustatud majanduse; möödus veel neli aastat ja Hiina asus 1957. aastal majanduslikku võistlusse Inglismaaga kui tööstuslikus mõttes ühe arenenuma kapitalistliku riigiga.

Hiinas püstitatud loosung „Lähema 15 aasta või veelgi lühema aja jooksul jõuda Inglismaale järele ja minna temast ette malmi, terase ja teiste tööstustoodangu tähtsamate liikide valmistamise poolest!" — on ühtlasi majandusliku ülesehitustöö suurepäraseks kokkuvõtteks ja sotsialistlikule arenemisteele asunud maa määratu suurte potentsiaalsete võimaluste näitajaks. Hiina Rahvavabariigil on korda läinud saavutada linna ja maa töörahva materiaalse elujärje tunduv paranemine, arendada laialaulatuslikku kultuurirevolutsiooni, ette valmistada rohkearvuline rahvuslik kaader tööstusele, põllumajandusele ja teadusele.

Selle tulemusena on Hiina ajaloo seisukohalt lühikese ajaga muutunud tõeliseks suurriigiks, ülemaailmse tähtsusega imperialismi- ja kolonialismivastaseks jõuks. Tema sõltumatu rahuarmastav poliitika mõjutab tõsiselt olukorda Aasias ja kogu maailmas ning on tema rahvusvahelise autoriteedi kiire kasvu allikaks. Ameerika imperialismi katsed Hiina Rahvavabariiki isoleerida kukuvad häbiväärselt läbi.

Analoogiliselt kulgeb *Korea Rahvademokraatliku Vabariigi* ja *Vietnami Demokraatliku Vabariigi* arenemine, kus nagu Hiinaski kujunes ühtne rahvademokraatlik rinne eesotsas töölisklassiga ja tema marksistlike parteidega. Agraarreform, välismaa monopolidele ja kodumaa reetjatele kuulunud omanduse konfiskeerimine ja natsionaliseerimine, ühiskondliku ja poliitilise elu laialdane demokratiseerimine võimaldas nende maade rahvusliku sõltumatuse, majanduse ja kultuuri kiire kindlustamise.

Nii korea kui ka vietnami rahval tuli pärast rahvavõimu kehtestamist läbi teha raske sõda välismaiste agressorite ja sisemiste reaktsioonijõududega. See tekitas noortele vabariikidele hiiglasuuri raskusi, kuid nad pidasid auga vastu neile sõjalistele katsumustele ja päästsid oma sõltumatuse. Hindamatut osa etendas sealjuures vennalik abi ja toetus, mida nad said sotsialistliku leeri teistelt maadelt.

Erilise pitseri vajutab Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ja Vietnami Demokraatliku Vabariigi arenemisele asjaolu, et Korea lõunaosa ja Vietnami lõunaosa on ikka veel reaktsioonilise kodanlik-mõisniklike valitsuste ja nende imperialistlike soosijate võimu all. Rahvuslikku vabadusvõitlust ei saa siin niikaua lõppenuks pidada, kui pole taastatud rahvuse ühtsus. Korea Rahvademokraatlik Vabariik ja Vietnami Demokraatlik Vabariik etendavad ajalooliselt progressiivset osa, esinedes sellise ühtsuse lipukandjatena.

Sotsialismi teele asunud, saavad rahvademokraatlikud riigid — Hiina Rahvavabariik, Korea Rahvademokraatlik Vabariik ja

Vietnami Demokraatlik Vabariik kiiresti jagu kolonialismi tagajärgedest ning näitavad veenvalt teistele imperialismi-ikkest vabanenud rahvastele kõiki sotsialismitee eeliseid ja väärtusi.

4. Idamaade noored rahvusriigid võitluses oma sõltumatuse kindlustamise eest

Meie ajastu sündmuste käik on täielikult tõestanud marksismi-leninismi seisukohta, et rõhutud rahvaste rahvuslik vabadusliikumine on oma olemuselt imperialismivastane liikumine ning tugevdab rahu, demokraatia ja progressi jõude. See on õige mitte ainult nende maade suhtes, kes on kätte võitnud sõltumatuse ja asunud sotsialistlikule ülesehitustööle, vaid ka nende maade suhtes, kes pärast sõltumatuks saamist on jäänud kapitalistlike suhete pinnale.

Progressi teed mööda

Kuigi paljudes idamaade noortes riikides läbiviidud sotsiaalsete ümberkujunduste ulatust ja rahva elus toimunud muutuste sügavust ei saa võrrelda Aasia sotsialistlikes maades toimunud muutustega, on nende liikumine progressi teed mööda vaieldamatu. Uuele olukorrale hinnangut andes konstateeris NLKP XX kongress, et „maailma ajaloos on saabunud Lenini poolt ennustatud uus periood, kus idamaade rahvad võtavad aktiivselt osa kogu maailma saatuse otsustamisest, muutuvad rahvusvaheliste suhete uueks võimsaks teguriks".[9]

Noorte rahvusriikide ilmumisega rahvusvahelisele areenile muutus jõudude vahekord järsult rahu kasuks. Need riigid astuvad ikka sagedamini välja imperialistlike suurriikide agressiivse kursi vastu, paljastavad kolonialismi, püüavad säilitada rahu. Kindel rahu on objektiivselt vajalik maadele, kes on kätte võitnud sõltumatuse ja seadnud oma ülesandeks võimalikult kiiresti likvideerida kolonialismilt pärandiks saadud majanduslik mahajäämus. Sõjas poleks neil midagi võita, nad asetaksid ainult ohtu oma sõltumatuse. Seepärast teostab enamik noori riike rahu- ja rahvusvahelise koostöö poliitikat. Näiteks India sellesuunalised jõupingutused on võitnud kõikide rahuarmastavate rahvaste tunnustuse ja lugupidamise. Pole ka juhuslik, et just Aasias sündisid kuulsad rahuliku kooseksisteerimise „viis printsiipi", mis leidsid kinnitust Bandungi konverentsi otsustes (1955. aasta aprillis).

Olulised muutused on toimunud ka selliste maade nagu India, Indoneesia, Birma, Tseiloni, Araabia Ühinenud Vabariigi, Iraagi jt. siseolukorras. Olles kätte võitnud poliitilise vabaduse, teevad nad tõsiseid jõupingutusi, et arendada rahvuslikku majandust ja vähendada selle sõltuvust imperialistlikest suurriikidest. Sel eesmärgil natsionaliseeriti Egiptuses Suessi kanal ja „egüptoseeriti" pangasüsteem; Indoneesia keeldus „võlgade" maksmisest Hollan

dile ja võttis enda kätte Indoneesias asuvad hollandlaste suuromandid. Peaaegu kõikides idamaade noortes riikides on suurenenud riikliku majandussektori osatähtsus, eriti rasketööstuse alal. Viimastel aastatel on siin tunduvalt suurenenud tööstustoodangu väljalase, on hakatud tootma paljusid kaupu, mida varem saadi ainult välismaalt, on kasvanud töölisklass.

Esimesi arglikke samme on astutud agraarsuhete ümberkorraldamise alal, kuigi feodalismi jäänuste likvideerimine külas tervikuna kulgeb aeglaselt. Indias on põhiliselt likvideeritud vaid vahetalitajate — džagirdaride ja zemindaride — feodaalne süsteem, mille inglased olid sisse seadnud. Araabia Ühinenud Vabariigi Egiptuse osas võetakse mõisnikelt ära see osa maast, mis ületab kehtestatud normi — 200 feddani (1 feddan = 0,42 ha).

Endastki mõista on seni läbiviidud reformide tulemusena kõige rohkem kasu saanud rahvuslik kodanlus, kelle seisund on kindlamaks ja tegevussfäär laiemaks muutunud. Sellega on täielikult kinnitust leidnud Lenini sõnad, et „rahvuslike suhete seisukohalt annab parimad tingimused kapitalismi arenemiseks kahtlemata rahvusriik"[10]. Kuid rahvuslik sõltumatus tõi ühtlasi küllaltki palju uut ja positiivset noorte riikide elanikkonna laiade kihtide ellu. Juba üksi see fakt, et linna ja maa tööinimesed on vabanenud endisest *kahekordsest* rõhumisest, muudab nende elu ning oma majanduslike ja poliitiliste õiguste eest võitlemise tingimusi. Sõltumatus riigis tekivad selleks võitluseks tunduvalt soodsamad tingimused kui välismaa monopolide mitte millegagi piiratud omavoli aastail.

Idamaade noorte riikide progressi teed mööda liikumise tempo, samuti ka sotsiaalsete ümberkujunduste ulatus, sõltuvad nüüd rohkem kui kunagi varem töölisklassi teadlikkuse, organiseerituse ja poliitilise küpsuse kasvust, sellest, kui tihedad sidemed ta suudab luua talurahvahulkadega, et neid endaga kaasa tõmmata.

Araabiamaade rahvaste ärkamine

Viimastel aastatel on rahvusliku vabadusvõitluse esiritta kerkinud Lähis-Ida ja Põhja-Aafrika rahvad, kes on alustanud laialdast pealetungi kolonialismi positsioonidele. Alates 1943. aastast on selles rajoonis tekkinud seitse uut riiki — Süüria, Liibanon, Jordaania, Liibüa, Sudaan, Tuneesia ja Maroko. Suuri muutusi on toimunud ka vanades araabiamaades. Egiptuses kuulutati välja vabariik ja ta vabanes täielikult Inglise okupatsiooni alt. Egiptus ja Süüria moodustasid Araabia Ühinenud Vabariigi. 1958. aasta 14. juuli revolutsiooni tulemusena tuli vabariiklik kord võidule Iraagis, mida kaua aega peeti Inglise võimu tugipunktiks araabiamaades. Rahvuslik vabadusliikumine ei vaibu ka Alžeerias.

Araablaste võitlusel imperialismi vastu, rahvusliku sõltumatuse eest on suur rahvusvaheline tähtsus. Selle tulemused on tähtsad mitte ainult araablaste, vaid ka imperialismi ja tema kolo-

niaalpoliitika üldise saatuse seisukohalt. Asi seisab selles, et Lähis-Ida etendab peamiste imperialistlike riikide ja eelkõige Suurbritannia ning Ameerika Ühendriikide majanduslikus, poliitilises ja sõjalises strateegias hiiglasuurt osa. Siia on paigutatud arvukad Inglise ja Ameerika Ühendriikide sõjaväebaasid. Siit saavad välismaa monopolid igal aastal hiiglasuurel hulgal odavat naftat — peaaegu veerandi kogu maailma naftatoodangust. Seepärast on kerge mõista, milliseks löögiks oli imperialistidele araablaste rahvusliku vabadusliikumise tõus, kes seadsid eesmärgiks võita tagasi oma iseseisvus ja saada araabiamaade loodusrikkuste peremeheks.

Löök oli seda ootamatum, et araabia rahvad olid välismaiste kolonisaatorite ja neid toetava kohalike feodaalide kliki peremehetsemise tõttu nii majanduse kui ka kultuuri alal tugevasti maha jäänud, nende poolt asustatud maad aga üheks kogu maailma kõige vaesemaks piirkonnaks muutunud. Imperialistid arvasid, et elementaarne võitlus olemasolu eest neelab kogu araablaste jõu, et rusutud ja mahajäänud seisund ei lase neid organiseeritud kolonialismivastast sõda alustada.

Need illusioonid purunesid eelkõige Egiptuses, kus armee, keda juhtisid rahvusliku meelsusega ohvitserid, tegi lõpu kuningas Faruki ja tema inglise-meelse kliki režiimile. Egiptuse Vabariik purustas Suessi kanali natsionaliseerimisega „pühaduse" oreooli, millega imperialistlikud monopolid olid püüdnud ümbritseda oma omandit Lähis-Idas. Inglise ja prantsuse imperialistide katse status-quo relvajõul taastada ja Suessi kanal tagasi saada lõppes agressorite lüüasaamisega, araablaste usk oma õiglase ürituse võidusse aga muutus veelgi tugevamaks.

Rahvusliku koloniaalrevolutsiooni eduks araabiamaades olid erilise tähtsusega järgmised kaks asjaolu.

Esiteks, läänеriikide kui araablaste sõltumatuse kõige õelamate vaenlaste lõplik paljastamine. Relvastatud kallaletungiga Egiptusele 1956. aasta sügisel kaotasid Inglismaa ja Prantsusmaa viimased usalduse riismed. Ameerika Ühendriigid, kel õnnestus teistest kauemini „antikolonialismi" maski kanda, pidid lõpuks selle samuti kõrvale heitma. Kuulutades 1957. aastal välja „Eisenhoweri doktriini", s. o. kavatsuse Lähis-Idas oma äranägemise järgi sõjalist jõudu kasutada, saates 1958. aastal oma väed ebaseaduslikult Liibanoni, näitas Washington araabia rahvastele, et tema poliitika oleneb Ameerika naftamonopolide huvidest. Sel olid kaugeleulatuvad tagajärjed, mille kohta annavad tunnistust sellised faktid, nagu imperialismivastane revolutsioon Iraagis ja imperialistide poolt kokkuklopsitud Bagdadi pakti pankrot —, sellest lahkus viimanegi araabiamaa.

Teiseks, Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistliku leeri maade sõbralik poliitiline ja majanduslik abi araabia rahvastele. See omakasupüüdmatu toetus aitas araabiamaadel välja pääseda majandusliku, poliitilise ja moraalse isoleerimise seisundist, mil-

les neid olid hoidnud imperialistid, ja kümnekordistas nende jõudu. Sellistel karmide katsumuste päevadel, nagu Suessi konflikti ajal, nägid araablased eriti selgesti, kes on nende sõbrad, kes vaenlased.

Lähis-Ida vabadusliikumise üheks iseärasuseks on see, et ta toimub araablaste ühtsuse loosungi all. See idee tekkis võitluses kolonisaatorite vastu, rahvusliku sõltumatuse eest ja lähendas araabia rahvaid üksteisele.

Selles ühtsuses väljendub araabia riikide solidaarsus imperialismivastases võitluses, nende vennalik koostöö ja üksteise vastastikune abistamine ning selle tõttu etendab ta suurt positiivset osa võitluses sõltumatuse eest. Ühtsuse idee on eriti arusaadav töörahva hulkadele, kes ühtviisi kannatavad kapitalistliku ekspluateerimise, majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse all. Niikaua kui ühtsuse loosung säilitab oma imperialismivastase iseloomu ega püüa ühtesid araabia riike teistest kõrgemale seada, leiab ta toetust kõikidelt progressiivsetelt, demokraatlikelt jõududelt.

Kuid seda populaarset ideed püüavad oma huvides kasutada ka araabia reaktsioonilised voolud. Äärmised natsionalistlikud rühmad püüavad ühtsuse loosungit tõlgendada nii, et kõik araabia rahvad tuleb viivitamata ühendada kõige tugevama araabia riigi ümber, selleks et nad kõik ühele valitsusele allutada.

Ometi on täiesti selge, et riikide ühinemine on väga keeruline ja delikaatne asi, mis ei salli mingit kiirustamist ega survet ja võib edukas olla ainult siis, kui selleks on olemas vajalikud objektiivsed eeldused. Ei saa olla kindel ega kasulik selline ühinemine, kus rikutakse rahvuste enesemääramise õigust ja kus üks või teine rahvas kaotab kas või osagi oma sotsiaalsetest saavutustest ning poliitilistest vabadustest.

Idamaade rahvusriikide arenemise perspektiivid

Otsekohe pärast rahvusliku sõltumatuse kättevõitmist kerkis kõigi idamaade noorte riikide ette nende arenemise teede ja perspektiivide küsimus. Kõige teravamalt kerkis päevakorrale ülesanne likvideerida koloniaalperioodilt päranda-tud rahvamajanduse äärmine mahajäämus, saavutada järk-järgult majanduslik iseseisvus, ilma milleta riigil on ka raske poliitiliselt jalul püsida.

Nagu eespool juba öeldud, asusid sellised maad, nagu India, Indoneesia, Birma, rida uusi Aafrika riike jt., nende ülesannete täitmisele kapitalistlike suhete pinnale jäädes. Kuid see ei tähenda, et nad lihtsalt kordavad kapitalistliku arenemise tavalist teed, mille näiteks vanad Euroopa riigid läbi on käinud.

Selle tee kordamiseks puuduvad meie ajal nii välised kui ka sisemised tingimused. On teada, et lääneriikides viidi kapitalistlik industrialiseerimine läbi suurel määral asumaade ja teiste nõrkade riikide ekspluateerimise arvel. Idamaade noorte riikide rahvuslikul kapitalil sellist võimalust aga ei ole; ta mitte ainult

pole võimeline „omandama" võõraid turge ja tooraineallikaid, vaid on sunnitud oma olemasolu pärast veel praegugi ränka võitlust pidama vanade imperialistlike kiskjate vastu.

Ebareaalne on ka rahvusliku rekonstrueerimise läbiviimine töölisklassi piiramatu ekspluateerimise ja talurahva laostamise arvel, nii nagu seda tehti „klassikalise" kapitalismi maadel. Rahvusliku kodanluse juhid on aru saanud, et rahvahulgad nüüd enam mingil juhul ei lepi „klassikalise" kapitalistliku teega ja sellega seotud esialgse akumulatsiooni piinade ja rahva töötavate kihtide ränkade kannatustega. Suur tähtsus on ka sellistel teguritel, nagu kapitalismi üldine diskrediteerumine rahvaste silmis ja sotsialistliku leeri maade eeskuju ning kogemuste järjest kasvav mõju.

Sellega ongi seotud rida omapäraseid jooni, mis iseloomustavad idamaade rahvusriikides pärast sõltumatuse kättevõitmist alanud majanduslikku ülesehitustööd, kuigi see on esialgu kapitalismi raamidesse jäänud. Eelkõige on nendele maadele iseloomulik riigi aktiivne osa majanduselus, rahvamajanduses riikliku sektori loomises ja laiendamises. Indias näiteks on põhilised raske-tööstusharud peamiselt riiklike ettevõtete tegevussfääriks kuulutatud. Ka Egiptuses luuakse suurt riiklikku sektorit tööstuse, transpordi, energeetika ja niisutuse alal. Analoogilisi tendentse esineb ka Indoneesias ja mõnedes teistes maades.

Riigikapitalistlike abinõude hulka tuleb arvata ka planeerimiskatseid, mida tehakse paljudes idamaades. Indias, Egiptuses, Indoneesias näiteks viiakse ellu majanduse arendamise nelja või viie aasta plaane, tehakse rahvamajandusse suuri riiklikke kapitalimahutusi. Need riigi jõupingutused majanduse plaanipärasele alusele rajamiseks põrkavad siin kokku kapitalismi stiihiliste seaduste toimega; peale selle allub riiklikule kontrollile ainult väike osa majandusest. Kuid sellest hoolimata võimaldab majanduse arendamise plaanide koostamine rahvuslike ressursside ratsionaalsemat kasutamist endise koloniaalse mahajäämuse kiire likvideerimise huvides.

Majanduselu riigikapitalistlikke vorme, mis on kujunemas idamaade noortes riikides, ei tohi ära segada sellega, mida praegu võib tähele panna kapitalistlikult arenenud läänemaades. Seal on ülekaalus *monopolistlik riigi*kapitalism, mis tähendab riigiaparaadi täielikult endale allutanud monopolide reaktsioonilist võimu. Siin, idamaades, ei ole riigikapitalism oma praegusel kujul imperialistlike monopolide tööriistaks; vastupidi, selle on loonud imperialismivastane liikumine ja ta on objektiivselt suunatud nende monopolide ekspansiooni vastu idamaades.

Sellele tuleb veel lisada, et idamaade noortes riikides tekib riigikapitalism majanduse madala taseme tingimustes ja on mõeldud selleks, et kiiremini likvideerida majanduslik mahajäämus ja kergendada üleminekut poolkäsitööndusliku väiketootmiselt kaasaja suurtootmisele.

See kõik lubab järeldada, et idamaades etendab riigikapita-

lism progressiivset osa. Selliste vormide levimine ise on väga tähendusrikas, on kapitalismi pankroti uueks sümptoomiks. Isegi rahvusliku kodanluse juhtivad ringkonnad on sunnitud tunnistama, et kaasaja tingimustes ei suuda eraettevõtted kindlustada noorte riikide sõltumatu arenemise vajadusi. Seda tõendab ka fakt, et mõnedes neist riikidest, nagu Indias, Birmas jt., on „sotsialistlikku laadi ühiskonna" ehitamine ametlikuks eesmärgiks kuulutatud. Kuigi see „laad" on veel väga kaugel teaduslikest, marksistlikest ettekujutustest sotsialismi kohta, on siin tegemist veenva tõendiga, mis räägib sotsialistlike ideede kasvavast populaarsusest ja kapitalismi prestiiži langusest idamaades.

Muidugi mõista oleks vale ülehinnata riigikapitalistlike vormide progressiivset tähtsust ja eeldada, et nad automaatselt ja kõikides tingimustes tugevdavad imperialismivastaseid jõude. Noorte idariikide mitmesugused klassid, kes toetavad neid uusi vorme kui tööriista imperialismi vastu, taotlevad samal ajal ka oma klassieesmärke. Kodanlus taotleb välismaa monopolide võimu kõrvaldamist, kes olid temalt lõviosa tuludest ära võtnud. Kuid kõige rohkem on ta huvitatud oma kasumitest. Sealjuures on osa kodanlusest valmis kompromissiks väliskapitaliga, valmis osa võtma „segakompaniidest" sel tingimusel, kui kasumid „õiglaselt" jaotatakse. Töölisklass võitleb oma olukorra parandamise eest, tugeva rahvusliku tööstuse loomise eest, mis oleks baasiks maa arenemisele sotsialismi suunas. Talurahvas on huvitatud maa saamisest ja tööstuskaupade ning masinate soodsatest hindadest.

Tuleb silmas pidada, et majanduslikult nõrgaltarenenud maades tingib riigikapitalism mitte ainult töölisklassi, vaid ka rahvusliku kodanluse kasvu. Kapitalismi edasiarenemisel ja talle omasel tootmise kontsentreerumisel võib riiklik sektor ka siin reaktsioonilise režiimi majanduslikuks toeks saada, kui võim satub sisuliselt monopolistlike rahvuslike suurkompaniide esindajate kätte. Sel juhul võib riigikapitalism muutuda monopolistlikuks riigikapitalismiks, hakata teenima kodanluse kõige reaktsioonilisemaid ringkondi, kes püüaksid riigi jõudu rahvavastasteks eesmärkideks kasutada.

Kuid säärase arenguperspektiivi ilmne kasv ühel või teisel imperialistlikust rõhumisest vabanenud maal tooks kahtlemata kaasa kapitalismi sügava kriisi ja rahvahulkade enneolematu tungi sotsialismi poole.

Progressiivsete, demokraatlike jõudude vastutus idamaade arenemissuuna eest on praeguses olukorras üldse erakordselt suur. Neil on võimalik paralüseerida imperialistlike ja reaktsiooniliste elementide mõju ning osutada vastupanu rahvusliku kodanluse ebajärjekindlale ja vastuolulisele poliitikale.

Nende maade marksistlikud parteid peavad oma esmajärguliseks ja kõige lähemaks ülesandeks kättevõidetud rahvusliku sõltumatuse kindlustamist ja järjekindlat arenemist rahuarmasta-

vat, demokraatlikku teed mööda kõikjal, kus see tee suletud ei ole. See tee eeldab kõigepealt järjekindla ja rahuarmastava välispoliitika teostamist, kõigile kodanikele demokraatlike õiguste tagamist, kõikidel ühiskonna elu aladel laialdaste ja konstruktiivsete reformide läbiviimist, mis kergendavad rahva põhihulkade töö- ja elutingimusi.

Näiteid noorte idariikide kodanluse ebajärjekindla ja vastuolulise poliitika kohta võib palju tuua. Rahvusliku majanduse loomise püüe näiteks esineb sageli kõrvuti liberaalse suhtumisega väliskapitalisse, mis jätkab suurte kasumite väljapumpamist vabanenud maade majandusest.

Aeglaselt teostatakse vajalikke muutusi ka sotsiaal-poliitilisel alal. Enamikus noortest riikidest on kaotatud feodaalsed ja kastieesõigused, on paranenud naiste õiguslik seisund, on läbi viidud mõningad kodanlik-demokraatlikud reformid. Kuid kõrvuti sellega aga on veel säilinud demokraatia olulised kitsendused, kommunistlikud parteid saavad tagakiusamise osaliseks või on üldse keelatud. Töörahva hulkade poliitilise aktiivsuse mahasurumiseks kasutatakse tihtipeale karme repressioone.

Kuid mitte kuskil mujal ei väljendu rahvusliku kodanluse ebajärjekindlus nii eredalt kui agraarküsimuses. Siin teeb ta feodaalsetele elementidele kõige suuremaid järeleandmisi, tuues neile ohvriks koloniaalse rõhumise peamist raskust kandnud paljumiljonilise talurahva huvid.

Ei agraarreformide tempo ega tingimused pole seni veel kindlustanud talupoegadele maa andmise ega põllumajanduse tootlikkuse tõstmise probleemide kiiret lahendamist. Maa eest tuleb talupoegadel tasuda väljaostumaksu, mis on jõukohane peamiselt ainult jõukatele peremeestele.

Mõisnikud saavad neilt äravõetud maa eest hiiglasuurt kompensatsiooni, tunduv enamik talurahvast aga kannatab endiselt kisendava maapuuduse, maa vähesuse, vaesuse, suurte maksude ning liigkasuvõtjate ikke all. Feodalismi jäänused põllumajanduses on ikka veel suureks takistuseks arenenud rahvusliku majanduse loomisel. Võimul olev rahvuslik kodanlus aga, kuigi ta on huvitatud feodaalsuhete purustamisest, kardab mõisnike omandile kallale tungida. Ta eelistab harilikult säilitada mõisnikele suurmaavaldused, aidates kaasa vaid nende üleminekule kapitalistlikule arenemisteele. On selge, et see majandusliku arenemise tee on aeglane ja rahvale piinarikas tee, kus areng toimub peamiselt talurahva põhihulkade huvide arvel.

Seda kõike tuleb silmas pidada noorte idariikide arenemise perspektiivide hindamisel.

Ennast koloniaalsest ja poolkoloniaalsest sõltuvusest lahti rebinud idamaade rahvad on sooritanud ajaloolise hüppe. Kuid väliskapital on säilitanud paljud oma majanduslikud positsioonid, mille abil ta siiamaani mõjutab rea idamaade siseelu ja välispoliitikat, toetades seal reaktsioonilisi jõude ja tendentse. Seda

hukutavat mõju võib kujukalt näha sellistes riikides, nagu Pakistan, Tai, Filipiinid, kes kohe pärast vabanemist tõmmati imperialistide poolt loodud agressiivsetesse blokkidesse ja kes endiselt liiguvad nende koloniaalpoliitika sõiduvees.

5. Ladina-Ameerika maade võitlus tõelise sõltumatuse eest

Ladina-Ameerika maade kogemused kinnitavad ilmekalt seda tõde, et poliitiline sõltumatus, kui see ei tugine arenenud rahvuslikule majandusele, ei kindlusta veel rahvastele imperialistlikust ikkest vabanemist. Kuigi paarikümmend riiki, mis asuvad selles maailmajaos, peetakse juba ammu iseseisvaks, on siiski suurem osa neist faktiliselt jäänud ränka sõltuvusse imperialistidest. Paljude ees seisab samade ülesannete lahendamine, mis ajalugu on seadnud Aasia ja Aafrika sõltuvate maade rahvastele.

Väliskapitali ja eelkõige Põhja-Ameerika kapitali pikaajaline võimutsemine pidurdab Ladina-Ameerika riikide majanduslikku, kultuurilist ja poliitilist arenemist. Isegi kõige suuremad neist ei oma ajakohast rasketööstust ja on Ameerika Ühendriikide tooraineripatsiks. Peaaegu kõikide Ladina-Ameerika maade majandus on rajatud monokultuuridele ja varustab Põhja-Ameerika monopole üht või teist liiki mineraalse või põllumajandusliku tooraine (nafta, maak, vill, kohv, liha, puuvili jne.). Seetõttu sõltub nende rahvuslik majandus suurel määral ekspordist ja impordist, tooraine ja tööstuskaupade maailmaturu hindadest. Seda ära kasutades avaldab väliskapital Ladina-Ameerika maadele kogu aeg survet, dikteerib neile kõige ebasoodsamaid vahetustingimusi. Ameerika Ühendriigid ostavad harilikult toorainet odavate hindadega ja müüvad oma tööstustooteid kõrgete monopolihindadega.

Sellise olukorra tõttu on Ladina-Ameerika otsekui magnet, mis tõmbab ligi kasulikke rakendamisvõimalusi otsivaid Põhja-Ameerika kapitale. Ainuüksi aastail 1929—1957 kasvasid Ameerika Ühendriikide kapitalimahutused selles piirkonnas peaaegu 2,5-kordseks — 3,5 miljardilt dollarilt 8,4 miljardi dollarini, mis moodustab ühe kolmandiku kõikidest Ameerika Ühendriikide välisinvesteeringutest.

Ajaloolised tingimused, milles paljud Ladina-Ameerika maad sõltumatuse omandasid, ja välismaise imperialistliku kapitali ike on põhjustanud seisaku ja mahajäämuse mitte üksnes majanduslikul, vaid ka sotsiaalsel ja poliitilisel alal. Enamikus Ladina-Ameerika maades tulid võimule reaktsioonilise mõisnike oligarhia esindajad. Lugematute karjade ja hiiglasuurte istanduste omanikud püüdsid ainult rikastuda ja säilitada oma klassi eesõigusi, tehes seda kõike rahvuslike huvide arvel. Nad sõlmisid meeleldi kokkuleppeid Põhja-Ameerika kapitaliga, milles nad nägid oma kaupade hulgiviisi kokkuostjat. Töökäte erakordne odavus, põllumajanduses säilinud feodaalsed ja poolfeodaalsed

suhted ja isegi poolorjanduslikud töövormid (peonaaž) tõid maavaldajate oligarhiale hiiglasuuri kasumeid, vaatamata põllumajandusliku toodangu madalatele hindadele, mis Ameerika Ühendriikide monopolid kehtestasid.

Ladina-Ameerika maade rahvuslik kodanlus oli kaua aega nõrk ega võinud unistadagi väliskapitaliga võistlemisest. Samal ajal püüdis kaubandusega tegelev suurkodanlus kehtivat olukorda säilitada, sest see võimaldas tal rikastuda Ameerika Ühendriikidest importeeritavate kaupade edasimüügi arvel.

See on põhjuseks, miks paljud Ladina-Ameerika maad muutusid kõige mustema reaktsiooni ja konservatismi taimelavadeks. Paljudes neist peremehetsesid sõjaväelised diktaatorid, kes olid seotud kohaliku mõisnike oligarhiaga ja Põhja-Ameerika monopolidega. Ameerika Ühendriikide abiga surusid nad julmalt maha töörahva hulkade iga katse oma olukorra parandamist saavutada.

Valdavas enamikus Ladina-Ameerika maades pole siiamaani läbi viidud elementaarseidki agraarreforme ja miljonid talupojad on ilma maata. Vaatamata vabariiklikule korrale ja rahvaste ammustele vabadustarmastavatele traditsioonidele polnud siin veel hiljuti kodanlik-demokraatlikke vabadusi; pahempoolsed, progressiivsed parteid olid sunnitud sügaval põranda all tegutsema; paljud haritlased, isegi kodanlik-liberaalse kallakuga haritlased olid sunnitud teistesse maadesse emigreeruma.

Pärast paljusid aastakümneid kestnud formaalset sõltumatust seisavad Ladina-Ameerika rahvad rahvusliku vabadusvõitluse *uue etapi* ees, mis peab Ladina-Ameerika maadele mitte paberliku, vaid tegeliku sõltumatuse andma. Ladina-Ameerika rahvaste ees seisvate ülesannete iseloomu poolest on siin tegemist *imperialismivastase demokraatliku revolutsiooniga.*

Viimaste aastate sündmused näitavad, et see Ladina-Ameerika rahvusliku vabadusvõitluse uus etapp on juba alanud ja areneb edukalt, hoolimata reaktsiooni vasturünnakutest ja Ameerika Ühendriikide avalikust vahelesegamisest. Seda soodustab eelkõige tööliste arvu ja organiseerimistaseme kasv ja Ladina-Ameerika maade marksistlike parteide suurem küpsus — nad on jagu saamas endistest sektantlikest vigadest.

1940. aastast 1955. aastani kasvas Ladina-Ameerika töölisklass arvuliselt peaaegu kahekordseks, suurenedes 6 400 000-lt inimeselt 11 600 000 inimeseni. Nüüd võitleb ta paljudes maades mitte ainult oma vahetute majanduslike huvide, vaid ka üldrahvuslike eesmärkide eest, demokraatliku iseloomuga nõudmiste eest, mis puudutavad ka elanikkonna teisi kihte. Näiteks võiks tuua Argentiina, kus kommunistlik partei esitas 1958. aasta presidendivalimistel programmi, mida toetasid ka teised demokraatlikud parteid ja mis sisaldas järgmisi punkte: austada demokraatlikke ja ametiühingulisi vabadusi, tõsta palku; austada tööliste võite; teha lõpp talupoegade-rentnike käest maa äravõtmisele; kaitsta rahvuslikke rikkusi ja rahvuslikku tööstust imperialismi vastu. Laialdase lii-

kumise avangardis, mille eesmärgiks on rahvuslike rikkuste kaitsmine Ameerika Ühendriikide kiskjalike monopolide vastu, on Tšiili, Venetsueela, Kuuba, Brasiilia, Uruguai ja teiste maade töölised.

Kiiresti on poliitiliselt ärkamas paljumiljonilised talurahva hulgad, kes nõuavad külas maapuuduse ja feodaalsete suhete kaotamist. Talupojad organiseeruvad massiühingutesse ja -föderatsioonidesse, astudes mõnikord isegi relvastatud võitlusse maa ümberjagamise eest ja mõisnike võimu vastu. Kuid kindlat liitu talurahva ja töölisklassi vahel Ladina-Ameerikas veel ei ole ja see asjaolu on üheks rahvusliku vabadusliikumise peamiseks nõrkuseks. Sellest nõrkusest jagusaamine on imperialismivastase võitluse uute tõsiste edusammude vajalik eeldus.

Välismaiste monopolide omavoli sunnib ka üht osa Ladina-Ameerika maade kodanlusest imperialismivastasele positsioonile asuma, kuigi kodanlus tervikuna on veel endiselt sõltuv väliskapitalist ja tihedalt seotud suurmaaomandiga. Ikka sagedamini põrkavad rahvusliku kodanluse põhilised majanduslikud huvid kokku Ameerika Ühendriikide monopolistliku kapitali poliitikaga. Ka Põhja-Ameerika militaristide agressiivne kurss tugevdab sõja vastu oleva rahvusliku kodanluse imperialismivastast meeleolu.

Seega on nüüd Ladina-Ameerikas tekkimas siin varem puudunud objektiivsed tingimused rahvusliku demokraatliku ühtsuse loomiseks, et võidelda imperialismi vastu. See on juba jõudnud peegelduda rea Ladina-Ameerika maade poliitilises palges. Mõnedes maades kukutati viimasel kahel-kolmel aastal diktaatorlikud valitsused, kes olid liidus Põhja-Ameerika monopolidega, ja võimule tulid kodanlik-liberaalsed ringkonnad, kes proklameerisid, et kavatsevad võidelda välismaa imperialismi vastu ja arvestada rahva huve. Reas Ladina-Ameerika kontinendi maades — Tšiilis, Peruus, Boliivias, Kolumbias — on toimunud režiimide teatud demokratiseerumine. Suure võidu saavutas rahvas 1958. aastal Venetsueelas, kus rahvusliku revolutsiooni tulemusena pühiti ühe päevaga minema Jimenezi diktaatorlik režiim, mis oli kümne aasta jooksul kasutanud Ameerika Ühendriikide toetust. 1959. aasta algust tähistas rahvarevolutsiooni võit Kuubas, kus kukutati Batista diktatuur, mida paljude aastate vältel täielikult toetasid Ameerika Ühendriigid.

Põhja-Ameerika monopolide positsioonide nõrgenemise kohta annavad tunnistust ka rea tähtsamate tööstusharude natsionaliseerimine Mehhikos, Uruguais, Argentiinas, järjest intensiivsemad Panama kanali natsionaliseerimist taotlevad nõudmised, antipatriootiliste elementide algav isoleerimine.

Muidugi mõista kulgeb see protsess küllaltki aeglaselt, vastuoluliselt, siksakiliselt ja taandumistega. Reaktsioonilised ringkonnad püüavad Ameerika Ühendriikide toetusel rahvuslikule vabadusliikumisele vastulööki anda. Põhja-Ameerika monopolid ei kohku tagasi ka avalikust vahelesegamisest, nagu see leidis aset

Guatemaalas. Kuid lõppkokkuvõttes suurendab selline tegevus veelgi Ladina-Ameerika rahvaste viha imperialistide vastu.

Rahvusliku vabadusvõitluse edasine kasv Ladina-Ameerika maades oleneb peamiselt rahvaliikumise kasvust, töörahva hulkade poliitilise teadlikkuse ja organiseerimistaseme tõusust, kõikide demokraatlike jõudude laialdase imperialismivastase rahvusrinde loomisest, milles tähtsat osa peavad etendama kommunistlikud parteid.

6. Aafrika rahvaste vabadusvõitlus

Kõrvuti Inglismaa, Ühendriikide, Prantsusmaa, Portugali ja mõnede teiste imperialistlike riikide koloniaalsete saartevaldustega on Aafrika meie ajal viimaseks suureks kolonialismi kantsiks jäänud. Just seepärast on ta muutunudki areeniks, kus põrkavad kokku kaks vastupidist tendentsi — Aafrika rahvaste vääramatu tung sõltumatuse poole ja imperialistide jõupingutused iga hinna eest Aafrikasse püsima jääda, et edasi lükata koloniaalsüsteemi lõplikku kokkuvarisemist.

Neile jõupingutustele vaatamata on rahvuslik vabadusvõitlus vilja kandnud ka maailma selles osas. Pärast poolteistsada aastat, mille kestel Aafrika Lääne-Euroopa kapitali puutumatuks koloniaalpiirkonnaks oli, on siin tekkinud üheksa iseseisvat riiki. Kolonialismi ikke on minema heitnud peaaegu kogu Aafrika kontinendi põhjaosa (välja arvatud Alžeeria ja väikesed Hispaania valdused). Iseseisvaks on saanud Sudaan, Gaana, Ginea Vabariik. 1959. aasta keskpaigaks oli koloniaalvõimu sfäärist välja langenud peaaegu üks neljandik Aafrika territooriumist ja 30 protsenti tema elanikkonnast.

Kuid 140 miljonit aafriklast on ikka veel koloniaalorjade seisundis. Tänapäevani on „must kontinent" maailma kõige suurem otsese koloniaalse ekspluateerimise kolle.

Aafrika rahvusliku vabadusliikumise iseärasuseks on mitte ainult kohaliku proletariaadi väikesearvulisus ja mitteküllaldane organiseeritus, vaid ka rahvusliku kodanluse nõrkus. See on seletatav enamiku Aafrika maade hiiglasuure majandusliku mahajäämusega ja julma rassilise diskrimineerimisega. Kolonisaatorid kasutavad oma huvides osavalt ära elanikkonna madalat kultuurilist ja poliitilist arengutaset — paljudes Aafrika piirkondades valitsevad veel feodaalsed ja isegi sugukondlikud suhted. Võõramaalaste võimu tugevdab Aafrikas ka niinimetatud „värvibarjäär", s. o. terve rassiliste kitsenduste süsteem, mis alandab aafriklasi ja annab valgetele asunikele rea eesõigusi. Rassiline diskrimineerimine on Aafrika elanike üksteisest eraldamise vahendiks ja kergendab imperialistidel rahvahulki ekspluateerida.

Kuid viimastel aastakümnetel on ka siin kujunemas uus jõudude vahekord, mis soodustab võitlust vabaduse ja sõltumatuse eest. Järjest rohkem aafriklasi asub elama linnadesse, hakkab

tööle arenevas tööstuses (eeskätt mäetööstus ja põllumajandusliku tooraine ümbertöötamine). Ettevõtete, kaevanduste ja transpordi töölised teevad esimestena läbi klassi- ja rahvusliku iseteadvuse kooli. Sõjajärgsetel aastatel tekkisid aafriklaste ametiühingu-, noorsoo-, naiste ja muud organisatsioonid. On tekkinud kohalik intelligents, kelle hulgas küpsevad eriti kiiresti protestimeeleolud diskrimineerimise ja rassilise rõhumise vastu. Miljonid talupojad, kellest suurem osa on nende endi poolt ülesharitud maadelt minema aetud ja põlluharimiseks ebasoodsatesse piirkondadesse suletud, ei taha samuti enam leppida praeguse olukorraga.

Mõnitamine, terror ja igasugused kitsendused, mis on kehtestatud enamikus asumaades, on viinud selleni, et Aafrika rahvad on hakanud imperialiste hingepõhjast vihkama. Millise terava kuju võib võtta Aafrika rahvaste vastupanu kolonisaatorite peremehetsemisele, näitavad Keenia sündmused, kus Inglise sõjaväeosadel tuli ülestõusnud suguharude vastu paljude kuude kestel teostada suuri operatsioone, mille käigus mõlemad pooled raskeid kaotusi kandsid. Politsei julmale terrorile vaatamata vapustavad kord üht, kord teist Aafrika asumaad jälle laiaulatuslikud rahvarahutused, millest annavad tunnistust verised sündmused Njassamaal ja Belgia Kongos 1959. aastal. Belgia Kongo aafriklaste parteide esimene poliitiline kongress nõudis sellel maal 1961. aastal aafriklaste valitsuse moodustamist. Aafriklaste kongressid nõudsid Njassamaale ja Põhja-Rodeesiale sõltumatust ja vägivaldselt loodud Kesk-Aafrika Föderatsiooni laialisaatmist.

Rahvusliku vabadusliikumise tõusust hirmutatud koloniaalriigid püüavad manööverdada. Kui nad varem igati toetasid pärismaalastest sugukonnaladvikut, nähes selles oma põhilist tuge, siis nüüd pannakse peamine lootus kohaliku, eriti kaubandusega tegeleva kodanluse „taltsutamisele". Imperialistid loodavad meelitada seda kodanlust endaga kokku leppima ja toetuda temale võitluses rahvahulkade vastu. Sel eesmärgil püütakse mõningal määral hüvitada kohalikku kodanlust, tehes temale tühiseid rahanduslikke ja poliitilisi järeleandmisi. Oma peremehetsemist asumaades püüavad imperialistid nüüd varjata konstitutsioonide väljakuulutamisega ja näilise omavalitsuse andmisega.

Kuid kõik need abinõud aafriklaste seisukorda oluliselt ei muuda. Kõiki omavalitsusest tulenevaid soodustusi kasutab eelkõige valge vähemik ja tühine arv pärismaalastest kodanluse esindajaid, kes on kolonisaatoritega ühise keele leidnud. Pealegi jääb piirkondades, kus valged moodustavad elanikkonnast enam või vähem tunduva osa (Lõuna-Aafrika Liidus, Belgia ja Portugali valdustes), koloniaalse valitsemise kord endiseks ja muutub veel järjest terroristlikumaks.

Imperialistide kahtlus oma positsioonide kindluse suhtes ilmneb igasugustes projektides, mis taotlevad Aafrika asumaade ühist ekspluateerimist. Nii tekkis „Euraafrika" — Euroopa suur-

riikide ülitrusti loomise plaan Aafrika kontinendi loodusvarade rööviмiseks ja Aafrikas elavate rahvaste mahasurumiseks. Kuid selliseid plaane on välja kuulutada palju kergem kui ellu viia. Ühendriikidel, kes kavatsevad väljatõrjutavate Euroopa suurriikide asemele asuda, on oma plaanid; vastuolud lõhestavad ka kauaaegsete Aafrika ekspluateerijate leeri.

Kujunenud tingimused kergendavad vabadust taotlevate Aafrika rahvaste võitlust. Nendele kuulub kogu maailma demokraatlike jõudude poolehoid. Nad on saanud endale tõsise toe noorte Aafrika riikide näol, kes on koloniaalikke juba minema heitnud. Ajaloo esimene nende riikide konverents, mis toimus 1958. aasta aprillis Akras, kuulutas pidulikult, et Aafrika noored vabariigid on kogu Aafrika täieliku vabastamise tagatis. „Meie kuulutame oma ühtsust ja solidaarsust kõikide Aafrika sõltuvate rahvastega ja ka sõprust kõikide maadega," öeldakse konverentsi poolt vastuvõetud deklaratsioonis.

Aafrika asumaades on suuri võimalusi laialdase imperialismivastase rinde loomiseks. Rassiline diskrimineerimine, vastupidi selle eestvõitlejate lootustele, aitab kaasa rõhutud rahvuste mitmesuguste sotsiaalsete kihtide ühinemisele, rahvustunde tugevnemisele ja suurendab rahvaste otsusekindlust võitluses rõhujate vastu. Aafrika noor töölisklass leiab kergesti liitlasi ja sõpru talurahva hulgas, kujuneva rahvusliku kodanluse ja intelligentsi hulgas, kellega temal palju rohkem ühist on kui Euroopa imperialistidel. Reas Aafrika piirkondades on juba olemas sellised laialdased organisatsioonid, nagu Aafrika elanikkonna kongressid, mis viivad edukalt läbi koloniaalvõimule mittealistumise ja selle võimu boikoteerimise kampaaniaid. Pole kahtlust, et rõhumispoliitika jätkamise tagajärjeks on see, et ülekaalu saavad aktiivsemad võitlusvormid, et rahvuslik vabadusliikumine tõuseb kõrgemale astmele.

Tänapäeva Aafrikas on saanud kõige populaarsemaks loosungiks nõudmine: „Sõltumatus juba meie põlvkonna elu ajal!". Aafrika rahvastel on reaalseid võimalusi selle loosungi elluviimise saavutamiseks. Rahvusliku vabadusliikumise survel olid kolonisaatorid sunnitud teatama, et 1960. aastal antakse sõltumatus Nigeeriale, Kamerunile ja Togole. ÜRO otsuse järgi tuleb 1960. aastal välja kuulutada endise Itaalia Somaalimaa iseseisvus. Selle tulemuseks on, et välismaa võimust vabaneb juba üle poole Aafrika elanikkonnast*. Pole kahtlust, et Aafrika kontinendi edasine vabanemine toimub veelgi kiiremas tempos, millist vastupanu kolonisaatorid sellele ka avaldaksid.

* 1960. aasta suvel tekkis Aafrikas 14 uut iseseisvat riiki: Kamerun, Togo Vabariik, Mali Föderatsioon (septembris jagunes Mali Vabariigiks ja Senegali Vabariigiks), Malgaši Vabariik, Kongo Vabariik (end. „Belgia" Kongo), Somaali Vabariik, Dahome Vabariik, Niigeri Vabariik, Ülem-Volta Vabariik, Elevandiluuranniku Vabariik, Tšaadi Vabariik, Kesk-Aafrika Vabariik, Kongo Vabariik (end. „Prantsuse" Kongo), Gaboni Vabariik. 1. oktoobril kuulutati välja Nigeeria Föderatsiooni iseseisvus. — *Toim.*

7. Antikommunism kui rahvusliku vabadusliikumise laostamise ja lõhestamise tööriist

Rahvusliku vabadusliikumise esiridades on palju aastaid olnud kommunistlikud parteid. Koloniaalvõimude terrorile ja kohaliku kodanlik-feodaalse reaktsiooni sepitsustele vaatamata annavad kommunistid suure panuse rahvaste võitlusse vabaduse ja sõltumatuse eest. Kindlalt kaitstes rahvuslikke huve ja samuti ka tööliste ja talupoegade nõudmisi, ilmutavad nad vankumatut mehisust ja kannavad palju ohvreid. Rahvad tunnevad kommuniste hästi kui järjekindlaid võitlejaid imperialismi, sotsiaalse ebaõigluse ja iga liiki rõhumise vastu.

Seal, kus rahvahulgad on kommunistid riigitüürile pannud, nagu Hiina Rahvavabariigis, Korea Rahvademokraatlikus Vabariigis ja Vietnami Demokraatlikus Vabariigis, on võitlust sõltumatuse, rahvusliku majanduse ja kultuuri igakülgse arenemise, elanike miljoniliste hulkade töö- ja elutingimuste parandamise eest krooninud täielik edu.

Nendes maades, kus kommunistid kuuluvad rahvusliku vabadusliikumise ühisrindesse, võitlevad nad aktiivselt ja ennastohverdavalt ühise ürituse eest, taotlevad üldrahvuslike ülesannete radikaalset lahendamist ja töörahva hulkade kõige pakilisemate nõudmiste ning vajaduste rahuldamist. Nad töötavad ausalt koos teiste patriootlike jõududega, on lojaalsed oma partnerite suhtes imperialismivastases võitluses ja ustavad endale võetud kohustuste suhtes. Kommunistide osavõtuta pole rahvusliku vabanemise ja taassünni ürituse edu käesoleval ajal mõeldav ühelgi maal.

Seda suuremat ohtu rahvuslikule vabadusliikumisele kujutab endast antikommunism, mis, kui talle õigel ajal vastulööki ei anta, võib imperialismi vastu võitlejate ridades tekitada lagunemist ja lõhenemist.

Antikommunismi õhutavad eelkõige kolonisaatorid, kes on asumaadest välja aetud ega taha oma kaotusega leppida. Imperialismi agendid on kogu aeg tegevuses nõrkade kohtade otsimisega vabanenud maades. Nad hirmutavad lühinägelikke poliitikategelasi „kommunismiohuga", et juhtida nende tähelepanu kõrvale tõeliselt ohult — imperialismilt; nad külvavad kahtlusi rahvusrinde ridades, ässitavad ühtesid maid ja elanikkonna kihte üles teiste vastu. Sel teel püüavad imperialistid kõigutada noortele vabariikidele eriti vajalikku sisemist ühtsust, lõhkuda nende rahvusvahelist solidaarsust, ja kui õnnestub, siis neid ka karvupidi kokku ajada, lootuses, et nad jälle imperialistlike kiskjate kergeks saagiks muutuvad. Sellise reetliku taktika näiteid on esinenud korduvalt Lähis-Idas ja Indo-Hiinas.

Antikommunismi propagandas toetuvad kolonisaatorid peamiselt oma vanale agentuurile endise kodanlik-feodaalse ladviku hulgast. Kuid nad kasutavad osavalt ära ka mõnesid eksiteele

sattunud rahvuslikke elemente, kes reas noortes idariikides võimule on tulnud. Rahvuslikud elemendid pole mõnikord võimelised õigesti mõistma ja hindama nende raskuste põhjusi, mis nendes riikides vahetevahel tekivad, ja veeretavad süü kommunistidele, millega nad objektiivselt kaasa aitavad imperialistlike suurriikide intriigidele.

Natsionalismi ideoloogia piiratus väljendub siin eriti ilmekalt. Tõepoolest, kodanlikule natsionalistile on endastmõistetav rahvuse kõigi patriootlike jõudude ühinemine võitluseks sõltumatuse eest, kolonisaatorite vastu. Kuid kitsarinnaline kodanlik natsionalist ei taha kuidagi arvestada, et patriootlike jõudude ühtsus ei lange taevast alla ja et seda ei saa võtta kui midagi igavest ja muutumatut. Pärast kolonisaatorite väljakihutamist, kui üldrahvuslikud ülesanded on üldjoontes lahendatud, hakatakse ühiskonnas paratamatult vastust otsima elu poolt üles tõstetud sotsiaalsetele küsimustele, tekivad erinevad arvamused ühiskonna arenemise teede kohta. Näiteks kerkib üles agraarreformi läbiviimise küsimus, ja siin selgub, et talupoegade ja mõisnike seisukohad lähevad selles suhtes lahku. Ilmnevad ka vaadete lahkuminekud tööliste ja ettevõtjate vahel, kes alles hiljuti võitlesid koos imperialistide vastu. See on täiesti loomulik, sest natsionalism ei kaota klassierinevusi, ei kõrvalda klassihuvide vastandlikkust.

Selles riigitarkus seisabki, et pärast rahvusliku sõltumatuse kättevõitmist leida õige tee igal maal üleskerkivate tähtsamate sotsiaalse progressi probleemide lahendamiseks. Kuid mõned kodanlikud rahvuslased ei taha seda arvestada. Nad nõuavad, et rahvusliku ühtsuse nimel töölised ohverdaksid oma tööaja lühendamise ja palga kõrgendamise nõudmised, et talupojad loobuksid maa õiglase ümberjaotamise nõudmisest jne. Kui sellest aga midagi välja ei tule, kui sotsiaalsed vahekorrad hakkavad teravnema, siis asuvad säärased rahvuslikud elemendid patuoinast otsima. Nad süüdistavad kommuniste rahvusliku ühtsuse nõrgendamises. Nendele hakkavad igalt poolt kummitama „kommunistlikud vandenõud", kuigi tegemist on ainult ühiskonna arenemise objektiivsete protsessidega, mis ei teki ühe või teise partei tahtel ja soovil, vaid seepärast, et on olemas klassid ja nende erinevad huvid.

Kallaletungid kommunistidele võivad rõõmustada ainult rahvaste rahvusliku sõltumatuse vaenlasi, sest kommunistid on imperialismivastases võitluses kõige aktiivsem ja võitlusvõimelisem jõud.

Puudutades seda küsimust oma ettekandes NLKP XXI kongressil, ütles N. S. Hruštšov: „... On ebaõige süüdistada kommuniste selles, nagu aitaksid nad nõrgendada või lõhestada rahvuslikke jõupingutusi võitluses imperialismi vastu. Ümberpöördult, ei ole teisi selliseid inimesi, kes oleksid meelekindlamad ja ustavamad võitluses kolonisaatorite vastu kui kommunistid...

Võitlus kommunistlike ja teiste progressiivsete parteide vastu on reaktsiooniline üritus. Kommunismivastase poliitika ajamine ei ühenda rahvuslikke jõudusid, vaid lõhestab neid ja järelikult nõrgendab kogu rahvuse jõupingutusi tema huvide kaitsmisel imperialismi vastu."[11]

Kogu viimaste aastate ühiskondlik praktika tõestab selle seisukoha õigsust. On iseloomulik, et antikommunismi sogane laine, marksistlik-leninlike parteide ja nende ajakirjanduse tagakiusamine võtab maad eelkõige just neis maades, kus valitsevad ringkonnad valmistuvad kokku leppima imperialistlike jõududega. See pole muidugi juhuslik. Sellel, kes on tõesti ustav rahvusliku sõltumatuse ja vabaduse ideaalidele, kes ei mõtle imperialistidega rahva seljataga kompromisse sõlmida, kes tahab pärast üldrahvuslike ülesannete lahendamist tõsiselt asuda töörahva hulkade sotsiaalse vabastamise ülesannete lahendamisele, — sellel pole põhjust kommuniste vihata ja karta.

8. Uued koloniaalpoliitika vormid

Imperialistid ei taha leppida asumaade kaotamisega. Nad otsivad vahendeid, mis võiksid kolonialismi päästa. Neist otsinguist on võrsunud rohkearvulised „neokolonialismi", s. o. uue kolonialismi teooriad; see kolonialism olevat vaba mineviku kõigist vigadest ja lepitavat harmooniliselt rõhutute ja rõhujate huvid. Tegelikult aga pole uus kolonialism midagi muud, kui püüe saavutada kaudse kontrolli abil tavalisi imperialistlikke eesmärke neis maades, mis formaalselt on saanud sõltumatuse.

Kaudse kontrolli meetod kui niisugune pole koloniaalses praktikas uus. Uus on vaid püüe muuta see tänapäeva kolonialismi peamiseks tööriistaks, sest vanad otsese vägivalla meetodid rahvaste kallal on end niivõrd diskrediteerinud, et koguni imperialistid ise ei julge neid kaitsta.

Eelkõige teevad kolonisaatorid jõupingutusi selleks, et laiendada oma võimu sotsiaalset baasi ja leida selle tugevdamiseks uusi sõjalis-poliitilisi, majanduslikke ja ideoloogilisi vahendeid. Nagu eespool märgitud, olid imperialistide traditsiooniliseks sotsiaalseks toeks feodaalide ja kompradooride ringkonnad. Kuivõrd need klassid aga tuginevad iganenud sotsiaalsetele suhetele, on nende positsioonid nüüd järsult nõrgenenud. Peale selle on nad (mõnede väheste eranditega) end rahvahulkade silmis parandamatult kompromiteerinud. Jätkates igal võimalikul juhul feodaalide ja kompradooride toetamist, on imperialistid hakanud seepärast ka teisi liitlasi otsima peamiselt rahvusliku kodanluse parema tiiva esindajate hulgas, kellele rahva huvid on väga kauged, samuti ka mõnede intelligentsi ja reaktsioonilise vaimulikkonna rühmade hulgas.

Nendega kokkuleppele jõudmiseks hirmutavad imperialistid

neid olematu „kommunismiohuga", avaldavad neile sõjalist ja poliitilist survet, kasutavad teatud rahanduslikke ja majanduslikke meelitusi.

Endine „klassikaline" koloniaalpoliitika püüdis, niipalju kui see imperialistidest olenes, takistada asumaades tööstuse loomist, välja arvatud hankiv tööstus. „Neokolonialismi" inspireerijad on sõnades industrialiseerimise poolt. Kuid selle all mõeldakse ainult kerge- ja mäetööstuse ettevõtete, liiklemis- ja sidevahendite rajamist, mis ei saa välismaa monopolide majanduslikke positsioone oluliselt ohustada. Samal ajal aga avaldatakse Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maade püüetele tõelist industrialiseerimist läbi viia endiselt ägedat vastupanu. On näiteks teada arvukalt juhtumeid, kus lääneriigid on keeldunud noorte vabariikide varustamisest tööstusseadmete, masinate ja tööpinkidega. Äärmisel juhul nõustuvad imperialistid nendes maades oma ettevõtteid ehitama, kuid nõuavad kasumite väljaviimise vabadust ja igasuguseid tagatisi natsionaliseerimise vastu. Riikliku sektori loomisega endiste asumaade ja sõltuvate riikide majanduses aga ei ole imperialistlikud monopolid hoopiski nõus ja avaldavad sellele ägedat vastupanu.

Uue kolonialismi peamiseks sõjaliseks ja poliitiliseks vormiks on saanud sellised agressiivsed blokid, nagu SEATO ja endine Bagdadi pakt, mida luuakse „segapõhimõttel", s. o. formaalselt sõltumatute riikide ja nende endiste imperialistlike rõhujate osavõtul. Nende „antikommunismi" sildi all kokkuklopsitud blokkide tõeliseks eesmärgiks on avada imperialismi sõjajõududele endiste asumaade väravad, kehtestada nende maade üle poliitiline ja strateegiline kontroll ning kasutada neid võitluseks rahvusliku vabadusliikumise vastu.

Viimaste aastate jooksul on teataval määral revideerimisele võetud ka koloniaalpoliitika ideoloogilised alused. Tänapäeva tingimustes tuleb imperialistidel üha sagedamini lahti ütelda avalikust rassismi jutlustamisest ja valge inimese „üleoleku" iganenud teooriatest. Püüdes avaliku arvamuse meele järgi olla, on isegi kõige paadunumad imperialistid praegu valmis rääkima inimkonna ühtsest perest ja kõikide rahvaste õigusest iseseisvaks eluks. Tegelikult aga taotletakse uue sildi all koloniaalse orjastamise endisi eesmärke.

Kas ei läbi kolonialismi vaim näiteks „vaakuumi" teooriat, mille Dulles esitas juba 1950. aastal. Selle teooria mõte seisab selles, et pärast kolonisaatorite väljakihutamist rõhutud maadest tekkis seal mingi ohtlik „vaakuum" — tühjus, avaus, mida vabastatud rahvad ise täita ei suuda. Selle tühjuse täitmine olevat lääneriikide, eelkõige Ühendriikide ülesanne. „Vaakuumi" teoorias avaldub selgelt idamaade rahvaste mõistuse ja loovate jõudude rassistlik alahindamine ning see peab õigustama ameerika imperialismi ekspansiooni. Pole juhus, et „vaakuumi" teooriast võrsus hiljem „Dulles—Eisenhoweri doktriin", mis deklareerib

Ühendriikide „õigust" araabiamaade siseasjadesse relvajõul vahele segada.

Ideoloogiliste „uudiste" hulka tuleb arvata ka mitmesugused „kollektiivse kolonialismi" teooriad, mille lipu all ameerika imperialistid on viimastel aastatel korduvalt välja astunud. Selle plaani eesmärgiks on asendada üksikute lääneriikide võim asumaades koloniate ühise ekspluateerimisega, kusjuures sellest peab tingimata juhtivalt osa võtma ameerika kapital. Endastki mõista ei too see rõhutud rahvastele mingit kergendust, sest paljaksröövitud inimese süda ei lähe kergemaks, kui ta teada saab, et ta ei olnud ühe röövli, vaid terve jõugu ohver.

Uue kolonialismi kandjaks ja peamiseks toeks üleilmses mastaabis on meie päevil ameerika imperialism. Pärast Teist maailmasõda on Ühendriigid dollariimpeeriumi tunduvalt ümardanud. Peale Hiinale kuuluva Taivani saare faktilise hõivamise ja rea Jaapanile kuulunud Vaikse ookeani saarte okupeerimise on Ameerika monopolid kanda kinnitanud Lõuna-Vietnamis ja Lõuna-Koreas, omandanud tähtsaid majanduslikke ja strateegilisi positsioone Põhja-Aafrikas, Lähis- ja Kesk-Idas.

Sellest hoolimata on ameerika imperialistidel kuni viimase ajani õnnestunud ennast „antikolonialismi" ja rõhutud rahvaste „vabastamise" pooldaja paabulinnusulgedega ehtida. See reputatsioon saavutati kõige odavamal teel — mõnede Euroopa koloniaalriikide kõige rohkem meelepaha tekitanud tegevuse demagoogilise kriitika abil ja nõrgaltarenenud maadele majandusliku „abi" pakkumisega. Mõned lühinägelikud inimesed ei saanud otsekohe aru, et Ameerika monopolide „antikolonialism" on teeseldud, et nad keelduvad Euroopa kolonisaatoritega üheskoos välja astumast ainult siis, kui soovivad nende lüüasaamist, lootuses nende kohale asuda. Mis puutub Ameerika majanduslikku „abisse", siis selle eesmärgiks on siduda abi vastuvõtnud maad ameerika imperialismi sõjavankri külge. On küllalt, kui öelda, et 3,8 miljardist dollarist, mis Ameerika Ühendriigid 1957. aastal assigneerisid välisriikide „abistamiseks", on ainult 350 miljonit, s. o. vähem kui 10 protsenti, majanduse arendamiseks määratud. Pole siis ka ime, et paljud Aasia ja Aafrika maad, hoolimata suurest vajadusest kapitalide järele, on Ameerika Ühendriikide poolt pakutavast abist korduvalt ära öelnud.

Rahvad näevad üha selgemini, et Ühendriigid on tänapäeva maailmas saanud koloniaalsüsteemi peamiseks toeks, ilma milleta see süsteem palju kiiremini kokku variseks.

9. Sotsialistlik maailmasüsteem kui rahvaste tugi võitluses kolonialismi vastu

Rahvusliku vabadusliikumise edu idamaades on lahutamatult seotud sotsialistlike riikide olemasoluga ja nende leppimatu seisukohaga kolonialismi suhtes. Selles ilmneb rõhutud rahvaste

ja sotsialistliku süsteemi rahvaste imperialismivastaste huvide sügav objektiivne seos ja ühtsus.

Järjekindlalt kolonialismi vastu välja astudes pole sotsialistlikel maadel mingeid omakasupüüdlikke sihte. Erinevalt Ameerika Ühendriikidest ei püüa nad minemakihutatud kolonisaatorite asemele asuda, ei taotle endale „mõjusfääre". Sotsialistlik majandus on kokkusobimatu ekspluateerimise ja rõhumisega. Ta ei ole huvitatud kapitali väljaveost, sest töötajate heaolu pideva tõstmise ülesanne nõuab pidevaid ja üha kasvavaid kapitaalmahutusi oma maa rahvamajandusse. Sotsialistlikud riigid on huvitatud rahvusvahelise kaubavahetuse ja majandusliku koostöö laiendamisest, kuid nad ei taotle turge kaupade ülejääkide realiseerimiseks, sest sotsialistlik majandus ei tunne ületootmiskriise.

Koloniaalrahvaste rahvuslikke püüdlusi toetades juhinduvad Nõukogude Liit, Hiina Rahvavabariik ja teised rahvademokraatiamaad sotsialistliku ideoloogia põhimõtetest. See ideoloogia aga on leppimatult vaenulik igasuguse rõhumise suhtes ja kaitseb rahvaste võrdõiguslikkust ja sõprust. Kolonialismi vastu välja astudes võitlevad sotsialistlikud maad ühtlasi ka sõjaohu vastu. Katsed kolonialismi päästa või taastada olid ju viimase 10—12 aasta jooksul paljude niinimetatud „lokaalsete" (kohalike) sõdade põhjuseks. Imperialismi koloniaalsed taotlused on ka praegu üheks tähtsamaks rahvusvahelise pinevuse põhjuseks.

Sõjajärgsed aastad on veenvalt demonstreerinud sotsialistlike riikide osa kui võimsat tegurit agressiivsete imperialistide vaoshoidmisel, kes teistsugustes tingimustes oleksid rahvuslikule vabadusliikumisele kogu jõuga kallale tunginud ja selle lämmatanud.

Sotsialistlike riikide kui kolonialismivastase teguri osatähtsus kasvab pidevalt. Esiteks, sotsialismimaade printsipiaalselt kindel välispoliitika etendab järjest vahetumat ja otsustavamat osa imperialistide kolonisaatorlike plaanide nurjaajamisel. Sotsialistlikud maad andsid näiteks tähtsa panuse Egiptuse rahva võiduks imperialistlike agressorite üle, nad ajasid nurja kolonisaatorite kallaletungi Süüriale ja siis ka noorele Iraagi vabariigile. Teiseks, sotsialistlik leer on saanud idamaade noorte rahvusriikide toeks nende võitluses majandusliku iseseisvuse eest.

Sotsialistlike riikide ja idamaade majandusliku koostöö tähtsus

Sotsialistlikel riikidel on reaalseid võimalusi Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika maade abistamiseks nende iseseisva rahvusliku majanduse loomisel. Sotsialismileer varustab idamaid meeleldi ja üha laiemal määral tööstusseadmetega.

Nõukogude Liit on praegu esimesel kohal maailmas nende maade ettevõtete komplektseadmetega varustamise alal. See muudab noorte idariikide majandusliku iseseisvuse saavutamise perspektiivid täiesti reaalseks. „Neil ei ole enam vaja," ütles N. S. Hruštšov NLKP XX kongressil, „ajakohaste seadmete saa-

miseks minna kummardama oma endisi rõhujaid. Nad võivad saada neid seadmeid sotsialismimaadest, ilma et peaksid selle eest tasuma mingisuguste poliitilise või sõjalise iseloomuga kohustustega."[12]

Kujukaks näiteks vabanenud maade abistamise kohta industrialiseerimise läbiviimisel on Nõukogude Liidu ja India suhted. Nõukogude projekteerimis- ja ehitusorganisatsioonid juhivad Bhilai metallurgiatehase ehitustöid, varustavad selle kõige moodsamate komplektseadmetega. See tehas on juba hakanud malmi andma. Erinevalt välismaa firmadest ei nõua Nõukogude Liit endale mingit osa tehase aktsiatest ja kasumitest ega taotle osavõttu tehase juhtimisest. Nõukogude krediidi protsendimäärad on peaaegu 3 korda väiksemad neist, mida India maksab inglise pankadele neilt Durgapuri terasesulatamistehase ehitamiseks saadud laenult.

Sotsialistlikud riigid annavad meeleldi edasi ka oma majandusliku ülesehitustöö kogemusi, aitavad idamaades luua rahvuslikku tehnilist kaadrit.

Sotsialistlike maade ja noorte rahvusriikide vahelist majanduslikku koostööd iseloomustavad printsipiaalselt uued jooned. See on tõeliselt võrdõiguslike partnerite koostöö. Tä ei seo neid mitte mingisuguste sõjaliste või poliitiliste kohustustega, majanduslike ahelatega või alandavate kitsendustega.

Võimalus toetuda sotsialismileerile kindlustab Aasia ja Aafrika maade positsioone suhetes lääneriikidega. Imperialistid on kaotanud oma monopoli laenude andmises, seadmete ekspordi ja tehniliste teadmiste alal, ja on seetõttu sunnitud tegema järeleandmisi, mida nad varem kunagi pole teinud.

Omakasupüüdmatu ja sõbralik iseloom, mis on omane sotsialistlike riikide koostööle endiste asumaade ning sõltuvate riikidega, on nendevaheliste majanduslike sidemete kiire laienemise aluseks. Viimase 6—7 aasta jooksul on Nõukogude Liidu ning Aasia ja Aafrika maade kaubakäive suurenenud peaaegu 4,5-kordseks!

Sotsialistlike maade ja noorte rahvusriikide tiheda koostöö idee rajab endale üha laiemat teed. Selle populaarsus suureneb ka neis maades, kus imperialistide ike iseseisva poliitika läbiviimist veel takistab.

XVII PEATUKK

KAPITALISTLIKE MAADE RAHVASTE VÕITLUS SUVERÄÄNSUSE SÄILITAMISE EEST

Suveräänsus tähendab riigi täielikku sõltumatust kõigi tema siseelusse ja välissuhetesse puutuvate küsimuste otsustamisel. Järelikult nimetatakse suveräänseks sellist riiki, kes oma territooriumil iseseisvalt teostab kõrgemat võimu, kelle tegevusvabadust ei saa keegi väljastpoolt piirata. Suveräänsus on justkui kindlusevall, mille kaitse all on igal üksikul rahval võimalik oma riiklust rajada, majandust ja kultuuri arendada, teiste rahvastega võrdõiguslikesse ja vabatahtlikesse suhetesse astuda.

1. Suveräänsuse probleemi teravnemine imperialismi ajastul

Formaalselt tunnistab kodanlik õigus suveräänsuse printsiipi juba ammu. Kuid see ei ole kapitalistlike riikide valitsevaid klasse kunagi tagasi hoidnud teiste rahvaste sõltumatusele kallalekippumise eest. Kogu sajanditepikkune kolonialismi ajalugu on ühtlasi koloniaalriikide poolt teiste rahvaste rahvusliku suveräänsuse süstemaatilise ja jämeda rikkumise ajalugu.

Juba monopolismieelse kapitalismi ajastul tõendas reaktsioonilise kodanlus tuhandete näidetega, et ta ei hooli suveräänsuse printsiibist. Imperialismi ajastul hakkasid kapitalistlike maade valitsevad ringkonnad seda printsiipi veelgi vähem arvestama.

Agressiivsete imperialistlike riikide monopolistliku kapitali apetiiti ei rahulda enam mahajäänud ja majanduslikult nõrgalt-arenenud maade suveräänsuse likvideerimine. Ta kipub kallale ka majanduslikult arenenud, juba ammu kujunenud suveräänsete kodanlike riikide sõltumatusele. Kui Esimest maailmasõda peeti peaasjalikult asumaade ümberjagamise eesmärgil, siis Teise maailmasõja aastail seadis saksa imperialism endale eesmärgiks mitte üksnes asumaade vallutamise, vaid ka oma võimu kehtestamise Euroopa *metropolide* üle, seadis endale ülesandeks kogu Euroopa orjastamise.

Pärast Teist maailmasõda hakkas maailmavalitsemisele pretendeerima Ameerika Ühendriikide monopolistlik kapital. Amee-

rika imperialistid tahavad Wall Streeti monopolide mõjusfääri laiendada, teiste kapitalistlike maade territooriume oma platsdarmiks teha ja nende maade rahvaid oma suurtükiliha reserviks muuta. Sellepärast püüavad Ameerika Ühendriikide reaktsioonilised ringkonnad oma kasuks piirata iseseisvate kapitalistlike riikide suveräänsust, sest suveräänsus takistab Ameerika majandusliku ekspansiooni ja nende riikide muutmist Ameerika poliitika tööriistaks.

See ameerika ekspansionismi kurss tekitab rahvusvahelisel areenil mitmesuguseid, tihtilugu üksteisele vastukäivaid tendentse.

Enamik Aasia ja Aafrika rahvusriike, kes poliitilise sõltumatuse alles hiljuti kätte võitsid, kaitseb oma suveräänsust kindlalt. Nad püüavad Ühendriikide poolt kokkuklopsitavaist sõjalistest rühmitustest eemale hoida, ei luba neil oma territooriumil sõjaväebaase rajada, ei võta vastu Ameerika majanduslikku abi, mis on alati seotud poliitiliste tingimustega ja mille eesmärgiks on niisugust abi saava riigi tõmbamine Ameerika poliitika orbiiti. Kuid paljud vanad kapitalistlikud riigid, kes sajandeid on iseseisvad olnud, loovutavad samal ajal samm-sammult oma suveräänsed õigused ja volitused Ameerika Ühendriikidele ja igasugustele „rahvusest kõrgemal seisvaile" imperialistlikele ühendustele.

Miks asuvad paljude kapitalistlike maade valitsevad ringkonnad tegelikult rahvusliku reetmise teele ja nõustuvad oma riikliku suveräänsuse kärpimisega? Sellele teele tõukavad neid kitsad klassihuvid, egoistlikud huvid, mis on nende reaktsioonilise sise- ja välispoliitika aluseks.

Esiteks, liit ameerika imperialismiga kindlustab nende maade kapitalistlikele monopolidele tohutu suured kasumid sõjatööstusest, kõigist strateegiliste materjalide tootmise harudest. On ju selle liidu nurgakiviks võidurelvastumise maksimaalne arendamine ja kõigi nende riikide majanduse militariseerimine, kes kuuluvad koos ameerika imperialistidega Atlandi blokki või mõnda muusse agressiivsesse blokki. Aga just riigi alalised suured sõjalised tellimused koos riigi majanduse militariseerimisega ongi kaasaja monopolistliku riigikapitalismi *peamiseks* kullasooneks.

Teiseks, Inglismaad, Prantsusmaad ja mitmeid teisi maid tõukavad ameerika imperialismi agressiivsetesse blokkidesse nende maade suurkodanluse reaktsiooniliste ringkondade imperialistlikud taotlused. Demokraatliku liikumise arenemine pärast Teist maailmasõda, sotsialismi ideede kasvav populaarsus, tugevnev tung töölisklassi tegevusühtsuse poole on need ringkonnad rahutuks teinud. Nii nagu Ameerika Ühendriikide imperialistid, nii ei taha ka Inglismaa, Prantsusmaa ja mõnede teiste riikide reaktsioonilised ringkonnad leppida sellega, et terves reas Euroopa ja Aasia riikides on kehtestatud rahvademokraatlik kord; nad unistavad kapitalismi restaureerimisest nendes maades, et muuta nad jällegi oma satelliitideks. Samuti tahaksid nad iga hinna eest pea-

tada koloniaalsüsteemi edasist lagunemist, taastada koloniaalikkest vabanenud maades oma endisi positsioone. Kuivõrd minevikus võimsate, kuid tänapäeval märgatavalt nõrgenenud riikide reaktsiooniline kodanlus on juba kaotanud lootuse oma maa demokraatliku liikumise lämmatamiseks ja agressiivsete välispoliitiliste plaanide teostamiseks oma jõududega, otsib ja leiab ta endale eestkostjaid Ühendriikide monopolistide näol.

Sellest imperialistlikust liidust loodavad Euroopa kapitalistid ammutada jõudu oma klassihuvide kaitsmiseks. Tasuks selle eest on nad valmis loovutama oma maa riikliku suveräänsuse. Sealjuures sulgevad nad silmad selle ees, et sõjalised blokid, mille eesotsas on Ameerika Ühendriigid, on lõppude lõpuks ameerika imperialismi ekspansionistliku poliitika tööriistaks ja et seda poliitikat ajab ameerika imperialism oma partnerite arvel.

Säärase antinatsionaalse poliitika tagajärjel on kapitalistlikus maailmas kujunenud omapärane valitsemise ja allumise süsteem. Ameerika Ühendriikide alluvusse sattunud kodanlikud riigid on samal ajal käsutajaiks kolmandatele maadele; olles ise oma poliitilise sõltumatuse suurelt osalt kaotanud, jätkavad nad üheskoos või üksikult teiste riikide suveräänsuse rikkumist.

Sellise kaksikosa iseloomulikuks näiteks on Inglismaa. Teatavasti on ta Ühendriikide kasuks loobunud oma paljudest suveräänsetest õigustest. Inglise pinnal asuvad Ameerika lennuki- ja raketibaasid, millede juhatus praktiliselt ei kuulu Inglise valitsuse kontrolli alla. Inglise õhuruumis lendavad Ameerika aatompommituslennukid, millede meeskonnad Inglise võimudele ei allu. Samal ajal rikub Inglismaa ise süstemaatiliselt Lähis-Ida maade suveräänsust.

Võib öelda, et monopolistliku kodanluse huvidest dikteeritud poliitika on viinud mõningad Lääne-Euroopa riigid nõiaringi. Kui Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja teiste maade valitsevad ringkonnad tahaksid kaitsta rahvuslikke huvisid, mitte aga imperialistlikke huvisid, siis võiksid nad ajada iseseisvat poliitikat, langemata Ühendriikide orjusse. Niisuguseks poliitikaks jätkuks neil jõudu ja vahendeid ja neil poleks vaja ookeani tagant toetust otsida ja oma iseseisvust Ameerika poliitilisse pandimajja anda. Kuna aga neil on esikohal imperialistlikud eesmärgid, millede saavutamiseks neil ei jätku ei jõudu ega ressursse, siis tuleb neil paluda Ameerika abi, kuigi nad teavad, kui kallist hinda selle eest maksta tuleb.

Seega ähvardab arenenud kapitalistlike maade iseseisvust kahesugune oht: sisemine oht, mille põhjustajaks on „oma maa" reaktsiooniline kodanlus, kes peab kõigest kõrgemaks kitsaid klassihuvisid, ja väline oht, mille põhjustajaks on eeskätt Ühendriikide finantsoligarhia.

Teisi kapitalistlikke maid endale allutades tuginevad Ameerika Ühendriigid oma suurele majanduslikule ja sõjalisele võimsusele. Vahetult pärast sõja lõppu tootsid Ameerika Ühendriigid

ligi 60 protsenti kogu kapitalistliku maailma tööstustoodangust. Kindlate turgude otsimine tööstuse ja põllumajanduse toodangu „ülejääkide" turustamiseks, uute odava tooraine allikate ja soodsate kapitali rakendamise sfääride tagaajamine — sellised majanduslikud motiivid on Ameerika monopolide imperialistliku ekspansiooni aluseks. Teiste riikide allutamises näevad nad kõige kindlamat uue ennekuulmatu rikastumise teed. Arvestus on siin väga lihtne: mida tugevamini sõltub üks või teine riik Ameerika Ühendriikidest, seda hõlpsam on ameerika monopolistidel selle maa majandust ekspluateerida, tema rahvamajandusse tungida, lisakasu saada.

Edasi tuleb arvesse võtta poliitilise ja sõjalise iseloomuga kaalutlusi. Ekspansioon Euroopa ja teiste kontinentide kapitalistlikesse maadesse on Ühendriikide finantsoligarhiale üheks osaks sellest üldisest plaanist, mille eesmärgiks on võidelda sotsialismimaade vastu ja kehtestada oma võim kogu maailma üle. Pole juhuslik, et Ameerika Ühendriikide pealetungiga teiste kapitalistlike maade suveräänsusele käib kaasas püüe muuta peaaegu kogu Lääne-Euroopa ja rida idamaid Ameerika sõjalisteks platsdarmideks.

Lõpuks on Ameerika monopolide eesmärgiks otseselt mõjutada välisriikide sisepoliitikat; kindlustanud oma võimu nõrgemate kapitalistlike riikide üle, saavad Ühendriigid võimaluse vahele segada nende siseasjadesse, juurutada seal reaktsiooni ja nõuda arveteõiendamist demokraatlike jõududega.

Suveräänsuse ründamise vormid ja meetodid

Mitmesuguste meetodite seas, mida ameerika imperialism kasutab, on kõige tähtsamal kohal teiste kapitalistlike maade üle poliitilise ja sõjalis-strateegilise kontrolli kehtestamise meetod. Niisuguse kontrolli tööriistaks ja nende maade sõltumatust pidevalt ähvardavaks ohuks on saanud Ameerika sõjaväebaaside paigutamine nende maade territooriumile.

Rahu ajal suurte iseseisvate kapitalistlike riikide territooriumil välismaiste baaside süsteemi loomine on rahvusvahelistes suhetes uus nähtus. See on omapärane anneksiooni vorm, mis viib nende riikide suveräänsed õigused nullini eeskätt otseselt baaside paiknemise piirkonnas. Peale selle kaotab riik, kes lubab välisriigil oma territooriumil lennuväebaase rajada, suveräänsuse suures osas oma õhuruumist, see aga, kes annab loa mereväebaaside rajamiseks, kaotab suveräänsuse ühel osal oma territoriaalvetest. On iseloomulik, et 1958. aasta Lähis-Ida kriisi ajal kasutas Ameerika väejuhatus ilma pikema jututa baase Lääne-Saksamaal ja Itaalias, et organiseerida oma vägede toimetamist Liibanoni. Nende riikide nõusolekut tegelikult isegi ei küsitud. Välismaa sõjaväebaasid kitsendavad üldse väga suurel määral selle riigi tegevusvabadust, mille territooriumil nad asuvad, kuivõrd teda ähvardab pidevalt sõjalise vahelesegamise oht ja ta võib kergesti muutuda „jõupoliitika" objektiks.

Lõpuks tuleb silmas pidada ka seda ohtu, et kui imperialistid päästavad valla sõja, riskivad riigid, kes on lubanud oma territooriumil välismaa sõjaväebaase rajada, esimestena vastulöögi ohvriks langeda. Lääne-Euroopa valitsused, kes on võtnud enda peale ameerika imperialismi kannupoiste osa täitmise, võivad järelikult kiskuda oma maad sõjalisse katastroofi ookeanitaguste monopolide huvides.

Jagamatu kontroll oma relvastatud jõudude üle on alati olnud suveräänse riigi tähtsaimaks tunnuseks. Põhja-Atlandi bloki (NATO) olemasolu on viinud selleni, et põhilised Lääne-Euroopa maade sõjapoliitika küsimused otsustatakse NATO juhtivate organite istungitel, kus tooniandjaiks on Ameerika esindajad. Vägede relvastuse, väljaõppe ja paigutuse küsimused on rahvusriikide valitsuste kompetentsist faktiliselt võõrastesse kätesse läinud.

Väga intensiivselt areneb Ameerika Ühendriikide monopolide pealetung teiste kapitalistlike maade suveräänsusele ka majanduse alal. Selle pealetungi vormid on väga mitmesugused: teistele maadele subsiidiumide, pika- ja lühiajaliste krediitide, laenude jne. andmine. Ameerika laene ja krediite antakse kindlatel sõjalise, poliitilise või majandusliku iseloomuga tingimustel, mille eesmärgiks on laenu saavat riiki tugevamini ameerika imperialismi sõjavankri külge siduda. Näiteks vastutasuks Inglismaale 1946. aastal antud 3,7 miljardi dollarilise laenu eest saavutasid Ühendriigid, et Inglismaa nõrgendas impeeriumi soodustuste süsteemi, s. o. loobus paljudest eelistest, mida ta kasutas kauplemises Briti impeeriumi maadega; Ühendriigid saavutasid järeleandmisi nõndanimetatud „sterlingitsoonis", varsti pärast seda ka Ameerika sõjaväebaaside loomise Briti saartel.

Ameerika monopolide kapitali eksport, mille tagajärjel nad haaravad enda kätte suure hulga teiste maade ettevõtteid ja isegi terveid tööstusharusid, on nende maade suveräänsuse õõnestamise teine tähtis vahend. Esimestel sõjajärgsetel aastatel olid Ameerika Ühendriigid maailmaturul tegelikult ainukesed kapitali eksporteerijad. Esimese viie sõjajärgse aastaga suurenesid Ameerika investeeringud välismaal kahekordseks, 1955. aastaks aga ulatusid need 45 miljardi dollarini. Kuigi konkurents kapitalide väljaveo alal hiljem uuesti algas, olid Ameerika monopolid siiski jõudnud endale luua tugevad tugipunktid suuremates kapitalistlikes riikides. Inglismaal tegutseb ligi 800 Ameerika kompaniid ja nende filiaali, kellel on tähtis koht Inglismaa tööstustoodangus. Lääne-Saksamaal on üle 500 kompanii ja firma Ameerika kontrolli all. Suur on Ameerika kompaniide osatähtsus Prantsusmaal.

Nii avaldub ka majanduse alal üks põhilisi tendentse kaasaja kapitalistlikus maailmas — Ameerika monopolide tendents võtta sõltumatutelt kapitalistlikelt maadelt nende finantsiline ja majanduslik iseseisvus. Rööbiti sellega on olemas ka tendents monopolistide „ühinemisele", rahvusvaheliste monopolistlike liitude

moodustamisele, mis samuti kitsendavad iga üksiku maa riiklikku suveräänsust. Niisugune ühinemispüüe tuleneb juba monopolistliku kapitali olemusest, sest monopolistlikule kapitalile jäävad ühe riigi piirid kitsaks.

Rahvusvaheliste kapitalistlike liitude moodustamise tagajärjeks on paratamatult kõige võimsama partneri võim teiste liidust osavõtjate üle. Järelikult põhjustab niisuguste liitude loomine seda, et nõrgemad kapitalistlikud riigid kaotavad suveräänsuse või et nende suveräänsust piiratakse.

Pärast Teist maailmasõda avaldus monopolide võimsuse kontsentreerimise tendents eriti tugevasti Lääne-Euroopas. Siin, nagu eespool juba öeldud, tekkisid suured monopolistide koondised: Euroopa söe- ja teraseühendus, Euroopa „ühisturu" maade ühendus ja Euroopa aatomiühendus (Euratom). Kõigil neil juhtudel on tegemist monopolide kokkulepetega turgude jaotamise, hindade reguleerimise, tollitariifide kindlaksmääramise jne. kohta. Imperialistid püüavad igati muljet tekitada, nagu seisaksid need organisatsioonid „rahvustest kõrgemal", kuid tegelikult avaldub nende „rahvustest kõrgemalseismine" selles, et neisse kuuluvad maad on kaotanud oma majanduspoliitika tähtsate külgede määramisel iseseisvuse. Paljud rahvusriikide valitsuste funktsioonid on üle läinud organitele, kes tegelikult on kõige tugevama liidust osavõtja kontrolli all. Niisuguseks domineerivaks jõuks kapitalistlikus Euroopas kujuneb järjest rohkem Lääne-Saksamaa, kes on pärast sõda olnud ameerika monopolistliku kapitali peamiseks agendiks.

Seega on ameerika imperialismi sõjaline ja majanduslik ekspansioon ähvardavaks ohuks paljude kapitalistlike maade suveräänsusele ja iseseisvusele. Tekib juhtivast imperialistlikust suurriigist — Ameerika Ühendriikidest — suuremal või väiksemal määral sõltuvate satelliitide süsteem.

2. Imperialistliku kodanluse ideoloogiaks ei ole patriotism, vaid kosmopolitism

Eespool oli juttu motiividest, millest juhinduvad reaktsioonilised jõud, kes õõnestavad riikide suveräänsust ja iseseisvust. Muidugi hoitakse neid saladuses, sest nad ei ole sellised, et neid võiks rahvale avalikult teatavaks teha. Vastupidi, suveräänsuse ründamise tõelisi eesmärke maskeeritakse hoolega, selleks kasutatakse mitmesuguseid ideoloogilisi vahendeid, millede hulgas tähtsal kohal on kosmopolitismi propageerimine. Kõne all ei ole muidugi kosmopolitismi vana mõiste, mis oli käibel XIX sajandil, kui kosmopolitismi all mõisteti tihtipeale avarat, rahvuslikust piiratusest vaba maailmavaadet. Siin on mõeldud ideoloogiat, mida õhutavad imperialistid ja mis jutlustab, et suveräänsuse printsiip olevat „vananenud", et riikliku sõltumatuse piiramine

olevat „seaduspärane", ideoloogiat, mis propageerib ükskõiksust rahvuslike traditsioonide vastu ja hoolimatut suhtumist rahvuslikusse kultuurisse; ideoloogiat, mis väidab, et tänapäeva tingimustes olevat kodumaa mõiste kaotanud igasuguse tähenduse.

Kosmopolitism osutus Ameerika Ühendriikide finantsoligarhiale kõige sobivamaks maskeeringuks, millega ta varjab oma võitlust maailmavalitsemise eest, teiste riikide iseseisvuse likvideerimise eest. Lääne-Euroopa monopolistidel aga on kosmopolitismiga mugav õigustada rahvuslikest huvidest taganemist ning Ameerika Ühendriikide finantskapitaliga oma rahvaste arvel sõlmitavaid tehinguid.

Kaasaegne kosmopolitism avaldub mitmel kujul. Kosmopolitismist on läbi imbunud näiteks propaganda, mis ülistab olemasolevaid Euroopa monopolide vahelisi kokkuleppeid ja kutsub üles teisi taolisi kokkuleppeid sõlmima. Monopolistide liite serveeritakse „Euroopa rahvaste ühtsuse" ideede kehastusena, „rahvuslikust piiratusest" ülesaamise teena. Pole midagi imeks panna, et suured monopolid säärast propagandat avalikult toetavad ja finantseerivad.

Kuid on olemas ka varjatumaid ja rafineeritumaid kosmopolitismi propageerimise vorme. Tavaliselt maskeeritakse neid üldhumaansete, demokraatlike ja isegi „sotsialistlike" ideedega.

Kosmopolitismi ideoloogide, eriti parempoolsete sotsialistide seast pärit ideoloogide lemmikteesiks on väide, et suveräänsuse printsiip olevat tänapäeval muutunud tootlike jõudude arenemise piduriks.

Kuidas aga on võimalik tagada tootlikele jõududele soodsaid arenemistingimusi laialdasel riikidevahelisel alusel? Kindlasti mitte ühtede või teiste riikide suveräänsete õiguste ja huvide kitsendamise teel, vaid nende huvide kooskõlastamise teel võrdõigusliku ja vastastikku kasuliku koostöö käigus. Tähtsat osa võiks siin etendada rahvusvahelise kaubanduse igakülgne laiendamine. Suur tähtsus on ka koostöö arendamisel teaduse ja tehnika alal (spetsialistide ja teaduslik-tehnilise informatsiooni vahetamine, ühiste tootmisprojektide teostamine jne.).

Kõik see ei taga veel muidugi tootlike jõudude täielikku ja vaba arenemist rahvusvahelises ulatuses. Selleks on vaja rida põhjalikke riikidevahelise iseloomuga abinõusid: majandusplaanide koordineerimist, eri maade tööstuse koopereerimist, kaadri ettevalmistamise koordineerimist jne. Kuid taoliste abinõude läbiviimine on võimalik üksnes siis, kui on olemas plaanimajanduse süsteem, mis on vaba tootmisanarhiast ja konkurentsivõitlusest, kui on olemas süsteem, mis on rajatud mitmesuguste rahvaste ja riikide täielikule vastastikusele usaldusele. Niisugune süsteem on sotsialism.

Marksismi vaenlased väidavad, nagu satuksid kommunistid riikide sõltumatuse ja suveräänsuse printsiipe kaitstes vastuollu ühiskonna arenemise tendentsidega ja tahaksid säilitada riikide

killustatust ja rahvuste eraldatust rahvusvahelisel areenil. Kuid analoogilistele väljamõeldistele andis omal ajal vastulöögi juba V. I. Lenin, kes kirjutas: „Me nõuame enesemääramise vabadust, *s. o.* sõltumatust, *s. o.* rõhutud rahvuste lahkulöömise vabadust mitte sellepärast, et me unistaksime majanduslikust killustatusest või väikeriikide ideaalist, vaid vastupidi sellepärast, et me tahame suuri riike ja rahvuste lähenemist, isegi kokkusulamist, kuid tõeliselt demokraatlikul, tõeliselt internatsionalistlikul baasil, mis *pole mõeldav* ilma lahkulöömise vabaduseta."[1]

Teiseks sageli ettetoodavaks argumendiks on väide, nagu avaks suveräänsuse likvideerimine ja piiramine tee majanduslikuks õitsenguks ja rahvaste elutaseme tõstmiseks. „Rahvuslikust piiratusest" loobumise tagajärjeks olevat tihedama majandusliku sideme loomine riikide vahel, nende ressursside ühendamine ja turu laienemine. See aga avaldavat soodsat mõju kõikide riikide majanduslikule olukorrale.

Kõik see oleks nii, kui suveräänsusest loobumine tegelikult lahendaks kas või osa neist probleemidest. Tegelikult aga midagi säärast ei juhtu. Kapitalismi tingimustes piirdub asi võrdõiguslike riikide ressursside ühendamise asemel monopolidevahelise tehinguga. Ühisturg muutub avaliku või varjatud konkurentsi areeniks, kusjuures võitjaks tuleb see, kes on kõige tugevam. Selle tagajärjel muutuvad riikidevahelised suhted kokkupõrgete, vaidluste, avalike ja kulissidetaguste konfliktide lõputuks ahelaks. Asi lõpeb paratamatult nõrgemate riikide majanduslike õiguste kitsendamisega, nende rahvusliku majanduse olukorra halvenemisega, nende majanduslike ressursside ekspluateerimise tugevnemisega.

Peale majandusliku iseloomuga argumentide on kosmopolitismi pooldajate arsenalis veel mitmesuguseid teese, mis puudutavad poliitika valdkonda. Räägitakse näiteks, et suveräänsusest loobumine on vajalik demokraatia kaitsmiseks, sõjaohu ärahoidmiseks ja rahu kindlustamiseks. Kapitalistlikud maad pidavat ohverdama oma suveräänsuse Ühendriikide kasuks, et ühiselt kaitsta demokraatiat „kommunismiohu" eest.

Kõik selles teesis on algusest lõpuni vale. Esiteks, demokraatiat läänemaades ei ähvarda kommunism, vaid monopolide pealetung, kes süvendavad reaktsiooni kõigil aladel*. Teiseks, suveräänsusest loobumine Ühendriikide kasuks ongi just Lääne-Euroopa demokraatiale kõige suuremaks ohuks. Ta satub kahekordse pressi alla — „oma" ja ookeanitaguste monopolide pressi alla. Sellest räägivad niisugused faktid, nagu mitmetes maades töölistevastase seadusandluse kehtestamine Ameerika eeskujul, „lojaalsuse kontrollimise" ameerikalike meetodite laenamine jne.

Mis puutub sõjaohusse, siis ei saa ka seda likvideerida suveräänsuse vastu suunatud sõjakäigu abil. Meie ajastul ei ole sõjad

* Üksikasjalisemalt selle kohta vt. XVIII peatükis.

tingitud mitte riikliku sõltumatuse pooldamisest, nagu väidavad kodanliku kosmopolitismi ideoloogid, vaid sotsiaalsetest ja majanduslikest põhjustest, mis on seotud monopolistliku kapitali rööveliku iseloomuga. Pealegi, nagu eespool juba märgitud, on üheks tähtsamaks põhjuseks, miks Ameerika Ühendriikide monopolid sõltumatute kapitalistlike riikide suveräänsust ründavad, just püüe muuta need maad oma strateegilisteks platsdarmideks.

Lõpuks väidavad kosmopolitismi propageerijad, nagu oleks suveräänsuse printsiip vananenud, sest ta takistavat üldinimliku kultuuri arenemist ja pidurdavat rahvaste liitumist ühtseks pereks. Kuid üldinimlik kultuur kujuneb kaasaja tingimustes üksikute rahvuste kultuurisaavutustest, mitte aga neist sõltumata. Kirjandus, kunst ja muusika õitsevad lopsakalt rahvuslikul pinnal ning jäävad kängu, kui neil ei ole juuri rahva rüpes. Suured kunstiteosed, mis on omandanud üldinimliku tähtsuse, olid rahvusliku geniaalsuse väljenduseks. Ja vastupidi, kunst, mis irdub kodumaast, ei ole suuteline suurteoseid looma.

Võitlus suveräänsuse ja riikliku sõltumatuse eest, kosmopolitismi vastu on seega ühtlasi võitlus kultuuri tõelise õitsengu ja arenemise eest.

3. Suveräänsuse kaitsmine vastab rahvuse kõigi progressiivsete jõudude elulistele huvidele

Kapitalistlikes maades, kelle iseseisvusele Ameerika monopolid kallale kipuvad, kujunevad objektiivsed eeldused selleks, et ühendada rahvusliku iseseisvuse ja rahu kaitseks kõige laiemad rahvakihid.

Võitlus riikliku suveräänsuse eest on üks ülddemokraatliku liikumise vorme. Nagu kogemused näitavad, on see kõige edukam sel juhul, kui selle eesotsas on töölisklass ja tema revolutsiooniline partei.

Töölisklass on rahvaste sõltumatuse kaitsja

Töölisliikumine on alati nõudnud, et rahvustel peab olema õigus sõltumatusele, ja võidelnud rahvusliku rõhumise igasuguste vormide vastu.

Marksism-leninism lähtub sellest, et teiste rahvaste õiguste austamine, nende suveräänsuse austamine on rahvaste normaalsete vahekordade eelduseks. F. Engels kirjutas 1888. aastal: „Et tagada ülemaailmset rahu, tuleb eeskätt kõrvaldada kõikvõimalikud rahvuslikud hõõrumised, iga rahvas peab olema sõltumatu ja oma maa peremees."[2]

„Kommunistliku partei manifesti" teise poolakeelse väljaande eessõnas, mis on kirjutatud 1892. aastal, rõhutas Engels uuesti, et „siiras rahvusvaheline koostöö Euroopa rahvaste vahel on võimalik ainult siis, kui igaüks neist rahvastest on oma kodus täielik peremees".[3]

V. I. Lenin kaitses alati järjekindlalt ja resoluutselt rahvuste sõltumatuse ja üheõiguslikkuse printsiipi. Rahvaste enesemääramise õigust peab marksistlik-leninlik teadus selle printsiibi kõige täielikumaks väljenduseks. V. I. Lenin kirjutas, et „võidukas sotsialism peab paratamatult teostama täieliku demokraatia, ja järelikult mitte ainult läbi viima rahvuste täieliku üheõigusluse, vaid teostama ka rõhutud rahvuste enesemääramise õiguse, s. o. vaba poliitilise lahkulöömise õiguse".[4]

Selles et proletariaat kaitseb rahvuste vabadust, nende sõltumatust ja rahvuslikku omapära, avaldub töölisklassi patriotism, mis on kodanluse šovinistliku ja kosmopoliitilise ideoloogia otseseks vastandiks. Töölisklassi patriotism tuleneb eeskätt uhkustundest selle panuse üle, mille antud rahvas, antud rahvus on andnud rõhutud ja ekspluateeritavate hulkade võitlusse, mille eesmärgiks on ekspluateerimise ja rõhumise kaotamine. Seepärast on töölisklassi patriotism sügavalt progressiivne ja revolutsiooniline.

Töölised ei suhtu oma isamaa saatusesse ükskõikselt

Reaktsioonilise kodanluse propagandistid püüavad kujutada kapitalistide klassi patriootiliste tunnete kandjana. Nad tahavad kinni mätsida seda fakti, et kodanluse patriotism on alati allutatud tema omakasupüüdlikele kitsastele klassihuvidele, tahavad varju heita töölisklassi ja kommunistide patriotismile. Sealjuures viitavad kodanlikud propagandistid vahel sellele kohale „Kommunistliku partei manifestis", kus on öeldud, et „töölistel ei ole isamaad". Ometi on täiesti selge, et seal ei ole jutt isamaa eitamisest, vaid ainult sellest, et ühiskonnas, kus võimul on kapitalistid, on ekspluataatorid tegelikult isamaa usurpeerinud ja isamaa ei ole töölistele heaks isaks, vaid õelaks võõrasisaks. Ekspluataatorlike klasside võimu kukutamisega loob töölisklass tingimused selleks, et täielikult avaldada oma patriotismi, mille tõeliseks kandjaks tänapäeval on tema ise.

Samal ajal on teada, et Marx ja Engels toetasid alati tööliste võitlust, mille eesmärgiks oli kaitsta oma maa sõltumatust välismaiste orjastajate eest. Ja kunagi ei väitnud nad, nagu suhtuks töölisklass kapitalistliku korra tingimustes oma isamaa saatusesse ükskõikselt.

Arendades marksistlikku seisukohta isamaa suhtes, kirjutas Lenin 1908. aastal: „Isamaa, s. t. antud poliitiline, kultuuriline ja sotsiaalne keskkond, on kõige võimsam tegur proletariaadi klassivõitluses ... Proletariaat ei saa suhtuda tuimalt ja ükskõikselt oma võitluse poliitilistesse, sotsiaalsetesse ja kultuurilistesse tingimustesse, ja järelikult ei saa ta olla ükskõikne ka oma maa saatuse suhtes."[5]

Just seoses töölisklassi suhtumisega isamaasse tegi Lenin tuntud märkuse, mis on suunatud marksismi dogmaatilise käsituse vastu: „Kogu marksismi vaim," kirjutas V. I. Lenin, „kogu mark-

sismi süsteem nõuab, et iga seisukohta käsitletaks ainult (α) ajalooliselt; (β) ainult seoses teistega; (γ) ainult seoses konkreetsete ajalookogemustega."[6]

Patriotismi küsimuse suhtes rakendatuna tähendab see, et proletariaat ei rahuldu isamaa kaitsmise küsimuse abstraktse käsitlemisega. Teda huvitab eestkätt, missuguses ajaloolises situatsioonis, missugune klass ja missugustel eesmärkidel kuulutab välja isamaa kaitsmise loosungi. Üks asi on imperialistliku sõja aeg, kui võimulolev kodanlus kasutab seda loosungit selleks, et rahvahulki ninapidi vedada ja varjata tõelisi motiive, millest imperialistlikud kiskjad juhinduvad. Teine asi on selline olukord, kui on ohus maa rahvuslik sõltumatus ja vabadus, kui areneb rahvuslik vabadusliikumine. Sel juhul astub töölisklass esimesena välja oma maa vabaduse, tema suveräänsuse ja sõltumatuse kaitseks. Sel juhul ei ole isamaa kaitsmise loosung temale tühi sõnakõlks, vaid eluline ülesanne, mille lahendamist nõuavad temalt niihästi lähemad kui ka põhilised klassihuvid.

Tänapäeval, uues olukorras on töölisklassi patriotism, mis on lahutamatu proletaarsest internatsionalismist, muutunud eriti aktiivseks ja võimsaks jõuks. Hitlerliku okupatsiooni aastail, kui tsivilisatsiooni ähvardas surmaoht fašistlike barbarite poolt, tõestasid just töölised sakslaste poolt okupeeritud maades tegudega oma ustavust isamaale ja usku tema tulevikku. Sel ajal kui patenteeritud „patrioodid" reaktsioonilise kodanluse leerist fašistlike röövvallutajatega koos töötasid, võitlesid kommunistid vastupanuliikumise esiridades, moodustades selle kõige võitlusvõimelisema ja ennastsalgavama tuumiku. Teatavasti kaotas näiteks Prantsusmaa Kommunistlik Partei lahingutes isamaa vabastamise eest 75 000 partei liiget.

Ennenägematut kangelaslikkust töös ja isamaa kaitsmisel on üles näidanud Nõukogude Liidu, Hiina, Korea, Vietnami, kõigi sotsialistlike riikide rahvad. Elu ise on näidanud, et sotsialistlik riik on rahvahulkadele niisuguseks patriotismi kooliks, milliseks ükski kodanlik riik pole kunagi olnud ega võinudki olla.

Kodanluse ideoloogid väidavad, et kosmopolitismi vastu võideldes taganevat marksistid oma õpetuse internatsionalistlikust iseloomust ja muutuvat natsionalistideks. Kuid sääraste võltsingute autorid panevad toime kahekordse võltsimise: esiteks, nad asetavad võrdsusmärgi kodanluse kosmopolitismi ja töölisklassi internatsionalismi vahele; teiseks, nad kirjutavad marksistide arvele natsionalistlikud vaated, mis on iseloomulikud just kodanlikule ideoloogiale.

Töölisklassi internatsionalism, nagu juba öeldud, väljendab kõigi maade tööliste huvide ühtsust nende võitluses ühise vaenlase — kapitalismi vastu, nende ühtset eesmärki, mis seisab ekspluateerimise likvideerimises, nende ideoloogia — rahvaste sõpruse ja vendluse ideoloogia ühtsust.

Selles mõttes on kõik töölised ühe „rahvuse" — ülemaailmse

tööinimeste armee liikmed, keda rõhub ja ekspluateerib kõigis kodanlikes maades üks ja seesama jõud — kapital. Kuid see ei tähenda sugugi, et, olles ühtse internatsionaalse tööarmee liige, lakkab tööline olemast prantslane, inglane, itaallane jne. Just vastupidi! Proletaarsest internatsionalismist tuleneb seaduspäraselt tõeline, aga mitte näilik patriotism.

Tõepoolest, kas ustavus töölisklassi lõppideaalile ei kutsu esile palavat soovi näha oma rahvast vabana ja õitsvana, näha oma rahva suuri edusamme sotsiaalse progressi valdkonnas? Kõigist rõhumise ja ekspluateerimise vormidest vabanemist taotledes ei soovi töölisklass seda ainuüksi endale, vaid kõigile töötajaile, kogu rahvusele. Just ainuüksi töölisklassi lõppeesmärgi teostamine, rahvuse progressi pidurdavate ekspluataatorite võimu kukutamine ja sotsialismi ülesehitamine võibki tuua igale rahvale tõelise vabaduse, sõltumatuse ja rahvusliku õitsengu. Tuleb välja, et kõige internatsionaalsem klass — töölisklass — on ühtlasi kõige patriootlikum klass.

Niisugused on mõningad üldised printsiibid, mis määravad töölisklassi suhtumise suveräänsuse probleemisse. Olles suveräänsuse kaitsmise küsimuses kõige järjekindlamal seisukohal, väljendab töölisklass kogu rahvuse huvisid. Sellepärast suudavad töölisklass ja tema marksistlik-leninlik partei enda ümber koondada teisi klasse ja rahvakihte.

Kapitalistlike maade kommunistlikud parteid hoiavad kõrgel rahvusliku sõltumatuse ja vabaduse lippu. Riikliku suveräänsuse säilitamine ja iseseisev välispoliitika on Prantsusmaa, Itaalia ja teiste maade kommunistliku liikumise programmilisteks nõudmisteks.

Inglismaa Kommunistlik Partei kirjutas oma programmi „iseseisva inglise poliitika" nõudmise. Kanada progressiivne töölispartei kutsus kanadalasi üles „võitma Ameerika Ühendriikidelt tagasi oma rahvusliku sõltumatuse". Jaapani Kommunistlik Partei nõuab, et likvideeritaks rahvuslik rõhumine ja taastataks riigi sõltumatus, mille ameerika imperialistid on jalge alla tallanud. Norra Kommunistlik Partei seadis üles üldrahvusliku loosungi: „Norra peab saama vabaks ja iseseisvaks riigiks!"

Töölisklassi väljaastumine suveräänsuse kaitseks aitab kaasa rahvuse kõigi progressiivsete jõudude koondamisele võitluseks imperialismi ja reaktsiooni vastu, rahu, vabaduse ja sõltumatuse eest.

Suveräänsuse printsiip on kallis kõige laiematele rahvakihtidele

Kogu rahvuse huvid dikteerivad käesoleval ajal vajaduse säilitada riigi iseseisvus välis- ja sisepoliitikas.

Suveräänsuse säilitamisest on eluliselt huvitatud mitte ainult töölisklass, vaid ka talurahvas. Kaasaja tingimustes muudab paljude kapitalistlike maade talurahva olukorra väga keeruliseks ameerika põllumajanduskapitalistide konkurents, sest nende käsutuses on suured

toidukaupade ülejäägid. Välismaalt tulvab „võileivahinna" eest toidu- ja tooraineid ja see laostab Lääne-Euroopa talupoegi. Nad hakkavad aru saama, et nad suudavad oma huvisid kaitsta ainult sel juhul, kui võtavad osa võitlusest välismaa monopolide sissetungi vastu, majandusliku sõltumatuse ja suveräänsuse eest.

Võitlus suveräänsuse eest, rahvusliku väärikuse eest leiab elavat vastukaja ka intelligentsi hulgas, kes valusalt elab üle rahvusliku kultuuri langust, mida põhjustab ameerika interventsioon sellel alal. Lääne-Euroopa maade üleujutamine kõige halvemat sorti ameerika kirjandusega, kuritegevust ja kombelõtvust ülistavate filmidega, „ameerika elulaadi" propageeriva perioodikaga — kõik see rikub rahva maitset ja avaldab hukatuslikku mõju kasvava sugupõlve moraalile. Peale selle tekitab ameerika kultuuriline „interventsioon" otsest kahju rahvuslikule intelligentsile — kunstnikele, kirjanikele, heliloojatele, näitlejatele jne., kuivõrd neil muutub raskemaks oma annete ja võimete rakendamine.

Ka küllaltki suur osa kodanlusest, välja arvatud monopolistliku suurkapitali esindajad (kes, nagu Lenin väljendus, „ei tea, mis on isamaa"), ei saa leppida Ameerika jämeda vahelesegamisega võõrastesse asjadesse. Ta ei ole nõus nurinata sallima seda, et peremehetsevad võõramaised monopolistid, kes arvestavad ainult oma huve ja kasusid, teistele aga toovad kaasa rahvusliku ikke ja alanduse. Väärikuse solvamisele, mis saab osaks paljudele kodanluse esindajatele, lisandub majandusliku iseloomuga „ülekohus", mida tal tuleb taluda.

V. I. Lenin tähendas juba 1920. aastal, et „imperialistid on mitte ainult oma maa tööliste, vaid ka väikeriikide kodanluse rõhujad".[7]

Riigi suveräänsuse kaotamise või kitsendamise tagajärjel tuleb kodanlusel (välja arvatud tema väike osa) „ennast koomale tõmmata" siseturul, mida ta on harjunud omaks pidama; tema tulud vähenevad, sest osa neist, mõnikord üpris suur osa, läheb välismaa kapitalistide taskusse. Täisõiguslikust peremehest muutub ta väliskapitali vasalliks, teinekord aga kujuneb ise objektiks, keda välismaalased alandavad. Tulemuseks on, et ka tema hakkab mõistma suveräänsuse väärtust, sõltumatuse kasu, ja ta hakkab hoidma nende poole, kes võitlevad ameerika vägivalla vastu.

Seega moodustavad jõud, kes on huvitatud rahvusliku sõltumatuse ja suveräänsuse säilitamisest, kapitalistlikes maades rahvuse enamuse. Niiviisi kujuneb reaalne võimalus selleks, et isoleerida kodanluse äärmine reaktsiooniline tiib — finantsoligarhia, kes reedab kodumaa huvisid, ja vältida seega sõltumatute riikide allutamist ameerika imperialismile.

XVIII PEATUKK

VÕITLUS DEMOKRAATIA KAITSEKS KODANLIKES MAADES

Juba ammu on minevikku vajunud need ajad, mil Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika kodanlus oli revolutsiooniline klass, demokraatia eest võitleja. Kui ta oli võimu enda kätte saanud ja kehtestanud oma klassidiktatuuri, pööras ta selja neile loosungitele, mille olid välja kuulutanud tema ideoloogid feodaalse absolutistliku reaktsiooni vastu võitlemise ajastul. Mida enam aeg edasi läks, seda rohkem muutusid toredad sõnad demokraatiast, vabadusest ja võrdsusest kodanlikus ühiskonnas pettuseks, illusiooniks. Demokraatia rikaste jaoks, vabadus rikaste jaoks, kodanikuõigused rikaste jaoks — sellise tõlgenduse said printsiibid, mis kuulutati pidulikult välja kodanlike revolutsioonide ajajärgul. Iseäranis tugevnes kodanliku demokraatia languse protsess, demokraatia asendamine monopolistliku kapitali poliitilise despotismi avalike vormidega siis, kui kapitalism astus imperialismi staadiumi.

Kuid reaktsiooniliseks jõuks muutunud kodanlusel pole kunagi korda läinud maha suruda rahvahulkade tungi demokraatia poole. Töölisklass, kõik töötajad, kes on omaenda kogemuste najal aru saanud, kui suur tähtsus on nende igapäevases elus minimaalsematelgi demokraatlikel õigustel ja vabadustel, jätkavad valitsevatele klassidele tugeva surve avaldamist. Just selle surve tõttu kehtestati paljudes kodanlikes maades vabariiklik kord, arenesid poliitilise elu demokraatlikud vormid, kehtestati üldine valimisõigus.

Demokraatlikud saavutused, millega mõningate maade kodanlus tänapäeval hoopleb, pole sugugi tema kätetöö. Kodanlus ei ole demokraatiat rahvahulkadele kinkinud, vaid see on tema käest pikaajalises ja karmis võitluses sõna otseses mõttes välja kistud. Faktid räägivad, et demokraatia on kodanlikes maades kehtestatud *hoolimata* kodanluse kõikumistest, reeturlusest ja kontrrevolutsioonilisest meelsusest. Ainuüksi töölisklassi võitlus, mida toetasid teised töörahva klassid ja kihid, kindlustas näiteks vabariikliku korra võidu Prantsusmaal. Inglismaal oli valimisseaduses elementaarsete reformide saavutamiseks vaja töölisklassi aastakümneid kestnud võitlust, oli vaja tšartistliku liikumise suuri jõupingutusi. Väga iseloomulik on ka töölisklassi

ametiühingute loomise ajalugu. Ametiühingutele legaalse tegevuse õiguse kättevõitmise tee on sõna otseses mõttes üle ujutatud töörahva verega.

V. I. Lenin rõhutas, et kodanlikus ühiskonnas käib demokraatliku ja demokraatiavastase tendentsi pidev võitlus. „Kapitalism üldse ja imperialism eriti," kirjutas ta, „muudab demokraatia illusiooniks — ja ühtlasi tekitab kapitalism hulkades demokraatlikke taotlusi, loob demokraatlikke institutsioone, teravdab antagonismi demokraatiat eitava imperialismi ja demokraatiat taotlevate hulkade vahel."[1]

See antagonism on täielikult säilinud ka meie päevil. Veel enam, see on teravnenud seoses sellega, et imperialistlik kodanlus püüab järjest intensiivsemalt võtta tööinimestelt nende demokraatlikke õigusi, kärpida ja nudida demokraatiat. Võitlus demokraatia kaitseks on kujunenud meie ajal kodanlikes maades kõigi progressiivsete jõudude esmajärguliseks ülesandeks. Selle võitluse pearaskus langeb töölisklassi õlgadele.

Tuleb silmas pidada, et demokraatia sellisel kujul nagu arenenud kapitalistlikes maades on mitmesuguste ja erinevate nähtuste kogusumma. Ta sisaldab kodanluse poolt väljatöötatud ja tema vajadustele vastavaid poliitilise valitsemise ja riikliku võimu vorme ja meetodeid (monarhi päritava võimu asendamine presidendi ja parlamendi valitava võimuga, mitme partei süsteem jne.). Kui arenenud need võimu vormid ja meetodid ka oleksid, jäävad nad oma olemuselt kodanluse klassivaenlaste *mahasurumise* vormideks ja meetoditeks.

Ühtlasi hõlmab demokraatia mõiste kõigi nende õiguste ja vabaduste kompleksi, mis töörahvas pikaajalise võitluse protsessis on kätte võitnud: sõna- ja trükivabadus, koosolekute, meeleavalduste ja streikide vabadus, oma kutsealaste ja poliitiliste organisatsioonide loomise õigus jne. Need õigused, kuigi nad ei ole sugugi täielikud ja neid piirab kodanlikus ühiskonnas valitsev varanduslik ebavõrdsus, annavad töörahvale siiski võimaluse kaitsta oma huvisid: taotleda seaduste väljaandmist, mis piiravad ettevõtjate omavoli palga ja tööpäeva kestuse kindlaksmääramisel, palga reguleerimisel, taotleda seaduste väljaandmist sotsiaalkindlustuse alal jne.

Seega sisaldab kodanlik demokraatia töörahva hulkade seisukohalt erineva väärtusega elemente. Kõige rohkem on nad huvitatud oma kodanikuõiguste säilitamisest ja laiendamisest, sest kokkuvõttes tagavad need õigused töörahvale kapitalismi tingimustes maksimaalselt võimaliku klassivõitluse vabaduse, vabaduse legaalselt kaitsta oma otseseid nõudmisi ja huvisid, vabaduse võidelda oma klassi lõppeesmärkide eest.

Kui aga reaktsioonijõud demokraatiale kallale tungivad, ei ole töölisklass ükskõikne ka kogu kodanliku demokraatia saatuse vastu. Kodanlik demokraatia kui kodanluse klassivõimu vorm annab töörahvale kõigist oma pahedest hoolimata palju

soodsamad tingimused oma õiguste kaitsmiseks kui kodanluse võimu sellised vormid nagu fašism ja teised finantsoligarhia avaliku diktatuuri variandid.

Marksistide suhtumine kodanlikusse demokraatiasse ei saa olla ühesugune igasugustes tingimustes. On teada näiteks, et Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajal võitlesid Lenin ja vene kommunistid kõigi poliitiliste parteide vastu, kes kodanliku demokraatia kaitsmise sildi all astusid välja proletaarse demokraatia kehtestamise vastu. Asi seisab selles, et kodanliku demokraatia lipp kujunes Venemaal tol ajal lipuks, mille all toimus kõigi kontrrevolutsiooni jõudude mobiliseerimine võitluseks töölisklassi ja sotsialistliku revolutsiooni vastu.

Hoopis teine on praegu olukord nendes kapitalistlikes maades, kus reaktsioon kodanlikku demokraatiat ründab. Seal ei tule töörahval valikut teha proletaarse demokraatia ja kodanliku demokraatia vahel, nagu see oli Venemaal 1917. aastal, vaid kodanliku demokraatia ja monopolistliku kapitali kõige reaktsioonilisemate ja agressiivsemate elementide diktatuuri vahel. Pole raske aru saada, mille kasuks valik langeb.

1. Lenin demokraatia eest võitlemise vajadusest kapitalismi tingimustes

V. I. Lenin nägi kodanliku demokraatia piiratust ja tinglikkust paremini kui keegi teine ning oskas halastamatult paljastada tema paiseid ja pahesid. Kuid Lenini kriitikatuli oli suunatud *kodanliku* demokraatia vastu, mitte aga demokraatia vastu üldse, nagu püüavad tõestada marksismi-leninismi vaenlased. Lenin võitles väikekodanlike illusioonide vastu, mille järgi kapitalismi tingimustes olevat võimalik tõelist rahvavõimu saavutada. Ta näitas, et iga kodanliku vabariigi demokraatliku fassaadi taga peitub kapitali klassivõimu mehhanism ja et selle võimu teenistusse püüab kodanlus seada kõik demokraatia instituudid.

Kuid kritiseerides neid, kes olid väikekodanlike demokraatlike illusioonide kütkes, kes olid nende pärast valmis loobuma töölisklassi suurtest põhieesmärkidest, nägi Lenin selgesti, millist kasu võib töölisklass saada isegi neist tihtilugu kärbitud vabadustest, mis ta on kätte võitnud suurte ohvrite ja vere hinnaga ning milledele kodanlus kallale kipub. Ta oli arvamisel, et „demokraatial on määratu suur tähtsus töölisklassi vabadusvõitluses kapitalismi vastu".[2]

Sellepärast oli Lenin leppimatu mahajäänud vaadete ja meeleolude suhtes, mille kandjad väitsid, et töölisklassil polevat demokraatiaga midagi tegemist, et võitlus demokraatia eest võivat vaid takistada tema võitlust oma klassihuvide eest.

Sääraseid pahempoolseid väärseisukohti ümber lükates rõhutas Lenin demokraatia eest võitlemise printsipiaalset ja praktilist tähtsust, sest selle võitluse käigus töölisliikumine mehistub ja

kasvab ning parandab oma tegevuse tingimusi. Kui töölisklass pole kodanluselt võitnud ja endale kindlustanud teatud poliitilisi õigusi, siis ei suuda ta saavutada isegi oma majanduslike nõudmiste rahuldamist. „Ükski majanduslik võitlus," õpetas Lenin, „ei saa töölistele tuua kindlat paranemist, seda ei saa pidadagi laias ulatuses, kui töölistel puudub õigus vabalt korraldada koosolekuid, asutada ühinguid, omada oma ajalehti, saata oma esindajaid rahvaesinduskogudesse . . ."[3]

Kuid töölisklassile ei ole demokraatia tähtis ainult seepärast, et sellest olenevad tema võitluse tingimused. Lenin rõhutas korduvalt, et demokraatia nõudmine vastab töölisliikumise lõppeesmärkidele, tema ajaloolisele ülesandele hävitada klassivõim üldse. Kutsudes töölisklassi majanduslikku pööret teostama, mis on vajalik uue, sotsialistliku ühiskonna ehitamiseks; rõhutas Lenin ühtlasi, et „proletariaat, kui ta ei kasva üles võitluses dèmokraatia eest, ei suuda teostada majanduslikku pööret".[4]

Pärast kõike seda saab täiesti mõistetavaks see sügav veendumus, millega Lenin ütles: „Arvata, et võitlus demokraatia eest võib proletariaadi sotsialistlikult revolutsioonilt kõrvale viia või selle tagaplaanile, varju jätta jne., oleks põhiline viga. Vastupidi, nii nagu ei saa olla võidukat sotsialismi, mis ei teosta täielikku demokraatiat, samuti ei saa valmistada ennast ette kodanluse võitmiseks proletariaat, kes ei pea igakülgset, järjekindlat ja revolutsioonilist võitlust demokraatia eest."[5]

Lenin võttis muidugi arvesse, et võitlus demokraatia eest kodanlikus ühiskonnas, millise energiaga seda ka ei peetaks ja milliseid edusamme see ka ei tooks, võib töölisklassile anda ainult osalisi tulemusi, mis on piiratud kapitalistliku korra raamidega. Selle korra tingimustes ei ole ega saagi olla täielikku ja järjekindlat demokraatiat töörahva laiade hulkade jaoks, sest ükskõik millise kapitalistliku riigikorralduse tingimustes jääb kodanluse klassivõim puutumata. Tõelise rahvavõimu elluviimine kapitalismi ajal, mida loodavad väikekodanlikud fantaseerijad, on üldse võimatu. Kuid Lenin oli arvamisel, et võitlus demokraatia eest valmistab töölisklassi ette selleks, et ta täidaks edukamalt oma missiooni, mis seisab igasuguse klassirõhumise likvideerimises ja tõeliselt demokraatliku ühiskonna, s. o. sotsialistliku ühiskonna loomises.

Demokraatia kaitseks välja astudes lähtub töölisklass järelikult nii oma igapäevase võitluse huvidest kui ka oma tuleviku-ülesannetest ja -plaanidest.

Niisugune on see põhimõtteline alus, mis määrab marksistlik-leninlike parteide suhtumise võitlusse demokraatia eest kodanlikes maades.

2. Kapitalistlike monopolide pealetung töörahva demokraatlikele õigustele

Imperialismi ajastul omandab võitlus demokraatia eest erilise tähtsuse sellepärast, et monopolistlik kapital püüab kõigil aladel kehtestada äärmiselt reaktsioonilist korda, mis vastab tema püüdele saavutada piiramatu võim, halastamatult ekspluateerida töörahvast, saada ülisuuri kasumeid ükskõik milliste vahendite ja meetoditega. Need püüded tulenevad eeskätt monopolistliku kapitali majanduslikust iseloomust: tema võimuletulek tähendab vaba konkurentsi asendumist monopoliga ja monopolide võitlusega võimu ja mõju pärast. Kuid monopol on vabaduse antipood, ta tuleb võidule vabaduse mahasurumisega kõigil majandusliku ja poliitilise elu aladel. Lenin rõhutab: „Uue majanduse, monopolistliku kapitalismi (imperialism on monopolistlik kapitalism) poliitiliseks pealisehituseks on pööre demokraatia *juurest* poliitilise reaktsiooni *juurde*. Vabale konkurentsile vastab demokraatia. Monopolile vastab poliitiline reaktsioon."[6]

Finantsoligarhia on demokraatia vaenlane

Monopolide võimuletuleku majanduslikke ja poliitilisi tagajärgi analüüsides rõhutas Lenin, et imperialismi ajastul võtab reaktsiooni pealetung demokraatlikele asutustele, korrale ja traditsioonidele avaliku vägivalla vormi, mis on suunatud kõigi klasside ja kihtide vastu (välja arvatud suurkodanlus), ning hõlmab kõige ulatuslikumaid poliitilise ja ühiskondliku elu alasid.

See monopolide pealetung on suunatud demokraatia vastu üldse, sest monopol ja demokraatia on kisendavas vastuolus. Seoses sellega kirjutas V. I. Lenin: „Nii välispoliitikas kui ka sisepoliitikas taotleb imperialism ühtviisi demokraatia rikkumist, reaktsiooni. Selles mõttes on vaieldamatu, et imperialism on *demokraatia* „eitamine" *üldse, kogu demokraatia* „eitamine"..."[7]

Kapitalismi üldkriisi ajajärgul tugevnevad monopolistliku kodanluse demokraatiavastased taotlused veelgi enam. Klassivõitluse teravnemine, kapitalismi positsioonide progresseeruv nõrgenemine ning hirm sotsialismi ees, mille jõud pidevalt kasvavad, — kõik see tõukab monopole äärmustele nii sise- kui ka välispoliitika alal.

Pärast Esimest maailmasõda tuli mõnedes kapitalistlikes maades võidule fašism, kehtestati monopolistliku kodanluse ja mõisnike kõige reaktsioonilisemate ja avantüristlikumate rühmade avalik verine diktatuur. *Fašism, nagu näitasid Saksamaa ja Itaalia kogemused, tähendab demokraatia täielikku likvideerimist.* Töölisorganisatsioonide purustamine, igasuguse opositsiooni, sealhulgas ka liberaalkodanliku opositsiooni halastamatu mahasurumine, töörahva elementaarsete demokraatlike õiguste rikkumine ja rahva täielik allutamine monopolide ja nende riigimasina meelevallale, rahva paremate jõudude hävitamine vanglais ja

kontsentratsioonilaagreis, rassifanatism ja pöörane sõja ettevalmistamine ning lõpuks agressioon, mis päästis valla uue ülemaailmse tapatalgu, — kõik selle tõi kaasa fašistlik diktatuur.

Teine maailmasõda, mida rahvad pidasid fašismi üle võidu saavutamise nimel, desorganiseeris ajutiselt reaktsiooniliste jõudude pealetungi paljudes kapitalistlikes maades. Kuid rahuarmastavate rahvaste võit hitlerliku koalitsiooni üle ei kõrvaldanud imperialismile omase metsiku reaktsiooni ohtu. Kodanlikes maades ja eeskätt kapitalismi peamises tsitadellis — Ameerika Ühendriikides — andsid varsti pärast sõda uuesti ennast tunda imperialistlikule kodanlusele omane poliitiline reaktsioon sisemaal ja agressioon teiste maade vastu. Sõjajärgsel perioodil algas monopolistliku kapitali uus ulatuslik pealetung kapitalistlike maade rahvaste demokraatlikele õigustele ja vabadustele. Sealjuures suurendavad ohtu, mis rahvaste demokraatlikke saavutusi ähvardab, järgmised kaks tegurit.

Esiteks, monopolistliku riigikapitalismi kasv, kodanliku riigi järjest suurem allutamine kapitalistlikele monopolidele. Monopolide otsene osavõtt riigi valitsemisest võimaldab neil likvideerida kõik demokraatlikud normid, mis on takistuseks nende piiramatule võimule. Riigiaparaat muutub neis tingimustes lihtsalt monopolistliku kapitali peremehetsemise tööriistaks.

Teiseks, ameerika imperialismi kasvav osatähtsus. Mässinud paljud kapitalistlikud maad majandusliku sõltuvuse võrku, on ameerika imperialism hakanud avalikult vahele segama nende siseasjadesse. Kõikjal tugineb ta äärmistele reaktsioonilistele elementidele; ta ergutab kõikvõimalikke demokraatiavastaseid üritusi, andes kodanlikele valitsustele nende ürituste läbiviimiseks rahalisi ja mõnikord ka sõjalisi vahendeid. Ameerika Ühendriikide reaktsioonilised ringkonnad on rahvusvahelisel areenil peamiseks demokraatiavastaseks jõuks, kes avaldab survet kogu kapitalistlikule maailmale.

Sellele tuleb lisada riikidevaheliste monopolistlike ühenduste ja agressiivsete blokkide kasvav reaktsiooniline mõju. Mitmesugused Euroopas loodud „rahvusest kõrgemal seisvad" organid on tegelikult väljaspool igasugust rahvaste eneste kontrolli ja kergendavad monopolistide ühist võitlust rahvaste demokraatlike õiguste ja vabaduste vastu.

Reaktsioon tungib kallale töölisklassi elulistele huvidele

Reaktsiooni pealetung demokraatiale toimub seega mitmes suunas ja väga laial rindel. See väljendub näiteks konstitutsiooni normide ja valimissüsteemide avalikus revideerimises. Paljudes kapitalistlikes maades on viimastel aastatel tehtud konstitutsioonides rohkesti parandusi, mis on dikteeritud püüdest kõvendada kodanlike valitsuste võimu ja nõrgendada parlamentlike organite kontrolli nende tegevuse üle. Revideeritakse ja kitsendatakse valimisseadusi, tallatakse jalge alla proportsionaalse esinduse printsiip, mistõttu leiab aset valijate häälte

ümberjaotus äärmiste parempoolsete kodanlike parteide kasuks, töölisklass aga jääb ilma oma esindusest parlamendis. Järjest rohkem piiratakse parlamentide osatähtsust seadusandluses ja seaduste väljaandmise õigus antakse täidesaatvale võimule, mis allub monopolidele.

Mitmesugusel määral on need tendentsid viimastel aastatel avaldunud kõigis kodanlikes maades, sealhulgas Ameerika Ühendriikides, Inglismaal, Saksa Föderatiivses Vabariigis, Itaalias ja eriti Prantsusmaal, kus 1946. aastal vastuvõetud demokraatlik konstitutsioon asendati 1958. aastal konstitutsiooniga, mis tegelikult likvideerib parlamentliku režiimi ja asendab selle presidendirežiimiga.

Edasi toimub töörahva demokraatlike õiguste pideva piiramise, politsei omavoli ja terrori tugevnemise protsess. Juba 1950. aastal võeti Ameerika Ühendriikides vastu McCarrani seadus, millega kehtestati politsei kontroll erakirjavahetuse ja telefonikõnede üle, mis tegelikult tähendab kontrolli kehtestamist mõtlemise üle. Ka Inglismaal praktiseeritakse telefonikõnede salajast pealtkuulamist. Makkartism Ühendriikides, mis lühikese ajaga vajutas pitseri kogu ameerika rahva elule, näitas, kui kaugele võib kodanlikes maades jõuda politsei omavoli.

Ühelgi maal maailmas pole olnud ega ole nii suurearvulist poliitilist politseid kui praegu Ameerika Ühendriikides. Piisab, kui viidata ameerika töösturi-miljonäri ja silmapaistva ühiskonnategelase Cyrus Eatoni tunnistusele. 1958. aasta mais televisioonis edasiantud intervjuus ütles ta: „Kui võtta linnade, ringkondade, osariikide ja valitsusorganite politseijõud ja need ühte liita, siis peab ütlema, et Hitleril, kelle käsutuses oli gestapo, ei olnud isegi tema õitseajal kunagi selliseid jälitusorganisatsioone, nagu meie maal tänapäeval olemas on."

Kõige rohkem saavad reaktsiooni märatsemise tagajärjel kannatada töölisklass ja tema organisatsioonid. Sõjajärgset ajajärku tähistas töölisvastaste seaduste kehtestamine enamikus arenenud kapitalistlikes maades. Niiviisi „tänas" kodanlus töölisklassi selle eest, et ta sõja ajal ennastsalgavalt töötas ja puudust kannatas. Töölisvastase seadusandluse musternäiteks on saanud Taft-Hartley seadus, mille Ameerika Kongress 1947. aastal vastu võttis. See seadus piiras järsult ameerika töörahva üht tähtsamat konstitutsioonilist õigust — streikimise õigust. Sisuliselt on tegemist katsega allutada töölisliikumine kodanlikule riigile, teha see riik vahekohtunikuks tööliste ja ettevõtjate vahelistes vaidlustes. Kui võtta arvesse seda, et riigiaparaat on kapitalistlikes riikides monopolide ja nende agentide käes, siis on kerge ette kujutada, mida võivad töölised niisuguselt vahekohtunikult oodata.

Kelle poolt on kodanlik riik, sellest annavad iseäranis hästi tunnistust Inglismaa kogemused, kus töölistel tuleb peaaegu kõige visamaid streigilahinguid pidada natsionaliseeritud ma-

jandusharudes, s. o. majandusharudes, mis on otseselt riigi käes.

Käesoleval ajal on töölisvastasel seadusandlusel spetsiifilisi jooni, mis teevad ta töörahvale eriti ohtlikuks. See on üks monopolistliku riigikapitalismi poliitika avaldusi klassivahekordade alal. Monopolistlik kapital püüab riigi abil töölisliikumist vallutada, seda endale allutada, et miski enam ei segaks töörahva ekspluateerimist.

Lõpuks tuleb märkida, et kodanlikes maades on üha laialdasemalt ja intensiivsemalt maad võtmas töörahva terroristliku mahasurumise meetodid. Ku-klux-klani tegevuse elavnemine, „Ameerika leegioni" (Ameerika Ühendriigid) ja „Teraskiivri" (Saksa Föderatiivne Vabariik) taoliste militaristlik-fašistlike organisatsioonide aktiivsus, Ameerika Ühendriikide, Lääne-Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia vabrikutes ja tehastes mitmesuguste „tootmissalkade" ja „korrapidamise" rühmade komplekteerimine — kõik need on ühe ahela lülid.

Reaktsiooni pealetung põrkab kokku rahvahulkade kasvava vastupanuga. Kuid oht pole kaugeltki likvideeritud ja nõuab kõigilt kodanlike maade progressiivsetelt ja demokraatlikelt jõududelt pidevat valvelolekut.

Antikommunism on demokraatia vaenlaste kõige armastatum taktika

Reaktsiooni pealetung demokraatiale toimub mitmesuguses vormis. Erilisel kohal nende vormide seas on rünnakud, mida tehakse „kommunismi vastu võitlemise" lipu all.

Kommunistid on reaktsiooni esimesteks ohvriteks seepärast, et nad on kõige otsustavamad kapitalistliku orjuse vaenlased, kõige järjekindlamad töörahva demokraatlike vabaduste ja õiguste kaitsjad. Kommunistlikele parteidele kõige tugevamaid lööke suunates püüab imperialistlik kodanlus töölisklassi avangardi hävitada ja tema võitlust paralüseerida.

Kuid nagu paljude aastakümnete kogemused on näidanud, on kommunistide tagakiusamisel ka ulatuslikumaid eesmärke. Alati on see reaktsioonile signaaliks alustada pealetungi *kõigile* demokraatlikele parteidele ja organisatsioonidele, *kõigile* ametiühingutele, *kõigile* opositsioonilistele elementidele. Kommunistide tagakiusamisele järgneb pahempoolsete sotsialistide ning seejärel kõigi sotsialistide tagakiusamine; siis jõuab järg kodanlike liberaalide kätte ja seejärel hakatakse taga kiusama kõiki, kes on kas või kõige väiksemalgi määral opositsioonis monopolistliku kapitali diktatuuriga.

Nii oli fašistlikus Itaalias ja hitlerlikul Saksamaal. Selle šablooni järgi tegutsevad ka tänapäeval mitmete Lääne-Euroopa maade ja Ühendriikide reaktsioonilised ringkonnad. Seepärast tekitavadki Lääne avalikkuse eesrindlike esindajate hulgas suurt rahutust ookeanitaguse reaktsiooni katsed kuulutada ameerika kommunistid lindpriiks ja Bonni valitsuse otsus Saksamaa

Kommunistliku Partei ärakeelamise kohta ning analoogilised antidemokraatlikud aktid paljudes teistes maades.

Fakt, et käesoleval ajal on kommunistlikud parteid keelatud rohkem kui 30 „vaba maailma" maal, annab veel kord tunnistust reaktsioonijõudude märatsemisest ja näitab, kuivõrd suur on töölisklassi demokraatlikke saavutusi ähvardav oht. Eriti suur on oht seal, kus reaktsioonil läheb korda kommuniste teistest demokraatlikest parteidest ja organisatsioonidest eraldada, kus kommunistide ja sotsialistide vahel on lõhe ja nad on teineteisest isoleeritud. Täna aitab see lõhe reaktsioonil võidelda kommunistide vastu; homme võimaldab see tal kõigi jõududega kallale tungida neile, kes ükskõikselt pealt vaatavad, kui kommunistidega arveid õiendatakse.

Rahvahulkade valvsuse nüristamiseks levitatakse salakavalat ja kahjutoovat propagandat, mis väidab, et kommunistide tagakiusamine ei puuduta kedagi muud peale kommunistide. Ohtliku enesepettusega tegelevad mõningad lühinägelikud sotsialistlike ja liberaalsete parteide tegelased, kes arvavad, et kui jätta kommunistid saatuse hooleks, kui „mitte tülitseda" reaktsiooniga ja käituda „mõistlikult", siis läheb korda löökidest ja tagakiusamisest pääseda. Kõik töölisliikumise ajaloo kogemused, eriti saksa tööliste kibedad kogemused hitlerliku reaktsiooni märatsemise ajast, kisendavad niisuguse argliku taktika vastu. *Reaktsiooni pealetungi peatada, tema rünnakuid tagasi lüüa on võimalik ainult kõigi demokraatlike jõudude ühiste jõupingutustega.*

Kogu kapitalistlike maade töörahva võitluse ajalugu viib järeldusele, et demokraatia on jagamatu. Kui leppida kommunistlike parteide eemaldamisega demokraatia sfäärist, siis satuvad löögi alla ka teiste progressiivsete organisatsioonide õigused, huvid ja vahel isegi nende olemasolu.

Demokraatia on massiliste rahvaliikumiste baas

Töölisklassi võitlus demokraatia kaitseks on seda suurema tähtsusega, et selle edust oleneb suurel määral teiste kaasaja tähtsate üldrahvalike liikumiste — rahu, rahvusliku sõltumatuse ja suveräänsuse kaitseks areneva liikumise edu. Kõik need liikumised on omavahel tihedasti seotud ja praktikas põimuvad sageli üksteisega. Ei saa näiteks võitlust demokraatia eest lahutada võitlusest rahu eest, sest sõja ettevalmistamisega käivad paratamatult kaasas massilised demokraatia rikkumised, poliitilise reaktsiooni ja töölisklassi ekspluateerimise tugevnemine. Kuid tuleb silmas pidada ka seda, et demokraatia arengutasemest ühel või teisel kapitalistlikul maal oleneb selle maa rahvahulkade võime mõjutada valitsevate klasside poliitikat.

Et väljendada oma rahutahet ja protesti sõja ettevalmistamise vastu, peab töörahval olema demonstratsioonide, koosolekute, miitingute, ajakirjanduses esinemise jne. õigus. Et avaldada mõju valitsuse poliitikale, peavad töörahval olema oma esindajad parlamendis. Et edukalt kaitsta rahvuslikku sõltumatust ja suverään-

sust, on tarvis teatud demokraatia taset, kus massidel on võimalus oma tahet väljendada ja oma nõudmisi kaitsta.

Seega on demokraatia kaitsmine tänapäeva tingimustes kõigi progressiivsete inimeste ja organisatsioonide, kõigi rahusõprade, kõigi oma kodumaa sõltumatust kalliks pidavate patriootide kohuseks. Kaitstes demokraatiat reaktsiooni rünnakute eest, kaitstes töörahva hulkade õigusi ja vabadusi, rajab kapitalistlike maade töölisklass rahu ja rahvusliku sõltumatuse võidu vundamenti.

3. Demokraatlike jõudude ühendamine on reaktsiooni ja fašismi üle võidu saavutamise tähtsaim tingimus

Vastupidiselt reaktsiooni soovidele ja arvestustele on tema katsed demokraatiat kärpida või likvideerida ellu äratanud võimsad vastupanujõud. Just seepärast, et demokraatia kitsendamine riivab kõige erinevamate klasside ja rahvakihtide huvisid, tekib kapitalistlikes maades objektiivne võimalus demokraatia eest võitlemise laialdase rinde moodustamiseks.

Demokraatliku liikumise sotsiaalse baasi laienemine

Demokraatliku liikumise kasvu tähtsaimaks reserviks on väikekodanlus. Konstateerides väikekodanluse seisundi kahesugust iseloomu, kirjutas V. I. Lenin: „Marksism õpetab meile, et kuni eksisteerib kapitalism, kannatavad väikekodanlikud massid paratamatult antidemokraatlike privileegide all... kannatavad majandusliku rõhumise all."[8]

Monopolistlik kapital kägistab ja laostab niihästi linna kui ka maa väikekodanlust, äratades temas viha ja protesti. Kuid väikekodanluse kahesuguse iseloomu tõttu võib reaktsioon tema pahameelt ära kasutada oma huvides. Ta püüab äratada temas väikeomaniku alatuid instinkte, külvata illusioone ja lootust, et ta võib enda kui omaniku heaolu taastada.

Fašism näitas, et monopolistlik klikk võib teatud tingimustes väikekodanluse endaga kaasa tõmmata ja teda demokraatiaga arveteõiendamiseks ära kasutada. Nii oli see Itaalias ja Saksamaal. Kuid fašism oli petetud väikekodanlusele ka rängaks õppetunniks.

Tänapäeval kergendavad objektiivsed tingimused töölisklassi ja kommunistlike parteide võitlust väikekodanluse kaasatõmbamiseks demokraatliku liikumise ridadesse.

Ka kapitalistide klassis on suhtumine demokraatiasse ja tema saatusesse oluliselt muutunud. Monopolistlikud ringkonnad ja nende käsilased näevad demokraatias mineviku igandit ja ilmset koormat; nad püüavad lõppu teha demokraatiale, mis isegi oma kodanlikes vormides on tõkkeks nende püüetele ühiskonnas piiramatut võimu saavutada. Kuid kodanluse teine osa ei ole sugugi huvitatud monopolide kõikvõimu kehtestamisest, sest see ei tõota neile midagi head.

Monopolistlik kapital ei arene ainuüksi töölisklassi, talurahva ja linna väikekodanluse halastamatu ekspluateerimise arvel, vaid ka suure hulga väikeste ja keskmiste kapitalistlike ettevõtete assimileerimise või likvideerimise arvel.

Rääkides selliste ettevõtete omanike olukorrast monopolistliku kapitali ajastul, rõhutab Lenin: „Siin ei ole enam tegemist konkurentsivõitlusega väikeste ja suurte, tehniliselt mahajäänud ja tehniliselt eesrindlike ettevõtete vahel. See on monopolistide poolt nende lämmatamine, kes ei alistu monopolile, selle survele, selle omavolile."[9]

Monopolide pealetungiga kodanluse keskmistele kihtidele käib kaasas poliitilise surve tugevnemine. Kapitalistlikus tegelikkuses on rohkesti näiteid selle kohta, kuidas rikutakse kodanluse keskmiste kihtide õigusi ja huvisid, kuidas kiusatakse taga organisatsioone, parteisid ja ajakirjandust, mis kaitsevad nende huvisid.

Tuleb veel lisada, et üks osa kodanlusest on demokraatlike õiguste ja vabaduste liiga järsu piiramise vastu, sest ta kardab esile kutsuda klassivõitluse teravnemist, mille tagajärjeks võivad olla suured sotsiaalsed vapustused.

Valitsev klass on sunnitud arvestama ka fašistliku diktatuuri kogemusi Saksamaal ja Itaalias, mis näitasid, et monopolistliku kodanluse äärmiste reaktsiooniliste rühmade mitte millegagi piiratud peremehetsemine ähvardab põhjustada imperialistliku leeri sügava lõhenemise ja kutsub kogu maailmas esile fašismivastase liikumise võimsa tõusu. Seepärast kutsuvadki kainemad kodanlikud tegelased üles „mõõdukusele", tõestades, et kogu kodanluse klassihuvide seisukohalt on parlamentlik-demokraatlikud valitsemismeetodid „kindlamad" kui avalikult fašistlikud meetodid.

Kihinemine kodanlikus leeris suurendab demokraatia kaitseks laiade rahvakihtide koondamise võimalust.

Töölisklassi võitlus kõigi demokraatlike jõudude ühendamise eest

Võitluses demokraatia eest, nagu muudeski üldrahvalikes liikumistes, peab töölisklass etendama juhtivat osa, avangardi osa. See on tingitud sellest, et kõigi kodanliku ühiskonna klasside seas on proletariaat juba oma iseloomu tõttu selline klass, kes taotleb kõige sügavamat ja järjekindlamat demokraatiat, ühtlasi on ta kõige julgem ja organiseeritum klass, kes suudab organiseerida reaktsiooni salasepitsustele vastulöögi andmist. Olles võitluses demokraatia eest oma järjekindluse ja printsipiaalsusega eeskujuks kõigile teistele klassidele ja kihtidele, kindlustab töölisklass seega endale hegemooni osa selles võitluses, milles ta on valmis teistest kaugemale minema. „Töölisklassi hegemoonia," kirjutas Lenin, „on tema (ja tema esindajate) poliitiline mõjuavaldamine teistele elanikkonna elementidele nende demokratismi (kui on olemas demokratism) puhastamise mõttes mittedemokraatlikest lisanditest..."[10]

Kapitalistlike maade kommunistlikud parteid teevad väsimatult tööd selleks, et koondada demokraatia kaitseks kõige laiemad rahvakihid.

Märkides kodanluse ägedat pealetungi itaalia rahva demokraatlikele saavutustele, rõhutas Itaalia Kommunistliku Partei peasekretär Palmiro Togliatti oma aruandekõnes Itaalia Kommunistliku Partei VIII kongressil 1956. aasta detsembris: „Me teame, kui visalt panevad praegu võimul olevad klassid ja parteid vastu progressile, ja me ei pea sugugi võimatuks, et nad teevad katseid reaktsiooniliste pöörete teostamiseks. Kuid ka niisugust võimalust arvesse võttes teeme me järelduse, et on vaja veel tugevamini hoida enda käes demokraatliku progressi ja vabaduse kaitsmise lippu ja seda mitte ainult meie endi, vaid kõigi rahvakihtide, kogu Itaalia ühiskonna huvides."

Tingimustes, kus reaktsioonijõud on suurel määral aktiviseerunud, peab pingelist võitlust demokraatia kaitseks Prantsuse Kommunistlik Partei. Energiliselt paljastab ta, kuivõrd silmakirjalik ja valelik on kodanlik propaganda, mis väidab, et Prantsusmaa hädad on tingitud „demokraatia üleküllusest". Prantsuse Kommunistliku Partei Keskkomitee pleenum, mis toimus 1958. aasta juunis, pärast de Gaulle'i kabineti moodustamist, teatas: „Hädasid, mille all Prantsusmaa kannatab, ei põhjusta demokraatia ega parlamentlik kord, vaid pidev valijate tahte ja parlamentliku korra printsiipide rikkumine antikommunismi abil... Korralagedusest ja valitsuse abitusest ülesaamise vahendiks ei ole mitte demokraatia heitmine üle parda, vaid demokraatia normaalse funktsioneerimise tagamine..."

Pleenum kutsus üles looma reaktsiooni vastu võitlemiseks laiaulatuslikku fašismivastast rinnet. „Selles võitluses võidu saavutamise pandiks," öeldi pleenumi otsuses, „on töölisklassi ühtsus, mis rajaneb kommunistide ja sotsialistide ühtsusele, töölisklassi ümber kõigi demokraatlike ja rahvuslike jõudude koondamisele."

Demokraatlike jõudude ühendamise ülesanne seisab teravalt päevakorral kõigis kapitalistlikes maades — Ameerika Ühendriikides ja Inglismaal, Prantsusmaal ja Belgias, Saksa Föderatiivses Vabariigis ja Itaalias jne. Kõigis neis maades on kommunistid demokraatia eest võitlejate esiridades.

Oma sõnavõttudes Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressil pöörasid Itaalia, Prantsusmaa ja teiste kapitalistlike maade kommunistlike parteide esindajad suurt tähelepanu demokraatia eest võitlemise ja kõigi demokraatlike jõudude ühendamise ülesannetele. Nad rõhutasid, et Lääne-Euroopas läheneb reaktsioonijõudude uus ulatuslik pealetung. Rohkearvulised faktid näitavad, et võimulolev kodanlus ütleb järjest sagedamini lahti kodanlik-demokraatlikest valitsemismeetoditest ja läheb üle poolfašistlikku ja isegi avalikult fašistlikku tüüpi valitsemismeetoditele.

N. S. Hruštšovi ettekandes XXI kongressil on öeldud: „Miljonite inimeste kujutluses seondub fašism tavaliselt Hitleri ja Mussolini nimega. Kuid ei tohi unustada, et fašism võib taas sündida teistsugusel kujul, mitte aga endisel, mis on rahvaste silmis end juba kompromiteerinud.

Nüüd, kus on olemas võimas sotsialismileer, kus töölisliikumisel on suuri kogemusi võitluses reaktsiooni vastu, kus töölisklass on paremini organiseeritud, on rahvastel rohkem võimalusi tee tõkestamiseks fašismile. Fašismi vastu saab ja tuleb ühendada kõige laiemad rahvakihid, kõik demokraatlikud, tõeliselt rahvuslikud jõud."[11]

XIX PEATÜKK

SÕJAOHT JA RAHVASTE VÕITLUS RAHU EEST

1. Imperialism seab inimkonna tuleviku enneolematusse ohtu

Kõige koletumaks imperialismi sünnitiseks on maailmasõjad. Sellest ajast peale, kui kapitalism astus oma viimsesse staadiumi, on inimkond olnud kahel korral kistud maailmasõja keerisesse, mis kestsid kokku kümme aastat. Kui võtta arvesse ka kohalikke sõdu, mis imperialistid on XX sajandi esimese viiekümne aasta jooksul valla päästnud, siis ilmneb, et rohkem kui pool sellest ajast on seotud verevalamistega.

Oma ulatuselt ja ägeduselt ületas Teine maailmasõda suurel määral Esimese maailmasõja. Kui Esimesest maailmasõjast võttis osa 36 riiki, kus elas 1 miljard 50 miljonit kodanikku (62 protsenti maailma rahvastikust), siis Teine maailmasõda tõmbas oma orbiiti 61 riiki ja 1 miljard 700 miljonit inimest (80 protsenti maailma rahvastikust). Esimese maailmasõja ajal toimus sõjategevus 4 miljoni km² suurusel territooriumil, Teine maailmasõda aga 22 miljoni km² suurusel territooriumil. Esimese maailmasõja ajal oli püssi all 70 miljonit inimest, Teise maailmasõja ajal aga 110 miljonit inimest.

Vastavalt suurenesid ka inimohvrid. Esimeses maailmasõjas tapeti 10 miljonit inimest ja haavata sai 20 miljonit inimest. Teine maailmasõda nõudis 32 miljonit inimelu ja tegi sandiks 35 miljonit inimest.

Mis puutub materiaalsetesse kaotustesse, siis annavad nende ulatusest mõninga ettekujutuse järgmised arvud: Teise maailmasõja aastail purustati Euroopas 23,6 miljonit elumaja, 14,5 miljonit ühiskondlikku hoonet ja tööstusettevõtet, üle 200 000 km raudteid. Ainuüksi Nõukogude Liidus põletasid saksa fašistlikud röövvallutajad maha ja purustasid 1710 linna ja üle 70 000 küla, mille tagajärjel jäi peavarjuta 25 miljonit inimest.

Hoolimata sellest, et XX sajandil ilmusid uued võimsad relvaliigid, mis innustasid militariste looma avantüristlikke „välksõja" teooriaid, sõja kestus tegelikult ei vähenenud, vaid pikenes. Esimene maailmasõda kestis 51,5 kuud, Teine maailmasõda — 72 kuud.

Imperialismi kasvava reaktsioonilisuse ja agressiivsuse selgeks tunnistuseks on meie päevil alaline uue maailmasõja puhkemise oht. Purustava jõu poolest ähvardab see sõda kaugelt ületada kõik selle, mis inimkond on siiamaani tunda saanud.

Tõepoolest, 1914.—1918. aasta sõja ja 1939.—1945. aasta sõja ajal oli maakeral siiski ulatuslikke tsoone ja terveid kontinente (näiteks mõlemad Ameerikad ja suur osa Aafrikast), kuhu sõjatuli ei ulatunud. Tänapäeval on ka kõige kaugemad maakera nurgad kättesaadavad ajakohasele lennuväele ja rakettidele. Löögi alla satuvad mitte ainult sõjaväed rindel, vaid ka tsiviilelanikud sügavas tagalas. Selleks valmistavad imperialismi strateegid ja teoreetikud avalikku arvamust juba varjamatult ette. Silmapaistev inglise sõjakirjanik Liddell Harte väidab otse, et „sõda ei ole enam kahe armee vaheline võitlus. Sõda on muutunud lihtsaks purustamisprotsessiks".

Iseäranis suuri õnnetusi ähvardab sõda põhjustada seepärast, et juba nüüd kavatsevad ja plaanitsevad imperialistid kolmandat maailmasõda tuumasõjaks muuta. Aga aatomi- ja vesinikurelva toime raadius on niivõrd suur, atmosfääri radioaktiivne mürgistamine niivõrd tugev, et ühe-kahe vesinikupommi lõhkemine võib kujuneda katastroofiks keskmisele Euroopa riigile, rääkimata juba väikeriikidest.

Peale selle tuleb silmas pidada, et juba praegu on tuumarelva katsetamised, mille ärakeelamisele imperialistid visalt vastu panevad, inimkonnale suureks ohuks. Nende katsetuste jätkamisel isegi praegusel tasemel võivad olla tulevaste sugupõlvede tervisele parandamatud tagajärjed.

Seega on võidurelvastumine, mida imperialistlikud riigid on alustanud, olukorra erakordselt ohtlikuks muutnud.

Kapitalismi ajaloos on rohkesti süngeid ja veriseid lehekülgi. Kuid kolmanda maailmasõja ettevalmistamine, millega imperialistid tegelevad, on inimkonna vastu sellise kuriteo ettevalmistamine, mis ületab ja jätab varju kõik, mis ajalugu kunagi on tundnud.

Rahule ohtlik strateegia

Kõige tõsisemaks ohuks rahule on Ameerika Ühendriikide monopolistliku kapitali agressiivselt häälestatud ringkonnad. Juba enne Teist maailmasõda kuulutasid mõned Ameerika monopolide esindajad, et nad pretendeerivad maailmavalitsemisele. Hitleri-vastase koalitsiooni võitu selles sõjas püüdis Wall Streeti finantsoligarhia kasutada selleks, et kehtestada dollari võim kogu maailmas.

Sõjajärgse ekspansiooni programmi väljatöötamisel olid Ühendriikide monopolidel kaugeleulatuvad eesmärgid: kindlustada oma valitsev positsioon kapitalistlikus leeris; maha suruda rahvuslik vabadusliikumine ja vältida koloniaalsüsteemi lõplikku lagunemist, võttes kontrolli asumaade üle vanadelt koloniaalseilt

kiskjailt enda kätte; peatada kapitalismi allakäiku, püüdes kapitalistlikke vastuolusid lahendada sotsialistliku leeri arvel — tema vastu sõja organiseerimisega.

Selle programmi elluviimise võtmeks sai niinimetatud „külm sõda" Nõukogude Liidu ja rahvademokraatiamaade vastu, sest Nõukogude Liidu ja sotsialistlike riikide vennaliku ühenduse olemasolu teeb igasugused maailmavalitsemise plaanid väga riskantseks ja määrab nad nurjumisele.

„Külma sõja" organiseerijad ja planeerijad said aru, et on vaja rohkesti jõupingutusi ja aega, enne kui neil korda läheb lugupidamise ja usalduse asemel õhutada Läänes kahtlusi ja vaenulikkust Nõukogude Liidu vastu, kes alles hiljuti oli olnud vapraks liitlaseks võitluses hitlerliku fašismi vastu. „Külma sõja" esimeseks eesmärgiks oli seepärast rahvusvahelist atmosfääri niivõrd mürgistada, et saaks võimalikuks laiaulatusliku Nõukogude-vastase, sotsialismivastase bloki kokkuklopsimine.

Nagu juba sellest sõnadeühendusest näha on, kujutab „külm sõda" endast rahu ja sõja vahepealset ebastabiilset olukorda, poliitilise vaenulikkuse olukorda, millest relvastatud konfliktini on ainult üks samm. „Külma sõja" tuumaks on rahvusvahelise pinevuse kunstlik tekitamine ja õhutamine, võrdõiguslikust rahvusvahelisest koostööst keeldumine ning dikteerimise, sotsialistlikele maadele surve avaldamise meetodite väljakuulutamine („jõupoliitika"). „Külma sõjaga" on seotud Lääne ja Ida normaalsete kaubandussidemete maksimaalne piiramine, rahuaja tingimustes kaubanduse keelunimekirjade, embargo ja majandusliku blokaadi praktika rakendamine; kultuurilise läbikäimise ja teaduse alal kontaktipidamise lõpetamine või selle viimine miinimumini; ulatusliku õõnestus- ja diversioonitöö arendamine sotsialistlike riikide vastu, kellega väliselt normaalseid diplomaatilisi suhteid peetakse.

Niisugune Ameerika Ühendriikide agressiivsete ringkondade poliitika seab endale peale Nõukogude-vastaste ja sotsialismivastaste eesmärkide ka ulatuslikumaid ülesandeid. Ühendriigid loodavad „külma sõja" varjul täielikult allutada endale teisi kapitalistlikke maid, muuta neid oma tahte kuulekaiks täitjaiks. Sest kui lõpetada „külm sõda" ja maailma ärevile ajamine „kommunismiohuga", siis saavad neis maades kindlasti võidu iseseisva rahvusliku poliitika ajamise tendentsid.

Ameerika Ühendriikide agressiivsed ringkonnad laenavad siin kogemusi Hitlerilt, kellel Nõukogude-vastane ja kommunismivastane kõmu teatavasti aitas välja pressida järeleandmisi teistelt, hiljem tema ohvriks langenud kapitalistlikelt maadelt.

„Kommunismiohu" vastu võitlemise võltsi lipu all on „külma sõja" aastail loodud sõjaliste blokkide ja teiste riikide territooriumil asuvate strateegiliste sõjaväebaaside laiaulatuslik süsteem. Selle süsteemi keskuseks on Põhja-Atlandi Liit (NATO),

kuhu kuulub 15 riiki (Ameerika Ühendriigid, Inglismaa, Prantsusmaa, Lääne-Saksamaa, Kanada, Itaalia, Belgia, Holland, Norra, Taani, Türgi, Portugal, Kreeka, Luksemburg, Island). Lähis- ja Kesk-Idas liitub sellega pakt, mida esialgu nimetati Bagdadi paktiks, nüüd aga on saanud CENTO pakti nime (Inglismaa, Türgi, Pakistan, Iraan ja tegelikult ka Ühendriigid, kes võtavad osa selle pakti kolmest tähtsamast komisjonist: majanduslikust, sõjalisest ja „õõnestustöö" vastu võitlemise komisjonist). Kagu-Aasias on loodud kaheksa riigi blokk (SEATO) (Ameerika Ühendriigid, Inglismaa, Prantsusmaa, Austraalia, Uus-Meremaa, Pakistan, Filipiinid, Tai). Peale selle on Vaikse ookeani rajoonis loodud abistava tähtsusega imperialistlik blokk ANZUS (Austraalia, Uus-Meremaa, Ameerika Ühendriigid).

Selle sõjaliste blokkide süsteemi loomise tagajärjeks oli ennenägematu võidurelvastumine. NATO ametlike andmete järgi suurenesid ainuüksi sellest blokist osavõtvate riikide sõjalised kulutused 1950. aastast kuni 1957. aastani kolmekordseks. Üldse raiskasid NATO riigid kümne aastaga sõjalisteks ettevalmistusteks üle 500 miljardi dollari.

Ühtlasi saavutasid Ühendriigid oma liitlastelt ja satelliitidelt õiguse ehitada ja pidada nende territooriumil oma sõjaväebaase (peamiselt lennuväe- ja raketibaase). Ameerika Ühendriikide Senatis 1958. aasta juunis esitatud andmete järgi on Ühendriikidel välismaal umbes 275 „peamist baaside kompleksi", kui aga arvesse võtta kõiki punkte, kuhu praegu on paigutatud Ameerika väed, ja punkte, mida kavatsetakse vajaduse korral okupeerida, siis tuleb välja üle 1400 baasi!

Kuigi ameerika imperialistid kinnitavad, et nende baasidel on „kaitse iseloom", on viimased kahtlemata ette nähtud agressiooniks Nõukogude Liidu, Hiina Rahvavabariigi ja kogu sotsialistliku leeri vastu, mille ümber nad paiknevad.

Et õigesti mõista Ühendriikide imperialistlike ringkondade poolt vallapäästetud „külma sõja" iseloomu, tuleb lõpuks arvesse võtta selle tihedat seost Ameerika monopolide majanduspoliitikaga. Valitsuse määratu suuri sõjalisi kulutusi peetakse Ameerika Ühendriikides majanduskriisi vastu võitlemise vahendiks, konjunktuuri säilitamise vahendiks. Sõjaväeasutused on kujunenud ameerika tööstuse suurimaks tellijaks. Seepärast on Ameerika Ühendriikide monopolid ja nendega seotud poliitilised ringkonnad huvitatud rahvusvahelise pinevuse säilitamisest, mitte aga rahvusvaheliste suhete normaliseerimisest.

6. mail 1958 peetud avalikus kõnes teatas Ühendriikide president, et viimase viie aasta jooksul on see maa kulutanud sõjalisteks eesmärkideks 200 miljardit dollarit. Ühtlasi teatas president, et *sõjalisteks eesmärkideks* kavatsetakse ka edaspidi *kulutada iga aasta üle 40 miljardi dollari ja seda „kümne, viieteistkümne ning võimalik, et isegi neljakümne aasta" jooksul.*

Imperialistid mängivad tulega

Lääneriikides lohutavad mõned ennast sellega, nagu oleksid Ühendriikide sõjalised ettevalmistused ohuks ainult Nõukogude Liidule ja sotsialistliku leeri maadele. See on suur eksitus. Tegelikult peitub kõige pöörasemate militaristlike ringkondade strateegias, mida nad ise nimetavad „globaalseks" (ülemaailmseks), ka „globaalse" sõja oht. Tingimustes, kus sotsialistlikku leeri kuulub umbes miljard kodanikku ja ta hõlmab suure osa maakerast, võib kallaletung ükskõik missugusele sotsialistliku leeri maale põhjustada *ülemaailmse* konflikti. Tuleb arvestada ka seda ohtu üldisele rahule, mis peitub ameerika ja teiste imperialistide katsetes sõjaliselt vahele segada mittesotsialistlike riikide siseasjadesse. Võib ju iga „kohalik" sõda, mille imperialistid on valla päästnud, jätkuva rahvusvahelise pinevuse olukorras suureks sõjatulekahjuks kujuneda.

Ohtu süvendab veel see, et Ühendriikide ekspansionistlikud elemendid kalduvad ilmselt oma jõude ja võimalusi hooplevalt üle hindama, kalduvad *poliitikas jultunud avantürismi.* Dulles, kes mitu aastat juhtis Ameerika välispoliitikat, tõendas seda ise, öeldes, et ta ajas „sõja piiril balansseerimise" poliitikat.

Avantürismist on täielikult läbi imbunud ka ameerika kindralite sõjadoktriin, mis on rajatud ootamatu „kontsentreeritud" löögi kontseptsioonidele. Polnud juhuslik, et kogu maailm oli nördinud, kui teada sai, et Ameerika väejuhatus laseb *rahuajal* õhus tiirelda ühel kolmandikul kuni pooltel oma pommituslennukeist, mis on relvastatud aatomipommidega. Ei saa millekski muuks kui avantürismiks ja provokatsiooniks nimetada ka fakte, et Nõukogude Liidu piiride lähedusse saadeti lennukeid, mille pardal olid aatomipommid, et Pentagon ähvardas Lähis- ja Kaug-Idas kasutusele võtta aatomipommidega pommituslennukid ning et jonnakalt keeldutakse tuumarelva katsetuste jäädavast lõpetamisest, kuigi on ilmne, et need katsetused tekitavad kahju miljonite inimeste tervisele.

Ühendriikide agressiivsed ringkonnad just nagu tahaksid kõigi nende sammudega kinnitada Lenini sõnu, et imperialistlik kodanlus „on valmis kõigiks metsikusteks, julmusteks ja kuritegudeks, et päästa hävivat kapitalistlikku orjust".[1]

Muidugi on ameerika militarismi ähvardustes tubli annus santaaži ja bluffi. Kuid provokatsioonide ja ähvarduste poliitika, millega käib kaasas pöörane võidurelvastumine, on tõsiseks sõjaohuks. Kõigi rahvaste, sealhulgas ka ameerika rahva elulised huvid nõuavad, et sellele tulega mängimisele lõpp tehtaks.

2. Töölisklass ja sõda

Just töölised ja talupojad on kõigil aegadel sõdade ja nende tagajärgede läbi kõigist ühiskonna klassidest kõige rohkem kannatada saanud. Kõik massiarmeed koosnevad üldreeglina

sõdurisineleisse riietatud tööliste ja talupoegade poegadest. Kui talurahvas oma mahajäämuse ja organiseerimatuse tõttu sõdadesse kaua aega passiivselt suhtus, siis on eesrindlike kapitalistlike maade töölisklass juba ammu kirjutanud ajalukku rohkesti eredaid lehekülgi mehisest võitlusest sõja vastu.

On näiteks teada, et juba Ameerika kodusõja ajal, aastail 1861—1865, hoidsid just proletariaadi juhtimisel toimunud töörahva hulkade väljaastumised Inglismaad ja teisi Lääne-Euroopa maid tagasi lõunaosariikide orjapidajate poolel sõtta astumisest. „Mitte valitsevate klasside tarkus, vaid Inglismaa töölisklassi kangelaslik vastupanu nende kuritegelikule meeletusele päästis Lääne-Euroopa häbiväärsest ristisõja avantüürist, mille eesmärgiks oli orjuse jäädvustamine ning levitamine teisel pool Atlandi ookeani,"[2] kirjutas selle kohta uhkusega Karl Marx.

Kogu oma ajaloo vältel on töölisliikumine järsult eitavalt suhtunud sõdadesse, mis toovad töörahva hulkadele suuri kannatusi ja viletsust. Rahuarmastav inimkond ei unusta kunagi niisuguseid ennastsalgavaid militarismi ja sõjaohu vastu võitlejaid, nagu Jean Jaurès, Karl Liebknecht, Eugene Debs ja teised töölisliikumise silmapaistvad tegelased.

Käesoleva sajandi esimestel aastatel kirjutas Lenin, et töölisklassi teadlik osa mõistab jäädavalt hukka sõjad kui inimkonna tülide lahendamise metsikud viisid.[3] Hiljem, Esimese maailmasõja aastail, rõhutas Lenin uuesti, et „sotsialistid on rahvastevahelisi sõdu kui barbaarset ja metsikut asja alati hukka mõistnud".[4]

Proletariaadi väljaastumistele rahu kaitseks annab erilise jõu see, et teadlikud töölised erinevad paljudest teistest sõjavastastest liikumistest osavõtjatest sellega, et neile on teada tänapäeva sõdade sotsiaalsed ja majanduslikud juured.

Juba möödunud sajandi 60-ndail aastail kirjutas Karl Marx, et just reaktsiooniliste klasside kuriteod „näitasid kätte töölisklassile tema kohustuse — ise tungida rahvusvahelise poliitika saladustesse, valvata oma valitsuste diplomaatilise tegevuse üle ja vajaduse korral töötada sellele vastu kõigi tema käsutuses olevate vahenditega".[5]

Sellest ajast saadik, kui need read kirjutati, on töölisklass läbi teinud suure elukooli, mis on teda hästi ette valmistanud rahukaitsja ülla kohuse täitmiseks.

Praegu, kus ähvardavalt kasvab sõjaoht, mille on tekitanud imperialism, langeb töölisklassi ja tema revolutsiooniliste parteide õlgadele eriline vastutus. Töölisklass on rohkearvuline ja organiseeritud klass, tema käes on võtmepositsioonid võitluses uue ülemaailmse tapatalgu vastu. Tänapäeva sõda on peamiselt masinate sõda, sõjatehnika sõda, masinad aga valmistatakse tööliste kätega; töölised moodustavad ka massiarmee põhilise kondikava. „Sõja käik oleneb niivõrd suurel määral eesrindlike maade töölistest, et vastu nende tahtmist ei saa sõda pidada . . ."[6] ütles

Lenin Esimese maailmasõja kogemustele tuginedes. Viimastel aastakümnetel aga on armeede sõltuvus tööstusest, tagalast veelgi rohkem suurenenud.

Järelikult on töölisklassil võimalik sundida valitsevaid klasse tema tahet arvestama. Kuid selleks peab ta oma tahet selgesti väljendama massiliste sõjavastaste väljaastumistega, kodanlikele, leiboristlikele ja sotsiaaldemokraatlikele parteidele, parlamentidele ja ajakirjandusele pideva surve avaldamisega, imperialistlike valitsuste salasepitsuste ja intriigide, nende sõjaliste plaanide ja salajaste kokkulepete paljastamisega.

Ei tule unustada, et sõja ja sõja ettevalmistamise vastu võitlemiseks on töölisklassi käes ka nii tugev relv nagu streik ning sõjaliste tellimuste täitmisest ja agressiooni toimepanemiseks määratud sõjaliste laadungite vedamisest keeldumine. Kui tekib tuumasõja vallapäästmise reaalne oht, võib töölisklass oma aktiivsete poliitiliste aktsioonidega, mida töörahva hulgad toetavad, saavutada isegi sõda pooldava valitsuse tagandamise ja selle asendamise rahuarmastava valitsusega. Et töölisklassi niisugused aktsioonid saavad rahvust ähvardava hädaohu hetkel kogu rahva toetuse osaliseks, on seda tõenäolisem, et võitluses sõja vastu ei kaitse ta ainult oma huvisid, vaid üldrahvalikke, võiks öelda, üldinimlikke huvisid.

Selleks et töölisklass seisaks oma ülesannete kõrgusel, peab ta muidugi kõigepealt jagu saama oma ridades esinevatest poliitilise apaatia ja rahulolu meeleoludest. Iseäranis ohtlik on mürgine propaganda, mida teevad töölisliikumisse pugenud kodanluse käsilased, kes töölistele kõrva sosistavad, et võidurelvastumine olevat töötajatele „kasulik", kuna tagab suuremad töö leidmise võimalused ja kõrged palgad sõjatööstuses; et suurte relvavarude, sealhulgas ka tuumarelva varude loomine olevat sõja „ärahoidmise" teguriks. Tegelikult, nagu kogemused näitavad, põhjustab relvastumise võidujooks inflatsiooni kasvu ja suurendab lõppkokkuvõttes töörahva majanduslikke raskusi. Aatomi- ja vesinikupommide varude kuhjumine tugevdab imperialistide agressiivsust ja nad ähvardavad nüüd muuta iga sõjalise konflikti katastroofiliseks tuumasõjaks.

Kõige järjekindlamateks rahu kaitsjateks on tänapäeval kommunistlikud parteid. Nagu Moskvas 1957. aasta novembris vastuvõetud tuntud deklaratsioonis on öeldud, käsitlevad kommunistlikud parteid „võitlust rahu eest kui oma esmajärgulist ülesannet. Koos kõigi rahuarmastavate jõududega teevad nad kõik neist oleneva, et ära hoida sõda".[7] Deklaratsioonis ja samal ajal vastu võetud rahumanifestis ulatasid kommunistlikud parteid käe kõigile hea tahtega inimestele, kutsusid kõiki neid, kellele on kallis rahu, ühinema ja ühisel jõul maha paiskama rahvaid rõhuva relvastumise koorma, vabastama maailma teda ähvardavast sõjast, surmast ja purustustest.

Astudes välja selle eest, et ühendada ja koondada kõik need

jõud, kes on valmis võitlema sõja vastu, ei pretendeeri töölisklass ja tema marksistlikud parteid sugugi sellele, et saavutada sõjavastases liikumises mingit erilist seisundit või monopoli. Vastupidi, nad toetavad hea meelega igasugust rahutaotlevat initsiatiivi, ükskõik kust see ka pärit oleks. Nad on valmis tegutsema koos kõigi organisatsioonidega, kes taotlevad sõjavastaseid ja imperialismivastaseid eesmärke, olenemata sellest, missugustest motiividest — patsifistlikest, religioossetest, moraalsetest või muudest motiividest — need inimesed või organisatsioonid juhinduvad. Ja see ei ole poliitiline manööver, nagu reaktsioonine propaganda väidab, vaid see tuleneb kommunistide kindlast veendumusest, et tänapäeva sõda tõukaks inimkonna paratamatult suurte õnnetuste kuristikku, pidurdaks kauaks ajaks tema sotsiaalset, majanduslikku ja kultuurilist progressi.

Eriti suurt osa võiks etendada kõigi töölisklassi parteide — kommunistlike ja sotsialistlike parteide — ühtekoondumine rahu ühise kaitsmise platvormil, nende tegevusühtsuse loomine. Kui see saavutatakse, siis muutub sõjavastane liikumine selliseks võimsaks jõuks, mis ajab nurja kõik sõjaõhutajate kuritegelikud plaanid.

3. Rahu kaitsmine on kõige tähtsam ülddemokraatlik ülesanne

Enneolematult kohutavad tagajärjed, mida põhjustaks uus maailmasõda, teevad eriti vajalikuks hoogsa üldrahvaliku liikumise sõja ettevalmistamise vastu, rahvastevahelise rahu eest.

Tänapäeva sõjatehnika hävitusjõu kasv muudab rahu kaitsmise kõigi maade kõigi klasside ja kõigi rahvakihtide ühiseks ülesandeks, annab tänapäeva sõjavastasele liikumisele tõeliselt ülddemokraatliku iseloomu. Sõja ärahoidmine, niisuguste tingimuste loomine, kus tuumarelv kunagi kasutamist ei leia, on selline küsimus, milles ühiskonna kõige erinevamate sotsiaalsete kihtide huvid üheks sõlmeks põimuvad, *kogu rahvuse* huvideks muutuvad. Selles on sõjavastase liikumise praeguse etapi oluline iseärasus, mille poolest ta erineb kõigist rahukaitseliikumistest, mis kunagi minevikus on aset leidnud. Ja just sellele on rajatud kommunistide üleskutsed teistele poliitilistele parteidele, ühiskondlikele, noorsoo, naiste ja muudele massiorganisatsioonidele, et ühendada kõik jõud võitluseks kõige tähtsama eest — kindla rahu eest maa peal.

Sõda on hirmsaks õnnetuseks töölisklassile. Kuid mitte väiksemaks õnnetuseks ei ole ta ka talurahva laiadele hulkadele, kes enamikus maades on peamiseks „suurtükiliha" andjaks, kelle peale pannakse kõrged maksud, et saada vahendeid sõjaliste kulutuste finantseerimiseks, ning kes pärast sõjategevuse algust kõikvõimalike konfiskeerimiste ohvriks langeb. Kui palju talu-

maju ja majapidamishooneid sõdivad armeed purustasid ja maha põletasid kahe maailmasõja käigus, kui palju põlde tankiroomikud ära tallasid ja mürsuplahvatused üles kündsid! Aga eks õnnetused ja purustused, mis leiaksid aset uue sõja tagajärjel, kus kasutatakse radioaktiivseid ja bioloogilisi massilise hävitamise vahendeid, oleksid paratamatult palju suuremad.

Sellele tuleb lisada, et kapitalistlike maade talurahvas saab kannatada ka sõja ettevalmistamise käigus. Paljudes Euroopa maades on saanud tavaliseks asjaks talupoegade maa konfiskeerimine sõjaväe lennuväljade, ladude, baaside ja rakettide stardiväljakute tarvis. Tavaliseks nähtuseks on saanud ka külvide massiline hävitamine kõikvõimalike manöövrite ja sõjaväeõppuste käigus, mida NATO kindralid läbi viivad. Rahvusvaheliste suhete normaliseerimine, relvastatud jõudude vähendamine ja võidurelvastumise lõpetamine tooksid seepärast talurahvale õtsekohe kasu ja päästaksid teda võrratult suurematest hädadest tulevikus.

Militariseerimine ja sõja ettevalmistamine, mida kodanlikud valitsused läbi viivad, avaldavad ränka mõju ka intelligentsi laiade ringkondade olukorrale. Ebanormaalse suuna on saanud näiteks teadus, mida monopolid järjest rohkem sõja ja purustamise teenriks muudavad. 5,4 miljardist dollarist, mis Ameerika Ühendriikides 1957. aastal assigneeriti teaduslikuks uurimistööks, kulutati rohkem kui 83 protsenti sõjalise iseloomuga töödeks. Paljud kõrgemad õppeasutused on muutunud sõjaväeasutuste ripatsiks; selle tagajärjeks on seisak neis teadusharudes, millel ei ole praktilist sõjalist tähtsust.

Sellele tuleb lisada, et militarismi kasvuga käivad paratamatult kaasas teadusliku ja kunstilise loomingu vabaduse piiramine, järjest rohkem hooguvõttev spioonijaht ja kõigi kahtlustamine, alandav „lojaalsuse kontrollimine" jne. Sõjapsühhoos tekitab suurt kahju koolile, kahjustab noore põlvkonna kasvatamist, aitab kaasa dekadentsi, fatalismi ja tulevikukartuse meeleolude tungimisele kirjandusse ja kunsti.

Mõte uuest verevalamisest tekitab hirmu isegi kodanluse laiades ringkondades. Ka suur osa kodanlusest ei taha uut maailmasõda, sest ta teab, milline purustav jõud on sõjal, ja mäletab hiljutise mineviku kurbi kogemusi. Kainestumise ja agressiooni „kasude" ümberhindamise protsess tugevneb kodanluse leeris sedamööda, kuidas selgub, et ameerika imperialismil ja tema liitlastel ei ole monopoli uute relvaliikide alal ja et paljudel tähtsatel sõjatehnika aladel, näiteks raketiehituse alal, on nad Nõukogude Liidust ühtlasi ka palju maha jäänud. Uue maailmasõja riskantsust tunnistatakse ka neis sõjaväeringkondades, kes omal ajal tuliselt pooldasid sotsialismimaade vastu „ristisõja" organiseerimise ideed. Tuntud inglise sõjateoreetik kindral Fuller kirjutab: „Tööstusliku tsivilisatsiooni ajastul on sõja kasutamine kahjulik... Tsivilisatsioon, mis rajaneb mehhaniseeritud toot-

misel, ei saa aatomisõja tingimustes saavutada kasulikku rahu . . ." Külma sõja lõpetamise, pinevuse vähendamise ja rahvusvahelise olukorra normaliseerimise kaine tendents hakkab endale järk-järgult teed rajama ka mõningates Ühendriikide mõjukates kihtides.

Kõige ettenägelikumad kodanluse esindajad hakkavad mõtisklema küsimuse üle, kas kapitalism elab üle uue maailmasõja, kas ei pane sõda kaardile kapitalistliku korra olemasolu. Niisugused mõtisklused on kahtlemata täiesti põhjendatud. Rahvad ei andesta imperialismile uue maailmasõja kuritegusid.

Seega seisavad imperialistlikes riikides tegutsevate sõja- ja agressioonijõudude vastas mitte vähem võimsad rahuarmastavad jõud.

Kui NATO loomine oli samm agressiivsete, imperialistlike jõudude ühisrinde formeerimise poole, siis samal ajal toimus sõjajärgsel perioodil ka rahu kaitseks rahvahulkade ühisrinde loomise protsess, mis praegugi kestab.

Selle protsessi väljenduseks on näiteks Ülemaailmse Rahunõukogu loomine ja selle tegevus, millest võtavad osa paljud silmapaistvad ühiskonna- ja poliitikategelased, teaduseinimesed, kuulsad kultuurimeistrid. Tänapäeva inimkond võlgneb väga palju niisugustele inimestele, nagu suur prantsuse teadlane Frederic Joliot-Curie, inglise teadlane John Bernal ja nende kolleegid, kes on pühendanud palju jõudu ja kallist aega maailma avaliku arvamuse mobiliseerimiseks sõja mustade jõudude vastu. Praegustes tingimustes ei saa ju tõelised kultuurimeistrid mingil muul viisil paremini teenida oma rahvast ja kogu inimkonda kui kaasa aidates sõjaohu pilvede hajutamisele.

Töörahva hulgad ja nende organisatsioonid lülituvad üha rohkem võitlusse rahu eest, rahvusvahelise koostöö ja rahuliku kooseksisteerimise eest. Kuid see ei anna veel mingisugust alust rahuloluks. Sõjaohu vastu võitlemise alal avaldub teatud määral ühiskondliku teadvuse mahajäämine tegelikkusest. Kaugeltki mitte kõik pole täielikult aru saanud, kui suurt ohtu kujutab endast uus maailmasõda; mõned rahvakihid kapitalistlikes maades on nakatatud apaatiast, neil puudub usk rahujõududesse. Pealegi sisendavad ja toetavad meelega fatalismi meeleolusid militaristlik propaganda ja isegi teatud kirikuringkonnad.

Et passiivsuse meeleoludest võitu saada, et mobiliseerida laiad rahvahulgad aktiivsesse ja ennastsalgavasse võitlusse rahu eest, peab kogu eesrindlik üldsus eesotsas töölisklassiga pidevalt jõupingutusi tegema. Ja kõigepealt tuleb rahvahulkadele kannatlikult selgitada, millised võimalused ja vahendid on olemas rahu säilitamiseks ja uue sõja ärahoidmiseks.

4. Sõja ärahoidmise võimalused käesoleval ajajärgul

Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongress rõhutas, et sõja ärahoidmiseks, sõjasüütajate plaanide nurjaajamiseks ja rahu säilitamiseks meile ja tulevastele põlvkondadele on olemas reaalne võimalus. Kongressi dokumentides tehtud järeldus, et käesoleval ajal *ei ole sõdade fataalset paratamatust*, omab väga suurt printsipiaalset ja praktilist tähtsust ning on marksismi-leninismi loova arendamise eeskujuks.

Ka käesoleval ajal on muidugi säilinud sõdade majanduslik alus, mis peitub imperialismi loomuses. Imperialism ei ole kaotanud temale omast agressiivsust, ei ole loobunud relva jõul teiste maade anastamise ja sõdade vallapäästmise püüdest. Vastupidi, ta on muutunud veelgi sõjakamaks. Kuid maailma jõudude paigutuses on viimasel ajal toimunud sellised muutused, mis võimaldavad rahu eest võitlemise edu küsimust uut moodi käsitleda.

Marksistid ei ole fatalistid. Vastupidi, nad tunnistavad, et nii inimkonna ajaloo käigus üldse kui ka rahu küsimuse otsustamisel on suur tähtsus rahvahulkade teadlikul tahtel ja organiseeritusel. Tänapäeval kujunenud tingimustes aga võivad rahuarmastavate jõudude võitlus ja nende vastupanu uue sõja plaanidele etendada *otsustavat osa*, sundida agressoreid peatuma.

Nii ei ole alati olnud. Mitte kauges minevikus olid jõud, kes ei olnud sõjast huvitatud ja võitlesid sõja vastu, nõrgalt organiseeritud ning nende vahel puudus side nii rahvuse piirides kui ka rahvusvahelises ulatuses. Neil ei olnud vahendeid selleks, et oma tahet sõjasüütajate plaanidele vastu seada. Nii oli lugu enne Esimest maailmasõda, kui peamine sõjaohu vastu väljaastuv jõud — rahvusvaheline proletariaat — oli II Internatsionaali liidrite reeturluse tagajärjel desorganiseeritud.

Ka Teine maailmasõda sai võimalikuks seepärast, et rahuarmastavad jõud, kuigi nad olid kasvanud, ei olnud siiski niivõrd tugevad, et imperialismile vastu seista. Parempoolsete sotsiaaldemokraatide liidrite lõhestustegevus ei lasknud rahvusvahelisel proletariaadil jällegi täita oma ülesannet võitluses rahu eest. Nõukogude Liidu — ainsa järjekindlalt sõja vastu võitleva riigi — jõupingutustest aga ei piisanud agressiooni peatamiseks.

Hoopis teine asi on nüüd, kus maailma areenil on tekkinud ja võimsaks jõuks kujunenud sotsialismileer. Nüüd võivad rahuarmastavad jõud tugineda sellele kindlale rahukantsile, mida kujutavad endast sotsialismimaad. Peale selle on maailmas kujunenud suur rühm riike, kes vabanesid koloniaalsest sõltuvusest ja astuvad aktiivselt välja uue sõja vastu. Mõõtmatult on kasvanud ja karastunud töölisliikumine kapitalistlikes maades. Ajaloos enneolematu ulatuse on saanud rahupooldajate liikumine.

Neis tingimustes on võimalik kõigi rahuarmastavate jõudude aktiivse võitlusega uut maailmasõda ära hoida. Samuti on olemas

suured võimalused selleks, et takistada niinimetatud kohalike sõdade vallapäästmist imperialistide poolt.

NLKP XXI kongress märkis oma otsustes täiesti põhjendatult, et partei XX kongressi järeldus sõdade fataalse paratamatuse puudumise kohta on täielikult kinnitust leidnud. Analüüsides tagajärgi, mis võivad rahu saatuse seisukohalt olla NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitseaastaku plaani ja teiste sotsialismimaade majandusplaanide edukal täitmisel, jõudis kongress järeldusele, et maailma jõudude vahekorra muutumine võib imperialismi sõjakaid ringkondi sundida maailmasõdade vallapäästmisest loobuma. „Seega," rõhutatakse kongressi resolutsioonis, „juba enne sotsialismi täielikku võitu kogu maailmas, ajal, mil kapitalism ühel osal maakerast veel säilib, tekib reaalne võimalus maailmasõja kõrvaldamiseks inimühiskonna elust."[8]

See ei tähenda muidugi, et oleks tekkinud mingi automaatne garantii sõja vastu. Ei, niikaua kui on olemas imperialism, püsib ka sõjaoht. Pealegi oleneb üldise rahu saatus paljudest konkreetsetest teguritest. Kuid kõige tähtsam on meeles pidada, et rahu saatus oleneb rahuarmastavate jõudude väsimatust võitlusest, nende võimest luua rahu kaitseks võimas ühisrinne, nende oskusest mobiliseerida õigeaegselt laiad rahvakihid, et otsustavalt välja astuda uue sõja vallapäästmise vastu.

Sotsialistlike riikide rahupoliitika on üldise rahu kants

Kaasaja tähtsaks ajalooliseks iseärasuseks, mis loob erakordselt soodsad tingimused rahu säilitamiseks, on asjaolu, et on olemas sotsialistlik leer, kes ajab järjekindlat rahupoliitikat. See on printsipiaalselt uus tegur rahvusvahelistes suhetes. Nõukogude Liidu, Hiina Rahvavabariigi ja teiste sotsialistlike maade näol, kus elab peaaegu miljard inimest ja kellel on rikkalikud ressursid, on rahvusvahelisele areenile ilmunud materiaalne jõud, kes suudab agressorit ohjeldada, kui tal peaks pähe tulema rahuarmastavate rahvaste tahtest mitte hoolida.

Püüdes selle teguri tähendust moonutada ja kapitalistlike maade töörahvast petta, lobiseb reaktsiooniline propaganda „ülemaailmse kommunismi" ohust, mis ähvardavat lääneriikide vabadust. Erilisi jõupingutusi tehakse selleks, et laimata Nõukogude Liitu ja tema Kommunistlikku Parteid, kirjutada nende arvele vallutusplaane, veeretada vastutus võidurelvastumise ja rahvusvahelistes suhetes valitseva pinevuse eest nende kaela. Niisuguste väljamõeldiste autorid tegutsevad Hitleri „suure vale" meetodi järgi, arvates, et puudulikult informeeritud ja kergeuskliku inimesed hakkavad lõppude lõpuks uskuma laimu kommunismi ja Nõukogude Liidu kohta.

Kuid üha laiemad rahvahulgad kogu maailmas hakkavad aru saama, et kommunistlikel parteidel ja sotsialistlikel maadel *ei ole põhjust* sõda tahta ja sõjalist kallaletungi teistele riikidele ette valmistada.

Nõukogude Liidus ja teistes sotsialistlikes maades ei ole nii-

suguseid klasse ja sotsiaalseid jõude, kellele sõda oleks kasulik. Nõukogude Liidul on tema määratu suurel territooriumil kõike vajalikku oma majanduse arendamiseks. Ta ei vaja ei uusi territooriume, ei uusi tooraineallikaid, ei uusi välisturge, ei kapitali rakendamise sfääre ega asumaid. Sotsialistlik plaanimajandus ei tunne ületootmiskriise ja seepärast pole talle vaja niisuguseid „stiimuleid" nagu militariseerimine ja võidurelvastumine.

Kuid asi ei seisa ainult küsimuse materiaalses küljes. Sotsialism ja agressioon on üldse kokkusobimatud mõisted. Kommunistide eesmärgiks on saavutada rahvaste vendlus ja sõprus, igavene rahu maa peal. Nõukogudemaal on võim tööliste ja talupoegade käes, kes on kõigis sõdades kandnud kõige suuremaid ohvreid. Kuidas võiksid nad uut sõda tahta?

Nõukogude Liidus tehakse kõik selleks, et pidevalt tõsta laiade töörahva hulkade ainelist heaolu ja kultuuritaset. Kas sõda võib nende ülesannete lahendamisele kaasa aidata?

Nõukogude inimesed ei ehita uusi elamuid, tööstusettevõtteid, kultuuripaleesid, instituute, tohutuid elektrijaamu ja kanaleid sugugi mitte selleks, et kõik see saaks mõne aja pärast pommide märklauaks. Sõda, mis paratamatult tähendab inimeste rahuliku, loova töö katkestamist, mis nõuab tohutuid materiaalseid väärtusi ebatootlikuks otstarbeks ja millega käib kaasas juba valmisehitatu purustamine, on vastuolus sotsialismi põhiliste eesmärkidega. Kuidas võib oletada, et kommunistid, marksistid-leninlased, kellele sotsialismi ja kommunismi ehitamine on kogu nende elu eesmärk, võivad pooldada agressiooni ja sõda?!

Sotsialismi rahuarmastavad ideed väljenduvad täielikult printsiipides, mis on Nõukogude Liidu välispoliitika aluseks. See on rahvastevahelise rahu poliitika, ausa rahvusvahelise koostöö poliitika, desarmeerimise poliitika.

Selle tõendeid näevad rahvad igal sammul. Nõukogude Liidu esindajad on sõjajärgsel perioodil Ühinenud Rahvaste Organisatsioonis ja väljaspool seda organisatsiooni pidevalt esitanud mitmesuguseid ettepanekuid, mille eesmärgiks on relvastuse vähendamine, aatomi- ja vesinikurelva keelamine, sõjaliste blokkide laialisaatmine või vähemalt sõjaliste rühmituste vahel kokkuleppe sõlmimine mittekallaletungi ja jõu kasutamisest loobumise suhtes; teiste riikide territooriumil asuvate sõjaväebaaside likvideerimine; riikidevahelistes suhetes rahuliku kooseksisteerimise printsiipide rakendamine. Ei ole Nõukogude Liidu ega teiste sotsialistlike maade süü, et Põhja-Atlandi liitu kuuluvad imperialistlikud riigid niisuguste ettepanekute vastuvõtmisest ikka ja jälle kõrvale põiklevad.

Sotsialistliku leeri maade rahuarmastus avaldub kujukalt selles, et nad teostavad järjekindlalt relvastuse vähendamise poliitikat, näidates kogu maailmale head eeskuju. Piisab kui öelda, et Varssavi lepingu maad on 1955. aastast kuni 1958. aastani vähendanud oma relvastatud jõude 2 477 000 inimese võrra (sealhulgas

Nõukogude Liit 2 140 000 inimese võrra). Ja seda kõike samal ajal, kui Atlandi bloki maad jätkavad oma relvastatud jõudude suurendamist, õpetavad aatomirelva käsitsema ja varustavad sellega revanšistliku Lääne-Saksamaa Bundeswehri diviise, mida muudetakse agressiooni löögijõuks Euroopas.

Nõukogude välispoliitika ametlikuks doktriiniks on erineva ühiskondliku ja riikliku korraga riikide *rahuliku kooseksisteerimise leninlik printsiip*.

Iseloomustades rahuliku kooseksisteerimise poliitikat, kirjutas Nõukogude valitsuse juht N. S. Hruštšov: „Kõige lihtsamas väljenduses tähendab see loobumist sõjast kui tüliküsimuste lahendamise vahendist. Kuid sellega ei ammendu kaugeltki rahuliku kooseksisteerimise mõiste. Peale mittekallaletungi kohustuse määrab ta ka kõigi riikide kohustuse ei mingil kujul ega mingil ettekäändel rikkuda üksteise territoriaalset terviklikkust ja suveräänsust. Rahuliku kooseksisteerimise printsiip tähendab loobumist teiste maade siseasjadesse vahelesegamisest nende riigikorra või elulaadi muutmise eesmärgil või mingitel muudel motiividel. Rahuliku kooseksisteerimise doktriin näeb ette ka seda, et maadevahelised poliitilised ja majanduslikud suhted tuleb rajada poolte täieliku võrdsuse ja vastastikuse kasulikkuse alusele."[9]

Mõned sotsialismi vastased väidavad, et kommunistid pole siirad, kui nad püstitavad rahuliku kooseksisteerimise loosungi, ja teevad seda üksnes taktikalistel kaalutlustel, sest marksism lähtuvat seisukohast, et sõjad on sotsialismi võiduks vajalikud. Niisugustele väljamõeldistele vastates ütles seltsimees N. S. Hruštšov oma ettekandes NSV Liidu Ülemnõukogu III istungjärgul, et „niisugused väited pole midagi muud kui marksismi-leninismi olemuse moonutamine. Marksism on alati leppimatult võidelnud militarismi vastu ega ole kunagi riikidevahelist sõda töölisklassi võiduks vajalikuks pidanud".[10]

Kommunistid tahavad ju sotsialistliku korra kiiremat võitu selleks, et inimesed saaksid õnnelikuks. Kuid kas kaasaegne sõda oma barbaarsete massilise hävitamise ja purustamise vahenditega võib olla inimkonna õnnele viivaks teeks?! Peale ennekuulmatute ohvrite ja kannatuste, mida see sõda rahvastele põhjustaks, tooks ta kaasa ulatusliku laastamise, tohutute materiaalsete väärtuste hukkumise, tööstusliku ja põllumajandusliku laose.

Kas marksistid võivad seda tahta? Muidugi mitte! Ja milleks peaksid nad kapitalismi hukkumise eest niisugust hirmsat hinda maksma, kui nad on veendunud, et kapitalistlik süsteem on paratamatult hukkumisele määratud, et ta paratamatult kaotab *rahulikus võistluses* kõrgema ühiskondliku korraga — sotsialismiga!

Rahuarmastavad jõud suudavad agressiooni ohjeldada

Marksismil-leninismil on suur usk rahvahulkadesse, nende loovasse tegevusse. Mitte asjata ei pea marksistid rahvast ajaloo loojaks. See marksistlik seisukoht on aluseks NLKP XX kongressil tehtud järeldusele, et kui rahvad aktiivselt kaitsevad rahu, siis on võimalik sõda ära hoida.

Seda järeldust kinnitavad sõjavastase liikumise kogemused. Rahvahulkade selgelt väljendatud tahe, mis tugines rahuarmastava sotsialistliku leeri riiklikule toetusele, on viimastel aastatel korduvalt aidanud imperialistlikke agressoreid ohjeldada, on sundinud neid loobuma niisugustest aktidest, mille peale nad oleksid välja läinud, kui nad poleks kartnud avalikkuse viha omal maal ja kogu maailmas. Ameerika Ühendriigid olid lõppude lõpuks sunnitud andma nõusoleku vaherahu sõlmimiseks Koreas, kuigi Ameerika Ühendriikide mõjukad ringkonnad pooldasid interventsiooni laiendamist ja jätkamist. Kõik tunnistavad ka, et hirm rahvaste pahameele ees hoidis imperialiste tagasi aatomipommi kasutamisest Vietnamis ja sundis neid nõustuma vaherahuga.

Rahuarmastavate jõudude efektiivse tegevuse eredaks näiteks oli Suessi kriisi lugu 1956. aasta sügisel. Inglise-Prantsuse-Iisraeli agressiooni Egiptuse vastu läks korda edukalt katkestada just seepärast, et imperialiste mõjutati kahelt poolt: ühelt poolt mõjutas maailma avalik arvamus ja teiselt poolt sotsialistlike riikide poliitika. Sotsialismimaad astusid välja Egiptuse seaduslike õiguste ja üldise rahu huvide kaitseks. Tuntud Nõukogude valitsuse läkitus, mis saadeti 5. novembril 1956 Londoni ja Pariisi, avaldas Inglismaale ja Prantsusmaale vajalikku mõju. Juba ööpäeva pärast teatati tulevahetuse lõpetamisest Egiptuses.

Tänu Nõukogude Liidu ja kõigi sotsialistlike maade ning samuti teiste maade rahuarmastavate jõudude jõupingutustele leidis 1959. aastal aset rahvusvahelise olukorra märgatav paranemine. Pinevus riikidevahelistes suhetes lõdvenes tunduvalt ning perspektiivid rahu kindlustamiseks kogu maailmas kujunesid soodsamaks.

Analüüsides rahvusvahelises olukorras asetleidnud muutuste põhjusi, rõhutas seltsimees N. S. Hruštšov oma ettekandes NSV Liidu Ülemnõukogu III istungjärgul, et peamiseks põhjuseks on Nõukogude Liidu ja kõigi sotsialismi maailmasüsteemi maade võimsuse ja rahvusvahelise mõju kasv. Tähtis on ka asjaolu, et järjest suuremat osa rahvusvahelisel areenil etendavad koloniaalsest sõltuvusest vabanenud maad ja teised rahu säilitamisest eluliselt huvitatud riigid. Ka kapitalistlikes riikides on suurenenud rahuarmastavate jõudude mõju. Ka seal hakkavad üha laiemad ringkonnad, sealhulgas paljud riigitegelased, aru saama, kui kohutava häda ja viletsuse ähvardab kaasa tuua sõda, kus kasutatakse rakett- ja tuumarelva.

Rahvusvahelises olukorras toimunud sügavate muutuste väljenduseks olid N. S. Hruštšovi ja president D. Eisenhoweri vahel

1959. aasta septembris asetleidnud läbirääkimiste tulemused. Nõukogude-Ameerika kommünikees öeldakse, et kõik reguleerimata rahvusvahelised küsimused tuleb lahendada mitte jõu rakendamise teel, vaid rahulike vahenditega — läbirääkimiste teel; üldise desarmeerimise küsimus on tunnistatud kõige tähtsamaks küsimuseks, mis seisab praegu maailma ees. See andis kõikidele rahvastele lootuse, et sõda on võimalik vältida.

Saavutatud edusammud ei tähenda muidugi, et „külma sõja" pooldajad oleksid kapituleerunud ja loobunud oma hukatuslikest riikidevaheliste suhete teravaksajamise katsetest. Kuid tänapäeval on selgem kui kunagi varem, et rahuarmastavatel jõududel on olemas kõik võimalused rahu kaitsmiseks. On tarvis ainult valvsad olla ja igati tugevdada võitlust rahvaste rahuliku koostöö vaenlaste vastu.

XX PEATÜKK

SOTSIALISTLIKULE REVOLUTSIOONILE ÜLEMINEKU MITMESUGUSTEST VORMIDEST

Tööliste halastamatu ekspluateerimine, talurahva ja linnaelanikkonna keskmiste kihtide riisumine monopolide poolt, demokraatia ründamine ja fašismioht, rahvuslik rõhumine ja uue hävitava sõja oht — kõigel sellel, nagu eespool oli öeldud, on lõppkokkuvõttes üks ja seesama allikas — kapitalism. Et töörahvast klassiikkest vabastada, sõdadele jäädavalt lõpp teha, rahvastele tõelist demokraatiat, vabadust ja sõltumatust tagada, tuleb lõpp teha kapitalistlikule korrale, tuleb läbi viia *sotsialistlik revolutsioon.*

Sotsialistlik revolutsioon sõna laias mõttes hõlmab kõigi nende poliitiliste ja majanduslike ümberkujunduste kogusummat, mille tagajärjeks on kapitalismi täielik likvideerimine ja sotsialismi ülesehitamine. Sotsialistlik revolutsioon algab poliitilisest pöördest — kapitalistide võimu kukutamisest ja töörahva võimu kehtestamisest. Marksistlikus teoorias nimetatakse seda poliitilist pööret ka *proletaarseks revolutsiooniks.* On selge, et niisugusele pöördele ei vii mitte sile sillutatud tee, kus liikumine ei nõua ei suuri pingutusi ega suurt poliitilist oskust. Miljonite inimeste, tervete klasside ja sotsiaalsete kihtide astumine otsustavasse võitlusse võimu eest on keeruline ja mitmekesine protsess.

1. Klassiantagonismide arenemine teeb proletaarse revolutsiooni paratamatuks

Kui laiad ja mitmekesised sotsiaalsed jõud kapitalismi kukutamisest ka osa võtaksid, otsustavat osa sotsialistlikus revolutsioonis etendab siiski töölisklass. Tema on revolutsiooni peamine löögijõud, vana ühiskonna alustugesid ründava töörahva eesrindlik väesalk.

Isegi neis maades, kus kapitalism on nõrgalt arenenud, kus töölisklass moodustab elanikkonna vähemuse, võib tema kui kõige rohkem organiseeritud ja kõige teadlikum ühiskonnaklass oma marksistlik-leninliku avangardi juhtimisel ühendada võitlu-

seks sotsialismi eest enda ümber kõik rahva töötavad kihid. Seda enam on see võimalik arenenud kapitalismimaades.

Sotsialistliku revolutsiooni tõenäosus ja tema edu sõltuvad otseselt proletariaadi klassivõitluse ulatusest, proletariaadi teadlikkusest ja organiseeritusest. Kes tahab revolutsiooni lähendada ja selle võitu näha, see arendab tööliste klassivõitlust, teeb visalt tööd tööliste poliitilise teadlikkuse ja nende võitlusvõime tõstmiseks.

Revolutsioonilise töölispartei võitlus sotsialistliku revolutsiooni eest vastab ühiskondliku progressi põhitendentsile. Kaasaegse kapitalismi areng ise tõukab töörahvast selles suunas. Nagu X peatükis oli näidatud, suurendavad monopolistliku riigikapitalismi ike ja tema kõikvõimsus, tema pealetung töörahva elutasemele ja õigustele ning tema ülireaktsiooniline poliitika järjest enam kapitalistliku ühiskonna põhilist antagonismi — antagonismi töölisklassi ja tema ekspluateerijate vahel. Selle antagonismi ja koos sellega ka kapitalismi kõigi teiste sotsiaalsete vastuolude pidev süvenemine teeb sotsialistliku revolutsiooni *meie ajastu objektiivseks seaduspärasuseks*. Sotsialistlik revolutsioon ei ole kommunismi teoreetikute väljamõeldis, nagu reaktsiooniline propaganda asja püüab kujutada, vaid ühiskonna arenemise tungiv nõue. See on töölisklassi ja tema kommunistliku avangardi revolutsioonilise võitluse sügav jõuallikas.

Kuid asja ei tohi endale lihtsustatult ette kujutada. Tööliste poliitilise küpsuse ja revolutsioonilise teadlikkuse tase ei vasta alati proletariaadi ajalooliselt küpseks saanud klassiülesannetele. Reaktsioonilisel kodanlusel ja tema agentidel töölisliikumises läheb tihtilugu korda pettuse ja vägivalla abil tööliste klassiteadlikkuse kasvu pidurdada või nende võitlust monopolide võimule vähemohtlikele rööbastele juhtida. Eriti kahjulikku osa etendavad selles suhtes sotsiaaldemokraatia kõige parempoolsemad liidrid, kes püüavad sundida töörahvast loobuma kapitalismivastasest võitlusest ning igasugusest koostööst kommunistliku liikumisega.

Kuid kellelgi ei lähe korda töölisklassi revolutsioonilise mehistumise protsessi, tema klassivõitluse tõusu peatada. Proletariaat mehistub igapäevastes lahingutes kapitali vastu, streigivõitluses, massilistes solidaarsusdemonstratsioonides. Isegi lihtne streik, sealhulgas ka see, millel ei ole kohest edu, rikastab tavaliselt töölisklassi kogemustega, tõstab tema võitlusvõimet. Juba otseste huvide eest peetaval võitlusel on seega enam või vähem selge *revolutsiooniline suund*. Ta valmistab töölisklassi ette tulevaseks sotsialistlikuks revolutsiooniks. Ta tõmbab töörahva hulki võitlusse kapitalismi vastu ja muutub poliitilise hariduse ja organisatsiooni kooliks, mis kasvatab masse töölisliikumise kõrgematele vormidele üleminekuks.

Reaktsiooni katsed proletariaadi klassivõitlust repressioonide ja avaliku vägivalla abil maha suruda ei saavuta eesmärki.

Muidugi, üksikutes maades võib reaktsiooniline terror masside võitluse kapitali vastu ajutiselt erakordselt raskeks ja vahel isegi võimatuks teha. Kuid niisugused ajajärgud, kui rasked nad töörahvale ka oleksid ja kui suuri ohvreid nad temalt ka nõuaksid, valmistavad ette klassivõitluse uut tõusu ja tugevnemist. Teisiti ei saa see ollagi, sest vägivallavahendid, mis reaktsiooniline kodanlus tarvitusele võtab, toovad kaasa klassivaenu eriti tormilise kasvu, süttiva materjali hulga intensiivse suurenemise ning juba esimene säde põhjustab plahvatuse. Marksistlik-leninlik partei annab sellele stiihiliselt suurenevale klassivaenule poliitilise väljenduse ja suunab selle sotsialismi eest peetava teadliku võitluse rööbastele.

Sotsialistlikule revolutsioonile viivad teed

Proletaarne revolutsioon on kahe peamise antagonistliku klassi — töölisklassi ja kodanluse — otsene ja avalik kokkupõrge. Kuid sotsiaalne revolutsioon ei kanna kunagi ainult kahe vastase võitluse iseloomu. „Kes ootab „puhast" sotsiaalset revolutsiooni," ütles V. I. Lenin, „see ei jõua teda *kunagi* ära oodata."[1] Lenin naeris välja naiivse, doktrinäärse ettekujutuse revolutsioonist, mille kohaselt „ühes kohas rivistub üles üks sõjavägi ja ütleb: „meie oleme sotsialismi poolt" ning teises kohas teine ja ütleb: „meie oleme imperialismi poolt", ja see on siis sotsiaalne revolutsioon!".[2]

„Puhast" sotsialistlikku revolutsiooni ei saa olla juba sellepärast, et ei ole olemas „puhast" kapitalismi. Elus on ta seotud kapitalismieelsete majandusvormide jäänustega, feodaalsuhete, väikekaubatootmise jne. iganditega. Töölisklassi ja kodanluse vastuolud võivad läbi põimuda vastuoludega talurahva ja mõisnike vahel, mõisnike ja kodanluse vahel, väike- ja suurkodanluse vahel, monopolide ja kõigi ülejäänud rahvakihtide vahel. Veel enam, mõnikord varjavad proletariaadi ja kodanluse klassiantagonismi rahvuslikud, religioossed ja muud konfliktid. Rahvusliku rõhumise tingimustes kaitseb töölisklass ühte ja sama barrikaadi mitte ainult koos talurahvaga, vaid ka kodanluse teatud ringkondadega.

Niisugune on tavaliselt see keeruline tagapõhi, millel areneb sotsialistlikule revolutsioonile viiv masside võitlus. Kui see revolutsioon puhkeb, siis tõmbab ta nagu laviin endaga kaasa kõik rõhutute ja ekspluateeritavate liikumise vormid, ühendab üheks vooluks kõik rahvahulkade väljaastumised rahvusliku, imperialistliku, feodaalse ja igasuguse muu ikke vastu.

V. I. Lenin kirjutas: „Ajalugu üldse ja ka revolutsioonide ajalugu on alati sisurikkam, mitmekesisem, mitmekülgsem, elavam, „keerulisem", kui seda kujutlevad kõige paremad parteid, kõige eesrindlikumate klasside kõige teadlikumad avangardid. See on ka arusaadav, sest kõige paremad avangardid väljendavad kümnete tuhandete teadvust, tahet, kirge, fantaasiat, revolutsiooni aga teostab kõigi inimvõimete erilise tõusu ja pinge momendil

kümnete miljonite teadvus, tahe, kirg, fantaasia, keda üles piitsutab kõige teravam klasside võitlus."[3]

Sellest tegi Lenin kaks tähtsat praktilist järeldust. Esiteks, et oma ülesande täitmiseks peab revolutsiooniline klass „oskama valitseda vähimagi erandita *kõiki* ühiskondliku tegevuse vorme või külgi". Teiseks, et ta „peab olema valmis ühe vormi kõige kiiremaks ja ootamatumaks asendamiseks teisega".[4]

Miks see tähtis on? Miks peab marksistlik partei ise aktiivselt osa võtma ja õhutama ka töölisi osa võtma võitlusest kõigil ühiskondliku elu aladel? Seepärast, et iga ühiskondlik vool, mis on suunatud valitseva reaktsiooni vastu, võib sündmuste teatud käänakul muutuda selleks konkreetseks teeks, mis viib massid „tõelisse, otsustavasse, viimsesse, suurde revolutsioonilisse võitlusse".[5]

Proletaarse revolutsioonini võivad viia mitmesugused rõhutud ja rahulolematute rahvahulkade liikumised, kui vaid töölisklassi teadlik avangard suudab need liikumised revolutsioonilise võitluse rööbastele juhtida. Ei olnud juhus, et V. I. Lenin rahvusvahelist kommunistlikku liikumist nii tungivalt üles kutsus koondama kogu jõu ja tähelepanu „proletaarsele revolutsioonile *ülemineku* või *lähenemise* vormide leidmisele".[6]

Niisugusteks otsinguteks kohustab marksistlikku parteid asjaolu, et laiad töörahva hulgad võivad tõusta võitlusse sotsialismi eest ainult siis, kui nad omaenda kogemuste najal veenduvad, et revolutsioon on ühiskonnaelu küpsekssaanud küsimuste lahendamise ainus viis. Sellele veendumusele peavad jõudma töölisklassi enese põhimassid ja iseäranis talurahva hulgad ning keskkihid, kes oma ühiskondliku seisundi tõttu ei jõua otsekohe sotsialismi ideedeni.

Viimastel aastakümnetel on selles suhtes uued suured perspektiivid avanenud seoses monopolistliku kapitali ja imperialismi vastu suunatud massiliste ülddemokraatlike liikumiste enneolematu tõusuga. Kuigi need liikumised ei sea endale sotsialistlikke eesmärke, on nad objektiivselt seotud töölisklassi võitlusega sotsialismi eest ja võivad teatud tingimustes liituda temaga ühtseks vooluks, millele kapitalismi võim ei suuda vastu panna. Nende liikumiste pinnal avanevad uued võimalused töölisklassi ning kogu töörahva ja teiste monopolistliku kodanluse vastu välja astuvate elanikkonnakihtide tegevusühtsuseks.

2. Tänapäeva demokraatlikud liikumised ja sotsialistlik revolutsioon

Monopolistliku kapitali ja imperialismi vastu suunatud tänapäeva demokraatlike liikumiste põhiliike käsitleti eelmistes peatükkides. Nendeks on: talurahva hulkade võitlus feodalismi jäänuste vastu, mida imperialism konserveerib, ja nende monopo-

lismivastane liikumine, asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste rahvuslik vabadusliikumine, patriootiline võitlus suveräänsuse säilitamise eest, võitlus demokraatia kaitseks, rahvaste liikumine üldise rahu kaitseks, intelligentsi humanistlikud liikumised, tema väljaastumised kultuuri kaitseks. Demokraatlike liikumiste hulka kuuluvad ka võitlus kapitalistlike monopolide omandi natsionaliseerimise eest, mis vastab töörahva huvidele, naiste ja noorte õiguste laiendamise eest ning rahvahulkade muude nõudmiste eest, mis on monopolide võimutsemise tingimustes aktuaalseks saanud.

Tänapäeva demokraatlike liikumiste mõningad iseärasused

Nimetatud liikumisi nimetatakse demokraatlikeks või ülddemokraatlikeks, kuivõrd võitlus ei toimu sotsialistlike, vaid demokraatlike nõudmiste eest. See võitlus kui niisugune printsipiaalselt midagi uut ei kujuta. Seda peeti, pealegi väga aktiivselt, juba kodanlike revolutsioonide ajastul, kui rahvahulgad nõudsid vabadust ja demokraatiat, mõisnike maavalduse ja aadli privileegide likvideerimist, kiriku riigist lahutamist jne. Kuid erinevalt praegustest kandsid mineviku liikumised *kodanlik-demokraatlikku iseloomu*, s. o. nõudsid ümberkujundusi, mis mahtusid kodanliku demokraatia raamidesse ja olid seotud kodanliku revolutsiooni võiduga. Nad olid oma teravikuga suunatud *feodalismi* ja selle jäänuste *vastu.*

Tänapäeva ülddemokraatlikud liikumised säilitavad feodalismivastase iseloomu ainult majanduslikult nõrgaltarenenud maades ja nendes arenenud kodanlikes riikides, kus on veel feodalismi igandeid. Kuid ka seal on neil juba samal ajal ka imperialismivastane ja monopolismivastane iseloom (näiteks asumaade rahvaste rahvuslik vabadusliikumine, võitlus agraarreformi eest Lõuna-Itaalias).

Kaasajal on pind demokraatlikeks liikumisteks olemas mitte üksnes mahajäänud maades või riikides, kus on veel tugevaid feodalismi igandeid, vaid ka *kõige enam arenenud kapitalistlikes maades.* Siin on need liikumised otseselt suunatud kodanluse valitsevate ringkondade vastu, *imperialismi vastu, monopolide võimu vastu.*

See ei tähenda muidugi, et kõik niisugused liikumised on oma iseloomult juba kapitalismivastased liikumised. Nagu eespool toodud kaugeltki mitte täielikust loetelust nähtub, võivad need liikumised nii oma liikumapanevate jõudude kui ka sotsiaalse ja poliitilise sisu poolest väga erinevad olla; nad võivad orienteeruda sotsialismile või selle tagasi lükata, nende juhiks võib olla töölisklass, kodanluse hulgast pärit demokraatlikud elemendid jne.

Ja siiski ei saa neid liikumisi iseloomustada enam kodanlik-demokraatlike liikumistena, sest tavaline (kas või kõige rohkem arenenud) kodanlik demokraatia ei saa rahuldada niisuguseid nõudmisi, nagu seda on sõjaohu likvideerimine, vormiline ja tege-

lik rahvuslik vabanemine, monopolide omandi natsionaliseerimine, nende poliitilise kõikvõimu piiramine jne. See on jõukohane ainult uut tüüpi demokraatiale, mis kajastab töörahva laiade hulkade ja teiste progressiivsete rahvakihtide huvisid.

Seega on tänapäeva demokraatlikud liikumised, kuigi neil on ka eelkäijaid, üldreeglina tihedalt seotud praeguse ajaloojärguga, nimelt kapitalismi üldkriisi süvenemisega ja rahvahulkade kasvava vastupanuga kapitalistlike monopolide võimule.

Kõige suurema ulatuse on need liikumised saavutanud viimaste aastakümnete jooksul. Murranguliseks oli selles suhtes 1929.—1933. aasta ülemaailmsele majanduskriisile vahetult järgnenud periood. Kriis ajas kapitalistliku maailma sotsiaalsed vastuolud enneolematult teravaks. Suurkodanluse valitsevad grupid otsisid väljapääsu fašismis ja sõjas. 1933. aastal tuli fašism võimule Saksamaal; fašismioht ähvardas ka Austriat, Prantsusmaad, Hispaaniat. Vastuseks sellele arenes paljudes kapitalistlikes maades võimas fašismivastane liikumine, mis kujukalt väljendus niisugustes sündmustes, nagu Rahvarinde moodustamine Prantsusmaal ja Hispaanias, maailma demokraatliku avalikkuse toetus hispaania rahva õiglasele võitlusele aastail 1936—1939. Kuid suurima ulatuse saavutas fašismivastane demokraatlik võitlus Teise maailmasõja aastail. Vabastuslikku iseloomu kandis see sõda seepärast, et rahvahulgad sellest aktiivselt osa võtsid, ühendades oma jõupingutused Nõukogude Liidu vabadusvõitlusega.

Pärast Teist maailmasõda algas demokraatlike liikumiste uus tõus. Demokraatlikud liikumised kujunevad tööliskassi klassivõitluse kõrval põhilisteks ühiskondlikeks liikumisteks kapitalistlikus maailmas.

Tänapäeva demokraatlikel liikumistel on seega sügavad juured kapitalistlikus tegelikkuses ja see asjaolu tagab neile elujõu ja võitmatuse. Need liikumised on tingitud eestkätt tänapäeva kapitalismi ühest kõige tähtsamast vastuolust — monopolide ja rahva valdava enamuse antagonismist.

X peatükis käsitleti selle antagonismi majanduslikku alust. See seisab selles, et käputäis monopole on allutanud endale riigi ning riisub kogu ühiskonda kas sel teel, et ta ekspluateerib teiste klasside ja kihtide tööd (see ei käi ainult tööliste, vaid ka töötava talurahva, käsitööliste, teenistujate ning üha suurema osa loomingulise tööga tegeleva intelligentsi kohta), või siis nii, et ta muudab ühe osa teiste kapitalistide poolt omastatud lisaväärtusest enda omandiks (see iseloomustab monopolide vahekorda keskmiste ja väikeste kapitalistide ja kulakutega).

Kuid peale majandusliku aluse on monopolide ja rahva valdava enamuse vahelisel antagonismil ka tähtis poliitiline alus.

Monopolid saavad kogu ühiskonna arvel rikastuda ainult siis, kui nad on allutanud kasumi saamise huvidele kogu riigi sise-

ja välispoliitika. Seepärast ajavad nad demokraatlike õiguste piiramise ja likvideerimise poliitikat, võidurelvastumise poliitikat, võtavad ette agressiivseid välispoliitilisi avantüüre, ajavad asumaade riisumise poliitikat jne. On selge, et niisugune poliitika on sügavas vastuolus mitte ainult töölisklassi, vaid ka talurahva, linnaelanikkonna keskmiste kihtide, intelligentsi ja kodanluse keskmiste kihtide teatud osa huvidega. See kutsub esile kõigi nende klasside ja kihtide vastupanu, mis just võtabki mitmesuguste demokraatlike liikumiste vormi.

Kõik taolised liikumised on seepärast nii või teisiti suunatud suurkapitali võimu vastu, millel paljudes maades on juba monopolide diktatuuri iseloom.

See diktatuur esineb mitmesuguse maski all. Hitlerlikul Saksamaal kehtestati see varjamatu fašistliku barbaarsuse vormis ja sellega käis kaasas parlamendi ja kõigi kodanliku demokraatia institutsioonide likvideerimine. Tänapäeva Prantsusmaal kehtestatakse reaktsioonilist diktatuuri traditsioonilistest parlamentlikest institutsioonidest reaalse sisu järkjärgulise väljarookimise teel. Mõnedes teistes maades, sealhulgas Ameerika Ühendriikides, säilitatakse formaalselt parlamentlik režiim, kuigi seal valitseb just suurmonopolide tõeline diktatuur. Ühel või teisel määral arenevad monopolistliku kapitali diktatuuri olulised elemendid ka teistes kodanlikes maades.

On selge, et võitlus selle diktatuuri vastu kujuneb kõigi demokraatlike ja progressiivsete jõudude järjest aktuaalsemaks ülesandeks. See võitlus võib võtta mitmesuguse vormi, olenevalt monopolide ja rahva antagonismi teravusest, samuti ka sisemisest ja rahvusvahelisest olukorrast.

Pole võimatu, et teatud tingimustes võivad demokraatlikud liikumised imperialistliku kodanluse poliitika vastu muutuda *demokraatlikeks revolutsioonideks*.

Need oleksid *monopolismivastased* revolutsioonid, kuivõrd nende eesmärgiks oleks suurte monopolide diktatuuri kukutamine. Nende liikumapanevateks jõududeks oleksid töölisklass, talurahvas, linnaelanikkonna keskmised kihid ja demokraatlik intelligents. Teiste sõnadega, tegemist oleks *demokraatliku rahvarevolutsiooniga*, revolutsiooniga, millest võtaksid osa kõige laiemad rahvakihid.

Demokraatlike revolutsioonide ümberkasvamine sotsialistlikeks revolutsioonideks

Nagu ajaloo kogemused on näidanud, ei piirdu demokraatlikud revolutsioonid imperialismi ajastul puhtdemokraatlike ülesannete lahendamisega, vaid neil on tendents areneda, kõrgemale astmele tõusta.

Geniaalselt märkas seda tendentsi V. I. Lenin, kes esimese Vene revolutsiooni ajal (1905) välja töötas kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise teaduslikult põhjendatud teooria.

Lenin tugines sealjuures väärtuslikele näpunäidetele, mis olid

olemas juba marksismi rajajate teostes. „Kommunistliku partei manifestis" märkisid Marx ja Engels, et kodanlik revolutsioon Saksamaal toimub Inglise XVII sajandi ja Prantsuse XVIII sajandi kodanliku revolutsiooniga võrreldes enamarenenud kapitalismi tingimustes, kus proletariaat on palju rohkem ette valmistatud, ning tegid järelduse: „Saksa kodanlik revolutsioon võib olla ainult proletaarse revolutsiooni otsene eelmäng."[7]

Seejärel, 1856. aastal, avaldas Marx Engelsile saadetud kirjas proletaarse revolutsiooni ja talurahvaliikumise ühendamise huvitava mõtte. „Kogu asi Saksamaal," kirjutas Marx, „oleneb võimalusest toetada proletaarset revolutsiooni talurahvasõja mingi teise väljaandega."[8]

II Internatsionaali oportunistid ei pidanud neid Marxi ideid tähtsaks. Üksnes Lenin nägi neis uue revolutsioonilise taktika algidu. Lähtudes reaalse tegelikkuse analüüsist ja tuginedes Marxi mõtetele, töötas ta välja kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise teooria.

Peamine selles teoorias on idee töölisklassi hegemooniast (juhtivast seisundist) kodanlik-demokraatlikus revolutsioonis. See oli uus idee, mis oli vastuolus tavalise ettekujutusega.

Lääne-Euroopa sotsiaaldemokraadid (nende eeskujul ka vene menševikud) arutlesid trafaretselt: kui on tegemist kodanlik-demokraatliku revolutsiooniga, siis peab seda juhtima kodanlus. Niiviisi oli Lääne-Euroopas, nii on see ka kõigis kodanlikes revolutsioonides, kus need ka ei toimuks. Alles pärast enam või vähem pikka vaheaega, kui kapitalism on lõpuni täitnud keskkihtide laostamise missiooni ja proletariaat moodustab rahvastiku enamuse, jõuab järg proletaarse revolutsiooni kätte, mille juhiks võib olla töölisklass.

Lenin purustas selle elutu skeemi, mis ei vastanud aja nõuetele ja töölisliikumise võimalustele. Ta näitas, et imperialismi ajastul ei pea kodanliku ja proletaarse revolutsiooni vahel tingimata olema kodanluse võimu perioodi, et enam-vähem arenenud maal võib kodanlik-demokraatlik revolutsioon ümber kasvada proletaarseks revolutsiooniks.

Imperialismi ajastu andis niisuguseks järelduseks küllaldaselt alust.

Esiteks, kapitalismi maailmasüsteem tervikuna oli küps sotsialismile üleminekuks. Neis tingimustes ei võinud idamaade teatav mahajäämus olla võitmatuks takistuseks sotsialismile üleminekul.

Teiseks, igasugune võitlus feodalismi jäänuste vastu olukorras, kus imperialism püüab alles hoida ja toetab iganenud feodaalseid suhteid, muutub varem või hiljem võitluseks imperialismi vastu, s. o. viib sotsialistlikule revolutsioonile.

Kolmandaks, imperialismi ajastul ilmus uus tegur, mida ei olnud Lääne kodanlik-demokraatlike revolutsioonide ajajärgul:

paljudes maades, mis feodalismivastase revolutsiooni künnisel seisavad, on kujunenud arvukas ja võitlusvõimeline töölisklass, kellel on iseseisev poliitiline partei.

Kui töölisklass neis tingimustes kodanlik-demokraatlikku revolutsiooni juhib, siis võib see ümber kasvada sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Lenin oli arvamisel, et teatud mõttes on töölised kodanlik-demokraatlikust revolutsioonist rohkem huvitatud kui kodanlus ise, sest viimasel on kasulik võitluses proletariaadi vastu tugineda vana aja jäänustele, näiteks monarhiale.

Lenini teooria järgi tekitab uut tüüpi kodanlik-demokraatlik revolutsioon, mille juhiks on töölisklass, uut tüüpi riigivõimu — *proletariaadi ja talurahva revolutsioonilis-demokraatliku diktatuuri.* See diktatuur viib ellu abinõud, mis vastavad nende klasside ühistele huvidele: likvideerib monarhia ja kuulutab välja demokraatliku vabariigi, annab maa üle talupoegade kätte, kehtestab 8-tunnilise tööpäeva jne.

Ühtlasi võtab võimulolev töölisklass kõik abinõud tarvitusele selleks, et demokraatlik revolutsioon kasvaks ümber sotsialistlikuks revolutsiooniks. Venemaa tingimustes nõudis see klassijõudude ümberrühmitumist: sotsialistliku pöörde teostab töölisklass, olles liidus mitte enam kogu talurahvaga, vaid talurahva kehvema osaga, kes ei ole sotsialismile üleminekust sugugi vähem huvitatud kui töölised.

Revolutsiooni arenemine Venemaal, kirjutas Lenin hiljem, kinnitas bolševike teooriat. Kodanlik-demokraatlik revolutsioon kasvas Venemaal tõepoolest ümber sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Lenini kodanlik-demokraatliku revolutsiooni sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise teooria on põhilises ja peamises osas rakendatav *kõigi* kaasaja *demokraatlike revolutsioonide* suhtes. See ei tähenda muidugi seda, et iga demokraatlik revolutsioon kasvab tingimata ümber sotsialistlikuks revolutsiooniks, vaid ainult seda, et ta *võib* sotsialistlikuks revolutsiooniks *ümber kasvada,* kui töölisklass suudab revolutsioonis juhtivale kohale asuda. Sellest annavad tunnistust ka kogemused, mida andsid fašismivastased *rahvademokraatlikud revolutsioonid,* mis arenesid Teise maailmasõja lõpul Kesk- ja Kagu-Euroopa maades, samuti ka kogemused, mida andsid rahvusliku vabadusliikumise iseloomuga demokraatlikud revolutsioonid sellistes Aasia maades, nagu Hiina, Korea ja Vietnam.

Nii seal kui siin ei jäänud revolutsioonid, mis algasid üld-demokraatlikul alusel, demokraatlikul etapil peatuma, vaid arenesid suurema või väiksema kiirusega, suuremate või väiksemate raskustega edasi sotsialistlikeks revolutsioonideks. See näitab veel kord, kuivõrd suur tähtsus on leninlikul ümberkasvamise teoorial, mis päästab valla töölisklassi revolutsioonilise aktiivsuse ja avab laialdased perspektiivid sotsialismile üleminekuks

niihästi majanduslikult mahajäänud kui ka arenenud kapitalistlikes maades.

Endastki mõista tuleb arvesse võtta, et kaasaeg on esimese Vene revolutsiooni aegadega võrreldes olukorda palju uut toonud. Siis kandis demokraatlikku tüüpi revolutsioon peamiselt feodalismivastast iseloomu. Nüüd on ta paljudes maades algusest peale suunatud mitte ainult ja mitte niivõrd feodalismi jäänuste vastu, kuivõrd kodanluse enese äärmiselt reaktsioonilise, monopolistliku tiiva vastu. Teiste sõnadega, demokraatlik revolutsioon on nüüd suunatud sisuliselt sellesama vaenlase vastu mis töölisklassi sotsialistlik revolutsioongi. See tähendab, et on toimunud kahe revolutsioonitüübi edasine *teineteisele lähenemine*. Neis tingimustes võib juhtuda, et võitlus demokraatlike ja sotsialistlike ülesannete lahendamise eest ei kujunegi kaheks eraldi revolutsiooniks, vaid moodustab ühtse revolutsioonilise protsessi kaks etappi.

Nii oligi lugu Kesk- ja Ida-Euroopa maade rahvademokraatlikes revolutsioonides. Võitlus feodalismi jäänuste vastu ei omanud siin iseseisvat tähtsust, see ei määranud revolutsiooni iseloomu. Oma teravikuga oli revolutsioon suunatud välismaise imperialismi ja temaga liitunud kohaliku suurkodanluse ja mõisnike vastu. See andis talle algusest peale uue iseloomu, lõi eriti soodsad võimalused tema ümberkasvamiseks sotsialistlikuks revolutsiooniks. Seepärast võib siin ühtedes maades selgesti näha demokraatliku etapi asendumist sotsialistlikuga, teistes maades sellist teravat piiri ei ole; ühtedes maades toimus arenemine sotsialismi poole sujuvamalt ja kohtas vähem vastupanu, teistes käis sellega kaasas klassivõitluse järsk teravnemine. Kuid samal ajal avaldusid täielikult revolutsiooni ümberkasvamise üldised seaduspärasused, mis marksism-leninism on avastanud.

Euroopa rahvademokraatiamaades tekkis esimesel etapil rahva demokraatlik võim, mis oli suunatud fašismi ja suurkodanluse, mõisnike ning kõrgemate ametnike seast pärit rahvuse reetjate vastu. Rahvavõimu juhtivaks jõuks oli töölisklass.

Rahvavõim viis esiteks lõpule hitlerliku okupatsioonirežiimi tagajärgede likvideerimise ja purustas okupantide käsilaste — mõisnike ja monopolistliku kodanluse poliitilise võimu, viis seega lõpule nende maade vabastamise imperialismi ikkest ja tagas rahvusliku sõltumatuse, teostas ulatuslikud demokraatlikud ümberkujundused. Teiseks likvideeris rahvavõim mitmetes maades säilinud feodalismi igandid, viis läbi demokraatliku agraarreformi, mille tulemusena likvideeriti mõisnike klass ning tunduvalt paranes töötava talurahva olukord.

Kuigi selle esimese etapi sisuks olid peamiselt ülddemokraatliku iseloomuga ümberkujundused, siiski viidi juba rahvavõimu esimestest päevadest peale läbi rida abinõusid, mis ei mahtunud nendesse raamidesse. Näiteks viidi suuremas või väiksemas

ulatuses läbi varem okupantide ja nendega tihedalt seotud monopolistliku kodanluse käes olnud ettevõtete natsionaliseerimine.

Pärast seda, kui demokraatlikud ülesanded olid lahendatud, võtsid töölisklass ja kommunistlikud parteid kursi üleminekuks revolutsiooni demokraatlikult etapilt sotsialistlikule etapile. Üleminekut kergendas nendes maades asjaolu, et seal olid olemas tugevad, kauaaegses põrandaaluses võitluses karastatud kommunistlikud parteid. Revolutsioon Euroopa rahvademokraatiamaades toimus pidevalt, demokraatlik ja sotsialistlik etapp moodustasid ühtse revolutsioonilise protsessi kaks faasi, juhiks oli kogu revolutsiooni vältel töölisklass.

Revolutsiooni ümberkasvamise iseärasuseks oli see, et siin ei toimunud klassijõudude põhjalikku ümberrühmitumist. Valdav enamus neist, kes tegutsesid koos töölisklassiga revolutsiooni demokraatlikul etapil — enamus talurahvast, linna keskkihid, suur osa intelligentsist, mõnedes maades ka teatavad kodanluse kihid, — toetas kurssi sotsialismi ülesehitamisele. Siin ei olnud vaja niisuguseid poliitilisi samme, nagu talurahva keskkihtide neutraliseerimine. Seoses selle iseärasusega toimus Euroopa rahvademokraatiamaades üleminek demokraatlikult etapilt sotsialistlikule põhiliselt rahulikul teel, ilma relvastatud ülestõusu ja kodusõjata.

See ei tähenda, et ülddemokraatliku bloki ridades poleks olnud vastuolusid. Blokk koosnes eri klassidesse kuuluvatest jõududest, seepärast võis oodata, et pärast seda, kui ülddemokraatlikud ülesanded on lahendatud, tulevad ilmsiks klassivastuolud. Tõepoolest, revolutsiooni arenemine esimeselt etapilt teisele ei toimunud sujuvalt ja rahulikult, vaid klassikokkupõrgete kaudu, mis mõnedes maades (Tšehhoslovakkia, 1948. a.) võtsid ajuti terava iseloomu.

Sotsiaaldemokraatia äärmised parempoolsed liidrid ning kodanlike parteide reaktsioonilised esindajad püüdsid korduvalt revolutsiooni arenemist pidurdada, rahvusvahelise reaktsiooni toetusel kontrrevolutsioonilisi mässe organiseerida. Loodeti töölisklassi ülddemokraatliku bloki juhtimisest kõrvale tõrjuda ja arenemist kodanlik-demokraatlikule teele suunata. Kuid revolutsiooniline rahvas heitis parempoolsed elemendid teelt kõrvale, ja üleminek demokraatlikult etapilt sotsialistlikule etapile lõppes Kesk- ja Kagu-Euroopa maades täieliku eduga.

Kujuka näite revolutsiooni demokraatliku etapi ümberkasvamisest sotsialistlikuks etapiks andsid Hiina Rahvavabariik, Korea Rahvademokraatlik Vabariik ja Vietnami Demokraatlik Vabariik. Nendes maades arenenud revolutsioonid lahendasid esialgu peamiselt välismaiste monopolide ikke purustamise ning feodaalkorra ja feodalismi igandite likvideerimise ülesandeid. Kuivõrd aga siin demokraatliku bloki eesotsas ei olnud mitte rahvuslik kodanlus, vaid töölisklass, siis ei jäänud revolutsioon nen-

des maades peatuma kodanlik-demokraatlikule etapile, ja rahvad läksid demokraatlikelt ümberkujundustelt otsekohe üle sotsialistlikele ümberkujundustele.

Käesoleval ajal omab töölisliikumise seisukohalt suurt tähtsust nende demokraatlike rahvarevolutsioonide sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise küsimus, mis võivad tekkida arenenud kapitalistlikes maades toimuvatest ülddemokraatlikest liikumistest.

Kuhupoole arenevad need revolutsioonid pärast monopolide poliitilise ja majandusliku võimu kukutamist?

Minevikus algas demokraatlike revolutsioonidega ühiskonna kapitalistliku arenemise etapp. Monopolismivastastel rahvarevolutsioonidel, mis arenenud kapitalismimaades tulevikus puhkeda võivad, niisugust ülesannet ei saa olla. Ei hakka nad ju püstitama niisugust reaktsioonilist ja utoopilist eesmärki, nagu näiteks monopolismieelse kapitalismi juurde tagasipöördumine!

Järelikult on niisuguste revolutsioonide kõige tõenäolisemaks arenemisteeks nende ümberkasvamine sotsialistlikuks revolutsiooniks.

Demokraatlike revolutsioonide käigus kapitalistlike monopolide diktatuuri kukutamise tagajärjeks oleks, esiteks, suurte monopolide agentide võimult tagandamine ja võimu üleminek rahva, s. o. demokraatlike jõudude koalitsiooni kätte, kuhu võiksid kuuluda töölisklass, kõik talurahva kihid, linnaelanikkonna keskkihid, demokraatlik intelligents. See tähendaks, et *reaktsiooni peamised jõud* oleksid isoleeritud ja kukutatud juba esimesel, demokraatlikul etapil.

Teiseks, monopolide poliitilise võimu kukutamine võimaldaks natsionaliseerida suurte trustide ja kontsernide omandi. Arenenud kapitalismimaades oleks selle tagajärjeks juba revolutsiooni demokraatlikul etapil rahvamajanduses võimsa riikliku sektori loomine, kuhu kuuluks 60—80 protsenti tööstusettevõtetest.

Seega rajaks demokraatlik, monopolismivastane revolutsioon arenenud kapitalismimaades juba alguses kindla aluse sotsialismile üleminekuks. Demokraatlik ja sotsialistlik revolutsioon, mida varemgi hiina müür ei eraldanud, *lähenevad* järelikult teineteisele *veelgi rohkem.*

Demokraatliku revolutsiooni ümberkasvamisele sotsialistlikuks revolutsiooniks aitaksid kaasa ka muud objektiivsed ja subjektiivsed eeldused, mis arenenud kapitalismimaades on kujunenud: sotsialismi enam-vähem valmis materiaalne baas, arenenud töölisliikumine jne.

Peale selle tuleb arvesse võtta ka seda, et jõudude vahekord rahvusvahelisel areenil on võrratult soodus, soodsam kui kunagi varem.

Demokraatlike rahvarevolutsioonide sotsialistlikuks revolutsiooniks ümberkasvamise seisukohalt on väga tähtis, et oleksid olemas tugevad marksistlik-leninlikud parteid, kes leiavad laial-

dast toetust kõigis rahvakihtides, et nende parteide poliitika oleks painduv ja oskuslik. Kui lähedal demokraatlik ja sotsialistlik etapp teineteisele ka ei oleks, ei saa üleminek ühelt etapilt teisele toimuda siiski ilma teadliku juhtimiseta, marksistlik-leninliku partei aktiivse osavõtuta.

Kõik see ei anna muidugi alust silmade sulgemiseks nende spetsiifiliste raskuste ees, millega demokraatlik ja sotsialistlik revolutsioon võib arenenud kapitalismimaades kokku põrgata. Kõigepealt on tal tugevam vastane kui varemates revolutsioonides. Suurte kapitalistlike monopolide käsutuses on praegu võimas sõjavägi ja politseiaparaat, arvukad rahvahulkade ideoloogilise mõjutamise vahendid. Nad on omandanud suured kogemused poliitiliste kombinatsioonide ja masside ninapidi vedamise alal. Seepärast on ka tänapäeval maksev V. I. Lenini järeldus, et meil (s. o. Venemaal) oli kergem alustada, kuid see-eest hiljem raskem jätkata. Vastupidi, neil (s. o. lääneriikidel) on raskem alustada, kuid hiljem on neil see-eest kergem.[9]

Rahvahulkade võitluselt demokraatlike nõudmiste eest sotsialistlikule revolutsioonile ülemineku muud vormid

Demokraatlik monopolismivastane revolutsioon on võimalik, kuid mitte paratamatu etapp võitluses sotsialismi eest tänapäeva kapitalistlikes riikides. On võimalik, et üldemokraatlik liikumine ei vii niisugustele revolutsioonidele (või igatahes mitte kõigis maades) ja sotsialistlik pööre toimub ühekorraga, jättes vahele ülddemokraatliku etapi. Kuidas hinnata kaasaegseid demokraatlikke liikumisi niisuguse võimaluse valguses?

Kas nad ei ole takistuseks võitluses sotsialismi eest? Kas pole parem võidelda „otsekohe" kodanluse kukutamise ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest, sest see oleks ühtlasi töölisklassi ja kõigi töötajate ülddemokraatlike huvide rahuldamise kõige kindlam garantii?

Niisuguseid küsimusi on töölisliikumises korduvalt tekkinud. Tegelikult võitlus ülddemokraatlike eesmärkide eest ei nõrgenda, vaid, vastupidi, tugevdab töörahva positsioone võitluses sotsialismi eest. Ta tugevdab neid eestkätt sellega, et võidud, mis töörahvas saavutab võitluses demokraatia, rahu jne. eest, loovad soodsamad tingimused sotsialismi eest võitlemiseks.

Samal ajal nõrgendab võitlus ülddemokraatlike huvide eest reaktsioonilist kodanlust. Kuigi see ei ole veel võitlus sotsialismi eest, kuid see on juba võitlus kapitalismi peajõudude, tema löögisalkade vastu. Lüües neid, õõnestab töörahvas sellega paratamatult kapitalistide klassi võimu põhialuseid üldse.

Edasi, ülddemokraatlike eesmärkide eest võitlemise teel on kõige kergem õhutada ja koondada kõige laiemaid rahvahulki imperialismi vastu, nendega kindlat liitu luua, autoriteeti võita, mis on töölisklassile ja tema revolutsioonilisele avangardile vajalik selleks, et rahvahulkade etteotsa astuda.

Ja lõpuks, võitlus ülddemokraatlike eesmärkide eest on töörahva hulkadele heaks poliitilise organisatsiooni, koondumise ja karastumise kooliks. See võitlus viib kõige laiemad rahvahulgad arusaamisele, kui suur tähtsus on võimuküsimusel, sellel, kelle käes on riik. See aga on teatavasti sotsialistliku pöörde peaküsimus.

Kuid demokraatlike liikumiste side sotsialistliku revolutsiooniga ei piirdu sellega, et demokraatlikud liikumised loovad soodsamad tingimused töölisklassi ja kogu töörahva vabastusvõitluseks.

Otsustav tähtsus on ka sel faktil, et teatud tingimustes võib demokraatlike loosungite all toimuda töörahva suurte rühmade otsene üleminek võitlusele sotsialismi eest, nende töölisklassiga liituastumine sotsialistlikus revolutsioonis.

On näiteks teada, millist määratu suurt osa etendasid Venemaal töörahva laiade hulkade ületulekul sotsialistliku revolutsiooni poole rahvahulkade ülddemokraatlikud taotlused, nende võitlus rahu ja maa eest. Kui talurahvas veendus, et kodanlik valitsus ei anna talle ei rahu ega maad, tuli ta 1917. aasta oktoobris üle bolševike poolele, ja see tagas sotsialistliku revolutsiooni võidu.

On selge, et analoogiline situatsioon ei ole võimatu ka tulevikus.

Ei ole mõtet ennustada, kuidas ja missuguste demokraatlike nõudmistega seda võib juhtuda. Iga nõudmine võib viia rahvahulgad otsustavasse võitlusse sotsialismi eest, kõik oleneb konkreetsest olukorrast. Olukorras, kus reaktsiooniline kodanlus valmistab ette aatomisõda ja on olemas otsene sõja puhkemise oht, võib selleks olla massiline väljaastumine rahu kaitseks. Teistes tingimustes võib töörahva sotsialismi teele viia laialdane fašismivastane liikumine või võitlus rahvusliku suveräänsuse kaitseks või terve rida niisuguseid liikumisi, mis liituvad kokku üheks demokraatliku võitluse vooluks.

Igal juhul on siin tähtis üks asjaolu: tänapäeva tingimustes seostuvad rahvahulkade ülddemokraatlikud liikumised, mis on suunatud imperialismi ja monopolistliku kodanluse vastu, järjest tihedamini võitlusega sotsialismi eest.

Sellest teadlik olles ei tohi siiski suhtuda demokraatlikesse liikumistesse lihtsalt kui vahendisse, mis viib rahvahulgad sotsialistlikule revolutsioonile.

Ei tohi eeskätt seepärast, et neil on rahvaste seisukohalt üldse ja iseäranis töölisklassi seisukohalt määratu suur *iseseisev* tähtsus. Kas siis võitlust rahu eest, aatomisõja vastu võib käsitleda mingi abivahendina? Kas see pole kogu demokraatliku ja progressiivse inimkonna üks peamisi eesmärke? Sedasama tuleb öelda ka võitluse kohta, mida peetakse fašismi või häbiväärse kolonialismi-praktika vastu, mille all alles hiljuti kannatas suur osa inimkonnast.

Ühtlasi nõuab marksistlik-leninlik suhtumine ülddemokraatlikesse liikumistesse täiesti selget klassiseisukohta. Kuivõrd tähtis üks või teine liikumine ka ei oleks, ei lase ükski kommunist, ükski teadlik tööline silmist töölisliikumise lõppeesmärke. Kuid see ei tähenda, et ta võitleks vähem teadlikult ja ennastsalgavalt rahvahulkade otseste huvide eest, niisuguste nõudmiste eest, nagu seda on rahu, demokraatia, rahvuslik sõltumatus ja suveräänsus.

Kaugeltki mitte kõik demokraadid pole sotsialismi pooldajad. Kuid kõik teadlikud sotsialismi eest võitlejad on järjekindlad demokraatia kaitsjad, töörahva kõigi demokraatlike huvide kaitsjad.

3. Proletaarse revolutsiooni tingimuste valmimine

Sotsialistlik revolutsioon on suur ja keeruline üritus, millest võtavad osa laiad rahvahulgad, kus põrkavad kokku ja avaldavad vastastikust mõju mitmesugused klassijõud, parteid ja organisatsioonid. On selge, et isegi siis, kui revolutsioon on täielikult päevakorrale kerkinud, kui kapitalistliku ühiskonna põhiline klassiantagonism on äärmiselt teravaks muutunud, — ikkagi ei saa revolutsioon toimuda ükskõik missugusel meelevaldselt valitud momendil ja ükskõik missuguses meelevaldselt valitud olukorras. Selleks et proletaarne revolutsioon edukalt areneks ja võimu töörahva kätte annaks, on vajalik, et oleksid olemas teatud tingimused.

Revolutsioon on läbimurre imperialismi süsteemi nõrgast lülist

Imperialismi ajastul ei saa proletaarset revolutsiooni ühel või teisel maal käsitleda eraldi, isoleeritud nähtusena. Imperialism on maailmasüsteem, millega on suuremal või vähemal määral seotud iga kapitalistlik maa. Seepärast ei saa käesoleval ajal hinnata proletaarse revolutsiooni eeldusi ja perspektiive ühel või teisel maal ainuüksi tema siseolukorrast lähtudes; nüüd tuleb seda küsimust käsitleda kogu imperialismi maailmasüsteemi kui terviku seisukorrast lähtudes.

Teatavasti lähtus V. I. Lenin sellest, kui ta töötas välja oma teooria sotsialismi võidu võimalikkusest ühel maal eraldi. Ta näitas, et ebaühtlase arenemise seaduse toime tõttu elab imperialismi maailmasüsteem perioodiliselt üle kriise ja vapustusi, mis nõrgendavad tema võimet proletaarsele revolutsioonile vastu panna. See annab üksikute maade töörahvale võimaluse läbi murda ülemaailmse imperialismi rindest seal, kus see osutub kõige nõrgemaks.

Mida mõeldakse imperialismi süsteemi nõrga lüli all? Mõeldakse seda maad või maade rühma, kus kapitalismi majanduslikud ja poliitilised vastuolud on eriti teravad, kus valitsevad klassid ei suuda revolutsioonilise liikumisega toime tulla, revolut-

sioonijõud aga on suured ja organiseeritud, kus järelikult kujunevad kapitalismi kukutamiseks kõige soodsamad tingimused.

Seni on töörahva ülemaailmne vabastusliikumine käinud just seda teed — imperialismi nõrkadest lülidest läbimurdmise teed.

Kuidas konkreetne olukord tulevikus ühel või teisel maal või kogu maailmas ka muutuks, pole kahtlust, et Lenini seisukohad proletaarsete revolutsioonide tingimuste valmimise suhtes on tööliskiassi vabastusvõitlusele endiselt tähtsad. Üleminek kapitalismilt sotsialismile ei ole kapitalismi võimu alt kõigi maade üheaegse vabastamise akt, vaid kapitalismi maailmasüsteemist üksikute maade väljalangemise protsess. See väljalangemine toimub imperialismi ülemaailmse rinde nõrgenemise tagajärjel.

See tähendab, et sotsialistliku revolutsiooni võimalused on suurel määral laienenud. Nüüd, kus imperialismi süsteem tervikuna on sotsialismile üleminekuks küps, *ei ole enam maid, mis majanduslikku mahajäämuse või mingisuguste muude sisemiste põhjuste tõttu ei saaks astuda sotsialistliku revolutsiooni teele.* Ka nendele maadele on avanenud perspektiiv alustada liikumist sotsialismi poole, saades majanduslikku abi sotsialistlikelt riikidelt.

Kas revolutsioon on tingimata seotud sõjaga

Seni on ajaloo arenemine kujunenud selliseks, et kapitalismi revolutsiooniline kukutamine ja maade väljalangemine kapitalistlikust süsteemist on iga kord maailmasõdadega seotud olnud. Nii Esimene maailmasõda kui ka Teine maailmasõda olid revolutsioonilise plahvatuse võimsaks kiirendajaks. Lenin ütles Esimese maailmasõja kohta, et see oli suur, vägev, kõikvõimas „režissöör", kes „oli ühelt poolt suuteline tohutul määral kiirendama maailma ajaloo käiku, teiselt poolt aga tekitama ennenägematult tugevaid ülemaailmseid kriise, majanduslikke, poliitilisi, rahvuslikke ja internatsionaalseid kriise".[10] Kapitalistliku süsteemi nõrgenemine Esimese maailmasõja tagajärjel tegi 1917. aastal võimalikuks imperialismirindest läbimurdmise Venemaal.

Veel vägevamaks „režissööriks" oli selles mõttes Teine maailmasõda. Rahvusvahelise reaktsiooni peajõudude — saksa ja itaalia fašismi ning jaapani militarismi purustamise tagajärjel tekkis võimalus vabastada kapitalismi ikkest veel rida Kesk- ja Kagu-Euroopa maid ning samuti suur Hiina, Põhja-Korea ja Põhja-Vietnam. Needsamad põhjused kergendasid India, Indoneesia, Birma ja teiste asumaade ning sõltuvate riikide vabastamist imperialismi ikkest.

Neist ajaloolistest faktidest võib täielikult teha järelduse, et imperialismi ajastu maailmasõjad, mis kapitalistliku ühiskonna sotsiaalsed ja poliitilised vastuolud äärmiselt teravaks ajavad, põhjustavad paratamatult revolutsioonilisi pöördeid. Kui imperialistid ei hooli neist ajaloo õppetundidest ja riskivad valla

päästa kolmanda maailmasõja, siis viib see paratamatult kogu imperialismi maailmasüsteemi kokkuvarisemisele. Kindlasti ei talu inimkond enam seda korda, mis paneb surmaohtu tervete rahvaste füüsilise olemasolu ja toob miljonitele inimestele kannatusi ja hukatust.

Kuid sellest ei järeldu sugugi, et edasised revolutsioonilised võidud kapitalismi üle nõuavad oma ilmtingimatu eeldusena sõda. *Kui maailmasõjad pole mõeldavad ilma revolutsioonideta, siis revolutsioonid ilma sõdadeta on täiesti võimalikud.*

Sõda ei ole ei revolutsiooni allikas ega tema paratamatu tingimus. Seda on tõestanud näiteks viimase aja rahvuslike vabadusrevolutsioonide kogemused. Minevikus võisid niisugused revolutsioonid üldreeglina edu loota ainult imperialistlikust sõjast tingitud kriisi ja segaduse olukorras. Nüüd on meil näiteid võidukatest demokraatlikest revolutsioonidest, mis puhkesid rahuaja tingimustes, — juulirevolutsioon Iraagis (1958), rahvaülestõus Kuubal (1959).

Marksism-leninism õpetab, et proletaarne revolutsioon on sotsiaalsete ja poliitiliste vastuolude äärmise teravnemise tulemus. Nagu ülalpool oli öeldud, on niisugune teravnemine praegusel ajal kujunenud enamikus kapitalistlikes maades krooniliseks seisukorraks, sest kapitalism elab üle sügavat üldkriisi.

Et kapitalismi sisemised vastuolud suure jõuga pealispinnale tungiksid, selleks ei ole praegustes tingimustes vaja oodata sõdu või mingisuguseid muid väliseid tõukeid. Teadlikkuse ja organiseerituse sellise kõrge taseme puhul, mille revolutsiooniline töölisliikumine on praegusel ajal saavutanud, soodsate rahvusvaheliste tingimuste puhul võib revolutsiooniline plahvatus toimuda ka nende protsesside tulemusena, mis kapitalistlike maade majanduslikus ja poliitilises elus arenevad.

Kapitalismi progresseeruv sisemine nõrgenemine on lõplik ja paratamatu põhjus, mis lubab kapitali ikke all oleval töörahval loota üha uusi edusamme enda sotsiaalseks vabastamiseks peetavas suures võitluses.

Mis on revolutsiooniline situatsioon

Iga revolutsioon, mis seda nimetust väärib, on aktsioon, millest võtavad osa rahvahulgad, kes on tõusnud ennastsalgavasse võitlusse ning on kindlalt otsustanud kehtivat ühiskondlikku korda ja oma elutingimusi muuta. Kuna aga tegemist on tervete klasside ja rahvaste võitlusega, siis oleks naiivne arvata, et neid võib liikuma panna kellegi tuju järgi. Rahvad ja klassid tõusevad võitlusse sügavate põhjuste mõjul, millede aluseks on nende objektiivsed elutingimused.

Leninism on välja töötanud üldised kriteeriumid, mille põhjal saab otsustada, kas tingimused revolutsiooniks on küpsed, kas objektiivne olukord on soodus rahvahulkade võitluseks võimu eest. Poliitika keeles nimetatakse niisugust soodsat olukorda *revolutsioonilise situatsiooniks.*

V. I. Lenin rõhutas, et revolutsioonilist situatsiooni iseloomustavad kolm põhitunnust: „1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine „ülemkihtide" kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab prao, kuhu murrab sisse rõhutud klasside rahulolematus ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et „alamkihid ei taha", vaid on nõutav veel, et „ülemkihid ei saa" elada endist viisi. 2) Harilikust suurem rõhutud klasside häda ja viletsuse teravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes „rahulikul" ajastul lasevad endid riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii kogu kriisi olukord *kui ka „ülemkihid" ise* tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele.

Ilma nende objektiivsete muudatusteta, mis mitte ainult üksikute rühmade ja parteide, vaid ka üksikute klasside tahtest ei olene, pole üldreeglina revolutsioon võimalik. Nende objektiivsete muudatuste kogusummat nimetataksegi revolutsiooniliseks situatsiooniks."[11]

Eriti tähtis on Lenini märkus, et revolutsiooniliseks situatsiooniks ei piisa, et rahvahulki haaraks rahulolematus ja pahameel. Revolutsiooniks on peale selle vaja, et valitsevad klassid ei saaks elada ega valitseda vanaviisi. Teiste sõnadega, revolutsioon on võimatu ilma üldrahvusliku, s. o. nii „alamkihte" kui ka „ülemkihte" haarava kriisita. Sellest järeldub, et töölisklassi revolutsiooniline partei ei saa määrata oma taktikat üksnes rahvahulkade meeleolust lähtudes; ta peab arvesse võtma ka valitsevate klasside käitumist.

Revolutsiooniline situatsioon tekib siis, kui valitsevate ringkondade poliitika on pankrotti jäänud ja ummikusse jooksnud, kui rahvahulkades kasvab ja laieneb rahulolematus, „ülemkihtides" aga valitseb segadus, kui, nagu öeldakse, õhus endas on tunda järskude muudatuste ideed. See toimub tavaliselt ajaloo tormilistel perioodidel, kui ühest või teisest sündmuste käänakust oleneb sageli klasside ja tervete rahvaste saatus. Rahvahulkadel tuleb sel momendil valik teha: kas nii või teisiti, kolmandat võimalust ei ole. Nad tõusevad üles kehtiva võimu kukutamiseks siis, kui nad on oma kogemuste najal veendunud, et teisiti on võimatu saavutada oma põhiliste eluliste huvide rahuldamist.

Isegi töörahva kõige vähem klassiteadlikud kihid hakkavad niisugustel momentidel sündmuste üldist mõtet taipama, nad hakkavad aktiivselt tegutsema. Seda pidas silmas Marx, kui ta kirjutas päevadest, milledesse „koondub 20 aastat".

Objektiivsete põhjuste hulgas, mis olukorra ärevaks teevad, etendavad tavaliselt otsustavat osa majanduslikud tegurid: rõhutud klasside vaesuse ja viletsuse äärmine suurenemine. Ekspluateerimise ebatavaline tugevnemine, massiline tööpuudus, elukalliduse tormiline kasv, kriisinähtused majanduses, mis võtavad

rahvahulkadelt usu homsesse päevasse ja tulevikuperspektiivid — kõik see teeb rahva revolutsioonilise aktiivsuse puhangu kahtlemata eriti tõenäoliseks. Kuid marksistid pole materiaalseid põhjusi kunagi pidanud ainsateks töörahva hulkade teadvust ja tahet revolutsioneerivateks teguriteks.

Revolutsioonilist situatsiooni moodustavate tegurite küsimus nõuab, eriti tänapäeva tingimustes, laiaulatuslikku käsitust ja kapitalistlikus maailmas toimuvate mitmesuguste protsesside arvessevõtmist. Elemente revolutsiooniliseks plahvatuseks kapitalistlikes maades kogub näiteks järjest teravnev sõjaliste avantüüride ja fašismi taassünni oht. Oht, et maad tabab aatomisõja katastroof, võib kiiresti õhutada rahvahulki avalikult välja astuma sõjatööstuse monopolide kitsa ringi tahet täitvate poliitiliste avantüristide võimu vastu. Ohjeldamatu poliitiline reaktsioon võib samuti põhjustada revolutsioonilise situatsiooni valmimist. Samasugust osa võivad etendada välismaiste vägede poolt riigi territooriumi okupeerimise oht ja muud tegurid.

Seepärast on asjatud nende lootused, kes arvavad, et tänapäeval võib revolutsioonist pääseda poolikute sotsiaalsete reformide ja töörahva elutingimuste osalise parandamisega. Sääraste illusioonide kandjad ei taha ega suuda aru saada, et nüüd võivad klassivastuolud ühel või teisel maal teravneda revolutsioonilise situatsioonini mitte ainult majanduslike, vaid ka poliitiliste põhjuste tagajärjel.

Kuid Lenin rõhutab, et revolutsioon ei teki igast revolutsioonilisest situatsioonist, vaid üksnes siis, kui vajalike objektiivsete tingimustega liituvad *subjektiivsed* tingimused. Määratu suur tähtsus on sellel, et revolutsiooniline klass oleks võimeline ja valmis otsustavateks tegudeks, et ta oleks küllalt tugev selleks, et murda kehtivat võimu, mis kunagi, isegi mitte kriisi ajal ei „lange" ise, kui teda ei „kukutata".

Just revolutsiooniliste kriiside ajal kontrollitakse *töölisklassi parteide* poliitilist küpsust ja võitlusvõimet. Parteil lasub suur vastutus: ta ei tohi soodsaid võimalusi mööda lasta, peab õigesti valima momendi, kus tema üleskutse otsustavaks tegevuseks rahvahulkades ulatuslikku toetust leiab. Lenin rõhutas korduvalt, et neil hetkil nõutakse töölisklassi juhtidelt mitte üksnes olukorra teaduslikku analüüsi, vaid ka erilist revolutsioonilist vaistu.

Ühtlasi hoiatas Lenin revolutsioonilisi parteisid ohu eest, mis sündmuste tormilise arenemise ajajärkudel võimatu ei ole. See oht seisab selles, et loodetakse ainult oma jõududele, peetakse avangardi meeleolu ja meelekindlust kogu rahva meeleoluks.

Ilma partei juhtiva tegevuseta ei ole revolutsioon võimalik, kuid partei ei saa revolutsiooni läbi viia üksnes omaenda jõududega. V. I. Lenin hoiatas: „Ainuüksi eelväega ei saa võita. Pai-

sata ainuüksi eelvägi otsustavasse lahingusse, niikaua kui kogu klass, niikaua kui laiad hulgad pole asunud kas eelväe otsese toetamise või vähemalt tema suhtes heatahtliku erapooletuse positsioonile ja pole täiesti võimetud toetama tema vastast, oleks mitte ainult rumalus, vaid ka kuritegu. Selleks aga, et tõepoolest kogu klass, et kapitali poolt rõhutute ja töörahva laiad hulgad jõuaksid tõepoolest sellisele positsioonile, selleks on vähe ainult propagandast ja ainult agitatsioonist. Selleks on vajalikud nende hulkade eneste poliitilised kogemused. Niisugune on kõigi suurte revolutsioonide põhiline seadus . . ."[12]

Niisugused on lühidalt marksismi-leninismi seisukohad revolutsioonilise situatsiooni suhtes, mis kujuneb objektiivsetest põhjustest tingituna, kuid mida saab revolutsioonilisteks aktsioonideks edukalt kasutada ainult partei, kes mõistab ajaloolise momendi nõudmisi, kel on tihedad sidemed rahvahulkadega ja kes oskab rahvahulki endaga kaasa tõmmata.

Revolutsioonilisest situatsioonist võivad erinevates tingimustes tekkida erinevat tüüpi revolutsioonid. Demokraatlik revolutsioon loob soodsa olukorra rahva laialdase koalitsiooni võimuletulekuks, proletaarne revolutsioon — töölisklassi ja tema liitlaste võimuletulekuks. Missuguses vormis revolutsioon toimub, missugusel teel rahva koalitsioon või töölisklass võimule tulevad — see oleneb paljudest asjaoludest.

4. Võimu üleminek töölisklassi kätte

Iga revolutsiooni kesksek küsimuseks on võimuküsimus. Mineviku kodanlike revolutsioonide ülesandeks oli võimu üleandmine feodaalide käest tõusva klassi — kodanluse kätte. Proletaarse revolutsiooni ülesandeks on võtta võim reaktsiooniliselt kodanluselt ja tema poliitilistelt vahetalitajatelt ning anda see töölisklassi ja tema liitlaste kätte. See revolutsioon võtab ekspluataatorlikelt klassidelt nende poliitilise võimu ning purustab nende majandusliku võimsuse alused. Temaga algab uus ajaloojärk — kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärk.

Fakt, et sotsialistlik revolutsioon seab kõigis maades ja kõigis tingimustes ühesuguse poliitilise eesmärgi, ei tähenda siiski seda, et ta toimub kõikjal ühtedes ja samades vormides. Ei, reaktsioonilise kodanluse likvideerimise meetodid võivad erineva olla. Marksism-leninism eitab igaveseks antud, kõigile aegadele ja kõigile rahvastele kõlblikke poliitilise võimu kättevõitmise meetodeid ja vorme. Need meetodid ja vormid muutuvad olenevalt ajastu üldistest tingimustest, antud maa konkreetsest olukorrast ja rahvuslikest iseärasustest, revolutsioonilise situatsiooni teravusest, klassijõudude vahekorrast, töölisklassi ja tema vaenlaste organiseerituse astmest.

Iga töölisklassi partei ette, kui ta suunab rahvahulgad prole-

taarsele revolutsioonile, kerkib kõigepealt küsimus, missuguse iseloomu — kas rahuliku või mitterahuliku — sotsialistlik pööre võtab. See oleneb eeskätt objektiivsetest tingimustest: riigi siseolukorrast, sealhulgas klassivõitluse arenemise tasemest, klassivõitluse tulisusest ja valitsevate klasside vastupanu tugevusest, samuti ka rahvusvahelisest olukorrast.

Pealegi tuleb silmas pidada, et üheski revolutsioonis ei olene võitluse vormide valik ainult ühest poolest. Sotsialistlikus revolutsioonis ei olene see ainuüksi kapitalismi ründama asunud töölisklassist, vaid ka kodanlusest ja tema palgasulastest, kes ekspluataatorliku korra kindluse kõikumalöönud müüre kaitsevad.

Töölisklass ei taotle sotsiaalsete probleemide lahendamist vägivalla abil. Lenin rõhutas alati, et „töölisklass eelistaks muidugi võtta võim enda kätte *rahulikul* teel . . ."[13] Kodanlus ei taha seda arvesse võtta, ja kui ta suudab, siis surub ta revolutsioonilistele töölistele peale kõige teravamad, vägivaldsemad võitluse vormid ja meetodid.

Võimuküsimuse mitterahuliku lahendamise võimalus

Ajaloo õppetunnid kõnelevad, et valitsevad klassid vabatahtlikult ühiskonna areenilt ei lahku ja ise võimu käest ära ei anna. Tuginedes kogu oma riigiaparaadile, surutvad nad jõuga maha väiksemadki revolutsioonilised väljaastumised, igasugused katsed neilt klassiprivileege ära võtta.

Seepärast ongi poliitilise pöörde klassikaliseks vormiks ammust aega revolutsioonilise klassi relvastatud ülestõus vanade valitsevate klasside vastu. Muide, keegi ei tea seda paremini kui kodanlus ise, kelle esindajad julgevad nüüd revolutsioonilisi töölisi vägivallasse „kiindumises" süüdistada. Sel ajal kui kodanlus püüdis võimule pääseda, oli ta alati valmis relvi kasutama võitluses oma klassivaenlaste vastu, kes tema teele tõkkeid seadsid.

Veel enam, sel ajal jätkus kodanlusel veel ajaloolist julgust avalikult kuulutada, et rahvahulkadel on õigus vägivalda tarvitada võitluses uue, progressiivsema ühiskonnakorra kehtestamise eest. Sellises tähtsas Ameerika kodanliku revolutsiooni dokumendis, nagu seda on iseseisvuse deklaratsioon (1776), on otseselt öeldud, et igal rahval *on õigus, veel enam, ta on isegi kohustatud vana valitsemise vormi muutma ja hävitama,* kui see on vastuolus rahva huvidega.

Alles siis, kui kukutamise oht hakkas ähvardama sellist iganenud ja ühiskonna huvidega vastuolus olevat valitsemise vormi, nagu seda on kodanluse võim, mis on mandunud finantsoligarhia kitsa ringi diktatuuriks, hakkas kodanlus „printsipiaalselt" hukka mõistma vägivalda, mis on suunatud „seadusliku" võimu vastu.

Sotsialismi vaenlased on mitmete aastakümnete vältel püüdnud moonutada marksismi-leninismi teesi relvastatud ülestõusust ja selle osatähtsusest sotsialistlikus revolutsioonis.

Kommuniste on püütud ja püütakse kujutada vandeseltslastena, mässajatena, kes püüavad rahva selja taga võimu enda kätte võtta. Niisugustes väidetes ei ole kübetki tõtt.

Esitades marksismi seisukohti relvastatud ülestõusu küsimuses, rõhutas Lenin väsimatult, et see võitlusvorm on tõsine ja vastutusrikas, ta hoiatas revolutsiooniliselt meelestatud töölisi igasuguse avantürismi eest, võimu „haaramisega" vandeseltsliku mängimise eest. Ta kujutles ülestõusu alati töörahva hulkade ulatusliku aktsioonina, mida juhib töölisklassi teadlik osa. Viis kuud enne Oktoobrirevolutsiooni, 1917. aasta mais ütles Lenin: „Võimu „haaramist" meie ei taha, sest kõik revolutsioonide kogemused õpetavad, et kindel on ainult see võim, mis tugineb elanikkonna enamusele."[14] Just niisugune kindel võim loodigi Venemaal 1917. aasta oktoobris sotsialistliku revolutsiooni tulemusena.

Lenini teostes on üksikasjaliselt analüüsitud relvastatud ülestõusu kui *„eri* liiki poliitilist võitlust"', nagu tema seda nimetas. Lenini nõuanded revolutsionääridele on järgmised:

„1) Kunagi *ei tohi mängida* ülestõusuga, vaid seda alustades peab kindlasti teadma, et tuleb *minna lõpuni.*

2) On vaja koondada *suur jõudude ülekaal* otsustavasse kohta otsustaval momendil, sest vastasel korral vaenlane, kes on paremini ette valmistatud ja paremini organiseeritud, hävitab ülestõusnud.

3) Kui ülestõusu on alustatud, tuleb tegutseda suurima *otsustavusega* ja kindlasti, ilmtingimata asuda *pealetungile.* „Kaitsel asumine on relvastatud ülestõusu surm."

4) Tuleb püüda tabada vaenlast ootamatult, tabada momenti, millal tema sõjaväed on alles laiali pillatud.

5) Tuleb taotleda *iga päev* kas või väikesigi edusamme (võib ütelda: iga tund, kui tegemist on ühe linnaga), hoida iga hinna eest *„moraalset ülekaalu."*"[15]

Nende Lenini näpunäidete oskuslik rakendamine praktikas oli üheks Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni edu tingimuseks Venemaal ja see oli vististi kõige väiksema verevalamisega revolutsiooniks ajaloos. Talvepalee ründamisel, mis lõppes Ajutise Valitsuse kukutamisega ja võimu üleminekuga nõukogude kätte, tapeti mõlemal poolel kokku kõigest mõnikümmend inimest.

Keegi ei hakka muidugi väitma, et proletaarne revolutsioon teistes maades kindlasti kannab samasugust iseloomu nagu Venemaal. Selgitades hiljem Venemaal toimunud revolutsiooniliste lahingute ägedat iseloomu, märkis Lenin ära kaht asjaolu.

Esiteks, ekspluataatorid olid purustatud ainult ühel maal; otsekohe pärast pööret oli neil töölisklassiga võrreldes veel rida eeliseid ja seepärast avaldasid nad pikka aega meeleheitlikku vastupanu, kaotamata viimse minutini restauratsioonilootust.[16]

Teiseks, Vene revolutsioon võrsus „suurest imperialistlikust

tapatalgust", militarismi ennekuulmatu kasvu olukorras. Niisuguses revolutsioonis ei olnud võimalik läbi saada „ilma vandenõudeta ja kontrrevolutsiooni katseteta kümnete ja sadade tuhandete ohvitseride poolt, kes kuuluvad mõisnike ja kapitalistide klassi . . ."[17] See aga pidi esile kutsuma vastuabinõude tarvituselevõtmise ülestõusnud rahva poolt.

Teistel maadel, rõhutas Lenin, on kergem sotsialismile sammuda.

Revolutsiooni rahuliku arenemise tee võimalus

Rahulik üleminek sotsialismile omab suuri eeliseid. Sel juhul nõuab ühiskonna elus põhjalike ümberkujunduste läbiviimine töörahvalt kõige vähem ohvreid, ühiskonna tootlike jõudude purustused ja seisakud tootmisprotsessis on minimaalsed. Töölisklass võtab sel juhul tootmisaparaadi kapitalistlikelt monopolidelt üle peaaegu puutumatul kujul, viib läbi vajaliku reorganiseerimise ja laseb selle otsekohe käiku, et kõik rahvakihid saaksid lühikese ajaga tunda uue tootmis- ja jaotusviisi paremusi.

Võimu ülevõtmine rahulikul teel vastab rohkem töölisklassi maailmavaatele. Tema suured humanistlikud ideaalid eitavad vägivalla tarvitamist vägivalla pärast, seda enam, et ajaloolise tõe jõud, mille kandjaks on töölisklass, on selline, et ta võib täiesti loota rahva määratu suure enamuse toetusele.

Järelikult ei seisa küsimus selles, kas marksistid ja revolutsioonilised töölised tahavad revolutsiooni arenemist rahulikul teel või ei taha, vaid selles, kas selleks on olemas objektiivsed eeldused.

Marx ja Lenin olid arvamisel, et teatud tingimustes võivad niisugused eeldused tekkida. Näiteks möödunud sajandi 70-ndail aastail pidas Marx seda võimalikuks Inglismaa ja Ameerika suhtes. Ta lähtus eeskätt sellest, et neil aastail, mis olid monopolismieelse kapitalismi kõige suurema õitsengu aastaiks, oli Inglismaal ja Ameerikas militarismi ja bürokraatiat vähem kui kusagil mujal; järelikult oli võimalik, et pööre ei kutsu esile vägivalla ulatuslikku rakendamist kodanluse poolt ega nõua seepärast proletariaadilt vastavaid vastuabinõusid. Töölisklass moodustas juba tookord Inglismaa rahvastiku enamuse ning paistis silma kõrge organiseerituse ja võrdlemisi kõrge kultuuritaseme poolest, kodanlust aga iseloomustas harjumus lahendada vaieldavaid küsimusi kompromissiga. Neis tingimustes oli Marx arvamisel, et on võimalik sotsialismi võit rahulikul teel, näiteks sel teel, et töölised maksavad kodanlusele tootmisvahendite eest lunaraha.

Hiljem kirjutas Lenin selle kohta: „Marx ei sidunud endal — ega sotsialistliku revolutsiooni tulevastel tegelastel — käsi riigipöörde vormide, meetodite, viiside suhtes, mõistes väga hästi, kui suur hulk uusi probleeme siis esile kerkib, kuidas riigipöörde käigus muutub kogu olukord, kui *tihti* ja *tugevasti* ta muutub riigipöörde käigus."[18]

Paindlikkus revolutsiooni mitmesuguste vormide rakendamisel on alati olnud tõeliste marksistide iseloomulikuks jooneks.

Kuigi vene marksistid-leninlased valmistusid relvastatud ülestõusuks, ei jätnud nad siiski kasutamata väiksematki võimalust selleks, et saavutada poliitilist pööret rahulike vahenditega. Kui Vene revolutsiooni käigus 1917. aasta aprillis-juunis avanes perspektiiv rahulikuks üleminekuks revolutsiooni sotsialistlikule etapile, tegi Lenin otsekohe ettepaneku seda ära kasutada. Pärast Veebruarirevolutsiooni oli Venemaa esialgu kõige vabam maa: rahvas oli kätte võitnud niisugused õigused, milliseid ei olnud üheski kõige demokraatlikumas riigis. Seepärast püstitas Lenin oma kuulsates „Aprilliteesides" revolutsiooni *rahuliku arenemise* loosungi. Alles pärast 1917. aasta juulikuu sündmusi, kui Ajutine Valitsus tulistas Petrogradi tänavatel tööliste ja soldatite demonstratsiooni, võeti revolutsiooni rahuliku arenemise loosung päevakorrast ära. Kodanliku võimu vägivallale tuli vastata relvastatud ülestõusuga.

Rahulik üleminek revolutsiooni sotsialistlikule etapile ei nurjunud Venemaal bolševike süü tõttu. Pärast nõukogude võimu kehtestamist tuli töölistel ja talupoegadel teatavasti rohkesti oma verd valada kodusõja rinnetel. Kui see oleks bolševikest olenenud, siis oleks hakkama saadud ka ilma niisuguse sõjata. Nõukogude võimu nimel tegi Lenin ettepaneku sõlmida kokkulepe Venemaa ja välismaa kapitalistidega, anda neile kontsessioone, luua riigikapitalistlikke ettevõtteid. Kuid kapitalistid ei olnud sellega nõus, vaid, saanud toetust rahvusvaheliselt imperialismilt, päästsid Venemaal valla verise kodusõja.

Esimese ja Teise maailmasõja vahelisel perioodil arendas ja täiustas reaktsiooniline kodanlus pidevalt oma politseilis-bürokraatlikku riigimasinat ja õiendas paljudes Euroopa maades julmalt arveid töörahva massiliikumistega, jätmata võimalust sotsialistliku revolutsiooni läbiviimiseks rahulikul teel. Niisugune võimalus avanes alles viimastel aastatel — pärast Teist maailmasõda asetleidnud maailmaajalooliste muutuste tagajärjel.

Nendest muutustest, mis on vajutanud oma pitseri kõigi rahvaste ja kõigi ühiskonnaklasside elule, samuti ka kommunistlike vennasparteide kogemustest on tehtud kokkuvõte N. S. Hruštšovi aruandekõnes Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressil. Kongress jõudis järeldusele, et *tänapäeva tingimustes on avanenud võimalus üksikute maade üleminekuks sotsialismile ilma relvastatud ülestõusu ja kodusõjata.* Hiljem leidis see järeldus kinnitust kommunistlike ja töölisparteide nõupidamise deklaratsioonis ja sai seega ülemaailmse kommunistliku liikumise ühisvaraks.

Revolutsiooni rahuliku arenemise tee on saanud võimalikuks seoses mitme uue teguri kujunemisega.

Esiteks muutus sotsialismi ja kapitalismi jõudude vahekord rahvusvahelises ulatuses. Imperialistid ei valitse enam maailma

areenil jagamatult. Nende vastas seisab võimas sotsialistlike riikide leer, tugevnenud rahvusvaheline töölisliikumine, kogu maailma demokraatlikud jõud. See tähendab, et revolutsiooniks on kujunenud soodsam välisolukord.

Teiseks kasvab pidevalt sotsialismi ideede külgetõmbejõud, tema pooldajate arv suureneb kiiresti kogu maailmas. Mida suuremaid edusamme teevad sotsialistlikud maad majanduse, kultuuri ja sotsialistliku demokraatia arendamisel, seda rohkem hakkab sotsialismi taotlema kapitalistlike riikide ja asumaade töörahvas, seda enam laieneb uuele ühiskonnakorrale üleminekut pooldavate jõudude rinne.

Kolmandaks on sõjajärgsetel aastatel paljudes kapitalistlikes maades avanenud reaalne perspektiiv selleks, et ühendada rahva enamus monopolismivastasel, ülddemokraatlikul alusel ja saavutada seega otsustav jõudude ülekaal kodanluse valitsevate rühmade suhtes.

Seega on revolutsiooni rahulik arenemine saanud võimalikuks mitte seepärast, et valitsevad klassid oleksid kuidagi muutnud oma loomust ja hakanud kalduma võimust vabatahtliku loobumise poole. Ei, see on saanud võimalikuks selle pärast, et nüüd on võimalik paljudes maades saavutada sellist ülekaalu reaktsiooni suhtes, et reaktsioonilistel klassidel, kes on vastupanu lootusetusest aru saanud, ei jää muud üle kui revolutsioonilise rahva ees kapituleeruda. *Järelikult, ka sel juhul otsustab revolutsiooni tulemuse reaalne jõudude vahekord.*

Revolutsiooni rahuliku arenemise võimaluse tunnustamisega ei ole marksistid-leninlased sugugi üle läinud reformismi positsioonidele.

Reformistid propageerivad rahulikku teed seepärast, et nad üldse eitavad klassivõitlust ja revolutsiooni. Parempoolsete sotsiaaldemokraatide arvates ei teki „sotsiaalse õigluse" ühiskond mitte töörahva revolutsioonilise tegevuse tulemusena, vaid kapitalistliku ühiskonna enese stiihilise evolutsiooni tulemusena. Marksistid-leninlased lükkavad niisuguse seisukoha tagasi: seda ei kinnita ei ühiskonnateadus ega elukogemused. Nad teavad, et igasugune revolutsioon — kas rahulik või mitterahulik — on klassivõitluse tulemus. Seda enam jääb sotsialistlik revolutsioon — kas rahulik või mitterahulik — ikkagi revolutsiooniks, sest ta lahendab võimu reaktsiooniliste klasside käest rahva kätte ülemineku küsimuse.

Edasi, reformistid peavad rahuliku arenemise teed ainsaks sotsialismile viivaks teeks. Marksistid-leninlased konstateerivad, et on tekkinud revolutsiooni rahuliku arenemise võimalus, kuid on olemas ka teine võimalus: paljudel juhtudel on klassivõitluse järsk teravnemine paratamatu. Seal, kus reaktsioonilise kodanluse sõjaväe- ja politseiaparaat on tugev, põrkab töölisklass kokku ägeda vastupanuga. Pole kahtlust, et paljudes kapitalist-

likes maades kujuneb paratamatuks kodanluse diktatuuri kukutamine relvastatud klassivõitluse abil.

Lenin hoiatas korduvalt, et reaktsioon võib viimases meeleheitlikus lahingus püüda ära proovida kõiki oma eeliseid. Mitte arvesse võtta niisugust võimalust, mitte valmistuda reaktsioonile kindla vastulöögi andmiseks oleks suur viga.

Parlamendi kasutamisest revolutsioonis

Üheks sotsialismile rahuliku ülemineku võimalikuks vormiks võib kujuneda võimu üleminek töölisklassi kätte parlamendis enamuse saavutamise abil.

Aastakümnete jooksul on kommunistid visalt paljastanud parlamentlikke illusioone, mida töölistele sisendasid reformistid. See ei tähenda, et kommunistlikud parteid eitasid üldse parlamentlikku võitlust. Nad tunnistasid selle tähtsust rahva igapäevaste huvide ja demokraatlike õiguste kaitsmisel. Kuid samas rõhutasid nad, et parlamentliku võitluse abil ei ole võimalik saavutada töölisklassi põhieesmärke, ei ole võimalik võimu kodanluse käest ära kiskuda.

Omal ajal oli see seisukoht õige, seda dikteerisid tolleaegsed ajaloolised tingimused.

Kuid nüüd on olukord muutunud, ja revolutsiooniliste parteide suhtumine parlamentlikku võitlusse on teistsugune. Analüüsides töölisklassi võitluse tingimusi kaasajal, jõudis NLKP XX kongress järeldusele, et nüüd on töölisklassil võimalik võimu kättevõitmiseks kasutada parlamentliku demokraatia mehhanismi.

Kongressi resolutsioonis on öeldud:

„Reas kapitalistlikes maades on töölisklassil, keda juhib tema eesrindlik osa, kaasaja tingimustes reaalne võimalus ühendada oma juhtimisel rahva rõhuv enamus ja garanteerida põhiliste tootmisvahendite üleminek rahva kätte. Parempoolsed kodanlikud parteid ja nende poolt kujundatud valitsused jäävad üha sagedamini pankrotti. Sellistes tingimustes on töölisklassil, kes ühendab enda ümber töötavat talurahvast, intelligentsi laiu ringkondi ja kõiki patriootlikke jõude ning annab kindlaid vastulööke oportunistlikele elementidele, kes ei ole suutelised loobuma kapitalistide ja mõisnikega kokkuleppimise poliitikast, võimalus anda purustav löök reaktsioonilistele, rahvavastastele jõududele, võita parlamendis kindel enamus ja muuta ta kodanliku demokraatia organist rahva tõelise tahte tööriistaks."[19]

See NLKP XX kongressi tees võttis arvesse paljude teiste maade kommunistlike parteide arvamust, kes olid jõudnud samasugustele järeldustele omaenda kogemuste najal.

On täiesti arusaadav, miks marksistlik mõte selle küsimusega tegelema hakkas. Kapitalistlikus maailmas toimub rahvuste enamikku ühendavate ulatuslike monopolismivastaste, imperialismivastaste koalitsioonide kujunemise protsess; neist võivad välja kasvada uued rahvavõimu tüübid, ja parlament — üldrahvuslik esindusasutus — võib kujuneda nende organisatsiooniliseks vor-

miks ning monopolide võimu vastu ulatusliku võitluse arendamise tööriistaks.

Sotsialismile ülemineku parlamentlik tee annaks töölisklassile mitmeid eeliseid. Uue võimu moodustamine niisuguse paljudes maades traditsioonilise institutsiooni poolt, nagu seda on parlament, annaks talle otsekohe vajaliku autoriteedi, mis kergendab järgnevate sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimist. Igasugune vastupanu sotsialistlikule pöördele oleks sel juhul mitte ainult tegelikult, vaid ka juriidiliselt seadusevastane, oleks suunatud rahva tahte vastu, mille väljendajaks on parlament.

Oleks muidugi ekslik arvata, et võimu kättevõitmine parlamentlikul teel on võimalik igal valimistepäeval. Seda võivad uskuda ainult reformistid, kes on veendunud, et sügavaid sotsiaalseid muudatusi otsustatakse lihtsa hääletamisega. Marksistid-leninlased töölisklassi võimuletulekut parlamendi kaudu nii primitiivselt endale ette ei kujuta. Ühiskonna elu põhiküsimused lahendatakse alati rahvahulkade võitlusega, need otsustab klassijõudude reaalne vahekord. Ka parlamentlik võitlus tagab ülemineku sotsialismile ainult sel juhul, kui ta tugineb töölisklassi ja laiade rahvakihtide massilisele revolutsioonilisele liikumisele.

Väita, et asi seisab parlamendis toimuvas jõudude niinimetatud vabas mängus, parlamendikombinatsioonides, tähendaks sattuda sellessesamasse „parlamentlikku kretinismi", mida reformistlikud liidrid parandamatult põevad. Pidev side rahvahulkadega, väljaspool parlamendi seinu toimuva revolutsioonilise rahvaliikumisega — see on *peamine tingimus, mis võimaldab praktikas teostada sotsialistlikke ümberkujundusi parlamentlikul teel.*

Kui riigis tormiliselt kasvab üldine rahulolematus, kui on kujunenud demokraatlike jõudude reaalne koalitsioon ja rahvahulgad nõuavad pahempoolsetelt parteidelt revolutsioonilise valitsuse moodustamist — ainult sel juhul ei ole reaktsioonilistel klassidel võimalik vähegi tõsisel määral vastu panna ja nad on sunnitud rahva tahtele alistuma.

Revolutsioonilised töölisparteid ei vaja enamust parlamendis soojade kohtade saamise pärast. Nad kasutavad neile antud võimu selleks, et seadusandlikus korras läbi viia demokraatlikke ja sotsialistlikke ümberkujundusi — natsionaliseerida suurmonopolide omand jne. Parlament ise muutub siis rahva tõelise tahte tööriistaks. Uus revolutsiooniline võim säilitab olemasolevad rahva demokraatlikud õigused ja laiendab neid igati.

Ei ole võimalik ette näha, milliseks sotsialismile ülemineku parlamentlik tee ühel või teisel maal konkreetselt kujuneb, kuid üht võimalust tuleb algusest peale silmas pidada. Pole võimatu, et seal, kus demokraatlike parteide koalitsioon valimistel enamuse saavutab, ei taha valitsevad reaktsioonilised klassid rahva tahtele alluda ja püüavad pahempoolsete parteide võimuletulekut vägivaldselt takistada. Sel juhul on ka demokraatlikud parteid

sunnitud reaktsiooni väljakutsele vägivallaga vastama. Revolutsiooni rahulik arenemine võib asenduda mitterahulikuga. Järgneva võitluse teravus ja vormid olenevad klassijõudude vahekorrast ja rahvusvahelisest olukorrast.

Kogemused näitavad, et kapitalistide klass on küllalt osav, et juba enne seda, kui pahempoolsete parteide võimuletuleku küsimus üles kerkib, neil enamuse võitmist raskendada. Kui valitsevate parteide positsioone ähvardab oht, kehtestavad nad kavalaid valimissüsteeme, piiravad parlamendi õigusi jne.

Kõike seda arvesse võttes püüavad töölisklassi revolutsioonilised parteid õppida kasutama kõiki võitlusvorme — rahulikke ja mitterahulikke, parlamentlikke ja mitteparlamentlikke —, et olla vajalikul momendil valmis käiku laskma seda neist, mis kujunenud olukorrale ja töörahva huvidele kõige rohkem vastab.

5. Sotsialistliku revolutsiooni põhilised seaduspärasused ja nende avaldumise iseärasused eri maades

Tähtsal kohal marksistlik-leninlikus sotsialistliku revolutsiooni teoorias on revolutsiooni üldiste seaduspärasuste ja tema rahvuslike iseärasuste vahekorra küsimus. Revolutsiooni edu oleneb suurel määral selle küsimuse õigest lahendamisest. Pole imeks panna, et selle küsimuse ümber käib terav ideoloogiline võitlus.

Revisionistid astuvad välja revolutsiooni üldiste seaduspärasuste tunnustamise vastu ja puhuvad üles rahvuslikke iseärasusi. Kuivõrd niisugust seisukohta püütakse peale suruda nende maade parteidele, kus revolutsioon ei ole veel toimunud, seisab selle mõte tegelikult revolutsioonist loobumises.

Dogmaatikud, vastupidi, ignoreerivad revolutsiooni käigus rahvuslike tingimuste arvessevõtmise vajadust. Nad nõuavad kõikjal sotsialistliku revolutsiooni läbiviimist vastavalt ükskord lõplikult kindlaksmääratud skeemidele. Niisugune seisukoht võib samuti revolutsioonilisele liikumisele suurt kahju tekitada. Sotsialismi suur jõud seisab just selles, et ta kehtestatakse rahvahulkade revolutsioonilise loomingu tulemusena ja kujuneb igal maal vormis, mis on rahvale lähedane ja arusaadav, kogu tema rahvusliku elukorraldusega orgaaniliselt seotud. Rahvuslike iseärasuste ignoreerimisega, teiste maade kogemuste mehaanilise kopeerimisega aheldavad dogmaatikud rahvahulkade loomingulist aktiivsust ja nõrgendavad sotsialismi külgetõmbejõudu, toovad tema teele lisaraskusi.

Arvesse võttes niihästi revisionismi kui ka dogmatismi ohtlikkust, rõhutab kommunistlike ja töölisparteide nõupidamise deklaratsioon (1957) vajadust üheaegselt *võidelda nende mõlemate tendentside vastu.*

Marksism-leninism lähtub sellest, et hoolimata konkreetsete

tingimuste ja rahvuslike traditsioonide erinevusest, on sotsialistlikele revolutsioonidele eri maades omased mõningad printsipiaalselt tähtsad ühised jooned ja seaduspärasused. See on ka arusaadav: kapitalismi asendamisele sotsialismiga on kõikides maades aluseks üks ja seesama protsess. See algab kahest põhilisest ümberkujundusest: 1) poliitiline võim võetakse ekspluataatorlike klasside käest ära ja kehtestatakse töörahva võim, mida juhib töölisklass, proletariaadi diktatuur; 2) kapitalistide ja mõisnike omandus likvideeritakse ja kehtestatakse põhiliste tootmisvahendite ühiskondlik omandus.

Nagu eespool näidatud, võivad need kaks ümberkujundust toimuda mitmesuguses vormis. Aga kui töölisklass sotsialismile üle läheb, peab ta need ümberkujundused igal juhul läbi viima Ilma selleta ei ole ega saagi sotsialismi olla.

Printsiibid, millest sotsialistliku revolutsiooni võidu saavutamiseks tuleb kinni pidada, on kõige täielikumalt formuleeritud kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis. Seal on loetletud järgmised printsiibid ja peamised seaduspärasused, mis hõlmavad kogu kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärku:

töörahva hulkade juhtimine töölisklassi poolt, kelle tuumikuks on marksistlik-leninlik partei, proletaarse revolutsiooni läbiviimisel ühes või teises vormis ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisel ühes või teises vormis;

töölisklassi liit talurahva põhihulkade ja teiste töörahva kihtidega;

kapitalistliku omanduse likvideerimine ja põhiliste tootmisvahendite ühiskondliku omanduse kehtestamine;

põllumajanduse järkjärguline sotsialistlik ümberkujundamine;

rahvamajanduse plaanipärane arendamine, mis on suunatud sotsialismi ja kommunismi ülesehitamisele ning töörahva elutaseme tõstmisele;

sotsialistliku revolutsiooni läbiviimine ideoloogia ja kultuuri valdkonnas ning suurearvulise intelligentsi loomine, kes on ustav töölisklassile, töötavale rahvale ja sotsialismiüritusele;

rahvusliku rõhumise likvideerimine ning võrdõiguslikkuse ja vennaliku sõpruse kehtestamine rahvaste vahel;

sotsialismi saavutuste kaitsmine välis- ja sisevaenlaste kallaletungide eest;

antud maa töölisklassi solidaarsus teiste maade töölisklassiga — proletaarne internatsionalism.

Need üldised printsiibid ja seaduspärasused ei ole midagi muud kui lühidalt formuleeritud põhijäreldused marksistlik-leninlikust proletaarse revolutsiooni ja sotsialismi ülesehitamise teooriast.

Marksistlik-leninlikud parteid ei taotle sugugi oma printsiipide elluviimist kõikjal ühes ja samas vormis, ühtede ja samade meetoditega. Nad arvestavad oma maa konkreetseid tingimusi

ja rahvuslikke iseärasusi. Leninism õpetab, et sotsialistliku poliitika edu võtmeks on üldiste printsiipide loov rakendamine iga maa konkreetsetes tingimustes, vastavalt selle maa majanduse, poliitika ja kultuuri, töölisliikumise traditsioonide, rahva kommete ja psühholoogia jne. originaalsetele joontele.

Kuni püsivad rahvuslikud ja riiklikud erinevused rahvaste ja maade vahel, rõhutas Lenin, ei nõua kõigi maade kommunistliku töölisliikumise internatsionaalse taktika ühtsus mitmekesisuse kõrvaldamist, rahvuslike erinevuste kaotamist, vaid kommunismi *põhi*printsiipide niisugust rakendamist, mis „neid printsiipe *üksikasjus õigesti teisendaks*, õigesti kohandaks, rakendaks rahvuslikele ja rahvuslik-riiklikele erinevustele".[20]

Taibata, leida, mõista ja uurida rahvuslikult omapärast, rahvuslikult spetsiifilist selles, kuidas iga maa konkreetselt asub ühtse internatsionaalse ülesande lahendamisele — selline on kommunistide tähtsaim ülesanne.

Inimühiskonna üleminek kapitalismilt sotsialismile on *ühtne maailma-ajalooline protsess*. Kuid sotsialistlik revolutsioon üksikutes maades, kui ühiskonna arenemine selle päevakorrale seab, on teatud keskkonnas elavate ja oma elukooli läbi teinud töörahva hulkade iseseisev loov tegevus. See vajutab revolutsiooniliste protsesside käigule kustumatu pitseri.

Nende vormide ja meetodite kogusumma, mida antud maal kõigile maadele ühiste revolutsiooniliste ümberkujunduste läbiviimiseks kasutatakse, moodustavad selle maa sotsialismile ülemineku omapära. Kapitalismilt sotsialismile ülemineku põhilised seaduspärasused on kõigis kapitalistlikes maades ühesugused. See, mida mitmesugustes kapitalistlikes maades nende liikumisel sotsialismi poole on ühist, on nende rahvuslike iseärasustega võrreldes domineeriv. Ühe või teise maa omapärased tingimused võivad põhiliste seaduspärasuste konkreetseid avaldusi osaliselt muuta, kuid ei saa muuta neid seaduspärasusi endid. Kuid see ei tähenda, et iga maa sammub sotsialismile mingit isesugust teed pidi, mis põhimõtteliselt erineb teiste maade sotsialismile ülemineku teedest. On olemas üks tõeline sotsialism — Marxi ja Lenini teaduslik sotsialism; see on kindlaks määranud kõigile maadele ja rahvastele ühised uue ühiskonna ehitamise printsiibid, mis on tuletatud ühiskonna arenemise seaduste sügava uurimise põhjal.

Sedamööda, kuidas suurenevad sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimise kogemused, rikastub ka marksistlik-leninlik proletaarse revolutsiooni teooria. Marksismi-leninismi üldiste printsiipide loov rakendamine üksikute maade konkreetsetes tingimustes on ühtlasi ka nende printsiipide eneste arendamine. Iga maa — olgu see siis suur või väike — võib marksistlikku sotsialistliku revolutsiooni teooriat oma kogemustega rikastada.

VIIES OSA

ÕPETUS SOTSIALISMIST JA KOMMUNISMIST

XXI PEATÜKK

PROLETARIAADI DIKTATUUR JA PROLETAARNE DEMOKRAATIA

Sotsialistlik pööre toob võimule töörahva eesotsas töölisklassiga. Ekspluataatorlikelt klassidelt — kapitalistidelt ja mõisnikelt — võetakse poliitiline võim, kuid nad ei kao veel klassivõitluse areenilt. Sellest pöördest algab *kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärk.* See on ajajärk, millal toimub kapitalistliku ühiskonna revolutsiooniline ümberkujundamine sotsialistlikuks ühiskonnaks.

Nagu õpetasid marksismi-leninismi klassikud, võib niisugust ümberkujundamist läbiviivaks jõuks olla ainult *proletariaadi revolutsiooniline diktatuur.*

Mis on proletariaadi diktatuur? *See on töörahva võim, mida juhib töölisklass ja mille eesmärgiks on sotsialismi ülesehitamine.*

„Proletariaadi diktatuur," kirjutas V. I. Lenin, „kui tõlkida see ladinakeelne, teaduslik, ajaloolis-filosoofiline väljend lihtsamasse keelde, tähendab seda, et

ainult teatav klass, nimelt linna ja üldse vabrikute ja tehaste töölised, tööstustöölised on võimelised juhtima kogu töörahva ja kõigi ekspluateeritavate massi võitluses kapitali ikke kukutamiseks, selle kukutamise enese kestel, võitluses võidu käeshoidmise ja kindlustamise eest, uue, sotsialistliku ühiskonnakorra loomises, kogu võitluses klasside täieliku kaotamise eest."[1]

1. Proletariaadi diktatuuri ajalooline paratamatus üleminekuajajärgul

Sotsialistlik revolutsioon annab hoobi varem valitsevate, kuid nüüd võimult kõrvaldatud ekspluataatorlike klasside põhilistele huvidele. Seepärast avaldavad kukutatud ekspluataatorlikud klassid ägedat vastupanu töölisklassi võimuletulekule ja sotsialismi ülesehitamisele võetud kursile. Veel enam, kuni need klassid säilivad, kuni säilivad majanduslikud tingimused nende eksisteerimiseks, jääb ka alles vana, kapitalistliku korra restaureerimise oht.

Reaktsioonilise kodanluse vastupanu paratamatus

Reaktsiooniliste klasside vastupanu tuli ületada kõigil revolutsioonidel. Tõusvad klassid rebisid end vana ühiskonna pihtide vahelt tavaliselt välja oma revolutsioonilise diktatuuri kehtestamise teel. 1789. aasta Prantsuse kodanlik revolutsioon teostas sügavaid feodalismivastaseid ümberkujundusi ja avaldas määratu suurt mõju paljude maade arenemisele eeskätt seepärast, et ta ei jäänud peatuma aristokraatide ja teiste kuningavõimu pooldajate otsustava mahasurumise ees.

Sotsialistlik revolutsioon on kõige sügavam sotsiaalne ümberkujundus; ta hävitab inimese igasuguse ekspluateerimise teise inimese poolt, seepärast tuleb tal ületada eriti äge vastupanu. Kasutas ju valitsev kodanlus nii kaua ja ilma igasuguse kontrollita kõiki privileege, mida annab võim, rikkus ja haridus, ta on ju niivõrd harjunud oma olukorraga, niivõrd kindel selle korra vankumatuses, milles ta valitseb ja teised talle alluvad! Seepärast ei ole reaktsiooniliste klasside vihal piiri, kui võimule tuleb töörahvas, keda nad on harjunud rõhuma, keda nad ei pea võimeliseks omandama riigivalitsemise oskust. Kui aga lihtsad tööinimesed kipuvad kallale sellele, mis ekspluataatorite silmis on kõige püham, nimelt nende eraomandusele, kui parasiitliku eksisteerimise võimalust ennast ähvardab oht, siis kümnekordistavad kukutatud rõhujad oma vastupanu.

Niikaua kui üleminekuajajärk pole lõppenud, ütles V. I. Lenin, „jääb ekspluateerijatele paratamatult lootus restauratsiooniks, see *lootus* aga muutub restauratsiooni *katseteks*. Ja kukutatud ekspluateerijad, kes ei oodanud endi kukutamist, ei uskunud sellesse, ei lasknud tekkida mõtetki sellest, tormavad pärast esimest tõsist lüüasaamist kümnekordistatud energiaga, pöörase kirega, sajakordseks kasvanud vihkamisega võitlusse kaotatud „paradiisi" tagasivõitmise eest, oma perekondade eest, kes elasid nii mõnusalt ja kelle nüüd „lihtrahvast lurjused" määravad laostumisele ja viletsusele (või „lihtsale" tööle...)".[2]

Töölised, talupojad ja intelligents on uhked oma tööle, millel kogu ühiskond püsib. Kuid ekspluataatorid, kes on harjunud võõra töö vilja omastama, peavad tööelu suurimaks õnnetuseks ja endale alandavaks.

Reaktsioonilise kodanluse lootused restauratsiooniks on rajatud sellele, et, kaotanud poliitilise võimu, omab ta veel märgatavat jõudu. Esialgu on tal ikka veel mitmed eelised võitnud töölisklassiga võrreldes.

Suurkodanlusel on võimalik tugineda rahvusvahelise kapitali toetusele. 14 kapitalistliku riigi sõjavägede osavõtt interventsioonist noore Nõukogude vabariigi vastu, asjaolu, et imperialistid toetavad relvastatud jõududega kuomintangi režiimi Hiinas ning marionetlikke valitsusi Lõuna-Vietnamis ja Lõuna-Koreas, kontrrevolutsiooniline mäss 1956. aasta oktoobris Ungaris, tohutud summad, mida Ameerika Ühendriigid assigneerivad sotsia-

lismimaades tehtavaks õõnestustööks, — kõik see näitab, et töölisklass, kes on kukutanud kapitalistid ja mõisnikud omal maal, peab tagasi lööma rahvusvahelise reaktsiooni pöörase pealetungi.

Riigi kaitse tagamine väliskallaletungi vastu on igasuguse riigivõimu kohus. Kui aga võim töörahva kätte läheb, siis omandab riigi kaitsmine uue mõtte, muutudes selle klassivõitluse jätkuks, mida proletariaadil kontrrevolutsioonilise kodanluse vastu omal maal pidada tuleb. Tänapäeva tingimustes, seoses võimsa sotsialistliku leeri tekkimisega ja demokraatia jõudude kasvuga kogu maailmas, tekkis reaalne võimalus ära hoida rahvusvahelise imperialismi sõjalist vahelesegamist ühe või teise riigi siseasjadesse, kus toimub demokraatlik või sotsialistlik pööre. Niikaua aga, kuni eksisteerib imperialistlik leer, jääb püsima nii sotsialistlikele riikidele sõjalise kallaletungimise oht kui ka see toetus, mida imperialistid uue korra suhtes rahulolematutele jõududele annavad.

Edasi, kukutatud ekspluataatorlikel klassidel, kuni nad ei ole tootmisvahendite eraomandusest täielikult ilma jäetud, säilivad majanduses teatud positsioonid. Nad püüavad neid kasutada sabotaažiks ja majanduse desorganiseerimiseks. Kaotanud poliitilise võimu, taotleb kodanlus revanši majanduse alal, püüab veeretada uue võimu ette ületamatuid raskusi. Kukutatud kodanlus leiab tuge väikekaubatootmises, mis sünnitab pidevalt kapitalismi, ja kui seda mitte takistada, võib see viia kapitalismi restaureerimisele. Kodanlus püüab kasutada talurahva vältimatuid kõikumisi.

Esimesel perioodil pärast revolutsiooni on endiste valitsevate klasside esindajatel niisugused eelised, nagu kõrgem hariduslik tase, tootmise organiseerimise ja valitsemise kogemused, sidemed insener-tehnilise personali ja sõjaasjanduse spetsialistidega. Kodanlus on suuteline rahvahulki teatud aeg mõjutama nii ideeliselt kui ka poliitiliselt. See mõju on seda ohtlikum, et töörahvas ekspluataatorlikus ühiskonnas kujunenud põlistest harjumustest otsekohe ei vabane. Pealegi jätab imperialism alles palju deklasseerunud ja kuritegelikke elemente, peamiselt laostunud väikekodanluse hulgast. Neist võidakse värvata kontrrevolutsiooni palgalisi väesalku.

Ei ole sellist sotsialistlikku maad, kus reaktsioonilised klassid revolutsioonilistele ümberkujundustele vastupanu ei oleks avaldanud. Selle vastupanu iseloom oli erinev, olenevalt klassijõudude vahekorrast. Venemaal sundisid reaktsioonilised klassid välismaiste imperialistide abil rahvale peale ägeda kodusõja, mis kestis mitu aastat ning nõudis töölistelt ja talupoegadelt rohkeid ohvreid. Mõnedes Euroopa rahvademokraatia maades on reaktsiooni vastupanu avaldunud riigipöördekatse kujul.

Seepärast oli revolutsiooni võidu kindlustamiseks ja kukutatud klasside vastupanu paralüseerimiseks kõikjal vaja tugevat

ja otsustavat võimu, kes vajaduse korral sunniabinõusid tarvitusele võtab. See kinnitas marksismi-leninismi teesi, et kapitalismilt sotsialismile igasuguse üleminekuu puhul on diktatuur paratamatu. Diktatuur on vajalik ekspluatatorite vastupanu mahasurumiseks ning bandiitide, varaste, röövijate ja teiste kriminaalkurjategijate — kõigi nende vana ühiskonna lagunemise elementide tegevusele lõpu tegemiseks, kes sel ajajärgul musta vahuna pealispinnale kerkivad.

Pärast seda, kui proletariaat on võimu enda kätte võtnud, ei lõpe järelikult veel proletariaadi klassivõitlus ekspluatatorite vastu. See võitlus kestab edasi ka üleminekuajajärgul, omandades aeg-ajalt suure teravuse. Kuid võitlus toimub uutes tingimustes ja teistsugustes vormides. Uus seisab selles, et töörahva klasside käsutuses on nüüd esmakordselt poliitiline võim, mis varem ainult ekspluatatoritele kuulus. „Proletariaadi diktatuur," kirjutas V. I. Lenin, „on võitnud ja poliitilise võimu enda kätte võtnud proletariaadi klassivõitlus võidetud kodanluse vastu, kes pole aga hävitatud, pole kadunud, pole lakanud osutamast vastupanu, kes on kõvendanud oma vastupanu."[3]

Töölisklassi suhtumine vägivalda

Ei ole teist niisugust küsimust, mille kohta kommunismi vaenlased oleksid nii palju valet ja kuritahtlikke väljamõeldisi levitanud, nagu seda on proletariaadi diktatuuri küsimus. Püüdes töörahvast hirmutada ja tema demokraatlikel püüdlustel mängida, kujutavad nad proletariaadi diktatuuri demokraatia eitamisena, üksikute rühmade või isikute diktatuurina, „totalitarismina", poliitilise meelevallana jne. Eriti agaralt tungivad nad kallale sellele, et kommunistid teatud tingimustes vägivalla vajalikkust tunnistavad. Sel alusel püütakse proletariaadi diktatuuri kujutada üldise vägivallana, mis tulenevat kommunismi maailmavaatest endast.

Ometi, nagu ütles V. I. Lenin, „ei ole meie ideaalis kohta vägivallale inimeste suhtes". See klass, kes sajandite vältel oli ise mahasurumise, julmade arveteõiendamiste ja tagakiusamiste objektiks, vihkab sügavalt niisugust korda, mis võimaldab kasutada vägivalda inimeste suhtes, nende rõhumist ja alandamist. Töölisklassile on võõras ka kättemaksutunne nende suhtes, kes teda ekspluateerisid. Töölisklass ei võta võimu enda kätte selleks, et kätte maksta, vaid selleks, et üles ehitada uus ühiskond, mis vabastab inimesed ekspluateerimisest ja igasugusest rõhumisest.

Oma humaansetele, õilsatele eesmärkidele truuks jäädes püüab töölisklass valida ka vastavad võitlusvahendid. „Eesmärk pühitseb abinõu" — see on jesuiitide, mitte aga kommunistide loosung. Kommunistid kasutavad iga võimalust, mis lubab toime tulla ilma vägivallata nii võimu eest peetava võitluse käigus kui ka sotsialismi ülesehitamise ajajärgul. Ja kui töölisklassil tuleb ikkagi kasutada vägivalda, siis kutsub selle esile lahkuvate

klasside vastupanu, järelikult on selles süüdi mitte uus, sotsialistlik ühiskond, vaid vana, kapitalistlik ühiskond.

Eksivad need, kes arvavad, et proletariaadi diktatuur ja vägivalla rakendamine vägivallatsejate suhtes on vastuolus humanismiga. Lugu on just vastupidine. Mida resoluutsem on uus võim, seda alusetumad on reaktsionääride lootused restauratsiooniks, seda väiksem on jõu rakendamise vajadus. Ja vastupidi, mida nõrgem ja otsustamisjõuetum on tööliste võim, seda ägedamad on kodanluse kontrrevolutsioonilised katsed, seda raskemad on klassivõitluse tagajärjed. Vähem verd valatakse tulevikus siis, kui käputäis kontrrevolutsioonilisi vandeseltslasi õigeaegselt maha surutakse.

Kodanlik propaganda püüab kujutada poliitilist mahasurumist eranditult terrorina, repressioonidena ja demokraatlike õiguste otseste kitsendustena. Kuid niisuguseid äärmisi abinõusid rakendatakse ainult vastukaaluks sellele aktiivsele vastupanule, mida kodanlus ise avaldab. Kui kukutatud reaktsioonilised klassid haaravad relva, siis põrkavad nad tööliste võimu otsustavale tegevusele, see võim aga teeb nad võimetuks vastupanu avaldama. Kuid teistel juhtudel võib asi piirduda mittesunniabinõudega, mis toovad endaga kaasa ekspluataatorlike klasside olemasolu tingimuste järkjärgulise likvideerimise: kapitalistliku tööstuse natsionaliseerimine, kodanluse lojaalselt meelestatud osa kaasatõmbamine tööle ja tema ümberkasvatamine jne. Mingil tingimusel aga ei rajane proletariaadi diktatuur meelevallal ega seadusetusel, vaid vastupidi, ta loob riigis kindla revolutsioonilise seaduslikkuse ja õiguskorra, nõudes nii kodanikelt kui ka uue võimu riigiaparaadis töötavatelt ametiisikutelt seaduste ilmtingimatut täitmist.

Kuivõrd see oleneb töölisklassist, niivõrd eelistab ta alati mittevägivaldseid meetodeid repressioonimeetoditele. Mida laiem on kodanluse kiht, kes on valmis töölisklassiga koos töötama, seda hõlpsamalt viiakse läbi sotsialistlikud ümberkujundused, seda väiksemad on sealjuures inim- ja materiaalsed ohvrid, seda kiiremini leiavad uues ühiskonnas rakendamist endiste kapitalistide lojaalselt meelestatud osa ja neile minevikus lähedaste intelligentsi gruppide teadmised ja organisatsioonilised kogemused.

Venemaa kapitalistid ja mõisnikud, kes kodusõja valla päästsid, sundisid ise nõukogude võimu rakendama nende suhtes repressiooniabinõusid, mis olid vaid vastuseks kukutatud ekspluataatorite vägivallale. Seda tunnistasid paljud objektiivsed vaatlejad. Herbert Wells, kes käis 1920. aastal Venemaal, kirjutas: „Mitte kommunism, vaid Euroopa imperialism on selle määratu suure, kõikuva ja pankrottijäänud impeeriumi kuueaastasesse kurnavasse sõtta tõuganud. Ja mitte kommunism ei olnud see, kes seda kannatavat ja võib-olla hukkuvat Venemaad väljastpoolt subsideeritavate lakkamatute kallaletungide, sissetungi-

miste ja mässudega on piinanud ning teda koletuslikult julma blokaadiga kägistanud. Kättemaksuhimuline prantsuse kreeditor ja nürimeelne inglise ajakirjanik kannavad nende surmapiinade eest hoopis suuremat vastutust kui ükskõik missugune kommunist."[4]

Niipea kui olukord võimaldas, läks nõukogude võim üle teisele poliitikale kodanluse suhtes. On teada näiteks, et pärast Rostovi vallutamist 1920. aasta jaanuaris kuulutas V. I. Lenin, et nüüd võib kaotada surmanuhtluse. Kuid ekspluataatorid ajasid need katsed nurja, rünnates ikka ja jälle revolutsiooni saavutusi.

See, mis oli vältimatu Venemaal, kus kukutatud klassid ei kaotanud viimse minutini lootust restauratsiooniks, ei moodusta sugugi sotsialistliku revolutsiooni üldist seaduspärasust. Uut selles suhtes andsid rahvademokraatia maade ja eriti Hiina kogemused, kus osutus võimalikuks laiendada ümberkasvatamise abinõusid kodanluse enam-vähem märkimisväärsetele kihtidele.

Veelgi soodsamateks võivad kujuneda tulevaste sotsialistlike revolutsioonide tingimused. Reas maades on diktaatorlikke abinõusid võib-olla vaja kasutada ainult monopolistliku kapitali kitsaste gruppide ja nende käsilaste vastu. Neis maades võib pärast töölisklassi võimuletulekut osutuda täiesti reaalseks see, et kodanluse põhihulkade suhtes rakendatakse ümberkasvatamise meetodeid. Veenmise ja ümberkasvatamise meetodid muutuvad valdavaks ainult sel juhul, kui luuakse töölisklassi ja rahva jõudude täielik ülekaal, kui kukutatud klassid on teadlikud sellest, et kõik restauratsiooni katsed põrkavad tööliste võimu kindlale ja otsustavale positsioonile. Ekspluataatorlike klasside mahasurumise funktsioon ise ei kao ka sel juhul — ta jääb alles, kuigi seda hakatakse rakendama teistsuguste meetoditega ja lühema aja jooksul.

Ükskõik missuguste meetoditega aga proletariaadi diktatuuri ka ei rakendataks, on ta alati, nagu rõhutas Lenin, visa võitlus vana ühiskonna jõudude ja traditsioonide vastu.[5]

Isegi siis, kui tööliste võim on sunnitud kasutama vägivalda, erinevad tema poolt rakendatavad meetodid printsipiaalselt ekspluataatorlike klasside valitsemise meetoditest, sest see valitsemine püsib põhiliselt vägivallal. Proletariaadi diktatuuri jõud peitub tema laialdases sotsiaalses baasis, selles, et see väljendab rahva tahet ja seda teostab rahvas ise. V. I. Lenin kirjutas, et see jõud, millele töölisklassi võim tugineb, ei ole käputäie sõjaväelaste poolt haaratud täägi jõud, politseijaoskonna jõud ega raha jõud. See jõud tugineb rahvahulkadele. See ongi uue võimu põhiline erinevus kõigist endistest võimudest. Silmas pidades nõukogude kujunemise esimesi aastaid, ütles Lenin: „Uus võim kui määratu suure enamuse diktatuur võis püsida ja püsis ainuüksi määratu suurte rahvahulkade usalduse abil, ainuüksi sel teel, et tõmbas kõige vabamalt, kõige ulatuslikumalt ja kõige tugevamini kogu massi kaasa võimust osa võtma."[6]

Lõpuks, sel ajal kui mahasurumine on ekspluataatorlikule riigile peamiseks funktsiooniks, mis kogu tema tegevuse määrab, ei ole mahasurumine töölisklassi riigile hoopiski mitte peaasjaks. Töölisklassi riigi peamiseks ülesandeks on majanduse ning kogu sotsiaalse ja poliitilise elu ümberkujundamine sotsialistlikel alustel. „... Proletariaadi diktatuuri sisu," kirjutas Lenin, „ei ole ainuüksi vägivallas ja ka mitte peamiselt vägivallas. Tema peasisu on proletariaadi kui töörahva eelväe, tema avangardi, tema ainsa juhi organiseeritud ja distsiplineeritud tegevuses. Proletariaadi eesmärgiks on luua sotsialism, kaotada ühiskonna jagunemine klassideks, teha kõik ühiskonna liikmed töötajaiks, võtta pind igasuguselt inimese ekspluateerimiselt inimese poolt."[7]

Olla marksist — see tähendab tunnustada proletariaadi diktatuuri vajalikkust

Proletariaadi diktatuuri küsimus on marksistide-leninlaste ja reformistide vaheliste ideoloogiliste lahkhelide keskpunktis. Õpetus proletariaadi diktatuurist kui kogu ekspluataatorliku ühiskonna jälkusele ja julmusele lõputegemise ainsast vahendist on alati olnud ning on praegugi töölisparteide ja nende liidrite sotsialistlike püüdluste siiruse ja tõsiduse väljaselgitamise katsekiviks.

See, kes piirdub ainult klassivõitluse tunnustamisega, ei ole veel marksist. V. I. Lenin kirjutas: „Marksist on üksnes see, kes *laiendab* klassivõitluse tunnustamist *proletariaadi diktatuuri* tunnustamiseni. Selles on sügavaim erinevus marksisti ja tavalise väikekodanlase (ja ka suurkodanlase) vahel. Sellel katsekivil tuleb proovida marksismi *tõelist* mõistmist ja tunnustamist."[8]

See, et proletariaadi diktatuuri küsimusel on marksismis-leninismis eriline koht, on täiesti seletatav: ilma poliitilise võimu kättevõitmiseta ja ilma proletariaadi diktatuurita ei ole võimalik sotsialismi võitu saavutada. Marxi — Lenini õpetus ilma klassideta ja ekspluateerimiseta ühiskonna loomisest jääks lihtsalt sooviks, kui töölisklass ja tema marksistlik-leninlikud parteid ei koondaks oma jõud otsustavale lõigule — sellele, et võetud võimu igati kasutada ühiskonna sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks.

Proletariaadi diktatuuri küsimus on ka ajalooliselt kujunenud peamiseks küsimuseks selles ideelises võitluses, mida on peetud ja peetakse rahvusvahelises töölisliikumises. Just selles küsimuses võtsid II Internatsionaali liidrid ette marksismi suurima revideerimise, öeldes end tegelikult lahti proletariaadi diktatuuri ideest. Nad seadsid sellele vastu oportunistliku teooria „puhtast", „klassidest kõrgemal seisvast" demokraatiast, mis võivat kujuneda sotsialismile viivaks sillaks. Tegelikult mõtlevad oportunistid niinimetatud puhta demokraatia all kodanlikku demokraatiat.

V. I. Lenin häbimärgistas II Internatsionaali liidreid ja ka Karl Kautskyt kui marksismi renegaate. Lenin tõestas, et parem-

poolsete sotsiaaldemokraatide teooria tähendab imperialistliku kodanluse ja proletariaadi vahelise ägeda võitluse tingimustes sotsialismist lahtiütlemist.

Sellest ajast on möödunud peaaegu viiskümmend aastat. Mida on siis ajaloo kogemused näidanud?

Töölisklass liidus talurahvaga võitis kätte võimu maailma ühel suurimal maal — Venemaal — ja ehitas üles sotsialistliku ühiskonna. Revolutsiooniliste, kommunistlike parteide juhtimisel tuli töölisklass võimule suures Hiinas ning reas teistes Euroopa ja Aasia maades, ta suutis teostada sügavaid sotsiaalseid ümberkujundusi ja alustada kiiret liikumist sotsialismi teel.

Mida aga on selle aja jooksul sotsiaaldemokraadid saavutanud? Kas nad on suutnud kas või ühelgi maal teostada sotsialistlikke ümberkujundusi või vähemalt niisugustele ümberkujundamistele asuda? Ei, ei ole suutnud. Veel enam, püüdes töölisliikumist kodanlikule demokraatiale kohandada ja töölisklassi kodanlusega lepitada, ütlesid nad end praktiliselt lahti sotsialismi ülesehitamisest, paljud neist aga on mandunud niisugusteks inimesteks, kes kodanlikku mõju otseselt töörahva hulkadesse kannavad.

Sotsiaaldemokraatlikud parteid saavutasid reas maades võidu valimistel ja moodustasid valitsusi. Inglismaal olid leiboristid võimul 1924. aastal, 1929.—1931. aastal ja 1945.—1951. aastal. Rootsi Sotsiaaldemokraatlik Partei on võimul 1946. aastast alates. Sotsiaaldemokraadid on korduvalt olnud valitsuste eesotsas ka teistes Lääne-Euroopa maades. Kuid üheski neist maadest ei toimunud vähegi tõsiseid sotsialistliku iseloomuga majanduslikke ja poliitilisi ümberkujundusi. Sotsiaaldemokraatlikud valitsused toimisid kapitalismi raames, nad ei seadnud enda ette selle korra kaotamise ega selle korra sotsialistliku korraga asendamise eesmärki.

Proletariaadi diktatuuri printsiibi tunnustamine jääb tõelise revolutsioonilisuse kriteeriumiks ka meie päevil. Mitte juhuslikult astuvad kaasaegsed revisionistid — kõik nagu üks mees! — välja proletariaadi diktatuuri idee vastu, seades sellele vastu kodanliku „üldise" demokraatia.

Nüüd aga, pärast töölisklassi võimu silmanähtavaid edusamme NSV Liidus ja teistes sotsialistlikes maades, püüavad paljud oportunistid proletariaadi diktatuuri vajalikkust „ümber lükata" rafineeritumate meetoditega. Nad väidavad näiteks, nagu oleks proletariaadi diktatuur vajalik ainult idamaades, kus varem valitsesid despootlikud feodaal- ja poolfeodaalrežiimid. Läneriikides aga, kus on arenenud parlamentarismi traditsioonid, alluvat kodanlus rahva tahtele ka ilma proletariaadi diktatuurita.

Niisugustel väidetel ei ole mingisugust alust. Kõrgestiarenenud kapitalistlike maade kodanlus on mitu korda tugevam ja kogenum, kui olid näiteks vana Venemaa ja Hiina valitsevad klassid.

See kodanlus on organiseeritum, on kaua võimul olnud, tal on pikaajalised kogemused riigivalitsemise ja rahvahulkade petmise alal. Monopoliseerimise protsess on jõudsalt arenenud lääneriikides, monopolistlik kapital aga on harjunud kõiki küsimusi jõuga lahendama. Omakasupüüdlike huvide nimel on ta valmis kõigeks, kaasa arvatud maailmasõja vallapäästmine. Millest järeldub siis, et Lääne monopolistid ei hakka nii ägedalt võimust kinni hoidma ega ole nii tõsised vastased kui idamaade kodanlus ja mõisnikud?!

Proletaarsete revolutsioonide ajaloolised kogemused reas läänеriikides (Prantsusmaa, Saksamaa, Ungari, Soome) on tõestanud, et ekspluataatorlikud klassid kasutavad siin oma valitsemise säilitamiseks kõige äärmisemaid vägivallaabinõusid. Kui töölisklass seda alahindab ega võta tarvitusele abinõusid kodanluse ohjeldamiseks, siis läheb see talle kalliks maksma.

1871. aasta Pariisi Kommuuni langemise üheks põhjuseks oli see, et proletariaat võimaldas kodanlusel jõudu koguda ja tööliste revolutsiooni verre uputada. Nendelsamadel põhjustel läks kodanlusel korda maha suruda Ungari revolutsioon 1919. aastal ja saksa proletariaadi revolutsioonilised väljaastumised pärast Esimest maailmasõda. Need arveteõiendamised, mis Lääne „demokraatlik" kodanlus toime pani, paistsid silma äärmise julmuse poolest. Väikeses Soomes, kus revolutsioon saksa interventide abil maha suruti, lasti ametliku statistika järgi ligikaudu 20 000 inimest maha või näljutati kontsentratsioonilaagrites, mitukümmend tuhat inimest aga, sealhulgas ka naisi, heideti vanglasse ja saadeti sunnitööle.

Tunnistades võimu võtmise rahuliku tee võimalikkust, ei raja marksistlik-leninlikud parteid seda oma järeldust sugugi sellele, et nad ootavad reaktsiooniliselt kodanluselt järeleandlikkust ja leebust. Selline revolutsiooni tee muutub reaalseks vaid seepärast, et on avanenud perspektiiv jõudude võimsa ülekaalu loomiseks monopolistliku kapitali üle. Aga ka neis tingimustes võtavad kommunistid arvesse kukutatud kodanluse vastupanu paratamatust ja kodanluse võimu taastamise ohtu, kui ei looda kindlat ja otsustavat töörahva võimu, kui ei kehtestata ühel või teisel kujul proletariaadi diktatuur.

2. Proletaarne demokraatia on uut tüüpi demokraatia

Töölisklassi võiduga lõpeb privilegeeritud vähemuse valitsemise ajastu ja algab tõelise rahvavalitsuse ajastu. Töölised, talupojad, käsitöölised ja töötav intelligents, keda sajandite vältel ei lastud poliitilisest elust ega juhtimisest osa võtta, hakkavad ise kui peremehed riiki valitsema. See iseloomustab proletaarset demokraatiat kui *uut tüüpi*, kodanliku demokraatiaga võrreldes kõrgemat tüüpi *demokraatiat*.

Demokraatia töörahvale

Kodanlik demokraatia oli oma aja kohta märkimisväärseks edusammuks. Kuid sotsialistlike revolutsioonide ajastu saabumisega asendab teda uus poliitiline kord. Lenini väljenduse järgi on see kord „maksimum demokratismi töölistele ja talupoegadele ning ühtlasi tähendab ta *kodanlikust* demokratismist lahkulöömist ja *uue,* maailma-ajaloolise demokraatia*tüübi,* nimelt proletaarse demokratismi ehk proletariaadi diktatuuri tekkimist".[9]

Kodanliku propaganda ja sotsiaaldemokraatide avalduste mõjul arvavad mõned inimesed kapitalismimaades, nagu lülitaksid diktatuur ja demokraatia teineteist välja. Kas demokraatia, arutlevad nad, mis ühesuguselt laieneb kõigile, ja siis pole diktatuuri, või ühe klassi diktatuur, kuid siis pole demokraatiat.

Nii võivad arutleda ainult need, kes jagavad eksiarvamust, et võivat eksisteerida „klassidest kõrgemal seisev", „üldine" või, nagu mõnikord räägitakse, „integraalne" demokraatia. Tegelikult aga on poliitilisel võimul — paistku ta kuitahes demokraatlikuna — igasuguses ühiskonnas, kus on olemas vastandlike huvidega klassid, klassi-iseloom ja ta teenib valitsevat klassi. Kodanliku demokraatia maades näib võim pealispinnal sageli demokraatlikuna: regulaarselt toimuvad üldised valimised, valitsused annavad aru parlamentidele jne. Kuid selle võimu tõeline pale tuleb otsekohe ilmsiks, niipea kui töörahva hulgad saavad teadlikuks oma klassihuvidest ja hakkavad kapitalistidele esitama nõudmisi. Siin asub kõige „demokraatlikum" võim ettevõtjate poole, kasutades sõjaväge ja politseid tööliste vastu, peatumata rahulike demonstrantide pihta laskmise ning tööliste liidrite arreteerimise ees jne. Kui aga töörahva võitlus võtab niisuguse hoo, mis ähvardab suurkapitali valitsemist ennast, siis heidab võim endalt lõplikult demokraatliku rüü ja läheb üle avalikult terroristlikele meetoditele. Tuleb välja, et demokraatia sildi all varjab end imperialistlikes riikides kõige ehtsam suurte kapitalistlike monopolide diktatuur, mis on suunatud töölisklassi vastu, töörahva vastu.

Riigi klassiolemuse selline paljastumine toimus kõigil epohhidel, mil võimul olid ekspluataatorlikud klassid. „Igaüks teab . . ." kirjutas Lenin, „et orjade ülestõusud või isegi tugevad käärimised vanal ajal tõid kohe päevavalgele antiikse riigi kui *orjapidajate diktatuuri* olemuse. Kas see diktatuur hävitas demokraatia orjapidajate *seas,* nende *jaoks?* Kõigile on teada, et ei hävitanud."[10]

Järelikult kinnitab ajalugu, et diktatuur ja demokraatia teineteisega suurepäraselt ühendusid. *Esinedes diktatuurina ühtede klasside suhtes, võib riik ühtaegu olla demokraatiaks teistele klassidele.*

Kogu küsimus on selles, missugune see diktatuur on ja missugune see demokraatia on. V. I. Lenin ütles üleminekuajajärgu

riigi kohta, et see peab olema *„uut laadi* demokraatlik (proletaarlaste jaoks ja üldse varatute jaoks) ja *uut laadi* diktaatorlik riik (kodanluse vastu)".[11] Töölisklassi diktatuur on oma olemuselt sügavalt demokraatlik võim, sest see diktatuur tähendab *enamuse* võimu vähemuse üle, sel ajal kui suurkodanluse diktatuur kujutab endast *vähemuse* võimu enamuse üle.

Seepärast ei ole mingit vastuolu, kui me ütleme, et proletariaadi diktatuur on ühtaegu ka uut tüüpi demokraatia. Üks ja seesama võim (töölisklassi võim) on sotsialismi vaenlaste suhtes diktatuur ning rakendab „diktaatorlikke abinõusid" (L e n i n), töörahva suhtes aga on ta tõeliseks demokraatiaks ja rakendab demokraatlikke meetodeid. Niisiis on proletariaadi diktatuur ja proletaarne demokraatia ühe medali kaks külge. V. I. Lenin kasutas mõisteid „proletaarne demokratism" ja „proletariaadi diktatuur" sünonüümidena.

Proletaarse riigi poliitikas on väga tähtis kinni pidada diktaatorlike ja demokraatlike meetodite õigest vahekorrast, rakendades esimesi kontrrevolutsioonilise kodanluse suhtes, teisi aga töörahva suhtes. Võrdsel määral on lubamatu niihästi reaktsioonijõududele tegevusvabaduse andmine kui ka demokraatia ahendamine töörahva jaoks. Neist tagajärgedest, milleni võib viia selle printsiibi rikkumine, annavad ettekujutuse 1956. aastal Ungaris toimunud sündmused. Seal just ei antud reaktsionääride väljaastumistele küllalt resoluutset vastulööki ning samal ajal esines ka töörahva demokraatlike õiguste suuri rikkumisi.

Tihtipeale esitavad kodanlikud teadlased ja publitsistid niisuguse argumendi. Demokraatia, ütlevad nad, eeldab tingimata parteide võitlust, opositsiooni olemasolu parlamendis jne. Loetlenud need kodanluse demokraatia vormilised tunnused ja leidmata üht või teist neist sotsialistlikes riikides, kuulutavad nad võidukalt, nagu ei oleks proletariaadi diktatuur demokraatlik kord.

Marksistid otsustavad teisiti poliitilise korra demokratismi üle. Tuleb lähtuda sellest, kelle huvisid riigivõim kaitseb, keda ta teenib ja missugust poliitikat teostab. Sellest ainuüksi teaduslikust seisukohast lähtudes ei ole võimalik kodanlikes riikides tõelist rahvavalitsust avastada. Ameerika Ühendriikides on olemas nii konkureerivad parteid kui ka opositsioon Kongressis, kuid kogu valitsuse poliitika teenib käputäie miljardäride huve. Tegelikult on seal praegu kehtestatud kapitalistlike monopolide diktatuur.

Ainult proletaarne demokraatia tähendab tõelist rahvavalitsust, sest ta teenib töörahva, s. o. ühiskonna enamuse huve. Proletaarse riigi poliitika on suunatud ekspluateerimise hävitamisele, rahvahulkade elu- ja kultuuritaseme tõstmisele, üldise rahu kaitsmisele ja rahvastevahelise sõpruse tugevdamisele. See vastab rahvahulkade, kõigi progressiivsete inimeste püüdlustele.

Ometi oleks ebaõige arvata, nagu oleks proletaarsele riigile

võimu teostamise meetodite ja vormide küsimus teisejärguline küsimus. On ju proletariaadi diktatuuri põhiline jõud tema sidemetes rahvahulkadega, rahvaga. Need sidemed aga on kindlad ainult siis, kui võim on demokraatlik nii oma olemuselt kui ka vormilt. Seepärast ongi proletariaadi diktatuuri vormiks sotsialistlikku tüüpi vabariik.

Ennenägematult laiendades demokratismi töörahvale, ei saa aga proletaarne demokraatia laieneda kodanluse kukutatud reaktsioonilistele jõududele ja kõigile teistele kapitalismi restaureerimise eest võitlevatele elementidele. Siin kulgeb proletaarse demokraatia piir. Sotsialistlikule revolutsioonile tekitataks ülisuurt kahju, kui proletariaat annaks poliitilised vabadused suurkapitalistide organisatsioonidele. Kas pole selge, et kontrrevolutsioonilise kodanluse parteide ja liitude laialisaatmine, tašistlike ja muude rahvavastaste ideede propageerimise keelamine mitte üksnes ei piira vabadust ja demokraatiat töörahva jaoks, vaid vastupidi, neid abinõusid dikteerivad tema enda huvid?

Töölisklassi ja kogu töörahva liidu eriline vorm

Proletariaadi diktatuuri demokraatlik olemus avaldub eriti ilmekalt selles, et ta kujutab endast töölisklassi liitu kogu töörahvaga ja kõigi teiste sotsialismi üritust toetavate demokraatlike jõududega.

Sotsialistlikku ühiskonda ei saa töölisklass rajada üksinda, ainult omaenda jõududega. Sotsialismi ülesehitamiseks ei piisa suuromanduse ühiskonnastamisest. Peale selle on vaja sotsialismi rööbastele järk-järgult üle viia väiketootmine nii linnas kui maal, muuta kõik ühiskondlikud suhted, ümber korraldada sotsialistlikel alustel kultuuriasutuste — ajakirjanduse, teatrite ja koolide tegevus, ühesõnaga, ümber korraldada kogu ühiskondlik elu ülalt alla. See ülesanne on väga raske ja selle täitmine on võimalik ainult sel tingimusel, kui uue ühiskonna loomisest kõige laiemad rahvakihid teadlikult osa võtavad.

Seepärast ongi töölisklassi liit talurahvaga, kogu töörahvaga ja kõigi teiste demokraatlike rahvakihtidega proletariaadi diktatuuri kõrgeim printsiip. „Proletariaadi diktatuur," kirjutas Lenin, „on proletariaadi, töörahva eelväe, ja töörahva arvukate mitteproletaarsete kihtide (väikekodanlus, väikeomanikud, talurahvas, intelligents jne.) või nende enamiku klassiliidu eriline vorm, on liit kapitali vastu, liit kapitali täielikuks kukutamiseks, kodanluse vastupanu ja tema restauratsioonikatsete täielikuks mahasurumiseks, liit sotsialismi lõplikuks väljakujundamiseks ja kindlustamiseks."[12]

Niisuguse liidu eriline iseloom on selles, et juhtiv osa selles liidus kuulub töölisklassile. Proletariaat esineb õigupoolest kogu töörahva juhina, sest ta on kõige järjekindlam ja klassiteadlikum võitleja kogu töörahva üldise eesmärgi eest — sotsialismi eest.

Töölisklassi ning talurahva ja teiste töörahvakihtide liidule on olemas kindel objektiivne alus. Kõik töötajad on äärmiselt

huvitatud ekspluateerimisest vabanemisest, oma olemasolu kindlustatusest, rahu säilitamisest ja rahvastevahelise sõpruse loomisest. Niisuguse perspektiivi avab neile ainult sotsialism. Seepärast on töölisklassi poolt juhitava riigi üheks tähtsamaks ülesandeks tugevdada töölisklassi ja võimalikult laiade rahvakihtide liitu.

Rakendades vajaduse korral diktaatorlikke abinõusid reaktsioonilise kodanluse suhtes, ei tohi proletariaat mingil juhul kasutada neidsamu meetodeid talurahvahulkade ja üldse kõigi oma demokraatlike liitlaste suhtes. Töölisklass viib neid sotsialismile demokraatlike meetoditega — veenmise, ergutamise, eeskuju andmise ja organiseerimise teel. Talurahvas, linnaväikekodanlus ja intelligents peavad omaenda kogemuste najal veenduma sotsialistlike ümberkujunduste vajalikkuses.

Sealjuures on muidugi võimalikud ka sunniabinõud nende suhtes, kes sotsialistliku riigi seadusi rikuvad. Siin aga ei ole sundimine, kui see vajalikuks muutub, suunatud mingi klassi, vaid ainult üksikute õiguserikkujate vastu; see sundimine väljendab lõppkokkuvõttes kogu töörahva tahet ja huve.

Töörahva õiguste ja vabaduste tagamine

Proletaarne demokraatia tähendab üleminekut kodanliku vabariigi vormiliselt demokratismilt töörahva hulkade tegelikule osavõtule valitsemisest, s. o. sellele, mis demokraatia tõelise olemuse moodustab. „... Proletariaadi diktatuur," kirjutas V. I. Lenin, „peab endaga paratamatult kaasa tooma mitte ainult demokraatia vormide ja institutsioonide muutumise üldse, vaid just nende niisuguse muutumise, mis võimaldab kapitalismi poolt rõhututel, töötavatel klassidel demokratismi tegelikult ära kasutada maailmas ennenägematult laias ulatuses."[13]

Proletaarne demokraatia kaotab täielikult igasugused õiguste kitsendused rassi või rahvuse ning soo, usuliste tõekspidamiste ja hariduse tunnuse järgi. Ta kannab ka raskuspunkti üle sellele, et tegelikult kindlustada töörahvale võimalus oma õiguste kasutamiseks. Selleks annab riik töörahva organisatsioonide käsutusse paremad hooned ja ruumid koosolekute pidamiseks ja kongressideks, samuti trükikojad, kino- ja raadiostuudiod jne. Teiste sõnadega, riik tagab demokraatlikud õigused vastava materiaalse baasiga, kusjuures need tagatised kasvavad sotsialistliku ülesehitustöö käigus vastavalt ühiskondliku rikkuse suurenemisele.

Üldine valimisõigus on ülim aste, mis on võimalik kodanliku demokraatia tingimustes. Rahvahulgad saavad küll valimisõiguse, kuid tegelikult ei lasta neil endiselt valitsemisest osa võtta. Pärast sotsialistlikku revolutsiooni avaneb laiadele rahvakihtidele võimalus pidevaks ja praktiliseks osavõtuks riiklikust ülesehitustööst niihästi otseselt riigiasutuste kaudu kui ka oma ühiskondlike organisatsioonide, arvukate sektsioonide, komisjonide ja nõukogude kaudu, mis võimuorganite juurde luuakse.

Proletaarse demokraatia teiseks oluliseks iseärasuseks on *demokraatliku juhtimise sfääri laiendamine*, demokraatia laiendamine mitte üksnes poliitika alale, vaid ka majanduse ja kultuuri juhtimise alale. Kapitalismi tingimustes ei saa isegi vormiline, kärbitud demokratism laieneda väljapoole poliitilisi institutsioone. Majanduse ja kultuuri alal — tehastes, vabrikutes, häälekandjates, kinodes ja raadios — käsutavad täielikult ja ilma igasuguse rahvahulkade kontrollita omanikud-kapitalistid. Töörahva jaoks demokraatia puudumine majanduse alal viib nullini tema poliitilised õigused, sest kaasaegses ühiskonnas, kus majandus on kõrgesti arenenud, võidutseb rohkem kui kunagi varem reegel: see, kes käsutab omandit, käsutab kõike.

Tootmisriistade ja -vahendite ühiskonnastamine ja häälekandjate ning kultuuri- ja haridusasutuste üleminek rahva kätte laiendavad mõõtmatult demokraatia sfääri. Tootmist ja kultuuriasutusi ei juhi neis tingimustes eraomanikud, vaid rahvas — kas otseselt või oma esindajate kaudu. Seega hõlmab demokraatia poliitilist, majanduslikku ja kultuurilist elu.

Demokraatliku juhtimise süsteem

Töölisklass loob uue, demokraatliku administratiivaparaadi, mis vastab sotsialismi ehitava ühiskonna vajadustele. Uus võim heidab otsustavalt kõrvale kodanliku riigi bürokraatliku tsentralismi printsiibi, mida rahvas vihkab. Kuid töölisklass ei eita sugugi tsentraliseerimise vajalikkust, vaid vastupidi, ta pooldab tsentraliseerimist, sest tsentraliseerimine vastab ühiskonnastatud tootmise vajadustele. Elanikkonna väikekodanlike kihtide hulgas, kelle ideaaliks on üksteisest isoleeritud eramajandid, mõnikord aga ka tööliste mõninga osa hulgas, kes on väikekodanluse mõju all, on levinud illusioonid, nagu oleks võimalik üldse ilma tsentralismita toime tulla. Need on anarhistlikud ettekujutused, mis on vastuolus tänapäeva tootlike jõudude tegelike vajadustega.

Töölisklass pooldab tsentralismi, kuid ta pooldab demokraatlikku tsentralismi. See tähendab üldriiklike asjade juhtimist ühest keskusest ja kohtade allumist keskusele ühenduses kõigi võimuorganite valitavusega ja nende aruandekohustusega rahvale, sellega, et ulatuslikult tõmmatakse juhtimisele kaasa rahvahulgad ja antakse iseseisvus kohtadele.

Seda sotsialistliku juhtimise peamist printsiipi põhjendades kirjutas Lenin: „Me oleme demokraatliku tsentralismi poolt. Ja tuleb selgesti aru saada, kui suuresti erineb demokraatlik tsentralism ühelt poolt bürokraatlikust tsentralismist, teiselt poolt — anarhismist . . . Samal ajal aga eeldab tõesti demokraatlikus mõttes mõistetud tsentralism ajaloo poolt esmakordselt loodud võimalust mitte ainult kohalike iseärasuste, vaid ka kohaliku algatuse, kohaliku initsiatiivi täielikuks ja takistamatuks arenemiseks, eeldab ühise eesmärgi poole liikumise teede, meetodite ja vahendite mitmekesisust."[14]

Demokraatliku tsentralismi printsiibi alusel rajaneb töörahva võimu riigiaparaat.

Reaktsioonilise kodanluse vastupanu mahasurumine, ühiskonnavastaste elementide karistamine ja ümberkasvatamine ning riigikaitse organiseerimine nõuavad vastava administratiivaparaadi, kohtu, armee, miilitsa ja riikliku julgeoleku organite loomist.

Töölisklassi diktatuuri tingimustes esinevate sunniorganite üheks põhiliseks erinevuseks kodanliku riigi analoogilistest institutsioonidest on see, et neil on sügavalt rahvalik iseloom. Armee ei seisa siin rahva vastas, vaid on rahva lihane laps, talle on võõras kepidistsipliin, kroonulikkus ja kastilisus, ta on tugev oma ideelisuse ja teadliku distsipliini poolest. Komandöride ja reameeste klassipäritolu on ühesugune, nad on töölised, talupojad ja haritlased. Nõukogude Liidus, kus loodi proletariaadi diktatuuri esimene armee — Punaarmee, olid sõjaväeosad oma tekkimise esimestest päevadest alates pidevalt seotud vabrikute, tehaste, ametiühingute ja kehvtalurahva organisatsioonidega.

Sügavalt demokraatliku iseloomu omandavad kohtuasutused. Nad organiseeritakse nii, et tagada nende tegevusest laiade töörahva hulkade osavõtt. Kehtestatakse kohtunike valitavuse, asendatavuse ja aruandekohustuse printsiip, kohtulikust arutamisest rahvakaasistujate osavõtmise ja kohtu täieliku iseseisvuse printsiip. Kohus kujuneb kasvatamise vahendiks, karistamise iseloom muutub; kõigil juhtudel, kus see on võimalik, rakendatakse tingimisi karistamist, seatakse sisse ühiskondlik laitus, vabadusekaotus asendatakse kohustusliku tööga jne. Demokraatlikel printsiipidel rajaneb ka miilitsa töö.

Töörahva riik loob ka niisugused organid, mis ükskõik missuguses teises korras ei ole mõeldavad. See on rahvamajanduse planeerimise ja juhtimise aparaat, mis on vajalik majanduse sotsialistlikuks rekonstrueerimiseks. Töölisklassi võim loob ka aparaadi kodanike kultuurilise elu ja nende kasvatamise juhtimiseks. Sellele aparaadile on eriti iseloomulikud laialdane demokratism ja toetumine töörahva initsiatiivile.

Kõik proletariaadi diktatuuri riigiorganid tuginevad rahvahulkadele, säilitavad pidevalt nendega sidet, võtavad kuulda nende arvamust ja on nende kontrolli all. Proletariaadi diktatuuri poolt loodava aparaadi töötajate põhilised hulgad tulevad töörahva enda keskelt. Venemaal kuulus võimuorganite kujundamises otsustav osa töölisklassile. Nõukogude, ametiühingute, vabriku- ja tehasekomiteede kaudu suunati tuhandeid töölisi rahvakomissariaatidesse, juhtivatele kohtadele armeesse ja tööstuse juhtimise organitesse. Nii kujunes Välisasjade Rahvakomissariaadi aparaadi esialgne tuumik Siemens-Schuckerti tehase (praegu „Elektrosila") töölistest ja Balti mere madrustest; Siseasjade Rahvakomissariaadi aparaadi esialgne tuumik — Putilovi tehase töölistest; Hariduse Rahvakomissariaadi aparaadi esialgne

tuumik — Petrogradi Viiburi rajooni töölistest. Paljud tuhanded töölised ja teiste töörahvakihtide esindajad läksid üle juhtivatele riiklikele ametikohtadele ka rahvademokraatia maades.

Marksistlik-leninlik partei proletariaadi diktatuuri tingimustes

Võimu kättevõitmine töölisklassi poolt muudab printsipiaalselt tema võitlusavangardi — marksistlik-leninliku partei seisundi. Enne seda oli ta võimu eest võitleva klassi partei, nüüd on ta muutunud valitseva klassi parteiks.

Sotsialistlike maade kogemused näitavad, et pärast revolutsiooni marksistliku partei kui töölisklassi ja kogu töörahva juhi osa ei vähene, vaid vastupidi, suureneb mõõtmatult. Temal lasub praegu vastutus kõige eest, mis ühiskonnas tehakse, proletariaadi diktatuuri riigi poliitika eest, tootlike jõudude ja kultuuri arendamise eest, rahva heaolu tõusu eest.

Revolutsioonilised ümberkujundused, mida töölisklassi võim peab läbi viima, on niivõrd keerulised ja uue ühiskonna ehitamisele vastupanu avaldavad jõud on nii suured, et edu saavutamine on võimalik ainult proletariaadi täieliku tahteühtsuse ja ühiskonna arenemise seaduste sügava mõistmise puhul, ühesõnaga, ainult siis, kui on olemas selge tegevusprogramm. Seda kõike annab töölisklassile tema avangard, tema kõige klassiteadlikum ja kindlam osa, kes on suuteline proletariaadi ja kogu töörahva huvisid järjekindlalt väljendama. Seepärast ütlebki V. I. Lenin, et ilma raudse ja võitluses karastatud parteita, kellel on kõige selle usaldus, mis antud klassis on ausat, ilma parteita, kes oskab tähele panna ja mõjutada rahvahulkade meeleolu, ei ole võimalik sotsialismi eest edukalt võidelda.

Võimu eest võitlemise perioodil on võimalik mitmete töölisparteide olemasolu. Kui aga nende vahel puudub tegevusühtsus, siis raskendab see märgatavalt töölisklassi võitlust. Pärast töölisklassi võitu dikteerivad uue võimu positsioonide tugevdamise ja ühiskonna juhtimisel vajaliku tahteühtsuse kindlustamise huvid tavaliselt ühtse marksistlik-leninliku partei loomise vajaduse. Sel teel on näiteks sammunud kommunistlikud ja sotsiaaldemokraatlikud parteid Tšehhoslovakkias, Poolas, Saksa Demokraatlikus Vabariigis ja teistes rahvademokraatia maades, kus juba üleminekuajajärgu algul loodi marksismi-leninismi ideoloogia ja organisatsiooniliste printsiipide baasil ühinenud töölisparteid.

Marksistliku partei osa töölisklassi diktatuuri süsteemis ei ole tavaline valitseva klassi partei osa. Marksistliku partei seisundit riigis ei määra mitte üksnes järjekordne hääletamine valimistel, vaid ka töölisklassi — kommunismi teel areneva ühiskonna loomuliku juhi ajalooline missioon.

Just seepärast püüavadki töölisklassi vaenlased tema võimu vastu võideldes õõnestada kommunistliku partei juhtivat ja suunavat jõudu. Kuna partei annab juhtiva suuna kogu riigi tegevusele ja määrab tema poliitika, siis püüavad töölisklassi vaenlased kujutada asja nii, nagu oleks proletariaadi diktatuur partei dik-

tatuur. Sellist võltsimist kasutasid näiteks zinovjevlased NSV Liidus.

Kaasaegsete revisionistide hulgas eitavad ühed partei juhtivat osa, teised aga, kuigi nad ei eita seda sõnades, siiski õõnestavad seda tegelikkuses. Igatahes ahendavad nad seda osa niivõrd, et tõukavad tegelikult parteid täielikule lahtiütlemisele sotsialistliku ülesehitustöö juhtimisest. Revisionistid väidavad, nagu peaks partei olema vaid „ideoloogiline tegur", „sotsialistliku teadvuse arendamise tegur", mitte aga poliitiline jõud. Nad suhtuvad halvustavalt sellesse töösse, mida partei majanduse alal teeb, ja partei tegevusse uute majanduslike suhete loomisel, nad ei tunnista seda, et parteil peab olema otsustav mõju riigi sise- ja välispoliitikale. Seega asetatakse valitseva klassi partei haridustegevusliku organisatsiooni seisundisse, mis seisab klassi poolt lahendatavatest tähtsatest ülesannetest kõrval. Praktikas võib see põhjustada ainult seda, et ühiskonnas ja riigis suureneb teiste, töörahvale vaenulike poliitiliste jõudude mõju.

Proletariaadi diktatuuri suur jõuallikas peitub just selles, et kogu tema tegevust läbib ühtne tahe, et partei suunab seda tegevust ühtse plaani järgi. Marksismi-leninismi teooria ja konkreetsete tingimuste tundmaõppimise alusel töötab partei välja poliitilise joone kõigil sotsialistliku ülesehitustöö aladel — nii majanduse ja administratiivsel alal kui ka armee, kasvatustöö ja välispoliitika alal — ning juhib selle joone elluviimist.

Pärast seda, kui kukutatud klasside vastupanu on murtud ja võim on kindlustunud, muutub partei tegevuses peamiseks organiseerimistöö, eeskätt majandusliku ülesehitustöö alal. „Me peame tegelema vajalike asjadega," ütles V. I. Lenin, niipea kui partei sai võimaluse üle minna rahulikule ülesehitustööle; nüüd on meil „majanduslike asjade ajamine meie ühine töö. See on meie jaoks kõige huvitavam poliitika".[15]

Kuidas siis teostab partei oma juhtivat osa proletariaadi diktatuuri tingimustes? Ta tegutseb riigivalitsemise süsteemi ja ühiskondlike massiorganisatsioonide kaudu, suunates nende jõupingutused ühtsele eesmärgile. Kuid kõiki riiklikke ja ühiskondlikke organisatsioone juhtides ei asenda partei neid. Parteilist juhtimist võib võrrelda dirigendi kunstiga, kes taotleb küll orkestri harmoonilist kõlavust, kuid sealjuures ei püüa muidugi iga orkestriliikme eest ise mängida. Partei kindlustab oma poliitika elluviimist, tegutsedes riigiaparaadis ja ühiskondlikes organisatsioonides töötavate partei liikmete kaudu.

Partei- ja riigiorganite vastastikuste suhete printsiibid töötas välja V. I. Lenin. Nad peegelduvad partei kongresside otsustes. 1919. aastal toimunud VIII kongress märkis: „Ei tohi mingil tingimusel segi ajada parteikollektiivide funktsioone nõukogude kui riigiorganite funktsioonidega ... Oma otsused peab partei ellu viima nõukogude organite kaudu, *Nõukogude konstitutsiooni raamides*. Partei püüab nõukogude tegevust *juhtida*, kuid mitte nõu-

kogusid asendada." Seda printsiipi järgib partei ka ühiskondlike organisatsioonide suhtes, lubamata nende kamandamist ja väiklast eestkostet.

Kogu oma tegevuses tugineb partei töörahva hulkadele. Kommunistid on ainult väike osa rahvast, ja partei viib endaga rahva kaasa ainult siis, kui ta väljendab õigesti seda, mida rahvas tunneb, kui ta oskab rahvast veenda. Seepärast ütles Lenin, et partei ülesanne seisab selles, et ta peab „oskama igas küsimuses ja igal momendil eksimatult kindlaks teha massi meeleolu, tema tõelisi püüdeid, vajadusi ja mõtteid, oskama vähimagi vääridealiseerimiseta kindlaks teha tema klassiteadlikkuse astet ja ühtede või teiste endise aja eelarvamuste ja jäänuste mõjujõudu, oskama võita endale massi piiritut usaldust temasse seltsimeheliku suhtumisega ja tema vajaduste hoolika rahuldamisega".[16]

Võimul olevatel marksistlik-leninlikel parteidel on töörahva jagamatu toetus. See annab neile tohutu jõu ja autoriteedi. Kuid see tekitab ka ohu, et valitsev partei võib upsakaks minna, võib oma eksimatusesse uskuma jääda, mis võib endaga kaasa tuua rahvahulkadest irdumise. Seepärast omistavad kommunistlikud parteid pärast revolutsiooni võitu erilist tähtsust kriitikale ja enesekriitikale kui kindlale vahendile tardumuse ja seisaku vastu, arendavad siseparteilist demokraatiat ja hoolitsevad kommunistide avangardse osa suurendamise eest.

Kui kommunistlikud parteid muutuvad valitsevateks parteideks, siis tekib oht, et nende ridadesse valguvad karjeristlikud elemendid, kes ei astu parteisse ideelistel motiividel, vaid lootuses kasu saada. Partei koosseis ei saa mõju avaldamata jätta partei tööle, seepärast reguleerivad parteid sotsialismi teele asunud maades oma koosseisu, seavad sisse kandidaadistaaži parteisse astujaile ja võtavad tarvitusele teised abinõud, mis partei ridu ebaväärikate inimeste eest kaitsevad. Oma koosseisu reguleerimiseks üleminekuajajärgul kehtestas NLKP mitmesugused vastuvõtu tingimused, mis kergendasid parteisse astumist töölistele ja raskendasid parteisse astumist väikekodanlusest tulevatele inimestele. See aitas parteid väikekodanlikele mõjudele vastu panna. Peale selle viidi perioodiliselt läbi partei puhastamine, mis aitas vabaneda parteisse tunginud võõrastest elementidest. Enamikus Euroopa rahvademokraatia maades piirati 1947.—1948. aastast alates ajutiselt parteisse vastuvõtmist.

Oma ridade puhtuse eest hoolitsedes loovad kommunistlikud parteid seega tingimused ka oma ühtsuse tugevdamiseks. Parteilise ühtsuse osa suureneb proletariaadi diktatuuri tingimustes veelgi. Kuna klassivõitlus ei lõpe, vaid omandab keerulisemad vormid, siis saab partei pidevalt tunda sotsialismi ülesehitamisele vastupanu avaldavate kapitalistlike klasside riismete survet ja ka töörahva hulgas esinevate ebakindlate elementide kõikumisi. Tingimustes, kus partei etendab proletariaadi diktatuuri suunava ja tsementeeriva jõu osa, võib partei ühtsuse rikkumine endaga

kaasa tuua diktatuuri õõnestamise, selle klassiliidu lõhenemise, millele partei tugineb. „Kes veidigi nõrgendab proletariaadi partei raudset distsipliini (eriti tema diktatuuri ajal), see abistab tegelikult kodanlust proletariaadi vastu" (L e n i n).[17]

NSV Liidus peegeldus kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul toimunud äge klassivõitlus ka siseparteilises võitluses. Trotskistid, parempoolsed oportunistid ja teised leninismivastased grupid, väljendades likvideeritavate ekspluataatorlike klasside ideoloogiat, püüdsid igati kõigutada partei ühtsust ja saavutada fraktsioonide vabadust. Kui nad oleksid oma eesmärgid saavutanud, siis oleks see olnud proletariaadi diktatuuri lõpu alguseks.

Ühiskondlike organisatsioonide osa

Proletariaadi diktatuuri riigis on suur tähtsus *ametiühingutel*. Kapitali vastu võitlemise organeist muutuvad nad töölisklassi riigivõimu kõige aktiivsemateks abilisteks, selleks reservuaariks, kust tulevad juhtiv kaader ja praktilised töö parandamise ettepanekud. V. I. Lenin, iseloomustades ametiühingute osa pärast võimu võtmist, rääkis neist kui majandamise ja juhtimise koolist, kui kommunismi koolist.

NSV Liidus võttis ametiühingute osavõtt riigivalitsemisest ja tootmise juhtimisest otsekohe pärast Oktoobrirevolutsiooni mitmekesised vormid. Ametiühingud aitasid luua majandusorganeid; nad võtsid osa tootmisplaanide väljatöötamisest ja kontrollisid juhtivate majandusmeeste tegevust. Hiljem, sotsialistliku ülesehitustöö arenemisega, tekkisid niisugused ühiskondliku aktiivsuse vormid, nagu tootmisnõupidamised, tehnilised konverentsid, mitmesugused ühingud — teaduslik-tehnilised ühingud, leiutajate ja ratsionaliseerijate ühingud ning teised.

Ametiühingute osavõtt juhtimisest aga ei tähenda seda, et neile antakse administratiivsed funktsioonid. Selline anarhilis-sündikalistlik nõudmine, nagu rõhutas Lenin, on teoreetiliselt ebaõige ja praktiliselt kahjulik. Töölisklassi kõikehõlmavaks organisatsiooniks pärast revolutsiooni kujuneb riigivõim, ja ainult tema võib töölisklassi ja kogu töörahva nimel valitseda üldrahvalikuks omandiks muudetud tootmisvahendeid. Peale selle põhjustaks riikliku juhtimise asendamine ametiühingute juhtimisega või selle üleandmine ettevõtete töötajate kollektiividele endile ühtse planeerimise õõnestamist ja majanduse desorganiseerimist.

Need vormid, milles ametiühingud tootmise juhtimisest osa võtavad, on sotsialistlikes maades erinevad. Poolas tegutsevad ametiühingud tööliste omavalitsuse konverentside kaudu, mis on loodud ettevõtetes. Hiinas on kujunenud tööliste ja teenistujate esindajatekogude süsteem. Praktika on välja töötanud ka palju teisi meetodeid, mis võimaldavad ametiühingutel osa võtta mitte üksnes tootmise, vaid ka üldriiklike asjade juhtimisest. Kogemused näitavad, et seal, kus ametiühingutele vastandatakse isolee-

ritud organid, nagu näiteks „tööliste nõukogud" Jugoslaavias, väheneb proletariaadi üldklassiorganisatsioonide — partei ja ametiühingute mõju tootmisele.

Töölisklassi võimu tingimustes ei lakka ametiühingud sugugi töörahva majanduslike huvide kaitsmise funktsioone täitmast. V. I. Lenin ütles, et ametiühingud „on kaotanud niisuguse aluse nagu majanduslik *klassivõitlus*, kuid pole veel kaugeltki kaotanud ega saa kahjuks veel paljude aastate jooksul kaotada niisugust alust nagu „majanduslik võitlus", mis *ei kujuta endast klassivõitlust* ja mis seisab nõukogude aparaadi bürokraatlike moonutuste vastu võitlemises, selles, et töörahva hulkade materiaalseid ja vaimseid huve kaitsta niisuguste abinõude ja vahenditega, mida ei saa kasutada see aparaat jne. . . ."[18]

Kõrvuti ametiühingutega on kõigis proletariaadi diktatuuri maades olemas ka *teisi massiorganisatsioone*. Mitmesugused kooperatsioonivormid, mis ühendavad talupoegi ja kodutööndajaid, võimaldavad kaasa tõmmata majanduse demokraatlikule juhtimisele tohutuid elanikkonna hulki, kasvatavad neis ühiskondlikku, sotsialistlikku teadvust. Riiklikus, majanduslikus ja kultuurilises ülesehitustöös etendavad suurt osa noorte organisatsioonid. Töölisklassi võimu kehtestamisega levivad ulatuslikult töörahva vabatahtlikud ühingud, samuti kirjanike, kunstnike, heliloojate jne. loomingulised liidud.

Niisiis luuakse proletariaadi diktatuuri tingimustes terve demokraatliku juhtimise süsteem, mis on rajatud rahvahulkade aktiivsusele ja isetegevusele. Esmakordselt tehakse lõpp administratiivaparaadi rahvahulkadest irdumisele, mis on omane ekspluataatorlikele riikidele ja tekitab paratamatult niisuguse sotsiaalse nähtuse nagu bürokratism.

Kodanlikule riigile on bürokratism omane tema loomuse enda tõttu. Kapitalismi tingimustes kujutab bürokratism endast juhtimissüsteemi, mille puhul võim kuulub bürokraatlikule administratsioonile, kes on rahvast irdunud, keda rahvas tegelikult ei kontrolli ja kes teenindab ekspluataatorlike klasside vajadusi. On arusaadav, et töölisklassi riigile ei ole bürokratism sisemiselt omane, sest selle riigi loob rahvas ise, ta teenib rahvast ja on tema kontrolli all. Sellest hoolimata tuleb töölisklassil pärast oma võitu veel pika aja jooksul võidelda bürokratismi vastu, eriti bürokratismi niisuguste avalduste vastu, nagu formalism ja kalkus, rahvahulkadest irdumine ja asjaajamise venitamine. Bürokraatlikud moonutused proletariaadi diktatuuri tingimustes kujutavad endast igandeid, mis on kapitalistlikust süsteemist järele jäänud. Pealegi tuleb silmas pidada, et kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul leiab bürokratism toitepinna elanikkonna väikekodanlike kihtide mahajäämuses. Bürokraatlikud nähtused võivad säilida ja isegi ajuti intensiivistuda, kui nõrgeneb rahvahulkade kontroll riigiaparaadi üle, kui ei pöörata küllalt tähelepanu mitmesuguste sellise kontrolli vormide väljatöötamisele ja

järjekindlale elluviimisele. Proletariaadi diktatuuri sisemine demokratism loob kõik vajalikud tingimused bürokraatlike tendentside edukaks ületamiseks sel teel, et üha ulatuslikumalt tõmmatakse rahvahulki kaasa juhtimisele ja rakendatakse mitmesuguseid altpoolt tuleva kontrolli vorme. Kõiki neid tingimusi kasutada on tööliste võimu tähtsaim kohus. Lenin nimetas bürokratismi sotsialismi ehitava ühiskonna kõige kurjemaks sisevaenlaseks. *„Sellest vaenlasest,"* ütles V. I. Lenin, *„peame vabanema ja kõigi klassiteadlike tööliste ning talupoegade kaasabil me saame temast jagu."*[19]

3. Proletariaadi diktatuuri vormide mitmekesisus

Töölisklassi võim kasvab välja iga rahva vabadusvõitlusest ning on orgaaniliselt seotud selle võitluse iseärasuste ja tingimustega. Seepärast omandab see võim eri maades mitmesugused vormid. „Kõik rahvused jõuavad sotsialismi," kirjutas Lenin, „see on paratamatu, kuid mitte kõik ei jõua täiesti ühtviisi, igaüks toob omapära ühte või teise demokraatia vormi, proletariaadi diktatuuri ühte või teise erikujusse, ühiskondliku elu mitmesuguste külgede sotsialistlike ümberkujunduste nii- või teistsugusesse temposse."[20]

Üks asi on siis, kui proletariaadi diktatuur on võitnud nõrgaltarenenud maal, kus töölisklass on väikesearvuline ja kus domineerib talurahvas, teine asi aga on siis, kui proletariaadi diktatuur on võitnud kõrgestiarenenud maades, kus töölised moodustavad elanikkonna enamiku. Üks asi on proletariaadi diktatuur niisugusel maal, kus oli monarhistlik režiim, teine asi aga sellisel maal, kus on olemas põlised parlamentliku demokraatia traditsioonid.

Proletariaadi diktatuuri vormid kujunevad olenevalt sellest, missugune on klassijõudude vahekord revolutsioonis ja milline on nende jõudude kokkupõrke teravus. Kui valitsevad klassid avaldavad ägedat vastupanu ja revolutsioon omandab vägivallaiseloomu, siis on töölisklass sunnitud lõpuni hävitama kõik vanad poliitilised institutsioonid, millele kodanlus tugineb. Vastupidi, kui revolutsiooni käigus luuakse reaktsiooni üle selline jõudude ülekaal, et võim läheb töölisklassi kätte rahulikul teel, siis on võimalik kasutada mõningaid vanu võimuorganeid, näiteks parlamenti, kujundades nad ümber vastavalt sotsialistliku ülesehitustöö huvidele.

Sellest, millised on revolutsiooni liikumapanevad jõud, olenevad pärast võitu kujuneva poliitilise demokraatia vormid. Mida laiem on töölisklassi liitlaste rinne, s. o. mida laiem on revolutsiooni sotsiaalne baas, seda kitsam on see kiht, kelle vastu kasutatakse sundimist, seda laiemaks muutub proletaarne demokraatia.

Kuigi nendel objektiivsetel teguritel on suur tähtsus, siiski etendavad tähtsaimat osa rahvahulkade revolutsiooniline looming ja marksistlik-leninlike parteide teadlik tegevus. Olles ustavad proletariaadi diktatuuri printsiibile, ei tee need parteid ühtedest või teistest proletariaadi diktatuuri konkreetsetest vormidest fetišit. Mitte ühtegi neist vormidest ei käsitleta kui midagi niisugust, mida oleks võimalik ühtedest tingimustest teistesse mehaaniliselt üle kanda. Töörahva poliitilise võimu vormide väljatöötamisel võtavad töölisklassi revolutsioonilised parteid tähelepanelikult arvesse niihästi oma maade tingimusi ja rahvuslikke iseärasusi kui ka rahvusvahelise töölisliikumise kogemusi.

Nõukogude võim

Ajaloos esimene proletariaadi diktatuur kujunes Venemaal tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogude vormis. See riikliku organisatsiooni vorm tekkis töölisklassi võitluse vajadustest ja loodi rahvahulkade enda poolt.

Nõukogud tekkisid juba 1905.—1907. aasta esimese Vene revolutsiooni käigus. Otsekohe pärast 1917. aasta kodanlik-demokraatliku Veebruarirevolutsiooni võitu elustusid nõukogud uuesti, seekord juba mitte üksikutes linnades, vaid üle kogu maa, kusjuures mitte ainult tööliste, vaid ka soldatite ja talupoegade saadikute nõukogudena. Pärast 1917. aasta oktoobripööret koondasid nad enda kätte kogu võimutäiuse.

Nõukogude võim rakendas esmakordselt ellu töölisklassi diktatuuri üldised printsiibid, mille on välja töötanud marksism-leninism, näitas kätte proletaarse riigi tüüpilised jooned, mille poolest ta kodanlikust riigist erineb. Ühtlasi peegeldas nõukogude võim ka mitmeid iseärasusi, mille määrasid NSV Liidus sotsialismi ehitamise tingimused. Nõukogude võimu tegevusele ei saanud mõju avaldamata jätta see, et ta tekkis majanduslikult mahajäänud maal, kus paljude sajandite vältel valitses monarhistlik feodaalrežiim.

Vene töölisklass, kes esimesena kapitalismi võimu kukutas, põrkas kokku kukutatud klasside eriti ägeda vastupanuga. Nõukogude Liit seisis kaua aega üksi vaenuliku kapitalistliku maailma vastas. Seepärast, nagu ütles Lenin, pidigi Venemaal proletariaadi diktatuur kujunema „oma kõige karmimas vormis". Nõukogude Liidu spetsiifiliste tingimustega on seletatav ka mõningane demokraatia piiramine, mida töölisklass oli kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul sunnitud tarvitusele võtma, näiteks ekspluataatorlike klasside esindajailt valimisõiguse äravõtmine. Tuleb aga märkida, et nende isikute arv, kellelt valimisõigus oli ära võetud, oli üsna tähtsusetu.

Milles on nõukogude iseloomulikud iseärasused? Nõukogud esinesid avalikult klassiorganisatsioonidena, kes andsid tegeliku võimaluse valida ja olla valitav ainult töölistele ja talupoegadele ning nendega liitunud töötava intelligentsi kihtidele. Ülemineku-ajajärgul valiti nõukogud mitte territoriaalsel, vaid tootmisalasel

printsiibil, vahetult tehastes, vabrikutes, sõjaväeosades, külades ja asulates.

Niisugusel väikekodanlikul maal nagu Venemaa, kus domineeris talurahvas, oli linnaelanikkonna esindusnorm nõukogudes teistsugune kui maaelanikkonna esindusnorm. Talurahva juhtimiseks vajas vähemust moodustav töölisklass mingil ajavahemikul poliitilisi eeliseid.

Nõukogudes tegid miljonid töötajad läbi riikliku töö praktilise kooli. Ainuüksi nõukogude võimu esimese aastakümne jooksul võttis neist saadikutena, täitevkomiteede liikmetena ja kongresside delegaatidena osa umbes 12,5 miljonit inimest.

Nõukogude võim kuulutas välja rahvuste enesemääramisõiguse, kaasa arvatud lahkulöömine ja iseseisva riigi loomine. Nõukogude võim tagas ka tegelikult selle vabaduse kõigi rahvaste vaba ja võrdõigusliku föderatiivse ühenduse loomise teel. 1922. aastal kujunenud Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liit on rajatud rahvaste tõelise vabaduse ja võrdõiguslikkuse alusel.

Klassivõitluse arenemine meie maal põhjustas seda, et tekkis nõukogude poliitilise juhtimise üheparteiline süsteem. Kommunistlik partei saavutas juba 1917. aasta veebruari ja oktoobri vahelisel perioodil nõukogudes ja teistes massiorganisatsioonides enamuse. Töötajad veendusid, et see on ainus partei, kellel on reaalne programm võitluses rahu, maa ja vabaduse eest, sügavate sotsiaalsete ümberkujunduste eest ja kes on suuteline seda programmi ellu viima. Kõigil teistel parteidel ei olnud enam rahvahulkade toetust.

Hoolimata sellest, et kommunistidel oli rahva valdava enamiku toetus, ei pidanud nad sugugi silmas teiste parteide väljakihutamist võimuorganeist ega nende tegevuse keelamist. „. . . Me tahtsime," ütles Lenin 1917. aasta novembris, „nõukogude koalitsioonivalitsust. Me ei ole nõukogust kedagi välja heitnud."[21]

Meie maal puhkenud äge kodusõda seadis kõigi poliitiliste jõudude ette alternatiivi: kas kodanlusega proletariaadi vastu või proletariaadiga kodanluse vastu. Kõik väikekodanlikud parteid läksid üksteise järel üle kontrrevolutsiooni leeri. Kõige kauem kõikus sotsialistide-revolutsionääride partei pahempoolne osa (pahempoolsed esseerid). Kommunistid püüdsid neid kaasa tõmmata poliitilisest võimust osa võtma. 1917. aasta detsembris astus selle partei seitse esindajat Nõukogude valitsusse. Kuid 1918. aasta juulis organiseerisid pahempoolsed esseerid kontrrevolutsioonilise mässu. Ainsaks parteiks meie maal, kes võitles töörahva huvidele vastavate eesmärkide eest, oli kommunistlik partei. Niisiis oli proletariaadi diktatuuri üheparteiline iseloom NSV Liidus klassivõitluse konkreetsete tingimuste tulemuseks.

Nõukogude võim oli proletariaadi klassidiktatuuri musternäiteks. Ainuüksi niisuguse diktatuuri abil oli võimalik kodusõjas vastu panna, intervendid purustada, laos likvideerida, sotsialism

ühel maal üles ehitada ja „madalaimad alamkihid" kaasaegse kultuuri tasemele tõsta.

Rahvademokraatia Rahvusvahelise vabadusliikumise arenemine tõstis esile töörahva võimu teise vormi — rahvademokraatia. Pärast Teist maailmasõda kujunes see vorm välja reas Kesk- ja Kagu-Euroopa ning Aasia maades. Rahvademokraatial on nõukogude vormiga üldised põhijooned, kuid tal on ka mitmeid iseärasusi.

Rahvademokraatia tekkis klassijõudude teistsuguse paigutuse tingimustes kui nõukogud Venemaal. Fašismi vastu peetud vabadussõja käigus kujunes Poolas, Tšehhoslovakkias, Ungaris, Rumeenias, Bulgaarias ja Jugoslaavias antifašistlike, demokraatlike jõudude ühisrinne. Sellesse kuulusid töölisklass, kes algusest peale juhtivat osa etendas, kõik talurahvakihid, linnaelanikkonna keskmised kihid, samuti suurem või väiksem osa keskkodanlusest ja patriootlik intelligents.

Revolutsiooni laiem sotsiaalne baas nõudis töölisklassi võimu uut riiklikku vormi. Selleks kujunes rahvademokraatia kui *rahvavalitsuse uus vorm, mis täidab proletariaadi diktatuuri funktsioone.* Rahvademokraatia tekkimisel on sügavad juured kogu kapitalismi üldkriisi praeguse etapi olukorras, see peegeldab kapitalistlikus maailmas toimuvaid klassinihkeid: suurkapitali üha suuremat isoleerimist, laiade rahvajõudude ühendamist töölisklassi juhtimisel, ülddemokraatlike ja sotsialistlike ülesannete edasist lähenemist.

Erinevalt nõukogude võimust ei hakanud rahvademokraatia täitma proletariaadi diktatuuri funktsioone otsekohe. Mõnedes maades ei olnud kommunistlikel ja töölisparteidel revolutsiooni esimesel etapil veel kindlat enamust parlamentides ja koalitsioonivalitsustes. Kuigi neil parteidel oli suur mõju rahvahulkades, siiski sammus märkimisväärne osa talurahvast, intelligentsist ja keskmistest kihtidest teiste parteide järel.

Rahvariik ei olnud esimesel etapil veel proletariaadi diktatuuri riigiks. See oli rahva demokraatlik võim, mis oli suunatud fašismi ja tema käsilaste vastu omal maal. Oma klassiolemuselt ei kujutanud see võim endast midagi muud kui proletariaadi ja talurahva revolutsioonilis-demokraatlikku diktatuuri, millest V. I. Lenin oli raamatus „Sotsiaaldemokraatia kaks taktikat demokraatlikus revolutsioonis" kirjutanud. Kuid see diktatuur avaldus siin uues vormis, mis peegeldas ajaloolise olukorra iseärasusi. Töölisklass etendas demokraatlikus koalitsioonis algusest peale juhtivat osa, kuid esimesel momendil pärast rahvademokraatlikku revolutsiooni jagas ta võimu teiste klassidega. See oli vahepealset, ülemineku tüüpi riik, kelle edasine saatus sõltus juba klassijõudude vahekorrast ülddemokraatlikus blokis endas, töörahva ja parempoolsete kodanlike elementide vahelise klassivõitluse tulemustest.

Kui rahvusliku vabastamise ülesanne oli lahendatud, taotle-

sid kodanluse (kes oli enne seda töölisklassiga koos töötanud) parempoolsed rühmitused töölisklassi kõrvaldamist juhtimiselt ja riigi arenemise suunamist kapitalistlikku teed mööda. Seal, kus kodanlus oli tugevam, näiteks Tšehhoslovakkias, võttis ta ette avaliku riigipöördekatse ja püüdis võimu täielikult enda kätte haarata. Töölisklass aga, tuginedes rahvahulkade toetusele, paralüseeris need kodanluse kavatsused ja asus juhtima üldrahvalikku liikumist sotsialismile. Töölisklassi parteide initsiatiivil viidi läbi põhilised ümberkujundused sotsialismi suunas, kommunistidel oli tegelikult jagamatu mõju kõigis rahvakihtides; juhtimine ülddemokraatlikus blokis läks täielikult üle töölisklassile ja tema parteidele, rahvademokraatlik riik aga hakkas täitma proletariaadi diktatuuri funktsioone.

Klassijõudude ulatuslikum liit, millele rahvademokraatia tugineb, võimaldas laiendada poliitilise demokraatia raame. Poliitiliste õiguste piiramist rakendati ainult fašistlike okupantide käsilaste ja rahvusreeturite tähtsusetu arvu suhtes. Demokraatiat rakendati algusest peale kõigi talurahvakihtide, linnaväikekodanluse, intelligentsi ning teiste demokraatlike ja rahvuslike jõudude suhtes.

Veelgi ulatuslikuma sotsiaalse baasi sai rahvavõim Hiinas. Siin kujunes rahvuslik vabadusrinne Jaapani-vastase sõja ajal ja see ühendas kõik rahvakihid, sealhulgas ka arvuka rahvusliku kodanluse. Hiina Rahvavabariigi tekkimisega hakkasid töölisklassi demokraatlike liitlaste põhihulgad üle minema sotsialismi toetamise positsioonidele.

Kuigi nõukogud ja rahvademokraatia kui töölisklassi poolt juhitava töötajate võimu kaks vormi on põhilises ja peamises ühtsed, siiski esineb nende vahel ka erinevusi, mis on tingitud selle ajaloolise olukorra omapärast, milles nõukogud ja rahvademokraatia on tekkinud.

Milles seisavad need erinevused?

Esiteks selles, et reas rahvademokraatia maades on säilinud *mitmeparteiline süsteem*, kusjuures juhtiv osa on marksistlikel parteidel. Erinevalt Venemaast, kus proletaarse revolutsiooni vastu astusid välja nii kodanlaste ja mõisnike kui ka väikekodanlikud parteid, toetasid paljud neist Hiinas ja reas teistes rahvademokraatia maades üleminekut revolutsiooni sotsialistlikule etapile. Nad tunnustavad töölisklassi ja tema marksistlik-leninliku partei juhtivat osa ning astuvad koos temaga välja sotsialismi teel liikuva ühiskonna arenemise eest. Sellisteks parteideks on näiteks: Tšehhoslovakkias — Sotsialistlik Partei, Rahvapartei, Vabaduse Partei ja Slovakkia Taassünni Partei; Poolas — Ühinenud Talurahvapartei ja Demokraatlik Partei; Saksa Demokraatlikus Vabariigis kuuluvad Rahvusrindesse mitte üksnes töörahvaklasside parteid, vaid ka mõned kodanlik-demokraatlikud parteid. Mitu parteid on ka Bulgaarias. Reas maades kuuluvad nende parteide esindajad koalitsioonivalitsustesse. Revolutsiooni oma-

pärase arenemise tõttu kujunes üheparteiline süsteem välja Rumeenias ja Albaanias. Hiinas on peale kommunistliku partei olemas veel järgmised parteid: Kuomintangi Revolutsiooniline Komitee, mis ühendab linnaväikekodanluse ja osa rahvuslikust kodanlusest; Demokraatliku Rahvusliku Ülesehitustöö Assotsiatsioon, kuhu kuuluvad peamiselt tööstus- ja kaubanduskodanluse ühe osa ja nendega seotud tehnilise intelligentsi esindajad; Demokraatlik Liiga; Demokraatia Arenemisele Kaasaaitav Assotsiatsioon; Demokraatlik Tööliste-Talupoegade Partei ning teised.

Teiseks, rahvademokraatia maade kommunistlikud ja töölisparteid teostavad oma juhtivat osa mitte üksnes võimuorganite, ametiühingute ja teiste ühiskondlike organisatsioonide kaudu, nagu NSV Liidus, vaid ka *Rahvarinde* kui töölisklassi, talurahva, väikekodanluse ja intelligentsi liidu uue organisatsioonilise vormi kaudu. Rahvusrinded, mis kujunesid võimu eest peetava võitluse perioodil, säilivad ka sotsialismi ehitamise ajajärgul: Tšehhide ja Slovakkide Rahvusrinne Tšehhoslovakkias, Isamaarinne Bulgaarias, Demokraatlik rinne Albaanias, Rahvusrinne Saksa Demokraatlikus Vabariigis jne.

Kolmandaks, rahvademokraatia paistab silma mõningate iseärasuste poolest võimu- ja administratiivaparaadi organiseerimisel. Uue võimu aparaadi loomisel kasutati reas maades mõningaid vanu *üldrahvusliku esinduse vorme*. Mõnedel juhtudel kujutasid need endast ümberkujundatud traditsioonilisi parlamentlikke institutsioone: rahvuskogu Tšehhoslovakkias, seim Poolas jne.

Teistsuguselt toimus rahvademokraatia maades ka vana riigiaparaadi lammutamine. Reas maades likvideeriti juba demokraatlike ümberkujunduste käigus fašistide teenistuses olnud vana aparaadi (armee, politsei jne.) kõige reaktsioonilisemad osad ja loodi uus, demokraatlik aparaat. Hiljem kujundati kogu administratiivaparaat järk-järgult ümber vastavalt sotsialistliku ülesehitustöö vajadustele.

Asjaolu, et üldrahvuslikust blokist võtsid reas rahvademokraatlikes maades osa väiksemad või suuremad kodanluse kihid, tõstis esile uue probleemi — koostöö loomise ja ühtaegu tervete minevikus ekspluataatorlike klasside ümberkasvatamise probleemi.

Huvitavad kogemused on Hiina Rahvavabariigil, kus teostatakse kodanlusega liidu loomise poliitikat, kusjuures ühtaegu võideldakse kodanluse kõikumiste vastu. Siin toetasid märkimisväärsed rahvusliku kodanluse kihid rahvuslik-demokraatlikku revolutsiooni. Töölisklassi ja kodanluse koostöö toimub ka sotsialismi ehitamise etapil. Kodanlusele kuuluva omandi ümberkujundamiseks sotsialistlikuks omandiks kasutati meetodeid, mis ühendasid sotsialismi ehitamise ja töölisklassi liitlaste huvid, näiteks segaaktsiaseltside loomist, millest võtavad osa nii riik kui ka erakapital. Riik ostab kodanluselt osaliselt välja tootmis-

vahendid ning võtab kursi eraettevõtjaliku tegevuse piiramisele ja kapitalistliku sektori sotsialistlikuks sektoriks järkjärgulisele ümberkujundamisele. Ühtlasi teostab riik kodanluse ümberkasvatamise poliitikat, tõmbab teda ühiskondlikult kasulikule tööle, kasutades ulatuslikult elanikkonna kodanlike kihtide kogemusi, nende tehnilisi teadmisi ja majanduse juhtimise kogemusi.

Oleks ebaõige kujutada asja nii, nagu toimuksid sotsialistlikud ümberkujundused Hiinas ja teistes rahvademokraatia maades klassirahu ja -koostöö idüllilises olukorras. Ühelt poolt vana, kodanliku ühiskonna jõudude ja traditsioonide ning teiselt poolt uue, sotsialistliku ühiskonna jõudude vaheline võitlus toimub siin kõigil elualadel. Seda tõendavad kujukalt parempoolsete elementide rünnakud Hiinas, kontrrevolutsiooni avalik mäss Ungaris, klerikaalide ja revisionistlike elementide sotsialismivastaste väljaastumiste aktiviseerumine 1956.—1957. aastal Poolas.

Rahvademokraatia maade kogemused on näidanud, et on võimalik ulatuslikum proletaarse revolutsiooni klassibaas, kui see oli Venemaal. Praktikas tõestati, et üleminek sotsialismile on võimalik üldrahvuslike esindusasutuste kasutamise puhul ja mitmete parteide säilimise, sealhulgas kodanlik-demokraatlike parteide eksisteerimise puhul, kui juhtiv seisund on töölisklassi marksistlikul parteil.

Töölisklassi võimu teiste vormide tekkimise võimalikkus

Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maade kogemused, samuti kapitalistlikes maades toimuva töölisliikumise kogemused võimaldavad teha mõningaid oletusi selles suhtes, et tulevikus on võimalik uute töölisklassi diktatuuri või selle diktatuuri funktsioone täitva rahvavalitsuse vormide tekkimine.

Nõukogude võim ja rahvademokraatia tõendavad, et töölisklassi riigi põhijooned on kõikjal ühesugused. Kuid ajalugu kordub põhilises, mitte aga üksikasjades, ja teiste rahvaste üleminek sotsialismile suudab kahtlemata tekitada teistsuguseid töölisklassi võimu vorme.

Mis määrab selle võimalikkuse?

Kõigepealt see, et tänapäeva tingimustes on olemas alus laiematele ühiskondlik-poliitilistele liitudele kui varem, sest monopolistlik kodanlus seisab kogu ühiskonna vastas, kaasa arvatud niihästi väikekodanluse kui ka keskkodanluse teatud kihid. Töölisklassi võim, mis tekib tulevastes sotsialistlikes revolutsioonides, võib seepärast tugineda veelgi ulatuslikumale sotsiaalsele baasile. Vastavalt sellele osutub võimalikuks, et vägivalla rakendamise sfäär aheneb. Sel juhul rakendatakse demokraatiat juba üleminekuajajärgul veelgi laiemate elanikkonna kihtide suhtes. On täiesti võimalik, et võim, mis ühel või teisel kujul laialdastest poliitilistest liitudest välja kasvab, suudab isoleerida ja maha

suruda reaktsioonilised elemendid, kasutamata sealjuures vähegi suures ulatuses vägivallaabinõusid.

Rahvavalitsuse uued vormid, mis võivad välja kasvada laiemate klassiliitude baasil, paistavad paratamatult silma mõnede uute joonte poolest. Sealjuures ei ole sugugi tingimata vajalik, et kõik need riigid täidaksid algusest peale proletariaadi diktatuuri funktsioone. Üks asi on proletariaadi diktatuur kui *programm*tees ja teine asi kui *otsene* momendi ülesanne. Pooldades kõigis tingimustes proletariaadi diktatuuri, esitavad aga töölisklassi revolutsioonilised parteid sellise diktatuuri kehtestamise ülesande tegevusloosungina ainult siis, kui olukord on selleks küps, kui on olemas kõik vajalikud tingimused sotsialistlikuks revolutsiooniks. Hiinas ja teistes rahvademokraatia maades esitati välismaise imperialismi vastu suunatud revolutsiooni etapil rahva demokraatliku võimu (diktatuuri) nõudmine. Ja need kogemused on end seal õigustanud.

Põliste demokraatlike traditsioonidega maades võib töölisklassi diktatuuri või sellele vastava rahvavalitsuse vormiks kujuneda parlamentaarne vabariik. Kui töölisklassil liidus kõigi demokraatlike ja patriootlike jõududega õnnestub rahulikul teel kätte võita parlamendis enamus, kes on valmis läbi viima suurkodanluse omandi natsionaliseerimise ja teised sotsialistlikud ümberkujundused, siis on võimalik seda kodanliku demokraatia traditsioonilist organit tegeliku rahvatahte tööriistaks muuta. Parlamendis kindla enamuse kättevõitmine, kes tugineb töölisklassi ja kogu töörahva massilisele revolutsioonilisele liikumisele, loob tingimused põhiliste sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimiseks.

Revisionistid viitavad sellele, et parlamentarism eeldab mitmeid parteisid ja opositsiooni, töölisklassi diktatuur aga lülitavat need täielikult välja. Sel alusel eitavad nad proletariaadi diktatuuri vajalikkust neis maades, kus on arenenud parlamentlikud traditsioonid.

Revisionistide viitamine mitmetele parteidele ja opositsioonile ei ole midagi muud kui riugas. Juba rahvademokraatia maade kogemused on näidanud mitmete parteide säilimise võimalikkust ka sotsialismi ehitamise ajajärgul. Kuigi sealjuures ilmnes töölisklassi parteide ühinemise otstarbekohasus, siiski ei tohi arvata, et see on poliitiliste parteide arenemise ainus tee sotsialistliku revolutsiooni tingimustes. Peale marksistlik-leninliku partei võivad üleminekuajajärgul eksisteerida ka teised poliitilised parteid, kui nad pooldavad monopolistliku kapitalismi valitsemise likvideerimist ja toetavad sotsialismi ehitamisele võetud kurssi. Sel juhul seisab töölisklassi partei ülesanne selles, et tõmmata kõik parteid ja need elanikkonna kihid, keda need parteid esindavad, aktiivsele osavõtule sotsialismi ülesehitamisest, teostades paindlikku poliitikat, mis näeb ette nendega arendatavat koostööd. Muidugi võib juhtuda ka nii, et vaatamata ühtsusele

põhiküsimustes, võivad parteide vahel tekkida poliitilised lahkhelid, kuid neid saab lahendada demokraatlike meetoditega.

Pole kahtlust, et vabadusliikumine Aasia, Lõuna-Ameerika, Aafrika ja Kesk-Ida maades, mis paistab silma suurte iseärasuste ja omapäraste rahvuslike traditsioonide poolest, tekitab samuti uusi töörahva poliitilise võimu vorme. V. I. Lenin kirjutas, et „edasised revolutsioonid palju rohkearvulisema rahvastikuga ja võrratult mitmekesisemate sotsiaalsete tingimustega Idamaades serveerivad... kahtlemata rohkem omapära kui Vene revolutsioon".[22]

Uurides hoolikalt võimalikke uusi revolutsiooni teid ja uusi töölisklassi riigi vorme, ei jäta marksistid-leninlased silmapaari vahele ka seda, et ajaloo käik võib proletariaadile peale sundida ka karmimad klassivõitluse meetodid, mida ta oma tahtel ei oleks eelistanud rakendada, kuid millede kasutamiseks ta peab alati valmis olema.

Ükskõik missuguses vormis aga ühe või teise maa üleminek kapitalismilt sotsialismile ka ei toimuks, allub see üleminek mõnedele üldistele seaduspärasustele. Peamisteks neist, nagu märgitakse kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis, on töölisklassi ja tema marksistlik-leninliku partei juhtiv tegevus proletaarse revolutsiooni läbiviimisel ja proletariaadi diktatuuri kehtestamisel, töölisklassi liit talurahva põhihulkade ja teiste töörahvakihtidega, sotsialismi saavutuste kaitsmine välis- ja sisevaenlaste kallalekippumiste vastu.

Neid seaduspärasusi, mille alusel proletariaadi diktatuur majandust sotsialistlikult ümber kujundab, käsitletakse järgmises peatükis.

XXII PEATÜKK

KAPITALISMILT SOTSIALISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRGU PEAMISED MAJANDUSLIKUD ÜLESANDED

Töölisklass võtab võimu, selleks et kasutada oma poliitilist võimu kapitalismi likvideerimiseks ja sotsialismi ülesehitamiseks. See aga nõuab kõigepealt majanduse põhjalikku ümberkujundamist.

Sellise ümberkujundamise teel kerkivad ülesanded on äärmiselt keerulised. Erinevalt minevikus toimunud revolutsioonidest ei teostata sotsialistlikku revolutsiooni ekspluataatorliku korra ühe vormi asendamiseks teisega, vaid inimese igasuguse ekspluateerimise likvideerimiseks. Seepärast ei saa sotsialistlik tootmisviis, erinevalt kõigist endistest tootmisviisidest, iseenesest, stiihiliselt vana ühiskonna rüpes kujuneda. Sotsialistliku tootmisviisi loomiseks on vajalikud võimule tulnud töölisklassi ja tema liitlaste teadlikud ja sihipärased jõupingutused.

Iga maa elus nõuab majanduse sotsialistlik ümberkujundamine erilist ajajärku, *üleminekuajajärku*. Sellest ajajärgust ei saa üle hüpata ega mööda minna isegi siis, kui antud maal on täielikult valminud kõik sotsialismi materiaalsed eeldused, isegi siis, kui sotsialismi ehitatakse seal kõige soodsamates sise- ja välistingimustes.

Kui aga üleminekuajajärgu vajalikkus on kõigile maadele obligatoorne üldine seaduspärasus, siis eri maades võib üleminekuajajärk silma paista suurte iseärasuste poolest.

Nii näiteks nõuab sotsialistlik industrialiseerimine, mis moodustab, nagu me edaspidi näeme, üleminekuajajärgu majanduslike ülesannete täitmise tähtsaima tingimuse, kõrgestiarenenud maades märgatavalt väiksemaid jõupingutusi. Erinevad võivad olla põllumajanduse, samuti keskmiste ja väikekapitalistide ettevõtete jne. sotsialistliku ümberkujundamise vormid ja tempo. Lõpuks, olulisi erinevusi on näha üleminekuajajärgul ka töötajate heaolus. See on ka arusaadav. Proletariaadi diktatuur on suuteline tagama majanduse arenemise kõige kiiremal ja ökonoomsemal teel. Ta likvideerib hüvede jaotamisel sotsiaalse ebaõigluse. Kuid ta ei saa ühe käeviipega luua küllust. Alustada tuleb

alati materiaalsete hüvede tootmise ajalooliselt kujunenud tase melt.

Minevikult päritud riikidevahelised erinevused säilivad kaua. On selge, et need erinevused peavad tingimata andma omapäraseid jooni sotsialismi ülesehitamisele, teatud määral aga ka noorele sotsialistlikule ühiskonnale ühel või teisel maal.

Kuid ajaloo kogemused on näidanud, et oma esimestest sammudest alates on sotsialism kõikjal suuteline kindlustama tohutu üleoleku kapitalismist. Tõsi küll, ajalugu on kujunenud nii, et sotsialismi teele on esimestena asunud põhiliselt keskmise arengutasemega või nõrgaltarenenud maad. Seda püüavad oma spekulatsioonideks ära kasutada reaktsioonilised teoreetikud ja propagandistid. Mis võib olla hõlpsam, kui „häbistada" sotsialismi, võrreldes näiteks elutaset Poolas, kes sai sõja-aastail rängalt kannatada ja oli minevikus võrdlemisi mahajäänud maa, ja elutaset tööstuslikult kõrgestiarenenud Rootsis, kes igasugustest sõjaraskustest pääses? Kuid sellised spekulatsioonid ei saa kauaks püsima jääda, seda enam, et sotsialistlike maade kiire arenemine lähendab tundi, kus sotsialism hakkab võistlema kapitalismiga juba mitte võõral, vanalt ühiskonnalt päritud alusel, vaid *omaenda alusel*.

Kuidas aga luuakse niisugune omaenda sotsialistlik alus? Ehk, teiste sõnadega, milliste peamiste majanduslike (ja seega ka sotsiaalsete) ülesannete lahendamist taotleb üleminekuajajärgul proletariaadi diktatuur?

1. Millest alustab töölisklassi võim

Majanduse alal on üleminekuajajärgul peamiseks ülesandeks tootmisvahendite ühiskonnastamine, sotsialistliku sektori kiire arendamine ja sel alusel uute, sotsialistlike tootmissuhete organiseerimine. Esimeseks aktiks, millest algavad ümberkujunduse majanduse alal, on kapitalistliku suurtootmise natsionaliseerimine.

Suurtööstuse, transpordi ja pankade natsionaliseerimine

„Kommunistliku partei manifestis" on öeldud: „Proletariaat kasutab oma poliitilist võimu selleks, et kodanluselt järk-järgult ära kiskuda kogu kapital, tsentraliseerida kõik tootmisriistad riigi, s. o. valitsevaks klassiks organiseerunud proletariaadi kätte, ja suurendada võimalikult kiiresti tootlike jõudude hulka."[1]

Suurkodanlus kujutab muidugi sotsialistlikku natsionaliseerimist seadusevastase aktina, „röövimisena". Tegelikult aga on see täiesti õiglane abinõu, mida Marx täie õigusega nimetas „ekspropriaatorite ekspropriieerimiseks". Kapitalistlik suuromandus tekkis miljonite inimeste kõige julmema paljaksriisumise tulemusel, talupoegadelt maade äravõtmise teel, käsitööliste laostamise,

koloniaalröövimise ja riigikassa riisumise teel. Kapitalistide rikkus kasvab alati tööliskiassi töö ja väiketootjate laostumise arvel. Seepärast seab sotsialistlik revolutsioon jalule vaid õigluse, kui ta muudab üldrahvalikuks ühisvaraks selle, mis on loodud rahva tööga ja mis õigupoolest kuulub töörahvale.

Sotsialistliku natsionaliseerimise eesmärk on luua uus tootmisviis, õõnestada kodanluse majanduslikku võimsust ja anda proletaarse riigi kätte rahvamajanduse juhtivad positsioonid.

Nagu ajalugu on seda juba kinnitanud, võivad natsionaliseerimise vormid ja meetodid mitmesugustes maades oluliselt erineda.

Peamiste tootmisvahendite sotsialistliku natsionaliseerimise viis esmakordselt läbi Venemaa tööliskiass. Enne natsionaliseerimisele asumist seadis nõukogude võim sisse tööliskontrolli. Tootmine, kaubandus ja rahandus seati tööliste ja teenistujate kollektiivide kontrolli alla. Kodanlus vastas tööliskontrolli sissesead misele ja majanduse reguleerimise abinõudele sabotaaži ja terava võitlusega. See sundis Nõukogude valitsust teostama natsionaliseerimist kõige lühema aja jooksul. 1917. aasta detsembris natsionaliseeriti pangad, seejärel raudteed, sidevahendid, mere- ja jõelaevastik, samuti ka üksikud tööstusettevõtted. 1918. aasta juunis natsionaliseeriti kõigi tööstusharude suurettevõtted ja eraraudteed. Natsionaliseerimine toimus konfiskeerimise teel, ilma igasuguse hüvituseta.

Euroopa rahvademokraatia maades kulges seesama majanduses sotsialistliku sektori kujundamise protsess paljus teisiti. Rahvademokraatlikud valitsused natsionaliseerisid esialgu ainult need ettevõtted, mis kuulusid sõjaroimaritele, kodumaa reetjatele, kes töötasid koos saksa fašismiga, samuti kapitalistlike monopolide ettevõtted. Teiste ettevõtete natsionaliseerimine viidi läbi hiljem, nimelt vastukaaluks kodanluse sotsialismivastastele sepitsustele.

Suuri iseärasusi oli natsionaliseerimisel Hiina Rahvavabariigis. Siin piirdus rahvavalitsus algul sellega, et natsionaliseeris kodanluse kompradoorlik-bürokraatlikule ladvikule kuulunud rasketööstuse ettevõtted, võttis enda kätte suurimad pangad ja raudteed, seadis sisse kontrolli väliskaubanduse ja valuutaoperatsioonide üle. Kuid natsionaliseerimine ei puudutanud tööliskiassiga vabadussõja ja rahvarevolutsiooni käigus koos töötanud hiina rahvusliku kodanluse märkimisväärsete kihtide omandit.

Kapitalistliku omanduse järgnevaks rahulikuks ümberkujundamiseks kasutati Hiinas ulatuslikult mitmesuguseid riigikapitalismi vorme, alates lihtsast reguleerimisest ja kontrollist ning lõpetades segaettevõtete (riigi- ja eraettevõtete) loomisega. Kapitalistidele — segaettevõtete osanikele — makstakse aastas väljaostumaksuna 5 protsenti nende poolt mahutatud kapitalilt (need maksed peavad lõppema 1962. aastaks).

Kuidas sotsialistlikku natsionaliseerimist ka teostataks, puudutab see alati vaid ühiskonna tähtsusetu vähemuse huve, vastates samal ajal ühiskonna valdava enamuse huvidele. Kapitalismi arenemine, koondades tootmisvahendite omandust üha väiksema käputäie suurkapitalistide kätte, valmistab ise ette tingimused põhiliste tootmisvahendite valutuks üleandmiseks nende seaduslikule omanikule — ühiskonnale.

Sotsialistlik natsionaliseerimine ei puuduta mingil juhul väiketöösturite, väikekaupmeeste ja käsitööliste omandit. Vastupidi, võitnud töölisklassi riik isegi abistab neid esialgu tooraine, krediidi ja tellimuste andmise näol, edasiste ümberkujunduste käigus aga loob tingimused selleks, et nad võiksid asuda uues ühiskonnas väärikale kohale. Gruusia kommunistidele 1921. aasta märtsis saadetud kirjas, s. o. kohe pärast nõukogude võimu kehtestamist Gruusias, kirjutas V. I. Lenin väikekaupmeeste kohta: „Tuleb aru saada, et neid väikekaupmehi ei ole kasulik natsionaliseerida, vaid, vastupidi, tuleb tuua isegi teatavaid ohvreid, et aga parandada nende olukorda ja jätta neile võimalus tegelda väikekaubandusega."[2]

Arenenud kapitalismi maades võetakse kapitalistlike suurettevõtete natsionaliseerimisel kahtlemata arvesse selliste ettevõtete väikeaktsiaomanike huve. See käib ka väikese rendi omanike, kindlustuspoliiside omanike jne. kohta.

Niisiis on sotsialistlik natsionaliseerimine üheks sotsialistliku revolutsiooni üldiseks, tingimata vajalikuks ülesandeks, ükskõik millisel maal see ka toimuks. Kapitalistlikku suurtootmist on võimalik ümber kujundada sotsialistlikuks ainult sel teel, et töörahva riik selle natsionaliseerib. Nii luuakse rahvamajanduse sotsialistliku sektori vundament, uue tootmisviisi vundament. Sellele sektorile tuginedes saab töölisklass võimaluse asuda kogu ühiskonna majanduselu ümberkujundamisele.

Suurmaaomandi konfiskeerimine

Liidus teiste töötajatega võimu enda kätte võtnud töölisklass peab likvideerima mitte üksnes kapitalistlikud suhted; paljudes maades puutub ta kokku ka feodaalsete iganditega.

See käib eeskätt nõrgaltarenenud maade, eriti asumaade ja sõltuvate riikide kohta, kus talupoegade poolt haritav maa on suuremalt osalt suurmõisnike valduses. Kuid feodalismi igandid on säilinud ühel või teisel kujul ka paljudes arenenud kapitalismi maades. Nende maade kodanlus soetab ise endale maad ega söanda kõrvaldada teelt sellist ühiskonna progressi suurimat takistust, nagu seda on suuromanike maamonopol. Seepärast on töölisklassi esmajärjekordseks ülesandeks kõigis neis maades, kus on olemas suurmaaomandus — ükskõik missugune: kas feodaalne või kapitalistlik —, suurmaaomandi konfiskeerimine.

Venemaal, kus mõisnikud olid 1917. aastani üheks valitsevaks klassiks, oli see ülesanne eriti pakiline. Seepärast oli pro-

letaarse võimu üheks esimeseks tähtsaks aktiks mõisnike omandi konfiskeerimine ilma igasuguse väljaostumaksuta. Maadekreet, mille II ülevenemaaline nõukogude kongress 26. oktoobril (8. novembril) 1917 vastu võttis, muutis kogu maa üldrahvalikuks ühisvaraks. See tegi lõpu mõisnike klassi olemasolule ja õõnestas tugevasti kodanluse majanduslikku võimsust. Ühtlasi tugevnes töölisklassi ja talurahva liit, küla töörahva laiad hulgad aga ühendasid oma saatuse kindlalt nõukogude võimuga.

Venemaal kaotati maaeraomandus. Seda põhjustasid konkreetsed ajaloolised tingimused. Maaeraomanduse traditsioonid olid Venemaal nõrgemad kui Lääne-Euroopas. Kaua aega valitses Vene külas kogukondlik maavaldus, kusjuures talupoegade hingemaad perioodiliselt ümber jaotati. Talupoegade teadvuses tekkis mõte, et „maa ei kuulu kellelegi, vaid on jumala oma", maast saadavad viljad aga peavad kuuluma neile, kes sellel maal töötavad. Seepärast toetas enamik talurahvast maaeraomanduse kaotamise nõudmist.

Teisiti oli lugu enamikus Euroopa rahvademokraatia maades. Siin olid tugevad maaeraomanduse traditsioonid, natsionaliseerimise loosungisse suhtusid talupojad umbusklikult. Kogu maa natsionaliseerimine oleks raskendanud vaid töölisklassi ja talurahva vahelisi suhteid. Seepärast piirdus rahvariik ainult suurmaaomanduse natsionaliseerimisega.

Suur osa konfiskeeritud maast anti põllutöölistele, kehvtalurahvale ja osalt kesktalurahvale madalate hindadega, järelmaksuga 10—20 aastaks, suuremalt osalt aga tasuta. Maa jäi eraomandiks, kuid selle kasutamine oli piiratud: keelati maa müümine, välja arvatud erilised juhtumid, keelati maa rentimine, jaotamine, kinkimine, s. o. kõik see, mida on võimalik kasutada maa muutmiseks ekspluateerimise ja spekulatiivse kasusaamise vahendiks. Maatüki suurus määrati ka kindlaks niisuguse arvestusega, et seda oleks võimalik harida võõrast tööjõudu kasutamata. Agraarreformi tagajärjel kujunenud majapidamiste suurus ei ületanud tavaliselt 5 hektarit ja ainult mõnikord moodustas 10—15 hektarit.

Suurmaaomanike omandi konfiskeerimisel oli nii Venemaal kui ka rahvademokraatia maades määratu suur tähtsus uue võimu poliitilisele tugevnemisele. Ajaloost on teada, et suurmaavaldus on kõikjal reaktsiooni tugipunktiks, mõisnike klass aga etendab kontrrevolutsiooni selgroo osa.

Suurmaaomandi konfiskeerimine ei ole iseenesest veel sotsialistlik abinõu, sest ta ei õõnesta kapitalistlike suhete põhialuseid. Reas maades viidi mõisnike maade konfiskeerimine läbi juba XVIII ja XIX sajandi kodanlike revolutsioonide käigus, see ainult soodustas kapitalismi kiiremat arenemist põllumajanduses. Kuid tingimustes, kus võim on töörahva käes, muutub suurmaaomanduse likvideerimine edasiste sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimise tähtsaks eelduseks.

Mida saavad töötajad otsekohe pärast võimu võtmist

Sotsialistlik revolutsioon mitte üksnes ei ava tootlike jõudude tormilise arenemise ajastut, vaid põhjustab ka ühiskonna käsutuses olevate materiaalsete hüvede ümberjaotamist töötajate kasuks. Ainuüksi see annab otsekohe töölistele ja talupoegadele märgatavaid tulemusi. Saadavate hüvede maht ei olene muidugi revolutsioonilise võimu soovidest, vaid konkreetsetest võimalustest. Mida rikkam on maa, mida kõrgem on saavutatud tootlike jõudude arengutase, seda rohkem hüvesid saavad töötajad otsekohe pärast revolutsiooni.

Venemaa oli Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni eelõhtul laostatud maa, ometi said töölisklass ja talurahvas, vaatamata väga rasketele tingimustele, otsekohe pärast revolutsiooni reaalseid hüvesid. Seati tegelikult sisse kaheksatunniline tööpäev, niisiis saavutati see, mille eest töölisklass paljude aastakümnete jooksul oli võidelnud. Alaealiste tööpäev piirati kuue tunniga, kehtestati töökaitse ja keelati naiste töö kasutamine rasketel töödel. Venemaale, kus senini oli kõige pikem tööpäev Euroopas, oli see tähtsaks saavutuseks.

Kaheksatunniline tööpäev kehtestati pärast revolutsiooni ka kõigis Euroopa rahvademokraatia maades.

Neis kapitalistlikes maades, kus tootlike jõudude arengutase on kõrgem, on pärast monopolistliku kapitali võimu kukutamist täiesti võimalik üle minna veelgi lühemale tööpäevale ja otsekohe järsult tõsta kõigi töötajate elutaset.

Töörahva riik kehtestab viivitamatult iga-aastased palgalised puhkused. Rahva kätte lähevad üle sanatooriumid ja kuurordid, kus tööinimesed võivad oma puhkuse veeta, saades tuusikud tasuta või soodsa hinnaga. Kõigis raviasutustes on ravimine tasuta. Kehakultuur ja sport ei ole enam varakate ja jõudeelu elavate inimeste eesõiguseks, need muutuvad inimeste tervise massilise tugevdamise vahendiks.

Sotsialistlik revolutsioon paneb aluse suurele kultuurirevolutsioonile. Järk-järgult seatakse sisse üldine kohustuslik kooliharidus mitte üksnes algkoolis, vaid ka keskkoolis. Õpetamine kõrgemas koolis hakkab toimuma tasuta. Vähe sellest, enamikule üliõpilastele antakse riiklikke stipendiume.

Likvideeritakse naiste ebavõrdne seisund. Naine saab mehega ühesugust tasu võrdse töö eest ning muutub täiel määral võrdõiguslikuks kõigis majanduse, kultuuri ja poliitilise elu sfäärides. Tööliste riik hakkab otsekohe looma lasteasutuste ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete ulatuslikku võrku, et vabastada järk-järgult naist koduse majapidamise orjastavaist kammitsaist.

Tööliste riik võtab tarvitusele resoluutsed ja efektiivsed abinõud *tööpuuduse likvideerimiseks*, taotledes ajaloo seisukohalt lühikese aja jooksul töötajate täielikku rakendatust. Lõpuks ometi kaob ebakindluse tunne homse päeva suhtes, mis töölist kapitalismi tingimustes kogu elu jooksul jälitab. Töötajad vaba-

nevad töötute abistamise fondi tehtavatest sissemaksetest ja alalisest vajadusest säästa vahendeid tööpuuduse rasketeks päevadeks.

Teistsuguse tähenduse omandab seoses sellega sotsiaalkindlustuse süsteem. Tööliste riigis tagab see süsteem raukadele pensioni ja abiraha ajutise töövõime kaotuse puhul. Selleks vajalikud vahendid luuakse ettevõtete sissemaksete ja riigieelarves ettenähtud eraldamiste arvel.

Sotsialistlik revolutsioon muudab töötajate korteritingimusi. Venemaal paigutati miljonid töölised keldritest ja pööningutelt kodanlusele kuulunud korteritesse. Elamufondi ümberjaotamine leidis aset ka Euroopa ja Aasia maades toimunud rahvademokraatlike revolutsioonide tulemusel. Pärast revolutsiooni väheneb järsult korteriüür; selle tõstmine keelatakse seadusega. Korteriüüriga seotud kulutused moodustavad töölisperekonna büdžetis endise 15—30 protsendi asemel ainult 4—5 protsenti palgast.

Töötajad vabanevad alandatute ja solvatute seisundist. Nad jäävad ilma niisugusest „vabadusest", mille järgi kapitalist võib neid meelevaldselt töölt minema kihutada. Esmakordselt austab ja hindab ühiskond töölise inimõigusi.

Paljudes rahvademokraatia maades tundsid töölised juba kahe-kolme aasta pärast, et nende materiaalne olukord on tunduvalt paranenud. Töölisperekonna büdžett suureneb ka reaalpalga kasvu tulemusel.

Revolutsiooni viljastavaid tulemusi näeb otsekohe ka talurahvas. Oktoobrirevolutsioon andis talupoegadele tasuta rohkem kui 150 miljonit hektarit maad, mis varem oli kuulunud mõisnikele, kapitalistidele, tsaariperekonnale, kloostritele ja kirikutele. Peale selle vabanesid talupojad võlgade tasumisest selle maa eest, mille nad mõisnikelt enne revolutsiooni olid omandanud, samuti vabanesid nad rasketest rendimaksudest ja tohututest maa ostmisega seotud kulutustest.

Rahvademokraatia maades said talupojad agraarreformide tulemusel samuti täiendavaid maid ja vabanesid võlaorjusest. Täitus sulaste ja maata talupoegade põline unistus — nad harisid nüüd oma, mitte aga kulakute või mõisnike maad.

Kõigis sotsialismi ehitavates maades toimub peale selle töötajailt võetavate maksude järsk vähendamine ja maksukoorma ümberjaotamine.

2. Majanduse mitmesektorilisuse likvideerimise teed

Üleminekuajajärgu majanduse iseloomulikuks jooneks on selle mitmesektorilisus. Igal maal puutub töölisklass paratamatult selle asjaoluga kokku, niipea kui ta võimule tuleb. Seepärast seisab partei ja tööliste riigi tähtis majanduslik ja poliitiline ülesanne selle mitmesektorilisuse likvideerimises.

Üleminekuajajärgu kolm põhilist sektorit

Esimesele perioodile pärast revolutsiooni võitu on tavaliselt iseloomulikud kolm sektorit: *sotsialism, väikekaubatootmine ja eramajanduslik kapitalism.* Neile majandussektoritele vastavad järgmised klassid: töölisklass, talurahvas ja ka kukutatud, kuid veel mitte kadunud kodanlus.

Sotsialistliku sektori osatähtsuse määrab algul antud maal natsionaliseeritud kapitalistliku suurtootmise arenguaste. Nõukogude Liidus näiteks moodustas 1923/24. aastal ühiskonnastatud sektoris valmistatud toodang 38,5 protsenti rahvamajanduse kogutoodangust, Hiinas 1949. aastal — 34,7 protsenti. Sellisel tööstuslikult arenenud maal, nagu seda on Tšehhoslovakkia, muutis suurtööstuse natsionaliseerimine otsekohe riikliku sektori domineerivaks. Juba 1945. aasta oktoobris oli riigi kätte koondatud ligikaudu 60 protsenti tööstusettevõtetest ja kõik pangad. On täiesti arusaadav, et tingimused edasisteks sotsialistlikeks ümberkujundusteks olid Tšehhoslovakkias soodsamad.

Väikekaubamajanduslikku sektorit esindavad peamiselt talumajapidamised, samuti käsitöölised, kodutööndajad ja teised väiketootjad, kes ei kasuta palgatööd. Nõukogude Liidus oli see sektor 1923/24. aastal domineerivaks sektoriks, ta andis 51 protsenti rahvamajanduse kogutoodangust. Veelgi suuremat osa etendas see sektor Hiina majanduses. Kõrgestiarenenud kapitalismimaades on väikekaubatootmise osatähtsus võrdlemisi väike.

Eramajanduslik kapitalism kui üks üleminekuajajärgu sektoreid koosneb põhiliselt linnakodanlusele kuuluvatest väike- ja keskmistest tööstusettevõtetest ning kulakute majapidamistest külas. NSV Liidus andis eramajanduslik sektor 1923/24. aastal 8,9 protsenti rahvamajanduse kogutoodangust. Hiinas ja mõnedes Euroopa rahvademokraatia maades oli kapitalistlik sektor esialgu küllaltki suur, sest patriootlikult meelestatud kodanluse omand natsionaliseerimisele ei kuulunud.

Niikaua, kuni esinevad tootmisvahendite eraomandusele rajatud majandusvormid, säilivad ka kapitalismi juured antud maal, tingimused kapitalismi taassünniks. Järelikult jääb alles ka pind klassivõitlusele, sellele, et eraomanduslikud klassid ja elemendid avaldavad vastupanu sotsialistlike ümberkujunduste poliitikale. Juhul aga, kui neid klasse ja elemente väljastpoolt toetatakse, siis tekib ka kapitalistlike suhete restaureerimise oht.

Ainuüksi poliitiliste abinõudega (proletaarse riigi tugevdamine, kontrrevolutsiooniliste parteide laialisaatmine jne.) seda ohtu kõrvaldada ei saa. Et lõplikult lahendada sotsialismi kasuks küsimus „kes keda?", on vajalikud radikaalsed majanduslikud abinõud: eraomanduslike sektorite ümberkujundamine sotsialistlikuks sektoriks.

Kuid mitmesektorilisuse likvideerimine on väga keeruline

ülesanne, mida ei tohi teha ratsaväe rünnaku taoliselt, dekreedi või käsuga.

Esimeseks ja peamiseks nõudeks, mida tuleb silmas pidada, on uue võimu positsioonide tugevdamise huvid, uue korra kindlustamise huvid. Klassijõudude vahekord, nendevahelise võitluse teravus — see otsustabki esmajoones, milliseid teid mööda ja missugusel tähtajal mitmesektorilisuse likvideerimise protsess lõpule viiakse. On näiteks selge, et ägeda klassivõitluse ja kapitalistlike elementide aktiivse vastupanu olukorras on proletariaadi diktatuur sunnitud seda protsessi kiirendama, et oma klassivaenlaste majanduslikke positsioone kiiremini õõnestada.

Samal ajal etendavad selles suurt osa ka majanduslikud kaalutlused. Kujuneb ju olukord üleminekuajajärgul enamasti nii, et eramajanduslike sektorite kaasatõmbamiseta ei ole proletaarne riik teatud ajani suuteline kõiki ühiskonna vajadusi rahuldama. Väiketalumajapidamised toodavad suure osa põllumajandustoodangust; eraisikute käes on palju kergetööstuse ettevõtteid, samuti kaubandus- ja teenindamise ettevõtteid. Üldreeglina ei saa riik oma tegevuse esimestest sammudest alates võtta endale seda osa, mida väiketootjad kas hästi või halvasti etendavad. Järelikult on tarvis majanduslike ja poliitiliste raskuste vältimiseks teiste majandussektorite likvideerimist ühel või teisel määral majanduslikult ette valmistada. Sotsialistliku sektori võit, järelikult aga uue korra positsioonide tugevnemine võib olla kindel siis, kui sotsialism *majanduslike* vahenditega teised sektorid välja tõrjub.

Kuid kõigis tingimustes kerkib üleminekuajajärgul proletaarse riigi ette küsimus: milliste meetodite ja viisidega allutada väikekaubamajanduslik sektor ja erakapitalistlik sektor sotsialismi ülesehitamise huvidele ning neid järk-järgult ümber kujundada sotsialistlikuks sektoriks?

Sotsialistliku ülesehitustöö käigus Nõukogude Liidus ja rahvademokraatia maades leiti niisugused meetodid ja viisid ning neid kontrolliti praktikas. Selles suhtes omandatud kogemustel ei ole mööduv, vaid üldine tähtsus. Peamine neis on see, et tuleb oskuslikult kasutada turusuhteid sotsialistliku sektori tugevdamise ja suurendamise huvides ning erakapitalistlike elementide majanduslikuks väljatõrjumiseks. Niisuguste suhete arendamist kasutab proletaarne riik seepärast, et teistsugust tüüpi majanduslikud sidemed ei ole väikekaubatootmisele vastuvõetavad.

Nagu praktika on näidanud, võib proletariaadi diktatuuri riik julgelt nõustuda turusuhete arendamisega. Tema kätte on ju koondatud otsustavad rahvamajandusharud (rasketööstus, kergetööstuse suurettevõtted, transport, pangad, väliskaubandus). Kõik teised majandussektorid sõltuvad nii või teisiti riiklikust sektorist, saades sellelt masinaid, toorainet, energiat ja müües talle valmistoodangut. See võimaldab tööliste riigil majandus-

like hoobade abil kontrollida teistes sektorites valitsevat olukorda ja suunata nende arenemist talle vajalikus suunas.

On arusaadav, et mida võimsam on proletaarsele riigile kuuluv tööstuslik baas, seda suuremad võimalused on tal turu kontrollimiseks ja reguleerimiseks, järelikult seda julgemini võib ta nõustuda turusidemetega.

See ei tähenda, et terava klassivõitluse olukorras loobub proletariaadi diktatuur administratiivsete ja reguleerivate abinõude rakendamisest. Tavaliselt koosneb praktikas rahvamajanduse juhtimine proletariaadi diktatuuri poolt nii majanduslikest kui ka poliitilistest abinõudest, mis üksteist täiendavad ja oma summas moodustavad selle, mida nimetatakse proletaarse riigi *majanduspoliitikaks*.

Linna ja maa majandusliku koostöö loomine

Üleminekuajajärgu kõige raskemaks majanduslikuks ülesandeks on laialipillatud, killustatud väikekaubamajanduse ühiskonnastamine. Selle sektori sotsialistliku ümberkorraldamisega seotud raskused tulenevad sellest, et väikekaubatootmine allub kõige vähem proletaarse riigi otsesele reguleerimisele. Peamine aga seisab selles, et talurahvas on töölisklassi põhiline liitlane, kelle suhtes töörahva riik ei tohi rakendada mingisuguseid ekspropriieerimise abinõusid, vaid vastupidi, riik on huvitatud temaga kindlate majanduslike sidemete loomisest. Ilma niisuguste sidemeteta ei ole võimalik kindlustada töölisklassi ja talurahva poliitilist liitu, mis teatavasti on proletariaadi diktatuuri kõrgeim printsiip.

Nagu V. I. Lenin korduvalt on rõhutanud, seisab kõige õigem poliitika selles, et anda külale kõik vajalikud sotsialistliku suurvabriku tooted vahetuseks vilja ja tooraine vastu. Ei toiduainete andmise kohustust ega maksu, ütles ta, vaid „(„sotsialiseeritud") suurtööstuse toodete vahetamine talumajanduse saaduste vastu, niisugune on sotsialismi majanduslik *sisu*, tema baas".[3]

Venemaal — talupoeglikul, majanduslikult mahajäänud maal, kes oli sunnitud ehitama sotsialismi üksinda, — oli proletariaadi diktatuuri majanduspoliitikal oma iseärasused. Kuigi Lenin töötas juba 1918. aasta kevadel välja talumajandusega turusidemete loomiseks mõeldud majanduspoliitika alused, siiski sundisid kodusõda ja välismaine interventsioon, mis muutsid maa ümberpiiratud kindluseks, nõukogude võimu üle minema niinimetatud „sõjakommunismi" poliitikale.

Vabakaubandus keelati. Põhilised toidu- ja tööstuskaubad anti elanikkonnale rangelt kindlaksmääratud normide järgi, kusjuures see toimus klassiprintsiibi alusel. Külast võeti kõik ülejäägid ära „toiduainete andmise kohustuse" teel, samuti klassiprintsiibi alusel: kehvikult — mitte midagi, keskmikult — mõõdukalt, kulakult — palju. Tööstus oli täielikult tsentraliseeritud ja tervenisti allutatud rinde vajadustele. Ettevõtted said riigi-

organeilt toorainet, materjale, seadmeid jne. ning andsid neile üle kogu valmistatud toodangu ilma rahaliste arveldusteta, orderite järgi. Raha ei etendanud enam märkimisväärset osa. Majanduselu reguleeriti puhtadministratiivsete abinõudega.

„Sõjakommunism" oli niisugune poliitika, mille äärmiselt rasked kodusõja tingimused olid peale sundinud. Ta aitas mobiliseerida tolleaegseid Venemaa kasinaid ressursse vaenlase üle võidu saavutamise nimel, ja selles on tema ajalooline tähtsus. Nagu kirjutas V. I. Lenin, täitis see poliitika oma ajaloolise ülesande. Kuid „sõjakommunism" ei olnud ega saanudki olla niisuguseks poliitikaks, mis vastab talurahvaga loodava majandusliku koostöö tugevdamise ülesannetele. Niipea kui tingimused olid muutunud, läks proletariaadi diktatuur üle „uuele majanduspoliitikale" (nep). Sellise nimetusega läkski see ajalukku, kuigi see poliitika oli uus ainult „sõjakommunismi" suhtes, tegelikult aga kujutas endast põhijoontes sedasama poliitikat, mille olemuse V. I. Lenin formuleeris juba 1918. aasta algul.

Uue majanduspoliitika kasutuselevõtmisega lubati erakaubandust. Talupojad hakkasid turul müüma oma toodangu ülejääke. Kapitalistid pääsesid nii jae- kui ka hulgikaubandusse. Erakapitalil lubati avada väikseid tööstusettevõtteid; veel enam, osa riiklikke ettevõtteid denatsionaliseeriti ja renditi kapitalistidele. Sotsialistlikus sektoris olemasolevad ettevõtted läksid üle isemajandamisele. Toorainega varustamine ja nende toodangu turustamine toimus ostu ja müügi kaudu. Kaartide alusel toimunud elanikkonna varustamise süsteem asendati ulatusliku kaubandusega. V. I. Lenin kutsus kommuniste üles „õppima kauplema", et välja tõrjuda eraomanik ja asendada erakaubandus riikliku ja kooperatiivkaubandusega.

Turusuhete jaluleseadmine põhjustas loomulikult kapitalistlike elementide ajutist elavnemist. Kulaklus tõstis uuesti pead. Kulakud püüdsid rentimise teel suurendada nende kasutuses oleva maa hulka ning kasutasid küllaltki laias ulatuses sulaste tööd. Rikka külaladviku kätte hakkasid kuhjuma suured viljatagavarad. Külas algas uuesti kihistumine, mille oli esimesel perioodil pärast revolutsiooni asendanud küla „keskmikustumine".

Proletaarne riik ei saanud kõigile neile protsessidele üksköikselt vaadata. Kulaklus, kui ta oleks suurt jõudu kogunud, kujutaks endast tõsist ohtu sotsialismi ülesehitamisele. Seepärast võeti talurahvaga loodava majandusliku koostöö poliitika kõrval tarvitusele abinõud kapitalistlike elementide piiramiseks külas. Kehvikuid ja keskmikke püüdis riik abistada nende majapidamise taastamisel; neile võimaldati soodsatel tingimustel krediiti, anti laenutuspunktide jne. kaudu abi masinate ja tööriistade näol. Kulakute suhtes aga teostati piiramise poliitikat: maa rentimine ja töojõu palkamine seati rangetesse raamidesse, sulaste tööd reguleeris seadus, kulakute majapidamistele kehtestati kõrgendatud maksud.

Niisugusel maal, nagu Venemaal, oli töölisklassi ja talurahva liidu küsimus sotsialismi saatusele otsustavaks küsimuseks. Pole imestada, et selle ümber toimus terav klassivõitlus, mis peegeldus ka parteis endas. Trotskistid eitasid talurahva kahesugust loomust, kujutasid teda üldise reaktsioonilise massina, kes ei olevat suuteline sotsialismi ehitamisest osa võtma. Nad surusid parteile peale poliitikat, mis tähendas talurahva teadlikku laostamist ja tema ekspluateerimist tööstuse rajamise nimel. Niisugune poliitika oleks tähendanud proletariaadi diktatuuri hukkumist.

Parempoolsed oportunistid, buhhaarinlased, eitasid tegelikult samuti talurahva kahesugust loomust, väites, nagu „kasvaks" kogu talurahvas, sealhulgas ka kulaklus, iseenesest „sotsialismi". Nende poolt ettepandud poliitika tähendas lahtiütlemist võitlusest kapitalistlike elementide vastu, tähendas panust isevoolule, s. o. avas tee kapitalismi restaureerimiseks.

Trotskistide ja buhhaarinlaste ideelise ja organisatsioonilise purustamiseta ei olnud võimalik lahendada üleminekuajajärgu vastuolusid sotsialismi kasuks. Seepärast võitles kommunistlik partei lepitamatult kõigi katsete vastu õõnestada töölisklassi ja talurahva liitu või võtta sellelt liidult tema sotsialistlik sisu. Selle võitluse käigus sepistati ja kontrolliti kogemuste najal õiged poliitilised seisukohad, mis kujunesid teravaks relvaks kõigi kommunistlike ja töölisparteide käes.

Üleminekul uuele majanduspoliitikale rõhutas V. I. Lenin selle poliitika üldist tähtsust. Ta kirjutas: „See ülesanne, mida me lahendame praegu, esialgu — ajutiselt — üksi, tundub puhtvene ülesandena, kuid tegelikult on see niisugune ülesanne, mis kerkib kõigi sotsialistide ette ... Uus ühiskond, mille aluseks on tööliste ja talupoegade liit, on vältimatu. Varem või hiljem, kakskümmend aastat varem või kakskümmend aastat hiljem, ta saabub, ja tema jaoks, selle ühiskonna jaoks, aitame me luua tööliste ja talupoegade liidu vorme, kui töötame oma uue majanduspoliitika lahendamise kallal."[4]

V. I. Lenini teaduslik ettenägemine leidis kinnitust. Uue majanduspoliitika kogemused säilitavad täielikult oma rahvusvahelise tähtsuse. Rahvademokraatia maad, mis elavad läbi üleminekuajajärgu, teostavad majanduspoliitikat, mille sisu ei kujuta endast midagi muud kui praktikas turu- ja väärtussuhete kasutamise leninlike printsiipide rakendamist sotsialistliku majanduse rajamise huvides.

Kapitalismi kõrge arengutasemega maades, kus talupojad või farmerid moodustavad elanikkonna tähtsusetu osa, tekib üleminekuajajärgul teistsugune klassijõudude vahekord. Siin võib töötavate farmerite kõrval töölisklassi liitlasena suurt osa etendada linna väikekodanlus (kodutööndajad, käsitöölised, väikekaupmehed jne.), samuti teenistujad ja haritlased. Neis maades, kus pärast monopolide omandi natsionaliseerimist otsekohe tekib

võimas sotsialistlik sektor, kujunevad kahtlemata soodsamad tingimused nii linna kui ka maa väikekodanluse kaasatõmbamiseks sotsialistlikule ülesehitustööle. Pärast monopolistliku kodanluse üle saavutatud võitu võib siin probleem „kes keda?" esineda mitte nii teravalt, kuna sotsialistlik sektor osutub majanduslikult algusest peale palju tugevamaks kõigist rahvamajanduses esinevatest mittesotsialistlikest elementidest.

Talurahva tootmisalane koopereerimine

Proletaarse riigi poliitika kehvikute ja keskmike suhtes ei piirdu nende majapidamiste arendamiseks antava abiga. Varem või hiljem tekib vajadus aidata talurahva põhihulkadel järk-järgult üle minna individuaalselt väikemajapidamiselt suurmajapidamisele, masinatega varustatud põllumajandusele, mis toob külluse. Niisamuti peab proletariaadi diktatuuri poliitika kulakluse suhtes varem või hiljem üle minema piiravatelt abinõudelt kulakluse kui klassi likvideerimisele suunatud abinõudele.

Ainsaks teeks, mis võimaldab külas luua ühiskonnastatud suurtootmise, on talupoegade väikeomandi järkjärguline muutmine kooperatiivseks (grupiliseks) omandiks, selleks et üksiktalupoegade tööd asendaks üldine, kollektiivne töö, mis ei võimalda inimese ekspluateerimist teise inimese poolt.

Niisugune tee vastab mitte üksnes ühiskonna tootlike jõudude arenemise vajadustele, vaid ka talupoegade enda huvidele. Isegi pärast kapitalistide ja mõisnike ikke kukutamist annab majandamine oma maalapil talupojale äärmiselt piiratud võimalused oma töö- ja elutingimuste parandamiseks. Talurahvas ise veendub selles, et väikemajapidamisega ei jõua ta viletsusest välja, ei jõua ta jõukale elule. Ükskõik milline olekski sotsialistliku riigi abi, ei suuda väikekaubamajanduslik sektor laiendatud taastootmist tagada. Seda on võimalik näha Nõukogude Liidu näite varal. 1928. aastal ületas NSV Liidu tööstus sõjaeelse taseme 32 protsenti ja sammus kiires tempos jõudsasti edasi, vilja tootmine aga alles lähenes sõjaeelsele tasemele, kusjuures põllumajandusliku tootmise kaubalisus vähenes sõjaeelse tasemega võrreldes isegi kahekordselt. Järelikult on nii talurahvale endale kui ka kogu maa majandusele üksainus väljapääs — muuta mahajäänud, killustatud talumajapidamine mehhaniseeritud suurmajapidamiseks.

Kapitalismi tingimustes areneb suurtootmine põllumajanduses väiketootjate laostamise arvel. Selle organiseerijatena esinevad kodanlustunud mõisnikud, suurkapitalistid, kulakud ja kaupmehed. See põllumajandusliku suurtootmise loomise *kapitalistlik* viis ei ole proletaarse demokraatia tingimustes loomulikult vastuvõetav.

Põllumajanduse ümberkorraldamise *sotsialistlik tee* on talupoegade vabatahtlik koopereerimine. Seda teed nägid selgesti marksismi rajajad. F. Engels kirjutas: „. . . Kui riigivõim meie käes on, siis ei saa me sellele mõeldagi, et väiketalupoegi vägivaldselt ekspropriieerida (ükskõik kas hüvitusega või ilma sel-

leta), nagu me seda oleme sunnitud tegema suurmaaomanikega. Meie ülesanne väiketalupoja suhtes seisab kõigepealt selles, et tema eratootmine ja eraomand kollektiivseks muuta, kuid mitte vägivaldsel teel, vaid eeskuju varal ja selleks otstarbeks ühiskondlikku abi andes."[5]

Mitmesugused põllumajandusliku kooperatsiooni vormid esinevad ka kapitalistlikes maades. Taanis, Hollandis ja Soomes etendab tähtsat osa kooperatiivkaubandus põllumajandussaaduste alal. Kuid selline kooperatsioon ei muuda külas valitsevaid tootmissuhteid, kuigi ta võib mõningal määral abistada töötavat talurahvast kaitsta ennast monopolistliku kapitali meelevalla eest. Kooperatsioon kapitalismi tingimustes teenindab üksiktalumajapidamisi ja kapitalistlikke majandeid peamiselt turustus- ja varustussfääris ning seal võtavad õige sagedasti võimust kapitalistlikud elemendid. Niisugustes tingimustes jääb kooperatsioon kollektiivseks kapitalistlikuks ettevõtteks.

Kui maa, tööstus ja pangad muutuvad üldrahvalikuks ühisvaraks, siis omandab põllumajanduse koopereerimine hoopis teistsuguse suuna ja ühiskondliku tähtsuse. „Tsiviliseeritud ühistegelaste kord aga, kui tootmisvahendid kuuluvad ühiskonnale ja kui proletariaat on saavutanud klassivõidu kodanluse üle, — see on sotsialismi kord (L e n i n)."[6]

Kooperatsioon on talupoegadele kõige kättesaadavam, arusaadavam ja kasulikum vorm nende majapidamiste kollektiivseks ühendamiseks. Sellest lähtus V. I. Lenin, kui ta esitas oma kuulsa „kooperatsiooniplaani". Kuigi see plaan töötati välja vastavalt Venemaa tingimustele, siiski säilitab ta üldise tähtsuse programmina, mis näeb ette paljumiljoniliste talurahvahulkade üleviimist sotsialismi teele.

Lenin pani ette alustada kooperatsiooni lihtsamate vormide organiseerimisest, esmajoones talupoegade toodangu turustamise ja küla kaupadega varustamise alal, samuti põllumajandusliku krediidi organiseerimisest. Juba need kooperatsiooni lihtsamad vormid põhjustavad seda, et talupojad harjuvad ühiskondlike, kollektiivsete majandamisvormidega; need vormid näitavad talupoegadele, et mitte üksnes kollektiivne turustamine ja varustamine, vaid ka kollektiivne tootmine on kasulik. Lenini mõtte järgi peavad talupojad tegelikkuses veenduma ühise majandamise eelistes. Ainult pärast seda on võimalik järk-järgult üleminna talupoegade tootmise koopereerimisele: esmalt ühise maaharimise lihtsate ühingute organiseerimisele, seejärel aga ka põllumajandusliku kooperatsiooni kõrgemate vormide organiseerimisele. Igasugune katse rikkuda seda loomulikku korda, eriti aga leninlikku printsiipi, mille järgi koopereerimine peab toimuma täieliku vabatahtlikkuse alusel, võib tekitada tohutut kahju üritusele ja diskrediteerida seda talupoegade silmis.

See ei tähenda, et küla tootmisalane koopereerimine toimub isevoolu teel. Ei, see nõuab partei ja riigi pidevat ja igakülgset

toetust — finantsalast ja organisatsioonilist toetust (eriti kaadriga, kes on suuteline talupoegi abistama kollektiivsete majapidamiste organiseerimisel). Töötav talurahvas vajab ka poliitilist abi, sest tema üleminekuga kollektiviseerimise teele kaasneb tavaliselt klassivõitlus, mis muutub aeg-ajalt väga teravaks.

Asi on selles, et küla koopereerimise protsessis otsustatakse viimse ekspluataatorliku klassi — kulakluse saatus. Kulakluse majanduslikke positsioone õõnestatakse sellega, et koopereeritud põllumajandus kujuneb põllumajandussaaduste peamiseks tootjaks, tõrjudes turult edukalt välja kulaku-spekulandi. Kulakluse poliitilised positsioonid lagunevad sel silmapilgul, kus talurahva põhihulgad asuvad kindlalt ja lõplikult sotsialismi teele. Tekivad eeldused kulakluse kui klassi likvideerimiseks. Jutt ei ole muidugi selle klassi esindajate füüsilisest kõrvaldamisest, vaid nende sotsiaalsete ja majanduslike tingimuste likvideerimisest, milles maakodanlus võib kehvikuid ja sulaseid ekspluateerida.

Mis puutub endiste kulakute isiklikku saatusesse, siis oleneb see sellest, kuidas nad toimuvatesse sotsiaalsetesse muutustesse suhtuvad. Nõukogude Liidus, kus kulaklus kollektiviseerimisele ägedat vastupanu avaldas, kolhooside vastu agiteeris ja sageli nende vastu relva kasutas, pidid talurahvahulgad ja proletaarne võim tarvitusele võtma abinõusid kulakute mahasurumiseks. Teistes tingimustes võivad niisugused karmid abinõud ka tarvitusele võtmata jääda, kui selle klassi esindajad näitavad üles mõistlikkust ja valmisolekut elada oma töö arvel. Sel juhul avaneb nende ees perspektiiv muutuda sotsialistliku ühiskonna võrdõiguslikeks tööinimesteks.

Küla ümberkorraldamise edu väga tähtsaks tingimuseks on antud maal sotsialistliku suurtööstuse arendamine, mis suudab anda koopereeritud talumajapidamisele abi masinatehnika, mineraalväetiste ja ka tehnilise kaadri näol.

Sotsialistlik industrialiseerimine võimaldab kõige edukamalt ja efektiivsemalt põllumajandust uue tehnikaga varustada. Pärast kolhooside organiseerimist NSV Liidus, kuni nad olid majanduslikult nõrgad, hoolitses põllumajanduse mehhaniseerimise eest riik. Loodi spetsiaalsed keskused — masina-traktorijaamad, riik valmistas ette mehhanisaatorite kaadrit. Hiljem, kui kolhoosid tugevnesid, müüdi masina-traktorijaamade tehnika kolhoosidele, masina-traktorijaamad aga reorganiseeriti remondi- ja tehnikajaamadeks.

NSV Liidu ja rahvademokraatia maade kogemused on tõendanud, et talumajapidamise tootmisalane koopereerimine (kollektiviseerimine) on objektiivselt vajalik tee küla sotsialistlikuks ümberkujundamiseks. Ühtlasi annab praktika tunnistust sellest, et tootmisalase koopereerimise konkreetsed vormid võivad olla mitmekesised.

Erinevalt Nõukogude Liidust, kus kollektiivse majapidamise

põhivormiks kujunes kiiresti põllumajanduslik artell, läbis rahvademokraatia maades talumajapidamiste põhilise osa tootmisalane koopereerimine mitmed vaheastmed. Kõikjal loodi madalamat tüüpi (mitmesuguse gradatsiooniga) kooperatiivid ja kõrgemat tüüpi kooperatiivid, mis erinevad tootmisvahendite ühiskonnastamise astme poolest. Madalamat tüüpi kooperatiivides toimub tulu jaotamine nii töö kui ka kooperatiivi antud maa ja inventari järgi.

Hiinas ja mõnedes teistes maades läksid talurahva põhihulgad järk-järgult üle vastastikuse seltsimeheliku abistamise elementaarsetelt vormidelt kõrgemat tüüpi tootmiskooperatiividele. See andis talupoegadele aega ja võimaluse ise veenduda kollektiivse majandamise eelistes. Hiina järel viis sotsialistlikud ümberkujundused külas lõpule Korea Rahvademokraatlik Vabariik. Esimeseks rahvademokraatia maaks Euroopas, kus on lõppenud põllumajanduse sotsialistlik ümberkorraldus, on Bulgaaria.

Vaatamata põllumajanduslike kooperatiivide vormide omapärale eri sotsialistlikes maades, on neil ka midagi ühist, nimelt see, mis iseloomustab neid kui majapidamise *sotsialistlikku tüüpi*. Põllumajanduslik artell NSV Liidus, kooperatiivsed põllumajanduslikud töömajandid Bulgaarias ja põllumajanduslikud tootmiskooperatiivid teistes maades rajanevad talupoegade isiklike ja ühiskondlike huvide ühendamisel. Nad aitavad eilsetest üksiktalupoegadest kasvatada teadlikke kollektiviste.

Tavaliselt muutuvad koopereerimisel ühisteks ainult põhilised tootmisvahendid (põllumajanduslikud masinad ja inventar, tööloomad, seeme, majapidamishooned, mis on vajalikud kooperatiivseks majandamiseks) ja kooperatiivi liikmete töö. Paljudes rahvademokraatia maades jääb isegi maa kooperatiivi kuuluvate talupoegade eraomandiks, kuigi see on koondatud ühtseks suureks maa-alaks. Kõike muud (elumajad, osa loomi, kodulinnud, põllumajanduslik väikeinventar) ei ühiskonnastata ja see jääb kooperatiivi liikmete isiklikuks omandiks. Oma põhilised tulud saavad kooperatiivi liikmed ühismajapidamisest, kuid teatud osa nende büdžetis etendab veel abimajapidamine, isiklik majapidamine. Tööd kooperatiivides organiseeritakse ja tasustatakse vastavalt sotsialistlikule printsiibile — igaühelt tema võimete kohaselt, igaühele tema töö järgi.

Hiina Rahvavabariigis, Tšehhoslovakkias ja Saksa Demokraatlikus Vabariigis algas massilise koopereerimise viimasel etapil kulakute järkjärguline vastuvõtmine kooperatiividesse, nende poliitiline ja tööalane ümberkasvatamine.

Nagu kogemused on näidanud, põrkavad kommunistlikud parteid massilise koopereerimise läbiviimisel tihtipeale kokku pahempoolsete liialduste ohuga, katsetega lahendada seda ülesannet, arvestamata sealjuures talupoegade endi ettevalmistatuse astet, kiirustades seal, kus on alles vaja inimesi veenda.

Pahempoolsete vigade allikaks on püüe forsseerida koope-

reerimise protsessi administratiivsete abinõudega, ilma et tehtaks vaevanõudvat, tõsist organisatsioonilist ja majanduslikku tööd. Nende ohtlike meetoditega, vabatahtlikkuse leninliku printsiibi unustamisega tuleb kommunistlikel parteidel võidelda mitte üksnes talumajapidamiste massilise koopereerimise varasemal staadiumil, vaid ka hiljem.

Kuid hoopis suuremat ohtu kujutab endast parempoolne kallak, s. o. tendents lükata määramatuks ajaks edasi tootmisalane koopereerimine või teostada seda aeglase tempoga, tigusammul, kohandudes kulakluse huvidele, talurahva mahajäänud kihtide konservatiivsusele ja rutiinsusele. Parempoolne kallak peegeldab objektiivselt kulakluse kapitalistlikke püüdlusi ja kujutab endast seepärast kõige suuremat ohtu sotsialistliku ülesehitustöö huvidele.

Talumajapidamiste tootmisalase koopereerimise edu ei ole mõeldav ilma otsustava võitluseta nii parempoolse kallaku kui ka pahempoolsete liialduste vastu.

Põllumajanduse sotsialistlikul ümberkujundamisel omandatud kogemused ei saa muidugi anda vastust kõigile neile küsimustele, mis tulevikus üles kerkivad. Iga sotsialistlikule teele asuv maa toob kahtlemata palju uut koopereerimise vormidesse ja meetoditesse. Seda võib eriti oodata kõrgestiarenenud kapitalistlikelt maadelt, kus on olemas farmerite mehhaniseeritud majapidamine ja suured kapitalistlikud põllumajandusettevõtted.

Kuid olgu eri maade iseärasused millised tahes, Lenini kooperatsiooniplaani printsiibid on kõikjal kindlaks ja läbiproovitud aluseks tööliklassi poliitikale talurahva suhtes; see poliitika tagab üleminekuajajärgu majanduses esineva mitmesektorilisuse ületamise.

Kapitalistlike elementide kõrvaldamine tööstusest

Turusidemete ja kaubanduse elavnemine toob tavaliselt endaga kaasa kapitalistlike elementide elavnemise ka linnas. Nagu juba öeldud, lubas proletaarne riik NSV Liidus kodanlusel ajutiselt tegutseda mõningates majandusharudes raames, mille määras riigi majanduspoliitika (nep). Neis maades, kus võimule tuli eri klasside ja elanikkonna kihtide demokraatlik blokk, säilib rahvuslikul kodanlusel suurema või väiksema tähtsusega majanduslik baas. Algul võib kodanluse selle kihi seisund isegi tugevneda.

Proletaarse riigi edasine poliitika kodanluse suhtes sõltub paljus kodanluse käitumisest.

Üks asi on siis, kui kodanlus uut korda lojaalselt toetab ja on valmis majanduslikust ülesehitustööst osa võtma. Sel juhul võib kodanlus saada riigilt toetust — teatud soodustusi, krediiti, garanteeritakse turustamist jne. Iseasi on siis, kui kapitalistlikud elemendid astuvad aktiivselt välja töörahva võimu vastu, tegelevad majandusliku sabotaažiga, kasutavad korruptsiooni ja pettuse vahendeid selleks, et sotsialistlikele ettevõtetele jalga

taha panna, neilt toorainet, tööjõudu ja ostjaid üle võtta ning nende arvel rikastuda. Sel juhul kutsub kodanlus ise esile repressiooniabinõude tarvituselevõtmise riigi poolt, kes annab otsustava vastulöögi kõigile kodanluse sotsialismivastastele sepitsustele.

Kuid kõigis tingimustes teostab proletaarne riik üleminekuajajärgul niisugust poliitikat, mis piirab kapitalistlike elementide kasvu. Kapitalistidele seatakse rangelt kindlaksmääratud raamid, mis ei võimalda neil muutuda revolutsioonile ja sotsialistlikele ümberkujundustele ohtlikuks majanduslikuks ja poliitiliseks jõuks. Selleks kasutatakse maksustamist ja teisi abinõusid, mis väldivad rikkuste liigset kontsentreerumist ühtede kätte. Reguleeritakse tootmise mahtu, tooraine kokkuostu, hindu, tööjõu palkamise tingimusi jne.

Kogu see abinõude süsteem kaitseb ühtaegu noort sotsialistlikku sektorit konkurentsi ja eramajandusliku kapitalismi laostava mõju eest. Peale selle peab tööliste riik eramajanduslikku kapitalismi piirates silmas ka nende töötajate huvide kaitsmist, kes kapitalistide ettevõtetes palga alusel töötavad.

Proletariaadi diktatuur seab enda eesmärgiks saavutada erakapitali üle võit kõigepealt avalikus majanduslikus võistluses. Proletaarne riik ei karda niisugust võistlust. Tema käes on võimas tööstus, majanduse juhtivad positsioonid. Kõrgesti organiseeritud ja kontsentreeritud sotsialistliku suurtootmise eelised toovad talle varem või hiljem majandusliku võidu erakapitali üle kõigis rahvamajanduse sfäärides. Erakapitali tegevusväli aheneb, tal ei jää muud väljapääsu kui majanduslikult kapituleeruda. Tavaliselt tekibki sel perioodil soodne olukord ulatuslike sotsialistlike ümberkujunduste läbiviimiseks eratööstuse ja -kaubanduse alal. Neid ümberkujundusi võib läbi viia erinevate meetoditega.

Nagu praktika on näidanud, etendavad nende meetodite hulgas tähtsat osa mitmesugused *riigikapitalismi* vormid. Selle majandusvormi kasutamise võimalikkusele sotsialismi ülesehitamise huvides juhtis esmakordselt tähelepanu V. I. Lenin. Reas töödes („Ettekanne nõukogude võimu järjekordsetest ülesannetest", „Toitlusmaksust" jt.) põhjendas ta teoreetiliselt riigikapitalismi kasutamise võimalikkust proletariaadi diktatuuri tingimustes, selgitas riigikapitalismi kui erakapitalilt sotsialismile ülemineku erilise astme osa.

Riigikapitalismi proletariaadi diktatuuri tingimustes ei tohi segi ajada riigikapitalismiga arenenud kodanlikes maades. Seal kujutab riigikapitalism endast vahendit erakorporatsioonide kapitali akumulatsiooni kiirendamiseks, kasutades sealjuures riigi rahalisi ressursse, meetodit majanduse riiklikuks reguleerimiseks suurte ja suurimate kapitalistide huvides, vormi, mis võimaldab riigil vahele segada töö ja kapitali vahelisse klassivõitlusse kapitali huvides. Proletariaadi diktatuuri tingimustes

on see niisugune kapitalism, mis on võetud töörahva riigi kontrolli alla töörahva huvides, on vorm, mis võimaldab kasutada erakapitali sotsialismi ehitamiseks ja piirata kapitali ekspluataatorlikke tendentse, ning vahend kapitalistliku sektori ümberkujundamiseks sotsialistlikuks sektoriks.

Lenini õpetusest juhindudes teostas Nõukogude riik üleminekuajajärgul niisugust poliitikat, mis nägi ette Vene kapitali ja väliskapitali kaasatõmbamise meie maa majanduse taastamise ülesannete lahendamisele. Mõned ettevõtted ja kaevandused anti kontsessioonile välismaistele kapitalistidele või renditi teistele eraisikutele. Nii tekkis riigikapitalistlik sektor, mis aga NSV Liidus ulatuslikult ei arenenud, sest kodanlus, kes lootis nõukogude võimu kiirele hukkumisele, ei nõustunud proletaarse riigiga koos töötama. 1923/24. aastal langes riigikapitalistlikule sektorile kõigest 1 protsent rahvamajanduse kogutoodangust.

Järgnevate sotsialistlike revolutsioonide kogemused heitsid uut valgust küsimusele, missugune koht ja osa peab riigikapitalismil olema üleminekuajajärgu majanduslike abinõude süsteemis. Leninlikud ideed leidsid praktilist rakendamist Hiina Rahvavabariigis, kus riigikapitalismi kasutati ulatuslikult erakapitalistliku tööstuse ümberkujundamiseks sotsialistlikuks tööstuseks. Taolised kogemused on ka Saksa Demokraatlikus Vabariigis, kus on loodud segaettevõtted (riigi- ja eraettevõtted).

Veelgi suuremad perspektiivid avanevad selles suhtes kõrgestiarenenud kapitalismimaade ees. Pärast rahva — keda juhib töölisklass — võimu kehtestamist võivad riigikapitalistlikud ettevõtted kujuneda siin tähtsaks vormiks, mis võimaldab riigil majanduslikult koos töötada kodanluse selle osaga, kes on valmis sotsialistlikke ümberkujundusi vastu võtma. Riigikapitalismi eri vormi võivad moodustada segaühingud, mis on loodud natsionaliseeritud monopolide ja nende mõjusfääri kuulunud kapitalistlike väikeettevõtete baasil.

Riigiga ausalt koos töötavad ettevõtjad sageli isegi võidavad segaettevõtete ja -ühenduste (era- ja riigiettevõtete) loomisest. Nad saavad ju garanteeritud turu, pääsevad neid ähvardavast ohust, et tugevamad konkurendid võivad neid lõmastada, samuti vabanevad nad hirmust majanduskriiside ees. Mis puutub edasistesse perspektiividesse, siis, nagu näitavad kogemused, on proletaarne riik suuteline võimalust mööda muutma lojaalsete kapitalistide ülemineku tööalasele elule kergeks ja valutuks. Materiaalses mõttes hõlbustab seda üleminekut see, et teatud ajavahemikul makstakse kapitalistidele kindlaksmääratud summad väljaostumaksuna neilt võõrandatud omanduse eest; moraalses mõttes — see, et riik kasutab nende kogemusi ja teadmisi, annab neile vastavaid ametikohti ettevõtetes ning poliitilisi õigusi proletaarse demokraatia raames.

3. Sotsialistlik industrialiseerimine

Sotsialistlikul tootmisviisil (nagu igasugusel teisel tootmisviisilgi) on oma materiaalne ja tehniline baas, s. o. tootlike jõudude arengu teatud tase. V. I. Lenin ütles: „Sotsialismi ainsaks materiaalseks aluseks võib olla mehhaniseeritud suurtööstus, mis suudab reorganiseerida ka põllumajanduse."[7]

Sotsialismi materiaalsed eeldused luuakse ühel või teisel määral juba kapitalismi rüpes. Kuid siit ei tulene sugugi, et pärast revolutsiooni ei kerki tööliste võimu ette uusi sellekohaseid ülesandeid.

Esiteks, isegi arenenud kapitalistlikes maades on masinalise suurtootmise kõrval tihtipeale ka niisugused tootmisharud, kus suurt osa etendavad väikeettevõtted või isegi primitiivne tehnika ning käsitöölise, kodutööndaja jne. käsitsitöö. Teiseks, sotsialismi teele võivad asuda ka nõrgaltarenenud tootlike jõududega maad või sellised maad, kus arenenud tööstuse kõrval esineb mahajäänud põllumajandus, milles töötavad miljonid väiketootjad. See annab erilise aktuaalsuse küsimusele, mida peab tegema tööliste võim, kui ta ei saa kapitalismilt pärandiks küllalt arenenud materiaalset ja tehnilist baasi.

Parempoolsed sotsialistid väidavad, et ei ole vajagi üles tõsta võimu võtmise küsimust seni, kuni kogu rahvamajandus ei jõua sellele kõrgeimale tasemele, mis iseloomustab arenenud monopolistlikku riigikapitalismi. Ilma selleta ei tohi töölisklass nende arvates sotsialismi ülesehitamisest isegi unistada. Kui toimus Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, kuulutasid sotsiaaldemokraatide juhid, nagu oli juba öeldud, selle „ebaseaduslikuks" seepärast, et Venemaal ei olnud küllalt kõrge tootlike jõudude ja kultuuri arengutase ega ettevalmistatud kaadrit majanduse juhtimiseks. Kuid Venemaa töölisklass ei võtnud neid pedante arvesse. Töölisklass võttis algul võimu enda kätte, seejärel aga asus otsustavalt likvideerima majanduslikku ja kultuurilist mahajäämust ning ette valmistama oma majanduse organiseerijate kaadrit.

Veel ei olnud lõppenud kodusõda, aga juba töötati V. I. Lenini otsesel juhtimisel välja Venemaa elektrifitseerimise riiklik plaan — GOELRO plaan. See oli rahvamajanduse arendamise esimene teaduslikult põhjendatud plaan 10—15 aastaks. See nägi ette uusimal tehnilisel alusel selliste otsustavate rasketööstusharude arendamist, nagu seda on energeetika, metallurgia, masinaehitus, keemiatööstus ja transport. GOELRO plaanis kehastunud leninlikud ideed olid hiljem aluseks sotsialistliku industrialiseerimise poliitikale, mille tõttu Nõukogude riik rajas sotsialistlikule ühiskonnale vajaliku materiaalse ja tehnilise baasi.

Niisiis ei kujunenud majanduslik ja tehniline mahajäämus ületamatuks takistuseks sotsialismi ülesehitamisele. Kuid töölis-

klassi ette kerkis grandioosne ja raske ülesanne — luua sotsialismi materiaalne tehniline baas, arendada kõiki tööstusharusid, kõigepealt tootmisvahendite tootmist. Selle ülesandega puutuvad kokku kõik sotsialismi teele asunud maad, kuid eriti need maad, kellel ei olnud minevikus küllalt arenenud tööstuslikku baasi. Teiste sõnadega, nendes maades on vaja läbi viia *sotsialistlik industrialiseerimine.*

Sotsialistlik industrialiseerimine on suurtööstuse ja esmajoones rasketööstuse niisugune arendamine, mis annab võtme kogu rahvamajanduse ümberkorraldamiseks eesrindliku masinatehnika alusel, tagab sotsialismi võidu, tugevdab maa tehnilist ja majanduslikku sõltumatust ning riigi kaitsevõimet kapitalistliku maailma ees.

Kaasaegse tööstuse loomine nõuab tohutuid materiaalseid ja rahalisi kulutusi. Kapitalistlikes maades saadi industrialiseerimiseks vajalikud vahendid asumaade röövimise, sõjakontributsioonide või välisvõlgade abil. Esimesed kaks allikat on sotsialistlikule maale printsipiaalselt vastuvõtmatud. Mis puutub välislaenudesse, siis ei anna kapitalistlikud riigid neid sotsialismi ehitavatele maadele, kui nad vaid ei looda laenu abil neile maadele poliitilist survet avaldada. Nii on lugu igatahes senini olnud. Veel enam, kapitalistlikud riigid teevad sotsialismi ehitamise nurjaajamist taotledes tihtipeale igasuguseid takistusi kaubanduse, aga ka kultuuri ja tehnika saavutuste vahetamise normaalsele arenemisele, mis on suuteline kaasa aitama industrialiseerimisele, eriti aga seadmete ostmisele, tehnilisele konsultatsioonile jne.

Sotsialistlikuks industrialiseerimiseks vajalike vahendite allikaks kujunevad ainult siseressursid, mis luuakse tööliste, talupoegade ja haritlaste tööga. See võib loomulikult nõuda teatud ohvreid, esile kutsuda raskusi ja puudust, eriti sotsialistliku industrialiseerimise esimestel etappidel. Just nii oli lugu Nõukogude Liidus, kelle töötajad asusid esimestena sotsialismi üles ehitama ja pidid kokku hoidma kõige arvel, pidid paljustki loobuma.

Ühtlasi tekivad pärast kapitalistide klassi ja mõisnike klassi likvideerimist ka uued tööstuse finantseerimise allikad. See natsionaalse tulu osa, mis varem läks ekspluataatorlike klasside parasiitlikuks tarbimiseks, suunatakse sotsialistlikuks akumulatsiooniks. Venemaal, Hiinas ja reas teistes sotsialismi teele asunud maades maksti varem tohutud summad välismaistele kapitalistidele. Sotsialistlik revolutsioon likvideerib ka selle orjuse. Talurahvas vabaneb hüpoteekvõlgnevusest ja rendimaksudest. Seoses sellega suurenevad võimalused tööstuse arendamiseks vajalike vahendite juurdetõmbamiseks külast. Riiklikest ettevõtetest, välis- ja sisekaubandusest ning pankadest saadavaid tulusid kasutatakse samuti industrialiseerimise huvides.

Mobiliseerinud kõik siseressursid, suutis nõukogude võim läbi viia industrialiseerimise tempos, millist ei tundnud ükski kapitalistlik maa. Esimesel viisaastakul (1929.—1932. a.) anti ekspluatatsiooni üle 1500 uue tehase ja vabriku, teisel viisaastakul (1933.—1937. a.) — 4500. Selle aja jooksul kasvas tööstustoodangu maht 4,5-kordseks. Tööstuse niisugune kasv ühe aastakümne jooksul kujutab endast hüpet, mis on täiesti ennenägematu maailmamajanduse arenemise ajaloos. Ameerika Ühendriikidel kulus niisuguseks kasvuks peaaegu 40 aastat, s. o. umbes 1890. aastast 1929. aastani.

Tööstuse kiiret kasvutempot üleminekuajajärgul demonstreerisid ka rahvademokraatia maad. Kiire tempo võimalikkus annab ilmekalt tunnistust uue, sotsialistliku korra eelistest.

Nõukogude Liidule — maailma esimesele sotsialistlikule riigile — oli tööstuse kasvutempo elu ja surma küsimuseks. J. V. Stalin ütles 1931. aastal: „Me oleme eesrindlikest maadest 50—100 aasta võrra maha jäänud. Me peame selle vahemaa ära käima kümne aastaga. Me kas teeme seda, või meid pigistatakse puruks."[8] Ja ainult seepärast, et NSV Liit jõudis 1941. aastani luua võimsa tööstusliku baasi, oli nõukogude rahvas suuteline fašistlikku Saksamaad purustama. Sellise tempo vajalikkuse dikteeris ka veel see, et oli tarvis kiiremini ette valmistada tingimused põllumajanduse sotsialistlikuks ümberkorraldamiseks ja kulakluse likvideerimiseks.

Ainuüksi 13—15 aasta jooksul muutus Nõukogude Liit agraarmaast tööstusriigiks, jõudis maailma võimsate tööstusriikide esiritta. See oli nõukogude rahva suur ajalooline kangelastegu, mis kommunistliku partei juhtimisel toime pandi.

Rahvademokraatia maad loovad sotsialismi materiaalset tehnilist baasi teistsugustes, soodsamates tingimustes. Erinevalt NSV Liidust, kes oli sunnitud lootma ainult oma jõududele, tuginevad nad kõigi sotsialistliku leeri maade ulatuslikule vastastikusele abile. Tööstuslikult arenenud sotsialistlikud riigid aitavad luua eesrindlikku tööstust nõrgemini arenenud maades. Suurt abi — krediitide, laenude, tehnilise dokumentatsiooni, seadmete ja tooraine hankimise näol — annab rahvademokraatia maadele Nõukogude Liit.

Nüüd, kus on olemas sotsialismi maailmasüsteem, ei pruugi iga sellesse kuuluv maa enam luua tingimata kõiki tööstusharusid, nagu seda pidi tegema NSV Liit. Sotsialistlikus leeris väljakujunenud rahvusvaheline tööjaotus võimaldab ulatuslikult rakendada tootmise spetsialiseerimist ja koopereerimist. Üksikutes sotsialistlikes maades on võimalik arendada kõigepealt neid tootmisharusid, mille jaoks neil on olemas kõige soodsamad majanduslikud ja looduslikud tingimused ning mis vastavad rohkem nende rahvuslikele traditsioonidele ja tootmiskogemustele.

Niisiis ei ole eri maades sotsialismi materiaalse tehnilise

baasi loomise protsessis lahendamisele kuuluvad ülesanded ühesugused. Agraarmaades on see kõigepealt tööstuse forsseeritud arendamine; neis maades, kus on saavutatud kõrge tööstuslik tase juba kapitalismi tingimustes, on see põhiliselt tööstuse struktuuri ümberkorraldamine, uute majanduslike sidemete loomine ja minevikult päritud disproportsioonide ületamine.

4. Üleminekuajajärgu tulemused

Kogu proletaarse riigi majanduspoliitika on üleminekuajajärgul arvestatud sotsialistlike elementide võitluseks kapitalistlike elementide vastu, viimaste piiramiseks ja väljatõrjumiseks ning sotsialistlike vormide täielikuks võiduks kõigis rahvamajanduse sfäärides. See võitlus, mida peetakse peamiselt majanduslike meetodite ja vahenditega, lõpeb mitmesektorilisuse ületamisega, kodanluse ja kulakluse kui klassi likvideerimisega.

Üleminekuajajärgu peamiseks tulemuseks on sotsialistliku tootmisviisi võit. Sotsialistlik sektor muutub juhtivast sektorist, milleks ta kujuneb juba selle ajajärgu algul, domineerivaks sektoriks ja lõpuks jagamatult valitsevaks sektoriks. Väikekaubamajanduslik sektor kujundatakse talumajapidamiste, samuti kodutööndajate ja käsitööliste koopereerimise teel ümber sotsialistlikuks sektoriks. Kapitalistlik sektor kaob majanduses esinevate kapitalistlike elementide piiramise ja väljatõrjumise või selle sektori ümberkujundamise tõttu täielikult.

Nii lahendatakse üleminekuajajärgu põhiline vastuolu — vastuolu sündinud ja areneva noore sotsialistliku sektori ning kukutatud, kuid alles lõplikult likvideerimata kapitalismi vahel.

Mida võib anda üleminekuajajärk, seda on võimalik kujukalt näha Nõukogude Liidu näite varal, kes esimesena ajaloos viis sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise lõpule.

Majanduse sotsialistliku ümberkujundamise protsess lõppes NSV Liidus põhiliselt 30-ndate aastate keskpaiku. 1937. aastaks oli 98,7 protsenti meie maa tootmisfondidest ühiskondlikus omanduses, s. o. kuulus sotsialistlikule riigile või kolhoosidele ja kooperatiividele. Selleks ajaks andsid sotsialistlikud ettevõtted 99,8 protsenti tööstuse kogutoodangust. Põllumajanduse kogutoodangus suurenes sotsialistliku sektori osatähtsus 98,5 protsendile, jaekaubakäibes — 100 protsendile. See tähendas, et rahvamajandus kui tervik hakkas arenema ühtsel sotsialistlikul alusel.

Nõukogude ühiskonna klassikoosseis muutus põhjalikult. Juba 1928. aastaks langes kapitalistlike elementide osatähtsus 4,6 protsendile, 1937. aastal aga kadus see klassigrupp täielikult.

Nii Nõukogude Liidu kui ka rahvademokraatia maade aja-

loolised kogemused kinnitasid täielikult marksistlik-leninliku teooria teesi sellest, et sotsialism ei saa stiihiliselt, isevoolu teel tekkida ei enne ega ka pärast proletaarset revolutsiooni. Sotsialismi peavad üles ehitama ja seda ehitavadki üles töölised, talupojad ja teised töötajad, kes on organiseerunud riigiks ja keda juhib revolutsiooniline marksistlik-leninlik partei. Selle tunnistamine, s. o. sotsialismi aktiivse ehitamise objektiivse vajalikkuse tunnistamine on just see, mis eraldab kommuniste iga liiki sotsiaaldemokraatidest, reformistidest ja revisionistidest, kes loodavad kapitalismi stiihilisele ümberkasvamisele sotsialismiks ning eitavad proletariaadi diktatuuri riiklike ja ühiskondlike organite organiseerivat ja juhtivat osa.

Mõned Jugoslaavia Kommunistide Liidu tegelased näiteks ei pea üleminekuajajärgu põhiliseks vastuoluks kasvava sotsialismi ja kapitalismi jäänuste vahelist võitlust, vaid vastuolu tsentraliseeritud riikliku juhtimise ja kohtade, ettevõtete vajaduste vahel. Väljapääsu sellest otsitud vastuolust näevad nad selles, et forsseerida riigi „väljasuremist" juba üleminekuajajärgul. Ometi suudab töölisklass ainult sel juhul toime tulla oma grandioossete organisatsiooniliste ja loovate ülesannetega, kui ta õpib kasutama oma riigivõimu kui suurimat majanduslikku jõudu. V. I. Lenin ütles, et tööliste ja talupoegade riigi õlgadel lasub eriline majanduslik osa. Ükskõik millise vormi sotsialistlik riik ühel või teisel maal võtab, peab ta aktiivselt teostama majanduslikke ümberkujundusi, juhtima rahvamajandust, planeerima seda, avaldama mõju kogu laiendatud taastootmise protsessile sotsialismi huvides. Sotsialistliku riigi osa on eriti tähtis tingimustes, kus säilib imperialistlik leer.

Üleminekuajajärgul kujunevad uued, sotsialistlikud suhted ka jaotamise alal. Parasiitlike klasside likvideerimisega muutub natsionaalne tulu tervenisti tööta ate ühisvaraks.

Üleminekuajajärgu majanduslike ülesannete täitmise tulemusel likvideeritakse juba enne sotsialistlike suhete täielikku võitu tööpuudus — töölisklassi nuhtlus kapitalismi tingimustes. Jäädavalt likvideeritakse külas esineva vaesuse põhjused. Õigus tööle viiakse esmakordselt ellu ja see tagatakse sotsialistliku rahvamajanduse plaanipärase arendamisega.

Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu kestus ei saa olla mitmesugustele maadele ühesugune. Palju oleneb siin sisemistest ja rahvusvahelistest tingimustest. On selge, et nii kogu ühiskond kui ka iga töötaja on huvitatud sellest, et sotsialistlikud ümberkujundused kiiremini ellu viia. Seepärast on partei ja riigi tähtsaks ülesandeks välja selgitada ja kasutada kõiki reserve, mis on suutelised kiirendama üleminekut sotsialismile. See aga ei tähenda, et siin on võimalik vajalikest etappidest üle hüpata, kiirustada. Põhjendamata kiirustamine sotsialismi ülesehitamisel on kahjulik, nagu see on kahjulik igasuguses suures ürituses, mis puudutab laiade rahvahulkade huve. V. I. Lenin

kirjutas: „Kommuun, s. o. tööliste ja talupoegade saadikute nõukogud, ei „sea sisse", ei kavatse „sisse seada" ega tohigi sisse seada *mingisuguseid* ümberkujundusi, mis ei ole absoluutselt küpseks saanud nii tegelikus majanduselus kui ka rahva rõhuva enamuse teadvuses."[9] Sellest Lenini juhtnöörist juhinduvad marksistlik-leninlikud parteid oma organiseerimis- ja selgitustöös.

XXIII PEATÜKK

SOTSIALISTLIKU TOOTMISVIISI PÕHIJOONED

Kapitalismilt sotsialismile üleminek jõuab lõpule ühiskondliku omanduse kindlustumisega kõigis rahvamajandusharudes. Sotsialism areneb nüüd masinalise suurtööstuse ja kollektiivse mehhaniseeritud põllumajanduse baasil.

Ühiskond ise, töötajad ise saavad võimaluse planeerida ja reguleerida tootmisprotsessi *riigi kogu rahvamajanduse ulatuses*. Kapitalismi tingimustes on tootmise enam või vähem plaanipärane organiseerimine saavutatav ainult üksikettevõtte raames, kõige rohkem — ühe monopoli ulatuses. Kuid ka seda plaanipärasust rikub alatasa kogu rahvamajanduses valitsev tootmise anarhia. Sotsialism avab võimaluse plaaniliselt juhtida kogu ühiskondlikku tootmismehhanismi kui tervikut.

Saabub uus ajastu inimkonna ajaloos — plaanimajanduse ajastu. Ühiskondliku tootmise maht, selle struktuur, rahvamajandusharude vahel töö ja tootmisvahendite jaotamine, kaupade hinnad ja palga suurus — see kõik ei kujune nüüd stiihiliselt. Ühiskond ise planeerib neid, taotledes oma liikmete vajaduste järjest täielikumat rahuldamist.

Kuid see ei tähenda, et majanduse alal ei toimi enam objektiivsed seadused.

Vastupidi, selleks et majanduse juhtimise alane teadlik tegevus oleks maksimaalselt efektiivne, peab sotsialistlik ühiskond juhinduma oma arenemise objektiivsetest seadustest ja organiseerima oma majanduse vastavalt nendele seadustele.

Uue majandusliku formatsiooni seaduste kasutamaõppimine ei toimu otsekohe. On vajalikud kogemused ja aeg, et sotsialistlik ühiskond tunnetaks omaenda arenemise seaduspärasusi ja õpiks kasutama neid oma huvides.

On arusaadav see vastutus, mis langeb neis tingimustes ühiskonna juhtivatele organitele — partei- ja riigiorganitele. Nende kohuseks on omandada keerulise majandusliku organismi juhtimise oskus, planeerida kogu ühiskondlikku tootmist nii, et tagada selle pidev kasv ja kogu rahva heaolu lakkamatu tõus.

1. Ühiskondlik omandus ja selle vormid

Marx oli arvamisel, et see viis, kuidas ühinevad tootmisprotsessi põhilised elemendid — tööjõud ja tootmisvahendid, on igasuguse ühiskonnakorra aluseks. Sotsialismi tingimustes on need elemendid ühendatud niiviisi, et tootmisest osavõtjad ise valdavad kollektiivselt neid töövahendeid, mida nad rakendavad. See ei võimalda üldse tootmisvahendite muutumist niisuguseks vahendiks, mille abil ühte ühiskonna osa ekspluateeritakse teise osa poolt. Ühiskondliku omanduse kaasomanikena ja ühiskondlikust tootmisprotsessist osavõtjaina on kõik inimesed võrdsed ja rajavad oma suhteid seltsimeheliku koostöö ja vastastikuse abistamise alustele.

Ühiskondlik omandus sotsialismi tingimustes vastab tootlike jõudude saavutatud arenguastmele. Selle tõttu on ühiskondlikul omandusel mõningad jooned ja iseärasused, mis on iseloomulikud kommunistliku ühiskonna esimesele faasile — sotsialismile. Siia kuulub esmajoones see iseärasus, et ühiskondlik omandus ei esine sel staadiumil ühtsel kujul. Nagu Nõukogude Liidu ja rahvademokraatia maade kogemused on näidanud, esineb ühiskondlik omandus kahes vormis: *üldrahvaliku (riikliku) omanduse vormis ja kooperatiiv-kolhoosliku omanduse vormis.*

Riiklik omandus sotsialismi tingimustes

Nagu juba öeldud, tekib riiklik sotsialistlik omandus selle tõttu, et proletaarne riik natsionaliseerib suurtööstuse, transpordi ja pangad ning konfiskeerib mõisnike maad. Majanduse arendamine põhjustab riikliku sektori kiire kasvu. See, mis natsionaliseeriti pärast võimu võtmist töölisklassi poolt, moodustab hiljem vaid väikese, sageli isegi äärmiselt tähtsusetu osa neist tootmisvahenditest, mis on sotsialistliku ühiskonna käsutuses. Kõik muu loob rahvas sotsialistliku ülesehitustöö protsessis. Nõukogude Liidus näiteks suurenesid tööstuse tootmis-põhifondid ajavahemikul 1913—1956 30,3-kordseks. Niisiis moodustas aastail 1917—1918 natsionaliseeritud omandus 1956. aastal vaid veidi üle 3 protsendi ühiskondlikest tootmisvahenditest.

NSV Liidus sotsialistliku sektori tekkimise ajajärgul juhtis V. I. Lenin tähelepanu sellele, et peamine raskus ei seisa kodanluselt tootmisvahendite konfiskeerimises. „Arvestuse organiseerimine," ütles Lenin, „kontroll suurettevõtete üle, kogu riigi majandusliku mehhanismi muutmine ühtseks suureks masinaks, majanduslikuks organismiks, mis töötaks nõnda, et sadu miljoneid inimesi juhiks üks plaan, — see oli see hiiglasuur organisatsiooniline ülesanne, mis langes meie õlgadele."[1]

Vahetult pärast natsionaliseerimist kujutavad tööstus, transport ja pangad endast veel üksikuid, killustatud ettevõtteid. On vaja aega ja suuri jõupingutusi, et ühendada nad üheks tervikuks ja organiseerida nende tegevust ühtse plaani järgi. See ülesanne

lahendatakse üleminekuajajärgu jooksul. Sotsialistlik suurtootmine, mis toimub kogu maa ulatuses ja mida juhitakse ühest keskusest, annab sellised eelised, millest kapitalism unistadagi ei või.

Üldrahvalik omandus sotsialismi tingimustes on *riiklik* omandus, sest ühiskonda kui tervikut, kellele kuuluvad tootmisvahendid, esindab sel staadiumil riik. Ühiskonna nimel juhib riik kogu ühiskondlikku tootmist kui ühtset protsessi. Riik annab tootmisvahendeid eri kollektiivide käsutusse ja kasutusse, jäädes siiski nende omanikuks. Kui öeldakse, et sotsialismi tingimustes suunavad inimesed oma ühiskondlikku arenemist teadlikult, siis peetakse silmas just seda, et nad teevad seda partei ja riigi kaudu, kes etendavad *sotsialistliku majanduse juhtijate ja organiseerijate* osa.

Ühiskondliku omanduse olemuse reformistlik ja revisionistlik moonutamine

Revisionistide uusimaks võtteks on kujutada riikliku omanduse ja riikliku majandussektori kasvu sotsialistlikes maades kui bürokraatliku tsentralismi avaldust. Riiklikku omandust kujutavad nad kui bürokraatlike moonutuste allikat.

Mida pakuvad nad riikliku omanduse asemel? Selle asemel, s. o. üldrahvaliku omanduse asemel nihutavad nad esiplaanile mitmesugused grupilise omanduse vormid: munitsipaalomanduse, kooperatiivse omanduse ja kogukondliku omanduse vormid.

Esimesel pilgul võib see mõnele paista samuti sotsialismina. Kuid tegelikult on see väikekodanlik anarhism ja sündikalism, mille alusetuse on juba tõestanud marksismi-leninismi rajajad ja mida on kinnitanud ajaloolised kogemused.

Ühiskondliku omanduse vajalikkus tema riiklikus vormis ei teki kellegi targutamise viljana, vaid kaasaegsete tootlike jõudude arenemise tendentside otsese tulemusena. Kommunistid väljendavad vaid teadlikult seda, mis nendes tendentsides peitub: igasugusel arenenud kapitalistlikul maal nõuavad tootlike jõudude edasise kasvu seaduspärasused rahvamajanduse muutmist ühtseks terviklikuks organismiks, mida juhitakse ühest keskusest. Kuid ainult sotsialism võib rahuldada tootlike jõudude pakilisi vajadusi ja luua tõepoolest tervikliku rahvamajandusliku organismi, mida juhib riik.

Kaasaegsete anarhistide ja sündikalistide eelkäijad ammutasid oma kujutlusi minevikust. Nad idealiseerisid isoleeritud kollektiivide tööd, mis oma kõige primitiivsemates vormides esines endassesulgunud naturaaltalumajapidamises ja käsitööndusliku väikekaubatootmises. Nende teooriad olid reaktsiooniliseks utoopiaks, mis oli suunatud teadusliku sotsialismi vastu. Nende ideede taaselustamine, isegi uuendatud, moderniseeritud kujul, kujutab endast samuti reaktsioonilist utoopiat.

Töölisklass ei saa nõustuda taoliste seisukohtadega. Sotsialism on suurtootmise produkt. Pääsemist monopolide ikkest võib

leida mitte tagasipöördumises killustatud väiketootmisele, vaid vastupidi, üleminekus veelgi tsentraliseeritumale ühiskondlikule suurtootmisele, mis allub töörahva võimule.

Kas saab siis tänapäeva masinalise suurtootmise tingimustes ehitada sotsialismi üksikute isoleeritud kooperatiivide, kogukondade ja kommuunide alusel, õõnestamata sealjuures uusima tehnika baasil kulgeva tootmisprotsessi põhialuseid endid? On täiesti selge, et ei saa. Grupilise omanduse valitsemise tingimustes ei saa vältida seda, et kohalikud huvid muutuvad domineerivaks üldrahvalike huvidega võrreldes. Üksikettevõtete töö toimub sel juhul pimesi, ilma et võetaks arvesse kogu rahvamajanduse vajadusi. Sellel on tavaliselt üks tagajärg: hoolimata sellest, et kapitalistide eraomandus on likvideeritud, elavneb uuesti tootmise anarhia. Tekivad jälle alalised disproportsioonid, mida peab „tasandama" spekulatiivne turg. Spekulatsiooni ja turustiihia sogases vees taassünnivad paratamatult kapitalistlikud elemendid.

Riikliku omanduse osa vähendamisega on tihedalt seotud ka revisionistide kallalekippumised sotsialistliku riigi majanduslikule ja organisatoorsele osale, eriti riiklikule planeerimisele. Revisionistid püüavad kujutada sotsialistlikku riiki kui tarbetut bürokraatlikku kasvajat ühiskonna kehal, mis pidurdavat vaba majanduslikku arenemist. Kuid sotsialistliku riigi osa selline moonutatud kujutamine annab vaid tunnistust sellest, et ei taheta aru saada riigi uue osa orgaanilisest seosest ühiskondliku omanduse valitsemisega ja sotsialismi majandusseaduste toime erilise iseloomuga. Kui kogu ühiskonna esindajana esineb riik, siis on loomulik, et just riik ja tema keskorganid peavad ühiskonna nimel kindlaks määrama rahvamajanduse arenemise suuna, proportsioonid ja tempo. Ainuüksi riigi majandusliku ja organisatoorse tegevuse kaudu muutuvad kõik sotsialismi objektiivsed võimalused ja eelised tegelikkuseks.

Selles küsimuses ilmneb jällegi revisionismi väikekodanlik olemus. Sotsialismi tingimustes õnnestub lõpuks majanduselu allutada ühiskonna teadlikule kontrollile ja saavutada seega üldise heaolu kiirendatud tõus, revisionistid aga kisuvad tagasi, majanduslike jõudude „vaba mängu" aegade juurde, mis muide ei eksisteeri enam ammust ajast ka kapitalistlikes maades.

Revisionistid liiguvad tagasi — Marxilt Proudhoni ning teiste anarhismi ja sündikalismi eelkäijate juurde. Nad vaatavad minevikku, mitte aga tulevikku. Pole imestada, et iga edusamm sotsialistliku suurtootmise arendamisel kõik nende argumendid purustab.

Katsed rakendada anarhistlikke ja sündikalistlikke dogmasid majanduses tulenevad sellest, et ei mõisteta sotsialistliku omanduse riikliku vormi eeliseid ega osata neid kasutada. Ühiskondliku omanduse üldrahvalik vorm ei ahelda sugugi üksikute tootmiskollektiivide loovat aktiivsust. Vastupidi, nende kollektiivide

viljakas tegevus võib tõeliselt areneda ainult hästi organiseeritud, kõigis oma osades kooskõlastatud rahvamajanduslikku organismi raames. Eriti tähtis on see, et ühiskondliku omanduse riiklik vorm õhutab inimesi juhinduma mitte kohalikest, grupilistest, vaid *üldrahvalikest* huvidest. Seega tõstab see vorm tootjate teadvuse üldriiklikule tasemele, sunnib neid elama nii, et nad tunneksid muret mitte üksnes oma üksikkollektiivi pärast, vaid peaksid esmajoones silmas üldrahvalikke huvisid.

Seepärast nimetaski V. I. Lenin riiklikku, üldrahvalikku omandusvormi *järjekindlalt sotsialistlikuks* vormiks, s. o. sotsialistliku omanduse kõige täiuslikumaks vormiks, mis kehastab tootmise ühiskonnastamise kõrgeimat taset.

Kooperatiiv-kolhooslik omandus

Kõrvuti riikliku omandusega tunnistavad marksistid-leninlased sotsialismi tingimustes täiesti õiguspäraseks ka kooperatiivse, s. o. grupilise omanduse, seda igati arendades ja täiustades. Nad ainult pole arvamisel, et kui juba kooperatsioon on olemas, siis on seega saavutatud ka sotsialism. Nii arvasid möödunud sajandi sotsialistid-utopistid, kes unistasid jõuda sotsialismile ainuüksi kooperatiivide organiseerimise teel. Nad ei mõistnud, et kooperatsioon iseenesest ei määra veel tootmisviisi. Vastupidi, kooperatsiooni iseloomu enese määrab valitsev tootmisviis. Kapitalismi tingimustes, nagu ajaloo kogemused näitavad, omandab väiketootjate kooperatsioon enamikul juhtudel kodanliku iseloomu. Sotsialismi tingimustes, kus võimul on töölisklass ja talurahvas ning kus riiklikul sektoril on majanduses domineeriv tähtsus, omandab kooperatsioon sotsialistliku iseloomu.

Kooperatiivne omandus sotsialismi tingimustes tekib ajalooliselt kui selle erilise tee tulemus, mille kaudu talurahvas ja teised minevikus väikekaubatootmisega seotud olnud elanikkonnakihid lähevad üle uutele, kollektiivsetele majandamisvormidele. Väikekaubamajanduslike majapidamiste koopereerimise tulemusena tekkiv kollektiivne omandus ongi sotsialistliku omanduse kooperatiiv-kolhooslik vorm. See on põllumajanduslike artellide (kolhooside), tööndusartellide ja teiste kooperatiivühenduste grupiline omandus.

Enamikus sotsialistlikes maades algab tootmisalane koopereerimine põllumajanduses talupoegadele kuuluvate tootmisvahendite (tööloomade, atrade, äkete, mõningate tootmishoonete) lihtsast ühendamisest. Seejärel aga suurendatakse kooperatiivset omandust talupoegade ühise tööga, kusjuures riiklik tööstus annab tootmisalast abi. Kooperatiivid muutuvad kaasaegse masinatehnika omanikeks. Oma jõudu ühendades ehitavad nad elektrijaamu, niisutuskanaleid, veekogusid, teid, koole ja haiglaid, s. o. ehitisi, millel on tegelikult üldrahvalik tähtsus. Nõukogude Liidus kasvasid ajavahemikul 1932—1958 kolhooside jagamatud fondid, s. o. kooperatiivi vara ja tulude see osa, mis

ei kuulu jaotamisele artelli liikmete vahel, 4,7 miljardilt rublalt 102 miljardile rublale, s. o. 21-kordseks. Nende fondide koosseisus on otsustava tähtsusega praegu kaasaegsed põllumajanduslikud masinad, traktorid ja keerukad tehnilised seadmed.

Üldrahvaliku, riikliku omandusega võrreldes on kooperatiivne omandus sotsialistliku omanduse vähem küps vorm. Siin ei kuulu ju tootmisvahendid ja valmistoodang kogu ühiskonnale, vaid antud kollektiivile. Kuid kooperatiiv-kolhoosliku ja üldrahvaliku riikliku omanduse vahel ei ole sotsialismi tingimustes mingisuguseid põhjalikke erinevusi. Nii üks kui teine ei võimalda inimese ekspluateerimist teise inimese poolt ja nad eeldavad kollektiivsetel alustel ühiskondlikes huvides tehtavat tööd. Nii kooperatiivne omandus kui ka riiklik omandus avab suured võimalused sotsialistliku tootmise pidevaks kasvuks ja töötajate elutaseme tõusuks.

Peale selle pole kooperatiivne omandusvorm midagi muutumatut ja tardunut. Ta läbib oma arenemises rea astmeid, arenedes madalamatelt vormidelt kõrgematele. Kooperatiivides toimuva tootmise ulatus suureneb nende ühinemise, tehnilise ümbervarustamise ja kooperatiividevaheliste ettevõtete arendamise tõttu üha enam. Nii tõstetakse tootmiskooperatiivid töö ühiskonnastamise taseme ja töö iseloomu, samuti töö organiseerimise vormide ja kasutatavate tööriistade poolest järk-järgult üldrahvalike, riiklike ettevõtete tasemele.

Kooperatiivne omandusvorm võib areneda ja tugevneda ainult seepärast, et selle kõrval esineb üldrahvalik, riiklik omandus. Sotsialistlik riik teeb kõik selleks, et tõsta kooperatiiv-kolhooslik omandus üldrahvaliku omanduse tasemele selleks, et avada talurahvale ja teistele koopereerunud elanikkonnakihtidele veelgi suuremad võimalused tootmise laiendamiseks ja täiustamiseks ning oma heaolu tõstmiseks.

2. Sotsialistliku tootmise põhiline eesmärk

Kapitalistliku tootmise eesmärgiks on kasumi saamine. Ühe või teise toodanguliigi tootmine huvitab kapitalisti iseenesest vähe. Veelgi vähem huvitab teda küsimus, kas ühiskonnas rahuldatakse kõigi liikmete vajadused. Kuidas muuta mingi kauba tootmist kasumi saamise allikaks — see õigupoolest huvitabki kapitalisti.

Tootmisvahendite üleminek ühiskondlikuks omanduseks muudab põhjalikult tootmise tõukejõudu ja eesmärki. Sotsialismi tingimustes kuuluvad tootmisvahendid töötajaile, nende ühiskonnale, ja on selge, et töötajad ei saa iseennast ekspluateerida. Järelikult ei ole siin ka ekspluateerimise tulemust — lisaväärtust. Nüüd, nagu märkis Lenin, „läheb l i s a p r o d u k t mitte omanike klassile, vaid kõigile töötajaile ja ainult neile".[2]

Sotsialistlikus majanduses igal aastal toodetav kogu ühiskondlik produkt kuulub sellele, kes on tootmisvahendite omanik, kuulub ühiskonnale, s. o. töötajaile, kes on võetud ühtse üldrahvaliku tootmiskollektiivina. Nagu edaspidi näidatakse, ei saa kogu seda aastaprodukti kasutada teisiti kui töötajate endi vajaduste otseseks või kaudseks rahuldamiseks.

Riigivõimu kättevõitnud ja ühiskondlikku tootmist organiseerivate töötajate tööl ei saa olla muud eesmärki peale omaenda ühiskondlike ja isiklike vajaduste rahuldamise. Nüüd ei seisa keegi tootja ja tema töö tulemuse vahel — ei kapitalist, mõisnik, kaupmees ega liigkasuvõtja. Kõik, mis ühiskondlikes ettevõtetes toodetakse, kuulub tootjatele enestele — selles ongi uue tootmis- ja jaotamisviisi olemus. Seepärast on arusaadav, et töötajad püüavad materiaalsete hüvede tootmist pidevalt suurendada, kuna nad ise ju kasutavad oma töö vilja.

Niisiis tuleneb sotsialistliku tootmise eesmärk tema olemusest endast. Lenin määras kindlaks selle eesmärgi kui „ühiskondliku tootmisprotsessi plaanikindla organiseerimise kõigi ühiskonna liikmete heaolu ja igakülgse arenemise kindlustamiseks . . ."[3]

Sealjuures tuleb arvesse võtta, et inimeste vajadused, nende elutase ei kujuta endast midagi tardunut ja liikumatut. Need vajadused ei saa muutumatuks jääda, kuna ühiskondliku rikkuse ja kultuuri arenemisega kasvavad nii inimeste materiaalsed kui ka vaimsed nõudmised, tekivad uued vajadused. Ühiskonna ülesanne sotsialismi tingimustes seisabki selles, et tagada kõigi oma liikmete järjest kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täielikum rahuldamine.

Vajaduste üha suuremal rahuldamisel kui sotsialistliku tootmise eesmärgil on paratamatu, s. o. seaduspärane iseloom. Teiste sõnadega, ühiskondlikule omandusele rajatud tootmise enda seadused *dikteerivad objektiivselt* sotsialistliku ühiskonna selle eesmärgi. Kui tootmine ei oleks allutatud töötajate kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamisele, siis jääks tootmine oma arenemise põhilisest stiimulist ilma.

Seepärast käsitleb sotsialistlik riik tootmise laiendamist rahva heaolu pideva tõstmise nimel oma peamise eesmärgina. See eesmärk ei ole midagi muud kui sotsialistlikule tootmisele omase objektiivse majandusliku seaduspärasuse teadlik väljendus. Nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses nimetatakse seda seaduspärasust sotsialismi põhiliseks majandusseaduseks, mida formuleeritakse järgmiselt: tootmise pidev laiendamine ja täiustamine eesrindliku tehnika baasil kõigi ühiskonna liikmete järjest kasvavate vajaduste kõige täielikumaks rahuldamiseks ja kõigi ühiskonna liikmete igakülgseks arenemiseks.

Selle seaduse toime avaldub kujukalt sotsialistlike maade töötajate materiaalse heaolu pidevas tõusus. Nõukogude Liidus suurenesid tööliste ja teenistujate reaaltulud 1958. aastal 1940.

aastaga võrreldes peaaegu kahekordseks, talupoegade reaaltulud aga kasvasid iga töötaja kohta rohkem kui kahekordseks.

Ajalugu kujunes nii, et võistlusse kapitalismiga astusid esimestena sotsialistlikud maad, kes minevikus ei kuulunud oma enamuses majanduslikult eesrindlike maade hulka. Et selles võistluses võitjaks tulla, peavad nad tootmist kiires tempos arendama, suure pingega töötama ja arvukaid endise mahajäämusega seotud raskusi ületama. Kiiret tempot ei ole võimalik saavutada, kui ei varustata kõiki tootmisharusid uusima tehnikaga, see aga nõuab, et kiires tempos kasvaks akumulatsioon, s. o. natsionaalse tulu suure osa eraldamine tootmise laiendamiseks. Tarbimisfondi ulatust piirab seni ka see asjaolu, et sotsialistlikud maad peavad kulutama suuri summasid riigikaitseks. Kui puuduksid kõik need asjaolud, siis võiks tarbimisfond juba praegu suuresti kasvada.

Käesoleval ajal on sotsialistliku leeri majanduslik võimsus ja riigikaitse aga jõudnud niisugusele tasemele, et sotsialistlikku leeri kuuluvad maad võivad eraldada üha suuremaid summasid rahvahulkade elu parandamiseks. Rasketööstuse arendamise kiire tempo ja kulutused riigikaitseks on nüüd täiesti ühendatavad kergetööstuse kiire kasvuga ja põllumajanduse järsu tõusuga.

See võimaldas Nõukogude Liidul ja teistel sotsialistlikel maadel seada kindlalt enda ette ülesande: saavutada ajaloo seisukohalt lühikese ajaga rahva tarbimise niisugune tase, mis kõigi näitajate osas ületab selle, mis on olemas kõige arenenumates kapitalistlikes maades.

3. Rahvamajanduse plaanipärane arendamine

Ühiskondliku omanduse kehtestamisega ei toimi enam kapitalistliku majanduse seadused. Uus omandusvorm, nagu ülalpool öeldud, tekitab omaenda, uued objektiivsed seadused. Nende hulgas on eriti tähtis rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus.

Rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus

Rahvamajandus sotsialismi tingimustes kujutab endast terviklikku organismi, mille arenemist suunab ühtne tahe. Neis tingimustes kujuneb riigi kõigi ühiskondliku tootmismehhanismi osade harmoonilisuse, kooskõlastatuse ja maksimaalse üksteisega „sobitamise" kindlustamine majanduse esimeseks nõudeks. See nõue ongi väljendatud rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduses.

Milles seisab selle seaduse olemus? Kõigepealt selles, et sotsialistliku majanduse normaalseks funktsioneerimiseks on vajalikud teatud vahekorrad, *proportsioonid* eri majandusharude

vahel. Edasi selles, et selliste proportsioonide kehtestamine ja säilitamine peab toimuma ja võib toimuda sotsialismi tingimustes *plaanipäraselt*, s. o. sotsialistliku riigi ja tema planeerimisorganite aegsasti läbimõeldud tegevuse tulemusel.

Plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse *objektiivne iseloom* seisab selles, et nimetatud proportsioonid rahvamajanduses ei saa kujuneda meelevaldselt, kellegi tuju või soovi kohaselt, vaid alluvad teatud seaduspärasustele, mille rikkumine põhjustab paratamatult häireid ühiskondlikus tootmisprotsessis. Asja sellele küljele juhtis tähelepanu juba Marx, kui ta kirjutas, et „teatud proportsioonides ühiskondliku töö *jaotuse vajalikkust* ei saa mingil viisil kaotada ühiskondliku tootmise *teatud vorm;* muutuda saab vaid *selle avaldumise* vorm. Loodusseadusi üldse ei saa kaotada".[4]

Järelikult ei saa sotsialistlik ühiskond „havi käsul" muuta tootmise ja tarbimise vahekorda, akumulatsiooni ja tarbimise vahekorda, arvestamata sealjuures rahvamajanduses valitsevat tegelikku olukorda ja olemasolevaid ressursse.

Kujutame endale silmapilguks ette, et ühiskond või tema riigiorganid, kes juhinduvad kõige parematest taotlustest, tahavad järsult suurendada tarbimise ulatust, hoolitsemata sealjuures aegsasti tootmise vastava suurendamise eest. Millele see välja viib? Sellele, et olemasolevad kaubatagavarad kulutatakse kiiresti ära. Sama toimub, kui meelevaldselt rikutakse vastavust ühelt poolt tarbimise ja teiselt poolt tootmise laiendamiseks määratud vahendite akumulatsiooni vahel. Akumulatsiooni osa vähendamine põhjustab vältimatult majandusliku arenemise pidurdumist, seejärel aga ka katkemist, põhikapitali kiiret ärakulutamist, kogu majanduselu langust ja laokilolekut. Kui aga anda akumulatsioonile liiga kiire tempo, siis võib see endaga kaasa tuua tootmisest osavõtjate materiaalse huvitatuse vähenemise ja avaldada lõppude lõpuks mõju tööviljakuse kasvutempole. Ei saa karistamata jääda ka proportsioonide rikkumine palga suuruse ja tööviljakuse taseme vahel, elanikkonna rahaliste tulude summa ja kaubakäibe ulatuse vahel jne.

Peale eespool nimetatute eksisteerib palju teisi tootmis- ja jaotamisalasid, millede normaalne funktsioneerimine ei ole võimalik ilma teatud proportsioonidest kinnipidamiseta. Nii on tarvis säilitada vastavus selliste põhiliste rahvamajandusharude vahel, nagu seda on tööstus, põllumajandus ja transport. Ühegi sellise lüli mahajäämine ähvardab tuua loendamatuid raskusi.

Teatud vastavust nõuab rasketööstuse ja kergetööstuse, hankiva ja töötleva tööstuse arendamine. Kõigi majandusharude progressi pandiks on rasketööstuse kiirem arenemistempo. Niisamuti peab tooraine- ja energeetikabaasi laiendamine ette jõudma töötlevate tööstusharude arendamisest, luues nende kasvuks vajalikud reservid.

Ei ole võimalik saavutada kooskõlastatust majanduses ka siis,

kui ei tagata õiget vahekorda rahvamajandusele vajaliku kvalifitseeritud kaadri ja antud maal selle kaadri ettevalmistamise ulatuse vahel. Proportsionaalsust on vaja ka tööstuse paigutamisel eri majanduspiirkondade järgi, tööjaotuse organiseerimisel, tootmise spetsialiseerimisel ja koopereerimisel.

Niisiis on olemas rahvamajanduslike proportsioonide laialdane ring, millede alaline säilitamine moodustab sotsialistliku ühiskonna tähtsa ülesande.

Võidakse öelda, et teatud proportsionaalsust tootmise arendamisel nõuab igasugune majanduslik kord, sealhulgas ka kapitalism. See on tõepoolest nii. Kuid kapitalismi tingimustes kujunevad vajalikud vastavused majanduses välja stiihiliselt, ebanormaalsete kõikumiste ja disproportsioonide kaudu, kriiside ja languste kaudu. See tõsiasi, et monopolid raskendavad kapitali stiihilist voolamist ühest tootmisharust teise, muudab olukorra veelgi keerulisemaks. Proportsionaalsusele, mida objektiivsed majandusseadused nõuavad, liigub kapitalistlik majandus kobamisi, pimesi, komistades ja kukkudes ning määratu suuri kulusid kandes.

Kuivõrd suured võivad olla need kahjud, sellest annavad tunnistust andmed, mille esitas Ameerika ametiühingute liider Walter Reuther 1959. aasta aprillis Washingtonis tööpuuduse küsimuses toimunud konverentsil. Viimase viie aasta jooksul, ütles ta, on Ameerika rahvas massilise tööpuuduse ja Ameerika Ühendriikide tootmisvõimsuse mittetäieliku kasutamise tõttu „jäädavalt kaotanud riigi koguproduktis 152 miljardit dollarit ehk ligikaudu 3000 dollarit ühe perekonna kohta". Kas saabki olla teisiti ekspluataatorliku korra tingimustes, kus valitseb tootmise anarhia, konkurents, ühiskondliku töö raiskamine!

Teisiti on lugu sotsialismi tingimustes, kus hakkab toimuma plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus, kus Engelsi sõnade järgi „saab võimalikuks ühiskondlik tootmine ette kindlaks määratud plaani järgi".[5] Nüüd saavad inimesed esmakordselt ajaloos enda kätte kõik vajaliku selleks, et saavutada ühiskondliku tootmisprotsessi maksimaalne kooskõlastatus ja seda ratsionaalselt reguleerida. See asjaolu, et kõik tootmisvahendid on sotsialismi tingimustes ühiskondlikus omanduses ning tootmise kulgu planeeritakse ja suunatakse ühtsest keskusest, loob enneolematud võimalused materiaalsete kulutuste ja töökulutuste maksimaalseks kokkuhoiuks ning ühiskondliku töö kõrgeks tootlikkuseks.

Plaanipärase, proportsionaalse arenemise majandusseaduse kasutamaõppimine annab sotsialistlikule ühiskonnale määratu suured eelised. See käib nii kogu rahvamajanduse kui ka iga tema lüli kohta: igasuguse ettevõtte, kaevanduse, kolhoosi kohta. Iga niisuguse lüli, iga tootmisaparaadi osa normaalne funktsioneerimine on sotsialismi kogu majandusliku masina normaalse tegevuse tingimuseks. Seepärast on sotsialistliku majanduse iga

töötaja osa väga suur, ükskõik missugusel tööpostil ta ka asuks.

See on seda tähtsam, et plaanipärase arenemise seadus, nagu juba öeldud, ei avaldu stiihiliselt, automaatselt. Plaanimajanduses, sotsialistlikus majanduses ei ole ega saagi olla tööjõu ja kapitalide stiihilist jaotumist majandusharude vahel. Seda kõike teostab sotsialistlik riik läbimõeldult, kooskõlas sotsialistliku tootmise põhilise eesmärgiga. Kuid see paneb erilise vastutuse neile riigiorganitele, kelle kompetentsi kuulub rahvamajanduse planeerimine ja kes selle arenemist juhivad.

Nende ülesanne on seda keerulisem, et ka sotsialismi tingimustes ei ole mingi vastavus igavene. Rahvamajandusharude vahel ei saa kunagi olla ühtesid ja neidsamu, igaveseks ajaks väljakujunenud proportsioone. Stabiilsus sel alal ei oleks heaolu tunnuseks, vaid häiresignaaliks. See tähendaks ju, et ühiskondlik tootmine toimub muutumatus ulatuses, et ta pöörleb ühes ja sellessamas ringis, et ei ole mingisugust kasvu. Kuid tehnika ei seisa paigal, toimuvad pöörded tootmise organiseerimises ja muutuvad ühiskonna vajadused. See kõik tõukab rahvamajandust edasi, muudab rahvamajandusharude vahekorda. Tekivad uued, perspektiivsemad tootmisharud, nihkuvad tagaplaanile mõned vanad tootmisharud.

Täpselt niisamuti ei saa olla lõplikult väljakujunenud, muutumatut vahekorda tootmise ja tarbimise vahel, tarbimise ja akumulatsiooni vahel. Tööviljakuse kasvu alusel laieneb tarbimine. Sotsialistliku ülesehitustöö uute ülesannete üleskerkimisega ja rahvusvahelise olukorra muutumisega võib akumulatsiooni endine tempo osutuda mitteküllaldaseks või, vastupidi, liiga kiireks.

Et toimuvaid muutusi õigeaegselt arvesse võtta, majandusplaanidesse vajalikke korrektiive teha, majanduses disproportsioonide tekkimist vältida või neid vähemalt kiiresti kõrvaldada, kui nad ikkagi peaksid tekkima, — selleks kõigeks kasutatakse sotsialistlikku planeerimissüsteemi.

Planeerimise ülesanded ja meetodid

Planeerimine sotsialistlikus riigis on protsess, milles põimuvad tihedalt teadusliku uurimise ning majandusliku ja organisatoorse tegevuse elemendid. Õigeks planeerimiseks on tarvis põhjalikult tunda majandust, majanduse arenemise objektiivseid seadusi ja osata näha ette. Majanduse tõhus juhtimine ei ole ka võimalik ilma hästi korraldatud rahvamajandusliku arvestuse ja statistikata. V. I. Lenin ütles, et „arvestus ja kontroll — see on *peamine*, mis on nõutav kommunistliku ühiskonna *esimese faasi* „korraldamiseks", õigeks funktsioneerimiseks".[6]

Plaanipärase arenemise seaduse nõuded väljenduvad rahvamajandusplaanides, mida koostavad kommunistliku partei ja valitsuse direktiivide põhjal riiklikud plaaniorganid. Sellised

organid on olemas nii keskuses kui ka administratiivsetes majanduspiirkondades ja otseselt ettevõtetes. Hoolikalt kaaludes olemasolevaid ressursse ja võimalusi ning lähtudes ühiskonna ees seisvatest üleannetest, töötavad plaaniorganid välja jooksvad plaanid, samuti ka pikaajalised plaanid, perspektiivplaanid 5—7—15 aastaks. Pärast seda, kui rahvahulgad on neid plaane ulatuslikult arutanud ja sotsialistliku riigi kõrgeim organ on need kinnitanud, omandavad niisugused plaanid seaduse vormi.

See asjaolu, et töötajad ise võtavad planeerimisest osa, et koostatavate plaanide aluseks võetakse tootmistegevuse käigus omandatud ja üldistatud kogemused, on rahvamajanduse õige juhtimise tagatiseks. Sotsialistliku riigi majanduslik tegevus rajaneb *demokraatliku tsentralismi* leninlikel printsiipidel. See tähendab, et planeerimine toimub mitte üksnes ülalt alla, vaid ka alt üles. Riiklik tsentraliseeritud plaaniline juhtimine ühendatakse sotsialistliku demokratismiga, töörahva hulkade initsiatiivi ja isetegevusega. Nõukogude Liidus levisid juba esimeste viisaastakute ajal niinimetatud „vastuplaanid", s. o. plaanid, mis on rikastatud ettevõtetes töötavate tööliste, inseneride ja tehnikute ettepanekutega ja täiendatud vastavalt nende soovidele. Pärast 1957. aastal läbi viidud tööstuse ja põllumajanduse juhtimise ümberkorraldamist on planeerimise praktika veelgi enam suunatud sellele, et maksimaalselt arvesse võtta kohalikke kogemusi, initsiatiivi ja ettepanekuid.

Majanduse planeerimine areneb sinnapoole, et rahvamajandusplaanid koostatakse tootmiskollektiivide eneste poolt väljatöötatavate arendamisplaanide alusel. Sealjuures on muidugi olemas kohalike huvide eelistamise oht, s. o. oht, et kohalikud huvid seatakse esikohale ühise ürituse kahjuks. Kuid kommunistliku partei juhtiv osa ja riiklike keskorganite suunav tegevus võimaldavad ühiskonnal vähendada niisuguse ohu miinimumini.

Oleks aga ekslik arvata, nagu tagaksid sotsialistlikus majanduses, plaanimajanduses peituvad suured eelised tema edu automaatselt. Ei tohi segi ajada plaanipärase arenemise *seadust* rahvamajanduse *planeerimise* endaga. Kui majandusseadus toimib alati eksimatult — selles mõttes, et tema mõju annab end tingimata tunda —, siis planeerimine võib olla õige ja ebaõige, täpne või küllaltki ligikaudne. Seepärast on tarvis pidevalt täiustada planeerimismeetodeid ja -süsteemi, pidevalt kontrollida kavandatavaid plaane kogemustega, eesrindliku praktikaga.

Nõukogude rahvamajandusplaanide maailma-ajalooline edu, samuti rahvademokraatia maades plaanimajanduse juhtimisel tehtud edusammud tõendavad, et sotsialistlik ühiskond õpib kasutama plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadust üha paremini, arvestab seda oma igapäevases praktikas üha täielikumalt.

On iseenesest mõistetav, et plaanipärase arenemise seadus annab sotsialismile vaid *objektiivsed* eelised, neid realiseeri-

takse aga sotsialistliku ühiskonna tööinimeste praktilises tegevuses. Vähe on sellest, kui koostatakse majanduse arendamise hea plaan; ilma selle elluviimisel tehtava ennastsalgava tööta jääb ta paberile. Vähe on teadmisest, et sotsialism on kõige ökonoomsem kord; ilma pideva võitluseta kokkuhoiu eest ei õnnestu sotsialismi eeliseid täielikult kasutada, tõsise hooletuse esinemise juhul aga võivad nad isegi jääda tagajärjetuiks. *Ainuüksi kõigi ühiskonna liikmete loov töö võib muuta sotsialismi tohutud potentsid tegelikkuseks.* Sealjuures etendab otsustavat osa sotsialistliku riigi ning tema organite majanduslik ja organisatoorne tegevus. Riik seab tootmisülesanded töötajate kollektiivide ette ja peale selle organiseerib ka nende tegevust ülesannete täitmisel.

4. Kaubatootmine ja väärtusseadus sotsialismi tingimustes

Sel tootlike jõudude ja ühiskondliku omanduse arenemisstaadiumil, mis on iseloomulik sotsialismile, ei saa sellised tähtsad majanduslikud protsessid, nagu näiteks töö plaaniline jaotamine rahvamajandusharude vahel ning tootmisvahendite ja tarbeesemete jaotamine, toimuda ilma kaubalis-rahalise, väärtuselise vormi kasutamiseta. See ei ole kuidagiviisi vastuolus sotsialismi printsiipidega, see ei takista sotsialistlikus majandussüsteemis peituvate määratu suurte eeliste ja sisemiste jõudude väljaselgitamist, vaid vastupidi, aitab sellele kaasa.

Sotsialistliku kaubatootmise iseärasused

Teatavasti on kaubatootmine rajatud sellele, et kõik konkreetse töö mitmesugused liigid taandatakse abstraktsele tööle, mis loob kauba *väärtuse*. See on kaubatootmise tähtis eelis, mis säilitab oma tähtsuse niikaua, kuni jäävad püsima erinevused töölise ja kolhoosniku töö vahel, kvalifitseeritud ja lihtsa töö vahel, vaimse ja füüsilise töö vahel ning kuni ühiskond ei saa lihtsalt ajaliselt töötundides mõõta ühe või teise kauba tootmiseks kulutatud tööd.

Väärtussuhted, s. o. ostu- ja müügisuhted, õhutavad materiaalselt tootmisest osavõtjaid kokku hoidma tööd ja toorainet, vähendama kulusid, juurutama uut tehnikat ja eesrindlikke tootmismeetodeid. See kaubatootmise tähtis omadus vastab täiesti sotsialismi huvidele ja sotsialism kasutab seda ulatuslikult. Kui sotsialistlik ühiskond planeerib ühe või teise toodangu väljalaske ulatust, siis ei ole talle kaugeltki ükskõik, missuguse hinnaga seda tehakse, s. o. kui palju tööd kulutatakse iga tooteühiku valmistamiseks. Sotsialistlik ühiskond on eluliselt huvitatud sellest, et maksimaalselt vähendada tootmiskulusid, pidades silmas seda, et ühes kohas saavutatud töö kokkuhoid võimaldab laiendada tootmist teises kohas.

Sellest aga ei tulene, et sotsialistlik kaubatootmine on sama-

sugune nagu lihtne või kapitalistlik kaubatootminegi, millest oli juttu VIII peatükis. Ei, nende vahel on printsipiaalne erinevus, ja samastada neid kuidagiviisi ei tohi.

Sotsialistlik kaubatootmine on tootmine ilma eraomanduseta, ilma kapitalistide ja väikekaubatootjateta. Sotsialistlikust kaubatootmisest võtavad osa riiklikud ettevõtted, põllumajanduslikud kooperatiivid, kodutööndajate, käsitööliste jne. kooperatsioon, s. o. ühendatud sotsialistlikud tootjad. Tootmisvahendid ei saa siin muutuda kapitaliks, sest nad on ühiskondlikus omanduses. Sellist tootmisvahendit aga, nagu seda on maa, siin üldse ei müüda ega osteta, s. o. maa ei ole siin isegi kaubaks. Sotsialismi tingimustes ei saa kaubaks muutuda ka tööjõud. Kollektiivselt tootmisvahendeid valdavad töötajad ei saa loomulikult oma tööjõudu iseendale müüa.

Kuid kõik muu — riiklikes ettevõtetes toodetavad tootmisvahendid ja isikliku tarbimise esemed, kooperatiivselt sektorilt riigile minevad põllumajandussaadused ja tooraine, samuti need põllumajandussaadused ja tooraine, mida kooperatiivid ja nende liikmed kolhoositurul müüvad, — on kaubad, millel on väärtus, s. o. neis asjastunud ühiskondlikult vajalik töö. Rahaliseks väärtuseväljenduseks on kauba *hind*.

Riiklikud ettevõtted ja põllumajanduslikud kooperatiivid *müüvad* üksteisele oma toodangut, nad ei anna mitte seda lihtsalt üle, nagu näiteks üks tsehh annab toodangu üle teisele tsehhile ühe ja sellesama tehase piirides. See on väga tähtis asjaolu ning tähendab, et iga ettevõte peab *asendama* oma paratamatud toodangu valmistamisega seotud kulutused. Seega tagatakse võimalus, et igas ettevõttes kulgeks tootmise protsess normaalselt. Ühtaegu hõlbustab see kogu rahvamajanduse planeerimist ja selles vajalike proportsioonide säilitamist.

Tootmiskulusid asendav vahetus on eriti tähtis riikliku ja kooperatiivse sektori majanduslikus vahekorras. Siin kuuluvad ju produktid eri omanikele — riigile ja kooperatiividele. See, mis toodetakse tööstuses, kuulub riigile, see aga, mis toodetakse kolhoosides, moodustab kolhooslik-kooperatiivse omanduse. Neis tingimustes on tööstuse ja põllumajanduse majandusliku sideme vajalikuks vormiks ostu ja müügi kaudu toimuv vahetus.

Teatavasti seisis Nõukogude Liidus üks põhilisi viimaste aastate abinõusid põllumajanduse järsuks tõusuks selles, et kolhoositoodangu varumine asendati kokkuostuga niisuguste hindade järgi, mis võimaldavad kolhoosidel oma toodangu tootmiseks tehtud kulutused võimalikult tervenisti asendada.

Kaubalis-rahaliste suhete alusel toimub sotsialismi tingimustes ka tarbeesemete jaotamine. Sotsialistlik riik kindlustab riiklikes ettevõtetes ja asutustes töötavate ühiskonna liikmete nii ühiskondlike kui ka isiklike vajaduste rahuldamise. Isiklike vajaduste põhilise osa rahuldamiseks saab igaüks palka, mille eest ta hiljem ostab vajalikke elatusvahendeid. Raha kui tasu töö

eest kutsub ellu kaubanduse kui sotsialismi tingimustes isikliku tarbimise kaupade jaotamise vormi. Sotsialismi tingimustes on kaubandus tarbeesemete jaotamise ainuvõimalikuks mehhanismiks. Kaubanduse kaudu teostub side tootmise ja tarbimise vahel. Kaubandus võimaldab välja selgitada ühiskonna muutuvaid vajadusi ja paremini planeerida nende vajaduste rahuldamiseks tarvilike kaupade tootmist.

Väärtusseadus sotsialismi tingimustes

Kuna sotsialismi tingimustes esineb kaubatootmine, siis järelikult toimib ka väärtusseadus. Kuid väärtusseaduse osa on siin printsipiaalselt teistsugune kui kapitalistlikus majanduses. Kapitalismi tingimustes on väärtusseadus töö ja tootmisvahendite jaotamise stiihiliseks reguleerijaks. Sotsialismi tingimustes, kus ei ole stiihilist turuvahetust ega konkurentsi, kaob see väärtusseaduse funktsioon, sest töö ja tootmisvahendite jaotamine toimub vastavalt rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadusele. See-eest kasvab tohutult väärtusseaduse kui töökulutuste *mõõtja*, kui ühiskondliku töö kokkuhoiu *stimuleerija* funktsioon.

Milles väljendub konkreetselt väärtusseaduse toime sotsialistlikus majanduses?

Selles, et ta sunnib tootma kaupu ja vahetama neid üksteise vastu *ühiskondlikult vajalike töökulutuste* alusel. Sealjuures ei kujune väärtusseaduse peamiseks tegevusväljaks sotsialismi tingimustes turg, vaid tootmine ise. Märkides, et eraomanduse kaotamisega „ei saa enam rääkida vahetusest sellisel kujul, milles ta esineb nüüd", rõhutas Engels, et „väärtuse mõiste praktiline kasutamine piirdub siis üha enam tootmise küsimuse lahendamisega, see aga ongi tema tõeline sfäär".[7] Marx, kinnitades seda mõtet, kirjutas: „Tööaeg *jääb alati*, isegi kui vahetusväärtus on kadunud, rikkuse loovaks olemuseks ja selle tootmiseks vajalike *kulude* mõõdupuuks."[8]

Esmajoones võtab riik väärtusseaduse toimet arvesse hindade plaanilisel kindlaksmääramisel. Kapitalismi tingimustes tunnetatakse hindu turul, kuid sotsialistlikus majanduses kehtivad *plaanilised* hinnad. Neid ei saa turult üle võtta. Nende kindlaksmääramisel lähtutakse tootmises esinevatest töötingimustest, sellest, et igasugune kaubaväärtus on vaid kaubas sisalduva ühiskondlikult vajaliku töö mõõt.

Kaubahindu kehtestades ei saa riik lähtuda neist töökulutustest, mida tegelikult antud ettevõttes on tehtud. Riik orienteerub ühiskondlikult vajalikele kulutustele, s. o. sellistele kulutustele, mis on vajalikud tootlike jõudude antud arenemisastmel: tehnika antud taseme, olemasoleva keskmise oskusastme ja töö intensiivsuse puhul. Teiste sõnadega, nende hindade aluseks, mida riik kaupadele kehtestab, on nende väärtus.

Selline lähenemine hindade kindlaksmääramisele, kus nad kooskõlastatakse väärtusega, annab kindla baasi nende majan-

duslikuks põhjendamiseks. Sel asjaolul aga on väga suur tähtsus rahvamajanduse arendamisele. Kaubahindades peavad üldiselt peegelduma need töökulutuste reaalsed vahekorrad, mis kujunevad mitmesuguste ühiskondliku tootmise harude vahel. Kui näiteks ühe kaubaliigi tootmiseks kulutatakse tööd rohkem kui teise kauba tootmiseks, siis on selge, et nende kaupade hindades peab peegelduma töökulutuste vahe. Majanduslikult põhjendatud hinnad kindlustavad omakorda õiged proportsioonid ühe haru toodangu vahetamisel teise haru toodangu vastu, see aga hõlbustab ühiskonna poolt rahvamajanduses kehtestatud proportsionaalsuse säilitamist.

Kuid hinnad sotsialistlikus majanduses mitte üksnes kajastavad mitmesuguste rahvamajanduse sfääride vahelisi tegelikke väärtussuhteid, vaid on ka riigi käes tähtsaks hoovaks, mis on vajalik ühiskondliku tootmise käigu aktiivseks mõjutamiseks. Seepärast on plaaniliste hindade poliitika alati moodustanud sotsialistliku riigi kogu majanduspoliitika tähtsa elemendi, millel on nii majanduslik kui ka esmajärguline poliitiline tähtsus. Sellega seletub muuhulgas, et sotsialistlikus majanduses ei lange kaupade hinnad alati ega kõigil juhtudel ühte nende väärtusega.

Vastava hinnapoliitika abil võib riik ühtedes tootmisharudes loodud tulude osa kasutada teiste, suurt rahvamajanduslikku tähtsust omavate tootmisharude kiireks arendamiseks. Eriti on selline hinnapoliitika tähtis uute tootmisharude arendamiseks ja uue tehnika juurutamiseks. Niikaua kui varem mittevalmistatud toodete tootmine ei ole muutunud massiliseks või seeriaviisiliseks, on iga tooteühiku väärtus tavaliselt võrdlemisi kõrge. Selleks et luua stiimulid nende toodete ulatuslikuks juurutamiseks, tuleb esialgu kehtestada niisugune hind, mis võib olla nende väärtusest madalam. See võimaldab organiseerida uue kauba tootmist suures ulatuses ja saavutada selle kauba väärtuse niisuguse alanemise, mis vastaks kehtestatud hinnale, seejärel aga seda hinda järjekindlalt alandada.

Niisiis on hindade plaanilise kindlaksmääramise protsessi mõjutamine väärtusseaduse esimeseks funktsiooniks sotsialistlikus majanduses. Väärtusseaduse teine funktsioon on kaasa aidata materiaalsete tootmiskulude vähendamisele, eesrindliku tehnika juurutamisele ja tööviljakuse tõstmisele.

Hinna kindlaksmääramisega riik justkui ütleb ettevõttele: siin on see töö ja materjalide maksimum, mida ühiskond võib endale lubada kulutada antud tooteühikule ja mida ettevõte ei tohi ületada. Ettevõtted, kelle individuaalsed kulutused on ühiskondlikult vajalikest kulutustest madalamad, asetatakse seega soodsamasse olukorda kui need ettevõtted, kus individuaalsed kulutused on suured. See õhutab viimaseid kokku hoidma tööd, toorainet ja energiat, täiustama tehnoloogiat ja juurutama uut tehnikat.

Selles avaldub väärtusseaduse stimuleeriv osa sotsialistlikus

majanduses. Materiaalne huvitatus ongi väärtusseaduse stimuleeriva toime konkreetseks väljenduseks. Sotsialistlik ühiskond taotleb seda, et majanduslikud vajadused ise ja töötajate materiaalne huvitatus oleksid tootmise tõukejõuks.

Seoses sellega on sotsialistliku ettevõtte (tööstus- ja põllumajandusettevõtte) majandusliku tegevuse aluseks *isemajandamine*.

Erinevalt neist ettevõtteist, mida peetakse ülal riigieelarvest, on isemajandaval ettevõttel majanduslik ja operatiivne iseseisvus. Tema käsutuses on vajalikud materiaalsed ja rahalised vahendid ning ta võib üles näidata laialdast initsiatiivi nende kasutamises. Isemajandamise mõte on selles, et iga ettevõtte ja majandusorganisatsiooni kulutused asendataks ja kaetaks omaenda tuludega ja et peale selle ettevõte saaks veel kasumit. Osa kasumist eraldatakse ettevõttefondi ja seda kasutatakse ettevõtte tööliste ja teenistujate vajadusteks. Isemajandamine õhutab võitlema rentaabluse eest, see aga on võimalik ainult minimaalsete töökulutuste, materiaalsete ja rahaliste vahendite kulutuste puhul.

Väärtusseaduse toime võimaldab kõrvutada ja õigesti hinnata üksikettevõtete tegevuse tulemusi ning materiaalselt ergutada nii kogu ettevõtet kui ka selle töötajaid kõrgete näitajate saavutamiseks.

Väärtusseadus ja planeerimine

Kuidas aga sobib väärtusseadusega kokku sotsialistlik planeerimine? Sotsialistlik planeerimine juhindub ju teisest seadusest — plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadusest.

Kogemused näitavad, et ühe ja teise seaduse ühendamine on täiesti võimalik, sest nad ei satu vastuollu, vaid täiendavad üksteist.

Sotsialistlik ühiskond määrab ise kindlaks tootmise mahu ja struktuuri, jaotab tootmisharude ja majanduspiirkondade järgi tootmisvahendid ja valmistoodangu. Kuid ta teeb seda kaubalis-rahaliste sidemete, väärtusvormide kaudu. Tootmisplaanide ja ühiskondlike vajaduste vastavuse vajalikuks täiendavaks kontrolliks on kaupade realiseerimise protsess. Hiljem see protsess näitab, kas antud konkreetsel juhul oli õigesti kooskõlastatud toodete väljalaskmine ja vajadused. Nii näiteks on kaubatagavarade liikumine kaubandusvõrgus tähtis näitaja, mis korrigeerib tootmisprogrammi.

Teiste sõnadega, väärtusseadus aitab *korrigeerida*, täpsustada töö ja tootmisvahendite jaotamist majandusharude vahel, see jaotamine aga toimub rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse alusel.

Mida lähemal on kaupade hinnad nende väärtusele, seda täpsemalt võib arvestada ja planeerida omahinda, rentaablust, töökulutuste ja kapitaalmahutuste efektiivsust, uue tehnika ja uute tootmise organiseerimise meetodite rakendamist.

Kaupade hindu planeerides peab sotsialistlik riik arvesse võtma tehnika progressi tõttu pidevalt muutuvaid ühiskondlikult vajaliku töö kulutusi, mis on hinna aluseks. Ilma selle oma objektiivse aluseta muutuks hind tinglikuks suuruseks ja lakkaks etendamast sotsialistliku planeerimise hoova osa.

Sotsialismi tingimustes muutub esmajärgulise tähtsusega ülesandeks täpselt kindlaks määrata väärtus, s. o. ühiskondlikult vajalikud töökulutused. Ainult nii saab kõrvaldada töö tarbetut raiskamist ning muuta majandus kõige ratsionaalsemaks ja ökonoomsemaks. Marx kirjutas, et pärast kapitalistliku tootmise kaotamist „jääb väärtuse kindlaksmääramine domineerivaks selles mõttes, et tööaja reguleerimine ja ühiskondliku töö jaotamine eri tootmisgruppide vahel ning lõpuks kõike seda hõlmav raamatupidamine kujunevad tähtsamaks kui kunagi varem".[9]

Õigesti kasutada väärtusseadust tähendab teostada isemajandamist ja rublaga kontrollimist ning planeerida hinda, omahinda, rentaablust, kaubakäivet, rahandust ja krediiti nii, et tagataks rahvamajandusplaanide täitmine ja ületamine, saavutataks kõige suurem tööviljakus ja ühiskonna ressursside kokkuhoid.

5. Töö sotsialismi tingimustes

Sotsialism annab õiguse tööle kõigile kodanikele. Seda õigust tagab kogu rahvamajanduse organiseerimine, kriiside kõrvaldamine ja tööpuuduse likvideerimine.

Ühiskonna jagunemine töötavaks enamuseks ja teiste ekspluateerimise arvel jõudeelavaks vähemuseks muutub sotsialismi tingimustes võimatuks, sest töö kujuneb ainsaks tuluallikaks.

Ühiskondliku töö uus iseloom

Kui kõik põhilised tootmisvahendid on koondatud sotsialistliku riigi ja tootmisko-operatiivide kätte, siis kaotab iga inimese töö eraiseloomu ja omandab *otseselt ühiskondliku* iseloomu. See tähendab, et iga inimese tööalane tegevus aitab kaasa rahvamajandusplaani teatud osa täitmisele.

Kapitalismi tingimustes töötab iga kaubatootja omal käel. Kaubatootjad on üksteisega seotud turu kaudu. Ainuüksi seal selgub lõppude lõpuks ühiskonna tegelik ühtede või teiste tööliikide kulu vajadus. Kriisid annavad eriti kujukalt tunnistust tööjõuressursside pillavast kasutamisest kapitalistlikus ühiskonnas. Siin vaheldub miljonite inimeste raske töö tööpuuduse piinadega.

Töö otseselt ühiskondlik iseloom sotsialismi tingimustes, kus aegsasti arvestatakse ühiskonna võimalusi ja vajadusi, aitab kaasa sellele, et töötajail arenevad uued stiimulid. Kõrvuti materiaalse huvitatusega tekivad moraalsed tööstiimulid. Selle tõttu muutub töö üha mõtestatumaks, kujunedes järk-järgult lihtsast elatusvahendist auasjaks. Kasvab töötajate tööalane aktiivsus ja

muutub aktiivsemaks nende osavõtt ühiskondlikust elust. Kasvavad leiutajate, ratsionaliseerijate ja teiste tootmisnovaatorite read. Sundimisel rajaneva vana töödistsipliini asemel tekib ja kõveneb uus, teadlik distsipliin, mis rajaneb sellel, et iga töötaja saab aru oma kohusest ühiskonna ees, samuti isiklikul huvil oma töö vastu.

Uut töössesuhtumist ja töötajate hoolitsust ühiskondliku tootmise arendamise eest väljendab *sotsialistlik võistlus*. Sotsialistliku võistluse protsessis ületatakse tegelikult tootmise organiseerimises esinevad puudused ning avastatakse ja kasutatakse varem tundmatuid reserve. Sotsialistlik võistlus kujutab endast enesekriitika tõhusat meetodit ja sotsialismile omast vastuolude ületamise vahendit. Sotsialistlikule võistlusele on võõras konkurentsi vaim, sotsialistlik võistlus eeldab seda, et eesrindlikud annavad seltsimehelikku abi mahajäänuile üldise tõusu saavutamiseks.

Juba uue korra kujunemise esimestel aastatel sündisid Nõukogude Venemaal kommunistlikud laupäevakud. V. I. Lenin nägi neis ettenägelikult uue töössesuhtumise võrseid. „See," kirjutas ta 1919. aastal, „on niisuguse pöörde algus, mis on raskem, olulisem, põhjalikum, otsustavam kui kodanluse kukutamine, sest see on võit omaenda inertsuse, lõtvuse, väikekodanliku egoismi üle, nende harjumuste üle, mis neetud kapitalism on jätnud päranduseks töölisele ja talupojale. Kui *see* võit kindlustatakse, siis ja alles siis luuakse uus ühiskondlik distsipliin, sotsialistlik distsipliin, siis ja alles siis muutub kapitalismi juurde tagasipöördumine võimatuks ning kommunism kujuneb tõesti võitmatuks."[10]

Tööviljakuse järjekindel kasv on sotsialismi majandusseadus

Iga uus ühiskondlik-majanduslik formatsioon saavutab võidu selle tõttu, et ta loob kõrgema tööviljakuse. Võime tagada kõrgem tööviljakus on sotsialismi ja kommunismi lõpliku võidu otsustavaks tingimuseks.

Marx märkis, et töö tootliku jõu määravad „tööliste keskmise oskuse aste, teaduse ja ta tehnoloogilise rakendamise arenemisaste, tootmisprotsessi ühiskondlik kombinatsioon, tootmisvahendite ulatus ja efektiivsus ning looduslikud tingimused".[11]

Milles on siis sotsialismi eelised nende tööviljakuse kasvu tingimuste loomises, mida märgib Marx?

Töölise keskmine oskuse aste ja tema kvalifikatsiooni tase kasvavad sotsialismi tingimustes märksa kiiremini kui kapitalismi tingimustes. Hariduse kättesaadavus kõigile töötajaile ja kõigi takistuste kõrvaldamine hariduse kõrgeimatele astmetele viivalt teelt võimaldavad igal töölisel järk-järgult tõusta insener-tehniliste töötajate tasemele. Isegi kõige arenenumates kapitalistlikes maades ei ole töölisklassi laiadel hulkadel niisuguseid võimalusi.

Sotsialismi tingimustes suureneb tohutult teaduse tähtsus, teaduse kõiki piiramatuid võimalusi kasutatakse esmakordselt kogu ühiskonna hüvanguks ja seatakse progressi teenistusse. Siit

tuleneb see, et kõrge on ka tootmises teaduse saavutuste rakendamise aste.

Eriti suured on sotsialismi võimalused Marxi poolt nimetatud „tootmisprotsessi ühiskondliku kombinatsiooni" alal, s. o. tööjaotuse ja töö koopereerimise alal. Kapitalismi tingimustes reguleerivad tööjaotust kogu ühiskonna ulatuses stiihilised turusuhted. Selle reguleerimise kulud on kriisid, tööpuudus, vaesumine, tervete töörahvakihtide füüsiline ja moraalne degradeerumine. Sotsialism, nagu ülalpool öeldud, võimaldab plaaniliselt organiseerida tööd nii üksikettevõttes kui ka koopereerida seda kogu ühiskonnas.

Sotsialistlik töökooperatsioon on ekspluateerimisest vabade töötajate seltsimehelik koostöö, mis rajaneb tootmisvahendite ühiskondlikul omandusel ja kõige eesrindlikumal tehnikal. Sotsialistlik töökooperatsioon võimaldab saavutada kõigi ühiskondliku tootmise harude ratsionaalseima kombineerimise. Sotsialistliku töökooperatsiooni täiustamine kõigis tema lülides, alates brigaadist, tsehhist ja üksikettevõttest ning lõpetades kogu maa majandusega ja kogu sotsialistlike riikide süsteemiga, on tööviljakuse pideva tõusu ammendamatuks reserviks.

Tootmisvahendite ulatus ja efektiivsus on tööviljakuse kasvu teiseks tähtsaks hoovaks. Toodangu hulka on võimalik suurendada kas tööpäeva pikendades ja töö intensiivsust (pinget) tõstes või tehnika ja tootmise organiseerimise täiustamise teel. Sotsialism eelistab teist teed. Tootmise pidev varustamine uue tehnikaga ja tehnoloogiliste protsesside lakkamatu täiustamine, kusjuures ühtaegu lühendatakse tööpäeva kestust, on sotsialistlikus ühiskonnas kõrgema tööviljakuse saavutamise peamiseks meetodiks.

Kapitalism kasutab mõlemaid ülalnimetatud meetodeid, kuid mõlemaid kasutab ta ekspluateerimise tugevdamiseks ning absoluutse ja relatiivse lisaväärtuse suurendamiseks. Ettevõtja ei rakenda masinat siis, kui see säästab tööd, vaid ainult neil juhtudel, kui masin maksab vähem seda asendavate tööliste palgaga võrreldes. Kapitalismi deviisiks on: „Pigista töölisest välja kõik, mis võimalik!" Sotsialismi loosungiks on: „Pigista tehnikast välja kõik, mis võimalik!"

Mõistagi on ka sotsialismi tingimustes tarvis säilitada töö intensiivsuse teatud tase, mida dikteerib tootmisprotsessi rütm. Kuid sotsialism ei luba niisugust töö intensiivistamist, mis kurnab jõu ja laostab töölise tervist.

Lõpuks, sotsialism võimaldab võrratult efektiivsemalt kui kapitalism kasutada loodusrikkusi tööviljakuse tõstmiseks. Kapitalismi tingimustes, kus maa ja maapõuevarad on eraomanike käes, kujuneb tootmise paigutus välja stiihiliselt, kõige sagedamini ilma selleta, et arvestataks ühe või teise tootmisala jaoks vajalike looduslike tingimuste kõige soodsamat kombinatsiooni. Sotsialism on mõõtmatult paremini kohandatud sellele, et võtta

looduselt võimalikult palju hüvesid, mida loodus on võimeline inimesele andma.

Niisiis on sotsialistlikus ühiskonnas võimalik liikuma panna kõik tegurid, milledest oleneb tööviljakus, ja kindlustada tööviljakuse pidev kasv.

Marx näitas, et kõrge tööviljakuse eest peetav võitlus seisab lõppkokkuvõttes nii selle tööaja kokkuhoius, mis kulutatakse otseselt, kui ka selle tööaja kokkuhoius, mis on kehastunud esemelistes tootmiselementides.[12] Seepärast on sotsialismi printsiibiks töö kokkuhoidmine kõigis tema liikides, nii elava kui ka asjastatud töö kokkuhoidmine. Seadmete, masinate, kütuse, tooraine ja abimaterjalide säästlik kasutamine on kõrge tööviljakuse vajalik element. See on kindel tee materiaalsete hüvede mitmekordistamiseks ja lühikesele tööpäevale.

Töö järgi jaotamise printsiip

Sotsialismi tingimustes jaotatakse materiaalseid ja kultuurilisi hüvesid olenevalt ühiskondlikus tootmises iga töötaja poolt kulutatud töö hulgast ja kvaliteedist. Sellest tuleneb vajadus rangelt arvestada nii töömäära kui ka tarbimismäära. See, kes töötab rohkem ja paremini, saab oma töö eest sotsialistlikult ühiskonnalt suuremat tasu.

Töö hulga ja kvaliteedi järgi tasustamise printsiibi õige kasutamine on tööviljakuse tõstmise ja sotsialistliku töödistsipliini kõvendamise võimas vahend. Materiaalse stiimuli ja sotsialismi tingimustes tekkivate moraalsete tööstiimulite ühendamine annab suurepäraseid tulemusi.

Sotsialistlik printsiip — „igaühelt oma võimete kohaselt, igaühele tema töö järgi" — stimuleerib töötajate kvalifikatsiooni tõusu ja nende pidevat võitlust tööviljakuse tõstmise eest. Võrdsustamine töö tasustamise alal on vastuolus sotsialismi huvidega.

Kapitalismi tingimustes limiteerivad reaalpalga taset tööjõu hinna seadus ja kapitalistide püüe saada kõige kõrgemat kasumit. Sotsialismimaades ei ole palga kasvuks mingisuguseid piire, välja arvatud ühiskondliku töö viljakuse tase, ühiskonna tootlike jõudude arengutase.

Tööviljakuse kasv muutub seega siin reaalpalga tõusu tähtsaks teguriks. Palga kasv aga stimuleerib omakorda tööviljakuse tõusu ja põhjustab seega kõigi toodetavate hüvede väärtuse alanemist.

Kuid palga kasvutempo ei tohi ette jõuda tööviljakuse kasvutempost. Vastupidi, tööviljakuse kasv peab ette jõudma palga tõusust. Kui töötasu kasvab kiiremini, siis vähenevad tootmise laiendamise võimalused, aeglustub majanduse arenemistempo, mis lõppkokkuvõttes põhjustab töötasu langemist.

6. Sotsialistlik laiendatud taastootmine

Välja töötanud ühiskondliku kapitali taastootmise teooria, tegi Marx kindlaks selle protsessi seaduspärasused, mis on omased mitte üksnes kapitalismile, vaid ka sotsialismile ja kommunismile. Ta tegi arvestuse, mis määrab kindlaks, millistes tingimustes üldse on võimalik lihtne ja laiendatud taastootmine.

Neist tingimustest on tähtsaim teatud proportsionaalsus ühiskondliku tootmise esimese ja teise alajaotuse vahel, s. o. tootmisvahendite (masinate, kütuse, tooraine) tootmise ja tarbeesemete (toiduainete, riietuse, jalatsite jne.) tootmise vahel. Peale selle on vajalikud teatud proportsioonid igas alajaotuses olemasolevate tootmisharude vahel, igas alajaotuses toimuva tarbimise ja akumulatsiooni vahel, esimeses ja teises alajaotuses toimuva akumulatsiooni vahel.

Marx märkis, et tema arvestused kujutavad endast abstraktsiooni, kapitalistliku tegelikkuse konkreetsete tingimuste abstraheerimist. Need on nii-öelda näidised, mille varal on võimalik uurida tingimusi, kus taastootmisprotsess kulgeb pidevalt ja häireteta. Reaalses kapitalistlikus majanduses, nagu oli juba öeldud, ei võimalda tootmise anarhia säilitada õigeid, aegsasti kehtestatud proportsioone. Ühiskondliku taastootmise protsessi katkestavad seal perioodiliselt majanduskriisid.

Sotsialistliku taastootmise olemus

Sotsialistlikus ühiskonnas tekkis esmakordselt inimkonna ajaloos võimalus teostada laiendatud taastootmist vastavalt Marxi poolt kättenäidatud vajalikele proportsioonidele. Muidugi on võimalikud üksikute tootmisalaste disproportsioonide esinemise juhtumid, kuid see-eest on nende tekkimise seaduspärane paratamatus nüüd kõrvaldatud. Sotsialistliku majanduse üleolek seisab selles, et ta areneb kriisideta ja et tootmine kasvab pidevalt; sotsialistlik majandus ületab kapitalismi ka laiendatud taastootmise ulatuse ja tempo poolest. Need eelised avaldavad veelgi silmanähtavamalt mõju sedamööda, kuidas sotsialistlik ühiskond hakkab üha täielikumalt silmas pidama laiendatud taastootmiseks vajalikke tingimusi. Millised on siis need tingimused?

Rahvamajanduse toodangu pidevaks suurendamiseks on tarvis esimese ja teise alajaotuse niisugust vahekorda, mille puhul esimene alajaotus kasvab kiiremas tempos. Marx tõestas, et laiendatud taastootmine on võimalik ainult siis, kui esimeses alajaotuses toimuv tootmisvahendite juurdekasv *ületab* nende kulu ja tarbimise esimeses ja teises alajaotuses. Mida suurem on see vahe, seda kiirem on tootmise laiendamise võimalik tempo.

Tootmisvahendite kasvuga suureneb ka mõlema alajaotuse kogutoodang. *Tootmisvahendite tootmise ettejõudev kasv* tagab kõigi rahvamajandusharude tehnilise varustatuse suurenemise, järelikult aga ka tööviljakuse tõusu.

Marxi laiendatud taastootmise seadus näitab kätte majandus-

liku arenemise üldise kestva tendentsi, mis esineb nii kapitalismi kui ka sotsialismi tingimustes. Marx pidas silmas abstraktset ühiskonda, mitte aga mingit konkreetset maad.

Seda tuleb arvesse võtta laiendatud sotsialistliku taastootmise seaduspärasuste kindlaksmääramisel. Neid on tarvis rakendada, arvestades muidugi sealjuures ühe või teise sotsialistliku maa tingimusi. Samuti on selge, et sotsialistliku maailmasüsteemi olemasolu puhul ei saa esimese ja teise alajaotuse arenemistempo konkreetne suurusvahekord olla ühesugune kõigis maades ja kõigil etappidel. See vahekord oleneb antud maa majanduslikest tingimustest, tema seisundist sotsialistlikus maailmasüsteemis, tema looduslike rikkuste iseloomust, elanikkonna tootmiskogemustest jne. Kuid need üksikasjad ei kaota sotsialistliku taastootmise üldist seaduspärasust — rasketööstuse ettejõudvat kasvu.

Sotsialistlik tootmine tõstab pidevalt tööviljakust, kui ta tugineb tehnika ja teaduse kiirele progressile. Uue tehnika õigeaegseks juurutamiseks ei ole vaja oodata, kuni funktsioneerivad seadmed ära kuluvad. Asendamisele kuuluvad ka need seadmed, mis on füüsiliselt veel kõlblikud, kuid on vananenud, sest on loodud uued, täiuslikumad konstruktsioonid. Niisugust vananemist nimetatakse tehnika *moraalseks kulumiseks.*

Kapitalismi tingimustes tõrjutakse moraalselt vananenud tehnika konkurentsi mõjul välja. Uusi masinaid rakendav firma saab sel ajal, kui enamik ettevõtteid veel vanu masinaid kasutab, ekstra-lisaväärtust. Püüdes ekstra-lisaväärtust võimalikult kauaks ajaks säilitada, hoiab selline firma oma tehnilisi uuendusi tavaliselt saladuses. Üldreeglina aga saavad konkurendid enam või vähem kiiresti saaduse teada ja rakendavad samuti uut tehnikat vana asemel.

Sotsialismi tingimustes on täiesti võimalik tootmises otsekohe ulatuslikult kasutada iga uut, ennast heast küljest näidanud masinat. Ainsaks takistuseks võib olla niisuguste ettevõtete administratsiooni rutiinsus ja konservatism, kes tahab vältida tüli, mis on möödapääsmatult seotud uue tehnika rakendamisega. Kuid sotsialistlikul ühiskonnal on küllalt jõude, et konservatismi kahjulike tendentsidega toime tulla.

Laiendatud sotsialistlikuks taastootmiseks on tarvis nii tootmisvahendite ja tarbeesemete plaanipärast kasvu kui ka materiaalse tootmise sfääris töötava kvalifitseeritud tööjõu arvu suurenemist.

Sotsialistlik ühiskond ei pruugi tegemist teha tööpuuduse probleemiga, mille kallal murravad pead kodanlikud majandusteadlased ja poliitikategelased. Tänu laiendatud taastootmisele on sotsialistlikul ühiskonnal võimalik kasutada oma tööjõuressursse täielikult, jaotada nad plaanipäraselt mitmesuguste rahvamajandusharude ja kultuurialade vahel.

Lõpuks on sotsialismi suureks eeliseks see, et ta ei tunne

turustamisprobleemi, mis kapitalismi majandust ahelais hoiab. Kõigi tootmisharude pidev, plaanipärane kasv tagab igaühele neist müügituru. Tehnilise progressi teel takistuste puudumine, töötajate tulude süstemaatiline tõus ja tööpuuduse puudumine muudavad iga sotsialistliku riigi ja kogu sotsialistliku süsteemi turu *praktiliselt piiramatuks.*

Kuidas kasutatakse ühiskondlikku koguprodukti

Kõik sotsialistliku ühiskonna käsutuses olevad materiaalsed hüved moodustavad tema *rahvusliku rikkuse.* Materiaalsed hüved, mis luuakse kõigis materiaalse tootmise harudes antud aasta jooksul, moodustavad *ühiskondliku koguprodukti.*

Kuidas toimub siis ühiskondliku koguprodukti jaotamine sotsialismi tingimustes?

Osa ühiskondlikust aasta-koguproduktist läheb aasta jooksul tarbitud tootmisvahendite asendamiseks. See, mis jääb järele pärast selle osa mahaarvamist, moodustab *natsionaalse tulu.* Teiste sõnadega, natsionaalne tulu on aasta jooksul loodud uue väärtuse summa, s. o. materiaalse tootmise sfääris rakendatud töötajate isiklike tulude ja nende poolt loodud ühiskonna puhastulu (lisaprodukti) summa. Ühiskonna puhastulu läheb rahvamajanduse arendamiseks ning ühiskonna ja riigi vajaduste rahuldamiseks (tervishoid, haridus, riigikaitse jne.).

Natsionaalse tulu kasv on laiendatud taastootmise tempo tähtis näitaja. Natsionaalse tulu keskmine aastane kasvutempo oli NSV Liidus maailma esimese sotsialistliku riigi kogu olemasolu ajaloo vältel umbes 3—5-kordselt kiirem kui kõige arenenumates kapitalistlikes maades.

Sotsialistliku ühiskonna natsionaalne tulu jaguneb tarbimisfondiks ja akumulatsioonifondiks. NSV Liidus läheb *tarbimisfondi* ligi 75 protsenti natsionaalsest tulust.

Ekspluataatorlike klasside parasiitliku tarbimise ja neid teenindava teenijaskonna puudumine, tootmise anarhiaga ja kriisidega seotud kahjumite likvideerimine võimaldavad sotsialistlikul ühiskonnal märksa suurendada natsionaalse tulu jaotamisel ka akumulatsiooni osa. Nii näiteks ei ületanud akumulatsioon Ameerika Ühendriikides sõjajärgsel perioodil keskmiselt rea kõige soodsamate aastate jooksul 12 protsenti, NSV Liidus aga moodustab akumulatsioonifond paljude aastate kestel umbes 25 protsenti natsionaalsest tulust.

Juba ainuüksi see, arvestamata kõiki teisi plaanimajanduse eeliseid, selgitab, miks toodangu ja tööviljakuse kasvutempo on sotsialismimaades mitmekordselt kiirem kapitalistliku majanduse arenemistempost. Akumulatsioonifondi kiire kasvu arvel ehitab sotsialistlik riik uusi ja laiendab vanu vabrikuid ja tehaseid, elektrijaamu ja kaevandusi, loob sovhoose ja riigimajandeid, täiustab transpordivõrku, ehitab elumaju, koole, haiglaid, lasteasutusi jne.; ulatuslik kapitaalehitus toimub akumulatsioonifondi

arvel ka kooperatiiv-kolhooslikus sektoris. Osa kapitaalmahutustest läheb tarbitud põhifondide asendamiseks (hoonete, masinate, seadmete jne. amortisatsioon), teine osa kapitaalmahutustest läheb nende fondide laiendamiseks.

Töötajad, kes on tootmisvahendid ja majanduse juhtimise enda kätte võtnud, on hoopis mõistlikumad, hoolikamad ja ettenägelikumad peremehed kui kapitalistid. Vana kodanlik laim, nagu ei hakkaks töölisklass, muutunud peremeheks, tootmist arendama ja laiendama, vaid kulutaks lihtsalt ära kõik, mis ta kapitalismilt pärandusena saab, on seebimullina lõhkenud. Sotsialistliku korra võit ja arenemine tõestasid marksistlikku teesi, et tootmisvahendite vabastamine eraomanduse kammitsaist põhjustab tootlike jõudude pideva ja üha kiireneva arenemise, tootmise kiire kasvu. Ühiskonna tähtsaimat progressiivset funktsiooni — akumulatsiooni — täidavad töötajad ise võrratult paremini kui ekspluataatorid.

Kapitalismi tingimustes esineb antagonistlik vastuolu tootmise ja tarbimise vahel. Rahvahulkade tarbimist piiravad seal töölisklassi ja talurahva madalate tulude kitsad raamid. Sotsialismi tingimustes seda vastuolu ei ole. Tagades tootmisvahendite tootmise ülekaaluka kasvu, loob laiendatud taastootmine võimaluse ka isikliku tarbimise esemete tootmise järjekindlaks suurendamiseks rahva kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste üha täielikuma rahuldamise nimel.

Kodanlikud majandusteadlased ja reformistid levitavad versiooni, nagu oleksid sotsialistlikes maades kõik pingutused suunatud ainult raske- ja sõjatööstuse arendamisele, mitte aga tarbeesemete tootmisele. Kuid see, et sotsialistlikes maades kasvab tormiliselt tähtsamate kaupade tarbimine iga elaniku kohta, lükkab sotsialismi kohta levitatud laimu ümber. Ajaloo kogemused on tõendanud, et tootmisvahendite tootmise ettejõudev kasv ei ole sotsialistlikes maades omaette eesmärk, vaid vajalik vahend sotsialistliku tootmise peamise ülesande — rahva heaolu taseme tõstmise realiseerimiseks. Tõepoolest, elanikkonna tarbimist teenindavate majandusharude — põllumajanduse, toiduainete- ja kergetööstuse jne. arendamiseks on tarvis intensiivistada nende tehnilist varustatust. Selleks aga on ainult üks tee — tootmisvahendite tootmise eelisarendamine.

Nagu näeme, loob sotsialism majanduse, mis erineb põhjalikult kõigi eelnevate formatsioonide majandusest ja annab vaba tegevusvälja tootlike jõudude arenemiseks ning töötajate materiaalse elutaseme lakkamatuks tõusuks.

Laiendatud taastootmist ei tohi mõista kitsapiiriliselt, ilma et arvestataks tema poolt esilekutsutavaid sotsiaalseid muutusi. Marx näitas, et kapitalismi tingimustes toimub ühtaegu materiaalse taastootmisega laiendatud alusel ka kapitalismile omaste vastuolude arenemine. Laiendatud sotsialistlik taastootmine kutsub samuti esile muutusi ühiskonna sotsiaalses struktuuris. Kuid

erinevalt kapitalismist ei põhjusta see antud ühiskonnakorra kõigutamist, vaid tugevnemist. Üldrahvaliku omanduse osatähtsuse suurenemine kogu sotsialismi majanduses ja jagamatute fondide osa suurenemine tootmiskooperatiivide majapidamises — see kõik tähendab sotsialistlike tootmissuhete niisugust laiendatud taastootmist, mis lähendab kommunismi võitu. Niisiis on laiendatud sotsialistlik taastootmine kommunistlikule ühiskonnale viivaks teeks.

XXIV PEATÜKK

SOTSIALISTLIKU ÜHISKONNA SOTSIAALNE, POLIITILINE JA KULTUURILINE ILME

Tootmisvahendite muutmine ühiskondlikuks omanduseks toob endaga kaasa kõigi ühiskondlike suhete, poliitilise pealisehituse, ideoloogia, kultuuri, igapäevase elu, kommete ja tavade põhjaliku ümberkorralduse.

Nagu omal ajal kasvas tootmisvahendite eraomanduse baasil välja ekspluataatorlik ühiskond koos oma eriliste institutsioonidega: klasside, riigi ja õigusega, oma tavade ja moraaliga, nii kasvab ka ühiskondliku omanduse ja sotsialistliku tootmisviisi baasil välja uus, sotsialistlik kord.

Uurides sotsialistliku korra iseärasusi, tuleb põhiliselt tugineda Nõukogude Liidu kogemustele, kes on käesoleval ajal ainus maa, kus sotsialism on võitnud täielikult ja lõplikult, ja ainult osaliselt tugineda rahvademokraatia maade kogemustele, kes asuvad mitmesugustel sotsialistliku ülesehitustöö etappidel. Sealjuures on tähtis silmas pidada, et sotsialism ei kujuta endast midagi tardunut, muutumatut. Vastupidi, see on ühiskond, mis paistab silma selle poolest, et ta täiustub ja areneb kiires tempos kõrgemale, kommunistlikule faasile.

1. Sotsialistlik demokraatia

Sügav demokratism on sotsialistliku ühiskonna peamine poliitiline iseärasus. Demokratism läbib üha enam mitmesuguseid ühiskondliku elu külgi, kujundades uusi suhteid, harjumusi, käitumisnorme ja traditsioone.

Sotsialistlik demokraatia on rahvavalitsuse uus, kõrgem ajalooline tüüp, mis on arenenud kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu proletaarsest demokraatiast. Võrreldes eelnevate formatsioonidega on sotsialism laiendanud kujutlust demokratismist, lülitades demokratismi mõistesse töötajate nii poliitilisi kui ka sotsiaalseid õigusi. Sotsialism andis demokraatiale uue mõtte ka sellega, et ta laiendas seda kogu ühiskonnale, muutis selle tõeliselt üldrahvalikuks. Lõpuks kandis sotsialism demokraatia raskuspunkti üle õiguste formaalselt väljakuulutamiselt,

nagu see kodanlikus ühiskonnas aset leiab, nende kasutamise võimaluste tagamisele.

Allpool käsitletakse sotsialistliku demokraatia kõige tähtsamaid külgi, mis on seotud ühiskonna klassistruktuuri, riigi, kodanike sotsiaalsete ja poliitiliste õiguste iseärasustega. Käesoleva peatüki järgnevates paragrahvides on juttu sotsialistliku demokraatia mõningatest teistest külgedest, mis on seotud rahvuslike suhetega, kultuuriga ja isiksuse seisundiga.

Sõbralike töörahvaklasside ühiskond

Üleminekuajajärgu majanduslike ja sotsiaalsete ümberkujunduste tulemusel kujuneb ühiskonna uus klassistruktuur.

Täielikult on likvideeritud ekspluataatorlikud klassid — kapitalistide, mõisnike ja kulakute klass. Ühiskond on muutunud töötajate — tööliste, talupoegade ja haritlaste ühiskonnaks. Nende olukord on põhjalikult muutunud.

See käib eeskätt *töölisklassi* kohta. Tootmisvahenditest ilmajäetud klassist on ta muutunud koos kogu rahvaga nende omanikuks, ekspluateeritavast klassist on ta kujunenud ühiskonna juhtivaks jõuks. Töölisklassi juhtiv seisund sotsialismi tingimustes on tingitud sellest, et see klass, kes on etendanud revolutsioonis otsustavat osa, on seotud sotsialistliku majanduse kõige eesrindlikuma vormiga, mis on üldrahvalikus omanduses. Töölisklass on ka kommunistliku ideelisuse peamine kandja. Tööliste hulgas esineb võrratult vähem talurahva ühele osale omase eraomandusliku psühholoogia ja mõnel intelligentsi esindajal säilinud individualismi igandeid. Siin on kõige sügavamalt juurdunud vastastikuse sotsialistliku abistamise ja seltsimeheliku solidaarsuse traditsioonid.

Tohutult tõuseb sotsialismi tingimustes tööliste kutsealane ja kultuuriline tase.

Põhjalikud muutused on toimunud ka sotsialistliku ühiskonna teise klassiga — *talurahvaga*. Kapitalismi tingimustes kujutas ta endast väiketootjate klassi, kes olid omavahel nõrgalt seotud ja sunnitud oma tillukestel maalappidel virelema. Maaelu tekitas äärmise kultuurilise mahajäämuse. Põllumajanduse kollektiviseerimine ja kultuurirevolutsioon muutsid talurahva ilme põhjalikult.

Sotsialistliku ühiskonna talupoegade valdav enamus on kolhoosnikud. Nõukogude Liidus näiteks oli üksiktalupoegi 1957. aastal vaevalt 0,5 protsenti. Sotsialistlik talurahvas on klass, kes on vabastatud mõisnike ja kulakute ekspluateerimisest, kes töötab kollektiivse töö tingimustes ja kasutab ulatuslikult masinatehnikat.

Kolhoosikorra eeliste tõttu tõuseb kiiresti talurahva kultuuriline tase. Tõsi küll, teatud aja jooksul pärast sotsialismi võitu jääb talurahva kultuuriline tase veel maha töölisklassi tasemest, samuti jääb maaelu maha linnaelust. Kuid see erinevus järkjärgult kaotatakse. Kasvab mehhaniseerijate kvalifitseeritud

kaadri kiht, kes on seotud eesrindliku tehnika ja kultuuriga. Neile jõuab oma arengus järele kogu talurahvas.

Kolhoosisüsteem laiendab talupoja silmaringi, tõmbab teda kaasa aktiivsele ühiskondlikule tegevusele, tekitab temas huvi omaenda kollektiivi (brigaadi, kolhoosi) ja kogu maa edusammude vastu. Niisiis ületatakse väikeomaniku egoism ja endassesuletus, mida kodanlik kirjandus on kuulutanud talupoja „looduspärasteks omadusteks".

Erinevalt töölisklassist talurahva osatähtsus kogu elanikkonna hulgas tavaliselt ei suurene, vaid väheneb. Maadele, mis olid enne sotsialistlikku revolutsiooni mahajäänud agraarmaad, on see progressiivne ja seaduspärane nähtus. Põllumajandusliku tootmise mehhaniseerimine võimaldab märksa vähendada selles töötavate inimeste arvu, keda vajatakse teiste majandusharude ja esmajoones tööstuse arendamiseks.

Töörahva suure väesalga sotsialistlikus ühiskonnas moodustab *intelligents* — vaimse töö alal töötajad. Intelligentsi ei saa arvata töölisklassi ega talurahva hulka. Ta ei moodusta ka erilist klassi, sest tal ei ole iseseisvat seisundit ühiskondlikus tootmises, kuigi ta etendab sotsialistliku ühiskonna elus suurt osa. Insener-tehnilisel intelligentsil on tähtis koht materiaalses tootmises. Kirjanikud, kunstnikud, näitlejad ja teadlased loovad vaimseid väärtusi ja rikastavad kultuuri. Õpetajate ja arstide rohkearvuline väesalk hoolitseb hariduse arendamise ja töötajate tervise kaitsmise eest. Lõpuks teeb suur hulk eriharidusega inimesi (õigusteadlased, majandusteadlased, rahandustöötajad) vajalikku tööd majanduse juhtimisel, riigiaparaadis jne.

Intelligents on sotsialistliku ühiskonna kõige kiiremini kasvav kiht. 1958. aasta lõpul oli NSV Liidus ligikaudu 7,5 miljonit kõrgema ja kesk-eriharidusega spetsialisti, sel ajal kui 1913. aastal oli neid 190 000 ja 1928. aastal 521 000. Intelligentsi osatähtsus suureneb ka edaspidi. See vastab tehnika ja kultuuri arendamise nõuetele.

Sotsialistlik intelligents ei ole endassesulgunud sotsiaalne kiht, vaid tõeliselt rahvaintelligents, kes on välja kasvanud tööliste ja talupoegade hulgast. Oma tõelist eesmärki näeb ta rahva teenimises. See tõstab ühiskonna kultuuritaset ja rikastab ka vaimselt intelligentsi, muudab tema töö sihikindlaks.

Sotsialistlikus ühiskonnas kujunev uus klassistruktuur muudab põhjalikult kogu klassisuhete pilti.

Likvideerides täielikult ja lõplikult inimese ekspluateerimise teise inimese poolt, kaotab sotsialism jäädavalt aastatuhandete vältel eksisteerinud klassihierarhia, s. o. ühtede klasside teistele klassidele allutamise süsteemi.

Kõik klassid ja kihid muutuvad võrdseks oma suhtumiselt tootmisvahenditesse, riigisse ja poliitilisse võimu, oma õiguste ja kohustuste poolest. Mitte keegi ei saa enam omastada tootmisvahendeid ja kasutada neid teiste inimeste ekspluateerimi-

seks. Kaotatakse kõik sotsiaalsed ja poliitilised privileegid ning kitsendused, kaasa arvatud ka need, mis reas maades kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul töörahva saavutuste kaitsmiseks kehtestati (privilegeeritud esindusnormid töölistele ja kehvikutele, mõningatelt sotsiaalsetelt rühmadelt valimisõiguse äravõtmine jt.). Kõigil elualadel rajatakse kindlad alused sotsiaalseks võrdsuseks ja õigluseks.

Seda ei muuda vähimalgi määral see fakt, et sotsialismi tingimustes säilib töölisklassi juhtiv osa. Niisuguse osa aluseks ei ole mingisugused erandlikud õigused, mis on omandatud ning säilitatakse teiste klasside ja kihtide arvel, vaid töölisklassi kõrge moraalne ja poliitiline autoriteet.

Oeldust tuleneb, et kuigi sotsialismi tingimustes sotsiaalsed erinevused ei kao, siiski muudavad nad põhjalikult oma iseloomu. Sotsiaalsed erinevused ei ole enam seotud valitsemise ja allumise suhetega, vaid kujutavad endast üksikute võrdõiguslike töörahva väesalkade erinevusi, mille tekitavad ühe ja sellesama sotsialistliku (üldrahvaliku ja kooperatiiv-kolhoosliku) omanduse eri vormid. See on erinevus inimeste vahel, kes töötavad ühtse sotsialistliku majanduse eri tootmisharudes ja annavad oma jõu mitmesugustele tööliikidele.

Niisiis on sotsialismi tingimustes säilivatel klassidevahelistel erinevustel printsipiaalselt teistsugune iseloom kui kapitalismi tingimustes, nimelt mitteantagonistlik iseloom; vastavalt sotsialistliku ühiskonna arenemisele vähenevad need erinevused pidevalt, millele aitab aktiivselt kaasa partei ja riigi poliitika. Kapitalismi tingimustes seevastu sotsiaalsed vahed ei kao, vaid muutuvad veelgi suuremaks, sotsiaalne ebaõiglus ei vähene, vaid muutub veelgi kisendavamaks.

Lõpuks ei avalda sotsialismi tingimustes esinevad klassierinevused enam mõju inimeste isiklikule saatusele nii nagu kapitalismi ajal. Igal kodanlikul maal tarvitseb vaid inimesel sündida pankuri või vabrikandi perekonnas, et talle oleksid ilma mingisuguste omapoolsete teenete ja jõupingutusteta tagatud nii mugavus, kõrged tulud, hariduse saamine kui ka kadestatav ühiskondlik seisund. Seevastu töölise pojal ei ole peaaegu võimalik pääseda vaesusest ega „haljale oksale jõuda", vaatamata kodanlikule legendile, nagu võiks iga saapapuhastaja saada miljonäriks. Sotsialismi tingimustes olenevad inimeste seisundi erinevused isiklikest omadustest, võimetest, teadmistest ja töökusest, mitte aga sotsiaalsest päritolust ja seisundist.

Võtame näiteks tulude küsimuse. Sotsialismi tingimustes säilivad erinevused inimeste materiaalses heaolus kaotavad üha enam oma klassiloomuse. On olemas terved tööliste kategooriad (mäetöölised, metallurgid jt.), kes teenivad rohkem kui paljud intelligentsi grupid. Paljudes kolhoosides on põllumajanduse eesrindlaste töötasu suurem töölise või teenistuja jne. keskmisest palgast.

Prestiiž ja kuulsus lakkavad sotsialistlikus ühiskonnas samuti olemast ühtede või teiste klasside ja kihtide monopoliks ning kuuluvad lahutamatult neile, kes ausalt teenivad ühiskonda ja ausalt töötavad ükskõik missugusel elualal. NSV Liidus on näiteks niisugused töölised, nagu ketraja Valentina Gaganova ja kaevur Nikolai Mamai, ning sellised kolhoosimehhaniseerijad, nagu Aleksander Gitalov ja Nikolai Manukovski niisama tuntud kui silmapaistvad teadlased, insenerid, näitlejad ja poliitikategelased.

Klassierinevuste kustumisele aitab kaasa sotsialistliku ühiskonna klasside vaheliste piiride eneste liikuvus, suhtelisus, ühest klassist või kihist teise ülemineku hõlpsus. See puudutab nii tööliskassi ja talurahva vahelisi piire kui ka piire, mis lahutavad neid klasse (füüsilise töö alal töötajad) intelligentsist (vaimse töö alal töötajaist). Uue, sotsialistliku intelligentsi valdava enamuse moodustavad tööliste ja talupoegade hulgast võrsunud inimesed. Kuid asi ei ole üksnes selles. Niisama tähtis on ka see, et tööliste ja talupoegade hulgas tekib üha rohkem haritud inimesi, kelle igapäevane töö tootmises paistab silma paljude loova, vaimse töö joonte poolest.

Teatud kutsealade omandamiseks on muidugi tarvis palju õppida ja haridust saada. Kõrgem haridus aga kaotab sotsialismi tingimustes täielikult sotsiaalse privileegi iseloomu. Ühiskond jälgib valvsalt seda, et niisuguseks privileegiks ei kujuneks ka need veel säilinud eelised, mida annab kultuursem kodune miljöö, pikem puhkeaeg, paremad materiaalsed õppimistingimused jne. Sel eesmärgil võetakse kõrgematesse õppeasutustesse esmajoones vastu neid, kes tulevad tootmistöölt, samuti makstakse stipendiumi majanduslikult vähem kindlustatud üliõpilastele, arendatakse ulatuslikult kõrgema ja keskhariduse saamist õhtukoolides ning kaugõppe teel jne.

Täielik võrdõiguslikkus, klasside erinevuste järkjärguline kustumine ja sotsiaalne õiglus on sotsialismi tingimustes valitsevate klassisuhete iseloomujooned, mis aitavad kaasa ühiskonna ühtsuse tugevdamisele.

Kuna kõik klassid ja kihid koosnevad töötajaist ning on seotud ühetüübilise — sotsialistliku — omandusega, siis on nendevahelised suhted täiesti vabad antagonismist. Kõiges põhilises ja peamises langevad nende huvid ühte. Töölised, talupojad ja intelligentsi esindajad on ühteviisi huvitatud eriti rahvamajanduse tõusust, sotsialistliku korra aluste tugevdamisest ning demokraatia ja kultuuri arendamisest.

Nii seab sotsialism põlise klassivõitluse asemele klasside solidaarsuse ja ühtsuse, mis tulenevad eesmärkide, ideoloogia ja moraali ühtsusest. Ekspluataatorlike klasside likvideerimisega ja kõigi väikekodanlike klasside sotsialistliku ümberkujundamisega rajatakse kindlad alused ühiskonna moraalsele ja poliitilisele ühtsusele.

Riigi funktsioonide muutumine

Sotsialismi võit toob endaga kaasa riigi edasise suure ümberkujundamise, mis on otseselt seotud ekspluataatorlike klasside likvideerimisega ning ühiskonna moraalse ja poliitilise ühtsuse arenemisega.

Töörahvale vaenulike klasside kadumisega *kaotab* riik, kui rääkida tema sisemistest funktsioonidest, *klasside mahasurumise instrumendi iseloomu*. Langeb ära see riigi tegevuse külg, mis oli peamiseks ja moodustas riigi olemuse kogu tema ajaloo vältel.

Juba teel sotsialismile, sedamööda kuidas löövad kõikuma ekspluataatorlike klasside majanduslikud, poliitilised ja ideoloogilised positsioonid, väheneb tavaliselt klassivõitluse intensiivsus. See põhjustab klasside mahasurumise sfääri ahenemist. Sotsialismi võiduga aga ei jää talle üldsegi enam kohta.

Seepärast kritiseeriski Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei resoluutselt seda täiesti ekslikku teooriat, mille järgi toimuvat klassivõitluse niinimetatud teravnemine vastavalt sotsialistlikus ülesehitustöös tehtud edusammudele. See teooria oli eriti ohtlik selle poolest, et ta õigustas sotsialistliku demokraatia ja seaduslikkuse printsiipide jämedaid rikkumisi.

Kuid klasside mahasurumise funktsiooni väljasuremine ei tähenda, et sotsialismi tingimustes peab riik kaduma. Ilma riigita ei saa sotsialistlik ühiskond toime tulla. Miks?

Esiteks seepärast, et pärast sotsialismi võitu jääb riiklus pika aja jooksul veel kõige sobivamaks ja mõistlikumaks majanduse, ühiskondlike suhete ja kultuurilise ülesehitustöö ühiskondliku juhtimise vormiks. Just selle vormi otstarbekohasus on tingitud ühiskonna majandusliku, sotsiaalse ja vaimse arenemise tasemest.

Teiseks seepärast, et sotsialismi tingimustes säilib veel teatud ebavõrdsus inimeste vajaduste rahuldamises, esinevad eraomandusliku psühholoogia avaldused ja teised kapitalismi igandid ühiskonna liikmete ühe osa teadvuses. Neis tingimustes ei saa veel toime tulla ilma spetsiaalse aparaadita, kes kontrollib töö ja tarbimise määra, kaitseb ühiskondlikku ja isiklikku omandit ning hoiab ära sotsialistlikule korrale ohtlikke ühiskonnavastaseid tegusid.

Kolmandaks säilib riik väliste põhjuste tõttu. Kuni sotsialism ei ole võitnud maailma ulatuses, jääb alles imperialistlike riikide kallaletungimise oht, seepärast aga säilib ka vajadus relvastatud jõudude ja teiste riigiorganite järele, kes peavad tagama maa kaitsevõime, samuti võitlema spioonide, diversantide ja muude õõnestavate elementide vastu, keda imperialistid sotsialistlikesse maadesse saadavad.

Sotsialismi tingimustes on seega riik töötajaile veel vajalik. Säilib ka mõnede riiklike sunniabinõude vajadus. Kuid riigi tegevuses on nüüd esiplaanil teised funktsioonid ja ülesanded.

Esmajoones suureneb märgatavalt *riigi majanduslik osa.* Kui üleminekuajajärgu mitmesektorilise majanduse tingimustes ei suutnud riik veel hõlmata oma kontrolli, planeerimise ja otsese juhtimisega kõiki sektoreid ja rahvamajandusharusid, siis sotsialismi tingimustes koondab riik tegelikult enda kätte kõik oma majandusliku arenemise niidid. Ühiskondliku tootmise organiseerimine — majanduse juhtimine muutub riigi peamiseks funktsiooniks.

Ulatuslikult areneb sotsialismi tingimustes ka *riigi kultuuriline ja kasvatuslik funktsioon* — tema tegevus sotsialistliku kultuuri — teaduse, kunsti ja kirjanduse arendamisel, rahva kultuurilise taseme tõstmisel ja tema kommunistlikul kasvatamisel.

Riigi tegevuses etendab suurt osa *sotsialistliku omandi* — uue korra aluste aluse *kaitsmise* funktsioon.

Suure ulatuse võtab sotsialismi tingimustes see riigi tegevus, mis on seotud *kodanike õiguste ja huvide, nende isikliku omandi ja ühiskondliku korra kaitsmisega.*

Niisiis esineb riik pärast sotsialismi võitu kõigepealt kui majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö organiseerija, kes suunab töörahva hulkade loovat tegevust.

Kuna eksisteerib kapitalistlik süsteem ega ole kõrvaldatud sõjalise kallaletungi oht, siis säilib kõrvuti sellega täielikult ka *väljastpoolt tuleva kallaletungi vastu maa kaitsmise* funktsioon. Sotsialistlik riik on sunnitud tugevdama oma relvastatud jõude, armeed, laevastikku, vastuluure- ja luureorganeid, et edukalt kaitsta sotsialismi saavutusi. Riigi välispoliitiline tegevus ei seisa aga üksnes sõjalise kaitse funktsioonis. See hõlmab välisriikidega loodavaid majanduslikke, kultuurilisi ja poliitilisi suhteid ning seab enda eesmärgiks tagada erineva sotsiaalse ja poliitilise süsteemiga maade rahulik kooseksisteerimine, samuti kindlustada rahvastevaheline rahu. Seoses sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemisega tekib ka niisugune uus välispoliitiline ülesanne, nagu vennalike sotsialismimaade vankumatu sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise tugevdamine.

Riigi funktsioonide ja ülesannete muutumine sotsialismi tingimustes üleminekuajajärguga võrreldes ei saa mõju avaldamata jätta ka tema tegevuse meetoditele. Kõigepealt väheneb järsult administratiivsete sunniabinõude rakendamise sfäär; need asendatakse üha enam inimeste veenmise ja nende kollektiivse tegevuse organiseerimise meetoditega.

Riikliku juhtimise meetodite täiustamine on üks tähtsamaid ülesandeid, mis pärast sotsialismi võitu üles kerkib. Sellest, kuivõrd edukalt seda lahendatakse, olenevad paljus ühiskonna majanduse arenemise tempo kui ka saavutused sotsiaalsel, kultuurilisel ja teistel aladel. Välja töötada riikliku tegevuse õiged meetodid ja vormid, mis vastavad uuele klassistruktuurile ja uut liiki majandusele, ei ole lihtne. Sotsialistlik ühiskond ei ole siin kind-

lustatud vigade vastu. Seepärast pöörab kommunistlik partei riikliku ülesehitustöö küsimustele raugematut tähelepanu.

Sotsialistliku riikluse täiustamine nõuab bürokratismi otsustavat ületamist. Võitnud sotsialismi tingimustes on bürokratismi avaldused veelgi sallimatumad kui üleminekuajajärgul. Riigi kompetentsi kuulub ju nüüd võrratult suurem tegevusväli. Sotsialistlik riik juhib näiteks kogu tööstust ja kaubandust, välja arvatud kooperatiivkaubandus. Riik suunab enamiku asutuste tegevust, mis teenindavad kodanike igapäevaseid vajadusi (tervishoiu, sotsiaalhoolduse, rahvahariduse jne. alal). Riik esineb kolhooside põhilise kontrahendina. Neis tingimustes võib bürokratism tekitada ühiskonnale suurt nii majanduslikku kui ka poliitilist kahju. Seda arvestades organiseerib partei järjekindlat võitlust bürokratismi vastu, riigiaparaadi ja töörahva hulkade sidemete tugevdamise eest, arendab ja tugevdab sotsialistlikku demokraatiat.

Töötajate poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste laiendamine

Sotsialism loob esmakordselt majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised eeldused tõelise üldrahvaliku demokraatia elluviimiseks. Ainult sotsialism loob kõigi ühiskonna kihtide huvide sellise ühtsuse, mille puhul on võimalik igasugused riikliku elu küsimused lahendada ilma mingisuguse klassivägivallata, demokraatlikul teel.

Ainult sotsialismi tingimustes läheb korda saavutada kodanike tõeline poliitiline võrdsus. See tagatakse sellega, et inimesed on tegelikult võrdsed tootmisvahendite suhtes ja seepärast on neil võrdne õigus peremehelikult osa võtta kogu ühiskonda puudutavate otsuste väljatöötamisest.

Sotsialismi tingimustes saavad ühiskonna liikmed mitte üksnes formaalsed õigused ja vabadused, vaid ka praktilise võimaluse nende kasutamiseks. Sotsialistlikud konstitutsioonid, kuulutades välja põhilised vabadused — sõna-, trüki-, koosolekute ning tänavarongkäikude vabaduse jne. —, pööravad mitte juhuslikult erilist tähelepanu tagatistele, mis võimaldavad tegelikult neid vabadusi kasutada, sotsialistlike konstitutsioonide alusel antakse töötajate käsutusse kõik paberitagavarad, trükikojad, ruumid jne.

Mõistagi, et ka sotsialismi tingimustes ei saa juttu olla isiksuse piiramatust vabadusest. Isiksuse piiramatu vabadus ei oleks vabadus, vaid meelevald, sest see rikuks teiste inimeste, ühiskonna kui terviku huve. Andes inimesele kõige laiemad vabadused, keelab sotsialistlik riik ühtlasi igasuguse tegevuse, mis teistele inimestele kahju tekitab. Riik karistab näiteks rassistlike ja fašistlike vaadete levitamise ning sõjapropaganda eest. Erinevalt kodanlikust riigist ei luba sotsialistlik riik alaväärtuslike raamatute, ajakirjade ja filmide levitamist, mis laostavad noorsugu moraalselt ja ülistavad ebamoraalsust, julmust ja vägivalda. Niisugused kitsendused vastavad kahtlemata rahva huvi-

dele, seepärast ei õõnesta nad uue korra demokratismi, vaid vastupidi, tugevdavad seda veelgi.

Seega erineb sotsialistlik demokraatia oluliselt sellest piiramatust, kaosetaolisest „vabadusest", millest targutavad anarhistid. Selline „vabadus" võib muide esineda ainult nende palavaksköetud peades, mitte aga ühiskonnas. Mis puutub sotsialistlikku demokraatiasse, siis ei ole see kaootiline demokraatia, vaid *juhitav demokraatia*, s. o. niisugune demokraatia, mida juhivad partei ja riik sotsialismi arenemise ja kommunismi ehitamise huvides. Seda deklareerivad kommunistid otseselt ja avalikult.

Selle asjaoluga ei suuda revisionistid leppida. Nad väidavad väsimatult, et demokraatia ei sobi kokku mitte mingisuguste kitsendustega, mitte mingisuguse juhtimisega; sel alusel nõuavad nad sotsialistliku demokraatia asendamist „piiramatu" ehk, rääkides sellestsamast ähmasemalt, „integraalse" demokraatiaga. Selliste vaadete pooldajate toredate sõnade taga peitub selge poliitiline kavatsus — tõugata sotsialism tagasi kodanliku demokraatia rüppe, järelikult aga hoopiski mitte mingisuguse piiramatu demokraatia, vaid niisuguse demokraatia rüppe, mida juhib kodanlus ja mis kehtestab mitmesugused kapitalismi huvidele vastavad kitsendused.

Revisionistide teine eesmärk seisab selles, et õõnestada ühiskonna parteilist juhtimist; see tooks tegelikult endaga kaasa demokraatia ahenemise, mitte aga selle arenemise. Partei kehastab ju oma tegevuses miljoniliste rahvahulkade tahet ja kujutab endast sotsialistliku ühiskonna kõige demokraatlikumat organisatsiooni. Partei juhtiv tegevus kehastab kõige täielikumalt tõelise rahvavalitsuse printsiipe.

Kõrvale heites revisionistide teooria ja seda enam nende poolt pakutavad „demokratiseerimise" retseptid, peavad marksistlik-leninlikud parteid ühtlasi oma tähtsaks ülesandeks järjekindlalt arendada ja laiendada sotsialistlikku demokraatiat. Kuid erinevalt revisionistidest ei näe nad sellele viivat teed kodanliku demokraatia institutsioonide ja printsiipide ülevõtmises, vaid sotsialistliku demokratismi täiustamises, s. o. ühelt poolt riigi ja partei ning teiselt poolt töörahva hulkade sidemete tugevdamises, töörahva hulkade loova aktiivsuse ja isetegevuse julges arendamises kõigil ühiskonna elu aladel.

Siin seisavad partei ees suured ülesanded, sest niisugune, tõeliselt sotsialistlik demokratism ei teki iseenesest muutumatul, lõplikult antud kujul, vaid areneb sedamööda, kuidas sotsialism jõudu kogub. See on protsess, mis nõuab ühiskonna, riigi ja partei pidevat tähelepanu ning jõupingutusi, nõuab võitlemist ebaõigete vaadetega, administratiivse ja bürokraatliku kihuga ning rahvahulkade mõistusesse ja jõududesse usu puudumisega.

Miks omistab partei sotsialistliku demokraatia arendamisele niisugust suurt tähtsust?

Just seepärast, et ajaloos kõige kõrgemat tüüpi laialdane demokratism osutub sotsialismi tingimustes mitte üksnes võimalikuks, vaid ka vajalikuks. Sotsialistlikes tingimustes ei ole demokraatia valitsevate ringkondade sunnitud järeleandmine, nagu see on kapitalismi ajal, vaid elu seadus, mis kindlustab ühiskonna normaalse ja kiire arenemise. V. I. Lenin kirjutas, et „võidukas sotsialism peab paratamatult teostama täieliku demokraatia..."[1] Sotsialism ja demokraatia on teineteisest lahutamatud.

Laialdane demokraatia võimaldab igal ühiskonna liikmel tunda ennast ühiskonnas täieõigusliku peremehena, suurendab laiade rahvahulkade loovat initsiatiivi, ilma milleta sotsialism ei saa sammugi astuda. Demokraatia ergutab talente ja miljonite inimeste võimeid, aitab kaasa uute andekate juhtijate kiirele edutamisele ning tõmbab töötajaid kaasa riiklikku tegevusse, tagades nende üha aktiivsema ja otsesema osavõtu ühiskondlike asjade juhtimisest. Nii näiteks on NSV Liidu Ülemnõukogus (1958. aasta märtsis valitud viiendas koosseisus) 614 töölist ja kolhoosnikut, kes otseselt tootmises töötavad. Linnanõukogude saadikute koosseisus on 39,4 protsenti otseselt tootmises töötavat töölist, külanõukogude saadikute koosseisus aga on 58,5 protsenti kolhoosnikuid. Üldse valiti kohalikesse nõukogudesse 1959. aastal ligikaudu 340 000 töölist ja peaaegu 780 000 kolhoosnikut.

Võrdluseks tuletame meelde, et Ameerika Ühendriikide Kongressis moodustavad pankurid ja tööstурid senatis 30 protsenti ja saadikutekojas 34 protsenti; 21 protsenti senaatoreist on suurmaaomanikud. Ülejäänud deputaadid on suurmonopolide teenistujad ja elukutselised poliitikategelased, kes on ennast kapitali ustavate teenritena näidanud. Mitte asjatult ei räägi ameerika kõnekäänd: „Ühed on senaatorid seepärast, et nad on rikkad, teised on rikkad seepärast, et nad on senaatorid."

Sotsialismimaade konstitutsioonid fikseerivad ameti-isikute valitavuse, asendatavuse ja aruandekohustuse, kõigi riigiorganite valitavuse ja aruandekohustuse printsiibi. Valijatel on õigus ennetähtaegselt ära kutsuda nende usaldust mitte õigustanud rahvasaadikut. Töörahva ühiskondlikud organisatsioonid kontrollivad üha ulatuslikumalt täidesaatvate organite tegevust ja võtavad sellest ise aktiivselt osa.

Sotsialistliku maa riigiorganeid ümbritseb inimeste aktiiv, kes töötavad tehastes, kolhoosides ja kultuurihariduslikes asutustes. NSV Liidus võtavad ainuüksi agitaatoritena ja nõukogude valimiste organiseerijatena valimiskampaaniatest osa umbes 14—15 miljonit inimest. Miljonid inimesed töötavad kohalike töörahva saadikute nõukogude alalistes ja ajutistes komisjonides; ühiskondlike instruktorite ja inspektoritena, ettevõtetes, asutustes ja majavalitsustes valitavate kaastöökomisjonide liikmetena; ühiskondlike organisatsioonide poolt loodavates ühiskondliku kont-

rolli rühmades. See inimeste tohutu armee võtab osa riiklikust tööst ja teeb läbi suure poliitilise kooli, tõstes oma teadlikkuse, teadmiste ja kultuurilist taset. Oma mõju riigiaparaadi tööle avaldavad rahvahulgad ka ajakirjanduse kaudu, mis on kogemuste vahetamise, kontrollimise ja kriitika vahendiks.

Sotsialistliku demokratismi tähtis joon on see, et suureneb ühiskondlike organisatsioonide — partei, ametiühingute, kommunistliku noorsooühingu ja teiste osa. Nende tööst võtavad osa miljonid inimesed, kes avaldavad sel teel tõhusat mõju mitmesugustele ühiskondliku elu aladele. Tarvitseb vaid märkida, et Nõukogude Liidus kuulus 1958. aastal partei ridadesse üle 8 miljoni inimese, kommunistlikku noorsooühingusse — 18 miljonit ja ametiühingutesse — üle 50 miljoni inimese.

Üks demokraatia marksistliku käsituse peamisi iseärasusi seisab selles, et poliitilistele õigustele ja vabadustele määratu suurt tähtsust omistades ei piira ta demokraatiat ainuüksi poliitiliste õiguste ja vabadustega. Demokraatia tähtsaks koostisosaks peavad marksistid töötajate sotsiaalseid ja sotsiaalmajanduslikke õigusi: õigust tööle, puhkusele, haridusele, materiaalsele kindlustatusele vanaduse korral või haigestumise puhul jne. Neis õigustes peitub ju inimeste tõelise vabaduse ja õnne alus.

Töötajate sotsiaalsete õiguste kindlustamise alal tulevad sotsialistliku korra ajaloolised eelised eriti kujukalt esile.

Kas saab kapitalistlik ühiskond, kus esineb krooniline tööpuudus, kindlustada igaühele võimaluse töötada, rääkimata juba sellest, et valida endale südamelähedane töö? On selge, et ei saa. Sotsialistlik kord aga muudab õiguse tööle kodaniku konstitutsiooniliseks õiguseks, vabastades ta rõhuvast murest ja ebakindlusest homse päeva suhtes. Vaba töö muutub mitte üksnes elatusvahendiks, vaid ka inimese sotsiaalse väärtuse peamiseks mõõdupuuks, tema au ja kuulsuse asjaks.

Kas saab kapitalistlik ühiskond tagada oma kodanikele õiguse puhkusele? Jällegi mitte. Mis on tegemist kapitalistil oma tööliste tervisliku seisundiga ja nende puhkuse organiseerimisega! Kapitalist näeb töölistes ainult kasumi allikat. Sellest annab eredalt tunnistust see, et meditsiiniline teenindamine enamikus kodanlikes maades on kallis, mistõttu see kujuneb töötajaile peaaegu kättesaamatuks. Tööpäeva kestuse seadusandlik piiramine, palgalised puhkused ja muud töölisklassi sotsiaalsed õigused võidetakse kapitalismi tingimustes kätte ainult töötajate kestva võitlusega, kes peavad tegema suuri jõupingutusi nende saavutuste säilitamiseks ja laiendamiseks.

Seevastu on sotsialistlikus ühiskonnas, kus nii tootmisvahendid kui ka poliitiline võim kuuluvad töötajaile endile, hoolitsus rahva tervise ja heaolu eest ühiskondlike ja riiklike organisatsioonide tähelepanu keskpunktis.

Kas saab kapitalistlik ühiskond tagada oma kodanikele õiguse haridusele? Ei, ja mitte ainult seepärast, et teda ei huvita töö-

rahva kultuurilised vajadused — igatahes väljaspool selle piire, mis on vajalik tehases või vabrikus töötamiseks. Kodanlus, nagu üldse kõik ekspluataatorlikud klassid, käsitleb monopoli haridusele ja kultuurile kui oma võimumonopoli säilitamise üht peamist vahendit. Ohjeldada töörahvast on hoopis hõlpsam seni, kuni ta on kirjaoskamatu, harimatu ning kõikvõimalike eelarvamuste ja ebausu kütkeis.

Seevastu sotsialistlik ühiskond on eluliselt huvitatud sellest, et muuta kõik oma liikmed harituks ja kultuurseks. Seal, kus võim töötajaile endile kuulub, on nende kultuuritaseme ja teadlikkuse tõus ning silmaringi laiendamine riigi jõu allikaks, tee ühiskondlike rikkuste suurendamiseks ja progressi kiirendamiseks.

Sotsialistlik ühiskond pöörab erilist tähelepanu elanikkonna selle osa poliitilisele ja kultuurilisele arenemisele, kes minevikus oli sotsiaalselt kõige allasurutum ja keda kõige rohkem rõhuti. See puudutab eriti naisi.

Mõnedes kapitalistlikes maades on naised tänapäevani ilma jäetud paljudest poliitilistest õigustest ja tsiviilõigustest, nad saavad väiksemat palka meestega võrdse töö eest ja neil on isegi perekonnas alluv seisund.

Marksism-leninism on seisukohal, et naise vabanemine sõltuvusest eeldab esiteks tema täielikku võrdsustamist mehega õigustes nii perekonnas kui ka poliitilises elus; teiseks tema kaasatõmbamist aktiivsesse ühiskondlikku tegevusse ja tootmistegevusse ning kolmandaks selle koduse orjuse süsteemi likvideerimist, mille puhul kodune individuaalmajapidamine neelab jäägitult naise aja ja jõu.

Sotsialistlik kord lahendab seda keerulist ülesannet edukalt. Ta võrdsustab täielikult naise ja mehe õigustes, ümbritsedes naist-ema austuse ja lugupidamisega. Riik annab töötavatele naistele pikaajalist palgalist puhkust raseduse ja sünnitamise puhul, maksab igakuulist toetusraha lasterikastele emadele ja vallasemadele, autasustab lasterikkaid emasid ordenite ja medalitega. Naise ja lapse õigusi perekonnas kaitseb seadus.

Sotsialism viib naised ulatusliku ühiskondliku ja tootmistegevuse teele. Tsaari-Venemaal töötas 1897. aastal läbiviidud loenduse andmetel ainult 13 protsenti palgatöölistest naistest ettevõtetes ja ehitustel ning 4 protsenti haridus- ja tervishoiuasutustes. 55 protsenti naistest töötas majateenijatena, 25 protsenti — teenijatüdrukutena kulakute ja mõisnike juures. Nüüd moodustavad naised 45 protsenti kõigist Nõukogude tööstuse töötajaist. Kõrgema haridusega spetsialistide hulgas moodustavad naised üle poole — 53 protsenti! Mitusada naist on valitud NSV Liidu Ülemnõukogu ja liiduvabariikide ülemnõukogude rahvasaadikuks. Kohalikes võimuorganites aga on peaaegu 700 000 naist.

Muidugi ei ole selles suhtes kaugeltki veel kõik ära tehtud. Koduseks majapidamiseks kulub ikkagi veel liiga palju aega. See pidurdab paljude naiste poliitilist ja kultuurilist kasvu. Ei jätku veel lastesõimi, lasteaedu, samuti internaatkoole, mis võiksid vabastada ema paljudest laste kasvatamisega seotud muredest. Mõnedes Nõukogude Kesk-Aasia vabariikides avalduvad veel siin ja seal naisesse feodaalse suhtumise igandid. Kuid NSV Liidus ja rahvademokraatia maades naiste vabastamisel saavutatud edu ning see tähelepanu, mida kogu ühiskond sellele probleemile pühendab, tõendavad, et selle probleemi täielik lahendamine ei ole mägede taga.

Ei tohi unustada, et sotsialism on ainult uue ühiskondliku formatsiooni esimene, madalam faas. On loomulik, et sel astmel ei ole veel võimalik täielikult lahendada kõiki neid arvukaid raskeid ja keerulisi probleeme, mille pärandas sotsialismile ekspluataatorite tuhandeaastane valitsemine. Kuid juba praegu on näha, et sotsialism tagab töötajaile reaalsed demokraatlikud õigused ja laiendab ennenägematus ulatuses demokraatia sfääri, nagu seda ei tee ükski teine kord. Teisiti ei saagi olla ühiskonnas, kes võtab enda peale hoolitsuse kõigi oma liikmete eest, nende õnne, heaolu ja isikliku saatuse eest.

Sedamööda, kuidas sotsialistlik ühiskond areneb, kasvavad kodanikele antavad sotsiaalsed hüved ja laienevad võimalused kodanike aktiivseks osavõtuks poliitilisest elust. See äratab kõigis töötajates suurt huvi ühiskonna õitsengu ja progressi vastu.

2. Sotsialistliku ühiskonna rahvaste sõprus

Kapitalism jätab paljudes maades uuele formatsioonile raske pärandi ühtede või teiste rahvaste majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse ning ammuaegse rahvusliku vaenu kujul. Seepärast on võitnud töölisklassi ees rahvuslike vahekordade alal esimeseks ülesandeks likvideerida igasugune rahvuslik rõhumine ja ebavõrdsus, vabastada täielikult ja lõplikult kõik rahvused ja rahvad. Juhtides tähelepanu sellele, et sotsialismi lõppeesmärgiks on mitte üksnes rahvusliku eraldatuse likvideerimine, vaid ka rahvuste ühtesulamine, rõhutas V. I. Lenin, et „nagu inimkond võib jõuda klasside kaotamiseni ainult rõhutud klassi diktatuuri kui ülemineku-ajajärgu kaudu, niisamuti võib inimkond jõuda ka rahvuste vältimatu ühtesulamiseni ainult kõigi rõhutud rahvuste täieliku vabanemise, s. o. nende lahkulöömise vabaduse kui ülemineku-ajajärgu kaudu".[2]

Rõhutud rahvuste vabanemine ja rahvusliku võrdõiguslikkuse kindlustumine algab otsekohe pärast sotsialistlikku revolutsiooni. Kommunistlike parteide põhiliseks programmteesiks rahvusküsimuses on see, et igale rahvusele antakse enesemääramise õigus, kaasa arvatud lahkulöömine ja iseseisva riigi moodustamine.

Niisuguse õiguse andmine ei tähenda sugugi, et tehakse ettepanek või isegi õhutatakse iga rahvust lahku lööma ja katki rebima riikliku seose rahvusega, kellega koos ta varem ühisesse riiklikusse organismi kuulus. Niisugune enesemääramise õiguse tõlgendamine valaks vett ainult rahvusvahelise kapitali veskile, kes on huvitatud sellest, et sotsialismimaade rahvused lahutada ja hiljem nendega üksikult arveid õiendada.

Kuid asi ei ole ainult selles. Tootlike jõudude arenemise huvid ise dikteerivad sotsialistlike rahvuste üksteisele lähenemise vajalikkuse. Seepärast võivadki separatistlikud tendentsid sotsialismile olulist kahju tekitada. Selliste tendentside ohtlikkust võtavad kommunistlikud parteid alati arvesse, kui nad määravad kindlaks oma suhtumise küsimusse, kas antud rahvus peab antud olukorras kasutama oma lahkulöömise õigust või mitte.

Lahendada aga küsimust, kas lahkulöömine või ühinemine on otstarbekohane, võivad ainult varem rõhutud rahvused ise. Ainult täielik, lõplik vabanemine võimaldab neil unustada vanad solvangud ja alandused ning tekitab seega murrangu rahvuslikes suhetes. Seepärast omistavadki kommunistid rahvuste vastastikuste suhete küsimuste lahendamisel nii suurt tähtsust *vabatahtlikkuse printsiibile*. Kaotades kõik rahvusliku rõhumise liigid ja vormid ning tunnistades iga rahva õigust oma riiklusele, oma rahvuslikule keelele, oma kultuurile ja rahvuslikele traditsioonidele, kindlustab sotsialistlik kord ühtlasi tõelist internatsionalismi, mis on lepitamatu igasuguste suurriiklike tendentside suhtes.

Rahvuste vabastamine ei piirdu muidugi rahvusliku rõhumise lihtsa kaotamisega ja nende *juriidilise* võrdõiguslikkusega. Imperialism pärandab uuele ühiskonnakorrale rõhutud rahvaste majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse. „Sellepärast," rõhutas V. I. Lenin, „rõhuva ehk niinimetatud „suure" rahvuse... internatsionalism ei tohi piirduda rahvuste vormilisest võrdsusest kinnipidamisega, vaid peab sisaldama ka niisugust ebavõrdsust, millega rõhuv rahvas, suur rahvus kompenseerib selle ebavõrdsuse, mis elus tegelikult välja kujuneb. Kes pole sellest aru saanud, see pole mõistnud tõesti proletaarset suhtumist rahvusküsimusse, see on tegelikult väikekodanlikule seisukohale jäänud ja libiseb sellepärast alatasa ja paratamatult kodanlikule seisukohale."[3]

Seepärast lähtuvadki marksistid-leninlased sellest, et sotsialistlik kord peab varem rõhutud rahvastele mitte üksnes andma õiguse vabaks arenemiseks, vaid ka looma selleks reaalsed võimalused, abistades neid ajalooliselt väljakujunenud mahajäämuse ületamisel.

Nõukogude Liidu varem majanduslikult nõrgaltarenenud rahvusvabariikide majandus kasvab tänu eesrindlike sotsialistlike rahvuste ja eeskätt suure vene rahva abile keskmiselt kiiremas

tempos kui tervikuna kogu Liidus. Kui näiteks tööstuse kogutoodang suurenes kogu NSV Liidus 1958. aastal 1913. aastaga võrreldes 36-kordseks, siis Kasahhi NSV-s kasvas see 44-kordseks, Kirgiisi NSV-s — 50-kordseks ja Armeenia NSV-s — 55-kordseks. Mahajäänud rahvuslike ääremaade kiirendatud industrialiseerimise poliitikat teostatakse ka rahvademokraatia maades; selle näiteks võib olla Slovakkia industrialiseerimine.

Tootlike jõudude ühtlasem jaotamine, kusjuures võetakse arvesse kohalikke tingimusi, ja spetsialistide forsseeritud ettevalmistamine aitavad kaasa rahvusliku kaadri kiirele kasvule ja kultuurilise mahajäämuse likvideerimisele. Seda on näha ükskõik missuguse Nõukogude vabariigi näite varal. Nii oli revolutsioonieelses Turkmeenias kõigest 58 kooli, milles õppisid 6780 last — rikaste, vaimulike ja ametnike pojad. Praegu on vabariigis 1200 kooli, kus õpib üle 225 000 lapse, ülikool, meditsiiniline instituut, põllumajanduse instituut ja kolm pedagoogilist instituuti, samuti 32 kesk-eriõppeasutust. Antakse välja 65 ajalehte ja 13 ajakirja, enamikus turkmeeni keeles.

Samuti on lugu teiste varem mahajäänud rahvuste ja rahvastega NSV Liidus ja rahvademokraatia maades.

Rahvusliku rõhumise likvideerimine ning majandusliku ja kultuurilise arenemise edusammud kergendavad rahvuseks kujunemist paljudele rahvastele, kes minevikus olid sellest võimalusest ilma jäetud majandusliku mahajäämuse, administratiivse killustatuse ja teiste põhjuste tõttu. Teisest küljest muutub põhjalikult nende rahvuste ilme, kes olid juba kodanlikul ajastul välja kujunenud.

Kodanlikule rahvusele, kelle majanduslikuks aluseks on kapitalistlik eraomandus, valitsevaks jõuks aga kodanlus, on iseloomulik sisemine klassiantagonism. Tema rahvuslikus kultuuris esinevad tegelikult koos ja võitlevad teineteise vastu kaks kultuuri: rahvahulkade demokraatlik kultuur ja ühiskonna ekspluataatorliku ladviku reaktsiooniline kultuur. Kodanliku rahvuse tüüpiliseks maailmavaateks, mille talle ekspluataatorlik ladvik peale surub, on natsionalism, mis on rajatud oma rahvuse huvide vastandamisele kõigi teiste rahvaste huvidele. Tihtipeale võtab kodanlik natsionalism ekspluataatorite poolt agaralt õhutatava sõjaka rahvusliku ja rassilise vaenu koletud vormid. Just nii oli tsaari-Venemaal. Kõige nurjatum rassism oli Saksamaal hitlerlike fašistide ideoloogia ja poliitika lahutamatuks osaks; need fašistid organiseerisid juutide, slaavlaste ja muude „mitteaarialaste" julmi terroristlikke tagakiusamisi. Laiaulatuslik on rassiline diskrimineerimine neegrite suhtes tänapäeva Ameerika Ühendriikides.

Sellised vastikud, häbistavad nähtused on sügavalt võõrad sotsialistlikele rahvustele, kelle majanduselu aluseks on ühiskondlik omandus, juhtivaks klassiks aga töölisklass. Kuna sotsialistlik rahvus on vaba klassiantagonismist, siis on ta erakord-

selt monoliitne. Esmakordselt tekib ühtne rahvuslik kultuur, mis kõige täielikumalt väljendab töörahva hulkade mõtteid ja lootusi, nende ajaloolise arenemise iseärasusi. Et aga sotsialistlik kord määrab kogu rahva elu, siis on loomulik, et ka tema rahvuslik kultuur kujuneb oma sisult sotsialistlikuks. Kõigi sotsialistlike rahvuste kultuur, mis on rüütatud kõige rikkamatesse ja mitmekesisematesse rahvuslikesse vormidesse, on samal ajal internatsionaalne, ühtne oma ideeliselt sisult. See kindlustab neid rahvaste vennaliku sõpruse ja vastastikuse abistamise suhteid, mis uue ühiskonna ehitamisel igapäevase ühise töö protsessis välja kujunevad. Sotsialistlikule rahvusele tüüpiliseks maailmavaateks kujuneb sotsialistlik internatsionalism.

Muidugi ei toimu selle maailmavaate kindlustumine, aga ka uute internatsionalistlike rahvustevaheliste suhete loomine iseenesest, vaid natsionalismi igandite ületamiseks tehtava visa töö tulemusena. Niisugused igandid paistavad silma suure püsivuse poolest, ja kui lakkab poliitiline töö nende likvideerimiseks, siis nad kasvavad kiiresti. Seepärast omistavad marksistlik-leninlikud parteid suurt tähtsust võitlusele kõigi rahvuslikes suhetes esinevate moonutuste vastu.

Sotsialistlike rahvuste õitselepuhkemine ei ole vastuolus rahvuste lähendamise ülesandega, vaid vastupidi, hõlbustab selle ülesande täitmist.

Juba kapitalismi tingimustes tekkinud rahvuslike tõkete purustamise, rahvustevaheliste sidemete kindlustamise ning rahvuste majandusliku, poliitilise ja kultuurilise lähendamise tendents sotsialismi tingimustes ei kao, vaid süveneb märgatavalt. Kuid nüüd ei toimi see tendents ühtede rahvaste orjastamise teel teiste rahvaste poolt, vaid võrdõiguslike rahvaste vabatahtliku lähenemise teel. See on iseloomulik mitte üksnes majanduslikule arenemisele. Ühtlasi toimub rahvuslike kultuuride vastastikuse rikastamise protsess ja nende lähenemine.

Sotsialism rikastab rahvuse tunnuseid uue sisuga ja uute omadustega, mille tõttu nende ühtsus majanduslikus, poliitilises, ideoloogilises ja kultuurilises elus muutub üha tihedamaks.

3. Sotsialistliku ühiskonna kultuur

Kui Venemaal toimus revolutsioon, siis ennustasid tema vaenlased vihaselt, et tumedate ja harimatute rahvahulkade virgumine hukutab kultuuri, et jõhkrad „pastlakandjad" ei suuda säilitada vanu kultuuriväärtusi, rääkimata juba sellest, et luua uusi. Palju seda laadi süngeid ennustusi pidid kuulma ka teiste sotsialismi teele asunud maade töötajad.

Praegu on taoliste väidete absurdsus kõigile silmanähtav. Sotsialistlik revolutsioon ei toonud endaga kaasa kultuuri lan-

gust, vaid selle õitselepuhkemise, kutsus esile oma ulatuse ja tähtsuse poolest suurima kultuurirevolutsiooni.

Kultuurirevolutsioon on sotsialistliku ümberkorralduse tähtis koostisosa

Ühiskonna sotsialistlik ümberkorraldus ei ole mõeldav ilma kultuuri alal toimuvate põhjalike ümberkujundusteta, mida õigupoolest nimetatakse kultuurirevolutsiooniks. Nende ümberkujunduste ülesandeks on luua uus, sotsialistlik kultuur.

Kultuurirevolutsiooni aga ei tohi mõista vulgaarselt kui kogu mineviku kultuuri eitamist. Sotsialistlik kultuur ei teki tühjal kohal. Ta on kõige selle parema, mis on loodud ekspluataatorliku ühiskonna tingimustes, seaduspärane pärija. V. I. Lenin ütles: „On vaja võtta kogu kultuur, mille kapitalism on jätnud, ja sellest üles ehitada sotsialism. On vaja võtta kogu teadus, tehnika, kõik teadmised, kunst. Ilma selleta meie ei saa üles ehitada kommunistliku ühiskonna elu."[4]

Mineviku kultuuripärandist selliste püsivate väärtuste väljavalimine ja kõige selle kõrvaleheitmine, mida ei ole vaja ja mis on vastuolus sotsialistliku ühiskonna loomusega, seda enam aga selle kõrvaleheitmine, mis on kahjulik ja reaktsiooniline — see ongi üks kultuurirevolutsiooni konkreetseid ülesandeid. Sel alusel areneb tõeliselt sotsialistlik kultuur, mis on sotsialistlik oma sisult, s. o. peegeldab uue ühiskonna elu ja ideaale, samuti läbib seda kultuuri uue ühiskonna ideoloogia, püüd teenida rahvast, aktiivselt aidata teda võitluses sotsialismi ja seejärel kommunismi eest.

Kultuurirevolutsiooni teiseks keskseks ülesandeks on kultuuri muutmine väheste ühisvarast kõigi ühisvaraks. Selle vajalikkus tekib tingimata igasugusel, isegi kodanlike standardite järgi kõige „tsiviliseeritumal" maal. Kapitalism annab ju lõppkokkuvõttes töötajaile ainult teadmiste miinimumi, mis on vajalik selleks, et nad saaksid osa võtta tootmisest, ja ei anna mitte midagi rohkem.

Eriti suur tähtsus oli rahvahariduse taseme tõusul Nõukogude Liidus. Revolutsioonieelsel Venemaal oli üle 75 protsendi elanikkonnast (alates 9 aasta vanusest ja üle selle) kirjaoskamatu. Kirgiiside hulgas oli ainult 0,6 protsenti kirjaoskajaid, turkmeenide ja jakuutide hulgas — 0,7 protsenti, kasahhide hulgas — 2 protsenti jne. Paljudel rahvustel ei olnud isegi oma kirja. Nõukogude võimul tuli alustada kõige elementaarsemast — sellest, et õpetada kümnetele miljonitele inimestele aabitsat, õpetada neid lugema ajalehte, raamatut, anda neile kõige elementaarsemaid teadmisi. See ülesanne lahendati tõepoolest revolutsioonilise hooga. Kirjaoskamatuse likvideerimise koolides õppis ajavahemikul 1929—1932 üle 30 miljoni inimese. Juba esimesel viisaastakul seati sisse üldine kohustuslik algharidus. See kõik võimaldas üleminekuajajärgu lõpuks täielikult likvideerida kirjaoskamatuse.

Veelgi suuremaid jõupingutusi nõuab kirjaoskamatuse likvideerimine Aasia rahvademokraatlikes maades, kus üle 90 protsendi elanikkonnast oli varem kirjaoskamatu.

Euroopa rahvademokraatia maades on kultuurirevolutsioonil oma iseärasused. Mõnedes neist, kus elanikkonna kultuuriline tase on võrdlemisi kõrge, ei olnud vaja lahendada niisuguseid ülesandeid, nagu massilise kirjaoskamatuse likvideerimine. Kuid siin omandavad sageli suure aktuaalsuse inimeste teadvuses sügavalt juurdunud kodanliku ideoloogia vastu võitlemise ülesanded, samuti kiriku reaktsioonilise mõju alt töötajate vabastamise ülesanded.

Kultuurirevolutsiooni tingimata vajalikuks osaks kõigis maades on kooli muutmine kodanluse klassivõimu tööriistast, missugune ta on kapitalismi tingimustes, sotsialistliku ümberkasvatamise tööriistaks. Kool eraldatakse kirikust ja vabastatakse kodanliku ideoloogia mõju alt. Õpetamine korraldatakse järk-järgult ümber kogemuste najal läbiproovitud teadusalaste teadmiste alusel. Luuakse uus haridussüsteem. See valmistab ette haritud inimesi, kes on varustatud põhiliste teadmistega teaduse ja tehnika valdkonnast ja on suutelised teadlikult osa võtma sotsialistlikust ülesehitustööst.

Ühtlasi areneb pärast revolutsiooni võitu ulatuslikult kooliväline haridus. Klubid, raamatukogud, kultuurimajad, teatrid, muuseumid, kinod, raadio, ajakirjandus, õhtuste ja kaugõppe õppeasutuste laialdane võrk — seda kõike kasutab rahvas oma igapäevases elus.

Maa industrialiseerimise ja põllumajanduse kollektiviseerimise ning sotsialistliku riigi tohutu haridus- ja kasvatustöö otsese tulemusena tõuseb kiiresti töölisklassi ja talurahva kultuuriline ja tehniline tase.

Selleks et niisugune tõus saavutada ning tagada ühiskonna tootlike jõudude ja kultuuri arenemine, peab kultuurirevolutsioon tingimata lahendama veel ühe tähtsa ülesande — looma uue, tõeliselt rahvaliku intelligentsi, kes on tihedalt seotud töölisklassi ja talurahvaga. Enne sotsialistliku revolutsiooni võitu ei ole proletariaadil oma vähegi arvukat intelligentsi. Kodanlus seab töölistele ja talupoegadele tõkkeid teel kõrgemale haridusele.

Uue intelligentsi loomise ülesanne lahendatakse kahesuguselt: kodanliku intelligentsi kaasatõmbamise ja tema ümberkasvatamise teel ning tööliste ja talupoegade hulgast spetsialistide forsseeritud ettevalmistamise teel.

Sotsialistlikku ülesehitustöösse vana intelligentsi kaasatõmbamine ei ole muidugi lihtne ülesanne. Eriti raske oli see Venemaa töölisklassile, kus kõige äärmisemaid vorme omandanud klassivõitluse maksimaalne teravnemine tõukas suurema osa vanast intelligentsist — vähemalt teatud ajani — revolutsiooni vaenlaste ja vastaste leeri.

Sellest hoolimata tulid nõukogude kommunistid üldiselt intelligentsi probleemiga toime, näidates kätte selle lahendamise põhimeetodid ka teiste sotsialismi teele asunud maade töötajaile. Esinedes 1958. aastal Ungari Teaduste Akadeemias, ütles N. S. Hruštšov: „Intelligentsiga tehtavas töös on meie parteil suured kogemused. Saanud palju muhke, omandasime õige arusaamise paljudest küsimustest. Neid kogemusi jagame me sõbralikult teiega."[5]

Kogemused aga seisavad kõigepealt selles, et tuleb üles näidata vana intelligentsi suhtes suurt vastutulelikkust, tähelepanelikkust ja kannatlikkust. Kui mõnikord mingid üksikud, ehkki arvuliselt suured intelligentsi rühmad ei saa otsekohe aru revolutsiooniliste ümberkujunduste mõttest ega vajalikkusest, jäävad ideeliselt revolutsioonist kaugele, siis ei tule kiirustada nende kandmisega vaenlaste leeri. Tõelised haritlased ei saa kaua jääda sellisele ekslikule positsioonile ja otsivad tingimata teed rahva juurde. Näidanud üles kannatlikkust, andnud abi ja aega oma eksimustest arusaamiseks, võib paljuski hõlbustada nende üleminekut sotsialismi poole.

Niisugusel laiaulatuslikul lähenemisel ei ole aga midagi ühist mittevahelesegamise positsiooniga ja sellega, et suhtutakse vana intelligentsi hulgas toimuvatesse ideelis-poliitilistesse protsessidesse passiivselt või ükskõikselt. Jätta vana intelligents täiesti omapead tähendab võimaldada revolutsiooni vaenlastel tema ebakindlaid esindajaid oma võrkudesse meelitada.

V. I. Lenin pööras intelligentsiga, vanade spetsialistidega tehtavale tööle väga suurt tähelepanu. On tarvis, ütles ta, teha nii, et nad elaksid paremini kui kapitalismi tingimustes nii ainelise ja „õigusliku olukorra mõttes, nii tööliste ja talupoegadega seltsimehelikult koos töötamise mõttes kui ka ideelises mõttes, s. o. selles mõttes, et nad saavad oma tööst rahuldust ja on teadlikud selle töö, kapitalistide klassi omakasupüüdlikest huvidest sõltumatu töö ühiskondlikust kasust."[6]

Niisugune lähenemine vanale intelligentsile on end täielikult õigustanud.

Võib eeldada, et paljudes maades, kellel seisab alles ees sotsialismi teele asumine, kujuneb intelligentsi kaasatõmbamine ja sotsialistlik ümberkasvatamine hoopis kergemaks. Nagu juba varem märgiti, tõukab monopolide suurenev ike üha laiemaid intelligentsi kihte töölisklassiga loodavale liidule juba enne revolutsiooni. Ei möödu neile jäljetult ka tutvumine sotsialistlike maade kogemustega, kus intelligentsile avanevad ennenägematud võimalused loovaks tööks ja oma rahva tõeliseks teenimiseks.

Kuid ükskõik missugust edu partei ja proletariaadi diktatuur vana intelligentsiga tehtavas töös ka ei saavutaks, ei piisa üksnes sellest sotsialistliku ühiskonna kõigi vajaduste rahuldamiseks. Tööliste võimu esimestest päevadest alates kerkib selle

ette ka ülesanne — valmistada ulatuslikult ette uus insener-tehniline, teaduslik ja kultuuriala kaader, esmajoones tööliste ja talupoegade hulgast.

See töö, mida partei ja töölisklassi riik kultuurirevolutsiooni käigus tegema peavad, on tõeliselt grandioosne. V. I. Lenin ütles: „Ma ei suuda meenutada ühegi sellest kirjutanud sotsialisti ühtki mulle tuttavat sotsialistlikku teost või silmapaistvate sotsialistide arvamust tulevase sotsialistliku ühiskonna kohta, kus oleks tähelepanu juhitud sellele konkreetsele praktilisele raskusele, mis kerkib võimu võtnud töölisklassi ette, kui ta seab endale ülesande muuta kogu kapitalismi poolt kogutud ülirikkalik, meile ajalooliselt paratamatult vajalik kultuuri, teadmiste ja tehnika tagavara, — muuta see kõik kapitalismi tööriistast sotsialismi tööriistaks." „... Ülesanne," märkis Lenin, „mille me endile seame, on maailma-ajaloolise raskuse ja tähtsusega ülesanne."[7]

Teostanud kultuurirevolutsiooni, tagavad töölisklass, tema partei ja riik sotsialistlikule ülesehitustööle vajaliku kaadri, aitavad kaasa ühiskonnas uue, sotsialistliku ideoloogia kindlustumisele, samuti rajavad ka alused ajaloos ennenägematule kultuuritaseme tõusule.

Sellest annab kujukalt tunnistust haridustaseme tõus, edusammud insener-tehnilise ja teadusliku kaadri ettevalmistamisel, teaduse, tehnika, kirjanduse ja kunsti saavutused Nõukogude Liidus ja ka rahvademokraatia maades.

Kultuur rahva jaoks

Sotsialistlik kord demokratiseerib põhjalikult kultuuri, muudab selle kogu ühiskonna, mitte aga kitsa intelligentliku vahekihi ühisvaraks. See avaldab viljastavat mõju kõigepealt vaimse kultuuri enda arenemisele.

Kirjanikel, kunstnikel ja näitlejatel ei ole sotsialismi tingimustes põhjust kurta üldsuse tähelepanu puudumise üle. Sotsialistlikesse maadesse saabuvaid välismaalasi paneb sageli imestama see, kui kiiresti müüakse ära kõik vähegi õnnestunud raamatud, kui suur on külastajate vool muuseumidesse, teatritesse ja kontserdisaalidesse. See rahva vaimsete vajaduste järjekindel kasv loob soodsad tingimused kunstiliseks loominguks ja stimuleerib selle arenemist.

Kultuuri demokratiseerimine aitab kaasa sellele, et rahvahulkadest kerkib üles arvukaid eredaid talente kõigil teadusliku ja kunstilise loomingu aladel. Kas enne Oktoobrirevolutsiooni oleks mäetöölise pojal Pavel Bažovil või külasepa pojal Aleksander Tvardovskil palju võimalusi olnud saada kuulsaks kirjanikuks? Tuhanded andekad inimesed kapitalistlikus maailmas hukkuvad, suutmata jagu saada viletsusest, puudusest ja ühiskonna ükskõiksusest. Sotsialism seevastu loob vajalikud tingimused talentide avastamiseks ja toetamiseks. Teaduslik-tehnilised ühingud, ettevõtetes ja häälekandjate juures organiseeritud kirjan-

duslikud koondised, kunstilise isetegevuse kollektiivid ja paljud teised organisatsioonid aitavad kaasa andekate inimeste avastamisele ja arendamisele, rikastades sotsialistlikku kultuuri värskete, noorte jõududega.

Kuid asi ei ole üksnes materiaalsetes võimalustes, vaid ka vaimses õhkkonnas, mis erineb põhjalikult kapitalismile omasest vaimsest õhkkonnast. Kodanliku ideoloogia kütkeis oleval kirjanikul ja kunstnikul ei ole kuskilt võtta positiivset eluideaali, mille valguses ta võiks toimuvatele protsessidele hinnangu anda. Elu paistab talle tihtipeale sünge ja mõttetuna, inimesed — väiklaste ja tühistena. Kuid ta ei näe väljapääsu sellest olukorrast; näidates kodanliku tegelikkuse nurjatusi, õigustab ta ühtlasi neid sageli kas otseselt või kaudselt, olles arvamisel, et need on inimloomuse, inimelu kui niisuguse omadused. Säärane vaade rahuldab täiesti reaktsioonilist valitsevat ladvikut, kes püüab takistada inimesi võitlemast kapitalismi ebainimlike tingimuste muutmise eest.

Muidugi on Läänes olemas ka progressiivne, demokraatlik kultuur, mis kujutab endast suurt jõudu. Kuid mitte tema ei valitse kodanlikus maailmas. Tema tegelastel tuleb pidada pingerikast võitlust reaktsiooni vastu.

Teisiti on lugu sotsialismi tingimustes, kus kogu kultuur kuulub rahvale. Kiire sotsiaalse progressi olukord, rahvahulkade kultuurilise taseme ja rahva heaolu järjekindel tõus, teaduslikult põhjendatud kindlusetunne tuleviku suhtes — see kõik loob äärmiselt soodsad tingimused loovaks tööks.

On loomulik, et see paneb kultuuritegelastele suure vastutuse. Kirjandus ja kunst peegeldavad rahva elu ja kujundavad ka inimhingesid. Idee, mis näeb ette kirjanduse ja kunsti lahutamatut sidet ühiskonna klasside huvide ja võitlusega, sotsialismi tingimustes aga kogu rahva eluga, põhjendas teoreetiliselt V. I. Lenin, kes esitas kirjanduse parteilisuse printsiibi. Kodanlikud propagandistid tungivad sellele printsiibile ägedalt kallale, püüdes tõestada, nagu ei sobiks teatud klassi huvide teenimine ja teatud poliitilise joone teadlik elluviimine kokku kunstialase loominguvabadusega. Kuid see on kallalekippumine kõlbmatute vahenditega.

Kunstiloominq ei saa jääda väljapoole klassivõitlust, väljapoole poliitikat, sest iga kirjanik, kunstnik — kas ta seda tahab või mitte — väljendab oma loomingus mingi klassi huve. Kas siis tänapäeva kodanlik kunst ei peegelda valitseva kodanluse meeleolusid ega ole instrumendiks, mille abil kodanlus rahvahulki ideoloogiliselt mõjutab? Kas siis kodanlikud kirjastused, kinokompaniid, kunstinäituste korraldajad ja lõpuks mõjurikas ajakirjandus ei dikteeri oma tahet intelligentsile ega avalda tugevat materiaalset ja moraalset survet neile, kes sellele diktaadile vastupanu avaldada püüavad? Kodanlike maade progressiivsete

teadlaste, kirjanike, kunstnike ja näitlejate pikaajaline tagakiusamine annab sellest kujukalt tunnistust.

Sotsialism on esimene ühiskondlik kord, mis vabastab kultuuri rahakoti ikke alt, andes kunstnikule võimaluse luua rahvahulkadele, mitte aga tühise käputäie „paksude" moonutatud maitsete rahuldamiseks. Kas see vähendab kunstniku vabadust? Mitte vähemalgi määral. Iga tõeline kunstnik otsib tõde, püüab kirjutada tõtt. Kuid just sellest ongi huvitatud sotsialistlik ühiskond. Sotsialistliku realismi peamiseks nõudeks on see, et tuleb tõetruult kujutada tegelikkust tema progressiivses arenemises. „Sotsialistliku ühiskonna tingimustes, kus rahvas on tõepoolest vaba, oma saatuse tõeline peremees ja uue elu looja," öeldakse tähtsas parteidokumendis „Kirjandus ja kunst olgu tihedalt seotud rahva eluga", „ei ole ustavalt oma rahvast teeniva kunstniku jaoks olemas küsimust, kas ta oma loomingus on vaba või ei ole vaba. Sellisele kunstnikule on tegelikkuse nähtustele lähenemise küsimus selge, tal ei ole vaja kohandumist, enda sundimist, elunähtuste tõetruu valgustamine kommunistliku parteilisuse positsioonidelt on tema hinge vajaduseks, ta püsib kindlalt nendel positsioonidel, seisab nende eest ja kaitseb neid oma loomingus."[8] Just nii saavad oma osast aru sotsialistliku intelligentsi esindajad.

4. Sotsialism ja isiksus

Sotsialistliku korra kodanlikud arvustajad püüavad tõestada, nagu ei sobiks sotsialistlik kord kokku isiksuse vabadusega. Nende sõnade järgi revolutsiooniline marksism ei tunnista, et inimisiksusel oleks mingi väärtus. On kirjutatud sadu raamatuid ja tuhandeid artikleid sotsialistliku korra „totalitaarsusest", „isiksuse neelamisest kollektiivi poolt" ja inimeste „nivelleerimisest". Ei saa aga olla midagi ekslikumat kui säärane kujutlus.

Isiksuse vabastamine töörahva hulkade vabastamise kaudu

Inimese vaimne pale, tema suhtumine lähiskonda ja tema isiklik iseteadvus olenevad selle ühiskonna iseloomust, milles ta elab.

Kodanlik propaganda kujutab kapitalistlikku korda isiksuse vabaduse riigina, inimeste vormilist ja juriidilist võrdsust aga kujutab ta võrdsuse ainuvõimaliku vormina. Tegelikult aga on kapitali valitsemine inimisiksuse suurim teotamine.

Kapital rajab inimestevahelisi suhteid omakasupüüdlikule kaalutlusele. Raha asendab kõik inimese isiklikud omadused. Kapitalistlikus ühiskonnas, kirjutas Marx, „ei määra seda, mis ma *olen* ja mis ma olen *suuteline* tegema, hoopiski mitte minu individuaalsus. Ma olen inetu, kuid ma võin osta *kõige ilusama* naise. Järelikult ei ole ma *inetu*, sest *inetuse* mõju, selle eemaletõukav jõud on raha abil nullini viidud. Olgu ma — oma individuaalsuselt — *lombakas*, kuid raha annab mulle 24 jalga; järe-

likult ei ole ma lombakas. Ma olen halb, ebaaus, häbematu, rumal inimene, kuid raha on au sees, järelikult aga on ka raha omanik au sees. Raha on suurim hüve — järelikult on hea ka raha omanik".[9]

Ühel poolusel tehtav väsitav töö ja suur mure leivatüki pärast kurnavad ja nüristavad inimest. Teisel poolusel esinev eluhüvedest küllastumine ja viljaka ühiskondliku tegevuse puudumine tekitavad püüde sulguda oma „mina" intiimsetesse elamustesse. Säärane individualism põhjustab inimese sisemaailma ahenemist, sünnitab tühjuse, nukruse ja kahestatuse tunde. Kodanliku ühiskonna lagunemise tingimustes muutub see kergesti zooloogiliseks egoismiks, hundiegoismiks, selleks „üliinimese" ideoloogiaks, mida nii kujukalt väljendas Nietzsche filosoofia, mis kujunes fašistliku maailmavaate üheks nurgakiviks. See kõik ongi tõeline „isiksuse hävitamine".

Väljapääsu olukorrast annab ainult sotsialistlik revolutsioon. „Kui inimese iseloomu," kirjutas Marx, „loovad asjaolud, siis järelikult on tarvis asjaolud inimlikeks muuta."[10] Inimesel ei saa olla vabadust väljaspool ühiskonda, vabadus on võimalik ainult ühiskonnas. Isiksuse vabastamiseks on tarvis vabastada kogu inimhulk, likvideerides inimesi orjastavad ühiskondlikud suhted. Isiksuse vabastamine töörahva hulkade vabastamise kaudu ongi kommunistide seisukohtade olemus, nende kollektivistliku ideoloogia nurgakivi.

Kui kodanlik propaganda süüdistab marksiste „isiksuse hävitamises", siis lähtub ta vaikides sellest, et isiksuse aluseks olevat eraomandus. Kuid eraomanduse kaotamist kardavad vaid need, kelle kogu ühiskondlik seisund — alates komfordist ja lõpetades autoriteediga lähiskonna hulgas — ei baseeru individuaalsetel võimetel ega isiklikel teenetel, vaid rikkuse privileegidel. Niisugustele inimestele näib teiste isiksuste ekspluateerimiseks ja alandamiseks kasutatavate tootmisvahendite eraomanduse kaotamine tõepoolest nende isiksuse kaotamisena, seda enam, et see võtab neilt võimaluse elada jõude, töö aga on kodanlasele-parasiidile kõige hirmsamaks viletsuseks.

Vastupidi, tööinimestele ja talentidele avab sotsialism laialdased võimalused nende individuaalsete annete avaldumiseks ja rakendamiseks. Ainult sotsialistlik kord loob võimaluse „... tõmmata töötajate enamus tõepoolest niisuguse töö areenile, kus nad võivad ennast avaldada, oma võimeid arendada, avastada talente, keda rahva seas on äraarvamatult palju ja keda kapitalism tallas, rõhus ja lämmatas tuhandete ja miljonite kaupa"[11] (L e n i n).

Sotsialism tunnistab esmakordselt lihtsate tööinimeste õigust arenemiseks ja iseseisvaks loominguks; neid tööinimesi aga kohtles kodanlik ideoloogia alati halvustavalt „halli massina". Sotsialism tagab ühtlasi selle õiguse, andes ühiskonna kätte kõik materiaalsed vahendid, mis võimaldavad talente ja inimeste andeid arendada. Sedamööda, kuidas sotsialistlik kord tugevneb,

materiaalsete ja vaimsete hüvede küllus kasvab ja tootmissuhted täiustuvad, suurenevad järjekindlalt ka võimalused arenemiseks ja loominguliseks tööks, kõigi ühiskonnaliikmete isiksuse õitselepuhkemiseks.

Isiklike ja ühiskondlike huvide ühendamine

Isiklike ja ühiskondlike huvide vastandlikkus tekkis koos eraomandusega, mille valitsemise tingimustes inimene, võttes ühiskonda kui vaenulikku, lämmatavat jõudu, püüab anda ühiskonnale võimalikult vähe ja haarata endale võimalikult palju.

Sotsialistlik kord hoolitseb kõigepealt üldiste huvide eest. Oleneb ju nendest nii kogu ühiskonna kui ka iga tema liikme heaolu. Seepärast mõistab sotsialistlik moraal hukka individualismi ja väikeomandusliku egoismi avaldused, käsitledes neid õigesti kapitalistliku mineviku iganditena inimeste teadvuses. Teiselt poolt aga juhtis juba F. Engels tähelepanu sellele, et „ühiskond ei saa end vabastada, kui ta pole vabastanud iga üksikut inimest".[12] Hoolitsus inimese eest, temasse hoolitsev ja tähelepanelik suhtumine on sotsialistliku moraali üks tähtsamaid nõudeid.

Sotsialismi tingimustes on iga ühiskonnaliikme ees avatud tee oma olukorra parandamiseks — tootlikuma ja kvalifitseerituma töö tee. On loomulik, et inimeste püüe tõsta oma heaolu sel viisil vastab ühiskonna huvidele ja ühiskond toetab seda igati. Selles peitub objektiivne alus, millel areneb sotsialistlikus ühiskonnas isiklike ja ühiskondlike huvide orgaaniline ühtsus. See sotsialistliku korra iseärasus peegeldub inimeste teadvuses. Sedamööda, kuidas kasvab rahvahulkade sotsialistlik teadlikkus, hakkavad inimeste tegevuses üha suuremat osa etendama moraalsed stiimulid ja hoolitsus ühiskondlike asjade eest muutub igaühe isiklikuks asjaks. Inimene, kes on kasvatatud sotsialistliku moraali vaimus, ei saa ükskõikselt mööda minna puudustest, kõigest sellest, mis on vastuolus ühiskonna huvidega, kuigi see teda otseselt ka ei puudutaks. Peremehetunne ja sellega tihedalt seotud vastutustunne ühise asja eest moodustavad uue inimese vaimse palge tähtsaima joone. Sotsialistliku ühiskonna liikmetel on mitte ainult suured õigused, vaid ka suured kohustused. Kuid need on peremeeste, maa tõeliste kodanike kohustused, mitte aga allasurutud alamate kohustused.

On selge, et mõne aastakümne vältel ei ole võimalik täielikult välja juurida kõiki kujutlusi ja harjumusi, mis eraomanduse valitsemise paljude aastatuhandete jooksul on välja kujunenud. Sotsialistliku ühiskonna liikmete mõninga osa teadvuses esinevad veel vana moraali ja elu mitmesugused jooned: hooletu suhtumine töösse, kasuahnus, egoism, natsionalistlikud eelarvamused, ebaõige suhtumine naisesse, joomise harjumus, ühiskonnavastased vaated, mis tihtipeale põhjustavad huligaansust ja kuritegusid. Kõigist taolistest nähtustest me räägime kui kapi-

talismi iganditest. Sellega rõhutatakse ka seda, et need on sotsialismile võõrad, ja seda, et sotsialistlikud ühiskondlikud suhted iseenesest mitte üksnes ei tekita sääraseid moonutatud nähtusi, vaid vastupidi, tõrjuvad nad järk-järgult välja.

Kapitalismi igandid säilivad kaua aega ühiskonna liikmete ühe osa teadvuses. Ei tohi unustada, et on olemas ulatuslikud inimsuhete alad, milledele antisotsiaalsed harjumused, vaated ja kombed eriti suurt mõju avaldavad, näiteks perekondlikud ja elukondlikud suhted. Seda laadi suhetele võivad kahtlemata mõju avaldada mitte üksnes eesrindlik sotsialistlik moraal ja ideoloogia, mis saavutab ühiskonnas valitseva seisundi, vaid ka mahajäänud vaated ja kombed, mis ühiskonna liikmete ühel osal säilivad. Kui niisugustele vaadetele ja kommetele ei anta vajalikku vastulööki, siis võivad nad avaldada kahjulikku mõju teiste inimeste, eriti aga kasvava põlvkonna teadvusele.

Seepärast säilibki pärast sotsialismi võitu vajadus teha kannatlikku ja pidevat kasvatustööd. Sotsialism ei ole mõeldav ilma ühiskondliku distsipliinita, mis kohustab kodanikku täitma ühiskonna nõudeid ja silmas pidama sotsialistliku ühiselu reegleid. See vastab ka iga üksiku inimese huvidele, kui neid huve õigesti mõista, kui näha nende sõltuvust kogu ühiskonna õitselepuhkemisest.

Isiklike ja ühiskondlike huvide arenev ühtsus on sotsialistliku korra tähtis moraalne eelis; sotsialistlik kord kõrvaldab vana tragöödia — inimteadvuse „killustatuse" — ja kasvatab terviklikke, elurõõmsaid ja mehiseid inimesi, kes ei karda raskusi. Sotsialismi võit on suurim moraalne revolutsioon. „On endastmõistetav," kirjutas selle kohta suur prantsuse kirjanik Romain Rolland, „et see moraalne revolutsioon ei ole veel lõppenud, vaid ta kestab edasi ja tema tagajärjed on mõõtmatud. Juba nüüd võib öelda, et ta päästab tsivilisatsiooni meeleheitlikust pankrotist, mille puhul inimhing satuks oma viljatu ja uhke üksilduse ummikusse... Võimsa puhangu ja rõõmsa edasiliikumise uus ajastu avaneb kogu inimkonnale."[13]

5. Sotsialistliku ühiskonna arenemise liikumapanevad jõud

Sotsialismi võiduga ühiskonna progressiivne arenemine ei katke, vaid vastupidi, kiireneb veelgi. Kiires, eelnevatele formatsioonidele ennenägematus tempos arenevad tööstus ja põllumajandus, sotsiaalsed ja poliitilised suhted, kogu ühiskondlik pealisehitus ning toimub nende täiustamine kommunismi suunas.

Selle protsessi aluseks on sotsialistliku ühiskondliku tootmise arenemise objektiivsed seaduspärasused. See annab sotsialistliku ühiskonna arenemisele hoopis uued jooned, mille poolest ta ekspluataatorlikust korrast põhjalikult erineb.

Ühiskond on jäädavalt vabanenud antagonismidest. Ühis-

konna arenemise vastuolud on muutunud mitteantagonistlikeks. Need on põhiliselt niisugused vastuolud ja kasvuraskused, mis on seotud sotsialistliku majanduse tormilise arenemisega ja inimeste vajaduste veelgi kiirema kasvuga, vastuolud, mis tekivad uue ja vananenu, eesrindliku ja mahajäänu kokkupõrkamisel.

Selliseid vastuolusid ei lahendata klassivõitlusega — sotsialistlikus ühiskonnas ei ole sotsiaalseid kihte ega klasse, kes on huvitatud arenemise pidurdamisest ja kes kaitsevad vana, mahajäänud korda, — vaid kõigi klasside ja kihtide koostöö alusel, kes on ühesuguselt huvitatud sotsialismi tugevdamisest ja kommunismi ehitamisest. Vastuolude avastamise ja lahendamise põhiliseks vahendiks on sealjuures kriitika ja enesekriitika. Laiaulatuslik kriitika ja enesekriitika on vajalikud selleks, et õigeaegselt avastada ja kõrvaldada puudused ning vastuolud, õigel ajal likvideerida vana ja aegunu. Vastupidi, seal, kus kriitikat kinni mätsitakse, tekib seisak ja kujuneb raskemaks vastuolude vajalik lahendamine. Seepärast on sotsialistlik ühiskond eluliselt huvitatud kriitika ja enesekriitika pidevast arendamisest, ta näeb neis tähtsat vahendit töötajate loova energia ja poliitilise aktiivsuse mobiliseerimiseks raskuste ületamisele ning kommunismi ehitamise uute ülesannete lahendamisele.

Vabanemine antagonistlikest vastuoludest on sotsialistliku korra määratu suur eelis, mis tagab ennenägematud võimalused tootlike jõudude harmooniliseks arenemiseks ning ühiskonna poliitilise ja ideoloogilise pealisehituse vastavaks progressiks. Ühiskonna arenemises etendavad üha suuremat osa jõud, mis inimesi ei eralda ega tõuka üksteise vastu, vaid liidavad neid ühte ning suunavad ühiste eesmärkide saavutamisele ja ühiste ülesannete lahendamisele. Nende uute arenemist liikumapanevate jõudude tekkimine võimaldabki ühiskonnal liikuda edasi märgatavalt kiiremini ja väiksemate ühiskondlike kuludega kui varem.

Ühiskonna arenemise tähtsamaks liikumapanevaks jõuks kujuneb *kollektiivne töö sotsialistliku omanduse baasil.* Niisugune töö lähendab ja ühendab inimesi ning on edasiliikumise peamine allikas. Ekspluataatorite rikastamise vahendist on töö muutunud ühiskondlikuks funktsiooniks, mida ühiskond ergutab materiaalsete ja moraalsete stiimulite abil, on muutunud au ja kuulsuse asjaks, üldise hüvangu teenimise asjaks. Kollektiivne töö ning seltsimeheliku vastastikuse abistamise ja koostöö suhted tekitavad sellise inimeste loova koostöö uue vormi, mis aitab kaasa nende võimete avastamisele ja arendamisele, nagu seda on *sotsialistlik võistlus.* Erinevalt kapitalistlikust konkurentsist, mis rajaneb printsiipidel „igaüks enda eest" ja „inimene on inimesele hunt", eeldab sotsialistlik võistlus igakülgset seltsimehelikku vastastikust abistamist, eesrindlaste kogemuste vahetamist ning mahajäävate süstemaatilist järeleaitamist eesrindlike tasemele.

Teadlikus kollektiivses töös avaldub kõige kujukamalt sotsialistliku ühiskonna inimese vaimse palge niisugune joon, nagu hoolitsus ühiskondliku hüvangu eest ja peremehelik suhtumine ühiskonna asjadesse.

Nende põhjalike muutuste tõttu, mis sotsialismi võiduga klassisuhetes toimuvad, rajatakse kindel alus *ühiskonna moraalsele ja poliitilisele ühtsusele*. Selline kõigi klasside ja sotsiaalsete kihtide ühtsus oma peamiste huvide suhtes muutub samuti ühiskonna arenemise võimsaks liikumapanevaks jõuks. Moraalne ja poliitiline ühtsus võimaldab liita kõik töötajad kõige tähtsamate majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste ning kultuuriliste ülesannete lahendamiseks. Niisugune monoliitsus aga annab jõu, mis on suuteline igasugustest takistustest jagu saama.

Sotsialistliku ühiskonna tähtsaks liikumapanevaks jõuks on ka *sotsialistlike rahvuste sõprus* — nii omal maal kui ka sotsialismi maailmasüsteemi ulatuses. See sõprus aitab kaitsta töötajate saavutusi imperialistide kallalekippumiste eest ja loob peale selle veel kõige soodsamad tingimused kõigi rahvaste majanduslikuks ja kultuuriliseks arenemiseks vennaliku vastastikuse abistamise alusel.

Sotsialistliku isiksuse kõrged ideelised omadused väljenduvad *sotsialistliku patriotismi* elustavas tundes. See uus, sotsialistlik patriotism ei ole enam ainult inimesele loomulik kiindumus kodukohta, inimestesse, harjumustesse, keelesse jne. See on esmajoones niisugune ustavus sotsialistlikule korrale, mis rajaneb sellel, et saadakse aru sotsialistliku korra otsustavatest eelistest kapitalismiga võrreldes. Selline patriotism ei lahuta mitmesuguste rahvuste esindajaid, vaid vastupidi, lähendab neid üksteisele. Sotsialistlikust patriotismist ei kasva loomulikult välja rahvuslik võõrdumine, vaid teiste maade töölisklassi ja kogu töörahva suhtes sügava internatsionaalse solidaarsuse ja sõpruse tunne.

Sotsialistlik patriotism on aktiivne ja mõjuv tunne. Sotsialistlik patriotism õhutab inimesi andma kodumaale kõik oma jõud ja võimed ning vajaduse korral ka elu. Sellest annab kujukalt tunnistust nõukogude rahva suur kangelastegu Suure Isamaasõja aastail.

Sotsialistliku ühiskonna arenemise liikumapanevad jõud ei ole midagi niisugust, mis on igaveseks antud. Nad arenevad ise sedamööda, kuidas sotsialistlik kord tugevneb ja täiustub.

Niisuguse arenemise soodustamine ja sotsialismi uute liikumapanevate jõudude tugevdamine on üks ühiskonna ees seisvaid peamisi ülesandeid.

Seepärast pööratakse sotsialismi tingimustes nii suurt tähelepanu eriti kollektiivse töö vormide täiustamisele materiaalsete ja moraalsete stiimulite arendamise alusel. Määratu suurt tähtsust omistatakse ka rahva moraalse ja poliitilise ühtsuse tugevdamisele, s. o. töölisklassi, talurahva ja intelligentsi üht-

suse, monoliitsuse ja vankumatu liidu tugevdamisele. Aru saades sellest, kui tähtis on see ülesanne sotsialismi edukaks arenemiseks kommunismi teel, jälgivad ühiskond ja tema juhtiv jõud — partei — valvsalt seda, et majanduses, poliitikas ja ideoloogias ei tekiks nähtusi, mis rahva moraalset ja poliitilist ühtsust takistaksid.

Partei, riik ja kogu sotsialistlik ühiskond pööravad suurt tähelepanu ka rahvaste sõpruse tugevdamisele. Seda ülesannet lahendatakse majanduslike, poliitiliste, kultuuriliste ja kasvatuslike abinõudega. Ajaloo kogemused näitavad, et rahvaste sõpruse tugevdamiseks on tarvis järjekindlalt võidelda kõigi natsionalismi retsidiivide avalduste vastu.

Kogu sotsialistliku ühiskonna arenemisele on lõpuks suure tähtsusega tugevdada sotsialistlikku patriotismi — töötajate ustavust oma sotsialistlikule kodumaale, nende valmisolekut ennastsalgavalt töötada ja vajaduse korral ka võidelda, kaitstes oma saavutusi ja kodumaa julgeolekut.

Seega on sotsialistlikul ühiskonnal võimsad liikumapanevad jõud, mis kindlustavad järjekindla ja kiire progressi kõigil elu aladel.

Sotsialistlik süsteem avab ennenägematud võimalused ühiskonna arenemiseks ja kõige keerulisemate sotsiaalsete probleemide lahendamiseks töötava inimkonna huvides ning loob selleks vajalikud eeldused. Kuid inimeste eest ja väljaspool neid ta mingisuguseid probleeme endastmõistetavalt ei lahenda ega saagi lahendada.

Ühiskonna arenemise tähtsaks iseärasuseks sotsialismi tingimustes on see, et see arenemine kaotab stiihilise iseloomu ja kujuneb protsessiks, milles üha suuremat osa etendab inimeste plaanipärane teadlik tegevus.

Neis tingimustes omandab määratu suure tähtsuse *marksistlik-leninliku partei* — töörahva avangardi tegevus; selles avangardis väljendub kõige täielikumalt ja igakülgsemalt sotsialistliku ühiskonna kollektiivne tarkus ja tahe. Partei õige ja tark juhtiv tegevus on sotsialistlikus süsteemis peituvate kõigi võimaluste ja eeliste realiseerimise vältimatuks tingimuseks.

Sellest lähtudes omistavad marksistid-leninlased ka pärast sotsialismi võitu esmajärgulist tähtsust parteilise juhtimise tugevdamisele ja tema osa suurendamisele kõigis ühiskondliku elu sfäärides.

Kommunistliku partei juhtiv tegevus on sotsialismi suurte edusammude üks otsustavaid tegureid. See on kiire edasiliikumise ja selle tagatiseks, et edukalt lahendatakse kommunismile ülemineku suurt ülesannet, mis sotsialismi ülesehitanud ühiskonna ees üles kerkib.

XXV PEATÜKK

SOTSIALISTLIK MAAILMASÜSTEEM

Pärast seda, kui sotsialism oli väljunud ühe maa piiridest ja muutunud maailmasüsteemiks, kerkisid teooria ja praktika ette uued tähtsad probleemid, mis on seotud sotsialistliku maailmamajanduse loomise seaduspärasustega, sõltumatute ja suveräänsete sotsialistlike maade riikidevaheliste suhetega.

Nende küsimuste väljatöötamist ei tulnud muidugi sotsialistlike maade kommunistlikel ja töölisparteidel alustada tühjal kohal. Need küsimused said kindla aluse selle tohutu ideelise rikkuse näol, mille on jätnud marksismi-leninismi klassikud, samuti internatsionalistlikel printsiipidel rajanevate rahvusvaheliste suhete loomise teatud praktiliste kogemuste näol, mida omandati juba enne sotsialismi maailmasüsteemi kujunemist.

Kuid selle süsteemi kujunemine nõudis paljude uute praktikas üleskerkivate probleemide lahendamist, elukogemustele tugineva marksistlik-leninliku teooria loovat arendamist. Nende kogemuste üldistamine on marksistlik-leninliku teaduse uus ja alles lõpetamata lehekülg, millel on määratu suur tähtsus sotsialistlike maade kommunistlikele ja töölisparteidele.

1. Sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemise ajaloolised iseärasused

Rääkides maailmasüsteemist — nii sotsialistlikust kui ka kapitalistlikust — ei pea me silmas sotsiaalselt korralt ühetüübiliste riikide lihtsat kogusummat.

Oli aeg, kus maakera suurel osal valitses üks ja seesama sotsiaalne kord, näiteks feodaalkord, kuid mingisugust maailmasüsteemi ei olnud ega saanudki olla, sest need maad, kus see kord valitses, ei olnud ühendatud ühtseks sotsiaalseks ja majanduslikuks organismiks, sageli aga ei teadnud nad üksteisest mitte midagi või peaaegu mitte midagi.

Maailmasüsteemi tekkimise jaoks vajalikud tingimused kujunesid esmakordselt ainult kapitalismi ajastul, kus tootlike jõu-

dude arenemine ühendas mitmesuguste maade majanduse kindlate sidemetega. Kapitalistliku maailmasüsteemi kujunemise protsess kestis sadu aastaid, jõudes lõpule vaid imperialismi ajastul. Kuid sellel maailmasüsteemil ei õnnestunud kaua säilitada monopoolset seisundit. Kapitali võimu alt vabanenud maad ühinesid sotsialistlikuks leeriks ja moodustasid sotsialismi maailmasüsteemi.

Kahe süsteemi tekkimise teed ja meetodid

Mõlema süsteemi tekkimise aluseks on üks ja seesama tegur — vajadus arendada tootlikke jõude. See tegur aga ei toimi iseenesest, vaid valitsevate klasside poliitika ja tegevuse kaudu. Ühel juhul oli kodanlus selleks peamiseks jõuks, kes rajas tee maade ja rahvaste ning nende majanduse ja kultuuri lähenemise objektiivsele tendentsile, teisel juhul oli selleks töölisklass. On loomulik, et kapitalistliku ja sotsialistliku süsteemi tekkimine kulges eri teid mööda, toimus eri meetoditega ning sel olid erinevad tagajärjed.

Juba ammust ajast on teada, et iga klassi sise- ja välispoliitika on oma loomult ühtsed. Kui kodanlus ekspluateerib ja rõhub oma isamaa töötajaid, kas võib siis loota, et ta teiste maade töölistesse ja talupoegadesse teisiti suhtub? Pole imestada, et mitmesuguste maade lähendamine kapitalismi tingimustes sarnanes väga röövli ja tema ohvri „lähendamisega".

Kapitalismi maailmasüsteemi tekkimine toimus igakujulise — sõjalise, poliitilise, majandusliku ja ideoloogilise lakkamatu võitluse tagajärjel. Sotsiaalse korra samalaadsus ei tekitanud siin rahvusvahelist solidaarsust. Seda asjaolu kinnitab veenvalt ajalugu. XVIII sajandi teisel poolel oli maakeral üks suur kodanlik riik — Inglismaa, tema valitsev klass esines teistes maades toimunud kodanlike revolutsioonide kõige õelama vaenlasena. See ilmnes kujukalt 1789. aastal Prantsusmaal alanud kodanliku revolutsiooni käigus, mil Inglismaa kujunes vana korra taastamist taotlenud feodaalsete absolutistlike riikide kontrrevolutsioonilise bloki toeks.

Iseloomulik on ka see, et kõik nii möödunud kui ka käesoleva sajandi suured sõjad, kaasa arvatud Teine maailmasõda, mis puhkes ajastul, kus sotsialistlik riik juba eksisteeris, tekkisid just kapitalistlike suurriikide vahel kui nende riikide valitsevate sotsiaalselt sugulasklasside lepitamatute vastuolude tagajärg.

Töölisklassi ajalooline missioon tingib sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimise printsipiaalselt teistsugused teed ja meetodid. Töölisklass likvideerib jäädavalt ekspluateerimise ja rõhumise omal maal hoopiski mitte selleks, et neid säilitada või taastada rahvusvahelisel areenil. Sotsialismi maailmasüsteemi tekkimise tee on võrdõiguslike rahvaste vabatahtliku lähenemise tee, mitte aga nõrga tugevale allutamise tee. Sotsialistlikust maailmasüsteemist osavõtjate suhete aluseks kujuneb sügav sotsiaalne solidaarsus ja monoliitsus.

Mõlema maailmasüsteemi sotsiaalsest loomusest tulenevad ka teised nendevahelised printsipiaalsed erinevused.

Kapitalismi maailmasüsteem on range hierarhiasüsteem. See hierarhia aga on fikseeritud nii tegeliku jõudude vahekorraga kui ka tihtipeale juriidiliselt. See tuletab meelde püramiidi, mille tipus asub käputäis arenenud riike, all aga — suurel hulgal mahajäänud ja rõhutud rahvaid.

Sotsialismi maailmasüsteemil on hoopis teistsugune ilme. See ei ole hierarhia, mis rajaneb allumisel ja sõltuvusel, vaid vabade ja võrdõiguslike riikide ühendus.

Kapitalismi maailmasüsteem on oma loomult kohandunud sellega, et säilitada ja süvendada sellesse süsteemi kuuluvate maade majandusliku, sotsiaalse ja kultuurilise seisundi erinevused ning nende arenemise ebaühtlus, mitte aga neid kõrvaldada. Kapitalismi maailmasüsteemi olemus seisab selles, et allutada sellesse süsteemi kuuluvate maade enamuse majandus, poliitika ja sotsiaalsed suhted arenenud suurriikide monopolistliku kodanluse huvidele.

Seevastu on sotsialismi maailmasüsteem oma iseloomult kohandunud sellega, et aidata kaasa kõigi sellesse süsteemi kuuluvate maade kiiremale arenemisele ja mahajäänute eesrindlike tasemele järeleaitamisele.

Selle süsteemi olemasolu teeb *majanduslikult võimalikuks sotsialismi ehitamise ükskõik missugusel maal*, olenemata tema arenemise tasemest revolutsiooni momendiks. Varem aga oli niisugune võimalus ainult neil maadel, kus oli vähemalt olemas majandusliku arenemise keskmine tase. Sel asjaolul on eriline tähtsus nõrgaltarenenud maadele.

Sotsialismi maailmasüsteem garanteerib kindlalt iga sellesse süsteemi kuuluva maa julgeoleku ja loob seega *poliitilise võimaluse sotsialismi ehitamiseks ükskõik missugusel maal*, olenemata tema suurusest, rahvaarvust ja sõjalisest potentsiaalist. Sellel on eriline tähtsus väikestele maadele, kes iseseisvalt ei oleks kunagi suutnud kaitsta oma sotsialistlikke saavutusi imperialistide kallalekippumiste eest.

Sotsialismi maailmasüsteemi olemus seisab selles, et maade vahel luuakse sellised suhted, mis kõige enam vastavad iga üksiku maa ja kogu sotsialistliku maailma huvidele, aitavad kaasa sotsialismi kõigi ajalooliste eeliste kõige täielikumale esiletoomisele ja sel alusel kogu sotsialistliku leeri kiiremale majanduslikule, sotsiaalsele ja kultuurilisele arenemisele kommunismi suunas.

2. Sotsialistlike riikide vastastikuste suhete printsiibid (sotsialistlik internatsionalism)

Selle küsimuse, kuidas tuleb rajada suhteid maade vahel, kus võimul on töölisklass, lahendas marksism-leninism üldisel kujul juba enne seda, kui tekkis sotsialismi maailmasüsteem. Rahvuste võrdõiguslikkus ja proletaarne internatsionalism ongi need vankumatud printsiibid, millest töölisklassi marksistlikud parteid alati on juhindunud. Kuid proletaarse internatsionalismi printsiibid reguleerisid tol ajal põhiliselt suhteid rahvusvahelise proletariaadi rahvuslike väesalkade vahel, tema poliitiliste parteide, ametiühingute ja teiste töörahva organisatsioonide vahel. Enne seda, kui töölisklass oli võimu enda kätte võitnud, ei olnud ega saanudki riiklikus ülesehitustöös olla proletaarse internatsionalismi elluviimise kogemusi.

Niisugused kogemused omandati Venemaal toimunud proletaarse revolutsiooni võiduga. Esmakordselt rajati rahvuste- ja rahvastevahelisi suhteid tohutus paljurahvuselises riigis vastavalt võrdõiguslikkuse, vabatahtlikkuse ja vastastikuse abistamise printsiipidele, rahvusliku suveräänsuse austamise, iga sotsialistliku rahvuse ja rahva spetsiifiliste iseärasuste arvestamise printsiipidele.

Kui sotsialistlik revolutsioon teistes maades võidu saavutas, siis kujunesid Nõukogude kogemused neile lähtepunktiks, musternäiteks ja eeskujuks. Kuid neid kogemusi ei olnud võimalik mehhaaniliselt üle kanda kogu sotsialistlikule leerile, sest nüüd ei olnud juttu suhetest ühe maa piirides, vaid nende sõltumatute sotsialistlike riikide vastastikustest suhetest, kelle eesotsas seisavad iseseisvad kommunistlikud ja töölisparteid.

Tuli loovalt rakendada proletaarse internatsionalismi üldisi printsiipe sotsialistlike riikide vahelistes suhetes. See tähendas ühtaegu ka printsiipide eneste arendamist, proletaarse internatsionalismi rikastamist uue ajaloolise sisuga. Proletaarne internatsionalism omandas uue kvaliteedi ja muutus *sotsialistlikuks internatsionalismiks*, mis hõlmab ka sotsialistlike riikide vastastikuseid suhteid.

Sotsialistliku internatsionalismi printsiipidel on kindel teaduslik vundament — sotsialismi ajastule omaste objektiivsete seaduspärasuste tunnetamine.

Üheks seaduspärasuseks on vaba enesemääramine, kõigi rahvuste tõeline virgumine, nende kultuuri õitselepuhkemine ja riikluse arenemine. Selleks kõigeks vajalikud tingimused tekivad ainult pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu, mis likvideerib igasuguse rahvusliku rõhumise.

Sotsialistliku ülesehitustöö sisu on kõigile maadele ühesugune, üldine, kuid iga kapitalismi kukutanud rahvus püüab määrata oma majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise

teed nii, et nad kõige suuremal määral vastaksid tema konkreetsetele ajaloolistele iseärasustele ning progressiivsetele traditsioonidele.

Rahvuslike raamide säilimine on iseloomulik ka uue ühiskonna ülesehitamise järgnevatele etappidele. V. I. Lenin märkis, et rahvuslikud ja riiklikud erinevused rahvaste ja maade vahel jäävad püsima veel väga kaua isegi pärast töölisklassi võitu ülemaailmses ulatuses.[1]

See seletub sellega, et rahvus ja rahvuskeel, kultuuri rahvuslik vorm kuuluvad ühiskondlike nähtuste hulka, mis paistavad silma äärmise püsivuse poolest. See, et sotsialismi tingimustes säilivad rahvuslikud erinevused, on tingitud ka sügavamatest, sotsiaalsetest ja majanduslikest põhjustest. Tänapäeva tootlikud jõud ei ole ühiskonnastamise jaoks veel seni niisugusel määral kasvanud, et oleks võimalik likvideerida sotsialistliku majanduse riiklikud ja rahvuslikud raamid ning üle minna sotsialistliku majanduse ühtsele planeerimisele ja juhtimisele.

Iga sotsialistliku maa majandus areneb kui iseseisev rahvuslik majandus, kus kujunevad välja omad proportsioonid ja vahekorrad, mille määravad ajalooliselt kujunenud rahvamajandusharud, elanikkonna tootmiskogemuste iseärasused, looduslike ressursside iseloom, antud maa geograafiline asend jne.

Kõrvuti rahvuste õitselepuhkemise seaduspärasusega on sotsialismile iseloomulik ka rahvuste ja rahvaste lähenemise seaduspärasus, rahvuslike majandussüsteemide vastastikune toime, sotsialistlike rahvuste üha ulatuslikum lähenemine. See seaduspärasus avaldab järjest suuremat toimet sedamööda, kuidas sotsialism areneb. Selle seaduspärasuse aluseks on kõigepealt tootlike jõudude arendamise vajadused. Juba kapitalismi tingimustes tekitavad need vajadused rahvustevaheliste sidemete arenemise ja tihenemise tendentsi, sotsialismi tingimustes aga kiirendavad nad riikide ja rahvaste üha tihedama lähenemise protsessi.

Mõlemad märgitud seaduspärasused ei ole teineteisega vastuolus, vaid vastupidi, on omavahel tihedalt seotud. Ainult rahvuslike eluvormide täielik arenemine ja õitselepuhkemine avavad tee sotsialistlike rahvuste vabatahtlikule, tõeliselt internatsionalistlikule lähenemisele ja ühinemisele. Selline lähenemine aga moodustab omakorda rahvusliku majanduse ja kultuuri õitselepuhkemise tähtsaima tingimuse.

Need mõlemad sotsialismi maailmasüsteemi objektiivsed seaduspärasused toimivad koos ja vastastikuses seoses, määrates kindlaks tema arenemise üldsuuna. Sotsialistlike riikide vastastikuste suhete arenemises peegelduvad nii esimene kui ka teine seaduspärasus.

Iga sotsialistlik maa on suveräänne riik

Sotsialistliku internatsionalismi tähtsa lahutamatu osa moodustavad võrdõiguslikkuse ja suveräänsuse printsiibid. Need ülddemokraatlikud printsiibid kuulutati esmakordselt välja juba kodanlike rahvuste kujunemise ja konsolideerumise ajajärgul. Kuid kapitalismi tingimustes on nende printsiipide tunnistamisel teatud määral formaalne iseloom. Tegelikult määrab kapitalistlike riikide vastastikused suhted jõudude reaalne vahekord. Võimsam riik ei arvesta rahvusvahelise õiguse norme, ta segab end nõrgemate riikide siseasjadesse jõhkralt vahele, seab nad sõltuvusse endast, kui ta seda vajalikuks peab.

Peale selle ei tunne kapital mingisuguseid riigipiire, ta tungib nõrkadesse maadesse, allutab nende majanduse oma huvidele, võtab neilt majandusliku iseseisvuse. Seepärast esineb kapitalismi tingimustes sageli, et riik on vormiliselt suveräänne, tegelikult aga dikteerivad tema poliitikat suurriigid. Nii näiteks peeti sõjaeelset Poolat iseseisvaks, sõltumatuks riigiks. Kuid tema poliitiline kurss sõltus suurel määral väliskapitalist, mille osa paljudes Poola tööstusharudes moodustas üle 60 protsendi.

Ainult sotsialismi tingimustes omandavad võrdõiguslikkus, rahvuslik sõltumatus ja suveräänsus oma tõelise mõtte. Poliitilist suveräänsust tugevdab see, et ühiskond muutub põhiliste tootmisvahendite omanikuks. Iga rahvus saab võimaluse käsutada oma olemasolu aluste alust — majandust, suunata selle arenemist vastavalt oma rahvuslikele vajadustele.

Sotsialism mitte üksnes kuulutab välja tõelise suveräänsuse, vaid nõuab ka sellest ranget kinnipidamist.

Miks? Seepärast, et sotsialismi ülesehitamine rajaneb rahvahulkade aktiivsusel. Ainult siis, kui antud maa rahvas määrab ise kindlaks oma majanduslikud ja poliitilised ülesanded, on võimalik rahvahulkade teadlik ja aktiivne osavõtt nende ülesannete praktilisest lahendamisest, vajaduse korral aga on nad valmis vabalt valitud eesmärgi nimel kannatama ajutisi raskusi ja kandma ohvreid. Mitte keegi ei tunne antud sotsialistliku rahvuse vajadusi ja võimalusi paremini kui tema ise, mitte keegi ei saa täpsemalt arvestada tema majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise iseärasusi.

Seepärast on igasugune vahelesegamine väljastpoolt, mis on dikteeritud isegi parimatest kavatsustest, ebakohane ja võib antud maal toimuvale sotsialismi ehitamisele kahju tekitada.

Suveräänsuse vastastikune austamine on selle tingimuseks, et sotsialismi arenemine ühel või teisel maal toimub vormides, mis arvestavad rahvuslikke iseärasusi ja rahva traditsioone.

Kas see kõik ei takista siiski rahvaste lähenemist, mis on sotsialismi ideaaliks? Mitte vähimalgi määral. Leninism õpetab, et rahvuste võrdõiguslikkuse ja suveräänsuse silmaspidamine on just vajalik selleks, et kindlustada nende üksteisele lähenemine.

Just niisugune on, nagu juba märgitud, rahvusküsimuse dia-

lektika. Ainult siis, kui rahvused on tõepoolest vabad ja võrdõiguslikud, kui ükski neist ei kipu teise sõltumatuse kallale, ainult sel juhul tekib neil sügav usaldus üksteise vastu ja nad astuvad vabatahtlikult tihedatesse sidemetesse, mida dikteerivad majanduse arenemise, riigikaitse ja välispoliitika huvid.

Suveräänse riigina aga ei tohi ükski sotsialistlik maa sealjuures ennast rahvuslikesse raamidesse sulgeda, ei tohi ignoreerida neid teid ja meetodeid, millega sotsialismi probleeme teistes maades lahendatakse. Muidugi omandavad kõik sotsialistlikud maad — nii väikesed kui ka suured — sotsialismi ehitamisel omaenda, iseseisvaid kogemusi. Nii selles suhtes kui ka paljus muus on nad võrdsed, ja igaüks neist on suuteline andma oma panuse sotsialismi teooriasse ja praktikasse. Kuid sotsialistlikud maad on eluliselt huvitatud kõigi nende kogemuste kasutamisest, mida on omandanud sotsialismi ehitavad rahvad ja mis aitavad kaasa uue ühiskonna edukamale loomisele ning vigade ja puuduste vältimisele. On selge, et see kiirendab märgatavalt sotsialismi ehitamist igal maal.

On endastmõistetav, et kogemuste kasutamisel ei ole midagi ühist nende mehhaanilise kopeerimisega. Kogemusi kasutatakse loovalt, neist võetakse ainult olemus, see, millel on püsiv tähtsus ja mida on võimalik edukalt rakendada antud maa konkreetsetes tingimustes.

Ühtsus ja vastastikune abistamine

Sõltumatuse ja võrdõiguslikkuse tunnistamisega ei piirdu sotsialistliku internatsionalismi olemus.

See uus ja eriline, mille poolest sotsialistlike riikide vastastikused suhted silma paistavad, on jõupingutuste vabatahtlik ühendamine ühises võitluses sotsialismi ülesehitamise eest ja vennalik vastastikune toetamine. Sotsialistlike riikide vahelisi suhteid määravad lõppkokkuvõttes sotsialismi tootmissuhted. Nende aluseks on seltsimehelik koostöö ja vastastikune abistamine.

Sotsialistlike riikide rahvuslikud huvid on harmooniliselt ühendatud nende ühiste huvide ja eesmärkidega. Nendeks on töötajate põhilised klassihuvid ja eesmärgid, mis leidsid oma teadusliku väljenduse marksismis-leninismis. Sotsialistlike maade rahvaste patriotism sulab ühte internatsionalismiga. Armastus oma sotsialistliku kodumaa vastu sisaldab orgaaniliselt armastust sotsialistliku leeri rahvaste kogu vennaliku pere vastu.

Heal tahtel ja rahvaste eneste sõprusel rajanevad suhted on kõige kindlamad riikidevahelised suhted maailmas. Seepärast ei kujuta sotsialismileer endast tavalist koalitsiooni riikidest, kes on ajutiselt seotud ühtelangevate huvidega, vaid monoliitset jõudu, mis seisab imperialistliku leeri vastas kui ühtne tervik, kui kindel poliitiline ja majanduslik ühendus, mille aluseks on sellest osavõtjate kestvad, põhilised huvid.

Erinevalt kodanlikust demokraatiast ei saa sotsialism piir-

duda rahvuste võrdsuse vormilise väljakuulutamisega. Sotsialism asetab raskuspunkti tegeliku võrdsuse saavutamisele. Selleks on tarvis likvideerida kapitalismilt päritud üksikute rahvaste majanduslikus ja kultuurilises arenemises esinev ebaühtlus ja saavutada üldine tõus. Selline on rahvuspoliitika, mida teostatakse ühe paljurahvuselise sotsialistliku riigi raames. Neidsamu printsiipe rakendatakse ka rahvusvaheliste suhete alal sotsialistlikus maailmasüsteemis endas.

Vastastikuse abistamise printsiip läbib ka sotsialistlike riikide poliitilisi suhteid. Võimsa sotsialismileeri olemasolu tagab iga sotsialistliku maa suveräänsuse ja julgeoleku, tema rahvarevolutsiooni saavutuste säilitamise. Sellest annab kujukalt tunnistust see üksmeelne toetus, mida Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad andsid Ungari töörahvale kontrrevolutsioonilise mässu päevil, mille oli provotseerinud välismaine imperialism. Sotsialismi vaenlased tõstsid teatavasti selle ümber pöörast kisa, kujutades seda vennalikku abi, mida sotsialistlikud rahvad Ungarile andsid, kui „vahelesegamist" tema siseasjadesse. Kuid kogu maailma klassiteadlikud töölised on Ungaris toimunud sündmuste küsimuses vastupidisel arvamusel. Nad näevad õigesti selles abis, mida on antud Ungari rahvale tema sotsialistlike saavutuste kaitsmisel, internatsionaalse kohuse ja proletaarse solidaarsuse täitmise väärilist eeskuju.

Tegutsedes ühtse ja monoliitse rindena maailmaareenil, suurendavad sotsialismimaad mitmekordselt oma välispoliitika efektiivsust, selle välispoliitika eesmärgiks aga on üldise rahu säilitamine ja kindlustamine, rahulik kooseksisteerimine ja majanduslik võistlus kapitalismiga.

Natsionalismi igandite ületamine

Niisiis loob sotsialismi maailmasüsteemi hulka kuuluvate riikide sotsiaalne, majanduslik ja ideoloogiline ühtsus soodsad objektiivsed tingimused nende vastastikuste suhetega seotud kõigi probleemide lahendamiseks. Iga sotsialistliku maa marksistlik-leninlikult parteilt nõutakse aga, et ta oskaks lahendada neid probleeme niiviisi, et rahvuslikud huvid oleksid ühendatud sotsialistliku leeri üldiste huvidega.

Sellise ühendamise saavutamine on täiesti võimalik sotsialistliku internatsionalismi printsiipide alusel. Nagu näitavad sotsialismi maailmasüsteemi eksisteerimise kogemused, annab nende printsiipide rakendamine riikidevahelistes suhetes suurepäraseid tulemusi. Mitte mingisugused konarused ega üksikud arusaamatused, mis on vältimatud uute rahvastevaheliste sidemete arendamisel, ei vähenda sugugi nende kogemuste ajaloolist tähtsust.

Kuid sotsialistliku internatsionalismi printsiibid ja ka nende rakendamise vormid on rahvusvahelistes suhetes uudne, sel ajal kui vana tüüpi suhted on püsinud ekspluataatorliku ühiskonna paljusajandilise ajaloo vältel. Üksikute maade, sealhulgas ka nende maade vahel, kes praegu on muutunud sotsialistlikeks,

esines minevikus tülisid ja kokkupõrkeid, mis jätsid sügavad jäljed. Neist kiiresti vabaneda, mineviku ladestustest puhtaks saada ei ole alati kerge, sest natsionalistlikud eelarvamused kuuluvad eriti püsivate hulka.

Mitte juhuslikult paneb imperialistlik reaktsioon, kes taotleb maailma sotsialistliku leeri nõrgendamist, oma lootused natsionalistlike elementide elavnemisele sotsialismimaades. Ei ole juhuslik ka see, et just natsionalistlikus soos õitsevad revisionismi kõige mürgisemad õied. Natsionalistlikud eelarvamused kujunevad tavaliselt selleks üldiseks platvormiks, millel ühinevad võitluses uue korra vastu nii ekspluataatorlike klasside riismed ja imperialistliku luure otsesed agendid kui ka sotsialismi reetjad. Kas ei tõenda seda Ungari sündmused, kus 1956. aasta sügisel toimunud kontrrevolutsiooniline mäss oli just selliseks ülemaailmse imperialismi poolt toetatud tumedate jõudude kombinatsiooniks?

Püüdes avada natsionalismile tee rahvusvahelisse töölisliikumisse, võtsid revisionistlikud elemendid viimastel aastatel üle „rahvusliku kommunismi" loosungi, mille imperialistlik reaktsioon välja oli mõelnud. Nad teevad näo, nagu oleks teada niisuguse kommunismi retsept, mis sobib täiesti kokku rahvusliku endassesulgumise ja piiratusega ning mida olevat võimalik ehitada lahus teistest sotsialistlikest maadest ja isegi nendega vaenujalal olles, öeldes end lahti igasugusest ustavusest proletaarse internatsionalismi ja klassisolidaarsuse printsiipidele. On selge aga, et säärastel retseptidel ei ole midagi ühist kommunismiga, vaid nad kujutavad endast katset uue eetika sildi all taaselustada vana oportunistlikku poliitikat, mille eesmärgiks on töölisliikumise kohandamine reaktsioonilise kodanluse huvidele. See, kes pooldab „rahvuslikku kommunismi" ja kipub kallale sotsialistliku maailmasüsteemi ühtsusele, ütleb end sotsialismi ideedest tegelikult lahti.

Natsionalism on üks neid vahendeid, millest reaktsioon oma katsetes rikkuda sotsialistlike maade ühtsust ja solidaarsust kõigepealt kinni haarab. Kuid reaktsioon võib loota edule ainult seal, kus riigijuhid unustavad internatsionalismi, kus nad kalduvad rahvuslikke iseärasusi ohjeldamatult üles puhuma ega taha näha sotsialistliku ülesehitustöö üldisi seaduspärasusi, kus oma maa kitsalt mõistetavad huvid vastandatakse kõigi teiste vennalike rahvaste huvidele. Nimelt nii juhtus Jugoslaavias, kelle juhtide poliitikas avaldusid kitsarinnalised natsionalistlikud tendentsid.

See õppetund aga ei möödunud kasutult. Marksistlik-leninlikud parteid kõigis sotsialistlikes riikides intensiivistasid oma võitlust natsionalistlike igandite vastu. Sealjuures lähtuvad nad sellest, et niisuguseid igandeid ja eelarvamusi ei saa kõrvaldada sundimise ja kärkimise meetoditega. Kõrvuti natsionalistlike eksiarvamuste kannatliku selgitamise ja kriitikaga etendab nende üle-

tamises otsustavat osa sotsialistliku internatsionalismi printsiipide järjekindel rakendamine praktikas. Õhkkonnas, kus valitseb vennalik koostöö, kus ollakse pidevalt valmis üksteist abistama, võrdõiguslikkuse ning huvide, tavade ja traditsioonide vastastikuse austamise õhkkonnas kustuvad kiiresti natsionalistlike lahkhelide ja põlise vaenu kolded, kaovad endised eelarvamused.

Tõelistel internatsionalistidel tuleb alati meeles pidada, et kaasaegse reaktsiooni ja natsionalismi arsenalis on eriline koht sellel, et *moonutatakse Nõukogude Liidu osa sotsialistlikus leeris.* Kapitalistlik propaganda ja talle järelekiitvad revisionistid levitavad selle kohta mitmesuguseid väljamõeldisi. Nad ütlevad näiteks, et Nõukogude Liit „kamandab" teisi sotsialistlikke maid, et nende kommunistlikud parteid „sõltuvad" Nõukogude Liidu Kommunistlikust Parteist. Belgradist on seoses sellega lendu lastud versioon, nagu pretendeeriks NSV Liit „hegemooni" osale — sotsialistliku leeri juhi osale.

Sääraseid laimujutte ja kuuldusi levitatakse lootuses sellele, et kuidagiviisi laimata Nõukogude Liitu ja kogu sotsialistlikku süsteemi, üles soojendada natsionalistlikke eelarvamusi mahajäänud või informeerimatute inimeste teadvuses ja õõnestada rahvahulkades usaldust nõukogude poliitika vastu.

Tegelikult ei ole Nõukogude Liidu poolt sotsialismi maailmasüsteemis etendataval osal midagi ühist sellega, mida vaenulikud propagandistid sellele osale omistavad. Kommunistlikus liikumises ei ole üldse „kõrgemalseisvaid" ja „allutatud" parteisid, nagu ei ole sotsialistlikus leeris ka „hegemooniriike" ja „satelliidiriike". Kõik sotsialistlikud maad on täiesti iseseisvad oma rahvuslike probleemide lahendamisel ja igal sotsialistlikul maal on võrdne hääleõigus sotsialistliku leeri üldiste probleemide lahendamisel. Niisamuti on nende maade kommunistlikud ja töölisparteid täiesti iseseisvad ja võrdõiguslikud; nad kannavad vastutust oma maa töötajate ja kogu rahvusvahelise töölisliikumise ees, mitte aga mingi ühe maa partei ees. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ei pretendeeri vähimalgi määral erilisele, juhtivale osale rahvusvahelises kommunistlikus liikumises.

Seepärast ei ole õige rääkida Nõukogude Liidu juhtivast tegevusest sotsialistlikus leeris. Nõukogude Liit, nagu rõhutati sm. N. S. Hruštšovi ettekandes NLKP XXI kongressil, ei juhi teisi maid. Oma rikkalike kogemuste tõttu näitab Nõukogude Liit vaid *sotsialismi eest peetava võitluse eeskuju,* sotsialistliku ja kommunistliku ülesehitustöö keeruliste ülesannete eduka lahendamise eeskuju. „Mis puutub Nõukogude Liidusse," ütles seltsimees N. S. Hruštšov, „siis ei seisa tema osa teatavasti selles, et ta juhib teisi maid, vaid selles, et meie maa rajas esimesena inimkonnale tee sotsialismile, et ta on kõige võimsam maa sotsialistlikus maailmasüsteemis ning astus esimesena kommunismi hoogsa ehitamise perioodi."[2] Selles peituvad selle usalduse ja autoriteedi juured, mis on Nõukogude Liidul sotsialistlike maade leeris.

3. Sotsialistliku maailmamajanduse arenemine

Tootlike jõudude teatud arengutasemel kasvab majandus üksikute maade raamidest välja ja muutub maailmamajanduseks. Nagu juba öeldud, on see objektiivne protsess, mis algab kapitalismi tingimustes ning areneb uuel alusel ja uutes vormides kiiresti sotsialismi tingimustes.

Milles avaldub konkreetselt üksikute rahvusmajanduste muutumine maailmamajanduse lülideks? Kõigepealt selles, et määratu suures ulatuses laieneb rahvusvaheline tööjaotus ning ühtaegu muutuvad tihedamaks ja igakülgsemaks rahvastevahelised majanduslikud sidemed.

Juba kapitalismi tingimustes tekib keeruline, kogu maailma hõlmav riikidevaheliste majandussuhete süsteem. Kuid sotsialism ei saa seda süsteemi lihtsalt üle võtta ega endisel alusel arendada. See on võimatu nii printsipiaalsetel kui ka praktilistel kaalutlustel. Kapitalistliku maailmamajanduse raames on majandussuhetel antagonistlik iseloom ja neid rajatakse tavaliselt ühtede valitsemisele ja teiste allutamisele; nad põhjustavad nõrgemini arenenud maade mahajäämuse konserveerimist, nende majanduse ühekülgset arenemist. On selge, et sotsialism ei saa säilitada niisuguseid suhteid, mis on võõrad tema rahvaste võrdsuse, sõpruse ja vendluse ideoloogiale. Peale selle ei saa kapitalismi seisukohalt kõige arenenumad rahvusvahelised majandussuhted sotsialistliku maailmamajanduse hoopiski suuremaid vajadusi rahuldada.

Sellele tuleb lisada, et kapitalism katkestab oma jõuetus katses takistada uue ühiskonna ehitamist sageli ka ise majanduslikke sidemeid maadega, kus on toimunud sotsialistlik revolutsioon, organiseerib nende vastu blokaadi ja majanduslikku sõda. Selle tulemusena peavad sotsialismi teele asunud riigid looma uue tööjaotuse ja uued majanduslikud sidemed.

Sellele ajaloolisele üritusele pani aluse sotsialistlik revolutsioon Venemaal. Esimene imperialismi ahelad läbimurdnud maa moodustas ka tulevase sotsialistliku maailmamajanduse esimese lüli. Just seepärast kirjutas V. I. Lenin juba 1920. aastal, et sotsialistliku ülesehitustöö küsimuste lahendamisel on tarvis silmas pidada seda, et on olemas „tendents luua ühtne, terviklik maailmamajandus, mida üldise plaani kohaselt reguleerib kõigi rahvuste proletariaat; seda tendentsi võis täiesti selgesti näha juba kapitalismi tingimustes ja seda tuleb tingimata edasi arendada ning täielikult lõpule viia sotsialismi tingimustes".[3]

Selleks et see Lenini poolt märgitud tendents laias rahvusvahelises ulatuses võidule pääses, kulus peaaegu kolm aastakümmet. Sotsialistlik maailmamajanduse süsteem hakkas praktiliselt kujunema alles 40-ndate aastate teisel poolel, mil sotsialismi teele asus rida Euroopa ja Aasia maid. Neis tingimustes oli võimsa ja tervikliku majandussüsteemi loonud Nõukogude Liidu

majanduslik struktuur hästi kohandatud sellele, et kujuneda sotsialistliku maailmamajanduse tuumikuks.

Sotsialistliku leeri tekkimisest alates algas sellesse kuuluvate maade majanduse lähendamise ja ühtse maailmamajanduse süsteemi järkjärgulise kujundamise protsess. See protsess ei ole üksnes uus, vaid ka keeruline, mis nõuab palju aega ja paljusid jõupingutusi. Kuid ta areneb järjekindlalt, sest ta kujutab endast ajastu ajaloolist seaduspärasust ja toimub nendesamade sotsialismi majandusseaduste mõjul, mis on iga sotsialistliku maa arenemise aluseks.

Sotsialistliku maailmamajanduse majanduslikud seaduspärasused

Sotsialistliku leeri maade vaheliste majandussuhete iseloomu määravad paljus juba need revolutsioonilised ümberkujundused, mis nende rahvamajanduses läbi viiakse. Sotsialistlik industrialiseerimine ja talumajapidamiste koopereerumine rahvademokraatia maades tõid endaga kaasa eri rahvamajandusharude vaheliste vanade proportsioonide muutumise. Uued majandusharud hakkasid algusest peale arenema nii, et võeti arvesse neid võimalusi, mille avas teiste sotsialistliku leeri maadega arendatav koostöö. Nõukogude Liit hakkas üha rohkem kooskõlastama oma majanduse planeerimist vennalike sotsialistlike maade majanduslike vajadustega.

Seega toimusid kõigis sotsialistliku leeri riikides tootmisharudevaheliste proportsioonide vastastikku tingitud muutused ning ühel või teisel määral muutus ka väljaveo ja sisseveo struktuur. Uued arenevad riikidevahelised majanduslikud sidemed kujunesid igal maal toimuva laiendatud sotsialistliku taastootmise protsessi vajalikuks elemendiks. Nii hakkas rahvusvahelises ulatuses toimima sotsialismile omane plaanipärase, proportsionaalse arenemise majandusseadus, mille kohaselt areneb sotsialistlike maade koostöö.

Praegu ei arenda ükski sotsialistlik maa enam oma majandust isoleeritult, vaid käsitleb seda kui sotsialistliku maailmasüsteemi koostisosa. Neis tingimustes omandab plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse ja väärtusseaduse teadlik kasutamine iga maa poolt äärmiselt suure tähtsuse. See avastab igal sotsialistlikul maal täiendavaid reserve ühiskondliku töö viljakuse tõstmiseks ning tagab tööjõuressursside ja looduslike rikkuste kõige otstarbekohasema kasutamise.

Kui Nõukogude Liit ehitas sotsialismi, oli ta kapitalistlikus ümbruses ja pidi looma tervikliku tööstussüsteemi ning arendama oma majandust, tuginedes sealjuures ainult siseressurssidele ja tööjaotusele ühe maa piirides. See määras ära nõukogude sotsialistliku industrialiseerimise omapärase tüübi. Tekkinud sotsialistlikud maad on vabastatud vajadusest taotleda sellist autarkiat. Neil on võimalik realiseerida rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse määratu suuri eeliseid.

Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus

Esimesel etapil määrasid tööjaotuse sotsialistlikus leeris sõja läbi laastatud majanduse kiire taastamise huvid. Tööjaotus pidi ka kõrvaldama selle blokaadi tagajärjed, mille abil imperialistid lootsid sotsialistlike riikide majanduse arenemist nurja ajada või igatahes kauaks ajaks pidurdada.

Nõukogude Liit andis rahvademokraatia maadele vajalikku toorainet, kütust, seadmeid ja toiduaineid. Omavahel vahetasid need maad kaupu, mis olid nende tavalisteks kaubandusartikliteks ja mida neil oli külluses. Neidsamu kaupu saatsid nad ka NSV Liitu.

Esimesed abinõud rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse organiseerimiseks rakendati peamiselt kahepoolsete kokkulepete alusel. Kuid kiiresti laienevaid mitmekesiseid majanduslikke sidemeid ei saadud kaua reguleerida ega koordineerida ainuüksi kahepoolsete kokkulepete abil. Sellest ei piisanud. Sotsialismi tootlike jõudude arenemine nõudis ulatuslikumat ja mitmekesisemat majandusliku tegevuse koordineerimist, mis muutus eriti vajalikuks seoses sotsialistliku industrialiseerimise edusammudega. Tarbetu parallelismi ja vahendite raiskamise vältimiseks hakkasid sotsialistlikud maad üha enam arvestama üksteise vajadusi ja võimalusi. Nii näiteks arendasid Poola, Saksa Demokraatlik Vabariik ja Tšehhoslovakkia teiste maade vajadusi arvestades laevaehitust; Nõukogude Liit laiendas sõbralike maade huvides rauamaagi kaevandamist; arvesse võttes oma naabrite vajadusi, suurendas Ungari alumiiniumi tootmist jne.

Kogemused on näidanud, et ei ole otstarbekohane luua igal Euroopa rahvademokraatia maal majandusharude täielikku kompleksi. Muutus silmanähtavaks tootmise ulatusliku rahvusvahelise spetsialiseerimise ja koopereerimise kasulikkus ja vajalikkus.

Sellise iseloomuga abinõud võeti eriti ulatuslikult tarvitusele 1955.—1956. aastast alates ning esmajoones puudutasid need masinaehitust. Spetsialiseerimine andis võimaluse viia miinimumini dubleerimine nii tootmises kui ka projekteerimis- ja konstrueerimistööde alal, suhteliselt vähendada iga maa poolt valmistatavate toodete sortimenti, suurendades ühtaegu tootmise mahtu ja seerialisust. Nii võimaldasid 1956. aastal vastuvõetud ühised otsused tööpinkide spetsialiseerimise kohta tunduvalt vähendada iga maa poolt toodetavate tööpingitüüpide hulka. Oluliselt aitasid tööviljakuse kasvule ja materiaalsete ressursside kokkuhoiule kaasa ka abinõud autode, vagunite, põllutöömasinate, laevade, energeetikaseadmete, kuullaagrite ja mõnede teiste toodete valmistamise spetsialiseerimiseks.

Moskvas 1958. aasta mais toimunud sotsialistlike maade kommunistlike ja töölisparteide esindajate nõupidamine pooldas majandusplaanide veelgi tihedamat kooskõlastamist. Otsustati kõigis sotsialismimaades välja töötada nende rahvamajanduse arendamise perspektiivplaanid 10—15 aastaks, teostada vastas-

tikku seotud majandusharude sügavam spetsialiseerimine ja koopereerimine rahvusvahelise tööjaotuse alusel. Neid programmteese viiakse edukalt ellu.

Plaanide koordineerimine vastastikku seotud majandusharudes on uus, ainult sotsialistlikule süsteemile omane rahvusvahelise majandussuhete vorm. See laiendas oluliselt riikidevahelise koostöö ulatust ja sfääri.

Sotsialismimaade majandusliku ülesehitustöö koordineerimine ei tähenda sugugi, et nende majandus on allutatud mingile ühtsele, neile kõigile ühisele plaanile. Ei, oma majandusplaane välja töötades juhinduvad nad kõigepealt rahvusliku arenemise ja rekonstrueerimise huvidest. Kuid selliste plaanide rahvusvaheline koordineerimine on kujunenud väga efektiivseks sotsialistlike maade tootmisalaste jõupingutuste ühendamise vormiks, millest võidavad nii kõik need maad kui ka kogu sotsialistlik süsteem tervikuna. Rahvusvaheliseks organiks, mille abil suveräänsete sotsialistlike riikide valitsused valmistavad üheskoos ja vabatahtlikkuse alusel ette töö plaanipärase jaotamise ettepanekud, on 1949. aastal loodud *Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu.*

Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu ei ole mingil juhul direktiivorganiks, riigist kõrgemal seisvaks organiks, kellel on õigus end suveräänsete riikide siseasjadesse vahele segada. Tema ülesannetesse kuulub vaid nende abinõude väljatöötamine ja ellurakendamisele kaasaaitamine, mis on suunatud tootmise spetsialiseerimisele ja koopereerimisele, kaubavahetuse, teadusliku ja tehnilise koostöö laiendamisele. Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogus on esindatud Albaania, Bulgaaria, Ungari, Saksa Demokraatlik Vabariik, Poola, Rumeenia, Tšehhoslovakkia ja Nõukogude Liit. Vaatlejaina võtavad Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogust ja tema organitest osa Aasia rahvademokraatlike maade esindajad, kes oma praktilise tegevusega aitavad aktiivselt kaasa kõigi sotsialismimaade koostöö arendamisele.

Sotsialistlike maade tootmisalaste jõupingutuste ühendamine ei toimu üksnes Vastastikuse Majandusliku Abistamise Nõukogu kaudu, vaid ka riikliku planeerimise organite vahel otseste kontaktide loomise teel. Kahepoolsete majandusliku koostöö komisjonide abil toimub näiteks koopereerimine autode, turbiinide ja põllutöömasinate tootmises Saksa Demokraatliku Vabariigi ja Tšehhoslovakkia vahel; vaguniehituses — Poola ja Saksa Demokraatliku Vabariigi vahel; elektrijaamadele, mustmetallurgiale ja tsementitööstusele vajalike seadmete tootmises — NSV Liidu ja Saksa Demokraatliku Vabariigi vahel.

Hiina Rahvavabariigil, nagu ka Nõukogude Liidul, on eriline koht rahvusvahelise sotsialistliku tööjaotuse süsteemis. See määratu suur maa, mille elanikkond on 650 miljonit inimest, peab arendama (nagu märkis Hiina Kommunistliku Partei VIII kong-

ress 1957. aastal) terviklikku majandust, mis tagab kõigi majandusharude arenemise ja nende varustamise vajalike tootmisvahenditega. See aga ei piira vähimalgi määral Hiina Rahvavabariigi ja teiste sotsialistliku leeri maade igakülgset ning üha süvenevat majanduslikku koostööd. Hiina Rahvavabariik arendab ka spetsialiseeritud majandusharusid, mis orienteeruvad mitte üksnes sisemiste vajaduste, vaid ka kogu sotsialistliku maailmamajanduse vajaduste rahuldamisele.

Rahvusvahelisele sotsialistlikule tööjaotusele on printsipiaalselt võõras eri maade majanduse ühekülgne arendamine, nende kitsas spetsialiseerimine. Kogu sotsialistliku leeri vajadusi tagav eri tootmisliikide arendamine sotsialistlikes maades vastab ka nende maade otsestele huvidele, sest see on kooskõlas nende tootmisbaasi üldise tugevdamise ja rahva heaolu taseme tõstmisega.

Ühtki sotsialistliku leeri maad, olgu ta nii väike kui tahes, ei ähvarda oht muutuda tugevama ja majanduslikult arenenud riigi agraar- ja tooraineripatsiks või mingiks muuks ripatsiks. Selle tagatiseks on nii marksismi-leninismi ideoloogia kui ka sotsialistliku maailmamajanduse majanduslik loomus ise. Esmakordselt ajaloos võivad sotsialistlike maade rahvad oma tuleviku majandusplaane välja töötades juhinduda ainult majandusliku otstarbekohasuse seisukohast, mitte aga prestiiži ja konkurentsi kaalutlustest. Tundes oma selja taga kogu sotsialistliku maailmaleeri toetust ja abi, võivad nad rahulikult suunata oma jõupingutused nende majandusharude arendamisele, millede jaoks neil on olemas kõige paremad looduslikud, sotsiaalsed ja majanduslikud tingimused.

Oma tulevikulootused seovad kõik sotsialistlikud maad majandusliku koostöö edusammudega. NLKP XXI kongress oma resolutsioonis märkis, et „tootmise edasine riikidevaheline spetsialiseerimine ja koopereerimine sel teel, et seltsimehelikult kooskõlastatakse omavahel seotud rahvamajandusharude plaanid, tähendab uut etappi sotsialistlike maade rahvusvahelise tööjaotuse arengus. Tootmise ratsionaalne paigutus, mille juures iga sotsialistliku riigi rahvuslikud huvid harmooniliselt ühinevad kogu sotsialismileeri tugevdamise ja arendamise huvidega, on kõigi sotsialistlike maade tootlike jõudude kasvutempo kiirendamise üks tähtsamaid allikaid".[4]

Majanduslike sidemete iseloom sotsialistlikus maailmamajanduses

Sotsialistlike maade vaheline tööjaotus tekitas võrratult mitmekesisemad ja tihedamad majanduslikud sidemed kui need, mis võisid kujuneda kapitalismi poolt loodava antagonistliku tööjaotuse pinnal. Sellega seoses omandasid majanduslike sidemete traditsioonilised vormid uue kvaliteedi.

Rahvusvaheline kaubandus, krediit ja muud sajandite vältel kujunenud majandusliku koostöö vahendid, olles seatud uute ees-

märkide teenistusse, omandasid teistsuguse sisu. Samal ajal esitas sotsialistliku maailmaturu praktika, kuigi see turg eksisteerib võrdlemisi lühikest aega, ka printsipiaalselt uued majandusliku koostöö vormid, mida kapitalism ei tunne ja mis kapitalismi tingimustes ei ole mõeldavad.

Kaubandusega, mille abil teostuvad tähtsad tootmisseosed sotsialistlike maade vahel, tegelevad riigiorganid, mitte aga üksikud kasuahnitsevad firmad või isikud. Kaubandusega ei käi kaasas meeletu konkurentsivõitlus, mis põhjustab anarhia suurenemist majanduses. Sotsialistlikes maades reguleerivad ja suunavad väliskaubandust valitsused. Iga valitsus juhindub oma maa rahvamajandusplaanist ning võtab ühtaegu arvesse kõigi sotsialistlike maade rahvamajanduse vajadusi ja perspektiive.

On täiesti arusaadav, et sotsialismimaad on huvitatud majanduslike välissidemete pikaajalisest planeerimisest. See on vajalik, et aegsasti teada oma kohustusi, mis peavad kehastuma ettevõtete konkreetsetes ülesannetes, samuti õigeaegselt arvestama välisreserve, mida on võimalik võtta ettevõtete, rajoonide ja linnade plaanilise varustamise fondi.

Sotsialistlik maailmaturg, kus kaupade vahetamine planeeritakse mitu aastat ette, ei allu konjunktuursetele kõikumistele. Sotsialistlik maailmaturg ei tunne turustamisega seotud raskusi, kaubanduslikke tõkkeid ega kitsendusi, endassesulgunud regionaalseid rühmitusi ega eelistariife. Selle turu maht kasvab järjekindlalt sotsialistliku maailmasüsteemi raames toimuva tootmise plaanipärase spetsialiseerimise ja koopereerimise mõjul.

Sotsialistliku maailmaturu hindadesüsteemi lähtebaasiks on hinnad, mis kujunevad ülemaailmses kaubanduses. Kuid sotsialismimaade-vahelises kaubanduses kehtivad hinnad on puhastatud maailma (monopoolsete) hindade spekulatiivsetest ladestustest; ühtede ja nendesamade kaupade hinnad on ühtsed ja stabiilsed pika aja jooksul. Sotsialistlikud maad planeerivad hindu nii, et nad aitaksid kaasa tootmise kõige ratsionaalsemale koopereerimisele ja abistaksid majanduslikult vähemarenenud sotsialistlikke maid oma mahajäämusest jagu saada.

Sotsialistlike maade vahelise kaubakäibe kasv annab veenvalt tunnistust nende majanduslike sidemete laiendamisest ja süvendamisest. Ajavahemikul 1950—1957 kasvas sotsialistliku maailmaturu kaubakäive 2,6-kordseks, sel ajal kui kapitalistliku kaubanduse maht suurenes samal ajavahemikul ainult 1,5-kordseks. Sotsialistlike partneritega arendatavale kaubandusele langeb suurem osa iga sotsialistliku leeri maa väliskaubakäibest. NSV Liidu väliskaubanduses moodustab sotsialistliku leeri maadega arendatav kaubandus umbes neli viiendikku kogu selle mahust.

Kaubanduse kõrval on sotsialistlike maade vaheliste majanduslike sidemete tähtsaks vahendiks krediit. Kapitalistlikul maailmaturul kujutab krediit endast vahendit, mille abil majandus-

likult arenenumad maad oma võlgnikele orjastavaid kohustusi peale sunnivad. Mitte asjatult kujutatakse enamasti kreeditoririiki Shakespeare'i verejanulise liigkasuvõtja Shylokina. Sotsialistlikul maailmaturul täidab krediit esmakordselt uusi funktsioone. Ta kujutab endast abi ja vennaliku toetuse andmise vahendit. Krediiti ja laene antakse maksimaalselt soodsatel tingimustel, kusjuures protsendimäärad on kõige madalamad. Nõukogude Liit annab suure osa sotsialistlikesse maadesse saadetavatest seadmetest krediidi alusel. 1959. aasta andmetel ehitati sotsialistlikes maades Nõukogude Liidu abiga valmis ja oli ehitamisel 550 tööstusettevõtet, sealhulgas umbes pool neist — Hiina Rahvavabariigis. Teiste maade sotsialistlikule industrialiseerimisele aitavad oluliselt kaasa Saksa Demokraatlik Vabariik, Tšehhoslovakkia ja Poola. Hiina, kes oma sotsialistlikku tööstust tormiliselt arendab, abistab Vietnami Demokraatlikku Vabariiki.

Uueks nähtuseks, mis on iseloomulik ainult rahvusvahelistele sotsialistlikele suhetele, on kujunenud *teadusliku ja tehnilise dokumentatsiooni vahetamine*. Kapitalistlikul maailmaturul on teaduse saavutused, leiutused ning avastused ostu ja müügi objektiks. Leiutuste patendid on väga kallis „kaup". Enamasti ei müü tööstuslikult arenenud maa neid patente, et seega pidurdada tehniliselt ja majanduslikult mahajäänud maade arenemist. Sotsialistlikule maailmaturule on säärased kombed võõrad. Leiutusi, tehnoloogilist dokumentatsiooni ja jooniseid annavad vennalikud sotsialistlikud riigid üksteisele tasuta.

Iga sotsialistlik maa on valmis muutma oma uusimad tehnilised saavutused kõigi teiste ühisvaraks. Nõukogude Liit, kes jõudis esikohale aatomienergia rahuotstarbelise kasutamise alal, esines 1956. aastal Tuumauurimuste Ühendatud Instituudi loomise algatajana ja seadis üles aatomireaktorid mitmele vennalikule maale (Hiina Rahvavabariik, Saksa Demokraatlik Vabariik, Tšehhoslovakkia, Poola). Teaduse saavutuste vahetamine tagab jõudude ja vahendite tohutu kokkuhoiu. Iga sotsialistlik maa annab oma panuse üldisesse üritusse, vabastades teised maad vaevarikastest ja rasketest otsingutest.

Rahvusvaheline sotsialistlik koostöö toimub edukalt ka niisuguses vormis, nagu *abistamine* mitmesugustele rahvamajandusharudele vajalike *spetsialistide ettevalmistamisel*. Iseendast on ilmne, millist hindamatut kasu toob selline abi sotsialistlikele maadele, eriti neile, kellel ei olnud kaasaegset tööstust ja kes seadsid enda eesmärgiks luua see ajaloo seisukohalt lühikese ajaga.

Sotsialistlike riikide konsolideerumisele üheks majandussüsteemiks aitab ka kaasa laiaulatuslikult levinud *ettevõtete ühise ehitamise praktika*, riikidevaheliste energeetikasüsteemide, transpordi- ja hüdrotehniliste seadmete loomise praktika. Praegu on alustatud rahvusvaheliste elektriliinide ehitamist, mis

lähemas tulevikus seovad omavahel kõik Euroopa sotsialistlikud maad.

Sotsialistlike maade mitmekülgsed ja järjest arenevad majanduslikud sidemed toovad endaga kaasa nende üha suurema majandusliku ja kultuurilise lähenemise.

4. Sotsialistlike maade majanduslikud suhted teiste maadega

Sotsialistliku süsteemi hulka kuuluvad maad püüavad arendada majanduslikke sidemeid kõigi teiste riikidega, samal ajal aga võistlevad nad kõige arenenumate kapitalismimaadega tootmise ja tööviljakuse kiire kasvu alal. Selline võistlus erineb printsipiaalselt konkurentsivõitlusest, mida peetakse kapitalistide vahel, kes taotlevad oma konkurentide lüüasaamist ja nende üle valitsemist. Sotsialistlike maade võistlus kapitalistlike maadega tootmise arendamises ei ole aga sugugi suunatud kapitalistlikele maadele kahju tekitamisele ega kõrvalda sotsialistlike ja kapitalistlike maade majanduslikku koostööd. Vastupidi, elav rahvusvaheline kaubavahetus võib olla kasulik nii sotsialistlikele kui ka kapitalistlikele maadele. Ühelgi ei ole vaja karta või vältida seda majanduslikul pinnal toimuvat veretut võistlust, mis on „külma sõja" vastumürgiks ja tugevdab rahu.

Rääkides võistlusest kapitalismiga, ei käsitle muidugi sotsialistlikud maad kogu mittesotsialistlikku maailma ühtse tervikuna. Tegelikus elus võistlevad nad vaid vanade, arenenud kapitalismimaadega, kus tehnilis-ökonoomilised näitajad on kõige kõrgemad. Mis puutub riikidesse, kes astuvad alles esimesi samme tööstusliku arenemise teel, siis neisse ei suhtu sotsialistlikud maad kui konkurentidesse. Vastupidi, mõistes täielikult nende taotlusi, annavad sotsialistlikud maad neile üha ulatuslikumat majanduslikku ja teaduslik-tehnilist abi. Tarvitseb vaid öelda, et Nõukogude Liit võttis juba 1958. aastal osa üle 150 tööstusettevõtte ja teiste objektide ehitamisest Aasia ja Aafrika mittesotsialistlikes maades, kellele Nõukogude Liit annab krediidi alusel seadmeid ja tehnilist abi.

Praegu ei saa enam keegi vastu vaielda sellele, et see sotsialistliku leeri sõbralik positsioon on tõsiselt hõlbustanud vabanenud rahvaste olukorda. Raske on üle hinnata selle fakti tähtsust, et Aasia ja Aafrika noored riigid ei ole antud Lääne kapitalistlike monopolide meelevalla alla ja et nad võivad kasulikel tingimustel osta vajalikke masinaid ja teisi kaupu sotsialistlikul maailmaturul.

Hoolimata sotsialistliku maailmaturu tekkimisest, jäävad alles üldised ülemaailmsed kaubandussuhted. Järelikult jääb alles ka ülemaailmne turg, mis kehastab kahe maailmaturu vastastikust seost. Seda arvesse võttes pooldavad sotsialistlikud maad, kes on huvitatud nende hüvede kasutamisest, mida annab rahvusvahe-

line tööjaotus, kõigi riikide vahelise kaubanduse ulatuslikku arendamist, olenemata nende ühiskondlikust korrast, samuti pooldavad nad kaubanduse teelt kunstlike tõkete kõrvaldamist.

Sotsialistlikel maadel on mida müüa ka arenenud kapitalismi maadele; sotsialistlikud maad võivad ka palju osta neilt, muidugi vastastikku kasulikel tingimustel. Kuid kapitalistlikel maadel on aeg aru saada, et sotsialistlik majandus võib edukalt areneda ka sel juhul, kui ta tugineb ainuüksi omaenda jõududele ja ressurssidele. Sotsialismi maailmasüsteemi käsutuses on võimsad tootlikud jõud, ammendamatud ja mitmekesised looduslikud rikkused, mille tõttu ta on kapitalistlikest maadest majanduslikult sõltumatu.

Kõrgestiarenenud kapitalistlike maadega toimuva majandusliku võistluse edu pandiks on see, et tootmise kasvutempo on sotsialistlikus maailmasüsteemis märgatavalt kiirem. Selle süsteemi piirides, kus elab ligi kolmandik kogu maakera elanikkonnast, toodetakse juba praegu üle kolmandiku kogu maailma tööstustoodangust. Majandusteadlaste orienteeruvad arvestused näitavad, et 1965. aastal annavad sotsialismimaad üle poole kogu maailma tööstustoodangust.

Sotsialismi maailmasüsteem tekkis alles hiljuti, kuid ta on juba kindlalt juurdunud kõigis teda moodustavates maades. See süsteem ning tema raamides kujunenud mitmekesised majanduslikud ja kultuurilised sidemed tagavad neile maadele kõige soodsamad tingimused koostööks, vastastikuseks abistamiseks ja kogemuste vahetamiseks. See on eriti tähtis maadele, kes minevikus olid kultuuriliselt ja majanduslikult maha jäänud, sest see võimaldab neil areneda eriti kiires tempos, saades jagu endisest mahajäämusest. Kapitalismi maailmasüsteemile iseloomuliku arenemise ebaühtluse asemel kujuneb sotsialistliku süsteemi seaduspärasuseks mahajäänud maade järeleaitamine eesrindlike tasemele.

Sotsialistlike maade rahvusvaheline koostöö on uue ühiskonna ehitamisel tehtavate jõupingutuste lahutamatuks osaks, nende tulevaste võitude tagatiseks. Samal ajal on sotsialismisüsteem üldise rahu kantsiks, rahvusliku vabaduse, demokraatia, progressi ja sotsialismi jõudude innustuse ja reipuse allikaks kogu maakeral. Seepärast kaitsevadki sotsialistlike maade töötajad ja neid juhtivad marksistlik-leninlikud parteid sotsialismi maailmasüsteemi ühtsust ja kindlust, peavad teda kalliks.

XXVI PEATÜKK

SOTSIALISMILT KOMMUNISMILE ÜLEMINEKU AJAJÄRK

Sotsialismi ülesehitamine tähendab töötajate maailma-ajaloolist võitu. Ühtlasi paneb see aluse ühiskonna liikumisele kommunismile. Vaatamata kõigile oma silmapaistvatele saavutustele kujutab sotsialistlik kord endast ikkagi ainult selle uue, kõige õiglasema ühiskonna esimest astet, mille ülesehitamine on töölisklassi lõppeesmärgiks. Rajanud sotsialismi, asuvadki seepärast töötajad marksistlik-leninliku partei juhtimisel otsekohe kommunismi ehitamisele.

„... Sotsialism," ütles Lenin, „on see ühiskond, mis kasvab välja vahetult kapitalismist, on uue ühiskonna esimene vorm. Kommunism aga on ühiskonna kõrgem vorm ja ta võib areneda alles siis, kui sotsialism on täielikult kindlustunud."[1]

Sotsialismi ja kommunismi vahel ei ole mingisugust seina. Need ei ole kaks erinevat ühiskonnatüüpi, vaid ainult *ühe ja sellesama ühiskondliku formatsiooni kaks faasi, mis erinevad teineteisest küpsuse astmelt.* Seepärast kujutab üleminek sotsialismilt kommunismile endast *järkjärgulist protsessi.*

Järkjärgulisust tuleb mõista siin selles mõttes, et see üleminek toimub kujunenud ühiskondlike suhete täiustamise, mitte aga lammutamise teel.

Kommunism kasvab välja sotsialismist kui tema otsene jätk. Juba sotsialistliku ühiskonna rüpes tekivad kommunismi idud ja võrsed. Need tuleviku võrsed, mis arenevad sotsialistlikul pinnal, põhjustavad tootlike jõudude teatud arenguastmel kommunismi kindlustumist. On endastmõistetav, et uue ühiskonna kõrgemasse faasi astumist ei saa määrata mingile kindlale kuupäevale, vaid see toimub pidevalt.

Sellest, et üleminek sotsialismilt kommunismile toimub järkjärgult, ei tulene, et see protsess on aeglane. Vastupidi, see üleminek paistab silma eriti kiire arenemistempo poolest kõigil ühiskondliku elu aladel, alates tootmise kasvust ja lõpetades kultuuritaseme ja inimeste teadlikkuse taseme tõusuga.

Millised tegurid kiirendavad seda arenemist?

Kõigepealt uued tehnilised võimalused, mida kaasaegne tea-

dus tootmisele annab. Toimuv tehniline revolutsioon võimaldab ajaloo seisukohalt võrdlemisi lühikese ajaga teha määratu suure hüppe tootlike jõudude arenemises.

Edasi, kommunismile ülemineku ajajärgul õpib ühiskond üha enam kasutama omaenda arenemise seadusi. See võimaldab valida kõige lühema tee, liikuda mitte kobamisi, vaid kindlalt, taotledes maksimaalseid tulemusi minimaalsete jõupingutustega.

Samal ajal võib kommunismile liikumise tempot otsustaval määral kiirendada töörahva hulkade kasvav aktiivsus. Kommunismi ehitamine ei ole stiihiline protsess, vaid rahvahulkade endi loomingu tulemus, selle tulemus, et nad teadlikult võtavad osa ühiskondliku tootmise suurendamisest, kultuuri arendamisest, riikliku ja majandusliku tegevuse juhtimisest.

Kuigi kommunismile viiv tee ei ole kerge, võib sotsialistlik ühiskond niisiis läbida seda ajaloo seisukohalt võrdlemisi lühikese aja jooksul. Kui kommunistlik partei ütleb, et kommunism ei ole mägede taga, siis tugineb see järeldus ajaloolist arenemist määravate reaalsete tegurite teaduslikule analüüsile.

1. Partei leninlik peajoon uuel etapil

Nii sotsialismilt kommunismile ülemineku objektiivsed seaduspärasused kui ka töötajate teadlik püüe üles ehitada kommunism leiavad oma kontsentreeritud väljenduse partei poliitikas.

Välja töötades oma poliitilist kurssi, mis on suunatud kommunismi ülesehitamisele, tugineb partei eelneva etapi kogemustele. Jäävad ju paljud ülesanded, mida tuli lahendada kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul, jõusse ka kommunismi ehitamise ajajärgul. Nii siis kui ka nüüd on töötajate heaolu tõstmise ning sotsiaalse ja kultuurilise progressi materiaalsete eelduste loomise peamiseks teeks tootlike jõudude pidev arendamine, kusjuures peamõhk pannakse rasketööstuse eelisarendamisele. Nii siis kui ka nüüd on partei töös peaasjaks organiseerida töölisklassi ja kõigi töötajate igapäevast tegevust uue ühiskonna ehitamisel. Nii siis kui ka nüüd on uue ühiskonna eduka ehitamise üks tähtsamaid eeldusi võitlus rahu ja julgeoleku eest, rahvaste sõpruse ja koostöö arendamise eest, töörahva rahvusvahelise solidaarsuse tugevdamise eest.

Selliseid mõlemale etapile ühiseid ülesandeid on palju. Nad tingivad sotsialismi ehitamise ajajärgul ja kommunismi ehitamise ajajärgul partei poolt teostatava poliitika kindla sideme ja järjekestvuse.

Võtnud kursi kommunismi ehitamisele, konkretiseerib ja arendab partei oma leninlikku peajoont vastavalt uutele ülesannetele, uuele olukorrale, kus sotsialism on lõplikult võitnud ja küsimus „kes keda?" on omal maal juba kindlalt ja lõplikult lahendatud uue ühiskonnakorra kasuks.

Nõukogude Liidus ehitati sotsialism põhiliselt üles 30-ndate aastate keskpaiku. Partei XVIII kongressil (1939. a.) seati ülesandeks minna järk-järgult üle sotsialismilt kommunismile. Siis asuski partei selle suure ülesande lahendamise teele. Kuid varsti katkestas nõukogude rahva rahuliku loova tegevuse sõda, mis sundis koondama kõik jõud sotsialistlike saavutuste kaitsmiseks, pärast sõda aga — purustatud linnade ja külade rahvamajanduse taastamiseks. Välja kannatanud rasked katsumused sõjatules ja taganud ajaloo seisukohalt lühikese ajaga sõjategevuse tagajärgede likvideerimise, tõestas sotsialism kui ühiskondlik-majanduslik süsteem veel kord oma otsustavaid eeliseid.

Sõda ei suutnud meie maad tema poolt valitud teelt kõrvale juhtida. Partei ei katkestanud oma jõupingutusi, mille eesmärgiks oli kommunismi ehitamine. Partei XIX kongressil (1952. a.) vastuvõetud NLKP põhikirjas fikseeriti sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku ülesanne partei peaülesandena.

NLKP joone — kommunismi ülesehitamisele suunatud joone — arendamises olid otsustava tähtsusega partei XX kongress (1956. a.) ja partei XXI kongress (1959. a.). Partei XXI kongress märkis, et Nõukogudemaa astus kõigil ühiskondliku elu aladel toimunud sügavate ümberkujunduste tulemusena ja sotsialismi võidu alusel oma arenemise uude ajajärku — *kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise ajajärku.* Majanduse, kultuuri ja rahva materiaalse heaolu uue võimsa tõusu programmi kohta, mis on esitatud NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaanis, öeldakse partei resolutsioonis, et see „kehastab konkreetselt partei leninlikku peajoont praegusel etapil".[2]

Partei poolt väljatöötatud poliitika näeb ette selle ajajärgu põhiülesannete lahendamist järgmistes suundades:

tootlike jõudude igakülgne arendamine, mis kindlustab kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomise; tehnilise progressi igakülgne forsseerimine, tööviljakuse pidev kasv ja sel baasil rahva elutaseme järjekindel tõstmine, selle saavutamine, et NSV Liit jõuaks esikohale rahulikus majanduslikus võistluses kõige arenenumate kapitalistlike maadega;

riikliku sotsialistliku omanduse tugevdamine, kooperatiivkolhoosliku omanduse tõstmine üldrahvaliku omanduse tasemele; linna ja maa vaheliste ning vaimset ja füüsilist tööd tegevate inimeste vaheliste piiride järkjärguline kustumine ning sel alusel klassierinevuste ja teiste sotsiaalsete erinevuste järkjärguline kõrvaldamine nõukogude ühiskonnas;

ideelise kasvatustöö intensiivistamine, kapitalismi igandite ületamine inimeste teadvuses, töötajate kommunistliku teadlikkuse taseme tõstmine;

nõukogude sotsialistliku korra edasine täiustamine, sotsialistliku demokraatia arendamine, ühiskondlike organisatsioonide

funktsioonide laiendamine, rahvahulkade aktiivsuse ja isetegevuse arendamine;

niisuguse välispoliitika järjekindel teostamine, mille eesmärgiks on kindlustada üldist rahu erineva sotsiaalse süsteemiga maade rahuliku kooseksisteerimise leninliku printsiibi alusel, sotsialistliku maailmasüsteemi tugevdamine.

Niisiis on partei poliitika, mis vastab jooksva momendi konkreetsetele praktilistele vajadustele, ühtaegu suunatud tohutu ajaloolise tähtsusega perspektiivsete ülesannete, s. o. kommunismi ehitamise ülesannete lahendamisele. Partei poliitika jõud ja elulisus on selles, et ta tugineb ühiskonna arenemise seaduspärasuste tundmisele ja tal on rahvahulkade jagamatu toetus, kellede huve ta väljendab.

Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja tema Keskkomitee olid täiesti ette valmistatud lahendama neid uusi ülesandeid, mis kerkisid meie maa ette kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul, ja nad lahendavad neid tõeliselt leninlikus stiilis.

Suure tähtsusega oli J. V. Stalini poolt tema elu viimastel aastatel tehtud vigade tagajärgedest otsustav ülesaamine; need vead avaldasid eriti negatiivset mõju põllumajanduses, riiklikus ülesehitustöös ja partei ehituses valitsenud olukorrale.

NLKP kui kommunismi ehitava ühiskonna juhtiva jõu tegevusel on ülimalt novaatorlik iseloom. Marksismi-leninismi printsiipe loovalt rakendades heidab partei julgelt kõrvale vananenud töömeetodid ja organiseerimisvormid ning asendab need resoluutselt uutega, mis olukorrale enam vastavad. Toome mõningad näited viimaste aastate praktikast: planeerimise praktika muutmine põllumajanduses; masina-traktorijaamadele kuulunud põllumajandusliku tehnika müümine kolhoosidele; põllumajandussaaduste müügikohustuste kaotamine ja üleminek kokkuostusüsteemile; tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise süsteemi reorganiseerimine; liiduvabariikide ja kohalike võimuorganite õiguste laiendamine. Kõik see räägib partei hoogsast novaatorlikust tegevusest.

Partei juhtiva tegevuse teiseks iseloomujooneks on tihe side rahvahulkadega, rahva elu hea tundmine ja pidev hoolitsus rahva hüvangu eest. Partei püüab kõigis tähtsamates küsimustes pidada nõu tööliste, kolhoosnikute ja haritlastega, teada saada nende meeleolusid ja arvamusi, arvestada neid tulevikuplaanide koostamisel. Selleks kasutatakse üha ulatuslikumalt selliseid uusi vorme ja meetodeid, nagu nõupidamiste läbiviimine kommunistliku ülesehitustöö üksikutes küsimustes, rahvamajandusplaanide, seaduseelnõude üldrahvaliku arutamise organiseerimine jne. Juhtivad parteitöötajad sõidavad nüüd sageli kohtadele, et olukorraga paremini tutvuda. Keskkomitee pleenumid muutuvad selleks tribüüniks, kust seatakse meie maa ette kõige olulisemad kommunismi ehitamise sõlmküsimused ning kus toimub nende arutamine. Sellelt tribüünilt on kuulda nüüd mitte

üksnes partei ja tema kohalike organisatsioonide silmapaistvate juhtide ja tegelaste häält, vaid ka parteitute tootmiseesrindlaste, spetsialistide ja teadlaste häält.

NLKP ei oleks suutnud saavutada edu kommunismi laiahaardelise ehitamise poliitika elluviimisel, kui ta ei oleks likvideerinud minevikus esinenud siseparteilise demokraatia rikkumisi, kui Keskkomitee uus juhtkond ei oleks võtnud järsult kursi *parteielu leninlikele printsiipidele ja normidele.* NLKP praegune juhtkond on tõeliselt kollektiivne juhtkond. On taastatud praktika, kus kutsutakse regulaarselt kokku partei kongresse ja Keskkomitee pleenumeid, kusjuures nende osa partei elus aastast aastasse suureneb. Partei annab julge kriitika ja enesekriitika eeskuju, paljastades avalikult rahva ees puudusi ja näidates kätte teed nende kõrvaldamiseks.

Arendades siseparteilist demokraatiat, toetades parteiorganisatsioonide initsiatiivi ja isetegevust ning ergutades partei lihtliikmete aktiivsust, tõstis NLKP kogu oma tegevuse kommunismile ülemineku ajajärgul veelgi kõrgemale tasemele.

Viimastel aastatel kommunistlikus ülesehitustöös saavutatud ajaloolised võidud näitavad, et NLKP leninlik Keskkomitee ja tema juhtkond said õigesti aru uue ajaloojärgu nõuetest ja võtsid nad kogu oma töö aluseks. Ainult tühine käputäis ülejooksikuid — Malenkov, Molotov, Kaganovitš, Bulganin ja Šepilov — astus välja partei selle leninliku peajoone vastu, mida kogu rahvas toetas. See parteivastane grupp, kasutades fraktsioonilise võitluse intrigantlikke võtteid ja rikkudes Lenini poolt väljatöötatud VK(b)P X kongressi otsust „Partei ühtsusest", püüdis parteid ja meie maad leninlikult teelt kõrvale juhtida, kuid sai täieliku ideelise ja poliitilise lüüasaamise osaliseks. Purustanud elust ja rahvast irdunud paadunud konservatiivide parteivastase grupi, puhastas partei lõplikult tee kiireks edasiliikumiseks ja juhtis kindlalt tähelepanu sellele, et kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul on printsipiaalselt vaja teostada leninlikult julget, novaatorlikku poliitikat.

Suurt tööd teevad Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei ja tema Keskkomitee, võideldes väsimatult ja järjekindlalt ülemaailmse rahu eest, imperialismi- ja agressioonijõudude vastu. Rahvusvahelise pinevuse lõdvenemist ning kindla ja kestva rahu kindlustamist käsitleb partei kui kommunistliku ülesehitustöö plaanide eduka elluviimise vajalikku tingimust. Seepärast ei säästa NLKP Keskkomitee ja Nõukogude valitsus aega ega jõudu selleks, et saavutada kõigi tüliküsimuste rahulik lahendamine, kõrvaldada rahvusvaheliste konfliktide allikad, arendada riikide ja rahvaste vahel sõbralikke suhteid ja viljastavat koostööd. Välispoliitika teostamisel näitas NLKP Keskkomitee, kuidas tuleb ühendada kõrget printsipiaalsust poliitilise paindlikkuse ja targa julgusega. Nõukogude valitsuse välispoliitiline aktiivsus viimastel aastatel rikastas rahvusvahelist praktikat rahvaste

sõpruse arendamise selliste äärmiselt tähtsate meetoditega, nagu poliitika- ja kultuuritegelaste delegatsioonide vastastikused visiidid, riigitegelaste isiklikud kontaktid, tippkohtumised ja -nõupidamised jt.

NLKP pulbitsev, loov tegevus põhjustas tema autoriteedi edasist suurenemist nii meie maal kui ka välismaal. Kogu maailma klassiteadlikud töölised näevad Nõukogude Liidu Kommunistlikus Parteis musternäidet, kuidas tuleb olla ustav proletaarse internatsionalismi kõrgetele printsiipidele, millele ta on ustav oma asutamise päevast alates. Teiste sotsialistlike maade vennalikud parteid ja rahvad käsitlevad Nõukogude Liidu Kommunistlikku Parteid õigesti oma lähema seltsimehe ja suure sõbrana. Pidev moraalne ja materiaalne abi, mis on vaba omakasupüüdlikest motiividest ega ole arvestatud mingisuguste kasude ja eeliste saamiseks — selline on NLKP ja Nõukogude riigi poliitika sotsialistliku leeri maade suhtes.

2. Kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine

Üleminek kommunismile ei ole mõeldav materiaalsete ja vaimsete hüvede külluseta: tööstuskaupade, toiduainete, elamute, kultuuritarvete ja töötajate puhkekohtade külluseta. See eeldab tootmise hiiglaslikku kasvu kõigis tööstusharudes, põllumajanduses, transpordis ja ehitustegevuse alal. Tegelikult toimub uus tohutu hüpe tootlike jõudude arendamisel.

Sotsialistliku süsteemi määratu suured võimalused ja eelised teevad selle suurejoonelise ülesande lahendamise täiesti reaalseks, kusjuures see toimub ajaloo seisukohalt lühikese ajaga.

Tootmise kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine

Peamine suund võitluses tootmise kiire kasvu eest on kõigi tööprotsesside mehhaniseerimise lõpuleviimine ja käsitsitöö väljatõrjumine kõigist rahvamajandusharudest.

Kogemused näitavad, et olgu ühtede või teiste tootmislülide mehhaniseerimistase nii kõrge kui tahes, niikaua aga, kui kasutatakse ka käsitsitööd, on uue tehnika üldine majanduslik efektiivsus ebapiisav ja tööviljakus kasvab aeglaselt.

Täieliku lahenduse võib anda ainult *kompleksne mehhaniseerimine*, s. o. masinate kasutamine mitte üksnes põhilistes, vaid ka abistavates tootmisprotsessides. Komplekssе mehhaniseerimise ja automatiseerimise ulatuslik teostamine on tehnilise progressi peamine tee, mis viib kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomisele. Juba NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaanis (1959.—1965. a.) seatakse ülesanne kõrvale tõrjuda raske käsitsitöö tootmisprotsesside komplekssе mehhaniseerimise lõpuleviimise alusel tööstuses, põllumajanduses, ehitustegevuses, transpordis, laadimistöödel ja kommunaalmajanduses.

Kompleksse mehhaniseerimise printsipiaalne tähtsus seisab selles, et ta nõuab igas tootmisharus vastastikku üksteist täiendavate masinate süsteemi loomist, see aga valmistab otsustavalt ette *automatiseerimist* — kaasaegse masinalise tootmise kõrgemat vormi. Automatiseerimine tähendab tootmisprotsessi kulgemist ilma inimese osavõtuta, ainult inimese kontrolli all. Kui mehhaniseerimine vabastab inimese raske füüsilise töö koormast, siis automatiseerimine vabastab inimese ka liigsest närvipingest.

Reas tootmisharudes muutub automatiseerimine otseseks tehniliseks vajaduseks. Paljude tehnoloogiliste protsesside kiirused on niivõrd suurenenud, täpsuse nõuded aga niivõrd tõusnud, et inimene koos oma meeleorganitega ei ole suuteline selliseid protsesse otseselt juhtima. Neid protsesse võivad kontrollida ainult automaatseadeldised.

Tõelise pöörde automatiseerimise alal toovad endaga kaasa elektronmasinad. Nad asendavad inimese töö sellisel alal, nagu masinate automaatsüsteemi kontrollimine ja juhtimine. Tänapäeva automatiseeritud tootmine on täiustatud masinate ja tööpinkide süsteem, mida juhivad elektron-arvutusmasinad. „Elektronaju" abil on võimalik juhtida tootmisprotsessi äärmiselt keerulise programmi järgi. Arvutusfunktsioonide analüütiliste ja reguleerivate funktsioonide üleandmine masinatele vabastab inimese paljudest monotoonsetest ja väsitavatest vaimsetest jõupingutustest.

Tuleviku automatiseeritud ettevõtetest annavad kujutluse need automaattehased, mis juba Nõukogude Liidus töötavad. Nii annab lampe valmistav automaattehas, mida teenindavad kolm töölist, 30 000 lampi vahetuses. Autoraame tootev automaattehas laseb neid välja 12 000 tükki ööpäevas, tehes 18 000 töölise töö. Ühes Nõukogude Liidu tehases töötab juba mitu aastat automaatne monteerimisliin, mis laseb välja 1000 raadioaparaati päevas. Seda liini teenindavad kõigest kaks inimest.

On endastmõistetav, et see on vaid algus. Seni on Nõukogude Liidus ja teistes sotsialistlikes maades veel vähe automaatliine, automatiseeritud tsehhe ja on ainult üksikud automaattehased. Kuid juba arenevad tootmisharud, kus kogu tehnoloogiline protsess on rajatud automaatikale (aatomitööstus, mõningad keemiasaaduste tootmise harud, hüdroelektrijaamad).

Käesoleval ajal on sotsialistlike riikide tehnikaalases poliitikas võetud otsustav suund automatiseerimise ulatuslikule rakendamisele mitmesugustes rahvamajandusharudes. Tarvitseb vaid öelda, et ainuüksi nõukogude masinaehituses kavatsetakse lähema seitsme aasta jooksul anda ekspluatatsiooni 1300 automaatliini. Nähakse ette põhiliste tootmisprotsesside automatiseerimine otsustavates tööstusharudes, eriti värvilises metallurgias, keemiatööstuses, naftatööstuses, kerge- ja toiduainetetööstuses, tselluloosi- ja paberitööstuses.

Automaatse tootmise arenemise tendentsid on juba küllalt

selgesti välja kujunenud: automaatpinkidelt, -liinidelt ja -tsehhidelt minnakse üle automaattehastele, seejärel aga tervete tööstusharude täielikule automatiseerimisele. Tulevikus tekib rahvamajanduse uus tüüp, kus automatiseeritud tootmine kujuneb *domineerivaks*. Ainult niisugune võib olla kommunismi tootmistehnika, sest kommunismi eesmärgiks on viia lõpule inimese vabastamine raskest, monotoonsest tööst ja säästa tema vaimne energia loovateks eesmärkideks.

Sotsialistlik automatiseerimine ei ähvarda mitte millegagi töötajaid. Vastupidi, töötajad tervitavad seda, sest see kergendab tunduvalt nende tööd ja võimaldab lühendada tööpäeva ilma palga vähendamiseta. Kapitalistlik automatiseerimine kutsub teatavasti esile suure rahutuse töölisklassi hulgas, sest see toob endaga kaasa tööpuuduse suurenemise ja töörahva märkimisväärsete hulkade palga vähenemise.

Ka sotsialistlik automatiseerimine kutsub muidugi esile tööliste arvu vähenemise ühes või teises ettevõttes või isegi terves tööstusharus. Kuid see ei tekita rakendatuse probleemi, sest automatiseerimise tulemusena vabanenud töölised leiavad otsekohe tööd uutes ettevõtetes ja uutes tootmisharudes. Sotsialistlik riik kannab hoolt selle eest, et töötajad saaksid tööd, samuti nende ümberõpetamise ja kvalifikatsiooni tõstmise eest.

Uued tootmisharud

Toodangu väljalaske määratu suurt kasvu tõotab uute tootmismeetodite ja tootmisharude arendamine. Meie aja teaduslik-tehniline revolutsioon kutsus ellu rea niisuguseid tootmisharusid. Nende suurim kompleks tekkis kõigepealt seoses tänapäeva edusammudega *tootmise kemiseerimise* alal.

Kemiseerimise all mõeldakse mitte üksnes keemiatööstuse arendamist, vaid ka keemilise tehnoloogia ja keemiliste meetodite rakendamist teistesse tootmisharudesse. Töömahukas mehhaaniline tehnoloogia asendub üha enam keemilise tehnoloogiaga. Keemiatööstus ise aga muutub üheks juhtivaks majandusharuks. Tootmise kemiseerimine peab niisiis etendama esmajärgulist osa kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomises.

Tänapäeva tingimustes ei ole niisugust tootmisala, mis ei nõuaks ühel või teisel määral keemiatööstuse toodangut. Kuni viimase ajani kasutasid tööstus ja tehnika peamiselt neid materjale, mida andis loodus. Kunstlikke materjale käsitleti kui surrogaate, mis ei ole suutelised naturaalset toorainet täisväärtuslikult asendama. Nüüd on paljude sünteetiliste materjalide üleolek naturaalsetest materjalidest täiesti tõestatud. Tänapäeva keemia loob materjale, millede omadused on juba ette kindlaks määratud. Palju sellest, mida keemia loob, ületab oma omadustelt kõik looduses teadaolevad materjalid, kusjuures see läheb hoopis vähem maksma.

Juba praegu on selge, et kaasaegne tehnika astub niisugusesse arenemisfaasi, kus tähtsamateks materjalideks, millest luuakse

masinate ja teiste tootmisriistade korpused, kujunevad sünteetilise keemia saadused, esmajoones aga polümeerid, s. o. kõrgmolekulaarsed ühendid. Teadlaste arvestuste järgi muutub polümeeride tootmine lähemail aastakümneil kaalult võrdseks terase tootmisega.

Hinnates õigesti keemia suuri võimalusi, võtavad sotsialistlikud maad tarvitusele abinõud selle tähtsa rasketööstusharu kiirendatud arendamiseks. Nõukogude Liidus suureneb ainuüksi seitseaastaku jooksul (1959.—1965. a.) keemiasaaduste tootmise kogumaht peaaegu *kolmekordseks*. Ulatuslikult areneb sünteetiliste materjalide tootmine. Kunstkiu väljalaskmine suureneb peaaegu neljakordseks, plastmasside ja sünteetiliste vaikude tootmine — rohkem kui seitsmekordseks.

Kõrvuti sünteetilise keemiaga arendatakse üha ulatuslikumalt raadioelektroonikat, pooljuhtide tööstust, raketiehitust ja teisi uusi tootmisharusid. Ühtlasi toimub paljudes vanades tootmisharudes (näiteks söetööstuses ja metallitööstuses ning ehitustegevuses) revolutsioon, neid varustatakse täiesti uue tehnikaga ja muutub nende tehnilis-ökonoomiline struktuur. Tegelikult muutuvad nad uuteks tootmisharudeks.

Tehnilise progressi lipukandjad, sotsialistlikud maad forsseerivad igati keemiasaaduste tootmist ja teiste uute tootmisharude arendamist, kiirendades seega kommunismi materiaalse ja tehnilise baasi loomist.

Energeetika arendamine Kommunismile ülemineva ühiskonna kasvavate tootlike jõudude liikumapanemiseks on vaja võimsaid energiaallikaid. Tähtsamaks energialiigiks on praegu elektrienergia.

Lenini vormel: *„Kommunism — see on nõukogude võim pluss kogu maa elektrifitseerimine,"* määrab ära selle osa, mida peab etendama elektrienergia kui uue ühiskonna materiaalse ja tehnilise baasi tähtis osa. Elektrifitseerimise all mõtles V. I. Lenin mitte üksnes elekrijaamade ehitamist, vaid ka kogu ühiskondliku tootmise arendamist uusimal tehnilisel alusel.

Elektrienergia tarbimise määratu suur ja üha kasvav ulatus nihutab esiplaanile tema tootmise odavate meetodite leidmise ülesande. Sotsialistlik plaanimajandus võimaldab kõige ratsionaalsemalt kasutada elektrienergia tootmiseks kõiki allikaid: sütt, naftat, gaasi, turvast, põlevkivi ja nende hulgast kõige ökonoomsemat ja pikaealisemat — veeressursse.

Nõukogude Liidu kogemused on näidanud, et energeetiliste võimsuste kiirendatud kasvuks on tähtis ehitada suurte hüdroelektrijaamade kõrval ka soojuselektrijaamu. Neid on võimalik ehitada võrdlemisi odavalt ja kiiresti. Tõsi küll, soojuselektrijaam annab mõnevõrra kallimat elektrienergiat kui suur hüdroelektrijaam. Kuid, nagu ütleb kõnekäänd, kahekordselt annab see, kes annab kiiresti. Soojuselektrijaamade eelisehitamine odava söe, loodusliku gaasi ja masuudi baasil kujutab NSV

Liidus endast põhisuunda elektrienergeetika arendamisel aastail 1959—1965.

Elektrienergia peab tungima tööstusliku tootmise, põllumajanduse ning linna ja maa igapäevase elu kõigisse sfääridesse. Sotsialistlike maade territooriumid kattuvad tulevikus ühtse kõrgepingeliinide võrguga. Nõukogude Liidus luuakse lähemail aastail ühtsed energiasüsteemid meie maa Euroopa-osas ja Kesk-Siberis, samuti ühendatud energiasüsteemid Looderajoonis ja Läänerajoonis, Taga-Kaukaasias, Kasahstanis ja Kesk-Aasias.

Uus ajastu kaasaegse energeetika arendamisel algas sellest ajast alates, kui NSV Liit andis ekspluatatsiooni maailma esimese aatomielektrijaama (1954. a.), mille järel hakati ehitama aatomielektrijaamu üldvõimsusega 2—2,5 miljonit kilovatti. Praegu on juba kindlaks tehtud, et 200 000-kilovatilise võimsusega aatomielektrijaama ehitamine ja ekspluateerimine ei ole kallim kui sama võimsusega soojuselektrijaama ehitamine ja ekspluateerimine, kui aga võimsus on 400 000—500 000 kilovatti, siis muutub elektrienergia tootmine aatomi-elektrijaamas kasulikumaks kui soojuselektrijaamas. Aatomi-elektrijaamade määratu suur eelis on selles, et nad ei nõua kütuse kohaletoimetamisega seotud suuri kulutusi. 100 000-kilovatilise võimsusega tavaline elektrijaam neelab iga päev 20—30 vagunit sütt. Sama võimsusega aatomi-elektrijaamale on küllalt 500 kilogrammist uraanist aastas. Selline laadung on võimalik lennukiga kohale toimetada ühe reisiga. See tähendab, et aatomielektrijaamu on võimalik ehitada niisugustes piirkondades, kus puuduvad või peaaegu puuduvad energiaallikad, mis on vajalikud elektri tootmiseks.

Veelgi grandioossemaid ümberkujundusi energeetika valdkonnas tõotab *juhitava termotuumareaktsiooni* kasutamaõppimine. Siis kujuneb energiaallikaks kõikjal külluses leiduv vesinik. Ühiskond vabaneb jäädavalt vajadusest otsida ja täiendada energiavarusid.

On tähelepanuväärіv, et aatomienergia rahuotstarbelise kasutamise võimalus realiseeriti esmakordselt sotsialistlikus riigis. Ainult sotsialism saab peremehelikult käsutada seda uut energialiiki, seada ühiskonna teenistusse võimsad aatomijõud, mida kapitalism kavatseb inimeste hävitamiseks kasutada.

Aatomienergeetika läheb kahtlemata lahutamatu osana kommunistliku ühiskonna materiaalsesse ja tehnilisse baasi. Ta võimaldab järk-järgult ellu viia sellised projektid, mis tänapäeval näivad üle jõu käivatena (kõrbete niisutamine, jõgede voolusuuna muutmine, kliima paremaksmuutmine jne.).

Tehniline revolutsioon põllumajanduses

Põllumajandus jääb siiamaani niisuguseks haruks, kus inimene sõltub kõige rohkem stiihilistest loodusjõududest. Tootlikkus on põllumajanduses märgatavalt madalam kui tööstuses; siin on käsitsitööl väga suur maht. Kuigi juba sotsialismi tingimustes toimub põllumajanduse ulatuslik rekonstrueerimine, siiski tuleb

veel palju teha selleks, et tõsta põllumajandus tööstuse tasemele. Ka siin on põhisuunaks masinate süsteemi loomine ja kompleksne mehhaniseerimine. Samuti tuleb põllumajanduslikku tootmisse rakendada agrokeemia ja agrobioloogia uusimaid saavutusi. Peale selle on vaja ulatuslikult elektrifitseerida küla, järsult suurendada põllumajandusliku töö energiaga varustatust. Jutt on järelikult tõelisest tehnilisest revolutsioonist põllumajanduses.

Nõukogude Liidu põllumajanduses hakkas juba viimastel aastatel kujunema kompleksseks mehhaniseerimiseks vajalike masinate süsteem. Märgatavalt on suurenenud nende traktorite osatähtsus, mis on varustatud rippriistadega töötamiseks vajaliku hüdraulilise süsteemiga. Seoses sellega langeb ära vajadus täiendava töötaja järele, kes varem rippriistu juhtis. Ruutpesiti külvamise juurutamine ja vaheltharitavate kultuuride istutamine võimaldas mehhaniseerida üht kõige rohkem jõukulu nõudvat põllumajandusharu. Ulatuslikult toimub tehniliste kultuuride tootmise, samuti köögiviljakasvatuse ja loomakasvatuse kompleksne mehhaniseerimine.

Nõukogude traktoristi I. G. Loginovi leiutis, kes konstrueeris aparaadi traktori automaatseks juhtimiseks kopeeriva seadeldise abil, näitas, et mehhaniseerimine loob eeldused automaatika juurutamiseks ka põllumajanduses.

Peale mehhaniseerimise on põllumajanduses tööviljakuse tõstmise määratu suureks reserviks maa kui tähtsaima tootmisvahendi õige kasutamine. Erinevalt teistest tootmisvahenditest maa ei kulu. Kui maad õigesti harida ja väetada, kasutades ulatuslikult keemilisi väetisi, siis kasvab maa väärtus veelgi. Keemia peab samuti vabastama põllumajandustöötajaid tohututest käsitsitöö kulutustest, mis on seotud võitlusega umbrohu ja kahjurite vastu.

Tööviljakust on võimalik sotsialistlikus põllumajanduses märgatavalt tõsta, kui kasutada kõrget saaki andvaid seemnesorte ja kasvatada tõuloomi. Tänapäeva agrobioloogiline teadus võimaldab teha imesid. Selektsionääride poolt loodud parimate seemnesortide üldine kasutamine suurendaks saaki mitmekordselt. Asendades tavalised loomad tõuloomadega, on võimalik saada mitu korda rohkem liha ja piima.

Kompleksne mehhaniseerimine, kemiseerimine ja agrobioloogia on need hoovad, mille abil põllumajandusliku tootmise kasvutempo kiireneb sel määral, et tema mahajäämine tööstusest järk-järgult likvideeritakse. Sedamööda, kuidas liigutakse kommunismile, muutub põllumajanduslik töö üha enam tööstusliku töö eriliigiks.

Sotsialistlik riik finantseerib ohtralt põllumajanduse mehhaniseerimist. Viisaastaku jooksul (1953.—1958. a.), mis pani aluse põllumajanduse järsule tõusule, mahutati Nõukogude Liidus mehhaniseerimisse, tootmishoonete ja ehituste püstitamisse külas peaaegu *kaks ja pool* korda rohkem vahendeid kui eelneva

viie aasta jooksul. Sotsialistliku põllumajanduse mehhaniseerimise kiirest tempost annab veenvalt tunnistust see, et 1965. aastaks kavatsetakse toota põllumajandusele üle ühe miljoni traktori, ligi 400 000 teraviljakombaini ning suur hulk teisi masinaid ja seadmeid. Samal ajavahemikul nähakse ette viia põhiliselt lõpule kõigi meie maa kolhooside elektrifitseerimine.

Teaduse suurenev osa

Ilma teaduseta ei saa kaasaegne tootmine ühtki sammu astuda. See on eriti õige, kui jutt on kommunismi laiahaardelisest ehitamisest. Teaduse avastustes ning inseneride ja konstruktorite saavutustes peituvad määratu suured reservid tuleviku materiaalse ja tehnilise baasi kiirendatud loomiseks. Saabub aeg, mida nägi ette Marx, aeg, mil teadus muutub otseseks tootlikuks jõuks.

Sotsialistlikes maades koondavad teadusliku uurimise instituudid, kõrgemad õppeasutused, konstrueerimisbürood ja tehase laboratooriumid oma jõud tähtsamate teaduslik-tehniliste probleemide lahendamiseks. On laiendatud katsebaasi ja tunduvalt parandatud laboratooriumide varustatust. NSV Liidus oli 1957. aastal 2756 teaduslikku asutust. See on poolteist korda rohkem kui enne sõda ja 9,5 korda rohkem kui revolutsioonieelsel Venemaal.

Aatomi-elektrijaamade ehitamine, aatomi-jäälõhkuja vettelaskmine ning teaduse ja tehnika viimaseid saavutusi kehastanud lennukite väljalaskmine, samuti kontinentidevaheliste ballistiliste rakettide loomine ning paljud muud saavutused annavad tunnistust nõukogude teaduse ja tehnika väljapaistvatest edusammudest. NSV Liidu tänapäeva teaduslike ja tehniliste saavutuste haripunktiks on maailma esimeste Maa tehiskaaslaste väljasaatmine ja kosmilise lennu — Maalt Kuule — teostamine. Elu näitas, et sotsialistlik teadus on juba reas tootmisharudes ületanud kõige arenenumate kapitalistlike maade teaduslikud saavutused.

Praegu omandab eluliselt suurema tähtsuse kui kunagi varem ülesanne — juurutada kiiresti teaduse avastusi praktikas, tootmises. Teaduse ajalugu tunneb palju näiteid, kus uue nähtuse või uue loodusseaduse avastamine põhjustas tegelikus elus määratu suure tähtsusega muutusi. Iseloomulikuks näiteks on aatomienergia. Siin kohtas teadus ja tehnika uut nähtuste ala, uusi protsesse ja seaduspärasusi, millel enamasti ei ole midagi ühist nendega, mida kasutati aatomieelse ajastu tehnikas. Meie maal toimuvad suured teoreetilised uurimused tuumafüüsika alal on ühendatud suureulatusliku tööga, mida tehakse tuumaenergia praktilise tundmaõppimise ja rakendamise alal. Aatomitehnika kujutab endast omakorda aatomifüüsika kui meie ajastu loodusteaduse kõige eesrindlikuma valdkonna arenemise võimsat stiimulit.

Eriline osa kuulub neile teadusharudele, mis rajavad uusi teid tehniliseks progressiks ja revolutsioneerivad tootmist. See

on tuumafüüsika, õpetus pooljuhtidest, polümeeride keemia, raadioelektroonika jne. Suured teaduslikud probleemid tekivad mitmesuguste teaduste — keemia, füüsika, bioloogia, arstiteaduse „kokkupuutepunktides". Sellega seletub niisuguste teaduste kiire arenemine meie ajal, nagu biofüüsika ja biokeemia, mis teiste teoreetiliste probleemide lahendamise kõrval uurivad seda, kuidas elavad organismid loovad kõrgmolekulaarseid ühendeid — valku, villa, naturaalkautšukit jt., selleks et õppida neid kunstlikul teel tootma.

Suured perspektiivid teaduse ja tehnika arenemiseks avab elektron-arvutusmasinate loomine ja täiustamine. Peale selle, et nad võimaldavad masinate juhtimist automatiseerida, teostatakse nende abil väga keerukaid loogilisi protsesse (näiteks ühest keelest teise tõlkimine). Seega laienevad määratu suures ulatuses teadusliku uurimise võimalused ja muutub kergemaks teadlaste töö.

Määratu suuri tulemusi toob inimkonnale loomariigi olemasolu ja arenemist valitsevate seaduspärasuste tunnetamise süvenemine. Niisugused avastused, nagu mikroobide maailma ja immuniteedi nähtuste avastamine ning keemiateraapia printsiipide väljatöötamine, põhjustasid juba seda, et praktiliselt on kadunud paljud haigused, mis varem nõudsid arvutuid ohvreid (rõuged, katk, koolera, marutõbi jt.), teised haigused aga on edukalt ravitavad (kopsupõletik, paljud tuberkuloosivormid jne.). Selle tagajärjeks oli inimese keskmise eluea tunduv pikenemine: see on meie ajastu esimese poole jooksul pikenenud umbes kahekümne aasta võrra. Praegu on suremuse peamisteks põhjusteks halvaloomulised kasvajad (igast kuuest surijast on üks vähi ohver) ning südame- ja veresoonte haigused. Kui teadus saavutab võidu ka nende haiguste üle, siis pikeneb inimese eluiga veelgi.

Bioloogia peab ümber relvastama mitte üksnes arstiteaduse. Ta peab etendama määratu suurt osa põllumajandusteaduse taseme tõstmisel, eriti seoses füüsika- ja keemiateaduste saavutuste rakendamisega bioloogias. Siis aitavad põllumajanduse tootlikkuse tõusule veelgi efektiivsemalt kaasa sellised teadused, nagu biokeemia, agrokeemia, biofüüsika, mikrobioloogia, virusoloogia, selektsioon ja geneetika.

Tootmist täiustades tuginevad sotsialistlikud maad mitte üksnes kodumaise teaduse saavutustele, vaid võtavad ka arvesse ja kasutavad kogu maailma teaduse ja tehnika kogemusi ning edusamme. Kommunistlik partei võitleb otsustavalt endaga rahulolu ja upsakuse vastu, mis võivad tekkida mõnedel majandusmeestel ja spetsialistidel selle mõjul, et sotsialistlik majandus ja teadus on palju võite saavutanud. Teadus ja tehnika ei seisa paigal, see aga, kes imetleb seda, mida on tehtud täna, ja puhkab loorberitel, võib homme osutuda mahajäänute hulgas olevaks.

Konservatism ja šabloon olid alati teadusliku ja tehnilise progressi kõige õelamad vaenlased. Kommunismile ülemineku ajajärgul on rutiinsus ning eitav suhtumine uude tehnikasse ja teaduse saavutuste tootmisse rakendamisse suutelised eriti suurt kahju tekitama. On tarvis pidevalt jälgida seda, et rahvamajandusse juurutataks kõige eesrindlikumad meetodid, et pidevalt uueneks ettevõtete tööpingipark, et masinaehitajad laseksid välja ainult uusi ning ajakohaseid masinaid ja tööpinke, kõrvaldades õigeaegselt tootmisest moraalselt vananenud konstruktsioonid.

Tootmise organiseerimise täiustamine

Uus tehnika, teaduse avastused, olgu need nii suured kui tahes, ei saa iseenesest kaasa tuua põhjalikke muutusi tööstuses ja põllumajanduses. Neilt vajaliku rahvamajandusliku efekti saavutamiseks on neid tarvis oskuslikult kasutada, on tarvis hästi organiseerida *tootmist*.

Kui räägitakse tootmise organiseerimisest sotsialistlikus plaanimajanduses, siis peetakse silmas nii üksikettevõtet kui ka majanduspiirkonda, tööstusharu, kogu rahvamajandust.

Kahtlemata peituvad igas sotsialistlikus ettevõttes tohutud reservid tehnika paremaks kasutamiseks, tooraine, materjalide ja energia kokkuhoiuks, töökadude vähendamiseks ja toodangu kvaliteedi järsuks tõstmiseks. Tooteühikule langevate tootmiskulude vähendamine ja inimeste töö kergendamine — selles seisab lõppkokkuvõttes tootmisprotsessi igasugune ratsionaalne organiseerimine. Sellele viiv tee kulgeb isemajandamise printsiipide järjekindla teostamise kaudu. Kogu sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärgul jääb isemajandamissüsteemi täiustamine ning väärtuseliste, rahaliste hoobade oskuslik kasutamine tähtsaimaks ülesandeks. Materiaalsete ja moraalsete stiimulite õige ühendamine aitab kaasa tõmmata iga töötajat ja terveid tootmiskollektiive võitlusse tootmise ratsionaliseerimise eest, töökulutuste ja materjalide kokkuhoiu eest.

Tohutud võimalused tootmise kasvuks kogu rahvamajanduses avab *spetsialiseerimise ja koopereerimise* arendamine ja täiustamine. Kogemustega on tõestatud, et tunduvalt kasulikum on paljudes tehastes ühetüübiliste toodete väljalaskmise asemel organiseerida nende massiline valmistamine voolumeetodil vähestes spetsialiseeritud ettevõtetes. See võimaldab järsult tõsta tööviljakust, muuta odavamaks toodangut ja — mis on eriti tähtis — avab tee automaatika laialdasele rakendamisele.

Arvestades spetsialiseerimise eeliseid, lähevad Nõukogude Liit ja teised sotsialistlikud maad järk-järgult üle universaalsetelt ettevõtetelt spetsialiseeritud ettevõtetele. Spetsialiseeritud tootmine esitab loomulikult suuremad nõudmised plaaniorganitele, kes peavad tagama korrapärase koopereerimise tööstuses. See on seda tähtsam, et vastavalt spetsialiseerimise arenemisele suureneb üksikute rahvamajanduslülide vastastikune sõltuvus

märgatavalt. Iga ettevõtte töö sõltub üha enam sellest, kuidas temaga piirnevad tehased oma tootmisalase koopereerimise kohustusi täidavad.

Ühiskondliku töö viljakuse tõstmisele aitab kaasa *tootmise õige paigutamine meie maa piirkondade kaupa.* Ettevõtete lähedus tooraine- ja energiaallikatele muudab tootmise odavamaks ja teeb tarbetuks suured transpordikulutused. Ei ole juhuslik, et Nõukogude Liidu seitsme aasta plaanis nähakse ette tootlike jõudude märkimisväärne nihutamine idapiirkondadesse, kus asuvad tooraine ja odava energia rikkalikud ressursid. Suurt tähelepanu tootlike jõudude õigele geograafilisele paigutusele pööravad ka teised sotsialistlikud maad. Seda tegurit võetakse arvesse ka tootmise paigutamisel kogu sotsialistliku maailmasüsteemi ulatuses.

Tootmise organiseerimise tähtsaks küljeks on *majanduse juhtimise* struktuur. Üleminekul kommunismile areneb demokraatliku tsentralismi printsiip, mis on sotsialistliku rahvamajanduse juhtimise organiseerimise aluseks.

1957. aastal Nõukogude Liidus läbiviidud tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise süsteemi põhjalik ümberkorraldamine kandis juhtimise raskuspunkti üle administratiivsetesse majanduspiirkondadesse, kus loodi rahvamajanduse nõukogud. See lõi tingimused tootmise otstarbekohasemaks spetsialiseerimiseks ja koopereerimiseks, järelikult aga ka töö suuremaks ühiskonnastamiseks ja tööviljakuse kasvuks. 1959. aasta juunis toimunud NLKP Keskkomitee pleenum märkis: *„Suured edusammud meie majanduse arendamisel annavad tunnistust sellest, et rahvamajanduse nõukogude moodustamine oli tõeliselt revolutsiooniline abinõu tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise vormide täiustamisel."*[3]

Kuid majanduse juhtimise detsentraliseerimine on vaid asja üks külg. Selle teine külg seisab kõigi majandusharude ja majanduspiirkondade tsentraliseeritud planeerimise ja koordineerimise meetodite parandamises. Kesk-plaaniasutused, kelle osa pidevalt suureneb, sest majandus muutub keerulisemaks ning spetsialiseeritud tootmisharude ja majanduspiirkondade korrapärane koordineerimine veelgi vajalikumaks, muutuvad järk-järgult administratiivorganeist teaduslik-tehnilisteks nõukogudeks.

Töö iseloomu muutumine

Üleminek kommunismi tehnikale kujundab ümber nii töö iseloomu ja inimese tootmiskogemusi kui ka tema vaimset maailma. Juba kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine põhjustavad seda, et vähekvalifitseeritud töö kõrvale tõrjutakse. Järk-järgult kaovad rasked ja tervist kahjustavad kutsealad. Mehhaniseerimise arvel muutub tootmistöö üldse kergemaks, sellest lülitatakse üksteise järel välja töölise seisukohalt mehhaanilised, monotoonsed ja väsitavad operatsioonid. Tekivad uued kutsealad — automaatmasinal töötajad, seadmete regulee-

rijad ja seadistajad, kes esinevad masinaprotsesside juhtijaina. Nende töös võtavad üha suurema ulatuse vaimse töö funktsioonid. Automaatliinidel läheneb töölise töö oma tüübilt insener-tehniliste töötajate tööle. Automaattehastes vajatakse juba masinatele tootmisülesandeid andvaid matemaatikuid-programmiste ja kõrgestikvalifitseeritud aparaadijuhtijaid.

Tootlike jõudude arenemine toob endaga kaasa põhjalikud muutused töölisklassi kutsealases koosseisus. Töölisklassi hulgas suureneb juhtivate kutsealade kõrgestikvalifitseeritud tööliste osa. Kiiresti kasvab töötajate üldhariduslik ja üldkultuuriline tase. NSV Liidu tööstuses on juba praegu *ligi kolmandik* kõigist töölistest lõpetanud keskkooli või mittetäieliku keskkooli. Üha suuremat osa etendab tootmisprotsessis insener-tehniliste töötajate, konstruktorite, tehnoloogide, tehase laboratooriumide ning eksperimentaalosakondade ja -tsehhide töötajad.

Niisiis kujuneb sotsialistliku tootmise protsessis välja töölise uus pale, mis muutub tulevase, kommunistliku ühiskonna töötajale iseloomulikuks. See on teadlik ja haritud, kõrgestikvalifitseeritud spetsialist, kes oma ala hästi tunneb ja kellel on ühtlasi lai tehniline silmaring. Järk-järgult tuleb üha selgemini nähtavale ka tee, millel leitakse inimkonna suure probleemi — inimeste vabastamise neid orjastavast vanast tööjaotusest — lahendus.

Seda probleemi ei lahendata sellega, et vähendatakse töö rakendamise sfääride, s. o. tootmisharude hulka. Vastupidi, tänapäeva tehnilise progressi juhtivaks tendentsiks on tootmise edasine spetsialiseerimine; ei ole põhjust eeldada, et tulevikus see muutub. Kuid *tootmise* kitsas spetsialiseerimine ei tähenda *inimeste* kitsast spetsialiseerimist. Vastupidi, tehniline progress näitab ilmekalt ka teist tendentsi, nimelt: mida enam areneb teadus ja tehnika, seda suurema tähtsuse omandavad teadusalaste teadmiste üldised printsiibid; neil teadusalastel teadmistel aga rajanevad kõik kaasaegsed tootmisprotsessid. Sellega on seotud võimalus ette valmistada inimesi, kes on tuttavad paljude teaduste ja tootmisprotsesside alustega ning kes on seepärast suutelised kõige lühema aja jooksul tundma õppima tööd mitmesugustes tootmisharudes vastavalt ühiskonna vajadustele ja isiklikele kalduvustele.

Samal ajal läheneb mehhaniseerimise ja eriti automatiseerimise arenemisega töö mitmesugustes tootmisharudes ka oma *vormilt* ühele ja sellelesamale tegevusele — masinaprotsesside reguleerimisele ja juhtimisele.

Nii kujunevad järk-järgult eeldused töötajate üha hõlpsamaks üleminekuks ühest tootmissfäärist teise. See aga tähendab, et luuakse tingimused selle olukorra kõrvaldamiseks, kus ollakse eluaeg kinnistatud ühe elukutse külge, mis põhjustas, nagu ütles Marx, inimese kogu vaimsete võimete maailma mahasurumist.

3. Klassierinevuste ja teiste sotsiaalsete erinevuste järkjärguline kustumine

Koos tootlike jõudude arenemisega toimuvad sedamööda, kuidas liigutakse kommunismile, ka sügavad ümberkujundused ühiskondlike suhete valdkonnas. Nende ümberkujunduste põhisuunaks on inimeste ebavõrdsusega seotud klassierinevuste ja teiste sotsiaalsete erinevuste järkjärguline kustumine ning kõigi inimeste tegelikule võrdsusele lähenemine.

Sotsialismi tingimustes on teatavasti veel olemas klassid — töölisklass ja talurahvas. See on seotud ühiskondliku omanduse kahe vormi olemasoluga, linna ja maa erinevuse säilimisega ning materiaalsete hüvede jaotamise mitmesuguste vormide eksisteerimisega. Sotsialismi tingimustes jääb alles ka ühiskonna jagunemine vaimse töö alal töötajaiks ja füüsilise töö alal töötajaiks.

Kuid sotsialistliku omanduse vormide erinevus, nagu ka linna ja maa erinevus ning vaimse ja füüsilise töö erinevus, kustuvad kommunismi ehitamise käigus järjekindlalt. Vastavalt kustuvad ka klasside ja teiste sotsiaalsete kihtide erinevused.

Ühtsele ühiskondlikule omandusele viiv tee

Ühiskondliku omanduse kahe vormi olemasolu on klassierinevuste jäänuste säilimise kõige sügavam alus sotsialismi tingimustes. Seepärast etendab kahe omandusvormi lähendamine otsustavat osa nende erinevuste ületamisel.

Kõrvaldada riikliku ja kooperatiiv-kolhoosliku omanduse erinevust ei saa mitte mingisuguste kunstlike abinõudega, see kustub lõppkokkuvõttes vaid tootlike jõudude arenemise tagajärjel. Nende lähendamise materiaalse aluse moodustab tootmise ühiskonnastamise protsess, mis sotsialismi tingimustes hoopiski ei katke. Vastupidi, see protsess areneb mõlema omandusvormi piirides. Nii tööstuses kui ka põllumajanduses suureneb tootmise kontsentratsioon, s. o. ettevõtete suurus ja nende varustamine tehnikaga; ühtaegu laieneb ühiskondlik tööjaotus — ettevõtete ja majanduspiirkondade spetsialiseerimine ja koopereerimine. Rahvamajandus muutub üha enam ühtseks, hästi kooskõlastatud organismiks.

Vastavalt sellele põimuvad sotsialistliku majanduse mõlemad sektorid — riiklik ja kooperatiivne — üha tihedamini. Nendevaheliste tootmisseoste alusel tekivad majanduslikud eeldused kooperatiivse sektori järkjärguliseks tõstmiseks üldrahvaliku sektori tasemele. Kuigi on olemas üldine tendents kahe omandusvormi lähendamisele, siiski täiustub igaüks neist oma eri teel.

Riiklik, s. o. üldrahvalik omandus suurendab üha enam oma osatähtsust rahvamajanduses. See toimub kahel põhjusel. Esiteks kasvavad tohutult riigi käes olevad *tootmisfondid*. Sedamööda, kuidas liigutakse kommunismile, muutub sotsialistlik ühiskond üha tööstuslikumaks. Teiseks kasvavad kiiresti riigile kuuluvad

mittetootmisalased fondid — teaduslikud asutused, kultuuri-, haridus- ja tervishoiuasutused, samuti kommunaalettevõtted.

Sotsialism alustab põhiliste *tootmis*vahendite üleminekust ühiskondlikku omandusse. Kuid sellel ühiskonnastamise protsess ei katke. Kommunismile lähenemisega peab riiklik, üldrahvalik omandus järk-järgult hõlmama ka kogu *teenindamis*sfääri. See tähendab, et paljude individuaalsete vajaduste rahuldamise, mida tänapäeval teenindab peamiselt kodune majapidamine, võtab enda peale riik, ühiskond. Selleks ehitab ta üha enam ühiskondliku toitlustuse ettevõtteid, internaatkoole, ühiskondlikke pesumajasid, kultuuri- ja tervishoiuasutusi, puhkekohti. Üldrahvaliku omanduse laiendamise perspektiivid on sel alal, nagu materiaalse tootmise alalgi, tõepoolest mõõtmatud.

Sealjuures juhindub ühiskond järgmisest põhimõttest. Mehhaniseeritud suurtootmisel on ka teenindamissfääris kõik eelised vähetootliku väiketootmisega võrreldes, nagu on näiteks koduses majapidamises tehtav töö. Ühiskondliku toitlustamise õige korraldamise puhul nõuab toitude valmistamine mehhaniseeritud suurköökides, kus sellega tegelevad kõrgestikvalifitseeritud spetsialistid, palju väiksemaid kulusid, samuti võib toidu kvaliteet olla parem, peaasi aga on selles, et seda on võimalik teha teaduse andmeid arvestades.

Selline korraldamine rahuldab täielikult nii ühiskonda kui ka tema liikmeid. Ühiskond saavutab sellega suurt edu töö säästmisel, mis kulutatakse praegu kodusele iseteenindamisele, ühiskonna liikmed aga saavad odavat ja maitsvat toitu. Peale selle pikendavad töötajad oma puhkeaega, mis on vajalik nende igakülgseks arenemiseks. Tootmistööst vaba aeg muutub tõepoolest vabaks, sest ühiskond vabastab üha enam töötaja koduse majapidamise koormast.

Kaugeltki ei ole ammendatud *kooperatiiv-kolhoosliku omanduse* arenemise võimalused.

Üksvahe avaldati nõukogude majandusteaduslikus kirjanduses vaateid, nagu pidurdaks juba kolhooside grupiline omandus küla tootlike jõudude arenemist ja nagu oleks seepärast kommunismi lähistel vaja see omandusvorm likvideerida. Tegelikult seisab ülesanne hoopiski muus — selles, et igati tugevdada ja arendada kooperatiivide ühismajapidamist, täielikult kasutada kolhoosikorras peituvad reservid põllumajandusliku tootmise järsuks suurendamiseks. Ainult sellise arenemise käigus saabki kooperatiiv-kolhooslik omandus kõrgemale astmele üle minna.

Eriti suur tähtsus on kolhooside jagamatute fondide pideval suurendamisel ja õigel kasutamisel, mis moodustavad kolhoositootmise arendamise majandusliku aluse. Selleks on olemas määratu suured võimalused. Mida paremini organiseeritakse töö kooperatiivides, mida kõrgem on tööviljakus, seda suuremad on kolhooside akumulatsioonid. Peale selle kiireneb kooperatiivides akumulatsiooni tempo riigi poolt antavate suurte krediitide arvel.

See tähendab, et kolhoosid saavad eraldada rohkem vahendeid traktorite, kombainide ja teiste põllutöömasinate soetamiseks. Selle tulemusena lähenevad kooperatiivide jagamatud fondid oma tehnilise struktuuri poolest üha enam riiklike ettevõtete tootmisfondidele. Võimsa tõuke sellele protsessile Nõukogude Liidus andis üleminek varem masina-traktorijaamadele kuuluvate tehnika vabale müümisele kolhoosidele.

Erilist osa kooperatiiv-kolhoosliku tootmise laiendamises peab etendama kaubalis-rahaliste suhete kasutamine. Ei ole õige, et kommunismile ülemineku ajajärgul sellised suhted kaovad, asendudes otsese saaduste vahetamisega. Kooperatiiv-kolhoosliku omanduse loomus ise on niisugune, et ta nõuab väärtuseliste suhete igakülgset arendamist, mitte aga nende likvideerimist. Sellest lähtuvad niisugused Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei poolt tarvituselevõetud abinõud, nagu kolhoosidele õiguse andmine oma tootmist ise planeerida, riiklike müügikohustuste kaotamine, üleminek põllumajandussaaduste kokkuostu süsteemile ja tehnika müümine kolhoosidele.

Kooperatiivmajapidamisse juurutatakse üha enam isemajandamise põhimõtteid. See sunnib paljusid kolhoose loobuma tasustamise naturaalvormidest (muuhulgas normipäevast) ja üle minema rahalisele töötasule. Üha enam kerkivad kolhoosides esiplaanile rentaabluse küsimused: oskus hoolikalt majandada, vähendada tootmiskulusid ja saavutada põllumajandustoodangu omahinna alandamist. Tulevikus eelistab ju riik kahtlemata põllumajandussaadusi kokku osta seal, kus nad on odavamad.

See kõik ei tähenda aga, et kooperatiiv-kolhoosliku omanduse võimalused on piiramatud. Ei saa eitada, et grupiline omandusvorm seab teatud piirid tootlike jõudude arendamisele. Nõukogude Liidu kogemused on näidanud, et töö ühiskonnastamise ja tootmise kontsentreerumise tase kolhoosides ei kindlusta alati suurte masinate juurutamist ja ratsionaalset kasutamist, eriti aga masinate süsteemi loomist. See raskus kõrvaldati suurel määral kolhooside ühendamisega, mis otsekohe end õigustas. Kuid minna seda teed mööda on võimalik ainult teatud piirini. Jagu saada grupilise omanduse mõningast piiratusest aitavad teised meetodid ja vormid, mis praktikas on juba kontrollitud.

Nende hulka tuleb kõigepealt arvata kooperatiividevahelise koostöö mitmesugused vormid. Juba praegu ühendavad paljud kolhoosid oma jõud väikeste elektrijaamade, niisutuskanalite, põllumajandussaadusi töötlevate ettevõtete ning ehitusmaterjale tootvate ettevõtete jne. ühiseks ehitamiseks. Seega luuakse *kolhoosidevaheline omandus*, mis oma loomuselt läheneb üldrahvalikule omandusele.

Edasi, peetakse silmas kolhooside tootmisvahendite ja riiklike, üldrahvalike tootmisvahendite järkjärgulist ühinemist, omapärast ühtesulamist. See toimub näiteks siis, kui kolhoosid hakkavad saama elektrienergiat riiklike elektrivõrkude süsteemist.

Lõpuks on võimalik kooperatiivse omanduse raame tunduvalt laiendada kolhoosisisese elu üha uute sfääride ühiskonnastamise arvel. Primitiivse koduse majapidamise ja teenindamise asendavad eesrindlikes kolhoosides ühiskondlikud leivatehased, söökla-d, lastesõimed, internaatkoolid, vanadekodud. Mitmeharulises, majanduslikult tugevas majapidamises on täiesti võimalik tagada igale kooperatiivi liikmele kõik vajalikud saadused ühiskondliku fondi arvel. See muudab tarbetuks, et kolhoosnikutel oleks majanduslikult ebakasulik õue-aiamaa. Tulevikus langeb vajadus õue-aiamaa järele iseenesest ära, mis vabastab kolhoosnikute aja ja töö mitte ainult osavõtmiseks ühismajapidamisest, vaid ka haridusliku ja kultuurilise taseme tõstmiseks, samuti ka puhkamiseks.

Niisiis põhjustab kolhooslik-kooperatiivse omanduse arenemine tema ühiskonnastamise taseme järjekindlat tõusu. Oma iseloomult läheneb kolhooslik-kooperatiivne omandus üldrahvaliku omanduse tasemele. Tulevikus on ajalooliselt paratamatu nende kahe omandusvormi ühtesulamine ühtseks kommunistlikuks omanduseks.

Linna ja maa erinevuste ületamine

Tööliste ja talupoegade erinevused on seotud mitte ainult ühiskondliku omanduse kahe vormi olemasoluga. Suur tähtsus on ka tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise iseloomu, samuti elutingimuste ja kultuuritaseme erinevustel.

Sotsialism on pärinud küla äärmise mahajäämuse. Kodanlikud sotsioloogid püüavad tõestada, nagu oleks selline mahajäämus ajalooliselt paratamatu ja seotud põllumajandusliku töö iseärasustega. Tegelikult aga ei ole talurahva viletsuses süüdi põllumajanduse spetsiifika, vaid see ühiskondlik kord, mida kapitalism on külas juurutanud. Kapitalismi tingimustes ekspluateerib linn halastamatult küla, see määrabki nende huvide vastandlikkuse.

Sotsialism teeb lõpu sellele vastandlikkusele. Linna kõige aktiivsemal toetusel hakkavad talupojad oma elu ümber korraldama, nad saavad võimaluse osa võtta kaasaegse teaduse ja tehnika saavutustest ning kultuurihüvedest. Kuid linna ja maa sotsiaalsete ja majanduslike erinevuste täielik kõrvaldamine on ülesanne, mida tuleb lahendada kommunismile järkjärgulise ülemineku ajajärgul.

Esmajoones on jutt sellest, et tuleb ületada küla mahajäämine linnast. Põllumajanduses toimunud tehniline revolutsioon, millest ülalpool juttu oli, muudab põhjalikult põllumajandusliku töö iseloomu; see muutub üha enam tööstusliku töö eriliigiks. Põllumajanduslike tööde mehhaniseerimise ja seejärel osalise automatiseerimise arenemisega läheneb kolhoosniku töö üha enam kvalifitseeritud linnatöölise tööle. Ja selles suhtes kaob järk-järgult kahe klassi erinevus.

Suurt osa küla tõstmisel linna tasemele peavad etendama

sovhoosid, mille tootmisvahendid moodustavad riikliku, üldrahvaliku omanduse. Sovhooside töötajad, nagu igasuguse riikliku ettevõtte töötajadki, kujutavad endast tootmiskollektiive, kes töötavad sotsialistliku töödistsipliini üldiste normide alusel. Sotsialistliku töökooperatsiooni ja tema tehniline varustatuse kõrgem vorm võimaldab sovhoosidel toota põllumajandussaadusi kõige väiksemate töökulutustega, s. o. odavamalt. Sovhoosid paistavad kolhoosidega võrreldes tavaliselt silma ka kõrgema kaubalisuse poolest. Sovhoosid annavad igalt hektarilt riigile rohkem toodangut ja seejuures madalamate hindadega.

Põllumajandusliku tootmise iseloomu muutumisega ja selle otsesel mõjul muutub samm-sammult ka küla kogu elulaad. Maakohtadesse koondub üha enam tootmistehnikat. Ehitatakse tehnika hoidmiseks vajalikke hooneid ja remonditöökodasid. Luuakse kohalikke ettevõtteid põllumajandusliku tooraine töötlemiseks. Nende tootmiskeskuste ümber rühmitub palju mehhanisaatoreid, insenere, tehnikuid. Suureneb agronoomide, zootehnikute, arstide ja õpetajate arv.

Rahvastiku suur tihedus ja tema kultuuritaseme tõus nõuavad uut küla plaanistamist, elamute uut tüüpi, kus on olemas veevärk, kanalisatsioon ja telefon. Tekib vajadus heade teede, hästi sisustatud haiglate, lastesõimede, lasteaedade ja kõigi astme koolide järele, kaupluste ja ühiskondliku toitlustuse ettevõtete võrgu laiendamise, samuti klubide ja raamatukogude järele. Nii põhjustab põllumajandusliku tootmise ümberkorraldamine küla traditsioonilise ilme täielikku muutumist. Oma heakorra ja kultuuri tasemelt jõuab küla järk-järgult linnale järele. Juba praegu ehitavad eesrindlikud kolhoosid uusi maju, mis oma mugavustelt linnamajadest peaaegu ei erine. Niisuguste kolhooside kultuuri- ja kommunaalasutused ei jää samuti millegi poolest linna kultuuri- ja kommunaalasutustest maha.

Kas see tähendab, et küla peab muutuma linnaks tema praegusel kujul, kus linnaelul on palju ebamugavusi, mis jätavad linnainimese ilma värskest õhust, vaikusest ja looduse läheduses? Ei, ei tähenda. Jutt on uut tüüpi asulate loomisest, kuhu oleks koondunud kõik see parim, mis on andnud linnatsivilisatsiooni sajandeid kestnud arenemine, ja see, mis on olemas külal. Sellist tüüpi asulate eeskujuks võivad teatud mõttes olla agrolinnad, mis on tekkinud Nõukogude Liidus mõnede suurte sovhooside baasil.

Linna ja maa erinevuste kustumine on kahepoolne protsess, mis näeb ette nii linna kui ka maa ümberkujundamist.

Juba kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgul kerkis üles linnade sotsialistliku rekonstrueerimise probleem. Järk-järgult ületati endine kontrast kesklinna ja töölis-äärelinna vahel. Äärelinna isegi eelistati heakorra ja elamuehituse plaanides. Uute tehaste ümber tekkisid sotsialistlikud linnad, millede plaanistamine ja tüüp rajanesid juba uutel printsiipidel.

Sellest hoolimata tuleb linnade ümberkorraldamiseks kommunismile ülemineku ajajärgul veel paljugi ära teha. Mineviku arhitektuuriliste ja kunstiliste väärtuste säilitamise tingimustes peavad nad olema kohandatud kommunistliku ühiselu tingimustele. See aga nõuab nii uut plaanistamist kui ka elamute uut tüüpi, tootmishooneid, kommunaalettevõtteid, kultuurilise ja elutarbelise teenindamise asutusi. Kommunistliku töö huve tuleb arvesse võtta uute tööstushoonete projekteerimisel ja ehitamisel. Tööstuslik arhitektuur peab tagama töölistele võimaluse töötada avarates, valgetes ja puhastes ruumides, tervetes ja mugavates tingimustes.

Linnaehitus omandab sotsialistlikes maades iga aastaga üha suurema hoo, lähendades seda päeva, kus jäädavalt tehakse lõpp ka sellisele kapitalismi raskele pärandile, nagu korteriküsimus. Ainuüksi Nõukogude Liidus ehitatakse aastail 1959—1965 linnades ja töölisasulates elamuid üldpinnaga 650—660 miljonit ruutmeetrit. See on võrdne 15 sellise uue linna tekkimisega nagu Moskva, või ligi 100 niisuguse linna tekkimisega nagu Gorki!

Olemasolevad kogemused ei võimalda veel kindlasti öelda, milliseks kujuneb linn kommunismi tingimustes. Kuid pole alust eeldada, et suurlinnad kui tööstus- ja kultuurikeskused kaovad. Kõige keerulisemate tootmisharude ja neid teenindavate teadusliku uurimise asutuste, samuti ka paljude kultuuri- ja tervishoiuasutuste kooperatsioon õigustab täiesti suurlinnade olemasolu.

Selle tõttu, et põllumajandusliku töö viljakus tõuseb ja on tarvis rahuldada teiste rahvamajandusharude vajadused tööjõu alal, on tulevikus elanikkonna äravool külast paratamatu, kuid see ei pea hoopiski esile kutsuma suurlinnade piiramatu kasvu. Suurlinnadel on siis tõenäoliselt optimaalne ulatus, mis vastab nii tootmise kui ka heakorra huvidele. Mitte juhuslikult on Nõukogude Liidus juba rangelt piiratud uute tööstusettevõtete ehitamine sellistes linnades, nagu Moskva ja Leningrad.

Tulevikus paiknevad tööstuskeskused tõenäoliselt üle kogu meie maa territooriumi ühtlasemalt, nende ümber aga asuvad võrdlemisi väikesed, kuid arvukad linnad-kaaslased, mis on õigesti plaanistatud ja võimaldavad oma elanikele terveid ja kultuurilisi elutingimusi.

Sellised on üldjoontes linna ja maa *sotsiaalsete ja majanduslike* erinevuste ületamise teed. Nende erinevuste likvideerimisega jäävad alles vaid tööstuse ja põllumajanduse erinevused. Kuid need erinevused ei põhjusta enam ühiskonna sotsiaalset kihistumist, tööstusliku töö ja põllumajandusliku töö erinevus aga ei kujune suuremaks kui see, mis on olemas eri tööstusharude vahel.

Füüsilise ja vaimse töö järkjärguline ühtesulamine

Kommunismi teel tuleb ületada ühiskonna jagunemine füüsilise töö alal töötajaiks ja vaimse töö alal töötajaiks.

Juba sotsialismi tingimustes likvideeritakse füüsilise ja vaimse töö alal töötajate *vastandlikkus*, mis on iseloomulik ekspluataatorlikule korrale. See vastandlikkus tekkis kui selle paratamatu tagajärg, et ühiskond oli lõhenenud rõhujateks ja rõhututeks, kus kõik vaimse töö liigid olid muudetud valitsevate klasside ja nende lähikondlaste monopoliks ning olid kujunenud varakate inimeste päritavaks privileegiks.

Sotsialism teeb lõpu niisugusele olukorrale. Sotsialistlikus ühiskonnas on vaimse töö alal töötajail ja füüsilise töö alal töötajail ühised huvid, nad täidavad ühist ülesannet, töötavad kogu ühiskonna, kogu rahva hüvanguks. On tekkinud uus, rahvaintelligents, kes ei ole enam endassesulgunud vahekiht, kes on eraldatud töölistest ja talupoegadest. Kuid see ei tähenda, et ühelt poolt töölisklassi ja talurahva ning teiselt poolt intelligentsi vahel on juba igasugused erinevused kadunud. Oma kultuuritasemelt ja tehnilistelt teadmistelt asub intelligents kui tervik töölistest ja talupoegadest kõrgemal. Seepärast on ühiskonna üks esmajärgulisi ülesandeid kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul tõsta tööliste ja talupoegade kultuuriline ja tehniline tase intelligentsi tasemele.

Kuidas toimub selle ülesande lahendamine?

Põhilist osa etendab *töö iseloomu enda muutumine*, sest töö, nagu eespool näidatud, nõuab inimeselt üha enam pidevat vaimset kasvu, laia silmaringi, suuri teadmisi ja loomingulist lähenemist. Sotsialistlik ühiskond lähtub sellest, et inimese igakülgne arenemine toimub esmajoones töös — inimtegevuse kõige tähtsamas sfääris. Töö, milliseks see kujuneb kommunismile ülemineku protsessis, loobki just soodsad tingimused inimese vaimseks arenemiseks.

Komplekssе mehhaniseerimise ja automatiseerimise arenemisega lakkab tootmistöö olemast ainult füüsiline töö. Tööline vabaneb järk-järgult lihtsatest, puhtmehhaanilistest funktsioonidest; tema töö sisaldab üha enam vaimse tegevuse elemente. Juba praegu kulutab terasesulataja Nõukogude metallurgiatehastes üle poole tööajast vaimsele tööle (ahju režiimiga seotud arvestused, sulatamise käigu kontrollimine, tehnoloogiliste andmete kõrvutamine ja analüüsimine jne.). Mitte asjatult saab sotsialistlikule ettevõttele tavaliseks niisugune töölise kuju, kelle töösse kuulub orgaanilise koostisosana leiutustegevus, ratsionaliseerimistegevus ja novaatorlik tegevus.

Tehniline progress on füüsilise ja vaimse töö lähendamise protsessi peamiseks tõukejõuks. Kuid oleks ebaõige arvata, et see protsess võib iseenesest põhjustada nendevaheliste erinevuste kustumist. Kapitalistlikes maades toovad mehhaniseerimine ja automatiseerimine enamasti endaga kaasa isegi töö-

lise osa vähenemise tootmisprotsessis, tema muutumise „targa" masina ripatsiks. See ei ole võimalik sotsialismimaades, kus tehniline progress areneb teistsugustes sotsiaalsetes tingimustes, kus töölised võtavad tootmise juhtimisest aktiivselt osa. Siin hoolitseb ühiskond pidevalt selle eest, et tööline ei oleks robot, vaid igakülgselt arenenud ja kultuurne inimene, tehnika looja ja valitseja. Sellele on sotsialismi tingimustes suunatud kogu üldhariduse ja kutsehariduse süsteem. Kuivõrd ulatuslikult on see töö korraldatud, nähtub sellest, et Nõukogude Liidus õpib üldse üle 50 miljoni inimese.

Tingimata vajalikuks tingimuseks, et füüsilise töö alal töötajad saaksid võimaluse tõsta oma teadmiste taset ja kultuuritaset, on *tööpäeva lühendamine.*

NSV Liidus viiakse 1960. aastal lõpule tööliste ja teenistujate üleviimine seitsmetunnilisele tööpäevale, allmaatöödel rakendatud juhtivate kutsealade töölised aga — kuuetunnilisele tööpäevale. 1962. aastal nähakse ette seitsmetunnilise tööpäevaga tööliste ja teenistujate üleviimine 40-tunnilisele töönädalale. 1964. aastast alates kavatsetakse asuda kõigi töötajate üleviimisele 35-tunnilisele töönädalale ja allmaatöödel rakendatud töötajate üleviimisele 30-tunnilisele töönädalale. Siis on tööliste ja teenistujate enamusel kaks puhkepäeva nädalas, kusjuures tööpäev kestab 6—7 tundi. Tuleb rõhutada, et tööaja lühendamine toimub palga vähendamiseta.

Tähtsat osa vaimse ja füüsilise töö alal töötajate erinevuste ületamisel peab etendama *rahvahariduse süsteem* sotsialismi tingimustes. NSV Liidus ja teistes sotsialistliku leeri maades läbiviidud haridussüsteemi-reform näeb ette õppetöö ja tootliku töö ühendamist. See parandab märgatavalt noore põlvkonna kasvatamist ja tema ettevalmistamist tööalasele tegevusele.

On endastmõistetav, et ükskõik missuguse mehhaniseerimis- ja automatiseerimistaseme puhul ei ole materiaalne tootmine mõeldav ilma füüsilise jõu teatud kulutamiseta. Järelikult ühendab materiaalses tootmises tehtav töö tulevikus nii vaimse kui ka füüsilise töö elemente. See kujuneb uueks töö tüübiks, milles võivad täielikult avalduda inimese nii füüsilised jõud kui ka vaimsed võimed.

Edaspidi kaob ka vaimse töö tegijate ebanormaalselt kitsas spetsialiseerimine, kus vaimne töö ei ole seotud mingisuguse füüsilise tööga. Kõik kommunistliku ühiskonna tööinimesed, olenemata kutsealast, hakkavad töötama nii, et nad ühendavad, nagu kirjutas Marx, vaimset ja füüsilist tööd. Need mõlemad tegevusliigid sulavad harmooniliselt ühte kommunistliku ühiskonna iga inimese töös vastavalt tema kalduvustele ja annetele.

On endastmõistetav, et ühelt poolt intelligentsi ning teiselt poolt tööliste ja talupoegade vaheliste piiride kustumise protsess kujuneb pikaajaliseks, veelgi pikaajalisemaks kui töölisklassi ja talurahva klassi vaheliste piiride kustumine. V. I. Lenin

rõhutas, et intelligents „jääb eriliseks vahekihiks kuni kommunistliku ühiskonna kõrgema arenemisastme saavutamiseni".[4]

Naise seisundi ebavõrdsuse jäänuste likvideerimine

Nende suurte sotsiaalsete ülesannete hulgas, mida lahendatakse kommunismile viival teel, on tähtis koht naise seisundi ebavõrdsuse jäänuste likvideerimisel.

Kuigi sotsialism, nagu juba XXIV peatükis oli öeldud, annab naisele mehega võrdsed õigused nii poliitilises kui ka sotsiaalses suhtes, sellest hoolimata jäävad veel püsima naise ebavõrdsuse jäljed. See on põhiliselt seotud sellega, et perekond kujutab ikkagi veel endast ühiskonna oma moodi majanduslikku üksust, kus naise kaela langeb kogu koduse majapidamise töö raskus. Esimestel aastatel pärast revolutsiooni kirjutas V. I. Lenin, et kuigi naisel on mehega võrdsed õigused, siiski teda „rõhub, lämmatab, nüristab, alandab *kodune väike*majapidamine, mis aheldab ta köögi ja lastetoa külge, raiskab tema tööjõudu metsikult ebaproduktiivse, tühise, närvesööva, nüristava ja kurnava tööga. Tõeline *naise vabastamine*, tõeline kommunism algab alles seal ja siis, kus ja millal algab massiline võitlus (mida juhib riigivõimu valdav proletariaat) selle koduse väikemajapidamise vastu või õigemini — selle *massilise ümberkujundamine* sotsialistlikuks suurmajapidamiseks".[5]

Kommunismile ülemineku ajajärk loob kõige avaramad võimalused selle naiste lõpliku vabastamise leninliku programmi elluviimiseks.

Peamine seisab siin selles, et maksimaalselt arendada ühiskondliku toitlustamise süsteemi, elutarbelise teenindamise mitmesuguseid ettevõtteid ja iga tüüpi lasteasutusi. Kui ühiskond võimaldab oma liikmeile odavamat, maitsvamat ja mitmekesisemat toitu kui see, mis nad saavad kodus; kui kommunaalasutused võtavad enda peale paljud koduse majapidamise vajaduste teenindamise liigid — siis suudab naine lõpuks vabaneda koormavast ja vähetootlikust kodusest majapidamisest. Sedamööda, kuidas ühiskonnale läheb üle suurem osa laste kasvatamise ja ülalpidamisega seotud muredest, muutub naise olukord perekonnas ka selles suhtes tunduvalt kergemaks.

Kõigis neis suundades näevad Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike riikide rahvamajandusplaanid ette võtta lähemail aastail tarvitusele ulatuslikud abinõud.

Naise vabastamine koduse majapidamisega seotud väsitavatest askeldustest annab talle aega ja võimalusi igakülgseks arenemiseks ja ühiskondlikult kasulikust tegevusest aktiivseks osavõtmiseks. See tähendab siis, et *tegelikult* on likvideeritud see naiste mahajäämine meestest, mis kapitalistlikus ühiskonnas on muutunud sotsiaalseks õnnetuseks. Naise ees avanevad uued perspektiivid teadmiste omandamiseks ning kõigi oma annete ja võimete avaldamiseks. See kujuneb suureks vabadusrevolutsiooniks, mis muudab poole inimsoo saatuse.

Naise võrdsustamine mehega ühiskondlikus tootmises ei tähenda sugugi, et naiselt oodatakse raske, „mehele omase" töö tegemist. V. I. Lenin märkis, et kui räägitakse naise võrdsusest, siis „ei ole siin jutt sellest, et võrdsustada naist tööviljakuse, tööhulga, töö kestvuse, töötingimuste jne. poolest..."[6] Naine jääb naiseks kõigi oma iseärasuste ja suure sotsiaalse missiooniga — olla ema. Nagu mitte ükski teine ühiskonnakord, nii tõstab kommunism naise väärikust, arvestab tähelepanelikult tema huve ja loob kõik võimalused tema isiksuse õitselepuhkemiseks.

Jaotamissüsteemi täiustamine

Klassierinevuste ja teiste ebavõrdsuse jäänuste lõplik kaotamine toimub siis, kui kaob tegelik ebavõrdsus materiaalsete hüvede jaotamises.

See ebavõrdsus on tänapäeval töö erinevuste ja ühiskondliku omanduse vormide erinevuste loomulik tagajärg. Tööliste palga määrab riik ning see oleneb nende töö hulgast ja kvaliteedist. Kolhoosnikute töö tasustamise määrab kolhoos ise, olenevalt tema ühiskondliku rikkuse suurusest ja töötatud normipäevade hulgast. Mitmesugustes kolhoosides ei ole töö tasustamine praegu kaugeltki ühtlane. Esineb teatud vahe ka töö tasustamisel mitmesugustes tööstusharudes. Kuna säilib vaimse ja füüsilise töö alal töötajate erinevus, siis saab kõige kvalifitseeritum osa intelligentsist suuremat tasu kui lihttöölised ja talupojad.

Kommunismile lähenemisega kustuvad järk-järgult erinevused kõigi klasside ja elanikkonna kihtide töö tasustamises ning järelikult ka nende elutingimustes. Jutt ei ole muidugi üleminekust võrdsustamisele töötasu alal, vaid objektiivsest protsessist. Asi on selles, et mehhaniseerimise arenemisega muutub mitmesugustes rahvamajandusharudes tehtav töö oma iseloomult järjest ühtlasemaks, muutub masinate juhtimise kvalifitseeritud tööks ja see põhjustab loomulikult töötasunormide võrdsustamist. Sellele aitavad kaasa ka teised ühiskonnas toimuvad protsessid: kooperatiiv-kolhoosliku omanduse järkjärguline tõstmine üldrahvaliku omanduse tasemele, vaimse ja füüsilise töö alal töötajate vaheliste piiride kustumine, natsionaalse tulu kasv jne.

Seda objektiivset tendentsi võtab sotsialistlik riik arvesse palgapoliitika väljatöötamisel ja teostamisel. Nõukogude Liidus on võetud kurss töötajate mitmesuguste kategooriate töötasus esineva vahe likvideerimisele, palga minimaalmäära suurendamisele. 1957. aasta jaanuarist alates hakkasid madalapalgalised töölised ja teenistujad saama umbes 33 protsenti suuremat palka. Ühtaegu võeti tarvitusele abinõud kõrgepalgaliste kategooriate töötasu reguleerimiseks ja esinevate liialduste kõrvaldamiseks. Edaspidi kasvab palga üldisel tõstmisel eriti tunduvalt madala ja keskmise palgaga tööliste ning teenistujate töötasu. Nii suureneb seitsme aasta plaani järgi madalapalgaliste tööliste ja teenistujate rahaline töötasu 1965. aastal peaaegu kahekordseks.

Ühtlasi tõuseb kõigi töötajate reaalpalk hindade alandamise

arvel. Kuid laiatarbekaupade hindade alandamisest võidavad esmajoones need elanikkonnakihid, kes kaupu rohkem ostavad, s. o. kõrgepalgalised. Seepärast suunab riik käesoleval etapil neid vahendeid, mida oleks võimalik olnud kasutada hindade alandamiseks, madalapalgaliste töötajate töötasu tõstmiseks. Hindade poliitikat teostatakse diferentseeritult. Sedamööda, kuidas ühtede või teiste kaupade tootmine kasvab, langevad nende hinnad ja seega suureneb nõudmine. Samal ajal ei alandata selliste kaupade hindu, nagu alkohoolsed joogid ja tubakasaadused, millede tarbimise laiendamisest ühiskond huvitatud ei ole; selle eesmärgiks on aidata jagu saada inimese tervist kahjustavatest harjumustest ja mineviku iganditest.

Eriti suuri perspektiive avab nende materiaalsete hüvede hulga suurenemine, mida ühiskond ei jaota töö järgi, vaid tasuta või soodustatud tingimustel ning mis moodustavad *ühiskondliku tarbimise fondi*. Selle fondi arvel teeb ühiskond kulutusi sotsiaalseteks ja kultuurilisteks vajadusteks: elamuehituseks, tervishoiuks, hariduseks, laste kasvatamiseks, spordiks. Sellestsamast fondist finantseeritakse sotsiaalhooldust, makstakse stipendiumi õppijaile ning abiraha lasterikastele perekondadele jne.

Ühiskondliku tarbimise fondi maht kasvab kiiresti. Nõukogude Liidus moodustasid kulutused sotsiaalseteks ja kultuurilisteks vajadusteks 1958. aastal 33 protsenti riigieelarvest. Tähtis on märkida, et nende tarbimisfondide osa, mis jaotatakse otsese seoseta töötaja töö hulga ja kvaliteediga, kasvab kiiremini sellest osast, mis jaotatakse töö järgi. Esimese viisaastaku alguseks moodustasid sellest fondist tehtud kulutused ligikaudu 24,4 protsenti individuaalpalga fondist, 1958. aastal aga moodustasid nad 41,5 protsenti.

Ühtaegu toimides ei ole töö järgi tasustamise printsiip ega tasuta või soodustatud jaotamise printsiip hoopiski teineteisega vastuolus. Tasuta jaotamise printsiip abistab kõigepealt lapsi, õppijaid, haigeid, invaliide ja rauku, s. o. ühiskonna liikmeid, kes ühtedel või teistel põhjustel ei saa tasulisest tööst osa võtta. Kuid see kergendab ka töötavate inimeste olukorda, võttes neilt ühe osa muredest, mis on seotud ülalpeetavate eest hoolitsemisega.

Sedamööda, kuidas minnakse üle kommunismile, kasvab pidevalt ühise tarbimise fond, sest see on kõige progressiivsem ja ökonoomsem meetod kõigi ühiskonna liikmete esmajärguliste vajaduste rahuldamiseks. Kindlaks määrates nõukogude rahva materiaalse heaolu tõstmise teed, ütles sm. N. S. Hruštšov NLKP XXI kongressil tehtud ettekandes: „Muidugi mõista viivad partei ja valitsus järjekindlalt ellu kavandatud kurssi palga suurendamise ja hindade alandamise suhtes. Kuid see on ainult üks tee... Meil on olemas tõeliselt kommunistlik tee töötajate heaolu tõstmiseks, paremate elutingimuste loomiseks kogu ühiskonnale tervikuna ja sealhulgas ka igale inimesele. Siia kuulub: ini-

meste varustamine hea korteriga, ühiskondliku toitlustuse organiseerimine, inimeste olustikulise teenindamise parandamine, lasteasutuste võrgu laiendamine, rahvahariduse täiustamine, puhkuse organiseerimine ja elanikkonna parem meditsiiniline teenindamine, kultuuriasutuste ehitamine jne."[7]

Selles suhtes erineb sotsialism kapitalismist põhjalikult. Inimeste elu parandamine toimub siin printsipiaalselt teistsuguste teede kaudu kui kodanlikus ühiskonnas. Kapitalistlikus ühiskonnas on paljude inimeste ideaaliks see, et nende eraomanduses oleks võimalikult palju hüvesid: oma maja, oma auto jne. On endastmõistetav, et see ei ole seal kõigile kättesaadav, niisugused hüved kuhjuvad põhiliselt ühiskonna ladvakihtide kätte. Arvata, et kogu sotsialismi erinevus seisab ainult selles, et kõigil kodanikel on siin oma majad ja autod, tähendab omada sotsialismist vulgaarset ettekujutust. Sotsialism tunneb *üldise* heaolu saavutamise kiiremat ja arukamat teed. See on — *koondada üha suuremat hulka hüvesid ja teenuseid ühiskonna kätte, kes võtab järk-järgult enda peale kodanike vajaduste rahuldamise nende hüvede ja teenuste alal.*

Inimeste vajaduste rahuldamise sellise viisi majanduslik otstarbekohasus on silmanähtav, sest ühiskondliku omandi (elumajade, ühiskondlikes garaažides asuvate autode jne.) ekspluateerimise kulud on väiksemad kui erakasutuses oleva omandi ekspluateerimise kulud. Seepärast võib ühiskond anda kodanikele üha rohkem hüvesid ja teenuseid algul mõõduka tasu eest, hiljem aga hoopis tasuta.

Rea hüvede ühine kasutamine, mis on majanduslikult kasulik ja rahuldab seepärast ühiskonda täielikult, ei tohi muidugi kitsendada isiklikke maitseid, kalduvusi ega harjumusi. Ühiskonna ülesandeks on see, et tema käsutuses oleks hüvede ja teenuste kõige mitmekesisem sortiment, selleks et inimestel oleks ulatusliku valiku võimalus.

Ühelt poolt *hindade alandamine* ja teiselt poolt *tarbimise* edasine *ühiskonnastamine* ning ühiskondliku tarbimise fondi kiirem kasv individuaalse tarbimise fondiga võrreldes on see tee, mille kaudu, nagu seda võib endale kujutleda, toimub arenemine tasuta jaotamisele. Tasuta jaotamise mehhanism — ühiskondlike ladude, elutarbelise teenindamise ettevõtete, kaupluste ja sööklate süsteem — luuakse kaubalis-rahaliste suhete ja kaubanduse laiaulatusliku arendamise tulemusena sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärgul.

4. Töötajate kommunistlik kasvatamine

Sotsialismilt kommunismile järkjärgulise ülemineku keeruline protsess sisaldab ka põhjalikke muutusi, mis toimuvad ühiskonna igapäevases elus ja vaimses pealisehituses — inimeste

teadvuses ja kommetes. Kommunistlik partei võtab seda arvesse töötajate kommunistlikul kasvatamisel, püüdes kõiki neid seaduspäraseid muutusi igati kiirendada.

Kommunistlik kasvatamine koosneb niisugustest tähtsatest elementidest, nagu ühiskonna liikmete haridusliku ja kutsealaste teadmiste taseme tõstmine, samuti nende üldkultuurilise taseme tõstmine, töötajate kommunistliku ideelisuse kasv, see, et töö ühiskonna hüvanguks muutub harjumuseks, kommunistliku moraali ja kõlbluse normidest ja reeglitest kinnipidamine.

Haridusliku ja kultuurilise taseme tõus

Haridus on inimese üldkultuurilise ja poliitilise kasvu aluseks, seepärast pöörab sotsialistlik ühiskond kommunismile ülemineku ajajärgul sellele lõigule raugematut tähelepanu. Veel enam, nõudmised haridusliku taseme suhtes suurenevad veelgi. See on seotud kõigepealt selle tehnilise revolutsiooniga, mis kaasaegsel epohhil toimub.

„Meie ajastul — aatomielektrijaamade, kosmose vallutamise ja automaatika ajastul —," ütles N. S. Hruštšov ÜLKNÜ XIII kongressil, „peame üles näitama maksimaalset parteilist ja riiklikku hoolitsust selle eest, et kõigil töölistel ja kolhoosnikutel oleks keskharidus."[8]

Seepärast hoolitseb sotsialistlik riik pidevalt selle eest, et koolide arv suureneks ja loodaks tingimused, mis on vajalikud selleks, et kogu sirguv põlvkond saaks hea hariduse. Nõukogude Liidus suureneb õpilaste koguarv kaheksaklassilistes koolides ja keskkoolides ajavahemikul 1958—1965 31,3 miljonilt 45 miljonile.

Samal ajal kasvab kiiresti kõrgema haridusega inimeste arv. Seoses tööstuses ja põllumajanduses toimuvate muutustega, kerkib tootmises järk-järgult esiplaanile insener, tehnik, agronoom. Sellepärast planeeribki Nõukogude Liit, kes juba praegu on maailmas esikohal spetsialistide ettevalmistamise ulatuse poolest, kõrgema hariduse laiendamist. Seitsme aasta (1952.—1958. a.) jooksul sai NSV Liidus kõrgema hariduse 1,7 miljonit inimest, järgmise seitsme aasta (1959.—1965. a.) jooksul aga kasvab see arv 2,3 miljonile. Kõrgema haridusega isikute üldarv aga moodustab 1965. aastal üle 4,5 miljoni, s. o. poolteist korda rohkem kui 1958. aastal.

Arenemine toimub järelikult selles suunas, et tulevikus, kommunismi lähistel, saab sotsialistliku ühiskonna kodanike põhiline osa keskhariduse ja kõrgema hariduse. See kujuneb sisuliselt *uueks kultuurirevolutsiooniks*, mis muudab ühiskonna veelgi haritumaks ja kultuursemaks.

Suure printsipiaalse ja praktilise tähtsuse omandab õpetamise iseloomu küsimus, küsimus sellest, milline peab olema kool, nii keskkool kui ka kõrgem kool. Seoses teaduse ja tehnika kiire progressiga seisab ülesanne selles, et muuta harituks *kõik* töötajad. Seda ülesannet aga ei saa lahendada, kui abstraheerida mate-

riaalse tootmise arenemise vajadused. Järelikult peavad ühiskonna liikmed juba õppimise käigus harjuma tootliku tööga. Ühiskonna huvid nõuavad noorte inimeste „elluastumise" aja lühendamist, nõuavad seda, et neid võimalikult vara tööalasele tegevusele kaasa tõmmataks. See kiirendab nende vaimset küpsemist ja avaldab viljastavat mõju nende kui sotsialistliku ühiskonna kasulike liikmete vaimsele kujunemisele.

Marksismi-leninismi klassikud määrasid üldisel kujul kindlaks selle iseloomu, mis peab olema sirguva põlvkonna õpetamisel sotsialismi tingimustes. Nad esitasid *polütehnilise õpetamise* idee; see õpetamine näeb ette kaasaegse tootmise teaduslike aluste tundmaõppimist ja kõige enam kasutatavate tööriistade käsitsemise vilumuse kujundamist. „. . . Ei saa kujutleda tulevase ühiskonna ideaali," kirjutas V. I. Lenin, „ühendamata noorsoo õppimist tootva tööga: ei õppimist ja haridust ilma tootva tööta ega tootvat tööd ilma paralleelse õppimise ja hariduseta ei saaks asetada sellisele kõrgusele, mida nõuab tänapäeva tehnika tase ja teaduse seisukord."[9]

Kuid konkreetse vastuse küsimusele, missuguses vormis peab toimuma õpetamise ja tootliku töö ühendamine, võis anda ainult praktika. NSV Liidus rahvahariduse organiseerimisel omandatud kogemuste kriitiline läbivaatamine võimaldas selle vormi leida. See on võetud 1958.—1959. aastal NLKP Keskkomitee initsiatiivil läbi viidud kogu rahvahariduse süsteemi põhjaliku ümberkorraldamise aluseks. Nõukogude kooli ümberkorraldamisel on kahtlemata üldine tähtsus; ei ole juhuslik, et selle elluviimise kogemusi arvestavad kõik sotsialistlikud maad.

Reformi olemus seisab selles, et rakendatakse ulatuslikult polütehnilise õpetamise printsiipe, seostatakse tihedalt õpetamist ja tootmist. Kõigepealt on tõstetud kohustusliku hariduse taset: on sisse seatud üldine kohustuslik kaheksaklassiline haridus varem kehtinud seitsmeklassilise hariduse asemel. See on keskhariduse esimene etapp. Keskhariduse teist etappi iseloomustab praegu üldharidusliku ja kutsealase ettevalmistamise ühendamine, õpetamise ja tootliku töö ühendamine, tootmisalase kvalifikatsiooni saamine. Üldharidusliku kooli 8 klassi lõpetanud isikud võivad jätkata õpinguid kas töölis- või maanoorte kolmeaastastes õhtukoolides ja vahetusega töötavates koolides või tootmisalase õpetamisega keskkoolides. Tootmisalase õpetamise baasiks on koolide, ettevõtete, sovhooside, remondi- ja tehnikajaamade, masina-traktorijaamade ja kolhooside juures loodud õppe- ja tootmistöökojad, kus õpilased töötavad ühe kolmandiku õppeajast.

Erilist tähelepanu on pööratud kommunistliku kasvatamise ja polütehnilise õpetamise sellise uue vormi arendamisele, nagu *internaatkoolid*. Seitseaastakul (1959.—1965. a.) hakkavad neis elama ja õppima 2,5 miljonit last. Tulevikus kavatsetakse suunata võimalikult rohkem lapsi õppima internaatkooli.

Kõrgema haridusega spetsialistide ettevalmistamise aluseks on samuti õpetamise ja tootmise tiheda ühendamise printsiip. Erilist tähelepanu pööratakse õppetöö korraldamisele tootmistööd katkestamata. Tööstuses, transpordis ja põllumajanduses töötavatele noortele on antud eesõigus kõrgematesse õppeasutustesse astumisel.

Nii lahendatakse sotsialistlikule ühiskonnale väga tähtis probleem, mis seisab selles, et kodanike põhihulkade osavõtt — mida dikteerivad rahvamajanduse arendamise vajadused — materiaalsest tootmisest tuleb ühendada töötajate üldharidusliku taseme tõstmisega. On leitud arukas tee, mis võimaldab ühiskondlikud ja individuaalsed huvid harmooniliselt ühendada. On loomulik, et kõige soodsamad tingimused on loodud neile, kes otseselt tootmises töötavad.

Sellest faktist, et sotsialistlik ühiskond pöörab suurt tähelepanu haridusliku taseme ja tootmisalase kvalifikatsiooni tõstmisele, ei tulene, et ta peab silmas ainult kitsa erialaga spetsialistide ettevalmistamist. Tema eesmärk on hoopis ulatuslikum — inimese igakülgne arenemine. Ja mitte juhuslikult kasutab üha suurem hulk inimesi suurepäraseid kultuurihüvesid, õpib hindama ja mõistma kirjandust, muusikat, maalikunsti, teatrit.

Sedamööda, kuidas liigutakse kommunismile, saab iga inimene üha suuremad võimalused oma silmaringi pidevaks laiendamiseks ja oma annete arendamiseks.

Kommunistliku ideelisuse kasv

Laiade rahvahulkade ustavus kommunistlikele ideedele on sotsialistliku korra üks kõige suurepärasemaid saavutusi. Ühiskond on huvitatud sellest, et ka edaspidi kasvaks inimeste ideelisus, mis kindlustab kommunismi ehitamisel saavutatud edu ja kutsub rahvahulkades esile energia võimsa juurdevoolu.

Kommunistlikku ideelisust ei tohi segi ajada teadusliku kommunismi *teooria tundmisega*. Kuigi teooria tundmine aitab kaasa ideelisuse kasvatamisele, siiski omandatakse veendumus kommunismi õigsuses mitte üksnes sel teel. Kommunismi ehitamise praktika on kasvatamise parimaks kooliks. Selles mõttes peavad rahvamajanduse ja kultuuri arendamisel ning töötajate heaolu tõstmisel tehtud edusammud etendama otsustavat osa kommunistliku ideelisuse kasvus.

Kuid see ei tähenda, et võib alahinnata kasvatamise ideoloogilisi vahendeid. Vastupidi, nende tähtsus kasvab tulevikus veelgi. Siia kuuluvad kõigepealt *kommunistlike ideede levitamine, marksistlik-leninliku maailmavaate propageerimine ja poliitiline haridustöö*.

Kommunistlik partei taotleb seda, et tema maailmavaade muutuks mitte üksnes avangardi, mitte üksnes tööliste, talupoegade ja intelligentsi eesrindliku osa ühisvaraks, vaid ka kõigi ühiskonna liikmete ühisvaraks. See on määratu suur ülesanne. Selle lahendamist aga hõlbustab see, et marksism-leninism vastab töö-

tajate põhilistele huvidele. See on tagatiseks, et vastavalt kommunismile liikumisele *omandab kogu rahvas ühtse, marksistlik-leninliku maailmavaate.*

Nõukogude Liidu kommunistliku ülesehitustöö plaanides nähakse ette ideoloogiliseks tööks vajalike soodsaimate tingimuste loomine. Ulatuslikult arenevad ajakirjandus, raadio, televisioon, kino ning kultuurhariduslikud asutused. Märksa suurenevad ajalehtede, ajakirjade ja raamatute tiraažid.

Rahvahulgad omandavad kommunistlikku ideoloogiat seda edukamalt, mida tihedamalt selle propageerimine on seotud eluga. Ülesanne seisab selles, et mitte ainult teooriat selgitada, vaid ka inimestele õpetada, kuidas seda ellu viia. Sellepärast võitlebki kommunistlik partei otsustavalt selle vastu, et ideoloogiline töö oleks eraldatud kommunismi ehitamise praktikast.

Suured võimalused ideoloogiliseks kasvatustööks on ilukirjandusel, raadiol, televisioonil, teatril, kinol ja kujutaval kunstil. Nad viivad kommunismi kõrged ideaalid kõige laiemate elanikkonna kihtideni, seejuures niisugusel kujul, mis on eriti vastuvõetav ja avaldab mõju nii inimese mõistusele kui ka tunnetele.

Rahva liikumine kommunismile avab kirjandusele ja kunstile suurepärased perspektiivid. Kommunistliku ülesehitustöö ülesannete eneste suurejoonelisus ja uue inimese kujunemine innustavad looma kõrgeideelisi ja kunstiküpseid teoseid. Selle vältimatuks tingimuseks on see, et kirjanikud ja teised kunstitegelased peavad põhjalikult tundma elu ja rahva püüdlusi.

„Arengu peajoon aga seisab selles," öeldakse tähtsas parteidokumendis „Kirjandus ja kunst olgu tihedalt seotud rahva eluga" (1957. a.), „et kirjandus ja kunst oleksid alati lahutamatult seotud rahva eluga, kajastaksid tõetruult meie sotsialistliku tegelikkuse sisurikkust ja mitmekülgsust, näitaksid eredalt ja veenvalt nõukogude rahva suurt ümberkujundavat tegevust, tema taotluste ja eesmärkide üllust ning kõrgeid moraalseid omadusi. Kirjanduse ja kunsti kõrgeimaks ühiskondlikuks missiooniks on innustada rahvast võitlusse uute edusammude eest kommunismi ehitamisel."[10]

Ideoloogilises kasvatustöös esineb raskusi, takistusi, milledega tuleb raugematult võidelda. Jutt on kapitalismi iganditest inimeste ühe osa teadvuses, kodanliku ideoloogia laostavast mõjust, mis segavad kommunistlikku ülesehitustööd. Nende igandite lõplik ületamine on kommunismile ülemineku ajajärgu tähtis ülesanne. Esmajoones on tarvis välja juurida sellised mineviku ladestused, nagu ebaõige suhtumine ühiskondlikku omandisse ja töösse, natsionalism ja religioossed eelarvamused, joomine, naise mitteaustamine, moraalne laostatus.

Oleks väär ennast rahustada sellega, nagu võiksid kapitalismi igandid esineda ainult vanema põlvkonna esindajail. Kahjuks ei ole nende mõjust vaba ka noorsoo mõningane osa, kes on ideeliselt vähe karastatud. Ta kaldub kergeusklikult suhtuma kodan-

liku kultuuri ja elulaadi välisesse hiilgusse, nägemata selle taga kapitalistlikus maailmas elava tööinimese tõelist tragöödiat — tööpuudust, kindlustamatust, kindlusetunde puudumist homse päeva suhtes.

Tuleb arvesse võtta seda, et sotsialistlikud maad ei ole lahutatud kapitalismi maailmast läbitungimatu seinaga. Sealt levivad kõige mitmekesisemate kanalite kaudu kodanlikud ideed, vaated ja tavad, avaldades teatud mõju mitteküllaldaselt kindlatele inimestele.

Sellest tõsiasjast, et sotsialistlikud riigid pooldavad rahulikku kooseksisteerimist kapitalismiga, ei tohi kuidagiviisi teha järeldust, nagu oleks võimalik kuulutada „vaherahu" võitluses proletaarse ja kodanliku maailmavaate vahel. Vastupidi, see võitlus omandab tihtipeale isegi teravama iseloomu, sest imperialistlik kodanlus, kes ei taha leppida oma poliitiliste ja ideeliste positsioonide kaotusega, tugevdab ideoloogilist pealetungi sotsialistlikele maadele.

Seepärast rõhutaski NLKP XXI kongress veel kord vajadust „jätkata lepitamatut võitlust vaenuliku kodanliku ideoloogia vastu", pöörates „erilist tähelepanu sirguva põlvkonna kommunistlikule kasvatamisele".

Õppida töötama ja elama kommunistlikult

Ehitada kommunismi tähendab hästi töötada, üha tootlikumalt töötada. Selleks on tarvis mitte üksnes järjekindlalt tõsta tööliste, talupoegade ja haritlaste kultuuritaset ning kutsealaste teadmiste taset, vaid ka kasvatada inimestes *kommunistlikku töössesuhtumist*. Sellise kõrgestiteadliku töössesuhtumise arendamise seab partei oma kasvatustöö keskpunkti, taotledes, et töö kui kõigi materiaalsete ja kultuuriliste hüvede looja muutuks kõigi inimeste esimeseks eluvajaduseks.

Kommunistlik töössesuhtumine on esmajoones valmisolek ja soov hästi töötada mitte seepärast, et keegi tagant tõukab, ja mitte üksnes seepärast, et sellest oleneb palk, vaid ka kõrge teadlikkuse ja moraalse kohuse tõttu. See on ka elav, loov, novaatorlik suhtumine oma ülesandesse, lakkamatud tööviljakuse tõstmise, toodangu kvaliteedi parandamise ja odavdamise meetodite otsingud.

Sotsialismi suur jõud peitub selles, et see ühiskonnakord, vabastades inimesed ekspluateerimisest, loob sügavad moraalsed tööstiimulid. Palav püüe olla kasulik ühiskonnale on viimastel aastatel Nõukogude Liidus õhutanud paljusid tuhandeid noormehi ja neide sõitma uudismaadele ning Siberi ja Kaug-Ida ehitustele. Seesama püüe õhutas lihtsat nõukogude inimest Valentina Gaganovat, nagu tuhandeid tema järgijaidki, üle minema eesrindlikust brigaadist mahajäänud brigaadi, selleks et aidata brigaadil järele jõuda eesrindlikumatele seltsimeestele, kuigi ajutiselt tuli loobuda osast palgast.

Sedamööda, kuidas lähenetakse kommunismile, peavad tead-

likult, tõeliselt kommunistlikult suhtuma töösse mitte üksnes tootmiseesrindlased, vaid ka töötajate põhihulgad. See muidugi ei tähenda, et materiaalsed stiimulid on võimalik lihtsalt kaotada, seades nende asemele moraalsed stiimulid. Materiaalne huvitatus oli ja on tööviljakuse tõstmise tähtsaks tõukejõuks. Kuid kommunismile üleminekul tuleb seda üha enam täiendada moraalsete stiimulitega. Edaspidi hakkavad moraalsed stiimulid etendama juhtivat osa.

Selleks vajalike tingimuste loomisele on allutatud paljud sotsialistliku ühiskonna abinõud. Ühtede abinõude eesmärgiks on see, et kõrvaldada viimased põhjused, mis takistavad inimesi tööd armastamast. See on kõigi füüsiliselt raskete, ebameeldivate ja seda enam tervist kahjustavate tööde järkjärguline üleandmine masinatele, tööpäeva ja töönädala kestuse lühendamine jne. Teised abinõud on suunatud sellele, et veelgi suurendada töö ja tööinimese kuulsust. Seda eesmärki taotleb muuhulgas paremate tööliste, kolhoosnikute ja teenistujate autasustamine ordenite, medalite ja aukirjadega, nende esitamine kõrgeimatesse võimuorganitesse ja juhtivatele ametikohtadele partei- ja ühiskondlikes organisatsioonides, lõpuks see pidev tähelepanu, millega ümbritsevad tööinimesi ajakirjandus, raadio, kirjandus ja kunst.

Kuid kommunistlikku töössesuhtumist kasvatatakse mitte ainult ülaltpoolt, vaid ka altpoolt. Meie päevile on eriti iseloomulik töörahva hulkade eneste hoolitsus selle eest, et üha enam inimesi töötaks kommunistlikult. Sellest annab eriti tunnistust Nõukogude Liidus arenenud kommunistliku töö brigaadide liikumine, kes enda ette just niisuguse ülesande on seadnud.

Ühtlasi on sellel liikumisel ka teine eesmärk: õppida elama kommunistlikult! Elada nii, et suhted igapäevases elus, perekonnas ja alalises läbikäimises teiste inimestega vastaksid kommunistliku moraali kõrgetele nõuetele. Selles loosungis väljendub ühiskonna liikmete eneste hoolitsus *kommunistliku elulaadi* — kõige sisurikkama, puhtama ja mõistlikuma elulaadi (mis inimestel kunagi on olnud) — kiirema kujunemise eest.

Partei ja sotsialistliku riigi kasvatustöö ühendamine üldsuse initsiatiiviga võimaldab tõsta tõeliselt kommunistlikule tasemele kõigi inimeste moraalse palge. See aga tähendab kujundada niisugune kõlbelisus, mille aluseks on ustavus kommunismile ja leppimatus tema vaenlaste suhtes, ühiskondlikust kohusest arusaamine, aktiivne osavõtt tööst ühiskonna hüvanguks, inimeste ühiselu põhireeglitest vabatahtlik kinnipidamine, seltsimehelik vastastikune abistamine, ausus ja õiglus, sallimatus avaliku korra rikkujate suhtes.

Sedamööda, kuidas liigutakse kommunismile, suurenevad kahtlemata mitte üksnes ühiskonna liikmete vajadused, vaid ka ühiskonna nõudmised oma kodanike suhtes, selles suhtes, kuidas nad käituvad tootmistöös, avalikes kohtades, perekonnas ja igapäevases elus. Kuid see nõudlikkus hakkab üha enam tugi-

nema moraalse mõjutamise ja veenmise meetoditele. Ühtaegu kandub ka uue inimese kasvatamise raskuspunkt otseselt *kollektiividesse.*

Sotsialistlike maade ühiskondlik praktika on juba näidanud, et kõige efektiivsemaks vahendiks võitluses egoistliku individualismi kui kommunistliku moraali peamise vaenlase vastu on sellele aktiivse kollektivismi vastuseadmine. Kollektivism vastab kõige enam kommunismi ideaalile, sest kõrgemaks käitumisnormiks peab ta ühiskondliku hüvangu teenimist. Samal ajal vastab ta kõige enam ka üksiku isiksuse huvidele, kujundades temas kõige kõrgemaid inimomadusi.

Seepärast omistabki kommunistlik partei kommunismile ülemineku ajajärgul otsustavat tähtsust kasvatustööle, mida tehakse partei-algorganisatsioonides, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioonides, samuti tootmiskollektiivides, kus inimeste tegevus otseselt toimub. Sotsialistlikul kollektiivil on määratu suur mõjujõud, mis on suuteline vajaduse korral ümber kasvatama ja muutma kasulikeks ühiskonna liikmeteks pealtnäha kõige parandamatumad inimesed. Mitte juhuslikult ei ole kollektiivi mõju kasutamisele rajatud kogu progressiivne pedagoogika, mida esindab niisugune väljapaistev pedagoogika novaator nagu A. S. Makarenko.

NLKP taotleb kollektiivide osa suurenemist kommunistlikus kasvatamises kõigepealt nende õiguste, volituste ja tegevussfääri laiendamise teel. Kollektiiv saab ju oma liikmetele avaldada seda suuremat mõju, mida monoliitsem ta on. Monoliitne saab aga olla ainult see kollektiiv, kus keeb elu, kelle liikmed on äärmiselt aktiivsed ja algatusvõimelised, kes tegeleb tõsiste ja suurte ülesannete lahendamisega.

Ei saa olla kahtlust, et just kollektiivis kujuneb tulevikuinimene, kellele kommunismi printsiibid muutuvad tema teadvuse aluseks, tema südametunnistuse hääleks.

5. Sotsialistliku demokraatia arendamine

Sotsialistliku demokraatia arendamine ja täiustamine on kommunismile ülemineku ajajärgul eriti tähtis ülesanne. See tuleneb kommunistliku ülesehitustöö iseloomust endast. Püstitada uue ühiskonna hoone on võimalik ainult siis, kui sellest võtavad kõige aktiivsemalt ja energilisemalt osa miljonid töörahva hulgad, kes ei pea olema võõra tahte kuulekad täitjad, vaid oma ühiskondliku elu uute vormide teadlikud loojad. Mida lähemale jõutakse kommunismile, seda rohkem on ühiskond huvitatud sellest, et kõik tema liikmed sotsialistliku riigi ülesannete lahendamisest osa võtaksid, abistades teda nii oma tööga kui ka nõu, väärtuslike ettepanekute ja loova mõttega.

Sotsialistliku demokraatia arendamise põhisuunad

Demokraatia arendamine toimub eeskätt riigiorganite struktuuri ja töömeetodite pideva täiustamise liinis, riigiorganite ja rahvahulkade sidemete tugevdamise liinis. Poliitiline süsteem reorganiseeritakse niiviisi, et anda töötajaile üha suurem võimalus riiklikust tegevusest otseselt osa võtta.

Riiklikus korralduses suureneb nende organite ja lülide osatähtsus, mis on rahvaga otseselt ja vahetult seotud. NSV Liidus puudutab see kõigepealt töörahva saadikute nõukogusid. Nõukogud on riigivõimuorganid, ühtaegu aga ka kõige esinduslikumad ühiskondlikud organisatsioonid. Nad kujutavad endast riikliku ja ühiskondliku printsiibi omapärast ühendamist, seda piirdepunkti, kus ühiskond läheb üle riigiks ja ümberpöördult. Erinevalt neist organisatsioonidest, mis ühendavad üht või teist osa rahvast, esindavad nõukogud kogu rahvast.

Nõukogude saadikud ei ole oma rõhuvas enamuses elukutselised poliitikategelased, vaid inimesed, kes töötavad tootmises ja täidavad oma ühiskondlikku kohust põhitööst vabal ajal. Nõukogud moodustatakse kõige demokraatlikumal viisil — otseste valimiste teel. Valijad annavad rahvasaadikutele oma juhendid ja nõuavad nende täitmist. Nõukogude saadikud annavad perioodiliselt aru oma valijate ees ja valijad võivad neid ära kutsuda.

See kõik avab nõukogude ees laialdased perspektiivid kommunismile ülemineku ajajärgul. Nõukogude funktsioonid ja aktiivsus suurenevad kommunistliku ülesehitustöö käigus järjekindlalt. Nende kompetentsi antakse üha uued tegevussfäärid. Nende töö täiustub selles suunas, et nad pidevalt tugevdavad sidemeid elanikkonnaga ning selgitavad üha täielikumalt välja tema vajadusi ja tema tahet. Selleks luuakse nõukogude juurde arvukaid komisjone, rahvasaadikud aga võtavad aktiivselt osa valijate poolt kõigi ülestõstetavate küsimuste arutamisest.

Eriti aitab sotsialistliku demokraatia arendamisele kaasa riigi seaduseelnõude ja määruste, samuti majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö tähtsamate küsimuste üldrahvaliku arutamise praktika. Üldrahvalikuks arutamiseks anti näiteks NSV Liidu tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise ümberkorraldamise seaduseelnõu, pensionide seaduse eelnõu, rahvahariduse seaduse eelnõu jt. Seda praktikat kasutatakse ja täiustatakse ka edaspidi.

Kommunismile ülemineku ajajärgule muutub iseloomulikuks kohalike organite õiguste järkjärguline laiendamine. Kesk-majandusorganitele jäävad ainult need funktsioonid, mis on vajalikud rahvamajanduse kui ühtse terviku juhtimiseks. Üha suurenev osa kõigest muust antakse üle kohalike organite võimkonda. Nende organite õigusi laiendab riik seda julgemalt, mida kiiremini kasvab kogenud kohalike juhtijate kaader, elanikkonna kultuuritase ja poliitiline teadlikkus.

Viimastel aastatel on Nõukogude Liidus oluliselt laiendatud

vabariikide, vabariiklike ja oblastite võimuorganite, ettevõtete, kolhooside ja sovhooside õigusi. Vabariiklike võimuorganite võimkonda on antud suur hulk ettevõtteid, mis varem olid üleliidulises alluvuses.

See kõik tähendab juhtimise lähendamist rahvahulkadele, juhtimise raskuspunkti ülekandmist sinna, kus otsustatakse majandusplaanide saatus. Võimuorganite lähedus rahvahulkadele aga hõlbustab töötajate kaasatõmbamist riikliku elu küsimuste lahendamisele ja ametiisikute kontrollimisele, muudab demokraatlikumaks juhtimismeetodeid endid. On endastmõistetav, et kohalike organite õiguste laiendamisel on oma piirid. Need piirid on määratud üldrahvalike huvidega, vajadusega suunata ühest keskusest kõige olulisemaid majanduslikke, sotsiaalseid ja poliitilisi protsesse.

Kommunismile ülemineku ajajärgul omandab erilise tähtsuse rahvamajanduse juhtimise meetodite täiustamine. See on sotsialistliku riigi peamine tegevussfäär, mis kommunismi lähenemisega ei ahene, vaid laieneb veelgi. V. I. Lenin märkis juba 1918. aastal, et rahvamajanduse nõukogude tüüpi aparaat „on määratud kasvama, arenema ja tugevnema, hõlmates kogu organiseeritud ühiskonna peamise tegevuse".[11]

Kommunismi ehitamise käigus peavad aga majandusorganid läbi tegema sellesama evolutsiooni, mille teevad läbi ka poliitilised organid, peavad maksimaalselt lähenema tootmisele, töötajaid laialdaselt kaasa tõmbama oma tööst osavõtmisele. Leninism õpetab, et vastavalt kommunismile liikumisele peab majanduse juhtimine toimuma üha demokraatlikumatel alustel.

Sellele nõudele vastab Nõukogude Liidus 1957. aastal läbiviidud rahvamajanduse juhtimise süsteemi ümberkorraldamine. Rahvamajanduse nõukogude moodustamisega hakkasid nende juures töötama laialdased tehnika- ja majandusnõukogud. Neisse kuuluvad üle kogu maa kümned tuhanded eesrindlikud töölised, insenerid, tehnikud ja teadlased. Ettevõtetes on suure tähtsuse omandanud alalised tootmisnõupidamised, mille koosseisu on valitud kuus miljonit liiget, sealhulgas töölisi, teenistujaid, ametiühingute, administratsiooni, komsomoli- ja parteiorganisatsioonide ning teaduslik-tehniliste ühingute esindajaid. Nõupidamised on saanud suured õigused ja võimaluse aktiivselt mõjutada kõiki ettevõtete elu külgi.

Läbiviidud ümberkorraldamise üheks tähtsaks ülesandeks on teha lõpp kõigile juhtimises esinevatele konservatiivsetele ja bürokraatlikele tendentsidele. Need tendentsid avalduvad tavaliselt katsetes moonutada sotsialistliku demokraatia sisu, muuta see tühipaljasteks formaalsusteks, asendada asjalikud arutamised paraadliku käratsemisega, elav ja viljakas arvamustevahetamine — sisutute kõnedega ja mitte millekski kohustavate resolutsioonidega. Formalism on tänapäeva tingimustes rutiinsuse ja bürokratismi kõige püsivam avaldus. Bürokraadil ei ole hinge

põhjas usku rahvahulkadesse, ta suhtub põlastavalt nende nõuannetesse ja vajadustesse. Ometi on kommunism partei poolt juhitavate rahvahulkade eneste üritus, kommunism peab juurduma iga inimese teadvuses ja muutuma temale südamelähedaseks. Seepärast võitleb kommunistlik partei väsimatult bürokraatlike nähtuste vastu, tõmmates sellele kaasa töötajaid endid.

Kommunismile ülemineku ajajärgul on tähtsaks ülesandeks tugevdada ja arendada demokraatiat põllumajanduslikes kooperatiivides. Kaubalis-rahaliste suhete arendamine ei saa toimuda ilma selleta, et ühtaegu ei arendataks kooperatiivide ühismajapidamise juhtimise demokraatlikke vorme ja meetodeid. Majandusliku huvi tunne võib tugevneda kolhoosnikutel ainult seal, kus kooperatiivi liikmete üldkoosolekul on vajalik tähtsus, kus lihtkolhoosnikute arvamusel on otsustav kaal kolhoosisisese elu küsimuste lahendamisel.

Riigi rea funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele

Demokraatia arendamisel esinev printsiipiaalselt uus suund, mis avaldub kommunismile ülemineku ajajärgul, on riigi funktsioonide järkjärguline üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele.

Oma ettekandes NLKP XXI kongressil ütles sm. N. S. Hruštšov, et nõukogude ühiskondlike organisatsioonide kompetentsi peavad juba praegu minema elanikkonna kultuurilise teeninda-mise, tervishoiu, kuurordialased ja kehakultuuriliikumise küsimused. Veelgi varem tõmmati üldsus kaasa elanikkonna hulgas poliitiliste ja teadusalaste teadmiste levitamisele. Ühiskondlikud organisatsioonid peavad niisuguste riiklike institutsioonide kõrval, nagu miilits ja kohtud, täitma avaliku korra ja julgeoleku kaitsmise funktsioone.

Niisiis laienevad ühiskondlike organisatsioonide funktsioonid ja õigused tunduvalt. See puudutab esmajoones töölisklassi organisatsioone — ametiühinguid. Ametiühingute õiguste ja funktsioonide laiendamise küsimusele oli pühendatud NLKP Keskkomitee 1957. aasta detsembripleenum. Nüüd on Nõukogude ametiühingutel veelgi suuremad võimalused tööliste ja teenistujate kaasatõmbamiseks tootmise juhtimisele ning kontrolli teostamiseks töö organiseerimise, töötajate palga ja igapäevase elu alal. Ametiühingukomiteed said õiguse osa võtta tootmisplaanide väljatöötamisest, ära kuulata ettevõtete juhtijate ettekandeid nende plaanide ja kollektiivlepingus ettenähtud kohustuste täitmisest. Ilma ametiühingukomitee nõusolekuta ei saa administratsioon töölisi ja teenistujaid vallandada, tariifijärke kehtestada ega töönorme kindlaks määrata. Vabriku- ja tehasekomiteedel on õigus vajaduse korral üles tõsta küsimus niisuguste majandusmeeste töölt vallandamisest või neile karistuse määramisest, kes ei täida kollektiivlepingus ettenähtud kohustusi, kelle töös esineb bürokratismi ja kes rikuvad tööseadusi.

Nagu NLKP XXI kongressi otsustes märgitakse, peavad

ametiühingute kompetentsi üle minema ka tervishoiuküsimused ja kuurordialase teenindamise küsimused.

Millest on tingitud riigi funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele? Sellest, et sotsialismi tingimustes annavad *ühiskondlikud* juhtimismeetodid reaal juhtudel hoopis suuremat efekti kui administratiivsed, riiklikud meetodid. Ühiskondlikud meetodid rajanevad elanikkonna isetegevusel: nende eelduseks on, et inimesed talitavad mitte ülaltpoolt saadud käskude ja ettekirjutuste alusel, vaid omaenda, kollektiivselt leitud lahenduste alusel, mis järelikult arvestavad kõige täielikumalt kohalikke tingimusi ja huvisid. See on ühiskondlike, isetegevuslike meetodite määratu suur eelis, mis võimaldab äratada inimestes maksimaalset huvi, õhutada neid mõtlema oma kollektiivi puutuvatest asjadest ja neid kaasa tõmmata ühiskondlikust elust osavõtmisele.

Isetegevuslikel meetoditel on ka teine eelis: inimesed täidavad meelsamini, teadlikumalt ja suurema valmisolekuga neid otsuseid, mis on välja töötatud nende osavõtul ja teadmisel, kusjuures on arvesse võetud nende huvid ja ettepanekud. Seepärast algabki riigi funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele just niisugustest asjadest, kus on eriti hinnatav isetegevus ja kus see võib anda kõige paremaid tulemusi (kultuuriline teenindamine, sport, puhkus jne.).

Muidugi ei oleks õige isetegevuslikke meetodeid vastandada administratiivsetele meetoditele. On ju sotsialistlik riik töötajate eneste organ, tema esindusasutused aga, nagu me nägime, on ise töötajate ühiskondlikeks organisatsioonideks. Nad ei seisa ühiskonnast kõrgemal ega sunni talle oma tahet peale. Sotsialistliku riigi tegevuses on peaasjaks veenmine, pöördumine kodanike poliitilise teadlikkuse poole. Selles mõttes riiklikud ja ühiskondlikud organisatsioonid teineteisest printsipiaalselt ei erine.

Riik jääb sellest hoolimata riigiks; ta ei saa veel antud etapil täielikult loobuda ka sundimismeetoditest. Riiklike ja ühiskondlike organisatsioonide õige vahekord on ilmselt selles, et nad täiendavad teineteist, nagu täiendavad teineteist veenmismeetodid ja sundimismeetodid.

Kommunismile lähenemisega suureneb ühiskondlike organisatsioonide osa veelgi. Neile lähevad järjest üle funktsioonid, mida praegu täidavad võimuorganid. Riik suudab siis keskenduda rahvamajanduse arendamise ja rahva heaolu tõstmise põhiprobleemide lahendamisele, kõigi ühiskondliku elu külgede kooskõlastamisele ja koordineerimisele ning riigikaitse kindlustamisele.

See esitab suured nõuded ühiskondlikele organisatsioonidele enestele. Nende praktikast tuleb kõrvaldada bürokratismi ja formalismi kõige väiksemadki jäljed, kogu nende töö tuleb rajada töötajate laialdase initsiatiivi ja isetegevuse alusele ning demokraatliku printsiibi igakülgsele arendamisele.

Riigi väljasuremise tingimustest

Sotsialistliku demokraatia arendamine on ühtlasi riigi väljasuremiseks vajalike tingimuste ettevalmistamise protsess.

Riigi väljasuremise küsimust põhjendasid esmakordselt Marx ja Engels. Nad tõestasid, et riik ei ole igavene institutsioon. Olles tekkinud ühiskonna vaenulikeks klassideks lõhenemise tagajärjel, peab ta kaduma klassideta kommunistliku ühiskonna ülesehitamisega. See ei toimu, nagu rõhutasid marksismi rajajad, ühekordse akti tulemusena, vaid järk-järgult, vastavalt sotsiaalsete tingimuste ja inimeste teadvuse muutumisele. „Riiki ei „kaotata", ta *sureb välja,*"[12] kirjutas Engels.

Riigi väljasuremine tähendab konkreetselt järgmist. Esiteks, et järk-järgult kaob, sulab ühiskonnas ära *eriline inimeste kiht,* kes pidevalt tegelevad riikliku juhtimisega ja kes õigupoolest moodustavad riigi. Teiste sõnadega, riigi väljasuremine eeldab riigiaparaadi järjekindlat vähendamist, seejärel aga ka täielikku likvideerimist, tema funktsioonide üleandmist ühiskonnale endale, s. o. ühiskondlikele organisatsioonidele, kogu elanikkonnale. Teiseks tähendab riigi väljasuremine seda, et järk-järgult kaob vajadus kasutada *sundimist* ühiskonna liikmete suhtes.

Sotsialistliku demokraatia arendamine ja täiustamine viibki just sellele välja. Kui rahvahulgad tõmmatakse üha ulatuslikumalt kaasa riigi ja tootmise juhtimisele, kui riigi funktsioonid antakse järjest suuremas ulatuses ühiskondlikele organisatsioonidele, siis on selge, et vajadus erilise riigiaparaadi järele üha väheneb, aja jooksul aga langeb hoopis ära. Töötajate isetegevusele tuginevad ühiskondlikud organisatsioonid muudavad suure aparaadi tarbetuks. Kui elanikkond ise jälgib avalikku korda, siis võib loomulikult miilitsa arvulist koosseisu vähendada.

Vajadus kasutada sundimist langeb samuti järk-järgult ära. Esimesena langes ära vajadus maha suruda ekspluataatorlikud klassid, nimelt siis, kui need klassid olid täielikult kadunud. Edaspidi langeb üldse ära vajadus sundida mingit ühiskonna osa, nimelt siis, kui kõik kodanikud ilma igasuguse administratiivse reglementeerimiseta täidavad oma kohust tootmises, ühiskondlik-poliitilises elus, kodumaa kaitsmisel, kui nad peavad kinni sotsialistliku ühiselu normidest ja reeglitest.

Riigi väljasuremine ei tähenda aga, et tulevikus ei ole üldse mingisuguseid juhtimisorganeid. Ei, ühiskondliku tootmise juhtimise vajadus säilib alati, aga selleks ei kujune riik, vaid *ühiskondlik omavalitsus.* „Riigi väljasuremise küsimus, kui käsitada seda dialektiliselt," ütles sm. N. S. Hruštšov oma ettekandes NLKP XXI kongressil, „on küsimus sotsialistliku riikluse arenemisest kommunistlikuks ühiskondlikuks omavalitsuseks."[13]

Ühiskondlik omavalitsus tekib sotsialistliku demokraatia aren-

damise ja täiustamise tulemusena. Seepärast võib öelda, et riigi väljasuremise protsess tegelikult juba toimub. Riigiorganid kujundatakse järk-järgult ümber ühiskondliku omavalitsuse organiteks. Teisest küljest valmistab omavalitsusele üleminekut ette olemasolevate ühiskondlike organisatsioonide arenemine. On täiesti võimalik, et tulevikus tekib ühiskondliku organisatsiooni uus tüüp, mis koondab enesesse kõik selle parema, mis on omandatud töötajate partei-, riiklike ja ametiühinguorganisatsioonide töö kogemustega.

Proletariaadi diktatuuri riik etendas suurt osa uue ühiskonna kujunemises. Ilma tema organisaatorliku tegevuseta ei oleks sotsialismi ülesehitamine võimalik olnud. Vajadus riigi järele jääb alles kuni kommunismi täieliku võiduni. Riik sureb lõplikult välja ainult siis, ütles V. I. Lenin, kui „inimesed *hakkavad* kord-korralt *harjuma* elementaarsete, sajandeid tuntud ja aastatuhandeid kõigis eeskirjades korduvate ühiselu-reeglite pidamisega ilma vägivallata, ilma sunduseta, ilma allumiseta, *ilma erilise* sunniaparaadita, mida nimetatakse riigiks".[14]

Riigi väljasuremise küsimust ei tohi käsitleda ka rahvusvahelisi tingimusi abstraheerides. Need tingimused ei saa kaotada neid sisemisi protsesse, mis viivad riigi väljasuremisele. Kuid nad võivad sundida pikemaks või lühemaks ajaks säilitama neid funktsioone ja järelikult ka neid riigiorganeid, mis on seotud riigikaitsega, rahu ja julgeoleku kaitsmisega, rahuliku kooseksisteerimise ja rahvusvahelise majandusliku koostöö kindlustamisega.

Niikaua, kui on olemas imperialistlike riikide agressiooni oht, ei tohi nõrgendada neid sotsialistliku riigi organeid, mis kaitsevad meie maad välisvaenlaste sepitsuste vastu. Kogu selle ajajärgu kestel säilib täielikult väljastpoolt tuleva kallaletungi eest meie maa kaitsmise funktsioon, säilivad relvastatud jõud ja luure. See funktsioon sureb välja alles siis, kui kaob imperialism.

Niisiis on riigi väljasuremine keeruline ja vastuoluline protsess. Selle dialektika on selles, et riigi ühed funktsioonid kujunevad järk-järgult ümber või kaovad hoopiski, teised funktsioonid aga säilivad ja isegi tugevnevad.

Kas saab seoses sellega rääkida riigi väljasuremisest?

Jaa, saab küll, sest kommunismile ülemineku ajajärgul toimub arenemine just selles suunas. Üksikute riiklike funktsioonide säilitamise ja tugevdamise vajadus avaldab muidugi mõju riigi väljasuremise protsessile ning selle vormidele ja tempole, kuid mingil määral ei kaota seda protsessi. Sotsialismi tingimustes ei pea meie maa riigikaitse tugevdamine hoopiski takistama demokraatia arendamist ühiskonnas endas, seda, et üha ulatuslikumalt tõmmatakse töörahva hulki kaasa ühiskondlike ülesannete lahendamisele. Ja ka ühtede või teiste sotsialistliku riigi funktsioo-

nide tugevdamine ei seisa administratiivaparaadi, eriti sunniorganite laiendamises ja tugevdamises. Selles suhtes erineb sotsialistlik kord kodanlikust korrast põhjalikult.

Rahvusvaheliste suhete väljakujunenud tingimustes on tarvis omada tugevat armeed, luuret ja kaitsetööstust. Kuid sotsialistliku riigi jõud ei peitu ainult nendes. Tema jõud on kõigepealt sotsiaalse baasi kindluses, selles, et rahvas on ustav sotsialismile. „Kodanlus," ütles Lenin, „tunnistab ainult siis riigi tugevaks, kui see suudab valitsusaparaadi kogu võimsusega paisata rahvahulgad sinna, kuhu kodanlikud valitsejad tahavad. Meie arusaamine jõust on teistsugune. Meie kujutluse järgi seisab riigi tugevus rahvahulkade teadlikkuses. Ta on tugev siis, kui rahvahulgad teavad kõike, võivad kõige üle otsustada ja teevad kõike teadlikult."[15]

Riigi selline tugevdamine ei ole vastuolus tema väljasuremisega, vaid valmistab tegelikult ette tingimusi riigi väljasuremiseks.

Marksistlik-leninlik partei kommunismile ülemineku ajajärgul

Sotsialistliku demokraatia arenemise iseloomulik joon kommunismile ülemineku ajajärgul on kommunistliku partei kui suunava ja juhtiva osa suurenemine. See on vajalik kogu ühiskonna huvides, kommunismi ehitamise huvides.

Nagu juba öeldud, toimub kommunistliku ühiskonna ehitamine objektiivsete seaduspärasuste alusel, kuid mitte stiihiliselt, mitte isevoolu teel. Üha tähtsamat osa etendab selles töötajate teadlik ja sihikindel tegevus, mida juhib ühtne tahe vastavalt aegsasti väljatöötatud plaanidele. Sel ajajärgul on rohkem kui kunagi varem tarvis põhjalikult tunda ühiskonna arenemise seaduspärasusi ja eriti tähelepanelikult arvestades miljoniliste töörahva hulkade kogemust. Kuid sel ajajärgul kujunevad ka soodsamad tingimused ühiskondlike protsesside teadlikuks juhtimiseks: suureneb majanduslik võimsus, muutub täiuslikumaks ühiskonna organisatsioon ja üha tihedamalt liituvad ühte kõik tema sotsiaalsed kihid.

Realiseerida avanevad määratu suured võimalused on võimalik ainult tingimusel, kui suureneb ja täiustub marksistlik-leninliku partei juhtiv osa, sest partei kehastab kommunismi ehitamisel teadlikku printsiipi. Just teadusliku teooriaga relvastatud partei võtab tähelepanelikult kuulda praktika häält, tunnetab kõige täielikumalt, mitmekülgsemalt ja sügavamalt tegelikkuse enda objektiivseid tendentse ning suunab ja organiseerib sel alusel laiade rahvahulkade loovat, sihikindlat tegevust.

Partei osa suureneb ka seoses riigi ja ühiskondlike organisatsioonide vahekorras toimuva nihkumisega. Sedamööda, kuidas riik paljud oma funktsioonid ühiskondlikele organisatsioonidele järk-järgult üle annab, kerkib partei üha enam esiplaanile kui kogu ühiskonna juht ja kui juhtiv jõud kõigi ühiskondlike organisatsioonide hulgas. Partei juhib nii riigi väljasuremise prot-

sessi kui ka ametiühingute ja teiste ühiskondlike organisatsioonide tegevust, aidates neil asuda sellele uuele kohale, millele nad kommunismi lähistel asuma peavad.

Edasi, ilma partei ühendava juhtimiseta võiksid ühiskondlike organisatsioonide isetegevuse kasv, kohtade õiguste laiendamine ja järkjärguline detsentraliseerimine — kõik protsessid, millest koosneb demokraatia arenemine, — tuua ühiskonnale mõningaid negatiivseid tagajärgi, eriti ametkondlike ja kohalike huvide eelistamise tendentside suurenemist. Need on ohtlikud selle poolest, et „oma" ametkonna või „oma" piirkonna huvid võidakse vastu seada üldriiklikele, üldrahvalikele huvidele ja need võivad tekitada kahju üldiste ülesannete täitmisele. Partei aga on selline organisatsioon, mis ei sõltu mingisugustest ametkondlikest ega kohalikest mõjudest, parteil on alati silmade ees kogu rahva huvid ja sellest seisukohast läheneb ta igale üksikküsimusele. See on eriti tähtis niisugusel paljurahvuselisel maal nagu Nõukogude Liit. Partei tsementeerib nõukogude korda. Partei ühtsus, mis rajaneb kommunistlike eesmärkide ja ideoloogia ühtsusel, tema demokraatlik tsentralism annavad kommunismi ehitavale ühiskonnale ennenägematu jõu.

On arusaadav, et partei osa suurenemine esitab suuremad nõudmised ka parteile endale. Millised partei tegevuse küljed omandavad eriti suure tähtsuse, selle kohta võimaldavad otsustada Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei väärtuslikud kogemused, selle esimese marksistliku partei väärtuslikud kogemused, kes juhib kommunismi ehitamist.

Juhtida sellist keerukat tööd, nagu seda on kommunismi ehitamine, ei ole võimalik, kui ei suudeta *loovalt otsida uut,* kui ei osata otsustavalt asendada olukorrale mitte vastavaid ja oma aja äraelanud organiseerimisvorme ja töömeetodeid. See omadus on eriti väärtuslik, kui arvesse võtta, et muretu elu armastajail tekib tihtipeale kiusatus kasutada ikka ja jälle neidsamu meetodeid, mis olid sobivad eile ja üleeile, kuid mida on ilmselt vaja asendada uute, eesrindlikumatega. Ometi kaotavad kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul paljud eilsed kriteeriumid juba oma jõu. Ainult selline edu, mis täna saavutatakse kiiremini, hõlpsamalt ja väiksemate kulutustega kui eile, vastab momendi suurtele nõuetele. Liikuda edasi maksimaalselt kiires tempos ja minimaalsete kulutustega, pidevalt selgitada ja kasutada kõiki sotsialistlikus süsteemis peituvaid võimalusi ja eeliseid ongi see, mis ürituse edu otsustab.

Partei ei luba kellelgi rahuneda saavutatuga. Partei kutsub edasi, novaatorlusele ja näitab novaatorluse eeskuju, kusjuures ta ei varja raskusi, millest tuleb jagu saada, ei mätsi kinni puudusi, koondades kogu rahva jõud uute aktuaalsete ülesannete lahendamisele. Niisuguse juhtimise tõttu kümnekordistuvad rahva loovad jõud ja sotsialistlik ühiskond kasvab järk-järgult kommunistlikuks ühiskonnaks edukalt ümber.

Sedamööda, kuidas uues formatsioonis edasi liigutakse, kerkib partei ette järjest selliseid küsimusi ja probleeme, millega marksismi-leninismi teooria varem üldse kokku puutunud ei olnud või on neid vaid kõige üldisemal kujul lahendanud. Neis tingimustes kujuneb julge looming *teooria* valdkonnas edasiliikumise vältimatuks eelduseks. Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei lahendab auga elu enda poolt ülestõstetud keerukaid küsimusi. Tarvitseb vaid tähelepanu juhtida sellele panusele, mida on andnud marksistlik-leninlikku teooriasse NLKP XX ja XXI kongress, mis valgustasid uut moodi NSV Liidus kommunismi ehitamise, rahvusvahelise olukorra ja kommunistliku liikumise mitmeid tähtsaid küsimusi.

NLKP tegevus tõendab kujukalt, et teooria arendamine ei seisa tsitaatide arutus lükkimises, milles on omandanud vilumuse igasugused tähenärijad, s. o. laisa mõtlemisviisiga inimesed, vaid pulbitseva elu kogemuste põhjalikus tundmaõppimises ja üldistamises. Peamine on praegu selles, et mitte piirduda kommunismi teooria propagandaga, vaid koondada jõupingutused marksismi-leninismi printsiipide loovale rakendamisele praktikas, kommunistliku ülesehitustöö ülesannete lahendamisele. Teooria ja praktika ühtsus on neis tingimustes tähtsam kui kunagi varem.

Selleks et konkreetselt juhtida kommunistliku ühiskonna ülesehitamist, peab parteil olema *kvalifitseeritud töötajate kaader*, kes oma tööd peensusteni tunneb. Sellepärast orienteerib NLKP kõiki oma organisatsioone ja kõiki oma liikmeid majanduse ja tehnika konkreetsele tundmaõppimisele, majandussea-duste ja nende avaldumise vormide uurimisele. See võib mitte rahuldada ainult neid, kes tahaksid piirduda kommunismi eest tehtava agitatsiooniga „üldse" ega saa aru, et kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärgul on vaja niisuguseid *teoinimesi*, kes on suutelised rahvahulki meie aja suurte ülesannete lahendamisele kaasa tõmbama.

Sellega on seotud see suur tähtsus, mille omandab sel ajajärgul *organiseerimistöö*. Kui poliitiline suund on välja töötatud, siis kandub raskuspunkt juhtijate valikule, tuhandete ja miljonite inimeste tegevuse täpsele organiseerimisele, niisuguste konkreetsete abinõude väljatöötamisele, mis on suutelised tagama ettevõtete rütmilise töö, kolhooside ühismajapidamise ja kolhoosnikute tulude suurenemise ning töötajate kultuuritaseme ja teadlikkuse taseme tõstmise. Just selline suhtumine oma juhtivasse ossa, mis ei piirdu ainult selle väljakuulutamisega, vaid ka kindlustatakse pulbitseva praktilise tööga, on iseloomulik Nõukogude Liidu Kommunistlikule Parteile.

Määratu suure tähtsuse omandab *partei ja rahvahulkade sidemete* edasine *tugevdamine*. Partei ja rahvahulkade sidemete tugevdamise uute vormide ja meetodite arenemisest räägiti üksikasjaliselt juba eespool (lk. 609—610). Partei poolt väljatöö-

tatavad poliitilised seisukohad ja kommunismi ehitamise plaanid realiseeritakse seda edukamalt, mida täielikumalt nad arvestavad rahva arvamust ning kasutavad tema tarkust ja loovat initsiatiivi, mida täielikumalt miljonid töötajad saavad neist aru ja mida täielikumalt nad muutuvad töötajate südamelähedaseks ülesandeks. Seda kinnitavad selgesti Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kogemused, kes pidevalt täiustab oma ja töörahva hulkade sidemete tugevdamise vorme.

Partei võib juhtida rahvahulkade loovat aktiivsust ja sotsialistliku demokraatia arendamise protsessi ainult siis, kui ta arendab *demokraatiat omaenda ridades*. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei poolt viimastel aastatel võetud järsk suund parteielu leninlikele printsiipidele ja normidele on tingitud mitte ainult jooksva momendi konkreetsetest nõuetest, vaid see peab silmas ka laialdasemaid perspektiive. Teatavasti ei tugine partei oma tegevuses sundimisel, vaid veenmisel, poliitilisel haridustööl ja selgitustööl. Selles mõttes on partei poolt väljatöötatud töömeetodid kommunistlikus ühiskonnas kasutatavate juhtimismeetodite prototüübiks. Siseparteiline elu kasvatab partei liikmetes sellist kõrget kommunistlikku teadlikkust, selliseid iseloomujooni ja käitumisnorme, mis paljuski sarnanevad tulevase kommunistliku ühiskonna inimese iseloomujoonte ja käitumisnormidega. Aja jooksul jõutakse niikaugele, et partei ideoloogia, tema printsiibid ja elunormid muutuvad kogu ühiskonna ühisvaraks. Tegelikult muutub iga inimene siis teadlikuks kommunistiks.

Muidugi tahaksid kommunismi avalikud ja varjatud vaenlased kirglikult seda, et kommunistlik partei oma juhtiva tegevuse kiiremini likvideeriks. Kuid sellele ärgu nad lootku! Kommunistliku ülesehitustöö huvid nõuavad partei juhtiva osa suurendamist, mitte aga selle nõrgendamist, nõuavad partei tegevuse igakülgset täiustamist kõigil ühiskondliku elu aladel — poliitikas ja majanduses, teaduse ja kultuuri alal, kirjanduses ja kunstis.

6. NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö rahvusvaheline tähtsus

Kommunismi ehitamine Nõukogude Liidus toimub käesoleval ajal kahe sotsiaalse maailmasüsteemi olemasolu tingimustes. See annab tähtsa rahvusvahelise aspekti kommunistliku ülesehitustöö probleemide lahendamisele. Kommunismile viival teel ühe või teise piiri saavutamine kujuneb juba mitte üksnes märgatavaks teetähiseks NSV Liidu siseelus, vaid ka tähtsaks rahvusvaheliseks sündmuseks. Majandus- ja tehnikaalased saavutused, elutaseme tõstmine ja demokraatia arendamine — see kõik on tähtis mitte üksnes nõukogude inimestele, vaid ka kahe süsteemi vahelise suure majandusliku, poliitilise ja ideoloogilise võistluse käigule ja lõpptulemusele.

NSV Liidu ja kapitalistlike maade majandusliku võistluse perspektiivid

Kommunismile viival teel seisab Nõukogude Liidul ees saavutada suur majanduslik võit kapitalismi üle. Jutt on NSV Liidu majandusliku põhiülesande täitmisest. Selle ülesande olemus seisab selles, et ajaloo seisukohalt lühikese ajaga kõige arenenumatest kapitalistlikest maadest ette jõuda toodangu valmistamiselt iga elaniku kohta.

Kapitalismiga võisteldes peab Nõukogude Liit selle näitaja osas järele jõudma ja ette minema põhiliselt neljast maast, keda peetakse kõige arenenumateks kapitalismimaadeks: Ameerika Ühendriikidest, Inglismaast, Saksa Föderatiivsest Vabariigist ja Prantsusmaast. Tavaliselt aga kõrvutatakse NSV Liidu majandusalased saavutused Ameerika Ühendriikide näitajatega, sest see on peamine, kõige võimsam kapitalistlik maa. Ületada Ameerika Ühendriikide näitajaid tähendab ületada kapitalismi kõrgeimaid saavutusi, seda „lage", mida kapitalism kui sotsiaalmajanduslik süsteem on suutnud saavutada.

See fakt, et Nõukogude Liit seadis oma otseseks eesmärgiks ette jõuda Ameerika Ühendriikidest, räägib iseenesest nendest määratu suurtest võimalustest, mis on olemas praegu maailma esimesel sotsialistlikul riigil, tema võimsast majanduslikust potentsiaalist. Nüüd ei ole Ameerika Ühendriikide tootmistase enam NSV Liidule midagi kättesaamatut, nagu see võis mõnele näida 25—30 aastat tagasi. Käesoleval ajal on Nõukogude Liidus ületatud Ameerika Ühendriikide tootmistase mõnede toodanguliikide, nagu näiteks nisu tootmise, puidu varumise ja suhkru tootmise osas. Oluliselt on vähenenud rauamaagi ja söe kaevandamise, malmi ja terase, mõnede masinate ja aparaatide, puuvillase ja villase riide tootmise taseme vahe. Nõukogude rahvas seadis endale täiesti reaalse ülesande — jõuda lähemail aastail Ameerika Ühendriikidele järele liha, piima ja või tootmiselt iga elaniku kohta.

Tähtsaks etapiks majandusliku põhiülesande lahendamise teel kujuneb NSV Liidu rahvamajanduse ja kultuuri arendamise seitsme aasta plaani (1959.—1965. a.) täitmine. Maksimaalne ajavõit rahulikus majanduslikus võistluses kapitalismiga on selle seitseaastaku põhiprobleem. Eelseisvail aastail arenevad Nõukogude Liidus üha jõudsamalt majandus ja kultuur ning tõuseb rahva materiaalne heaolu. Tarvitseb vaid öelda, et tööstuse kogutoodangu maht suureneb 1965. aastal 1958. aastaga võrreldes umbes 80 protsenti. See on tohutu arv: tööstustoodangu juurdekasv seitseaastaku jooksul võrdub toodangu kogu juurdekasvuga viimase 20 aasta jooksul.

Veelgi grandioossema programmi näeb ette Nõukogude Liidu perspektiivplaan, mis on arvestatud 15 aastaks. Tootlike jõudude arendamise põhisuund sel ajajärgul on visandatud N. S. Hruštšovi ettekandes, mille ta tegi NSV Liidu Ülemnõukogu juubeliistungjärgul 1957. aasta novembris. Esialgsete kavandatud plaa-

nide kohaselt suurendavad Nõukogude Liidu põhilised tööstusharud lähema 15 aasta jooksul oma toodangut 2—3-kordseks. Tööstustoodangu iga-aastane tootmine saavutab järgmise taseme: rauamaagi kaevandamine — 250—300 miljonit tonni, malmi tootmine — 75—85 miljonit tonni, terase tootmine — 100—120 miljonit tonni, söe kaevandamine — 650—750 miljonit tonni, nafta tootmine — 350—400 miljonit tonni, gaasi hankimine ja tootmine — 270—320 miljardit kuupmeetrit, elektrienergia tootmine — 800—900 miljardit kilovatt-tundi, tsemendi tootmine — 90—110 miljonit tonni, suhkru tootmine — 9—10 miljonit tonni, villase riide tootmine — 550—650 miljonit meetrit, nahkjalatsite tootmine — 600—700 miljonit paari.

See on esialgne prognoos, mida elu võib korrigeerida ühes või teises suunas. Kõige tõenäolisemalt korrigeeritakse seda kavandatud plaanide elluviimise tähtaja lühendamise suunas.

Majandusplaanide täitmise tulemusena ületab Nõukogude Liit juba 1965. aastaks Ameerika Ühendriikide praeguse (1958.—1959. a.) tööstusliku tootmise taseme mõnede peamiste toodanguliikide absoluutse tootmise poolest, teiste toodanguliikide poolest aga läheneb ta sellele tasemele. Tähtsamate põllumajandussaaduste tootmine aga ületab nii tervikuna kui ka iga elaniku kohta Ameerika Ühendriikide praeguse taseme.

Kui 1965. aastaks ei lähe veel korda ületada Ameerika Ühendriikides saavutatud tööstustoodangu väljalaskmise taset iga elaniku kohta, siis jäävad igatahes Euroopa arenenud kapitalismimaad — Inglismaa, Saksa Föderatiivne Vabariik ja Prantsusmaa — kaugele maha.

Pärast seda kulub tõenäoliselt veel viis aastat, et jõuda Ameerika Ühendriikidele järele ja neist ette minna tööstustoodangu väljalaskmiselt iga elaniku kohta. Järelikult jõuab Nõukogude Liit selleks ajaks ja võib-olla ka varem maailmas esikohale nii tootmise absoluutselt mahult kui ka toodangu väljalaskmiselt iga elaniku kohta. *See kujuneb sotsialismi maailma-ajalooliseks võiduks rahulikus võistluses kapitalismiga rahvusvahelisel areenil.*

Oleks lihtsustamine, kui arvata, et juhul kui me jõuame Ameerika Ühendriikidele majanduslikult järele, siis viib sellega Nõukogude Liit kommunismi ehitamise lõpule. Ei, see ei ole lõplik piir, vaid, nagu ütles kujukalt N. S. Hruštšov oma ettekandes NLKP XXI kongressil, ainult „vahejaamaks, kus me võime järele jõuda kõige arenenumale kapitalistlikule riigile, jätta tema sinna ja ise edasi liikuda".[16]

Nõukogude Liidu töötajad on absoluutselt veendunud kavandatavate plaanide reaalsuses. See veendumus rajaneb sellel, et Nõukogude Liidu rahvamajandus areneb kapitalistlikele maadele kättesaamatus tempos. Tööstusliku tootmise kasvutempo oli NSV Liidus 40 aasta (1918.—1957. a.) jooksul keskmiselt aastas 10,1 protsenti, Ameerika Ühendriikides aga kõigest 3,2 protsenti.

Seitsme aasta jooksul (1952.—1958. a.) olid vastavad näitajad järgmised: NSV Liidus — 11,4 protsenti ja Ameerika Ühendriikides — 1,6 protsenti. Selline vahekord majandusliku arenemise tempos säilib nähtavasti ka tulevikus.

See veendumus rajaneb ka sellel, et Nõukogudemaal on võimas sotsialistlik tööstus, mehhaniseeritud suurpõllumajandus, kõige keerulisemaid tehnilisi ülesandeid lahendada suutev kvalifitseeritud kaader ja ammendamatud looduslikud rikkused. See kõik loob piiramatud võimalused tootmise suurendamiseks ja elanikkonna elutaseme tõstmiseks.

NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö kavandatavate plaanide tähtsus suureneb veelgi teiste sotsialismimaade edusammude ja arenguperspektiivide taustal.

Sotsialistlike maade ühtlane liikumine kommunismile

Eelseisev seitseaastak kujuneb otsustavaks etapiks mitte üksnes NSV Liidu majanduslikus võistluses kõrgestiarenenud kapitalismimaadega. See on ühtlasi ka otsustav etapp kogu sotsialistliku maailmaleeri majanduslikus võistluses kapitalismiga. Majandusteadlaste arvestuse järgi hakkab NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaani ning teiste sotsialistlike maade majanduse arendamise plaanide täitmise tulemusena sotsialistlik leer 1965. aastal tootma *üle poole maailma tööstustoodangust.* Seega muutub meie planeedil valitsevaks majandussüsteemiks sotsialism.

Sotsialistliku leeri majanduslikul ja poliitilisel arendamisel tehtud edusammud võimaldavad uut moodi läheneda küsimusele, *millised on perspektiivid inimkonna liikumisel kommunismile.*

Alles hiljuti arutati kommunistlikus liikumises küsimust sotsialismi ülesehitamise võimalikkusest ühel maal eraldi. Vastuse sellele küsimusele andis ühiskonna arenemise maailma-ajalooline käik. Nõukogude Liidus on sotsialism võitnud täielikult ja lõplikult. Maailmas ei ole praegu niisuguseid jõude, kes suudaksid taastada kapitalismi Nõukogudemaal, purustada sotsialistliku leeri. Kapitalismi restaureerimise oht on NSV Liidus kadunud.

Nüüd on elu esile tõstnud uue küsimuse, millel on printsipiaalne teoreetiline ja poliitiline tähtsus. See on küsimus sellest, kuidas toimub sotsialistlike maade liikumine kommunismile. Sellele küsimusele andis vastuse Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongress. N. S. Hruštšovi ettekandes kongressile on öeldud: „Teoreetiliselt õigem on oletada, et kasutades edukalt ära sotsialistlikus korras peituvad võimalused, lähevad sotsialismimaad enam-vähem ühel ajal kommunistliku ühiskonna kõrgemasse faasi."[17]

Sel XXI kongressi järeldusel on määratu suur tähtsus kommunistliku ülesehitustöö praktikale. See tähendab esiteks, et kommunistlikku ühiskonda on võimalik üles ehitada enne, kui on saavutatud võit kapitalismi üle kogu maailmas. Rahvaste

kommunistliku ühenduse baasiks kujuneb sotsialistlik maailmaleer. See tähendab teiseks, et vaatamata arengutaseme erinevusele astuvad sotsialistlikud maad kommunistlikku ühiskonda umbes ühel ja samal ajal.

Need suurepärased perspektiivid innustavad sotsialistlike maade töötajaid, tugevdavad neis veelgi usku kommunismi lõplikus võidus.

Kust tuleneb see võimalus, et sotsialismimaad saavad kommunistliku ühiskonna kõrgemasse faasi enam-vähem üheaegselt astuda? Selle võimaluse määravad sotsialistliku maailmamajanduse süsteemi majandusliku arenemise seadused.

Eespool, XXV peatükis, märgiti, et sotsialistlikus maailmasüsteemis toimib plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus. Tema toime avaldub selles, et koostööle ja vastastikusele abile tuginedes tõstavad minevikus majanduslikult mahajäänud maad oma majandust ja kultuuri eesrindlike maade tasemele. Toimub kõigi maade majandusliku ja kultuurilise arenemise üldjoone tasandumine. Selles peitubki võimalus, et Nõukogude Liit ja kõik teised sotsialistlikud maad lähevad kommunismile üle enam-vähem üheaegselt.

Millised tegurid etendavad selles otsustavat osa?

Esiteks, sotsialistliku akumulatsiooni kiire tempo. Sotsialistlik plaanimajandus võimaldab kõigil maadel suunata igal aastal suured vahendid uueks kapitaalehituseks ja seega tagada kogu rahvamajanduse kiire arendamine. Kogemused näitavad, et majanduslikult mahajäänud maad võivad arendada oma majandust kiirendatud tempos. Et jõuda mahajäämuselt progressini, on muidugi vaja jõupingutusi, kuid nagu Nõukogude Liidu industrialiseerimise ajalugu on näidanud, tasub see end täielikult ära.

Teiseks, majanduslikult mahajäänud maadel on võimalik tuginеda kõige ajakohasemale tehnilisele baasile, mille loomisel abistavad neid tööstuslikult arenenud sotsialistlikud riigid. Sealjuures ei tingi mahajäänud sotsialistlike riikide järeleaitamine eesrindlike tasemele nendevahelist konkurentsi, vaid loob kõige soodsamad tingimused *ühise* edasiliikumise kiirendamiseks ja kogu sotsialistliku maailmamajanduse tormiliseks kasvuks.

Kolmandaks, sotsialistlikus leeris endas kujunenud spetsialiseerimis- ja koopereerimissüsteemi eelised. Selle süsteemi tõttu on igal maal võimalik organiseerida niisuguse toodangu massilist väljalaskmist, mille tootmiseks tal on kõige soodsamad tingimused, pidades silmas nii omaenda vajaduste kui ka vennalike maade vajaduste rahuldamist. Massiline tootmine aga võimaldab laiaulatuslikult rakendada eesrindlikke meetodeid ja uusimat tehnikat, lähenedes tööviljakuse tasemelt eesrindlikele maadele.

Neljandaks, sotsialistlike maade vennalik vastastikune abistamine. Arenenud maade poolt krediitide ja seadmete andmine,

tehnilise dokumentatsiooni tasuta üleandmine, kaadri ettevalmistamisele kaasaaitamine — see kõik aitab kõige efektiivsemalt kõrvaldada sotsialistlike maade majanduslikus arenemises esinevat erinevust. Sotsialistlike maade vastastikuse abistamise iseloom on niisugune, et see aitab esmajoones kaasa iga maa industrialiseerimisele ja majanduslike ressursside arenemisele. Kuid on endastmõistetav, et teistelt saadud abi ei kaota, vaid vastupidi, eeldab iga maa omaenda jõupingutusi, selleks et kiirendada kommunismile edasiliikumise tempot.

Kommunistliku ühiskonna ülesehitamine kõigis sotsialismimaades kujuneb nende rahvaste maailma-ajalooliseks saavutuseks. See kutsub esile põhjalikud muutused kogu maailmas.

Kommunistliku ülesehitustöö edusammude mõju ülemaailmsele arenemisele

NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö edusammud nagu rahvademokraatia maade edusammudki loovad määratu suured võimalused kaasaja peamise probleemi lahendamiseks — päästa inimkond aatomisõja ohust.

Sotsialismi maailmaleer, kes sammub kogu rahuarmastava inimkonna avangardis, avaldab suurt kainestavat mõju imperialismi agressiivsetele ringkondadele. Kommunistliku ülesehitustöö edasiste edusammudega tuleb see sotsialismileeri *päästev missioon* veelgi kujukamalt esile. Nagu näitas NLKP XXI kongress, tekib nende alusel *reaalne võimalus välja lülitada maailmasõda inimühiskonna elust.*

Kujutame endale ette lähema tuleviku pilti. Nõukogude Liit muutub maailma esimeseks tööstusriigiks. Rahva-Hiina muutub võimsaks tööstusriigiks. Kõik rahvademokraatlikud riigid muutuvad õitsvateks ja majanduslikult kõrgestiarenenuteks. Selleks ajaks parandavad kahtlemata oma majanduslikku olukorda rahuarmastavad idariigid. Rahvusvaheline töölisliikumine muutub veelgi võimsamaks ja organiseeritumaks. Demokraatlikud jõud kogu maailmas saavutavad uut edu.

See kõik muudab veelgi rohkem jõudude vahekorda maailma areenil rahu ja sotsialismi kasuks. Juba enne sotsialismi võitu kogu maakeral on võimalik sõda rahvaste elust välja lülitada. Muidugi ei tule see iseenesest, läheb vaja rohkesti jõupingutusi, väsimatut võitlust ja rahvaste valvsust sõjasüütajate sepitsuste suhtes. Kuid see perspektiiv ise, et on võimalik sõdadele lõpp teha, ei saa innustamata jätta kõiki rahvaid, ei saa esile kutsumata jätta nende võitluse intensiivistumist üldse rahu päästmiseks. Selles aga on suur teene sotsialismi maailmaleeril.

NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö perspektiivide valguses tulevad teistmoodi esile kapitalistlike maade töölisklassi võimalused. Seniajani võis kodanlus veel spekuleerida uue ühiskonna ehitamise puuduste ja raskustega. Selliste spekulatsioonide võimalustele saabub lõpp. Ei ole kaugel see

päev, kus Nõukogude Liidu töötajatel on *kõige lühem tööpäev ja kõige lühem töönädal ning kõige kõrgem elutase maailmas.*

Koos sotsialistliku demokraatia ja kultuuri arendamisel tehtud edusammudega näitab see kapitalistlike maade laiadele töörahva hulkadele kõige kättesaadavamalt ja veenvamalt sotsialistliku süsteemi eeliseid. Veelgi suureneb marksismi-leninismi külgetõmbejõud, mis tõmbab teadusliku sotsialismi poole uued miljonid inimesed. See kõik laiendab ja tugevdab märksa nende jõudude rinnet, kes uuele ühiskonnakorrale üleminekut pooldavad. Töötajate sotsiaalse vabastamise protsess toimub kiiremas tempos. Eriti muutub veelgi reaalsemaks sotsialismile rahuliku ülemineku perspektiiv.

Kui Nõukogude Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö edusammud muudavad ta majanduslikult kõige võimsamaks riigiks ja aitavad sotsialismileeril kapitalistlikust maailmast ette jõuda tööstusliku tootmise ulatuselt, siis avaldab see suurt mõju Aasia, Aafrika ja Ladina-Ameerika nõrgaltarenenud maadele.

See abi, mida neile annab sotsialistlik leer majandusliku ja kultuurilise mahajäämuse ületamisel, muutub veelgi efektiivsemaks. Sotsialistlike maade rahvad näevad sellises abis oma internatsionaalse kohuse täitmist töötava inimkonna selle osa ees, kelle kapitalism on määranud sunniviisilise töö, viletsuse, nälja ja rahvusliku alanduse kõige raskematele piinadele. Sotsialistlikud riigid hakkavad veelgi laiaulatuslikumalt ellu viima rahvusvahelise solidaarsuse uusi printsiipe, millede järgi arenenumad sotsialistlikud maad annavad abi neile maadele, mille majanduslikku arenemist on pidurdanud imperialism.

Kommunismi tulevased võidud avaldavad määratu suurt mõju sellele, et vabanenud idamaade rahvad valivad ise oma ajaloolise arenemise teed. Nende maade töötajad, kõik rahvuslikud ja demokraatlikud elemendid veenduvad üha enam selles, et tõelist iseseisvust, viletsusest pääsemist ja tõelist demokraatiat on võimalik saavutada ainult sellel teel, mille on kogu rõhutud ja ekspluateeritavale inimkonnale kätte näidanud Marxi, Engelsi ja Lenini teaduslik sotsialism.

Sellised on need innustavad maailma-ajaloolised perspektiivid, mis avanevad seoses NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö edusammudega. Nad on Nõukogude Liidu töötajatele võimsaks stiimuliks nende võitluses kõige õiglasema, kommunistliku ühiskonna ülesehitamise eest, ülemaailmse rahu, demokraatia ja sotsiaalse progressi eest.

XXVII PEATÜKK

KOMMUNISTLIKUST ÜHISKONNAST

Määrates kindlaks tingimused, milles kindlustub uue korra kõrgem — kommunistlik — faas, kirjutas Marx: „... Pärast seda, kui on kadunud indiviidide orjastav alistamine tööjaotusele ning koos sellega ka vastuolu vaimse ja füüsilise töö vahel; pärast seda, kui töö on lakanud olemast ainult elatisvahend ja on ise saanud esimeseks eluvajaduseks; pärast seda, kui koos indiviidide igakülgse arenemisega on kasvanud ka tootlikud jõud ja kui kõik ühiskondliku rikkuse allikad on hakanud voolama täie jõuga — alles siis ... võib ühiskond oma lipule kirjutada: Igaüks oma võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi!"[1]

Need tingimused, mis Marx ära märkis, kujunevad järk-järgult välja sotsialistlikes maades ja kõigepealt Nõukogude Liidus selle tõttu, et arenevad tendentsid, millest eelmises peatükis jutt oli. Lõppude lõpuks põhjustavad nad seaduspärase ajaloolise paratamatusega kommunismi täieliku võidu.

Selle uue, kõige kõrgema korra sündimine ei ole enam nii kauge tuleviku asi. Seepärast pakubki küsimus, mis on kommunism, meie ajal suurt praktilist huvi miljonitele töötajatele. Nad tahavad teada ja peavad teadma, missugune ühiskond kasvab välja nende jõupingutuste ja igapäevase töö — nii suure kui ka väikese, nii kangelasliku kui ka argipäevase töö tagajärjel.

Kas ühiskonnateadus saab seda huvi rahuldada? Kui rääkida mitte üksikasjadest, vaid uue ühiskonna üldistest joontest, siis kahtlemata saab.

Tuleb muidugi pidada silmas, et kommunismi võit ei tähenda ajaloolise arenemise katkemist, et kommunistlik ühiskond muutub ja täiustub pidevalt. Seepärast ei saa täpselt ette öelda, milliseks ta kujuneb sajandite, seda enam aga aastatuhandete möödumisel. Kuid küsimusele, millisena leiavad kommunismi eest paljud meie kaasaegsed, milliseks kujuneb kommunistlik kord tema esimestel arenguastmetel, sellele küsimusele on võimalik täiesti usaldatavat vastust anda juba täna. Selle annab marksistlik-leninlik teooria.

Sealjuures ei püüa marksistlik-leninlik teooria suruda kommunismi mingisugustesse aegsasti väljamõeldud skeemidesse, vaid ta rajaneb täielikult tänapäeva tegelikkuse tendentside analüüsil, milledest inimkonna kommunistlik tulevik otseselt välja kasvabki.

1. Üldise jõukuse ja külluse ühiskond

Kommunism on ühiskond, mis likvideerib alatiseks viletsuse ja vaesuse, kindlustades kõigile oma kodanikele heaolu.

Teostub tööinimeste põline unistus küllusest. Tee sellele avab ühiskonna sotsialistlik ümberkujundamine, mis teeb lõpu tootmisvahendite eraomandusele, inimese ekspluateerimisele ja ebaõiglasele ühiskonnakorrale. Sotsialistlik ümberkujundamine kõrvaldab tõkked, mis takistavad tootlike jõudude arenemist, ja võimaldab aja jooksul luua võimsa materiaalse tehnilise baasi, mis on vajalik materiaalsete hüvede külluse saavutamiseks.

Kommunismi materiaalne tehniline baas luuakse, nagu me nägime, kõigepealt tootmise kompleksse mehhaniseerimise ja sotsialistliku automatiseerimise, energeetika tormilise kasvu, keemiatööstuse ja teiste perspektiivsete tööstusharude otsustava arendamise ning uusimate teaduse ja tehnika saavutuste alusel põllumajandusliku tootmise põhjaliku ümberkujundamise tulemusena.

Silmas pidades kommunistlikku küllust, ei ole tänapäeval enam vaja unistada isekattuvatest laudadest või muinasjutulistest maadest, kus pudrumägedes voolavad piimajõed. On küllalt, kui on olemas selge kujutlus sellest, milliseid hüvesid võivad juba lähemas tulevikus inimestele anda sotsialistliku teaduse, tehnika ja tootmise organiseerimise edusammud.

Inimese esimeseks mureks on alati olnud mure igapäevase leiva pärast. Kommunism lahendab selle probleemi täielikult ja jäädavalt.

Kommunistlikus ühiskonnas muutub põllumajanduslik töö tööstusliku töö eriliigiks, põllumajandus varustatakse ohtralt mitmekesiste ja täiuslike masinatega, seal toimub tootmine kõige eesrindlikumate teaduslike meetodite alusel. See kutsub esile põllumajanduse tootlikkuse ennenägematu tõusu ning loob võimaluse varustada külluses kõik ühiskonna liikmed tervisliku, maitsva ja mitmekesise toiduga.

See ülesanne on täiesti reaalne. Selle lahendamisele loovad kindla aluse juba praegused agrotehnika ja bioloogia saavutused ning põllumajandusliku tootmise mehhaniseerimisel tehtud edusammud. Kui neid saavutusi oleks võimalik olnud rakendada kõigis maailma maades, siis teadlaste arvestuste järgi võimaldaks ainuüksi see täielikult varustada toiduainetega vastavalt teaduslikult põhjendatud normidele mitte üksnes maakera praegust, vaid ka mitmekordselt suuremat elanikkonda.

Mida kõrgem on tsivilisatsiooni tase, seda ulatuslikum ja mitmekesisem on nende esemete ja teenuste sortiment, millede järele inimesed vajadust tunnevad. Juba tänapäeval kuuluvad heaolu mõistesse mitte üksnes hea toitlustus, vaid ka mugavad ja avarad eluruumid, heakvaliteediline ja kaunis rõivastus, mitmekesised igapäevast elu kergendavad ja kaunistavad tarbeesemed. Need on ka mugavad transpordivahendid ja kultuurseks ajaveetmiseks vajalikud esemed (raamatud, raadioaparaadid, televiisorid, muusikariistad, spordiinventar) ja paljud muud asjad.

Kommunism seab enda eesmärgiks inimeste vajaduste täieliku rahuldamise kõigi nende asjade ja teenuste järele. Teaduse, tehnika ja tootmise organiseerimise tänapäeva saavutused muudavad selle täiesti teostatavaks.

Tõepoolest, mis saab siis takistada selle ülesande lahendamist, kuigi see on väga keeruline?

Kas tooraine vähesus? Kas nende ladude tühjaksammutamine, mille on andnud inimkonnale loodus? Juba praegu on näha, et niisugune oht inimesi ei ähvarda. Põllumajanduse tõus toob esile tohutud tarbeesemete tootmiseks vajaliku tooraine reservid. Kuid veelgi rohkem tõotab anda mitmesuguste sünteetiliste materjalide loomine ja kasutamine; need materjalid ei jää kvaliteedilt maha naturaalsetest materjalidest, paljuski suhtes aga on nad neist paremad. Inimene on õppinud saama suurepäraseid uusi materjale söest ja looduslikust gaasist, naftast ja puidujäätmetest, mereveest ja isegi õhust. See on tee, mis võimaldab juba lähemas tulevikus tooraineprobleemi radikaalselt lahendada.

Küllusele ei saa muutuda takistuseks ka töökäte puudus, sest inimtöö viljakusel ei ole piire. Inimesed on juba õppinud oma teenistusse seadma niisuguseid võimsaid loodusjõude ja looma niisuguseid masinaid, mis nende tootlikku võimet tuhandeid kordi suurendavad. Nad on avastanud ammendamatud energiaallikad inimest ümbritsevas looduses endas — vees, õhus, maapõuevarades ja lõpuks aatomis. Inimesed on õppinud valmistama tarku automaatmasinaid, mis suhteliselt mittekauges tulevikus suudavad inimkonnale sõna otseses mõttes anda külluses kõike seda, mis talle eluks on vajalik.

Tänapäeva teaduse ja tehnika saavutused, need avastused, mille lävel nad seisavad, muudavad käegakatsutavaks ja reaalseks perspektiivi — rahuldada ühiskonnaliikmete kõik vajadused mitte ainult esmajärguliste esemete, vaid järk-järgult ka niisuguste asjade ja teenuste järele, mida praegu peetakse veel luksusesemeteks.

Niisiis käsitleb teaduslik kommunism üldise jõukuse ja külluse probleemi lahutamatust seoses sotsialistliku tootmise arendamise ja tööviljakuse tõstmise probleemiga. See on kahtlemata ainus reaalne lähenemine. See eraldab marksiste kõigist niinimetatud „tarbimiskommunismi" ideede pooldajatest, kes küllusele

viivatest teedest targutades panid pearõhu mitte materiaalsete hüvede tootmisele, vaid nende jaotamisele. Nende ideaaliks oli ühiskonna liikmete vahel kõigi kuhjunud rikkuste — nii individuaalses valduses olevate rikkuste kui ka ühiskonna kätte koondunud ja tootmise arendamiseks kasutatavate rikkuste lihtne jaotamine. Kuid selline jaotamine võib külvata ainult lühiajalist illusiooni üldisest heaolust. Seejärel aga põhjustaks see jaotamine paratamatult vaesumist, mitte aga küllust, võrdsustamist vaesuses, mitte aga võrdsustamist rikkuses. Õiglane jaotamissüsteem võib marksistide sügava veendumuse järgi (mida kogemused on kinnitanud) vilja kanda ainult sel juhul, kui ta tugineb võimsale, pidevalt arenevale tootmisele, kui ühiskond ei mõtle ainult sellest, kuidas olemasolevad hüved jaotada, vaid ka sellest, kuidas nende hulka pidevalt suurendada.

Niisiis seisab kommunistliku külluse loomise tee sotsialistliku ühiskonna masinalise suurtööstuse kiires arendamises. Tänapäeval on niisuguse tee seaduspärasus silmanähtav. Kuid ajastul, millal selle järelduse tegid Marx ja Engels, kes võtsid selle teadusliku kommunismi aluseks, oli see sotsialistliku mõtte suurimaks avastuseks. Tol ajal olid laiaulatuslikult levinud utoopilise sotsialismi nende esindajate vaated, kes olid arvamisel, et rahva heaolu on võimalik saavutada ainult siis, kui pöördutakse kapitalismi ajastul sündinud masinaliselt suurtööstuselt tagasi väiketootmisele. Kes võib praegu kahelda selles, et see oleks olnud tee, mis lõppude lõpuks oleks põhjustanud kapitalistliku korra restauratsiooni — inimkonna regressi, mitte aga progressi!

Käsitledes kaasaegset suurtootmist ning tehnilist ja teaduslikku progressi kui külluse loomise ainuvõimalikku alust, ei pea marksism-leninism selle probleemi lahendamist sugugi ainuolenevaks tootmisest, tehnikast. Ei, sel probleemil on niisama tähtis *sotsiaalne* külg. Selle lahendamine ei ole lihtsalt võimalik ilma nende sotsiaalsete tingimusteta, mis pärast sotsialismi võitu välja kujunevad. Mitte mingisugune tehniline ja teaduslik progress ei saa kapitalismi tingimustes tagada küllust kõigile ühiskonna liikmetele. Kujukas näide on Ameerika Ühendriigid, see kapitalistliku maailma kõige rikkam ja arenenum maa, kus kõrge tootmistase võiks justkui tagada kogu rahvale jõuka elu ja kus sellest hoolimata on olemas palju miljoneid inimesi, kes toituvad halvasti, kes ei ole elukondlikus suhtes kindlustatud ja kes tunnevad suurt puudust.

Järelikult võimaldab kõrge tootmistehnika ainult ühenduses sotsialismi printsiipidega kogu rahvale tõelist küllust. Ainult pärast seda, kui ühiskondlik kord, materiaalsete ja vaimsete hüvede tootmine ja jaotamine on sotsialistlikel ja seejärel kommunistlikel alustel ümber kujundatud, hakkab see küllus andma oma vilja ühiskonna *igale* liikmele.

2. Igaühelt tema võimete kohaselt

Nagu igasuguses teises ühiskonnakorras, nii jääb kommunismi tingimustes kõigi väärtuste ainsaks allikaks inimtöö. „Kommunismi juures ei saa olla härraselu, kus valitseb laiskus ja jõudeolek, vaid see on kultuurne ja huvitav tööelu!" (N. S. Hruštšov.)[2]

Kuidas tehnika ka areneks, milliseid võite teadus ka saavutaks, jääb seepärast kommunistliku korra vankumatuks printsiibiks: igaühelt tema võimete kohaselt.

Teatavasti valitseb see printsiip ka sotsialismi tingimustes, kinnitades kõigi ühiskonna liikmete kohustust töötada oma võimete kohaselt. Kommunism toob aga endaga kaasa põhjalikud muutused vormeli — „igaühelt tema võimete kohaselt" — sisus.

Esiteks, isiksuse igakülgset arenemist kindlustades põhjustavad kommunistliku korra tingimused inimese kõigi võimete õitselepuhkemist ja muudavad seega oma võimete kohaselt tehtava töö hoopis tootlikumaks. Teiseks see, et igaüks täidab oma kohust võimetekohaselt töötades, tagatakse kommunismi tingimustes teistsugusel teel kui sotsialismi tingimustes. Sotsialistlikus ühiskonnas on teatavasti otsustav tähtsus materiaalsetel stiimulitel (töö järgi tasumine), mis toimivad ühenduses moraalsete stiimulitega. Kommunismi tingimustes hakkavad kõik ühiskonnaliikmed töötama ainuüksi moraalsete stiimulite ja kõrge teadlikkuse mõjutusel. Teiste sõnadega, see kujuneb tasuta tööks, kusjuures töötajate kõigi vajaduste rahuldamine toimub samuti tasuta.

„Kommunistlik töö sõna kitsamas ja rangemas mõttes," kirjutas Lenin, „on tasuta töö ühiskonna kasuks, töö, mida tehakse mitte teatud kohustuse täitmiseks, mitte õiguse saamiseks teatud saadustele, mitte varem kindlaksmääratud ja seaduslikult kinnitatud normide järgi, vaid vabatahtlik töö, töö väljaspool normi, töö, mida tehakse tasule lootmata, ilma tingimusteta tasu saada, töö harjumusest töötada üldsuse kasuks ja teadlikust (harjumuseks saanud) suhtumisest vajadusse töötada üldsuse kasuks, töö kui terve organismi vajadus."[3]

On selge, et töö võib kujuneda iga inimese harjumuseks ja eluvajaduseks mitte ainult siis, kui inimeste teadlikkus jõuab kõrgele tasemele, vaid ka siis, kui muutub tööalase tegevuse iseloom ise.

Üks peamisi tingimusi selleks kujuneb juba sotsialismi tingimustes — kaob inimese ekspluateerimine teise inimese poolt. Teised tingimused luuakse kommunismile ülemineku ajajärgul. Toimub inimtöö asendamine masinatega kõikjal, kus on vaja teha ülemääraseid füüsilisi jõupingutusi, kus töö on monotoonne ja kurnab inimest. Järjekindlalt lüheneb aeg, mis kulutatakse tööle materiaalses tootmises. Lõpuks likvideeritakse vana töönjaotus, mis moonutas inimest, aheldas teda kogu eluajaks ühe

elukutse külge nagu sunnitöölist käru külge, takistades tema võimete ja kalduvuste arenemist.

Nii kujundatakse tootmise tehnilise ümberseadmestamise ja tootmises teaduse saavutuste ulatusliku rakendamise ning uue ühiskonna sotsiaalse ja kultuurilise progressi alusel ümber inimeste tööalane tegevus. Kommunismi tingimustes vabaneb inimtöö lõplikult kõigest sellest, mis töö tuhandete aastate jooksul raskeks koormaks muutis. Töö kujuneb mitte üksnes vabaks, vaid ka tõeliselt loovaks. Kommunistliku ühiskonna automatiseeritud tootmises hakkavad inimese töös üha suuremat osa etendama need funktsioonid, mida ükski masin ei ole suuteline täitma, s. o. kõigepealt loomingulised funktsioonid, mis on seotud masinate konstrueerimise ja täiustamisega.

Umbkaudset pilti sellest, millise iseloomu omandab töö kommunismi tingimustes, võib saada, kui pidada silmas tema järgmisi põhijooni:

iga töötaja täidab nii oma kvalifikatsiooni kui ka tööalase tegevuse iseloomu poolest niisuguseid funktsioone, mida kaasaegses tootmises täidab insener;

inimesed töötavad tootmises 20—25 tundi nädalas (s. o. umbes 4—5 tundi päevas), aja jooksul aga ka vähem;

iga inimene võib endale valida tegevusala vastavalt oma kalduvustele ja võimetele ning soovi korral võtta endale uue tegevusala;

kõiki inimestes peituvaid andeid ja võimeid arendatakse täielikult ja kasutatakse kas nende tootmistegevuse protsessis või tööst vabal ajal;

töötades ei pruugi inimene mõelda palgast, sellest, kui palju ta saab töö eest, sest kõik tema vajaduste rahuldamisega seotud mured on endale võtnud ühiskond;

töö on ühiskonnas ümbritsetud suure austusega ja muutub inimeste silmis inimese väärikuse peamiseks mõõdupuuks.

Sellistes tingimustes muutub töö loomulikult kõigi ühiskonnaliikmete vabaks, vabatahtlikuks asjaks, sisemiseks vajaduseks, harjumuseks, sest loov töö on südamelähedane igale normaalsele inimesele ja on, nagu kirjutas Engels, „suurim kõigist meile teadaolevatest mõnudest".[4]

Selleks et töö pakuks inimestele rõõmu, pole vaja tööalast tegevust muuta omamoodi huvitavaks mänguks, mis ei nõua mingit füüsiliste ega vaimsete jõudude pingutamist, nagu seda mõned utoopilised sotsialistid endale ette kujutasid. Polemiseerides selliste naiivsete vaadetega, kirjutas Marx, et „vaba töö, näiteks helilooja töö, on ühtlasi väga tõsine asi, väga intensiivne pingutamine". Niisama tõsine asi on konstruktori, leiutaja, kirjaniku töö, ühesõnaga igasugune tõeliselt loominguline töö. Aga kas see pingutamine, millega see töö on seotud, muudab niisuguse töö vähem meeldivaks?

Vaba loov töö kommunismi tingimustes annab ühiskonna

liikmetele niisuguse sügava rahulduse, et puhkeaja mõistega ei seostu neil kujutlus täielikust jõudeolekust. On täiesti tõenäoline, et peale oma põhilise tootmistegevuse, millele kulub neil vaid tühine osa päevast, tahaksid paljud inimesed pühendada end tegevusele teaduse, leiunduse, kunsti, kirjanduse jne. alal. Miljonite inimeste üldkultuuri ja erialaste teadmiste tase kujuneb niivõrd kõrgeks, et kõik need „isetegevuse" liigid moodustavad järjest suureneva panuse ühiskonna arenemisse ja õitsengusse.

Vabast ja loovast tööst tingitud suure rõõmu muudab kommunism järk-järgult väheste ühisvarast kõigi ühisvaraks, tööle kulutatud aeg aga muutub elust mahakriipsutatud ajast, milliseks see oli miljonitele inimestele sajandite vältel, elu rikastavaks ajaks.

See kujuneb kommunistliku humanismi suureks saavutuseks. Selle tulemused avaldavad mõju kõigil ühiskonna elu aladel, tekitades uued inimestevahelised suhted, luues eeldused isiksuse ennenägematuks õitselepuhkemiseks ja tagades tingimused uue, kommunistliku jaotamisvormi kindlustumiseks.

3. Igaühele tema vajaduste järgi

Kommunism seab sisse materiaalsete ja vaimsete hüvede jaotamise niisuguse vormi, mis rajaneb printsiibil: igaühele tema vajaduste järgi. Teiste sõnadega, iga inimene, olenematult tema seisundist, töö hulgast ja kvaliteedist, mis ta on suuteline ühiskonnale andma, saab ühiskonnalt ilma rahata kõik, mida ta vajab.

On selge, et see tähendab mitte üksnes suurt pööret vaadetes tööle, mis, nagu ülalpool näidatud, lakkab olemast lihtsalt teenistuse vahendiks. Koos töö määra ja tarbimise määra kontrollimise vajaduse kadumisega, koos raha kaotamisega ning kaubalis-rahaliste suhete kadumisega muutub põhjalikult inimese ja ühiskonna vaheliste sidemete iseloom ise. Need sidemed vabanevad lõplikult omakasupüüdlikest kaalutlustest, kõigest sellest, mida tõi nendesse teenistuse ja materiaalse kasu tagaajamine.

Võimalus igal ajal ühiskondlikest tagavaradest tasuta saada kõike, mida on vaja kultuurseks ja kindlustatud eluks, kujundab ümber kogu inimeste psüühika, millele lakkab survet avaldamast mure homse päeva pärast. Uues psühholoogias ja uues moraalis ei ole enam kohta mõtetel tuludest ja eraomandusest, millede tagaajamine moodustas kapitalismi tingimustes paljude inimeste kogu elumõtte. Inimene saab lõpuks võimaluse pühendada ennast kõrgetele huvidele, mille hulgas kerkivad esiplaanile ühiskondlikud huvid.

Vajaduste järgi jaotamine seatakse aga kommunismi tingimustes sisse mitte üksnes humaansetel kaalutlustel, mitte üksnes

püüdlusest vabastada kõik ühiskonnaliikmed murest tuleviku pärast. Seda tehakse ka otsesest *majanduslikust vajadusest*, mis tekib sel ühiskondliku tootmise kõrgel arenguastmel. Jaotades materiaalseid ja vaimseid hüvesid vastavalt inimeste vajadustele, loob kommunistlik kord seega kõige paremad tingimused peamise tootliku jõu — töötava inimese — arenemiseks ja kõigi tema võimete õitselepuhkemiseks. Sellest võidavad võrdselt nii isiksus kui ka ühiskond. Sellele asjaolule tähelepanu juhtides kirjutas Engels, et „jaotus, kuivõrd see on juhitav puhtmajanduslikest kaalutlustest, on reguleeritav tootmishuvide poolt, tootmist aga stimuleerib kõige rohkem niisugune jaotusviis, mis võimaldab k õ i g i l ühiskonna liikmeil oma võimeid võimalikult igakülgselt arendada, säilitada ja rakendada".[5]

Mõningad lühinägelikud marksismi arvustajad püüavad tõestada kommunistliku ühiskonna ideaalide teostamatust, esitades mitmesuguseid „riukalikke" küsimusi. Kui kõik hüved jaotatakse tasuta, küsivad nad, kas ei taha siis igaüks soetada endale iga päev mitte ainult uue ülikonna, vaid ka uue auto? Mis juhtub aga, kui ühiskonna iga liige nõuab endale mitmekümne toaga lossi või soovib soetada väärtesemete ja unikaalsete kunstiteoste kollektsiooni?

Taoliste absurdsete oletuste autorid laimavad tulevase kommunistliku ühiskonna kodanikke, kellele nad omistavad omaenda pahesid. Kommunistlik kord ei saa muidugi võtta enda peale igasuguste kapriiside ja tujude rahuldamist. Tema ülesandeks, rõhutas Engels, on inimeste mõistlike vajaduste rahuldamine järjest kasvavas ulatuses.[6] Kas see tähendab, et rahaliste suhete asemel on vajalikud mingisugused teised tarbimise sunniviisilise reglementeerimise vormid? Ei, kommunismi tingimustes, nagu võib arvata, ei tule üldse kindlaks määrata, missugused vajadused on mõistlikud ja missugused seda ei ole. Inimesed ise on küllalt kultuursed ja teadlikud, et mitte esitada ühiskonnale ilmselt absurdseid nõudmisi. Lenin kirjutas 1917. aastal, et kommunism „eeldab niihästi teist tööviljakust kui praegu kui ka *mitte praegust* väikekodanlast, kes on võimeline „asja ees, teist taga" — Pomjalovski vaimuliku seminari õpilaste taoliselt — rikkuma ühiskondliku vara ladusid ja nõudma võimatut".[7]

Selleks et kasvatada kõigis kodanikes mõistlikku suhtumist tarbimisse, kulub muidugi mõningane aeg, kuid on kindel, et see ülesanne on täiesti jõukohane tuleviku ühiskonnale, kus on materiaalsete ja vaimsete hüvede küllus ja kus kodanikel on kõrge teadlikkuse tase. Kui aga siiski leidub üksikuid inimesi, kellel on põhjendamatult suured pretensioonid, siis ei suuda nad ikkagi kommunistlikku jaotamissüsteemi desorganiseerida. Liiga suure isuga inimestele, kirjutas Engels, võib ühiskond anda saadusi... kahekordselt.[8] Kuid kommunistlikus ühiskonnas seab see neid inimesi vaid naeruväärsesse olukorda avaliku arva-

muse ees. Pärast seda leidub vaevalt inimesi, kes tahaksid niisugust katset korrata.

Harjumine kommunistliku tarbimisvormiga kujuneb seda hõlpsamaks, et see ei nõua inimestelt mingisugust kunstlikku enesepiiramist või asketismi, ranget eluviisi. Asketismi jutlustamine on üldse võõras teaduslikule kommunismile, mis näeb ühiskondliku tootmise eesmärki just kõigi ühiskonnaliikmete materiaalsete ja vaimsete vajaduste täielikus rahuldamises. Ka kujuneb kommunistlik ühiskond ise oma ajaloo esimestest sammudest alates küllalt rikkaks, et täielikult tagada kõik kodanike vajadused toidu, rõivastuse, peavarju ja teiste esmajärguliste esemete järele ning peale selle veel anda nende käsutusse kõik, mida arenenud ja kultuurne inimene täisväärtuslikuks ja õnnelikuks eluks vajab.

Kommunismi tingimustes areneb kahtlemata välja tarbimiskultuur ise, arenevad ja muutuvad peenemateks ja eksimatuteks inimeste maitsed. Kommunistlikud ühiskondlikud suhted kasvatavad niisuguse inimese, kellele on orgaaniliselt võõrad möödunud ajastutele iseloomulikud rikutud maitse ja vajadused. Siis kujutasid asjad ja tarbimise tase endast üht tähtsamat näitajat, mis iseloomustas inimese seisundit ühiskonnas. Luksuse asemel kujunevad asjade väärtuste peamisteks kriteeriumideks mugavus ja tõeline ilu; inimesed lakkavad nägemast asjades auahnuse objekti ja elus saavutatava edu mõõdupuud, lakkavad elamast asjade soetamise nimel, andes seega asjadele tagasi nende tõelise otstarbe, mis seisab inimese igapäevase elu kergendamises ja kaunistamises.

Võib oletada, et sellessamas suunas toimivad ka massilise tootmise seaduspärasused. Kommunismi tingimustes kujuneb massiliseks kõigi põhiliste kaupade tootmine. Aja jooksul muidugi muutub kommunistlik ühiskond niivõrd rikkaks, et ta on suuteline rahuldama inimeste kõige suuremaid nõudmisi. Kuid ta kujuneb ka niivõrd mõistlikuks, et ta ei taha asjata raisata inimtööd ja ühiskondlikku ühisvara. Nii ühele kui teisele leidub alati mõistlikum ja väärilisem rakendamine. Jutt on muidugi mitte esteetiliste nõuete vähendamisest, vaid uute, kõrgemate esteetiliste kriteeriumide tekkimisest, mis vastavad kogu uue elu laadile ja korrale.

Kõigest öeldust nähtub, et kommunistliku printsiibi — „igaühele tema vajaduste järgi" — elluviimine kujuneb inimkonna suurimaks saavutuseks. Ei ole mõtet ennustada, millisteks need vajadused konkreetselt kujunevad. Üks on selge — nad kujunevad hoopis suurematekst ja mitmekülgsemateks kui praegu. Inimeste vajadused ei ole midagi tardunut ja muutumatut, need arenevad ja kasvavad pidevalt. Kommunismi tingimustes areneb see protsess eriti kiiresti. Seepärast seabki kommunistlik kord endale ülesandeks rahuldada kõigi ühiskonnaliikmete *järjest kasvavad vajadused.*

4. Vaba inimene vabas ühiskonnas

Kommunism on kõige õiglasem ühiskonnakord, mis viib täielikult ellu võrdsuse ja vabaduse printsiibi, tagab inimisiksuse õitselepuhkemise ja muudab ühiskonna tööinimeste kooskõlastatud assotsiatsiooniks, ühenduseks.

Võrdsus ja vabadus

Võrdsus ja vabadus olid alati inimkonna eesrindliku osa unistuseks. Selle lipu all arenesid paljud mineviku ühiskondlikud liikumised, sealhulgas XVIII—XIX sajandi kodanlikud revolutsioonid. Kuid ühiskonnas, mis on rajatud tootmisvahendite eraomandusele ning on lõhenenud ekspluateeritavateks ja ekspluataatorlikeks klassideks, rõhututeks ja rõhujateks, jäi see unistus teostamatuks.

Ainult siis, kui tootmisvahendid lähevad üle ühiskondlikku omandusse, inimese ekspluateerimine aga muutub võimatuks, avaneb tee inimeste tegelikule võrdsusele, mitte aga lihtsalt vormilisele võrdsusele, avaneb tee nende tegelikule vabanemisele.

Selle ajaloolise ürituse viib lõpule kommunism. Kommunismi üks peamisi sotsiaalseid printsiipe on *inimeste üldine tegelik võrdsus.*

Võrdsus saavutatakse kõigepealt sellega, et kommunism on klassideta ühiskond, milles likvideeritakse sotsialismi tingimustes veel esinevad sotsiaalsete erinevuste viimased jäänused ja nendega seotud ebavõrdsus, sealhulgas linna ja maa erinevused ning füüsilise ja vaimse töö alal töötajate erinevused.

Nende erinevuste kadumine ei tähenda mingil juhul individuaalsuste nivelleerimist, inimeste võimete ja iseloomude unifitseerimist. Kommunism ei ole kasarm, kus elavad ilmetud kujud. Sellist tuleviku ühiskonna karikatuuri võivad maalida ainult parandamatud vulgariseerijad või tuntud laimajad. Tegelikult annab see ühiskond piiramatu, minevikus mitte kunagi eksisteerinud vaba tegevusvälja inimese individuaalsuse õitselepuhkemiseks kogu selle lõpmatus mitmekesisuses.

Kommunistlik võrdsus eeldab mitte igasuguste inimestevaheliste erinevuste likvideerimist, vaid ainult niisuguste erinevuste ja tingimuste likvideerimist, mis tekitaksid erinevuse inimeste sotsiaalses seisundis. Olenemata inimese päritolust ja seisundist ning tema panusest ühiskondlikku tootmisse, saab ta kommunismi tingimustes kõigi teistega võrdse võimaluse üldiste asjade otsustamisest osavõtmiseks, enda arendamiseks ja kõigi eluhüvede kasutamiseks. Üks kommunismi iseärasusi seisabki just selles, et ta tagab selle kõrgema võrdsusastme, mille puhul, nagu ütles Marx, isegi „tegevuse, töö *erinevus* ei too endaga kaasa mitte mingit *ebavõrdsust,* mitte mingit *privileegi* valdamise ja tarbimise mõttes".[9] Selles on materiaalsete ja vaimsete hüvede jaotamise selle vormi suur sotsiaalne tähtsus, mille kommunistlik kord sisse seab.

Ühtlasi toob kommunism ka *inimese vabaduse* lõpliku võidu. Juba uue ühiskonna arenemise esimeses, sotsialistlikus faasis saavad inimesed peamise vabaduse — neil ei ole vaja töötada ekspluataatorite kasuks. Töötajate võim sotsialismi tingimustes annab demokraatiale, s. o. rahvavalitsuse printsiibile tõelise mõtte. Kommunism läheb edasi, luues esmakordselt tingimused, milles sundimise vajadus üldse ära langeb.

Miks saab see võimalikuks kommunismi tingimustes, ehkki mineviku ajaloos ei võinud ükski ühiskond unistadagi sellest, et loobuda sundimisest? Asi on selles, et aastatuhandete vältel valitsesid niisugused sotsiaalsed tingimused, mis muutsid vältimatuks lepitamatud vastuolud, üksikute inimeste ja tervete klasside huvide kokkupõrke. See ühiskonna lõhenemine tekitaski sundimise, kutsudes ellu klassivägivalla erilise aparaadi, samuti nende õigusnormide süsteemi, mida inimestele valitsevate klasside kätte koondatud jõuga peale sunniti.

Säärane lõhenemine ühiskonnas kõrvaldatakse juba sotsialismi võiduga. Tootmist, jaotamist ja tööd ümber kujundades tagab kommunism ühtlasi kõigi ühiskonnaliikmete sotsiaalsete ja majanduslike huvide täieliku ühtesulamise. Selle tulemusena kaob pind ükskõik missugustele sunniabinõudele. Valitsemise ja allumise suhted asendatakse lõplikult vaba koostööga. Langeb ära vajadus riigi järele. Sureb välja vajadus õigusliku reglementeerimise järele. Kultuursetele, ideelistele ja kõrge moraaliga inimestele, milliseks nad kommunismi tingimustes kujunevad, muutub inimeste ühiselu reeglitest kinnipidamine harjumuseks, nende iseloomujooneks. Neis tingimustes, kirjutas Engels, astub „isikute üle valitsemise asemele ... asjade üle valitsemine ja tootmisprotsesside juhtimine".[10]

Ühiskondlikust elust igasuguse sundimise kadumine kujundab ümber mitte ainult tulevase ühiskonna sotsiaalsed tingimused, vaid ka inimese enda, kes hakkab kõiges vabalt järgima oma veendumusi ja silmas pidama oma moraalset kohust.

Isiksuse õitselepuhkemine

Kommunismi kõrgeim eesmärk on selles, et tagada *inimisiksuse arenemise täielik vabadus*, luua tingimused isiksuse piiramatuks arenemiseks, inimese füüsiliseks ja vaimseks täiustumiseks. Selles näebki marksism tõelist vabadust selle sõna kõige paremas mõttes.

Üldine jõukus, täiuslik rahvahügieeni- ja tervishoiusüsteem ning mõistlik eluviis kommunistlikus ühiskonnas tagavad inimese tervise, pika eluea ja füüsilise täiuslikkuse. Kommunismile omane jaotamisvorm vabastab jäädavalt inimese muredest igapäevase leiva pärast. Vaba, loov töö ei suru inimeses peituvaid mitmekülgseid võimeid maha, vaid vastupidi, hakkab neid arendama.

Märgatavalt pikeneb inimeste puhkeaeg. On teada, millist määratu suurt tähtsust omistas sellele Marx, kes ütles, et kommu-

nismi tingimustes ei hakata ühiskonna rikkust mõõtma tööaja pikkusega, vaid tema liikmete vaba aja pikkusega. On ju puhkeaeg mitte üksnes aeg, mis on vajalik puhkamiseks ja inimese jõudude taastamiseks, vaid ka — rääkides Marxi sõnadega — ruum tema isiksuse arenemiseks.

Uue ühiskonna kultuursed, mitmekülgselt arenenud inimesed leiavad kahtlemata mõistlikke ja väärikaid viise selle „ruumi" täitmiseks. Õppimine kujuneb iga inimese eluviisi samasuguseks vältimatuks jooneks, nagu töö, puhkus, uni. Mõõtmatult kasvab kõigi kultuurihüvede liikide tarbimine. Rikkamaks muutudes suudab ühiskond eraldada nende tootmiseks üha enam vahendeid ja tööd.

Isiksuse arenemisele ja täiustumisele hakkab suurel määral kaasa aitama ka asjaolu, et kommunistlik ühiskond tagab piiramatu võimaluse inimese kõigi võimete rakendamiseks; igasugune talent aga puhkeb teatavasti õitsele ja saavutab täiuslikkuse ainult siis, kui teda kasutatakse.

Nende eelduste loomisega areneb kogu jõuga inimmõistus. Määratu suurele kõrgusele jõuab ka inimeste iseloomude ja tunnete kultuur. Uued elutingimused arendavad täies ulatuses uusi moraalseid stiimuleid: solidaarsus, vastastikune heatahtlikkus, teiste inimeste, ühtse inimpere liikmete suhtes tekkiv sügav ühtsustunne. See kõik loob inimkonnale piiramatud võimalused elu nautimiseks ja tema rõõmude täielikuks kasutamiseks.

Ühtlasi kujuneb isiksuse õitselepuhkemine kommunistliku ühiskonna kiire progressi võimsaks teguriks. On ju inimeste mõistus, anded ja võimed üks suurimaid rikkusi, mis on olemas igasugusel ühiskonnal. Kuid minevikus, sotsiaalsete tingimuste tõttu, kasutati seda rikkust ainult minimaalses ulatuses. Millised ääretud perspektiivid avanevad aga siis, kui arenevad täielikult iga inimese võimed ja anded ning kui neid kasutatakse viljakalt ega raisata asjatult!

Igakülgselt arenenud inimeste organiseeritud koostöö

Vabadus, mille annab inimesele kommunism, ei tähenda ühiskonna lõhenemist üksikuteks kogukondadeks ja seda enam — mingisuguseid ühiskondlikke sidemeid mittetunnustavateks indiviidideks.

Säärane kujutlus vabadusest on omane ainult anarhismi ja väikekodanliku individualismi poolehoidjatele. Neil seisab vabadus igasuguste ühiskondlike sidemete katkestamises ja igasuguse ühiskondliku organisatsiooni likvideerimises. Kuid säärane „vabadus" ei too inimestele kasu.

Selleks et ühiskondlik tootmine normaalselt funktsioneeriks ja areneks, et kultuur ja tsivilisatsioon õitsele puhkeks, tagades kõigile inimestele heaolu, vaba ja õnneliku elu, vajab ühiskond mingisugust organisatsioonivormi. Seepärast tuleb riikluse asemele mitte üldise anarhia riik, vaid *ühiskondliku omavalitsuse* süsteem.

Ei ole mõtet ennustada, millised konkreetsed vormid see süsteem omandab, kuid mõningate tema üldjoonte kohta võib juba otsustada teatud usaldatavusega.

Ühiskondlik omavalitsus kommunismi tingimustes on organisatsiooniline süsteem, mis hõlmab *kogu elanikkonna*, kes selle abil teostab ise *oma elu otsest juhtimist*. Niisuguse süsteemi loomiseks on vajalikud uued organisatsioonivormid, sellised vormid, mis võimaldavad õigesti ja õigeaegselt välja selgitada üldise tahte ja efektiivselt seda ellu viia, liites paljud miljonid inimesed ühte ühiskonna ette kerkinud ülesannete lahendamiseks.

Kommunistlik ühiskondlik omavalitsus kujutab endast kõigepealt massiorganisatsioonide ja kollektiivide ulatuslikku süsteemi. Ainult nii on võimalik tagada kõigi ühiskonnaliikmete pidev osavõtmine juhtimisest ning mobiliseerida nende energiat, kogemusi ja loovat initsiatiivi.

Vastavalt muutuvad ka ühiskondliku elu juhtimise meetodid. Majanduse alal — ühiskondliku omavalitsuse peamises sfääris — on need teadusliku planeerimise, tootmiskollektiivide ja majanduspiirkondade vabatahtlike sidemete ja koostöö organiseerimise meetodid. Teiste ülesannete lahendamisel kasutatakse ühiskondliku mõjutamise meetodeid, avaliku arvamuse mõju. See kujuneb kommunismi tingimustes võimsaks jõuks, mis on küllaldane selleks, et korrale kutsuda neid indiviide, kes ei tahaks silmas pidada kommunistlikke tavasid ja ühiselu reegleid.

Printsipiaalselt uus on ka see õhkkond, kus areneb ühiskondliku omavalitsuse tegevus. Ühiskondlik omavalitsus eeldab mitte ainult ühiskonna asjade täielikku avalikkust ja teatavakstegemist, vaid ka inimeste väga suurt kodanikuaktiivsust, inimeste suurt huvi nende asjade vastu. Tõenäoliselt ei toimu ühiskondlike asjade avalik arutamine ilma vaidlusteta, kuid see ei kujune takistuseks, vaid vastupidi, aitab leida kõige õigemad lahendused. Lahendamatud vastuolud, nagu kogemused on näidanud, tekivad lepitamatute huvide ja harimatuse pinnal. Need põhjused kommunismi tingimustes kõrvaldatakse; järelikult jäävad alles ainult erinevused kogemustes, informeerituse astmes ja üksikutele küsimustele lähenemises. Kuid selliseid vastuolusid huvide, eesmärkide ja maailmavaate sügava ühtsuse tingimustes ei ole raske lahendada.

Kõik need kommunistliku ühiskondliku omavalitsuse iseärasused vastavad täielikult tulevases ühiskonnas valitsevate inimestevaheliste suhete, koostöö ja vendluse suhete iseloomule. Kommunistlik inimene ei ole egoist ega individualist, ta paistab silma teadliku kollektivismi poolest ja hoolitseb igati üldise hüvangu eest. Selle inimese moraali põhialuseks on ustavus kollektiivile, valmisolek ja oskus pühalikult silmas pidada ühiskondlikke huve. Sellised uue ühiskonna vabade ja võrdsete

kodanike omadused muudavadki kommunismi inimeste — loova kommunistliku töö tõeliste meistrite — kõrgestiorganiseeritud ja kooskõlastatud ühenduseks.

5. Rahu ning rahvaste sõprus, koostöö ja lähenemine

Kommunism tähendab ka uusi rahvastevahelisi suhteid.

Nad kujunevad välja sotsialistliku internatsionalismi printsiipide arenemise tulemusena, mis moodustavad tänapäeval sotsialistliku maailmasüsteemi hulka kuuluvate maade vaheliste suhete aluse.

Juba sotsialistliku revolutsiooni võit likvideerib sotsiaalsed ja majanduslikud põhjused, mis tekitasid sõdu riikide vahel, muudab rahu ja sõpruse uut ühiskonda ehitavate rahvaste vaheliste suhete aluseks. Kommunism kindlustab veelgi neid suhteid. See tuleneb kommunistliku korra olemusest endast. „... Vastupidiselt vanale ühiskonnale, selle majandusliku viletsuse ja poliitilise meeletusega," kirjutas kommunismist prohvetlikult K. Marx, „tekib uus ühiskond, kelle rahvusvaheliseks printsiibiks on *rahu*, sest kõigil rahvastel on üks ja seesama printsiip — *töö*!"[11]

Me näeme, et ka praegu valitseb sotsialistlike maade vastastikustes suhetes rahvuste võrdõiguslikkuse printsiip, olenemata nende rahvaarvust ning majandusliku ja kultuurilise arengu tasemest. Kommunismi võit tõstab selle printsiibi uuele, kõrgemale astmele, kindlustades nende maade *tegeliku võrdsuse*, kus uus kord on välja kujunenud. Juba üleminekul kommunismile jõuavad nad kõik järele eesrindlike maade tasemele ning astuvad enam-vähem üheaegselt kommunistlikku ajastusse.

Sotsialistliku maailmasüsteemi loomine tõi endaga kaasa vabanenud rahvaste tiheda koostöö ja vastastikuse abistamise. Kommunism tähendab selle koostöö edasist tugevdamist ja õitselepuhkemist. Ta avab tee kõigi rahvaste majanduse ja kultuuri ennenägematule lähendamisele nende kõigi kiiremaks ja edukamaks arenemiseks.

Kõik need muutused on ühiskonna kommunistliku ümberkujundamise lahutamatu osa. Selle ümberkujundamise tulemusena kaovad kõik rahvastevahelistes suhetes esinevad eraldatuse ja isoleerituse jäljed.

Muidugi eksisteerivad rahvused ning järelikult ka rahvuslikud kultuurid ja rahvuskeeled veel väga pikka aega ka pärast kommunismi võitu. Kuid mitmesuguste rahvaste elu ja suhtlemine vabanevad kõigest sellest, mis annab kas või kõige vähimatki põhjust vaenuks ja tüliks, eraldatuseks ja võõrdumiseks, rahvuslikuks egoismiks ja piiratuseks.

Millist kolossaalset kasu saab kõigest sellest inimkond! Ainuüksi rahvusvahelise „suhtlemise" niisuguse pillava, metsiku ja

verise vormi likvideerimine, nagu seda on sõda, looks isegi majanduse praegusel arengutasemel võimaluse suureulatuslike ülesannete lahendamiseks. On näiteks välja arvestatud, et ainuüksi nende vahenditega, mille neelas Teine maailmasõda, oleks võimalik olnud ehitada viietoaline maja igale maakeral elavale perekonnale, samuti üks haigla üle 5000 elanikuga linnas ja ülal pidada kõik need haiglad 10 aasta jooksul. Niisiis jätkuks ühele maailmasõjale kulutatud vahendeist selleks, et kõige radikaalsemalt lahendada korteriprobleem ja tervishoiuprobleem, mis tänapäeval on inimkonna suurema osa ees nii teravalt üles kerkinud.

Milliseid väärtusi aga on võimalik luua, kui suunata loomingulisteks eesmärkideks võidurelvastumisele kulutatavad vahendid ning kümnete miljonite sõjaväes teenivate ja sõjatööstuses töötavate inimeste jõud!

Määratu suurt kasu annab rahvastele ka kommunistlike maade majanduslik lähendamine, nende majanduse arendamine kommunistliku maailmasüsteemi suunas. Ulatuslik koopereerimine ja spetsialiseerimine loovad uued võimalused inimtöö kokkuhoiuks ja kõigi toodanguliikide väljalaske suurendamiseks. Sel alusel kiireneb majandusliku arenemise tempo ennenägematult.

Piiramatud võimalused avanevad kommunismi tingimustes ka inimkonna kultuurilise taseme tõusuks. Mitmesuguste rahvaste kultuure, mis on oma vormilt rahvuslikud, läbib üha enam ühtne kommunistlik sisu. Nende lähendamine sel alusel annab võimsa stiimuli rahvuslike kultuuride vastastikusele rikastamisele ja arendamisele, tulevikus aga toob see endaga kaasa ühtse, sügavalt internatsionalistliku, tõeliselt üldinimliku kultuuri kujunemise. Tunduvalt kiireneb teaduse arenemise tempo, sest saab võimalikuks koordineerida teaduse jõupingutused rahvusvahelises, seejärel aga ka ülemaailmses ulatuses. Enneolematu hoo võtab mitmesuguste maade ja eri rahvustest inimeste suhtlemine; nad õpivad üksteist paremini tundma, nad hakkavad üksteiselt õppima, tundes ennast ikka rohkem ühe üldinimliku pere liikmetena.

Võib öelda, et kommunism annab uue, kõrge mõtte mõistele „inimkond" endale, muutes inimsoo, keda aastatuhandete vältel lõhestasid lahkhelid, tülid, konfliktid ja sõjad, ühtseks ülemaailmseks ühenduseks.

6. Kommunismi edasised perspektiivid

Eespool oli jutt peamiselt kommunismi lähematest perspektiividest, sellest, mis ootab inimeste esimesi põlvkondi, kellele langeb osaks õnn selles ühiskonnas elada. Isegi tutvumine tema üldiste kontuuridega näitab, et kommunistlik kord viib oma esimestest sammudest alates ellu inimkonna kõige salajasemad loo-

tused, tema unistused üldisest jõukusest ja küllusest, vabaduses ja võrdsusest, rahust, inimeste vendlusest ja koostööst.

See on täiesti seaduspärane, sest kommunismi ideaalil o sügavad juured ajaloos, miljonite töörahva hulkade elus. Unistus sellest ideaalist on võimalik leida juba tsivilisatsiooni koidikul kujunenud rahvamuistendites „kuldsest ajastust". Palju nõudmisi, mis oma olemuselt olid kommunistlikud, on esitanud vana-aja ja keskaja töörahva hulkade vabastusliikumised. Kahe ajastu — feodaalajastu ja kapitalistliku ajastu — piiril aga võtsid tolle aja silmapaistvad filosoofid, sotsialistid-utopistid, kommunistliku ideaali oma täiuslikku ühiskonda käsitleva õpetuse aluseks. Tõsi küll, need filosoofid ei suutnud tungida ühiskonna arenemise seaduste saladusse ega teaduslikult põhjendada kommunismi reaalset võimalikkust ja ajaloolist paratamatust. Alles marksism muutis kommunismi utoopiast teaduseks, teadusliku kommunismi ühtesulamine kasvava töölisliikumisega aga lõi selle võitmatu jõu, mis tõukab ühiskonda järgmisele ühiskondliku progressi astmele — kapitalismilt kommunismile.

Ühte sulanud töölisliikumisega, ei kaotanud kommunism oma suurt üldinimlikku sisu. Täiesti õigus oli Engelsil, kes märkis, et kommunism „ei ole mitte üksnes tööliste, vaid kogu inimkonna üritus".[12] Kommunismi võiduga täitub kogu töötava inimkonna unistus.

Tähendab ju kommunistlik kord inimlikkuse triumfi, *reaalse humanismi* täielikku võitu, nagu ütles Marx.

Kommunistliku humanismi reaalsus ei seisa üksnes selles, et kõigile inimestele huvitava, õnneliku ja rõõmsa elu loomine muutub inimese tegevuse võimsaks, kõikevõitvaks tõukejõuks. Otsustav tähtsus on sellel, et kommunismi tingimustes saab ühiskond lõpuks täieliku võimaluse niisuguse eesmärgi saavutamiseks. Võimas tootmisbaas, suurenev võim loodusjõudude üle, õiglane ja mõistlik ühiskondlik kord, inimeste teadlikkus ja kõrged moraalsed omadused — see kõik võimaldab ellu viia kõige helgemad unistused täiuslikust ühiskonnast.

Just kommunismi võiduga algab inimkonna tõeline ajalugu, selle sõna kõige paremas mõttes. Inimene erineb printsipiaalselt kõigist elusolenditest selle poolest, et mõistus ja töö vabastavad tema vajadusest passiivselt kohanduda ümbritsevate tingimustega, annavad talle jõudu muuta neid tingimusi vastavalt inimkonna huvidele ja vajadustele. Ja kuigi inimkond eksisteerib juba palju aastatuhandeid, saabub ainult kommunismiga tema täieliku küpsuse ajastu ja lõpp pikaajalisele eelajaloole, kus iga üksiku inimese ja kogu ühiskonna elu kujunes temale võõraste, tema võimule mittealluvate jõudude — nii loodusjõudude kui ka ühiskondlike jõudude mõjul. Kommunismi võiduga saavad inimesed võimaluse toota külluses kõiki neile eluks vajalikke hüvesid ning peale selle vabastada ühiskond kõigist ebainimlikkuse aval-

dustest: sõdadest, ühiskonnas toimuvast julmast võitlusest ja ebaõiglusest, kultuuri puudusest, harimatusest ja võhiklusest, kuritegudest ja inetutest taotlustest. Inimeste ja rahvaste vahelistest suhetest kaovad lõplikult vägivald ja omakasupüüd, silmakirjatsemine ja egoism, reetlikkus ja auahnus.

Nii kujutlevad kommunistid tõelise reaalse humanismi triumfi, mis pääseb võidule tulevases kommunistlikus ühiskonnas.

Jõudnud aga sellele kõrgendikule, ei jää inimesed peatuma, ei jää „loorberitele puhkama" ega muutu passiivseteks vaatlejateks. Vastupidi, nende energia kümnekordistub. Lahendatud ülesannete asemel tekivad uued, saavutatud eesmärkide asemel esitatakse teised, veelgi ahvatlevamad. Ajalooratas veereb edasi.

Selles, kui süveneda, on inimkonna suurim õnn, selle tagatis, et ta ei jää kunagi ilma kõrgest rahuldusest ja rõõmust, mille annavad loov töö, aktiivne tegevus ja takistuste julge ületamine.

Kommunistliku ühiskonna iseloomulik joon seisabki just äärmiselt kiires, praktiliselt lõpmatus arenemises. Ja pärast tema võitu seab elu inimeste ette üha uued probleemid, mille lahendamine nõuab igalt uuelt põlvkonnalt loomingulisi jõupingutusi.

Kõigepealt on selge, et kunagi ei katke ühiskondliku tootmise arenemine. Millised tegurid hakkavad tema pidevat progressi stimuleerima? Kommunistliku ühiskonna inimeste vajaduste pidev kasv, kusjuures see kasv on väga kiire. Edasi, rahvaarvu kasv, mis kutsub loomulikult esile nii materiaalsete kui ka kultuuriliste hüvede tootmise suurendamise. Sellessamas suunas hakkab toimima ka ühiskondlik vajadus töötajate tööaja lühendamise ja nende puhkeaja pikendamise järele.

Ei ole raske kujutleda ka seda, et tootmise arendamine ise nõuab paljude niisuguste keeruliste küsimuste lahendamist, mis on seotud tootmise organiseerimise täiustamisega, oskuslike töötajate kaadri ettevalmistamisega, kõikvõimalike tehniliste uuenduste leiutamisega ja praktikas rakendamisega.

Teaduse ette, millel on silmapaistev koht kommunistlikus ühiskonnas, kerkivad üha uued probleemid. Juba praegu on näha, et nende maht on tõepoolest grandioosne. Tuntud nõukogude teadlane akadeemik V. A. Obrutšev, mõtiskledes sellest, mida inimestel on õigus oodata teaduselt, kirjutas:

„On tarvis:

pikendada inimese elu keskmiselt 150—200 aastani, hävitada nakkushaigused, viia miinimumini mittenakkushaigused, saada võitu vanadusest ja väsimusest, õppida tagasi andma elu, kui on tegemist mitteõigeaegse, juhusliku surmaga;

seada inimese teenistusse kõik loodusjõud, Päikese energia, tuule energia, maa-alune soojus, rakendada aatomienergiat tööstuses, transpordis, ehitustegevuses, õppida energiat varuma ja seda ilma juhtmeteta kohale toimetama;

ette öelda ja lõplikult kahjutuks teha loodusõnnetused: veeuputused, orkaanid, vulkaanipursked, maavärisemised;

valmistada tehastes kõik maakeral teadaolevad ained, kaasa arvatud kõige keerulisemad — valgud —, samuti looduses tundmatud ained, mis on kõvemad kui teemandid, soojuskindlamad kui tulekindel telliskivi, raskemalt sulatatavad kui volfram ja osmium, paindlikumad kui siid, elastsemad kui kummi;

aretada uued tõuloomad ja taimeliigid, mis kasvavad kiiremini ning annavad rahvamajanduse vajadusteks rohkem liha, piima, villa, teravilja, puuvilja, kiudu, puitu;

kohandada elule ja kasutusele võtta ebamugavad rajoonid, sood, mäed, kõrbed, taiga, tundra ning võib-olla ka merepõhi;

õppida valitsema ilma, reguleerima tuult ja soojust, nagu praegu reguleeritakse jõgesid, ümber paigutama pilvi, oma äranägemisel käsutama vihma ja selget ilma, lund ja kuumust."[13]

Tulnud isegi toime nende suurejooneliste ülesannetega, ei jõua teadus muidugi oma võimaluste piirini. Uurivale inimmõistusele ei ole ega saagi olla piiri, samuti ei ole ega saagi olla piiri inimeste püüdlustele seada oma teenistusse loodusjõud ja omandada kõik tema saladused.

Ialgi ei katke ka inimeste tegevus, mis on suunatud selle ühiskondliku korra täiustamisele, milles nad elavad, — ühiskondliku omavalitsuse ja inimeste eluviisi vormide ning nende ühiselu ja suhtlemise normide täiustamisele.

Milline ammendamatu tegevusväli aga avaneb kommunistliku ühiskonna ees kõigi tema liikmete võimete arenemise ja õitsele puhkemise teel, inimeste eneste füüsilise ja vaimse täiustumise teel!

Liikumine kommunistliku tsivilisatsiooni helendavatele kõrgustele tekitab inimestes alati erakordse tahtejõu ja mõistuse jõu, loomingulise puhangu, mehisuse ja elava energia.

TSITEERITUD KIRJANDUSE LOETELU

Sissejuhatus

[1] *К. Маркс и Ф. Энгельс*, Соч., т. XXV, 1936, lk. 475.

ESIMENE OSA

I peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 55.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 240.
[3] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 40.
[4] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 53.
[5] *И. П. Павлов*, Полное собрание сочинений, т. III, кн. 2, М.—Л., 1951, lk. 409—410.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 224.
[7] *Гегель*, Соч., т. I, М.—Л., 1929, lk. 270.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 207.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 207.
[10] *В. Гейзенберг*, Философские проблемы атомной физики, М., 1953, lk. 49.
[11] *James Jeans*, Physics and Philosophy, 1948, lk. 216.
[12] *Pascual Jordan*, Physics of the 20th Century, N. I, 1944, lk. 160.
[13] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 332.
[14] *A. Toynbee*, Civilisation on Trial, London, 1948, lk. 94.
[15] *John E. Russel*, Science and Modern Life, London, 1955, lk. 101.
[16] *V. I. Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 77.
[17] Tsit. raamatust *П. Лаберенн*, Происхождение миров, М., 1957, lk. 250.
[18] *Б. Данэм*, Гигант в цепях, М., 1958, lk. 12, 21, 201.
[19] Vt. *Янагида Кэндзюро*, Эволюция моего мировоззрения, М., 1957, lk. 161
[20] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 290.

II peatükk

[1] *K. Marx*, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 18.
[2] *Л. Витгенштейн*, Логико-философский трактат, М., 1958, lk. 64.
[3] *Ф. Энгельс*, Диалектика природы, 1955, lk. 182.
[4] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 150.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 139.
[6] *V. I. Lenin*, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 4.
[7] *V. I. Lenin*, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 3.
[8] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 306.

[9] *V. I. Lenin*, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 4.
[10] *V. I. Lenin*, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 4.
[11] «Ленинский сборник» XI, М.—Л., 1931, lk. 357.
[12] Nelikümmend aastat Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist. *N. S. Hruštšovi* kõne NSV Liidu Ülemnõukogu juubeliistungjärgul 6. novembril 1957. Tallinn, 1957, lk. 29.
[13] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 4, 1955, lk. 297.
[14] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 125.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 256.
[16] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 218—219.
[17] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 120.
[18] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 38.
[19] *V. I. Lenin*, Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 7.
[20] Moskvas 14.—16. novembril 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. Rahumanifest. Tallinn, 1957, lk. 12.

III peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 126.
[2] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 204.
[3] *Н. С. Хрущев*, К победе в мирном соревновании с капитализмом, М. 1959, lk. 339.
[4] Vt. *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 80 ja 305.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 106.
[6] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 161.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 160.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 103.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 116.
[10] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 161.
[11] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 76.
[12] *В. И. Ленин*, Соч., т. 38, lk. 186.
[13] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 120.
[14] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 116.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 118.
[16] *V. I. Lenin*, Teosed, 4. kd., lk. 181.
[17] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 449.
[18] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 334.
[19] *У. Джемс*, Вселенная с плюралистической точки зрения. М., 1911, lk. 170.

TEINE OSA

IV peatükk

[1] Vt. *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 138.
[2] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 9, 1957, lk. 136.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 5.
[4] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 208.
[5] *J. V. Stalin*, Leninismi küsimusi, Tallinn, 1952, lk. 524.
[6] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 281.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 13. kd., lk. 21.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 20. kd., lk. 180.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 14. kd., lk. 304.
[10] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. XVI, ч. I, 1937, lk. 304.

V peatükk

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd. lk. 388.
[2] Vt. *J. V. Stalin,* Teosed, 2. kd. lk. 291.
[3] Vt. *F. Engels,* Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 159.
[4] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 19—20.
[5] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 662.
[6] Vt. *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 27.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 25. kd., lk. 360.
[8] *V. I. Lenin,* Teosed, 17. kd., lk. 366.
[9] *V. I. Lenin,* Teosed, 4. kd., lk. 185.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 2. kd., lk. 93.
[11] *V. I. Lenin,* Teosed, 5. kd., lk. 370.
[12] *V. I. Lenin,* Teosed, 19. kd., lk. 98.

VI peatükk

[1] *К. Маркс и Ф. Энгельс,* Соч., т. XV, 1935, lk. 592.
[2] *V. I. Lenin,* Teosed, 9. kd., lk. 90.
[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 4. kd., lk. 330—331.
[4] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 323.
[5] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 423.
[6] Vt. *V. I. Lenin,* Teosed, 2. kd., lk. 470.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 27. kd., lk. 137.
[8] *V. I. Lenin,* Teosed, 26. kd., lk. 370.

VII peatükk

[1] *F. Engels,* Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 250.
[2] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 267.
[3] *К. Маркс и Ф. Энгельс,* Соч., т. 12, 1958, lk. 4.
[4] *К. Маркс и Ф. Энгельс,* Соч., т. 9, 1957, lk. 230.
[5] *V. I. Lenin,* Teosed, 25. kd., lk. 441.
[6] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 310.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 19. kd., lk. 353.
[8] *К. Маркс и Ф. Энгельс,* Соч., т. 1, 1955, lk. 415.

KOLMAS OSA

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 3. kd., lk. 38.
[2] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 11.
[3] *K. Marx,* Kapital, 1 kd., Tallinn, 1953, lk. 12.

VIII peatükk

[1] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 660.
[2] *V. I. Lenin,* Dialektika küsimusest, Tallinn, 1958, lk. 5.
[3] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 42.
[4] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 48—49.
[5] *F. Engels,* Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 179—180.
[6] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 18.
[7] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 452.
[8] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 351.
[9] *К. Маркс,* Капитал, т. III, lk. 206.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 5. kd., lk. 72.

[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 46—47.
[12] *K. Marx*, Kapital, II kd., Tallinn, 1958, lk. 154.
[13] *K. Marx*, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 560.
[14] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 81.
[15] *K. Marx*, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 662.

IX peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 23. kd., lk. 93.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 247.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 18. kd., lk. 372.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 246.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 26. kd., lk. 373.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 197.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 211.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 210.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 223.
[10] Vt. *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 228.
[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 94—95.
[12] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 241.
[13] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 179.
[14] Vt. *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 255—256; 23. kd., lk. 94.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 255—256.
[16] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 268.
[17] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 278.
[18] *V. I. Lenin*, Teosed, 23. kd., lk. 103.
[19] *V. I. Lenin*, Teosed, 23. kd., lk. 95.
[20] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 280.
[21] *V. I. Lenin*, Teosed, 28. kd., lk. 100.

X peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 383.
[2] «Архив Маркса и Энгельса», т. IV, 1935, lk. 29.
[2] *Х. Люмер*, Военная экономика и кризис, М., 1955, lk. 63.
[4] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 65.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 15. kd., lk. 21.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 334.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 26. kd., lk. 145.

NELJAS OSA

XI peatükk

[1] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 24, 29.
[2] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 27.
[3] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 28.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 18. kd., lk. 543.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 17. kd., lk. 198—199.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 18. kd., lk. 66.

XII peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 283.
[2] *К. Маркс и Ф. Энгельс*, Избранные письма, Госполитиздат, 1953, lk. 311.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 188.
[4] Vt. *V. I. Lenin*, Teosed, 3. kd., lk. 504.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 18. kd., lk. 111.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 276.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 1. kd., Tallinn, 1960, lk. 268.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 339.
[9] *Альберт Рис Вильямс*, Народные массы в русской революции, M., 1924, lk. 93, 95—96.
[10] *V. I. Lenin*, Teosed, 26. kd., lk. 211.
[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 438.
[12] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 292.
[13] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 416.
[14] *Мао Цзэ-дун*, О диктатуре народной демократии, Госполитиздат, 1949, lk. 5—6.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 30. kd., lk. 137.
[16] *Д. Неру*, Открытие Индии, M., 1955, lk. 24.
[17] *Сукарно*, Влияние Октябрьской революции на пробуждение народов Азии, «Новое Время», 18 октября 1956 г., lk. 5.
[18] Nelikümmend aastat Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist. *N. S. Hruštšovi* kõne NSV Liidu Ülemnõukogu juubeliistungjärgul 6. novembril 1957. Tallinn, 1957, lk. 5.
[19] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 32—33.
[20] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 5.
[21] Vt. *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 326.

XIII peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 372.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 32. kd., lk. 223.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 377.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 8.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 5. kd., lk. 432.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 10. kd., lk. 29.
[7] NLKP kongresside, konverentside ja Keskkomitee pleenumite resolutsioonid ja otsused, I osa, Tallinn, 1956, lk. 527.
[8] *V. I. Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 365.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 208.
[10] *V. I. Lenin*, Teosed, 5. kd., lk. 383.
[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 23. kd., lk. 59.
[12] *V. I. Lenin*, Teosed, 19. kd., lk. 372.
[13] *V. I. Lenin*, Teosed, 8. kd., lk. 418.
[14] *V. I. Lenin*, Teosed, 15. kd., lk. 323.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 77.
[16] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 56.
[17] *V. I. Lenin*, Teosed, 9. kd., lk. 78.
[18] *V. I. Lenin*, Teosed, 9. kd., lk. 78.
[19] *V. I. Lenin*, Teosed, 24. kd., lk. 456.
[20] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 11.
[21] *V. I. Lenin*, Teosed, 27. kd., lk. 245.
[22] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 271.
[23] *V. I. Lenin*, Teosed, 20. kd., lk. 292.
[24] Moskvas 14.—16. novembril 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. Rahumanifest. Tallinn, 1957, lk. 13.

[25] *V. I. Lenin*, Teosed, 16. kd., lk. 86.
[26] Moskvas 14.—16. novembril 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. Rahumanifest. Tallinn, 1957, lk. 13.
[27] Moskvas 14.—16. novembril 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. Rahumanifest. Tallinn, 1957, lk. 18.

XIV peatükk

[1] *N. S. Hruštšov*, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee aruanne partei XX kongressile 14. veebruaril 1956, Tallinn, 1956, lk. 20.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 499.
[3] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 88.
[4] Vt. «Вопросы истории», № 4, 1958, lk. 51.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 299.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 51.

XV peatükk

[1] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 162.

XVI peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 369—370 ja vt. sealsamas lk. 371.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 271.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 36. kd., lk. 557.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 139.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 20. kd., lk. 378.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 18. kd., lk. 144.
[7] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 275—276.
[8] *Мао Цзэ-дун*, Избранные произведения, т. 3., М., 1953, lk. 174.
[9] *N. S. Hruštšov*, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee aruanne partei XX kongressile 14. veebruaril 1956, Tallinn, 1956, lk. 23.
[10] *V. I. Lenin*, Teosed, 20. kd., lk. 367.
[11] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 79.
[12] *N. S. Hruštšov*, Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee aruanne partei XX kongressile 14. veebruaril 1956, Tallinn, 1956, lk. 23.

XVII peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 21. kd., lk. 375.
[2] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. XVI, ч. I, 1937, lk. 453.
[3] *K. Marx* ja *F. Engels*, Kommunistliku partei manifest, Tallinn, 1955, lk. 24.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 131.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 15. kd., lk. 171—172.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 35. kd., lk. 207.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 30. kd., lk. 416.

XVIII peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 23. kd., lk. 13.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 440.

[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 4. kd., lk. 182—183.
[4] *V. I. Lenin,* Teosed, 23. kd., lk. 13.
[5] *V. I. Lenin,* Teosed, 22. kd., lk. 132.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 23. kd., lk. 30.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 23. kd., lk. 30—31.
[8] *V. I. Lenin,* Teosed, 17. kd., lk. 56.
[9] *V. I. Lenin,* Teosed, 22. kd., lk. 193.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 17. kd., lk. 55.
[11] *N. S. Hruštšov,* NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 87.

XIX peatükk

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 19. kd., lk. 77.
[2] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 299.
[3] Vt. *V. I. Lenin,* Teosed, 8. kd., lk. 525.
[4] *V. I. Lenin,* Teosed, 21. kd., lk. 269.
[5] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 299.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 252—253.
[7] Moskvas 14.—16. novembril 1957. aastal toimunud sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioon. Rahumanifest. Tallinn, 1957, lk. 8.
[8] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965 põhjal, Tallinn, 1959, lk. 27.
[9] *N. S. Hruštšov,* Rahulikust kooseksisteerimisest, „Rahva Hääl" 9. septembrist 1959.
[10] *N. S. Hruštšov,* Rahvusvahelisest olukorrast ja Nõukogude Liidu välispoliitikast, „Rahva Hääl" 1. novembrist 1959.

XX peatükk

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 22. kd., lk. 329.
[2] *V. I. Lenin,* Teosed, 22. kd., lk. 329.
[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 74.
[4] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 74.
[5] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 75.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 71.
[7] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 44.
[8] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 378.
[9] Vt. *V. I. Lenin,* Teosed, 27. kd., lk. 427.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 23. kd., lk. 286—287.
[11] *V. I. Lenin,* Teosed, 21. kd., lk. 187—188.
[12] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 71—72.
[13] *V. I. Lenin,* Teosed, 4. kd., lk. 241.
[14] *V. I. Lenin,* Teosed, 24. kd., lk. 385.
[15] *V. I. Lenin,* Teosed, 26. kd., lk. 154.
[16] Vt. *V. I. Lenin,* Teosed, 28. kd., lk. 232.
[17] *V. I. Lenin,* Teosed, 30. kd., lk. 10.
[18] *V. I. Lenin,* Teosed, 27. kd., lk. 310.
[19] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XX kongressi resolutsioonid, Tallinn, 1956, lk. 10—11.
[20] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 71.

XXI peatükk

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd., lk. 387.
[2] *V. I. Lenin,* Teosed, 28. kd., lk. 232.
[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd., lk. 350.
[4] *Г. Уэллс,* Россия во мгле, М., 1958, lk. 19—20.
[5] Vt. *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd. lk. 27.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 318.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd., lk. 358.
[8] *V. I. Lenin,* Teosed, 25. kd., lk. 384.
[9] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 32.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 28. kd., lk. 214—215.
[11] *V. I. Lenin,* Teosed, 25. kd., lk. 385.
[12] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd., lk. 350—351.
[13] *V. I. Lenin,* Teosed, 28. kd., lk. 436.
[14] *V. I. Lenin,* Teosed, 27. kd., lk. 182—183.
[15] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 407.
[16] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 165.
[17] *V. I. Lenin,* Teosed, 31. kd., lk. 27.
[18] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 80.
[19] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 198.
[20] *V. I. Lenin,* Teosed, 23. kd., lk. 57.
[21] *V. I. Lenin,* Teosed, 26. kd., lk. 239.
[22] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 439.

XXII peatükk

[1] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 34.
[2] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 139.
[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 299.
[4] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 150—151.
[5] *K. Marx* ja *F. Engels,* Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 361.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 33. kd., lk. 431.
[7] *V. I. Lenin,* Teosed, 32. kd., lk. 434.
[8] *J. V. Stalin,* Teosed, 13. kd., lk. 39.
[9] *V. I. Lenin,* Teosed, 24. kd., lk. 50.

XXIII peatükk

[1] *V. I. Lenin,* Teosed, 27. kd., lk. 70.
[2] «Ленинский сборник» XI, М.—Л., 1931, lk. 382.
[3] *V. I. Lenin,* Teosed, 24. kd., lk. 432.
[4] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс,* Избранные письма, Госполитиздат, 1953, lk. 208.
[5] *F. Engels,* Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 252.
[6] *V. I. Lenin,* Teosed, 25. kd., lk. 442.
[7] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс.* Соч., т. 1, 1955, lk. 553.
[8] *К. Маркс,* Теории прибавочной стоимости, т. III, 1936, lk. 198.
[9] *К. Маркс,* Капитал, т. III, 1955, lk. 865.
[10] *V. I. Lenin,* Teosed, 29. kd., lk. 379.
[11] *K. Marx,* Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 43.
[12] Vt. *К. Маркс,* Капитал, т. III, 1955, lk. 271.

XXIV peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 131.
[2] *V. I. Lenin*, Teosed, 22. kd., lk. 134—135.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 36. kd., lk. 556—557.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 52.
[5] «Правда» 10. aprillist 1958.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 167—168.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 27. kd., lk. 377.
[8] *N. S. Hruštšov*, Kirjandus ja kunst olgu tihedalt seotud rahva eluga, Tallinn, 1957, lk. 24.
[9] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Из ранних произведений, М., 1956, lk. 618.
[10] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 2, 1955, lk. 145—146.
[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 26. kd., lk. 373.
[12] *F. Engels, Anti-Dühring*, Tallinn, 1954, lk. 260.
[13] «Советская культура» 7. novembrist 1954.

XXV peatükk

[1] Vt. *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 71.
[2] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 94.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 31. kd., lk. 123.
[4] NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 88—89.

XXVI peatükk

[1] *V. I. Lenin*, Teosed, 30. kd., lk. 258.
[2] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande „NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965" põhjal, Tallinn, 1959, lk. 3.
[3] NLKP 1959. aasta juunipleenumi materjale, Tallinn, 1959, lk. 118.
[4] *V. I. Lenin*, Teosed, 33. kd., lk. 167.
[5] *V. I. Lenin*, Teosed, 29. kd., lk. 396.
[6] *V. I. Lenin*, Teosed, 30. kd., lk. 24.
[7] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 47.
[8] Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu XIII kongressi materjalid, Tallinn, 1958, lk. 101.
[9] *V. I. Lenin*, Teosed, 2. kd., lk. 421.
[10] *N. S. Hruštšov*, Kirjandus ja kunst olgu tihedalt seotud rahva eluga Tallinn, 1957, lk. 19—20.
[11] *V. I. Lenin*, Teosed, 27. kd., lk. 373.
[12] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 247.
[13] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 106.
[14] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 432.
[15] *V. I. Lenin*, Teosed, 26. kd., lk. 228.
[16] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 100.
[17] *N. S. Hruštšov*, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn, 1959, lk. 112.

[1] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 14.
[2] Üleliidulise Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu XIII kongressi materjalid, Tallinn, 1958, lk. 100.
[3] *V. I. Lenin*, Teosed, 30. kd., lk. 477.
[4] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 2, 1955, lk. 351.
[5] *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 176.
[6] Vt. *К. Маркс и Ф. Энгельс*, Соч., т. XV, 1933, lk. 421.
[7] *V. I. Lenin*, Teosed, 25. kd., lk. 438.
[8] Vt. *F. Engels*, Anti-Dühring, Tallinn, 1954, lk. 304.
[9] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 3, 1955, lk. 542.
[10] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, II kd., Tallinn, 1960, lk. 123.
[11] *K. Marx* ja *F. Engels*, Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957, lk. 387.
[12] *К. Маркс* и *Ф. Энгельс*, Соч., т. 2, 1955, lk. 516.
[13] «Наука и молодежь», изд. Академии наук СССР, М., 1958, lk. 63.

SISUKORD

Autoritelt 5

Sissejuhatus. Marksistlik-leninlikust maailmavaatest 7

ESIMENE OSA

MARKSISTLIK-LENINLIKU MAAILMAVAATE FILOSOOFILISED ALUSED

I peatükk. **Filosoofiline materialism** 13

1. Progressiivse materialistliku teaduse arenemine võitluses reaktsiooni ja vaimupimeduse vastu 13
2. Materialism ja idealism 15
   Stiihiline materialism — 15. Materialism on eesrindlik filosoofia — 17. Dialektiline ja ajalooline materialism kui kõrgeim aste filosoofia arengus — 18.
3. Mis on mateeria filosoofilises tähenduses? 21
4. Materiaalse maailma olemise üldised vormid 23
   Igavene liikumine looduses — 23. Mateeria liikumise liigid — 24. Ruum ja aeg — 25. Mõni sõna nendest, kes ei taha tunnistada ruumi ja aja objektiivset olemasolu — 26.
5. Teadvus kui erilisel viisil organiseeritud mateeria omadus 28
   Inimese mõtlemine on elava mateeria arenemise tulemus — 28. Töö ja kõne tähtsus inimmõtlemise arenemises — 30. Teadvus kui aja omadus — 31.
6. Filosoofilise materialismi vastased 32
   Objektiivne idealism — 33. Subjektiivne idealism — 33. Katse luua filosoofias „kolmandat" joont — 34. Idealismi juured — 37.
7. Tänapäeva kodanlik filosoofia 38
   Mõistuse vastu sihitud filosoofia — 39. Näiline „teaduse filosoofia" — 41. Keskaegse skolastika elluäratamine — 45.
8. Võitluses teadusliku maailmavaate eest 48

II peatükk. **Materialistlik dialektika** 51

1. Nähtuste üldine seos 54
   Põhjuslik seos — 54. Idealistliku põhjuslikkusekäsitluse paikapidamatus — 55. Vastastikune toime — 57. Paratamatus ja seadus — 58. Paratamatus ja juhuslikkus — 59. Determinism ja tänapäeva teadus — 61.
2. Kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed muutused looduses ja ühiskonnas 63
   Asjade kvalitatiivne ja kvantitatiivne määratletus — 63. Kvantitatiivsete muutuste üleminek kvalitatiivseteks muutusteks — 66. Mis on hüpe — 67. Metafüüsilise arengukäsituse paikapidamatus — 68.
3. Vastanditeks kahestumine kui põhiline liikumise allikas 69
   Mõni sõna dialektika ajaloost — 69. Dialektiline vastuolu ja selle üldine iseloom — 70. Arenemine kui vastandite võitlus — 71. Vastuolu on alati konkreetne — 73. Antagonistlikud ja mitteantagonistlikud vastuolud — 74. Kuidas kodanluse ideoloogid moonutavad dialektikat — 75.
4. Dialektiline arenemine madalamalt kõrgemale 76
   Dialektiline eitamine — 77. Arenemise järjekestvus — 78. Arenemise progressiivne iseloom — 78.

5. Dialektika kui maailma tunnetamise ja ümberkujundamise meetod 80
Dialektika tähtsus teaduse ja praktika jaoks — 80. Dialektika loovast rakendamisest — 82.

III peatükk. **Tunnetusteooria** 84

1. Praktika kui tunnetuse alus ja eesmärk 84
Teooria ja praktika ühtsusest — 86.
2. Tunnetus kui objektiivse maailma peegeldus 88
Agnostitsismi vastu — 89.
3. Õpetus tõest 91
Objektiivne tõde — 92. Tunnetuse tee — 92. Aistingud kui asjade ja nende omaduste kujundid — 92. Mõtlemine kui nähtuste olemuse tunnetamine — 94. Lõputu maailma lõputu tunnetamine — 96. Absoluutne ja suhteline tõde — 97. Absoluutse ja suhtelise tõe dialektiline ühtsus — 99. Tõe konkreetne iseloom — 100. Marksistliku tõeõpetuse tähtsus teaduse ja praktika jaoks — 100.
4. Praktika kui tõe kriteerium 102
Pragmatism kui ärimeeste filosoofia — 104.
5. Paratamatus ja inimese vabadus 106

TEINE OSA

MATERIALISTLIK AJALOOKÄSITUS

IV peatükk. **Ajaloolise materialismi olemus** 109

1. Revolutsiooniline pööre vaadetes ühiskonna kohta 109
2. Tootmisviis kui ühiskonna elu materiaalne alus 112
Kuidas tootmine areneb — 114. Tootlike jõudude ja tootmissuhete vastastikune toime — 114.
3. Baas ja pealisehitus 116
4. Ajalugu kui ühiskondlik-majanduslike formatsioonide arenemine ja vahetumine 119
Ürgkogukondlik kord — 119. Orjanduslik kord — 120. Feodaalkord — 122. Kapitalistlik kord — 125. Sotsialistlik kord — 126.
5. Ajalooline seaduspärasus ja inimeste teadlik tegevus 127
Kuidas toimivad sotsiaalsed seadused — 127. Ideede osa ühiskonna arenemises — 129. Stiihilisus ja teadlikkus ühiskonna arenemises — 131. Ühiskonna arenemise seaduste kasutamine — 132.
6. Kodanliku sotsioloogia paikapidamatus 133
Hirm ajaloo seaduste ees — 133. Psühholoogiline ühiskonnateooria — 134. Kirjeldamine seletamise asemel — 135. Ajalooseaduste moonutamine sotsiaal-darvinismi poolt — 136.
7. Materialistliku ajalookäsituse tähtsus teiste ühiskonnateaduste ja ühiskondliku praktika seisukohalt 137
Ajalooline materialism ja ühiskonnateadused — 137. Teaduslikust ettenägemisest — 138. Ajalooline materialism ja töölisliikumise praktika — 139.

V peatükk. **Klassid, klassivõitlus ja riik** 141

1. Klassierinevuste ja klasside suhete olemus 141
Klass ja rahvus — 142. Ühiskonna klassideks jagunemine kui ajalooliselt möödaminev nähtus — 144. Ühiskonna klassistruktuur — 145. Kodanliku ühiskonna klassid — 145.
2. Riik kui klassivõimu tööriist 148
Riigi tekkimine ja olemus — 148. Riigi tüübid ja -vormid — 149. Kodanlik riik — 150.
3. Klassivõitlus kui ekspluateerimisühiskonna arenemise liikumapanev jõud 151
Klassivõitluse seaduspärane iseloom — 151. Sotsiaalne revolutsioon — 152. Sotsiaalsete revolutsioonide iseloom ja liikumapanevad jõud — 153. Sotsiaalse revolutsiooni loov osa — 154.
4. Proletariaadi klassivõitluse põhivormid 156
Majanduslik võitlus — 156. Ideoloogiline võitlus 157. Poliitiline võitlus — 159. Proletaarne revolutsioon — 161.

VI peatükk. **Rahvahulkade ja isiku osa ajaloos** 165

1. Rahvahulgad kui ajaloo loojad 166
Rahvahulkade tootmistegevus kui ühiskonna elu ja arenemise otsustav tingimus — 166. Rahvahulgad ja poliitika — 166. Rahvahulkade osa kultuuri arengus — 168. Milline tähtsus on marksismi seisukohal, et rahvahulgad etendavad ajaloos otsustavat osa? — 170.
2. Isiku osast ajaloos 171
Juhtijate tegevus kui ajalooprotsessi hädavajalik element — 171. Milles on silmapaistvate ajalooliste tegelaste jõud? — 172. Ühiskonna vajadused ja suurmehed — 173. Isikukultus on marksismi-leninismiga vastuolus — 174.
3. Rahvahulkade osa kaasaja ühiskondlikus ja poliitilises elus 177
Rahvahulkade poliitilise mõju suurenemine — 177. Rahvahulgad kui kaasaja otsustav poliitiline jõud — 178.

VII peatükk. **Ühiskondlik progress** 182

1. Ühiskonna arenemise progressiivne iseloom 182
Progressi kriteerium — 182. Imperialistliku kodanluse ideoloogid kui progressi vaenlased — 184.
2. Ühiskondlik progress ekspluateerimisühiskonnas ja sotsialismi ajal 187
Progressi vastuolud kapitalismi ajal — 188. Progress sotsialismi ajal — 190.
3. Marksism-leninism ja ühiskondliku progressi ideaalid 192

KOLMAS OSA

KAPITALISMI POLIITILINE ÖKONOOMIA

Sissejuhatus 197

VIII peatükk. **Monopolismieelne kapitalism** 200

1. Kapitalistlike suhete tekkimine 200
2. Kaubatootmine. Kaup. Väärtusseadus ja raha 201
Kaup — 201. Kaubas kehastunud töö — 202. Raha — 203. Väärtusseadus — 205.
3. Lisaväärtuse õpetus on Marxi majandusteooria nurgakivi 206
Lisaväärtuse tootmine — 207. Kapitalistlik ekspluateerimine — 208. Kapital — 208.
4. Palk 210
5. Kasumi suurendamine on kapitalistliku tootmise eesmärk ja piir 211
Keskmine kasum — 212. Tootmishind — 212. Ettevõtjatulu ja protsent — 213. Kasum on kapitalistliku tootmise piir — 214.
6. Kapitalismi arenemine põllumajanduses. Maarent 214
Maarent — 215. Rentimine ning väike- ja keskmiste talupoegade laostumine — 217.
7. Ühiskondliku kapitali taastootmine ja majanduskriisid 217
Ületootmise majanduskriisid — 219.
8. Kapitalistliku akumulatsiooni üldine seadus 221
Tööliskiassi olukorra halvenemine — 222. Kapitalistliku akumulatsiooni ajalooline tendents — 223.

IX peatükk. **Imperialism kui kapitalismi kõrgeim ja viimne staadium** 225

1. Imperialism kui monopolistlik kapitalism 225
Tootmise kontsentreerumine ja monopolid — 225. Finantskapital — 229. Kapitali väljavedu — 231. Maailma majanduslik jaotamine — 232. Maailma territoriaalse jaotamise lõpuleviimine ja võitlus maailma ümberjaotamise eest — 233.
2. Imperialism kui parasiitlik ehk roiskuv kapitalism 236
Tootlike jõudude arenemise pidurdamise tendents — 236. Rantjeekihi kasv — 237. Poliitiline reaktsioon — 238. „Töölisaristokraatia" — 239.
3. Imperialism kui surev kapitalism 240
Sotsialismi materiaalsete eelduste loomine — 240. Kapitalistlike vastuolude teravnemine — 241. Majandusliku ja poliitilise arenemise ebaühtluse seadus — 241.

4. Kapitalismi üldkriisi algus 243

X peatükk. **Imperialism kaasaegsel etapil** 246

1. Kapitalismi üldkriisi uus etapp 246
2. Monopolistlik riigikapitalism 248
   Monopolistliku kapitalismi ümberkasvamine monopolistlikuks riigikapitalismiks — 248. Kaasaegse monopolistliku riigikapitalismi mehhanismist — 250. Majanduse militariseerimine — 253. Kapitalistlikust natsionaliseerimisest ja riigikapitalismist — 257. Revisionistide ja reformistide väljamõeldised kaasaegse kapitalismi kohta — 259.
3. Kas kapitalism vabaneb majanduskriisidest? 263
   Kriisivastased abinõud on vaid palliatiivne vahend kapitalismi parandamatu haiguse vastu — 263. Kapitalismi „kriisideta arenemise" teooriate pankrott — 266.
4. Klassiantagonismide süvenemine ja laienemine 267
   Töölisklass ja kapital — 267. Mis toimub kaasaegse kodanliku ühiskonna teiste klassidega — 271.
5. Kapitalismi ajalooredeli viimane aste 275

NELJAS OSA

RAHVUSVAHELISE KOMMUNISTLIKU LIIKUMISE TEOORIA JA TAKTIKA

XI peatükk. **Töölisklassi maailma-ajalooline missioon** 278

1. Töölisklass kui töötava inimkonna vabastaja 278
2. Töölisklassi ja tema ühiskondlik-poliitilise osatähtsuse kasv 281
   Töölisklassi ridade kasv — 281. Töörahva kõige organiseeritum ja teadlikum klass — 282.
3. Töölisklassi ja kogu töörahva huvid on ühised 284
   Töölisklass on rahva juhtiv jõud võitluses kapitalistlikust ikkest vabanemise eest — 285.
4. Internatsionalism on töölisliikumise jõu allikas 286
   Töölisliikumise internatsionaalne iseloom — 286. Tööinimeste rahvusvaheline solidaarsus — 288.
5. Töölisliikumise arenemise teel esinevad takistused ja raskused 289
   Töölisliikumise lõhenemine — 290.
6. Võitlev ja loov klass 292
   Töölisklassi võitlus oma vahetute majanduslike huvide eest — 292. Kõigi demokraatlike liikumiste juhtiv jõud — 294. Töölisklass on progressiivse inimkonna lootus — 295.

XII peatükk. **Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon kui põhjalik murrang inimkonna ajaloos** 297

1. Vene töölisklassi avangardne osa 297
2. Maailma esimene sotsialistlik revolutsioon 300
   Üleminek kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile — 300. Kuidas Vene proletariaat purustas vanad dogmad, mis eitasid sotsialistliku revolutsiooni võimalikkust — 302. Kommunistlik partei revolutsioonilise pöörde eesotsas — 303. Ajaloo esimene proletaarse võimu eeskuju — 305.
3. Võimas tõuge teiste maade revolutsioonilisele töölisliikumisele 306
4. Oktoobrirevolutsiooni mõju rahvuslikule vabadusliikumisele 307
5. Ülemaailmse sotsialistliku liikumise eesmine väesalk ja kants 309

XIII peatükk. **Marksistlik-leninlik partei ja tema osa tööliste klassivõitluses** 312

1. Millist parteid töölisklass vajab 312
   Marksistliku partei revolutsiooniline iseloom — 313. Töölisklassi ja kogu töörahva avangard — 315.
2. Demokraatlik tsentralism partei struktuuris ja elus 316
   Parteiline demokraatia ja partei juhtimine — 317. Arutamise vabadus ja tegevusühtsus — 318.

3. Partei elav side rahvahulkadega 320
Partei juhtiva osa deklareerimisest üksi on vähe, see tuleb kätte võita — 321. Töötada kõikjal, kus rahvahulki on — 321. Juhtida rahvahulki ja õppida rahvahulkadelt — 324.
4. Marksistlik-leninlik poliitika kui teadus ja kunst 324
Poliitilisest strateegiast ja taktikast — 325. Poliitilise juhtimise kunst — 327. Oskus leida põhilüli — 329.
5. Parempoolse oportunismi ja sektantluse vastu võitlemise vajalikkus 330
Revisionismi ohtlikkus — 330. Dogmatism ja sektantlus viivad massidest irdumisele — 332.
6. Kommunistliku liikumise rahvusvaheline iseloom 333

XIV peatükk. **Töölisklassi ja kõigi rahva demokraatlike jõudude tegevusühtsuse poliitika** 337

1. Töölisliikumise tegevusühtsuse vajalikkus tänapäeva tingimustes 337
Mida tähendab tegevusühtsuse poliitika — 338. Mida annaks tegevusühtsus — 339.
2. Kes teeb takistusi töölisklassi tegevusühtsusele 340
Ühtsuse vaenlaste ettekäänded — 340. Antikommunism on reaktsiooniliste lõhest ajate loosung — 343.
3. Töölisliikumise tegevusühtsuse saavutamise teed 347
Töölishulgad tahavad ühtsust — 347. Õige suhtumine töötajatesse-sotsialistidesse — 349. Ideoloogilised lahkhelid ei ole koostöö takistuseks — 351. Kannatliku seltsimeheliku selgitustöö vajalikkus — 354.
4. Demokraatliku ühtsuse poliitika 355
Mida töölisparteilt nõutakse — 356.

XV peatükk. **Töölisklassi ja talurahva liit kapitalismi tingimustes** 361

1. Võitlus talurahva huvide eest 361
Tööliste ja talupoegade liidu vajalikkus — 362. Milles on feodalismi jäänuste olemus — 364. Kapitalistlikud monopolid on peamised tööliste ja talupoegade riisujad — 365.
2. Kommunistid on talurahva hulkade eluliste huvide kaitsjad 368
Talupoegade võitlus maareformi eest — 369.
3. Mida annab talupoegadele töölisklassi võit 370

XVI peatükk. **Rahvaste rahvuslik vabadusliikumine kolonialismi vastu** 373

1. Töölisliikumine ning rahvus- ja koloniaalküsimus 373
Kaks tendentsi rahvusküsimuses — 373. Töölisklass on rahvusliku rõhumise leppimatu vaenlane — 375. Töölisklass ja tänapäeva natsionalism — 376.
2. Rahvusliku vabadusliikumise tõus ja koloniaalsüsteemi lagunemine 378
Rahvusliku vabadusliikumise tõusu rahvusvahelised tingimused — 378. Rahvusliku vabadusvõitluse liikumapanevad jõud — 380. Koloniaalsüsteemi lagunemise ajalooline tähtsus — 382. Kolonialismi rusudel tekkinud riigid — 383.
3. Imperialismi- ja feodalismivastase revolutsiooni võidud sotsialismi teele asunud Aasia maades 384
4. Idamaade noored rahvusriigid võitluses oma sõltumatuse kindlustamise eest 387
Progressi teed mööda — 387. Araabiamaade rahvaste ärkamine — 388. Idamaade rahvusriikide arenemise perspektiivid — 390.
5. Ladina-Ameerika maade võitlus tõelise sõltumatuse eest 394
6. Aafrika rahvaste vabadusvõitlus 397
7. Antikommunism kui rahvusliku vabadusliikumise laostamise ja lõhestamise tööriist 400
8. Uued koloniaalpoliitika vormid 402
9. Sotsialistlik maailmasüsteem kui rahvaste tugi võitluses kolonialismi vastu 404
Sotsialistlike riikide ja idamaade majandusliku koostöö tähtsus — 405.

XVII peatükk. **Kapitalistlike maade rahvaste võitlus suveräänsuse säilitamise eest** 407

1. Suveräänsuse probleemi teravnemine imperialismi ajastul 407
Suveräänsuse ründamise vormid ja meetodid — 410.
2. Imperialistliku kodanluse ideoloogiaks ei ole patriotism, vaid kosmopolitism 412
3. Suveräänsuse kaitsmine vastab rahvuse kõigi progressiivsete jõudude elulistele huvidele 415
Töölisklass on rahvaste sõltumatuse kaitsja — 415. Töölised ei suhtu oma isamaa saatusesse ükskõikselt — 416. Suveräänsuse printsiip on kallis kõige laiematele rahvakihtidele — 418.

XVIII peatükk. **Võitlus demokraatia kaitseks kodanlikes maades** 420

1. Lenin demokraatia eest võitlemise vajadusest kapitalismi tingimustes 422
2. Kapitalistlike monopolide pealetung töörahva demokraatlikele õigustele 424
Finantsoligarhia on demokraatia vaenlane — 424. Reaktsioon tungib kallale töölisklassi elulistele huvidele — 425. Antikommunism on demokraatia vaenlaste kõige armastatum taktika — 427. Demokraatia on massiliste rahvaliikumiste baas — 428.
3. Demokraatlike jõudude ühendamine on reaktsiooni ja fašismi üle võidu saavutamise tähtsaim tingimus 429
Demokraatliku liikumise sotsiaalse baasi laienemine — 429. Töölisklassi võitlus kõigi demokraatlike jõudude ühendamise eest — 430.

XIX peatükk. **Sõjaoht ja rahvaste võitlus rahu eest** 433

1. Imperialism seab inimkonna tuleviku enneolematusse ohtu 433
Rahule ohtlik strateegia — 434. Imperialistid mängivad tulega — 437.
2. Töölisklass ja sõda 437
3. Rahu kaitsmine on kõige tähtsam ülddemokraatlik ülesanne 440
4. Sõja ärahoidmise võimalused käesoleval ajajärgul 443
Sotsialistlike riikide rahupoliitika on üldise rahu kants — 444. Rahuarmastavad jõud suudavad agressiooni ohjeldada — 447.

XX peatükk. **Sotsialistlikule revolutsioonile ülemineku mitmesugustest vormidest** 449

1. Klassiantagonismide arenemine teeb proletaarse revolutsiooni paratamatuks 449
Sotsialistlikule revolutsioonile viivad teed — 451.
2. Tänapäeva demokraatlikud liikumised ja sotsialistlik revolutsioon 452
Tänapäeva demokraatlike liikumiste mõningad iseärasused — 453. Demokraatlike revolutsioonide ümberkasvamine sotsialistlikeks revolutsioonideks — 455. Rahvahulkade võitluselt demokraatlike nõudmiste eest sotsialistlikule revolutsioonile ülemineku muud vormid — 461.
3. Proletaarse revolutsiooni tingimuste valmimine 463
Revolutsioon on läbimurre imperialismi süsteemi nõrgast lülist — 463. Kas revolutsioon on tingimata seotud sõjaga — 464. Mis on revolutsiooniline situatsioon — 465.
4. Võimu üleminek töölisklassi kätte 468
Võimuküsimuse mitterahuliku lahendamise võimalus — 469. Revolutsiooni rahuliku arenemise tee võimalus — 471. Parlamendi kasutamisest revolutsioonis — 474.
5. Sotsialistliku revolutsiooni põhilised seaduspärasused ja nende avaldumise iseärasused eri maades 476

VIIES OSA

ÕPETUS SOTSIALISMIST JA KOMMUNISMIST

XXI peatükk. **Proletariaadi diktatuur ja proletaarne demokraatia** 479

1. Proletariaadi diktatuuri ajalooline paratamatus üleminekuajajärgul 479
Reaktsioonilise kodanluse vastupanu paratamatus — 480. Töölisklassi suhtumine vägivalda — 482. Olla marksist — see tähendab tunnustada proletariaadi diktatuuri vajalikkust — 485.

2. Proletaarne demokraatia on uut tüüpi demokraatia 487
Demokraatia töörahvale — 488. Töölisklassi ja kogu töörahva liidu eriline vorm — 490. Töörahva õiguste ja vabaduste tagamine — 491. Demokraatliku juhtimise süsteem — 492. Marksistlik-leninlik partei proletariaadi diktatuuri tingimustes — 494. Ühiskondlike organisatsioonide osa — 497.
3. Proletariaadi diktatuuri vormide mitmekesisus 499
Nõukogude võim — 500. Rahvademokraatia — 502. Töölisklassi võimu teiste vormide tekkimise võimalikkus — 505.

XXII peatükk. **Kapitalismilt sotsialismile ülemineku ajajärgu peamised majanduslikud ülesanded** 508
1. Millest alustab tööliskiassi võim 509
Suurtööstuse, transpordi ja pankade natsionaliseerimine — 509. Suurmaaomandi konfiskeerimine — 511. Mida saavad töötajad otsekohe pärast võimu võtmist — 513.
2. Majanduse mitmesektorilisuse likvideerimise teed 514
Üleminekuajajärgu kolm põhilist sektorit — 515. Linna ja maa majandusliku koostöö loomine — 517. Talurahva tootmisalane koopereerimine — 520. Kapitalistlike elementide kõrvaldamine tööstusest — 524.
3. Sotsialistlik industrialiseerimine 527
4. Üleminekuajajärgu tulemused 530

XXIII peatükk. **Sotsialistliku tootmisviisi põhijooned** 533
1. Ühiskondlik omandus ja selle vormid 534
Riiklik omandus sotsialismi tingimustes — 534. Ühiskondliku omanduse olemuse reformistlik ja revisionistlik moonutamine — 535. Kooperatiiv-kolhooslik omandus — 537.
2. Sotsialistliku tootmise põhiline eesmärk 538
3. Rahvamajanduse plaanipärane arendamine 540
Rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seadus — 540. Planeerimise ülesanded ja meetodid — 543.
4. Kaubatootmine ja väärtusseadus sotsialismi tingimustes 545
Sotsialistliku kaubatootmise iseärasused — 545. Väärtusseadus sotsialismi tingimustes — 547. Väärtusseadus ja planeerimine — 549.
5. Töö sotsialismi tingimustes 550
Ühiskondliku töö uus iseloom — 550. Tööviljakuse järjekindel kasv on sotsialismi majandusseadus — 551. Töö järgi jaotamise printsiip — 553.
6. Sotsialistlik laiendatud taastootmine 554
Sotsialistliku taastootmise olemus — 554. Kuidas kasutatakse ühiskondlikku koguprodukti — 556.

XXIV peatükk. **Sotsialistliku ühiskonna sotsiaalne, poliitiline ja kultuuriline ilme** 559
1. Sotsialistlik demokraatia 559
Sõbralike töörahvaklasside ühiskond — 560. Riigi funktsioonide muutumine — 564. Töötajate poliitiliste ja sotsiaalsete õiguste laiendamine — 566.
2. Sotsialistliku ühiskonna rahvaste sõprus 571
3. Sotsialistliku ühiskonna kultuur 574
Kultuurirevolutsioon on sotsialistliku ümberkorralduse tähtis koostisosa — 575. Kultuur rahva jaoks — 578.
4. Sotsialism ja isiksus 580
Isiksuse vabastamine töörahva hulkade vabastamise kaudu — 580. Isiklike ja ühiskondlike huvide ühendamine — 582.
5. Sotsialistliku ühiskonna arenemise liikumapanevad jõud 583

XXV peatükk. **Sotsialistlik maailmasüsteem** 587
1. Sotsialistliku maailmasüsteemi kujunemise ajaloolised iseärasused 587
Kahe süsteemi tekkimise teed ja meetodid — 588.
2. Sotsialistlike riikide vastastikuste suhete printsiibid (sotsialistlik internatsionalism) 590
Iga sotsialistlik maa on suveräänne riik — 592. Ühtsus ja vastastikune abistamine — 593. Natsionalismi igandite ületamine — 594.
3. Sotsialistliku maailmamajanduse arenemine 597
Sotsialistliku maailmamajanduse majanduslikud seaduspärasused —

598. Rahvusvaheline sotsialistlik tööjaotus — 599. Majanduslike sidemete iseloom sotsialistlikus maailmamajanduses — 601.
4. Sotsialistlike maade majanduslikud suhted teiste maadega 604

XXVI peatükk. **Sotsialismilt kommunismile ülemineku ajajärk** 606

1. Partei leninlik peajoon uuel etapil 607
2. Kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine 611
Tootmise kompleksne mehhaniseerimine ja automatiseerimine — 611. Uued tootmisharud — 613. Energeetika arendamine — 614. Tehniline revolutsioon põllumajanduses — 615. Teaduse suurenev osa — 617. Tootmise organiseerimise täiustamine — 619. Töö iseloomu muutumine — 620.
3. Klassierinevuste ja teiste sotsiaalsete erinevuste järkjärguline kustumine 622
Ühtsele ühiskondlikule omandusele viiv tee — 622. Linna ja maa erinevuste ületamine — 625. Füüsilise ja vaimse töö järkjärguline ühtesulamine — 628. Naise seisundi ebavõrdsuse jäänuste likvideerimine — 630. Jaotussüsteemi täiustamine — 631.
4. Töötajate kommunistlik kasvatamine 633
Haridusliku ja kultuurilise taseme tõus — 634. Kommunistliku ideelisuse kasv — 636. Õppida töötama ja elama kommunistlikult — 638.
5. Sotsialistliku demokraatia arendamine 640
Sotsialistliku demokraatia arendamine põhisuunad — 641. Riigi rea funktsioonide üleandmine ühiskondlikele organisatsioonidele — 643. Riigi väljasuremise tingimustest — 645. Marksistlik-leninlik partei kommunismile ülemineku ajajärgul — 647.
6. NSV Liidus toimuva kommunistliku ülesehitustöö rahvusvaheline tähtsus 650
NSV Liidu ja kapitalistlike maade majandusliku võistluse perspektiivid — 651. Sotsialistlike maade ühtlane liikumine kommunismile — 653. Kommunistliku ülesehitustöö edusammude mõju ülemaailmsele arenemisele — 655.

XXVII peatükk. **Kommunistlikust ühiskonnast** 657

1. Üldise jõukuse ja külluse ühiskond 658
2. Igaühelt tema võimete kohaselt 661
3. Igaühele tema vajaduste järgi 663
4. Vaba inimene vabas ühiskonnas 666
Vabadus ja võrdsus — 666. Isiksuse õitselepuhkemine — 667. Igakülgselt arenenud inimeste organiseeritud koostöö — 668.
5. Rahu ning rahvaste sõprus, koostöö ja lähenemine 670
6. Kommunismi edasised perspektiivid 671

Tsiteeritud kirjanduse loetelu 675

ОСНОВЫ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА

Учебное пособие

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetajad: E. Inti, J. Ojamaa, V. Pirson ja J. Rebane

Kunstiline toimetaja I. Torn

Tehniline toimetaja T. Veber

Korrektorid A. Kiho ja L. Rosin

Ladumisele antud 1. IX 1960. Trükkimisele antud 22. IX 1960. Paber 60:92, 1/16. Trükipoognaid 43,25. Arvutuspoognaid 50,88. Trükiarv 10 000. Tell. nr. 1282. Trükikoda „Punane Täht", Tallinn, Pikk tänav 54/56.

Hind rbl. 11.— (rbl. 1.10)

1—4

A-23382

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00367070 2

A-23382

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00367070 2

MARKSISMI-
LENINISMI
ALUSED

MARKSISMI-
LENINISMI
ALUSED